

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ

7

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑΣ
ΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ
Ἐπὶ τὸν
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ
Καθηγητὴ Πανεπιστημίου

Ἐπόπτης

ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου

Ἐπιμελητῆς Ἐκδόσεως

ΕΛΕΥΘ. Γ. ΜΕΡΕΤΑΚΗΣ, π. Θεολογίας

Ε Π Ε

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ»
ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ»
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ

7

ΛΟΓΟΣ ΔΙΑΣΑΦΩΝ ΤΗΝ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ
ΔΟΞΑΝ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΡΗΣΙΝ ΕΚ ΤΩΝ ΘΗΣΑΥΡΩΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΑΥΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΟΤΕ ΕΑΛΩ

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΧΙΟΝΑΣ

ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΔΙΑΛΕΞΕΩΣ ΜΕΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΨΕΥΔΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΔΥΣΣΕΒΕΙΑΣ

(ΛΟΓΟΙ Α' - Δ')

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΣΤΟΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟ ΘΡΟΝΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ*

Ἡ Νέα Κατάσταση Ἐκκλησιαστικῶν Πραγμάτων

Ἡ νίκη τοῦ Καντακουζινοῦ τὸ 1347 ἀποτελέσασε σταθμὸ, ὄχι μόνον στὰ πολιτικὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ στὰ ἐκκλησιαστικά, ὅπου ἐπικράτησαν καθ' ὅλη τὴ γραμμὴ οἱ ἡσυχαστικὲς ἀπόψεις. Οἱ τρεῖς πρῶτοι μετὰ τὴ μεταβολὴ αὐτὴ πατριάρχες ἦσαν μαθηταὶ καὶ φίλοι τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἐνῶ καὶ οἱ μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς μέχρι λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωσι ἦσαν ἐπίσης ἡσυχασταὶ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγιορεῖται.

Πρῶτος ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ Ἰσίδωρος Βουχερᾶς, Θεσσαλονικεὺς τὸ γένος, πού ἐσπούδασε στὴ γενέτειρά του καὶ ἀσκήτευσεν ἐν αὐτῇ καὶ στὸ Ἅγιον Ὄρος. Ὄταν ὁ Βαρλαάμ ἄρχισε τὶς ἐπιθέσεις του ἐναντίον τῶν ἡσυχαστῶν μοναχῶν, ἢ ὁμᾶς τῶν Θεσσαλονικέων μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκάλεσαν τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ στὴ Θεσσαλονίκη πρὸς ὑπεράσπισί τους, ἀποτελοῦσαν τὸν κύκλο τοῦ Ἰσιδώρου, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὁ Ἰσίδωρος εἶχεν ἀνιχνεύσει τὶς ἀρχὲς τῆς ἐναντίον τῶν ἡσυχαστῶν συγγραφικῆς ἐπιθέσεως ἐκείνου¹. Μπορεῖ νὰ συναχθῇ ἀπ' αὐτὸ ὅτι μέλη αὐτῆς τῆς ὁμάδος εἶχε πλησιάσει ὁ Βαρλαάμ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σχηματίσῃ τὴν ἐντύπωσιν καὶ νὰ διακηρύξῃ ὅτι οἱ ἡσυχασταὶ εἶναι ὀμφαλόψυχοι.

Ὁ Ἰσίδωρος, ἐκλεγείσθε μητροπολίτης Μονεμβασίας τὸ 1341, δὲν μπόρεσε λόγω τῶν δυσχερῶν περιστάσεων νὰ ἐνθρονισθῇ καὶ μετὰ τριετία ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ θέσιν του ὕστερα ἀπὸ ἐνέργει-

* Ἐπειδὴ ὅλα τὰ συγγράμματα τοῦ Γρηγορίου, τὰ περιλαμβανόμενα στοὺς τόμους 7-11 τῆς παρούσης ἐκδόσεως, ἐγράφηκαν μετὰ τὴν ἐκλογή του στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης, δίνουμε ἕνα περίγραμμα τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ ἀπὸ τὸ ἔτος 1347 μέχρι τὸν θάνατό του.

1. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151.586A.

ες τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννη Καλέκα καὶ Ἀντιοχείας Ἰγνατίου. Τὴν 17ην Μαΐου 1347 ὁ Ἰσίδωρος προβλήθηκε ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐχειροτονήθηκε στὸ ναὸ τῶν Βλαχερνῶν ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο μητροπολίτη Κυζίκου. Σύμφωνα μὲ τὶς ὑπάρχουσες μαρτυρίες ὁ Ἰσίδωρος ὄχι μόνον εἶχε δικαιωθῆ ἀπὸ τὶς τρεῖς συνόδους, οἱ ὁποῖες εἶχαν προσηγηθῆ ἀμέσως τῆς χειροτονίας του², ἀλλὰ καὶ εἶχε μνημονευθῆ μὲ εὐφημία κατ' αὐτές. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰσίδωρος στὴ διαθήκη του σημειώνει ὅτι τοῦ εἶχε προταθῆ τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἕξι μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογή του, δηλαδὴ περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου 1346, ἀλλ' αὐτὸς ἐδίσταζε νὰ τὸ δεχθῆ τότε. Φαίνεται ὅμως ὅτι αὐτὸ ὑπῆρξε ἀπλῆ σκέψις τῆς αὐτοκράτειρας Ἄννας, ἡ ὁποία ἔμεινεν ἀνενέργητη, διότι στὴ νικηφόρο παράταξι τοῦ Καντακουζηνοῦ κατ' ἀρχὰς ἐπεκρατοῦσαν ἄλλες σκέψεις. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ βεβαιώνει ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἦταν ὁ καταλληλότερος ὑποψήφιος γιὰ τὴν ἔδρα τοῦ πατριάρχη, λόγῳ τῆς ἀρετῆς του καὶ τῆς πολιτικῆς του τοποθετήσεως³, ἐπειδὴ ὅμως ἐκδηλώνονταν φιλοδοξίες ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς, ὁ αὐτοκράτωρ ἀποφάσισε ν' ἀφήσῃ τὸ θέμα τῆς ἐπολογῆς στὴν ἱεραρχία, ὁ ἴδιος κινούμενος ὡς πρὸς αὐτὸ παρασηνιακά. Ἀναζητήθηκαν πρόσωπα γενικώτερα ἀποδεκτά, καὶ ὅταν ἐφάνηκε ὅτι δὲν ὑπῆρχε συμφωνία γιὰ ἄλλα πρόσωπα, «ἐπὶ τὸν θαυμαστὸν ἐκείνον Σάβαν μεταφέρουσιν ὁμοῦ πάντες τὰς ψήφους»⁴. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Βατοποδινὸ μοναχὸ Σάβα, ὁ ὁποῖος, ὡς μέλος τῆς ἀθωνικῆς ἀντιπροσωπείας, ἐκοπίασε γιὰ τὴ συμφιλίωσι τῶν δύο πολιτικῶν παρατάξεων, ἀπὸ τὴν 26 Μαρτίου 1342, ὅταν ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολι. Μαζὶ μὲ τὸν πρῶτο Ἰσαὰκ μετεῖχαν τῆς ἀντιπροσωπείας ὁ ἠγούμενος τῆς Λαύρας Μακάριος, ὁ ἠγούμενος Φιλοθέου Λάζαρος, ὁ κατόπιν οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κάλλιστος καὶ ὁ μνημονευθεὶς Σάβας. Ἡ ἀποστολὴ ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ της καὶ ὁ Σάβας παράμεινε ἔκτοτε στὴν πρωτεύουσα, φιλικῶς μὲν διακείμενος πρὸς τὴν πολιτικὴν παράταξι τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐπιφυλακτικῶς ὅμως ἔναντι τοῦ Παλαμᾶ⁵. Τελικῶς ὅμως ἐφάνηκε εὐμενέστερος πρὸς τὸν

2. Εἶναι κατὰ σειρὰν ἡ τῆς 2 Φεβρουαρίου 1347 καὶ ἡ τῆς 8 Φεβρουαρίου 1347, οἱ ὁποῖες συνήλθαν σὰ ἀνάγκορα, καὶ ἡ τρίτη σύνοδος τοῦ ἔτους αὐτοῦ, ἡ ὁποία συνήλθε στὴν Ἁγία Σοφία.

3. Ἱστορία 4, 3 PG 154, 33C. Βλ. καὶ Γρηγορά 15, 10, Bonn II, 786.

4. Φιλοθέου, Βίος Ἰσιδώρου, σ. 116.

5. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 3, 35, PG 154, 904C. Ἐπιστολὴ πρὸς Σάβαν

παλαμικό ήσυχασμό⁶. Αὐτὸν τὸν Σάβα ἀποδέχθησαν ὅλοι γιὰ τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα, ἀκόμη καὶ οἱ φίλοι τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλὰ τὸ ἀπέρριψεν ὁ ἴδιος.

Τότε ἐστράφησαν πρὸς τὸν Ἰσίδωρο, ὁ ὁποῖος συνεδύαζε στὸ πρόσωπό του τὴ συμπάθεια τόσο τῆς Παλαιολογίνας ὅσο καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ὁ νέος πατριάρχης ἐφάνηκε δραστήριος στὴν ἐπ'άνδρωσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως μὲ πρόσωπα φιλικῶς διακείμενα πρὸς τὸν ήσυχασμό, κυρίως τῶν χηρευσῶν ἐπισκοπῶν, οἱ ὁποῖες λόγω τῶν περιστάσεων καὶ τῆς καταδίκης πολλῶν ἀντιφρονούντων ἐπισκόπων ἀνῆρχονταν σὲ 32. Ἔτσι ἐξελέγησαν 32 νέοι ἐπίσκοποι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἐκλεγείς στὴν ἔδρα τῆς Θεσσαλονίκης, πού εἶχε χηρεύσει τὸ 1346 μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀκινδυνιανοῦ Ὑακίνθου, ὁ ὁποῖος εἶχε διαδεχθῆ τὸν Μακάριο κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος.

Σώφρων καὶ δραστήριος πατριάρχης ὁ Ἰσίδωρος ἔλαβε ἱκανὰ μέτρα ὑπὲρ τῆς χειμαζόμενης Ἐκκλησίας⁷. Τὴν ήσυχαστικὴ πολιτικὴ προήγαγε ὄχι μόνο μὲ τὸ παραπάνω μέτρο τῆς ἐπανδρώσεως τῶν θέσεων, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλα μέσα. Ἐνα ἀπὸ τὰ μέτρα τοῦ ἀποσκοποῦσε στὴν εἰρήνευσι τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων· εἶναι ἡ ἄρσις τῶν ἀμοιβαίων ἀφορισμῶν ὄλων ἐκείνων πού κατὰ κάποιον τρόπο μετεῖχαν στὴν ἐμφύλια καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἔριδα καὶ ἀλληλοαναθεματίσθηκαν. Ἄν καὶ στὸν λαὸ φαίνεται νὰ εἶχεν εὐμενῆ ἀπήχησι τὸ μέτρο αὐτό, δὲν εἶχε παρόμοια ἀπήχησι στὴν ἀντίπαλη μερίδα τῆς ἱεραρχίας.

Τὴν ἀντιπολίτευσι τυπικὰ ἐκπροσωποῦσε ὁ καθαιρεθεὶς πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας, τὸν ὁποῖο ἐπισκέφθηκε στὴν ἀνακτορικὴ φυλακὴ ὁ Καντακουζηνὸς καὶ τοῦ ὠμίλησε μὲ προσήνεια, μὲ σκοπὸ νὰ τὸν πείσῃ ν' ἀποδεχθῆ τὶς ἀπόψεις τῶν φιλησυχαστῶν. Ἐπειδὴ αὐτὸς ἐφάνηκε ἀνένδοτος, τὸν ἐνέκλεισε στὴ Μονὴ Βασιλείου καὶ ἔπειτα τὸν ἐξώρισε στὸ Διδυμότειχο, ὅπου ἀσθένησε καὶ μεταφερθεὶς ἀπὸ ἐκεῖ στὴν πρωτεύουσα ἐπέθανε τὴν 29 Δεκεμβρίου 1347⁸. Τὴν ἄρνησί του νὰ συμφιλιωθῆ ἐκφράζει στὴν Ἄπολογία του⁹, τὴν ὁποία συνέταξε κατὰ τὸν χρόνον πού ἀρνοῦν-

Λογαρᾶν. Cod. Marc. Gr. 155, f. 46.

7. Φιλοθέου, Βίος Ἰσιδώρου, σ. 118.

8. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 4, 3, PG 154, 33AB.

9. Ἰω. Κυπαρισσιώτου, Παλαμικαὶ παραβάσεις, 4, 4, PG152. 708CP

ταν τὶς προσκλήσεις τοῦ Καντακουζηνοῦ νὰ ἐμφανισθῆ στὴ σύνοδο.

Διαλλακτικὴ τακτικὴ ἐτήρησε ὁ Καντακουζηνὸς καὶ πρὸς τὸν Ἀκίνδυνο, ὁ ὁποῖος ἀπὸ φόβο μήπως κακωθῆ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα λόγω τῆς ἐχθρικῆς πρὸς αὐτὸν στάσεώς του ἐκρύφθηκε καὶ ἀπὸ τὸ καταφύγιό του ἐξάφρασε πρὸς αὐτὸν τὸ παράπονον ὅτι ἀδικεῖται. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ τὸν προέτρεψε νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ καταφύγιό του καὶ ν' ἀντιμετωπίσῃ μὲ θάρρος καὶ ἐλεύθερα τοὺς ἀντιπάλους του, αὐτὸς ὅμως δὲν τὸ ἔπραξε. Ἐπέθανε πιθανῶς τὸ ἐπόμενον ἔτος, 1348.

Οἱ προϊστάμενοι τῆς ἀντισηχαστικῆς μερίδος πού ἀπέμειναν ἐπιθυμοῦσαν νὰ παρουσιάζωνται ὡς ἀνεξάρτητοι, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐχρησιμοποιοῦσαν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀκινδύνου - καὶ πολὺ περισσότερο τοῦ Βαρλαάμ-, ἂν καὶ ἦταν ἀντίπαλοι τοῦ Παλαμᾶ. Ἦταν κατὰ πρῶτον τρεῖς ἐπίσκοποι φίλοι τοῦ Καλέκα¹⁰ πιθανῶς οἱ Νεόφυτος Φιλίππων, Ἰωσήφ Γάννου καὶ Μητροφάνης Πατρῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν ψηφίσει ὑπὲρ τῆς καθαιρέσεως ἐκείνου τὴν 8 Φεβρουαρίου¹¹. Δεύτερον ἦταν ἀρκετοὶ ἐπίσκοποι φίλοι τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ δυσμενῶς διακείμενοι πρὸς τὸν Καλέκα, ὑπὸ τὸν Ματθαῖο Ἐφέσου, τὸν ὁποῖο ὁ Παλαμᾶς ἐθεωροῦσε ἄλλοτε φίλο του. Αὐτὸς ὅμως τὸν Μάϊο τοῦ 1347 δὲν συμφώνησε στὴν ἐκλογή τοῦ Ἰσιδώρου, καθὼς καὶ ὁ Χαρίτων Ἀστρου, τῆς ὁμάδος τῶν φίλων τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐπίσης. Τέλος προστέθηκε σ' αὐτοὺς δραστηριώτερα ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, ὁ ὁποῖος καὶ ἀνέλαβε τὴν ἡγεσία τῆς ὁμάδος, καταπολεμώντας τοὺς ἡσυχαστὰς μὲ πείσμα, ἀλλ' ὄχι καὶ μὲ μέθοδο, ὅπως θὰ ἰδοῦμε.

Πολλοὶ ἱεράρχες εἶχαν ἀποχωρήσει ἀπὸ τὴν ἐκλογικὴ συνέλευσι πού ἀποσκοποῦσε στὴν ἐκλογή τοῦ Ἰσιδώρου καὶ συντάχθηκαν μὲ τοὺς ἀντιπάλους τῆς ἡσυχαστικῆς μερίδος¹². Ἔτσι, «εἰς τὸ τῶν θείων Ἀποστόλων ἀθροισθέντες τέμενος¹³, συνέταξαν ὑπόμνημα, μὲ τὸ ὁποῖο ἀξίωσαν νὰ συγκροτηθῆ μὲ χρῆσι πολιτικῆς βίας. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς βέβαια δὲν ἦταν βᾶσιμος, διότι, ἂν ὁ Καν-

10. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 4, 3, PG 154, 33A.

11. Τόμος Κατὰ Ἀντισηχαστῶν, P. Yspenskij, σ. 730.

12. Τόμος Ἀκινδυνιανῶν τοῦ 1347, PG 150, 881.

13. Γρηγοράς, Ἱστορία 15, 10, PG 148, 1033A.

τακουζηνός ἤθελε νὰ ἐπιβάλη ἄνθρωπο τῆς ἀρεσκείας του, θὰ τὸ ἔπραττε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή - καὶ αὐτὸς φυσικὰ θὰ ἦταν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς -, ἀλλὰ δὲν τὸ ἤθελε. Γι' αὐτὸ ἄφησε τὴν ἱεραρχία νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἐκλογή. Ἐπιθυμοῦσε νὰ ἔχῃ ὁμόφωνα ἐκλεγμένο τὸν νέο πατριάρχη, ἀλλὰ δὲν συνέβηκε ἔτσι.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ δέκα ἀντιπαλαμισταὶ ἐπίσκοποι ποὺ ἀπέμειναν, ἔχοντας καὶ τὶς σύμφωνες γνώμες μερικῶν ἄλλων, ὥστε τὸ σύνολο ν' ἀνέρχεται σὲ εἰκοσιδύο¹⁴, συνῆλθαν σὲ σύνοδο στὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τὸν Ἰούλιο τοῦ 1347 καὶ ἐξέφεραν καταδίκη κατὰ τοῦ Ἰσιδώρου, τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ τῶν ὁπαδῶν του¹⁵. Ἐναντίον τοῦ Ἰσιδώρου ὅτι δῆθεν ἄρπαξε τὸν πατριαρχικὸ θρόνο μὲ τὴ χρῆσι πολιτικῆς δυνάμεως, καὶ ἔναντίον τοῦ Παλαμᾶ ὡς ἀρχηγοῦ τῆς κακοδοξίας. Γιὰ τὸν δεύτερο ὡς ἰδιαίτερη κατηγορία φέρεται, ἢ περὶ λατρευτικῶν καινοτομιῶν «κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ ἱερῶν σκευῶν καὶ τῆς ἄλλης χριστιανικῆς εὐταξίας».

Τὸν Αὐγούστο τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ Ἰσίδωρος συγκάλεσε σύνοδο, ἢ ὁποία καθήρεσε ἐκ νέου ὅλους τοὺς Ἀκινδυνόφρονες, καὶ ἐφρόντισε νὰ ὑπογραφῇ καὶ ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα ὁ τόμος τῆς προηγούμενης συνόδου, καὶ μάλιστα καὶ ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων. Ἡ ἀπόφασις αὐτὴ ἀποτελοῦσε μέτρο μεθοδεύσεως τῆς μεταστροφῆς τῶν ἀντιθέτων ἱεραρχῶν, γι' αὐτὸ καὶ καθυστέρησε ἐπὶ μακρὸν ἢ ἐφαρμοφὴ τῆς, μέχρι τοῦ 1351. Στὸν τόμο τοῦ 1351 λέγεται: «Τόμος ἐπὶ καθαιρέσει προβάς πρὸ καιροῦ τινος τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Γάννου καὶ ἑτέρων..... μήπω δὲ εἰς ἔργον προβάς διὰ τὸ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν καὶ μετάνοιαν ἀναμένειν»¹⁶.

Δύο εἰδικώτερα μέτρα τοῦ Ἰσιδώρου ἀπέβλεπαν στὴ διαπότισι ὅλων τῶν πτυχῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου μὲ τὸ ἡσυχαστικὸ πνεῦμα. Ἐθεωρήθηκε ὅτι ἡ προσθήκη ἀποκηρήξεως τῆς ἀντιησυχαστικῆς αἰρέσεως στὴν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων ἀπαγγελλόμενη κατὰ τὴ χειροτονία τους ὁμολογία πίστεως θὰ πρόσφερε ἀποτελεσματικὸ ὄπλο στὸν ὑπὲρ τῆς δογματικῆς ἀλήθειας ἀγῶνα. Ἡ σχετικὴ πρότασις ἔχει ὡς ἑξῆς.

«Βαρλαάμ δὲ καὶ Ἀκίνδυνον τοὺς ὁμόφρονες καὶ ὁπα-

14. Ἰω. Κυπαραισσιώτου, *Παλαμικαὶ παραβάσεις*, 4,4, PG152, 708D.

15. *Τόμος Ἀκινδυνιανῶν 1347*.

16. PG 151, 731A.

δούς τούτων κατὰ τὴν περίληψι τῶν προβεβηκότων ἐπ' αὐτοῖς ἱερῶν τόμων, τὸ μὲν ὡς κακοδόξους ὑποβάλλομαι καί, εἰ μὴ μεταμεληθεῖεν, καθυποβάλλω τῷ ἀναθέματι ὡς μὴ συνεπομένους καὶ συνάδοντας τοῖς θείοις καὶ ἱεροῖς ἡμῶν πατράσι καὶ τῷ θειοτάτῳ μου δεσπότη, τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Κυρίῳ Ἰσιδώρῳ καὶ τῇ κατ' αὐτὸν θείᾳ καὶ ἱερᾷ συνόδῳ»¹⁷.

Ἡ προσθήκη αὐτὴ εὐλογία ἀποτελέσσει ἀφορμὴ νέας ἀντιδράσεως ἐκ μέρους τῶν ὑπολειμμάτων τῶν Ἀκινδυνιανῶν.

Ἐνα ἄλλο μέτρο εἶναι ἡ εἰσαγωγή ὕμνων ποὺ προβάλλουν τὴ βασικὴ ἡσυχαστικὴ διδασκαλία στὶς ἀκολουθίες. Τὰ προσφερόμενα περὶ τούτου στοιχεῖα ἀπὸ τὶς πηγὲς εἶναι ἐλλιπῆ καὶ δὲν ἐπιτρέπουν ν' ἀντιληφθοῦμε περὶ τίνος ἀκριβῶς ἐπρόκειτο. Σ' ἄλλα σημεῖα γίνεται λόγος γιὰ τροπάρια καὶ σ' ἄλλα γιὰ κανόνα καὶ κανόνες. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα πρόκειται γιὰ κανόνα ποὺ ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὸν Ἰσιδώρο καὶ ἐψαλλόταν στὴ θέσι παλαιότερων τριαδικῶν ὕμνων κατὰ τὴν ἀκολουθία τοῦ ὁρθοῦ. Μέρος μόνο τοῦ ποιήματος αὐτοῦ ἔχει διασωθῆ στὸν Λόγο Διασαφοῦντα καί, πληρέστερα στὸ *Διάλογο περὶ δόγματος*¹⁸.

«Φαμέν σου θεότητα κυρίως τὴν ἐνέργειαν,
πόθῳ δὲ πολλᾶκις καὶ τὴν φύσιν
αὐταὶ δ' ἐπεὶ σοὶ κοιναὶ τυγχάνουσι
μᾶς καὶ θεότητος, Τριάς ᾄδομεν, ἀκτίστου σε,
ὁποτέραν ἂν λέγοι τις».

Οἱ ἀντιπαλαμικοὶ προκάλεσαν μεγάλο θόρυβο, λόγῳ τοῦ ὁποίου ὁ Παλαμᾶς ἐχρειάσθηκε ν' ἀναιρέσῃ τὶς ἀπόψεις τοὺς στὸν Λόγο Διασαφοῦντα. Ὁ συντάκτης τοῦ Διαλόγου περὶ δόγματος τονίζει ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν πρόσθεσε τίποτε δικό του, ἀλλὰ συνέθεσε τὶς θεολογικὲς φωνὲς τῶν πατέρων πρὸς ρυθμὸ καὶ μέλος καὶ ἀναφέρει ἰδιαίτερος τὴν πρὸς Εὐστάθιον ἐπιστολὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου¹⁹. Ἡ ἀπόφασις ὅμως αὐτὴ δὲν ἐκτελέσθηκε τότε καὶ ὁ ὕμνος ἐψαλλόταν ἀκόμη κατὰ τὸν χρόνο ποὺ ὁ Φιλόθεος συνέταξε τὸν *Βίον Ἰσιδώρου*²⁰.

17. Miklosich, Muller, *Acta* 1, 294.

18. *Κῶδ. Πάτμου* 366, φ. 390 β.

19. Τὴν ὀρθοδοξία τοῦ ὕμνου ὑπερασπίζεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰσιδώρος στὴ διαθήκη του, Miklosich, Muller, 1, 291.

20. *Βίος Ἰσιδώρου*, σ. 106.

Ἐκ τῆς συνέχειας εἶναι γνωστὲς ὠρισμένες κινήσεις πρὸς ἐξεύρεσι ἑνὸς τρόπου συμφωνίας τῶν ἀντιπάλων μερίδων, στίς ὁποῖες ἐντάσσονται οἱ συζητήσεις τοῦ Γρηγορᾶ μὲ τὴν αὐτοκράτειρα Εἰρήνην Καντακουζηνήν, τὸν αὐτοκράτορα, τὸν πατριάρχη Ἰσίδωρο, τὸν Φιλόθεο Κόκκινο καὶ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ, γιὰ τοὺς ὁποῖους θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω. Ὁ Ἰσίδωρος φαίνεται ὅτι παρέμεινε πατριάρχης μέχρι τὸν θάνατό του πού συνέβη τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1350, λίγο μετὰ τὴ σύνταξι τῆς διαθήκης του, στὴν ὁποία φέρεται ἀκόμη ὑπὸ τὴν ιδιότητά του αὐτή. Λόγω ἀσθενείας ὅμως εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴ διοίκησι τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ προηγουμένου ἔτους. Ὁ συμπατριώτης του διαπρεπῆς θεολόγος Νικόλαος Καβάσιλας λίγο μετὰ τὸν θάνατό του συνέταξε ἐγκωμιαστικὸ ἐπίγραμμα, στὸ ὁποῖο ὁ Ἰσίδωρος χαρακτηρίζεται ὡς θεοειδῆς ἥρωος, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐκδημία ἔφερε χαρὰ στοὺς οὐρανούς καὶ λύπη στοὺς ἀνθρώπους.

«Τόσος ἔην θεοειδῆς φῶς ἥρωος Ἰσίδωρος.
Ἄρχιερχῆι θεόφρονι γαῖαν ἀφέντι
γήθησε μὲν Ὀλυμπος καὶ νόες οὐρανίωνες·
αὐτὰρ γ' εὐσεδέεσσι λέλειπται ἄλγεα λύγρα·
οὐ γὰρ ὁμοῖος ἔην ἄλλος μερόπων ἀνθρώπων»²¹.

Ἡ διαθήκη τὴν ὁποία συνέθεσε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του εἶναι μνημεῖο εὐσέβειας καὶ θεολογικῆς συνέπειας, καὶ πηγὴ ἀξιόλογων ἱστορικῶν εἰδήσεων.

Νέος σάλος ἐδημιουργήθηκε μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰσιδώρου ἀπὸ τίς πολυᾶριθμες ὑποψηφιότητες πού παρουσιάσθηκαν. Ὁ Ματθαῖος Ἐφέσου, πού ἄλλαξε πολλές φορές στρατόπεδο, διεκήρυξε τὴν ἀπόφασί του ν' ἀποβάλλῃ ὅσα ἀποβάλλει ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ στέργῃ ὅσους στέργει αὐτή²². Ὁ Καντακουζηνὸς ὅμως θέλησε ν' ἀποκόψῃ ριζικὰ τὸ κακό, προτείνοντας τὸν πατριαρχικὸ θρόνο σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο τὸν ἡγέτη τῆς ἀντίπαλης πρὸς τοὺς Ἡσυχαστὰς μερίδος, τὸν Νικηφόρο Γρηγορᾶ. Ἄλλ' αὐτὸς, φοβούμενος ὅτι θὰ ἀναγκαζόταν νὰ προσχωρήσῃ στίς ἀπόψεις

21. Ἀθ. Ἀγγελόπουλου, *Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 100 σημ. 1.

22. *Λίβελλος*, PG 151, 772-774.

ἐκείνων, ἀπέρριψε τὴν προσφορὰ, ἂν πιστεύσωμε τὸν ἴδιο²³. Κατόπιν τούτου ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ ἀπὸ πρότασι τῶν ἡσυχαστικῶν κύκλων ἐνέκρινε τὴν ἐκλογή ἐνὸς ἄλλου ἀγιορείτη μοναχοῦ, τοῦ Καλλίστου, μαθητοῦ τοῦ Γρηγορίου Σιναΐτου καὶ φίλου ἐπίσης τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, προβληθέντος τὴν 10 Ἰουνίου 1350. Οἱ μητροπολίται Ἐφέσου καὶ Γάννου, πού δὲν συμπεριλήφθησαν στοὺς ἐκλογίμους, καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐξετράπησαν σὲ ἀπαράδεκτες ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ ἐκλεγέντος, τὸν ὁποῖο ἐχαρακτήριζαν σκαιὸ καὶ ἀμαθῆ, ἄδικο φυσικά, δεδομένου ὅτι ὁ Κάλλιστος ὑπῆρξε πλὴν ἄλλων καὶ ἰκανὸς συγγραφεύς. Ὅπως εἶναι γνωστόν, αὐτὸς διετέλεσε πατριάρχης ἐπὶ δύομισυ ἔτη, μέχρι πού, ἀρνηθεὶς νὰ στέψη συναυτοκράτορα τὸν Ματθαῖο Καντακουζηνό, ἀναγκάσθηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἀξίωμα, στὸ ὁποῖο ἐκλήθηκε ὁ γνώριμός του Φιλόθεος· ἀλλὰ μετὰ ἓνα ἔτος ἐπανῆλθεν ὁ ἴδιος, γιὰ νὰ παραμείνῃ στὴν ἔδρα ἐπὶ μία δεκαετία ἀκόμη²⁴.

Μία ἀπὸ τὶς σοβαρότερες κατηγορίες ἐναντίον τοῦ Καλλίστου ἦταν ὅτι ἐμφοροῦνταν ἀπὸ μασσαλιανὰ φρονήματα, λόγω τῶν ὁποίων, κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Γρηγορᾶ, ἀποσχίσθηκαν ἀπὸ αὐτὸν καὶ πολλοὶ παλαμιστὰ ἐπίσκοποι, τρεῖς μῆνες μετὰ τὴν ἐνθρόνισί του²⁵. Εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ὅτι ὑπῆρξαν παλαμιστὰ πού διεφώνησαν σὲ τέτοιο θέμα μὲ τὸν Κάλλιστο, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης ἀβάσιμο ὅτι κατ' ἀρχὴν ὁ Κάλλιστος ἦταν δυνατὸ νὰ κατηγορηθῆ γιὰ τέτοια ἑτεροδοξία.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἱστορία περὶ τῆς παρουσίας Μασσαλιανῶν στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ περὶ δῆθεν μασσαλιανικῆς ἀποκλίσεως τῶν Ἡσυχαστῶν, πού προκλήθηκε κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπίμονη ἐπίδοσί τους στὴ νοερὴ προσευχὴ, στὴν προσπάθεια συνελίξεως τοῦ νοῦ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σώματος καὶ στὸν ἰσχυρισμὸ περὶ πραγματικῆς θέας τοῦ θείου φωτός. Ὁ Βαρλαάμ εἶχεν ἐπιγράψῃ τὸ κατὰ τῶν Ἡσυχαστῶν ἔργο του *Κατὰ Μασσαλιανῶν*²⁶, ἐνῶ ὁ Ἀκίνδυνος ἀναφέρει συγκεκριμένα πρόσωπα πού ἐδρουῦσαν στὸ Ἅγιον Ὄρος ὑπὲρ τῶν μασσαλιανικῶν ἀρχῶν. Γράφοντας πρὸς τὸν Ἰάκωβο Κουκουνάρη, ἀρχιεπίσκοπο Μονεμβασίας²⁷, ἰσχυρίζεται ὅτι στὴ

23. Ἱστορία 18, 1. 24. 1350—1353, 1354—1364. 25. Ἱστορία 18, 1.

26. Βλ. Π. Χρήστου, *Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα Α'*, σ. 324, 348—354.

27. «Gregorii Acindyni, Epistolae Selectae IX», ἐκδ. ὑπὸ R. -J. Loenertz, Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. 27 (1957), 91.

Θεσσαλονίκη κατοικοῦσε κοντὰ στὸν Ἰσίδωρο Βουχερᾶ, τὸν μετέπειτα πατριάρχη, κάποιος μοναχὸς Γεώργιος, ὁ ὁποῖος, βλασφημώντας τὰ θεῖα ἐξώργισε τὰ πλήθη καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ καταφύγη στὸν Ἅθωνα, ἀλλὰ ἀποκαλυφθεὶς ἐκεῖ ἐστιγματίσθηκε στὸ πρόσωπο καὶ ἐκδιώχθηκε μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους μοναχοὺς. Ὁ Γρηγορᾶς ἐπιβεβαιώνει τὸ πρᾶγμα, χαρακτηρίζοντας τὸν Γεώργιο ὡς Λαρισαῖο καὶ προσθέτοντας στὴν ὁμάδα τοῦ τὸν Ἰωσήφ τὸν Κρηῖτα, τὸν Λουκᾶ Ζωγράφο, καὶ τοὺς Δαβίδ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰώβ²⁸. Προσθέτει μάλιστα αὐτὸς ὅτι στὸν ἴδιο κύκλο ἀνῆκε καὶ ὁ Παλαμᾶς, ὁ ὁποῖος δῆθεν κατὰ τὴν κρίσιμη στιγμή διέφυγε ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ ν' ἀποφύγη τὴν καταδίκη. Ἐπειδὴ ἡ φυγὴ τοῦ Παλαμᾶ μαζὶ μὲ τὴ συνοδεία τοῦ ἀπὸ Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὸ 1326 ἀποδεδειγμένα ὀφείλεται στὶς τουρκικὲς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς, προτείνεται ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Γρηγορᾶς ἐννοεῖ τὴ μετάκληση αὐτοῦ στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1338²⁹. Ὁ Φιλόθεος ὅμως στὸ *Ἐγκώμιό* του τονίζει ὅτι ὁ Παλαμᾶς ὑπῆρξεν ἀντικείμενο ἐπιβουλῆς τῶν Μασσαλιανῶν ἀπὸ τὰ πρῶτα μοναχικὰ του θήματα καὶ ὄχι φίλος τῶν.

Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ νὰ ταυτίσωμε βασίμως τρία μέλη τῆς παραπάνω ὁμάδος μὲ τρεῖς ἐπωνύμως γνωστοὺς ἀπὸ ἀλλοῦ παράγοντες, ἂν καὶ εἶναι ἐντυπωσιακὴ ἢ συνωνυμία· Δαβίδ Δισύπατον, Ἰσαὰκ Ἀργυρόν, Ἰώβ Βερροιώτην μοναχόν. Γιὰ τὴν παρουσία μασσαλιανῶν μοναχῶν στὸ Ἅγιον Ὄρος πάντως ὑπάρχουν μαρτυρίες καὶ σὲ πηγὲς προερχόμενες ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν Ἡσυχαστῶν, ὅπως εἶναι ὁ Κάλλιστος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει σχετικὰ στὸν *Βίο Θεοδοσίου Τυρνόβου*³⁰. Ἐξ ἄλλου ὁ Νήφων στὸν *Βίο Μαξίμου Καυσοκαλυβίτου*³¹ ἀναφέρει τὴν παρουσία στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ Ἀκινδυνιανῶν καὶ Μασσαλιανῶν. Αὐτὸ δείχνει κάποιον ἀνταγωνισμό στὸν χῶρο αὐτὸ καὶ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ μαρτυροῦμενος διωγμὸς κατὰ τῶν Μασσαλιανῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, στὸν ὁποῖο προφανῶς συμπεριελήφθησαν καὶ μερικοὶ

28. Πρῶτος Ἀντιρρητικός, 1,2, 1—5. Αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει καὶ στὴν Ἱστορία 14,7.

29. H. -V. Beyer, *Nikephoros Gregoras Antirrhetica* 1, Wien 19976, σ. 106.

30. Βλ. E. Wemer. «Spatbogomilisch- adametische Spekulationen und Praxen», *Byz. Studien* 1 (1974), 40—53.

31. Παράγρ. 6 καὶ 10, *Anal. Boll.* 54 (1936), 47 καὶ 50.

Παλαμισταί, συνέβηκε κατὰ τὸ 1344, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀγιορειτικῆς ἀποστολῆς στὴν Κωνσταντινούπολι.

Δὲν εἶναι βέβαια ἀληθῆς ἡ εἶδησις τοῦ Γρηγοροῦ ὅτι Παλαμισταί ἐπίσκοποι ἀποσχίσθησαν ἀπὸ τὸν Κάλλιστο λόγῳ μασσαλιανικῆς παρεκκλίσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ προφανῶς εἶχε κατηγορηθῆ αὐτὸς γιὰ μιὰ τέτοια παρέκκλισι ἀπὸ ἀντιπάλους τοῦ Ἡσυχασμοῦ. Εἶναι ἔξ ἄλλου ἐνδεικτικὸ ὅτι λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἀνάρρησί του συνῆλθε στὴν Κωνσταντινούπολι σύνοδος, ἡ ὁποία ἀθώωσε τὸν γιὰ μασσαλιανισμό κατηγορούμενο Νήφωνα, ὁ ὁποῖος προηγουμένως εἶχεν ἤδη ἀθωωθῆ δυὸ φορές γιὰ τὴν ἴδια κατηγορία στὸ Ὑρος, τῆ δεύτερη μάλιστα φορὰ ἀπὸ σύναξι προεδρευόμενη ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ. Ὅπως σημειώνομε ἄλλοῦ, τῆ δεύτερη φορὰ τὴν καταγγελία εἶχαν ἐνεργήσει οἱ Σέρβοι στὴν προσπάθειά τους ν' ἀπομακρύνουν τὸν Νήφωνα ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρώτου, τὸ ὁποῖο κατεῖχε τότε (1347) αὐτὸς καὶ μετὰ ἀπὸ λίγο ἐπρόκειτο νὰ καταλάβουν αὐτοί. Ὅταν ὁ Κάλλιστος ἐγκατεστάθηκε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, τὸν ἀκολούθησε στὴν πρωτεύουσα ὁ Νήφων εἶναι λοιπὸν εὐλογον ὅτι οἱ ἀντίπαλοι τῶν Ἡσυχαστῶν εὗρηκαν ἀφορμὴ καὶ εὐκαιρία γιὰ ἐπιθέσεις. Τὸ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι στὸ ἔγγραφο πὺ περιέχει τὴν ἀπόφασιν³² μαρτυρεῖται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν ἐποχὴ ὑπῆρχαν στὸ Ὑρος Μασσαλιανοί, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ὁ Κάλλιστος ἦταν ἐκεῖνος πὺ ἀναζήτησε καὶ ἐδίωξε τοὺς Μασσαλιανούς αὐτούς, ὅταν ἦταν ἀκόμη μοναχὸς ἐκεῖ. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Κάλλιστος, μπροστὰ στὴν κατηγορία πὺ ἐκτοξεύθηκε ἐκ μέρους τῶν ἀντιπάλων του, ἀποφάσισε νὰ συγκαλέσῃ σύνοδο, ἡ ὁποία, ἀθώνοντας τὸν Νήφωνα, ἀθώωνε σιωπηρὰ καὶ ὅλους τοὺς ἡσυχαστὰς ἀπὸ κάθε κατηγορία τοῦ εἶδους αὐτοῦ, καθὼς ἐπίσης καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιο.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐγινε φανερὸ ὅτι, χωρὶς τὴ σύγκλησι νέας συνόδου δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἡρεμήσουν τὰ πράγματα. Κατὰ τὴ βεβαίωσι τοῦ Γρηγοροῦ³³ ἡ σύνοδος συγκλήθηκε «ὑπὲρ τῶν τοῦ Παλαμᾶ δογμάτων», ἀλλ' ἀπὸ τίς μαρτυρίες τῶν ἄλλων πηγῶν συνάγεται ὅτι αὐτὴ ἀντίθετα συγκλήθηκε πρὸς ἐξέτασι τῶν κατηγοριῶν ἐναντίον τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Ὁ Φιλόθεος γράφει σχετικὰ μὲ τὸν σκοπὸ τῆς συνόδου.

32. Miklosich, Muller, *Acta* 1. 296.

33. *Ἱστορία*, 18, 1. PG 148, 1133.

«Ἐπεὶ τὴν καθόλου καὶ αὐθις Ἐκκλησίαν οἱ τὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου νοσοῦντες θορυβοῦντες οὐκ ἐπαύοντο καὶ ταράττοντες... σύνοδον ὁ βασιλεύς σὺν γε τῷ πατριάρχῃ βουλεύονται καὶ πάλιν ἐν ταύτῃ δὴ τῇ τῶν πόλεων βασιλευούσῃ συγκροτηθῆναι καὶ τὰ παρ' ἐκείνων λεγόμενα καὶ αὐθις ἐξετάσει δοθῆναι, ἐπειδὴ κἀκεῖνοι τοῦτ' αὐτὸν καθ' ἐκάστην ἦσαν ζητοῦντες, οὐχ ἵνα τάληθῇ μάθωσιν ... ἀλλ' ἵνα δοκῶσι μόνον ἔχειν τι λέγειν κατὰ τῆς ἀληθείας»³⁴.

Σύμφωνα μ' αὐτὰ ἡ σύνοδος τοῦ 1351 ἀπέβλεπε στὴν ἐξέτασι τῶν κατὰ τοῦ Παλαμᾶ κατηγοριῶν, ἂν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ συγκάλεσαν αὐτὴν ἦταν εὐμενῶς διατεθειμένοι ἔναντι αὐτοῦ. Ἡ πορεία τῶν ἐργασιῶν δικαιώνει τὴν ἄποψι τοῦ Φιλοθέου. Ὁ Παλαμᾶς δὲν ἐπιθυμοῦσε τὴ σύγκλησι συνόδου, ἀλλ' ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ συμφώνησε, τότε ὁ ἀρχιεπίσκοπος, ποὺ εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη στὴν πρωτεύουσα τὴν ἄνοιξι τοῦ 1351, τὴν ἀπεδέχθηκε· τότε ὁμως ἀνησύχησαν οἱ ἀντιησυχασταί, διαβλέποντες ἦττα τῆς παρατάξεώς των.

Ὁ Γρηγορᾶς ἐκμεταλλεζόμενος τὴν παλαιὰ φιλία, προσπάθησε νὰ μεταστρέψῃ τὸν βασιλέα ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών του, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν πείσῃ νὰ συγκαλέσῃ οἰκουμενικὴ καὶ ὄχι τοπικὴ σύνοδο, ἐλπίζοντας ὅτι ἡ προσέλευσις πλήθους ἐπισκόπων ἀπὸ ξένα κλίματα, ὅπως ἡ Συρία, ἡ Κύπρος, ἡ Σερβία, ἡ Ρωσία, καὶ ἰδίως οἱ λατινοκρατούμενες περιοχές, ἀμυήτων στὸν ἡσυχασμό, θὰ ἔκλινε τὴν πλάστιγγα ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών του³⁵. Δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι θὰ συνέβαινε τοῦτο, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ὁ Καντακουζηνὸς ἀποφάσισε τὴ συγκρότησι τοπικῆς συνόδου, διότι ἡ οἰκουμενικὴ θὰ ἀπαιτοῦσε τὴ δαπάνη ὑπέρογκων ποσῶν, τὰ ὁποῖα ἔστεροῦνταν τὸ οἰκονομικὰ ἐξασθενημένο πλέον Βυζάντιον.

Τότε ὁ Γρηγορᾶς, καταληφθεὶς ἀπὸ ἀθυμία, περιβλήθηκε τὸ μοναχικὸ σχῆμα.

Ἐμπόδια γιὰ τὴν ἐνθρόνισι τοῦ Παλαμᾶ

Ὁ Γρηγόριος δὲν εἶχε τὴν τύχη νὰ ἐγκατασταθῇ στὴν ἔδρα

34. Ἐγκώμιον, PG 151, 621B. 35. Ἱστορία 18, 4, Bonn II, 884 ἐ.

του ειρηνικά. Ἀναφερόμενος στή μετάβασί του ἀπὸ Θεσσαλονίκη στήν Κωνσταντινούπολι, πρὸς συμμετοχὴ στή σύνδοο τοῦ 1351, ὁ Φιλόθεος Κόκκινος γράφει: «ἄνεισι τοιγαροῦν ὁ τρισαριστεύς ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ πάλιν, ἵνα μὴ καὶ τετράκις καὶ πολλάκις εἶπω»³⁶. Ἀπὸ τῆ διατύπωσι τῆς προτάσεως αὐτῆς συνάγεται ὅτι ὁ Παλαμᾶς μετέβαινε τώρα, τὸ 1351, γιὰ τέταρτη φορὰ στήν πρωτεύουσα, προφανῶς ἀπὸ τῆς χειροτονίας του σὲ ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης. Καὶ δὲν μετέβαινε πάντοτε γιὰ ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἥμισυ λόγῳ τῶν προσωπικῶν του περιπετειῶν.

Οἱ περιπέτειες προκλήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐχθρική πρὸς τὸν Παλαμᾶ στάσι τὴν ὁποία ἔδειχνε τὸ πολιτικὸ καθεστῶς, πὺ ἐπικράτησε στή Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ 1342 μέχρι τὸ 1350 ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν Ζηλωτῶν. Στὸ θέμα τῶν Ζηλωτῶν τούτων ἔχουν παρεισφρήσει ὠρισμένες παρερμηνεῖες, μὲ τίς ὁποῖες τὰ πράγματα παρουσιάζονται ὑπὸ ἄλλοιωμένο πρῖσμα. Μερικοὶ ἱστορικοὶ, συγγέροντας ὄρους καὶ καταστάσεις, φρονοῦν ὅτι ὑπάρχουν δύο εἰδῶν Ζηλωταὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή· οἱ θρησκευτικοὶ Ζηλωταί, ταυτιζόμενοι μὲ τοὺς Ἑσυχαστάς, καὶ οἱ πολιτικοὶ Ζηλωταί, τῶν ὁποίων τὸ πρόγραμμα παρουσιάζεται ὡς κοινωνικό. Κατὰ πρῶτον ἓνα μόνον εἶδος Ζηλωτῶν ὑπῆρχε, τὸ θρησκευτικόν, ὅπως καὶ ὁ ὄρος ἀπαιτεῖ, καὶ ἔπειτα οἱ Ἑσυχασταὶ δὲν ἦταν Ζηλωταί. Οἱ Ζηλωταὶ ἀποτελοῦσαν ἀνέκαθεν στὸ Βυζάντιο τὸ θρησκευτικὸν κόμμα, τὸ ἀντιτιθέμενον στήν ἐπικράτησι στήν κοινωνία τοῦ κοσμικοῦ φρονήματος, τοῦ ὁποίου φορεῖς ἦταν οἱ κοσμικοὶ, οἱ λεγόμενοι ἄλλιῶς «πολιτικοί». Τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματά τους ἀπαντῶνται λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ ιγ' αἰῶνος στὸ κίνημα τῶν Ἀρσενιατῶν, τὸ ὁποῖο ἀντιτάχθηκε στίς ἐνέργειες τοῦ στρατηγοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς βάρος τοῦ ἀνηλίκου διαδόχου τοῦ θρόνου τῶν Λασκαρέων. Ἦταν πάντοτε ταγμένοι ἐναντίον τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ἀντὶ τῆς ὁποίας ἐπιδίωκαν ἓνα εἶδος πολιτείας τοῦ Θεοῦ, ἐναντίον τῆς πολυτέλειας ὡς ἐκφράσεως τοῦ κοσμικοῦ φρονήματος τῶν πλουσίων καὶ ἐναντίον τῶν ἀρπάγων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου ἀπὸ ἀνηλίκους διαδόχους· καὶ ἦταν ἀδιάφοροι πρὸς τὴν ὑψηλὴν θεολογία.

Ἔλα αὐτὰ ἦταν θεωρητικὰ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ στή Θεσ-

36. Ἐγκώμιον, PG 151, 621 C.

σαλονίκη δόθηκε εύκαιρία ἐκδηλώσεως τῶν τάσεων κατὰ τὸν χειρότερο δυνατὸ τρόπο. Βέβαια δὲν ἐπραγματοποίησαν οὔτε ἐκεῖ καμμιά κοινωνική ἐπανάστασι οἱ Ζηλωταί, ὅπως κατὰ κόρον λέγεται. Ἡ δραστηριότης των ἦταν μία φάσις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μεταξὺ δύο πολιτικῶν παρατάξεων γιὰ τὴν κατάληψι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου. Κατὰ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο, ὁ ὁποῖος ἐξερράγη τὸ φθινόπωρο τοῦ 1341, οἱ Ζηλωταί εὐρέθησαν ἐνώπιον ἐνὸς «ἄρπαγος» τοῦ θρόνου ἀπὸ τὸν ἀνήλικο διάδοχο Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγο, λίγους μῆνες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατρός του Ἀνδρονίκου Γ΄, ἥτοι τοῦ μεγάλου δομέστικου Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ, καὶ φυσικὰ σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τους ἐτάχθησαν ἐναντίον του, καὶ ἡ ἀντίδρασις τους ἦταν διπλῆ, καθ' ὅσον αὐτὸς ἦταν ὁ ἐκπροσωπευτικώτερος τύπος «πολιτικοῦ», ἥτοι κοσμικοῦ ἄρχοντος· πλούσιος, πολέμαρχος, λόγιος. Συγχρόνως ἐτάχθησαν στὸ πλευρὸ τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν προστατῶν του, δηλαδὴ τῆς βασιλομήτορος Ἄννας Παλαιολογίνας, τοῦ ναυάρχου Ἀλεξίου Ἀποκαύκου, καὶ τοῦ πατριάρχη Ἰωάννη Καλέκα, πὺν προήχθη στὸ θρόνο ἀπὸ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης μόλις πρὸ ἑπταετίας. Ἐνας πρόσθετος λόγος γιὰ τὴν ἀντίδρασι τῶν Θεσσαλονικέων Ζηλωτῶν κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἦταν ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁπαδὸς τῆς ἐνισχύσεως τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας τοῦ κράτους, ἐνῶ οἱ ἐντόπιοι παράγοντες ἦταν ταγμένοι ὑπὲρ τῆς ἀποκεντρώσεως καὶ τῆς ἐφαρμογῆς ἐνὸς εἴδους φεουδαρχικοῦ συστήματος διακυβερνήσεως, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε εὐρισκόταν σὲ ἐφαρμογή, ἄλλοτε σαφῶς καὶ ἄλλοτε ὑποτυπωδῶς, ἀπὸ τὸ 1204 καὶ ἐξῆς συνεχῶς. Ἐξ ἄλλου ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἦταν εἰσηγητῆς μιᾶς θεολογίας ἠψηλῆς ποιότητος καὶ εὐρισκόταν ὑπὸ τὴν δυσμένεια τῶν παραπάνω τριῶν ἡγετῶν τῆς παλαιολογείου μερίδος· ἐπομένως οἱ Ζηλωταί τῆς Θεσσαλονίκης ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐναντίον του. Δὲν ἐπρόκειτο φυσικὰ γιὰ ἀντίθεσι τους πρὸς τὸν ἡσυχασμὸ καθ' ἑαυτὸν, ἀφοῦ σὲ κάποια σημεία οἱ ἡσυχασταί, ἂν καὶ ἀδιάφοροι γιὰ τὴν πολιτική, συμφωνοῦσαν πρὸς τοὺς Ζηλωτάς, ὅπως εἶναι ἡ στάσις ἐναντι τῆς πολυτελείας καὶ τοῦ πλούτου. Κάποτε μάλιστα οἱ Ζηλωταί ἐζήτησαν τὴν ὑποστήριξι τοῦ Σάβα τοῦ Βατοπεδινοῦ, σπουδαίου παράγοντος τοῦ ἄθωνικοῦ μοναχισμοῦ.

Κατόπιν μιᾶς πρώιμης ἀποτυχούσας ἀπόπειρας τοῦ Καντα-

κουζηνού νά καταλάβη τή Θεσσαλονίκη, τὸ 1342, οἱ Ζηλωταὶ ἐπικράτησαν σχεδὸν πλήρως ὑπὸ τὴν ἡγεσία ἀποκεντρωτικῶν ἀρχόντων, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων. Ἄφου κάποια στιγμή ὁ διοικητὴς τῆς πόλεως Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, υἱὸς τοῦ ναυάρχου, ἐφάνηκε νά ἐπικρατῆ, ἀφου ἐφόνευσε τὸν ἡγέτη τῶν Ζηλωτῶν Μιχαὴλ Παλαιολόγο καὶ ἐπέβαλε τὸν ἔλεγχο τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας (1345), ὁ Ἀνδρέας Παλαιολόγος μὲ νέο κίνημα ἀνακατέλαβε τὴν ἐξουσία. Τότε ἦταν, ὅταν ἀπέθανε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος καὶ ὁ Καλέκας ἔστειλε ὡς διάδοχό του τὸν Κύπριο Ὑάκινθο. Ὁ Ἀνδρέας Παλαιολόγος μετὰ τὴν κατάπαυσι τοῦ ἐμφυλίου στὴν πρωτεύουσα (1347) ἀρνήθηκε νά δεχθῆ τὸν Παλαμᾶ ὡς μητροπολίτη, ἐδέχθηκε ὅμως ὡς ἐκπρόσωπο τῆς κεντρικῆς διοικήσεως τῶν δύο συμφιλιωθέντων αὐτοκρατόρων τὸν Ἀλέξιο Μετοχίτη.

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς πρέπει νά ἐξεκίνησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι γιὰ τὴν ἔδρα του λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἐκλογή καὶ χειροτονία του, ἐφωδιασμένος μὲ συστατικὲς ἐπιστολὲς τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς τὴν τοπικὴν διοίκησι, ἀλλὰ δὲν ἐπρόκειτο νά ἐπιτύχη τὴν ἐγκατάστασί του, διότι «ῶσανεὶ πεπρωμένον ἦν αὐτῷ τὸ διὰ βίου παλαίειν»³⁷. Ἡ πόλις τὸν ἀπέκρουσε καὶ εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Φιλόθεος χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «ἡ πόλις» (ἡ ἐξουσία τῆς μειοψηφίας τῶν Ζηλωτῶν) καὶ ὄχι «ὁ λαός»· ὁ λαὸς ἐπρόκειτο νά τὸν ὑποδεχθῆ θριαμβευτικᾶ μετὰ τρία ἔτη. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς παράγοντες τῆς πόλεως ἐχρησιμοποίησαν ὡς πρόσχημα τὶς δογματικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Παλαμᾶ, τὶς ὁποῖες ἀπέκρουαν, ἀλλ' ἡ πραγματικὴ αἰτία ἦταν ἡ ἀντίθεσις τῶν ἡγετῶν τῶν Ζηλωτῶν πρὸς τὴν πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἀποχώρησε ἀπὸ ἐκεῖ, γιὰ νά μεταβῆ στὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἐπειδὴ ὁ Φιλόθεος λέγει «πρῦμναν ἐκεῖθεν κρουσάμενος», πολλοὶ ἐρευνηταὶ φρονοῦν ὅτι ἡ ἀναχώρησις ἔγινε μὲ πλοῖο, τοῦτο ὅμως ἀναιρεῖται ἀπὸ ἄλλες ἐκφράσεις του. Ὁ Γρηγόριος εἶχεν ἀσθενήσει καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν κάθοδο καὶ μετὰ τὴν κάθοδο στὴ Θεσσαλονίκη, γι' αὐτὸ καὶ ἐχρειάσθηκε «μακρὰν ὁδὸν» γιὰ νά ἀνέλθῃ στὸ Ὄρος, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ μετάβασις ἔγινε διὰ ξηρᾶς³⁸.

37. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 613D. 38. Ἐγκώμιον, PG 151, 614D.

Καὶ οἱ Πατέρες βέβαια τοῦ Ὁρους, οἱ φιλικῶς διακείμενοι φυσικά, ὑποδέχθηκαν μὲ ἐνθουσιασμό τὸν ἀπὸ πολὺν χρόνον ποθούμενον ἡγέτη καὶ ἤθελαν νὰ τὸν κρατήσουν κοντὰ τους μέχρι τῆ λῆξι τῆς στάσεως στὴν πόλι του. Ἄλλ' ὁ Στέφανος Δουσάν συμπεριφέρθηκε περίπου ὅπως οἱ Ζηλωταί. Ὁ Στέφανος, ἔχοντας ἤδη θέσει ὑπὸ τὴν κυριαρχία του τὸ Ὁρος, τὸ ἐπισκέφθηκε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1347³⁹. Ἐκεῖ συνάντησε τὸν Γρηγόριον, ποὺ ἀνῆλθε σ' αὐτὸ ταυτόχρονα σχεδὸν μὲ αὐτόν, καὶ θέλησε νὰ τὸν προσεταιρισθῆ, ὥστε νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ, εἴτε γιὰ νὰ ἐκπορθῆσῃ εὐκολώτερα τὴ Θεσσαλονίκη εἴτε γιὰ νὰ ἐπιβάλλῃ μὲ τὴ βοήθειά του μιὰ νέα ἱεραρχία στὶς ἑλληνικὰς χώρας τις ὁποῖες εἶχε κατακτήσει πρόσφατα. Ὁ Παλαμᾶς ἀπέκρουσε τὶς δελεαστικὰς προτάσεις τοῦ Σέρβου καὶ αὐτὸς ἀντιλήφθηκε ὅτι ὁ ἱεράρχης ἦταν ἀμετακίνητα ἀφωσιωμένος στὴν ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου. Ἄν τὸν ἐπέτρεπε νὰ παραμείνῃ στὸ Ἅγιον Ὁρος, θὰ διατηροῦσε στὴ νεοπαγῆ καὶ κραδαινόμενη ἐξουσία του ἓνα ζώπυρον τῆς βασιλείας τῶν Ἑλλήνων. Τὸν ἀπομάκρυνε λοιπὸν μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἀποστολῆς του ὡς πρεσβευτῆ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα⁴⁰.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς παραμονῆς του στὸ Ὁρος ὁ Παλαμᾶς προσήδρευσε συνάξεως, ἡ ὁποία ἐδίκασε καὶ ἀθώωσε, γιὰ δευτέρα μάλιστα φορά, τὸν μοναχὸ Νήφωνα. Αὐτός, πρῶτος τοῦ Ὁρους τότε, εἶχε κατηγορηθῆ ἀπὸ Σέρβους μοναχοὺς ὡς Μασσαλιανός, καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι μετὰ ἀπὸ μερικὸς μῆνες ἐμφανίζεται σ' αὐτὸ γιὰ πρώτη φορά Σέρβος πρῶτος ὁ Ἀντώνιος⁴¹. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ κατηγορία κατὰ τοῦ Νήφωνος πρέπει νὰ ἐνταχθῆ στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειας τοῦ Δουσάν νὰ ἐκσερβίση τὸ Ὁρος καὶ ἡ στάσις τοῦ Παλαμᾶ συνετέλεσε στὴν ἀπόφασί του νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ ἀπὸ ἐκεῖ τὸ ταχύτερον. Στὸ ἔγγραφο τοῦ πατριαρχείου, τὸ ὁποῖον ἀπέρρευσε ἀπὸ νέα δίκη εἰς βάρος τοῦ Νήφωνος τὸ 1350, στὴν Κωνσταντινούπολι⁴², ἀναφέρεται ὅτι μάρτυρες ὑπὲρ αὐτοῦ παρουσιάσθηκαν τρεῖς διακεκριμένοι πολιτικοὶ φίλοι τοῦ Καντακουζηνοῦ, Γεώργιος Ἰσαρις καὶ Νικόλαος Καβάσιλας καὶ

39. Βλ. G. Soulis, «Tsar Stephen Doushan and Mount Athos», *Hatv. Stuhies II* (1954), 125–139. Τὸ ἴδιο στὸ Γ. Σούλη, *Ἱστορικὰς μελέτες*, Ἀθήνα 1980.

40. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 615B.

41. Περὶ τούτων βλ. *Actes de Protaton*, σ. 137 ἔ. (πρῶτοι ὑπ' ἀρ. 53 καὶ 54).

42. Miklosich Muller, *Acta* 1, 297 ἔ.

Μάρκος ᾽Αγγελος Βαρδαλῆς, οἱ ὅποιοι μετεῖχαν τῆς συνάξεως τοῦ ᾽Ορους. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ἢ μᾶλλον βέβαιον, ὅτι οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἄνδρες συνώδευσαν τὸν Παλαμᾶ ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ Καντακουζηνοῦ κατὰ τὴν ἀτυχῆ προσπάθεια νὰ ἐγκατασταθῆ στὴν ἔδρα του τὸ 1347.

᾽Απὸ τὸ ᾽Ορος ὁ Παλαμᾶς, προφανῶς μαζὶ μὲ τοὺς συνοδοὺς του, μετέβη στὴν Κωνσταντινούπολι μέσω τοῦ Διδυμοτείχου, πρᾶγμα πού συνάγεται ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Γρηγορᾶ, ὅτι χάριν τῶν συζητήσεων, στίς ὁποῖες ὁ ἴδιος κατελάμβανε σημαίνουσα θέσι, ὁ Παλαμᾶς μετακλήθηκε ἀπὸ τὸ Διδυμότειχο· «διὰ δὴ ταῦτα μετάπεμπτος ἐκ Διδυμοτείχου καὶ Παλαμᾶς εἰς Βυζάντιον τάχιστα γίνεται»⁴³. Αὐτὸ βάσει τῶν χρονολογικῶν πλαισίων τοῦ Γρηγορᾶ τοποθετεῖται στὸν Μάρτιο τοῦ 1348. Βέβαια ὁ Παλαμᾶς δὲν «μετακλήθηκε» ἀπὸ τὸ Διδυμότειχο, ἀλλ' ἀπλῶς μετέβαινε στὴν πρωτεύουσα μέσω τῆς πόλεως αὐτῆς, ὅπου ἐστάθμευσε γιὰ λίγο κοντὰ στὸν Ματθαῖο Καντακουζηνό.

Πρὶν περάση πολὺς χρόνος⁴⁴, δηλαδὴ πιθανῶς τὸ φθινόπωρο τοῦ 1348, κατὰ προτροπὴ τῶν βασιλέων καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου ὁ ἱεράρχης ἀποπειράθηκε γιὰ δεύτερη φορὰ νὰ ἐνθρονισθῆ⁴⁵. Εἶχε δοθῆ ἡ εὐκαιρία ἀπὸ τὴν εὐμενῆ τροπὴ τὴν ὁποία ἐφαινόταν ὅτι ἐλάμβαναν τὰ πράγματα στὴ Θεσσαλονίκη. Προφανῶς ὁ ᾽Αλέξιος Μετοχίτης μὲ προσεκτικὲς κινήσεις εἶχεν ἐπιτύχει νὰ κατευνάσῃ τὰ πνεύματα τῶν στασιαστῶν. ᾽Αλλ' ὅταν ἔφθασε ὁ Παλαμᾶς στὴν πόλι, ἡ κατάστασις εἶχε μεταβληθῆ πάλι, διότι, ὅπως φαίνεται, συνέβη ὅ,τι καὶ κατὰ τὴν προηγουμένη διοίκησι τοῦ Ἰωάννου ᾽Απόκαυκου· οἱ Ζηλωταὶ δηλαδὴ κατώρθωσαν νὰ ἀνασυνταχθοῦν ταχέως. ᾽Ετσι οἱ ἡγέτες τους, τώρα, πρόβαλαν ἀπαράδεκτους ὅρους πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ ὅποιοι καὶ αὐτῇ τῇ φορᾶ συνώδευαν τὸν ἀρχιεπίσκοπο. Οἱ ἀπαιτήσεις συνιστοῦσαν «ἔπαθλα μέγιστα», τὰ ὁποῖα ὑπερέβαιναν τὴ τάξι τους, καὶ φυσικὰ ἀπορρίφθηκαν. Οἱ Ζηλωταὶ τώρα δὲν ἀπαγόρευαν στὸν ἀρχιεπίσκοπο νὰ ἐγκατασταθῆ στὴν ἔδρα του, ἀναλαμ-

43. Ἱστορία 16,5, PG 148, 1081A.

44. «Μικρὸν τι μεταξὺ διαγεγονός», Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 616A.

45. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 616A, «τὰ τῆς ἐκεῖ στάσεως ἐδόκουν ὡσπερ κατευνασθέντα πρὸς ὁμόνοιαν καὶ συμφωνίαν ἵεναι».

βάνοντας καθήκοντα, όποτε θα ύποχρεωνόταν νά μή μνημονεύη τούς αὐτοκράτορες κατὰ τὶς ἀκολουθίες, ἢ νά ἀναχωρήσῃ καὶ πάλι, όποτε θα ἔχανε τὴν ἔδρα, ἀλλὰ θα διετηροῦσε τὴν πιστότητα πρὸς τούς αὐτοκράτορες. Τὴν πληροφορία αὐτὴ δίνει ὁ Φιλόθεος, ἐνῶ ὁ Νεῖλος λέγει ὅτι ὁ ὄρος πού ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τούς Ζηλωτὰς ἦταν τὸν ἓνα μόνον ἀπὸ τούς αὐτοκράτορες νά μή μνημονεύῃ, τὸν Καντακουζηνό⁴⁶. Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι ὁ Φιλόθεος ἔχει δίκαιο καὶ ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ Νείλου ἀναφέρεται στὴν πρώτη ἀπόπειρα τοῦ Παλαμᾶ, όποτε ἡ ἀντίδρασις τῶν Ζηλωτῶν περιοριζόταν μόνον ἐναντίον τοῦ Καντακουζηνοῦ.

Τότε ὁ Παλαμᾶς ἀποχώρησε καὶ πάλι ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, καὶ μολονότι δὲν εἶναι σαφές, εἶναι πιθανόν ὅτι ἐπέστρεψε στὴν πρωτεύουσα. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι τὸ πατριαρχεῖο μὲ συνοδικὴ ἀπόφασι τὸν ἔστειλε τοποτηρητὴ στὴ Λῆμνο, τὴν ὁποία ἐποίμανε ἐπὶ διετίαν. Ὁ Νεῖλος μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ἀπὸ τὴ Λῆμνο μετέβη ὁ Παλαμᾶς στὴν Κωνσταντινούπολι γιὰ κάποια ἀνάγκη, καὶ αὐτὸ πιθανῶς συνέβη μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰσιδώρου καὶ χάριν τῆς ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου του, τὴν ἀνοιξι τοῦ 1350.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης Μετοχίτης εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἔξωσι τοῦ ἡγέτη τῶν Ζηλωτῶν Ἀνδρέα Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος κατέφυγε ἀρχικὰ στοὺς φίλους του Σέρβους καὶ ἔπειτα στὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου ἔζησε τὸ ὑπόλοιπο τοῦ βίου του ὡς μοναχός. Κατὰ τὴν κρίσιμη αὐτὴ στιγμή τῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης οἱ Ζηλωταὶ εἶχαν ὀριστικὰ συμφωνήσει νά παραδώσουν τὴν πόλι στὸν βασιλέα τῶν Σέρβων Στέφανο Δουσάν, όποτε οἱ ἀρχοντες τῆς Κωνσταντινούπολεως προέβησαν σὲ μιὰ ἔσχατη ἐνέργεια καταλήψεως τῆς πόλεως. Ἐξεκίνησαν καὶ οἱ δύο αὐτοκράτορες διὰ θαλάσσης, ἐνῶ διὰ τῆς ξηρᾶς ἐρχόταν ὁ υἱὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ Ματθαῖος μαζὶ μὲ ἐπικουρία Τούρκων μισθιφόρων οἱ ὁποῖοι τελικὰ ἀνακλήθηκαν ἀπὸ τὸν Ὁρχάν. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς κατῴρθωσε νά καταλάβῃ τὴν πόλι μὲ μικρὴ ναυτικὴ δύναμι τὴν ὁποία ἐμίσθωσε καθ' ὁδόν.

Σύμφωνα μὲ ἐγγραφὴ βραχέος χρονικοῦ⁴⁷ ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ πραγματοποιήθηκε τὸν Σεπτέμβριο τῆς τρίτης ἰνδικτιῶνος, ἔτους

46. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151,616B. Νείλου, *Ἐγκώμιον*, PG151,673A.

47. P. Schreiner, *Byzant. Kleinchroniken I*, αρ. 8,52.

6858 ἤτοι 1349, καὶ βάσει αὐτῆς τῆς σημειώσεως οἱ περισσότεροὶ τῶν ἱστορικῶν τοποθετοῦν τὴν παῦσι τῆς διακυβερνήσεως τῶν Ζηλωτῶν στὰ τέλη τοῦ ἔτους αὐτοῦ⁴⁸. Ἡ χρονολόγησις ὁμως τοῦ χρονικοῦ τούτου εἶναι ἐσφαλμένη, ὄχι μόνον διότι καὶ ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Γρηγορᾶς⁴⁹ φέρουν τὴν ἐκστρατεία ὡς γενομένην μετὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Καλλίστου στὸν πατριαρχικὸ θρόνον, καὶ ἄρα τὴν τοποθετοῦν στὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1350, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς κατὰ τὴν περίοδο Σεπτεμβρίου - Ὀκτωβρίου τοῦ 1349 εὕρισκόταν σύμφωνα μὲ βέβαιες μαρτυρίες στὴν Κωνσταντινούπολι, ὅπου καὶ ἐξέδωσε χρονολογημένα διατάγματα⁵⁰. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς πόλεως στάλθηκε στὴ Λῆμνο τριῆρης, ἣ ὁποία μετέφερε τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶ στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου τοῦ ἐπιφυλάχθηκε ἐνθουσιώδης ὑποδοχή. Αὐτὸ πρέπει νὰ συνέβη τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1350.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τῆς εὐχῆς τῆς ὁποῖας συνέθεσε ὁ Παλαμᾶς ἀναπέμφθηκε ἐνώπιον τῆς πύλης τῆς πόλεως κατὰ τὴν πρώτη εἴσοδο σ' αὐτήν. Ἐπικαλούμενος τῆς πρεσβεῖας τοῦ ἀγλαΐσματος τῶν μαρτύρων Ἀγίου Δημητρίου, τοῦ χοροῦ τῶν Ἀποστόλων, τοῦ δήμου τῶν μαρτύρων, τοῦ στέφους τῶν προφητῶν, τοῦ πλήθους τῶν ἀρχιερέων, τῆς ὁμηγύρεως τῶν ὁσίων, ὁ ἐπὶ τέλους εὕρισκων ἐλεύθερη τὴν λαχοῦσα σ' αὐτὸν ἔδρα ἀρχιεπίσκοπος, δέεται ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τὴν ταραχή.

«Σοῦ δέομαι τοῦ τὴν παλαιὰν ἀρὰν ἀφανίσαντος καὶ τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀνακαινίσαντος. Ἐκπλυνον καὶ νῦν τὸν ἐξ ἀφροσύνης προσγενόμενον ρύπον τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ τὸ αἴσχος ἀνακαθάρας αὐτῶν, πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτῶν, καὶ δὸς αὐτοῖς μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον. Ἀπάλλαξον αὐτοὺς τῆς πρὸς ἀλλήλους ἔριδος. Κατάλλαξον αὐτοὺς πρὸς σεαυτὸν καὶ ἀλλήλους. Εὐδόκησον ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ τὸν ἐξῆς βιώσαι χρόνον, ὑποταγὴν καὶ εὐμένειαν ἔργοις καὶ λόγοις ἐνδεικνυμένους τὴν ἐποφειλομένην τε καὶ προσήκουσαν πρὸς τε τοὺς θειοτάτους ἡμῶν βασιλεῖς, οὓς ἐδικαίω-

48. Π.χ. Muralt, *Essai II*, 623–625. J. Thessalonique au XIV^eSS., Paris 1913, 252. J. Meyendorff, *Introduction a l'etude de Gtégore Palamas*, Paris 1959, 138 καὶ 394.

49. Ἀντιστοίχως Ἱστορία 4, 16, PG 154, 124 ἔ. καὶ Ἱστορία 18,1 ἔ., PG 148, 1125-1140.

50. P. Schreiner, «La Chronique Brève de 1352», *Or. Chr. Per.* 34 (1968), 46ἔ.

σας βασιλεύειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πρὸς τὴν σὴν ἱερὰν ἐκκλησίαν καὶ ἡμᾶς τοὺς κατὰ τὴν σὴν μόνην χάριν ταύτης προεστηκότας».

Κατὰ τὴν θριαμβευτικὴ εἴσοδο ὁ λαὸς ἄφησε κατὰ μέρος τὰ συνήθη ἄσματα γιὰ νὰ ψάλλῃ τὰ τροπάρια τοῦ Πάσχα.

Ὁ Γρηγόριος ἐπιδόθηκε μὲ ζῆλο καὶ προθυμίᾳ στὸ κήρυγμα καὶ τῇ διδασκαλίᾳ καὶ συνέχισε τὴν δραστηριότητά του σ' αὐτὸν τὸν τομέα παρὰ τὶς δυσχέρειες τὶς ὁποῖες παρουσίαζαν τὰ κοινὰ καὶ οἱ ὁποῖες ἐγκλώδιζαν συχνὰ καὶ αὐτόν. Ὁ Φιλόθεος, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν σωζόμενη συλλογὴ ὁμιλιῶν τοῦ ἥρωός του, ἐπισημαίνει τὰ κύρια γνωρίσματα τους, τὸ κάλλος τοῦ λόγου, τὴν παλυμέρεια, τὴν πυκνότητα τῶν νοημάτων, τὰ ὁποῖα ἐθαύμαζαν ὅλοι⁵¹. Ἡ πρώτη ὁμιλία του γενομένη κατὰ τὴν τρίτη ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ στὴν πόλι ἡμέρα, ὅποτε ἔγινε πομπὴ διὰ τῶν κυριωτέρων ὁδῶν τῆς, ἀποτελοῦσε λόγος συμβουλευτικὸς γιὰ τὴν ἀναμεταξύ τους ὁμόνοια καὶ εἰρήνη. Ἀφοῦ διεκτραγώδησε τὰ δεινὰ τῆς πόλεως ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι «αὕτη ἑαυτὴν πολεμεῖ, αὕτη ὑφ' ἑαυτῆς πολεμεῖται, ποσὶν οἰκείοις ἐλαύνεται, χερσὶν οἰκείαις καταδαφίζεται, φωναῖς οἰκείαις κατακροτεῖται»⁵², καὶ συμβούλευσε τὰ δέοντα, κατέστησε φίλους καὶ τοὺς πρώην ἐχθρούς του.

Κατὰ τὸν ὑπερτριετὴ τοῦτον χρόνο τῆς νέας ταλαιπωρίας τοῦ ὁ Παλαμᾶς δὲν μποροῦσε νὰ ἐπιδοθῇ στὴ συγγραφικὴ λόγω τῶν συνεχῶν μετακινήσεών του καὶ τῆς στερήσεως τῶν καταλλήλων βιβλίων καὶ ὑλικῶν. Μόνο σὲ κάποια ἀνάπαυλα κατώρθωσε νὰ συντάξῃ δύο σύντομες ἐπιστολιμαῖες πραγματεῖες, ἧτοι α) *Λόγον διασαφοῦντα τὴν δοξασίαν Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου* καὶ β) *Περὶ ρήσεως τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας*.

51. *Ἐγκώμιον*, PG 151, 620ἔ.

52. *Ὁμιλία 1*, PG 151, 120.

ΝΕΑ ΦΑΣΙΣ ΤΗΣ ΗΣΥΧΑΣΤΙΚΗΣ ΕΡΙΔΟΣ

Νικηφόρος Γρηγοράς, νέος ἡγέτης τῆς ἀντισηχαστικῆς μερίδος

Μετὰ τὴν ἐξαφάνισι ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ σκηνὴ τοῦ Ἰωάννη Καλέκα καὶ τοῦ Ἀκινδύνου τὴν ἡγεσία τῆς ἀντισηχαστικῆς μερίδος εἶχεν ἀναλάβει ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς.

Ἡ πνευματικὴ πορεία τοῦ Γρηγορά ἀναπτύχθηκε στὰ ἴδια χρονικὰ πλαίσια μὲ τὴν τοῦ Γρηγορίου Παλαμά, ἀφοῦ μάλιστα τόσον ἡ γέννησις ὅσον καὶ ὁ θάνατος καὶ τῶν δύο συνέπεσαν στὰ ἴδια ἔτη (1296, 1359). Μετὰ τὶς σπουδὲς του ἀρχικὰ στὴ γενέτειρά του Ἡράκλειον τοῦ Πόντου καὶ ἔπειτα στὴν Κωνσταντινούπολι εἰσῆλθε στὸν στενὸ κύκλο τῶν ἀνακτόρων, ὁ ὁποῖος ἀποτελοῦσε εἶδος ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν. Ἐν τῷ μεταξύ ἐγκαταστάθηκε στὴ Μονὴ τῆς Χώρας, τὴν ὁποία πρόσφατα εἶχεν ἰδρῦσει καὶ διακοσμήσει κατὰ ἀπαράμιλλο τρόπο ὁ μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης, ὅπου παρέδιδε μαθήματα φιλοσοφίας. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Β' τοῦ ἀπένειμε τὸ ὀφφίκιο τοῦ χαρτοφύλακος καὶ ἤθελε νὰ τὸν εἰσαγάγῃ στὶς τάξεις τοῦ κλήρου, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἐδέχθηκε τὴν προσφορὰ¹.

Τὸ 1328 ὅμως ἐπῆλθε σοβαρὴ στροφὴ στὰ πράγματα τῆς αὐτοκρατορίας, ἀφοῦ μετὰ ἀπὸ ἐπανειλημμένες διαστάσεις καὶ συμφιλιώσεις τῶν δύο Ἀνδρονίκων τὸ βασιλικὸ ἀξίωμα μετεβιβάσθηκε ὀριστικὰ ἀπὸ τὸν πάππο στὸν ἐγγονό, ὅποτε ὁ Μετοχίτης περιέπεσε σὲ δυσμένεια καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς περιῆλθε σὲ προσωρινὴ ἀφάνεια. Στὴν κορυφὴ τῆς βυζαντινῆς διανοήσεως δημιουργήθηκε κενό, τὸ ὁποῖο ἔσπευσε νὰ καλύψῃ ἕνας ἔπηλις, Βαρλαάμ ὁ Καλαβρός. Αὐτὸς ἐφρόντισε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἦταν κενὴ ἀπὸ κάθε εἶδος παιδείσεως, πράγμα

1. Ἱστορία 8,9, PG 148,520C.

βέβαια ἀνυπόστατο, καὶ νὰ ἐμφανίσῃ τὸν ἑαυτὸ του ὡς τὸν παράγοντα ὁ ὁποῖος θὰ ἐκάλυπτε τὸ κενόν. Ἄλλ' ὁ Γρηγορᾶς, μολονότι εὕρισκόνταν ὑπὸ δυσμένεια, δὲν μπορούσε ν' ἀφήσῃ ἀναπάντητη τὴν ὑπεροψία τοῦ Καλαβροῦ. Ἦταν ἀπὸ τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῶν λογίων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνέχονται νὰ βλέπουν ἀνταγωνιστὰς καὶ συνηθίζουν νὰ προσβάλλουν κάθε φορὰ τὸν λόγιο ὁ ὁποῖος κυριαρχοῦσε στὴ σκηνὴ τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἐπιτέθηκε λοιπὸν μὲ δριμύτητα ἐναντίον τοῦ Βαρλαάμ μὲ συγγράμματα, ὅποτε αὐτός, σύμφωνα μὲ τοὺς λόγους τοῦ Γρηγορᾶ, ἐντὸς ὀλίγου «ἠλέγχθη πίθηκος ὦν» καὶ διακωμωδήθη². Ἐναντίον του συνέταξε διαλόγους, στοὺς ὁποίους παρουσιάζει τὸν ἑαυτὸ του νὰ συζητῇ μὲ τὸν Βαρλαάμ καὶ νὰ τὸν κατατροπώνῃ³. Κατὰ κάποιον τρόπο τὸν ἐξηυτέλισε καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸ δὲν μπορούσε αὐτὸς νὰ σταθῇ στὴν πρωτεύουσα, γι' αὐτὸ καὶ ἀναχώρησε, γιὰ νὰ ἐγκατασταθῇ στὴ Θεσσαλονίκη.

Ἡ συγγραφικὴ αὐτὴ ἐπιτυχία ἀνέδασε ξανὰ τὸ γόητρο τοῦ Γρηγορᾶ καὶ φαίνεται ὅτι τότε ἔγινε πάλι δεκτὸς στὴν ἀκαδημία. Πλήρης ἀποκατάστασις τῶν σχέσεών του μὲ τὸ νέο καθεστῶς ἐπραγματοποιήθηκε τὸ 1333, ὅταν μετὰ τὸν θάνατο στὴ Θεσσαλονίκη τῆς βασιλομήτορος Μαρίας Ρίτας, ὡς μοναχῆς Ξένης, εἶχε τὴν ἔμπνευσι νὰ συντάξῃ ἐπικήδειο λόγο, τὸν ὁποῖο ὑπέβαλε στὸν αὐτοκράτορα υἱὸν τῆς Ἀνδρόνικο Γ'. Ἦταν πλέον ὁ κυριώτερος λόγιος στὸ Βυζάντιο καὶ τὸ ἴδιο ἔτος τοῦ ἀνατέθηκε ἡ ἐντολὴ ν' ἀντιμετωπίσῃ τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ πάπα σὲ συζητήσεις γιὰ τὴν ἔνωσι τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἦταν ἀρκετὰ εὐφυῆς ὥστε ν' ἀντιληφθῇ ὅτι οἱ προσπάθειες ἐνώσεως μὲ θεολογικὲς συζητήσεις δὲν μπορούσαν ν' ἀποδώσουν, καὶ μὲ ἓνα συμβουλευτικὸ Πρὸς σύνοδον λόγο πρότεινε νὰ μὴ δέχωνται σὲ συζητήσεις τέτοιου εἴδους οὔτε Λατίνους οὔτε ἄλλους καινοφωνοῦντες⁴.

Στὸν ἐμφύλιον πόλεμο, ὁ ὁποῖος ἐξερράγη τὸ 1341 μεταξὺ τῶν δύο Ἰωαννῶν καὶ εἶχε τὸσο τραγικὲς συνέπειες γιὰ τὴν αὐτοκρατορία, δὲν ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος, ἂν καὶ ἦταν θαυμαστής τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ ὁπαδὸς τοῦ συγκεντρωτικοῦ προγράμματός του.

2. Ἱστορία 11,10, PG 148, 761A.

3. Τὴν Ἀντιλογία, τὸν Φλωρέντιο, τὸν Φιλομαθῆ.

4. Ἱστορία, 10,8, PG 148, 812AB.

Στὴν ἱστορία του⁵ συναντοῦμε μιὰ ρομαντικὴ θεώρησι τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς του. Ἐπίστευε ὅτι μπορούσε νὰ ἐπεκταθῆ ἡ κυριαρχία τοῦ Βυζαντίου στὴν Ἀνατολή, ἂν δὲν εἶχε μεσολαβήσει ἡ συνωμοσία τοῦ Ἀπόκαυκου.

«Ἐγὼ δὲ καὶ πρὸς τὸ πάλαι τῆς Ρώμης κράτος ἐκεῖνο τὸν νοῦν ἀνήνεγκα καὶ ἀνεμνήσθην, ὅπως πρόσταγμα ἐν τότε ρωμαϊκόν, πᾶσαν ἐμπορευόμενον γῆν τε καὶ θάλασσαν, κατέπλησεν ἅπαντας καὶ τῷ δέει μικροῦ καὶ ἀποθνήσκειν ἐποίει καὶ οὗτ' Ἀσία κατ' Εὐρώπης μάχιμον ἐκίνει ξίφος οὔτε τούναντίον αὐθις, ἀλλ' ἅπαν τὸ ἀντιπράπτον εἰς ἔνσπονδον ἐκίρνατο σύμπνοιαν, καὶ Κίλιξ μὲν διὰ Βιθυνίας ἄοπλος ἐπορεύετο καὶ Θράξ διὰ τῆς Ἑλλάδος ἰόντες τῶν τε Παναθηναίων ἦσαν θεαταὶ καὶ ταῖς ἐν Ὀλυμπία καθίσταντο τετραετηρικῶς ἀρματηλασίαις ἀνθάμιλλοι καὶ ἐλογισάμην κατ' ἑμαυτόν, ὡς καὶ νῦν ἐφ' ἡμῶν τοιοῦτόν τι συνέβαινε ἂν, εἰ πᾶμπαν ἐκ μέσου τὰ τῆς συγχύσεως ἀπήλλακτο σπέρματα, ὅσα κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ συνεσκεύασεν Ἀπόκαυκος. Εἶεν».

Ἡ ἀπογοήτευσίς του ἦταν βαθειά, ὅταν ὁ Καντακουζηνὸς τὸν ἐγκατέλειπε λόγῳ θεολογικῆς διαφωνίας.

Ἄν καὶ συνομήλικοι, ὁ Γρηγορᾶς καὶ ὁ Παλαμᾶς δὲν εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ συναναστραφοῦν στενὰ ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, διότι, ὅταν ὁ πρῶτος ἐρχόταν ἀπὸ τὸν Πόντο στὴν Κωνσταντινούπολι, ὁ δεύτερος ἀναχωροῦσε γιὰ νὰ ἐπιδοθῆ στὸν μοναχικὸ βίον, μολονότι πιθανῶς συνέπεσε νὰ εὐρίσκωνται καὶ οἱ δύο σ' αὐτὴν κατὰ τὸ ἔτος 1315-1316. Πάντως εἶχαν κάποια γνωριμία καὶ ἔτρεφαν ἀλληλοεκτίμησι. Ἔτσι, ὅταν τὸ 1329 ὁ Παλαμᾶς ἦλθε ἀπὸ τὴ Βέροια, ὅπου ἀσκήτευε κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον, γιὰ τὴν κηδεῖα τῆς μητέρας του στὴν Κωνσταντινούπολι, συναντήθηκε μὲ τὸν Γρηγορᾶ. Αὐτὸς τοῦ ἐμπιστεύθηκε ἓνα βιβλίον του, γιὰ νὰ τὸ προσφέρῃ στὸν φιλόσοφον Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος διέμενε στὴ Θεσσαλονίκη καί, ὅταν ἐπέστρεψε ὁ Παλαμᾶς ἐκεῖ, εἶχεν ἀποθάνει. Τότε τὸ παρέδωσε αὐτὸς στὸν Ἀκίνδυνο.

Ὁ Γρηγορᾶς ἔμεινε ἀμέτοχος ἐπίσης καὶ στὴ δογματικὴ ἔριδα κατὰ τὶς δύο πρῶτες φάσεις της. Σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα

5. Ἱστορία 12,7, PG 148,812AB.

ἀπὸ αὐτὸν στὴν ἀρχὴ τοῦ διαλόγου του μὲ τὸν Παλαμᾶ τὸ 1355⁶, «ἐγὼ ἐν εἰρήνῃ ἐκαθήμην καὶ οὐδενὶ τῶν ἀντιλεγόντων ἤθελον συμφωνεῖν, ἀλλ' ἔλεγον ὅτι οὐ δεῖ θεολογεῖν», ἀκολουθοῦσε τὴν παραγγελία τῆς συνόδου τοῦ 1341⁷, «μηκέτι δογματίζεῖν ὅλως». Ὁ Ἀκίνδυνος, μαζὶ μὲ ἄλλους παράγοντες, προσπάθησε φυσικὰ νὰ τὸν παρασύρῃ στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν. Στὴν ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ του 19, τὸν προτρέπει νὰ γίνῃ ἡγέτης τῶν ἀντιησυχαστῶν, «γενοῦ στρατηγός, ὡς γενναῖε», σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἡγέτης τοῦ ἀντιησυχαστικοῦ ἀγῶνος εἶχε δυσκολίες, τὸ 1345, ἐνῶ στοὺς ἰάμβους του τονίζει, «σὺ κῆπος ἡδύς, ἀλλὰ καρπὸν οὐ τρέφεις»⁸. Ἡ βασίλισσα Ἄννα, ἀφοῦ ἐμελέτησε ἐκθεσι τοῦ Δαβὶδ Δισυπάτου γιὰ τὴν ἔριδα, τὸ 1346, ἐζήτησε ἀπὸ πολλοὺς θεολόγους νὰ ὑποβάλουν παρόμοιες ἐκθέσεις, ὥστε νὰ κατατοπισθῇ ἐπαρκῶς καὶ ἀντικειμενικῶς. Μεταξὺ αὐτῶν ἦταν καὶ ὁ Γρηγορᾶς, ὁ ὁποῖος γιὰ πρώτη φορὰ τώρα ἐκδηλώθηκε ἐναντίον τῆς ἡσυχαστικῆς παλαμικῆς διδασκαλίας. Τότε ὁ Ἀκίνδυνος ἐκδήλωσε τὸν ἐνθουσιασμό του μὲ νέους ἰάμβους.

«Τίς μοι παράσχοι μουσικὴν τοῦ Πινδάρου,
ὡς τὴν ὑπερθαύμαστον ὑμῆσαι κάραν;
Νικητικοῖς στέφω σε τὸν Νικηφόρον
ἐκ καρδίας βλύζουσιν ἐνθέου λόγοις»⁹.

Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ ἰδοῦμε μιὰ χαρακτηριστικὴ ἐπίπλωσι αὐτῆς τῆς μεταστροφῆς. Ὁ Γρηγορᾶς ἔγραφε τὸ ἔργο τῆς ζωῆς του, τὴ *Ρωμαϊκὴ Ἱστορία*, συνεχῶς, ὄχι βέβαια ἡμερολογιακά, ἀλλὰ πάντως χρονολογικά. Εἶναι ἀξιόλογο ἱστορικὸ ἔργο, ἀν καὶ περιέχει πολλὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα, τουλάχιστον ἀφ' ὅτου ἐμπλέκεται σ' αὐτὸ καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεύς. Ἀπὸ τὸ 1347, ὅποτε ἀναμίχθηκε στὴ θεολογικὴ ἔριδα, ἡ ἱστορία του λαμβάνει ἄλλο χρῶμα μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν προσωπικῶν του περιπετειῶν. Τὸ μισὸ τῆς ἐκτάσεώς της καλύπτεται ἀπὸ θεολογικοὺς λόγους καὶ

6. *Ἐπίτομος Διήγησις* 2.

7. *Συνοδικὸς Τόμος*, 54, PG 151, 692C.

8. PG, 148, 29B. 9. PG 148, 30B.

ἀπὸ διηγήσεις γιὰ θεολογικὲς συζητήσεις, ὅπου ἀπλῶς παρεμβάλλονται τὰ ἄλλα ἱστορικὰ γεγονότα. Ἐπὶ τοῦ 1351 ἔπασχε ἀπὸ ὀδυνηροῦς πονοκεφάλους, οἱ ὅποιοι δὲν τὸν ἐπέτρεπαν νὰ ἐργάζεται ἄνετα, ἂν καὶ δὲν ἦταν ἀκόμη σὲ προχωρημένα γηρατεία.

Ἡ ἐπίπτωσις γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος ἀναφέρεται στὴν ἀντιπαλαμικὴ ἀναθεώρησι τῆς ἱστορίας του, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὸ δείγμα εἶναι ἡ διπλῆ μορφή τῆς περιγραφῆς τῆς συνόδου τοῦ 1341. Ἡ βραχεῖα μορφή τῆς ἐκθέσεως, ἡ ὁποία φαίνεται ἀντικειμενικὴ καὶ πάντως ἀρχικὴ, ἀποδίδει τὴν παλαμικὴ ἄποψι, ἐνῶ ἡ ἐκτενής, ἡ ὁποία εἶναι δευτερογενής, δίδει μὲ χαρακτηριστικὰ προσθήκας τὴν ἀντιησυχαστικὴ ἐρμηνεία τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου¹⁰.

Βραχεῖα ἀρχικὴ μορφή

«Τὰ μὲν οὖν τῆς ἐγκαλουμένης θεολογίας σιωπῆ κρύπτεσθαι δεῖν ἐνομίσθη· τοῦτο μὲν καὶ διὰ τὸ μὴ δεῖν τὰ ἱερά τῆς θεολογίας μυστήρια βεβήλοις τοῦ δήμου προτίθεσθαι ἀκοαῖς, τοῦτο δὲ καὶ ἵνα μὴ

ἀντὶ τῆς ἀρμοτιούσης τοῖς πράγμασιν εἰρήνης καὶ εὐταξίας θόρυβος γένηται καὶ ἀτέκμαρτος σύγχυσις.

Ὅθεν τὰ τῆς εὐχῆς εἰς μέσον ἐτίθετο.

Ἐκτενὴς δευτερογενὴς μορφή

Τὰ μὲν οὖν τῆς ἐγκαλουμένης θεολογίας σιωπῆ κρύπτεσθαι δεῖν ἐνομίσθη· τοῦτο μὲν καὶ διὰ τὸ μὴ δεῖν τὰ ἱερά τῆς θεολογίας μυστήρια βεβήλοις τοῦ δήμου προτίθεσθαι ἀκοαῖς, τοῦτο δὲ καὶ ἵνα μὴ δίκης ἀτόπου γλώσσης καὶ γνώμης διδόντος τοῦ Βαρλαάμ, δίκας βλασφήμου τε καὶ ἀκαίρου θεολογίας ὄφλων φανῆ καὶ ὁ Παλαμᾶς κἀντεῦθεν ἀντὶ τῆς ἀρμοτιούσης τοῖς πράγμασιν εἰρήνης καὶ εὐταξίας θόρυβος γένηται καὶ ἀτέκμαρτος σύγχυσις. Ὅθεν τὰ τῆς εὐχῆς εἰς μέσον ἐτίθετο. Τὰ δὲ τῆς τῶν Μασσαλιανῶν αἵρέσεως ἐπὶ τούτοις ἐγκλήματα, ὅσα κατὰ τοῦ Παλαμᾶ προὔτεινετο, ὑπέρθεσιν εἰς

10. Ἱστορία, 11, 10, PG 764-765.

ὑπέρθεσιν εἰς βραχείας ἔσχον ἡμέρας· καὶ εἰ μὴ ὁ τοῦ βασιλέως εἶπετο κατόπιν αἰφνίδιος θάνατος, ταχὺ τὸ πέρας ἐλάβανον ἂν αἰ αὐτοῦ σφοδραὶ κατὰ τῆς αἰρέσεως τῆς παλαμικῆς ἐπαγγελίαι· λέγω δὴ τὴν ἐκτομὴν αὐτῆς, μελλούσης ἔτι φύεσθαι»

Καὶ ἵνα τὰν μέσῳ συντάμῳ, μὴ συγχωρηθεῖς ὁ Βαρλαὰμ ἀποδείξαι τὰ προτεινόμενά οἱ τῶν θεολογικῶν ἐγκλημάτων, δι' ἅσπερ ἔφθημεν εἰρηκότες αἰτίας, ἠττήθη.

Καὶ ἵνα τὰν μέσῳ συντάμῳ, μὴ συγχωρηθεῖς ὁ Βαρλαὰμ ἀποδείξαι τὰ προτεινόμενά οἱ τῶν θεολογικῶν ἐγκλημάτων, δι' ἅσπερ ἔφθημεν εἰρηκότες αἰτίας, ἐξ ἑτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων ἠττήθη.

Χωρὶς τὴν προσθήκη ἢ ἀπόφασιν παρουσιάζεται ὡς ἀντιβαρλααμικὴ καὶ φιλοπαλαμικὴ, ἐνῶ μὲ τὴν προσθήκη παρουσιάζεται ὡς ἀντιβαρλααμικὴ, ἀντιπαλαμικὴ καὶ ἀντιησυχαστικὴ.

Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, διακεκριμένος λόγιος καὶ ὑποστηρικτὴς τῆς παιδείας, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ λάβῃ σκληρὰ μέτρα κατὰ τοῦ Γρηγοῤῥᾶ γιὰ τὴν ἀντιησυχαστικὴ τακτικὴ του, ἀφοῦ τὸν ἐτιμοῦσε σὰν φίλο μάλιστα. Ὁ Γρηγοῤῥᾶς μετὰ τὴν ἐγκατάστασι τοῦ Καντακουζηνοῦ στὸν θρόνον ἐπιχείρησε μὲ ἐπανειλημμένες ἐπισκέψεις του πρὸς αὐτὸν νὰ τοῦ καταδείξῃ ὅτι ἀδίκῃ ὑποστηρίζει τὴν παλαμικὴ μερίδα. Καὶ αὐτὸν βέβαια δὲν ἐπέτυχε νὰ τὸν πείσῃ, ἔπεισε ὅμως λίγο ἀργότερα τὴν σύζυγόν του Εἰρήνην, πρὸς τὴν ὁποία παρουσίασε τὴ μεγάλη εὐθύνη τοῦ αὐτοκράτορος γιὰ τὸν πρόσφατο θάνατον τοῦ υἱοῦ των ἐξ αἰτίας τῆς στάσεώς του στὸ δογματικὸ ζήτημα. Ἐκτοτε ἡ Εἰρήνη κατέστη συνήγορος τοῦ ἀντιησυχασμοῦ γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα. Οἱ ἡγέται τῆς ἡσυχαστικῆς μερίδος, ἐπειδὴ δὲν κατώρθωσαν νὰ μεταστρέψουν τὴν Εἰρήνην οὔτε καὶ μὲ ἐπισκέψεις τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου ἀκόμη, παρεκάλεσαν τὸν εὐρισκόμενον τότε στὸ Διδυμότειχον αὐτοκράτορα νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, γιὰ νὰ προλάβῃ νέα ἔξ-

αρσι τῆς δογματικῆς ἔριδος. Αὐτὸς ἐρχόμενος, προετοίμασε διάλεξι μεταξὺ Ἰσιδώρου καὶ Γρηγορᾶ, μὲ τὸν ἴδιο ὡς διαιτητή. Ὑστερα ἀπὸ μακρὰ συζήτησι τὸ βάρος ἐρρίφθη πρῶτα βέβαια στὴ διδασκαλία τοῦ Παλαμᾶ περὶ πλήθους θεοτήτων ὑφειμένων τῆς θείας οὐσίας, καὶ δεύτερον στὴν ἀντικατάστασι τῶν παλαιῶν τριαδικῶν ὕμνων ἀπὸ τὸν πατριάρχη μὲ ἄλλους δικούς του ἡσυχαστικῆς ἐμπνεύσεως. Κατὰ τὴν ἔκθεσι τοῦ Γρηγορᾶ¹¹ ὁ αὐτοκράτωρ ἀντιλήφθηκε ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸν ἀλλιῶς νὰ ἐπέλθῃ εἰρήνη στὴν Ἐκκλησία, παρὰ μὲ τὴν ἀπόρριψι τῶν νέων ὕμνων καὶ τὴν ἐπαναφορὰ τῶν παλαιῶν. Μετὰ τὴ συμφωνία αὕτη παρετέθη σὰν δεῖγμα ὁμοφροσύνης πολυτελής τράπεζα καὶ ὁ Γρηγορᾶς ἔφυγε μὲ τὴν ἐντύπωσι ὅτι τὴν ἐπόμενη ἡμέρα ἢ συμφωνία θὰ ἐπικυρωνόταν μὲ βασιλικὸ διάταγμα. Ἀλλὰ δὲν συνέβη τίποτε παρόμοιο.

Μερικοὶ παράγοντες τῆς ἡσυχαστικῆς μερίδος, διαφωνώντας πρὸς τὴ συμφωνία, ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν βασιλέα νὰ μετακαλέσῃ τὸν Παλαμᾶ ἀπὸ τὸ Διδυμότειχο, ὅπου εὕρισκόταν αὐτὸς τότε, τὸν Μάρτιο τοῦ 1348, ἔχοντας ἔλθει ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ὁ Γρηγορᾶς ἰσχυρίσθηκε ὅτι, ἐφ' ὅσον ἔγινε ἤδη ἓνας ἐπίσημος διάλογος, παρουσίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος, δὲν χρειάζεται δεύτερος, διότι, ἐὰν οἱ συμφωνίες τοῦ προηγούμενου διαλόγου παραμένουν, εἶναι ἀρκετές, ἐὰν πάλι ἔχουν καταλυθῆ, ὁ δεύτερος διάλογος δὲν πρόκειται νὰ προσφέρῃ τίποτε. Ὁ διάλογος ὅμως ἔγινε, καὶ μάλιστα στὸ παλάτι. Δὲν εἶναι γνωστὸ ποιά ζητήματα συζητήθηκαν, ἀλλὰ σ' ἓνα σημεῖο τοῦ ὁ Γρηγορᾶς λέγει.

«Οἱ γὰρ ἐκεῖνα τὰ πρῶτα τοῦ Παλαμᾶ βεβαιώσαντες ἐπίσκοποι γράμματα, οὗτοι καὶ κατὰ πάντων Ρωμαίων ἐγγράφους ἐξήνεγκαν τόμους καὶ πολύτροπά τινα ψηφίσματα, δι' ὧν τῷ αἰωνίῳ πυρὶ παρέπεμψαν, εἴ τινες εἶεν, οἷς πρὸς βουλήσεως εἶη τὸν Καντακουζηνόν σε βασιλέα τε δέχεσθαι καὶ Χριστιανὸν ἀποκαλεῖν ἐν ὑστέροις δ' ἀκόντων αὐτῶν ἐγκρατῆ γεγονότα βασιλείων σκήπτρων καὶ θρόνων ὅλαις ἀνηγόρευσαν βασιλέα φωναῖς, μικρὰ τῶν οἰκείων ἐκείνων ἀρῶν φροντίσαντες»¹².

11. Ἱστορία 16,5 PG 148, 1077-1080.

12. Ἱστορία 16,5 PG 148, 1085B.

Δέν συνέδη οὔτε συμφιλίωσις οὔτε σύμπτωσις γνωμῶν.

Κατὰ τὸ ἴδιο ἐκεῖνο ἔτος ὁ Γρηγορᾶς συναντήθηκε ἐπίσης μὲ τὸν Φιλόθεο, φίλο τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἀπὸ τὸ 1347 μητροπολίτη Ἑρακλείας καὶ μετέπειτα οἰκουμενικὸ πατριάρχῃ. Ἡ συνάντησις ἔγινε μὲ πρωτοβουλία τοῦ Φιλοθέου, ἕνα ἔτος μετὰ τὴ χειροτονία του, ἀφοῦ ἤδη εἶχεν ἀποθάνει ὁ Ἀκίνδυνος, δηλαδὴ τὸ θέρος ἢ μετὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1348. Δέν εἶχε ὁμως καρποφόρα ἀποτελέσματα¹³.

Ἄλλοι Ἀντιησυχασταὶ τῆς περιόδου

Μετὰ τὴν ἔκλειψι τοῦ Ἀκινδύνου καὶ Ἰωάννη Καλέκα πολὺ λίγοι παράγοντες τῆς ἀντιησυχαστικῆς μερίδος ἀπέμειναν. Ἀπὸ τοὺς ἱεράρχες τοῦ κλίματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως διακρίνονταν οἱ ἕξις πέντε.

Ὁ Ἰωσήφ Γάννου. Αὐτὸς δὲν ἐψήφισε τὴν καθαίρεσι τοῦ πατριάρχῃ Καλέκα τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1347¹⁴. Ἐὰν καὶ τὸν Αὐγούστο τοῦ ἰδίου ἔτους εἶχε καθαιρεθῆ καὶ αὐτὸς, παρέμεινε στὴ θέσι του, διότι ἡ ἀπόφασις αὐτῆ, μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν καταδικασθέντων καὶ τὴ μεγάλη ἐπιείκεια τοῦ Καντακουζηνοῦ, δὲν ἐκτελέσθη¹⁵. Συνέχισε τὴν ἀντιησυχαστικὴ δραστηριότητα μέχρι τὸ 1351 καὶ μετὰ τὴ σύνοδο περιορίσθη κατ' οἶκον.

Ὁ Ματθαῖος Ἐφέσου διεκρινόταν γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴν εὐχέρεια ἀλλαγῆς γνώμης κατὰ περιστάσεις¹⁶. Ὄταν μετὰ τετραετῆ παραμονὴ στὴν Ἐφεσο ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταντινούπολι, τὸ 1343, ἐτάχθηκε ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων τοῦ Παλαμᾶ, ὁ ὁποῖος σὲ μὰ ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του τονίζει: «σοφώτεροι δ' ἐν ἀρχιερεῦσι τίνες; οὐχ ὁ Ἐφέσου τε καὶ ὁ Κυζίκου;»¹⁷. Ἐκτοτε ἦταν ὑπὸ πα-

13. Φιλοθέου, *Ἀντιρρητικὸς 7*, Καϊμάκη 101έ.

14. *Τόμος Ἀκινδυνιανῶν*, Ρ, Uspensky, σ. 730.

15. *Τόμος 1351*, ΡG 151, 731Α.

16. Ν. Βέη, «Ματθαῖος ὁ Φιλαδελφεὺς μητροπολίτης Ἐφέσου καὶ ὁ αὐτόθι ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου», *Μικρασ. Ἑστία* 1 (1946), 21-44.

17. Πρὸς Δανιὴλ Αἴνου 13)Παλαμᾶ, *Συγγράμματα Β'*, 387).

ρακολούθησι. Ἐάν και ἐκδηλώθηκε κατὰ τοῦ Καλέκα προσωπικά τὸ 1346, δὲν ὑπέγραψε τὸν ἐναντίον αὐτοῦ τόμον τὸ 1347· ἀντίθετα μάλιστα συντάχθηκε μὲ τοὺς ἀντιησυχαστὰς, γι' αὐτὸ και κατὰ τὸν Αὐγουστο τοῦ ἔτους αὐτοῦ καταδικάσθηκε. Ἡ μεταστροφή του ὀφείλεται σὲ προσωπικοὺς λόγους, διότι συνοδευόταν ἀπὸ ἔντονη ἐπίκρισι τῆς ἀποφάσεως περὶ ἐκλογῆς τοῦ Ἰσιδώρου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, τὸν ὁποῖο προφανῶς διεκδικοῦσε γιὰ τὸν ἑαυτό του. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰσιδώρου ὑπέβαλε λίβελλο μετανοίας και ἀποδοχῆς τῆς ἡσυχαστικῆς διδασκαλίας¹⁸, και ἀποκαταστάθηκε κανονικά, ἀλλὰ μεταστράφηκε ξανά, ὅταν λίγο ἀργότερα ἐξελέγη πατριάρχης ὁ Κάλλιστος. Στὴ σύνοδο τοῦ 1351 ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῆς ἀντιησυχαστικῆς μερίδος.

Ἡ Νεόφυτος Φιλίππων ἦταν ἀνεκάθεν ἄνθρωπος τοῦ Ἰωάννη Καλέκα. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1347, μετὰ τὴν εἴσοδό του στὴν πρωτεύουσα, ὁ Καντακουζηνὸς τὸν ἀπέστειλε ὡς πρεσβευτὴ στὴν Ἄννα Παλαιολογίνα μαζί μὲ τὸν σακελλάριο Καβάσιλα. Ἐπειδὴ δὲν ὑπέγραψε τὴν καθαίρεσι τοῦ Καλέκα και ἀντιτάχθηκε στὴ νέα ἡγεσία, καταδικάσθηκε τὸν Αὐγουστο τοῦ 1347, και μετὰ τὴ σύνοδο τοῦ 1351 ἐκλείσθηκε στὴ Μονὴ Βασιλείου.

Ἡ Μητροφάνης Πατρῶν, πὺ κατέλαβε τὴν ἔδρα του μετὰ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1344, τὸ 1346 ὑπέγραψε μαζί μὲ τοὺς ἄλλους πέντε ἐπισκόπους λίβελλο ἀποδοχῆς τοῦ τόμου τοῦ 1341¹⁹, ἀλλ', ἐνῶ αὐτοὶ οἱ ἄλλοι ὑπέγραψαν και τὴν ἀπόφασι καθαιρέσεως τοῦ Ἰωάννη Καλέκα, αὐτὸς ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν σχετικὸ τόμο, εἴτε διότι ἀρνήθηκε εἴτε διότι δὲν ἔγινε δεκτὸς. Τὸν Αὐγουστο τοῦ 1347 καταδικάσθηκε μαζί μὲ τοὺς ἄλλους τοὺς παραπάνω.

Ἡ ἓνας ἄλλος ἀπὸ τοὺς ἱεράρχας τῆς ὁμάδος αὐτῆς ἦταν ὁ Μακάριος Σερρῶν, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴ σύνοδο τοῦ 1351 περιορίσθηκε στὴ Μονὴ τῆς Θεοτόκου.

Διαπρεπεῖς ἀνάμεσα στοὺς ἐκτὸς τῆς ἱεραρχίας ἀντιησυχαστὰς ὑπῆρξαν τρεῖς ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι συμπεριλαμβάνονται μετὰξὺ τῶν συζητητῶν στὸν *Διάλογο περὶ δογμάτων* Ἰσαὰκ Ἀργυρός, Θεόδωρος Δεξιός, και Θεόδωρος Ἀτουέμης.

18. PG 151, 772-774A.

19. Βλ. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος Β'*, 120-121.

Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Ἰσαὰκ Ἀργυρός, πὺ ἔμεινε μέχρι τέλους ἀνένδοτος βαρλααμίτης, ἔγραψε ἔργο κατὰ τοῦ Δεξιοῦ, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ἀντιπαλαμιστής, ἀπέκρουε τὶς βαρλααμικὲς ἀπόψεις περὶ Θαβωρίου φωτός²⁰. Ἄλλο ἔργο του, ἐναντίον πτυχῶν τῆς παλαμικῆς θεολογίας, ἐγράφη, ὅπως φαίνεται, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Παλαμᾶ²¹.

Ὁ Θεόδωρος Δεξιὸς στή σύνοδο Αὐγούστου τοῦ 1341 εἶχεν ἀναγνώσει, κατὰ ἀνάθεσι τοῦ πατριάρχη, χωρίο τοῦ Μεγάλου Βασιλείου περὶ τοῦ ἀδυνάτου καταλήψεως τοῦ Θεοῦ. Ἀργότερα ὑποστήριξε τὸν Νικηφόρο Γρηγορᾶ καὶ αὐτὸς ἦταν ἐκεῖνος πὺ τοῦ ἔδωσε τὸ μοναχικὸ ἔνδυμα. Ἄν καὶ ἦταν πολὺ μετριοπαθής, ἔμεινε προσκολλημένος στήν ἀντιησυχαστικὴ μερίδα καὶ ἔγραψε μακρὸ τετραμερὲς ἔργο κατὰ τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ.

Ὁ Θεόδωρος Ἀτουέμης, μαθητὴς τοῦ Γρηγορᾶ, κατὰ τὸν Ἀρσένιο Τύρου τὸ 1351 ἦταν «ἔτι μὲν νέος τὴν ἡλικίαν, πολὺς δὲ τὴν σύνεσιν»²². Διακρινόταν περισσότερο ὡς φιλόλογος παρὰ ὡς θεολόγος, σύμφωνα μὲ τὰ περὶ αὐτοῦ λεγόμενα στὸν *Διόλογο περὶ δογμάτων*. Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Φιλοθέου τελικὰ μεταστράφηκε «πρὸς τὰ κρείττω», τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία.

Ἐξ ἄλλου ὁ μοναχὸς Ἰγνάτιος, διακρινόμενος «ἐπὶ σοφία καὶ ἀρετῇ» κατὰ τὸν Ἰωάννη Κυπαρισσιώτη²³, διαδέχθηκε τὸν Θεόληπτο Φιλαδελφείας, ὡς πνευματικὸς πατὴρ τῆς μονῆς τῆς Εἰρήνης Εὐλογίας Χουμναίνης, μὲ τὴν ὁποία διατηροῦσε ἀλληλογραφία. Ἦταν φυσικὰ ὑποστηρικτὴς τοῦ Ἀκινδύνου.

Ἡ Μονὴ Ὁδηγῶν ὑπῆρξε τὸ κέντρο μέσω τοῦ ὁποῖου μετεδίδονταν οἱ ἀντιησυχαστικὲς διδασκαλίες πρὸς τὶς ἀνατολικὲς Ἐκκλησίες, ἰδιαίτερος τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Κύπρου, ὅπου ὁ ἀντιησυχασμὸς εὐρέως διέδοσε. Ἡ μονὴ αὐτὴ ἦταν μετόχι τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, τὸ ὁποῖο διώριζε τὸν ἐκάστοτε ἡγούμενο, καὶ σ' αὐτὴν παρέμεναν ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας καὶ

20. Τὸ κείμενο F. Candal, «Argiro Contra Dexio», *Or. Chr. Per.* 23(1957), 80-113.

21. F. Candal, «Un escrito trinitario de Isaac Argiro en la contienda Palamitica del siglo XIV», *Or. Chr. Per.* 22 (1956), 92-137.

22. Vat. gr. 2335, f. 2. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 633C.

23. *Κατὰ Παλαμ. παραβάσεων* 4, 10, PG 152, 736.

ἄλλοι κληρικοί τοῦ κλίματος αὐτοῦ, κάθε φορά πού ἐπισκεπτόταν τήν Κωνσταντινούπολι.

Ἄξιόλογο ρόλο στήν ἡσυχαστική ἔριδα ἔπαιξε ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, ὁ ὁποῖος στή σύνοδο τοῦ 1341 ἔστειλε ἐκπρόσωπό του, ἀφοῦ εἶχεν ἐγκατασταθῆ στό θρόνο μόλις πρὶν ἀπό λίγους μῆνες, καί ἀργότερα προσκλήθηκε ἀπό τόν Ἰωάννη Καλέκα, γιά νά τόν βοηθήσῃ στόν ἀντιπαλαμικό ἀγῶνα. Παρέμεινε στήν Κωνσταντινούπολι ἀπό τὰ μέσα περίπου τοῦ 1344 μέχρι τέλος αὐτοῦ καί συνέταξε *Γράμμα* κατὰ τοῦ Παλαμᾶ, τὸ ὁποῖο δέν σώζεται, ἀλλ' εἶναι γνωστό ἀπό τήν ἀναίρσι του ἀπό τόν τελευταῖο²⁴. Σώζεται ὅμως τὸ κατὰ τοῦ Ἰσιδώρου *Γράμμα* αὐτοῦ. Ὁ Ἰγνάτιος συνέταξε τὸ κατηγορητήριο κατὰ τοῦ Παλαμᾶ καί τοῦ Ἰσιδώρου, τὸ ὁποῖο ἀπαγγέλθηκε στή σύνοδο τοῦ Νοεμβρίου 1344.

Ἐκτοτε στή Μονή Ὁδηγῶν ἐγκαταστάθηκε ὁ Ἀρσένιος Τύρου, δεύτερος τῆ τάξει στό Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ἱεράρχης. Αὐτὸς ἐτάχθηκε ὑπὲρ τῶν Ἀκινδυνιανῶν καί τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ καί ἀρνοῦνταν κοινωνία μὲ τόν πατριάρχη Κάλλιστο, ὁ ὁποῖος μετὰ ἀπὸ αὐτὸ ἔγραψε πρὸς τόν Ἰγνάτιο Ἀντιοχείας γιά τήν ἀντικανονική αὐτὴ στάσι, ἀλλὰ δέν ἔλαβε ἀπάντησι²⁵. Ἡγούμενος τῶν Ὁδηγῶν τοποθετήθηκε ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀρσενίου Ἀνανίας, τὸν ὁποῖο ἀπομάκρυνε ἀργότερα ὁ Κάλλιστος τοποθετώντας ἄλλον²⁶. Ἐν τῷ μεταξύ τὰ πράγματα στήν Ἐκκλησία Ἀντιοχείας, λόγῳ τῶν ἐπιπλοκῶν τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος, διαταράχθηκαν, ὁ Ἰγνάτιος ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ θρόνο του καί ἀπέθανε μακριὰ ἀπὸ αὐτὸν περὶ τὸ 1365. Μετὰ ἀπὸ δυσκολίες διάδοχός του ἀναγνωρίσθηκε ὁ Παχώμιος, ὁ ὁποῖος εἶχε διαφορετικὲς πεποιθήσεις ἀπὸ τὸν προκάτοχό του καί ἀνακάλεσε τὸν Ἀρσένιο τὸ 1365. Ἡ ἀντίδρασις αὐτοῦ προκάλεσε τὴ λήξι τῆς πρώτης πατριαρχείας

24. Π. Χρήστου, *Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα*, Β', 625-647. Καί εἰσαγωγικά, αὐτ. 558-559. Βλ. ἐπίσης, G. Mercati, *Notizie*, 188 ἔ., 200, σημ. 4.

25. Χρυσ. Παπαδοπούλου, «Ἡ κατάστασις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας κατὰ τὸν ἰδ' καί ἰε' αἰῶνα», *Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.* 13(1937), 123-142 (130ἔ.).

26. Miklosich, Muller, *Acta*, 1,343-346.

του Παχωμίου (1365—1368), αλλά μετὰ ἀπὸ λίγο ὁ παλαμισμὸς ἐπιβλήθηκε στὴν Ἀντιόχεια.

Στὴν ἴδια μονὴ Ὁδηγῶν διέμεναν καὶ Κύπριοι παρεπιδημοῦντες κληρικοί, ὁ διαπρεπέστερος τῶν ὁποίων ἦταν ὁ Ὑάκινθος. Αὐτὸς ἐτοποθετήθηκε ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1345, μετὰ τὸν θάνατο (ἢ τὴν ἔκπτωσι) τοῦ Μακαρίου καὶ ἐπέβαλε ἐκεῖ τὶς γραμμὲς τῶν Ἀκινδυνιανῶν. Ἐπέθανε ὁμως πρὸ τῆς 19 Μαΐου 1346²⁷.

Οἱ πολυάριθμοι ἀντιησυχασταὶ λόγιοι τῆς Κύπρου εὐρίσκονταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ὑάκινθο ἢ τὸν Νικηφόρο Γρηγορᾶ²⁸. Ὁ διαπρεπέστερος μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Λαπίθης, πλούσιος ὑποστηρικτὴς τῆς παιδείας. Τὸ 1330 ὁ Ὑάκινθος τοῦ μετέφερε στὴν Κύπρο βιβλία τοῦ Γρηγορᾶ. Ἀργότερα, τὸ 1340, θέλησε νὰ συστήσῃ ἐπαφὴ μὲ τὸν Βαρλαάμ, καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ τοῦ ἐπιλύσῃ ἀπορίες, ἀναφερόμενες στὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, ἀλλ' αὐτὸς τὸν ἐξεμυκτήρισε καὶ τὸν ἀποκάλεσε «λίαν ἀσύνητον»²⁹. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος τὸν ἔπεισε ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ἀντιπαλαμικὴ μερίδα πρέπει νὰ ἦταν ὁ Ἀκίνδυνος, εὐρισκόμενος σὲ συνεχῆ ἐπαφὴ μαζί του, ἢ ἡ Εἰρήνη Χούμναινα. Συντάχθηκε βέβαια ἔπειτα μὲ τὸν Γρηγορᾶ, τὸν ὁποῖο ἐθεωροῦσε ὡς εἶδος διδασκάλου. Δύο ἄλλοι διακεκριμένοι λόγιοι τῆς νήσου, ἀντιησυχαστικῶν φρονημάτων, ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Λεπανδρηνὸς καὶ ὁ Λέων Κύπριος.

Οἱ λόγιοι αὐτοί, καὶ ἰδίως ὁ Λαπίθης, ἦταν ὀρθόδοξοι καὶ ἀπέρριπταν τὶς λατινικὲς ἀπόψεις. Ἡ παρουσία ὁμως στὴ νῆσο τῆς φραγκικῆς ἐξουσίας συντέλεσε ὥστε σιγὰ σιγὰ οἱ νεώτεροι ἀντιπαλαμικοὶ νὰ καταστοῦν καὶ λατινόφιλοι. Ἦδη τὸ 1345 ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς συγχαίρει μὲ ἐπιστολὴ του τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου Οὔγον Δ', διότι δὲν προσχώρησε στὸν παλαμισμὸ,

27. Κ. Π. Κύρρη, «Ὁ Κύπριος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ὑάκινθος», *Κυπρ. Σπουδαί* 25 (1961), 89-122.

28. Κ. Π. Κύρρη, «Ἡ Κύπρος καὶ τὸ ἡσυχαστικὸν ζήτημα κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα», *Κυπρ. Σπουδαί* 26(1962), 21-31. Ἀπ. Καρποζήλου, «Ἡ ἡσυχαστικὴ ἔριδα καὶ ἡ Κύπρος», *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστ. Ἐρευνῶν Κύπρου* 11 (1981-1982), 491-498.

29. Ἀκινδύνου, *Ἐπιστολὴ πρὸς Βαρλαάμ*, Κῶδ. Ambros. gr.290, φ. 67ν.

δηλαδή στήν κίνησι τοῦ Καντακουζηνού³⁰. Ἀργότερα ἡ Κύπρος ἔγινε καταφύγιο τῶν φιλενωτικῶν ἀντιπαλαμικῶν λογίων.

Ἡ Σύνοδος τοῦ 1351

Ὁ Φιλόθεος Κόκκινος³¹, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός³² καί ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσίωτης³³ διατηροῦν σποραδικές μόνον καί σύντομες πληροφορίες γιά τή σύνοδο αὐτή. Ἐκτενέστερες εἶναι οἱ παρεχόμενες ἀπό τόν Νικηφόρο Γρηγορά εἰδήσεις³⁴, ἀλλ' αὐτές εἶναι ἐντελῶς ὑποκειμενικές καί δίδονται μαζί μέ τούς μακροτενεῖς λόγους τοῦ συγγραφέως, οἱ ὅποιοι παρουσιάζονται ὡς λεχθέντες στή σύνοδο, ἐνῶ εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων κατεσκευασμένοι. Τά στοιχεῖα πού περιέχονται στόν Συνοδικό Τόμο³⁵, τὰ ὅποια συντάχθηκαν κατ' ἀνάθεσι παρὰ τῆς συνόδου ἀπό τόν Φιλόθεο καί συνεργάτες του καί στηρίζονται σέ ἐπίσημες ταχυγραφικές σημειώσεις, εἶναι ἀντικειμενικώτερα.

Ἡ σύνοδος συνήλθε στό Ἀλεξιακὸ τρίκλινο τῶν ἀνακτόρων τῶν Βλαχερνῶν, πού οἰκοδομήθηκε ἀπό τόν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Α' Κομνηνό, στό ὅποιο ἦταν «ἀνάγραπτες» οἱ εἰκόνες τῶν παλαιῶν οἰκουμενικῶν συνόδων³⁶. Προήδρευε αὐτῆς ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἔχοντας συνέδρους τόν πατριάρχη Κάλλιστο, εἰκοσιπέντε μητροπολίτας, ἑπτὰ ἐπισκόπους, τόν γυναικάδελφό του σεβαστοκράτορα Μανουήλ Ἀσάνη, τόν ἐξάδελφο τῆς συζύγου του Μιχαήλ Ἀσάνη, τόν ἀνεψιὸ τῆς συζύγου του Ἀνδρόνικο Ἀσάνη, τὴ σύγκλητο, μαζί μέ τούς ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντες, πολλοὺς ἡγουμένους, ἀρχιμανδρίτες ἱερομονάχους καί

30. R. Guiland, *Essai sur Nicephore Gregoraw*, 1926, σ. 266.

31. Ἐγκώμιον, PG 151,621ἔ. Ἀντιρρητικός 12, PG 151, 733, 1138.

32. Ἱστορία 4,23, PG 154, 180ἔ.

33. Κατὰ Παλαμ. Παραβάσεων, PG 152, 663-738.

34. Ἱστορία, βιβλίο 18 ἔξῃς.

35. PG 151, 717-763.

36. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 622ABC. Συνοδικὸς Τόμος, PG 151, 721. Γρηγορά, Ἱστορία 18, 6, PG 148, 1157ἔ.

μοναχούς, με την παρουσία και πλήθους λαού. Μεταξύ τῶν μητροπολιτῶν ἦταν δέβαια και ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἐναντίον τοῦ ὁποίου καταφέρονταν οἱ ἀντίπολοι, χωρὶς ὅμως νὰ παρίσταται ὡς κατηγορούμενος. Ἀνῆλθε στὴν Κωνσταντινούπολι γιὰ τέταρτη ἤδη φορά, ὅπως εἶπαμε, με σκοπὸ τὴ συμμετοχὴ στὴ σύνοδο, ἀφοῦ, σύμφωνα με τὴ θεώρησι τοῦ Φιλοθέου, «τὸ πᾶν ὡς εἶπεῖν τοῦ ἀγῶνος πρὸς αὐτὸν ἔβλεπε και οἱ κοινῇ πολεμοῦντες τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς κατὰ σκοπὸν και αὐθις αὐτοῦ βάλλοντες ἦσαν, ἀναιρεῖται και αὐτὸς προθύμως μάλα τὴν μάχην, και εἰς ἑαυτὸν ὁμοῦ πάντα τὸν πόλεμον δέχεται, τοῦτο και βασιλέως (=Καντακουζηνου) ἅμα και τῆς συνόδου προτρεψαμένων»³⁷.

Στοὺς ἀντιπάλους, παρισταμένους ὑπὸ ἰδιότητα κυμαινομένην μεταξὺ κατηγορῶν και κατηγορουμένων, περιλαμβάνονταν ὁ ὀγδοηκονταετῆς περίπου μητροπολίτης Ἐφέσου Ματθαῖος, καθὼς και οἱ Γάννου Ἰωσήφ και Τύρου Ἀρσένιος. Ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ὀνομαστικᾶ φέρονται οἱ Θεόδωρος Ἀτουέμης, Θεόδωρος Δεξιός, ἱερομόναχος Ἀθανάσιος, ἱερομόναχος Ἰγνάτιος, και ἐπίσης ὁ θαυμαστὸς Βούρδης, ὁ θεῖος Πολεριανίτης και ὁ θαυμάσιος Λύβδικος³⁸. Φυσικᾶ ἦταν ἐπίσης παρῶν ὁ ἡγέτης τῆς μερίδος αὐτῆς Νικηφόρος Γρηγορᾶς, καθὼς ἐπίσης πλῆθος «ἀγωνιστῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας», σύμφωνα με τὴ διατύπωσι τοῦ Γρηγορᾶ, και «ὁ τῶν ἑμοῦ χορὸς μαθητῶν», οἱ ὁποῖοι προσῆλθαν «τὸν αὐτὸν ἀγωνισόμενοι τῷ διδασκάλῳ δρόμον»³⁹.

Ἡ ἔκθεσις τοῦ Γρηγορᾶ γιὰ τὸν τρόπο προσελεύσεως τῆς ὁμάδος του στὸ χῶρο τῆς συνεδρίας φανερῶνει πόσο ἀγαποῦσε τὶς ἐπιδεικτικὰς ἐμφανίσεις. Πολὺ πρῶι ὅλοι οἱ παραπάνω φίλοι τοῦ Γρηγορᾶ κατέλαβαν τὸν οἶκον του, προφανῶς στὴ Μονὴ τῆς Χώρας, αὐτὸς δὲ συγκινήθηκε βαθειὰ ἀπὸ τὸ ζῆλο τους και τοὺς προέτρεψε νὰ ἐπιμείνουν στὸν ἀγῶνα. Ἐξεκίνησε ἔπειτα πρὸς τ' ἀνάκτορα, ἀκολουθούμενος ἀπὸ ὅλους αὐτοὺς και ἐπευφημούμενος καθ' ὁδὸν ἀπὸ τὸ λαό. Τὴ δευτέρη ὥρα τῆς ἡμέρας, δηλαδὴ

37. Ἐγκώμιον, PG 151, 622.

38. Τοὺς χαρακτηρισμοὺς τῶν τριῶν τελευταίων προσώπων δίδει ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης, *Κατὰ Παλαμ. Παραβάσεων* 4, 10, PG 152, 736.

39. Ἱστορία 18, 5, PG 148, 1153D

τὴν ὀγδὴ πρῶτην κατὰ τὸ σημερινὸ ὥρολόγιον, ἔφθασαν στὸν προορισμὸν τους, ἀλλ' ἡ συνεδρίασις δὲν ἄρχισε, παρὰ μόνον κατὰ τὴν μεσημβρία τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἡ ὁποία ἦταν ἡ 28 Μαΐου.

Πρώτη συνεδρία 28 Μαΐου. Τὸν λόγο ἔλαβαν ἀρχικὰ οἱ ἀντισηχασταί, προσκληθέντες νὰ δηλώσουν γιατί ἀνακινοῦν πάλι δογματικὰ ζητήματα. Πρώτη κατηγορία τῶν θορυβούντων ἦταν κατὰ τὸν τόμο⁴⁰ ἡ προσθήκη στὴν ὁμολογία, τὴν ὁποία ἀπήγγελλαν οἱ ἀρχιερεῖς κατὰ τὴ χειροτονία τους, ἡ συχαστικῶν ἐκφράσεων, καὶ ἡ παρουσία ὠρισμένων ἐκφράσεων σὲ ἔργα τοῦ Παλαμᾶ κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου, οἱ ὁποῖες σκανδαλίζουν. Ἡ ἀπάντησις στὸ πρῶτον σημεῖον ἦταν ὅτι ἡ προσθήκη ἀποτελοῦσε ἀπλῶς ἀνάπτυξιν διατυπώσεως τῆς 5 οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον σημεῖον ὁ Παλαμᾶς ἀντέστρεψε τὴν κατηγορίαν, προσάπτοντας σ' αὐτοὺς τὴν μομφὴν ὅτι φρονοῦν τὰ τοῦ Ἀκινδύνου, πράγμα πὺν αὐτοὶ ἀρνήθησαν, ἐνῶ τὰ μέλη τῆς συνόδου παρατήρησαν ὅτι μὲ τὴν ἀπαίτησίν τους ν' ἀπαλειφθῆ ἡ προσθήκη ἀποδεικνύουν ὅτι ὀρθῶς κατηγοροῦνται ὡς Ἀκινδυνόφρονες. Κατὰ τὴν συζήτησιν ἀποδείχθηκε ὅτι πρόθεσις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου ἦταν νὰ λήξουν σύντομα οἱ ἐργασίαι, εἰ δυνατόν τὴν ἴδιαν ἡμέραν, ὅπως εἶχε συμβῆ τὸ 1341, ἀλλ' οἱ ἀντιγνωμίαι πὺν παρουσιάσθησαν ἔπεισαν τὴν σύνοδον ν' ἀποφασίσῃ τὴν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν μέχρι τέλους ἐξέτασιν τοῦ δογματικοῦ προβλήματος, ὥστε νὰ εὔρεθῆ ἡ ἀλήθεια. Οἱ φίλοι τοῦ Γρηγορά προέβαλαν τότε τὴν ἐνστασιν ὅτι ἡ περὶ δογμάτων συζήτησις καθίσταται πρόξενος σκανδάλων, ἀλλ' αὐτὴ ἀπορρίφθη καὶ ἀποφασίσθη κατὰ τὴν ἐπομένην συνεδρίαν νὰ ἐκθέσουν ἐλεύθερα τὶς ἀπόψεις τους πρῶτος ὁ Γρηγοράς καὶ ἔπειτα ὁ Παλαμᾶς⁴¹. Ὁ Γρηγοράς πάντως παρουσιάζει διαφορετικὰ τὴν πορείαν τῶν συζητήσεων⁴², παραθέτοντας ἐκτενέστατες δημηγορίας αὐτοῦ καὶ σύντομες ἀπαντήσεις τοῦ Παλαμᾶ καὶ παρεμβάσεις τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ πάντως καὶ ἡ δικὴ του ἐκθεσις μαρτυρεῖ πόσον ἐλεύθερα διεξαγόταν ἡ συζήτησις καὶ πόσον ἀνεκτικὸς ἦταν ὁ Καντακουζηνός. Ἰδιαίτερη προσοχὴ δίδει στὴν

40. PG 151, 721.

41. Τόμος, PG 151, 720-723.

42. Ἱστορία 18, 8-20, 4 PG 148, 1165-1252.

προβολή τῆς δῆθεν ἥττας αὐτοῦ. Διηγεῖται ἐπὶ πλέον ὅτι ἡ συζή-
τησις συνεχιζόταν ὅταν εἶχεν ἤδη νυκτώσει καὶ οἱ περισσότεροι
τῶν ἐκ τοῦ λαοῦ εἶχαν ἀποχωρήσει. Διαλαλώντας αὐτοὶ στήν πόλι
τὴν ἥττα τοῦ Παλαμᾶ προκάλεσαν διαδήλωσι, τῆς ὁποίας οἱ μέτο-
χοι ἀναζητοῦσαν αὐτὸν γιὰ νὰ τὸν κακοποιήσουν ἢ θανατώσουν
ὡς φθορέα τῶν πατρίων δογμάτων· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εὗρηκαν
αὐτὸν ἐκακοποίησαν πολλοὺς ὁπαδούς του, ἐνῶ συγχρόνως ἐστε-
φάνωσαν τὸν Γρηγορᾶ ὡς νικητῆ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, προσθέτει ὁ
Γρηγορᾶς, ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε διωγμὸ τῶν διαδηλωτῶν.

Δεύτερη συνεδρία, μετὰ διήμερο, τὴν 30 Μαΐου. Ὁ Γρη-
γορᾶς ὑπέφερε ἀπὸ κεφαλαλγία καὶ ἀρνοῦνταν νὰ μεταβῆ στὴ
συνεδρίασι, τελικὰ ὅμως ἀκολούθησε τοὺς ὁπαδούς του, οἱ ὁποῖοι
καὶ πάλι εἶχαν συγκεντρωθῆ στὸν οἶκον του⁴³. Κατὰ τὴ συνεδρία
οἱ Ἀκινδυνόφρονες εἶπαν «ὅσα ἐβούλοντο», ἀλλ' ὅταν ἄρχισε ὁ
Παλαμᾶς ν' ἀπαντᾶ στὶς κατηγορίες τους, ἀποχώρησαν ἀπὸ τὴ
συνεδρία πρὶν ἀπὸ τὴν κανονισμένη ὥρα. Ὁ Παλαμᾶς εἶχεν ἤδη
διακηρύξει μιὰ ἀξιόλογη ἀρχή, ὅτι «ἕτερόν ἐστιν ἢ ὑπὲρ τῆς εὐσε-
βείας ἀντιλογία καὶ ἕτερόν ἢ τῆς πίστεως ὁμολογία», διότι στήν
ἀντιλογία μπορεῖ κανεὶς νὰ χρησιμοποίησῃ παντὸς εἴδους ἐπιχει-
ρηματολογία, ἐνῶ ἡ ὁμολογία πρέπει νὰ εἶναι σύντομη καὶ δο-
γματικὰ ἀκριβολογημένη. Στὸ σημεῖο αὐτὸ παρουσίασε τὴν πα-
λαιὰ ὁμολογία του, ἡ ὁποία ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὴ σύνοδο⁴⁴. Εἶναι
ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ ἡσυχαστὴς ἡγέτης ἦταν ἔτοιμος νὰ διευκρινή-
σῃ ὠρισμένες ἐκφράσεις τὶς ὁποῖες εἶχε χρησιμοποίησῃ στὶς θεο-
λογικὲς συζητήσεις. Ἀλλ' οἱ ἀντίπολοι δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ
συζητήσουν σὲ βάθος καὶ ἀποχώρησαν, κατόπιν συνθήματος ποῦ
ἔδωσε ὁ Ἀρσένιος Τύρου.

Τρίτη συνεδρία, 8 Ἰουνίου. Προηγουμένως ὁ αὐτοκράτωρ
εἶχε καλέσει πλησίον του τὸν Γρηγορᾶ, γιὰ νὰ τὸν δελεᾷσῃ μὲ
προσφορές, ὥστε νὰ προσχωρήσῃ στὴν παράταξί του, ἀλλ' ἡ προ-
σπάθεια δὲν εἶχεν ἀποτέλεσμα⁴⁵. Οἱ ἀντιησυχασταὶ ἀνέγνωσαν τὴ

43. Γρηγορᾶ, *Ἱστορία* 20, 5-7, PG 148, 1252-1268.

44. Εἶναι προσηρητημένη στήν Ἐπιστολὴ πρὸς Διονύσιον, βλ. Π. Χρήστου, *Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα Β*, 494-499.

45. Γρηγορᾶ, *Ἱστορία* 21, 1, PG 148, 1269A.

δική τους ὁμολογία, στὸ τέλος τῆς ὁποίας ἀνεφερόταν ὅτι ὡς πρὸς τὶς ἀπόψεις τοῦ Βαυλαᾶμ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου αὐτοὶ φρονοῦν ὅσα καὶ ἡ Ἐκκλησία⁴⁶. Στὶς νέες κατηγορίες τους κατὰ τοῦ Παλαμᾶ, οἱ ὁποῖες εἶχον ἐκτεθῆ σὲ εἴκοσι κεφάλαια πρὸς περιλαμβάνουν ἀπάνθισμα ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτοῦ, αὐτὸς ἀπάντησε, ὅτι «περὶ δογμάτων καὶ πραγμάτων τὸν ἀγῶνα ποιεῖται, κἄν τις ἐπὶ τῶν πραγμάτων ὁμοφωνῆ, πρὸς τὰς λέξεις οὐ διαφέρωμαι». Ἀρνήθηκε ὅτι πιστεῦει σὲ πολλὰς θεότητες καὶ ἐτόνισε ὅτι ἀποδέχεται ἐνέργειες θεῖες οἱ ὁποῖες προϋπάρχουν φύσει καὶ αἰδίως στὸν Θεό. Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ σύνοδος τὸν ἐπήνεσαν γιὰ τὶς ἀπόψεις του αὐτές.

Τετάρτη συνεδρία, τὴν ἐπομένη 9 Ἰουνίου. Κατ' αὐτὴν ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ σύνοδος παρήγγειλαν στοὺς ἀντιησυχαστὰς νὰ παύσουν ν' ἀσχολοῦνται μὲ λέξεις καὶ φράσεις, προσκόμισαν δὲ τὸν τόμο τῆς συνόδου τοῦ 1341, μὲ τὴν ἀνάγνωσι τοῦ ὁποίου ἐφάνηκε ὅτι ὁ Παλαμᾶς συμφωνεῖ μὲ τὰ ἀποφασισθέντα ἐκεῖ. Τὸ ἴδιο καταφάνηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσι πατερικῶν χωρίων καὶ τῶν πρακτικῶν τῆς 5 οἰκουμενικῆς συνόδου⁴⁷, τὰ ὁποῖα στηρίζουν τὴν διάκρισι μεταξὺ θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνέργειας. Ἡ ἀντιησυχαστικὴ ἐρμηνεία χωρίων τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ καὶ τοῦ Θεοδώρου Γραπτοῦ ἀπορρίφθηκε. Στὸ τέλος ἀναγνώσθηκε ὁ συνοδικὸς τόμος τοῦ Αὐγούστου 1347, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαν καθαιρεθῆ ὁ Ματθαῖος Ἐφέσου καὶ ὁ Ἰωσήφ Γάννου ἀπὸ τοὺς παρόντες, ἔπειτα δὲ ὁ ὑπάτος τῶν φιλοσόφων Ἀμπαρος ἐκάλεσε καθένα ἀπὸ τὰ παρευρισκόμενα μέλη νὰ ἐκφέρῃ γνώμη περὶ τῶν ἐξετασθέντων δογματικῶν θεμάτων· ὅλοι ἀπάντησαν ὅτι συμφωνοῦν μὲ τὴν θεοπρεπῆ διάκρισι μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνέργειας. Τελευταῖος ὠμίλησεν ὁ πατριάρχης, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ἐμμονὴ τῶν ἀντιφρονούντων στὶς ἀπόψεις τους ἀπογύμνωσε τοὺς δύο παραπάνω μητροπολίτας ἀπὸ τὰ ἀρχιερατικὰ σύμβολα καὶ ἀπέπεμψε τοὺς λοιπούς, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνους πρὸς ἐξήτησαν συγνώμη⁴⁸.

46. Γρηγορά, Ἱστορία 20, 2, PG 148, 1272-1273.

47. Οἱ ἀντιησυχασταὶ ἀπαιτοῦσαν ν' ἀναγνώσθῃ μόνον ὁ ὅρος τῆς συνόδου αὐτῆς, ὁ ὁποῖος δὲν περιελάμβανε τίποτε σχετικὸ.

48. Τόμος, PG 151, 726-731.

Θὰ ἔλεγε κανεῖς ὅτι μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ τεθῆ σὲ ἐφαρμογὴ ἡ παλαιὰ καταδίκη, τοῦ 1347, ἔληξε ὅλη ἡ διαδικασία πρὸς διευθέτησιν τῆς θεολογικῆς ἔριδος. Ὁ Καντακουζηνὸς ὁμως, διακρινόμενος γιὰ ἡπια καὶ συμβιβαστικὴ τακτικὴ, ἔδωσε ποικίλες νέες εὐκαιρίες στοὺς ἀντιπάλους νὰ δεχθοῦν τὶς ἀποφάσεις· ἀλλ' ἀπέβησαν ὅλα μάταια.

Ἔτσι μετὰ ἓνα μῆνα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1351, νέα σύνοδος συγκλήθηκε στὸ Ἀλεξιακὸ τρίκλινο. Ὁ Φιλόθεος ἐκλαμβάνει αὐτὴν ἐνιαία μὲ τὴν προηγούμενη, γι' αὐτὸ λέγει, «τὰ μὲν οὖν κατὰ μέρος κἀνταῦθα τὰ τε βασιλεῖ καὶ τῇ συνόδῳ λαληθέντα τε καὶ πραχθέντα παρ' ὅλας ἡμέρας ἐφεξῆς, οἶμαι, πέντε», προσθέτοντας τὴν ἡμέρα τῆς συνεδρίας αὐτῆς στὶς τέσσαρις προηγούμενες⁴⁹. Οἱ ἀντισηχασταὶ ἀρνήθηκαν νὰ προσέλθουν καὶ ἡ συζήτησις ὑπῆρξεν ἀπρόσκοπτη. Ἐτέθηκαν ἕξι ἐρωτήματα, τῶν ὁποίων τὴν ἐξέτασιν ἐξήτησεν ὁ αὐτοκράτωρ.

α) «Ἔστι θεοπρεπῆς διάκρισις ἐπὶ Θεοῦ οὐσίας καὶ ἐνεργείας;». Ἄν ναι,

β) «Πότερον ἡ ἐνέργεια αὕτη κτιστὴ ἐστὶν ἢ ἄκτιστος;». Ἄν ἄκτιστος,

γ) «Πῶς ἂν τις ἐκφύγοι τὸ μὴ παρὰ τοῦτο σύνθετον τὸν Θεὸν εἶναι νομίζειν;».

δ) «Εἴ γε ἡ φωνὴ τῆς θεότητος οὐκ ἐπὶ τῆς οὐσίας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς θείας ἐνεργείας παρὰ τῶν θεολόγων ὑμνηται».

ε) «Εἴπερ οἱ θεολόγοι κατὰ τι τὴν οὐσίαν τῆς ἐνεργείας ὑπερκεισθαί φασιν».

ς) «Θεοῦ μετεχομένου, πότερον κατὰ τὴν οὐσίαν ἢ μετοχὴ ἢ κατὰ τὴν ἐνέργειαν;».

Ὅλες οἱ ἀπαντήσεις εἶναι ἡσυχαστικῆς ἐμπνεύσεως φυσικᾶ⁵⁰. Στὸ τέλος ἔλαβε τὸν λόγο ὁ αὐτοκράτωρ, ἐνῶ ὅλοι ἦσαν ὄρθιοι, συνοψίζοντας τὰ συμπεράσματα ἐκ τῶν συζητηθέντων καὶ ἀποφασισθέντων κατὰ τὴν σύνοδο. Τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε νὰ δηλώσῃ ὅτι ἡ σύνοδος ἦταν ἐνιαία, γι' αὐτὸ

49. Ἐγκώμιον, PG 151, 622B.

50. Τόμος, PG 151, 732-754. Ἀνάπτυξις τῶν ἀπαντήσεων περιέχεται ἐξ ἴσου ἐκτενῆς, κατὰ λέξιν συχνά ὅπως ἡ ἐδῶ, στὸν Διάλογο περὶ Θεολογίας

καὶ λαμβάνει τὸν λόγο μόλις τώρα. Δύο Ἀγιορεῖται μοναχοί, πού κατώρθωσαν νὰ φθάσουν μόλις τώρα, ἐπέδωσαν τὸν παλαιὸ Ἀγιορειτὸ Τόμο καὶ ἀνέγνωσαν ἔγγραφο δῆλωσι τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀγιορειτῶν ὅτι ἀποδέχονται τὶς πραγματεῖες τὶς ὁποῖες εἶχε συντάξει τὸ 1346 ὁ Φιλόθεος καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ Παλαμᾶ.

Θεολογικὴ ἐπιτροπὴ, πού ὠρίσθηκε ἀπὸ τὴ σύνοδο καὶ ἐξήτασε σὲ ἐπανειλημμένες συναντήσεις, εὐρέθηκε αὐτὰ σύμφωνα πρὸς τὴν πατερικὴ διδασκαλία. «Τὸν μὲν Θεσσαλονίκης ἱερώτατον μητροπολίτην καὶ ἐν τούτοις σύμφωνον τοῖς ἱεροῖς θεολόγοις εὔρομεν καὶ συνήγορον Χριστοῦ χάριτι τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας, αὐτοὺς δὲ καὶ ἀφ' ὧν ἔγγράφως διαστρέφειν καὶ κατηγορεῖν ἐπεχείρησαν, πολλαῖς καὶ μεγάλαις αἰρέσεσι περιπίπτοντας»⁵¹.

Ἀκολούθως συντάχθηκε ὁ Συνοδικὸς Τόμος βάσει τῶν τηρηθέντων πρακτικῶν. Τὴ διατύπωσι τοῦ κειμένου ἐξεπόνησε ὁ Φιλόθεος Κόκκινος, μητροπολίτης Ἡρακλείας, βοηθούμενος ἀπὸ τὸν Γεώργιο Γαλησιώτη καὶ τὸν σοφὸ Μάξιμο. Τὴν 15 Αὐγούστου μετὰ τὸν ὄρθρο, ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέδωσε πανηγυρικὰ τὸν τόμο ὑπογεγραμμένο ἀπὸ αὐτὸν στὸν πατριάρχη Κάλλιστο καὶ οἱ παραπάνω τρεῖς συντάκτες τὸν ἀνέγνωσαν ὁ καθένας κατὰ τμῆμα, ὁ δὲ Φιλόθεος ἐξεφώνησε περιστάσιακὴ ὁμιλία. Ὁ τόμος αὐτὸς περιέχει μιὰ ἀκόμη ἐπιδοκιμασία τῆς διδασκαλίας τοῦ Παλαμᾶ, τὴν ἐπισημότερη, καὶ ἀποδοκιμασία τῶν ἀντιπάλων του πού ὑπεγράφη ἀπὸ μὲν τὸν ἀπουσιάζοντα στὴ Θεσσαλονίκη Ἰωάννη Παλαιολόγο τὸ ἐπόμενο ἔτος 1352, ἀπὸ δὲ τὸν Ματθαῖο Καντακουζηνὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1354. Ὁ Γρηγορᾶς παρουσιάζει τὸν Παλαιολόγο, μονοκράτορα πλέον, νὰ λέγη στὴ συζήτησι τοῦ 1355 ὅτι «ἄκων ὑπέγραψα»⁵², ἀλλ' ὁ Παλαμᾶς τὸν διαψεύδει. Οἱ ἐπίσκοποι ὑπέγραψαν εὐκαιριακὰ, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς 22 Αὐγούστου 1351. Κατὰ τὸν χρόνον πού ὁ Παλαμᾶς ἔγραφε τὸν πρῶτον λόγο *Κατὰ Γρηγορᾶ*, τὸ 1358, εἶχαν ὑπογράψει τρεῖς βασιλεῖς, τρεῖς πατριάρχαι, καὶ πάνω ἀπὸ πενήντα μητροπολίται καὶ ἀρχιεπίσκοποι, πλὴν τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἐπισκόπων⁵³.

51. Τόμος, PG 151, 759.

52. Ἱστορία 30 (Θεολογικὸς Α'), PG 149, 236C.

53. Κατὰ Γρηγορᾶ Α', 6.

Ἡ ἡσυχαστικὴ διδασκαλία ἐπιδοκιμᾶσθηκε ἐπισημότερα ἀκόμη μὲ τὴν εἰσαγωγή της στὸ Συνοδικὸ τῆς Ὁρθοδοξίας στὸ Τριῶδιο. Ἐξὶ ἀναθεματισμοὶ κατὰ τῶν ἀντιπαλαμιστῶν καὶ ἕξι ἐπευφημίαι μὲ τὸ «αἰωνία ἡ μνήμη» ἀναγνώσθησαν γιὰ πρώτη φορὰ κατὰ τὴν Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας τοῦ ἔτους 1352. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Παλαμᾶ καὶ τὴν ἀναγνώρισι τῆς ἀγιότητός του προστέθηκε ἓνας ἀκόμη ἐπευφημισμὸς ὑπὲρ αὐτοῦ, ὥστε οἱ ἐπευφημισμοὶ νὰ εἶναι σήμερα ἑπτὰ. Δὲν ἐχρειάσθηκε νέα σύνοδος γι' αὐτό, ὅπως ὑπέθεσεν ὁ Π. Οὐσπένσκυ⁵⁴, βάσει σημειώματος τοῦ κώδ. Κουτλουμουσίου 33, τοῦ ιδ' αἰῶνος: «Τὰ κατὰ μῆνα Ἰούλιον τῆς πέμπτῃς ἰνδικτιῶνος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἑξηκοστοῦ ἔτους λαληθέντα καὶ πραχθέντα παρὰ τῆς θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου τῆς συγκροτηθείσης κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου καὶ τῶν ὁμοφρόνων ἐκείνοις ἐν τῷ θεοφρουρήτῳ παλατίῳ τῶν ἱερῶν Βλαχερνῶν ἔνδον τοῦ μεγάλου τρικλίνου τοῦ λεγομένου Ἀλεξιακοῦ»⁵⁵.

Πρόκειται σαφῶς γιὰ τὴ σύνοδο τοῦ 1351, ὅπως παρατήρησεν ὁ J. Meyendorff⁵⁶, καὶ μάλιστα τῆς τελευταίας φάσεως αὐτῆς. Βέβαια τὸ ἔτος 6860 καταλαμβάνει τὸν χρόνον ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου 1351 μέχρι 31 Αὐγούστου 1352 καὶ πίπτει στὴν πέμπτῃ ἰνδικτιῶνα. Ἄλλ' εἶναι φανερὸ ὅτι ἔχει γραφῆ πέμπτῃ ἰνδικτιῶν ἀντὶ τετάρτη καὶ ἔτος 6860 ἀντὶ 6859 ἐκ συγχύσεως ἴσως ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ παλαμιτικὴ προσθήκη στὸ Συνοδικό, τὴν ὁποία συνοδεύει ἡ σημείωσις, ἐπραγματοποιήθηκε κατὰ τὴν 1 Σεπτεμβρίου τοῦ 1351 ἢ ἔπειτα.

Ἐπακόλουθα τῆς Συνόδου τοῦ 1351

Ἐξ αἰτίας τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου ἄλλοι ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Ἠσυχαστῶν μετενόησαν καὶ ὡς ἐκ τούτου παρέμειναν ἐλεύθεροι, καὶ ἄλλοι συνέχισαν τὴν πολεμικὴν τους, διαταρᾶσ-

54. *Istorija Athona III*, Athon Monaseskij, 1892, σ. 260, 781.

55. Βλ. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος* 1, 277.

56. *Introduction*, σ. 152, σημ. 125.

σοντας τὴν Ἐκκλησία, γι' αὐτὸ καὶ ὑπέστησαν κυρώσεις. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ ἀσημότεροι ἐκλείσθησαν σὲ δεσμοτήριο, ἀλλ' αὐτοὶ ἦταν ἐλάχιστοι, οἱ δὲ ἐπισημότεροι ἐτέθηκαν ὑπὸ κατ' οἶκον περιορισμό.

Ὁ κυριώτερος τῶν τελευταίων ἦταν ὁ Νικηφόρος Γρηγοροῦς, ὁ ὁποῖος ὑποχρεώθηκε νὰ παραμείνη στὸν οἶκο του στὴ Μονὴ τῆς Χώρας. Παρὰ τὶς ταλαιπωρίες του ἔμενε μὲ πείσμα ἀμετανόητος καὶ ἀποκαλοῦσε ληστρική τὴ σύνοδο, γενομένη, ὅπως ἔλεγε, «παρὰ τῶν τῆς εὐσεβείας διωκτῶν»⁵⁷. Σύμφωνα μὲ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους θέτει στὸ στόμα τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ὑπ' αὐτῆς «τὸ μὲν τῆς πολυθείας κεκύρωται δόγμα, τὸ δὲ τῆς ἐνσάρκου μυστήριον οἰκονομίας ἀνήρηται»⁵⁸. Παρὰ τὴν ἐπισφαλῆ κατάστασι τῆς ὑγείας του συνέχισε τὸ συγγραφικὸ ἔργο κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου καὶ τῶν ἡσυχαστικῶν ἀπόψεων, ἀποκρύπτοντας βέβαια τὰ κείμενά του ἀπὸ τοὺς πολιτικούς καὶ ἐκκλησιαστικούς ἡγέτες, διαδίδοντας ὅμως αὐτὰ στοὺς φίλους του. Τὰ ἔκτοτε γραφέντα τμήματα τῆς Ἱστορίας του ἔχουν εὐρύτητα θεολογικὸ χρῶμα, ἐνῶ καὶ ὅσα περιλαμβάνουν ἤδη ἐξιστόρησι τῶν ἀπὸ τοῦ 1347 καὶ ἐξῆς ἀποτελοῦν ἔκθεσι προσωπικῶν του περιπετειῶν λόγῳ ἀναμίξεώς του στὴ θεολογικὴ ἔριδα, ὅπως ἐλέχθηκε παραπάνω. Ἄλλωστε ἀπὸ τὸ 1351 ἤδη ὄχι τὸσο λόγῳ γηρατειῶν ὅσο λόγῳ τῶν ἀπογοητεύσεων προσβαλλόταν συχνὰ ἀπὸ φοβεροὺς πονοκεφάλους καὶ δὲν μπορούσε νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ γράφῃ ἄνετα.

Ἐχοντας μαθητὰς καὶ φίλους ἀπὸ κοντὰ καὶ ἀπὸ μακριά, ἐπεκoinωνοῦσε γιὰ τὸ θεολογικὸ θέμα μὲ Τραπεζουντίους, Κυπρίους καὶ λογίους ἄλλων ἐκτὸς Βυζαντίου περιοχῶν⁵⁹.

Οἱ δὲ ὑποστηρικτὲς τῆς ἡσυχαστικῆς θεολογίας, γνωρίζοντας τὴν εὐρύτητα τῆς ἐπορροῆς του, κατέβαλαν ἔντονες καὶ συστηματικὲς προσπάθειες γιὰ νὰ τὸν μεταπείσουν, καθὼς ὁ ἴδιος γράφει στὴν Ἱστορία του. Τὸν ἐπισκέφθησαν κατ' ἀρχὰς ἀξιωματοῦχοι ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ βασιλέως καὶ ἐπίσκοποι ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ πατριάρχη, ἀλλὰ ἐδήλωνε σταθερὰ σ' ὅλους ὅτι μόνον

57. Ἱστορία 25, 21, PG 149, 45D.

58. Ἱστορία 25, 22, PG 149, 48B.

59. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 4, 24, PG 154, 185.

ἐὰν ὁ Παλαμᾶς ὑποβάλῃ ἔγγραφο λίβελλο ἀποκηρύξεως τῶν ἀπόψεών του θὰ συμφωνήσῃ⁶⁰. Οἱ ἀπεσταλμένοι ὑποσχέθηκαν ὅτι θὰ προσκομίσουν προσεχῶς ἀντίγραφο τοῦ Συνοδικοῦ τόμου, ἐλπίζοντας ὅτι οἱ περιλαμβανόμενες σ' αὐτὸν ἐξηγήσεις τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὶς ἀπόψεις του θὰ ἦταν ἀρκετὲς γιὰ νὰ τὸν μεταπείσουν, ἀλλ' ὁ Παλαμᾶς δὲν ἔτρεφε τέτοιες μάταιες ἐλπίδες γι' αὐτὸ καὶ τοὺς ἀπέτρεψε ἀπὸ τὸ ἐγχείρημα. Ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης Κάλλιστος τὸν ἐπισκέφθηκε δυὸ φορές.

Ἀργότερα τὸν ἐπισκέφθηκε μαζὶ μὲ πατριαρχικὸ ἀξιωματοῦχο ὁ φίλος του Καβάσιλας, ὁ ὁποῖος προφανῶς δὲν εἶναι ὁ νεαρὸς ἀκόμη τότε λόγιος καὶ πολιτικὸς Νικόλαος Χαμαετὸς Καβάσιλας, ἀλλ' ὁ θεῖος αὐτοῦ Νεῖλος Καβάσιλας, διαπρεπὴς διδάσκαλος καὶ μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα ὁ Νεῖλος δὲν εἶχε ἀναμιχθῆ στὴν ἔριδα, ἀν καὶ ἐφαινόταν νὰ συμπαθῇ τὸν ἡσυχασμό, ἀλλ' ἔπειτα συντάχθηκε πλήρως πρὸς τὴν παλαμικὴ διδασκαλία καὶ τὴν ὑποστήριξε μὲ ζήλο. Οὔτε αὐτὸς μπόρεσε νὰ μεταπείσῃ τὸν πείσμονα λόγιο, ἀλλ' αὐτὸς ἔδωσε τόση σπουδαιότητα στὸν μεταξὺ τους διάλογο, ὥστε ἀφιέρωσε σ' αὐτὸν δύο ὁλόκληρα βιβλία τῆς Ἱστορίας του⁶¹. Μετέπειτα ἐπρόκειτο νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ματθαῖος Καντακουζηνός, λίγες ἡμέρες μετὰ τὴ στέψι του.

Μετὰ τὴν ἀποτυχία τῶν πρώτων ἐκείνων ἀποπειρῶν ὁ περιορισμὸς τοῦ Γρηγορᾶ κατέστη στενώτερος, χωρὶς νὰ εἶναι πλήρης. Τὴν ἡμέρα τῆς Ἀγίας Ἄννης, 9 Δεκεμβρίου, τοῦ ἔτους 1351 τὸν ἐπισκέφθηκε διὰ θυρίδος παλαιὸς μαθητὴς του, ὁ Ἀγαθάγγελος, υἱὸς Καλλιστράτου, ὁ ὁποῖος συνέχιζε νὰ τὸν ἐπισκέπτεται μέχρι τέλους τοῦ περιορισμοῦ του, πὺ διήρκησε τρία ἔτη. Μέσω αὐτοῦ ἐμάθαινε ὁ διδάσκαλος τὰ ὅσα συνέβαιναν στὸν κόσμον, καὶ ἀπὸ τὶς συζητήσεις τους προέκυψαν πέντε βιβλία τῆς Ἱστορίας του (25-29). Σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα στὴν ἱστορία ὁ Ἀγαθάγγελος ἀπουσίαζε σὲ περιοδεΐα στὶς χῶρες τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ἐπὶ δεκαετία, ἀλλὰ τώρα πραγματοποιεῖται ἀλληλοενημέρωσις μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ὡς πρὸς τὰ τότε συμβάντα, ἐνῶ γιὰ τὰ μετὰ

60. Γρηγορᾶ, Ἱστορία 22, 1έ.

61. Ἱστορία 22, 4-24, 2.

τὴν σύνοδο τοῦ 1351 ὁ Ἀγαθάγγελος εἶναι ἡ μόνη πηγὴ πληροφορήσεως τοῦ Γρηγοῤᾤ. Ὁ Φιλόθεος Κόκκινος θεωρεῖ ὅλη αὐτὴ τὴ διήγησι γιὰ τὶς ἐπὶ τριετία κρυφὲς ἐπισκέψεις τοῦ Ἀγαθαγγέλου σκηνοθετημένη καὶ μυθώδη⁶². Καὶ πράγματι πρόσωπο μὲ τέτοιο ὄνομα εἶναι ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλη πηγὴ, χρησιμεύει δὲ ἀπλῶς πρὸς παρουσίαι τῶν ἀπόψεων τοῦ Γρηγοῤᾤ κατὰ τρόπο ἐνδιαφέροντα καὶ πειστικὸ, δηλαδὴ διαλογικὰ, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλες περιπτώσεις τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητός του. Ἀλλὰ προφανῶς ὑπῆρχαν ἀφωσιωμένοι μαθηταὶ του, οἱ ὅποιοι κατὰ καιροὺς τὸν ἐπισκέπτονταν καὶ τοῦ ἔφεραν «ἀγαθὰς ἀγγελίας» ἀπὸ τὸν ἐλεύθερο κόσμο· ἔτσι Ἀγαθάγγελος εἶναι πιθανῶς συλλογικὸ ψευδώνυμο ὄλων αὐτῶν τῶν μαθητῶν.

Ὁ Γρηγοῤᾤ εἶχε τὴν ἐντύπωσι ὅτι ἡ μεταχειρίσις του ἀπὸ τὴν κυβέρνησι ἦταν βιασιότερη ἀπὸ τὴν τῶν ἄλλων. Ἄν καὶ τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον, ἀξίζει νὰ σημειώσωμε ποιό εἶναι οἱ πρὸς τοῦτο λόγοι, ὅπως αὐτοὶ τίθενται στὸ στόμα τοῦ Ἀγαθαγγέλου.

α) Ἀφοῦ γράφεις γενικὴ ἱστορία, οἱ περὶ τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Κόκκινον πιστεύουν ὅτι θὰ γράψης καὶ περὶ τῶν συγχρόνων ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, καὶ μάλιστα κατὰ τῶν κακοδοξιῶν αὐτῶν.

β) Διεκήρυσσες μὲ θάρρος πρὸς ὅλους, καὶ μάλιστα τοὺς ἄρχοντες, «ἔχεσθαι μὲν λαμπρῶς ἀεὶ τῶν πατριῶν διδάσκων ἔθῶν, ἀπέχεσθαι δὲ τῶν ἀθέσμων τοῦ Παλαμᾶ καινοφωνιῶν», καὶ ἄλλοτε ἠλεγχες κατ' ἰδίαν καὶ δημοσίᾳ τὸν βασιλέα Ἰωάννη Καντακουζηνὸ καὶ τὸν παρέβαλλες μὲ τὸν Ἰουλιανὸ καὶ τὸν Μαξιμιανὸ ἢ μὲ τοὺς εἰκονομάχους. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὶς συνελεύσεις τῆς συνόδου ὠμίλησες ἔτσι.

γ) Ἀπειλήσες ὅτι μὲ ἀντιρρητικὸς τόμους θὰ καταλύσης τὸν *Συνοδικὸ Τόμο*, τὸν ὅποιον αὐτοὶ ἐτόλμησαν πρόσφατα νὰ συντάξουν κρυφὰ κατὰ τῆς εὐσεβείας.

δ) Ἀπέκτησες πολλοὺς μαθητὰς σ' ὅλα τὰ μέρη, οἱ ὅποιοι εἶναι εὐγνώμονες καὶ ὁμόφρονές σου καὶ σὲ ὑπακούουν ὅπως οἱ Πυθαγόρειοι τὸν διδάσκαλο. Σὲ φθονοῦν λοιπὸν οἱ ἀντίπαλοι⁶³.

62. Ἀντιρρητικός 1, PG 151, 777ε

63. Ἱστορία 25, 23-24, PG 149, 49-53.

Τίποτε δὲν ἔλυποῦσε τὸν Γρηγορᾶ περισσότερο ἀπὸ τὴν τόσο δυσμενῆ ἀπέναντί του στάσι τοῦ φίλου του αὐτοκράτορος Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ⁶⁴.

Ὁ Ἀγαθέγγελος κατώρθωσε νὰ φέρῃ στὸν διδάσκαλο ἀντίγραφα ἀξιολόγων τμημάτων τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου τοῦ 1351, βάσει τῶν ὁποίων συνέγραψε αὐτὸς ἀντιρρητικούς λόγους. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ Γρηγορᾶς συνέταξε πλῆθος συγγραμμάτων σχετικὰ μὲ τὴν ἔριδα, πὺ ἀποτελοῦν τέσσαρις σειρὲς μὲ τίτλους συγγενεῖς.

α) Τρεῖς Ἀντιρρητικούς κατὰ τῶν καινοφωνούντων, τὸ 1346 ἀμέσως μετὰ τὴν κάθοδό του στὸν δογματικὸ ἀγῶνα⁶⁵.

β) Δέκα Ἀντιρρητικούς κατὰ τοῦ Παλαμικοῦ Τόμου, τοῦ τόμου τῆς συνόδου τοῦ 1351 δηλαδή, πὺ ἐγράφηκαν κατὰ τὰ ἔτη 1351-1352, ἐνῶ εὐρισκόταν ἐγκλειστος στὴ Μονὴ τῆς Χώρας. Αὐτοὶ παραμένουν ἀνέκδοτοι⁶⁶.

γ) Τοὺς δύο Δογματικούς Περί τῆς διαλέξεως πρὸς τὸν Παλαμᾶ λόγους, πὺ ἐγράφηκαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1355 καὶ ἀποτελοῦν κεφάλαια τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ συγγράμματός του⁶⁷.

δ) Τέσσαρις λόγους Δογματικούς περὶ τοῦ Θαβωρίου φωτός, πὺ ἀποτελοῦν ἐπίσης κεφάλαια τῆς Ἱστορίας τοῦ ἀνδρός⁶⁸.

Τοὺς δέκα Ἀντιρρητικούς κατὰ τοῦ τόμου ἀνήρεσεν ὁ Φιλόθεος Κόκκινος μὲ δικούς του δεκαπέντε Ἀντιρρητικούς. Στὴν ἀρχὴ βέβαια, πρὶν ἐκδοθῆ τὸ ὅλον ἔργο τοῦ Γρηγορᾶ, βάσει μόνον προφορικῶν περὶ τοῦ περιεχομένου του πληροφοριῶν, ἴσως δὲ καὶ γραπτῶν ἀποσπασμάτων, συνέταξε τρεῖς ἀντιρρητικούς, οἱ ὅποιοι στὴ χειρόγραφη παράδοσι ἔχουν τὴ σειρὰ 13-15⁶⁹. Αὐτοὶ ἐγράφηκαν κατὰ παράκλησι φίλων καὶ πιθανῶς κατ' ἐπιθυμία τοῦ αὐτοκράτορος Καντακουζηνοῦ, πὺ εὐρισκόταν ἀκόμη στὴν ἐξουσία, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Φιλόθεος ἦταν ἤδη πατριάρχης, ἥτοι ἐνωρὶς τὸ 1354. Ὅταν λίγο ἀργότερα ὁ αὐτοκράτωρ αὐτός, μὲ τὰ κρα-

64. Ἱστορία 25, 21, PG 149, 44B.

65. H.-V, *Beyern Nikephoros Gregoras Antirrhethika I*, Wien 1976.

66. Laur. Plul. Lvi, 14. 67. Ἱστορία 30 καὶ 31 68. Ἱστορία 32-35.

69. PG 151, 773-1186. Δ. Καϊμάκη, *Φιλοθέου Κοκκίνου Δογματικὰ ἔργα Α'*, Θεσσαλονίκη 1983.

τικά μέσα προφανῶς, ἔλαβε στὰ χέρια του τὶς πραγματεῖες τοῦ Γρηγοῤᾤ καὶ ἀπέστειλε αὐτὲς στὸν Φιλόθεο μὲ τὴν παράκλησι ν' ἀντικρουσθοῦν, ὁ Φιλόθεος ἔγραψε τοὺς ἄλλους δώδεκα λόγους, οἱ ὁποῖοι στὴν παράδοσι ἔχουν τὴ σειρὰ 1-12⁷⁰. Αὐτοὶ οἱ λόγοι, ἂν καὶ ἄρχισαν ὅταν ὁ Καντακουζηνὸς ἐβασίλευεν ἀκόμη, πρέπει ν' ἀποπερατώθηκαν μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Παλαμᾶ, ἀφοῦ στὸν 11, 78 λέγεται γι' αὐτὸ «ἔτι τῷ βίῳ παρῶν καὶ ἡμῖν», ἐπομένως καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Γρηγοῤᾤ, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε κατὰ τὸ ἴδιο ἔτος μὲ ἐκεῖνον (1359).

Ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς, κατὰ παράκλησι καὶ σύστασι φίλου του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι, ἔγραψε τότε τὸ σύντομο δοκίμιο *Περὶ ρήσεως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*, τὸ ὁποῖο ἀντιστοιχεῖ στὸν Λόγο 13 τοῦ Φιλοθέου. Ἡ πληροφορία τοῦ Φιλοθέου ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἔγραψεν ἐπίσης τότε τρεῖς λόγους γιὰ τὸ ἴδιο θέμα μὲ τοὺς δικούς του λόγους 13-15⁷¹ προκαλεῖ κάποια σύγχυσι, ἀλλὰ θὰ ἐξηγηθῆ κατάλληλα στὴν οἰκεία θέσι.

Ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἡγέτες τῆς ἀντιησυχαστικῆς μερίδος ὁ Ματθαῖος Ἐφέσου, ἀγνοώντας τὴν καθαίρεσί του ἀπὸ τὴ σύνοδο τοῦ 1351, ἐπέστρεψε στὴν ἔδρα του, ὅπου συγκροτήσε σύνοδο, τὴν τελευταία ἀντιπαλαμικὴ σύνοδο, πὺ ἐξέδωσε καὶ τόμο, ὅπως λέγει ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης⁷². Γιὰ τὴν τύχη μερικῶν ἄλλων ἔγινε λόγος προσηγουμένως.

Ἐπιστροφή τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὴν Σύνοδο

Θριαμβευτῆς καὶ πάλι στὸ πεδίο τοῦ δογματικοῦ ἀγῶνος ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἐπρόκειτο νὰ εὔρη ξανὰ κλειστὴ τὴν πύλη τῆς Θεσσαλονίκης ὅταν ἐπέστρεψε σ' αὐτήν. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἀφοῦ κατέλαβε τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἐλευθέρωσε τὴν Ἐδεσσα καὶ τὴ Βέρροια ἀπὸ τοὺς Σέρβους, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1350, ἀναχώρησε στὴν Κωνσταντινούπολι, ἀφήνοντας ὡς κυβερ-

70. Προθεωρία, Καϊμάκη, 19.

71. Φιλοθέου, Ἀντιρρητικὸς 11, 77-80.

72. Κατὰ Παλαμ. παραβάσεων 4, 10, PG 152, 737.

νήτη τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς τὸν γαμβρό του αὐτοκράτορα Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγο, ὑπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ Ἀνδρονίκου Ἀσάνη, πενθεροῦ τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ πάππου τῆς συζύγου τοῦ Παλαιολόγου Ἑλένης. Ὁ Ἀσάνης ἐθεωρήθηκε σκόπιμο νὰ μεταβῆ στὴν πρωτεύουσα τὸν Μάιο τοῦ 1351, ὅποτε ἔλαβε μέρος στὶς ἐργασίες τῆς συνόδου, ὅπως ἔχει λεχθῆ. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παλαιολόγος δὲν ἐκλήθηκε νὰ μετάσχη τῆς συνόδου αὔξησε τὴ δυσ-αρέσειά του γιὰ τὸν παραγκωνισμό του σὲ μιὰ ἐπαρχία, ἔστω καὶ ἀξιόλογη, ἐνῶ ἦταν ὁ πρῶτος ἐν ἐνεργείᾳ αὐτοκράτωρ ὡς ὁ νόμιμος κληρονόμος τοῦ θρόνου. Παρασυρόμενος ἀπὸ φίλους του θέλησε νὰ ἐπωφεληθῆ τῆς ἀπουσίας τοῦ Ἀνδρονίκου Ἀσάνη, γιὰ νὰ ἐπαναστατήσῃ κατὰ τοῦ πενθεροῦ του καὶ ν' ἀποκτήσῃ πλήρη ἔλεγχο τῆς διακυβερνήσεως τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἦταν ἔτοιμος καὶ τὴν σύζυγό του Ἑλένη, τὴν ὁποία τοῦ εἶχε δώσει πρὶν ἀπὸ τέσσερα χρόνια ὁ νικητὴς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ν' ἀποπέμψῃ. Ὁ Παλαιολόγος θ' ἀποτελείωνε τώρα ὅ,τι εἶχαν ἐπιχειρήσει τὸ προηγούμενο ἔτος οἱ Ζηλωταί, ὀριστικοποίησι τῆς συμμαχίας μὲ τοὺς Σέρβους, τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς Στέφανος Δουσάν εἶχε φθάσει ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως.

Αὐτὴ ἦταν ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία ἐπέστρεφε ἀπὸ τὴν σύνοδο ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Παλαιολόγος ἐμπόδισε τὴν ἀποδίδοσίν του. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ αὐτὸς μετέβη ξανά στὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου παρέμεινε ἓνα τρίμηνο. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἐτήρησε αὐτὴ τὴ στάσι ὁ νεαρὸς βασιλεὺς ἦταν, κατὰ τὸν Φιλόθεο Κόκκινο⁷³, ὅτι δὲν ἐπιθυμοῦσε μὲ τὴν ὑποδοχὴ ἑνὸς ἀφωσιωμένου στὸν Καντακουζηνὸ ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτη νὰ δώσῃ στὸν Δουσάν ἀφορμὴ ὑποψιῶν ὅτι οἱ ὑποσχέσεις του ἦταν ἀπατηλές, ὅπως πράγματι ἦταν, κατὰ τὴν ἄποψιν του. Ἡ ἐξήγησις αὐτὴ ὅμως, προερχόμενη ἀπὸ τὴν προσπάθεια ἀπαλλαγῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἀπὸ κάθε κατηγορία τοῦ εἶδους αὐτοῦ, δὲν φαίνεται ν' ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα. Ὁ Παλαιολόγος ἐμπόδισε τὸν Παλαμᾶ νὰ ἐγκατασταθῆ στὴν ἔδρα του, διότι ἐπίστευε ὅτι ἦταν πολὺ προσδεμένος στὸν πενθερὸ του.

Ὁ Καντακουζηνός, εὐρισκόμενος σὲ ἀδυναμία ν' ἀντιμετω-

73. Ἐγκώμιον, PG 151, 623D.

πίση μὲ ἄλλο τρόπο τὴν κατάστασι, ἕξ αἰτίας καὶ τοῦ πολέμου του πρὸς τοὺς Γενουάτες, ἔπεισε τὴν βασιλομήτορα Ἄννα Παλαιολογίνα νὰ μεταβῆ στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ συνετίσῃ καὶ συγκρατήσῃ τὸν πείσμονα υἱό, αὐτὴ δὲ πράγματι τὸν μετέπεισε, ἀφοῦ τοῦ ἐδόθηκε καὶ ἡ διοίκησις τοῦ Αἴνου καὶ τῆς περιοχῆς τῆς στὴν Ἀνατολικῇ Θράκῃ, τὴν ὁποία εἶχε μέχρι τότε ὁ Ματθαῖος Καντακουζηνός. Ἡ Ἄννα, ἀφοῦ προσῆλθε στὸ στρατόπεδο τῶν Σέρβων, ἀνακάλεσε ἢ ἴδια τὶς ὑποσχέσεις τοῦ υἱοῦ τῆς, προσφέροντας χρηματικὴ ἀποζημίωσι⁷⁴. Ἀπὸ τότε αὐτὴ παρέμεινε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ συνέβαλε πάρα πολὺ στὴν εὐτακτὴ διοίκησι, τὴν κοινωνικὴ διακονία καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἔργο, συνεργαζόμενη στενὰ μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπο, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε οἱ συνεργάτες τῆς εἶχαν ἐγκλειστο στὸ ἀνάκτορό τῆς. Θεωρεῖται κτητόρισα τῆς μονῆς Βλατάδων καὶ μιᾶς πύλης τῆς ἀκροπόλεως.

Ἔτσι ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς εὗρηκε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐγκατασταθῆ καὶ πάλι στὴν ἔδρα του, πιθανῶς τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1351. Στὴν Ὀμιλία 63, τὴν ὁποία φαίνεται ὅτι ἐξεφώνησε λίγο μετὰ τὴν ἀφιξί του, συνιστᾷ τὴ συμφιλίωσι τῶν τάξεων καὶ τὴν ἀποκατάστασι τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Ἀπὸ τὰ τέσσαρα καὶ ἡμισυ ἔτη τῆς μέχρι τότε ἀρχιερατείας του εἶχε κατορθώσει ν' ἀφιερῶσιν στὸ ποιμνιό του στὴ Θεσσαλονίκη μόνο τρεῖς ἢ τεσσάρους μῆνες. Τώρα τοῦ ἐδινόταν ἡ εὐκαιρία νὰ ἐργασθῆ σ' αὐτὴν μονιμώτερα. Κατὰ τὰ δύο ἔτη πού ἀκολούθησαν δὲν ἀσχολήθηκε μὲ τὴ συγγραφὴ ἀντιρρητικῶν θεολογικῶν ἔργων, καὶ διότι δὲν εἶχε ἐπαρκεῖς πληροφορίες ἀπὸ τὴ σχετικὴ κίνησι στὴν πρωτεύουσα, καὶ διότι δὲν εὗρισκε εὐκαιρία ἀπὸ τὶς ποιμαντικὰς φροντίδες. Ἱερουργία, κοινωνικὴ μέριμνα, πνευματικὴ καθοδήγησις καὶ κήρυγμα ἀπετελοῦσαν τὸ κύριο μέλημά του κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, ἀπὸ τὴ ὁποία προέρχονται καὶ οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁμιλίαι του. Φιλικώτατες ἦταν οἱ σχέσεις του μὲ τὸν Ἰωάννη Παλαιολόγο, πού διέμενε κατὰ τὸ πλεῖστον στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἐλάμβανε συχνὰ τὴν κοινωνία ἀπὸ τὰ χέρια αὐτοῦ, ὅπως βεβαιώνει αὐτὸς στὴν ἐκθεσί του περὶ τῆς συζητήσεως μὲ τὸν Γρηγορᾶ⁷⁵.

74. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 4,27, PG 154, 213-221. Γρηγορᾶ, Ἱστορία 27,16, PG 149, 128.

75. Κατὰ Γρηγορᾶ Α', 12.

Ἐνα ἔτος μετὰ τὴν ἐγκατάστασί του στὴν ἔδρα, δηλαδή περὶ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1352, εἶχε τὴν πρώτη σοβαρὴ προσβολή τῆς ἥπατικῆς νόσου, ἡ ὁποία ὑπόβοσκε ἐπὶ δεκαετίες καὶ ἀπὸ ἐδῶ καὶ στὸ ἐξῆς ἐπρόκειτο νὰ τὸν ταλαιπωρῇ ἐντονώτερα. Παρέμεινε ἐπὶ μακρὸν χρόνον κλινήρης⁷⁶ καὶ, ὅταν ἀνάρρωσε, δὲν ἐπρόλαβε ν' ἀσκήσῃ γιὰ πολὺ τὰ καθήκοντά του, διότι τοῦ ἀνετέθηκε ἄλλη ἀποστολή ἀπὸ τὸν βασιλέα Ἰωάννη Παλαιολόγο, ἡ ὁποία ἀπήτησε μετὰδασί του στὴν Κωνσταντινούπολι.

Αὐτὸς τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1352, ἀφοῦ ἄφησε τὴ μητέρα του Ἄννα κυβερνήτι τῆς Θεσσαλονίκης, μετέβη στὴν Κωνσταντινούπολι γιὰ νὰ παραλάβῃ τὴ διοίκησι τῶν νέων περιοχῶν τὶς ὁποῖες τοῦ ἀνέθετε ὁ Καντακουζηνὸς μὲ πρωτεύουσα τὸ Διδυμότειχο. Δὲν ἐβράδυνεν ὅμως νὰ ἔλθῃ σὲ προστριβὲς μὲ τὸν κυβερνήτη τῆς Ἀδριανουπόλεως, υἱὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ Ματθαῖο καὶ ἔτσι ἀπὸ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1352 ἄρχισε νέος ἐμφύλιος πόλεμος μὲ ἠπιώτερη μορφή καὶ κυμαινόμενες φάσεις. Ὁ Παλαιολόγος ἦταν πλέον ἀσυγκράτητος στὸ πείσμα του νὰ κρημνίσῃ τοὺς ἐπιδήτορες τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ οἱ Καντακουζηνοὶ μαζὶ μὲ τὴν ἄρχουσα τάξι τοῦ Βυζαντίου εἶχαν πεισθῆ ὅτι, ἂν ἤθελαν νὰ ἡρεμήσουν τὰ δημόσια πράγματα, ἔπρεπε νὰ ἀρθῇ ἡ νομιμοφροσύνη πρὸς τὸν Ἰωάννη Παλαιολόγο ὡς κληρονόμο τῆς νόμιμης δυναστείας. Τέλος κατὰ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1353 ἐγίνε ἡ ἀνακήρυξις τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ ὡς αὐτοκράτορος καὶ ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Ἰωάννη Παλαιολόγου, ἐνῶ στὸ ἀνακτορικὸ καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ τυπικὸ διατηροῦνταν τὸ μνημόσυνο τῆς Ἄννας καὶ τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Παλαιολόγου Ἀνδρονίκου, νηπίου ἀκόμη τότε⁷⁷.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὁμως στέψις τοῦ Ματθαίου ἐβράδυνε, διότι ὁ πατριάρχης Κάλλιστος ἀρνοῦνταν νὰ παραβιάσῃ τὴν διαβεβαίωσι πίστεως, τὴν ὁποία εἶχε δώσει στὸν Παλαιολόγο. Μετὰ ἀπὸ μερικὸς μῆνες πιεζόμενος ἐγκατέλειψε τὴν ἔδρα του καὶ ἐκθρονίσθηκε. Κατέφυγε στὴ μονὴ Ἀγίου Μάμαντος καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸ φρούριον τοῦ Γαλατᾶ, ἀπὸ ὅπου ὠδηγήθηκε ἀπὸ τοὺς Γενου-

76. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 625D.

77. Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορία*, 4, 35-38, PG 154, 268-292.

άτες στην Τένεδο, πλησίον του Παλαιολόγου. Τὸν διαδέχθηκε ὁ Φιλόθεος ὁ ὁποῖος καὶ ἔσπεψε τὸν Ματθαῖο.

Ὁ Φιλόθεος Κόκκινος, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθηκε στὴ Θεσσαλονίκη περὶ τὸ 1300 ἀπὸ μητέρα ἐβραϊκῆς καταγωγῆς, ἐσπούδασε σ' αὐτὴν τὴν πόλι ὑπὸ τὸν διαπρεπῆ διδάσκαλο Θωμᾶ Μάγιστρο, καὶ ἀκολούθως ἐμόνασε ἐπὶ ἔτη στὸ Σινᾶ. Ἀργότερα ἐγκαταστάθηκε στὸ "Ἁγιον" Ὄρος καὶ διετέλεσε ἡγούμενος τῆς Μονῆς Λαύρας. Ὁπαδὸς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἔλαβε ἐπιστολὴ αὐτοῦ ἀπὸ τὶς φυλακὲς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1344⁷⁸ καὶ στὴ συνέχεια ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰσχυρότερους ὑπερασπιστὲς τῆς θεολογίας αὐτοῦ, μὲ λόγους καὶ συγγραφὲς καὶ πράξεις. Κατὰ τὴ μεταβολὴ τοῦ 1347 ἀναδείχθηκε σὲ μητροπολίτη Ἡρακλείας, καὶ ἀφοῦ ἔπαιξε βαρύνοντα ρόλο στὴ σύνοδο τοῦ 1351, μετὰ τὴ φυγὴ τοῦ Καλλίστου προτάθηκε ἀπὸ τὴ σύνοδο μαζί μὲ τὸν Μακάριο Φιλαδελφείας καὶ τὸν Νικόλαο Καβάσιλα⁷⁹ γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ὁ δὲ Καντακουζηνὸς ἐπέλεξε αὐτὸν ὡς πατριάρχη τὸν Νοέμβριο τοῦ 1353. Δὲν παρέμεινε γιὰ πολὺ στὸν θρόνο, διότι μετὰ τὴν ὀριστικὴ ἐπικράτησι τοῦ Παλαιολόγου, τὸν Δεκέμβριο τοῦ ἐπομένου ἔτους, ἀπομακρύνθηκε καὶ αὐτός, γιὰ νὰ ἐπανέλθῃ ὁ Κάλλιστος. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1364 διαδέχθηκε γιὰ δεύτερη φορὰ τὸν Κάλλιστο μετὰ τὸν θάνατο αὐτοῦ. Εἶναι αὐτὸς πὺ ἀναγνώρισε τὸν Παλαμᾶ ὡς ἅγιο διὰ συνόδου τοῦ 1368 καὶ διεπότισε ὀλόκληρο τὸν ἐκκλησιαστικὸ βίον μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἡσυχασμοῦ.

Κατὰ τὶς ὥρες τῶν δυσκολιῶν του, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1354, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, προφανῶς μετὰ ἀπὸ ὑπόδειξι τῆς μητέρας του, μιᾶς πράγματι ἐξαιρετικῆς ἀρχόντισσας, ἐπικαλέσθηκε τὶς μεσολαβητικὲς ὑπηρεσίες τοῦ ἀρχιεπισκόπου, καὶ αὐτὸ εἶχεν ἀπρόβλεπτα ἀποτελέσματα. Ὁ Γρηγορᾶς ἰσχυρίζεται ὅτι δῆθεν ὁ Παλαμᾶς μετέβαινε ἀπὸ μόνος του στὴν Κωνσταντινούπολι, γιὰ νὰ ἐρεθίσῃ ἀκόμη περισσότερο ἐναντίον τοῦ γαμβροῦ του τὸν Καν-

78. *Συγγράμματα Β*, 517-538.

79. Δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ὁ Καβάσιλας αὐτὸς εἶναι ὁ θεῖος, λεγόμενος καὶ αὐτὸς Νικόλαος, προτοῦ μετονομασθῆ σὲ Νεῖλο, ἢ ὁ ἀνεψιὸς Νικόλαος, μόλις τριακονταετῆς τότε.

τακουζηνό⁸⁰. Ἄλλ' ὁ τελευταῖος ἦταν ἤδη ὑπερβολικὰ ἐρεθισμένος ἐναντίον του, ὥστε ἐπερίττευε κάθε περαιτέρω ὑποκίνησις πρὸς τοῦτο. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἀνέλαβε τὸ ταξίδι στὴν πρωτεύουσα μὲ προθυμία, χάριν τῆς εὐρηνεύσεως τοῦ κράτους, ἂν καὶ τὰ λείψανα τῆς νόσου ὑπέδοσκαν ἀκόμη στὸν ὄργανισμό του, ὡς πρεσβευτῆς πρὸς τὸν πενθερὸ μετὰ ἀπὸ πολλὰ παρακλήσεις τοῦ νεαροῦ βασιλέως· «τῷ κηδεστῇ τε καὶ βασιλεῖ πρεσβευσόμενος καὶ σπονδὰς εἰρηνικὰς ἀμφοτέρων μεταξὺ θύσων»⁸¹.

80. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 626A.

81. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 626A.

Η ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ

Στὰ χέρια τῶν Τούρκων

Κατὰ τὸν μοιραῖο σεισμὸ τῆς 2 Μαρτίου 1354 ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς μεταβαίνοντας στὴν πρωτεύουσα εὐρισκόταν στὴ νῆσο Τένεδο πλησίον τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννη Παλαιολόγου. Λίγες ἡμέρες μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ἐπιβιδάσθηκε μὲ τοὺς συνοδοὺς του σὲ ὀκτακοσιομέδιμνο πλοῖο¹. Λόγω τῆς σφοδρότατης τρικυμίας, ἣ ὁποία ἐσημειώθηκε κατὰ τὴ νύκτα, ἐχρειάσθηκε κάπου νὰ προσεγγίσουν. Ἐπειδὴ ὅμως προφανῶς εἶχαν πληροφορηθῆ ὅτι ἡ Καλλίπολις εἶχεν ἤδη καταληφθῆ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, πὺ διαπεραιώθηκαν ἀπὸ τὴν ἀπέναντι ἀκτὴ τὴν ἐπομένη τοῦ σεισμοῦ, δὲν ἐπλησίασαν τὸν λιμένα της, ἀλλὰ ἐστάθμευσαν κοντὰ στὴν ἀκτὴ μὲ ἐρριμμένες ὅλες τὶς ἄγκυρες. Ἄλλ' οἱ Τοῦρκοι ἐφόρμησαν μὲ πλῆθος πλοιαρίων καὶ αἰχμαλώτισαν ὅλους τοὺς ἐπιβάτες καὶ τοὺς μετέφεραν στὴ Λάμψακο ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς.

Ἐκεῖ ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα. Ὁ Γρηγορᾶς ἐθεώρησε ἔργο τῆς θείας πρόνοιαι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Παλαμᾶς συνελήφθη καὶ ἐταλαιπωρήθηκε πρὸς τιμωρία γιὰ τὴν ἀσέβειά του. Ἰσχυρίζεται, πρῶτον μὲν ὅτι ἄνδρες τοῦ Σουλεϊμάν, υἱοῦ τοῦ ἐμίρη Ὁρχάν, εὐρῆκαν ἐπάνω του, στὸν κήρυκα τῆς ἀκτημοσύνης καὶ πτωχείας, μεγάλα χρηματικὰ ποσά, πράγμα ἀσφαλῶς ψευδές, ἀφοῦ ἐπὶ ὀλόκληρο ἔτος αὐτὸς δὲν μποροῦσε νὰ συγκεντρώσῃ τὰ ἀπαιτούμενα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσί του χρήματα· ἔπειτα ὅτι ὁ Σουλεϊμάν πληροφορηθεὶς γιὰ τὸ ἀσεβὲς περιεχόμενον τῶν ἐπὶ τοῦ Παλαμᾶ εὐρεθέντων συγγραμμάτων, παρήγγειλε νὰ ριφθοῦν αὐτὰ στὴ θάλασσα, καὶ αὐτὸς, ὁ Γρηγορᾶς, ἐκφράζει τὴν εὐχαριστήσι του γιὰ τὴ θεάρεστη κατὰ κάποιον τρόπο ἐνέργεια τοῦ Τούρκου· καὶ τρίτον

1. Χωρητικότητα 81 τόνων.

ὅτι οἱ Τοῦρκοι προέβησαν σὲ ἀκατονόμαστες ἀσελγεῖς πράξεις ἐπὶ τοῦ Παλαμᾶ, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπίσης αὐτός, ὁ Γρηγορᾶς, ἐκφράζει τὴν ἱκανοποίησί του². Ἀλλὰ καὶ μόνον ἡ τελευταία πληροφορία γιὰ τέτοιες πράξεις σὲ ἕναν γέροντα καὶ ταλαιπωρημένο ἀσκητὴ δείχνει τὴν ποιότητα τῶν στοιχείων τοῦ Γρηγορᾶ. Ὁ Φιλόθεος Κόκκινος ἀντικρούει μὲ ἀηδία αὐτὲς τὶς προσβλητικὲς εἰδήσεις³.

Στὴ συνέχεια ὁ Γρηγορᾶς κατηγορεῖ τὸν Παλαμᾶ γιὰ φιλοτουρκισμό⁴, χωρὶς ὅμως νὰ παρουσιάσῃ ὁποιοδήποτε τέτοιο δεῖγμα, ἐνῶ οὔτε ἡμεῖς σήμερα διαθέτομε σχετικὴ μαρτυρία. Ἄν καὶ αἰχμάλωτος καὶ ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν φρουρῶν του, ὁ Παλαμᾶς χαρακτηρίζει σὲ ἐπιστολῇ του τοὺς Τοῦρκους ὡς «τοὺς πάντων βαρβάρων βαρβαρικωτάτους»⁵. Στὴ συζήτησί του μὲ τὸν τασιμάνη, ἀπαντώντας στὸ ἐπιχείρημα τοῦ ἀντιπάλου του, ὅτι ἡ ἐπικράτησις τοῦ Μωαμεθανισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ μέχρι τὴ δύσι εἶναι ἔνδειξις τῆς ἀληθείας τῆς πίστεώς του, ἀπήντησε ὅτι αὐτὸ δὲν συνέβηκε λόγω τῆς ἀνωτερότητος αὐτῆς τῆς πίστεως, ἀλλὰ μὲ τὴ δύναμι τοῦ πολέμου, τῆς μάχαιρας, τῶν λεηλασιῶν, τῶν ἀνδραποδισμῶν, τῶν ἀνδροφονιῶν. Οἱ Τοῦρκοι συνομηλητὲς ἐκινήθηκαν μὲ ὀργὴ ἐναντίον του καὶ οἱ παρατυχόντες Χριστιανοὶ ἔκαναν νεῦμα στὸν ἀρχιεπίσκοπο νὰ χαμηλώσῃ τὸν τόνο καὶ νὰ διακόψῃ τὴν ὁμιλία του⁶. Εἶχε συναίσθησι ἱεραποστολῆς στὴν Ἀσία πρὸς ἐπανευαγγελισμό τοῦ τόπου καὶ πιστεύει ἐπίσης καὶ αὐτὸς ὅτι ἦταν ἔργο τῆς θείας πρόνοιαις τὸ ὅτι μεταφέρθηκε αἰχμάλωτος ἐκεῖ, ὅπου ἐξοῦσαν ἀνάμικτοι Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι μουσουλμᾶνοι καὶ μπόρεσε νὰ μεταφέρῃ σ' ὅλους τὸ μήνυμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τὰ κείμενα ποὺ προήλθαν ἀπὸ τὴ γραφίδα ἢ τὶς συζητήσεις τοῦ Παλαμᾶ στὴ Μικρὰ Ἀσία, δύο ἐπιστολές του, ποὺ διατηροῦν ἡμερολογικὰ στοιχεῖα κινήσεως, καὶ μία διάλεξις, δίνουν μελαγχολικὴ εἰκόνα γιὰ τὴν κατάστασι τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν τῆς Ἀσίας, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἐπίσης ὡς ἀντικειμενικὴ. Εἶναι βέβαια

2. Ἱστορία 29, 3, PG 149, 197. 3. Ἀναρρητικός 12, PG 151, 1131CD.

4. Ἱστορία 29, 3 ἔ. PG 149, 200-201. 5. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, 3.

6. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, 24 καὶ 28.

ἀκριβῆς, ἀλλ' ἑλλιπής, ἐφ' ὅσον πράγματι ὡς αἰχμάλωτος δὲν μπορεῖ νὰ εἰπῇ ὅλη τὴν ἀλήθεια, ὅταν αὐτὴ εἶναι σκληρὴ γιὰ τὸν δυνάστη.

Δυνατὸν νὰ σημειώνη ὅτι εἶχεν ἱεραποστολικὴ συναίσθησι ὁ Παλαμᾶς, ὅταν περιφερόταν ἀπὸ τοὺς φύλακές του στὶς μικρασιατικὰς πόλεις, ἀλλ' αὐτοὶ δὲν τὸν περιέφεραν γιὰ νὰ κηρύξῃ τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι ἡ εἰκὼν τὴν ὁποία παρέχει γιὰ τὶς συνθήκας διαβιώσεως τῶν ἐκεῖ Χριστιανῶν φανερῶναι ὅτι ὁ ἐπ' αὐτῶν ζυγὸς τῶν Τούρκων δὲν ἦταν ἰδιαίτερα βαρὺς· ἀλλὰ βέβαια δὲν θ' ἀνέμενε κανεὶς ἀπὸ ἓνα δεσμώτη νὰ ὁμιλήσῃ γι' αὐτὸ ἐλεύθερα. Ὅμιλεῖ ὅμως γιὰ τοὺς Τούρκους ὅτι εἶναι βαρβαρικώτατοι ὅλων τῶν βαρβάρων καὶ αὐτὸ τὰ δηλώνει ὅλα. Κάνει ἐπίσης λόγο γιὰ τὴ σκληρότητα τῶν φυλάκων του καὶ τὶς σωματικὰς ταλαιπωρίας πού ἐπέβαλαν σ' αὐτόν.

Δὲν ὁμιλεῖ γιὰ διωγμὸ τῶν Τούρκων ἐναντίον τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ πού εἶχεν ἐναπομείνει, διότι διωγμὸς δὲν ὑφίστατο. Θὰ ἦταν παράλογο νὰ ὑφίσταται διωγμὸς καὶ ξένο πρὸς τὴν τακτικὴν τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἐφέρονταν βέβαια μὲ ἀγριότητα κατὰ τὸν χρόνον τῶν πειρατικῶν ἐπιθέσεων, τῶν ἐφόδων καὶ τῆς ἀλώσεως τῶν πόλεων, ἀλλ' ἄφηναν ἀνενόητους τοὺς Χριστιανούς πού ἐναπέμεναν κάθε φορὰ στὸν κατακτώμενον τόπον, διότι τοὺς ἐχρειάζονταν γιὰ παραγωγικὰς ἐργασίας. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιστολὰς του⁷ σημειώνει ὅτι ἔβλεπε ἀνάμικτα Χριστιανούς καὶ Τούρκους νὰ κατοικοῦν καὶ νὰ περιφέρονται· «ἄγοντας, ἀγομένους», δηλαδή τοὺς Τούρκους νὰ ὀδηγοῦν καὶ τοὺς Χριστιανούς νὰ ὀδηγοῦνται ὡς ὑποζύγια. Αὐτοὶ ἦταν πὰ ἀκίνδυνοι πολιτικὰ γιὰ τοὺς Τούρκους καὶ θρησκευτικὰ γιὰ τὸ Ἰσλάμ.

Ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι δεῖγμα ἐλευθερίας τὸ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ μποροῦσαν νὰ πλησιάσουν τὸν Παλαμᾶ παντοῦ ὅπου ὄδηγοῦνταν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἦταν ἡ ἐπιδίωξις τῶν Τούρκων, νὰ ὀδηγήσουν τοὺς αἰχμαλώτους ἐκεῖ ὅπου θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ προκαλέσουν τὴ συμπάθεια τῶν Χριστιανῶν, ὥστε νὰ συγκεντρώσουν τὰ ζητούμενα χρηματικὰ ποσὰ ὡς λύτρα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν τους. Ἄν τὰ ζητηθέντα χρήματα εἶχαν εὑρεθῆ στὴ Λάμπσκο, οἱ αἰχμάλωτοι

7. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 3.

θά ἀπολύονταν ἀπὸ τὶς πρῶτες ἡμέρες· ἀλλ' ἦταν τόσα πολλά, ὥστε οὔτε οἱ ἴδιοι τὰ διέθεταν οὔτε ἐπὶ τόπου ἦταν δυνατόν νὰ συλλεγοῦν. Χάριν ἐξευρέσεως τῶν λύτρων τοὺς περιέφεραν στὶς πόλεις τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀφήνοντας αὐτοὺς νὰ διατρέφονται ἀπὸ τὶς κατὰ τόπους χριστιανικὲς κοινότητες. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ συνοδοὶ τοῦ Παλαμᾶ ἀπελευθερώθηκαν ἐνωρίτερα αὐτοῦ, διότι τὰ λύτρα ποὺ ὠρίσθηκαν γι' αὐτοὺς ἦταν μικρότερα.

Τὶς μετακινήσεις τοῦ Παλαμᾶ παρακολουθοῦμε ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν δύο ἐπιστολῶν του μέχρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1354. Τῆ στιγμῆ τῆς συλλήψεώς του συνωδευόταν ἀπὸ ὀμάδα συνεργατῶν του· τὸν χαρτοφύλακα τῆς Ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης, τὸν ὁποῖον δὲν κατονομάζει, τοὺς ἱερομονάχους Ἰωσήφ καὶ Γεράσιμο καὶ τὸν Κώνσταντα Καλαμάρη⁸, ἐκτὸς τῶν λοιπῶν συνταξιδιωτῶν. Ἡ σύλληψίς του πρέπει νὰ συνέβη περὶ τὴν 10 Μαρτίου 1354, ἀμέσως δὲ ὠδηγήθηκα στὴ Λάμψακο, καὶ ὅλοι ὑπέστησαν δουλεία, ἀπογύμνωσι καὶ κακοποίησι «παντοδαπὴν τοῦ σώματος». Ἰδιαιτέρως ἐταλαιπωρήθηκε ὁ ἱεράρχης λόγῳ τοῦ ἐπισφαλοῦς τῆς ὑγείας του καὶ ἀπὸ τὴν κακοποίησι ὑπέστη «τῶν μελῶν πάρεσιν»⁹, κάποια παράλυσι μελῶν. Στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ποὺ ἐγράφηκε μετὰ πέντε περίπου μῆνες, λέγει ὅτι γιὰ τὰ συμβάντα κατὰ τὶς ἡμέρες μετὰ τὴ συζήτησι μὲ τὸν τασιμάνη στὴ Νίκαια «ὁ μὲν λογισμὸς ἐθέλει, ἡ δὲ χεὶρ οὐκ ἰσχύει (γράφειν)»¹⁰. Στὴν ἄλλη ἐπιστολὴ πάλι εὐρίσκομε τὴ φράσι, «ἐπεὶ γράφειν οὐκ ἔχω... δι' ἧς ὡς ὀρθῶς εὐπορῶ χειρὸς καὶ ὀπόση δύναμις, νῦν ἐπιστέλλω»¹¹. Πιθανῶς ὑπαινίσσεται ἐξασθένησι τῆς ἰκανότητος νὰ γράφῃ λόγῳ τῆς κακομεταχειρίσεως στὴ Λάμψακο, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας εἴτε ἔγραφε μὲ τὸ ἀριστερὸ χεῖρι εἴτε ἐσημείωνε χονδροειδῶς τοὺς χαρακτῆρες. Τὸ κακὸ γι' αὐτὸν ἦταν ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς πόλεως ἐκείνης, ὅταν ἐπληροφορήθηκαν γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἐπισήμου αἰχμαλώτου τὸν ἐπήνεσαν ὑπερβολικὰ γιὰ τὴν παι-

8. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 19.

9. Αὐτόθι 7. 10. Αὐτόθι 30.

11. Πρὸς ἀνώνυμον 1. Κατὰ τὴ γνώμη τῆς Braat τοῦτο σημαίνει ὅτι ἔγραψε διὰ χειρὸς ἄλλου.

δεία και τὴν ὑψηλὴ θέσι του, καὶ ἔτσι ἔδωσαν ἀφορμὴ στὸν Σουλεϊμάν ν' ἀνεβάσῃ τὸ ποσὸν τῆς ἔξαγορᾶς σὲ ἀνέφικτα ὕψη¹².

Ἐπειδὴ δὲν ἔξευρέθηκαν ἐκεῖ τὰ λύτρα οἱ αἰχμάλωτοι μετὰ ἀπὸ ἑπτὰ ἡμέρες ὠδηγήθηκαν στὶς Πηγές μετὰ ἀπὸ τρίμηνη πορεία, ὅπου θὰ ἔφθασαν περὶ τὴν 20 Μαρτίου. Ἀφοῦ πρὸς ταιπαιωρία τοὺς ἄφησαν νὰ διημερεύσουν στὴν ὑπαιθρο κάτω ἀπὸ συνθήκες παγωνιάς, ἔπειτα, ἀφοῦ παρέλαβαν τὸν Παλαμᾶ καὶ τοὺς συνοδούς του ἰδιαιτέρως, ἄρχισαν τοὺς ἐκβιασμούς γιὰ τὴν αὔξει «τῆς ὠνῆς», τῆς τιμῆς τῆς ἔξαγορᾶς. Οἱ Τοῦρκοι, μολονότι δὲν ἔλαβαν τὰ λύτρα - προφανῶς τὴν ὑπόσχεσι γιὰ τὴν ἔξασφάλισι αὐτῶν - ἀπὸ τὸν ἱεράρχη, δὲν ἐπραγματοποίησαν τὶς ἀπειλές τους, ἀλλὰ τοὺς ἀπέστειλαν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, «ἥτις ἔτι νῦν ἐκεῖ περισώζεται», μὲ τὴν προσδοκίαν ὅτι ἐκεῖ θὰ ἔξασφάλιζαν τὰ λύτρα μὲ ἔρανο. Ἐπίσκοπος βέβαια δὲν ὑπῆρχε στὶς Πηγές, διότι αὐτὸς εἶχε φύγει μετὰ τὴν πρόσφατη τότε ἄλωσι τῆς πόλεως, καὶ στὸν πρόσφυγα αὐτὸν ἱεράρχη ὁ πατριάρχης τὸν Φεβρουάριου τοῦ 1354 παρέδωσε πρὸς διαποίμανσιν τὴν χηρεύουσα μητρόπολι Σωζοπόλεως¹³. Ἐκτοτε τὴ διοίκησιν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Πηγῶν εἶχεν ὁ ἐταιρειάρχης Μαυροζούμης¹⁴. Ἄλλ' οὔτε στὴν Προῦσα οὔτε στὴ Νίκαια ἐμφανίζεται ἐπίσκοπος. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ἔξαρθρώσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωσιν στὸ κράτος τους, πλὴν τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐνορίας, ἢ ὁποῖα ἦταν ὑπεύθυνα καὶ γιὰ τοὺς φόρους πρὸς τοὺς κατακτητῆς.

Ἀφοῦ παρέμειναν τρεῖς μῆνες στὶς Πηγές, φιλοξενούμενοι ἀπὸ τὸν ἐταιρειάρχη, τὸν κοινοτάρχη θὰ ἐλέγαμε, οἱ αἰχμάλωτοι ἀρπάχθηκαν ἀπὸ χέρια ἀνόμων, γιὰ νὰ ὀδηγηθοῦν στὴν Προῦσα, τὴν πρωτεύουσα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους τότε, ὅπου ἐτέθηκαν ὑπὸ τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐμίρη Ὁρχάν. Ἐφθασαν στὴν Προῦσα μετὰ τετραῆμερο πρὸς τὴν λοφώδη περιοχὴ, ὅπου εὕρισκόνταν ἡ ἔπαυλις τοῦ μεγάλου ἐμίρη Ὁρχάν, καὶ ἔφθασαν ἐκεῖ ἔπειτα ἀπὸ ἄλλες δύο ἡμέρες. Δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμε ὅτι ἡ ἔπαυλις εὕρισκόνταν σὲ ἀπόστασι δύο ἡμερῶν στρατιωτικῆς πορείας, δηλαδὴ

12. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 7.

13. Miklosich, Muller, Acta 1, 330-331.

14. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 9.

περίπου 100 χιλιομέτρων, ἀλλὰ πολὺ μικρότερη, διότι ἡ πορεία ἐδῶ ἦταν ἀνηφορική καὶ οἱ πορευόμενοι ἦταν ἡλικιωμένοι. Ἡ ἔπαυλις πρέπει νὰ εὐρισκόταν στὴν ὄρεινὴ περιοχὴ βορειοανατολικά τῆς Προῦσας καὶ ἴσως ἐπρόκειτο γιὰ παλαιὰ μονή, ἡ ὁποία εἶχε μετατραπῆ σὲ ἀνάκτορο. Ὅταν ἡ Προῦσα καταλήφθηκε ἀπὸ τὸν Ὁρχάν τὸ 1326, ἐκηρύχθηκε ἱερὴ πόλις καὶ κάθε τι τὸ χριστιανικὸ καὶ ἑλληνικὸ ἐξαφανίσθηκε σ' αὐτήν. Ὅλοι οἱ ναοὶ μεταβλήθηκαν σὲ τεμένη καὶ οἱ μονές σὲ ἐπαύλεις. Στὸν κώδικα Μετοχίου Παναγίου Τάφου Κωνσταντινουπόλεως 46, φύλλ. 205 ὑπάρχει ἡ περιθωριακὴ σημείωσις, ὅτι τὸ χωρίο στὸ ὁποῖο ἐφθασαν μετὰ διήμερη πορεία εἶναι τὰ Μαλεγινὰ καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν κώμη Μελαίνα, τὴν ὁποία μνημονεύει ὁ ἱστορικὸς Δούκας: «κατῆλθεν (ὁ Μουράτ) ἐγγὺς πρὸς Προῦσης ἐν κώμη τινὶ καλουμένῃ Μελαίνα»¹⁵.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ ὁ Παλαμᾶς διεξήγαγε τρεῖς θεολογικὰ συζητήσεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ πρώτη περιγράφεται στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν του, ἡ δευτέρα καὶ στίς δύο ἐπιστολές, ἐνῶ ἡ τρίτη στὴ *Διάλεξι πρὸς Χιόνας*. Καὶ οἱ τρεῖς παρατίθενται μὲ κάποιες περικοπές στὸ ἐγκώμιο τὸ ὁποῖο ἀφιέρωσε στὸν ἱεράρχη ὁ Φιλόθεος Κόκκινος.

Τὸν Παλαμᾶ ἐδέχθηκε πρῶτος ὁ Ἰσμαήλ, ἐγγονὸς τοῦ Ὁρχάν, ὁ ὁποῖος προκλητικὰ καὶ κατὰ σκηνοθέτησι τὸν παρέσυρε σὲ συνδιάλεξι περὶ Μωάμεθ καὶ Χριστοῦ. Ἄν καί, ὅπως σημειώνει ὁ Παλαμᾶς, ὁ Ἰσμαήλ ἐφημιζόταν ὡς σκληρὸς διώκτης τῶν Χριστιανῶν, στὴ συζήτησι εἶναι μετριοπαθής¹⁶. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι κατὰ τὴ συζήτησι δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο διερμηνεύς, πρᾶγμα ποῦ σημαίνει ὅτι ὁ Ἰσμαήλ ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴ, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ μητέρα του ἦταν ἑλληνίς.

Μετὰ τὴν παρουσίαν στὸν ἐμίρη ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης μεταφέρθηκε σὲ πλησιόχωρη περιοχὴ, στὴν «ὄμορον χώραν», κατοικουμένη ἀνέκαθεν ἀπὸ Χριστιανούς, ὅπου ἦταν καὶ τὸ κατάλυμα τῶν βασιλικῶν πρέσβων, τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐμεινε πλησίον τῶν ἀρκετῶν

15. Bonn, 129.

16. Ἡ συζήτησις ἐκτίθεται στὴν *Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν* 14-15.

ἡμέρες· «συνῆμεν οὖν αὐτοῖς ὁσημέραι καὶ προμηθείας καὶ παραμυθίας οὐ μικρὰς παρ' ἐκείνων τυγχάνοντες»¹⁷.

Ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες ὁ ἐμίρης εἶχε προσβληθῆ ἀπὸ ἡπατική ἀσθένεια, καὶ γι' αὐτὸ εἶχε προσκληθῆ ἀπὸ τὴ Νίκαια διαπρεπῆς ἰατρός, «ὁ καλὸς Ταρωνεΐτης, ὁ ἐν ἰατροῖς φιλοθεώτατος». Γιὰ τὸ θέρος τοῦ 1354 εἶχεν ὀρισθῆ συνάντησις τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ καὶ τοῦ ἐμίρη Ὀρχάν στὴ Νικομήδεια, γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐκκενώσεως τῆς Καλλιπόλεως, ἀλλ' ὁ δεῦτερος δὲν προσῆλθε, προφασιζόμενος ἀσθένεια. Ὁ Καντακουζηνός, ἐπειδὴ ἐθεώρησε τὴν ἀσθένεια εἰκονική, ἀπέστειλε τοὺς παραπάνω πρέσβεις, οἱ ὅποιοι φυσικὰ δὲν ἐπέτυχαν τίποτε, καθ' ὅσον ἡ ἀσθένεια ἦταν πραγματική, ὅπως φαίνεται αὐτὸ ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Παλαμᾶ¹⁸.

Ὁ Παλαμᾶς ἀνακουφίσθηκε ἀπὸ τοὺς πρέσβεις καὶ τοὺς Χριστιανούς τῆς ὀρεινῆς περιοχῆς τῆς Προύσας, ἀλλὰ, παρ' ὅλον ὅτι ἦταν θέρος, ὑπέφερεν ἀπὸ τὸ ψῦχος καὶ ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴν ἔλλειψι ἰατροφαρμακευτικῆς περιθάλψεως. Ὁ καλὸς Ταρωνεΐτης ἐμεσολάβησε στὸν ἐμίρη νὰ ἐπιτρέψῃ τὴ μεταφορὰ του στὴ Νίκαια, ὅπου τὸ παραλίμνιο κλίμα εἶναι ἡπιώτερο, πράγμα πὺ ἐπέτυχε τελικά. Ὁ ἐμίρης ἐζήτησε περισσότερες πληροφορίες γι' αὐτόν· «τίς ποτε καὶ οἷός ἐστιν ὁ καλόγηρος οὗτος;». Μετὰ τὶς σχετικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ αἰχμαλώτου, ὁ ἐμίρης ἐδήλωσε, ὅτι ἔχει καὶ αὐτὸς σοφοὺς καὶ ἐλλογίμους ἄνδρες, ἱκανοὺς ν' ἀντεπεξέλθουν σὲ συζήτησι μὲ αὐτόν. Τότε «πάραυτα πέμπει μεταστελλόμενος τοὺς Χιόνας, ἀνθρώπους μηδὲν ἄλλο μελετήσαντας καὶ παρὰ τοῦ Σατανᾶ διδαχθέντας ἢ βλασφημίαν καὶ ἀναισχυντίαν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν»¹⁹. Ἔτσι διεξήχθη ἡ δεύτερη διάλεξις τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τὸν χρόνο τῆς αἰχμαλωσίας, γιὰ τὴν ὁποία ἐκθεσι συνέταξε ὁ ἰατρός Ταρωνεΐτης βάσει σημειώσεων τὶς ὁποῖες ἐκράτησε ὁ ἴδιος. Δὲν ὑπάρχει καμμιά ἐνδειξις ὅτι ἐχρησιμοποιήθηκε ἐδῶ διερμηνεύς.

17. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 16.

18. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 17. Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 4, 38, PG154, 292B.

19. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 17.

Οί Χιόνες²⁰ εἶναι ὁμάς προσώπων, τῶν ὁποίων ἡ προέλευσις παραμένει μυστηριώδης. Δύο εἶναι τὰ ὑπὸ τῶν σημερινῶν μελετητῶν χρησιμοποιούμενα στοιχεῖα γιὰ τὴ λύσι τοῦ αἰνίγματος τῶν Χιόνων· α) ἡ ὑποτιθεμένη μουσουλμανικὴ προέλευσις τοῦ ὀνόματος των ἀραβικὴ ἢ περσικὴ ἢ τουρκικὴ, β) ἡ αἰρετικὴ θρησκευτικὴ τοποθέτησις των.

Τὸ ὄνομά τους εὐρίσκεται σὲ διάφορες, ἂν καὶ λίγες, πηγές καὶ παρουσιάζεται ὑπὸ τρεῖς μορφές· Χιόνιος, Χιονίδης, Χιόνας. Εἰδικὰ οἱ Χιόνες τοῦ Παλαμᾶ μνημονεύονται στὴν ἔκθεσι περὶ τῆς διαλέξεως τοῦ Ταρωνεῖτη, στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Παλαμᾶ Πρὸς τὴν ἔκκλησίαν του, στὸ Ἐγκώμιον τοῦ Φιλοθέου στὸν Παλαμᾶ καὶ στὴν Ἱστορίαν τοῦ Γρηγορᾶ²¹. Ὁ Φιλόθεος στοὺς Ἀντιρρητικούς τοὺς ἀποκαλεῖ γενικὰ Ἀχαιμενίδες²². Τὸ ὄνομά τους ἐτυμολογεῖται μὲ τόση ποικιλία, ὥστε νὰ μὴ παρουσιάζεται καμμιά ἐρμηνεία πειστικὴ. Ἀπὸ τὸν Γ. Ἀρνάκη θεωρεῖται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ Akhis, τουρκικὸ σωματεῖο τεχνιτῶν²³. Ἀπὸ τὸν P. Wittek οἱ Χιόνες (τοὺς ὁποίους αὐτὸς γράφει Χιόνες) ἐτυμολογοῦνται ἀπὸ τὸ Khodja, τὸ ὁποῖο δηλώνει τὸν μουσουλμᾶνο θεολόγο²⁴. Ὁ J. Meyendorff τὸ συνδυάζει μὲ τὸ ὄνομα τῆς Ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς Προύσας Etz-Hayyim²⁵ καὶ ὁ G.M. Prohoroγon μὲ τὸ ὄνομα τοῦ καραϊτικῆς κλάδου Abele-Siyyon²⁶. Ἡ A. Philippides-Braat τὸ παράγει ἀπὸ τὸ περσικὸ akhond, τὸ ὁποῖο σημαίνει τὸν διδάσκαλο τῆς θεολογίας²⁷. Ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες στηρίζονται στὴν προκα-

20. Χιόνας ἢ Χιόνης, πληθυντικῶς Χιόναι.

21. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, τίτλος. Παλαμᾶ, Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 17. Φιλοθέου Ἐγκώμιον 238, 239. Γρηγορᾶ, Ἱστορία 29, 12, Bonn III, 231.

22. Ἀντιρρητικός 12, PG 151, 1130B.

23. Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοὶ, Ἀθηναί 1949, σ. 18. «Gregory Palamas», *Speculum* 26 (1951), 113-114. «Gregory Palamas», *Byz.* 22(1952), 305-309.

24. «Χιόνες», *Byz.* 21 (1951), 421-423.

25. *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, 160-162. «Grecs, Turcs et Juifs en Asie Mineure au XIVe s.», *Byz. Forschungen* 1 (1966), 211-216.

26. «Prenie Grigorija Palamy's Chiony i Turki i Problema zidovskaja mudrostvuijschih», *Trudy ot dela Drevnerusskoj Literatury* 27 (1972), 329-369. Τὴν παραπομπὴ ἀπὸ A. Phillipidis Braat, σ. 215 ἔ.

27. «La Captivité de Palamas chez les Turcs. Dossier et Commentaire», *Travaux et memoires* 7 (1979), 214-218.

τάληψι, ὅτι τὸ ὄνομα πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ εἶναι μουσουλμανικῆς προελεύσεως, ἐνῶ ἡ Philirrides-Braat ἐπιμένει ὅτι ἡ ρίζα του πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ σὲ ξένη γλῶσσα, λόγῳ τῆς ἀστάθειας τῆς καταλήξεως, ἐνῶ αὐτὴ ἡ πολυμορφία τῆς καταλήξεως εἶναι ἔνδειξις ἑλληνικότητος. Κατ' οὐσίαν πάντως ἡ κατάληξις εἶναι ἐνιαία: Χιόνιος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται τὸ δημῶδες Χιονῆς (κατὰ τὸ Πολυχρόνιος-Πολυχρόνης) καὶ τὸ παράγωγο Χιονιάδης κατὰ τὸ Πολυχρινιάδης. Αὐτοὶ οἱ τύποι τοῦ ὀνόματος ἀπαντοῦν ἐν ἀφθονία σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῶν εὐκόλα ἑκατοντάδες τέτοιων ὀνομάτων στοὺς τηλεφωνικοὺς καταλόγους ὅλων τῶν ἑλληνικῶν μεγαλουπόλεων. Ἐξ ἄλλου στὴν Ἑλλάδα ὑπάρχουν σήμερα περισσότερα ἀπὸ ἓνα χωριά, πού φέρουν τὸ ὄνομα Χιονιάδες.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ ὄνομα δὲν ἀπαντᾷ σὲ καμμιά μὴ ἑλληνικὴ πηγὴ καὶ ἡ διαφωνία τῶν ἐρευνητῶν ὡς πρὸς τὴν προέλευσί του δείχνει τὸν ἀσφαλῆ δρόμο πρὸς ἐρμηνεία του. Τὸ ὄνομα εἶναι σαφῶς καὶ ἀναμφισβητήτως ἑλληνικὸ καὶ ὅλοι οἱ φορεῖς του μὲ ὅλες τὶς μορφές του εἶναι ἑλληνόφωνοι, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται νὰ πελαγοδρομήσωμε ἀναζητώντας ξένη προέλευσι.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερο στοιχεῖο, εἶναι ὀρθὸν ὅτι οἱ Χιόνιοι μετέχουν σὲ θεολογικὴ συζήτησι καὶ ἀπὸ τὸν ἐμίρη θεωροῦνται ἀπολύτως ἀρμόδιοι γι' αὐτὸ. Ἐξ ἄλλου ὁ Χιονιάδης τῆς Περσίδος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Γεώργιο Χρυσοκόκη²⁸, ἦταν ὅπως δῆποτε διδάσκαλος, ὁ δὲ Χιόνιος τῆς Θεσσαλονίκης καλεῖται ἀπὸ τοὺς δικαστές του νὰ ὁμιλήσῃ «περὶ τῶν αὐτοῦ διδασκάλων καὶ μαθητῶν»²⁹. Ἡ ἰδιότης αὐτὴ μαζὶ μὲ τὴν ἑλληνικότητα τῆς γλώσσας τῶν ἀποτελοῦν τὰ δύο κοινὰ σημεῖα γιὰ ὅλους τοὺς φορεῖς τοῦ ὀνόματος.

Ἐκεῖνο πού δὲν εἶναι σαφές εἶναι οἱ θρησκευτικὲς τους πεποιθήσεις. Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ σημερινοὶ ἐρευνητὲς ἔχουν εὐρεῖ γι' αὐτοὺς μιὰ διδασκαλία, ἂν καὶ δὲν μποροῦν νὰ καθορίσουν τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς. Ὁ Μ. Jugie ἐσχημάτισε τὴ γνώμη ὅτι

28. *Σύναξις τοῦ Γρηγορίου Χιονιάδου*, H. Userner *Kleine Schriften* III (1914), 356-371.

29. Miklosich, Müller, *Acta* 1, 175.

εἶναι παλαιοὶ Ἰουδαῖοι ποὺ προσηλυτίσθησαν στὸ Ἰσλάμ³⁰, γνώμη ποὺ ἔγινε δεκτὴ καὶ ἀπὸ τὸν Sp. Vryonis³¹. Ὁ Prohoroν καθορίζει ὅτι ἀνήκαν στὸν καραϊτικὸ κλάδο τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, γι' αὐτὸ καὶ διέφεραν σὲ ὠρισμένα σημεῖα ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο Ἰουδαϊσμό³². Ὁ Meyendorff, ὁ πρῶτος ποὺ συνέδεσε τὸν Χιόνιο τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τοὺς Χιόνες, φρονεῖ ὅτι ἦταν Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι ἐδέχθησαν τὸν Ἰουδαϊσμό, γιὰ νὰ πλησιάσουν τοὺς Τούρκους κατακτητὲς καὶ ν' ἀποφύγουν τὶς διώξεις³³. Ἀλλ', ὅπως παρατήρησε ἡ Philippidis-Braat, ἂν ἤθελαν νὰ πλησιάσουν τοὺς Τούρκους, γιατί δὲν προσχώρησαν στὴ θρησκεία αὐτῶν τῶν ἰδίων, πράγμα ποὺ θὰ ἦταν καὶ ἐπωφελέστερο; Γι' αὐτὸ αὐτὴ δέχεται ὅτι ἦταν Χριστιανοὶ ποὺ προσηλυτίσθησαν στὸ Ἰσλάμ³⁴.

Αὐτὲς οἱ ἀπόψεις, ποὺ τόσο πολὺ διαφέρουν μεταξύ τους, περιέχουν μέρος μόνο τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ δὲν δίνουν πλήρη εἰκόνα τῶν πραγμάτων· παρουσιάζουν μία ὁμάδα ἀνθρώπων, ποὺ κινοῦνται μεταξύ Χριστιανισμοῦ, Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Μωαμεθανισμοῦ, χωρὶς νὰ διευκρινίζουν ποῦ εὐρίσκονται τώρα.

Ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὸν Χιονιάδη, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ οἰκεία πηγὴ δὲν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τὶς θεησκευτικὲς του πεποιθήσεις, βλέπομε ὅτι γιὰ τὸν Χιόνιο τῆς Θεσσαλονίκης - καὶ τοὺς ἀδελφούς του ἐπίσης - λέγεται στὴ σχετικὴ πηγὴ ὅτι ἐπίστευε «τὰ Ἰουδαίων» καὶ «ἰουδαίιζεν». Γιὰ τοὺς Χιόνες τῆς Προύσας ὁ Παλαμᾶς ἐκφράζει τὴ γνώμη ὅτι «ἀφ' ὧν νῦν λέγουσιν Ἑβραῖοι ὄντες ἀναφαίνονται, ἀλλ' οὐ Τούρκοι»· καὶ αὐτὸς εἶχε κληθῆ νὰ ὁμιλήσῃ ὄχι πρὸς Ἑβραίους³⁵. Οἱ ἴδιοι ὅμως τονίζουν ὅτι εἶναι Τούρκοι πλέον· «καὶ ἐγενόμεθα καὶ ἡμεῖς Τούρκοι»³⁶.

Ὡς πρὸς τὸ τί ἦταν προσηγουμένως ἔχομε τὴν ἀψευδῆ μαρτυρία τοῦ Φιλοθέου, ὁ ὁποῖος τοὺς χαρακτηρίζει ὡς παραβάτες καὶ ἀποστάτες· «τοῖς τοῦ Χριστιανισμοῦ παραβάταις Χιόναις», «πρὸς

30. «Palamas, Grégoire», *Dict. de Théol. Cath.* 11 (1932), 1747.

31. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and Process of Islamization*, Berkeley 1971, 427.

32. Βλ. σημ. 26. Δὲν ἐώρταζαν τὸ ἑβραϊκὸ Πάσχα, *Διάλεξις πρὸς Χιόνας* 14.

33. Βλ. σημ. 24. 34. Βλ. σημ. 26. 35. *Διάλεξις πρὸς Χιόνας* 4.

36. *Διάλεξις πρὸς Χιόνας* 2.

τούς νέους παραβάτας και άσεβείς Χιόνας», «των άποστατων και άλιτηριων.... Χριστου και της 'Εκκλησίας»³⁷. 'Ο Φιλόθεος δέν λέγει που προσχώρησαν αυτοί οί άποστάτες, αλλά προφανώς έννοει τούς Μωαμεθανούς, διότι στους 'Αντιρρητικούς αντικαθιστά τó όνομα των Χιόνων μέ τó όνομα 'Αχαιμενίδες (= Πέρσες, Τουρκοί). «'Εκει δ' ό μέγας γενόμενος, λεγέτωσαν οί συνειδότες και νυν, οίος έν έργοις και λόγοις και διαλέξει ταίς προς τούς σοφούς τε και προύχοντας των 'Αχαιμενιδών ανεφάνη»³⁸. 'Ωστε, κατά τόν Φιλόθεο, οί Χιόνες ήταν Χριστιανοί και έγιναν Μωαμεθανοί, όπως βεβαιώνουν και οί ίδιοι.

'Εν τούτοις όμως κατέβαλλαν προσπάθεια κάτι να κρύψουν από τις πεποιθήσεις τους, όπως διαπιστώνεται σαφώς από τα λεγόμενα στη Διάλεξι. 'Ο Ταρωνείτης γράφει ότι αυτοί, παρά την παραγγελία που έλαβαν από τόν έμρη, έφοβοϋνταν να συζητήσουν και έχρησιμοποίησαν τόν Ιατροό αυτόν, τόν Παλαμά και τούς οικείους του έμρη ως μεσολαβητές προς τόν έμρη, προς ματαιώσει του διαλόγου· «'Ινα μη λαληθωσιν όλως περι των τοιούτων». 'Όταν δέν επέτυχαν τούτο, εξήτησαν τουλάχιστο να μη συζητήσουν μπροστά στον αυθέντη, ό όποιος τότε ώρισε μερικούς άρχοντες μέ επικεφαλής τόν Παλαπάνο, για να διαιτητεύσουν στη συζήτησι³⁹. 'Εάν οί Χιόνες, όπως υποτίθεται, ήταν άνθρωποι του έμρη 'Ορχάν και αν ό ίδιος ό 'Ορχάν λέγη, «έχω σοφούς και έλλογίμους κάγω, οίτινες αυτόν διαλέγονται», όπως έσημειώσαμε και παραπάνω, γιατί απέφευγαν να συζητήσουν γενικά, και ιδιαίτερα επέμεναν να μη είναι αυτός παρών κατά τη συζήτησι; Τί ήθελαν να κρύψουν από αυτόν;

Στη λύσι του προβλήματος οδηγούμαστε από τη δήλωσι ένός των συνομηλητών του Παλαμά στη τρίτη διάλεξι και την παρατήρησι του Παλαμά σ' αυτήν. Στην πρώτη έπιστολή του αυτός γράφει· «είς δέ τις εκείνων είπεν ως, έσται ποτέ ότε συμφωνήσομεν άλλήλοις. Και έγώ συνεθέμην και έπευξάμην τάχιον ήκειν τόν

37. Κατά σειρά 'Εγκώμιον 7, 10. 'Εγκώμιον 7, 25. 'Αντιρρητικός 12, PG 151, 1131B.

38. 'Αντιρρητικός 12, PG 151, 1130D.

39. Προς την 'Εκκλησίαν 29.

καιρόν ἐκεῖνον»⁴⁰. Καί ὁ μὲν Παλαμᾶς ὡς θρησκευτικός ἡγέτης ἐξηγεῖ παρακάτω ὅτι τῇ συμφωνίᾳ ἐννοεῖ ὑπὸ τὴν ἄποψι τῆς προσχωρήσεως ὄλων στὴ χριστιανικὴ πίστι. Ἄλλ' ὁ μουσουλμᾶνος δὲν ἐννοοῦσε τὴν ἐξέλιξι ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτό· προφανῶς τὴν ἐννοοῦσε σὰν συμφωνία ἐπάνω σὲ μιὰ κοινὴ βάση. Τῇ θέσι αὐτὴ εἶχαν προβάλλει προηγουμένως καὶ οἱ Χιόνες, καὶ ἡ βάση τὴν ὁποία ἐπέλεξαν ἦταν ὁ δεκάλογος. Ἦταν εὐλογία τάσις μεταξύ τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι εὐρέθησαν κάτω ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ στὴν Ἀσία καὶ δὲν ἔλπιζαν πλέον ἀπὸ πουθενὰ ἀνακούφισι.

Βάσει τῶν διαπιστώσεων πρῶτον ὅτι οἱ Χιόνες ἦταν Ἑλληνας, ἀφοῦ ἔχουν ἑλληνικὸ ὄνομα καὶ ὁμιλοῦν ἑλληνικά, δεύτερον ὅτι ἦταν Χριστιανοὶ καὶ μεταστράφηκαν στὸν Ἰσλαμισμό, καὶ τρίτον ὅτι ἦταν ἐγκατεστημένοι στὴν Προῦσα ἢ στὰ περίχωρά της, μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ πολυμελῆ οἰκογένεια τῆς πόλεως αὐτῆς. Μία ἔνδειξις ὅτι Χιόνες εἶναι οἰκογενειακὸ καὶ ὄχι θρησκευτικὸ ὄνομα παρέχεται ἀπὸ τὸν Φιλῶθεο, ὁ ὁποῖος ὅταν λαμβάνει εἰδήσεις ἀπὸ τὰ κείμενα ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Παλαμᾶ, πού ἐγράφησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασι προσωπικῆς ἐμπειρίας αὐτοῦ, τοὺς ὀνομάζει Χιόνες, ὅταν ὅμως γράφη αὐτοτελῶς στοὺς Ἀντιρρητικούς, τοὺς ὀνομάζει γενικὰ Ἀχαιμενίδες, διότι θρησκευτικὴ ὁμάς μὲ τὸ ὄνομα τῶν Χιόνων δὲν ἦταν γνωστὴ εὐρύτερα.

Ἡ Ὁρχάν πρὸς τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ πατρός του ἐμήρη Ὁσμάν ἐπολιόρησε ἐπὶ μακρὸν τὴν Προῦσα βοηθούμενος ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Παλαπᾶνο. Οἱ κάτοικοι ὑπέφεραν τὰ πάνδεινα καὶ τὸ 1326 ὁ φρούραρχος παρέδωσε τὴν πόλι διὰ συνθήκης. Ἐναντι καταβολῆς χρηματικοῦ ποσοῦ 30.000 χρυσῶν νομισμάτων ἐπετράπη στοὺς Ἑλληνας κατοίκους τῆς πόλεως ν' ἀποχωρήσουν συνοδευόμενοι μέχρι τὴν Κίο. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς πόλεως, πού ἀπολάμβαναν κατὰ κανόνα μεγαλύτερη εὐνοία ἀπὸ τοὺς Τούρκους, δὲν συμπεριλήφθησαν στὴ συμφωνία καὶ παρέμειναν στὴν πόλι. Ὅπως συνέβη σ' ὅλες τὶς ἐποχές, κοντὰ τους πρέπει νὰ παρέμειναν καὶ μερικὲς ἑλληνικὲς οἰκογένειες, ἐμφανιζόμενες ἀρχικὰ ὡς Ἰουδαϊκῆς. Μιὰ ἀπὸ αὐτὲς πάντως ἦταν ἡ τῶν Χιόνων. Αὐτοὶ στὴ

40. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 29.

Διάλεξι λέγουν: «Ἡμεῖς ἠκούσαμεν δέκα λόγους, οὓς γεγραμμένους κατήγαγεν ὁ Μωυσῆς ἐν πλαξὶ λιθίναις καὶ οἶδαμεν ὅτι ἐκείνους κρατοῦσιν οἱ Τοῦρκοι· καὶ ἀφήκαμεν ἅπερ ἐφρονοῦμεν πρότερον καὶ ἦλθομεν πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐγενόμεθα καὶ ἡμεῖς Τοῦρκοι»⁴¹.

«Ἐγενόμεθα Τοῦρκοι» σημαίνει λαϊκῶς «ὑπέστημεν περιτομήν». Ἄλλ' αὐτὸ φυσικὰ σημαίνει καὶ ὅτι «ἐγίναμεν Ἑβραῖοι». Ἐξ ἄλλου ὁ δεκάλογος πὺ ἀσπάζονταν ἦταν θεμελιῶδες στοιχεῖο τῶν τριῶν θρησκειῶν, τῆς Ἰσραηλιτικῆς, τῆς Χριστιανικῆς καὶ τῆς Ἰσλαμικῆς. Οἱ Χιόνιοι εἶχαν βασικῶς ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ πίστι, ἀλλ' ἤθελαν νὰ ἔχουν τὴ συνείδησί τους ἡσυχὴ ὅτι διατηροῦσαν μέρος αὐτῆς κρυφὰ ὡς κρυπτοχριστιανοὶ - κι' αὐτὸ ἤθελαν νὰ ἀποκρῦψουν ἀπὸ τὸν Ὁρχάν -, ἐνῶ μποροῦσαν νὰ ἐμφανίζονται καὶ ὡς Τοῦρκοι καὶ ὡς Ἰουδαῖοι. Ἦταν μία συγkρητιστικὴ ὁμάς, πὺ διαμορφώθηκε ἀπὸ τὶς στεγνὲς συνθῆκες τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς στὴ Μικρὰ Ἀσία.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ὁρχάν ἐχρησιμοποίησε ἐπίλεκτα μέλη τῆς οἰκογένειας αὐτῆς στὸ ὑπανάπτυκτο ἐκπαιδευτικὸ σύστημά του καὶ ἴσως μέλη τῆς οἰκογένειας, μὲ εὐρύτερη ἔννοια, ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Προῦσα στὴν Κίο μαζὶ μὲ τὶς χιλιάδες τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. Δυνατὸν νὰ εὐρίσκονταν μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Χιόνιος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ ἀδελφοὶ του. Σύμφωνα μὲ συνοδικὴ ἀπόφασι ἀγνωστῆς ἐποχῆς, πιθανῶς τοῦ 1336⁴², «πρὸ καιροῦ οὐκ ὀλίγου», κάποιος λαϊκὸς τῆς Θεσσαλονίκης ὀνόματι Χιόνιος κατηγορήθηκε «ὡς εἶη μετὰ τῶν αὐτοῦ ἀδελφῶν τὰ τῆς εὐσεβείας ἐξομοσάμενος καὶ τὰ τῶν Ἰουδαίων φρονῶν». Καταδικάσθηκε καὶ ἐφυλακίσθηκε ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἀρχὲς στὴν Κωνσταντινούπολι, ἀλλ' ἔπειτα κατηγόρησε μὲ τὴ σειρά του τοὺς κατηγόρους του διακόνους τῆς Ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης δικαιοφύλακα Καβάσιλα, χαρτοφύλακα Στρομβάκωνα, σακελλίωνα Βρυέννιο, οἱ ὅποιοι ὁμῶς ἀθωώθηκαν μὲ τὴν παροῦσα προῶξι, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Χιόνιος ἀνακάλεσε τὶς ἀόριστες κατηγορίες.

Αὐτὸς ὁ Χιόνιος εἶχεν ἀναλάβει τὸ ἀξίωμα τῆς συνηγορίας

41. Διάλεξις πρὸς Χιόνιας 2.

42. Mikrosich, Müller, Acta 1, 174-178.

τῶν Ἰουδαίων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὑποστηρίξεως τῶν δικαίων τους, γεγονός ἀπὸ τὸ ὁποῖο δικαιολογεῖται ἡ ἐναντίον αὐτοῦ κατηγορία. Φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τὸν χρόνο τῆς ἀσκήσεως τῶν καθηκόντων του εἶχε πράγματι προσχωρήσει στὸν Ἰουδαϊσμό. Ἡ ἐξέτασις τῆς ἀναφορᾶς του κατὰ τῶν ἀξιωματούχων τῆς Θεσσαλονίκης ἔγινε μὲ καθυστέρησι, διότι ἡ μητρόπολις Θεσσαλονίκης ἐχῆρευεν ἐπὶ ἔτη. Τὸ ὅτι καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν Χιόνων ποῦ ἀπέμειναν στὴν Προῦσα καὶ ἐκεῖνα ποῦ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη συνδέθησαν μὲ τοὺς Ἑβραίους δείχνει εἴτε ὅτι προῦπήρχε κάποιο σημεῖο συνδέσεως, εἴτε ὅτι τὰ μέλη ἀποκατέστησαν τὴν ἐπαφὴ τους μετὰ τὸν ἀποχωρισμὸ τους.

Οἱ ἐνέργειες τοῦ Ταρωνεῖτη γιὰ μεταφορὰ τοῦ Παλαμᾶ στὴ Νίκαια, ὅπου καὶ τὸ κλίμα εἶναι ὑγιεινότερο καὶ φαρμακευτικὴ περίθαλψις ἦταν δυνατόν νὰ προσφερθῆ, ἐτελεσφόρησαν. Αὐτὸς ὠδηγήθηκε μόνος πλέον ἐκεῖ, διότι οἱ συνοδοὶ του εἶχαν διαφορετικὴ τύχη⁴³. Ὁ μὴ κατονομαζόμενος χαρτοφύλαξ Θεσσαλονίκης εἶχεν ὀδηγηθῆ πρῶτος στὸν ἐμίρη, ἀλλ' ὁ ἀρχιεπίσκοπος δὲν ἐγνώριζε τί εἶχε συμβῆ μὲ αὐτὸν ἐκτοτε, οἱ ἱερομόναχοι Ἰωσήφ καὶ Γεράσιμος εἶχαν ἐλευθερωθῆ καὶ φθάσει στὴν Κωνσταντινούπολι ἤδη καὶ ὁ Κώστας Καλαμάρης παρέμεινε στὴν Προῦσα. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς εἶχεν ἐξαγορασθῆ ἀπὸ κάποιον Χριστιανὸ καὶ διέμενε πλησίον του, διότι δὲν τοῦ εἶχεν ἀποδώσει ἀκόμη ὄλο τὸ ποσὸ τῶν λύτρων. Ὅταν ἐπέστρεψε ὁ Παλαμᾶς ἀπὸ τὰ ὄρεινά στὴν Προῦσα, τὸν ἐξαγόρασεν αὐτὸς τελείως καὶ ἦταν πλέον ἐλεύθερος. Τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ ἦταν τόσο πολλά, εἶχε πιθανῶς ἐξασφαλίσαι αὐτὸς ἀπὸ τοὺς πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπειδὴ ὁ ἀρχιεπίσκοπος δὲν ἐγνώριζε ποῦ θὰ παραμείνη στὴ Νίκαια, δὲν παρέλαβε μαζί του τὸν Κώνσταντα, ἀφοῦ ἄλλωστε ὁ ἴδιος παρέμενε δούλος ἀκόμη.

Κατόπιν πληροφορήσεως περὶ τοῦ καταλλήλου χώρου γιὰ τὴν ἐγκατάστασί του ὠδηγήθηκε ἐκεῖ πρῶτος ὁ Ταρωνεῖτης, ποῦ προηγήθηκε αὐτοῦ στὴν κάθοδο ἀπὸ τὴν ὄρεινὴ, καὶ τοῦ ἔδωσεν ὡς ὀδηγὸν ἄνδρα «φωτὸς ἐπώνυμον», προφανῶς ὀνομαζόμενον

43. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 18-19.

Φώτιον, μαζί με τὸν ὁποῖο τὴν ἐπόμενη ἡμέρα ὁ ἀρχιεπίσκοπος περιηγήθηκε τὴν πόλι. Ἐξῆλθαν ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πύλη στὴν ὑπαιθρο καὶ παρηκολούθησαν μία μουσουλμανικὴ κηδεῖα⁴⁴.

Κατὰ τὴν ἐπιστροφή συναντήθηκε στὴν πύλη μὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς τασιμάνες, τῶν θρησκευτικῶν ὑπαλλήλων γιὰ τὴν μουσουλμανικὴ λατρεία. Ἐπιθυμώντας νὰ διεξαγάγη θεολογικὴ συζήτησι μὲ αὐτόν, ἔξ ἀφορμῆς τῶν μουσουλμανικῶν νεκρωσίμων ἐθίμων, ἐρώτησε ἂν ὑπάρχη κανεὶς ποὺ νὰ γνωρίζη καὶ τὶς δύο γλῶσσες, ἑλληνικὴ καὶ τουρκικὴ. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ τασιμάνης δὲν ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν, ἐνῶ γιὰ τὶς δύο προσηγηθεῖσες θεολογικὲς συζητήσεις δὲν ἐχρειάσθηκε διερμηνεύς, προφανῶς διότι τόσον ὁ ἡγεμονόπαις Ἰσμαήλ ὅσον καὶ οἱ σοφοὶ Χιόνοι ἐγνώριζαν τὴν ἑλληνικὴν.

Ἄφου εὐρέθηκε διερμηνεύς, διεξήχθη ἡ τρίτη θεολογικὴ συζήτησις τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς αἰχμαλωσίας του⁴⁵. Τὸ βασικὸ ἐπιχείρημα τοῦ τασιμάνη ἦταν πραγματιστικὸ· ἀφου ὁ Μωάμεθ, ποὺ ἐξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἄκρα ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, ἐφθασε νικητὴς μέχρι τὴν ἄκρα δύσιν αὐτοῦ, εἶναι προφανῆς ἡ ἀνωτερότης τῆς θρησκείας του. Ὁ Παλαμᾶς ὑπενθύμισεν ὅτι ἐπέτυχε τοῦτο μὲ μάχαιρα, λεηλασίες καὶ φόνους, καὶ ἐπικαλέσθηκε τὸ προσηγούμενο τοῦ Ἀλαξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐξεκίνησεν ἀπὸ τῆ δύσι καὶ ὑπέταξε ὅλη τὴν ἀνατολή. Οἱ Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι παρακολούθησαν τὴ συζήτησι, ἐπειδὴ ἀντιλήφθηκαν στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἐκδηλώνεται ὀργὴ τῶν παρισταμένων Τούρκων, τοῦ ἔκαναν νεῦμα νὰ διακόψῃ τὸ ἐπιχείρημα· αὐτὸς τότε χάριν ἀστεϊσμοῦ εἶπεν ὅτι, ἐὰν ἦταν σύμφωνοι στοὺς λόγους, θὰ ἀνῆκαν ὅλοι σ' ἓνα θρησκευτικὸ δόγμα· «εἴ γε κατὰ τοὺς λόγους συνεφωνοῦμεν, ἐνὸς ἂν ἦμεν καὶ δόγματος». Τότε ἦταν ποὺ ἓνας ἀπὸ τοὺς παρισταμένους Τούρκους παρατήρησε, «ἔσται ποτὲ ὅτε συμφωνήσομεν ἀλλήλοις», καὶ ὁ Παλαμᾶς τὸ εὐχήθηκε.

Τὸ τμῆμα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παλαμᾶ, τὸ ἀναφερόμενο στὴν παραμονή του στὴ Νίκαια, ἐγράφηκε μετὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1354, ἐφ' ὅσον λέγεται σχετικὰ μὲ τὸ κλίμα κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον, «ἦν

44. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 20-21. Πρὸς ἀνώνυμον 3-4.

45. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 22-29. Πρὸς ἀνώνυμον 7-11.

γὰρ Ἰούλιος μὴν»⁴⁶, ἀλλὰ προφανῶς ὄχι πολὺ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ἴσως δηλαδὴ κατὰ τὸν Αὐγουστο. Αὐτὸς δὲν φαίνεται νὰ ἔγραψε τίποτε μετὰ ἀπὸ αὐτὰ στὴν Ἀσία - τουλάχιστο δὲν σώζεται τίποτε - καὶ δὲν ἔχομε πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴν μετέπειτα τύχη του οὔτε ἀπὸ ἄλλες πηγές, μέχρι πού συμπληρώθηκε ἓνα ἔτος αἰχμαλωσίας.

Ἀπελευθέρωσις

Ὅταν ὁ Παλαμᾶς ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσία στὴν Κωνσταντινούπολι, τὴν ἄνοιξι τοῦ 1355, ἡ πολιτικὴ κατάστασις εἶχε μεταβληθῆ ριζικὰ. Οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι ἐδῶ καὶ πολὺ χρόνον ἰσχυροῦσαν τὴν πλούσιον ἐπαρχίαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας ὡς μισθοφόροι καὶ εἶχαν μάθει ὅλα τὰ μυστικὰ τῶν δρόμων καὶ διαβάσεων τῶν ἐδαφῶν τῆς, ἀντιλήφθησαν ὅτι μποροῦσαν νὰ κινουῦνται καὶ αὐτόνομα στὶς περιοχὰς αὐτὰς, κατ' ἀρχὰς βέβαια ὡς πειρατὲς καὶ ἄρπαγες, ἔπειτα δὲ καὶ ὡς κάτοχοι τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν. Μοναδικὴ εὐκαιρία τοῦς ἐδόθη μετὰ ἀπὸ ἓνα ἀπρόοπτον φαινόμενον, τοῦ σεισμοῦ τῆς 2 Μαρτίου 1354, ὁ ὁποῖος ἐρήμωσε πολλὰς πόλεις. Ἐχοντας διαπιστώσει αὐτοὶ ἀπὸ τὴν ἀπέναντι ἀκτὴ ὅτι τὰ τείχη τῆς Καλλιπόλεως εἶχαν καταρρεῦσει καὶ οἱ κάτοικοί τῆς εἶχαν φύγει πανικόβλητοι, ἔσπευσαν νὰ τὴν καταλάβουν γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν σ' αὐτὴν μόνιμα, σὰν σὲ πρῶτον προγεφύρωμα στὸ εὐρωπαϊκὸν ἔδαφος. Ὁ Καντακουζηνὸς ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Ὁρχάν νὰ τοῦ παραδώσῃ τὴν πόλιν, προθυμοποιούμενος νὰ τοῦ προσφέρῃ σημαντικὴ ἀποζημίωσιν, ἀλλ' αὐτὸς δὲν προσῆλθε στὴν καθορισθεῖσα συνάντησι στὴ Νικομήδεια κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1354, προφασισθεὶς ἀσθένεια. Ἄν καί, ὅπως εἶδαμε, εἶχε πράγματι ἀσθενήσει, εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν εἶχε καμμιά διάθεσιν νὰ ἐγκαταλείψῃ ἓνα τόσο προσοδοφόρον προγεφύρωμα.

Οἱ συζητήσεις γιὰ τὴν ἐπιστροφὴν τόσο τῆς Καλλιπόλεως ὅσο καὶ ἄλλων πόλεων τῆς Θράκης, οἱ ὁποῖες καταλήφθησαν στὴ

46. Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 22. Πρὸς ἀνώνυμον 6.

συνέχεια, συνεχίσθησαν⁴⁷. Ὁ ἐμήρης συμφώνησεν ἔναντι μεγάλου ποσοῦ ἀποζημιώσεως, τὸ ὁποῖον δὲν κατώρθωσε ὁ Καντακουζηνὸς νὰ συγκεντρώσῃ λόγῳ τῆς στενότητος τῶν οἰκονομικῶν πόρων τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν ἐποχὴ του.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ γενικὰ κατελήφθησαν ἀπὸ ἀπελπισία καὶ ἀγανάκτησι γιὰ τὴν νέα ἀπώλεια, προσέγραψαν στὸν Καντακουζηνὸ τὴν ἐνοχὴ γι' αὐτὴν καὶ ἐδικαίωσαν τὸν Παλαιολόγο παρὰ τὶς τῶσες ταραχές, τὶς ὁποῖες εἶχε προξενήσει αὐτός. Ἀποκαμωμένος ἀπὸ τὸν ἐμφύλιον σπαραγμὸν καὶ τὴν ἀνέχεια ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦταν ἔτοιμος νὰ δεχθῆ τὸν Παλαιολόγον ὡς ἄρχοντά του, ἐλπίζοντας ὅτι θὰ ἐξαλείφονταν ἔτσι οἱ δυσκολίες. Αὐτὸς μὲ μικρὴ βοήθεια Γενουατῶν πειρατῶν εἰσῆλθε στὴν πρωτεύουσα, ὅποτε ὁ Καντακουζηνὸς ἀντιλήφθηκε πόσον ἐπιζήμια ἦταν γιὰ τὸ κράτος ἢ συνέχισις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ ἐφάνηκε διατεθειμένος νὰ συμφιλιωθῆ μαζί του. Παρὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσα συμφωνία ὅμως, τὴν 10 Δεκεμβρίου 1354 αὐτὸς ἀνακοίνωσε ἐπισήμως σὲ τελετῇ τοῦ ἀνακτόρου τῶν Βλαχερνῶν τὴν ἀπόφασί του νὰ παραιτηθῆ τοῦ θρόνου καὶ παρέδωσε τὸ διάδημα στὸν Ἰωάννη Παλαιολόγον. Ἀποσύρθηκε στὴ Μονὴ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Μαγγάνων ὡς μοναχὸς Ἰωάσαφ, ἐνῶ ἡ σύζυγός του Εἰρήνη εἰσῆλθε στὴ μονὴ τῆς Κυραῖς Μάρθας, ὡς μοναχὴ Εὐγενία⁴⁸. Λίγο ἀργότερα ἐπρόκειτο νὰ παραιτηθῆ καὶ ὁ Ματθαῖος Καντακουζηνός, ὅποτε ὁ Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος θὰ περέμενεν ὡς μονοκράτωρ σὲ μιὰ αὐτοκρατορία σκιώδους πλέον μορφῆς. Ὁ πατριάρχης Φιλόθεος συμπαρασύρθηκε στὴν ἀποχώρησι τοῦ θρόνου, στὸν ὁποῖο ἐπανῆλθεν ὁ Κάλλιστος τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1354.

Ἄν καὶ παραιτήθηκε τοῦ θρόνου, ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἔπαυσε νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ κοινά. Σὲ μιὰ ἀπροσδόκητη μάλιστὰ ἐξέλιξι ὁ Παλαιολόγος τὸν κατέστησε σύμβουλό του, ἰδιαιτέρως στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα.

Τὸ ποσοῦ τῶν λύτρων γιὰ τὸν Παλαμᾶ καὶ τοὺς συναιχμαλώτους του εἶχεν ὀρισθῆ ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν Σουλεϊμᾶν στὴ Λάμψακον καὶ ἔπειτα ἀναπροσαρμόσθη ἀπὸ τὸν ἴδιον στὶς Πηγές. Ἄν οἱ

47. Καντακουζηνου, Ἱστορία 4, 39, PG 154, 293

48. Καντακουζηνου, Ἱστορία 4, 41 ἐ., PG 154, 309-322.

αίχμάλωτοι διέθεταν τὰ χρήματα τότε, θὰ ἀπελευθερώνονταν ἀμέσως· ἐπειδὴ ὅμως τὸ ποσὸν ἦταν πάρα πολὺ ὑψηλό, ἰδιαιτέρως γιὰ τὸν Παλαμᾶ, μετὰ τὴ διαπίστωσι ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ διακεκριμένη προσωπικότητα, ἡ κράτησίς των συνεχίσθηκε γιὰ πολὺ. Ἀργότερα ἔγινε γνωστὸ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Καντακουζηνοῦ γιὰ τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, ὅποτε ἡ ὑπόθεσις περιῆλθε στὴ δικαιοδοσία τοῦ ἐμήρη Ὁρχάν. Καὶ οἱ συνοδοὶ του βέβαια ἐξαγοράσθηκαν πολὺ σύντομα, γιὰ τὸν Παλαμᾶ ὅμως δὲν εὑρίσκονταν τρόποι. Μετὰ τὴν ἀποτυχία τῶν πρώτων γι' αὐτὸν προσπαθειῶν, ὁ αὐτοκράτωρ διεξήγαγε διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἐπιστροφὴν στὸ Βυζάντιο τῶν πόλεων τῆς Θράκης, ὅπως εἶδαμε παραπάνω. Θεωρεῖται πιθανὸν ὅτι τὸ θέμα τῆς ἐξαγορᾶς τοῦ Παλαμᾶ ἦταν ἐνταγμένο στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς διαπραγματεύσεως⁴⁹.

Εἶναι εὐλογον ὅτι μετὰ τὴν παραίτησι τοῦ Καντακουζηνοῦ τὸ ἐπίσημον ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Παλαμᾶ ὑπῆρξε μειωμένο. Πάντως κατὰ τὸν Μάρτιο τοῦ ἐπομένου ἔτους αὐτὸς ἀπελευθερώθηκε. Ποιὸς εἶναι ἐκεῖνος ποῦ κατέβαλε τὰ λύτρα;

Ὁ Γρηγορᾶς ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτὸς ἦταν δῆθεν ὁ Καντακουζηνός, ὁ ὁποῖος τώρα λόγῳ δραστηριότητος τοῦ Γρηγορᾶ καὶ τῶν δυσκολιῶν τὶς ὁποῖες ἀντιμετώπιζε ὁ παλαμισμός, ἀποφάσισε ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸ ἐπέτυχε, ἀφοῦ ἔστειλε κρυφὰ τὸ ἀπαιτούμενο χρηματικὸ ποσὸν στὸν Ὁρχάν⁵⁰. Μένει ὅμως ἀναπάντητο τὸ ἐρώτημα, γιατί δὲν τὸ ἔκαμε αὐτὸ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν παραίτησί του ὁ Καντακουζηνός; ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ ἐρώτημα, γιατί δὲν τὸ ἐγνώριζε αὐτὸ ὁ Φιλόθεος;

Διότι πράγματι ὁ Φιλόθεος⁵¹ βεβαιώνει ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις ἔγινε μὲ τὶς ἐνέργειες, μετὰ ἀπὸ παρακίνησι τοῦ Θεοῦ, κάποιων Τριβαλλῶν ἢ Δαλματῶν ἀπὸ τὶς δυτικὲς χῶρες. Ὁ Νεῖλος λέγει γενικώτερα ὅτι αὐτὸ συνέβηκε διότι ὁ Θεὸς ἐκίνησεν ἀπὸ τὶς ἐσχατιὲς τῆς γῆς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἐπλήρωσαν τὰ λύτρα⁵². Ἐνας μεταφραστὴς τοῦ Φιλοθέου⁵³ σημειώνει ὅτι: «Ἐνευσεν ἡ

49. Βλ. Philippides Braat, σ. 207-209.

50. Γρηγορᾶ, Ἱστορία 29, 18, PG 149, 220.

51. Ἐγκώμιον, PG 151, 627B.

52. Ἐγκώμιον, PG 151, 676C.

ἄνωθεν πρόνοια εἰς τοὺς Τριβαλλοὺς, ἤγουν Βουλγάρους, οἱ ὁποῖοι ἀσκήτευαν εἰς τὸν ἱερόν ᾿Αθωνα θεαρέστως. Αὐτοὶ οἱ φιλόχριστοι μὲ ὅλον ὄπου ἀπείχον μακρὰν, ἔκαμαν τρόπον καὶ ἔσυναξαν τὴν ἀξαγοράν, τὴν ἔστειλαν καὶ τὸν ἐλευθέρωσαν». Ἡ τελευταία ὑπόθεσις εἶναι ἀστήρικτη, διότι οἱ λυτρωτὲς ἦταν ἀπὸ μακρινὴ ὑπερορία. Ὡς πρὸς τὸ γιατί οἱ Σέρβοι ἐκινήθηκαν πρὸς αὐτό, δίνεται ἡ ἐξήγησις εἴτε ὅτι εἶχαν ἡσυχαστικὲς προτιμήσεις, εἴτε ὅτι ὁ Στέφανος Δουσάν εἶχεν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ἄλλ' οἱ μὲν Σέρβοι δὲν ἦταν ἐπισήμως φιλησυχασταί, ὁ δὲ Δουσάν εἶχεν ἀκόμη λιγώτερους λόγους νὰ ἐνδιαφερθῆ γιὰ τὸν Παλαμᾶ.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὰ λύτρα, τὰ ὁποῖα ἐζητήθηκαν γιὰ τὸν Παλαμᾶ, ἦταν τόσα πολλά, ὥστε δὲν ἦταν δυνατόν νὰ διατεθοῦν ἀπὸ ἀτομικὰ ταμεῖα καὶ φαίνεται ὅτι συγκεντρώθηκαν μὲ ἔρανο μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ μεταφέρθηκαν στὸν Ὅρχαν ἀπὸ Σέρβους ἐμπόρους.

ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Ἐπιστροφή στήν Κωνσταντινούπολι

Ἐφ' ὅσον κατά τήν εἶδησι τοῦ Φιλοθέου ἡ αἰχμαλωσία διήρκεσεν «ἐνιαυτὸν ὅλον», ἡ ἀπελευθέρωσις πρέπει νὰ συνέβη μετὰ τίς ἀρχές Μαρτίου τοῦ 1355, ὄχι ὅμως πολὺ μετὰ ἀπὸ αὐτές.

Κατὰ τήν περιγραφή τοῦ Φιλοθέου¹ ἡ ἐπιστροφή του στή βασιλίδα τῶν πόλεων συνωδεύθηκε ἀπὸ ἀγγελικὲς φωνές, πού ἔψαλλαν ἐπινίκια καὶ ἐδόξαζαν τὸν θεράποντα τοῦ Θεοῦ, τίς ὁποῖες ἄκουσαν ὠρισμένοι ἀπὸ τοὺς εὐλαβεῖς πού ἦταν συγκεντρωμένοι στήν παραλία κατὰ τήν προσέγγισι τοῦ πλοίου. Στὴ δημόδη μορφή τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Φιλοθέου² λέγεται· «ἐρχόμενος εἰς τὴν πόλιν τὸν ἐδέχθησαν μετὰ μεγάλης τιμῆς τόσον ὁ κοινὸς λαὸς ὅσον καὶ οἱ αὐτοκράτορες καὶ οἱ ἄρχοντες». Δίνεται ἡ ἐντύπωσις, ὅτι ὅλοι αὐτοὶ τὸν ὑποδέχθησαν κατὰ τὴν ἀποδίβασί του, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι ἀμφίβολο, τουλάχιστο γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη Παλαιολόγο, ὁ ὁποῖος ὅμως ὅπωςδήποτε τὸν ἐδέχθηκε στὰ ἀνάκτορα.

Τὴν 17 Αὐγούστου 1355 ὑπογράφει συνοδικὴ προᾶξι³ καὶ ἐπομένως μέχρι αὐτὴ τὴν ἡμερομενία παρέμεινε στήν Κωνσταντινούπολι. Ἄν εἶχεν ἐπιστρέψει περὶ τὰ τέλη Μαρτίου, θὰ ἔμεινεν ἐκεῖ τουλάχιστο πέντε μῆνες, ἀλλ' ἴσως καὶ ἕξι. Ἐν τῷ μεταξύ ἀνέπτυξε νέα διαλεκτικὴ δραστηριότητα.

Ὁ Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, μετὰ τὴν πλήρη ἐπικράτησί του στὸ πολιτικὸ πεδίο ὑπῆρξε προσεκτικὸς στήν ἐκκλησιαστικὴ του πολιτικὴ· δὲν ἀνέτρεψε τὸ ἡσυχαστικὸ καθεστῶς τῆς Ἐκκλησίας,

1. Ἀντιρρητικὸς 12, PG 151, 1131BC

2. Κῶδ. Ἰθήρων 589, σ. 65.

3. Miklosich, Muller, Acta 1, 432-433.

τὸ ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἦταν ἀντίπαλό του. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσι τοῦ Φιλοθέου μάλιστα ἐπανεφέρε τὸν Κάλλιστο, ὁ ὁποῖος παλαιότερα ἦταν ἐπίσης εὐνοούμενος τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ φίλος τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ Γρηγορᾶς ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Παλαιολόγος ἦταν πεπεισμένος ἀντιπαλαμιστῆς καὶ ὅτι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἀποκατέστησε τὰ ἐκκλησιαστικά πράγματα στὴν πρὸ τοῦ 1347 κατάστασι εἶναι ὅτι ὑπέκλυσε στὶς ἐπεμβάσεις καὶ παρακλήσεις τῆς συζύγου του Ἑλένης, θυγατρὸς τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ⁴. Ὁ ἴδιος σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Σίδης⁵ λέγει ὅτι δὲν παρενέβη στὰ ἐκκλησιαστικά λόγῳ τῶν δυσκολιῶν τίς ὁποῖες ἀντιμετώπιζε τὸ κράτος καὶ οἱ ὁποῖες δὲν ἐπέτρεπαν νέα ἐκκλησιαστικὴ ρῆξι. Προφανῶς αὕτη εἶναι καὶ ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεῖα τῆς στάσεώς του. Ἡ μεγάλη φροντὶς τοῦ Παλαιολόγου, ἀπὸ τότε ποῦ κατέστη μονοκράτωρ, ἦταν πῶς νὰ ἀναχαιτίσῃ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ τοὺς ἀνατρέψῃ πέρα ἀπὸ τὰ στενὰ τῶν Δαρδανελλίων πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτὸν ἦταν χρήσιμη καὶ ἀπαραίτητη ἡ δυτικὴ βοήθεια. Ἡ ἀναχαίτισις τῶν Τούρκων δὲν ἦταν ἴσως ἀδύνατη ἀκόμη τότε, διότι ἡ δύναμις των ἦταν ἀκόμη περιορισμένη· ἔκτοτε αὐξήθηκε σημαντικὰ μὲ τὸ παιδομάζωμα. Μικρὴ μομφερρατικὴ δύναμις ἐπέτυχε τὸ 1366 νὰ ἐλευθερώσῃ προσωρινὰ τὴν Καλλίπολι. Ἀλλὰ τὸ στρατολογικὸ πρόβλημα τοῦ Βυζαντίου ἦταν τώρα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἄλυτο. Κουρασμένοι ἀπὸ χιλιετῆ ἱστορία βαρβαρικῶν εἰσβολῶν καὶ ἐσωτερικῶν διαμαχῶν καὶ ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ κήρυγμα περὶ ἀγάπης καὶ εἰρήνης, οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν καταστῆ ὑπερβολικὰ εἰρηνόφιλοι καὶ ἀρνοῦνταν νὰ στρατευθοῦν.

Ὁ Παλαμᾶς δίδει ἀκριβῆ εἰκόνα γιὰ τὴν στάσι τοῦ Παλαιολόγου, ἐπισημαίνοντας ὅτι ὁ βασιλεὺς τόσο στὴ Θεσσαλονίκη ὅσο καὶ στὴν Κωνσταντινούπολι, ὄχι μόνον δὲν καταπολέμησε αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἔπαιρνε ἀπὸ τὰ χέρια του τὸν ἁγιασμό⁶. Ἐνεργώντας φρόνιμα ὁ βασιλεὺς, ἄφησε τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἡσυχούς καὶ αὐτὸς ἀκολούθησε τὸν δρόμο του, γιὰ νὰ εὔρη τρόπο σωτηρίας τοῦ κράτους του.

4. Ἱστορία 29, 19, PG 149, 220.

5. Guiland, σ. 261-263.

6. Κατὰ Γρηγορᾶ Α' 12.

Συζητήσεις στην Κωνσταντινούπολι

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1355 ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολι ὁ λεγάτος τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου ζ', πού εὐρισκόταν στὴν Ἀβινιῶνα, Παῦλος ἐπίσκοπος Σμύρνης. Αὐτὸς ἦταν Καλαβρὸς τὴν καταγωγή, πιθανῶς γνωστὸς τοῦ Βαυλαάμ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο θὰ εἶχε πληροφορηθῆ περὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ Παλαμᾶ. Ἀργότερα κατέστη ἀρχιεπίσκοπος τῶν φραγκοκρατουμένων Θηβῶν καὶ τέλος τιτουλάριος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Εἶχεν ἐπανειλημμένως ἔλθει σὲ ἐπαφή καὶ ἀλληλογραφία μὲ τὸν Ἰωάννη Καντακουζηνό, τὸν πρῶην αὐτοκράτορα.

Γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ λεγάτου βρῖσκομε μιὰ σύντομη ἐκθεσι στὸν Γρηγορᾶ⁷, κατὰ τὴν ὁποία ὁ σοφὸς λεγάτος, φίλος τοῦ Παλαιολόγου ἀπὸ παλαιότερα, ὠμιλοῦσε συχνὰ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ κύκλου τῶν λογίων τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ δημόσια, ἐκθειάζοντας μεταξὺ ἄλλων τὴ βασιλίδα τῶν πόλεων. Καὶ τεχνηέντως ἔφερε τὸν λόγο γιὰ τὰς «νόθους κενοφωνίας» τοῦ Παλαμᾶ. Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ κινήσεις τοῦ λεγάτου καὶ οἱ περὶ αὐτὸν συζητήσεις ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ ἐπιμελῶς ἐφαρμοζομένου προγράμματος τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς προσέγγισι τῶν δυτικῶν θέσεων, γιὰ τὴν ἐξασφάλισι ἐνισχύσεων. Ὁ λεγάτος θέλησε νὰ ἰδῆ τὸν Παλαμᾶ· «τοῦτον εἰς ὄψιν ἀφίχθαι μοι βουλοίμην ἄν». Καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἐκπλήρωσε τὴν ἐπιθυμία του. «Τὴν δὲ τοιαύτην ἔφεσιν τοῦ Λατίνου μηδὲν μελλήσας ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν ὑστεραίαν εὐθύς ἐκπληροῖ παρεσκευακῶς ὁμιλῆσαι τῷ Παλαμᾶ καὶ ὧν λέγει αὐτὸν αὐτήκοον γεγονέναι τὸν Λατῖνον»⁸.

Ὁ J. Meyendorff ἐρμήνευσεν ἐσφαλμένα τὸ χωρίο τοῦτο ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ λεγάτος ἐζήτησε νὰ συζητήσῃ μὲ τὸν Παλαμᾶ καὶ ὁ βασιλεὺς διωργάνωσε τὴ συζήτησι. Ἐκεῖνο πού δηλώνει ὁ Γρηγορᾶς εἶναι, ὅπως παρατήρησεν ὁ D. Balfour⁹, ὅτι ὁ λεγάτος ἐζή-

7. *Ἱστορία* 29, 27, PG 149, 229.

8. *Introduction a l' etude de Gregoire Palamas*, σ. 164.

9. «Palamas' Reply to Gregoras' Account of Their Debate in 1355», *XVI Internationaler Byzantinisternkongress, Akten II 4*, σ. 245-256 (247).

τησε ν' ἀκούσῃ τὸν Παλαμᾶ νὰ ἀναπτύσῃ τὶς ἀπόψεις του καὶ ὄχι νὰ συζητήσῃ ὁ ἴδιος μαζί του. Θὴ ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρον, ἂν ὁ λεγάτος εἶχε ζητήσῃ τὸ πρῶτο καὶ ἂν εἶχε γίνῃ αὐτὴ ἡ συνδιάλεξις του μὲ τὸν ἡγέτη τῶν Ἑσυχαστῶν ἀλλὰ προφανῶς δὲν ἦταν διατεθειμένος νὰ συνομιλήσῃ μὲ ἓνα αἰρετικόν, ὅπως ἐθεωροῦσε τὸν Παλαμᾶ. Μετὰ τὴ λήξι τῆς διαλέξεως ὁ Λατῖνος συνωμίλησε ἰδιαιτέρως μὲ τὸν βασιλέα, ἐκφράζοντας τὴν ἄποψιν ὅτι, ἂν καὶ πολλὰ λέγει ὁ Παλαμᾶς, ὅλα εἶναι μάταια.

Ἐὸ Φιλότηος¹⁰ μαρτυρεῖ ὅτι τὸ 1355, κατὰ τὸν χρόνον τῆς παρουσίας τοῦ λεγάτου στὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ Παλαμᾶς ἐξέδωσε τὶς δύο πραγματεῖες τοῦ *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*. Πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ ἀναθεωρημένη ἔκδοσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ ποὺ εἶχε συγγραφῆ πρὶν ἀπὸ μιὰ εἰκοσαετία, καὶ ποὺ προέκυψε μὲ ἀφορμὴ τὶς ζημώσεις ποὺ προκάλεσε ἡ παρουσία τοῦ λεγάτου.

Ἐὸ λεγάτος ὅμως παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ ὀργανώσῃ διάλεξιν τοῦ Παλαμᾶ μὲ τὸν Γρηγορᾶ ἐπίσης, αὐτὸς δὲ πάλιν νὰ παραμείνῃ σιωπηλὸς ἀκροατὴς. Ἐὸ Γρηγορᾶς, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐπὶ τρία καὶ πλέον ἔτη ὑπὸ περιορισμόν, ἀπέκτησε ἐλευθεροκοινωνία καὶ μποροῦσε πάλιν νὰ ἐπισκέπτεται τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀκαδημία. Ἐτσι τὴν ἐπομένη τῆς διαλέξεως ἐκείνης μετέβη σ' αὐτὸν ὁ μέγας λογοθέτης ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως καὶ τὸν ἐκάλεσε νὰ μετάσχησθῃ συζήτησιν. Τὴ συζήτησιν αὐτὴ παρακολούθησαν ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ σύζυγος τοῦ Ἐλένη καὶ μαθηταὶ τῶν δύο συζητητῶν. Ἐὸ Γρηγορᾶς δηλώνει ὅτι παρέλαβε μαζί του μόνον ἓνα μαθητὴ, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι στὸ μεταξύ ἦλθαν καὶ ἄλλοι, ἀφοῦ στὴν *Ἐπίτομῃ Διήγησι* ἀναφέρονται «οἱ περὶ τὸν φιλόσοφον», «οἱ προσκείμενοι τῷ φιλοσόφῳ», ποὺ μετεῖχαν ἐνεργῶς στὴ συζήτησιν. Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ λεγάτου κατὰ τὴ συζήτησιν αὐτὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλη πρόσθετη μαρτυρία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μοναδικὸ χειρόγραφο τὸ ὁποῖο διατηρεῖ τὴν βραχεῖα μορφήν τῆς *Ἐπίτομης Διηγέσεως*.

Ἐὸ Γρηγορᾶς ἀντιφάσκει ὡς πρὸς τὶς συνθήκας τῆς διεξαγωγῆς τῆς διαλέξεως. Ἐτσι στὴν ἱστορικὴν ἐκθεσί του λέγει ὅτι, ὅταν μετέβη στὰ ἀνάκτορα εἶδε τὸν Παλαμᾶ νὰ ἐνεδρεύῃ ἐκεῖ ἔτοιμος

10. *Ἐγκώμιον*, PG 151, 627C.

για συζήτησι, ἐνῶ ἀργότερα στὸν *Πρῶτο Θεολογικὸ Λόγο* δηλώνει ὅτι δὲν γνωρίζει ἂν ὁ Παλαμᾶς εὐρέθηκε στὰ ἀνάκτορα τυχαῖα ἢ ἐπίτηδες¹¹.

Σχετικὰ μὲ τὴ διάλεξι αὐτὴ διαθέτομε σήμερα πέντε κείμενα, ἤτοι: α) τὴν ἔκθεσι τὴν ὁποία συνέταξεν ὁ Γεώργιος Φακρασῆς σὲ δύο μορφές, βραχεῖα καὶ ἐκτενῆ, μὲ τὸν τίτλο *Ἐπίτομος Διήγησις*, β) δύο λόγους τοῦ Γρηγορᾶ μὲ τὸν τίτλο *Θεολογικὸς Πρῶτος καὶ Δεύτερος* καὶ γ) δύο λόγους τοῦ Παλαμᾶ, μὲ τὸν τίτλο *Κατὰ Γρηγορᾶ Α' καὶ Β'*.

Ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐπεμβαίνει ζωηρὰ στὴ συζήτησι. Φαίνεται ὅτι ἤθελε νὰ φέρῃ σὲ ἐπαφὴ τοὺς ἡγέτες τῶν δύο θεολογικῶν μερίδων εἰρηνικὰ καὶ νὰ δείξῃ στοὺς Λατίνους ὅτι οἱ μεταξύ τους διαφορὲς δὲν ἦταν τόσο μεγάλες, μὲ τὴν ἐπιδίωξι ν' ἀντιληφθοῦν αὐτοὶ ὅτι οἱ παραχωρήσεις τοῦ βασιλέως πρὸς αὐτούς, τοὺς Λατίνους, γίνονται παρὰ τὴ θέλησι ὅλων τῶν θεολογικῶν κύκλων, ὥστε νὰ ἐκτιμηθοῦν δεόντως. Ὅπως ἀπέδειξε ἡ συνέχεια, τὴν ὁποία ἔδωσαν οἱ ἀντίπαλοι, δὲν ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ του. Ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου ἡ συζήτησις προκάλεσε μία ἀνακεφαλαίωσι, πολὺ συχνὰ ἐπιγραμματικὴ, τῶν ἀπόψεων τῶν δύο ἀντιπάλων.

Ἡ τελευταία περίοδος δραστηριότητος στὴ Θεσσαλονίκη

Λίγο χρόνο μετὰ τὴ συζήτησι αὐτὴ¹² ὁ Παλαμᾶς ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη ἐφωδιασμένος μὲ ἔνθερμα συστατικὰ γράμματα τοῦ Ἰωάννη Παλαιολόγου. Προφανῶς οἱ δύο συζητήσεις μὲ τὸν Παλαμᾶ - ἡ πρώτη αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἡ δευτέρη τοῦ Γρηγορᾶ - τὸν ἔπεισαν ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Παλαμᾶ ἦταν ἰσχυρότερα ἀπὸ τὰ

11. *Ἱστορία* 29, 28 PG 149,232. *Ἱστορία* 30, 2 (Πρῶτος Θεολογικός), PG 149, 233B.

12. «Ὀλίγου μετὰ τὴν διάλεξιν ταύτην παραρρυνέντος καιροῦ», *Κατὰ Γρηγορᾶ Α'*, 12.

του Γρηγορά, και ὅτι οἱ ἀπόψεις του εἶχαν εὐρύτερη ἀπήχησι και ὑποστήριξι ἀπὸ ὅση οἱ τοῦ Γρηγορά.

Τὰ τέσσαρα και πλέον ἔτη, τὰ ὅποια διέρρευσαν ἀπὸ τὴν ἄφιξι του στὴν ἔδρα του, πιθανῶς τὸν Σεπτέμβιο τοῦ 1355, μέχρι τὸν θάνατό του ἀποτελοῦν τὴν μακρότερη περίοδο συνεχοῦς παραμονῆς του σ' αὐτὴν και τὴν ἀποδοτικώτερη. Μετὰ τὴν πλήρη ἐπικράτησι τοῦ Παλαιολόγου δὲν ὑπῆρχαν πλέον ἀφορμὲς πολιτικῶν διαταραχῶν οὔτε στὴν πρωτεύουσα οὔτε στὴ Θεσσαλονίκη οὔτε ἄλλοῦ πουθενά· ἀλλὰ και ἡ θεολογική διένεξι εἶχε μειωθῆ στὸ ἐλάχιστον, ἐφ' ὅσον ὁ Παλαιολόγος ἀποδέχθηκε ὀριστικὰ τὴ διευθέτησι τοῦ 1351. Ἐπομένως ὁ Παλαμᾶς ἔμεινε ἀπὸ κἀθε πλευρὰ ἡσυχος.

Κατὰ τὸν Φιλόθεο¹³, ὅταν ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη, ἀφ' ἑνὸς μὲν μετὶς πρὸς τὸν Δημιουργὸ εὐχὲς του ἔλυσε τὴν αἰσθητὴ ἀνομβρία, ἡ ὅποια κατέτρουχε τὴν περιοχὴ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπότισε μετὶ ἀφθονία τις ψυχὲς τῶν Χριστιανῶν μετὶ τὸν ζωτικὸ λόγος. Ἐπιδόθηκε ἀπερίσπαστα τώρα στὸ ποιμαντικὸ ἔργο· τὸ κήρυγμα, τὴν πνευματικὴ καθοδήγησι, τὴν ἐπίσκεψι τῶν μονῶν, και διενήργησε θεραπείες και θαύματα ἀκόμη και πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του, σὲ σημεῖο ὥστε νὰ ἐγκωμιάζουν αὐτὸν και ὅσον ἐξοῦσε ἀκόμη, ὄχι μόνο διαπρεπεῖς ἀσκητὲς, ὅπως ἡ δυὰς τῶν Σάβα και Γερμανοῦ, ἀλλὰ και ὁ Θεόδωρος Ἀτουέμης, ἄλλοτε ὀπαδὸς τοῦ Γρηγορά, ποὺ μετεστράφη στὸ τέλος.

Ἐν τούτοις ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς δὲν ἔλεγε νὰ ἡσυχάσῃ, ἀλλ' ἔγραφε ἀδιάκοπα κατὰ τῶν ἀπόψεων τῶν Ἡσυχαστῶν και μετὰ τὴ διάλεξι ἐκείνη τοῦ 1355. Ἀπογοητευμένος διότι δὲν εἶχε κατορθώσει τότε νὰ παρασύρῃ πρὸς τις ἀπόψεις του τὸν βασιλέα, συνέταξε ἔκθεσι γιὰ τὴ διάλεξι¹⁴, στὴν ὅποια παρουσιάζει μονομερῶς τις ἀπόψεις του μετὶ ἔκτενεῖς μονολόγους του, ἐνῶ ἐμφανίζει τὸν Παλαμᾶ νὰ ψελλίζει ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ λίγα ἀποσπασματικὰ λόγια. Ἐξ ἄλλου ἐμφάνιζε τὴ στάσι τοῦ βασιλέως κατὰ τὴ συζήτησι μετὶ τρόπο μὴ ἀνταποκρινόμενος πρὸς τὰ πράγματα.

Βέβαια ὑπῆρχεν ἡ ἐπίσημη ἔκθεσις περὶ τῆς διαλέξεως, ποὺ

13. Ἐγκώμιον, PG 151, 627 D.

14. Εἶναι ὁ θεολογικὸς Λόγος Α' και Β' (= Ἱστορία 30 και 31).

ἐκπονήθηκε βάσει τῶν βραχυγραφικῶν σημειώσεων ἀπὸ τὸν Γεώργιο Φακρασῆ, προφανῶς κατ' ἐντολὴ τοῦ βασιλέως, ἀλλ' αὐτὴ διατηροῦσε τὰ κύρια μόνον σημεῖα τῆς συζητήσεως καὶ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ καλύψη ὅλη τὴν ἔκτασι μιᾶς τουλάχιστον τετράωρης συζητήσεως στὶς 5.200 λέξεις της. Γι' αὐτὸ ὁ Παλαμᾶς ἐθεώρησε ἀναγκαῖο νὰ ἐπαναλάβῃ τὴ συγγραφικὴ του δραστηριότητα μὲ τὴ σύνταξι τεσσάρων πραγματειῶν. Καὶ στὴν ἀρχὴ βέβαια συνέταξε, χωρὶς νὰ ἔχη μπροστά του ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ Γρηγορᾶ, τὸν *Κατὰ Γρηγορᾶ Λόγον Α'*, προφανῶς κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1357. Τὸ ἐπόμενο ἔτος, ἀφοῦ ἔλαβε τὸ κείμενο τοῦ *Δογματικοῦ Λόγου Α'* τοῦ Γρηγορᾶ, συνέταξε τὸν ἰδικό του *Κατὰ Γρηγορᾶ Β'* καὶ μετὰ ἀπὸ μερικοῦς μῆνες συνέγραψε τοὺς *Κατὰ Γρηγορᾶ Γ'* καὶ *Δ'* πρὸς ἀνασκευὴ τῶν νέων *Δογματικῶν Λόγων* αὐτοῦ. Βάσει αὐτῶν πού λέγει ὁ Φιλόθεος¹⁵, ὅτι αὐτοὶ ἐγράφηκαν τρία ἔτη μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ του στὴ Θεσσαλονίκη, ἢ σύνταξις των πρέπει νὰ τοποθετηθῇ στὸ φθινόπωρο τοῦ 1358, καὶ εἶναι προφανῶς αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἔργα του. Ὁ Φιλόθεος προσθέτει ὅτι ἐγράφηκαν κατὰ παρακλήσι «τοῦ τῆς καθόλου νῦν Ἐκκλησίας κρατοῦντος», τοῦ νῦν, ὅταν ἔγραφεν ὁ ἴδιος τὸ 1368, πατριαρχεύοντος, ἄρα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Φιλοθέου, ὁ ὁποῖος τὸ 1358 ἦταν ἔκπτωτος.

Ὅταν εἰσῆλθε στὸ τέταρτο ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς ἔτος, δηλαδή πρὸς τὸν ἐπόμενο χειμῶνα, περιέπεσε σὲ βαρεῖα νόσο τῶν σπλάγχχνων. Παρέμεινε γιὰ πολὺ χρόνον κλινήρης, μέχρι πού ἐπέθανε τὴν ἐπομένη τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἰωάννη Χρυσοστόμου, ἤτοι τὴν 14 Νοεμβρίου.

Ἦταν 63 ἐτῶν καὶ εἶχε διατελέσει ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐπὶ δώδεκα καὶ ἡμισυ ἔτη. Τὰ δεδομένα αὐτὰ δὲν μπορούν νὰ ἀμφισβητηθοῦν, διότι προσφέρονται ἀπὸ τὸν Φιλόθεο¹⁶, καλὸν γνώστη τῶν χρονολογικῶν δεδομένων τῆς ζωῆς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Γιὰ τὴν ἐν γένει χρονολόγησι τῶν σταθμῶν τοῦ βίου τοῦ Παλαμᾶ σταθερὸ στοιχεῖο ἔχομε τὴ χειροτονία του σὲ ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης, πού ἔγινε τὸν Μάϊο τοῦ 1347. Τὰ δώδεκα καὶ

15. Ἐγκώμιον, PG 151, 634D.

16. Ἐγκώμιον, PG 151, 635A.

ἡμισυ ἔτη συμπληρώνονται τὸν Νοέμβριο τοῦ 1359 καὶ τότε ἀκριβῶς ἀπέθανε ὁ Γρηγόριος¹⁷. Αὐτὴ ἡ χρονολόγησις εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὴ σήμερα καὶ πρέπει ν' ἀπορριφθῆ ἢ ἀπὸ μεταγενέστερο χρονικὸ ὀριζόμενῃ στὸ ἔτος 1357¹⁸. Ἀπὸ αὐτὴν συνάγεται ὅτι αὐτὸς εἶχε γεννηθῆ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1296.

17. Κ. Δυοβουνιώτου, «Τὸ ἔτος θανάτου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», *Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Ἀθηνῶν* 1 (1924), 74.

18. P. Schreiner, *Byz. Kleinchroniken I*, 625 (ἀρ. 92, 1).

Α'. ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ ΔΟΚΙΜΙΑ

Λόγω τῶν περιστάσεων, ἀπὸ τὴν ἐκλογή του σὲ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης μέχρι τὴν ἐγκατάστασί του στὴ Θεσσαλονίκη, ἐπὶ τρισήμισυ περίπου ἔτη (ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1347 μέχρι τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1350), ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιδοθῆ μὲ ἐπιμονὴ στὴ συγγραφὴ. Μόνο δύο μικρὲς ἐπιστολιμαῖες πραγματεῖες προέρχονται ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδο, οἱ ἀναλυόμενες παρακάτω.

1. ΛΟΓΟΣ ΔΙΑΣΑΦΩΝ ΤΗΝ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ ΔΟΞΑΝ

Ἡ σύντομη αὐτὴ πραγματεία, σύμφωνα μὲ τὰ ἀπὸ τὸν τίτλο της παρεχόμενα στοιχεῖα, ἀποσκοπεῖ στὴν ἀνασκευὴ ἔργου τοῦ Ἀκινδύνου πού φέρεται μὲ τὸν τίτλο *Λόγος ἢ Ἀπολογία*. Τὸ τί περιεῖχε τὸ ἀντίστοιχο ἔργο τοῦ Ἀκινδύνου, φαίνεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα στὸ κεφ. 2, «τὰ ἐνταῦθα γεγραμμένα παρὰ τοῦ Ἀκινδύνου ὡς ἡμέτερα καὶ ὅσα ὁ Ἀκίνδυνος ὡς οἰκεῖα συνέστησε δόγματα» ἤτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀντέκρουε τὶς ἀπόψεις τοῦ Παλαμᾶ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνέπτυσσε τὶς δικές του θεολογικὲς ἀπόψεις.

Ὡς πρὸς «τὰ ἡμέτερα», καθίσταται σαφὲς ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Ἀκινδύνου ἀνεφερόταν σὲ δύο ἰδιαίτερες ὀψεις τῆς παλαμικῆς καὶ τῆς ἡσυχαστικῆς διδασκαλίας. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἀνεφερόταν σὲ χωρίον τῆς *Γ' Πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολῆς*, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Παλαμᾶς φαίνεται νὰ δέχεται δύο θεότητες, ὑπερκειμένη καὶ ὑφειμένη. Φυσικὰ ὁ Παλαμᾶς ἐδῶ διαβεβαιώνει ὅτι δὲν ἰσχυρίσθηκε κάτι τέτοιο, ἐκεῖνος δὲ πού ἰσχυρίσθηκε αὐτὸ γι' αὐτὸν ἦταν ὁ Βαρλαάμ· καὶ ἀφοῦ αὐτὸς τὸ ἰσχυρίσθηκε ἔτσι ἢ ἀλλιῶς,

τότε καὶ αὐτὸς ἀποδέχθηκε τὴν πρόκλησι καὶ ἐδέχθηκε ὅτι «ἔστιν ἄρα θεότης ὑφειμένη κατὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους, ὡς κἀνταῦθα εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος, ἢ θέωσις, δῶρον οὐσα τῆς ὑπερκειμένης οὐσίας τοῦ Θεοῦ»¹. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἡμῶν, προσθέτει ὁ Παλαμᾶς, καὶ τοῦ Βαρλαάμ εἶναι ὅτι αὐτὸς μὲν θεωρεῖ τὴν ὑφειμένη αὐτῇ θεότητα, τὴν θεοποιὸ χάρι, κτιστή, ἐνῶ ἡμεῖς θεωροῦμε αὐτὴν ἄκτιστη (4).

Κατὰ δεύτερον ἀναφέρεται στὸ τροπᾶριο τοῦ Ἰσιδώρου, καὶ μάλιστα στὴ συνάφεια τῆς διχοτομήσεως τοῦ Πατρὸς σὲ κτιστὰ καὶ ἄκτιστα. Ὁ πατριάρχης Ἰσίδωρος εἶχε συντάξει, κατὰ τὸν Γρηγορᾶ «ἄρτι»², δηλαδὴ προφανῶς κατὰ τὸν χρόνο ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Καντακουζηνοῦ μέχρι τῆς ἀνόδου του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο³, τὸ τροπᾶριο αὐτὸ ὡς τμῆμα τῶν τριαδικῶν ὕμνων, τοὺς ὁποίους, κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, ὁ Ἰσίδωρος εἰσήγαγε στὶς ἀκολουθίες τῶν ἀγίων πρὸς ἀντικατάστασι τῶν παλαιῶν τριαδικῶν ὕμνων ἢ σύμφωνα μὲ ἄλλες πληροφορίες «τοῦ τριαδικοῦ κανόνος». Ἐπειδὴ στὸ τροπᾶριο αὐτὸ λέγεται «φάμεν σου θεότητα κυρίως τὴν ἐνέργειαν, πόθῳ δὲ πολλάκις καὶ τὴν φύσιν», ὁ Ἀκίνδυνος κατηγορεῖ τὸν Ἰσίδωρο γιὰ πολυθεΐα.

Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ ὅτι «ἡμεῖς», οἱ ἡσυχασταί, φρονοῦμε ὅτι ἡ θεία ἐνέργεια μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ θεότης, αὐτὸ ὅμως μόνον κατ' ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν «παντάπασιν ὑπερώνυμον θείαν οὐσίαν», ἐνῶ κατὰ τὰ ἄλλα οὔτε ἡ θεία ἐνέργεια ὀνομάζεται «κυρίως θεότης». Ὄνομάζοντας θεότητα τὴν οὐσία ὁ Ἀκίνδυνος τὴν καθιστᾷ καταληπτὴ (8), ἀποδεχόμενος δὲ κτιστὴ καὶ ἄκτιστη θεότητα, αὐτοκατηγορεῖται ὁ ἴδιος μὲ τίς ἐναντίον τῶν ἡσυχαστῶν κατηγορίες του. Ἐμεῖς ὅμως, ὅπως ἐδίδαχθήκαμε νὰ παραδεχώμαστε ἓνα Θεὸ τρισυπόστατον, ἔτσι παρελάβαμε νὰ ὁμολογοῦμε καὶ μία θεότητα παντοδύναμη, μὲ δυνάμεις οἱ ὁποῖες εἶναι κοινές στὶς τρεῖς ὑποστάσεις (9).

1. Γ πρὸς Ἀκίνδυνον 15, Π. Χρήστου, *Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα Α'*, 306.

2. *Ἱστορία* 16, Bonn III, 827.

3. Βλ. καὶ Φιλοθέου, *Βίος Ἰσιδώρου*, ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, σ. 106έ.

Ἐπιμένει τέλος στὸ ὅτι, ἀφοῦ ὁ Ἀκίνδυνος ἀπέδωσε σ' ἐμᾶς καὶ τοὺς πατέρες ἀπόψεις τὶς ὁποῖες δὲν εἴχαμε, ἔπραξε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸν Ἄρειο καὶ τὸν Εὐνόμο. Διότι, θέλοντας αὐτὸς νὰ δείξη ὅτι κατὰ τίποτε δὲν διαφέρει ἢ θεία ἐνέργεια τῆς θείας φύσεως, ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ νὰ λέγεται ὅτι ὑπάρχει στὸ Θεῖο διαφορὰ μεταξὺ φυσικῆς ἐνεργείας καὶ φυσικῆς οὐσίας, ἤτοι μεταξὺ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς, ἀποτελεῖ διδασκαλία τοῦ Ἀρείου καὶ τοῦ Εὐνομίου. Αὐτοὶ ὅμως, τονίζει ὁ Παλαμᾶς, δὲν ἔλεγαν τίποτε τέτοιο, ἐφ' ὅσον ὑποστήριζαν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι κτίσμα καὶ δὲν εἶναι φυσικὴ ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς (11). Ἀλλὰ βέβαια εἶναι κατ' ἀρχὴν δυσσεβὲς τὸ νὰ λέγη τὸν μὲν Πατέρα οὐσία, τὸν δὲ Υἱὸν ἐνέργεια. Ἄν οἱ Πατέρες λέγουν πολλὰς φορὰς τὸν Υἱὸ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐνέργεια, συνεπινοοῦν μαζί μὲ τὴν ἐνέργεια καὶ τὸ ἐνούσιο καὶ τὸ ἐνυπόστατο, πράγμα τὸ ὁποῖο δὲν κάμνει ὁ Ἀκίνδυνος (12). Στὴ συνέχεια τῆς ἐπιχειρηματολογίας του ὁ Ἀκίνδυνος προβάλλει ἀπόψεις τῶν Ἀρειανῶν, κατὰ τὶς ὁποῖες δὲν εἶναι ἄλλο ἢ οὐσία καὶ ἄλλο ἢ φυσικὴ αὐτῆς ἐνέργεια, ἀλλὰ κάτι ἐνιαῖο· αὐτὸ δῆθεν κάμνει καὶ ὁ Παλαμᾶς. Ὁ τελευταῖος βέβαια ἀντιτείνει ὅτι δὲν συμβαίνει αὐτό, ἀφοῦ ὁ μὲν Εὐνόμος θεωρεῖ τὴν ἐνέργεια κτιστή, ἐνῶ αὐτὸς θεωρεῖ αὐτὴν ἄκτιστη. Ὁ Εὐνόμος λοιπὸν θεωρῶντας ἑτεροφυῆ τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνέργεια δὲν μπορεῖ νὰ τὶς ἐνώσῃ. Ἐμεῖς τὶς ἐνώνομε, ἐφ' ὅσον τὶς θεωροῦμε σὰν δύο διαφορετικὰ πράγματα, ἀλλ' ὁμοφυῆ. Καὶ ὁ Ἀκίνδυνος ἐπίσης δὲν μπορεῖ νὰ τὶς ἐνώσῃ, διότι τὶς θεωρεῖ ἀφ' ἑαυτῶν ἓνα, καὶ μάλιστα κτιστόν (13ε.).

Συμπέρασμα τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ὅτι, ὅπως «ὁλος ὁ Θεὸς μονὰς ἐστὶ καὶ ὁλος Τριάς, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτό τις εὐ φρονῶν ἐρεῖ μηδὲν διαφέρειν τῆς Τριάδος τὴν μονάδα, οὕτω καὶ ὁλος οὐσία καὶ ὁλος ἐνέργεια, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτό τις τῶν εὐ φρονούντων ἐρεῖ μὴ διαφέρειν τῆς οὐσίας τὴν ἐνέργειαν» (15).

Οἱ συνθήκες καὶ ὁ χρόνος τῆς συντάξεως τῆς πραγματείας διαφωτίζονται ἀπὸ ὠρισμένες ἰδιορρυθμίες τῆς χειρόγραφης παραδόσεως, ἢ ὁποῖα ἄλλωστε εἶναι πτωχὴ. Τὰ δύο χειρόγραφα σὰν ὁποῖα διασώζεται, Διονυσίου 167 (Δ₅), περιέχουν διαφορετικὰ παραλλαγὰς τοῦ ἔργου, οἱ ὁποῖες παρουσιάζουν τὸ αὐτὸ καθ'

ἑαυτὸ κείμενο ἄνωνύμως μὲ τὸν τίτλο «Ἀντιρρητικός κατὰ τοῦ Ἀκινδύνου». Ὁ κώδιξ Δ₅ ἀντιθέτως φέρει αὐτὸ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ καὶ μὲ τὸν τίτλο «Λόγος Διασαφῶν» κ.λ.π. Τὸ χαρακτηριστικώτερο ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ λόγος γιὰ τὸν Παλαμᾶ στὸν πρῶτο κώδικα εἶναι στὸ γ' πρόσωπο, ἐνῶ στὸν δεύτερο στὸ α' πληθυντικό· π.χ. «ὁ Παλαμᾶς» = «ἡμεῖς», «τὰ τοῦ Παλαμᾶ» = «ἡμέτερα». Γίνεται ἀπὸ αὐτὸ φανερὸ ὅτι ὁ Παλαμᾶς συνέταξε τὸ ἔργο ἀρχικὰ ἄνωνύμως, γιὰ λόγους τοὺς ὁποίους δὲν γνωρίζομε, ἔπειτα ὅμως ὁ ἴδιος μετέτρεψε τὸν λόγο σὲ ἐπώνυμο, ἐπιφέροντας τὶς ἀναγκαῖες φραστικές μεταβολές. Ἡ δεύτερη διαφορὰ σχετίζεται μὲ τὴ θέσι τῶν ἀναφερομένων πατερικῶν χωρίων. Ἐνῶ ἐντὸς τοῦ κειμένου τὰ παρατιθέμενα χωρία εἶναι ἀσυνήθως λίγα γιὰ τὸν Παλαμᾶ, στὸν κώδικα Δ₅ προστίθενται ἀφθόνως τὰ παραπεμπόμενα χωρία. Ἡ προσθήκη γίνεται στὴν ἐξωτερικὴ καὶ τὴν κάτω ὤα, οἱ ὁποῖες, στίς περιπτώσεις πού ἀπαιτοῦνταν, ἀφέθησαν μὲ ἀνάλογο περιθώριο γιὰ νὰ δεχθοῦν ἄνετα τὰ παραθέματα.

Εἶναι λοιπὸν προφανές ὅτι ὁ Παλαμᾶς συνέταξε τὸ ἔργο αὐτὸ κατὰ τὴν ἀρχικὴ μορφή ἄνωνύμως, διότι προφανῶς δὲν αἰσθανόταν ἀσφαλές, καὶ χωρὶς παράθεσι πολυαρίθμων χωρίων, διότι πιθανῶς δὲν εἶχε μαζί του πατερικὰ συγγράμματα γιὰ νὰ τὰ ἀντιγράψῃ.

Τὸ ἔργο ἐγράφηκε πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀκινδύνου, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Φιλόθεο⁴, εἶχεν ἤδη συμβῆ, ὅταν αὐτός, ἕνα ἔτος περίπου μετὰ τὴ χειροτονία του σὲ μητροπολίτη Ἡρακλείας, συνάντησε τὸν Γρηγορᾶ. Ἐπειδὴ ὁ Φιλόθεος ἐκλεγείσ μητροπολίτης Ἡρακλείας, τὸν Μάιο τοῦ 1347, πρέπει νὰ ἔφθασε ἀπὸ τὸ Ὅρος στὴν πρωτεύουσα μετὰ ἀπὸ λίγους μῆνες καὶ νὰ ἐχειροτονήθηκε στίς ἀρχές τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἰδίου ἔτους, ἢ ἐν λόγῳ συνάντησις προφανῶς ἔγινε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1348· ἄρα ὁ Ἀκίνδυνος εἶχεν ἀποθάνει πρὶν ἀπὸ τὸ χρονικὸ αὐτὸ σημεῖο.

Ὁ τελευταῖος αὐτός, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη κρυβῆ μέσα στὴν Κωνσταντινούπολι ἐπὶ ἕνα ἔτος ἀπὸ τότε πού ἐπικράτησε ὁ Καντα-

4. Κατὰ Γρηγορᾶ Ἀντιρρητικός 7, PG 151, 924C.

κουζηνός, φεύγοντας από αυτήν ἐκυκλοφόρησε ἐπιστολή πρὸς τοὺς ὄπαδούς του, ἡ ὁποία ἄρχιζε μὲ τὴν προσφώνησι «Ἴσχυροὶ καὶ φιλόθεοι»⁵. Συγγενὴς εἶναι καὶ ἡ προσφώνησις τῆς Ἱστορίας, πρὸς τὴν ὁποία ἀπαντᾷ ὁ Παλαμᾶς, «Ἴσχυροὶ καὶ φιλόθεοι», ὅπου τὸ ἐπίθετο «εὐσεβεῖς» ἀντικαθίσταται μὲ τὴν λέξιν «ἀδελφοί». Ἄλλ' ἡ ἐπιστολή ἐκείνη, ἐνῶ περιέχει ἐπικρίσι κατὰ τῶν ὄρων «ὑφειμένη» καὶ «ὑπερκειμένη» θεότης, δὲν λέγει τίποτε γιὰ τὸ τροπᾶριον τοῦ Ἰσιδώρου. Ἡ Ἱστορία εἶχε συνταχθῆ πιθανῶς λίγο ἐνωρίτερα ἀπὸ τὴν ἐπιστολήν. Ὁ Γρηγορᾶς λέγει ὅτι στὶς ἀρχὲς τοῦ 1348 εἶχε συνάντησι μὲ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη Καντακουζηνό, τὸν ὁποῖο ἔπεισε νὰ διατάξῃ τὴν καταστροφήν τοῦ Ἕθνου τοῦ πατριάρχου ὡς ἐπιληψίμου, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ πιεσθεὶς ἀπὸ τοὺς ἠσυχαστὰς μετεκάλεσε στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν Παλαμᾶ, ποῦ εὐρισκόταν τότε στὸ Διδυμότειχον⁶. Φαίνεται ὅτι ὁ Παλαμᾶς εἶχεν ἤδη λάβει τὴν Ἱστορία τοῦ Ἀκινδύνου καὶ τὴν ἀνασκεύασε καθ' ὁδόν, πιθανῶς τὸν Μάρτιον τοῦ 1348, ὄντας ἐμπερίστατος.

2. ΣΤΗ ΡΗΣΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΗΣΑΥΡΟΥΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ

Φίλος ἢ μαθητὴς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ρῆσι τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας⁷, ἡ ὁποία περιεχόταν παραχαραγμένη καὶ παρερμηνευμένη σὲ ἔργον τῶν Ἀκινδυνιανῶν, μὲ τὴν παράκλησιν νὰ προβῆ σὲ ἀναίρεσιν τῆς ἐπιχειρούμενης ἐκεῖ ἐρμηνείας. Ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ ἀνήκε στυοὺς Ἀκινδυνιανούς καὶ ὄχι στὸν ἴδιον τὸν Ἀκίνδυνο θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσωμε ὅτι ὁ τελευταῖος εἶχεν ἀποθάνει καὶ ἄρα ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφηκε μετὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1347. Εἶναι ὅμως δυνατὸν ὁ Ἀκίνδυνο νὰ ἦταν ἀπλῶς σὲ φυγὴ ἢ ἀπόκρυψιν. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι τὸ σχετικὸν ἔργον ἐγράφηκε τὸ θέρος ἢ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1347 ἐν ὄψει τῶν συζητήσεων οἱ ὁποῖες προκλήθησαν

5. Βλ. κώδ. Marc. gr. 155, φ. 17-34.

6. Ρωμαϊκὴ Ἱστορία 16, 5, PG 148, 1080ε.

7. Θησαυροὶ 14, PG 75, 244B.

ἀπὸ τὴν ἀντίθεσι τῶν ἀντιπαλαμιστῶν κατὰ τῶν φιλησυχαστικῶν μέτρων τοῦ πατριάρχη Ἰσιδώρου. Ἡ σύντομη πραγματεία τοῦ Παλαμᾶ πρέπει νὰ ἐγράφηκε λίγο μετὰ τὸν Λόγον Διασαφούντα, μὲ τὸν ὁποῖο συνδέεται στὴ χειρόγραφη παράδοσι, δηλαδὴ κατὰ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1348 ἴσως.

Στὸ προοίμιο τῆς ἀναιρέσεως τῆς ἐρμηνείας τῶν Ἀκινδυνιανῶν λέγεται ὅτι αὐτοὶ εἶχαν παραχαράξει τὴ ρῆσι - «κεῖται δὲ παρακεχαραγμένη» - ἀλλ' ἀπὸ τὴ διαπραγμάτευσι συνάγεται ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο εὐρίσκει ψεκτὸ ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἡ παρερμηνεία καὶ ὄχι ἡ παραχάραξις, ἂν καὶ στὸ κ. 7 δεικνύεται ὅτι τὸ χωρίο ἦταν σὲ κάποιο σημεῖο «παρακεκομμένον».

Ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ἐρμηνεύοντας χωρίο τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννη⁸, διδάσκει ὅτι, ἂν ἡ ζωὴ ἦταν κάτι διάφορο τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Υἱοῦ, αὐτὸ θὰ ἐπέφερε σύνθεσι καὶ διπλὴ στὸν Θεό. Ἔρα ἡ ζωὴ τοῦ Πατρὸς εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ὁ Πατήρ. «Εἰ ἔχειν ἐν ἑαυτῷ ζωὴν λέγεται ὁ Πατήρ, ἕτερόν τί ἐστιν αὐτός παρὰ τὴν ἐν αὐτῷ ζωὴν; Εἰ δὲ τοῦτο, διπλὴ τις ὡσπερ καὶ σύνθεσις περὶ αὐτοῦ νοηθήσεται... Ζωὴ ἄρα, ἣν ὁ Πατήρ ἔχει ἐν ἑαυτῷ οὐχ ἕτερα τίς ἐστι παρὰ τὸν Υἱόν, καὶ πάλιν ἡ ἐν Υἱῷ ζωὴ οὐχ ἕτερα τίς ἐστι παρὰ τὸν Πατέρα». Ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς οἱ Ἀκινδυνιανοὶ συμπεραίνουν, ὅτι ἡ ζωὴ ταυτίζεται μὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἄρα δὲν ὑπάρχει ζωὴ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν οὐσία ὡς ἐνέργεια.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος ἐκφράζεται στὸ χωρίο τοῦτο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο γιὰ τὸν λόγο ὅτι ἀντιμετωπίζει τοὺς Ἀρειανούς, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνταν τὸ ὁμοούσιον, ἢ καὶ τὸ ὅμοιον τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Πρὸς ἀπόκρουσί των τονίζει ἐδῶ τὴν ταυτότητα τῆς ζωῆς μὲ τὴν οὐσία. Χρησιμοποιεῖ ὁμοῦς ὁ Κύριλλος κατ' ἄλλον τρόπο τὴν ἐνέργεια. «Ἐν δὲ τῶν προσόντων τῷ Πατρὶ καὶ ἡ ζωή»⁹. Τὰ προσόντα εἶναι οἱ ἐνέργειαι, καὶ ἡ ζωὴ λοιπὸν εἶναι ἐνέργεια. Στὴν ἐκφρασι τοῦ Κυρίλλου στὸ ὑπὸ ἐρμηνεία χωρίο εἶναι ζήτημα ὀρολογίας καὶ ὄχι δογματικῆς ἀκριβολογίας.

8. Ἰω. 14, 10.

9. Θυσαυροὶ 14, PG 75, 236C.

Τὸ κείμενο τῶν δύο αὐτῶν πραγματειῶν, ποὺ διατηρεῖται ἀσθενῶς ἀπὸ τὴ χειρόγραφη παραδόσι, παρέμενε ἀνέκδοτο, καὶ ἐξεδόθη γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Β. Φανουργάκη στὴ συνολικὴ ἔκδοσι τῶν ἔργων τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου¹⁰.

10. Παναγ. Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα Δ'*, Θεσσαλονίκη 1988.

Β'. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑΣ

Ἀπὸ τῆ δραστηριότητα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ κατὰ τὴν αἰχμάλωτισί του ἀπὸ τοὺς Τούρκους προέκυψαν τρία κείμενα, ἥτοι δύο ἐπιστολὲς ποὺ ἐγράφηκαν ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιο, καὶ μία διάλεξις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Χιόνων, ποὺ καταγράφηκε ἀπὸ τὸν ἰατρὸ Ταρωνεῖτη. Τὰ κείμενα αὐτά, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς εἰδήσεις γιὰ τὶς περιπέτειες τοῦ ἱεράρχη στὴ Μικρὰ Ἀσία, περιλαμβάνουν καὶ τρεῖς διαλέξεις τοῦ Παλαμᾶ μὲ ἐκπροσώπους τῆς τουρκικῆς κοινωνίας, ἥτοι τὴν πρώτη μὲ τὸν νεαρὸ ἡγεμονίδη Ἰσμαήλ, ἐγγονὸ τοῦ ἐμήρη Ὁρχάν, τὴ δευτέρα μὲ τοὺς Χιόνες, καὶ τὴν τρίτη μὲ κάποιον θρησκευτικὸ λειτουργό, τασιμάνη. Τόσον ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς ὅσο καὶ ἄλλοι παράγοντες ἐθεώρησαν τὶς ἐνδιαφέρουσες αὐτὲς διαλέξεις σὰν σπουδαῖο ἱεραποστολικὸ ἐπίτευγμα αὐτοῦ κατὰ τὶς δύσκολες γι' αὐτὸν ἐκεῖνες ἡμέρες, γι' αὐτὸ καὶ αὐτὸς μὲν συμπεριέλαβε ἐκθέσεις γι' αὐτὲς στὰ ὑπὸ ἐξέτασι κείμενα, εἴτε μὲ τὸ ἴδιο τὸ χέρι του εἴτε μὲ τὸ χέρι τοῦ Ταρωνεῖτη, ὁ δὲ Φιλόθεος Κόν-κινος συμπεριέλαβε τὰ κύρια σημεῖα τῶν ἐκθέσεων αὐτῶν στὸν *Βίο τοῦ Γρηγορίου*¹.

Ὁ Παλαμᾶς στὴν *Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν* του λέει ὅτι δὲν θὰ ὑπῆρχε καταλληλότερη ἀφορμὴ ἀπὸ τὶς πρόσφατες περιπέτειές του, γιὰ νὰ γράψῃ ἀκόμη καὶ σύγγραμμα, ἂν δὲν εἶχε χάσει τὴν πρὸς τοῦτο φιλοτιμία του, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸ χρόνον εἶχε παραβλέψει τὴ συγγραφὴ. Ἐννοεῖ πιθανῶς ὅτι ὄχι μόνο κατὰ τοὺς τελευταίους πέντε μῆνες, ἀφ' ὅτου ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονί-

1. Ὡπως διαιρεῖται στὴ χειρόγραφη παράδοσι. Στὴν ἐκδοσι τοῦ *Βίου* (Ἱεροσόλυμα 1857 καὶ PG151) τὰ σχετικὰ τμήματα ἔχουν παραλειφθῆ. Αὐτὰ περιλαμβάνονται στὴν ἐκδοσι Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1984.

κη στήν Τένεδο, ἀλλ' ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν πρὶν ἀπὸ αὐτὴν περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία, λόγῳ τῆς ἀσθενείας του κυρίως, εἶχε παραλείψει τὸ συγγραφικὸ ἔργο.

Ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του ἔξ ἄλλου συνάγεται ὅτι εἶχε κάποια δυσκολία νὰ γράφῃ λόγῳ πιθανῶς προβλήματος τοῦ χεριοῦ του, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος στὴ γενικὴ εἰσαγωγή τοῦ παρόντος τόμου. Τὸ πανομοιότυπως λεγόμενον στὶς δύο ἐπιστολές του ὅτι «τὰ ἐν ταῖς ἑξῆς γράφειν ὁ μὲν λογισμὸς ἐθέλει, ἡ δὲ χεὶρ οὐκ ἰσχύει»², σημαίνει ὅπωςδήποτε κάποια πάθησι, ἐνῶ τὸ λεγόμενον στὴ συνέχεια «καὶ ταῦτα δὲ δι' ὑμᾶς ἔγραψα τοὺς ποθοῦντας» σημαίνει ἢ ὅτι ἐκακογράφησε μὲ τὸ ἀσθενὲς χέρι του ἢ ὅτι ἔγραψε μὲ ἄλλο πρόσωπο, προσθέτοντας ἰδιοχείρως αὐτὴν μόνον τὴν σημείωσι.

1. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ δὲν παρουσιάζει ἐνότητα, καὶ ὅπως συνάγεται μετὰ ἀπὸ προσεκτικὴ ἐξέτασι αὐτῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία αὐτοτελῶς στὴν ἀρχὴ γραφέντα τεμάχια.

α) (1-17). Τὸ τμήμα αὐτό, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή (1-4), περιέχει μία ἔκθεσι γιὰ τὶς περιπέτειές του ἀπὸ τὴ στιγμὴ τοῦ ἀπώπλου ἀπὸ τὴν Τένεδο μέχρι τὴν ἀφίξι τους στὴν περιοχὴ τῆς ἐπαύλεως τοῦ Ὁρχάν (5-13α). Περιγράφει τὴν ἀτυχῆ στιγμὴ τῆς καταλήψεως τοῦ πλοίου ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὴν Καλλίπολι, τὴν κακοποίησι τῶν αἰχμαλώτων ἀπὸ αὐτοὺς, τὴν ἀπαίτησι λύτρων, καὶ τὴν προσαγωγή μέσω Λαμψάκου, Πηγῶν καὶ Προύσας στὴν ἔπαυλι τοῦ Ὁρχάν. Οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες στὶς πόλεις αὐτὲς παρουσιάζονται συρρικνωμένες. Στὴ συνέχεια τὸ τμήμα περιέχει διήγησι γιὰ τὴ θεολογικὴ συζήτησι τοῦ Παλαμᾶ μὲ τὸν Ἰσμαήλ, ἐγγονὸ τοῦ Ὁρχάν, ἢ ὁποία πρέπει νὰ διεξήχθῃ ἑλληνιστί, διότι δὲν μνημονεύεται ἢ χρῆσις διερμηνέως (13β-16). Τέλος περιέχει ἀναφορὰ τῆς συζητήσεως μὲ τοὺς Χιόνας, γιὰ τὴν ὁποία παραπέμπει στὴν ἔκθεσι τοῦ Ταρωνεῖτη (17).

2. Ἐπιστολαὶ Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, 30, Πρὸς ἀνώνυμον, 12. Βλ. ἐπίσης καὶ παρ. 1 τῆς δεύτερης ἐπιστολῆς.

Τὸ τμήμα αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν του, πού ἐγράφηκε μόλις ὁ ἱεράρχης ἔφθασε ἀπὸ τὴν ὄρεινὴ περιοχὴ στὴ Νίκαια, δηλαδή κατὰ τὴν πρώτη ἡμέρα τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του, στὶς ἀρχές Ἰουλίου τοῦ 1354, σύμφωνα πρὸς τὶς ἐσωτερικὲς μαρτυρίες. Ὅτι ἐγράφηκε τὴν πρώτη ἡμέρα συνάγεται ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν ἀναφέρεται στὸ ἐπεισόδιο τῆς δεύτερης ἡμέρας τῆς παραμονῆς στὴ Νίκαια, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τοῦ δευτέρου τμήματος.

Ἄν καὶ δὲν ἦταν ἀπίθανο νὰ περιπέση στὰ χέρια τῶν Τούρκων ἢ ἐπιστολὴ, ὁ Παλαμᾶς δὲν ἐδίστασε νὰ χρησιμοποίησῃ σκληρὲς λέξεις γι' αὐτούς, καὶ κυρίως γιὰ τὴ μεγαλαυχία τους ὅτι ἐπικράτησαν τῶν Βυζαντινῶν λόγω τῆς θεοφιλίας των. Τὸ δυσσεβὲς καὶ θεομισὲς καὶ παμμίαρον αὐτὸ γένος ἀγνοεῖ ὅτι ὁ κόσμος αὐτὸς εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασι τοῦ πονηροῦ καὶ ὅτι ἐπικρατοῦν σ' αὐτὸν οἱ κακοί, οἱ δοῦλοι τῶν κάτω καὶ ἐκεῖνοι ποῦ ἐκδιάζουν μὲ ὄπλα τοὺς γειτονεύοντες. Ἀπλῶς οἱ Τούρκοι λόγω τῆς ἀγριότητάς των παραδόθηκαν στὸ νὰ ζοῦν ἀπάνθρωπα: «ὥστε βιοῦν αἰσχροῦς καὶ ἀπανθρώπως καὶ θεομισῶς καί... ἐπὶ τῶξω καὶ μαχαίρᾳ καὶ ἀσωτία ζῆν, ἐπεντροφῶντες ἀνδραποδισμοῖς, φόνοις, λεηλασίαις, ἀρπαγαῖς, ἀκολασίαις, ἀνδρομανίαις» (8).

Βέβαια τὸ τμήμα αὐτό, σὰν αὐτοτελὴς ἀρχικῶς ἐπιστολὴ, κατακλειόταν ἀπὸ κατάλληλο ἀσπασμό, ὁ ὁποῖος ἐξέπεσε κατὰ τὴν προσάρτησι σ' αὐτὸ τοῦ δευτέρου τμήματος.

β) Τὸ δεύτερο τμήμα (18—30) ἀποτελεῖ μία δεύτερη ἐπιστολὴ, ἢ ὁποία περιέχει βασικῶς ἐκθεσι γιὰ τὴ διάλεξι μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ ἑνὸς Τούρκου θρησκευτικοῦ λειτουργοῦ, τασιμάνη. Τῆς ἐκθέσεως προσηγεῖται μία σύντομη εἰσαγωγὴ καὶ μία ἀναφορὰ τῶν κινήσεων τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τὶς δύο πρώτες ἡμέρας τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του. Στὴν εἰσαγωγὴ (18) μαρτυρεῖται ὅτι τὴν πρώτη ἐπιστολὴ εἶχε συντάξει ἐκεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν ἄφιξί του, ὁ τρόπος δὲ τῆς ἐκφράσεως δείχνει ὅτι τὸ τεμάχιο ποῦ ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ νῆα ἐπιστολὴ. «Ἴστε δὲ καὶ τῆ Νικαία με νῦν ἐνδημήσαντα, καθ' ἣν καὶ τινος ἀδείας τυχὼν ὡς ἐν βραχεῖ διηγησάμην τὰ τῆς ἐμῆς αἰχμαλωσίας πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην». Στὴ σύντομη διήγησι γιὰ τὶς κινήσεις του γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἄφιξί του στὴ Νίκαια, τὴν ὑποδοχὴ του ἀπὸ τὸν Ταρωνεῖτη καὶ τὴν παρακολούθησι κατὰ τὴ δεύτε-

ρη ἡμέρα τῆς κηδείας ἐνὸς Τούρκου. Ἀπόρροια τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς εἶναι ἡ διάλεξις (22—29), τῆς ὁποίας τὰ κύρια στοιχεῖα εἶναι ἡ ἀντιθετικὴ ἀνάδειξις τῆς ἀλήθειας τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχηγῶν τῶν δύο θρησκειῶν, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Μωάμεθ.

γ) Τὸ τρίτο τμήμα περιέχει παραινέσεις πρὸς τὴν Ἐκκλησία του (31—35). Ἡ δευτέρα ἐπιστολή, ὅπως ἐλέχθηκε παραπάνω, κατεκλειόταν μὲ τὸν ἐπίλογο ὁ ὁποῖος περιέχεται στὴν παράγραφο 30 καὶ κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ σύλλογος διαλύθηκε ἐκείνη τὴν ἡμέρα. Ὁ Παλαμᾶς στὸ σημεῖο αὐτὸ δηλώνει ὅτι θὰ ἤθελε νὰ γράψῃ καὶ γιὰ τὰ συμβᾶντα κατὰ τὶς ἐπόμενες ἡμέρες ἀλλὰ τὸ χέρι του δὲν ἔχει τὴν πρὸς τοῦτο δύναμι. Παραδόξως ἀκολουθοῦν πέντε ἀκόμη παράγραφοι καὶ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, πῶς τὸ ἀσθενὲς χέρι του κατώρθωσε ἔπειτα νὰ γράψῃ τὸ στὴ συνέχεια κείμενο ἐνῶ ἀδυνατοῦσε νὰ γράψῃ γιὰ τὰ συμβᾶντα. Προφανῶς λοιπὸν τὸ τμήμα τοῦτο ἀποτελοῦσε τρίτο αὐτοτελὲς κείμενο, τὸ ὁποῖο ἔγραψε ὁ Γρηγόριος εἴτε προηγουμένως, ὅποτε τὸ ἀπέστειλε μαζὶ μὲ τὴν πρώτη ἐπιστολή ὡς διδαχὴ στὸ ποίμνιο ἀπὸ τὸν αἰχμάλωτο ποιμενάρχη, εἴτε μετέπειτα, διὰ χειρὸς ἄλλου στὴν περίπτωσι αὐτή, καὶ τὸ ἀπέστειλε μαζὶ μὲ τὴν δευτέρα ἐπιστολή ἢ καὶ ἀνεξάρτητα μετὰ ἀπὸ αὐτήν.

2. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΑΝΩΝΥΜΟΝ

Αὐτὴ εἶναι ἀντίγραφο τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησία του, δηλαδή τοῦ σημερινοῦ δευτέρου τμήματος τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς. Τὸ ἀντίγραφο, πού ἀποδίδει κατὰ λέξι τὸ περιεχόμενον τοῦ πρωτοτύπου, μὲ ἐλαφρὲς πολλὰς φορές τροποποιήσεις, δὲν ἔχει οὐσιώδη αὐτοτελεῖ ἀξία. Εἶναι ὅμως χρήσιμο, γιὰ νὰ ἐννοήσωμε τὸν τρόπο τῆς ἐνέργειας τοῦ μητροπολίτη. Φαίνεται ὅτι τόσον ἡ πρώτη ἐπιστολή ὅσο καὶ ἡ δευτέρα ἐστάλθηκαν καὶ σ' ἄλλα ἀντίγραφα, πού ἔγιναν ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα, πρὸς φίλους καὶ μαθητὰς τοῦ Γρηγορίου. Ἀπὸ αὐτὸ διασώθηκε μόνο τὸ παρόν.

Ὁ παραλήπτης αὐτοῦ (1) ἦταν μαθητῆς τοῦ «μακαρίου» Δαβὶδ ἐκείνου, καὶ σύμφωνα μὲ τὴν παρασελίδια σημείωσι, τοῦ Δαβὶδ τοῦ Δισυπάτου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη ἀποθάνει. Ἡ ἄποψις ὅτι ἡ ἐπιστολή, βάσει τῆς σημειώσεως, ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὸν τὸν Δα-

βιδ Δισύπατον, ὅπως ὑπέθεσεν ὁ πρῶτος ἐκδότης M. Treu, εἶναι ἐσφαλμένη, ὡς ὑπέδειξεν ὁ Meyendorff³.

3. ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΠΑΛΑΜΑ ΠΡΟΣ ΧΙΟΝΑΣ

Ἡ διάλεξις τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πρὸς τοὺς Χιόνας, σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ πρώτου, διεξήχθη στὴν ἔπαυλι τοῦ ἀμηρᾶ Ὁρχάν, εὐρισκόμενη σὲ λοφώδη περιοχὴ καὶ μὲ τὴν πρωτοβουλία αὐτοῦ⁴. Ὁ Φιλόθεος στὸν *Βίος* βεβαιώνει ὅτι αὐτὴ διεξήχθη στὴ Νίκαια· «ἐπεὶ καὶ εἰς Νίκαιαν... ἡ μεγάλη τοῦ Θεοῦ πρόνοια τὸν γενναῖον μετεκαλεῖτο... ἔνθα δὲ καὶ τοῖς τοῦ Χριστιανισμοῦ παραβάταις Χιόναις εἰς διάλεξιν καὶ ὁμιλίαν κατέστη»⁵. Ἡ πληροφορία αὐτὴ δὲν ἔρχεται ὅπωςδῆποτε σὲ ἀντίθεσι μὲ τὴν τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἡ γνώμη ὅτι ἡ διάλεξις ἔγινε κοντὰ στὴν Προῦσα⁶, δὲν εἶναι ὀρθή. Κι' αὐτὸ διότι ἡ ἔπαυλις τοῦ Ὁρχάν εὐρισκῶταν σὲ ἀπόστασι δύο ἡμερῶν ἀπὸ τὴν Προῦσα, καὶ ἂν ἡ διεύθυνσις αὐτῆς ἦταν πρὸς τὴ Νίκαια, τότε πιθανῶς αὐτὴ ἦταν πλησιέστερα πρὸς τὴ Νίκαια παρὰ πρὸς τὴν Προῦσα, ὁπότε δικαιολογεῖται ἡ εἶδησις τοῦ Φιλοθέου καὶ ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι ὁ θεράπων ἰατρὸς τοῦ Ὁρχάν, ὁ Ταρωνεῖτης, διέμενε μονίμως στὴ Νίκαια.

Ὅλες οἱ πηγές ἀποδίδουν τὴ σύνταξι τοῦ διαλόγου στὸν ἰατρὸ Ταρωνεῖτη· ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν (17), ὁ Βίος Παλαμᾶ ὑπὸ τοῦ Φιλοθέου Κοκκίνου⁷ καὶ ἡ χειρόγραφη παράδοσις αὐτῆς. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ βραχεῖα παραλλαγή, τὴν ὁποία διατηρεῖ ὁ κῶδιξ Οὐψάλας 28, δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτη. Εἶναι ἐνδιαφέρον ἐν προκειμένῳ νὰ λεχθῇ ὅτι, ἐνῶ στὸν τίτλο τοῦ ἔργου φέρεται ὁ Ταρωνεῖτης γενικὰ ὡς «παρῶν καὶ αὐτήκοος», στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν (17) προστίθεται ἡ χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια ὅτι αὐτὸς «ἐγγράφως ὑπεσημήνατο», πράγμα πού σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι ἐτήρησε βραχυγραφικὰς σημειώσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες αὐτὸς ἐξήγαγε τὸ κείμενο.

3. *Introduction*, σ. 377.

4. *Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν*, 17.

5. Π. Χρήστου, *Βίος*, 8, 10.

6. J. Meyendorff, *Introduction*, σ. 160, σημ. 20.

7. Π. Χρήστου, *Βίος*, 8, 25.

Τὸ κείμενο διασώζεται σὲ δύο παραλλαγές, βραχεῖα καὶ ἔκτενῃ. Φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον ὅτι ἡ βραχεῖα προέρχεται κατὰ περίληψιν ἢ παραφθορὰ τῆς ἔκτενουσ. Ἡ Α. Philirridis Braat ὑπεστήριξεν ὅτι ἀρχικὴ παραλλαγή εἶναι ἡ βραχεῖα, ποῦ συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Ταρωνεῖτη, ἐνῶ ἡ ἔκτενῆς προῆλθεν ἀπὸ ἐπεξεργασία αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ. Συμφωνοῦμε μὲ τὸ πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως, τὸ ὁποῖο εἶναι καὶ τὸ βασικώτερο, ὄχι ὁμως καὶ μὲ τὸ δεύτερο. Κι' αὐτό, ὡς πρὸς τὸ δεύτερο σημεῖο, διότι ὁ Παλαμᾶς δὲν ἦταν ἀπὸ ἐκείνους ποῦ εὐχαριστοῦνται μὲ τὴ διασκευὴ ξένων γραμματειακῶν προϊόντων, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ στοιχεῖα διαφοροποιήσεως μεταξὺ βραχεῖας παραλλαγῆς εἶναι ἀνάρμοστα γιὰ τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης.

Ἡ βραχεῖα παραλλαγή, ποῦ καλύπτει τὰ δύο τρίτα τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἔκτενουσ, εἶναι ἀτημέλητη καὶ συνήθως παραλείπει τὰ εἰσαγωγικά καὶ διαδικαστικά στοιχεῖα. Παρουσιάζει τὴ θεολογικὴ συζήτησι λιτὰ καὶ ἀπλοϊκά, ὅπως οἱ Χιόνοι καὶ οἱ Τοῦρκοι μπορούσαν νὰ διεξαγάγουν αὐτὴν μ' ἓνα διαπρεπῆ χριστιανὸ θεολόγο καὶ ὅπως ὁ ἰατρὸς καταγραφεὺς μπορούσε νὰ τὴν κατανοήσῃ. Ὅπως εἶπομε ἤδη παραπάνω, τὸ κείμενο ἐξήχθη ἀπὸ τις «ὑποσημειώσεις», δηλαδὴ ἀπὸ τὰ βραχυγραφικὰ σημεῖα. Εἶναι λοιπὸν εὐλογον ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀρχικὸς τίτλος, ὁ δὲ ὑφιστάμενος σήμερα ἔχει προστεθῆ μετέπειτα· καὶ ὅτι ἐπίσης δὲν ὑπάρχει τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτη, διότι ὁ Ταρωνεῖτης ἐκράτησε ἀπλῶς καὶ μόνο τις σημειώσεις ἀπὸ τὰ λεγόμενα.

Αὐτὴ ἡ μορφή τοῦ κειμένου, ἡ βραχεῖα, παρασκευάσθηκε πρὶν ἀπὸ τὴ σύνταξιν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὴν Ἐκκλησία, ἐφ' ὅσον μνημονεύεται σ' αὐτὴν (17). Καταγράφηκε στὴ Νίκαια λίγο μετὰ τὴ διεξαγωγή τοῦ διαλόγου καὶ παραδόθηκε στὸν Παλαμᾶ ἀμέσως κατὰ τὴν ἄφιξίν του στὴν πόλιν αὐτή, ὅταν ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸν Ταρωνεῖτη.

Μετὰ τὴν ἐξαγωγή τοῦ κειμένου ἀπὸ τις βραχυγραφικὰς σημειώσεις ὁ Ταρωνεῖτης πρέπει νὰ παρατήρησε ὅτι ὑπῆρχαν σ' αὐτὸ ἑλλείψεις, οἱ ὁποῖες μπορούσαν νὰ τοῦ στοιχίσουν προσωπικὴ μείωσι καὶ ταλαιπωρίες· γι' αὐτὸ ἀναγκάσθηκε ν' ἀναθεωρήσῃ ἑλαφρῶς τὸ κείμενο μὲ προσθήκας κυρίως, οἱ ὁποῖες γιὰ τὸν Παλαμᾶ δὲν εἶχαν καμμιά σημασία.

Ἔτσι κατὰ πρῶτον ἔθεσε τὸ ὄνομά του ἐπικεφαλῆς τοῦ ἔργου, ὅπως εἶναι εὐλογον. Δεύτερον ἐσημείωσε τὰ περιστατικὰ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ διαλόγου, προσθέτοντας ὅτι τὸν διάλογο ἐπρογραμμάτισε ὁ ἀμηρᾶς Ὀρχάν, ὅτι οἱ Χιῶνες ἤθελαν νὰ τὸν ἀποφύγουν καὶ τελικῶς ἐδέχθησαν νὰ μετᾶσχουν σ' αὐτὸν χωρὶς τὴν παρουσία αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ ἀμηρᾶ, ἀλλὰ παρουσία τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Παλαπάνου (1). Τρίτον προῖσθεσε τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιὰ τὸν συνήθη ἐγκωμιασμὸ τοῦ ἡγεμόνος Ὀρχάν (4). Τέτατον ἐπεσήμανε τὴν ἀντιπάθεια τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τοὺς Χιῶνες, ἀντιδιαστέλλοντας τὴ θέσι του ἔναντι τῶν Τούρκων (4) καὶ κατέγραψε τὴν ὑβριστικὴ διαγωγὴ ἐνὸς ἐκ τῶν Χιονῶν, κατὰ τὴ λῆξι τῆς συζητήσεως, σὲ ἀντίθεσι πρὸς τὴν καλὴ διαγωγὴ τῶν Τούρκων (16). Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ὀρχάν, ἀργὰ ἢ γρηγορα, θὰ ἐλάμβανε γνῶσι τοῦ περιεχομένου τοῦ κειμένου αὐτοῦ καὶ ὁ Ταρωνεῖτης ἐπιθυμοῦσε νὰ προλάβῃ ἐνδεχόμενι σὲ βάρος του ἐντύπωσι ἀπὸ αὐτό.

Αὐτὴ ἡ ἐκτενὴς παραλλαγή πρέπει νὰ συντάχθηκε λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν προηγούμενη καὶ σ' αὐτὴν ἀναφέρεται ὁ Φιλῶθεος, ὅταν λέγῃ ὅτι ὁ Ταρωνεῖτης «γράφας ἀπέστειλε τοῖς ἐν Βυζαντίῳ»⁸. Αὐτὴ πρᾶγματι ἡ παραλλαγή εἶναι ἐκείνη ποὺ διαδόθηκε εὐρέως, ἐνῶ ἡ βραχεῖα, ἀπὸ ὅσα γνωρίζομε, διασώζεται μόνον σ' ἓνα χειρόγραφο (U).

8. Π. Χρήστου, Βίος, 8, 25.

Ἡ ἐπιστολή πρὸς τὴν Ἐκκλησία τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει ἐκδοθῆ γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Κ. Ι. Δυοβουνιώτη στὸν Νέον Ἑλληνομνήμονα 16 (1922), σ. 7-21, ἀπὸ τὸ ΡΙ κατάλοιπο τοῦ Σπ. Λάμπρου¹. Τοῦτο ὁ Σπ. Λάμπρος εἶχεν ἀντιγράψει ἀπὸ τὸν κώδικα 215 τῆς μονῆς Παντελεήμονος τοῦ Ἁγίου Ὑδρους. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς εὐρίσκεται ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴ Διάλεξι πρὸς Χιόνας καὶ στὸν κώδικα αὐτὸν καὶ στὸν κώδικα 1379 Ἀθηνῶν. Καὶ ἐπισημαίνεται τοῦτο ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ 1892 ὁ Α. Ι. Σακελλίων ἔχοντας στὰ χέρια του πρὸς ἔκδοσι τὸ κείμενο τῆς Διαλέξεως, τὸ ὁποῖον ἐξέδωσε στὸ περιοδικὸ Σωτήρ, τόμ. 1892, σ. 240 -246, δὲν ἐξέδωσε καὶ τὴν ἐπιστολή, διότι ἀπὸ παρανόησι τῶν λεγομένων ἀπὸ τὸν Μ. Τρευ στὰ εἰσαγωγικὰ τῆς ἐκδόσεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἄλλης ἐπιστολῆς τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Παλαμᾶ, τῆς κακῶς φερομένης ἤδη στὴ σειρά τοῦ J. Migne, PG 150. Χωρὶς νὰ ἐλέγξῃ τὸ πρᾶγμα ἰσχυρίσθηκε ὅτι εἶναι ἐκδεδομένη ἐκεῖ καὶ γι' αὐτὸ παρέλειψε τότε τὴν ἔκδοσί της. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν τὴν ἐπιστολή ἐξέδωσε τὸ 1922 ὁ Κ. Ι. Δυοβουνιώτης ὅπως ἐλέχθηκε στὴν ἀρχή. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σοφοκλῆς ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὁ ὁποῖος ἐξέδωσε τὶς 22 ὁμιλίαις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ τὸ 1861, εἶχε κατὰ νοῦν νὰ ἐκδώσῃ καὶ τὴν Ἐπιστολή καὶ τὴν πρὸς Χιόνας Διάλεξι, ἀλλὰ δὲν ἐπρόλαβε. Ἐκδοσις τῆς Ἐπιστολῆς καθὼς καὶ τῶν δύο ἄλλων κειμένων τῆς αἰχμαλωσίας ἔγινε ἀπὸ τὴν Anna Philippidis-Braat, στὸ *Travaux et Mémoires* 7, Paris 1979, σσ. 137-165.

Τὰ κείμενα αὐτὰ ἐκδόθησαν κριτικῶς ἀπὸ τὸν Β. Φανουργάκη καὶ συμπεριελήφθησαν στὴ συνολικὴ ἔκδοσι τῶν ἔργων τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου³.

1. Μερικὴ ἐπανεκδοσις ἀπὸ τὴν ἔκδοσι αὐτὴ ἀπὸ τὸν Δ. Ζακυνθινό, «Βυζαντινὰ κείμενα», Βασικὴ Βιβλιοθήκη «Ἄετοῦ», 3, Ἀθῆναι 1957, σσ. 295-302.

2. Δελτίον ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας.

3. Παν. Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, Δ', Θεσσαλονίκη 1988.

Γ' Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΣ

Τὴ συζήτησι μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ Γρηγορᾶ στὴν ἀρχὴ τοῦ θέρους τοῦ ἔτους 1355 ἀκολούθησε ἔντονη συγγραφικὴ δραστηριότης καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές. Τὰ τελευταῖα γραπτὰ τοῦ Παλαμᾶ, οἱ *Λόγοι Κατὰ Γρηγορᾶ Α'-Δ'*, προήλθαν ἀπὸ αὐτὴ τὴ συζήτησι, οἱ δύο πρῶτοι ἀμέσως, οἱ ἄλλοι ἐμμέσως. Τὸ δοκίμιον *Περὶ ῥήσεως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*, ἃν καὶ εἶχε γραφῆ λίγόν ἐνωρίτερα, ἐκδίδεται ἐδῶ μαζὶ μ' αὐτά, διότι ἀπὸ τὴ χειρόγραφη παράδοσι ἔχει συνδεθῆ μ' αὐτά μέχρι σημείου πολλὰς φορὰς νὰ χαρακτηρίζεται ὡς «Κατὰ Γρηγορᾶ Λόγος Ε'». Στὴν ἀρχὴ τῆς ὁμάδος ἐκδίδεται ἡ ἔκθεσις τοῦ Γ. Φακρασῆ γι' αὐτὴ τὴ συζήτησι.

ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΔΙΗΓΗΣΙΣ

Ἡ ἔκθεσις τοῦ Γρηγορᾶ γιὰ τὴ συζήτησι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Παλαμᾶ προσφέρει μιὰ μονομερῆ εἰκόνα τόσο γιὰ τὰ περιστατικά, ὅσο καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, καὶ αὐτὸ τὸ παραδέχθηκε καὶ ὁ ἴδιος κατὰ κάποιον τρόπο στὴν ἀρχὴ τοῦ δευτέρου λόγου. Ἐξ ἄλλου οἱ δύο πρῶτοι *Κατὰ Γρηγορᾶ* λόγοι τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἀποτελοῦν πράγματι ἔκθεσι περὶ τῆς συζητήσεως, ἀλλ' ἀναίρεσι τῶν δογματικῶν ἀπόψεων, οἱ ὁποῖες ἀπαντῶνται σὲ ἔκθεσι τοῦ Γρηγορᾶ.

Τοῦ Γεωργίου Φακρασῆ ὁμως ἡ ἔκθεσις εἶναι ὡς ἀπὸ τὴ φύσιν ἀντικειμενική. Ὁ Δ. Balfour¹ φρονεῖ ὅτι ἡ ἔκθεσις τοῦ Φακρασῆ συντάχθηκε κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ βασιλέως ὡς ἀπάντησις στὴ μεροληπτικὴ ἔκθεσι τοῦ Γρηγορᾶ. Ἡ βραχεῖα παραλλαγή ἀπο-

1. «Palamas' Reply to Gregoras of their Debate in 1355», XVI Internat. Byzantinistenkongress, Akten II/4, 245-256 (σ. 249).

τελεῖ ἀντικειμενική ἀποτύπωσι τῆς συζητήσεως βάσει ταχυγραφημένων σημειώσεων.

Πράγματι ἡ βραχεῖα παραλλαγή διατήρησε τὰ βασικά δείγματα τῆς προελεύσεώς της ἀπὸ ταχυγραφημένα πρακτικά, ἐνῶ ἡ ἐκτενής παραλλαγή προέκυψε πρῶτον ἀπὸ τὴν ἀνάλυσι τῶν βραχυγραφικῶν στοιχείων, καὶ δεύτερον ἀπὸ ἐλαφρὴ ἀνάπτυξι ὠρισμένων θεολογικῶν ἐνοιῶν. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο σημεῖο ἀρκοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ παραδείγματα:

Βραχεῖα

B.

Φ.

Θ.

Ἐκτενής

Πάντες δὲ εἶπον καὶ προπάντων ὁ
θειότατος βασιλεὺς ὅτι...

Ὁ δὲ φιλόσοφος ἐνίστατο λέγων...

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν ὅτι...

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερο σημεῖο πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν φαίνεται νὰ προστέθηκε τίποτε ξένο πρὸς τὰ λεχθέντα κατὰ τὴ συζήτησι.

Τὸ ἔργο τῆς τηρήσεως τῶν πρακτικῶν εἶχεν ἀνατεθῆ, προφανῶς ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως συνηθίζοταν σὲ ἐπίσημες συζητήσεις, στὸν πρωτοστράτορα Γεώργιο Φακρασῆ, γνωστὸν ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία του στὸν Καντακουζηνὸ ὡς στρατηγοῦ συναρχηγοῦ τοῦ ἰππικοῦ κατὰ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο². Ἀργότερα μνημονεύεται ὡς στρατοκράτωρ, δηλαδὴ ἀρχηγὸς τῶν αὐτοκρατορικῶν ἰπποκόμων τοῦ Καντακουζηνοῦ^{2α}, τώρα δὲ διατηρεῖ τὸ ἴδιο ἀξίωμα πλησίον τοῦ Παλαιολόγου. Ὁ Φακρασῆς ἀντεπεξῆλθε μὲ ἐπιτυχία στὸ ἔργο του, ὅπως φαίνεται, ἂν καὶ ἐτήρησε τὰ κύρια μόνο σημεῖα τῶν λεχθέντων. Δεδομένου ὅτι ἡ συζήτησις διήρκεσε μισὴ νύχτα, σύμφωνα μὲ τὴ βεβαίωσι τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἥτοι ἐπὶ τετράωρο περίπου, ἔπρεπε κανονικὰ νὰ ἐκφερθοῦν τουλάχιστο 16.000 λέξεις. Σαφῶς λοιπὸν ἡ βραχεῖα ἔκθεσις, περιέχοντας 3.700 λέξεις περίπου, δὲν περιέλαβε ὅλα τὰ λεχθέντα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκτενής ἔκθεσις δὲν περιέλαβε ὅλα, διότι ἐκτείνεται μόνον σὲ 5.400 περίπου λέξεις· γι' αὐτὸ καλεῖται «ἐπίτομος διήγησις». Ἡ ἀποταχυγράφησις πρέπει νὰ ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Φακρασῆ καὶ ν' ἀποτελέσει τὴ

2. Περὶ αὐτοῦ βλ. Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορία* 3, 32, PG 153, 888A, Γρηγορᾶ, *Ἱστορία* 12, 16, PG 148, 848A.

2α. Καντακουζηνοῦ, *Ἱστορία* 3, 95, PG 153, 1272A. 4, 26 PG 154, 109B.

βραχεῖα παραλλαγή· προφανῶς ὁμως καὶ ἡ ἐκτενής παραλλαγή εἶναι δικό του ἔργο σύμφωνα μὲ τὰ τηρηθέντα στὴ μνήμη του.

Ἡ ἔκθεσις εἶναι ἀμερόληπτη καὶ ἀκριβής. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο σημεῖο ὀφθαλμοφανῶς δὲν μεροληπτεῖ ὑπὲρ τοῦ Γρηγορά, τὸν ὁποῖο φέρει ὡς ἀντικρουόμενον καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν βασιλέα· ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μεροληπτῇ οὔτε ὑπὲρ τοῦ Παλαμά, διότι ἦταν ἴσως ἄλλοτε ὀπαδός του ὁ ἴδιος, ὡς συνεργάτης τοῦ Καντακουζηνού, ἀλλὰ τώρα ὡς στρατηγὸς τοῦ Παλαιολόγου δὲν εἶχε λόγους νὰ φερθῇ χαριστικά πρὸς αὐτόν. Τὸ ὅλο πνεῦμά της εἶναι εἰλικρινές καὶ παρέχει τὴν εἰκόνα μιᾶς σοβαρῆς συζητήσεως. Ἡ ἀκρίβειά της κατοχυρώνεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὸ ἀνεπιτήδευτο ὕφος καὶ τὴν ἀπλότητα ἐκφράσεως.

Ὡς πρὸς τὰ περιστατικά τῆς συζητήσεως ὁ Γρηγοράς παρουσιάζει ἀξιοσημειώτες ἀντιφάσεις. Ἐτσι, ἐνῶ ἰσχυρίζεται ὅτι ὠρίσθηκε ἡ συνάντησις ἀπὸ τὸν βασιλέα ὡς μέρος τοῦ προγράμματος ἐνημερώσεως τοῦ λεγάτου³, μετὰ ἀπὸ λίγες σελίδες ὁμως ἐμφανίζει τὸν βασιλέα νὰ λέγῃ ὅτι, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ συνῆλθαν στὴν αἴθουσα διαλέξεων τῶν ἀνακτόρων, ἐπεθυμοῦσε ν' ἀκούσῃ τις ἀπόψεις τῶν δύο πλευρῶν αὐτὸς ὁ ἴδιος προσωπικά⁴. Περαιτέρω ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ἴδιος, ἀγνοώντας τὰ περὶ σχεδιαζομένης συζητήσεως ἐκ τῶν προτέρων, ἐκλήθηκε τὴν τελευταία στιγμή μὲ τὸν μεγάλο λογοθέτη, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὸν λόγο τῆς προσκλήσεως. Πιστεύει μάλιστα ὅτι αὐτὸ συνέβηκε μὲ τὴν ἐπιμονὴ τῆς βασίλισσας Ἐλένης, θυγατέρας τοῦ Καντακουζηνού, πού ἐπιδίωκε νὰ εἶναι ἀνέτοιμος ὁ Γρηγοράς, ὥστε νὰ μὴ μειονεκτήσῃ κατὰ τὴ συζήτησι ὁ Παλαμάς, τοῦ ὁποίου τὴν θεολογία ἐκτιμοῦσε αὐτή. Ἐν τούτοις αὐτὸς ἐμερίμνησε νὰ παραλάβῃ μαζί του δέλτον, βιβλίον πού περιεῖχε πατερικὰ παραθέματα καὶ σημειώσεις, τὸ ὁποῖο ἄνοιξε ἐπανειλημμένως⁵. Αὐτὲς αἱ ἀντιφάσεις προέκυψαν ἀπὸ τὴ φροντίδα τοῦ Γρηγορά νὰ δικαιολογήσῃ τὴν προφανῆ ὑστέρησί του κατὰ τὴ συζήτησι, γιὰ τὴν ὁποία ἄλλωστε ἐπικαλεῖται καὶ τὴν ὀδυνηρὴν κεφαλαλγία ἀπὸ τὴν ὁποία ὑπέφερε. Ὁ Γρηγοράς δὲν ἦταν πλέον ὁ ἀκμαῖος λόγιος τῆς τετάρτης δεκαετίας τοῦ

3. Ἱστορία, 29, 28, , PG 149, 232B.

4. Ἱστορία, 30, 2, PG 149, 236B.

5. Βλ. κυρίως Ἐπίτομος Διήγησις 17.

αἰῶνος αὐτοῦ, ἀλλ' ἓνας ἡλικιωμένος διανοούμενος γεμᾶτος μεμψιμοιρές.

Μόλις εἰσῆλθε στή βασιλική αὐλή εἶδε ἐκεῖ τὸν Παλαμᾶ νὰ περιμένη γιὰ τὴ συζήτησι. Τὴ στιγμή ἐκείνη καταλήφθηκε ἀπὸ ὀργή καὶ ἐσκέφθηκε νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν οἰκία του ἀδιαφορώντας γιὰ τὶς μηχανευόμενες, ὅπως ἐνόμιζε, ἐκεῖνες συζητήσεις. Ἐπειτα ὅμως, φοβούμενος μὴ τυχὸν κατηγορηθῇ γιὰ δειλία, ἐδυνάμωσε τὸν λογισμὸ του καὶ συνῆλθε⁶. Σὲ ἀντίθεσι πρὸς αὐτὸ ὅμως, στὴν ἀρχὴ τοῦ *Δογματικοῦ Α'* βεβαιώνει ὅτι δὲν γνωρίζει, ἂν ὁ Παλαμᾶς εὐρέθηκε ἐκεῖ σύμφωνα μὲ προμελετημένο σχέδιο ἢ τυχαῖα⁷.

Ἄλλος ἰσχυρισμὸς τοῦ Γρηγορᾶ ὀφείλεται στὴν προσπάθειά του νὰ παρουσιάσῃ τὸν αὐτοκράτορα εὐμενῶς διακείμενο πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιο καὶ δυσμενῶς πρὸς τὸν Παλαμᾶ, γι' αὐτὸ καὶ σημειώνει ὅτι δῆθεν ὁ αὐτοκράτωρ στὴν ἀρχὴ τῆς συζητήσεως ἐτόνισεν ὅτι, ὅπως παρατήρησε σὲ τόμους καὶ συγγράμματα κατὰ τὴν ἄποψι πολλῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν ἐμπεριέχονται θεολογικὲς καινοτομίες καὶ θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ διορθωθοῦν αὐτὲς οἱ καινοτομίες μὲ νέα συνοδικὴ ἀπόφασι· ἐπειδὴ ὅμως οἱ περιστάσεις δὲν τὸ ἐπιτρέπουν, θέλει πρὸς τὸ παρὸν νὰ ἐνημερωθῇ τοῦλάχιστον ὡς αὐτήκοος τῶν δύο ἀντιπάλων συζητούντων. Στὴ συνέχεια ὁ βασιλεὺς φέρεται νὰ δηλώνη ὅτι τὸν Τόμο τοῦ 1351, ὁ ὁποῖος προκαλεῖ τὶς ἀμφισβητήσεις, δὲν τὸν ὑπέγραψε ἀμέσως αὐτός, διότι εὐρισκὸταν τότε στὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ τὸν ὑπέγραψε ἀργότερα, ὅταν ἦλθε στὴν πρωτεύουσα, ἔχοντας ἐκβιασθῇ ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ εἶχε τότε τὴν ἐξουσία, τοῦ πενθεροῦ του δηλαδὴ Ἰωάννη Καντακουζηνου⁸. Ὁ Φακρασῆς ὅμως στὰ πρακτικὰ κατέγραψε, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀρνήθηκε πρότασι νὰ καὶ ὁ τόμος ἢ ἔστω καὶ νὰ προσκομισθῇ, διότι ἀνήκει στὴν Ἐκκλησία καὶ μόνον αὐτὴ μὲ τὰ ὄργανά της μπορεῖ ν' ἀποφασίσῃ γι' αὐτό· ὅτι μάλιστα ἐδέχθηκε ὅτι τὸ θεολογικὸ πρόβλημα ἔχει πλέον λυθῇ καὶ δὲν χωρεῖ νέα συζητήσεις γι' αὐτὸ καὶ ὅτι τώρα ἐπιθυμοῦσε ἀπλῶς νὰ ἐνημερωθῇ (2—3).

Ἐπρόκειτο γιὰ δημόσια συζήτησι στὸν οἰκείο χῶρο τῶν ἀνα-

6. *Ἱστορία* 29, 28, PG 149, 232B.

7. «Οὐκ οἶδ' ὀπότερον, εἴτε ἐκ προθεσμίας πάλαι μελετηθείσης ἔφεδρος ἐκεῖ που παρών, εἴτ' ἀπὸ τύχης, ὡς εἶωθε γίνεσθαι τὰ πολλὰ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πραγμάτων». *Ἱστορία* PG 149, 233B.

8. *Ἱστορία* 30, 2, PG 149, 236BC.

κτόρων, στην οποία παρίστατο ὁ αὐτοκράτωρ, ἢ αὐτοκράτειρα, ὁ μέγας λογοθέτης, ὁ λεγαῖτος τοῦ πάπα, καὶ προφανῶς πλήθη ἀξιωματούχων καὶ λογίων πού δὲν ἀναφέρονται, καὶ φυσικά οἱ συζητητές μαζί μὲ τοὺς ἀκολουθούς των. Ἀπὸ τῆ διήγησι τοῦ Γρηγοροῦ γίνεται φανερόν ὅτι τουλάχιστον ἓνας μαθητῆς του τὸν εἶχεν ἀκολουθήσει, ὁ ἀφηγητῆς τῶν κατὰ τὴν *Διάλεξιν* Ἀγαθόνικος. Στὴ διήγησι τοῦ Φακρασῆ ἐμφανίζεται ἐπανειλημμένως μία ὁμάς λογίων, οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζονται ὡς «οἱ προσκείμενοι τῷ φιλοσόφῳ», «οἱ τοῦ φιλοσόφου», «οἱ περὶ τὸν φιλόσοφον»⁹. Σ' ἓνα σημεῖο τῆς διηγήσεώς του ὁ Γρηγοροῦς ὁμιλεῖ περὶ παρεμβάσεώς «τινος τῶν τοῦ Παλαμᾶ φοιτητῶν» καὶ σ' ἄλλο περὶ «θιασωτῶν» αὐτοῦ παρόντων στὴ συζήτησι καὶ περὶ «παρασπιζόντων» αὐτόν¹⁰. Ἄν καὶ ἡ συζήτησις εἶχεν ὀρισθῆ μεταξὺ τῶν δύο τούτων μόνον ἀνδρῶν, καὶ ὁ βασιλεὺς σὲ μὰ περίπτωσι ἐτόνισε, ὅτι «τοῖς δύο τούτοις ἐνδέδοται πρὸς ἀλλήλους διαλέγεσθαι» (8), ὁ Παλαμᾶς ἐδέχθη παρεμβολὴς ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τοῦ συνομιλητῆ του, οἱ ὅποιοι ἔλαβαν συχνὰ ἐνεργὸ μέρος.

Σύμφωνα πρὸς τὴν εἰκόνα τὴν ὁποία δίνει ἡ *Ἐπίτομος Διήγησις* κατὰ τὴ διάλεξι συζητήθηκαν τὰ κύρια θέματα τῆς ἡσυχαστικῆς θεολογίας, ἤτοι τὰ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας Θεοῦ, περὶ ἐνότητος καὶ πολλαπλότητος τοῦ Θεοῦ, περὶ οὐσιώδους περιεχομένου τῶν ἐνεργειῶν, περὶ ὀνομάτων καὶ ἰδιωμάτων, περὶ γνωστοῦ καὶ ἀγνωστοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ὡς πρῶτο θέμα ἔθεσε ὁ Γρηγοροῦς τὸ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας (4—6), ἰσχυριζόμενος ὅτι αὐτὲς δὲν διαφέρουν σὲ τίποτε μεταξὺ τους, διότι ἄλλωστε κάθε τι πού διαφέρει τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι κτίσμα. Σ' αὐτὸ ὁ Παλαμᾶς ἀντέτεινε ὅτι στίς θεολογικὲς διατυπώσεις πρέπει νὰ στηριζώμαστε στὴν πίστι, διότι «πίστις ἠγεῖται τῶν εὐσεβῶν δογμάτων, οὐκ ἀπόδειξις, ἔπεται δὲ τῇ πίστει ἡ σύνεσις» (4), καὶ ἀσφαλῆς ἔκφρασις τῆς πίστεως εἶναι ἡ συμφωνία πρὸς τὴ θεολογία τῶν ἁγίων πατέρων, τοὺς ὁποίους φέρει πρὸς μαρτυρία. Ἄλλ' ὁ Γρηγοροῦς ἐπέμεινε, ὅτι θεία φύσις καὶ φυσικά (= ἐνεργεῖες) εἶναι τὸ ἴδιο.

9. 8, 12, 15, 27-13 - 23.

10. *Δογματικὴ Α'*, *Ἱστορία* 30, 2, PG 149, 285C. - 30, 30, 149, 297C. - 30, 31, 149, 301A.

Στὴ συνέχεια προβάλλεται ἀπὸ τὸν Γρηγορᾶ τὸ ἐρώτημα, ἂν τὸ ἄκτιστο εἶναι ἓνα ἢ πολλὰ (7—13), στὸ ὁποῖο ἀπαντᾷ ὁ Παλαμᾶς, ὅτι βέβαια τὸ ἄκτιστο εἶναι ἓνα, ὁ Θεός, ἀλλὰ δὲν θὰ ἦταν ἓνα καὶ μοναδικὸ τὸ ἄκτιστο, ἂν δὲν ἦταν ἄκτιστο, καὶ κάθε τι ποῦ εἶναι κατὰ φύσιν αὐτοῦ καὶ ὑπάρχει σ' αὐτόν, ὅπως ἡ αἰδιότης, ἡ ἀπλότης, ἡ ἀτρεψία, ἡ θεία πρόνοια, ἡ πρόγνωσις, ἡ θέλησις καὶ κάθε παραπλήσιο. Οἱ περὶ τὸν Γρηγορᾶν, ἐρωτηθέντες, ἰσχυρίσθηκαν ὅτι τὸ δημιουργεῖν εἶναι κτίσμα· ἀλλ' ἔτσι ἀπέρριψαν ὅ,τι προηγουμένως εἶχε δηλώσει ὁ διδάσκαλός των, ὅτι δηλαδή ἐνεργεῖες καὶ φυσικὲς ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἴδιο. Ἐν προκειμένῳ ἡ ἀποψις τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ὅτι ἄλλο πρᾶγμα εἶναι τὸ δημιουργεῖν (ἄκτιστον) καὶ ἄλλο τὰ δημιουργήματα (κτίσματα κατὰ βούλησι).

Ἀπὸ τὴ συνέχεια τῆς συζητήσεως περὶ τοῦ οὐσιώδους περιεχομένου τῶν ἐνεργειῶν (14—18) προκύπτει ἡ διαφοροποιήσις τῆς θέσεως τῶν δύο συζητητῶν, ποῦ διακρίνουν δύο διαφορετικὲς ταυτότητες κατηγοριῶν, ἧτοι ὁ μὲν Παλαμᾶς α) οὐσίας καὶ φύσεως, β) οὐσιωδῶν καὶ φυσικῶν, ὁ δὲ Γρηγορᾶς α) οὐσίας καὶ οὐσιωδῶν, β) φύσεως καὶ φυσικῶν.

Γίνεται φανερὴ ἀπὸ τὰ ὅσα ἐλέχθησαν ἔπειτα ἡ θεμελιώδης διαφορὰ σκέψεως τῶν δύο ἀνδρῶν (19—23). Ὁ Γρηγορᾶς εἶναι ὀνοματιστής, ὁ Παλαμᾶς πραγματιστής¹¹. Ὁ Παλαμᾶς ἐρωτᾷ, ἂν τὸ ἀτρεπτο, ἄπειρο, ἀναρχο, τὰ ἔχει ὁ Θεός φυσικῶς. Ὁ Γρηγορᾶς ἀπαντᾷ, ναί, τὰ ἔχει, ἀλλ' εἶναι ἀπλᾶ ὀνόματα· «ἀλλὰ ταῦτα ὀνόματα ἔστι μόνον ἐπὶ Θεοῦ καὶ οὐδὲν ἄλλο» (21). Καὶ ὁ Παλαμᾶς συμπεραίνει· «ἐπεὶ τῶν λεγομένων τὰ μὲν λέγεται μόνον, οὐκ εἰσι δέ, τὰ δὲ καὶ εἰσι καὶ λέγονται, τὸ ἀναρχον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἀτελεύτητον καὶ ἀπλῶς τὸ αἰδιον καὶ τὰ τοιαῦτα λέγονται μόνον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ οὐκ εἰσιν, ἢ καὶ εἰσι καὶ λέγονται; Πάντως καὶ εἰσί, φιλόσοφε. Πῶς οὖν ὀνόματα μόνον;» (21).

Τέλος ἡ συζήτησις στρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ γνωστὸ καὶ τὸ ἄγνωστο τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖο συναρτᾶται ἀπὸ τὴν διπλὴν τῆς παρουσίας αὐτοῦ στὸν χῶρο τοῦ ἐμμόνου καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ. Αὐτὴ ἡ διπλὴ ἐκφράζεται μὲ τὸ ἐντυπωσιακὸ ἐκεῖνο χωρίο· «τοῦ

11. Π. Χρήστου «Περὶ τὰ αἷτια τῆς ἡσυχαστικῆς ἐριδος», *Θεολογικά Μελετήματα* 3 (1977), 87-100.

Θεοῦ τὸ μὲν ἔστιν ἄγνωστον, τὸ δὲ γνωστὸν, καὶ τὸ μὲν ἄρρητον, τὸ δὲ ρητὸν ἄγνωστος δὲ ἔστιν ὁ Θεὸς ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, γνωστὸς δὲ ἐκ τῶν περὶ αὐτόν φυσικῶν ἐνεργειῶν» (24). Ὁ Γρηγορᾶς ἀντιτείνει ὅτι Ὁ Θεὸς εἶναι «ὑπὲρ ταῦτα», πάνω ἀπὸ τὰ ἰδιώματα καὶ τὶς ἐνέργειες, ἀλλ' ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ὑπὲρ ταῦτα μὲν, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἀληθῶς, ὑπερφυῶς γε μὴν» (25), δηλαδή πάνω ἀπὸ τὶς ἐνέργειες καὶ σὶς ἐνέργειες.

ΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ Α' ΚΑΙ Β'

Ἀπὸ τῆ συζήτησι στὸ παλάτι μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ Γρηγορᾶ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1355 προέκυψε, ὅπως ἐλέχθηκε, γόνιμη συγγραφικὴ δραστηριότης, ἡ ὁποία ἐστράφηκε κατ' ἀρχὰς στὴν ἀπόδοσι τῆς ἴδιας τῆς συζητήσεως. Τὸ πρῶτο σχετικὸ κείμενο εἶναι βέβαια ἡ *Ἐπίτομος Διήγησις* τοῦ Γεωργίου Φακρασῆ, γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε λόγος παραπάνω. Μὲ τὸν συνδυασμὸ μᾶς σειρᾶς σημειώσεων μποροῦμε νὰ διαλευκάνωμε τὰ περιστατικὰ τῆς συντάξεως τῶν ἄλλων κειμένων.

Στὸν *Δογματικὸ Γ'* τοῦ Γρηγορᾶ¹² ὁ Κλεόδημος διηγεῖται στὸν Πρωταγόρα¹³ ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Γρηγορᾶς εἶχε παραδώσει «τὰ τῆς διαλέξεως ταυτησι» «γραφαῖς καὶ ἱστορίαις μακραῖς», ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Καντακουζηνὸς, τώρα μοναχὸς Ἰωάσαφ, εἶχε θυμώσει ἐναντίον αὐτοῦ. Ἀφοῦ ἐπρομηθεύθηκε «μέρη τινὰ τῶν γραφέντων» συγκάλεσε συσκέψεις «ἀμαθῶν λογίων» καὶ «ἀλόγων θεολόγων». Ἐπειτα κατήρτισε πολλὰ ἀντίγραφα τῶν ἀποσπασμάτων, τὰ ὁποῖα διένειμε στοὺς ὁμόφρονές του, πρὸς τοὺς ὁποίους ἔδωσε ἐντολὴ νὰ συντάξουν τὸ ταχύτερον «μυρμηκιὰν λοιδοριῶν ἀσελγῶν». Γιὰ ἐνάμισυ ἔτος οἱ ἐλπίδες του ἔμειναν ἄκαρπες, ἔπειτα ὁμως ἐφάνηκαν τὰ «λογάρια» ἐκείνων, τὰ ὁποῖα προκάλεσαν δυνατὸ γέλωτα.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴ γεμάτη πάθος καὶ εἰρωνεῖα ἀναφορὰ τοῦ Κλεο-

12. *Ἱστορία* 32, 1 PG 149, 332 BC.

13. Καὶ οἱ δύο εἶναι πρόσωπα πεπλασμένα ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ.

δήμου συνάγεται ὅτι ὁ Γρηγορᾶς εἶχε συντάξει τὴν πρώτη πραγματεία του γιὰ τὰ ὅσα συνέβηκαν κατὰ τὴ συζήτησι ὄχι πολὺ μετὰ ἀπὸ αὐτὴν, ἴσως κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1355. Ἡ πραγματεία αὐτὴ τοῦ Γρηγορᾶ, ἥτοι ὁ *Λόγος Δογματικός Α'* (= Ἱστορία κεφ. 30), φέρεται ν' ἀποτελῆ διάλογο μεταξὺ Θεοτίμου, ὁ ὁποῖος καὶ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου, καὶ Ἀγαθονίκου, τοῦ γνωστοῦ σὲ ἡμᾶς φίλου τοῦ Γρηγορᾶ, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἐγράφηκε ἀπὸ τὸν τελευταῖο.

Ἐνάμισυ ἔτος μετὰ τὴ σύνταξι τοῦ ἔργου καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ διανομὴ ἀποσπασμάτων αὐτοῦ, ἥτοι πιθανῶς τὸ θέρος τοῦ 1357, ἐφάνηκαν οἱ πρώτοι καρποὶ τῆς ἀνασκευῆς. Ἡ ἐπιβράδυνσις προφανῶς ὀφείλεται στὴν ἐπιθυμία τῶν ἐνδιαφερομένων λογίων νὰ εὔρουν ὀλόκληρο τὸ κείμενο, ἀλλ' ἀφοῦ δὲν τὸ εὔρηκαν ἀναγκάσθησαν νὰ συντάξουν πρόχειρα κάποια ἀντίρρησι. Τὸ κείμενο πού παρήχθηκε τότε πρέπει νὰ εἶναι ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἱερομονάχου Κωνσταντίου γραφεὶς λόγος, «Περὶ τῆς ψευδογραφίας Γρηγορᾶ», ἥτοι ὁ λόγος *Κατὰ Γρηγορᾶ Α'*.

Τὰ τρία αὐτὰ ἀμέσως σχετιζόμενα μὲ τὴ συζήτησι κείμενα¹⁴, πού ἐκπροσωποῦν τὸ στάδιο τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1355 μέχρι τὰ μέσα τοῦ 1357, διατηροῦνται ὡς μία ἐνότης σὲ σειρὰ κωδίκων. Στὴν ἐνότητα αὐτὴ ἔχει παρεμβληθῆ καὶ ὁ διάλογος τοῦ Παλαμᾶ *Θεοφάνης*, ὁ ὁποῖος ἐθεωρήθηκε ὅτι ἀναφέρεται στὴν ἴδια ὑπόθεσι λόγω συγχύσεως πού προῆλθε ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου τούτου, ὁ Θεότιμος, εἶναι ὁμώνυμος μὲ πρόσωπο τῆς διηγήσεως τοῦ Γρηγορᾶ. Οἱ κώδικες πού ἐμελετήθησαν ἀπὸ ἡμᾶς περιέχουν ἐπίσης καὶ τὸν *Λόγο Σύντομον* τοῦ φίλου καὶ δευτέρου διαδόχου τοῦ Παλαμᾶ στὴν ἔδρα τῆς Θεσσαλονίκης Νείλου Καβάσιλα, πράγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἐνδειξι ὅτι ἡ συλλογὴ προέρχεται ἴσως ἀπὸ τοὺς κύκλους αὐτοῦ. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ὅλοι οἱ κώδικες αὐτοὶ εἶναι σχετικῶς νέοι, ἀπὸ τὸν ιε' μέχρι τὸν ιζ' αἰῶνα, καὶ ἀκόμη περισσότερο ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι ὅλοι περιέχουν μόνο τὸν πρώτο *Δογματικόν* τοῦ Γρηγορᾶ καὶ μόνο τὸν πρώτο *Κατὰ Γρηγορᾶ* λόγον τοῦ Παλαμᾶ, καὶ αὐτὸν μάλιστα ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν του ἀπόδοσι στὸν ἱερομόναχο Κωνσταντίο. Οἱ μεταγενέστεροι ἀντιγραφεῖς τῶν κωδί-

14. Ἐπίτομος Διήγησις, *Γρηγορᾶ Δογματικός Α'*, Παλαμᾶ κατὰ Γρηγορᾶ Α'.

κων αὐτῶν ἀγνοοῦν τὴν παλαμικὴ προέλευσι τοῦ ἔργου *Κατὰ Γρηγορᾶ*, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν παλαιότερων σωζομένων κωδίκων ἔχουν υἰοθετήσῃ ἀπὸ νωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ Παλαμᾶ ὡς συγγραφέως τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Ἡ μνημονευθεῖσα ἐπὶ τοῦ θέματος ἔκθεσις τοῦ Κλεοδήμου στὴ συνέχειά της ἀναφέρει ὅτι τὰ λογάρια, πού προκάλεσαν τὸν γέλωτα καὶ ἐμφανίσθηκαν γιὰ λίγο, ἐξαφανίσθηκαν μαζὶ μὲ τὸν πληγέντα ἀέρα. Ὁ παραπάνω πρῶτος *Δογματικὸς* τοῦ Γρηγορᾶ εἶχε σχεδιασθῆ ἀπὸ τὸν συγγραφέα του ὡς ὠλοκληρωμένο κείμενο. Ἀργότερα ὅμως ἐχρειάσθηκε νὰ συνταχθῆ καὶ ὁ *Δογματικὸς Β'* ἐπίσης ὑπὸ μορφὴ διαλόγου μεταξὺ Θεοτίμου καὶ Ἀγαθονίκου. Ὡς αἰτιολογικὸ τῆς συντάξεώς του φέρονται οἱ παρατηρήσεις φίλων του ὅτι τὰ λόγια τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τὴ συζήτησι, ἔστω καὶ ἀσεβῆ καὶ ἀμαθῆ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, εἶχαν παρατεθῆ ἀτελέστατα στὸν πρῶτο λόγο. Ἡ δευτέρη αὐτῆ πραγματεία δυνατὸν νὰ ἐγράφηκε λίγο μετὰ τὴν πρώτη, ὡς συμπλήρωμά της σύμφωνα μὲ τὶς παραπάνω παρατηρήσεις, ἢ ἀρκετὰ ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀνάγνωσι τοῦ πρώτου λόγου τοῦ Παλαμᾶ καὶ πρὸς ὀλοκλήρωσι τῆς ἐκθέσεως, ὥστε ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ μένουν μετέωρες οἱ κατηγορίες τοῦ Παλαμᾶ. Θεωροῦμε πιθανώτερη τὴ δευτέρη ἄποψι.

Ἀργότερα καὶ ὁ Παλαμᾶς ἔγραψε δεύτερο λόγο, συμπληρωματικὸ τοῦ πρώτου, γιὰ διαφορετικὴ αἰτία. Σύμφωνα μὲ τὴν ἔνδειξι πού ἐπισημάνθηκε παραπάνω, τὸν πρῶτο λόγο συνέταξε βάσει τῆς ἀναγνώσεως ἀποσπασμάτων τῆς πρώτης πραγματείας τοῦ Γρηγορᾶ, τὸν δεύτερο συνέταξε ἀφοῦ ἔλαβε καὶ ἐμελέτησε τὸ σύνολο τῆς πραγματείας ἐκείνης, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη γνῶσι τῆς δευτέρης πραγματείας αὐτοῦ.

Ὅπως ἐλέχθηκε ἤδη, ἡ πρώτη πραγματεία σὲ σημαντικὸ μέρος τῆς χειρόγραφης παραδόσεως φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίου ἱερομόναχου Ἀγιορείτη, ἵχνη δὲ τῆς ἀποδόσεως αὐτῆς διατηροῦνται καὶ σὲ μερικὰ ἄλλα χειρόγραφα μὲ τὴν ἔνδειξι στὸν τίτλο «ὡς ἀπὸ τινος ἑτέρου συγγραφεῖς». Πολὺ ἐνωρὶς πάντως, ἂν καὶ πιθανῶς μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Παλαμᾶ, τὸ ψευδώνυμο ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, τὸ τοῦ Παλαμᾶ, στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς παραδόσεως, καὶ μάλιστα κυρίως σ' ἐκεῖνο τὸ ὅποιο διατηρεῖ τὸ σύνολο τῶν κατὰ τοῦ Γρηγορᾶ ἔρ-

γων του. Ἡ δεύτερη ὁμως πραγματεία δὲν φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίου, ἀλλ', ὅπως συνηθίζεται, ἔχει τὴν ἔνδειξι «τοῦ αὐτοῦ», πράγμα πὺ μπορεῖ νὰ σημαίνει εἴτε τὸν Κωνσταντίο εἴτε τὸν Παλαμᾶ. Μαρτυρεῖται βέβαια καὶ σ' αὐτὴν μία προσπάθεια νὰ παρουσιασθῇ καὶ αὐτὴ ὅτι ἐγράφηκε ἀπὸ κάποιον ἄλλο, διότι ὁμιλεῖ γιὰ τὸν Παλαμᾶ σὲ γ' πρόσωπον, ἂν καὶ πολὺ συχνὰ προβάλλει τὶς ἀπόψεις του μὲ τὴν «ἡμεῖς» ἔκφρασι.

Δὲν χρειάζεται νὰ ματαιοπονοῦμε γιὰ νὰ εὐροῦμε ποιὸς εἶναι ὁ Κωνσταντίος αὐτός, διότι δὲν εἶναι κανεὶς· εἶναι λογοτεχνικὸ πλάσμα τοῦ συγγραφέως. Ἀλλ' ἂν θελήσωμε νὰ ὑποδείξωμε ἓνα πρόσωπο, τὸ ὁποῖο μποροῦσε αὐτὸς νὰ ἔχη κατὰ νοῦν, ὅταν ἐχρησιμοποίησε τὸ ὄνομα, αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Κώνστας Καλαμάρης, ὁ συμμέτοχος στὰ δεινὰ τῆς αἰχμαλωσίας, ὅπως ὑπέδειξε ὁ Meyerdoiff¹⁵, ἀφοῦ τὸ ὄνομα δὲν συμπίπτει καὶ δὲν γνωρίζομε κἂν ἂν ἦταν ἀγιορείτης, ἀλλὰ ὁ ἡγούμενος Κασταμονίτου Κωνσταντίος ἢ ὁ ἀγιορείτης Κωνσταντίος, πνευματικὸς τῆς Παντάνασσας Σεργῶν, κατὰ τὸ ἔτος 1365¹⁶.

Ὡς πρὸς τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Παλαμᾶς ἐξέδωσε τὸ ἔργο ψευδωνύμως, μποροῦμε νὰ ἀναφέρωμε πρῶτον τὴν ἀνταπόκρισι στὸν προηγούμενο τοῦ Γρηγοῤᾰ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐκδώσει τὴ δική του διήγησι ψευδωνύμως, ὥστε ὁ Παλαμᾶς ἔδεσμευόταν κατὰ κάποιον τρόπο νὰ γράψῃ ἐπίσης ψευδωνύμως. Ἐνας ἄλλος λόγος ἦταν ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπερασπισθῇ τὸν ἑαυτό του ἔναντι ἀπαράδεκτων κατηγοριῶν, γιὰ ἀγγραμματσύνῃ γιὰ παράδειγμα, κ' αὐτὸ μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθῇ ἀποτελεσματικώτερα, ἂν ὁ λόγος ἀποδιδόταν σ' ἄλλο πρόσωπο. Τρίτος λόγος εἶναι πιθανῶς ὅτι ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, λαμβάνοντας τὰ ἀντίγραφα τοῦ λόγου τοῦ ἀντιπάλου του καὶ δεχθεὶς τὴν ἐνθάρρυσιν νὰ τὸν ἀνασκευάσῃ ἀπὸ τὸν Καντακουζηνό, δὲν ἐπεθυμοῦσε νὰ φανῇ στὸν Παλαιολόγο ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀφωσιωμένος στὸν πρῶην αὐτοκράτορα.

Εἰσαγωγικῶς ὁ Παλαμᾶς τονίζει ὅτι ἡ περιγραφή τοῦ Γρηγοῤᾰ περὶ τῆς διαλέξεως εἶναι πλαστὴ καὶ μόνο ἡ σημείωσις ὅτι αὐτὴ ἐπραγματοποιήθηκε νύχτα εἶναι ἀκριβής· ὅτι μάλιστα κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ἔκτασις τῆς δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε σὲ δυὸ ἡμερόνυχτα νὰ

15. *Introduction*, 377

16. *Actes d' Esphigménou*.

χωρέση, και ὄχι σὲ μισή νύχτα, ὅσο διήρκεσε αὐτὴ στὴν πραγματικότητα. Ὑπενθυμίζει μάλιστα αὐτὴ τὴν ἀντίστοιχη πλαστὴ διήγησι τοῦ Ἀκινδύνου γιὰ τὴ συνόδου τοῦ 1341, τὴν ὁποία εἶχε ὑποβάλει αὐτὸς στὸν πατριάρχη Ἰωάννη Καλέκα τὸ 1344 (1—3). Στὴ συνέχεια ἀντιμετωπίζει τὰ λεγόμενα γιὰ τὸν τόμο ἀπὸ τὸν Γρηγορᾶ, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει σ' αὐτὸν ὅλα τὰ δεινά, καὶ ἰδιαίτερος ἀνασκευάζει τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι δῆθεν κατὰ τὴ συζήτησι ὁ αὐτοκράτωρ αὐτὸς ἔχει ἐκβιασθῆ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο (4). Ἐξ ἄλλου ἔναντι τοῦ Παλαμᾶ ὁ αὐτοκράτωρ ἐτήρησε πάντοτε φιλικὴ στάσι, καὶ παλαιότερα καὶ προῦφατα, τόσο στὴν Κωνσταντινούπολι ὅσο καὶ στὴ Θεσσαλονίκη. Τὸ θέμα τῆς ὑποτιμήσεως τῆς μορφώσεώς του ἀντιμετωπίζεται ἐδῶ καὶ ἀπὸ γενικώτερη καὶ ἀπὸ προσωπικὴ σκοπιά. Ὁχι μόνον δὲν εἶναι ἀπαίδευτος ὁ Παλαμᾶς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀποφοίτησί του ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιον ὁ μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης καὶ πρύτανις τοῦ πανεπιστημίου εἶχεν εἰπεῖ ἐκεῖνον τὸν περίφημο λόγον «καὶ Ἀριστοτέλης εἶ γε περιῶν παρῆν, ἐπήνεσεν ἄν» (14). Γιὰ τὴ σοφία τοῦ Μωυσέως βέβαια ἀνέφερε ἐπαινετικῶς ὁ Νύσσης, ἀλλ' ἡ ἔξω σοφία τελικῶς παραμένει ἄγονος· «τίνα γὰρ ἔδειξε καρπὸν τῶν μακρῶν ὠδίνων ἢ φιλοσοφία;» (15).

Τὰ οὐσιώδη θέματα γιὰ τὴ θεολογικὴ διαφωνία μεταξὺ τῶν παρατάξεων μόλις θίγει ὁ Παλαμᾶς, ἀφοῦ δὲν εἶχεν ἐνώπιόν του ὀλόκληρον τὸ κείμενον τῆς πραγματείας τοῦ Γρηγορᾶ. Τονίζει πάντως ὅτι ὁ Γρηγορᾶς ἀκολουθεῖ τὶς θεμελιώδεις ἀπόψεις τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου γιὰ τὸ ὅτι ἓνα εἶναι τὸ ἄκτιστο, ἢ θεία φύσις, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι γενητῆς φύσεως, καὶ καθὲ ἐνέργεια καὶ κτίσις εἶναι ἐπίσης κτιστὴ (24). Ἰσχυριζόμενος ὅτι διαφέρει ἀπὸ τὸν Ἀκίνδυνον κατὰ τὸ ὅτι δὲν δέχεται ὅτι τὰ παρὰ τὴν φύσιν εἶναι κτιστά, ἀλλὰ τὰ μετὰ τὴ φύσιν, διαιρεῖ σὲ τρία τὸ ἐπιστητό· φύσιν, παρὰ τὴ φύσιν, μετὰ τὴ φύσιν (24—30). Τὸ τελευταῖον ἐκτενὲς τμήμα τῆς πραγματείας ἀφιερώνεται στὸ θέμα τῆς διαφορᾶς οὐσιῶν καὶ ἐνεργειῶν καὶ τῆς σημασίας τῶν ὀνομάτων (31—43). Ὁ Γρηγορᾶς φαίνεται νὰ παίζη μεταξὺ ταυτίσεως τῶν ἐνεργειῶν πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν πρώτων ὡς ἀπλῶν ὀνομάτων· τόσο ὅμως στὴ μία ὅσο καὶ στὴν ἄλλη περίπτωσι οἱ ἐνεργεῖες δὲν ὑφίστανται οὐσιωδῶς.

Στὸν λόγον *Κατὰ Γρηγορᾶ Β'* τὰ θέματα εἶναι κατ' οὐσίαν τὰ

ἴδια, ἐφ' ὅσον ὑποτίθεται ὅτι ἀνασκευάζει τὸ ἴδιο κείμενο. Φίλος τοῦ Παλαμᾶ, πού ἀνέγνωσε τὴν πρώτη πραγματεία του, ἀντιλήφθηκε ὅτι πράγματι ὁ Γρηγορᾶς εἶναι φίλερις καὶ φιλολοίδορος, ἀλλ' ἐζήτησε λεπτομέρειες καὶ οὐσιώδη ἀνασκευή τῶν ἀπόψεών του, ἢ ὅποια τώρα ἦταν εὐκολώτερη, ἀφοῦ αὐτὸς εἶχε ἐνώπιόν του πλήρες τὸ κείμενο τῆς πρώτης πραγματείας τοῦ Γρηγορᾶ, τὴν ὅποια ὀνομάζει «διήγησιν περὶ τῆς διαλέξεως». Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι καὶ τώρα ὁ Παλαμᾶς δὲν ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὸν ἀντίπαλο, ἀλλ' ἐπιλέγει βασικὰ θέματα, ἐν τούτοις αὐτὸ ἀρκεῖ γιὰ νὰ παρουσιάσῃ τὶς ἀπόψεις κατὰ τρόπο ἱκανοποιητικό.

Καταγράφει τὶς ἀπόψεις τοῦ Γρηγορᾶ μὲ περισσότερη ἀντικειμενικότητα καὶ ἀμεροληψία ἀπὸ αὐτὸν καὶ τὶς ἀνατρέπει μὲ περισσότερη μετριοπάθεια, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια σταθερότητα, χρησιμοποιοῦντας καὶ ἐδῶ ὅλο τὸ ὄπλοστάσιο τῶν μαρτυριῶν τῶν μεγάλων πατέρων.

Καθίσταται φανερό καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν πραγματεία, ὅτι ἡ συζήτησις περιστράφηκε κυρίως γύρω ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ὑφή τῶν θείων ἐνεργειῶν· ἂν δηλαδὴ εἶναι οὐσιώδη πράγματα ἢ ἀπλᾶ ὀνόματα. Κατὰ τὸν Γρηγορᾶ κάθε ἄκτιστη ἐνέργεια εἶναι θεία φύσις καὶ κάθε τι πού δὲν εἶναι θεία φύσις εἶναι κτιστόν· ἐπομένως οἱ θεῖες ἐνέργειες, ὅταν δὲν σημαίνουν τὴ θεία φύσι, εἶναι ἀπλᾶ ὀνόματα. Καὶ φέρει μάρτυρα μεταξὺ ἄλλων τὸν Ἀθανάσιο, πού λέγει «τὸ Θεὸς εἶναι δεύτερον εἶναι τῆς φύσεως»¹⁷. Εἶναι λοιπὸν οἱ θεῖες ἐνέργειες ὀνόματα ψιλὰ, κενὰ πράγματα, ἀνθρώπων εὐρήματα καὶ ποιήματα, ποιήματα ὄχι ὡς ὀνόματα, ἀλλ' ὡς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Παλαμᾶς ἀντιτείνει ὅτι ὁ Ἀθανάσιος, λέγοντας ὅτι «τὸ Θεὸς εἶναι δεύτερο εἶναι τῆς θείας φύσεως», ἐννοεῖ ὅτι ἡ φυσικὴ ἐνέργεια ἀκολουθεῖ τὴ φύσι· καὶ ὅτι ὁ Γρηγόριος Νύσσης λέγοντας ὅτι δὲν πρέπει νὰ φοβώμαστε τὴν ἄποψι, ὅτι τὰ ὀνόματα εἶναι νεώτερα τῶν πραγμάτων, δὲν ἐνοοεῖ ὅτι εἶναι νεώτερα κατὰ τὸν χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξι καὶ αἰτία.

Ὡς πρὸς τὶς σχέσεις γενικὰ μεταξὺ θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας ὁ Παλαμᾶς εὐρίσκει ὅτι ἡ ἀντίθεσις τοῦ Γρηγορᾶ ὀφείλεται βασικῶς στὴν ἀδυναμία του νὰ συλλάβῃ τὸ βαθύτερο νόημα τῶν θεολογικῶν ἐννοιῶν, συγχέοντας τὴν ἀποκεκρυμμένη θεία

17. Διάλογος μετὰ Μακεδονιανῶν 1, 14, PG 28, 13B.

οὐσία, τὴν ὑπερουσιότητα κατὰ κάποιο τρόπο, μὲ τὴν ἐκπεφασμένη ἐνέργεια, καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν ταυτόχρονη διάκρισι καὶ ἐνότητα τῆς οὐσίας μὲ τὴν ἐνέργεια (63).

Ἐπενθυμίζοντας ὁ Παλαμᾶς τὶς παλαιᾶς αἱρέσεις τοῦ Σαβελίου, τοῦ Εὐνομίου καὶ ἄλλων, τονίζει γι' αὐτὸν ὅτι «πᾶσαν αἵρεσιν ὁ τάλας ἐπεσώρευσε τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ τε καὶ ψυχῇ» (80).

Σ' ἓνα σημεῖο τοῦ δευτέρου λόγου ὁ συγγραφεὺς λέγει πρὸς τὸν παραλήπτη ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ περατώσῃ τὴν ἐκθεσι, ἢ ὁποία ἔλαβε μεγάλη πρᾶγματι ἔκτασι καὶ ὑπόσχεται ὅτι, ἂν αὐτὸς ἐπιθυμῇ συνέχεια, θὰ συντάξῃ καὶ τρίτο λόγο (76). Δὲν φαίνεται ὅμως ὅτι συνέταξε τρίτο λόγο σ' αὐτὴ τῇ σειρά, διότι οἱ περιστάσεις τὸν ὠδήγησαν στὴν ἐκπόνησι δύο ἄλλων πραγματειῶν σὲ διαφορετικῇ, ἂν καὶ συγγενῇ, συνάφεια, αὐτῶν οἱ ὁποῖες φέρουν τοὺς τίτλους *Κατὰ Γρηγορᾶ Γ' καὶ Δ'*.

ΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ Γ' ΚΑΙ Δ'

Ἡ Γρηγορᾶς στὴν παραπάνω μνημονευθεῖσα ἐκθεσι τοῦ Κλεοδήμου¹⁸ λέγει περαιτέρω ὅτι μετὰ τὴν δῆθεν ἄτυχῇ ὑποδοχῇ τῶν «λογαρίων», προφανῶς τῆς πρώτης πραγματείας τοῦ Παλαμᾶ, ἢ ὁποία ἦταν πρᾶγματι προχειρογραμμένη λόγω ἄγνοιας τοῦ ἀντιστοιχοῦ ἔργου τοῦ ἀντιπάλου, ὁ Καντακουζηνός, μοναχὸς Ἰωάσαφ τώρα πλέον, προσκάλεσε αὐτόν, τὸν Γρηγορᾶ, στὸ φροντιστήριό του. Αὐτὸς μετέβη ἐκεῖ τὸ δειλινὸν μαζί μὲ τὸν μαθητὴ του Πρωταγόρα. Διεξήχθη συζήτησις, κατ' ἀρχὰς βέβαια ἤρεμη, ἔπειτα ὅμως ταραγμένη, στὴν ὁποία ὁ Γρηγορᾶς ἄφησε νὰ φανῇ ὅλη ἡ πικρία του διὰ τὸν παραγκωνισμό του ἀπὸ τὸν Καντακουζηνό. Τὰ καθ' ὑπόθεσιν λεχθέντα στὴ συζήτησι αὐτὴ μεταξὺ Γρηγορᾶ καὶ Καντακουζηνοῦ, καθὼς καὶ τῶν συνοδῶν αὐτῶν, διηγεῖται ὁ Πρωταγόρας πρὸς τὸν Κλεόδημο στοὺς τέσσαρις δογματικούς λόγους, οἱ ὁποῖοι καταλαμβάνουν τὰ κεφ. 32—35 τῆς ἱστορίας του, ἐνῶ χρονικᾶ καὶ μεθοδικᾶ εἶχαν τὴ θέσι τους μετὰ τὸ κεφ. 37. Στὴν Ἱστορία οἱ τέσσαρις αὐτοὶ λόγοι φέρουν τὸν τίτλο «Διήγησις περὶ

18. *Δογματικὸς Γ'*, Ἱστορία 32, PG 149, 332-333.

τῆς διαλέξεως, ἦν ὁ Γρηγορᾶς μοναχὸς Νικηφόρος ἐποιήσατο πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάσαφ Καντακουζηνὸν καὶ τοὺς αὐτοῦ Παλαμίτας», ἀλλ' στὴν ἰδιαίτερή τους παράδοσι φέρουν ἀκριδέστερα τὸν τίτλο «Περὶ τοῦ ἐν Θαβωρίῳ τῷ ὄρει φανέντος πάλαι φωτός κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λαμπρὰν μεταμόρφωσιν»¹⁹.

Οἱ λόγοι τοῦ Παλαμᾶ φέρουν καὶ οἱ δύο τὸν τίτλο «Ἐλεγχος τῆς εἰς τὸ θεϊότατον φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως...» Ὁ Γ' λόγος ἀπευθύνεται πρὸς «φίλον δεσπότην», τὸν ὁποῖο στὴν πρώτη παράγραφο ἀποκαλεῖ «σὴν ἀγιότητα». Μέρος τῆς χειρόγραφης παραδόσεως τὸν φέρει στὸν τίτλο ν' ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἀγιώτατο καὶ οἰκουμενικὸ πατριάρχη, ἐνῶ ὁ Φιλόθεος Κόκκινος στὸ ἐγκώμιό του μαρτυρεῖ ὅτι αὐτοὶ ἐγράφηκαν κατὰ παράκλησι «τοῦ τῆς καθόλου νῦν Ἐκκλησίας κρατοῦντος»²⁰, δηλαδή τοῦ ἰδίου τοῦ Φιλοθέου, ὁ ὁποῖος, ὅταν συνέγραψε τὸ Ἐγκώμιο, τὸ 1368, ἦταν πάλι οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Ὁ Καντακουζηνός, ἔχοντας ἐξασφαλίσει προφανῶς τὶς νέες πραγματεῖες τοῦ Γρηγορᾶ, τὶς παρέδωσε στὸν Φιλόθεο, πού ἦταν τότε ἔκπτωτος, καὶ αὐτὸς τὶς ἀπέστειλε στὸν Παλαμᾶ.

Τὸ ἔργο τοῦ Γρηγορᾶ, τὸ ὁποῖο ἔλαβε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ ἀνασκευάζει ἐδῶ ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, τιτλοφοροῦνταν «Λόγος δογματικὸς κατὰ τοῦ Παλαμᾶ τόμου, διαλαβεῖν βουλόμενος κατὰ τοῦ ἐν Θαβωρίῳ φωτός»²¹. Ἡ διατύπωσις αὐτὴ δείχνει ὅτι ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἓνα μόνον λόγο, ἀλλ' εἶναι δυνατόν αὐτὸς νὰ ἦταν ὁ τίτλος τοῦ πρώτου λόγου καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν νὰ ἀκολουθοῦσαν οἱ ἄλλοι. Ἡ δευτέρα ἐν προκειμένῳ παρατήρησις εἶναι ὅτι ἐδῶ παρατηρεῖται σύνθεσις τοῦ τίτλου τῶν ἀντιρρητικῶν κατὰ τοῦ Παλαμᾶ τόμου λόγων μὲ τὸν τίτλο τῶν δογματικῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται στὶς συζητήσεις τοῦ Γρηγορᾶ μὲ τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸ Καντακουζηνό. Τέτοια σύνθεσις παρατηρεῖται καὶ στὴ χειρόγραφη παράδοσι τοῦ Γρηγορᾶ, ὅπου ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ πρώτου τῶν προκειμένων λόγων, οἱ ὁποῖοι παρατίθενται ματαξὺ τοῦ ἔκτου καὶ τοῦ ἑβδόμου τῶν Ἀντιρρητικῶν κατὰ τοῦ τόμου²², λέγεται «Ἔτεροι δογματικοὶ καὶ ἀντιρρητικοὶ λόγοι κατὰ τῶν δυσσεβῶν τοῦ Παλαμᾶ δογμάτων, διαλαμβάνοντες καὶ περὶ ἄλλων

19. Κώδ. Laur. Plut. LVI, 14 φ. 88⁶.

20. Ἐγκώμιον 8,20.

21. Κατὰ Γρηγορᾶ Γ', 2.

22. Κώδ. Laur. Plut. LVI, 14 φ. 88⁶.

μέν, μάλιστα δέ περὶ τοῦ ἐν Θαβωρίῳ τῷ Ὄρει φανέντος πάλαι φωτὸς κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λαμπρὰν μεταμόρφωσιν». Αὐτὴ τῇ σύνθεσι τοῦ τίτλου φαίνεται ὅτι ἐπραγματοποίησαν ἄνθρωποι τοῦ κύκλου τοῦ Γρηγοῤᾶ κατὰ τὴν πρώτη ἀντιγραφή τῶν λόγων.

Οἱ δύο πραγματεῖες τοῦ Παλαμᾶ ἐγράφηκαν, σύμφωνα μὲ τὸν Φιλόθεο, τρία ἔτη μετὰ τὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν Κωσταντινούπολι στή Θεσσαλονίκη, καὶ ἓνα ἔτος πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατο αὐτοῦ, ἦτοι τὸ φθινόπωρο τοῦ 1358, καὶ εἶναι τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ ἔργα ποῦ προῆλθαν ἀπὸ τὴ γραφίδα του. Λόγω τοῦ χρόνου συγγραφῆς καὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἀντιπάλου ἀπετέλεσε ἑνιαῖο σῶμα μαζί μὲ τὶς δύο προηγούμενες πραγματεῖες. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς ἐθεωροῦσε τὶς τέσσαρις κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του πραγματεῖες ὡς μίαν ἐνότητα, γι' αὐτὸ καὶ μόνο τὴν τέταρτη ἀπ' αὐτὲς κατακλείει μὲ δοξολογία.

Ἄν καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Παλαμᾶς τώρα εἶχεν ἐνώπιόν του ὅλη τὴν ἐνότητα τῶν τελευταίων δογματικῶν λόγων τοῦ Γρηγοῤᾶ, τοὺς ὑπ' ἀριθμὸν 3—6²³ στὴν πραγματικὴ ὁμως ἀνασκευάζει μόνον τοὺς δύο τελευταίους. Ἐπίσης, ὅπως φαίνεται, εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ τὸν ἔβδομο τῶν Ἀντιρρητικῶν κατὰ τοῦ τόμου· στὸν παραπάνω λαυρεντινὸ κώδικα φ. 120^α—132^ε πιθανῶς ἦταν καὶ αὐτὸς καταγεγραμμένος στὸ ἴδιο χειρόγραφο μαζί μὲ τοὺς τέσσαρις, ἀπ' ὅπου καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ τίτλου, κατὰ τὸν ὁποῖο παρουσιάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν δογματικός, καὶ ἀφ' ἑτέρου κατὰ τοῦ τόμου. Ὁ ἔβδομος αὐτὸς ἀντιρρητικὸς πραγματεύεται τὸ ἴδιο θέμα, τὸ θεῖο δηλαδὴ φῶς. Ἐξ ἄλλου καὶ στὰ δόγματα ἐπανέρχεται συχνά, προφανῶς λόγω τῶν συνεχιζομένων ἐπιθέσεων τοῦ Γρηγοῤᾶ.

Ὁ Παλαμᾶς ὑπαινίσσεται καὶ ἓνα ἄλλο σύγγραμμα βάσει λόγων τοῦ ἰδίου τοῦ Γρηγοῤᾶ, τὸ ὁποῖο ὁμως δὲν εἶχε περιέλθει στὰ χεῖρα του, *Περὶ τῆς κατ' ἐπιστήμην διδασκαλίας*. Πρόκειται ὁμως πιθανῶς γιὰ τὸν Ἀντιρρητικὸ Β', στὸν ὁποῖο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποκαλεῖ τὸν Παλαμᾶ ἀμαθῆ, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὀρίζει τὸν τρόπο τοῦ θεολογικοῦ συλλογισμοῦ, καὶ τονίζει ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ διατυπωθοῦν θεολογικὲς ἀπόψεις «φιλοσοφίας ἄνευ καὶ λογικῆς ἐπιστήμης ἀκριβῶς ἀσκηθείσης».

Ἐναγνωρίζει στήν ἀρχή τοῦ Γ' Λόγου, ὅτι δέν προσπαθεῖ νά χρησιμοποιήσῃ κομψότητα λόγων, «μίαν ἀρμονίαν ἐμμελῆ κερανεῖς καί διὰ παντοίας κομψείας ὠραΐζων τὸν λόγον. Ἐπικραί γάρ χάριτες καί ὀνομάτων κάλλη καί παρισότητες, οἷον ἄνθη τὸν λειμῶνα τῶν λόγων καταγλαΐζουσιν, αἷς, εἰ μὴ καταχρησθαι δυναίμην ἢ βουλοίμην ἐν τοῖς ἐξῆς, ἐναργές ἂν εἶη καί τοῦτο δεῖγμα τοῦ μὴ πρὸς ἐπίδειξιν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ λέγειν ἀφίχθαι. Τῆς γε μὴν ἐναποκειμένης διανοίας τοῖς ῥήμασι τοῦτ' ἂν ἐγὼ φαίην πρῶτον κάλλος». Ὅμως τονίζει ὅτι οἱ λόγοι του εἶναι ἀληθεῖς, ἐνῶ τοῦ Γρηγοροῦ οἱ λόγοι εἶναι «πλατεῖς ὄντως λῆροι συμμιγεῖς ἄσεβεία» (32).

Διατείνεται ὅτι ὁ Γρηγοροῦς πλάσσει ἀπόψεις τοῦ Παλαμᾶ καί τις ἀνασκευάζει ἔπειτα, ὅπως π.χ. ὅτι δῆθεν αὐτὸς φρονεῖ ὅτι κατὰ τὴν μεταμόρφωσι τὸ κτιστὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀλλοιώθηκε καί μεταβλήθηκε σὲ ἄκτιστο, πράγμα τὸ ὁποῖο οὐδέποτε ἰσχυρίσθηκε αὐτός, καί ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Γρηγοροῦς δέν πιστεύει στὴν μεταμόρφωσι, διότι φαίνεται νά φρονῆ ὅτι θεωρεῖ τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως ἀνύπαρκτο (23). Καί θέλει νά φορτώσῃ στὸν Παλαμᾶ καί τοὺς ἡσυχαστὲς τὶς πεποιθήσεις τῶν εἰκονομάχων. Πράγματι ὁ Γρηγοροῦς ἐπανέρχεται συνέχεια στὸ θέμα αὐτό, τόσο στοὺς Ἀντιορητικούς κατὰ τῶν καινοφρονούντων ὅσο καί στοὺς Ἀντιορητικούς κατὰ τοῦ τόμου, καθὼς ἐπίσης καί στοὺς Δογματικούς. Φέρει πρὸς στήριξί του ἀπόψεις τοῦ Θεοδώρου Γραπτοῦ, τὸν ὁποῖο ὁ Παλαμᾶς ἐρμηνεύει ὀρθῶς (9—12).

Σὲ συνάφεια πρὸς τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως ὁ Γρηγοροῦς ἐξετάζει τὸ θέμα τῆς θεώσεως, τὴν ὁποία ἐπίσης θεωρεῖ ὡς ἀπλὸ ὄνομα (22). Ὁ Παλαμᾶς ἀντιφέρει ὅτι τὸ φῶς αὐτὸ εἶναι πράγματι ὑπερουράνιο καί ὑπερκόσμο, προϋπῆρχε τοῦ αἰσθητοῦ φωτός καί εἶναι ἄκτιστο καί συναῖδιο μὲ τὸν ἀπαστράπτοντα ἥλιο. Ὅταν ὁ ἀπαστράπτων ἥλιος ἐνδήμησε σαρκικᾶ, ἐδημιουργήθηκε ἡ μία Ἐκκλησία ἀγγέλων καί ἀνθρώπων (27—28).

Ὁ Δ' λόγος ἀρχίζει μὲ ἕνα ὕμνο τοῦ ἀκτίστου φωτός, ὁ ὁποῖος προαγγέλλεται στὸ τέλος τοῦ προηγουμένου λόγου. «Καί ἦν καί ἔστι καί ἔσται τὸ τοῖς ἐκκρίτοις τῶν μαθητῶν ἐν Θαβῶρ ἐωραμένον φῶς ὑπερουράνιον ὄν καί προκόσμον καί ὑπερκόσμον καί αἰδιον, ὡς καί τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς, ἀνέσπερόν τε καί ἀδιάδοχον,

ἀρχέτυπόν τε κάλλος τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ λαμπρότης καὶ δόξα τῆς αὐτοῦ θεότητος, ἐκ τῆς αὐτοῦ θείας φύσεως προϊοῦσα φυσικῶς καὶ τῷ παρ' ἡμῶν αὐτοῦ προσλήμματι κοινὴ δόξα γεγонуῖα».

Ἐναντιοῦνται πάλιν καὶ ἐδῶ τὰ ἴδια θέματα· φῶς τῆς μεταμορφώσεως, λαμπρότης, θέωσις, οὐσία, καὶ ἐνέργεια. Ἡ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῆς θείας οὐσίας καὶ τῆς θείας ἐνεργείας εἶναι ὅτι ἡ πρώτη παραμένει ἀπροῶσιτη καὶ ἀμέθεκτη, ἐνῶ ἡ δευτέρα εἶναι μεθεκτὴ μὲ τὴ δύναμι τοῦ θείου Πνεύματος ἀπὸ τοὺς καταξιωμένους (12). Ἡ χάρις καὶ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐλλάμπεται καὶ ἐνεργεῖται κατὰ τρόπο θεῖο ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς κεχαριτωμένους, δὲν εἶναι οὔτε θεία φύσις οὔτε μία ἀπὸ τὶς θεῖες ὑποστάσεις· εἶναι ἄκτιστη ἐνέργεια, ἐνιαία καὶ κοινὴ τῆς τρισυπόστατης θεότητος (65). Ἡ λαμπρότης εἶναι τῶν τριῶν ὑποστάσεων, ἀλλὰ καὶ προέρχεται ἀπὸ τοὺς τρεῖς, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, ἐνῶ ἡ φύσις εἶναι τῶν τριῶν, ἀλλ' ὄχι ἐκ τῶν τριῶν (55).

Οἱ δύο διαπρεπέστερες διάνοιες τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα, Γρηγορᾶς καὶ Παλαμᾶς, ἀρχισαν ἀργὰ τὴν μεταξὺ τους θεολογικὴ ἔριδα, ἀλλ' ἐνέμειναν σ' αὐτὴν μέχρι τέλους. Δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ εὗρεθῇ σημεῖο προσεγγίσεως μεταξὺ τους, διότι τοὺς ἐχώριζε ἓνα θεμελιῶδες στοιχεῖο. Ἐνῶ εἶχαν κοινὴ τὴν πεποίθησι στὴν αὐθεντία τῆς θείας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ἐχώριζε τὸ γνωστικὸ κριτήριον. Ὁ Γρηγορᾶς ἐδεχόταν τὴν αὐθεντία τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὁ Παλαμᾶς τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας· ἔτσι ὁ πρῶτος ἀντιμετώπιζε τὸ θεολογικὸ πρόβλημα ὡς ἀντικείμενον τοῦ λόγου, ἐνῶ ὁ δεύτερος ὡς θέμα ζωῆς καὶ ὑπάρξεως.

ΠΕΡΙ ΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τὸ σύντομον αὐτὸ κείμενον ἐγράφηκε πρὸς ἀντίκρουσι τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Γρηγορᾶ, ὅτι στὸν Συνοδικὸν τόμον τοῦ 1351 εἶχε συμπεριληφθῆ ρῆσις τοῦ Μεγάλου Βασιλείου παραπονημένη. Ἐνῶ δηλαδὴ ὁ Βασίλειος εἶχε γράψει γιὰ τὸν Πατέρα, ὅτι «ὁ τετοκῶς βῶ-

λους δρόσου οὐχ ὁμοίως τὰς τε βώλους καὶ τὸν Υἱὸν ὑπεστήσατο», καὶ αὐτὸ εἶχε χρησιμοποιηθῆ στὸν Συνοδικὸ τόμο²⁴, γιὰ νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι ὁ Πατὴρ, ὅπως εἶναι «ὑποστάτης» τοῦ Υἱοῦ, χωρὶς αὐτὸς νὰ εἶναι κτιστός, ἔτσι καὶ τῆς χάριτος εἶναι ὑποστάτης, χωρὶς αὐτὴ νὰ εἶναι κτιστή.

Ὁ Γρηγορᾶς²⁵ στὴ σειρὰ τῶν λόγων τοῦ πρὸς ἀνασκευὴ τοῦ περιεχομένου τοῦ τόμου ἰσχυρίσθηκε ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν εἶχε γράψει «ὑπεστήσατο», ἀλλ' «ἔτεκνώσατο». Ὁ Παλαμᾶς, εὐρισκόμενος στὴ Θεσσαλονίκη, εἰδοποιήθηκε γι' αὐτὸ ἀπὸ φίλο τοῦ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι καὶ μετὰ ἀπὸ ἔρευνα ἔγραψε τὸ παρὸν δοκίμιο, κατὰ τὸ ἔτος 1353. Ὅπως βεβαιώνει στὸν *Κατὰ Γρηγορᾶ Δ'*, 42, δὲν εἶχε λάβει ὁ ἴδιος τὸ σχετικὸ ἔργο τοῦ Γρηγορᾶ καὶ ἄρχισε ἀσχολούμενος μὲ τὸ θέμα βάσει τῶν πληροφοριῶν του, τὸ ἔλαβε ὁμῶς ἀργότερα. Παρόμοια ἀνασκευὴ τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ συνέταξε ὁ Φιλόθεος Κόκκινος ποὺ περιλήφθηκε στὸν *Ἀντιρρητικὸ* 13, πρὶν καὶ αὐτὸς ἐπίσης λάβῃ τὸ κείμενο τοῦ Γρηγορᾶ, καὶ μνημονεύει τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν δοκίμιο.

Στὸ ἔργο τοῦ ὁ Παλαμᾶς βεβαιώνει ὅτι ἐγνώριζε ἀπὸ παλαιότερα ὅτι στὴ χειρόγραφη παράδοσι χρησιμοποιοῦνται καὶ τὰ δύο ρήματα, ἀλλ' ἤλεγξε ξανὰ τὸ χωρίο, μόλις ἔλαβε τὸ γράμμα τοῦ φίλου (4). Ἀφοῦ παρήγγειλε νὰ συναχθοῦν ὅλες οἱ στὴ Θεσσαλονίκη παλαιὲς βίβλοι, ποὺ περιεῖχαν τὸν *Ἀνατρεπτικὸ* τοῦ Βασιλείου κατὰ Εὐνομίου, ἐπέδειξε αὐτὲς σὲ σύναξι λογίων, στὴν ὁποία ἦταν παρῶν καὶ ὁ λογοθέτης τοῦ γενικοῦ καὶ πρώτου τῶν λογίων. Ὅταν ἐλήφθη τὸ σχετικὸ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἔργο τοῦ Γρηγορᾶ, συγκρότησε νέα σύναξι ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ ἐξέτασις τῶν παλαιῶν χειρογράφων ἀπέδειξε ὅτι σ' ἄλλα ἀπ' αὐτὰ γίνεται χρῆσις τοῦ ρήματος «ὑπεστήσατο» καὶ σ' ἄλλα τοῦ ρήματος «ἔτεκνώσατο». Ἐπομένως ὁ Γρηγορᾶς ἄδικα ὁμιλεῖ γιὰ παραποίησι. Ἐπειδὴ ὁμως ὁ Γρηγορᾶς στὸν τίτλο τῶν δέκα *Ἀντιρρητικῶν* τοῦ λόγων, καθὼς καὶ μέσα στὸ κείμενο, ὁμιλεῖ γιὰ «παλαμικὸ τόμο», ὁ Παλαμᾶς βεβαιώνει ὅτι «οὐκ ἐμὸς ἀπλῶς ὁ τόμος, ἀλλὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης συνόδου, μᾶλλον δὲ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων συνόδων ἐστὶν ἀποτέλεσμα» (9). Θέλει μὲ

24. *Κατὰ Εὐνομίου* 2, PG 29, 624A, PG 151, 744B.

25. *Ἀντιρρητικὸς κατὰ τοῦ τόμου* 7, Κῶδ. Laur. Plut. LVI, 14, f. 129.

αὐτὰ νὰ εἰπῆ ὅτι, ὄχι μόνο δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ συντάκτης τοῦ τόμου (τοῦ ὁποίου πράγματι συντάκτης εἶναι ὁ Φιλόθεος Κόκκινος μαζί με δύο συνεργάτες), ἀλλ' οὔτε μόνο δικούς του λόγους περιέχει. Προῆλθεν αὐτὸς ἀπὸ τῆ συνεισφορᾶ ὄλων ἐκείνων πού μετεῖχαν στή μεγάλη σύνοδο τοῦ 1351 καί τὶς προηγούμενες. Πρέπει ὅμως νὰ λεχθῆ ὅτι τῆ μεγαλύτερη συμμετοχὴ στή συζήτησι καὶ συμβολὴ στήν ἐράνισι τοῦ ὑλικοῦ τοῦ τόμου τὴν εἶχε αὐτός. Κατ' οὐσίαν ἡ ὀνομασία «παλαμικός τόμος» δὲν εἶναι ἄστοχος, ἀλλά, ὅπως ἔχει λεχθῆ ἀπὸ τὸν Γρηγορᾶ, θέλει νὰ περιορίσῃ τὴ σπουδαιότητά του²⁶.

26. Σχετικὸ μετὴν ἀντιρρητικὴ πρὸς τὸν Γρηγορᾶ γραμματεία στὸ κείμενο τοῦ Νικολάου Καβάσιλα *Κατὰ τῶν τοῦ Γρηγορᾶ ληρημάτων λόγος*, Α'. Garzya, *Byzantion* 24(1954), 521-532.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΑΚΡΑΣΗ ΕΠΙΤΟΜΗ ΔΙΗΓΗΣΗΣ

Ἡ χειρόγραφη παράδοσις τῆς Ἐπίτομης Διηγήσεως εἶναι πλουσιώτατη, οἱ δὲ μάρτυρες τοῦ κειμένου αὐτῆς καλύπτουν τὸν χρόνον ἀπὸ τὸν ἰδ' μέχρι τὸν ιη' αἰῶνα. Τὰ χειρόγραφα ποῦ ἐξετάσθησαν ἀπὸ ἡμᾶς γιὰ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν εἶναι περίπου εἴκοσι, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων δὲν διατηροῦν τὸ ὄνομα τοῦ καταγραφέως.

Ἀπὸ τοὺς κώδικες αὐτοὺς ὁ μὲν Ἰβήρων 388, ὁ λεγόμενος Ὁκεανός, περιέχει τὴν βραχυγραφικὴν παραλλαγὴν τοῦ κειμένου, ὅπως ἐξήχθη ἀπὸ τὰ σημεῖα, χωρὶς καμμιά ἀνάπτυξιν. Καταλήξαμε στὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀξιολόγησιν πολυάριθμων ἐσωτερικῶν στοιχείων. Τὸ κείμενον καταγράφηκε σὲ δυὸ φύλλα τοῦ ὀγκώδους αὐτοῦ κώδικος, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀφεθῆ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, ἀλλ' ὁ χώρος δὲν ἐπῆρκεσε, γι' αὐτὸ καὶ στὸ ἐπόμενο γεγραμμένο φύλλον ἐγράφηκε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ κειμένου στὴν ὠα. Ἄν καὶ ὁ μοναδικὸς αὐτὸς κώδιξ εἶναι κάπως μεταγενέστερος, τοῦ 15' αἰῶνος, διατηρεῖ καλῶς τὸ κείμενον. Ἐπειδὴ ὁ ἀντιγραφεὺς εἶχεν ἀφήσει κενὸν τὸν τίτλον τοῦ ἔργου, γιὰ νὰ τὸν συμπληρώσῃ μὲ ἐρυθρὰ μελάνην, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπραξε, τὸ κείμενον τοῦτο διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ Σπ. Λάμπρου καὶ δὲν τὸ ἐσημείωσε στὸν κατάλογόν του.

Ὁ κώδιξ Upsal. Bibl. Univ. Gr. 28, διαπνεόμενος ἀπὸ ἀντιβασιλικὴν τάσιν, παραλείπει τὰ ἐπίθετα ἅγιος, εὐσεβής καὶ τὰ ὅμοια, ὅταν ἀποδίδονται στὸν βασιλέα Ἰωάννην Ε' Παλαιολόγον, προφανῶς διότι ὁ ἀντιγραφεὺς ἦταν ζηλωτὴς ὀρθόδοξος καὶ ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἤδη προσχωρήσει στὸ λατινικὸν δόγμα (1369).

Τὸ κείμενον τῆς Ἐπίτομης Διηγήσεως ἔχει ἐκδοθῆ ἀπὸ τὸν M. Candal, *Orientalia Christiana Periodica* 16 (1950). 303—357 «αὐτὸ»

ἀνεπιτυχή λατινική μετάφρασι. Ἐπειδὴ ἡ ἔκδοσις αὐτὴ ἐγίνε βάσει τοῦ κώδ. Coisl. Gr. 100 μόνον, δὲν ἔθεωρήσαμε σκόπιμο νὰ συμπεριλάβωμε τὶς ἀναγνώσεις αὐτῆς στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, ἂν καὶ περικλείει πολλὰ παραναγνώσεις.

ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ ΛΟΓΟΙ Α'—Δ'

Γενικὰ οἱ τέσσαρις *Κατὰ Γρηγορᾶ* λόγοι τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἔχουν κοινὴ παράδοσι μὲ ἑλαφρὲς διαφοροποιήσεις, διότι ἀποτέλεσαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐνιαία συλλογὴ, στὴν ὁποία συμπεριλήφθησαν ἡ *Ἐπίτομη Διήγησις* καὶ ἡ *Ἐπιστολὴ περὶ ρήσεως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*. Καὶ εἶναι πλούσια ἡ παράδοσις αὐτῆ.

Κατ' ἀρχὴν ὑπάρχει μιὰ σημαντικὴ ὁμὰς χειρογράφων ἡ ὁποία διατηρεῖ τὸ σύνολο τῶν λόγων στὰ πλαίσια μιᾶς συλλογικῆς χειρόγραφης ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ. Θαυμάσιο χειρόγραφο εἶναι ἀπὸ αὐτὰ τὸ τῆς Χάλκης 138, τοῦ ιδ' αἰῶνος, τὸ ὁποῖο δυστυχῶς ἀπὸ τὸ φύλλο 205 παρουσιάζει φθορὰ στὰ ἄκρα, πὺν διαρκῶς προχωρεῖ, μέχρι πὺν στὸ τέλος ἐξαφανίζεται ὅλος ὁ γραπτὸς χῶρος. Καλὸ ἀντίγραφο αὐτοῦ εἶναι ὁ κώδιξ Λαύρας 1945. Φαίνεται ὅτι ἐπίσης καὶ ὁ κώδιξ Mosqu. Syn. 249 εἶναι ἀντίγραφο αὐτοῦ τοῦ κώδικος. Συγγενὲς κείμενο παρουσιάζει ὁ κώδιξ Bodl.Laud. 87, τοῦ ιε' αἰῶνος, τὸν ὁποῖο ἀκολουθεῖ ὁ μεταγενέστερος κώδιξ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 2092. Οἱ ὑπολειπόμενοι κώδικες τῆς ὁμάδος αὐτῆς εἶναι ἐπίσης ἀξιόλογοι· ὁ Coisl. 100 καὶ ὁ Διονυσίου 192.

Δύο ἀγιορειτικοὶ κώδικες, ἐξαιρετικῆς ἀξίας, διατηροῦν μέρη μόνον τῆς ἐνότητος αὐτῆς τῆς παλαμικῆς γραμματείας· ὁ τῆς Λαύρας 1483 τοὺς λόγους Α', Γ' καὶ Δ', καὶ ὁ τῆς Λαύρας ἐπίσης 1626 τοὺς λόγους Α' καὶ Γ', ἐνῶ ὁ Διονυσίου 200 περιέχει μόνον τὸν λόγον Γ'.

Μία ἄλλη ἀξιόλογη ὁμὰς χειρογράφων διατηρεῖ μόνον τὸν λόγον Α'. Καὶ ὁ μὲν τῆς Λαύρας 1137, τοῦ ιδ' ἤδη αἰῶνος, διατηρεῖ αὐτὸν αὐτοτελῶς, ἐνῶ οἱ ἄλλοι τὸν φέρουν στὰ πλαίσια τῶν κειμένων τὰ ὁποῖα ἀπέρρευσαν ἀπὸ τὸν διάλογο μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ

Γρηγορά, ὅλοι σχετικῶς νέοι, τοῦ ιστ' καὶ τοῦ ιζ' αἰῶνος, πλὴν τοῦ πρώτου ὁ ὁποῖος εἶναι ἴσως τοῦ ιε'. Χαρακτηριστικὸ τῶν χειρογράφων αὐτῶν εἶναι ὅτι διατηροῦν τὸν ἀρχικὸ τίτλο τοῦ Α' λόγου μαζὶ μὲ τὸ ψευδώνυμο τοῦ συγγραφέως Κωνσταντίου ἀγιορείτη ἱερομονάχου. Σημειώνομε τὶς ἀναγνώσεις τοῦ κώδικος Μετοχίου 35 λεπτομερῶς, ἐνῶ τῶν ὑπολοίπων ἐκλεκτικῶς.

Ἔως πρὸς τὸν λόγο Α' οἱ βασικοὶ κώδικες δὲν διατηροῦν τὸ ψευδώνυμο. Ἄν καὶ αὐτοὶ εἶναι ἀρχαιότεροι ἀπὸ τοὺς τῆς προηγούμενης ὁμάδος, παραδίδουν τὸ κείμενο ὅπως διαμορφώθηκε μετὰ τὴν ἀποκατάστασι τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως, ἢ ὁποία φυσικῶς ἔγινε πολὺ ἐνωρίς. Κατ' ἀρχὴν, ὡς ἀρχαιότεροι, διατηροῦν πιστότερο τὸ κείμενο αὐτό, ἀλλ' ὅπωςδήποτε οἱ παραλλαγές δὲν εἶναι σοβαρές.

Ὁ κώδιξ Λαύρας 1137 συγγενεὺε περισσότερο πρὸς τὴ δευτέρη ὁμάδα, ἀλλὰ γνωρίζει καὶ τὴν παράδοσι τῆς ἄλλης ὁμάδος, τὴν ὁποία ἐκφράζει ἀφ' ἑνὸς μὲν μὲ τὸν τίτλο, ὅπου φέρει ὡς συγγραφέα «ἱερομόναχόν τινα» ἀπλῶς, ἀφ' ἑτέρου μὲ τὴν ἀποδοχὴ πολλῶν ἀναγνώσεων τῆς πρώτης.

ΠΕΡΙ ΡΗΣΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τὸ κείμενο τοῦ ἐπιστολιμαίου αὐτοῦ δοκιμίου παραδίδεται μαζὶ μὲ τὸ τῶν τεσσάρων βιβλίων αὐτοῦ *Κατὰ Γρηγορά*, ὡς πέμπτος λόγος κατὰ κάποιον τρόπο, ἂν καὶ ἔχει γραφῆ πρὶν ἀπὸ αὐτούς· ἀλλ' ἢ χειρόγραφη παράδοσίς του εἶναι πτωχότερη.

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΣ

ΛΟΓΟΣ ΔΙΑΣΑΦΩΝ

ΕΝ ΕΠΙΤΟΜΩ ΤΗΝ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ ΔΟΞΑΝ

1 Ἀπολογία ἐαυτοῦ τὸν πρὸς ἀνασκευὴν ἀρτίως προτεθέντα παρ' ἡμῶν αὐτοῦ λόγον ἐπιγράφει ὁ Ἀκίνδυνος. Ἄρχεται δὲ οὕτως.

«Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ φιλόθεοι, νέοι καὶ πρεσβύται, γένος ἅπαν καὶ ἡλικία πᾶσα, ἀθροίσθητε ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀκοῦσαι οἷα ἢ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία κακοῦται καὶ θλίβεται ὑπὸ τῶν ἀρτίως καινοτομούντων εἰς τὴν πατριὸν ἡμῶν εὐσεβείαν, οἷς μηδὲ μὴδὲ οὐκ ὑποκλίνει τὸ οὖς τῶν τῆς εὐσεβείας φίλων».

2 Ἀπολογία μὲν ἐστὶν ὁ πρὸς τοὺς κατηγοροῦντας καὶ ἀντι-
10 λέγοντας λόγος, ἀπόκρισις δὲ ἐστὶ ὁ πρὸς τοὺς ἀπλῶς ἐρωτή-
σαντας. Ἐπεὶ οὖν Ἀπολογία ἐπιγράφας ὁ Ἀκίνδυνος πρὸς πάντας τοὺς φιλοθέους καὶ τοὺς φίλους τῆς εὐσεβείας ποιεῖται τὸν παρόντα λόγον, νέους καὶ πρεσβύτας, γένος ἅπαν καὶ ἡλι-
κίαν πᾶσαν, παρίστησιν ἐαυτὸν ὑπὸ πάντων τῶν φιλοθέων καὶ
15 τῶν φίλων τῆς εὐσεβείας κατηγορούμενον καὶ ἀντιλεγόμενον ὑπὸ τε νέων καὶ πρεσβυτῶν γένους τε παντὸς καὶ ἡλικίας πάσης. Ὁ γοῦν ὑπὸ πάντων τῶν φιλοθέων καὶ τῶν φίλων τῆς εὐσεβείας κατηγορούμενος καὶ ἀντιλεγόμενος καὶ μηδενὶ πειθόμενος, ὡς αὐτὸς παρίστησιν, ἀξιοῖ πάντας αὐτὸς πείθειν καὶ
20 μεταδιδάσκειν, ᾧ τῆς ἀπονοίας, ἀπολογούμενος. Ἄλλ' ἐχέτω μὲν τὰ τῆς ἀπολογίας ὅπως ἂν ἔχη, φευκτέα δὲ καὶ ὑβρισμένα δόγματα ᾧς κενὰ καὶ δυσσεβῆ καὶ κακοῦντα καὶ θλίβοντα τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, τὰ μὴ τοῖς ἀγίοις ἡμῶν πατράσιν ὁμολογα, καὶ «γύναια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις καὶ μηδέποτε εἰς ἐπί-
25 γνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα», τὰ τούτοις πειθόμενα.

ΛΟΓΟΣ ΔΙΑΣΑΦΗΤΙΚΟΣ

ΤΗΣ ΔΟΞΑΣΙΑΣ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ

Ὁ Ἀκίνδυνος ὀνομάζει ἀπολογία τὸν λόγο του ποὺ ἔχομε τώρα ἔμπρὸς μας γι' ἀνασκευή. Καὶ ἀρχίζει ὡς ἑξῆς:

«Ἀγαπητοὶ φιλόθεοι ἀδελφοί, νέοι καὶ ἡλικιωμένοι, κάθε γένος καὶ κάθε ἡλικία, συναθροισθῆτε ὅλοι μαζὶ γιὰ ν' ἀκούσετε ποιά κακοποίησι καὶ ποιά θλίψι ὑφίσταται ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοὺς πρόσφατους νεωτεριστὰς εἰς βάρος τῆς πατρικῆς εὐσέβειας μας, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει κανεὶς φίλος τῆς εὐσέβειας νὰ γυρίζη τὰ αὐτιά καθόλου».

Ἀπολογία εἶναι ὁ λόγος πρὸς ἐκείνους ποὺ κατηγοροῦν καὶ ἀντιλέγουν. Ἀπόκρισις δὲ εἶναι ὁ λόγος πρὸς ἐκείνους ποὺ ἀπλῶς ἐρωτοῦν. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Ἀκίνδυνος τὸν λόγο τοῦτο, ποὺ ἐπιγράφει Ἀπολογία, ἀπευθύνει πρὸς ὅλους τοὺς φιλόθεους καὶ τοὺς φίλους τῆς εὐσέβειας, νέους καὶ ἡλικιωμένους, κάθε γένος καὶ κάθε ἡλικία, παριστάνει τὸν ἑαυτό του νὰ κατηγορῆται καὶ νὰ προκαλῆ ἀντιλογία ἀπὸ ὅλους τοὺς φιλόθεους καὶ τοὺς φίλους τῆς εὐσέβειας, νέους καὶ γέροντες, καὶ ἀπὸ κάθε γένος καὶ κάθε ἡλικία. Αὐτὸς λοιπὸν ποὺ κατηγορεῖται ἀπὸ ὅλους τοὺς φιλόθεους καὶ φίλους τῆς εὐσέβειας καὶ προκαλεῖ τὴν ἀντιλογία ὅλων καὶ δὲν πείθεται σὲ κανένα, ὅπως ὁ ἴδιος παρουσιάζεται, ἔχει τὴν ἀξίωσι νὰ πείθῃ καὶ νὰ διδάσκῃ, τί ἀνοησία ἀλήθεια, ἀπολογούμενος. Ἄλλ' ἡ ἀπολογία ἄς μείνῃ ὅπως εἶναι ἀποφευκτέα δὲ καὶ ὑβρισμένα δόγματα, ὡς κενὰ καὶ δυσσεβῆ, καὶ ὡς κακοποιούντα καὶ θλίβοντα τὴν Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἄς εἶναι ἐκεῖνα ποὺ δὲν συμφωνοῦν πρὸς τοὺς ἁγίους Πατέρες μας· ἐνῶ «γύναια γεμᾶτα ἁμαρτίες, ποὺ δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ἔλθουν σὲ ἐπίγνωσι τῆς ἀλήθειας»¹, εἶναι ἐκεῖνα ποὺ πείθονται σ' αὐτὰ τὰ δόγματα. Ἄς

Ἴδωμεν οὖν τὰ ἐνταῦθα γεγραμμένα παρὰ τοῦ Ἀκινδύνου ὡς ἡμέτερα καὶ ὅσα ὁ Ἀκίνδυνος ὡς οἰκεία συνίστησι δόγματα, καὶ εὖρωμεν τὸν Ἀκίνδυνον ὄντα τὸν μὴ ὁμολογοῦντα τῇ περὶ τῶν θείων δογμάτων πατερικῇ παραδόσει, καθάπερ οὖν εὐρήσομεν, οὗτός ἐστιν ὁ τὰς καινοφωνίας εἰσάγων, ὁ προστιθείς τῇ μέχρι τῆς δευρο ἱερᾶ καὶ ἀσφαλεῖ ἡμῶν πίστει, ὁ διὰ κακίαν καὶ καινοτομίαν περιβόητος καὶ κατάδηλος, καὶ ἀπλῶς ὅσα αὐτὸς ἀρχόμενος καὶ μεταξὺ γράφων εἶπε κατὰ τῶν ἀντιλεγόντων αὐτῷ.

3 10 Γράφει γοῦν ἐνταῦθα ὁ Ἀκίνδυνος ὅτι φαμέν ἡμεῖς «ἔστι θεότης ὑφεμένη, δῶρον οὖσα τῆς ὑπερκειμένης». Ταῦτα γοῦν τὰ ρήματα καὶ ἡ φράσις τοῦ Βαρλαάμ ἐστι, πρῶτου μὲν αὐτοῦ τοῦτο φρονήσαντος κακῶς καὶ κατὰ δυσσεβῆ διάνοιαν, εἶτα καὶ καθ' ἡμῶν τοῦτο γράψαντος ὡς ἐκ τῶν παρ' ἡμῶν προτει-
15 νομένων τῶν ἁγίων ρήσεων συναγόμενον, μὴ μέντοι καθ' ἣν ἐκεῖνος ἐπρέσβευε διάνοιαν. Ἔστιν οὖν καὶ ἡμῶν ὡς μετ' ἐκεῖνον γραψάντων καὶ πρὸς τὴν ἐκείνου δόξαν ἀντιλεγόντων, ἀλλ' οὐ πρὸς τὰ ρήματα· ἐπεὶ «μὴ ἐν ρήμασιν ἡμῖν», φησὶν, «ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἢ εὐσέβεια», καὶ «οὐ περὶ τῶν ὀνομάτων
20 ζυγομαχοῦντες ἀσχημονήσομεν». Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος, ἀφείς τὸν Βαρλαάμ ἵνα τοὺς ἀκούοντας ἀπατήσῃ, ὡς ἡμέτερα ταῦτα προβάλλεται, ταῦτα παραχαράξας καὶ τὰ πρὸ αὐτῶν ἀπαλείψας. Ἀλλ' οὐ μόνος ὁ Βαρλαάμ καὶ ἡμεῖς καὶ τὴν θεοποιὸν δωρεὰν θεότητα ὀνομάζομεν καὶ ταύτης τῆς θεότητος ὑπερ-
25 κείσθαι λέγομεν τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἐν τῇ πρὸς Γάϊον δευτέρᾳ ἐπιστολῇ καὶ ἐν τῷ Περὶ εἰρήνης κεφαλαίῳ καὶ ἐν τῷ Περὶ ἠνωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας καὶ ἐν τῷ Περὶ τοῦ ὄντος καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ· καὶ ὁ ἅγιος

2. Βλ. γι' αὐτὸ εἰσαγωγή στὸν Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον, Π. Χρήστου, Συγγράμματα Α', 197-199.

3. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 29 (Θεολογικὸς 3), 13, PG 36, 92A. Πρὸβλ. Μαξίμου, Ζήτησις μετὰ Πύρρου, PG 91, 296B.

4. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 39, 11, PG 36, 345C.

5. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολὴ 2 πρὸς Γάϊον, PG 3, 1068A-1069A.

6. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ Θείων ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 953D-956B.

ἰδοῦμε ὅμως τὰ ἐδῶ γραφόμενα ἀπὸ τὸν Ἀκίνδυνο δόγματα ὡς δῆθεν δικά μας καὶ ὅσα δηλώνει ὁ Ἀκίνδυνος ὡς δικά του· καὶ ἂν εὔρουµε ὅτι ὁ Ἀκίνδυνος εἶναι αὐτὸς ποὺ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν πατερικὴ περὶ τῶν θείων δογμάτων παράδοσι, ὅπως θὰ τὸν εὔρουµε βέβαια, τότε αὐτὸς εἶναι ποὺ εἰσάγει τοὺς νεωτερισμοὺς, ποὺ διδάσκει τοὺς λόγους οἱ ὅποιοι ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν ὑγιῆ πίστι, ποὺ προσθέτει νέα στὴν μέχρι τώρα ἱερὴ καὶ ἀλάθευτη πίστι μας, ποὺ εἶναι περιβόητος καὶ πασίγνωστος γιὰ τὴν κακία καὶ τὶς καινοτομίες, καὶ γενικὰ γιὰ ὅσα αὐτὸς εἶπε κάμοντας τὴν ἀρχὴ ἢ γράφοντας ἐνδιαμέσως ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ἀντιλέγουν σ' αὐτόν.

3 Γράφει λοιπὸν ἐδῶ ὁ Ἀκίνδυνος ὅτι ἐμεῖς λέγοµε· «ὑπάρχει ὑφειµένη θεότης ποὺ εἶναι δῶρο τῆς ὑπερκειµένης»². Αὐτὰ ὅμως τὰ λόγια καὶ αὐτὴ ἡ φράσις εἶναι τοῦ Βαρλαάµ, ποὺ πρῶτος τὸ συνέλαβε αὐτὸ µὲ κακὴ καὶ δυσσεβῆ σκέψι, ἔπειτα δὲ ἔγραψε σὲ βάρος μας ὅτι τάχα συναγόταν ἀπὸ τὶς ρῆσεις τῶν ἁγίων ποὺ προτείναµε ἐμεῖς, ὄχι πάντως µὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἐνόμιζε ἐκεῖνος. Εἶναι ἐποµένως καὶ δικά μας, καθὼς ἐγράψαµε ἔπειτα ἀπὸ ἐκεῖνον, ἀντιλέγοντας πρὸς τὴ γνώμη καὶ ὄχι πρὸς τὰ λόγια ἐκεῖνου· διότι, ὅπως λέγει ὁ ἱερός πατήρ, «ἡ δικὴ μας εὐσέβεια δὲν ἔγκειται στὰ λόγια ἀλλὰ στὰ πράγματα»³ καὶ «δὲν θὰ ἀσχημονήσωµε φιλονεικώντας γιὰ τὶς λέξεις»⁴. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὸν Βαρλαάµ γιὰ νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς ἀκροατάς, προβάλλει αὐτὰ τὰ λόγια σὰν δικά μας, παραχαράσσοντας τα καὶ ἀπαλείφοντας τὶς λέξεις ποὺ εἶναι πρὶν ἀπὸ αὐτά. Δὲν εἶναι ὅμως μόνο ὁ Βαρλαάµ κ' ἐμεῖς ποὺ ὀνομάζοµε θεότητα καὶ τὴν θεοποιὸ δωρεὰ καὶ ποὺ δεχόµαστε ὅτι ὁ Θεὸς ὑπέρκειται αὐτῆς τῆς θεότητος, ἀλλ' εἶναι καὶ ὁ μέγας Διονύσιος στὴ δεύτερη ἐπιστολὴ *Πρὸς τὸν Γάϊος*⁵ καὶ στὸ κεφάλαιο *Περὶ εἰρήνης*⁶ καὶ στὸ *Περὶ ἠνωµένης καὶ διακεκριµένης θεολογίας*⁷ καὶ στὸ *Περὶ τοῦ ὄντος*⁸ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη·

7. Τοῦ αὐτοῦ, *Περὶ Θείων ὀνομάτων* 2, 7, PG 3, 645AB.

8. Τοῦ αὐτοῦ, *Περὶ Θείων ὀνομάτων* 5, 2, PG 3, 816C.

Μάξιμος πολλαχοῦ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος καὶ ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος, καὶ ἀπλῶς ἅπαντες οἱ ἅγιοι.

4 Τίς οὖν ἡ ἀντιλογία ἡμῶν καὶ τοῦ Βαρλαάμ; "Οτι τὴν θεοποιὸν ταύτην χάριν καὶ δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἣν καὶ
5 θεότητα οἱ ἅγιοι ὀνομάζουσιν, ἡμεῖς μὲν ὁμοφώνως τοῖς ἁγίοις ἄκτιστον εἶναί φαμεν, ὡς τοὺς καταξιουμένους ἐνούσαν τῷ Θεῷ καὶ οὕτω θεουργοῦσαν, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν τοῦ Θεοῦ χωριζομένην, ὁ δὲ Βαρλαάμ κτιστὴν εἶναι φρενοβλαβῶς φησιν, ἀποσχίζων ταύτην δεσσεβῶς τῆς ἀκτίστου θεότητος. "Οτι μὲν οὖν
10 ἡμεῖς ἄκτιστον εἶναί φαμεν ταύτην τὴν θεοποιὸν χάριν τοῦ παναγίου Πνεύματος, ἣτις παρὰ τῶν ἁγίων καὶ θεότης προσαγορεύεται, καὶ αὐτὸς ὁ Ἀκίνδυνος ἐνταῦθα μαρτυρεῖ, γράφων ἐφεξῆς λέγειν ἡμᾶς, ὅτι οὐ θεότης μόνον καλεῖται ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἄκτιστός ἐστιν. "Οτι δὲ καὶ οἱ ἅγιοι
15 τὴν χάριν ταύτην τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἄκτιστόν φασιν, ἐνι γνῶναι καὶ ἀπὸ τῶν ρήσεων αὐτῶν ἐκείνων, ἐν αἷς καὶ θεότητα ὀνομάζουσιν αὐτήν. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἐν τῷ τετάρτῳ Περὶ θείων ὀνομάτων κεφαλαίῳ ἀναρχον αὐτήν εἶναι καὶ ἀτελεύτητόν φησιν, ἀλλαχοῦ τε πολλαχοῦ, καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος
20 καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ μέγας Βασίλειος καὶ ἀπλῶς ἅπαντες οἱ ἅγιοι. Ἐπεὶ δὲ ἄκτιστός ἐστιν ἡ χάρις αὕτη καὶ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, συμφυῆς ἐστι καὶ ἀχώριστος αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ τοῦ ἡλίου ἀκτὶς ἀχώριστός ἐστιν αὐτοῦ, δῶρον οὓσα καὶ αὕτη τοῦ ἡλίου, καθ' ἣν ἡλιοειδῆ τὰ μετέχοντα ποιεῖ
25 Καὶ ὡσπερ αὕτη οὐκ ἐμποδίζει ἓνα εἶναι ἥλιον, εἰ καὶ ὑπέρκειται ταύτης ὡς πηγὴ καὶ αἷτιος αὐτῆς ὁ ἥλιος, οὕτως οὐδὲ ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ Θεοῦ ἐμποδίζει ἓνα εἶναι Θεὸν καὶ μίαν θεότητα, εἰ καὶ ὑπέρκειται ταύτης ὁ Θεὸς ὡς πηγὴ καὶ αἷτιος τῆς ἐμφύτου ταύτης δωρεᾶς. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ τοῦ σοφοῦ διά-

9. Μαξίμου, Σχόλια εἰς Διονυσίου Ἐπιστολὴν 2 πρὸς Γάϊον, Πρβλ. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ Θείων Ὄνομάτων, 11, 6, PG 4, 401D, 529C.

10. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 189 πρὸς Εὐστάθιον 7-8 PG 32, 693D-696C.

11. Γρηγορίου Νύσσης εἰς Βασιλείου Ἐπιστολὴ 189, 8, PG 32, 696AB.

καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος σὲ πολλὰ μέρη⁹ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος¹⁰ καὶ ὁ θεῖος Γρηγόριος Νύσσης¹¹ καὶ γενικὰ ὅλοι οἱ ἅγιοι.

4

Ποιᾶ λοιπὸν εἶναι ἡ ἀντιλογία μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ Βαρλαάμ; Ὅτι αὐτὴν τὴν θεοποιὸν χάρι καὶ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν ὁποία οἱ ἅγιοι ὀνομάζουν καὶ θεότητα, ἔμεῖς μὲν σύμφωνα μὲ τοὺς ἁγίους ἰσχυρίζομαστε ὅτι εἶναι ἄκτιστη, ἐφ' ὅσον ἐνώνει τοὺς καταξιωμένους μὲ τὸν Θεὸν κ' ἔτσι θεουργεῖ, καὶ δὲν χωρίζεται ἡ ἴδια ἀπὸ τὸν Θεόν· ὁ δὲ Βαρλαάμ ἰσχυρίζεται φρενοβλαβῶς ὅτι εἶναι κτιστή, ἀποσχίζοντάς τὴν δυσσεβῶς ἀπὸ τὴν ἄκτιστη θεότητα. Τὸ ὅτι βέβαια ἔμεῖς ἰσχυρίζομαστε ὅτι εἶναι ἄκτιστη αὐτὴ ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ παναγίου Πνεύματος, πού ἀπὸ τοὺς ἁγίους ἀποκαλεῖται καὶ θεότης, τὸ μαρτυρεῖ ἐδῶ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀκίνδυνος, γράφοντας στὴ συνέχεια ὅτι ἔμεῖς λέγομε, ὅτι ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ Θεοῦ ὄχι μόνο καλεῖται θεότης ἀλλὰ εἶναι καὶ ἄκτιστη. Τὸ ὅτι πάλι καὶ οἱ ἅγιοι λέγουν ἄκτιστη αὐτὴ τὴ χάρι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ μάθη κανεὶς καὶ ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς ρήσεις των, στὶς ὁποῖες καὶ τὴν ὀνομάζουν θεότητα. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος στὸ τέτατρο κεφάλαιο *Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων* λέγει ὅτι εἶναι ἀναρχη καὶ ἀτελεύτητη¹², καθὼς καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη, καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος¹³ καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς¹⁴ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος¹⁵ καὶ γενικὰ ὅλοι οἱ ἅγιοι. Ἐπειδὴ δὲ αὐτὴ ἡ χάρις καὶ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἄκτιστη, εἶναι συμφυῆς μὲ αὐτὸ καὶ ἀχώριστη ἀπ' αὐτό, ὅπως καὶ ἡ ἀκτίνα τοῦ ἡλίου εἶναι ἀχώριστη ἀπ' αὐτόν, ὄντας καὶ αὐτὴ δῶρο τοῦ ἡλίου, μὲ τὸ ὁποῖο καθιστᾶ τὰ μετέχοντα ἡλιοειδῆ. Καὶ ὅπως αὐτὴ δὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι ἓνας ὁ ἥλιος, ἂν καὶ ὑπέρεκειται αὐτῆς ὡς πηγὴ καὶ αἰτία τῆς ὁ ἥλιος, ἔτσι οὔτε ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ Θεοῦ ἐμποδίζει νὰ εἶναι ἓνας Θεὸς καὶ μία θεότης, ἂν καὶ ὑπέρεκειται αὐτῆς ὁ Θεὸς ὡς πηγὴ καὶ αἰτία τῆς ἔμφυ-

12. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ Θείων ὀνομάτων* 4, 8, PG 3, 704D.

13. Μαξίμου, *Πρὸς Θαλάσσιον* 61, PG 90, 637D. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1141A. Πρὸς PG 91, 1392A-D καὶ PG 90, 1328ε.

14. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ὁμιλία Α' εἰς Μεταμόρφωσιν* 3, PG 96, 552A.

15. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίου* 5, PG 29, 724B. *Περὶ Ἀγίου Πνεύματος*, 15, 36, PG 32, 132B.

νοια δίδοται ὡς δῶρον τοῖς μαθητευομένοις καὶ σοφίζει τούτους, ἀλλ' οὐ τοῦ διδάσκοντος χωρίζεται, εἰ καὶ ὑπέρκειται ὁ νοῦς κατ' οὐσίαν τῆς τοιαύτης διανοίας ὡς πηγὴ καὶ αἴτιος αὐτῆς. Ἐνέργεια δὲ νοῦ ἐστὶν καὶ οὐκ οὐσία ἢ διάνοια, εἰ καὶ μὴ χωρίζεται τοῦ νοῦ. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος μετὰ τοῦ Βαβλαάμ κτιστὴν τὴν θείαν χάριν λέγων καὶ φρονῶν καὶ διὰ τοῦτο ἡμῶν κατηγορῶν, τῶν ἄκτιστον αὐτὴν λεγόντων, εἰ μὲν μὴ ὑπερκεῖσθαι κατ' οὐσίαν τὸν Θεὸν ταύτης τῆς κατ' αὐτὸν κτιστῆς χάριτός φησι, κτίσμα τὸν Θεὸν ποιεῖ ὁ ἄθλιος, εἰ δὲ καὶ αὐτὸς ὑπερκεῖσθαι ταύτης τὸν Θεὸν φησι, πῶς ἡμῶν κατηγορεῖ, ὡς ὑπερκεῖσθαι λεγόντων ταύτης τὸν Θεόν;

5 Οὐκοῦν φανερὸν ὡς πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκουόντων ἡμῶν κατηγορεῖ τὴν ὑπερκειμένην καὶ ὑφειμένην θεότητα καὶ ἵνα συγκαλύψῃ τὴν ἑαυτοῦ δυσσέβειαν, ὅτι κτιστὴν ὁ ἄθλιος εἶναι λέγει τὴν θεότητα· καὶ γὰρ αὐτὸς ἐστὶν ὄντως ὁ λέγων δύο εἶ-
 15 ναι θεότητας, διηρημένας ἀπ' ἀλλήλων πάντα, καὶ τὴν μὲν ὑπερκειμένην τὴν δὲ ὑφειμένην. Πῶς γὰρ ἔνι μὴ ὑπερκεῖσθαι πάντα τρόπον τοῦ κτιστοῦ τὸ ἄκτιστον; Καὶ αὐτὸς ἐστὶν ὁ καινόφωνος καὶ ἀποτρόπαιος καὶ φρεναπάτης, μᾶλλον δὲ δεσσεβέστατος καὶ θεομάχος, ὡς διχοτομῶν τὴν ἐν οὐσίᾳ καὶ δυνάμει καὶ
 20 ἐνεργείᾳ μίαν θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς δύο ἐκφύλους καὶ ἀπηλλοτριωμένας ἀλλήλων παντάπασι θεότητας. Τίς γὰρ ὁμοιμία, τίς δὲ συνάφεια τῆς κτιστῆς παρ' αὐτοῦ λεγομένης θεότητος πρὸς τὴν ἄκτιστον οὐσίαν; Πῶς δὲ οὐχὶ κτιστὴν φανερός ἐστὶν οὗτος εἶναι φρο-
 25 νῶν καὶ κατασκευάζων καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἧς τὴν ἐνεργειάν φησιν κτιστὴν; Ἄρ' οὐχὶ καὶ τὸν Ἄρειον καὶ τὸν Σαβέλλιον καὶ αὐτούς τοὺς χριστομάχους Ἰουδαίους οὗτος ὁ ἄθλιος ὑπερέβαλε τῇ δυσσεβείᾳ; Οἱ μὲν γὰρ ἐν λέγουσιν ἄκτιστον, τὸν Πατέρα μόνον, ἀλλὰ δημιουργὸν εἶναι τοῦτον καὶ παντοδύνα-
 30 μον ὁμολογοῦσιν, ἔχοντα καὶ οὐσίαν καὶ ἐνεργειαν καὶ δόξαν ἄκτιστον, ἣν καὶ τῷ Μωυσεῖ προὔπεδειξεν ἐπ' Ὄρους, μείνας κατ' οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν ἀθέατος «οὐδεὶς γάρ», φησὶν, «ἔ-

της αὐτῆς δεωρεᾶς. Διότι ἔτσι δίδεται καὶ ἡ διάνοια τοῦ σοφοῦ ὡς δῶρο στοὺς μαθητευομένους καὶ τοὺς σοφίζει, ἀλλὰ δὲν ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸν διδάσκαλο, ἂν καὶ ὁ νοῦς κατ' οὐσίαν ὑπέρκειται τῆς τέτοιας διάνοιας ὡς πηγὴ καὶ αἰτιὸς τῆς. Ἡ διάνοια εἶναι δὲ ἐνέργεια τοῦ νοῦ καὶ ὄχι οὐσία, ἂν καὶ δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὸν νοῦ. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος ὁμῶς λέγοντας καὶ δεχόμενος μαζί με τὸν Βαρλαάμ ὅτι ἡ θεία χάρις εἶναι κτιστή, καὶ γι' αὐτὸ κατηγορώντας ἡμᾶς πὺ ἰσχυρίζομαστε ὅτι αὐτὴ εἶναι ἄκτιστη, ἂν μὲν ἰσχυρίζεται ὅτι ὑπέρκειται ὁ Θεὸς αὐτῆς τῆς κατὰ τὴν ἀποψίν του κτιστῆς χάριτος κατὰ τὴν οὐσία, καθιστᾶ κτίσμα τὸν Θεὸ ὁ ἄθλιος, ἂν δὲ καὶ αὐτὸς ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Θεὸς ὑπέρκειται αὐτῆς, πῶς κατηγορεῖ ἡμᾶς διότι λέγομε ὅτι ὁ Θεὸς ὑπέρκειται αὐτῆς;

5 Ἐπομένως εἶναι φανερό ὅτι μᾶς κατηγορεῖ γιὰ τὴν ὑπερκειμένη καὶ ὑφειμένη θεότητα γιὰ νὰ ἐξαπατήση τοὺς ἀκροατὰς καὶ γιὰ νὰ συγκαλύψῃ τὴν δυσσέβειά του, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄθλιος θεωρεῖ κτιστὴ τὴ θεότητα· διότι αὐτὸς εἶναι πράγματι πὺ λέγει ὅτι ὑπάρχουν δύο θεότητες, τελείως διηρημένες μεταξύ τους, ἡ μία ὑπερκειμένη καὶ ἡ ἄλλη ὑφειμένη. Πῶς εἶναι τάχα δυνατό νὰ μὴ ὑπέρκειται μὲ κάθε τρόπο τὸ ἄκτιστο τοῦ κτιστοῦ; Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ νεωτεριστῆς καὶ ἀποτροπῆς ἢ μᾶλλον δυσσεβέστατος καὶ θεομάχος, ἀφοῦ διχοτομεῖ τὴν κατὰ τὴν οὐσία καὶ δύναμι καὶ ἐνέργεια μιὰ θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος σὲ δύο ἔκφυλες καὶ ἐντελῶς ἀποξενωμένες μεταξύ τους θεότητες. Διότι ποιά ὁμοτιμία καὶ ποιά συνάφεια ὑφίσταται τῆς κτιστῆς λεγομένης ἀπ' αὐτὸν θεότητος πρὸς τὴν ἄκτιστη οὐσία; Πῶς δὲν εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ καὶ κατασκευάζει κτιστὴ καὶ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ λέγει τὴν ἐνέργειά της κτιστῆ; Ἔρα δὲν ξεπερνᾶ σὲ δυσσέβεια καὶ τὸν Ἄρειο καὶ τὸν Σαβέλλιο καὶ τοὺς χριστομάχους Ἰουδαίους ἀκόμη ὁ ἄθλιος αὐτός; Διότι ἐκεῖνοι ἕνα ἄκτιστο δέχονται, τὸν Πατέρα μόνο· ἀλλὰ ὁμολογοῦν ὅτι αὐτὸς εἶναι δημιουργὸς καὶ παντοδύναμος, μὲ ἄκτιστη οὐσία καὶ ἐνέργεια καὶ δόξα, τὴν ὁποία ἐνέργεια προῦπέδειξε καὶ στὸν Μωϋσῆ ἐπὶ τοῦ Ἄρους, ἐνῶ ἔμεινε κατὰ τὴν οὐσία καὶ τὴν ὑπόστασι ἀθέατος. Διότι λέγει, «κανένας πὺ θὰ ἰδῆ τὸ πρόσωπό μου δὲν θὰ ζῆση»¹⁶. Ὁ

ψεται τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται». Ὁ δὲ τάλας Ἀκίνδυνος καὶ αὐτὸν τὸν Πατέρα εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα διχοτομεῖ, τὴν μὲν οὐσίαν αὐτοῦ λέγων ἄκτιστον θεότητα, τὴν δὲ θεοποιὸν αὐτοῦ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν κτιστὴν εἶναι διαβεβαιούμενος 5 θεότητα καὶ κατηγορῶν τῶν ἄκτιστον εἶναι λεγόντων τὴν θείαν καὶ θεοποιὸν δύναμιν καὶ χάριν καὶ ἐνέργειαν καὶ οὕτως ἐν οὐσίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ ἀκτίστῳ μίαν προσκυνούντων θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

6 Διὸ καὶ τὸ θεολογικὸν τροπᾶριον Ἰσιδώρου τοῦ ἁγιωτάτου 10 του πατριάρχου προθεῖς, ὡς πολυθεΐαν εἰσάγοντος καὶ αὐτοῦ κατηγορεῖ· καίτοι ὁ πατριάρχης τοῦτο καθάπαξ ἐφιλοτιμήσατο, μηδὲν παρ' ἑαυτοῦ εἶπεῖν, ἀλλ' αὐτὰς τὰς τῶν ἁγίων θεολογικὰς φωνὰς συνθεῖναι πρὸς ρυθμὸν καὶ μέλος. Ὅπερ οὖν ὁ μέγας Βασίλειος ἀλλαχοῦ τε πολλαχοῦ καὶ Πρὸς Εὐστάθιον 15 τὸν ἱατρὸν ἐπιστέλλων εἶπε θεολογικῶς, καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἐν τῷ Περὶ θείων ὀνομάτων τρισκαιδεκάτῳ κεφαλαίῳ, τοῦτο καὶ ὁ πατριάρχης γράφων ἐμμελῶς φησι πρὸς τὸν ἐν τρισὶ προσώποις προσκυνούμενον Θεόν.

20 Φαμέν σου θεότητα κυρίως τὴν ἐνέργειαν, πόθῳ δὲ πολλάκις καὶ τὴν φύσιν. Αὐταὶ δ' ἐπεὶ σοῦ κοιναὶ τυγχάνουσι, μιᾶς καὶ θεότητος τριάς ἄδομεν ἀκτίστου σε, ὅποτέραν ἂν λέγοι τις.

Ταῦτα προθεῖς ὁ Ἀκίνδυνος καὶ τὸν πατριάρχην μετὰ τοῦ 25 μεγάλου πάντως Βασιλείου πολυθεὸν εἰπὼν εἶναι διὰ ταῦτα καὶ ἑλληνόφρονα, εἶθ' ὥσπερ κατὰ τὸν Καϊάφαν τῷ ἐνυποκρίτῳ καὶ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν ζήλω καὶ περιορηγνὺς ἑαυτοῦ τὰ ἱμάτια, «ὡ τῆς πλάνης», φησίν, «ὡ τῆς τοσαύτης ἀπάτης, ὡ τῆς ἀπονοίας»! ἦν αὐτός τε πέπονθας καὶ τοὺς ἁγίους καὶ τοὺς 30 τούτοις ὁμολόγους φρενοβλαβῶς δοξάσας πολυθέους καὶ ἦς τοῖς εὐεξαπατήτοις καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλ-

δὲ ταλαίπωρος Ἀκίνδυνος διχοτομεῖ καὶ τὸν ἴδιο τὸν Πατέρα σὲ κτιστὰ καὶ ἄκτιστα, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος θεωρώντας τὴν οὐσία του ἄκτιστη θεότητα, ἀπὸ τὸ ἄλλο διαβεβαιώνοντας ὅτι ἡ θεοποιὸς δύναμις του καὶ ἐνέργεια εἶναι κτιστὴ θεότης, καὶ τέλος κατηγορώντας ἐκείνους ποὺ λέγουν ὅτι ἡ θεία καὶ θεοποιὸς δύναμις καὶ χάρις καὶ ἐνέργεια εἶναι ἄκτιστη, καὶ γι' αὐτὸ προσκυνοῦν μία θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μὲ ἄκτιστη οὐσία καὶ ἐνέργεια.

5 Γι' αὐτό, φέροντας στὴ μέση καὶ τὸ θεολογικὸ τροπάριο τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Ἰσιδώρου, κατηγορεῖ κι' αὐτὸν ὡς εἰσηγητὴ πολυθεΐας· μολονότι ὁ πατριάρχης ἐφιλοτιμήθηκε ἐξ ἀρχῆς τοῦτο· νὰ μὴ εἰπῆ τίποτε ἰδικό του, ἀλλὰ νὰ συνθέσῃ τίς θεολογικὲς φωνὲς τῶν ἁγίων πατέρων μὲ ρυθμὸ καὶ μελωδία. Ὅ,τι δηλαδὴ εἶπε ὁ μέγας Βασίλειος καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ στὴν ἐπιστολὴ του *Πρὸς Εὐστάθιο*, τὸν ἰατρό, θεολογικῶς¹⁷ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος στὸ δέκατο τρίτο κεφάλαιο του *Περὶ θείων ὀνομάτων*¹⁸, αὐτὸ λέγει καὶ ὁ πατριάρχης γράφοντας ἐμμελῶς πρὸς τὸν Θεό, τὸν προσκυνούμενο σὲ τρία πρόσωπα.

Θεότητά σου ἀποκαλοῦμε κυρίως τὴν ἐνέργεια,
πολλὲς ὅμως φορὲς μὲ πόθο καὶ τῆ φύσι.
Ἐπειδὴ δὲ αὐτὲς σοῦ εἶναι κοινές,
σὲ ψάλλομε, ὦ Τριάς μᾶς ἄκτιστης θεότητος,
ὅποια καὶ ἂν ἀναφέρῃ κανεῖς.

Αὐτὰ προβάλλοντας ὁ Ἀκίνδυνος καὶ λέγοντας ὅτι γι' αὐτὸ ὁ πατριάρχης εἶναι ὁπωσδήποτε μαζὶ μὲ τὸν μέγα Βασίλειο πολυθεὸς καὶ εἰδωλολάτρης, ἔπειτα διαρρηγνύοντας τὰ ἱμάτιά του ὡσάν τὸν Καϊάφα μὲ ὑποκριτικὸ καὶ ὄχι κατ' ἐπίγνωσι ζῆλο, λέγει, «ὅποια πλάνη, πόση ἀπάτη, ὅποια μανία»! Naί, ποιά ἀπάτη καὶ πλάνη καὶ μανία, ποὺ ἔπαθες ἐσὺ ὁ ἴδιος, ὥστε φρενοβλαβῶς νὰ θεωρῆς πολυθεοὺς καὶ τοὺς ἁγίους πατέρες καὶ τοὺς ὁμολόγους μὲ αὐτούς. Μετέδωσες μάλιστα αὐτῇ τὴν πλάνη καὶ στὰ εὐπιστὰ γύναια ποὺ δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ἔλθουν σὲ ἐπίγνωσι τῆς

17. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 189 πρὸς Εὐστάθιον 8, PG 32, 696C.

18. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 13, 3, PG 3, 981A.

θεῖν δυναμένοις γυναιόις μετέδωκας καὶ τοῖς κατ' αὐτὰ τὴν διά-
νοϊαν ἀνδράσιν, ὡς εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα κατὰ σέ καὶ τούτους
κατατέμνειν τὸν ἕνα Θεὸν καὶ τοὺς ἄκτιστον εἶναι κατὰ πάντα
φρονοῦντας τὸν ἕνα Θεὸν πολυθέους ὀνομάζειν.

7 5 Ἄλλ' ἰδῶμεν καὶ τὰ ἐπιχειρήματα δι' ὧν οἶεται ἀνατρέπειν
ὁ Ἀκίνδυνος τὴν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου πρὸς μέλος συντεθει-
σαν τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀγίων
θεολογίαν. «Ἐπειδή», φησί, «κυρίως εἶναι λέγουσι θεότητα τὴν
ἐνεργεϊαν, λείπεται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ μὴ κυρίως εἶναι λέ-
10 γειν θεότητα καὶ λοιπὸν κατωτέραν ταύτην τούτους λέγειν τῆς
ἐνεργείας». Καὶ μὴν αὐτὸς ὑπάρχεις ὁ πρότερον εἰπὼν, ὅτι ἡ-
μεῖς ὑπερκειμένην εἶναι λέγομεν τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τὴν
οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τοῦτο κατηγόρησας ἡμῶν. Πῶς οὖν
νῦν μεταβαλὼν λέγεις ὅτι ὑπερκειμένην εἶναι λέγομεν τὴν ἐν-
15 ἐργεϊαν ὡς κυρίως οὖσαν θεότητα; Ἠγνόησας γάρ, ἄθλιε, ὅτι
καὶ τοῦ κυρίως ὀνομάζεσθαι ὑπέρκειται ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ παν-
τάπασι ὡς ὑπερώνυμος. Εἰ τοίνυν κυρίως θεότης παρὰ τῶν
ὄντως θεολόγων καλεῖται ἡ θεία ἐνεργεϊα, οὐχ ὡς μὴ ὄντως,
οὐδ' ὡς κατωτέρας τῆς οὐσίας οὔσης, ἀλλ' ὡς ὑπερκειμένης κα-
τὰ τὸ ὑπερώνυμον, καλῶς ἡμεῖς καὶ εὐσεβῶς εἶπομεν ὑπερ-
20 κείσθαι κατὰ τὸ ὑπερώνυμον τὴν θείαν οὐσίαν τῆς θείας ἐνεργ-
εϊας. Μᾶλλον δὲ οὐκ ἠγνόησε τοῦτο ὁ Ἀκίνδυνος (πῶς γάρ,
ὃς προλαβὼν τοῦτο λέγειν ἐμαρτύρησεν ἡμᾶς;), ἀλλὰ πρὸς ἀ-
πάτην τῶν αὐτῷ πειθομένων πάντα γράφων, νῦν οὐ κατηγο-
ρῶν φαίνεται μόνον, ἀλλὰ καὶ συκοφαντεῖ ἡμᾶς τε καὶ τὸν πα-
25 τριάρχην καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν ὀρθῶς φρονοῦντας, τάναντία ὧν
αὐτὸς πρότερον ἐμαρτύρησε καὶ κατηγόρησεν ἡμῶν.

8 Ἡμεῖς δὲ μετὰ τῶν ἀγίων καὶ τὴν θείαν ἐνεργεϊαν κυρίως
ὀνομάζεσθαι λέγομεν πρὸς τὸ τῆς θείας οὐσίας παντάπασι
ὑπερώνυμον ἀντιδιαστέλλοντες αὐτὴν (οὐδὲ γάρ ἡ θεία ἐνεργ-
30 εϊα κυρίως ὀνομάζεται· καὶ γὰρ ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων,

19. Β' Τιμ. 3. Ἐδῶ ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ὑπαινίσσεται τὴν Εὐλογία
Χούμναινα καὶ τὶς μαθήτριες, τὶς ὁποῖες εἶχε παρασύρει ὁ Ἀκίνδυνος.

ἀλήθειας¹⁹, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἄνδρες ποὺ ἔχουν παρόμοια διάνοια, ὅτι κατὰ τὴ γνώμη σου καὶ αὐτοὶ οἱ ἅγιοι πατέρες διασποῦν τὸν ἕνα Θεὸ σὲ κτιστὰ καὶ ἄκτιστα καὶ ὅτι ὀνομάζουν πολὺθεοὺς ἐκείνους ποὺ δέχονται ὅτι ὁ ἕνας Θεὸς εἶναι καθ' ὅλα ἄκτιστος.

7 Ἄλλ' ἄς ἰδοῦμε καὶ τὰ ἐπιχειρήματα διὰ τῶν ὁποίων νομίζει ὁ Ἀκίνδυνος ὅτι ἀνατρέπει τὴν θεολογία τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἁγίων πατέρων, ποὺ ἔχει συντεθῆ μελωδικᾶ ἀπὸ τὸν πατριάρχη²⁰. «Ἐπειδὴ», ἰσχυρίζεται, «λέγουν ὅτι κυρίως θεότης εἶναι ἡ ἐνέργεια, συνάγεται ὅτι λέγουν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι κυρίως θεότης, καὶ ἐπομένως τὴν θεωροῦν κατώτερη τῆς ἐνέργειας». Καὶ ὅμως ἐσὺ ὁ ἴδιος εἶσαι ποὺ προηγουμένως εἶπες, ὅτι ἐμεῖς δεχόμεσθε ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ὑπερκειμένη τῆς θεότητος τοῦ Θεοῦ, καὶ γι' αὐτὸ μᾶς κατηγόρησες. Πῶς λοιπὸν τώρα ἄλλαξες θέσι καὶ λέγεις ὅτι δεχόμεσθε ὑπερκειμένη τὴν ἐνέργεια ὡς κυρίως θεότητα; Ἄγνοεῖς, ἄθλιε, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ὑπέγκειται ὀλοκληρωτικᾶ καὶ τοῦ κυρίως ὀνομάζεσθαι ὡς ὑπερώνυμη. Ἐπομένως, ἂν κυρίως θεότης ἀπὸ τοὺς πραγματικοὺς θεολόγους καλεῖται ἡ θεία ἐνέργεια, ὄχι μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ οὐσία δὲν ὑπάρχει πραγματικᾶ οὔτε ὅτι εἶναι κατώτερη, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὑπέγκειται κατὰ τὸ ὑπερώνυμο, καλῶς καὶ εὐσεβῶς εἶπαμε ἐμεῖς ὅτι ἡ θεία οὐσία ὑπέγκειται κατὰ τὸ ὑπερώνυμο τῆς θείας ἐνεργείας. Ἡ μᾶλλον δὲν τὸ ἀγνόησε αὐτὸ ὁ Ἀκίνδυνος (πῶς μπορούσε νὰ τὸ κάμη, αὐτὸς ποὺ ἀρχικᾶ ἐμαρτύρησε ὅτι ἐμεῖς τὸ λέγομε αὐτό;) ἀλλὰ, γράφοντας ὅλα γιὰ ἐξαπάτησι αὐτῶν ποὺ τὸν ἐμπιστεύονται, τώρα ὄχι μόνο φαίνεται νὰ κατηγορῇ, ἀλλὰ καὶ συκοφαντεῖ ἐμᾶς καὶ τὸν πατριάρχη καὶ ἐκείνους ποὺ φρονοῦν ὀρθῶς σὰν αὐτόν, γιὰ τὰ ἀντίθετα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ὁ ἴδιος προηγουμένως ἐμαρτύρησε καὶ μᾶς κατηγόρησε.

8 Ἐμεῖς πάντως μαζὶ μὲ τοὺς ἁγίους πατέρες δεχόμεσθε ὅτι ἡ θεία ἐνέργεια ὀνομάζεται κυρίως θεότης, ἀντιδιαστέλλοντάς τιν πρὸς τὸ τελείως ὑπερώνυμο τῆς θείας οὐσίας (ἄλλωστε οὔτε ἡ θεία ἐνέργεια ὀνομάζεται κυριολεκτικῶς θεότης· διότι παίρνει τὸ ὄνομα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα, δηλαδὴ τὰ κτίσματα), τὴν οὐσία

20. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1, 9, PG 94, 836A.

ἤτοι τῶν κτισμάτων, ὀνομάζεται), τὴν δὲ τοῦ Θεοῦ οὐσίαν οὐδὲ ἀπὸ τῶν κτισμάτων ὀνομάσαι θεμιτὸν κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀκίνδυνος κυρίως θεότητα ὀνομάζεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ φησι, καὶ κυρίως αὐτὴν καταλαμβάνεσθαι φησι· τὸ γὰρ κυρίως καὶ καθ' ἑαυτὸ ὀνομαζόμενον καὶ κυρίως ὑπὸ τῶν ὀνομαζόντων καταλαμβάνεται· οὐκοῦν καὶ καταληπτὴν ὁ ἄθλιος ἐνταῦθα ποιεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν καὶ πρότερον κτιστὴν ἐποίησεν. Ἐπεχείρησε δὲ οὗτος ἐνταῦθα καὶ μαρτυρίας ἀπὸ τῶν ἁγίων προαγαγεῖν, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἡ κυρίως ὀνομαζομένη, καὶ προτίθησι τοὺς κατὰ Ἀρείου λέγοντας ὅτι, καθάπερ ἓνα Θεὸν φρονεῖν ἐδιδάχθημεν, οὕτω καὶ μίαν θεότητα ὁμολογεῖν παρειλήφαμεν, καὶ ὁ καταγινώσκων τῶν μίαν λεγόντων θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξ ἀνάγκης ἢ τῶ πολλὰς λέγοντι ἢ τῶ μηδεμίαν συντίθεται. Ποῦ τοίνυν ἐκ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ῥήσεων ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ κυρίως ὀνομάζεται; Ὁ δὲ φρενοβλαβῶς καθάπερ κάρῳ βαρεῖ τινι παραφθεγγόμενος μᾶλλον ἢ φθεγγόμενος προβάλλεται εἰς μαρτυρίαν τὰ μηδὲν τοιοῦτον, οἷον λέγει, μαρτυροῦντα.

9 20 Ἐπεὶ δὲ καὶ κατὰ τῶν λεγόντων κτιστὴν καὶ ἄκτιστον θεότητα τὰ τοιαῦτα τοῖς ἁγίοις ἡμῶν εἴρηται πατράσιν, αὐτὸς δὲ ἐστὶν ὁ λέγων κτιστὴν καὶ ἄκτιστον θεότητα ὡς προαναπέφηνε, καὶ κατ' αὐτοῦ λοιπὸν τὰ τοιαῦτα εἴρηται, ὥστε αὐτὸς καθ' ἑαυτοῦ ὁ τάλας λέγει, ἃ λέγει, καὶ προφέρει ἃ προφέρει τῶν ἁγίων ἐκ τῆς κατὰ τὴν ἄκραν δυσσέβειαν παραφορᾶς Ἡμεῖς δέ, ὥσπερ ἓνα Θεὸν φρονεῖν ἐδιδάχθημεν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν οὐσίᾳ καὶ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ ἀκτίστῳ, ἅπερ ἐστὶν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά, οὕτω καὶ μίαν θεότητα ὁμολογεῖν παρελάβομεν, οὐ τρισυπόστατον μόνον 25 ἀλλὰ καὶ παντοδύναμον, καὶ οὐ κατὰ τὰς θείας ὑποστάσεις μόνον ἄκτιστον ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς θείας δυνάμεις καὶ ἐνεργείας, αἱ κοιναὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεών εἰσιν. Ὁ δὲ καταγινώσκων

ὅμως τοῦ Θεοῦ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὴν ὀνομάσωμε οὔτε ἀπὸ τὰ κτίσματα κατὰ τὸν Διονύσιο²¹. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀκίνδυνος ἰσχυρίζεται ὅτι κυρίως θεότης ὀνομάζεται ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρίζεται ὅτι καὶ κυρίως αὐτὴ καταλαμβάνεται· διότι ἐκεῖνο πὺ ὀνομάζεται κυρίως καὶ καθ' ἑαυτὸ, αὐτὸ καὶ καταλαμβάνεται κυρίως ἀπὸ τοὺς ὀνομάζοντας· ἐπομένως ὁ ἀθλιος καθιστᾶ ἐδῶ καὶ καταληπτὴ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποία προηγουμένως ἔκαμε καὶ κτιστή. Ἐπεχείρησε δὲ αὐτὸς νὰ φέρῃ ἐδῶ καὶ μαρτυρίες ἀπὸ τοὺς ἁγίους πατέρες γιὰ τὸ ὅτι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐκείνη πὺ ὀνομάζεται κυρίως καὶ προβάλλει ἐκείνους πὺ λέγουν κατὰ τοῦ Ἀρείου ὅτι, ὅπως ἐδίδαχθῆκαμε νὰ δεχώμαστε ἓνα Θεό, ἔτσι παρελάβαμε νὰ ὁμολογοῦμε μία θεότητα, καὶ ὅποιος ἐπικρίνει ἐκείνους πὺ δέχονται μία θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀναγκαίως συμφωνεῖ ἢ μὲ αὐτὸν πὺ δέχεται πολλές θεότητες ἢ μὲ αὐτὸν πὺ δὲν δέχεται καμμία. Πὺ λοιπὸν ἀπὸ αὐτὲς καὶ τὶς παρόμοιες ρήσεις συνέγεται ὅτι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ὀνομάζεται κυριολεκτικῶς; Ἐκεῖνος ὅμως, παραμιλώντας μᾶλλον παρὰ ὁμιλώντας, σὰν νὰ ἔχη περιπέσει σὲ βαθὺ ὕπνο, προβάλλει γιὰ ἀπόδειξι λόγια πὺ δὲν μαρτυροῦν τίποτε ἀπὸ αὐτὰ πὺ λέγει.

9

Ἐπειδὴ δὲ αὐτὰ τὰ λόγια ἔχουν λεχθῆ ἀπὸ τοὺς ἁγίους πατέρες μας καὶ ἐναντίον ἐκείνων πὺ ξεχωρίζουν κτιστὴ καὶ ἄκτιστη θεότητα, αὐτὸς δὲ εἶναι πὺ δέχεται κτιστὴ καὶ ἄκτιστη θεότητα, ὅπως ἐφάνηκε προηγουμένως, καὶ ἐναντίον αὐτοῦ λοιπὸν ἔχουν λεχθῆ αὐτὰ τὰ λόγια, ὥστε αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ ταλαίπωρος λέγει ἐναντίον ἑαυτοῦ ὅσα λέγει καὶ προφέρει ὅσα προφέρει λόγια τῶν ἁγίων πατέρων ἀπὸ τὴν παραφορὰ πὺ προκαλεῖ ἢ ἀκραία δυσσέβεια. Ἐμεῖς δὲ, ὅπως ἐδίδαχθῆκαμε νὰ φρονοῦμε ἓνα Θεό, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, μὲ οὐσία καὶ δύναμι καὶ ἐνέργεια ἄκτιστη, πράγματα πὺ εἶναι σ' αὐτοὺς ὅλα κοινά, ἔτσι παρελάβαμε νὰ ὁμολογοῦμε καὶ μία θεότητα, ὄχι μόνο τρισυπόστατη ἀλλὰ καὶ παντοδύναμη, καὶ ἄκτιστη ὄχι μόνο κατὰ τὶς ὑποστάσεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὶς θεῖες δυνάμεις καὶ ἐνέργειες, πὺ εἶναι κοινὲς σὶς τρεῖς ὑποστάσεις. Ὁ Ἀκίνδυνος ὅμως, ἐπικρίνοντας ἑμᾶς πὺ ἔτσι δεχώμαστε μία θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ

ἡμῶν Ἀκίνδυνος τῶν μίαν λεγόντων οὕτω θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ τῶ πολλὰς θεότητας λέγοντι ἢ τῶ μηδεμίαν συνθήσεται, ὅπερ ἀμφοτέρων οὗτος πάσχει φανερώς ὁ ἄθλιος.

10 5 Ὄταν μὲν γὰρ λέγη κτιστὴν καὶ ἄκτιστον θεότητα, πολλὰς λέγει καὶ φρονεῖ θεότητας. Πῶς γὰρ οὐ; Ἐπεὶ δὲ κτιστὴν αὐτὴν λέγει τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, κτιστὴν ἐξ ἀνάγκης λέγει καὶ τὴν φύσιν. «⁷ Ἦς γὰρ φύσεως ἢ ἐνέργεια κτιστή, ἄκτιστος αὐτὴ οὐκ ἔστι», κατὰ τοὺς θεολόγους. Κτιστὴν 10 δὲ οὕτω ποιῶν θεότητα καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐδεμίαν οὗτος εἶναι πρεσβεύει θεότητα. Ἡ γὰρ κτιστὴ θεότης ψευδώνυμός ἐστι καὶ οὐκ ἔστι θεότης. Ἀλλὰ καὶ ὅταν λέγη ὁ Ἀκίνδυνος μὴ διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνέργειαν, οὐδεμίαν εἶναι λέγει θεότητα· ἀναιρεῖ γὰρ δι' ἀλλήλων καὶ τὴν οὐ- 15 σίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν, ὥσπερ ὁ Σαβέλλιος ἀνήρει δι' ἀλλήλων τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τὴν διαφορὰν αὐτῶν ἀρνούμενος. Ἀλλὰ καὶ Πατέρα ἔλεγεν ὁ Σαβέλλιος Υἱοῦ ἐστερημένον καὶ Υἱὸν Πατρὸς, μὴ διαφέρειν ἀλλήλων πειθόμενος αὐτούς, οὐκοῦν οὐδὲ Πατέρα ἔλεγεν οὐδὲ Υἱόν· οὕτω δὲ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος οὐ- 20 σίαν εἶναι λέγει τῆς ἐνεργείας ἐστερημένην καὶ ἐνέργειαν τῆς οὐσίας μὴ διαφέρειν πειθόμενος αὐτὰς ἀλλήλων. Καὶ οὕτως οὐδεμίαν εἶναι λέγει θεότητα, ἀρνούμενος ὁ τάλας τὸν Θεὸν καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἐνέργειαν· ἐπεὶ καὶ οἱ θεολόγοι οὐσίαν ἐστερημένην ἐνεργείας καὶ ἐνέργειαν οὐσίας οὐδαμῆ οὐδα- 25 μῶς εἶναι ἀποφαίνονται.

11 Πολλὰ δὲ κἀνταῦθα ὁ Ἀκίνδυνος καταψευσάμενος οὐχ ἡμῶν μόνον ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων, καὶ εἰπὼν μὴ φρονῆσαί ποτε τούτους μηδὲ διδάξαι, ἅπερ αὐτοὶ μὲν διαρρήδην καὶ φρονουῖσι καὶ διδάσκουσιν, αὐτὸς δὲ Ἑλλήνων εἶναι ταῦτα 30 φρονήματά φησι, συκοφαντῶν καὶ τούτους ἅμα καὶ παροικῶν· εἶτα, θέλων αὐτὸς δεῖξαι ὅτι οὐδὲν διαφέρει τῆς θείας

22. Μαξίμου, Ἐξήγησις τῆς κινήσεως 8, PG 90, 121C. Ἰω. Δαμασκοῦ, Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως, 3, 15, PG 96, 1056C.

Υίου καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, συμφωνεῖ ἢ μὲ ἐκεῖνον ποὺ δέχεται πολλές θεότητες ἢ μὲ ἐκεῖνον ποὺ δὲν δέχεται καμμία, καὶ εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ ἄθλιος αὐτὸς πάσχει καὶ τὰ δύο.

10 Πράγματι, ὅταν λέγη κτιστὴ καὶ ἄκτιστη θεότητα, δέχεται καὶ φρονεῖ πολλές θεότητες. Πῶς δηλαδή ὄχι; Ἐπειδὴ δὲ λέγει κτιστὴ αὐτὴν τὴν δύναμι καὶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἀναγκαίως λέγει κτιστὴ καὶ τὴ φύσι. Διότι κατὰ τοὺς θεολόγους «ἡ φύσις τῆς ὁποίας ἡ ἐνέργεια εἶναι κτιστὴ, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἴδια ἄκτιστη»²². Ἄφοῦ ὅμως ἔτσι καθιστᾶ κτιστὴ θεότητα καὶ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, πιστεύει ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία θεότης. Διότι ἡ κτιστὴ θεότης εἶναι ψευδώνυμη καὶ δὲν εἶναι θεότης. Ἄλλὰ καὶ ὅταν λέγη ὁ Ἀκίνδυνος, ὅτι δὲν διαφέρει ἡ θεία ἐνέργεια ἀπὸ τὴν θεία οὐσία, λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία θεότης· διότι ἀναιρεῖ δι' ἀλλήλων καὶ τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνέργεια, ὅπως ὁ Σαβέλλιος ἀναιροῦσε δι' ἀλλήλων τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό, ἀρνούμενος τὴν μεταξύ τους διαφορὰ. Ἄλλὰ ὁ Σαβέλλιος ἐδεχόταν ἐπίσης Πατέρα στερούμενον Υἱοῦ καὶ Υἱὸν στερούμενον Πατρός, πιστεύοντας ὅτι αὐτοὶ δὲν διαφέρουν μεταξύ τους, ἐπομένως δὲν ἐδεχόταν οὔτε Πατέρα οὔτε Υἱόν· ἔτσι λοιπὸν καὶ ὁ Ἀκίνδυνος λέγει ὅτι ὑπάρχει οὐσία στερημένη τῆς ἐνεργείας καὶ ἐνέργεια στερημένη τῆς οὐσίας, πιστεύοντας ὅτι αὐτὲς δὲν διαφέρουν μεταξύ τους. Κι' ἔτσι λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία θεότης, ἀρνούμενος ὁ ταλαίπωρος τὸν Θεὸ καὶ κατὰ τὴν οὐσία καὶ κατὰ τὴν ἐνέργεια· διότι καὶ οἱ θεολόγοι δὲν ἀποδέχονται καθόλου ὅτι ὑπάρχει κατὰ κανένα τρόπο οὐσία στερημένη ἐνεργείας καὶ ἐνέργεια στερημένη οὐσίας».

11 Ὁ Ἀκίνδυνος ὅμως, ἀφοῦ ἐξέφερε κι' ἐδῶ πολλὰ ψεύδη, ὄχι μόνον ἐναντίον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῶν ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἐποχὴ ἁγίων πατέρων, καὶ εἶπε ὅτι δὲν ἐδέχθησαν καὶ δὲν ἐδίδαξαν ποτὲ ἐκεῖνοι τοῦτα ποὺ αὐτοὶ φανερὰ φρονοῦν καὶ διδάσκουν, αὐτὸς δὲ ἰσχυρίζεται ὅτι τοῦτα εἶναι φρονήματα τῶν Ἑλλήνων, συκοφαντώντας καὶ τούτους συγχρόνως²³ καὶ παραλογίζοντας· ἔπειτα, θέλοντας νὰ δείξη ὅτι σὲ τίποτε δὲν διαφέρει

23. Δὲν καθίσταται σαφὲς ἂν ἐδῶ ὁ Γρηγόριος λέγη ὅτι ὁ Ἀκίνδυνος συκοφαντεῖ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες ὡς δεχομένους ταυτότητα οὐσίας καὶ ἐνεργείας, ἢ τοὺς πατέρας ὡς δεχομένους εἰδωλολατρικὰς ἀπόψεις.

φύσεως ἢ θεία ἐνέργεια, καὶ αὐτὸν τὸν Ἄρειον καὶ τὸν Εὐνόμιον συκοφαντεῖ γράφων αὐτῶν εἶναι τὸ λέγειν διαφορὰν ἐπὶ τοῦ Θείου τῆς φυσικῆς ἐνεργείας, ἥγουν τοῦ Υἱοῦ, καὶ τῆς φυσικῆς οὐσίας, ἥγουν τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο δὲ γράψας ὁ Ἀκίνδυνος τὸν μὲν Ἄρειον καὶ τὸν Εὐνόμιον ἐσυκοφάντησεν, ἑαυτοῦ δὲ τὴν δυσσέβειαν πᾶσαν ἐφάνέρωσεν ὅτι μὴ ὅτι τὸ παντοδύναμον ἀλλὰ καὶ τὸ τρισυπόστατον ἀρνεῖται τῆς μιᾶς θεότητος. Ὁ μὲν γὰρ Εὐνόμιος οὐκ ἔλεγε φυσικὸν ὅλως εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς (πῶς γάρ, κτίσμα τοῦτον εἶναι λέγων τοῦ Πατρὸς;), οὐδὲ τὰ φυσικὰ διαφέρειν ὅλως τῆς οὐσίας Ἡ γὰρ ὅλον ἄληπτον εἶναι τὸ Θεῖον ἢ τελέως ληπτὸν ἀπεφαίνεται, καθάπερ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος ἀρτίως. Οἱ δὲ ἀληθεῖς θεολόγοι πάντες καὶ φυσικὸν εἶναι τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ φασὶ καὶ διαφέρειν τοῦ Πατρὸς τοῦτον κατὰ τὴν ὑπόστασιν. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος, τῶν κακοφρόνων εἶναι τοῦτο λέγων, ἔδειξεν ἑαυτὸν οὐχ οὕτω φρονοῦντα ἀλλὰ δυσσεβῶς.

12

Τὸ δὲ λέγειν, οὐσίαν μὲν τὸν Πατέρα ἐνέργειαν δὲ τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, πόσης πάλιν δυσσεβείας; Οὐκέτι γὰρ ἔξει ὁ Υἱὸς ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνέργειαν ἄκτιστον καὶ τὴν αὐτὴν τῷ Πατρί, ἵνα μὴ καὶ τὸν Υἱὸν σχοίῃ ἐκάτερον αὐτῶν. Εἰ δὲ ἄλλην ἐνέργειαν ἔχουσι παρ' ἣν ἔχει ὁ Πατήρ, οὐδὲ τὴν οὐσίαν ἔξουσι τὴν αὐτὴν τῷ Πατρί. Τὰ γὰρ μὴ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας, οὐδὲ τῆς αὐτῆς οὐσίας εἰσίν. Εἰ δὲ μήτ' ἄλλην μήτε τὴν αὐτὴν ἔχουσιν ἐνέργειαν, οὐδ' ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ἔσονται. Οὐκοῦν κατὰ τὸν Ἀκίνδυνον ἀνούσια καὶ ἀνυπόστατα, βαβαὶ τῆς ἀσεβείας, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οἱ γὰρ ἅγιοι Πατέρες, εἰ καὶ λέγουσιν ἐνέργειαν Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ συνεπινοοῦσιν ἢ καὶ συνεκφωνοῦσι τῇ ἐνεργείᾳ ταύτῃ τὸ ἐνούσιον καὶ ἐνυπόστατον, καὶ οὕτω τῆς κοινῆς θείας ἐνεργείας ἀποδιαστέλλουσιν ἣν κοινὴν θείαν καὶ ἄκτιστον ἐνέργει-

24. Βλ. Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 7. Γρηγορίου Νύσσης, Ἀντιρρητικός Β', Jaeger 1, 259.

ἀπὸ τὴν θεία φύσι ἢ θεία ἐνέργεια, συκοφαντεῖ καὶ τὸν ἴδιο τὸν Ἄρειο καὶ τὸν Εὐνόμο, γράφοντας ὅτι δικὸν τοὺς εἶναι νὰ λέγεται ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ στὸ Θεῖο μεταξύ φυσικῆς ἐνεργείας, δηλαδή τοῦ Υἱοῦ, καὶ τῆς φυσικῆς οὐσίας, δηλαδή τοῦ Πατρὸς. Γράφοντας αὐτὸ ὁ Ἀκίνδυνος ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἐσυκοφάντησε τὸν Ἄρειο καὶ τὸν Εὐνόμο, ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲ ἐφανέρωσε ὅλη τὴ δυσσέβειά του· διότι δὲν ἀρνεῖται μόνο τὸ παντοδύναμο, ἀλλὰ καὶ τὸ τρισυπόστατο τῆς μιᾶς θεότητος. Πράγματι ὁ μὲν Εὐνόμος δὲν ἐδεχόταν καθόλου ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι φυσικὸν τοῦ Πατρὸς (πῶς θὰ συνέβαινε αὐτό, ἀφοῦ τὸν θεωρεῖ κτίσμα τοῦ Πατρὸς;), οὔτε ὅτι τὰ φυσικὰ διαφέρουν καθόλου ἀπὸ τὴν οὐσία. Διεκήρυσσε δηλαδή ὅτι τὸ Θεῖο εἶναι ἢ ὁλόκληρο ἀκατάληπτο ἢ τελείως καταληπτό²⁴, ὅπως τελευταῖα καὶ ὁ Ἀκίνδυνος. Οἱ δὲ ἀληθινοὶ θεολόγοι ὅλοι διακηρῦττουν ὅτι καὶ φυσικὸν εἶναι ὁ μονογενῆς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ διαφέρει τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν ὑπόστασι. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος, λέγοντας ὅτι τοῦτο εἶναι λόγος τῶν κακοφρόνων, ἀπέδειξε ὅτι ὁ ἴδιος δὲν ἔχει αὐτὰ τὰ φρονήματα, ἀλλὰ ἄλλα δυσσεβῆ.

- 12 Τὸ νὰ λέγη δὲ ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι οὐσία, ἐνῶ ὁ Υἱὸς ἢ τὸ ἅγιο Πνεῦμα ἐνέργεια, πόση πάλι δυσσέβεια δὲν μαρτυρεῖ; Διότι ποτὲ δὲν θὰ ἔχη ὁ Υἱὸς ἢ τὸ ἅγιο Πνεῦμα ἐνέργεια ἄκτιστη καὶ τὴν ἴδια μὲ τὴν τοῦ Πατρὸς, γιὰ νὰ μὴ ἔχη καὶ τὸν υἱό του καθένα ἀπὸ αὐτά. Ἄν δὲν ἔχουν ἄλλη ἐνέργεια ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Πατρὸς, δὲν θὰ ἔχουν οὔτε τὴν οὐσία ἴδια μὲ τὴν τοῦ Πατρὸς. Διότι ἐκεῖνα ποὺ δὲν εἶναι τῆς ἴδιας ἐνεργείας δὲν εἶναι οὔτε τῆς ἴδιας οὐσίας. Ἄν δὲ δὲν ἔχουν οὔτε ἄλλη οὔτε τὴν ἴδια ἐνέργεια, δὲν θὰ εἶναι οὔτε σὲ δική τους ὑπόστασι. Ἐπομένως κατὰ τὸν Ἀκίνδυνο εἶναι ἀνούσια καὶ ἀνυπόστατα, ἀλλοίμονο πόση ἀσέβεια, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Διότι οἱ ἅγιοι Πατέρες²⁵, ἂν καὶ λέγουν τὸν Υἱὸ ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς ἢ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, ἀλλ' ἐννοοῦν συγχρόνως ἢ καὶ συνεκφωνοῦν μὲ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ τὸ ἐνούσιο καὶ τὸ ἐνυπόστατο κι' ἔτσι ἀντιδιαστέλλουν ἀπὸ τὴν κοινὴ θεία ἐνέργεια τὴν κοινὴ θεία καὶ ἄκτιστη ἐνέργεια ποὺ ἔχει καὶ ὁ Υἱὸς καὶ

25. Κυρίλλου, *Θησαυροὶ* 32, PG 75, 522B. Γρηγορίου Νύσσης, *Πρὸς Ἀβλάβιον*, PG 45, 124D-125A.

αν καὶ ὁ Υἱὸς ἔχει καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὕτω γὰρ καὶ ἄκτινα καὶ ἀπαύγασμα λέγουσι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐνυπόστατον, ὡς καὶ τὴν αὐτὴν ἄκτινα ἔχειν ταῦτα τῷ Πατρί· «ὡσπερ γὰρ ἐν τρισὶν ἡλίοις», κατὰ τὸν 5 Θεολόγον Γρηγόριον, «μία τοῦ φωτὸς σύγκρασις καὶ ἐν τῷ ἔξ-
αλμα τῆς λαμπρότητος», ὅπερ νῦν ὁ Ἀκίνδυνος ἀθετεῖ, καὶ νῦν μὲν εἰς κτίσμα κατασπᾶ, νῦν δὲ λέγει εἶναι τοῦτο τὸν Υἱὸν αὐτόν, ὡς, κατ' αὐτόν, τὸ αὐτὸ εἶναι κτίσμα τε καὶ τὸν φύσει τοῦ Θεοῦ Υἱόν.

13 10 Ταῦτα καὶ εἰπὼν καὶ παθὼν ὁ τάλας οὗτος Ἀκίνδυνος, «δῆλον ἤδη», φησί, «γενήσεται, ὅτι οὐκ ἄλλο ἐστὶν ἢ οὐσία καὶ ἕτερον ἢ φυσικὴ αὐτῆς ἐνέργεια, ἧγουν ὅτι οὐδὲν διαφέρουσιν ἀλλήλων αὐταί· φησὶ γὰρ ὁ Εὐνόμιος ὅτι οὐκ ἔστιν ἵνα τὸν πειθομένους τῇ ἀληθείᾳ γνώμῃς ἐτέρων ἐπομένους ἐνοῦν τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέρ-
15 γειαν, αὐτὸ δὴ τοῦτο λέγων, ὅπερ καὶ οἱ κατὰ τὸν Παλαμᾶν». Ἴδωμεν οὖν τίς αὐτὸ τοῦτο λέγει, ὅπερ ὁ Εὐνόμιος Οὗτος μὲν τὴν ἐνέργειαν ταύτην κτιστὴν εἶναι λέγει, ἡμᾶς δὲ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀκίνδυνος ἄκτιστον εἶναι λέγειν τὴν ἐνέργειαν περὶ ἧς ὁ λόγος. Οὐκ ἄρα συμφωνεῖ κατὰ τοῦτο ὁ Εὐνόμιος ἡμῖν, ἀλλὰ
20 καὶ τὰναντιώτατα φρονεῖ. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος οὐ μόνον μαρτυρεῖ ἡμᾶς ἄκτιστον δοξάζειν καὶ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ κατηγορεῖ. Οὐκοῦν αὐτὸς κτιστὴν εἶναι λέγει τὴν θείαν ἐνέργειαν καὶ τῷ Εὐνομῷ κατὰ τοῦτο συμφωνεῖ. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐνοῦντας τὴν θείαν οὐσίαν καὶ τὴν θείαν ἐνέργειαν ὁ Εὐνόμιος
25 ἀποτρέπεται. Ἡμεῖς δὲμίαν λέγομεν θεότητα εἶναι ἐν οὐσίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ, ἐνοῦντες τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν, ὅπερ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος συνεμαρτύρησεν ἡμῖν διὰ τοῦ προενεχθέντος πατριαρχικοῦ τροπαρίου. Οὐκοῦν ἐναντία λέγομεν ἡμεῖς κατὰ τοῦτο τῷ Εὐνομῷ καὶ ἡμᾶς ὁ Εὐνόμιος ἀποτρέπεται. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος
30 καὶ κατὰ τοῦτο ἡμῶν κατηγορῶν καὶ πᾶσι παραγγέλων ἡμῖν μὴ πείθεσθαι, τὴν αὐτὴν ἀντικρὺς λέγει τῷ Εὐνομῷ φωνήν, ὅτι ὅτι οὐκ ἔστιν ἵνα τὸν πειθομένους τῇ ἀλη-

τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Ἔτσι λοιπὸν ὀνομάζουν τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα ἄκτινα καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ ἐνυπόστατο, ὥστε νὰ ἔχουν αὐτὰ καὶ τὴν ἴδια ἄκτινα μὲ τὸν Πατέρα· «Ὅπως δηλαδή», σύμφωνα μὲ τὸν θεολόγο Γρηγόριο, «σὲ τρεῖς ἡλίους ὑπάρχει μία σύγκρασις φωτὸς καὶ ἓνα ἐκτίναγμα τῆς λαμπρότητος»²⁶, τὸ ὁποῖο ἀθετεῖ τώρα ὁ Ἀκίνδυνος, καὶ ἄλλοτε τὸ ὑποβιάζει σὲ κτίσμα, ἄλλοτε δὲ λέγει ὅτι τοῦτο εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Υἱός, ὥστε, κατὰ τὴ γνώμη του, τὸ ἴδιο εἶναι καὶ κτίσμα καὶ φύσει Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

13 Ἐφοῦ εἶπε καὶ ἔπαθε αὐτὰ ὁ ταλαίπωρος τοῦτος Ἀκίνδυνος, ἰσχυρίζεται, «τώρα θὰ γίνῃ φανερὸ ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο ἢ οὐσία καὶ ἄλλο ἢ φυσικὴ ἐνέργειά της, δηλαδή ὅτι δὲν διαφέρουν αὐτὲς καθόλου μεταξύ τους· διότι λέγει ὁ Εὐνόμιος ἔδεν πρέπει οἱ ὀπαδοί τῆς ἀληθείας ἀκολουθώντας γνῶμες ἄλλων νὰ ἐνώνουν τὴν ἐνέργεια μὲ τὴν οὐσία, λέγοντας ἀκριβῶς τὸ ἴδιο μὲ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Παλαμᾶ». Ἄς ἰδοῦμε λοιπὸν ποιὸς δέχεται αὐτὸ πὺν λέγει ὁ Εὐνόμιος. Αὐτὸς λέγει ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτὴ εἶναι κτιστή, ἐμεῖς ὅμως, ὅπως ἐμαρτύρησε ὁ Ἀκίνδυνος, λέγομε ὅτι εἶναι ἄκτιστη ἢ ἐνέργεια γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος. Δὲν συμφωνεῖ ἄρα σ' αὐτὸ μὲ μᾶς ὁ Εὐνόμιος, ἀλλὰ καὶ φρονεῖ τὰ ἀντίθετα. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος ὄχι μόνον μαρτυρεῖ ὅτι ἐμεῖς θεωροῦμε ἄκτιστη καὶ τὴν ἐνέργεια, ἀλλὰ γι' αὐτὸ καὶ μᾶς κατηγορεῖ. Ἐπομένως αὐτὸς λέγει ὅτι εἶναι κτιστή ἢ θεία ἐνέργεια καὶ κατὰ τοῦτο συμφωνεῖ μὲ τὸν Εὐνόμο. Ἄλλὰ ὁ Εὐνόμιος ἀντικρούει καὶ ὄσους ἐνώνουν τὴν θεία οὐσία καὶ τὴν θεία ἐνέργεια. Ἐμεῖς δὲ δεχόμεσθε ὅτι ὑπάρχει μία θεότης σὲ οὐσία καὶ ἐνέργεια ἐνώνοντας μὲ τὴν οὐσία τὴν ἐνέργεια, πρᾶγμα πὺν καὶ ὁ Ἀκίνδυνος μᾶς ἐπιβεβαίωσε διὰ τοῦ πατριαρχικοῦ τροπαρίου πὺν παρατέθηκε παραπάνω. Ἐπομένως ἐμεῖς κατὰ τοῦτο λέγομε ἀντίθετα πρὸς τὸν Εὐνόμο, καὶ ὁ Εὐνόμιος ἀντικρούει ἐμᾶς. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος, κατηγορώντας μᾶς καὶ κατὰ τοῦτο καὶ παραγγέλλοντας ὄλους νὰ μὴ μᾶς πιστεύουν, λέγει τὸν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο μὲ τὸν Εὐνόμο, ὅτι ἔδεν πρέπει οἱ ὀπαδοί τῆς ἀλήθειας ἀκολουθώντας γνῶμες

θεία, ἐνοῦν τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν'. Ὁρᾶς ὅπως ὁμόφρων καὶ ὁμόλογος τῷ Εὐνομίῳ ὁ Ἀκίνδυνος;

14 Ἄλλωστε καὶ ὁ ἐνών δύο τινὰ ἐνοῖ τοῦλάχιστον. Ἡμεῖς οὖν καθ' ὃ διαφέρει ἡ οὐσία τῆς ἐνεργείας, δύο ταύτας λέγοντες, δυνάμεθα ἐνοῦν αὐτάς. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος κἂν ἄκτιστον εἶπη καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν οὐσίαν, μὴ διαφέρειν ὅλως μηδὲ δύο ταύτας εἶναι λέγων, οὐδὲ δύναται ἐνοῦν, καὶ τὴν αὐτὴν ἂν εἶποι τῷ Εὐνομίῳ φωνήν, ὅτι οὐ χρὴ ἐνοῦν τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν, οὕτω κατὰ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς ἅπαντα χωρεῖ, οὐ μόνον 10 ἂ παρ' ἑαυτοῦ λέγει, ἀλλὰ καὶ ὅσα παρὰ τῶν ἁγίων προβάλλεται καὶ μηδὲ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅσα παρὰ τῶν ἐναγῶν ἐπιχειρεῖ προφέρειν. Ἄλλ' οὕτω τῷ ἐξαγίστῳ Εὐνομίῳ, ἡμῶν μὲν καὶ λεγόντων καὶ φρονούντων τἄναντία, αὐτοῦ δὲ συμφωνοῦντος, τὰς καθ' ἑαυτοῦ καὶ κατ' ἐκείνου ῥήσεις τῶν 15 ἁγίων, ὡς καθ' ἡμῶν φρενοβλαβῶς προβάλλεται, καὶ τὰ μηδέποτε εἰς «ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» βουλόμενα γύναια, καὶ τοὺς κατ' ἐκεῖνα τὴν διάνοιαν φρεναπατᾶ. Εἶτα σπουδάζει δεῖξαι τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ μετεχομένην εἶναι καὶ θεοποιὸν οὕσαν χάριν, ἣν πρότερον διεβεβαιούτο εἶναι κτίσμα, 20 ὥστε τὸ αὐτὸ εἶναι λέγει ὁ τρισάθλιος καὶ κτίσμα καὶ οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν οὐσίαν εἶναι λέγει καὶ ἀμέθεκτον, ὥστε κατ' αὐτὸν τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ μεθεκτὸν εἶναι καὶ ἀμέθεκτον, ὃ παρὰ φύσιν καὶ ἀδύνατόν ἐστι, καὶ τῷ Θεῷ αὐτῷ ὡς παρὰ φύσιν καὶ κακόν. Κακὸς γὰρ εἶναι ὁ Θεὸς οὐ δύναται. 25 Οὐκοῦν οὗτος οὐ μόνον εἶπεν ἀφρόνως «ὅτι οὐκ ἔστι Θεός», ἀλλὰ καὶ τῶν ἀφρόνων ἀφρονέστερος ὑπάρχων, οὐ μόνον οὐχ ὑπὲρ φύσιν, ἀλλ' οὐδὲ γοῦν κατὰ φύσιν κτίσμα, ἀλλὰ παρὰ φύσιν εἶναι λέγει τὸν Θεόν.

15 Πόθεν δὲ οὗτος κατασκευάζει τὸν Θεὸν εἶναι κατ' οὐσίαν 30 καὶ μεθεκτὸν καὶ ἀμέθεκτον καὶ ὅλον εἶναι ἀμφότερον καὶ πᾶσι καὶ τοῖς ἀλόγοις καὶ τοῖς ἀναισθήτοις καὶ τοῖς δαίμοσιν αὐτοῖς,

27. Β' Τιμ 3, 7. Ὁ Παλαμᾶς ὑπονοεῖ ἐδώ τὴν Εἰρήνην Εὐλογία Χούμναινα.

ἄλλων νὰ ἐνώνουν τὴν ἐνέργεια μὲ τὴν οὐσία'. Βλέπεις πῶς εἶναι ὁμόφρων καὶ σύμφωνος μὲ τὸν Εὐνόμιος ὁ Ἀκίνδυνος;

14 Ἄλλωστε αὐτὸς ποὺ ἐνώνει, δυὸ τουλάχιστον πράγματα ἐνώνει. Ἐμεῖς λοιπόν, ἐφ' ὅσον διαφέρει ἢ οὐσία τῆς ἐνέργειας, λέγοντας αὐτὲς δύο, μποροῦμε νὰ τὶς ἐνώνουμε. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος, κ' ἂν ἀκόμη εἰπῆ ἄκτιστη καὶ τὴν ἐνέργεια καὶ τὴν οὐσία, λέγοντας ὅτι δὲν διαφέρουν καὶ ὅτι δὲν εἶναι δύο, δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ τὶς ἐνώσῃ· καὶ θὰ μποροῦσε νὰ εἰπῆ τὸν ἴδιο μὲ τὸν Εὐνόμιος λόγο, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνώνουμε τὴν ἐνέργεια μὲ τὴν οὐσία· ἔτσι ὅλα προχωροῦν κατὰ τῆς κεφαλῆς του, ὄχι μόνον ὅσα λέγονται ἀπ' αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ὅσα προβάλλονται ἀπὸ τοὺς ἁγίους, καὶ ὄχι μόνον αὐτά, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἐπιχειρεῖ νὰ προφέρῃ παίρνοντάς τα ἀπὸ τοὺς δυσσεβεῖς. Ἀλλὰ ἔτσι, ἐνῶ ἐμεῖς λέγομε καὶ φρονοῦμε τὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὸν ἐπάρατο Εὐνόμιος, καὶ αὐτὸς συμφωνεῖ μὲ αὐτόν, τὶς ρήσεις τῶν ἁγίων πατέρων καθ' ἑαυτοῦ καὶ κατὰ ἐκείνου, τὶς προβάλλει φρενοβλαβῶς σὰν νὰ εἶναι ἐναντίον μας, κ' ἔτσι ἐξαπατεῖ τὰ γύναια ποὺ δὲν θέλουν ποτὲ νὰ ἔλθουν σ' ἐπίγνωσι τῆς ἀλήθειας²⁷ καὶ ὅσους ἔχουν διάνοια σὰν τὴ δική τους. Ἐπειτα προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ὑπερούσια οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι μετεχομένη καὶ θεοποιὸς χάρις, γιὰ τὴν ὁποία προηγουμένως διεβεβαίωσε ὅτι εἶναι κτίσμα, ὥστε τὸ ἴδιο λέγει ὁ τρισάθλιος ὅτι εἶναι καὶ κτίσμα καὶ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ λέγει ἐπίσης ὅτι ἡ ἴδια οὐσία εἶναι καὶ ἀμέθεκτη, ὥστε κατ' αὐτόν τὸν ἴδιο συγχρόνως εἶναι καὶ μεθεκτὸ καὶ ἀμέθεκτο, πράγμα ποὺ εἶναι ἀφύσικο καὶ ἀδύνατο, καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ ὅτι εἶναι παρὰ φύσι καὶ κακός. Κακὸς βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Θεός. Ἐπομένως αὐτός, ὄχι μόνον εἶπε ἀφρόνως «ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός»²⁸, ἀλλὰ καὶ ὄντας ἀφρονέστερος τῶν ἀφρόνων, λέγει ὅτι ὁ Θεὸς ὄχι μόνον δὲν εἶναι ὑπὲρ φύσι, ἀλλ' οὔτε κατὰ φύσι κτίσμα, ἀλλ' ὅτι εἶναι παρὰ φύσι.

15 Ἀπὸ ποῦ τώρα αὐτὸς κατασκευάζει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι κατ' οὐσία καὶ μεθεκτὸς καὶ ἀμέθεκτος καὶ γενικὰ εἶναι καὶ τὰ δύο σὲ ὅλους, καί, πῶ πῶ παραφροσύνη, ὅτι καὶ στοὺς ἀλόγους καὶ στὰ

ὡ τῆς ἀφροσύνης, κατ' οὐσίαν εἶναι μεθεκτόν; "Ὅτι ὁλος ὁ
 Θεὸς παρὰ τῶν ἁγίων λέγεται εἶναι πανταχοῦ καὶ ὁλος μετέχε-
 σθαι καὶ ὁλος εἶναι οὐσία καὶ ἐνέργεια, ἀγνοῶν ὅτι ὁλος ὁ
 Θεὸς λέγεται ἐνανθρωπῆσαι, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο κατὰ τὸ αὐτὸ
 5 καὶ ἐνηνθρώπησε καὶ οὐκ ἐνηνθρώπησεν· ἀλλὰ κατὰ μὲν τὴν
 τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασιν ὁλος ἐνηνθρώπησεν, ἐν ἐκάστη γὰρ τῶν
 ὑποστάσεων ὅλη καὶ τελεία ἡ θεότης ἐστίν, ὁ δὲ Πατὴρ καὶ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐνηνθρώπησε· καὶ ὁλος ὁ Υἱὸς ἐσαρκώ-
 θη, ἀλλ' ἡ μὲν ὑπόστασις μία τῆς τοῦ Υἱοῦ θεότητος καὶ τῆς
 10 σαρκός, ἦν ἐξ ἡμῶν ἀνέλαβεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡ δὲ οὐσία τῆς τοῦ
 Υἱοῦ θεότητος καὶ τῆς σαρκός οὐ μία· καὶ ὁλος πάλιν ὁ Θεὸς
 μονάς ἐστι καὶ ὁλος τριάς, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτό τις εὖ φρονῶν ἐρεῖ
 μηδὲν διαφέρειν τῆς Τριάδος τὴν μονάδα. Οὕτω καὶ ὁλος οὐ-
 σία καὶ ὁλος ἐνέργειά ἐστιν, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτό τις τῶν εὖ φρο-
 15 νούντων ἐρεῖ μὴ διαφέρειν τῆς οὐσίας τὴν ἐνέργειαν. Ὁ δὲ Ἀ-
 κίνδυνος «ἂ μὴ ἐώρακεν ἐμβατεύων εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ
 νοός τῆς σαρκός αὐτοῦ» τὰ μὴ κατάλληλα τοῖς ἑαυτοῦ δόγμα-
 σι, μᾶλλον δὲ καὶ τὰ ὑπεναντία, ὡς συνήγορα προάγει τοῖς μὴ
 ἐπεσκεμμένως ἀκρωμένοις Ἡμεῖς δὲ τὸν θόρβορον τῶν αὐ-
 20 τοῦ ρημάτων ἀπὸ τῆς καρδίας ἐκφοροῦντες τῶν παραδεξαμέ-
 νων, εἶπερ ἄρα βούλοιντο καὶ ἐνασμενίζουσι τῇ ἀπαλλαγῇ τῆς
 πολυμόρφου ταύτης δυσσεβείας, οὐ μικρᾶς ὅμως τῆς ἀηδίας
 ἀναπιπλάμεθα.

Ταῦτ' ἄρα καὶ παύλαν τῷ λόγῳ δῶμεν.

ἀναίσθητα καὶ στοὺς δαίμονες τοῦς ἰδίους εἶναι κατ' οὐσίαν μεθεκτός; ἀπὸ τὸ ὅτι ὅλος ὁ Θεὸς λέγεται ἀπὸ τοὺς ἁγίους πατέρες ὅτι εἶναι παντοῦ καὶ ὅλος μετέχεται καὶ ὅλος εἶναι οὐσία καὶ ἐνέργεια, ἀγνοώντας ὅτι ὅλος ὁ Θεὸς λέγεται ὅτι ἐνανθρώπησε, ἀλλ' ὄχι ὅτι γι' αὐτὸ συγχρόνως καὶ ἐνανθρώπησε καὶ δὲν ἐνανθρώπησε· ἀλλὰ ὡς πρὸς μὲν τὴν ὑπόστασι τοῦ Υἱοῦ ὅλος ἐνανθρώπησε, διότι σὲ καθεμιά ἀπὸ τῆς ὑποστάσεως ὑπάρχει ὅλη καὶ τελεία ἢ θεότης, ὁ δὲ Πατὴρ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα δὲν ἐνανθρώπησε· καὶ ὅλος ὁ Υἱὸς ἐσαρκώθηκε, ἀλλὰ ἢ μὲν ὑπόστασις τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς σαρκὸς ποὺ ἐπῆρε ἀπὸ μᾶς γιὰ χάριμας εἶναι μία, ἢ δὲ οὐσία τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς σαρκὸς δὲν εἶναι μία· καὶ ὅλος πάλι ὁ Θεὸς εἶναι μονὰς καὶ ὅλος τριάς, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ κανένας φρόνιμος νὰ εἰπῇ γι' αὐτὸ ὅτι δὲν διαφέρει ἢ μονὰς ἀπὸ τὴν Τριάδα. Ἔτσι καὶ ὅλος εἶναι οὐσία καὶ ὅλος ἐνέργεια, ἀλλὰ δὲν θὰ εἰπῇ κανένας φρόνιμος γι' αὐτὸ ὅτι δὲν διαφέρει ἢ ἐνέργεια ἀπὸ τὴν οὐσία. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος «διεισδύοντας στὰ ἀόρατα, ξιππαζόμενος χωρὶς λόγο ἀπὸ τὸ σαρκικό του φρόνημα»²⁹, προβάλλει πρὸς τοὺς ἀπερίσκεπτους ἀκροατὲς τοῦ τὰ μὴ κατάλληλα πρὸς τὰ δόγματά του, μᾶλλον δὲ καὶ τὰ ἀντίθετα, ὡς συνήγορα πρὸς αὐτά. Ἐμεῖς ὅμως, ἐκβάλλοντας τὸν βόρβορο τῶν λόγων τοῦ ἀπὸ τὴν καρδιὰ ἐκείνων ποὺ τὰ ἐδέχθηκαν, ἂν βέβαια θὰ ἠθελαν καὶ ἂν ἐπιθυμοῦν τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπ' αὐτὴ τὴν πολύμορφη δυσσέβεια, καταλαμβάνομαστε ἀπὸ πολλὴ ἀηδία.

Αὐτὰ λοιπόν, καὶ ἄς θέσωμε παῦλα στὸ λόγο.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΡΗΣΙΝ ΕΚ ΤΩΝ ΘΗΣΑΥΡΩΝ
ΤΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ

Ρῆσις ἐκ τῶν Θησαυρῶν τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου

Κεῖται δὲ παρακεχαραγμένη καθάπερ αὐτὴν οἱ Ἀκινδυνιανοὶ προήνεγκαν κατασκευάζοντες ἐκ ταύτης μηδὲν διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνέργειαν.

5

*«Εἰ ἔχειν ἐν ἑαυτῷ ζωὴν λέγεται ὁ Πατήρ, ἕτερόν τί ἐστὶν αὐτὸς παρὰ τὴν ἐν αὐτῷ ζωὴν, διπλόη τις ὥσπερ καὶ σύνθεσις περὶ αὐτὸν νοηθήσεται. Πῶς οὖν ἀπλοῦς καὶ ἀσύνθετος κατ' οὐσίαν ὁ Θεός; Ἀλλὰ τοῦτο ἄτοπον. Ζωὴ ἄρα, ἣν ὁ Πατήρ ἔχει
10 ἐν ἑαυτῷ, οὐχ ἕτερα τίς ἐστὶ παρὰ τὸν Υἱόν· καὶ πάλιν, ἢ ἐν Υἱῷ ζωὴ, οὐχ ἕτερα τίς ἐστὶ παρὰ τὸν Πατέρα, καὶ ἀληθεύει ὁ λέγων ἔγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί».*

Πρὸς τὸν παρὰ τῶν Ἀκινδυνιανῶν λαβόντα τὴν ῥῆσιν ταύτην καὶ πρὸς αὐτὸν ἀποστείλαντα

1 15 *Ἀντιλέγων ὁ θεῖος Κύριλλος τοῖς λέγουσιν ὅτι ὁ Υἱὸς οὐκ ἐστὶν ὁμοῖος τῷ Πατρὶ ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν Πατέρα ἐστίν, ὡς οὐχὶ κατὰ φύσιν ἀλλ' ἐπέισακτον καὶ κατὰ μετοχὴν καὶ κατὰ προσθήκη-
κην ἔχων τὸ ζῆν καὶ τὴν ζωὴν, καὶ ὡς λαμβάνων καὶ δεχόμενος ταύτην παρὰ τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὥσπερ ὁ*

1. Θησαυροὶ 14, PG 75, 244BC. καὶ τὰ συναφῆ 236AD 237AD, 240CD, 241CD. Παράλληλη ἔκθεσι συνέταξε γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ὁ φιλόθεος Κόκκινος, Πρὸς Γρηγορᾶν Λόγος Ἀντιρρητικός 14, PG 151, 819-850, Δ. Καϊμάκη, Φιλοθέου Κοκκίνου Δογματικά Α', 1983, 83-122.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΡΗΣΕΩΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΗΣΑΥΡΟΥΣ
ΤΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ

Ρῆσις ἀπὸ τῶν θησαυρῶν τοῦ ἁγίου Κυρίλλου¹

Εἶναι μάλιστα παραχαραγμένη, ὅπως τὴν παρέθεσαν οἱ Ἀκινδυνιανοί, συνάγοντας ἀπ' αὐτὴν ὅτι δὲν διαφέρει καθόλου ἡ θεία ἐνέργεια ἀπὸ τῆς θείας οὐσίας.

“Ἄν λέγεται ὅτι ὁ Πατὴρ ἔχει μέσα του ζωὴ², κάτι ἄλλο εἶναι αὐτὸς ἀπὸ τὴν ζωὴν ποὺ εἶναι μέσα του, ὅποτε θὰ νοηθῆ ὁ αὐτὸν κάποια διπλὴ καὶ σύνθεσις. Πῶς λοιπὸν θὰ εἶναι ἀπλὸς καὶ ἀσύνθετος κατ' οὐσίαν ὁ Θεός; Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀτοπο. Ἐπομένως ἡ ζωὴ, ποὺ ἔχει μέσα του ὁ Πατὴρ, δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸν Υἱό· καὶ πάλι ἡ μέσα στὸν Υἱὸ ζωὴ, δὲν εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὸν Πατέρα, καὶ ἐπαληθεύεται αὐτὸς ποὺ λέγει, Ἐγὼ εἶμαι μέσα στὸν Πατέρα καὶ ὁ Πατὴρ μέσα σ' ἐμένα³».

Πρὸς ἐκεῖνον ποὺ ἐπῆρε αὐτὴν τὴν ρῆσι ἀπὸ τῶν Ἀκινδιανῶν καὶ τὴν ἀπέστειλε πρὸς τὸν συγγραφέα

- 1 Ὁ θεῖος Κύριλλος ἀντιλέγει πρὸς ἐκείνους ποὺ λέγουν⁴ ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν Πατέρα, ἀλλ' ὅτι εἶναι μετὰ τὸν Πατέρα, διότι τάχα δὲν ἔχει κατὰ φύσιν τὸ ζῆν καὶ τὴν ζωὴν, ἀλλὰ ἐπίσασακτη καὶ κατὰ μετοχὴν καὶ κατὰ προσθήκην, καὶ ὅτι τάχα τὴν παίρνει καὶ τὴν δέχεται ἀπὸ τὸν Πατέρα, σύμφωνα μὲ τὸν λόγο

2. Ἰω. 5, 26. 3. Ἰω. 14, 10.

4. Οἱ «λέγοντες», τοὺς ὁποίους ἀντικρούει ὁ ἅγιος Κύριλλος εἶναι οἱ Χριστομάχοι ἄρειανοί (βλ. Λόγον 14, PG 75, 233A).

Πατήρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ»· τοῖς οὖν τὸ εὐαγγελικὸν τοῦτο νοοῦσι ρητὸν οὕτω δυσσεβῶς ἀντιλέγων ὁ θεῖος Κύριλλος (ἐπεὶ ζωὴ μὲν ὁ Θεὸς καὶ κατὰ τὴν ἐνέργειαν λέγεται, ὡς ζωοποιῶν τὰ πάντα· αὐτὸς γὰρ 5 ἔστιν ἡ ζωὴ τῶν κατὰ φύσιν ζώντων, ὡς τῆς φύσεως κτίστης, ἀλλὰ καὶ τῶν θεῖως ζώντων, ὡς χορηγὸς τῆς χάριτος, λέγεται δὲ καὶ ζωὴ αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, οὐ πρὸς ἕτερον, ἀλλ' ἀφέτως τε καὶ ἀπολελυμένως πάντη), θέλων ὁ θεῖος Κύριλλος δεῖξαι ὅτι ὁ Υἱὸς οὐδὲν καθ' ἑκάτερον τούτων διαφέρει τοῦ Πατρὸς καὶ ὅτι τὸ 10 παρὰ τοῦ Πατρὸς δέχεσθαι τι τὸν Υἱόν, οὐ μετὰ τὸν Πατέρα δείκνυσιν εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ, πολλὰ πρὸς ἕκαστον τούτων συνεγράψατο, ἅπερ οἱ ἐκπεσόντες δικαίως τοῦ τῆς διακρίσεως πνεύματος, ὡς ἀθετήσαντες τὴν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας διάκρισιν, ἀδιακρίτως ὀρῶντες, κακῶς συμφύρουσιν. Ἡμεῖς δέ 15 σοι ζητοῦντι νῦν ὡς ἐν ἐπιτόμῳ κατὰ τὸ ἐγκωροῦν τῷ φωτὶ τῆς διακρίσεως ἰδίᾳ κείμενοι, φανερώσομεν ἕκαστον καὶ τὸ δυσσεβὲς τῶν ἐξ ἀδιακρίτου ζόφου πρὸς ἡμᾶς ἀντιλεγόντων ἀπελέγξομεν.

2 Πρὸς μὲν οὖν τὸ τελευταῖόν φησιν ὁ θεῖος Κύριλλος, «οὐκ 20 ἐν τῷ δέχεσθαι τι τὸ εἶναι ἔχει, ἀλλ' ὧν δέχεταιί τι». Καὶ συμπεραίνων ἐπάγει· «οὐκοῦν, οὐ τὸ λαβεῖν τι παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀναγκάσει δεύτερον εἶναι τῷ χρόνῳ κατ' οὐσίαν τὸν Υἱόν», τὴν ζωὴν ἐνταῦθα, ἣν ἔχει ὁ Πατήρ καὶ ἣν ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει, μὴ εἶναι τὴν οὐσίαν ἐκδεχόμενος. Κατασκευάζων μὲν οὖν 25 ὅτι κατὰ τὴν οὐσίαν οὐ χρόνῳ δεύτερος ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ἐκ τοῦ λαμβάνειν δείκνυται, καὶ ἕτερα παραπλήσια προσεξεῦρεν ἐπιχειρήματα. Δεικνὺς δὲ ὡς εἰ καὶ πρὸς τὰ ζῶντα λέγεται ζωὴ ὁ Υἱὸς κατ' ἐνέργειαν, ὡς ζωοποιῶν αὐτὰ καὶ ζωὴ καλούμενος αὐτῶν, οὐδὲ κατὰ τοῦτό ἐστιν ἀνόμοιος τῷ Πατρί, ἀλλὰ κατὰ 30 φύσιν ἔχει τὸ ζωὴ εἶναι τούτων καὶ ζωοποιεῖν αὐτά, καθὰ καὶ ὁ

5. Ἰω. 5, 26. 6. Ἰω. 11, 25. 14, 6 καὶ 6, 35. 48.

7. Ἀναφορὰ σ' ὅσα λέγει εἰδικῶς στὸν 14ον λόγο τῶν Θησαυρῶν του, ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλους λόγους τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος.

τῆς Γραφῆς, «ὅπως ὁ Πατήρ ἔχει ζωὴ μέσα του, ἔτσι ἔδωσε καὶ στὸν Υἱὸ νὰ ἔχη ζωὴ μέσα του»⁵. Ἀντιλέγοντας λοιπὸν σ' ἐκείνους πού ἐκλαμβάνουν μὲ τόση δυσσέβεια τὸ εὐαγγελικὸ τοῦτο ρητὸ ὁ θεῖος Κύριλλος (διότι ὁ Θεὸς λέγεται μὲν ζωὴ καὶ κατὰ τὴν ἐνέργεια, ἀφοῦ ζωοποιεῖ τὰ πάντα, καθ' ὅσον αὐτὸς εἶναι ἡ ζωὴ τῶν κατὰ φύσιν ζώντων ὡς κτίστης τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν θείως ζώντων ὡς χορηγὸς τῆς χάριτος, λέγεται ὅμως ζωὴ καὶ αὐτὸς καθ' ἑαυτόν⁶, ὄχι σὲ σχέσιν πρὸς ἄλλον, ἀλλὰ ἐντελῶς ἐλεύθερα καὶ ἀδέσμευτα), καὶ θέλοντας ὁ θεῖος Κύριλλος νὰ δείξῃ ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν διαφέρει σ' αὐτὰ τὰ δυὸ ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ὅτι τὸ νὰ δέχεται κάτι ἀπὸ τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς δὲν δείχνει ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Υἱοῦ εἶναι μετὲ τὸν Πατέρα, ἔγραψε πολλὰ γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτά⁷, τὰ ὁποῖα αὐτοὶ πού δικαίως ἐξέπεσαν ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς διακρίσεως⁸, ἀφοῦ ἀθέτησαν τὴ διάκριση θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας, βλέποντας ἀδιακρίτως, κακῶς τὰ ἀναμυγνύουν μεταξὺ τους. Ἐμεῖς ὅμως τώρα σὲ σένα πού ζητᾶς θὰ φανερώσωμε μὲ συντομία τὸ καθένα κατὰ τὸ δυνατόν συμφωνώντας μὲ τὸ φῶς τῆς διακρίσεως, καὶ θὰ ἐλέγξωμε τὴ δυσσέβεια ἐκείνων πού ἀντιλέγουν σ' ἐμᾶς ἀπὸ ἀδιάκριτο ζόφο.

2 Πρὸς τὸ τελευταῖο λοιπὸν λέγει ὁ θεῖος Κύριλλος «ἔχει τὸ εἶναι ὄχι κατὰ τὸ ὅτι δέχεται κάτι, ἀλλὰ ὄντας δέχεται κάτι»⁹. Καὶ συμπεραίνοντας προσθέτει· «ἐπομένως τὸ ὅτι ἔλαβε κάτι ἀπὸ τὸν Πατέρα δὲν θ' ἀναγκάσῃ τὸν Υἱὸ νὰ εἶναι χρονικῶς δεῦτερος κατὰ τὴν οὐσία»¹⁰, δεχόμενος ἐδῶ ὅτι ἡ ζωὴ, τὴν ὁποῖα ἔχει ὁ Πατήρ καὶ τὴν ὁποῖα ὁ Υἱὸς λαμβάνει ἀπὸ τὸν Πατέρα¹¹, δὲν εἶναι ἡ οὐσία. Παρουσιάζοντας λοιπὸν ὅτι μὲ τὸ νὰ λαμβάνῃ τὴ ζωὴ ἀπὸ τὸν Πατέρα δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι δεῦτερος τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν οὐσία χρονικῶς, εὗρηκε καὶ ἄλλα παρόμοια ἐπιχειρήματα. Γιὰ νὰ δείξῃ λοιπὸν ὅτι, ἂν καὶ ὡς πρὸς τὰ ζῶντα λέγεται ζωὴ ὁ Υἱὸς κατ' ἐνέργεια, διότι τὰ ζωοποιεῖ καὶ καλεῖται ζωὴ τους, οὔτε ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι ἀνόμιος μὲ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ ἔχει κατὰ φύσιν τὸ νὰ εἶναι ζωὴ τούτων καὶ νὰ τὰ ζωοποιῇ, ὅπως καὶ ὁ

8. Α' Κορ. 12, 10.

9. Θησαυροὶ 14, PG 75, 233BC.

10. Αὐτόθι 233C.

11. Αὐτόθι 236B-C.

Πατήρ, γράφει προϊών, «εἰ μὴ γὰρ ζωὴ κατὰ φύσιν ἐστὶν ὁ Υἱός, πῶς ἐπαληθεύσει λέγων, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ ἔχει ζωὴν αἰώνιον»; καὶ πάλιν, «τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς ἐμῆς ἀκούει φωνῆς καὶ γὰρ διδωμι αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον» καὶ μετὰ τινὰ «ὡς φύσει προσοῦσαν αὐτῷ τὴν ζωὴν καὶ ὡς οὐσιωδῶς ὑπάρχουσαν ἐν αὐτῷ δώσειν τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν ἐπαγγέλλεται. Πῶς οὖν ἐνδέχεται νοεῖν οὐκ ἔχοντα τὸν Υἱόν, εἰληφέναι δὲ ταύτην παρὰ τοῦ Πατρὸς;». Ποῦ εἰσὶν οἱ φρενοβλαβεῖς, ἡνίκ' ἂν ἀκούωσι φυσικῶς προσεῖναι τῷ Θεῷ ζωὴν, τὴν αὐτοῦ ταύτην εἶναι λέγοντες οὐσίαν; Οὐ γὰρ τὴν αὐτοῦ οὐσίαν τοῖς πιστοῖς ἡμῖν παρέχει ὁ Πατήρ ἢ ὁ Υἱός ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἅπαγε τῆς ἀσεβείας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἐξῆς οὐχ ἤττον ἐντρεπέσθωσαν. Τελευταῖων γὰρ τοῦ κεφαλαίου τούτου ὁ αὐτός φησι· «πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς κατὰ φύσιν ὁ Υἱός ἐπάγεται, ἐν δὲ τῶν προσόντων τῷ Πατρὶ καὶ ἡ ζωὴ». Τὸ γοῦν εἰπεῖν «ἐν τῶν προσόντων τῷ Πατρὶ» πολλὰ εἶναι τὰ προσόντα τούτῳ φανερώς ἀπέδειξε. Εἰ γοῦν ἡ ζωὴ αὕτη ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, πολλὰς κατὰ τοὺς οὕτω φρονοῦντας οὐσίας ἔχει ὁ Θεός· Ὁ δὲ θεῖος Κύριλλος καὶ ἀπὸ τοῦ «ἐν» εἰπεῖν «τῶν προσόντων τῷ Πατρὶ καὶ ἡ ζωὴ» παρέστησεν, ὅτι 'ζωὴν' ἐνταῦθα οὐ τὴν οὐσίαν ὀνομάζει τοῦ Θεοῦ.

Φέρε δ' ὁμως καὶ ἐπὶ λέξεως αὐτὸν προενέγκωμεν πολλὰ ταῦτα λέγοντα τὰ οὕτω προσόντα τῷ Θεῷ. Προϊών οὖν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως «πολλὰ φησι προσεῖναι λέγεται τῷ Πατρὶ πλεονεκτήματα, ἀλλ' οὐ τούτων ἔσται γυμνός ὁ Υἱός». Θέλων δὲ δεῖξαι καὶ τίνα τῶν πλεονεκτημάτων τούτων τῶν προσόντων τῷ Πατρὶ, προήγαγε τὸν Παῦλον λέγοντα «ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνη σοφῷ Θεῷ». Ὁρᾷς ὡς οὐδὲν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ οὐσία ἐστί; Πῶς γὰρ ἂν εἶη τὸ ἀφθαρτον καὶ τὸ ἀόρατον καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ ἀφαιρεματικά καὶ ἀποφατικά, ὁμοῦ τε ἢ χωρὶς ἕκαστον, οὐσία; Οὐδεμία γὰρ οὐσία ὅτι μὴ τότε ἢ μὴ τότε ἐστίν,

12. Αὐτόθι 236BC.

13. Ἰω. 6, 47.

14. Ἰω. 10, 27.

15. Θησαυροὶ 14, PG 75, 236C.

Πατήρ, γράφει προχωρώντας¹², «διότι, ἂν ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι ζωὴ κατὰ φύσιν, πῶς θὰ ἀληθεύσῃ αὐτὸς ποὺ λέγει, ὅποιος πιστεύει σ' ἐμένα ἔχει ζωὴ αἰωνία»¹³, καὶ πάλι, ἑτά πρόβατά μου ἀκούουν τὴ δική μου φωνὴ κι' ἐγὼ τοὺς δίδω αἰώνια ζωὴ»¹⁴; κι' ἔπειτα ἀπὸ λίγα, «ὡς φύσει ὑφισταμένην σ' αὐτὸν τὴν ζωὴν καὶ ὡς οὐσιωδῶς ὑπάρχουσα σ' αὐτὸν ὑπόσχεται ὅτι θὰ τὴν δώσῃ σ' ἐκείνους ποὺ πιστεύουν σ' αὐτόν. Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ σκεφθοῦμε ὅτι δὲν ἔχει ζωὴ ὁ Υἱὸς, ἀλλὰ τὴν ἔχει λάβει ἀπὸ τὸν Πατέρα;»¹⁵. Ποῦ εἶναι οἱ φρενοβλαβεῖς ποὺ ὅταν ἀκούουν ὅτι ἡ ζωὴ προσυπάρχει φυσικῶς στὸν Θεό, λέγουν ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία του; Διότι ὁ Πατήρ ἢ ὁ Υἱὸς ἢ τὸ ἅγιο Πνεῦμα δὲν παρέχει σ' ἐμᾶς τοὺς πιστοὺς τὴν οὐσία του· μακριὰ ἀπὸ τέτοια ἀσέβεια. Ἄλλὰ καὶ μὲ ὅσα λέγονται στὴ συνέχεια ἄς ἐντραποῦν ὄχι ὀλιγώτερο. Διότι τελειώνοντας σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο λέγει ὁ ἴδιος· «ὅλα τὰ τοῦ Πατρὸς κατὰ φύσιν τὰ λαμβάνει καὶ ὁ Υἱὸς· ἓνα δὲ ἀπὸ τὰ προσόντα τοῦ Πατρὸς εἶναι ἡ ζωὴ»¹⁶. Μὲ τὸ ὅτι λοιπὸν λέγει «ἓνα ἀπὸ τὰ προσόντα τοῦ Πατρὸς» ἀπέδειξε φανερὰ ὅτι τὰ προσόντα του εἶναι πολλά. Ἄν λοιπὸν αὐτὴ ἡ ζωὴ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα μὲ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν αὐτὸ τὸ φρόνημα ἔχει πολλές οὐσίες ὁ Θεός. Ὁ θεῖος ὅμως Κύριλλος καὶ μὲ τὴν ἔκφρασι «ἓνα ἀπὸ τὰ προσόντα τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ ἡ ζωὴ» παριστάνει ὅτι ἐδῶ ἡ ζωὴ δὲν ὀνομάζει τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ.

3 Ἄς τὸν παρουσιάσωμε ὅμως νὰ λέγῃ καὶ ρητῶς ὅτι εἶναι πολλά τὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο προσόντα τοῦ Θεοῦ. Προχωρώντας λοιπὸν ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα λέγει ὅτι «πολλά εἶναι τὰ πλεονεκτήματα τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι γυμνὸς ἀπ' αὐτά»¹⁷. Θέλοντας δὲ νὰ δείξῃ καὶ κάποια ἀπὸ τὰ πλεονεκτήματα αὐτὰ τοῦ Πατρὸς, παρουσιάζει τὸν Παῦλο νὰ λέγῃ «ἀρθαρτον, ἀόρατον, μόνον σοφὸν Θεόν»¹⁸. Βλέπεις ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι οὐσία; Πῶς δηλαδὴ θὰ ἦταν οὐσία τὸ ἀφθαρτο καὶ τὸ ἀόρατο καὶ γενικὰ ὅλα τὰ ἀφαιρεματικά καὶ ἀποφατικά, ὅλα μαζὶ ἢ τὸ καθένα χωριστὰ; Διότι καμμιά οὐσία δὲν δηλώνει ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἀλλὰ ὅτι τὸ ὄν εἶναι

16. Αὐτόθι. 17. Αὐτόθι 237D καὶ 240B.

18. Α' Τιμ 1, 17. Πρβλ. Κυρίλλου, *Θησαυροὶ* 14, PG 75, 240A-B.

ἀλλ' ὅτι τόδε ἡ τοῦ ὄντος θέσις, οὐχὶ καὶ τοῦ ὄντος ἀναίρεσις.
 Τούτοις δὲ καὶ τὰ προσόντα τῷ Θεῷ, καταφατικῶς συνταπτόμε-
 να παρὰ τῶν θεολόγων, δείκνυται μηδὲν αὐτῶν δηλοῦν τὴν
 οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ πᾶσι τοῖς τούτων ὀνόμασιν ὡς παντά-
 5 πασιν ἀωνύμου τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης οὔσης ἐπ' αὐτῆς
 ἡνίκ' ἂν δέη χρώμεθα. Πρὸς γε μὴν τῇ δυσσεβείᾳ καὶ ἀμαθίας
 ὑπερβολὴν οὐκ ἐλλείπει τὸ λέγειν τὸ ὄν καὶ τὸ προσὸν ταυτόν, εἰ
 μὴ ἄρα κατὰ τι, πολλῶ δ' ἔτι μᾶλλον ἀνοητότερον, τὸ κατὰ μη-
 δὲν διαφέρειν λέγειν τὸ ὄν καὶ τὰ προσόντα, ταῦτό δ' εἰπεῖν, τὸ
 10 ἓν καὶ τὰ πλείω τοῦ ἑνός. Ἀδύνατον γὰρ πάντῃ τε καὶ πάντως
 καὶ ἀλόγιστον, ἓν εἶναι τι καὶ πλείω κατὰ τὸ αὐτό. Καὶ μὴν τὰ
 προσόντα ἐξ ἀνάγκης ζητεῖται τίνι πρόσεστι. Καὶ εἰ μηδενί, οὐ-
 δὲ προσόντα ἐστίν. Οὐκοῦν, οὐδὲ προσόντα τὰ προσόντα ἐστίν.
 Εἰ δ' ἐνί τινι πρόσεστι τὰ προσόντα, τοῦτο δὲ ἐστίν ἡ οὐσία,
 15 μηδὲν δ' αὕτη πάντῃ κατ' αὐτοὺς διαφέρει ἐκάστου τε καὶ ὁμοῦ
 πάντων τῶν προσόντων, τὰ δὲ προσόντα πολλά, ἢ μία οὐσία
 ἐκείνη πολλαὶ ἔσονται οὐσίαι, καὶ τὸ ἓν ἐκεῖνο κατ' οὐσίαν
 πολλὰ ἔσται κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ πολλὰς οὐκοῦν οὐσίας ἔχει. Εἰ
 δὲ καὶ ἓν ἐστὶ καὶ πολλὰς οὐσίας ἔχει, σύνθετόν ἐστι κατὰ πᾶσαν
 20 ἀνάγκην.

Τούτων οὖν ἐπὶ τοσοῦτο δυσσεβῶν ἀγνοημάτων ὁ θεῖος
 Κύριλλος ἐξαιρούμενος τοὺς πυθνομένους, ἐν αὐτοῖς τοῖς Θησαν-
 ροῖς φησιν· «εἰ ὅπερ ἂν ὑπάρχη μόνῳ τῷ Θεῷ, τοῦτο πάντως
 αὐτοῦ ἔσται καὶ οὐσία, ἐκ πολλῶν ἡμῖν οὐσιῶν συγκείσεται.
 25 Πολλὰ γὰρ ἐστίν, ἃ μόνῳ μὲ αὐτῷ κατὰ φύσιν ὑπάρχει, ἑτέρῳ δὲ
 τῶν ὄντων οὐδενί». Καὶ πάλιν, «εἰ σύνθετον οἶεσθε τὸν Θεὸν
 γίνεσθαι διὰ τὸ φύσιν ἔχειν καὶ κρίσιν, ἧτοι θέλησιν, ὁρᾶτε καὶ
 τοῦτο· ἔχει τὸ γεννᾶν ὁ Πατὴρ φυσικῶς, ἔχει καὶ τὸ κτίζειν δι'
 30 Υἱοῦ δημιουργικῶς, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο σύνθετός ἐστι· μιᾶς γὰρ
 φύσεως τὰ τοιαῦτα καρπός. Ὁ δ' αὐτὸς κρατήσῃ λόγος ἐπὶ τε
 τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀφθάρτου καὶ τοῦ ἀοράτου καὶ ὅσα πρόσε-
 στι τῇ θεῖᾳ φύσει».

θετικά τοῦτο, ὄχι ἀρνητικά μὴ τοῦτο. Μὲ αὐτὰ δὲ τὰ λόγια δεικνύεται ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ, καταφατικῶς συντασσόμενα ἀπὸ τοὺς θεολόγους¹⁹, δὲν δηλώνει τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἂν καί, ὅταν χρειάζεται, χρησιμοποιοῦμε γι' αὐτὴν ὅλα τὰ ὄνόματα αὐτῶν τῶν προσόντων, ἀφοῦ ἐκείνη ἢ ὑπερουσιότης εἶναι ἐντελῶς ἀνώνυμη. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τῆ δυσσέβεια δὲν λείπει οὔτε ἢ ὑπερβολὴ τῆς ἀμάθειας τὸ νὰ λέγη ὅτι τὸ ὄν καὶ τὸ προσὸν εἶναι ταυτὸ, ἐκτὸς ἂν ἐννοεῖται σχετικῶς, πολὺ δὲ ἀνοητότερο εἶναι τὸ νὰ λέγη ὅτι δὲν διαφέρουν σὲ τίποτε τὸ ὄν καὶ τὰ προσόντα, δηλαδή τὸ ἓνα καὶ τὰ περισσότερα τοῦ ἑνός. Διότι εἶναι ὅπωςδήποτε ἐντελῶς ἀδύνατο καὶ ἀλόγιστο, γιὰ κάτι νὰ εἶναι συγχρόνως ἓνα καὶ πολλά. Καὶ βέβαια τὰ προσόντα ἀναγκαίως ζητεῖται σὲ ποιὸν προσυπάρχουν. Ἄν δὲν ὑπάρχουν σὲ κανένα, δὲν εἶναι προσόντα. Ἐπομένως τὰ προσόντα δὲν εἶναι προσόντα. Ἐὰν τὰ προσόντα ὑπάρχουν σὲ ἓνα, καὶ αὐτὸ εἶναι ἢ οὐσία, αὐτὴ δὲ δὲν διαφέρει καθόλου σὲ τίποτε κατ' αὐτοὺς ἀπὸ τὸ καθένα καὶ ἀπὸ ὅλα μαζὶ τὰ προσόντα, καὶ ἐφ' ὅσον τὰ προσόντα εἶναι πολλά, ἢ μία ἐκείνη οὐσία θὰ εἶναι πολλές οὐσίες, καὶ τὸ ἓνα ἐκεῖνο κατ' οὐσίαν θὰ εἶναι πολλὰ κατὰ τὴν οὐσία, καὶ ἐπομένως ἔχει πολλές οὐσίες. Ἄν ὅμως καὶ ἓνα εἶναι καὶ πολλές ἔχει οὐσίες, ἀναγκαίως εἶναι σύνθετο.

4 Ὁ θεῖος Κύριλλος λοιπὸν θέλοντας νὰ ἀπαλλάξη τοὺς ἐρωτῶντας ἀπ' αὐτὰ τὰ δυσσεβῆ ἀγνοήματα, λέγει στοὺς Θεσσαυρούς· «ἂν ὅ,τι ὑπάρχει μόνο στὸν Θεό, τοῦτο θὰ εἶναι ὅπωςδήποτε καὶ οὐσία του, τότε ὁ Θεὸς θ' ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰς οὐσίες. Διότι εἶναι πολλά, τὰ ὅποια ὑπάρχουν μόνο σ' αὐτὸν κατὰ φύσιν, καὶ σὲ κανένα ἄλλο ἀπὸ τὰ ὄντα»²⁰. Καὶ πάλι, «ἂν νομίζετε ὅτι ὁ Θεὸς γίνεται σύνθετος λόγῳ τοῦ ὅτι ἔχει φύσιν καὶ κρίσιν, δηλαδή θέλησιν, προσέξατε καὶ τοῦτο· ὁ Πατὴρ ἔχει τὴν ἰκανότητα τοῦ γεννᾶν φυσικῶς, ἔχει καὶ τὸ κτίζειν διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργικῶς, καὶ δὲν εἶναι γι' αὐτὸ σύνθετος· διότι αὐτὸς οἱ δυνάμεις εἶναι καρπὸς μᾶς φύσεως. Ἡ ἴδια παρατήρησις ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ ἀφθαρτὸ καὶ τὸ ἀόρατο καὶ γιὰ ὅλα τὰ προσόντα τῆς θείας φύσεως»²¹.

21. Θεσσαυροὶ 7, PG 75, 100AB.

Ἄλλὰ γὰρ ἐπανέλθωμεν εἰς ὃ προεθέμεθα τὴν ἀρχήν. Ἐπεὶ γὰρ ὁ θεῖος Κύριλλος καὶ τοῦτο παρέστησε διὰ πολλῶν, ὡς εἶ καὶ ζωὴ ἐστὶ καὶ ζωὴν ἔχειν λέγεται κατ' ἐνέργειαν ὁ Υἱός, ὡς ζωοποιῶν ἡμᾶς καὶ ζωὴ τῶν ζώντων ὧν, οὐκ ἔστιν ἀνόμοιος καὶ 5 κατὰ τοῦτο τῷ Πατρὶ, καὶ οὗτος γὰρ ζωοποιεῖ, θέλων προσ-
 αποδεῖξαι ὡς καὶ εἰ μὴ πρὸς ἕτερόν τι, ἀλλὰ καὶ ἀφέτως πάντη καὶ ἀπολύτως ζωὴ καὶ ζωὴν ἔχειν λέγεται ὁ Υἱός, ἀλλ' οὐδ' οὕ-
 τως ἀνόμοιός ἐστι τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν ζωὴν, ἐπειδήπερ ἡνίκα μὴ ζωὴν ἡμῶν, ὡς ἡμᾶς ζωοποιοῦντα, τὸν Θεὸν λέγομεν, ἀλλ' ἀφέ-
 10 τως πάντη καὶ ἀπολελυμένως, τῆνικαῦτα τὴν οὐσίαν αὐτοῦ κα-
 λοῦμεν ἀπὸ τὴν φύσιν αὐτῷ προσούσης ἐνεργείας, ὥσπερ καὶ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα καὶ τᾶλλα πάντα φησὶν, ὡς, ὅταν οὕτως λέγωμεν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, ζωὴν τότε καλοῦμεν τὸν Υἱόν, ἕτερον τοῦ Πατρὸς ὄντα κατὰ μόνην τὴν ὑπόστασιν,
 15 ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὴν ζωὴν. Διὸ οὐδὲ «σύνθεσις τις καὶ διπλόη περὶ αὐτὸν νοεῖται». Καὶ ὅτε πάλιν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ φάμεν ἔχειν τὸν Υἱόν, τὴν ἀπολελυμένως ἐκείνην νοουμένην, ζωὴν καλοῦμεν τὸν Πατέρα. Ζωὴ γὰρ ὧν οὐ πρὸς ἕτερον, ἀλλ' ἀφέτως αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός ἐν ἀλλήλοις εἰσίν. Αὐτὸς γὰρ εἴρη-
 20 κεν· ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί.

6

Ἵτι δὲ ζωὴν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ τὴν θεῖαν οὐσίαν ὀνο-
 μάξει ὁ σοφὸς τὰ θεῖα Κύριλλος τὸ ἀνωτέρω τούτου δείκνυσιν, ὃ καὶ παρακεχαραγμένον καὶ παρακεκομμένον οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν προήνεγκαν, καὶ αὐτὸ τοῦτο παραστήσει τὸ βιβλίον καὶ
 25 ἀρκεῖ τοῦτο αὐτοῖς πρὸς καταδίκην. Τὸ δὲ τὸν θεῖον Κύριλλον καθ' ἑαυτοῦ προάγειν, πῶς οὐ καταδίκης τῆς μεγίστης πρόξε-
 νον; Τὸ γὰρ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δ' ἐκεῖνο λέγειν, ἀμφοτέρων ὄντων ἀληθῶν, παντός ἐστι θεολογοῦντος εὐσεβῶς. Τὸ δὲ τὰναν-
 τία λέγειν ἑαυτῷ οὐδενὸς τῶν νοῦν ἐχόντων. Πῶς οὖν ὁ καλῶς

22. Μάρ. 12, 27. Ἰω. 5, 21.

23. Ἰω. 5, 21. Α' Κορ. 15, 22. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θησαυροὶ 14, PG 75, 237 A-B.

5 Ἄλλὰ ἄς ἐπανέλθωμε στήν ἀρχική μας πρότασι. Δηλαδή ὁ θεῖος Κύριλλος παρέστησε διὰ μακρῶν καὶ τοῦτο, ὅτι, ἂν καὶ λέγεται ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ζωὴ καὶ ἔχει ζωὴ καὶ ἐνέργεια, καθ' ὅσον μᾶς ζωοποιεῖ καὶ εἶναι ζωὴ τῶν ζώντων²², δὲν εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο ἀνόμιος τοῦ Πατρός, διότι καὶ αὐτὸς ζωοποιεῖ²³. Θέλοντας λοιπὸν ν' ἀποδείξῃ ἐπὶ πλέον ὅτι ὁ Υἱὸς ἂν καὶ λέγεται ζωὴ καὶ ὅτι ἔχει ζωὴ, ὄχι σὲ σχέσι μὲ κάτι ἄλλο, ἀλλὰ ἐντελῶς ἐλεύθερα καὶ ἀπόλυτα, καὶ ὁμως οὔτε ἔτσι εἶναι ἀνόμιος ἀπὸ τὸν Πατέρα κατὰ τὴν ζωὴ, ἐπειδὴ βέβαια, ὅταν δὲν λέγωμε ζωὴ μας τὸν Θεὸν ὡς ζωοποιό μας, ἀλλὰ ἐντελῶς ἐλεύθερα καὶ ἀπόλυτα, τότε καλοῦμε τὴν οὐσία ἀπὸ τὴν κατὰ φύσι προσυπάρχουσα σ' αὐτὸν ἐνέργεια, ὅπως λέγει καὶ σοφία καὶ ἀγαθότητα καὶ κάθε τι ἄλλο· ὥστε, ὅταν λέγωμε ὅτι ὁ Πατὴρ ἔχει μέσα του ζωὴ, ζωὴ τότε καλοῦμε τὸν Υἱό, πού εἶναι διάφορος τοῦ Πατρός κατὰ τὴν ὑπόστασι μόνο, ἀλλ' ὄχι κατὰ τὴ ζωὴ. Γι' αὐτὸ «δὲν νοεῖται σ' αὐτὸν οὔτε καμμία σύνθεσις ἢ διπλόη»²⁴. Καὶ ὅταν πάλι βεβαιώνωμε ὅτι ὁ Υἱὸς ἔχει ζωὴ μέσα του, ἐκείνην πού νοεῖται ἀπολύτως, ζωὴ καλοῦμε τὸν Πατέρα. Διότι, ἀφοῦ εἶναι ζωὴ ὄχι σὲ σχέσι μὲ κάτι ἄλλο ἀλλὰ ἀπολύτως καθ' ἑαυτόν, ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὑπάρχουν ὁ ἕνας μέσα στὸν ἄλλο. Καθ' ὅσον ὁ ἴδιος εἶπε· ἔγώ εἶμαι μέσα στὸν Πατέρα καὶ ὁ Πατέρας μέσα σὲ μένα²⁵.

6 Ὅτι δὲ ὁ σοφὸς θεολογικὰ Κύριλλος σὲ τοῦτο τὸ κεφάλαιο ὀνομάζει ζωὴ τὴ θεία οὐσία τὸ δείχνει²⁶ τὸ λεγόμενον παραπάνω ἀπ' αὐτό, τὸ ὁποῖο οἱ ἀντίπαλοί μας παρέθεσαν παραχαραγμένο καὶ περικομμένο, ὅπως θὰ παραστήσῃ τὸ ἴδιο τὸ βιβλίον τοῦ Κυρίλλου, καὶ τοῦτο ἀρκεῖ γιὰ τὴν καταδίκη τους. Πῶς δηλαδή δὲν εἶναι πρόξενο τῆς μεγαλύτερης καταδίκης, τὸ νὰ παρουσιάσῃς τὸν Κύριλλο ἐναντίον ἑαυτοῦ; Διότι τὸ νὰ λέγῃ πότε τοῦτο καὶ πότε ἐκεῖνο, ὅταν καὶ τὰ δύο εἶναι ἀληθινὰ, εἶναι γνῶρισμα κάθε ἀνθρώπου πού θεολογεῖ μὲ εὐσέβεια· τὸ νὰ λέγῃ ὁμως τὰ ἀντίθετα στὸν ἑαυτό του, δὲν εἶναι ιδιότης ἐκείνων πού ἔχουν

24. Κυρίλλου Ἄλεξ., *Θησαυροί*, 14, PG 75, 244B καὶ 241BC-D.

25. Ἰω. 14, 10. Κυρίλλου Ἄλεξ., *Θησαυροί* 14, PG 75, 244BC.

26. Κυρίλλου Ἄλεξ., αὐτόθι, PG 75, 236ABC.

εἰπὼν ζωὴν ἔχειν κατὰ φύσιν τὸν Υἱόν, ἣν δίδωσι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι, κἀντεῦθεν δείξας ὅτι μὴ μόνον ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ λέγεται ζωὴ, ἣν οὐδεὶς λαμβάνει, ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ φύσιν ἐνεργεια τούτου λέγεται ζωὴ, ἣν κατὰ χάριν ἔλαβον οἱ οὕτω παρ' αὐτοῦ ζωοποιηθέτες, ὡς καὶ σώζειν δι' ἑαυτῶν, ταῦτό δ' εἰπεῖν καὶ ἀπαθανατίζειν κατὰ πνεῦμα τοὺς μὴ κατὰ πνεῦμα ζῶντας πρότερον, ἔστι δ' οὗς καὶ τῶν κατὰ τι μέλος ἢ καὶ κατὰ πᾶν σῶμα νεκρῶν γεγονότων ἀνιστᾶν, πῶς οὖν ὁ καλῶς ταῦτα καὶ σαφῶς δείξας πρὸς ἀναίρεσιν ἔπειτα τῆς θείας ταύτης ἐνεργείας τὸ ζωὴν καλεῖσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ προήνεγκε, καθάπερ οἱ νῦν τὰ τούτου διαζόμενοι, μᾶλλον δὲ συκοφαντοῦντες, ἰσχυρίζονται;

7 Οὐ μὴν ἀλλ' ἡμεῖς καὶ ζωὴν ἡμῶν κατ' αἰτίαν τε καὶ κατ' ἐνεργειαν ὁμολογοῦμεν εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν καὶ ζωὴν εἶναι 15 τούτον αὐτὸν καθ' ἑαυτὸν ἀσχέτως τε καὶ ἀπολελυμένως πάντη καὶ ἀκτίστως ἔχειν τούτον ἀμφοτέρω φάμεν, ὡσαύτως καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὐκοῦν καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν αὕτη, παρ' ἧς ὡς αἰτίας τῶν ζῶντων ζωοποιούμεθα, οὐδὲν ἄλλο παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι. Κατ' 20 αἰτίαν γὰρ ὁ τρισυπόστατος ἡμῶν Θεὸς ἡμῶν λέγεται ζωὴ. Καὶ ἡ μὴ κατ' αἰτίαν, οὐδὲ πρὸς ἕτερον, ἀλλ' ἀσχέτως καὶ καθ' ἑαυτὴν θεολογουμένη θεία ζωὴ, οὐδὲν ἕτερον παρὰ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸν Υἱόν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστιν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἐν ἀλλήλοις ἀσυγχύτως τε καὶ ἀφύρτως ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ 25 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν εἰσιν, ἣν ἔχει ὁ Πατὴρ ἐν ἑαυτῷ ζωὴν οὐχ ἕτερόν ἐστι παρὰ τὸν Υἱόν, οὕτω δὴ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

8 Οἱ δὲ νομίζοντες μηδὲν διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνεργειαν, ἐπειδήπερ οὐκ ἄλλος, ἀλλ' αὐτός ἐστιν ἡ ζωὴ ἡμῶν, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐστιν ὁ μὴ πρὸς ἕτερον, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὸν προαιώνιος ζωὴ ὑπάρχων, ἀσεβεῖς τέ εἰσι καὶ ἀμαθεῖς. Ἀμαθεῖς μὲν, ἐπεὶ μήπω ἐδιδάχθησαν ὅτι καὶ ἡ ἀνωτάτω Τριάς οὐχ

νοῦ. Πῶς λοιπὸν αὐτός, πού καλῶς εἶπε ὅτι ὁ Υἱὸς ἔχει κατὰ φύσιν ζωὴν, τὴν ὁποία δίδει σὲ ὅσους πιστεύουν σ' αὐτόν, καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἔδειξε ὅτι ὄχι μόνον ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ λέγεται ζωὴ, τὴν ὁποία κανεῖς δὲν λαμβάνει, ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ φύσιν ἐνέργειά του λέγεται ζωὴ, τὴν ὁποία κατὰ χάρι ἔλαβαν ὅσοι τόσο πολὺ ἐζωοποιήθηκαν ἀπ' αὐτόν, ὥστε καὶ νὰ σώζουν μόνοι τους, δηλαδή νὰ ἀπαθανατίζουν κατὰ πνεῦμα ἐκείνους πού δὲν ἐζοῦσαν κατὰ πνεῦμα πρωτύτερα, μερικὲς μάλιστα φορές καὶ νὰ ἀνιστοῦν ἐκείνους πού ἦσαν νεκρωμένοι κατὰ ἓνα μέλος ἢ καὶ καθ' ὅλο τὸ σῶμα· πῶς λοιπὸν αὐτός πού καλῶς καὶ σοφῶς ἀπέδειξε αὐτὰ θὰ προέβαλε ἔπειτα τὸ ὅτι ζωὴ καλεῖται ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ γιὰ ἀναίρεσι τῆς θείας αὐτῆς ἐνεργείας, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ παραφθείροντες ἢ μᾶλλον συκοφαντοῦντες τὰ λόγια τοῦτου;

7 Ἐμεῖς ὁμως ὁμολογοῦμε ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ ζωὴ μας κατὰ αἰτία καὶ κατὰ ἐνέργεια καὶ ὅτι αὐτός καθ' ἑαυτὸν εἶναι ζωὴ ἀσχέτως καὶ ἐντελῶς ἀπολύτως, καὶ δεχόμεστε ὅτι αὐτός ἔχει καὶ τὰ δύο ἀκρίτως· ἐπίσης καὶ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐπομένως καὶ ἡ ζωὴ μας αὕτη ἀπὸ τὴν ὁποία, ὡσάν αἰτία τῶν ζώντων, ζωοποιούμεστε, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διότι κατὰ τὴν αἰτία λέγεται ζωὴ ὁ τρισυπόστατος Θεὸς μας. Καὶ ἡ θεία ζωὴ πού δὲν θεολογεῖται κατ' αἰτία οὔτε σχετικὰ μὲ κάποιον ἄλλο, ἀλλὰ ἀσχέτως καθ' ἑαυτήν, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ὁ Πατὴρ, ἀλλὰ βέβαια καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ μεταξὺ τους ὑφίστανται χωρὶς σύγχυσι καὶ ἀνάμικτι, ἡ ζωὴ²⁷ πού ἔχει μέσα του ὁ Πατὴρ δὲν εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὸν Υἱόν· τὸ ἴδιον ἐπίσης καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

8 Ἐκεῖνοι ὁμως πού νομίζουν ὅτι δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὴν θεία οὐσία ἡ θεία ἐνέργεια, διότι δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ αὐτός ἡ ζωὴ μας, καὶ αὐτός ὁ Θεὸς εἶναι πού ὑπάρχει προαιώνια ζωὴ ὄχι σχετικὰ μὲ ἄλλο ἀλλὰ καθ' ἑαυτόν, εἶναι ἀσεβεῖς καὶ ἀμαθεῖς. Ἄμαθεῖς εἶναι διότι δὲν ἐδιδάχθησαν ἀκόμη ὅτι καὶ ἡ Τριάς στὰ

27. Ἰω. 5, 26.

ἕτερος ἀλλ' αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, καὶ οὐδὲν ἐμποδίζει τοῦτο πρὸς τὸ διαφέρειν τῆς Τριάδος τὴν μονάδα· δυσσεβεῖς δέ, ὅτι δι' ἀλλήλων ἀναιροῦσι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν. Τὸ γὰρ πρὸς ἕτερον οὐκ ἔστιν οὐσία καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸ πρὸς ἕτερον οὐκ ἔστιν. Εἰ γοῦν ταῦτα μηδὲν διαφέρουσιν ἀλλήλων, δι' ἀλλήλων ἀναιροῦνται, μᾶλλον δὲ τοὺς μηδὲν διαφέρειν ταῦτα λέγοντας τοῦ καταλόγου τῶν θεοσεβῶν ἐξαίρουσιν.

ἀνώτατα δὲν εἶναι ἄλλο, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεός, καὶ ἡ μονὰς στὰ ἀνώτατα δὲν εἶναι ἄλλο ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεός, κ' αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει καθόλου νὰ διαφέρῃ ἡ μονὰς ἀπὸ τὴν Τριάδα· δυσσεβεῖς πάλι εἶναι διότι ἀναιροῦν δι' ἀλλήλων καὶ τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνέργεια. Διότι κάθε τι πὺ εἶναι σχετικὸ μὲ μὲ ἄλλο δὲν εἶναι οὐσία καὶ τὸ ὑπάρχον καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι σχετικὸ μὲ ἄλλο. Ἐν λοιπὸν αὐτὰ δὲν διαφέρουν μεταξὺ τους, ἀναιροῦνται ἀναμεταξὺ τους, ἢ μᾶλλον ἀφαιροῦν ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν θεοσεβῶν ἐκείνους πὺ λέγουν ὅτι αὐτὰ δὲν διαφέρουν.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΑΥΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ

1 Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, πᾶσι τοῖς
ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητοῖς καὶ τέκνοις καὶ ἀδελ-
φοῖς τῆς ἐμῆς ταπεινότητος, τοῖς τε θεοφιλεστάτοις
ἐπισκόποις καὶ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἄρχουσι καὶ
5 δι' αὐτῶν πᾶσι καὶ μάλιστα τοῖς τὰ ἡμέτερα πο-
θοῦσιν εἰδέναι· ἔλεος ὑμῖν αἰώνιον παρὰ Θεοῦ
καὶ χάρις καὶ εἰρήνη πληθυνθείη.

2 Ἐβυσσον μὲν εἶναι πολλὴν τὰ τοῦ Θεοῦ κρίματα, δηλο-
νότι τὴν αὐτοῦ περὶ ἡμᾶς πρόνοιαν, ἐπεὶ καὶ τὸ τῆς αὐτοῦ
10 σοφίας ὕψος ἢ βάθος ἀνεξερεύνητον καὶ παρὰ Δαυιδ τοῦ
θεοφάντορος ἐδιδάχθημεν· ἀλλ' εἰσὶν οἱ διὰ φρενῶν, ὡς εἰπεῖν,
ἀτονίαν, καθάπερ ἰλιγγιῶντες πρὸς ταῦτα στροβούμενοί τε
καὶ δεινῶς καταπίπτοντες, ἢ τὴν πρόνοιαν δυσσεβῶς ἀναι-
ρουῦσιν ἢ τοῦ θείου τῶν οὐκ εὖ πασχόντων ἀλόγως κατηγο-
15 ροῦσιν ἢ τὴν ἀρετὴν ἔσθ' ὅτε καὶ τὴν πίστιν αὐτὴν ἀθλίως
ἠγοῦνται κενὴν καὶ ἀνόνητον. Ὁ δ' εὖ φρονῶν, ὅσον τῆς ἀ-
βύσσου καὶ τοῦ ὕψους ἐκείνου καθορᾷ καὶ λογισμοῖς ἐφι-
κνεῖται, τοσοῦτον καὶ διηγεῖται θαυμάζων μετὰ τοῦ ἀοράτου
καὶ τὸ ὁρώμενον.

3 20 Ὁ γοῦν τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἐγὼ κατέληφα πρὸς
'Ἀσίαν διὰ τῆς αἰχμαλωσίας μετενεχθεὶς καὶ ἀναμιξ Ἰουδαί-
ους καὶ Τούρκους οἰκοῦντας, περιιόντας, ἄγοντας, ἀγομέ-
νους ὁρῶν, ἐρῶ πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην. Δοκεῖ γάρ μοι διὰ
τῆς οἰκονομίας ταύτης φανεροῦσθαι τὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν
25 Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ αὐτοῖς τοῖς πάντων
βαρβάρων βαρβαρωτάτοις, ὡς ἀναπολόγητοι ὧσιν ἐπὶ τοῦ
μέλλοντος αὐτοῦ φρικωδεστάτου θήματος, ἐγγὺς ὄντος ἤδη,

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ

- 1 Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης πρὸς ὅλους τοὺς ἀγαπητοὺς μου ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, τέκνα καὶ ἀδελφούς τῆς ταπεινότητός μου, καθὼς καὶ στοὺς θεοφιλέστατους ἐπισκόπους καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἀρχόντες, καὶ μέσω αὐτῶν σὲ ὅλους, καὶ μάλιστα σ' ἐκείνους πού ποθοῦν νὰ μάθουν τὰ σχετικά μ' ἐμᾶς· εἶθε νὰ εἶναι σὲ σᾶς αἰώνιο τὸ ἔλεος ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἄφθονη ἡ χάρις καὶ ἡ εἰρήνη¹.
- 2 Ὅτι εἶναι μεγάλη ἄβυσσος τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, δηλαδή ἡ πρόνοια αὐτοῦ γιὰ μᾶς², ἐφ' ὅσον καὶ τῆς σοφίας του τὸ ὕψος ἢ τὸ βάθος εἶναι ἀνεξερεύνητο³, τὸ ἐδίδαχθήκαμε καὶ ἀπὸ τὸν θεοφάντορα Δαυίδ, ἀλλ' ὑπάρχουν μερικοὶ ἄνθρωποι, πού λόγω ἀτονίας φρενῶν, θὰ ἐλέγαμε, στροβιλιζόμενοι σὰν ἀπὸ ἴλιγγο πρὸς αὐτὰ καὶ καταρριπτόμενοι δεινῶς, ἢ τὴν πρόνοια ἀπορρίπτουν μὲ δυσσέβεια ἢ τὸν βίῳ ἐκείνων πού δυστυχοῦν ἀλόγως κατηγοροῦν ἢ μερικὲς φορὲς τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ἴδια τὴν πίστι ἀθλίως θεωροῦν κενὴ καὶ ἀνωφελῆ. Ὁ ἐχέφρων ὅμως, ὅσο παρατηρεῖ τὴν ἄβυσσο καὶ τὸ ὕψος ἐκεῖνο καὶ τὸ φθάνει μὲ τοὺς λογισμοὺς, τόσο καὶ διηγεῖται θαυμάζοντας καὶ τὸ ὀρῶμενο μαζί μὲ τὸ ἀόρατο.
- 3 Ἐγὼ λοιπὸν θὰ εἰπῶ πρὸς τὴν ἀγάπη σας ὅσα ἀντιλήφθηκα ἀπὸ τὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ, ὅταν μεταφέρθηκα στὴν Ἀσία μετὰ τὴν αἰχμαλωσία μου καὶ εἶδα ἀνακατεμένους Χριστιανούς καὶ Τούρκους νὰ κατοικοῦν, νὰ κινοῦνται, νὰ ὀδηγοῦν, νὰ ὀδηγοῦνται. Διότι μοῦ φαίνεται ὅτι μὲ τὴν οἰκονομία αὐτὴ φανερώνονται τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Θεοῦ τῶν πάντων⁴, καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς πιὸ βάρβαρους ὄλων τῶν βαρβάρων, ὥστε νὰ εἶναι ἀναπολόγητοι⁵ μπροστὰ στὸ μελλοντικὸ φρικωδέστατο

3. Πρὸβλ. Ρωμ 11,3.

4. Πρὸβλ. Ρωμ 9,5.

5. Πρὸβλ. Ρωμ 1,20.

δι' ἣν οἰκονομίαν, ὡς ἀπὸ τῶν ἐκδάντων ἔστι συνοραῖν, καὶ ἡμεῖς παρεδόθημεν ταῖς τούτων χερσίν, ἅμα καὶ πρὸς μικρὰν ἔκτισιν τῶν πολλῶν εἰς Θεὸν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων, οἷόν τι πυρὶ ἐπιφερόντων τὰς ἐπηρείας, εἰ μὴ μετὰ μέλον σχοῖεν τῆς τε 5 ἀπιστίας καὶ τῆς θηριωδίας, τῷ ἀσθέστῳ ἐκείνῳ τηρουμένων πυρὶ

4 Καὶ εἰ μὴ τὸ περὶ λόγους φιλότιμον ἐκ μακροῦ παροφθὲν σχεδὸν μοι τελέως τῆς ψυχῆς ἀπερρῦη, τῶν ἄρτι μοι συνενεχθέντων οὐποτ' ἂν εὖρον ὑπόθεσιν ἀξιωτέραν, ἐμοί τε προσή-
10 κουσαν ὅ,τι μάλιστα καὶ μηδὲν ἤττον πρὸς συγγραφὴν ἀποχρῶσαν ἦν γάρ μοι κατ' αὐτὴν ἐξηγεῖσθαι καὶ τὰς τῶν ἐφ' ἡμῶν τε καὶ καθ' ἡμᾶς ἡγεμόνων πράξεις (μέχρι γὰρ Τενέδου τῆ βασιλικῆ συνεστελλόμεν τριήρει, κακεῖθεν ἄχρι Βιθυνίας καὶ Μεσοθυρίας μοι διαβάντι οὐδὲν τῶν ἐκ τῆς Κωνσταντι-
15 νουπόλεως πραττομένων κατ' ἡπειρόν τε καὶ θάλατταν διαλέληθεν), ἔτι δὲ καὶ τὰς ἄνωθεν οὐκ οἶδ' εἴτε παιδείας εἴτ' ἐγκαταλείψεις χρῆ λέγειν τοῦ καθ' ἡμᾶς γένους καὶ μάλιστα τὸν τῆτες σεισμόν, ὃς οὐ κτίσματα καὶ κτήματα μόνον, ἀλλὰ καὶ σώματα καὶ πνεύματα, κατὰ τὸν ποιητὴν, «ἐλώρια τεῦχε
20 κύνεσσιν οἰωνοῖσί τε πᾶσι», λογικοῖς καὶ ἀλόγοις. Ὡς ἂν δὲ μὴ πάντα λιπῶν λυπῶ, μέτριά τινα τῶν ἐμῶν καὶ μετρίως ἐξεῖπω τοῖς εἰδέναι ταῦτα πόθοῦσιν ὑμῖν

5 Μετὰ δὴ τὸν συσσεισμόν ἐκεῖνον ὀλίγας ἡμέρας, ὀκτακοσιομέδμιον ἀναβάντες, ὡς μὴ ὄφελεν, ἐκ Τενέδου ναῦν, καὶ
25 πνεύματος μὲν ἐπιφόρου τυχόντες, κατάχρεω δέ, μᾶλλον δὲ μωραίνοντος, κυβερνήτου καὶ τῆς σωτηρίας ἐντεῦθεν τῆς νηὸς πολεμίου, ἐπεὶ τῆς Καλλιουπόλεως ἦμεν εὐθύ, τὸ δὲ πνεῦμα

6. Ὁ Παλαμᾶς ἀφ' οὗτου ἀσθένησε σοβαρά, κατὰ τὸ ἔτος 1352 μέχρι τέλους τῆς αἰχμαλωσίας του δὲν ἀσχολήθηκε ἐπιμόνως μὲ τὴ συγγραφὴ.

7. Ὁ Γρηγόριος ἐταξίδευσε μὲ τὴ βασιλικὴ τριήρη, τὴν ὁποία τοῦ εἶχαν στείλει στὴ Θεσσαλονίκη, μέχρι τὴν Τένεδο. Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐκινήθηκε μόνος, πληροφορηθεὶς ὁμως τὴν αἰχμαλωσία τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ἐπεχείρησε μὲ τὴν τριήρη καὶ λίγους ἄνδρες νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολι ἀνεπιτυχῶς ὁμως, ἂν καὶ αὐτὴ εὐρισκόταν χωρὶς στρατό.

8. Ἡ Μεσοθυρία εὐρισκόταν πιθανῶς μεταξὺ Νικαίας καὶ Νικομηδείας.

9. Ἰλιάς Α, 4-5.

10. Πρόκειται γιὰ τὸν μεγάλο σεισμό τῆς 2 Μαρτίου 1354 (κατὰ τὰ Βραχέα Χρονικά 7, 13 καὶ 87, 3, *Dje Byzantinischen Kleinchroniken I*, 1975). Τὴν ἴδια ἡμέρα ἢ

βῆμα του, πού ἤδη εἶναι πλησίον. Ὅπως εἶναι δυνατό νά παρατηρηθῆ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα, γι' αὐτὴν τὴν οἰκονομία παραδοθήκαμε κι' ἐμεῖς στὰ χέρια τους, ἂν καὶ βέβαια συγχρόνως γιὰ μικρὴ ἔκτισι τῶν πολλῶν ἁμαρτιμάτων μας ἀπέναντι στὸν Θεό· σὰν δηλαδή κατὰ κάποιον τρόπο νά παραδίδονται ἐκεῖνοι πού τώρα πειράζονται σὲ κάποιον πῦρ πού σβήνεται, ἐνῶ ἐκεῖνοι πού ἐπιφέρουν τὶς δοκιμασίες, ἂν δὲν μετανοήσουν γιὰ τὴν ἀπιστία καὶ τὴν θηριωδία τους, θὰ διατηρηθοῦν γιὰ τὸ ἄσβεστο ἐκεῖνο πῦρ.

4 Καὶ ἂν ἡ φιλοτιμία μου γιὰ τοὺς λόγους δὲν εἶχε ἀπομακρυνθῆ σχεδὸν τελείως ἀπὸ τὴν ψυχὴ μου λόγω τοῦ ὅτι παραμελήθηκε ἐπὶ πολὺ χρόνῳ, δὲν θὰ εὔρισκα καλύτερη ὑπόθεσι ἀπὸ ὅσα δεινὰ συνάντησα τελευταῖα, πολὺ ταιριαστὴ σὲ μένα καὶ ὄχι λιγώτερο κατάλληλη γιὰ συγγραφὴ. Θὰ μπορούσα πράγματι μὲ αὐτὴν νά ἐκθέσω καὶ τὶς πράξεις τῶν δικῶν μας συγχρόνων ἡγεμόνων (διότι ἕως τὴν Τένεδο ἔπλευσα μὲ τὴν βασιλικὴ τριῆρη⁷, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, καθὼς ἐπερνοῦσα ἕως τὴν Βιθυνία καὶ τὴν Μεσοθυνία⁸, δὲν μοῦ ἐξέφυγε τίποτε ἀπὸ ὅσα ἐπράττονταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινού-πολι σὲ ξηρὰ καὶ θάλασσα), καὶ ἀκόμη νά ἐκθέσω καὶ τὶς ἀπὸ ἄνω, δὲν γνωρίζω πῶς πρέπει νά τις εἰπῶ, εἴτε δοκιμασίες εἴτε ἐγκαταλείψεις, τοῦ γένους μας, καὶ μάλιστα τὸν ἐφετεινὸ σεισμό, ὁ ὁποῖος ἔθιξε ὄχι μόνο κτίσματα καὶ κτήματα, ἀλλὰ καὶ σώματα καὶ πνεύματα, καί, κατὰ τὸν ποιητὴ, «προκάλεσε φοβερὰ κτυπήματα σὲ σκύλους καὶ σὲ ὅλα τὰ πτηνά»⁹, σὲ λογικὰ καὶ ἄλογα. Γιὰ νά μὴ σᾶς στενοχωρήσω λοιπὸν παραλείποντας τὰ πάντα, θὰ διηγηθῶ σὲ σᾶς πού ποθεῖτε νά τὰ μάθετε λίγες ἀπὸ τὶς ταλαιπωρίες μας.

5 Λίγες ἡμέρες μετὰ τὸν συγκλονισμὸ ἐκεῖνο¹⁰ ἀνεβήκαμε σ' ἓνα πλοῖαριον ὀκτακοσίων μεδίμων¹¹ κατὰ κακὴ συγκυρία, ἀπὸ τὴν Τένεδο· ἔτυχε νά ἔχωμε ἄνεμο εὐνοϊκό, ἀλλὰ κυβερνήτη στρουφνὸν ἢ μᾶλλον μωρόν, κι' ἔτσι ἀντίθετον στὴ σωτηρία τοῦ πλοίου. Καθὼς προχωρούσαμε κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴν Καλλίπολι,

ταλαιπωρηθεῖσα Καλλίπολις καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι γιὰ πρώτη φορά καταλαμβάνουν τώρα ἕδαφος ἐπὶ τῆς Εὐρώπης.

11. Τὸ πλοῖο χαρακτηρίζεται ἀκατάλληλο λόγω προφανῶς τῆς μικρῆς χωρητικότητός του, ἂν καὶ δὲν εἶναι βέβαιο ποιὰ ἦταν αὐτή, καθ' ὅσον ὁ μέδιμος ἄλλοτε ὀρίζεται ἰσοδύναμος μὲ 6 θαλάσσιους μοδίους ἄλλοτε μὲ 18 θαλάσσιους μοδίους (ἢ ἓνα πολιτικὸ μόδιον) καὶ ἄλλοτε μὲ ἓνα θαλάσσιο μόδιον.

τραπὲν κατὰ πρῶραν προσέβαλεν, οὐκ εἴξαμεν ἡμεῖς, ἀλλ' ἀντιφέρεσθαι μᾶλλον ἢ φέρεσθαι τῷ φέροντι προειλόμεθα, καὶ ταῦτα νυκτὸς οὔσης καὶ χειμερίας. Ἐν χρῶ δὲ κινδύνου γενόμενοι ταῖς τοῦ καλοῦ κυβερνήτου τόλμαις καὶ ἐγχειρήσε-
5 σι, μόλις ποτὲ συμφρονήσαντες ἐκρουσάμεθα πρύμναν, καὶ τῇ ρύμῃ τοῦ πνεύματος ἐνδόντες, βορρᾶς δ' ἦν τοῦτο λάβρος, παλίνδρομοι πρὸς τὴν Καλλιούπολιν ἐφερόμεθα. Ἐπεὶ δὲ κἀνεῖνην ὁ σεισμός ἐκεῖνος τοῖς Ἀχαμενίδαίς, οὓς νῦν Τούρκους καλοῦμεν, ὑπεποιήσατο, καὶ προσοκεῖλαι τῷ λιμένι ταύ-
10 τῆς οὐκ ἦν, ἐγγύς που τῆς γείτοντος ἡϊόνος ἐστήσαμεν τῆς πρόσω φορᾶς τὴν ναῦν, ἀγκύρας ἐκβαλόντες ἀπάσας.

6 Τῆς δὲ ἡμέρας διανυγασάσης, ἐπεὶ οὐδὲν ὁ βορρᾶς ἑαυτοῦ προότερος ἦν, καὶ τοὺς Τούρκους ἐωρῶμεν ἅπαντες κατὰ συστήματα καὶ ξηρὰν καὶ θάλατταν διερχόμενους, τῷ τε
15 πλήθει καὶ τάχει τῶν ἐρεττόντων οἷον συνδοῦντας τὰς ἀντιπέραν ἡπείρους καὶ πρὸς λεηλασίαν ἐπειγομένους ἐκ τῆς πρὸς ἀνίσχοντα κειμένης ἡλίου τῶν ἀντικρὺ κατωκισμένων Ρωμαίων, ἐπεὶ ταῦτ' ἦν ὑπ' ὄψιν ἡμῖν, τὸν κυβερνήτην ἐλιπαροῦμεν ἅπαντες ἐπανιέναι πρὸς Τένεδον, ἵνα μὴ ὁδοῦ πάρεργον
20 ὄντως ἡμεῖς ἀθλίως τοῖς Τούρκοις γενοίμεθα· καὶ δῶρα τούτῳ προσεφέρομεν ἀπειθοῦντι καὶ μισθοὺς ἀδρoὺς ἐπηγγελόμεθα πάντες, οἱ δυστυχῶς ἐκεῖνῳ τηνικαῦτα κυβερνήτῃ χρησάμενοι καὶ καταποντιστῇ τοιούτῳ κακοβούλως ἡμᾶς αὐτοὺς ἐπιτρέψαντες, ᾧ καὶ τὸν κίνδυνον ἔτομόν τε καὶ ἄφυκτον ἐ-
25 δείκνυμεν ὄντα, εἴπερ ἡμᾶς ἀγκύραις ἐκεῖ σαλεύοντας ἡ σφοδρότης τοῦ πνεύματος ἐπιλείψει. Ὁ δὲ διέμεινεν ἀπειθῶν καὶ μεγάλα κατὰ τῶν προσδοκίμων πολεμίων φυσῶν, ἕως κατεστάλη μὲν ὁ βορρᾶς, ἐπῆλθον δὲ οἱ βάρβαροι τῇ νηϊ πανοπλίται ναυσὶ μακροαῖς μᾶλλον ἢ γε μικραῖς. Καὶ πολέμου συγκρο-
30 τηθέντος, τί δεῖ μακρὰ λέγειν, ἔλεεινῶς ἤλωμεν αἰχμάλωτοι γεγονότες, πλῆθος οὐ μέτριον.

7 Ἦχθημεν οὖν ἐπὶ τὴν Λάμψακον πρώτην συλλήδην ἅπαντες. Καὶ κοινὰ μὲν εὐθύς ἐκεῖθεν ἐμοὶ τοῖς συναιχμαλώτοις τὰ τῆς δουλείας, ἢ τε γύμνωσις καὶ ἡ τῶν ἀναγκαίων στέρησις
35 καὶ ἡ παντοδαπὴ τοῦ σώματος ἕξωθεν κάκωσις, ἴδια δὲ οὐ τῶν σπλάγχχνων μόνον ἢ καχεξία καὶ ἡ ἐντεῦθεν τῆς σαρκὸς

ἀλλάζοντας ὁ ἄνεμος κατεύθυνσι μᾶς ἐκτύπησε στήν πρῶρα, ὅμως δὲν ὑποχωρήσαμε ἑμεῖς, ἀλλὰ προτιμήσαμε νὰ ἀντιφερώμαστε παρὰ νὰ φερώμαστε ἀπὸ τὸν φορέα, καὶ μάλιστα ἐνῶ ἦταν νύκτα μὲ κακοκαιρία. Ἀφοῦ ἐφθάσαμε σὲ ἔσχατο κίνδυνο μὲ τὶς τὸλμες καὶ τὶς κινήσεις τοῦ καλοῦ κυβερνήτη, ἐπὶ τέλους κάποτε συμφωνήσαμε καὶ ὠπισθοχωρήσαμε μὲ τὴν πρύμνη· ἀλλὰ παρασυρόμενοι ἀπὸ τὸ ρεῦμα τοῦ ἀνέμου, πού ἦταν δυνατὸς βορρᾶς, ὠδηγηθήκαμε πίσω πρὸς τὸν Καλλίπολι. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐκεῖνη τὴν πόλι ὁ σεισμὸς ἐκεῖνος τὴν εἶχε παραδώσει στοὺς Ἀχαιμενίδες, πού τῶρα ὀνομάζομε Τούρκους, καὶ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ προσορμίσωμε στὸ λιμάνι της, ἔσταματήσαμε τὸ πλοῖο σὲ κάποιο σημεῖο κοντὰ στὴ γειτονικὴ παραλία, ρίχνοντας ὅλες τὶς ἄγκυρες.

6 Ὅταν ἐξημέρωσε, ἐπειδὴ ὁ βορρᾶς δὲν ἔλεγε νὰ ἡρεμήσῃ καὶ ὅλοι ἐβλέπαμε τοὺς Τούρκους νὰ διαπερνοῦν κατὰ ὀμάδες ξηρὰ καὶ θάλασσα, νὰ συνδέουν κατὰ κάποιο τρόπο τὶς ἀπέναντι ἡπείρους μὲ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ταχύτητα τῶν κωπηλατῶν καὶ νὰ ἐπείγωνται γιὰ τὴν λεηλασία ἀπὸ τὴν εὐρισκομένη ἀνατολικὰ ξηρὰ τῶν Ρωμαίων πού κατοικοῦσαν ἀπέναντι στὴ δυτικὴ ξηρὰ, παρακαλούσαμε ὅλοι τὸν κυβερνήτη νὰ ἐπιστρέψῃ πρὸς τὴν Τένεδο, γιὰ νὰ μὴ καταντήσωμε ἄθλια θύματα τῶν Τούρκων κι' ἐπειδὴ δὲν ἐπειθόταν τοῦ προσφέραμε καὶ δῶρα καὶ τοῦ ὑποσχόμεσθε ἀδρὲς ἀμοιβὲς ὅλοι ἑμεῖς, πού δυστυχῶς τότε ἔτυχε νὰ ἔχωμε ἐκεῖνον κυβερνήτη καὶ εἶχαμε ἀναθέσει κακῶς τὶς τύχες μας σὲ τέτοιον κακόδουλο καταποντιστή. Τοῦ ἐδείχναμε μάλιστα ὅτι ὁ κίνδυνος ἦταν ἐπικείμενος καὶ ἀναπόφευκτος, ἂν μᾶς ἀφήσῃ ἐκεῖ νὰ σαλεύωμε ἢ σφοδρότης τοῦ ἀνέμου. Ἐκεῖνος ὅμως παρέμενε ἀπειθὴς καὶ ἐκφραζόταν ὑπεροπτικὰ κατὰ τῶν ἀναμενομένων ἐχθρῶν, ἕως ὅτου ἡσύχασε ὁ βορρᾶς καὶ ἐπῆλθαν οἱ βάρβαροι στὸ πλοῖο πάνοπλοι μὲ πλεούμενα μακρὰ μᾶλλον παρὰ μικρὰ. Καί, ἀφοῦ συνήφθηκε πόλεμος, γιὰ νὰ μὴ πολυλογῶ, συλληφθήκαμε αἰχμάλωτοι ἐλεεινῶς, ὄντας ὄχι λίγοι.

7 Στὴν ἀρχὴ λοιπὸν ὠδηγηθήκαμε ὅλοι μαζὶ στὴ Λάμπυακο. Ἀπὸ ἐκεῖ ἀμέσως εἶχα κοινὰ μὲ τοὺς συναιχμαλώτους τὴ δουλεία, τὴν γύμνωσι, τὴ στέρησι τῶν ἀναγκαίων καὶ τὴν παντοειδῆ κακοποίηση τοῦ σώματος ἐξωτερικὰ, ἐνῶ ἰδιαίτερα ὄχι μόνο εἶχα τὴν καχεξία τῶν σπλάχνων καὶ τὴν γι' αὐτὸ τὸν λόγο φθορὰ τῆς σάρ-

σύντηξις καὶ τῶν μελῶν μικροῦ πάρεσις, ἀλλὰ καὶ πολὺς ὑπὲρ ἐμοῦ δῆθεν τῶν ἐκεῖ Ρωμαίων ὁ κρότος ἤρθη πρὸς τοὺς βαρβάρους, ἐπαινούντων οὐ μέτρια λόγων τε παιδείαν καὶ τρόπων ἀρετὴν καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἐμούς ἀγῶνας, ὡς 5 ἔλεγον ἐκεῖνοι, προτιθέντων εἰς μέσον καὶ τῶν νῦν ἀπάντων ὑπερτιθέντων, οὐ ψευδῶς, ὡς ἐγῶμαι, μᾶλλον δὲ ἀκριδῶς οἶδα τὰ πλείω μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀλυσιτελῶς ἐμοὶ τὸ παράπαν· τῷ μὲν γὰρ ἡγεμόνι τῶν βαρβάρων ἐντεῦθεν ἐλπίς εἰσέδου νομισμάτων χιλιάδας παρ' ἐμοῦ κομειῖσθαι, τοὺς δὲ τῶν βαρβαρικῶν δο- 10 γμάτων ἀντεχομένους μεμηνέναι παρεσκεύασε κατ' ἐμοῦ, ὡς καὶ τινὰς τούτων προσβαλεῖν ἐκεῖ καὶ εἰς λόγους ἐλθεῖν καὶ τᾶλλα μηδὲν ἰσχυροὺς φανέντας τὴν αἰχμαλωσίαν ἡμῖν προφέρειν ὡς τι σημεῖον τῆς περὶ τὸ σέβας οὐκ ἀσφαλείας.

8 Μεγαλαυχοῦσι γὰρ τὸ δυσσεβὲς καὶ θεομισῆς καὶ παμ- 15 μίαρον τοῦτο γένος, ὡς ὑπὸ τῆς σφῶν θεοφιλίας ἐπικρατοῦντες Ρωμαίων, ἀγνοοῦντες ὡς «ὁ κόσμος οὗτος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται» καὶ τούτου τὸ πλεόν ὡς ἐπὶ τὸ πλεόν ἔχουσιν οἱ κακοὶ καὶ δοῦλοι τῶν κάτω καὶ τὸ γειτονοῦν ὄπλοις ἐκδριαζόμενοι· διὸ καὶ τὸν μέχρι Κωνσταντίνου, τοῦ θεοφιλῶς ὡς ἀληθῶς 20 βασιλεύσαντος, πάντα χρόνον εἰδωλολάτραι μικροῦ τὸ κράτος εἶχον τῆς οἰκουμένης, ἐξ ἐκείνου δὲ πάλιν πολὺ τοῦ μεταξὺ χρόνου μηδὲν ἢ μικρὸν ἐκείνων διαφέροντες τῶν προτέρων. Ὅθεν μοι δοκεῖ καὶ τοὺς ἐπὶ κακία τούτους μεγαλαυχοῦντας ταῦτο τοῖς Ἑλλησι παθεῖν, οὓς φησιν ὁ ἀπόστολος εἰς «ἀδό- 25 κμον παραδοθῆναι νοῦν», ἐπεὶ «γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἐσεβάσθησαν». Γνόντες γὰρ καὶ οὗτοι τὸν Χριστόν, Θεοῦ γὰρ εἶναι Λόγον τοῦτον καὶ Πνεῦμα λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ παρθένου τεχθῆναι καὶ πρᾶξαι καὶ διδάξαι θείως καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀναληφθῆναι καὶ διαμένειν ἀθάνατον καὶ 25 μέλλειν ἡξεῖν κρῖναι τὰ σύμπαντα· γνόντες οὖν οὕτω τὸν Χριστόν οὐχ ὡς Χριστόν, τουτέστι θεάνθρωπον Λόγον, ἐδόξασαν, ἀλλ' «ἠλλάξαντο τὴν ἀλήθειαν ἐν τῷ ψεύδει» καὶ ἐπίστευσαν

12. Διοικητὴς τῶν τουρκικῶν τμημάτων τὰ ὅποια διέβησαν τὸν Ἑλλήσποντο καὶ ἐγκατεστάθησαν στὴν Εὐρώπη ἦταν ὁ Σουλεϊμάν, πρωτότοκος υἱὸς τοῦ ἐμίρη Ὁρχάν.

13. Α' Ἰω 5, 19. 14. Ρωμ 1, 28. 15. Ρωμ 1, 21.

κας και ἔλαφρῆ παράλυσι τῶν μελῶν, ἀλλὰ και ὅτι πολὺς θόρυβος ἐσηκώθηκε ὑπὲρ ἐμοῦ ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ Ρωμαίους πρὸς τοὺς βαρβάρους, καθὼς ἐπαινοῦσαν πολὺ τὴν μόρφωσι και τὴν ἐνάρετη διαγωγή, και προέβαλλαν τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἀγῶνες μου, ὅπως ἔλεγαν ἐκεῖνοι, τοποθετώντας τοὺς ἐπάνω ἀπὸ ὅλους, ὄχι ψευδῶς, ὅπως νομίζω, μᾶλλον δὲ ἀκριβῶς στὰ περισσότερα μόνο σημεῖα, ἀλλὰ και ἐντελῶς ἀνώφελα γιὰ μένα· διότι ἀπ' αὐτὰ τὰ ἐγκώμια εἰσῆλθε στὴ σκέψι τοῦ ἀρχηγοῦ¹² ἢ ἐλπίδα ὅτι θὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ ἐμένα χιλιάδες νομισμάτων, και ἐπὶ πλέον παρακίνησε τοὺς ὀπαδοὺς τῶν βαρβαρικῶν δογμάτων νὰ μαίνωνται ἐναντίον μου, ὥστε μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς νὰ μὲ προσβάλουν ἐκεῖ και νὰ ἔλθουν σὲ φιλονεικία μαζί μου, ἂν και κατὰ τὰ ἄλλα δὲν ἐφάνηκαν ἰσχυροὶ νὰ ἐπικναλεστοῦν τὴν αἰχμαλωσία μας ὡς σημεῖο τῆς ἀναλήθειας τοῦ θρησκευματός μας.

8 Πράγματι αὐτὸ τὸ δυσσεβὲς και θεσμίσητο και μαρὸ γένος ἰσχυρίζονται μὲ κομπασμὸ ὅτι ἐπικρατοῦν τῶν Βυζαντινῶν λόγῳ τῆς θεοφιλίας των, ἀγνοώντας ὅτι «τοῦτος ὁ κόσμος εὐρίσκεται στὸ πονηρὸ»¹³ και ὅτι τὸ μεγαλῦτερο μέρος του ἔχουν οἱ κακοὶ και δούλοι τῶν κάτω πού ἐκδιάζουν μὲ ὄπλα τὰ γειτονικά ἐδάφη· γι' αὐτὸ ὅλον τὸν χρόνον μέχρι τοῦ Κωνσταντίνου, πού ἐβασίλευσε πράγματι θεοφιλῶς, εἶχαν τὸ κράτος τῆς οἰκουμένης εἰδωλολάτρες, και μετὰ ἀπὸ αὐτὸν πάλι πολὺν ἀπὸ τὸν ἐνδιάμεσο χρόνον ἐβασίλευσαν ἄνθρωποι πού δὲν διέφεραν πολὺ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ἐκείνους. Γι' αὐτὸ μοῦ φαίνεται ὅτι και αὐτοὶ πού κομπάζουν γιὰ τὴν κακία τους ἔπαθαν τὸ ἴδιο μὲ τοὺς Ἕλληνες, γιὰ τοὺς ὁποίους λέγει ὁ ἀπόστολος ὅτι «παραδόθηκαν σὲ ἀδόκιμο νοῦ»¹⁴, ἐπειδὴ «ἐνῶ ἐγνώρισαν τὸν Θεὸ δὲν τὸν ἐδόξασαν και δὲν τὸν ἐλάτρευσαν ὡς Θεό»¹⁵. Διότι και αὐτοὶ, ἐνῶ ἐγνώρισαν τὸν Χριστό, ἀφοῦ λέγουν ὅτι αὐτὸς εἶναι Λόγος τοῦ Θεοῦ και Πνεῦμα, ἀλλὰ και ὅτι ἐτέχθη ἀπὸ παρθένο και ἔπραξε και ἐδίδαξε θεία πράγματα, ἀναλήφθηκε στους οὐρανούς, παραμένει ἀθάνατος και πρόκειται νὰ ἔλθῃ γιὰ νὰ κρίνῃ τὰ σύμπαντα¹⁶· ἐνῶ λοιπὸν ἐγνώρισαν ἔτσι τὸν Χριστό, δὲν τὸ ἐπίστευσαν ὡς Χριστό, δηλαδὴ Θεάνθρωπο Λόγο, ἀλλὰ «ἄλλαξαν τὴν ἀλήθεια μὲ τὸ ψεῦδος» και

16. Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἀπαντῶνται σὲ διάφορα χωρία τοῦ Κορανίου, ὡς 3, 42-49, 4, 157-159. 169-171, 5, 117.

«καὶ ἐσαβάσθησαν» καὶ ἠκολούθησαν ἀνθρώπῳ ψιλῶ τε καὶ θνητῶ καὶ τεθαμμένῳ, Μωάμεθ οὗτος, παρὰ τὸν Θεάνθρωπον καὶ ἀείζων καὶ αἰῶδιον Λόγον, ὅς, εἰ καὶ σαρκὶ θανάτου ἐγεύσατο, ἀλλ' ἵνα καταργήσῃ τὸν θάνατον καὶ ἀρχηγὸς γένηται τῆς αἰωνίου καὶ ἀκηράτου ζωῆς, ἣν ἀνθρώπου ψιλοῦ πάθος καὶ θάνατος καὶ ἀνάστασις οὐδέποτε ἂν ἠδυνήθη παρασχεῖν διὸ καὶ πάντες οἱ ἀναστάντες τὴν θνητὴν καὶ καθ' ἡμᾶς ζήσαντες ζωὴν πάλιν ἀπέθανον, Χριστοῦ δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος «θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει», μᾶλλον γε μὴν
 10 καὶ ἡ μέλλουσα καὶ αἰῶδιος προδείκνυται ζωὴ. Ἐπεὶ γοῦν γνόντες περὶ ὧν ὁ λόγος τὸν Χριστὸν οὐχ ὡς Χριστὸν ἐδόξασαν ἢ ἐσεβάσθησαν, «παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν» καὶ «πάθη καὶ ἀτιμίας», ὥστε βιοῦν αἰσχροῦς καὶ ἀπανθρώπως καὶ θεομισῶς καί, κατὰ τὸν ἐκ παιδὸς ὑπὸ Θεοῦ με-
 15 μισημένον καὶ τῆς πατρικῆς εὐχῆς ἀπωσμένον Ἡσαῦ, ἐπὶ τόξῳ καὶ μαχαίρᾳ καὶ ἀσπίδι ζῆν, ἐπεντροφῶντας ἀνδραποδισμοῖς, φόνοις, λεηλασίαις, ἀρπαγαῖς, ἀκολασίαις, μοιχείαις, ἀνδρομανίαις. Καὶ οὐ μόνον αὐτοὶ τὰ τοιαῦτα πράττουσιν, ἀλλ', ὡς τῆς παρανοίας, καὶ τὸν Θεὸν συνενυδοκεῖν τούτοις
 20 οἴονται. Οὕτως ἐγὼ περὶ τούτων διανοοῦμαι, τὰ κατ' αὐτοὺς νῦν εἰδὼς ἀκριδέστερον.

9 Ἡμᾶς δ' ἐκεῖ καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ παιδῶν, εὖ ἴστε, περιεχεῖτο πλῆθος συχνόν, τῶν μὲν τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐξαγγέλλειν καὶ τὴν θεραπείαν λαμβάνειν τῶν κατὰ ψυχὴν νοση-
 25 μάτων ἐπιθυμούντων, τῶν δὲ ἀποριῶν τινῶν περὶ τὸ σέβας λύσειν, τῶν δὲ πλειόνων τὴν αἰτίαν ἀπαιτούντων τῆς περὶ τὸ ἡμέτερον γένος παρὰ Θεοῦ τοσαύτης ἐγκαταλείψεως, ἑτέρων δὲ καὶ ἀποδυρομένων συμπαθῶς τὴν κατ' ἐμὲ συμφορὰν. Ἐπτὰ μὲν οὖν ἡμέρας ἐκεῖ διανύσαντες, καὶ κατὰ τὴν ἐβδόμην τοὺς
 30 παρὰ τῶν βαρβάρων ἑτασμοὺς πρὸς τὴν τῆς ἡμετέρας ὠνῆς αὐξήσειν ὑποστάντες, τῇ ὁγδόῃ τὴν πρὸς τὰς Πηγὰς ἠγόμεθα φέρουσαν. Καὶ τὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης πάθη βουλομένῳ μοι καταλέγειν οὔτε τὸ μέλαν ὄσσω νῦν εὐπορῶ οὔτε ὁ χάρτης ἀρκέσει
 10 Ἄλλὰ τριταίους ἠγάγον ἡμᾶς εἰς Πηγὰς. Καὶ πρῶτον
 35 μὲν, τεταλαιπωρημένους ἄγαν ἐκ τῆς ὁδοπορίας καὶ τῶν κατ'

18. Ρωμ 6,9.

19. Ρωμ 6,28.

20. Ρωμ 1,26. Πρβλ. καὶ 27-32.

21. Γεν. 25,27

ἐπίστευσαν «καὶ ἔσεβάσθηκαν»¹⁷ καὶ ἀκολούθησαν ἄνθρωπο ἄπλό, θνητὸ καὶ θαμμένον, τὸν Μωάμεθ δηλαδή, παρὰ τὸν Θεάνθρωπο καὶ αἰίζωο καὶ αἰῖδιο Λόγο, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ἐγεύθη-κε μὲ τὴ σάρκα τὸν θάνατο, ἀλλ' αὐτὸ ἔγινε γιὰ νὰ καταργήσῃ τὸν θάνατο καὶ νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς τῆς αἰώνιας καὶ ἀφθαρτῆς ζωῆς, τὴν ὁποία ποτὲ δὲν μπόρεσε νὰ παράσχῃ τὸ πάθος, ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις ἑνὸς ἀπλοῦ ἀνθρώπου· γι' αὐτὸ ὅλοι ὅσοι ἀναστήθη-καν, ἀφοῦ ἔζησαν τὴν θνητὴ ἐγκόσμη ζωὴ, πάλι ἐπέθαναν, ἐνῶ τὸν Χριστὸ, ἀφοῦ ἀναστήθηκε ἀπὸ τοὺς νεκροὺς «δὲν τὸν κυριεύ-ει θάνατος»¹⁸, ἀλλὰ μᾶλλον προδεικνύεται μὲ βεβαιότητα καὶ ἡ μέλλουσα καὶ αἰῖδια ζωὴ μὲ τὴν ἀνάστασί του. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ παραπάνω ἀναφερόμενοι, ἐνῶ ἐγνώρισαν τὸν Χριστὸ, δὲν τὸν ἐδόξασαν καὶ δὲν τὸν ἐλάτρευσαν ὡς Χριστὸ, «ὁ Θεὸς τοὺς παρέ-δωσε σὲ ἀδόκιμο νοῦ»¹⁹, σὲ «πάθη καὶ ἀτιμίες»²⁰, ὥστε νὰ ζοῦν μὲ αἰσχροτήτα καὶ ἀπανθρωπιὰ καὶ ὡς θεομίσητοι καί, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀπὸ παιδὶ μισημένου ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ καὶ ἔξωθημένου ἀπὸ τὴν πατρικὴ εὐχὴ Ἰησοῦ²¹, νὰ ζοῦν μὲ τόξο καὶ μάχαιρα καὶ μὲ ἀσωτία, ἐπιδιδόμενοι σὲ ἀνδραποδισμοὺς, φόνους, λεηλασίες, ἀρπαγές, ἀκολασίες, μοιχεῖες, ἀνδρομανίες. Καὶ δὲν πράττουν μόνο αὐτοὶ τέτοια πράγματα, ἀλλὰ, τί παρανοϊκότης, νομίζουν ὅτι καὶ ὁ Θεὸς τοὺς ἐπιδοκιμάζει. Ἔτσι σκέπτομαι ἐγὼ γι' αὐτούς, ἀφοῦ τώρα ἐγνώρισα ἀκριβέστερα τὴ διαγωγή τους.

9 Στὴν πόλι ἐκείνη, γνωρίζετε καλά, μᾶς περιτριγύριζε πολὺ πλῆθος Χριστιανῶν ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδιῶν, ποὺ ἐπιθυμοῦσαν ἄλλοι νὰ ἐξομολογηθοῦν καὶ νὰ εὔρουν θεραπεία τῶν ψυχικῶν νοσημάτων, ἄλλοι νὰ ἀκούσουν λύσι μερικῶν ἀπο-ριῶν γιὰ τὴν θρησκεία, ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἐζητοῦσαν τὴν αἰτία τῆς τόσο μεγάλης ἐγκαταλείψεως τοῦ γένους μας ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ μερικοὶ ἔκλαιαν μὲ συμπάθεια γιὰ τὴν προσωπικὴ μου συμφο-ρά. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐπεράσαμε ἐκεῖ ἑπτὰ ἡμέρες καὶ τὴν ἑβδόμη ὑποστήκαμε τίς ἀνακρίσεις ἀπὸ τοὺς βαρβάρους γιὰ τὴν αὔξεισι τῶν λύτρων μας, τὴν ὄγδῃ ἡμέρᾳ ἐπήραμε τὸν δρόμο γιὰ τὴν πόλι Πηγές. Ἄν θελήσω νὰ διηγηθῶ τὰ πάθη σ' αὐτὸν τὸ δρόμο, δὲν θὰ ἐπαρκέσῃ οὔτε ἡ μελάνη ποὺ διαθέτω τώρα οὔτε τὸ χαρτί.

10 Πάντως σὲ τρεῖς ἡμέρες μᾶς ὠδήγησαν στὶς Πηγές. Πρῶτα πρῶτα, ἐνῶ ἡμαστέ πολὺ ταλαιπωρημένοι ἀπὸ τὴν ὁδοιπορία καὶ

αὐτὴν συμβάντων, ὑπαίθρους ἀφῆκαν διημερεύειν, καίτοι τῆς
 ἡμέρας κρυμώδους οὔσης. Εἰτά ποτε μετὰ τῶν μοναχῶν ἀπο-
 λαβόντες ἐμέ, πάλιν ἀπειλαῖς ἐχρῶντο καὶ ἀκοῦσαι μόνον οὐ
 φορηταῖς, αὐξῆσαι τῆς ὠνῆς τὸ ποσὸν ἡμᾶς διαζόμενοι. Ὡς δ'
 5 οὐκ ἔτυχον (θίος γὰρ ἐμοὶ πᾶς, ὡς καὶ πολλοὺς ἄν τις εὖροι
 τοὺς συνειδότας, ἢ πρὸς ἡμέραν χρεία). ὡς οὖν οὐκ ἔτυχον
 οὐπερ ἐπόθουν, οὐκ ἐξῆγον εἰς ἔργον τὰς ἀπειλάς, ἀλλὰ πρὸς
 ἐκκλησίαν πέμπουσιν ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ, ἣτις ἔτι νῦν ἐκεῖ
 περισώζεται τῇ τούτου δυνάμει τοῦτον ἀνυμνοῦσα σὺν παρ-
 10 ρησίᾳ ἣν εἶδομεν ὡς εὐδιον λιμένα μετὰ τὰς πολλὰς ἐκεῖνας
 καὶ παντοδαπὰς τρικυμίας. ὄκουν γὰρ περὶ αὐτὴν καὶ κατὰ
 μοναχοὺς ζῶντες καὶ κατὰ κόσμον, λιμένες ἀντικροῦς εὐμενεῖς
 τοῖς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐκεῖ καταίρουσι, παρ' ὧν καὶ ἡμεῖς
 ἐτύχουμεν παραψυχῆς οὐ μετρίας.

11 15 Ἐξενιζόμενην οὖν ἐγὼ μετὰ τῶν σὺν ἐμοὶ πάντων παρὰ
 τῷ διαφέροντι τῶν ἄλλων ἐπὶ καλοκαγαθία, ἑταιρειάρχης
 οὗτος ὁ Μαυροζούμης ἐστίν, ὃς ἡμᾶς καὶ ὑπὸ στέγην ἤγαγε
 καὶ γυμνοὺς ὄντας ἐνέδυσσε καὶ πεινῶντας ἔθρεψε καὶ διψῶν-
 τας ἐπότισε, μᾶλλον δὲ διέτρεφε μικροῦ δέοντος ἐπὶ μῆνας
 20 τρεῖς, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν βαρβάρων συναυλίας ἀπήλλαξε καὶ
 παρεκάλεσε καὶ παρέσχε διδάσκειν ὡς ἔθος ἐπ' ἐκκλησίας καὶ
 παραμυθεῖσθαι κατὰ ψυχὴν τοὺς τε αὐτόχθονας καὶ τοὺς ἐ
 τῆς αἰχμαλωσίας ἐκεῖ συναγομένους Χριστιανούς.

12 Τριῶν δέ που παραρρυνέντων μηνῶν, ὡς ἔφθην εἰπῶν,
 25 ἀρπαγέντες οἷον χερσὶν ἀνόμων ἐκεῖθεν, τεταρταῖοι πρὸς τὴν
 Προῦσαν ἀγόμεθα. Ἐνθα τῶν Χριστιανῶν οἱ διαφέροντες ἐπὶ
 συνέσει συντυγχάνοντες ἡμῖν καὶ ζητημάτων ἤπτοντο μειζό-
 ντων, καὶ ταῦτα μὴ κατὰ καιρὸν, περιστοιχοῦντες γὰρ ἦσαν
 ἡμᾶς οἱ θάρβαροι· ἀλλ' οἱ τῆς εὐσεβείας ἀντιποιοῦμενοι παρη-

22. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ ποσὸν ἑξαγορᾶς τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τῆ δουλεία εἶχεν ὀρισθῆ πολὺ ὑψηλόν. Λόγω τῆς ἰδιαίτερης σπουδαιότητος τῆς προσωπικότητός του καταβαλλόταν συνέχεια προσπάθεια αὐξήσεώς του.

23. Ὁ Μαυροζούμης ἀνήκε σὲ γνωστὴ οἰκογένεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ λέξις 'ἑταιρειάρχης' σημαίνει ἐδῶ προφανῶς τὸν προϊστάμενο τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. 24. Πρὸβλ. Ματθ. 25, 35-36.

25. Προφανῶς στὴν πόλι τῶν Πηγῶν εἶχε ἀπομείνει μόνον ἓνας χριστιανικὸς ναός, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ τέλος τῆς παραγράφου 10.

ἀπὸ τὰ συμβάντα κατὰ τὴ διάρκειά της, μᾶς ἀφησαν νὰ περάσωμε στὸ ὑπαιθρο, ἂν καὶ ἡ ἡμέρα ἦταν ψυχρή. Κάποια στιγμή ὕστερα ἐπῆραν ἐμένα μαζί με τοὺς μοναχοὺς καὶ μᾶς ἀπηύθησαν πάλι ἀπειλὲς πού καὶ στὸ ἄκουσμά τους ἦσαν ἀφόρητες, ἔξαναγκάζοντάς μας νὰ αὐξήσωμε τὸ ποσὸ τῶν λύτρων²². Ἐπειδὴ ὁμως δὲν τὸ ἐπέτυχαν (διότι, ὅπως θὰ εὔρεθουν πολλοὶ νὰ τὸ γνωρίζουν, ἡ περιουσία μου εἶναι ὅσα ἐπαρκοῦν γιὰ τὴν καθημερινὴ ἀνάγκη)· ὅταν λοιπὸν δὲν ἐπέτυχαν ὅ,τι ἐποθοῦσαν, δὲν ἐπραγματοποίησαν τίς ἀπειλές, ἀλλὰ μᾶς ἔστειλαν στὴν ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ πού με τὴ δύναμί του διασώζεται ἀκόμη ἐκεῖ, γιὰ νὰ τὸν ἀνυμνῇ με παρησία, τὴν ὁποία εἶδαμε ὡς γαλήνιο λιμένα ἔπειτα ἀπὸ τίς πολλὲς ἐκείνες καὶ παντοειδεῖς τρικυμίες· διότι γύρω ἀπὸ αὐτὴν κατοικοῦσαν καὶ μοναχοὶ καὶ κοσμικοί, λιμένες εὐνοϊκώτατοι γιὰ αὐτοὺς πού καταντοῦν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσία, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εὐρήκαμε κι' ἐμεῖς σπουδαία ἀναψυχή.

11 Ἐφιλοξενήθηκα λοιπὸν ἐγὼ μαζί με ὄλους τοὺς ἄλλους ἀπὸ τὸν ἄθρωπο πού διέφερε ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὄλους σὲ καλοκαγαθία, δηλαδή τὸν ἐταιρειάρχῃ Μαυροζούμη²³, ὁ ὁποῖος καὶ μᾶς ἐστέγασε καὶ ὄντας γυμνοὺς μᾶς ἔνδυσε καὶ πεινασμένους μᾶς ἔθρεψε καὶ διψασμένους μᾶς ἐπότισε²⁴, ἢ μᾶλλον μᾶς ἔτρεφε διαρκῶς ἐπὶ τρεῖς μῆνες, ἀλλὰ καὶ μᾶς ἀπήλλαξε ἀπὸ τὴν συγκατοίκησι με τοὺς βαρβάρους· μᾶς παρεκάλεσε ἐπίσης καὶ μᾶς ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ διδάσκωμε κατὰ τὴν συνήθεια στὴν ἐκκλησία καὶ νὰ παρηγοροῦμε ψυχικὰ τόσο τοὺς αὐτόχθονες ὅσο καὶ τοὺς συναγόμενους ἐκεῖ αἰχμαλώτους Χριστιανούς²⁵.

12 Ὅταν ἐπέρασαν τρεῖς περίπου μῆνες, ὅπως εἶπα παραπάνω, μᾶς ἄρπαξαν ἀπὸ ἐκεῖ σὰν με ἓνα εἶδος χειρῶν ἀνόμων, καὶ σὲ τέσσερις ἡμέρες μᾶς ὠδήγησαν στὴν Προῦσα²⁶. Ἐκεῖ οἱ ἐγκριτότεροι Χριστιανοὶ ὡς πρὸς τὴ σύνεσι μᾶς συναντοῦσαν καὶ ἄρχιζαν συζήτησι γιὰ σπουδαῖα θέματα, ἂν καὶ δὲν ἦταν κατάλληλη εὐκαιρία, διότι μᾶς περιστοιχίζαν οἱ βάρβαροι· ἀλλὰ οἱ ἀφωσιωμένοι στὴν εὐσέβεια παρέβλαπαν τὸ ἄκαιρο τῆς περιστάσεως, ἀφοῦ

26. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι στὴν Καλλίπολι εἶχαν φθάσει λίγες μόνον ἡμέρες μετὰ τὸν σεισμό, περὶ τὴν 10 Μαρτίου, καὶ ὅτι ἔκτοτε διέρευσαν 7 ἡμέρες παρανονῆς στὴ Λάμψακο, 3 ἡμέρες ὁδοπορίας πρὸς Προῦσα, στὴν τελευταία αὐτὴν πόλι, πρωτεύουσα τῶν Ὁσμανιδῶν, πρέπει ἢ συνοδεία νὰ ἔφθασε περὶ τὴν 23 Ἰουνίου.

τοῦντο τὴν ἀκαιρίαν, τὸν ἐροῦντα περὶ ὧν ἐπόθουν, ὡς ἐδόκουν, ἀπροσδοκῆτως ὑπ' ὄψιν ἔχοντες

13 Ἡμερῶν δὲ παρέλθουσῶν δύο, μετὰ τῶν ἀγόντων ἐκ Προῦσης ἀπάραντες, δευτεραῖοι πάλιν εἰς τι χωρίον ἤκομεν 5 λοφῶδες, ὄρεσι περιεστοιχισμένον ἐκ μακροῦ διαστήματος καὶ συνηρεφέσι δένδροσι καλλυνόμενον, ὃ, ποτὲ μὲν ἔνθεν, ποτὲ δ' ἐκείθεν τῶν περὶ αὐτὸ κορυφῶν ὄρειαν ἀνέμοις καταπνεόμενον, ψυχρότατόν τε νᾶμα ἐκδίδωσι καὶ τὸν περικειμένον ἀέρα κατεψυγμένον ἔχει κὰν τῇ τοῦ θέρους ὥρᾳ, διὸ καὶ θερί- 10 ζων ἦν ἐν αὐτῷ τῶν ἐν βαρβάροις ἡγεμόνων ὁ κράτιστος Ὡς οὖν μετὰ τῶν ἄλλων αἰχμαλώτων ἐκεῖ καὶ αὐτὸς ἤχθη, πέμπεταιί τις ὑίδους τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ πρὸς ἡμᾶς καὶ προσκαλεῖταιί με τῶν ἄλλων αἰχμαλώτων χωρίσας, καὶ μετ' ἐμοῦ ἐπὶ μαλακῆς καθίζει τῆς πόας, ὀλίγων αὐτῷ περιεστῶτων ἀρχόντων. Καὶ 15 μετὰ τὴν καθέδραν ὀπῶραι μὲν ἐμοὶ παρετέθησαν, ἐκείνῳ δὲ κρέα· κἀκείνου κελεύσαντος, ἐγὼ μὲν τὰς ὀπῶρας, ἐκεῖνος δὲ τὰ κρέα ἡσθίομεν. Ἐσθιόντων δέ, ἡρώτησεν εἰ μηδέποτε κρέας ἐγὼ ἐσθίω καὶ τίνος ἔνεκεν. Ἐμοῦ δὲ πρὸς τοῦτο ἀποκριθέντος ὅσα εἰκός, ἤκει τις ἔξωθεν καὶ τὴν αἰτίαν ἐξαγγέλων τῆς αὐτοῦ 20 ἀπολείψεως, «νῦν», φησί, «μόλις ἡδυνήθην ἐκτελέσαι τὴν παρὰ τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ κατὰ Παρασκευὴν ὠρισμένην τῆς ἐλεημοσύνης διάδοσιν». Κάντεῦθεν περὶ ἐλεημοσύνης οὐκ ὀλίγος ἐκινήθη λόγος.

14 Ὁ δὲ Ἰσμαήλ, οὕτω γὰρ ὁ τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ ὑίδους 25 ἐκαλεῖτο, «σπουδάζεται», φησὶ πρὸς ἐμέ, «καὶ παρ' ὑμῖν ἡ ἐλεημοσύνη;». Ἐμοῦ δὲ εἰπόντος τὴν ὄντως ἐλεημοσύνην γέννημα εἶναι τῆς πρὸς τὸν ὄντως Θεὸν ἀγάπης, καὶ τὸν μᾶλλον ἀγαπῶντα τὸν Θεὸν καὶ μᾶλλον ἐλεήμονα εἶναι καὶ ἀληθῶς, ἐκεῖνος ἤρετο πάλιν, εἰ δεχόμεθα καὶ ἀγαπάμεν καὶ ἡμεῖς τὸν 30 προφήτην αὐτῶν Μεχούμετ. Ἐμοῦ δὲ ἀπαγορεύσαντος, ἐκεῖνος τὴν αἰτίαν ἐξήτει. Ἐμοῦ δὲ καὶ πρὸς τοῦτο τὴν ἀπολογίαν ἱκανὴν ὡς πρὸς τὸν ἀκούοντα παρασχόντος καὶ «τῷ μὴ πιστεύοντι τοῖς τοῦ διδασκάλου λόγοις οὐκ ἔνι τὸν διδάσκαλον

27. Σὲ καμμὰ ἀπὸ τίς μνημονευμένες πόλεις δὲν φαίνεται νὰ εἶχεν ἀπομείνει ἐπίσκοπος.

28. Στὴν Προῦσα ἔμειναν δύο ἡμέρες καὶ ἔπειτα ἀνεχώρησαν γιὰ τὴν ἔπαυλι τοῦ Ὁρχάν κειμένη σὲ ἀπόστασι δύο ἡμερῶν, πιθανῶς πλησίον τῆς Νικαίας.

εἶχαν μπροστά τους ἀπροσδόκητα τὸν ἄνθρωπο ποὺ θὰ τοὺς ἔλεγε ὅσα ἐποθοῦσαν²⁷.

13 Ὅταν ἐπέρασαν δύο ἡμέρες ἐφύγαμε μαζί μὲ τοὺς ὀδηγούς μας ἀπὸ τὴν Προῦσα κι' ἐφθάσαμε τὴ δεύτερη ἡμέρα πάλι σ' ἓνα λοφώδη τόπο²⁸, ποὺ ἀπὸ μακριὰ περιστοιχιζόταν ἀπὸ ὄρη καὶ ἐστολιζόταν μὲ δένδρα σκιερὰ. Τὸ τοπίο καταπνεόμενο ἀπὸ ἀνέμους πότε ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ πότε ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τῶν ὄρεινῶν κορυφῶν, ἐκβάλλει δροσερὰ ὕδατα καὶ ἔχει ψυχρὸν ἀέρα ἀκόμη καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ καλοκαιριοῦ· γι' αὐτὸ καὶ παρεθέριζε σ' αὐτὸ ὁ ἀνώτατος ἡγεμὼν τῶν βαρβάρων. Ὅταν λοιπὸν ὠδηγήθηκα ἐκεῖ μαζί μὲ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους κι' ἐγώ, ἔρχεται σ' ἐμᾶς κάποιος ἐγγονὸς τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ καὶ μὲ προσκάλεσε χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους. Ἐκάθησε μαζί μου σὲ μαλακὴ χλόη, ἐνῶ γύρω του ἐστέκονταν λίγοι ἄρχοντες. Ἀφοῦ ἐκαθήσαμε, παρατέθηκαν σὲ μένα μὲν φροῦτα, ἐνῶ σ' ἐκεῖνον κρέατα· καὶ κατόπιν ἐντολῆς του ἐφάγαμε ἐγὼ τὰ φροῦτα κι' ἐκεῖνος τὰ κρέατα. Καθὼς ἐτρώγαμε, ἐρώτησε ἂν ἐγὼ δὲν τρώγω ποτὲ κρέας καὶ γιὰ ποιὸ λόγο. Καὶ ὅταν ἐγὼ ἀπάντησα καταλλήλως, ἔρχεται κάποιος ἀπ' ἔξω καὶ ἀναγγέλλοντας τὴν αἰτία τῆς καθηστερήσεως, λέγει, «μόλις κατῶρθωσα νὰ ἐκτελέσω τὴν καθωρισμένη κατὰ Παρασκευὴ ἀπὸ τὸν μέγαλο ἀμηρᾶ διανομὴ τῆς ἐλεημοσύνης». Ἀπὸ αὐτὸ ἐδόθηκε ἀφορμὴ καὶ ἔγινε ἀρκετὸς λόγος περὶ ἐλεημοσύνης.

14 Ὁ Ἰσμαῆλ ἔπειτα, διότι ἔτσι ὀνομαζόταν ὁ ἐγγονὸς τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ²⁹, μοῦ εἶπε· «ἐπιδίδεσθε καὶ σεῖς στὴν ἐλεημοσύνη;» Ὅταν ἐγὼ εἶπα, ὅτι ἡ ἀληθινὴ ἐλεημοσύνη εἶναι γέννημα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν ἀληθινὸ Θεό, καὶ ὅτι ὅποιος ἀγαπᾶ περισσότερο τὸν Θεὸ εἶναι καὶ περισσότερο καὶ ἀληθινὰ ἐλεήμων, ἐκεῖνος ἐρώτησε πάλι, ἂν δεχώμαστε καὶ ἀγαπᾶμε κι' ἐμεῖς τὸν προφήτη τους Μεχούμετ. Ὅταν ἐγὼ τὸ ἀρνήθηκα, ἐκεῖνος ἐζήτησε τὴν αἰτία. Ἀφοῦ ἔδωσα καὶ σ' αὐτὸ τὴν κατάλληλη ἐξήγησι γιὰ τὸν ἀκούοντα καὶ εἶπα ὅτι «ὅποιος δὲν πιστεύει στοὺς λόγους τοῦ

Στὸ περιθώριο τοῦ κώδικος M_h (φ. 2056) ὑπάρχει ἡ σημείωσις ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ χωριὸ Μάλεινιά.

29. Ὁ Ἰσμαῆλ ἦταν υἱὸς τοῦ Μουράτ, υἱοῦ τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ Ὁρχάν. Βλ. Schreiner, *Dje dyz Kleinasiens* I, 1975, ἀρ. 9, 24. Ἐπειδὴ δὲν γίνεται λόγος περὶ διερμηνέως σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, πρέπει νὰ ὑποθέσωμε ὅτι ὁ Ἰσμαῆλ ἐγνώριζεν ἑλληνικά.

ὡς διδάσκαλον ἀγαπᾶν» εἰπόντος, «τὸν δὲ Ἐσά», φησὶν ἐκεῖνος, οὕτω καλῶν τὸν Χριστόν, «ἀγαπάτε μὲν, ἐσταυρωμένον δὲ εἶναι λέγετε». Ἐμοῦ δὲ συνθεμένου καὶ ὡς ἐν ὀλίγῳ λύσαντος τὸ δοκοῦν ἀντίξουν, τὸ ἐκούσιον καὶ τὸν τρόπον καὶ τὴν δόξαν 5 τοῦ πάθους καὶ τὸ ἀπαθὲς τῆς θεότητος προβαλλομένου, ἐκεῖνος πάλιν ἠρώτα λέγων· «Πῶς τὸ ξύλον ὑμεῖς καὶ τὸν σταυρὸν προσκυνεῖτε;». Ὡς δὲ καὶ πρὸς τοῦτο ἀπολογίαν ἐποίησάμην, ἣν ὁ Θεὸς ἔδωκε πρὸς αὐτόν, προσθεὶς ὡς· «Καὶ αὐτὸς ἀποδέξῃ δῆπου τοὺς τὸ σημεῖον τὸ σὸν τιμῶντας, τοῖς δὲ ἀτιμά- 10 ζουσιν ἐς τὰ μάλιστα δυσχερανεῖς, Χριστοῦ δὲ τρόπαιον καὶ σημεῖόν ἐστιν ὁ σταυρός», σκώπτειν ἐκεῖνος ἐθέλων ἔτι καὶ διασύρειν ὡς ἀπρεπῆ τὰ ἡμέτερα, «ἀλλ' ὑμεῖς», φησί, «καὶ γυναῖκα ἐσχηκέναι λέγετε τὸν Θεὸν υἱὸν γὰρ γεννηῆσαι τοῦτόν φατε».

15 Πρὸς αὐτὸν δ' ἐγὼ πάλιν «Οἱ Τοῦρκοι Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ φασὶ τὸν Χριστόν καὶ ἐκ Παρθένου γεννηθῆναι τῆς Μα- 15 ρίας, ἣν ἡμεῖς ὡς Θεοτόκον δοξάζομεν. Εἰ γοῦν ἡ Μαρία, γεννήσασα κατὰ σάρκα τὸν Χριστόν, οὐκ ἔσχεν ἄνδρα οὐδὲ ἔχρηξεν ἀνδρός, ἐπειδὴ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐγέννησε σαρκί, πολλῶ μᾶλλον ὁ Θεός, τὸν οἰκεῖον Λόγον γεννῶν ὡς ἀσώματον 20 ἀσωμάτως καὶ θεοπρεπῶς, οὐκ ἔσχε γυναῖκα οὐδὲ χρεῖαν ἔσχε γυναικός, ὡς ὑμεῖς οὐ καλῶς ὑπολαμβάνετε». Οὐκ οὐκ οὐδὲ πρὸς τοῦτ' ἐκεῖνος διετέθη ἀγρίως, καίτοι καθάπερ λέγουσιν οἱ τοῦτον εἰδότες, οὗτός ἐστι τῶν ἀπηνῶν καὶ κατὰ Χριστιανῶν μεμνηνότεων τὰ πρῶτα.

16 25 Ἐπεὶ δ' ἐπιγενομένου λάβρου τοῖς λόγοις ἐκείνοις, ὁ μὲν ἀναστάς ἀπῆει δρομαῖος, ἐγὼ δὲ πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους ἐπανήκω, μετ' ἐκείνων ὑπαιθρος τὸν ὑέτὸν ὑφιστάμενος. Τοῦ δὲ ὑέτου παυσαμένου καὶ τῆς ἡμέρας ἤδη ληγούσης, περὶ δεύλην ὀψίαν συλλήθδην ἅπαντας οἱ φέροντες ἡμᾶς ὑπ' ὄψιν τῶ 30 τυράννῳ ποιοῦσι. Καὶ τούτου προστάξαντος εἰς τὴν ὄμορον ἀγόμεθα χώραν, ἐκ μακροῦ Χριστιανοῖς Ρωμαίοις κατακισμένην, ἐν ἧ καὶ τοῖς βασιλικοῖς πρέσβεσιν ὑπῆρχε κατάλυμα.

30. Βλ. Διάλεξιν 13.

31. Πρόκειται πιθανῶς γὰρ τὴν πρεσβεῖα, τὴν ὁποία ἔστειλεν ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς γὰρ ν' ἀπαιτήσῃ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν πόλεων, τὶς ὁποῖες εἶχαν προσφάτως καταλάβει ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους οἱ Τοῦρκοι (Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία 4, 38, Βοηθ III, 280 ἐξ.). Ἐπρόκειτο ἀρχικῶς νὰ συναντηθῇ ὁ ἴδιος ὁ αὐτο-

διδασκάλου δὲν μπορεῖ ν' ἀγαπᾶ τὸν διδάσκαλο ὡς διδάσκαλο»³⁰, ἐκεῖνος εἶπε πάλι· «τὸν Ἑσὰ ὅμως», ὅπως ἐκαλοῦσε τὸν Ἰησοῦ Χριστό», τὸν ἀγαπᾶτε, ἀλλὰ λέγετε ὅτι εἶναι σταυρωμένος». Ἀφοῦ ἐγὼ συμφώνησα καὶ μὲ λίγα λόγια ἔλυσα τὴν φαινομενικὴ δυσχέρεια, προβάλλοντας τὸν ἐκούσιο χαρακτήρα καὶ τὸν τρόπο καὶ τὴ δόξα τοῦ πάθους καὶ τὴν ἀπάθεια τῆς θεότητος, ἐκεῖνος ἐρώτησε πάλι, «πῶς προσκυνεῖτε ἐσεῖς τὸ ξύλο καὶ τὸν σταυρό;». Ὄταν τοῦ πρόσφερα καὶ σ' αὐτὸ τὴν αἰτιολογία πού μου ἔδωσε ὁ Θεός, προσθέτοντας ὅτι, «καὶ σὺ ἀποδέχεσαι αὐτοὺς πού τιμοῦν τὴ σημαία σου, ἐνῶ ἀγανακτεῖς πάρα πολὺ γιὰ ἐκείνους πού τὴν ἀτιμάζουν, τοῦ Χριστοῦ δὲ τρόπαιο καὶ σημαία εἶναι ὁ σταυρός», ἐκεῖνος εἶπε, θέλοντας νὰ περεπαίξῃ καὶ δασύρῃ ὡς ἀπρεπῆ τὴν πίστι μας· «ἀλλὰ ἐσεῖς λέγετε ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει καὶ γυναῖκα· διότι ἰσχυρίζεσθε ὅτι αὐτὸς ἐγέννησε υἱόν».

15 Τότε ἐγὼ εἶπα πάλι πρὸς αὐτόν· «Οἱ Τοῦρκοι λέγουν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἐγεννήθηκε ἀπὸ τὴν παρθένο Μαρία, τὴν ὁποία ἐμεῖς δοξάζουμε ὡς Θεοτόκο. Ἄν λοιπὸν ἡ Μαρία, πού ἐγέννησε τὸν Χριστὸ κατὰ σάρκα, δὲν εἶχε ἄνδρα οὔτε ἐχρειαζόταν ἄνδρα, ἐπειδὴ ἐγέννησε μὲ σάρκα τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ, πολὺ περισσότερο ὁ Θεός, γεννώντας τὸν Λόγο τοῦ ἀσώματου ἄσωμάτως καὶ θεοπρεπῶς, δὲν εἶχε γυναῖκα οὔτε εἶχε ἀνάγκη γυναικός, ὅπως ἐκλαμβάνετε ἐσεῖς ἐσφαλμένως». Ἐκεῖνος πάντως δὲν ἀγρίευσε οὔτε σ' αὐτὰ τὰ λόγια, ἂν καί, ὅπως λέγουν ὅσοι τὸν γνωρίζουν, αὐτὸς εἶναι πρῶτος ἀπὸ τοὺς σκληροὺς καὶ μανιακοὺς κατὰ τῶν Χριστιανῶν.

16 Ἐπειδὴ ἐπάνω σ' αὐτὰ τὰ λόγια ἔπεσε ραγδαία βροχή, ἐκεῖνος ἐσηκώθηκε καὶ ἀπομακρύνθηκε τρέχοντας, ἐγὼ δὲ ἐπανῆλθα πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους, ὑφιστάμενος τῇ βροχῇ στὸ ὑπαιθρο μαζί μ' ἐκείνους. Ὄταν ἐσταμάτησε ἡ βροχή καθὼς ἐτελείωνε ἤδη ἡ ἡμέρα, τὸ δειλινὸ μᾶς ἔφεραν ὅλους μαζί ἐμᾶς οἱ ὁδηγοί μας μπροστὰ στὸν τύραννο, καὶ κατὰ διαταγὴ αὐτοῦ μᾶς ὠδήγησαν στὴ γειτονικὴ περιοχὴ, πού ἀπὸ παλαιὰ κατοικεῖται ἀπὸ Ρωμαίους Χριστιανούς, ὅπου ὑπῆρχε κατάλυμα καὶ γιὰ τοὺς πρέσβεις τοῦ αὐροκράτορος³¹. Ἐμέναμε λοιπὸν μαζί μ' ἐκείνους

κράτωρ μὲ τὸν Ὀρχάν στὴ Νικομήδεια, ἀλλ' ὁ ἀμπερᾶς δὲν μετέβη λόγω τῆς ἀσθένειας, τὴν ὁποία ὁ Καντακουζηνὸς ἐθεωροῦσε εἰκονικὴ.

Συνῆμεν οὖν αὐτοῖς ὁσημέραι καὶ προμηθείας καὶ παραμυθίας οὐ μικρᾶς παρ' ἐκείνων τυγχάντοντες, εἰ καὶ τὸ τραχὺ καὶ κατεψυγμένον τοῦ τόπου καὶ τὸ ἐνδεές τῶν τοῖς κατ' ἐμὲ νοσοῦσιν ἐπιτηδείων ἠττάσθαι τοῦ προθύμου τῆς γνώμης ἐκείνων οὐχὶ
5 πεφύκει

17 Τοῦ δὲ ἀμηρᾶ τὸ ἦπαρ ὀδυνηθέντος, ἦκει μετεσταλμένος καὶ ὁ καλὸς Ταρωνεΐτης, ὁ ἐν ἰατροῖς φιλοθεώτατός τε ὁμοῦ καὶ θεοφιλέστατος, ὅς, πάντα πράττων ὑπὲρ ἐμοῦ, ἐπειδήπερ ἑώρα καὶ ψυχῇ καὶ σώματι λυσιτελές ἐπιδημησαί με τῇ Νικαίᾳ,
10 τὸν ἀμηρᾶν ἐσπούδαζε πείσαι. Ὁ δὲ ἠρώτα τοῦτον περὶ ἐμοῦ λέγων «Τίς ποτε καὶ οἴός ἐστιν ὁ καλόγηρος οὗτος;». Ὡς δ' ἐκεῖνος εἶπεν ἃ εἶπεν, «ἔχω», πάλιν ὁ ἀμηρᾶς εἰπὼν, «σοφούς καὶ ἔλλογίμους κἀγώ, οἵτινες αὐτῷ διαλέξονται», παραυτὰ πέμπει μεταστελλόμενος τοὺς Χιόνας, ἀνθρώπους μηδὲν ἄλλο
15 μελετήσαντας καὶ παρὰ τοῦ Σατανᾶ διδαχθέντας, ἢ βλασφημίαν καὶ ἀναισχυντίαν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν. Ἐλθόντων δὲ ὁμοῦ ἐκείνων, ἅπερ ἐλαλήθη καὶ ἐτελέσθη, παρὰν ὁ Ταρωνεΐτης, αὐτόπτης τε καὶ αὐτήκοος ὢν, ἐγγράφως ὑπεσημήνατο, παρ' οὗ καὶ ταῦτα διαδοθέντα
20 διελθεῖν καὶ μαθεῖν ἔνεστι τοῖς βουλομένοις.

18 Ἴστε δὲ καὶ τῇ Νικαίᾳ με νῦν ἐνδημήσαντα, καθ' ἣν καὶ τινος ἀδείας τυχόν, ὡς ἐν θραχεὶ διηγησάμην τὰ τῆς ἐμῆς αἰχμαλωσίας πρὸς τὸν ὑμετέραν ἀγάπην, τὰ τῶν ἡμετέρων ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν, τῶν δι' αὐτόν μοι καὶ συναιχμαλώτων, ἀφείξ.
25 Ὡς ἂν δὲ καὶ τινα τῶν ἐν αὐτῇ παραπλησίως σχόντων εἰδείητε, ἢνίχ' ἂν ἐκ πόλεως εἰς πόλιν ἢ χώραν μετάγωσι, τηνικαῦτα μόνον φύλακας ἐφιστάσιν ἡμῖν οἱ βάρβαροι. Τὰς μὲν οὖν ἀπὸ τούτων πρὸς ἡμᾶς πεύσεις καὶ τὰς πρὸς ἐκείνους παρ' ἡμῶν ἀποκρίσεις καὶ τὰς ἐκείνων πρὸς ταύτας συγκαταθέσεις καὶ
30 ἀπλῶς πάσας τὰς κατὰ τὰς ὁδοὺς ὁμιλίας εἴ τις σχολὴν ἦγε γράφειν, ἡδὺς ἂν ἦν Χριστιανῶν ἀκοαῖς ὅ,τι μάλιστα Ἄλλ' οἱ φύλακες ἢνίχ' ἂν ἐπὶ τὴν ὠρισμένην αὐτοῖς εἰσαγάγωσι χώραν

32. Ὁ ἰατρὸς Ταρωνεΐτης, μέλος γνωστῆς παλαιᾶς εὐγενοῦς οἰκογενείας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀρμενικῆς προελεύσεως (βλ. V. Laurent, *Echo d' Orient* 37 (1938), σσ. 127-135), κατοικοῦσε σύμφωνα με ὄλες τις ἐνδείξεις στὴ Νικαία, ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ ἦταν πλησίον τῆς ἡγεμονικῆς ἐπαύλεως, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐπισκέπτεται ὁ ἰατρὸς σὲ κάθε ἀνάγκη τὸν ἀμηρᾶ.

καθημερινά, ἔχοντας ἀπ' αὐτοὺς ἐπαρκῆ προμήθεια καὶ ἀναψυχή, ἂν καὶ τὸ τραχὺ καὶ ψυχρὸ κλίμα τοῦ τόπου καὶ ἡ ἔλλειψη τῶν ἀναγκαίων γιὰ ἀσθενεῖς σὰν ἐμένα δὲν μπορούσε νὰ ὑπερνικηθῆ ἀπὸ τὴν πρόθυμη διάθεσι ἐκείνων.

17 Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἀμηρᾶς αἰσθάνθηκε πόνους στὸ ἦπαρ, ἦρθε μὲ πρόσκλησι καὶ ὁ καλὸς Ταρωνεῖτης³², ὁ φιλοθεώτατος καὶ θεοφιλέστατος συγχρόνως ἰατρός, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὰ πάντα γιὰ μένα· καὶ ὅταν εἶδε ὅτι ἦταν ἐπωφελὲς καὶ στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα μου νὰ μεταβῶ στὴ Νίκαια, προσπάθησε νὰ πείσῃ γι' αὐτὸ τὸν ἀμηρᾶ. Ἐκεῖνος τὸν ἐρώτησε γιὰ μένα· «ποιὸς εἶναι καὶ ποιά θέσι ἔχει τοῦτος ὁ καλόγηρος;». Ὅταν τοῦ εἶπε ἐκεῖνος τὰ σχετικά, πάλι εἶπε ὁ ἀμηρᾶς, «ἔχω κι' ἐγὼ σοφοὺς καὶ λόγιους ἄνδρες, πὺ μπορούν νὰ συζητήσουν μὲ αὐτόν»· ἀμέσως τότε προσκάλεσε τοὺς Χιόνες, ἀνθρώπους πὺ δὲν εἶχαν μελετήσει καὶ δὲν εἶχαν διδαχθῆ ἀπὸ τὸν Σατανᾶ τίποτε ἄλλο παρὰ βλασφημία καὶ ἀναίδεια κατὰ τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὅταν ἦλθαν ἐκεῖνοι, ὅσα ἐλέχθησαν καὶ συνέβησαν, τὰ κατέγραψε μὲ συμειώσεις ὁ Ταρωνεῖτης, πὺ ἦταν παρὼν αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος, τὴν ἔκθεσι τοῦ ὁποῖου, πὺ διαδόθηκε σὲ ἀντίγραφα, ὅσοι θέλουν μπορούν νὰ τὴ διαβάσουν καὶ νὰ μάθουν τὰ σχετικά³³.

18 Μάθετε ὅτι τώρα ἔφθασα στὴν Νίκαια· ἐδῶ εὗρηκα τὴ εὐκαιρία καὶ συνέταξα διήγησι σύντομη περὶ τῆς αἰχμαλωσίας μου πρὸς τὴν ἀγάπη σας, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὰ τῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν μας, τῶν γιὰ χάρι του συναιχμαλώτων μου. Γιὰ νὰ γνωρίσετε ὅμως καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ παρομοίως συμβάντα σ' αὐτὴν, θὰ σᾶς κάμω μιὰ ἔκθεσι. Κατ' ἀρχὴν οἱ βάρβαροι μᾶς τοποθετοῦν φύλακες μόνο ὅταν μᾶς μεταφέρουν ἀπὸ πόλι σὲ πόλι ἢ τόπο. Τίς ἐρωτήσεις λοιπὸν τούτων πρὸς ἐμᾶς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πορείας καὶ τίς ἀποκρίσεις μας πρὸς ἐκείνους, τίς παρατηρήσεις ἐκείνων πρὸς αὐτὲς καὶ γενικῶς ὅλες τίς συζητήσεις στοὺς δρόμους, ἂν εἶχε κανεὶς καιρὸ νὰ τὰ γράψῃ, θὰ ἦταν πολὺ εὐχάριστος στὰ αὐτιά τῶν Χριστιανῶν. Οἱ φύλακες ὅμως, ὅταν μᾶς ὀδηγοῦν στὴν περιοχὴ ἢ τὴν πόλι πὺ τοὺς ὀρίσθηκε, ἐπιστρέφοντας ὁ καθένας

33. Αὕτη εἶναι ἡ δεύτερη διάλεξι τὴν ὁποῖαν διεξήγαγε ὁ Παλαμᾶς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς αἰχμαλωσίας του. Ἐπειδὴ αὕτη ἦταν ἐπίσημη καὶ συντάχθηκε γι' αὐτὴν ἔκθεσι ἀπὸ τὸν Ταρωνεῖτη, ὁ ἴδιος δὲν συμπεριέλαβε στὴν ἐπιστολὴ του ἄλλη ἔκθεσι.

ἢ πόλιν, ἐπιστρέψαντες εἰς τὰ οἰκεία ἕκαστος, ἀφιασι παροικεῖν τε καὶ περιμέναι ὅσοι βουλοίμεθα καὶ οἷς ἂν ἐθέλωμεν συντυγχάνειν· οἶμαι δὲ καὶ τοῦτο μὴ ἄνευ μείζονος εἶναι προνοίας.

19 5 Ὡς οὖν καὶ κατὰ τὴν Νίκαιαν, ὡς ἔθος, ἀφήκαν, ἠρωτήσαμεν ἡμεῖς οὗ ταύτης Χριστιανοὶ συνοικοῦσι πλείους. Καὶ μαθόντες ὅτι κατὰ τὴν τοῦ ὁσίου Ὑακίνθου μονήν, ἐκεῖσε παρὰ ταῖς γενόμενοι, καὶ ποθοῦσι καὶ εὐχομένοις τοῦτο τοῖς ἐκεῖ συγγενόμενοι, καὶ τῶν περιβόλων αὐτῆς ἐνδοτέρω ναὸν εὐκο-
10 σμον εὐρόντες καὶ φρέαρ ἠδὲ μεταξὺ διαφόρων δένδρων συνηρεφῶν καὶ καλὸν τεθηλότων καὶ διὰ τῆς εὐπνοίας καὶ τῆς σκιάς ψυχαγωγίαν καὶ ἡσυχίαν παρεχόντων μετρίαν, ἐκεῖ κατελύσαμεν, μᾶλλον δὲ κατέλυσα· μόνος γὰρ ἦν. Τὸν μὲν γὰρ θεοφιλέστατον χαρτοφύλακα, προενηνεγμένον εἰς τὸν μέγαν
15 ἀμφοῶν, οὕτω ἦδειν ἀκριβῶς οὗ κατακίσθη· οἱ δὲ ἱερομόναχοι, ὁ Ἰωσήφ τε καὶ ὁ ἐμὸς Γεράσιμος, ἐν τῇ Κωνσταντινούπολει τότε ἦσαν ἤδη· Κώνστας δὲ ὁ Καλαμάρης ἐπὶ τῆς Προύσης μόνος ἔτι τότε ἦν, ἐν τινὶ θεοφιλεῖ τοῦτον ἐξωνησαμένῳ τὴν οἰκησιν ἔχων, ὡς μὴ τελείως ἔτ' αὐτῷ τὴν ὠνήν παρασχόν, ἕως
20 ἐγὼ γενόμενος κατ' αὐτήν, τοῦ Θεοῦ συνεργήσαντος, μᾶλλον δὲ θαυματουργήσαντος, ἐξωνησάμην τελείως τοῦτον, καὶ ἐλεύθερος ἦν. Οὐκ ἔλαβον δὲ μετ' ἐμᾶντοῦ τότε τοῦτον, οὐ γὰρ ἦδειν ποῦ κατακίσσω· νῦν δὲ γραφῇ μεταπεμπόμενος σύννοικον ἔχω καὶ ὑπηρέτην, ὁ αἰχιμάλωτος τὸν ἠλευθερωμένον. Καὶ
25 προσκείσθω τοῦτο τοῖς καινοῖς διηγήμασιν, ὅτι ὁ αἰχιμάλωτος τῷ συναιχιμαλώτῳ ἐλευθερίαν χαρίζεται καὶ ὑπ' ἐξουσίαν ἔχει τὸν ἠλευθερωμένον ὁ μὴ δ' ἑαυτοῦ πω κύριος ὢν.

20 Τότε δὲ μόνος καταλύσας, ὡς ἔφη, τῇ ἐξῆς ἱστορήσων ἐξῆλθον τὴν ἀνατολικὴν καὶ οὗσαν καλουμένην τῆς πόλεως πύλην, ἐγγυτέρω τῶν ἄλλων οὗσαν. Ὡς οὖν μικρὸν προῆλθον τῆς πύλης (τί γὰρ δεῖ λέγειν οἰκοδομημάτων ὕψη καὶ κάλ-

34. Ἡ μονὴ αὐτὴ γιὰ πρώτη φορὰ μαρτυρεῖται τὸ 787. Βλ. R. Janin, *Les eglises et les monasteres des grands byzantins*, Paris 1975, 121-124.

35. Ὅλοι οἱ συνοδοὶ τοῦ Γρηγορίου πρέπει νὰ ἦταν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Εἶναι ἀγνωστο γιὰ ποιὸ λόγο ὁ ἀμφοῶς εἶχε κρατήσῃ στὴν Προῦσα τὸν χαρτοφύλακα. Οἱ δύο ἱερομόναχοι εἶχαν ἤδη ἐλευθερωθῆ καὶ μεταβῆ στὴν Κωνσταντινούπολι, καθ' ὅσον τὰ ζητηθέντα γι' αὐτοὺς λύτρα θὰ ἦταν χαμηλά

σπὸν τόπο του, μᾶς ἀφήνουν νὰ κατοικοῦμε ἢ νὰ περιφερώμαστε ὅπου θέλομε καὶ νὰ συναναστρεφώμαστε ὅποιους θέλομε· νομίζω ὅτι κι' αὐτὸ συμβαίνει ὄχι χωρὶς ἐπέμβασι μᾶς ἀνώτερης πρόνοι-
ας.

19 Ὅταν λοιπὸν κατὰ τὴ συνήθεια μᾶς ἄφησαν στὴ Νίκαια, ἐρωτήσαμε ἐμεῖς σὲ ποιά περιοχὴ τῆς κατοικοῦν μαζί πολλοὶ Χριστιανοί. Ἀφοῦ ἐμάθαμε ὅτι εἶναι συγκεντρωμένοι στὴ συνοικία τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ὑακίνθου³⁴, ἀμέσως ἐπήγαμε ἐκεῖ καὶ συναντηθήκαμε μὲ τοὺς ἐκεῖ εὐρισκόμενους πού ἐποθοῦσαν καὶ εὔχονταν αὐτὴ τὴ συνάντησι. Εὗρήκαμε μέσα σπὸν περίβολο τῆς μονῆς ναὸν καλοστόλιστο καὶ δροσερὸ πηγάδι ἀνάμεσα σὲ βαθύ-σκια καὶ θαλερὰ δένδρα, πού μὲ τὴν πνοὴ καὶ τὴ σκιά τους παρεῖχαν σπουδαία ψυχαγωγία καὶ ἡσυχία· ἐκεῖ κατελύσαμε, ἢ μᾶλλον κατέλυσα ἐγώ, διότι ἦμουν μόνος. Γιὰ τὸν θεοφιλέστατο χαρτοφύλακα, πού εἶχε ὀδηγηθῆ σπὸν μεγάλο ἀμηρᾶ, δὲν ἐγνώριζα πού ἀκριβῶς ἐγκαταστάθηκε· οἱ ἱερομόναχοι, ὁ Ἰωσήφ καὶ ὁ δικός μου ὁ Γεράσιμος, ἦταν πλέον τότε στὴν Κωνσταντινούπολι· ὁ δὲ Κώνστας ὁ Καλαμάρης ἦταν μόνος στὴν Προῦσα, μένοντας σὲ κάποιον Χριστιανό, πού τὸν εἶχε ἐξαγοράσει, διότι δὲν τοῦ εἶχε ἀκόμη ἀποπληρώσει τὰ λύτρα, ἕως ὅτου ἔφθασα ἐγὼ σ' αὐτὴν τὴν πόλι, μὲ τὴν συνεργία τοῦ Θεοῦ ἢ μᾶλλον τὴν θαυματουργία, καὶ τὸν ἐξαγόρασα τελείως, καὶ ἦταν ἐλεύθερος³⁵. Δὲν τὸν ἐπῆρα ὁμως μαζί μου τότε, διότι δὲν ἐγνώριζα πού θὰ καταντήσω· τώρα ὁμως, ἀφοῦ τὸν προσκάλεσα μὲ γράμμα, τὸν ἔχω συγκάτοικο καὶ ὑπηρέτη, ἐγὼ ὁ ἀκόμη αἰχμάλωτος τὸν ἤδη ἀπελευθερωμένον. Κι' ἄς προστεθῆ καὶ τοῦτο σὰ παράδοξα διηγήματα, ὅτι ὁ αἰχμάλωτος χαρίζει ἐλευθερία σπὸν συναιχμάλωτο καὶ ἐξουσιάζει τὸν ἐλευθερωμένο αὐτὸς πού δὲν εἶναι ἀκόμη κύριος οὔτε τοῦ ἑαυτοῦ του.

20 Τότε λοιπὸν πού, ὅπως εἶπα, κατέλυσα μόνος, ἐβγῆκα τὴν ἐπόμενη ἡμέρα νὰ περιεργασθῶ τὴν πύλη τῆς πόλεως πού ἦταν καὶ ἐλεγόταν ἀνατολική, εὐρισκόμενη πλησιέστερα ἀπὸ τίς ἄλλες. Καθὼς προχώρησα λοιπὸν λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη (τί χρειάζεται ν' ἀναφέρω τὰ ὕψη τῶν οἰκοδομη-

καὶ θὰ εἶχαν συγκεντρωθῆ μὲ εὐκολία ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς τῆς περιοχῆς. Ὁ Καλαμάρης παρέμενε ἐπίσης στὴν Προῦσα κοντὰ σὲ Χριστιανό, ὁ ὁποῖος τὸν εἶχε ἐξαγοράσει, καὶ ἀνέμενε νὰ πληρωθῆ τὸ ὑπόλειτο μέρος τῶν λύτρων. Τοῦτο κατέβαλεν ὁ Παλαμᾶς.

λη καὶ ὀχυρώματα· πάντα γὰρ ἡ πόλις αὕτη περιττὴ ταῦτα, καὶ νῦν ἀχρείως)· ὡς οὖν μικρὸν προῆλθον, ὄρῳ κύβον ἐπὶ πεδιάδος ἐκ μαρμάρων ἐσκευασμένον καὶ οἶον εὐτρεπισμένον ἐπ' ἔργῳ. Καὶ δὴ τοὺς παρατυχόντας ἠρώτων, εἴ τις χρεία τοῦ
 5 κύβου, τοῦ ἄστεως ἐκτός μὲν, ἐγγὺς δὲ οὕτως ἐτοιμοῦ προτεθειμένου. Οἱ δὲ ἦν ὁ κύβος ἐπλήρου χρείαν διηγοῦντο. Καὶ πέρασ ὁ λόγος ἔλαβεν οὕτω, καὶ φωνῶν ἐκ τῆς τοῦ ἄστεως πύλης ὀλολυζόντων αἰσθόμενοι καὶ πρὸς τὸν ἦχον στραφέντες, ὡς εἶδομεν βαρβάρων σύνταγμα νεκρὸν ἐκφερόντων καὶ βαδιζόντων
 10 τῶν εὐθὺ τοῦ κύβου, μετέστημεν ἡμεῖς, καὶ βαδιζόντες ἠρέμα τοσοῦτον ἀφιστάμεθα τούτων, ὅσον καὶ ὄραν καὶ ἀκούειν τὰ παρ' αὐτῶν πραττόμενα καὶ λεγόμενα.

21 Φθάσαντες οὖν ἐπὶ τὸν κύβον ἐκεῖνοι, σιωπὴν ἔσχον βαθεῖαν ἅπαντες, καὶ τὸ κιβώτιον, σινδόσιν ἐσταλμένον λευκαῖς,
 15 ὃ τὸν νεκρὸν ἐντός ἔφερε, συναράμενοι πλείους ἐπὶ τοῦ κύβου κοσμίως ἔθεντο. Εἶτα περιστάντες αὐτοὶ μέσον εἶχον τῶν παρ' αὐτοῖς τασμιανῶν ἓνα (καλεῖν δὲ εἰώθασιν οὕτω τοὺς ἀνακειμένους τῷ κατ' αὐτοὺς ἱερῷ). Τὰς χεῖρας οὖν οὕτως ἀνατείνας ἐβόησεν, οἱ δὲ ἐπεβόησαν. Καὶ τοῦτο πεποιήται τούτοις τρεῖς.
 20 Εἶτα τὸ μὲν κιβώτιον ἐκεῖνο λαμβάνουσιν ἐπὶ χεῖρας καὶ πορρωτέρω πέμπουσιν οἱ ταφῇ παραδώσοντες, τῶν δ' ἄλλων ἕκαστος μετὰ τῶν τασμιανῶν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰ ἴδια.

22 Τότε τοίνυν ἐπιστρέφομεν καὶ ἡμεῖς καὶ κατὰ πόδας τὴν αὐτὴν εἰσερχόμεθα. Τὸν δὲ τασμιάνην ἰδόντες μετὰ καὶ τινῶν
 25 ἄλλων ὑπὸ τὴν σκιὰν καθεσθέντα τῆς πύλης, ὡς καὶ τῆς εὐκρασίας ἀπολαῦσαι τοῦ ἀέρος κατὰ καιρὸν - Ἰούλιος γὰρ ὁ μὴν ἦν -, ἀντικρὺ Χριστιανῶν, ὡς ἦν εἰκάσαι, καθημένων, ἐκαθίσασμεν καὶ ἡμεῖς Ἡρόμην οὖν ἐκεῖ καθεζόμενος, εἴ τις εἶδησιν ἀμφοτέρων ἔχει τῶν διαλέκτων ὧν ἐδεόμην. Ἐπεὶ οὖν παρῆν,
 30 ἠξίωσα τοῦτον ὡς ἀπ' ἐμοῦ τοῖς Τούρκοις εἰπεῖν, «ὅτι μὲν καλὸν τὸ παρ' ὑμῶν ἐκτός ἐκεῖ τελεσθὲν οἶδα· ὑπὲρ γὰρ τοῦ

36. Τασμιάνης, ἀπὸ τὸ περσικοτουρκικὸ ντασμάντ, ὀνομάζεται ὁ ἐμπιστευμένος τῆ φροντίδα τῆς μουσουλμανικῆς λατρείας. Βλ. P. Wittek, Byzantion 21 (1951) 423, σημ. 3.

μάτων και τὰ κάλλη και τὰ ὀχυρώματα; ὅλα αὐτὰ ἢ πόλις τὰ ἔχει μὲ περίσσεια, ἂν και σήμερα τῆς εἶναι ἀχρείαστα)· καθὼς λοιπὸν προχώρησα λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη, βλέπω σ' ἓνα πεδίο κύβου κατασκευασμένον ἀπὸ μάρμαρα και σὰν εὐπρεπισμένον γιὰ χρησιμοποίησι. Τότε ἐρώτησα τοὺς παρευρισκόμενους, ποιά ἦταν ἢ χρεία τοῦ κύβου, πού ἦταν μὲν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλι ἀλλὰ πλησίον τῆς τόσο εὐπρεπισμένος και ἔτοιμος. Ἐκεῖνοι ἀνέφεραν ποιά ἦταν ἢ χρεία τοῦ κύβου. Και πρὶν τελειώσει ὁ λόγος, ἀκούσαμε φωνῆς ἀνθρώπων πού ἐθρηνοῦσαν ἀπὸ τὴν πύλη τῆς πόλεως· στραφέντες πρὸς τὸν ἦχο, εἶδαμε μιᾶ ὀμάδα βαρβάρων νὰ ἐκφέρουν ἓνα νεκρὸ και νὰ βαδίζουν και εὐθεϊαν πρὸς τὸν κύβου· τότε ἐμεῖς μετακινηθήκαμε και βαδίζοντας ἀργὰ ἀπομακρυνθήκαμε ἀπὸ αὐτοὺς τόσο, ὥστε και νὰ βλέπουμε και ν' ἀκοῦμε τὰ πραττόμενα και λεγόμενα ἀπ' αὐτοὺς.

21 Ὅταν λοιπὸν ἔφθασαν στὸν κύβου ἐκεῖνο, ἐσιώπησαν ὅλοι· ἐσήκωσαν πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς τὸ κιβώτιο τὸ στολισμένο μὲ λευκὰ σινδόνια, πού ἔφερε τὸν νεκρὸ, και τὸ ἀπέθεσαν ἐπάνω στὸν κύβου. Ἐπειτα, ἀφοῦ ἔκαμαν κύκλω ἔβαλαν στὴ μέση τους ἓνα ἀπὸ τοὺς τασιμάνες τους³⁶ (ἔτσι ἀποκαλοῦν αὐτοὶ ἐκείνους πού ἐπιμελοῦνται τὸ ἱερό τους). Αὐτὸς λοιπὸν ἐσήκωσε ἐπάνω τὰ χέρια και ἐβόησε, και ἐκεῖνοι ἐπεβόησαν. Κι' αὐτὸ τὸ ἔκαναν αὐτοὶ τρεῖς φορές. Ἐπειτα ἐπῆραν στὰ χέρια ἐκεῖνο τὸ κυβώτιο και τὸ ἐπῆγαν παραπέρα αὐτοὶ πού θὰ τὸ παρέδιδαν στὴν ταφή, ἐνῶ ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς ἄλλους μαζί μὲ τοὺς τασιμάνες ἐπιστρέφουν στὰ σπίτια τους.

22 Τότε λοιπὸν ἐπιστρέφομε κι' ἐμεῖς και εἰσερχόμεστε κατὰ πόδας τὴν ἴδια πύλη. Καθὼς εἶδαμε τὸν τασιμάνη νὰ κάθεται κάτω ἀπὸ τὴν σκιά τῆς πύλης μαζί μὲ μερικὸς ἄλλους, ὥστε ν' ἀπολαύση και τὴν εὐκρασία τοῦ ἀέρος στὸν κατάλληλο καιρὸ - διότι ὁ μήνας ἦταν Ἰούλιος -, ἐνῶ ἀπέναντι ἐκάθονταν, ὅπως μπορούσαμε νὰ εικάσωμε, Χριστιανοί, ἐκαθήσαμε κι' ἐμεῖς. Ἐρώτησα λοιπὸν ἐκεῖ, καθὼς ἐκαθόμουν, ἂν ἔχη κανεὶς γνῶσι τῶν δύο γλωσσῶν πού ἐχρειαζόμεν. Ὄντας λοιπὸν κάποιος παρών, τὸν παρεκάλεσα νὰ εἰπῆ ἐκ μέρους μου στοὺς Τούρκους «γνωρίζω ὅτι ἦταν καλὸ αὐτὸ πού ἐτελέσατε ἐκεῖ ἔξω»

τεθνηκότος και πρὸς τὸν Θεὸν ἢ παρ' ὑμῶν γέγονε βοή (πρὸς τίνα γὰρ ἕτερον;). Ἀποδέχομαι δὲ μαθεῖν και τὸ παρ' ὑμῶν λαληθὲν πρὸς τὸν Θεὸν ἐκεῖ τί ποτ' ἦν».

Ὁ δὲ τασιμάνης ἔφη, ἐρμηνεῖ τῷ αὐτῷ χρησάμενος
5 «Συγγνώμην ἤτησάμεθα τῷ προκειμένῳ παρὰ Θεοῦ τῶν κατὰ
ψυχὴν οἰκειῶν σφαλμάτων».

3 Ὑπολαβὼν, «εὐγε» εἶπον ἐγὼ· «ἀλλ' ὁ κριτῆς ἔχει πάντως
και τὴν συγγνώμην παρέχει· κριτῆς δὲ και καθ' ὑμᾶς παντὸς
ἀνθρώπων γένους ὁ Χριστὸς ἤξει. Οὐκοῦν πρὸς ἐκεῖνον δεῖ
10 τὰς εὐχὰς και τὰς βοὰς ἀναπέμπειν. Ἐὰρ οὖν και ὑμεῖς τοῦτον
ὡς Θεὸν ἐπικαλεῖσθε, καθάπερ ἡμεῖς, εἰδότες ἀδιαίρετον ὄντα
τοῦ Πατρὸς ὡς ἐμφύτον αὐτοῦ Λόγον; Οὐ γὰρ ἦν ὅτε ἦν ὁ Θε-
ὸς ἄλογος οὐδὲ τοῦ ἐμφύτου Λόγου χωρὶς».

Ὁ δὲ τασιμάνης, «δοῦλός ἐστι», φησί, «τοῦ Θεοῦ και Χρι-
15 στός».

Ἐγὼ δὲ πρὸς αὐτὸν πάλιν «Ἀλλὰ τοῦτο δεῖ σκοπεῖν, ὃ
βέλτιστε, ὅτι κρινεῖ, καθάπερ και ὑμεῖς φατε, ζῶντας και νε-
κρούς, ἀναστάντας και περιστάντας αὐτὸν ἐπὶ φρικτοῦ και
ἀδεκάστου θήματος προκαθήμενον ἐν τῇ μελλούσῃ παρουσίᾳ
20 αὐτοῦ. Ἀβραὰμ δέ, ὁ ὑμέτερος προπάτωρ, ὡς και ὑμεῖς γε-
γραμμένον ἔχετε (τὰ γὰρ μωσαϊκὰ στέργειν ἰσχυρίζεσθε) και
παρ' Ἑβραίοις ὄραν ἔστι φυλαττόμενον, ὁ γοῦν Ἀβραὰμ πρὸς
τὸν Θεὸν φησιν· «Οκρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρι-
σιν;» Ὡστε ὁ μέλλων κρίνειν πᾶσαν τὴν γῆν ὁ Θεός ἐστιν αὐ-
25 τός, ὁ και κατὰ τὸν προφήτην Δανιὴλ βασιλεὺς τοῦ παντός τε
και διὰ παντός, οὐκ ἄλλος παρὰ τὸν Πατέρα κατὰ τὴν θεότητα
ὑπάρχων, ὡς οὐδὲ τὸ ἡλιακὸν ἀπαύγασμα ἕτερον παρὰ τὸν ἡ-
λιον κατὰ τὸ φῶς».

Ὁ δὲ τασιμάνης ἐδόκει δυσχεράνας και σιγήσας μικρὸν
30 ἤρξατο πλατύτερον λέγειν· συνήχθησαν γὰρ και Χριστιανοὶ
και Τοῦρκοι πλείους πρὸς τὴν ἀκρόασιν. Ἦρξατο οὖν λέγειν
ὅτι στέργουσιν αὐτοὶ τοὺς προφήτας πάντας και τὸν Χριστὸν

37. Βλ. Κοράκιον 19, 30-31. 38. Β' Τιμ 4, 1.

39. Γέν. 18, 25. 40. Βλ. Δανιὴλ 7, 26.

διότι ἡ βοή ἐκ μέρους σας ἔγινε ὑπὲρ τοῦ ἀποθανόντος καὶ πρὸς τὸν Θεὸ (διότι πρὸς ποιόν ἄλλον μπορούσε;). Ἐπιθυμῶ ὅμως νὰ μάθω καὶ τί ἦταν αὐτὸ πὺ ἐλέχθηκε ἀπὸ σας πρὸς τὸν Θεὸ ἐκεῖ».

Ὁ τασιμάνης τότε εἶπε, χρησιμοποιώντας τὸν ἴδιο διερμηνέα· «Ἐζητήσαμε ἀπὸ τὸν Θεὸ συγγνώμη ὑπὲρ τοῦ προκειμένου νεκροῦ γιὰ τὰ ψυχικά του σφάλματα».

23 Ἐγὼ παίρνοντας πάλι τὸν λόγο εἶπα· «εὔγε· ἀλλὰ πάντως ὁ κριτὴς ἔχει τὴν δικαιοδοσία νὰ παράσχη συγγνώμη, καὶ ὡς κριτὴς, σύμφωνα καὶ μὲ τὴ δική σας θρησκεία, ὁλοκλήρου τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων θὰ ἔλθῃ ὁ Χριστός. Ἐπομένως πρὸς ἐκεῖνον πρέπει νὰ ἀναπέμψῃ κανεὶς τὶς εὐχὲς καὶ τὶς βοές. Ἄραγε καὶ σεῖς τοῦτον ἐπικαλεῖσθε ὡς Θεόν, ὅπως κι' ἐμεῖς, γνωρίζοντας ὅτι εἶναι ἀδιαίρετος τοῦ Πατρὸς ὡς ἔμφυτος Λόγος του; Διότι δὲν ὑπῆρχε χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Θεὸς ἦταν ἄλογος καὶ χωρὶς τὸν ἔμφυτο Λόγο.

Καὶ ὁ τασιμάνης ἀπάντησε· «Δοῦλος εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Χριστός»³⁷.

Ἐγὼ δὲ εἶπα πάλι πρὸς αὐτόν· «Ἀλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ προσεχθῇ, ὃ θαυμάσιε, ὅτι θὰ κρίνῃ, ὅπως καὶ σεῖς βεβαιώνετε, ζωντανούς καὶ νεκρούς, πὺ θὰ ἀναστοῦν καὶ θὰ παραστοῦν γύρω του, καθὼς θὰ προκάθεται στὸ φρικτὸ καὶ ἀδέκαστο ἐκεῖνο θῆμα κατὰ τὴν μέλλουσα παρουσία του. Ὁ Ἄβραάμ, ὁ προπάτοράς σας, ὅπως καὶ σεῖς τὸ ἔχετε γραμμένο (διότι ἰσχυρίζεσθε ὅτι ἀποδέχεσθε τὰ μωσαϊκὰ) καὶ ὅπως εἶναι δυνατὸ νὰ ἰδοῦμε φυλαττόμενο ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους, ὁ Ἄβραάμ λοιπὸν λέγει πρὸς τὸν Θεὸ· Ἐσὺ πὺ κρίνεις ὅλη τὴ γῆ δὲν θὰ κάμῃς κρίσι;»³⁸. Ὡστε ἐκεῖνος πὺ πρόκειται νὰ κρίνῃ ὅλη τὴ γῆ εἶναι ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὸν προφήτη Δανιήλ, εἶναι βασιλεὺς τοῦ παντός καὶ διαπαντός⁴⁰, πὺ δὲν εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα κατὰ τὴν θεότητα, ὅπως οὔτε τὸ ἡλιακὸ ἀπαύγασμα εἶναι κατὰ τὸ φῶς διάφορο ἀπὸ τὸν ἥλιο».

Ὁ τασιμάνης τότε ἐφάνηκε νὰ δυσανασχετῇ καὶ ἀφοῦ ἐσιώπησε γιὰ λίγο ἄρχισε νὰ λέγῃ ἐκτενέστερα· διότι συγκετρώθηκαν περισσότεροι Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι γιὰ ν' ἀκούσουν. Ἄρχισε λοιπὸν νὰ λέγῃ ὅτι αὐτοὶ δέχονται ὅλους τοὺς

καὶ τὰ τέσσαρα βιβλία τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ καταβάντα, ἧν ἔστιν ἐν καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον. Καὶ τελευτῶν, ἐπιστρέψας πρὸς ἐμὲ τὸν λόγον, «ὕμεῖς δέ», φησί, «πῶς οὐδέχετε τὸν ἡμέτερον προφήτην, οὐδὲ πιστεύετε τῷ τούτου βιβλίῳ, ἐξ οὐρανοῦ 5 καὶ αὐτῷ καταβάντι».

24

Πρὸς αὐτὸν δ' ἐγὼ πάλιν· «Ἔθος ὑμῖν ἔστι καὶ ἡμῖν ἐκ παλαιοῦ καὶ χρόνου καὶ νόμου βεβαιωθέν, ἄνευ μαρτυριῶν μηδὲν παραδέχεσθαι καὶ στέργειν ὡς ἀληθές. Αἱ δὲ μαρτυρίαι διτταί· ἢ γὰρ ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἢ 10 παρὰ προσώπων ἀξιοπίστων. Μωϋσῆς μὲν οὖν Αἴγυπτον ἐπαίδευσεν σημείοις καὶ τέρασι, θάλασσαν ἔσχισε ράβδῳ καὶ πάλιν ἦνωσεν, ἄρτον ὕσεν ἐξ οὐρανοῦ· καὶ τί δεῖ τᾶλλα λέγειν, πιστοῦ καὶ παρ' ὑμῖν ὄντος τοῦ Μωϋσέως; οὗτος γὰρ καὶ ὑπὸ Θεοῦ ὡς πιστὸς μεμαρτύρηται δοῦλος, ἀλλ' οὐχ υἱὸς 15 οὐδὲ λόγος. Εἶτα κατὰ πρόσταγμα θεῖον εἰς ὄρος ἀνέβη καὶ ἐτελεύτησε, καὶ προσετέθη τοῖς πρὸ αὐτοῦ. Ὁ δὲ Χριστός, μετὰ τῶν ἑξαισίων ἧν εἰργάσατο πολλῶν καὶ μεγάλων, καὶ παρ' αὐτοῦ Μωσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν μαρτυρεῖται καὶ μόνος ἐξ αἰῶνος ἐκ παρθένου γεγέννηται, καὶ μόνος ἐξ 20 αἰῶνος εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναληφθεὶς ἀθάνατος ἐκεῖ διαμένει, καὶ μόνος ἐξ αἰῶνος ἐκεῖθεν πάλιν ἦξειν ἐλπίζεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς ἀναστάντας· λέγω γὰρ περὶ αὐτοῦ ὅσα καὶ παρ' ὑμῶν ὁμολογεῖται τῶν Τούρκων. Διὰ ταῦτα τοίνυν ἡμεῖς πιστεύομεν τῷ Χριστῷ καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ αὐτοῦ. Τὸν δὲ 25 Μεχούμετ οὔτε παρὰ τῶν προφητῶν εὐρίσκομεν μαρτυρούμενον οὔτε τι ξένον εἰργασμένον καὶ ἀξιόλογον πρὸς πίστιν ἐνάγον. Διὰ τοῦτο οὐ πιστεύομεν αὐτῷ οὐδὲ τῷ παρ' αὐτοῦ βιβλίῳ».

Ὁ δὲ τασσιάνης δῆλος μὲν ἦν πρὸς ταῦτα δυσχεραίνων, 30 ἀπολογεῖτο δὲ ὁμῶς λέγων· «Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένον

41. Βλ. Διάλεξιν 13.

44. Ἔξ. 16, 4.

42. Ψαλμ. 134, 9.

45. Ἀριθμ. 12, 7.

43. Ἔξ. 14, 16· 22· 27.

46. Δευτ. 32, 49-50

προφήτες καὶ τὸν Χριστὸ καὶ τὰ τέσσερα βιβλία πού κατέβηκαν ἀπὸ τὸν Θεό, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα εἶναι καὶ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ. Στὸ τέλος, γυρίζοντας τὸν λόγο πρὸς ἐμένα, λέγει, «ἐσεῖς ὅμως πῶς δὲν δέχεσθε τὸν δικὸ μας προφήτη, οὔτε πιστεύετε στὸ βιβλίο του, πού καὶ αὐτὸ κατέβηκε ἀπὸ τὸν οὐρανό;»⁴¹.

24 Τότε ἐγὼ εἶπα πάλι πρὸς αὐτόν· «Υπάρχει καὶ σὲ σᾶς καὶ σὲ μᾶς συνήθεια, βεβαιωμένη ἀπὸ παλαιὸ χρόνο καὶ νόμο, νὰ μὴ παραδεχώμαστε τίποτε χωρὶς μαρτυρίες ὡς ἀληθινὸ. Οἱ μαρτυρίες δὲ εἶναι διπλές· ἢ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἔργα καὶ τὰ πράγματα ἢ ἀπὸ ἀξιόπιστα πρόσωπα. Ὁ Μωϋσῆς λοιπὸν ἐπαίδευσε τὴν Αἴγυπτο μὲ σημεῖα καὶ τέρατα⁴², ἔσχισε τὴ θάλασσα μὲ ράβδο καὶ τὴν ἔνωσε πάλι⁴³, ἔβρεξε ἄρτον ἀπὸ τὸν οὐρανὸ⁴⁴ (καὶ τί χρειάζεται νὰ εἰπῶ τὰ ἄλλα, ἀφοῦ ὁ Μωϋσῆς εἶναι καὶ γιὰ σᾶς ἀξιόπιστος; Διότι αὐτὸς μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς πιστὸς δούλος⁴⁵, ἀλλὰ ὄχι ὡς υἱὸς οὔτε ὡς Λόγος)· ἔπειτα κατὰ θεῖο πρόσταγμα ἀνέβηκε στὸ ὄρος καὶ ἀπέθανε καὶ προστέθηκε στοὺς προγόνους του⁴⁶. Ὁ Χριστὸς ὅμως, μαζὶ μὲ τίς πολλές καὶ μεγάλες θαυματουργίες πού ἐπετέλεσε, μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Μωυσῆν αὐτόν καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους προφήτες, καὶ μόνος ἀνὰ τοὺς αἰῶνες αὐτὸς λέγεται καὶ ἀπὸ σᾶς ἐπίσης Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ μόνος στοὺς αἰῶνες ἐγεννήθηκε ἀπὸ παρθένο, καὶ μόνος στοὺς αἰῶνες ἀφοῦ ἀναλήφθηκε στὸν οὐρανό, διαμένει ἐκεῖ ἀθάνατος, καὶ μόνος στοὺς αἰῶνες ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἔλθῃ πάλι ἀπὸ ἐκεῖ, γιὰ νὰ κρίνῃ ζωντανούς καὶ νεκρούς πού θὰ ἀναστηθοῦν⁴⁷. Ἀναφέρω δηλαδὴ γι' αὐτόν ὅσα εἶναι παραδεκτὰ καὶ ἀπὸ σᾶς τοὺς Τούρκους. Γι' αὐτὸ λοιπὸν ἐμεῖς πιστεύουμε στὸν Χριστὸ καὶ τὸ Εὐαγγέλιό του. Τὸν Μωάμεθ ὅμως δὲν τὸν εὐρίσκομε οὔτε ἀπὸ τοὺς προφήτες νὰ μαρτυρῆται οὔτε κατι θαυμάσιο καὶ ἀξιόλογο καὶ ὀδηγητικὸ πρὸς τὴν πίστι νὰ ἔχῃ ἐπιτελέσει. Γι' αὐτὸ δὲν πιστεύομε σ' αὐτόν οὔτε στὸ ἀπὸ αὐτόν προερχόμενο βιβλίο.

Ὁ τασιμάνης τότε, ἂν καὶ ἦταν φανερὸ ὅτι δυσανασχετοῦσε ἀπ' αὐτὰ, ὅμως ἀποκρίθηκε ὡς ἐξῆς· «Ἦταν γραμμένο

47. Β' Τιμ. 4, 1. Α' Πέτρο. 4, 5.

ἦν περὶ τοῦ Μωάμεθ, καὶ ὑμεῖς ἐξεκόψατε τοῦτο. Ἄλλὰ καὶ ἐξ ἄκρας ἀνατολῆς ἐξελθὼν ἡλίου, μέχρι καὶ τῆς αὐτοῦ δύσεως, ὡς ὁραῖς νικῶν κατήντησεν».

25 Ἐγὼ δὲ πρὸς αὐτὸν ἔφην «Τοῦ μὲν παρ' ἡμῖν Εὐαγγελίου οὐδὲν οὐδέποτε παρ' οὐδενὸς ἐξεκόπη Χριστιανῶν οὐδὲ μεταπεποίηται τὸ παράπαν. Ἄρα γὰρ ἐπὶ τούτῳ κεῖνται βαρεῖαι καὶ φρικωδέσταται, καὶ ὁ τολμῶν ἐκκόψαι ἢ μετασκευάσαι τι τοῦ Χριστοῦ μᾶλλον αὐτὸς ἐκκόπτεται. Πῶς οὖν Χριστιανὸς ἂν τις τοῦτο πεποίηκε; Πῶς δ' ἂν ἦν ἔτι Χριστιανὸς αὐτὸς ἢ Χριστιανοῖς ὅλως δεκτός, ἀποξέων τὰ θεοχάρακτα καὶ ἃ Χριστὸς αὐτὸς ἢ ἐνέγραψεν ἢ προείρηκεν; Ἄλλὰ καὶ 10 πολλαὶ καὶ διάφοροι διάλεκτοι μάρτυρες, πρὸς ἃς ἐξ ἀρχῆς εὐθύς μετελήφθη τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, οὐδὲ κατὰ μίαν μόνην ἐξ ἀρχῆς γεγραμμένον Πῶς γὰρ ἂν διέλαθεν εἴ τι παρα- 15 πεποίηται; Πῶς δ' ἂν ἐν διαφόροις ἔθνεσι, καθάπερ μέχρι νῦν, τὸ συνκρδὸν ἐτηρεῖτο κατὰ διάνοιαν; Ἔστι δὲ καὶ παρὰ πολλοῖς ἑτερόφροσι τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, οὓς ἡμεῖς καλοῦμεν αἰρετικούς, ὧν τινες ἔστιν ἃ συμφωνοῦντες ὑμῖν, οὐδὲν ὁμῶς ἔχουσι τοιτοῦτον δεικνύειν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ παρ' αὐτοῖς δὲ τοῖς ἀντειποῦσιν ἐξ ἀρχῆς, πολλοὶ δὲ καὶ οὔτοι, οὐδὲν δείκνυται τοιτοῦτον. Ἔστι γε μὴν καὶ τὰ ἐναντία φανερώς εὐρεῖν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· πῶς ἂν οὖν τοῖς ὑπεναντίοις ἐπεμαρτύρησε, πρὸς δὲ τούτοις ἔνεστιν οὐδὲν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὃ μὴ καὶ τοῖς θείοις προείρηται προφήταις εἰ οὖν 25 ἐν τούτῳ γεγραμμένον ἦν περὶ Μεχούμετ τι χρηστόν, καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένον ἂν ὑπῆρχεν. Εὗροις δ' ἂν μᾶλλον γεγραμμένον καὶ μὴ ἀπαληλεμμένον, ὅτι ἔλεύσονται πολλοὶ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται καὶ πολλοὺς πλανήσουσι· διὸ καὶ παραγγέλλει λέγων ἴμῃ οὖν πλανηθῆτε ὅπισω αὐτῶν'.

26 30 »Εἰ μὲν γάρ, καθάπερ ὁ Μωυσῆς καὶ οἱ ἀπ' αἰῶνος πρὸ

48. Βλ. Κοράνιον 61, 6. 49. Ἀποκ. 22, 19.

50. Στὸ Εὐαγγέλιο εὐρίσκονται καὶ μαρτυρίαι ἀντίθετες πρὸς τὴν διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ. Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατο νὰ ἐπιβεβαίωνε τὸ Εὐαγγέλιο τὴν ἔλευσι τοῦ Μωάμεθ.

51. Ματθ. 24, 5· 11· 24. Μαρκ. 13, 6· 22. Λουκᾶ 21, 8. Α' Ἰω. 4, 1.

για τὸν Μωάμεθ στὸ Εὐαγγέλιο, ἀλλὰ ἐσεῖς τὸ ἀπαλείψατε⁴⁸. Ἄλλὰ ἐπὶ πλέον αὐτός, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἄκρα ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, ὅπως βλέπεις, ἔφθασε νικητὴς ἕως τῆ δύσι του».

25 Ἐγὼ τότε τοῦ εἶπα: «Στὸ δικό μας Εὐαγγέλιο δὲν ἀποκόπηκε ποτὲ τίποτε ἀπὸ κανένα Χριστιανὸ οὔτε τροποποιήθηκε καθόλου. Διότι ὑπάρχουν γι' αὐτὸ βαρεῖες καὶ φρικωδέστατες κατάρεις, καὶ ὅποιος τολμήσῃ ν' ἀποκόψῃ ἢ νὰ διασκευάσῃ κάτι, μᾶλλον αὐτὸς ἀποκόπτεται ἀπὸ τὸν Χριστό⁴⁹. Πῶς λοιπὸν μπορούσε κάποιος Χριστιανὸς νὰ κάμῃ τοῦτο; Πῶς μπορούσε αὐτὸς νὰ εἶναι ἀκόμη Χριστιανὸς ἢ νὰ εἶναι ἀκόμη δεκτὸς ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς, ἂν ἀπέσβηνε τὰ θεοχάρακτα λόγια, αὐτὰ πού ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἢ ἐνέγραψε ἢ προεῖπε; Ἄλλὰ μάρτυρες εἶναι καὶ πολλὲς καὶ διάφορες διάλεκτοι, στίς ὁποῖες μεταφράσθηκε εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δὲν ἐγράφη σὲ μία μόνο. Πῶς θὰ μπορούσε νὰ διαφύγῃ τῆς προσοχῆς, ἂν κάτι εἶχε παραποιηθῆ; Πῶς θὰ μπορούσε στὰ διάφορα ἔθνη, ὅπως συμβαίνει ἕως σήμερα, νὰ διατηρηθῆ ἢ συμφωνία κατὰ τὸ νόημα; Ὑπάρχει δὲ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ καὶ σὲ πολλοὺς ἑτεροδόξους, τοὺς ὁποίους ἐμεῖς ὀνομάζομε αίρετικούς, τῶν ὁποίων μερικοὶ σὲ ὠρισμένα θέματα συμφωνοῦν μὲ σᾶς, ἀλλ' ὅμως δὲν ἔχουν νὰ δείξουν τίποτε τέτοιο στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ. Ἐπίσης καὶ ἀπ' αὐτοὺς πού ἀντιτάχθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ, καὶ εἶναι πολλοὶ αὐτοί, δὲν δείχνεται τίποτε παρόμοιο. Μπορεῖ μάλιστα νὰ εὔρη κανεῖς στὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὰ ἀντίθετα φανερά: πῶς λοιπὸν θὰ ἐπιβεβαίωνε τοὺς ἀντιθέτους⁵⁰; Ἐπὶ πλέον στὸ Εὐαγγέλιο δὲν ὑπάρχει τίποτε, πού νὰ μὴ ἔχη προλεχθῆ καὶ ἀπὸ τοὺς θεῖους προφήτες: ἂν λοιπὸν ἦταν γραμμένο σ' αὐτὸ κάτι γιὰ τὸν Μωάμεθ, θὰ ὑπῆρχε γραμμένο καὶ στοὺς προφήτες. Θὰ εὔρης ὅμως γραμμένο καὶ μὴ ἀπαλειμμένο, ὅτι ἔθ' ἔλθουν πολλοὶ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆτες, καὶ θὰ παραπλανήσουν πολλούς⁵¹. γι' αὐτὸ καὶ παραγγέλλει λέγοντας, ἴμῃ λοιπὸν παραπλανηθῆτε καὶ τοὺς ἀκολουθήσετε⁵².

26 »Ἐὰν βέβαια, ὅπως ὁ Μωϋσῆς καὶ ὅλοι οἱ ἀνά τοὺς αἰ-

52. Ματθ. 24, 4. Μαρκ. 13, 5. Λουκᾶ 21, 8.

αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν προφήται διὰ θανάτου πρὸς γῆν ἐπέ-
 στρεψαν ἅπαντες καὶ κείνται τὸν ἐξ οὐρανοῦ κριτὴν ἀναμένον-
 τες, οὕτω καὶ ὁ Χριστός, ἄλλος ἂν ἦλθε μετ' αὐτὸν πάλιν, ὃς ἂν
 εἰς οὐρανὸν ἀνῆλθε καὶ τὸ τέλος ἐπέθηκε· πέρας γὰρ τῶν ἐνθά-
 5 δε πάντων ὁ οὐρανός. Ἐπεὶ δέ, ὡς καὶ ὑμεῖς ὁμολογεῖτε, ὁ
 Χριστός εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνῆλθεν, οὐδεὶς ἕτερος τοῖς εὖ φρο-
 νοῦσι προσδοκᾶται μετ' αὐτόν. Οὐκ ἀνέβη δὲ μόνον εἰς τὸν
 οὐρανὸν ὁ Χριστός, ἀλλὰ καὶ προσδοκᾶται πάλιν αὐτός ἐλεύ-
 σεσθαι, ὡς ὑμεῖς καὶ τοῦτο συνομολογεῖτε ὥστε αὐτός ἐστι καὶ
 10 ὁ ἐλθὼν καὶ ὁ ἐρχόμενος καὶ προσδοκώμενος πάλιν ἐλεύ-
 σεσθαι, καὶ καλῶς ἡμεῖς ἕτερον οὐδένα παρ' ἐκεῖνον ἢ δεχόμε-
 θα ἢ προσδοκῶμεν.

27 »Προσδοκᾶται δὲ ἐκεῖνος πάλιν ἥξειν ἵνα κρίνη τοὺς
 ἀνθρώπους Διατί; Ὅτι, καθάπερ αὐτός εἶπεν, ἦλθε καὶ ἐπε-
 15 φάνη τὸ φῶς εἰς τὸν κόσμον, τουτέστιν αὐτός καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ
 διδασκαλία, 'καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι', ἕτεροδιαδασκα-
 λοῦντες καὶ καθηδυπαθοῦντες, 'μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς'.
 Ἴν' οὖν μὴ τοῦτο πάθωμεν, ὁ μὲν κορυφαῖος τῶν Χριστοῦ μα-
 θητῶν, 'ἔσονται', φησί, 'ψευδιδιδάσκαλοι καὶ ψευδοπροφή-
 20 ται, οὗτινες παρεισάξουσιν αἰρέσεις ἀπωλείας' καὶ 'ἐν πλεονε-
 ξία πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται'. 'πολλοὶ γὰρ ἐξακο-
 λουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀσελγείαις' Ἄτερος δὲ πάλιν φησὶν
 ὅτι: 'κἂν ἄγγελος εὐαγγελίσηται ὑμῖν παρ' ὃ ὑμῖν εὐηγγελισά-
 μεθα, ἀνάθεμα ἔστω'. Ὁ δὲ εὐαγγελιστής, 'πᾶν', φησί, 'πνεῦμα
 25 ὃ μὴ ὁμολογῇ Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα ἐκ
 τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι'. Πῶς οὖν ὁ λέγων μὴ εἶναι ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸν
 λέγοντα μὴ εἶναι Κύριον τὸν διὰ σαρκὸς ἐπιφανέντα Ἰησοῦν
 βιβλίον ἂν παρέδωκε λέγον ἐκ Θεοῦ ἐλεύσεσθαι τὸν τοῦτο δια-
 βεβαιούμενον; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν.

28 ³⁰ »Ἐξ ἀνατολῆς δὲ κινήσας ὁ Μωάμεθ μέχρι καὶ δύσεως
 ἡλίου διῆλθε νικῶν, ἀλλὰ πολέμῳ καὶ μαχαίρῳ καὶ λεηλασίαις

53. Ἀποκ. 1, 4· 8. 4, 8.

55. Β' Πέτρ. 2, 1.

57. Β' Πέτρ. 2, 2.

54. Ἰω. 3, 19.

56. Β' Πέτρ. 2, 3.

58. Γαλ. 1, 8.

ῶνες πρὶν ἀπ' αὐτὸν καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὸν προφῆτες ἐπέστρεψαν διὰ τοῦ θανάτου πρὸς τὴ γῆ καὶ εὐρίσκονται ἐκεῖ περιμένοντας τὸν κριτὴ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ, ἔτσι συνέβηκε καὶ μὲ τὸν Χριστὸ, θὰ ἐρχόταν πάλι ἔπειτα ἀπὸ αὐτὸν ἄλλος, ποῦ θὰ ἀνερχόταν στὸν οὐρανὸ καὶ θὰ ἔθετε τὸ τέλος· διότι ὅλων τῶν ἐδῶ πραγμάτων πέρασ εἶναι ὁ οὐρανός. Ἐπειδὴ ὅμως, ὅπως καὶ σεῖς ὁμολογεῖτε, ὁ Χριστὸς ἀνῆλθε στὸν οὐρανὸ, κανένας ἄλλος δὲν προσδοκᾶται ἀπὸ τοὺς φρόνιμους μετὰ ἀπ' αὐτὸν. Δὲν ἀνέβηκε δὲ μόνον στὸν οὐρανὸ ὁ Χριστός, ἀλλὰ καὶ ἀναμένεται πάλι νὰ ἐπιστρέψῃ ὁ ἴδιος, ὅπως ἐσεῖς ἐπίσης παραδέχεσθε κ' αὐτό· ὥστε αὐτὸς εἶναι ποῦ καὶ ἦλθε καὶ ἔρχεται καὶ προσδοκᾶται πάλι νὰ ἔλθῃ⁵³, καὶ καλῶς ἐμεῖς κανένα ἄλλον ἔκτός ἀπὸ ἐκεῖνον οὔτε δεχόμεσθε οὔτε περιμένομε.

27 »Προσδοκᾶται δὲ πάλι ἐκεῖνος νὰ ἔλθῃ γιὰ νὰ κρίνῃ τοὺς ἀνθρώπους· γιατί; διότι, ὅπως εἶπε αὐτός, ἦλθε καὶ ἐφανερώθηκε τὸ φῶς στὸν κόσμον, δηλαδή αὐτὸς καὶ ἡ ἀπ' αὐτὸν διδασκαλία 'καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀγάπησαν', ἕτεροδιδασκαλώντας καὶ ἱκανοποιούμενοι, 'μᾶλλον τὸ σκότος παρὰ τὸ φῶς'⁵⁴. Γιὰ νὰ μὴ πάθουμε λοιπὸν αὐτό, ὁ μὲν κορυφαῖος τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ λέγει, θὰ ὑπάρξουν ψευδοδιδάσκαλοι καὶ ψευδοπροφῆτες, οἱ ὁποῖοι θὰ εἰσαγάγουν αἱρέσεις ἀπωλείας⁵⁵ καὶ 'θὰ σᾶς ἐξαγοράσουν μὲ ὑπερβολικὰ πλαστοὺς λόγους'⁵⁶. 'διότι πολλοὶ θὰ τοὺς ἀκολουθήσουν στὶς ἀσέλγειες'⁵⁷. Ἄλλος πάλι λέγει ὅτι 'καὶ ἄγγελος ἀκόμη ἂν σᾶς παραδώσῃ εὐαγγέλιο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ σᾶς εὐαγγελισθήκαμε ἐμεῖς, νὰ εἶναι ἀναθεματισμένος'⁵⁸. Ὁ δὲ εὐαγγελιστὴς λέγει, 'κάθε πνεῦμα, ποῦ δὲν ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἦλθε στὸν κόσμον μὲ σάρκα, δὲν εἶναι ἀπὸ τὸν Θεό'⁵⁹. Πῶς λοιπὸν ἐκεῖνος, ποῦ λέγει ὅτι δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὸν Θεὸ ὁ ἰσχυριζόμενος ὅτι δὲν εἶναι Κύριος ὁ Ἰησοῦς ποῦ ἐμφανίσθηκε σαρκικῶς, θὰ παρέδιδε βιβλίον ποῦ λέγει ὅτι θὰ ἔλθῃ ἀπὸ τὸν Θεὸ αὐτὸς ποῦ διαβεβαιώνει τοῦτο; Δὲν εἶναι δυνατὸν αὐτό, δὲν εἶναι δυνατόν.

28 »Ἐφθασε βέβαια ὁ Μωάμεθ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀνατολή, νικητὴς ἕως τὴν δύσι τοῦ ἡλίου, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἐπέτυχε

59. Α' Ἰω. 4, 2ε.

καὶ ἀνδραποδισμοῖς καὶ ἀνδροκτασίαις, ὧν οὐδὲν ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ προηγουμένως ἐστὶ τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου δὲ μᾶλλον προηγούμενον θέλημα. Τί δέ, καὶ Ἀλέξανδρος οὐκ ἐκ δύσεως κινήσας τὴν ἀνατολὴν ὑπηγάγετο πᾶσαν; Ἀλλὰ καὶ
 5 ἄλλοι ἄλλοτε πολλάκις στρατευσάμενοι πολλοὶ τῆς οἰκουμένης ἐπεκράτησαν πάσης. Οὐδενὶ δὲ τούτων οὐδὲν γένος τὰς ἐαυτῶν ἐνεπίστευσαν ψυχάς, ὡς ὑμεῖς τῷ Μεχούμετ. Καίτοι οὗτος, ὁμοῦ τε θίαν ἐπάγων καὶ τὰ καθ' ἡδονὴν προτεινόμενος, οὐδὲ μέρος ἐν ὅλον τῆς οἰκουμένης προσηταιρίσατο· ἢ δὲ τοῦ Χρι-
 10 στοῦ διδασκαλία, καίτοι τῶν τοῦ θίου σχεδὸν ἀπάντων ἡδέων ἀπάγουσα, πάντα τε περιέσχε τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα καὶ μεταξὺ τῶν αὐτῇ πολεμούντων κρατεῖ, μηδεμίαν αὐτῇ θίαν ἐπάγουσα, νικῶσα δὲ μᾶλλον τὴν ἀντεπαγομένην θίαν ἐκάστοτε, ὡς καὶ οὕτω ταύτην εἶναι τὴν νίκην τὴν τὸν κόσμον νικήσα-
 15 σαν».

29 Ἐν δὲ τούτοις πρὸς ὄργην ἤδη κονουμένους ἰδόντες τοὺς Τούρκους οἱ παρατυχόντες Χριστιανοί, κατένευσάν μοι παρεῖναι τὸν λόγον. Ἐγὼ δὲ πρὸς ἰλαρότητα μεθέλκων, ὑπομειδιάσας πρὸς αὐτοὺς πάλιν ἔλεγον «Εἴ γε κατὰ τοὺς λόγους
 20 συνεφωνοῦμεν ἑνὸς ἂν ἦμεν καὶ δόγματος». Ἀλλ' ὁ νοῶν νοεῖτω τῶν εἰρημένων τὴν δύναμιν.

Εἷς δὲ τις ἐκείνων εἶπεν ὡς «Ἔσται ποτὲ ὅτε συμφωνήσομεν ἀλλήλοις».

Καὶ ἐγὼ συνεθέμην καὶ ἐπευξάμην τάχιον ἤκειν τὸν
 25 καιρὸν ἐκεῖνον. Ἀλλὰ τί τοῦτ' ἔφην, πρὸς τοὺς νῦν κατὰ δόξαν ἐτέρως ἢ τότε ζῶντας; Συνεθέμην γὰρ μνησθεῖς τῆς τοῦ ἀποστόλου φωνῆς, ὅτι ἐπὶ «τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς»· τοῦτο δ' ἔσται πάντως ἐν τῇ
 30 δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

60. Ὁ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀνθρωποκτόνος εἶναι ὁ Διάβολος, Ἰω. 8, 44.

61. Α' Ἰω. 5, 4.

62. Ὁ Παλαμᾶς, μιλώντας μὲ πολλὴ παρρησία, προκάλεσε τὴν ὄργην τῶν Τούρκων, γι' αὐτὸ οἱ παριστάμενοι Χριστιανοὶ μὲ νοήματα τοῦ ὑπέδειξαν νὰ ἀλλάξῃ τόνο.

μέ πόλεμο και μάχαιρα, μέ λεηλασίες και άνδραποδισμούς και άνθρωποκτονίες, τών οποίων τίποτε δέν προέρχεται από τόν άγαθό Θεό, αλλά είναι μάλλον παραδειγματικό θέλημα του έξ αρχής άνθρωποκτόνου⁶⁰. Τί δηλαδή, και ό 'Αλέξανδρος, ξεκινώντας από τή δύσι, δέν υπέταξε όλη τήν άνατολή; 'Αλλά και πολλοί άλλον άλλοι πολλές φορές μέ τις έκστρατείες των έπεκράτησαν σέ όλη τήν οίκουμένη. Κανένα όμως γένος δέν έμπιστεύθηκε τις ψυχές του σέ κάποιον απ' αυτούς, όπως έσεις στον Μωάμεθ. "Αν και βέβαια αυτός, παρ' όλο πού έχρησιμοποίησε βία και υποσχόταν τήν επίδοσι στις ήδονές, δέν κατέκτησε ούτε ένα μέρος τής οίκουμένης ολοκληρωμένο· του Χριστου όμως ή διδασκαλία, μολονότι αποτρέπει από όλες σχεδόν τις ήδονές του βίου, όλα τά πέρατα τής οίκουμένης κατέλαβε και επικρατεί ακόμη ανάμεσα και σ' αυτούς πού τήν πολεμοϋν, χωρίς αυτή νά επιβάλλη καμμιά βία, αλλά μάλλον νικώντας τήν κάθε φορά επιφερόμενη από άλλοϋ βία, ώστε και έτσι αυτή νά είναι ή νίκη πού ένίκησε τόν κόσμο»⁶¹.

29 Σ' αυτό τó σημείο οί παριστάμενοι Χριστιανοί, βλέποντας τούς Τούρκους νά παροργίζονται, μου έκαναν νόημα νά μετριάσω τόν λόγο⁶². 'Εγώ τότε στρέφοντας τόν λόγο προς τó ευχάριστο, είπα πάλι προς αυτούς χαμογελώντας: «Βέβαια, αν συμφωνούσαμε στα λόγια, θα άνήκαμε σ' ένα δόγμα». 'Αλλ' ό νοών νοείτω⁶³ τήν σημασία τών λεχθέντων.

Ένας από εκείνους τότε είπε: «Θά έλθη κάποτε ό καιρός πού θα συμφωνήσωμε μεταξύ μας».

Κι' εγώ συμφώνησα και ευχήθηκα νά έλθη τó ταχύτερο εκείνος ό καιρός. 'Αλλά γιατί τó είπα αυτό πρò αυτούς πού τώρα ζοϋν έτεροδόξως ή προς τούς τότε ζώντας; Συμφώνησα, διότι θυμήθηκα τά λόγια τών αποστόλων, ότι «στο όνομα του 'Ιησου Χριστου θα κάμψη κάθε γόνατο και κάθε γλώσσα θα διακηρύξη ότι Κύριος είναι ό 'Ιησοϋς Χριστός προς δόξαν του Θεου Πατρός»⁶⁴ και αυτό θα συμβή όπωσδήποτε κατά τήν δεύτερη παρουσία του Κυριου μας 'Ιησου Χριστου.

63. Πρβλ. *Ματθ.* 19, 12.

64. *Φιλιπ.* 2, 10-11. Πρβλ. *Ρωμ.* 14, 11.

30 Ἄλλ' ἐν τούτοις διελύθη κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὁ σύλλογος. Τὰ δ' ἐν ταῖς ἐξῆς γράφειν ὁ μὲν λογισμὸς ἐθέλει, ἡ δὲ χεὶρ οὐκ ἰσχύει. Καὶ ταῦτα δὲ δι' ὑμᾶς ἔγραψα τοὺς ποθοῦντας εἰδέναί γὰρ ποθοῦσι τὰ τοῦ πατρὸς οἱ παῖδες, καὶ 5 μᾶλλον τῶν ἄλλων οἱ τῆς υἰοθεσίας τοῦ Πνεύματος ἐπιγνώμο-
νες.

31 Ὡσπερ δέ, ἡνίκα σὺν ὑμῖν ὑπῆρχον, κοπιῶν ἐν λόγῳ καὶ ἰδίᾳ καὶ παρησιᾷ πάντας ἐδίδασκον τὴν πρὸς σωτηρίαν φέρουσαν ὁδόν, μηδὲν ὑποστελλόμενος εἰ καὶ τισι δόξαμι 10 βαρῦς, οὕτω καὶ ἀπῶν νῦν καὶ ἐν πειρασμοῖς ᾧν, ὡς ἐν βραχεῖ γράφω πᾶσι, μηδὲν ὑποστελλόμενος, ὅτι Χριστὸν Θεὸν πλουτοῦμεν ζῶντα καὶ ἀληθινὸν καὶ μαρτυρούμενον οὐκ ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς μόνον καὶ τῶν ἐκ Θεοῦ προφητῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Δικαίως σὺν οὗτος καὶ τὴν 15 πρὸς αὐτὸν ἡμῶν πίστιν ἀπαιτεῖ ζῶσαν εἶναι καὶ ἀληθινήν καὶ μαρτυρουμένην ὑπὸ τε τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἐκ Θεοῦ διδασκάλων καὶ ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Τοῦτο δὲ ἔσται, ἐὰν κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Εὐαγγελίου πολιτευώμεθα· οὕτω γὰρ τὸ πνεῦμα τῆς εὐαγγελικῆς χάριτος, κατὰ τὸν ἀπόστολον, 20 συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ. Εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι· κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ.

32 Αὕτη ἐστὶν ἡ ζῶσα πίστις. «Ἡ γὰρ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστίν», ἕτερός φησι τῶν κηρύκων τῆς πίστεως. 25 Νεκρὸν δὲ τῷ ζῶντι Θεῷ οὐκ εὐπρόσδεκτον· οὐ γὰρ ἐστὶν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. Ὁ γοῦν νεκρὸν ἔχων τὴν πίστιν διὰ τῆς τῶν ἀγαθῶν ἀπραξίας, νεκρὸς ἐστὶ καὶ αὐτός, ὡς μὴ ἐν τῷ Θεῷ ζῶν καὶ εὐρισκόμενος, τῷ μόνῳ χορηγῷ τῆς ἀληθινῆς καὶ ἀκηράτου ζωῆς, ἕως ἂν μαθῶν, ὡς ὁ σεσωσμένος 30 ἄσωτος, τὴν στέρησιν ἣν ἔπαθε τῶν ἔργων τῆς ζωῆς μακροθυεῖς, ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῶν ἔργων τῆς μετανοίας καὶ ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ σεσωσμένος ἄσωτος ἐκεῖνος

65. Γιὰ τὸ θέμα τῆς δυσκολίας τοῦ Γρηγορίου νὰ γράφῃ μὲ τὸ χεῖρ του, λόγῳ κάποιας παραλύσεως, γίνεται λόγος στὴν εἰσαγωγή μας.

66. Πρβλ. Α΄ Τιμ 5, 17. 67. Ρωμ 8, 16-17. 68. Ἰακ 2, 17· 20· 26.

69. Ματθ. 22, 32, Μάρκ. 2, 27. Λουκᾶ 20, 38.

- 30 Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο διαλύθηκε ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἡ συνάθροισις. Τὸ νὰ γράψω ὅμως τὰ ἐπόμενα, ὁ μὲν λογισμὸς τὸ θέλει, τὸ χέρι ὅμως δὲν μπορεῖ⁶⁵. Κι' αὐτὰ τὰ ἔγραψα γιὰ σὰς πού τὸ ποθεῖτε· διότι τὰ παιδιά θέλουν νὰ γνωρίζουν τὰ νέα τοῦ πατέρα, καὶ περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους αὐτοὶ πού ἀναγνωρίζουν τὴν υἰοθεσίαν τοῦ Πνεύματος.
- 31 Ὅπως δέ, ὅταν ἤμουν κοντά σας, κοπιᾶζοντας μὲ τὸν λόγον⁶⁷, καὶ κατ' ἰδίαν καὶ δημοσίᾳ, ἐδίδασκα ὅλους σας τὴν ὁδὸν πού ὁδηγεῖ πρὸς τὴν σωτηρίαν, μὴ διστάζοντας μήπως φανῶ βαρὺς σὲ μερικοὺς, ἔτσι καὶ τώρα πού εἶμαι ἀπὸν καὶ εὐρίσκομαι σὲ πειρασμοὺς, γράφω σύντομα πρὸς ὅλους χωρὶς νὰ διστάζω καθόλου, διότι ἔχομε Χριστόν, Θεὸν ζῶντα καὶ ἀληθινό⁶⁶, πού μαρτυρεῖται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκ Θεοῦ προφῆτες, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἔργα καὶ τὰ πράγματα. Δίκαια λοιπὸν αὐτὸς ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι ζωντανὴ καὶ ἀληθινὴ καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν πίστις μας, καὶ μαρτυρημένη τόσο ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἐκ Θεοῦ διδασκάλους, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιον τὰ ἔργα καὶ τὰ πράγματα. Καὶ αὐτὸ θὰ συμβῇ ἂν ζοῦμε σύμφωνα μὲ τὶς ἐντολὰς τοῦ Εὐαγγελίου. Διότι αὐτὴν τὴν ἐπιβεβαίωση δίνει στὸ πνεῦμα μας τὸ πνεῦμα τῆς εὐαγγελικῆς χάριτος, κατὰ τὸν ἀπόστολον, ὅτι εἴμαστε τέκνα Θεοῦ. Καὶ ἂν εἴμαστε τέκνα, εἴμαστε καὶ κληρονόμοι· κληρονόμοι τοῦ Θεοῦ καὶ συγκληρονόμοι τοῦ Χριστοῦ⁶⁸.
- 32 Αὕτη εἶναι ἡ ζωντανὴ πίστις. Διότι ἡ πίστις χωρὶς τὰ ἔργα εἶναι νεκρῆ⁶⁹, λέγει ἄλλος ἀπὸ τοὺς κήρυκες τῆς πίστεως. Καὶ νεκρὸν πρᾶγμα δὲν εἶναι εὐπρόσδεκτον ἀπὸ τὸν ζῶντα Θεόν· διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι Θεὸς νεκρῶν ἀλλὰ ζώντων⁷⁰. Ὅποιος λοιπὸν ἔχει νεκρὴ τὴν πίστιν διὰ τῆς ἀπραξίας τῶν ἀγαθῶν εἶναι νεκρὸς καὶ αὐτὸς, διότι δὲν ζῆ καὶ δὲν εὐρίσκεται στὸν Θεόν, τὸν μόνον χορηγὸν τῆς ἀληθινῆς καὶ ἀφθαρτῆς ζωῆς, ἕως ὅτου, μαθαίνοντας σὰν τὸν σωσμένο ἄσωτον, ποιᾷ στέρησι τῶν ἔργων τῆς ζωῆς ἔπαθε μὲ τὴν ἀπομάκρυνσίν του, ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν Θεόν διὰ τῶν ἔργων τῆς μετάνοιας καὶ ἀκούσῃ ἀπ' αὐτόν, ὅπως κι' ἐκεῖνος ὁ σωσμένος ἄσωτος· «τοῦτος ὁ υἱὸς μου

70. Λουκᾶ 15, 24.

«οὗτος ὁ υἱός μου νεκρός ἦν καὶ ἀνέζησεν, ἀπολωλώς καὶ εὐρέθη». Οὕτω γὰρ καὶ ἀληθινὴν ἔξει πίστιν. Ἡ γὰρ μὴ διὰ τῶν ἔργων τῆς σωτηρίας μαρτυρουμένη πίστις οὐ μᾶλλον πίστις ἢ ἀπιστία ἐστὶ καὶ οὐχ ὁμολογία μᾶλλον ἢ ἄρνησις. Καὶ 5 τοῦτο παρίστησιν ὁ περὶ τῶν τοιούτων λέγων· «Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναί, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι». Ἐτερος δὲ τῶν συναποστόλων φησὶ· «δειξόν μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου». Καὶ «τίς πιστός, δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστρο- 10 φῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ». Τί γὰρ ὄφελος, εἰ τὴν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; Μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν; Οὐδαμῶς. Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Χριστὸς εἰς Θεὸς ἐστὶ μετὰ Πατρὸς καὶ Πνεύματος καλῶς ποιεῖς ἀλλὰ καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι καὶ φρίττουσι, λέγοντα· «οἶδαμέν σε τίς εἶ, ὁ Υἱὸς τοῦ Θε- 15 οῦ τοῦ ὑψίστου». δαιμόνια δ' ὅμως καὶ ἀντίθεά ἐστι διὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν ἔργων ἀντίθεσιν

33 Ὅρατε μὴ τοῖς κακόφροσι τούτοις παραπλήσιόν τι πάσχητε, οὐκ ἐπὶ τῆς θεοσεβείας λέγω, ἀλλ' ἐπὶ τῆς πολιτείας, ὅπερ ἐπὶ τῶν δογμάτων οὗτοι. Σκοπεῖτε γὰρ μὴ, καθάπερ οὗτοι 20 Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ πνοὴν αὐτοῦ καὶ Χριστόν, τουτέστι Θεάνθρωπον, τὸν ἐκ παρθένου τεχθέντα λέγουσιν, εἶτα ὡς μὴ Θεὸν ὄντα τοῦτον φεύγουσι φρενοβλαβῶς καὶ ἀθετοῦσιν, οὕτω καὶ ὑμεῖς εὐρεθεῖτε τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς δικαίας μὲν εἶναι λέγοντες καὶ ἀγαθὰς, εἶθ' ὡς μὴ τοιαύτας οὔσας διὰ 25 τῶν ἔργων ἀθετοῦντες καὶ τὸ ὄντως ἀγαθὸν ὑμῖν δεικνύντες καὶ φευκτὸν τὸ ὄντως ἐφετόν.

34 Εἰπέ· πῶς σοί τις τῶν ἀπίστων πιστεύσειε λέγοντι πιστεύειν εἰς τὸν παρθένον καὶ ἐκ παρθένου τεχθέντα Πατρὸς μὲν ἀχρόνως καὶ προαιωνίως ἐν χρόνῳ δὲ ὑπὸ μητρὸς ὕστερον, εἶ 30 καὶ ὑπερφυῶς, μῆτε παρθενίαν μηδὲ γοῦν σωφροσύνην ἀσχοῦντι, ἀλλὰ ταῖς ἀλλοτριαῖς ἀνεπιστρόφως ἐπιμαينوμένη καὶ τῇ ἀκολασίᾳ ἐκδεδομένη; Πῶς ὁ μεθύων καὶ γαστριζόμε-

71. Τίτ. 1, 16.

72. Ἰακ. 2, 18.

73. Ἰακ. 3, 13.

74. Ἰακ. 2, 14.

ἦταν νεκρὸς καὶ ἀνέζησε, ἦταν χαμένος καὶ ἀνευρέθηκε»⁷¹. Διότι ἔτσι θὰ ἔχη καὶ ἀληθινὴ πίστι. Καθ' ὅσον ἡ πίστις πού δὲν ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὰ ἔργα τῆς σωτηρίας δὲν εἶναι μᾶλλον πίστις, ἀλλὰ ἀπιστία, καὶ ὄχι μᾶλλον ὁμολογία, ἀλλὰ ἄρνησις. Κι αὐτὸ τὸ παριστάνει ὁ ἀπόστολος πού λέγει γι' αὐτούς: «ὁμολογοῦν ὅτι γνωρίζουν τὸν Θεό, ἀλλὰ μὲ τὰ ἔργα τὸν ἀρνοῦνται, ὄντας βδελυκτοὶ καὶ ἀπειθεῖς καὶ γιὰ κάθε ἔργο ἀγαθὸ ἀδόκιμοι»⁷². Ἐνας ἄλλος ἀπὸ τοὺς συναποστόλους λέγει: «δείξε μου τὴν πίστι σου ἀπὸ τὰ ἔργα σου»⁷³. Καὶ «ποιὸς εἶναι πιστός; ἂς δείξει ἀπὸ τὴν καλὴ ἀναστοφὴ τὰ ἔργα του»⁷⁴. Διότι ποιὸ εἶναι τὸ ὄφελος, ἂν κάποιος λέγῃ ὅτι ἔχει τὴν πίστι, ἀλλὰ δὲν ἔχη ἔργα; Μήπως μπορεῖ ἡ πίστις νὰ τὸν σώσῃ;⁷⁴ Καθόλου. Ἐσὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἓνας Θεὸς μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα· καλὰ κάμνεις· «ἀλλὰ καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουν καὶ φρίπτουν»⁷⁵, λέγοντας· Σὲ γνωρίζομε ποιὸς εἶσαι, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου»⁷⁶. τὰ δαιμόνια ὁμως εἶναι καὶ ἀντίθεα ἐξ αἰτίας τῆς πρὸς τὸν Θεὸ ἀντιθέσεως διὰ τῶν ἔργων.

33 Προσέχετε νὰ μὴ πάθετε τίποτε παρόμοιο πρὸς αὐτοὺς τοὺς κακόφρονες, δὲν ἐννοῶ βέβαια στὸ θέμα τῆς πίστεως, ἀλλὰ τῆς διαγωγῆς, σὰν αὐτὸ πού ἔπαθαν αὐτοὶ στὸ θέμα τῶν δογμάτων. Προσέχετε μὴ εὐρεθῆτε ὅπως αὐτοὶ ἐδῶ, πού, ἐνῶ τὸν τεχθέντα ἀπὸ τὴν παρθένο τὸν ὀνομάζουν Λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ πνοή του καὶ Χριστό, δηλαδή Θεάνθρωπο, ἔπειτα τὸν ἀποφεύγουν φρενοβλαβῶς καὶ τὸν ἀθετοῦν σὰν νὰ μὴ εἶναι Θεός· νὰ μὴ εὐρεθῆτε λοιπὸν καὶ σεῖς ἔτσι, νὰ λέγετε δηλαδή ὅτι οἱ ἀρετὲς καὶ οἱ εὐαγγελικὲς ἐντολὲς εἶναι δίκαιες καὶ ἀγαθές, ἔπειτα ὁμως νὰ τὶς ἀθετῆτε μὲ τὰ ἔργα σὰν νὰ μὴ εἶναι τέτοιες, καὶ νὰ δείχνετε ὅτι τὸ ὄντως ἀγαθὸ δὲν εἶναι ἀγαθὸ γιὰ σᾶς καὶ ὅτι τὸ ὄντως ἐπιθυμητὸ εἶναι ἀποφευκτέο.

34 Εἶπέ· Πῶς θὰ σὲ πιστεύσῃ κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀπιστοὺς, ὅταν λέγεις ὅτι πιστεύεις στὸν παρθένο πού ἐγεννήθηκε ἀπὸ Πατέρα μὲν παρθένο ἀχρόνως καὶ προαιωνίως, ἀπὸ μητέρα δὲ παρθένο ἀργότερα ἐγχρόνως, ἂν καὶ ὑπερφυῶς, ἀφοῦ οὔτε παρθενία ἀσκεῖς οὔτε καὶ σωφροσύνη βέβαια, ἀλλὰ στρέφῃσαι μανιωδῶς πρὸς τὶς ξένες γυναῖκες καὶ ἐπιδίδεσαι

75. Ἰακ. 2, 19.

76. Βλ. Μάρκ. 1, 24.

νος υίοποίητος εἶναι παραστήση διὰ τοῦ πνεύματος τῷ μέχρι
καὶ τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἐν ἐρήμῳ νηστεύσαντι καὶ διὰ βίου
νομοθετήσαντι τὴν ἐγκράτειαν; Πῶς ὁ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν
τῷ τὰ δίκαια κρίνειν καὶ πράττειν ἐγκελευομένῳ, ὁ ἀνελήμων
5 τῷ «γίνεσθε οἰκτίρμονες» λέγοντι «ὡς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν
τοῖς οὐρανοῖς οἰκτίρμων ἐστίν», ὁ ἀγαπῶν τὸν πλοῦτον τῷ
ταλανίζοντι τοὺς πλουτοῦντας, ὁ μὴ συμπάθειαν πρὸς τοὺς
πταίοντας καὶ μακροθυμίαν ἔτι δὲ πραότητα καὶ ἀνεξικακίαν
καὶ ταπεινώσιν ἐνδεικνύμενος τῷ διὰ τῶν ἔργων ἐπιδειξαμένῳ
10 καὶ προτρεψαμένῳ πρὸς ταῦτα διὰ τῶν λόγων, «μάθετε» γάρ,
φησὶν, «ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι προῶς εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ
εὐρήσετε ἀναύπασιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν», καί, «ἐὰν μὴ ἀφήτε
ἕκαστος τὰ παραπτώματα τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ἀπὸ τῶν καρ-
διῶν ὑμῶν, οὐδὲ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ἀφήσει τὰ πρα-
15 πτώματα ὑμῶν», ὅς καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σταυροῦ κρεμάμενος,
ὑπόδειγμα διδούς ἡμῖν ἑαυτὸν «μὴ στήσης», ἔλεγε πρὸς τὸν
Πατέρα, «τοῖς σταυρωταῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην»;

35 Ἄλλ' ἐρεῖ τις, «ἐκεῖνος Θεὸς ἦν, αὐτόθεν τῆς κακίας
ὑπερεξηρημένος»; Ἐχω πολλὰ πρὸς τοῦτο λέγειν, ἀλλ' οὐχ ὁ
20 καιρὸς συγχωρεῖ. Καὶ παρὰ σοῦ δὲ ὅμως ἡμεῖς οὐ τὴν θεϊκὴν,
ἀλλὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζητοῦμεν ἀρετὴν. Δὸς σὺ τὴν ἀρχὴν
ταύτης, ὁ δὲ Θεὸς παράσχηται τὴν τελείωσιν. Ἀπόστα τῆς κα-
κίας, ἐν τῇ χώρᾳ γενοῦ τῆς ἀρετῆς, ἐπιλαβοῦ τῶν ἔργων τῆς
μετανοίας, καὶ προσμένων παρὰ τοῦ Θεοῦ λήψη οὐ μόνον τῆς
25 ἀνθρωπίνης ἀρετῆς τὴν τελείωσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς προσκτήση
τὰς θεϊκὰς ὑπερφυῶς ἀρετὰς διὰ τῆς τοῦ θείου Πνεύματος
ἐνοικήσεως. Οὕτω γὰρ θεοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος. Ὁ γὰρ κολ-
λώμενος διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀρετῆς τῷ Θεῷ, ἐν Πνεῦμα μετὰ
τοῦ Θεοῦ γίνεται διὰ τῆς τοῦ θείου Πνεύματος χάριτος, ἥτις
30 μετὰ πάντων ὑμῶν εἶη πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

στήν ἀκολασία; Πῶς ὁ μεθύστακας καὶ κοιλιόδουλος θὰ παραστῆ ὡς υἱοθετημένος διὰ τοῦ Πνεύματος σ' αὐτὸν ποὺ ἐνήστευσε στήν ἔρημο ἕως καὶ σαράντα ἡμέρες καὶ ἐνομοθέτησε τὴν ἐγκράτεια διὰ βίου; Πῶς ἐκεῖνος ποὺ ἀγαπᾷ τὴν ἀδικία θὰ παραστῆ σ' αὐτὸν ποὺ παραγγέλλει νὰ κρίνωμε καὶ νὰ πράττωμε τὰ δίκαια, ὁ ἀσπλαχνος σ' αὐτὸν ποὺ λέγει «γίνεσθε οἰκτιρμονες ὅπως καὶ ὁ Πατέρας σας ὁ οὐράνιος εἶναι οἰκτήρων»⁷⁷, ὁ ἀγαπῶν τὸν πλοῦτο στὸν ταλανίζοντα τοὺς πλουσίους, ὁ στερούμενος συμπαθείας πρὸς τοὺς πταῖστες, καὶ μακριθυμίας καθὼς καὶ πραότητος καὶ ἀνεξικακίας καὶ ταπεινώσεως, πρὸν ἐκεῖνον ποὺ ἐπέδειξε διὰ τῶν ἔργων αὐτὲς τὶς ἀρετὲς καὶ προέτρεψε διὰ τῶν λόγων πρὸς αὐτὲς· διότι λέγει, «μάθετε ἀπὸ ἐμένα, ὅτι εἶμαι πρᾶος καὶ ταπεινὸς στήν καρδιά, καὶ θὰ εὕρητε ἀνάπαυσι γιὰ τὶς ψυχές σας»⁷⁸. καί, «ἂν δὲν ἀφήσετε ὁ καθένας τὰ παραπτώματα τῶν ἀδελφῶν σας ἀπὸ τὶς καρδιές σας, οὔτε ὁ Πατέρας σας ὁ οὐράνιος θ' ἀφήσῃ τὰ παραπτώματά σας»⁷⁹. ὁ ὁποῖος καὶ ὅταν ἦταν κρεμασμένος ἐπάνω στὸν σταυρό, δίδοντας μας τὸν ἑαυτό του ὑπόδειγμα, ἔλεγε πρὸς τὸν Πατέρα, «μὴ κρατήσης αὐτὴν τὴν ἁμαρτία γιὰ τοὺς σταυρωτὲς»⁸⁰.

35 Ἄλλὰ θὰ εἰπῆ κάποιος, 'ἐκεῖνος ἦταν Θεός, κι' ἔτσι ἦταν ἐκτὸς ἁμαρτίας'; Ἐχω πολλὰ νὰ εἰπῶ σ' αὐτό, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπιτρέπει ὁ καιρὸς. Καὶ ἀπὸ σένα ὅμως ἐμεῖς δὲν ζητοῦμε τὴ θεϊκὴ ἀλλὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀρετὴ. Δῶσε ἐσὺ τὴν ἀρχὴ τῆς, καὶ ὁ Θεὸς θὰ σοῦ προσφέρῃ τὴν τελείωσι. Ἀπομακρύσου ἀπὸ τὴν κακία, φθάσε στὴ χώρα τῆς ἀρετῆς, ἀνάλαβε τὰ ἔργα τῆς μετάνοιας, καὶ προσμένοντας ὄχι μόνο θὰ λάβῃς ἀπὸ τὸν Θεὸ τῆς ἀνθρώπινης ἀρετῆς τὴν τελείωσι, ἀλλὰ καὶ θ' ἀποκτήσης τὶς θεϊκὲς ἀρετὲς ὑπερφυῶς μὲ τὴν ἐνοίκησι τοῦ θείου Πνεύματος. Καθ' ὅσον ἔτσι θεοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος. Διότι ἐκεῖνος ποὺ προσκολλᾶται μὲ τὰ ἔργα τῆς ἀρετῆς στὸν Θεὸ γίνεται ἓνα πνεῦμα⁸¹ μὲ τὸν Θεὸ διὰ τῆς χάριτος τοῦ θείου Πνεύματος, ἢ ὁποῖα εἴθε νὰ εἶναι πάντοτε μαζὶ μὲ ὅλους σας, τώρα καὶ πάντοτε καὶ στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων. Γένοιτο.

80. Βλ. Λουκᾶ 23, 34. 81. Βλ. Α' Κορ. 6, 17.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΟΤΕ ΕΑΛΩ

- 1 Οὐ τὴν πρὸς ἐμὲ διάθεσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ
ψυχὴν σὴν ἀρίστην διάθεσιν ἀκριβῶς ἤδειν, ἐξ ὅτου τῷ μακα-
ρίῳ ἐκείνῳ Δαυίδ εἰδόν σε συνόντα καὶ ἠρτημένον τῆς ἐκείνου
ψυχῆς ἀγάπης ἀλύτοις ἄμμασιν. Ἄλλ' ἐπεὶ γράφειν οὐκ ἔχω,
5 σὺ δὲ γραμμάτων ἐμῶν ἐρᾶς καὶ μανθάνειν ἐκ τούτων ἀποδέχῃ
τὰ καθ' ἡμᾶς, δι' ἧς ὡς ὁρᾶς εὐπορῶ χειρὸς καὶ ὀπόση δύνα-
μις, νῦν ἐπιστελλῶ τῷ σῷ φιλοχρίστῳ τρόπῳ τὰ φίλα.
- 2 Ἦνίκα ἂν ἐκ πόλεως εἰς πόλιν μετάγωσι, τότε μόνον φύ-
λακας ἐφιστῶσιν ἡμῖν οἱ θάρβαροι. Τὰς μὲν ἀπὸ τούτων πρὸς
10 ἡμᾶς πεύσεις καὶ τὰς πρὸς ἐκείνους παρ' ἡμῶν ἀποκρίσεις καὶ
τὰς ἐκείνων αὐτῶν πρὸς ταύτας συγκαταθέσεις καὶ ἀπλῶς πάσας
τὰς κατὰ τὰς ὁδοὺς ὁμιλίας εἴ τις σχολὴν ἤγε γράφειν, ἡδὺς ἂν
ἦν ὅ,τι μάλιστα Χριστιανῶν ἀκοαῖς. Ἄλλ' ἡνίκα ἂν ἐπὶ τὴν ὠρι-
σμένην αὐτοῖς οἱ φύλακες εἰσαγάγωσι χώραν ἢ πόλιν, ἐπι-
15 στρέψαντες ἕκαστος εἰς τὰ οἴκεια, παροικεῖν τε καὶ περιμέναι
ἀφιαῖσιν ἡμᾶς ὅποι βουλοίμεθα καὶ οἷς βουλοίμεθα συντυγ-
χάνειν οἴμαι δὲ καὶ τοῦτο μὴ ἄνευ κρείττονος εἶναι προνοίας.
- 3 Ὡς οὖν καὶ κατὰ Νίκαιαν, ὡς ἔθος, ἀφήκαν, ἐπὶ τῆς τοῦ
Ἰακίνθου Μονῆς ναὸν ἱερὸν εὐρόντες καὶ φρέαρ ἡδὺ μεταξὺ
20 διαφόρων δένδρων καλὸν τεθηλότων καὶ μετὰ τῆς εὐπνοίας
καὶ τῆς σκιάς καὶ ἡσυχίας παρεχόντων μετρίαν, ἐκεῖ κατελύ-
σαμεν. Εὐθὺς οὖν ὁ τῆς κατὰ Θεὸν ἀγάπης κρατῆρ, ὁ Ταρω-
νεΐτης, ὡς ἡμᾶς ἤκει φθάσας τοὺς ἄλλους, αὐτόκλητος, αὐτο-

1. Εἶχε πάθει κάποια βλάβη τὸ χέρι του, πιθανῶς τὸ δεξιό. Βλ. στὴν εἰσαγωγή.

2. Στὴν ἐπιστολὴ Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν 19 διορθώνει τὸ «ἐκεῖ κατελύσαμεν» μὲ τὴν ἐπεξήγησι «μᾶλλον δὲ κατέλυσα», καὶ στὴ συνέχεια ἀναφέρεται στὴν τύχη τῶν ἄλλων συναιχμαλώτων του. Οἱ Θεσσαλονικεῖς ἐνδιεφέρονταν νὰ μάθουν καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους συμπατριῶτες των. Ὁ παρα-

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ

- 1 Ἐγνώριζα ἀκριβῶς ὄχι μόνο τὴ διάθεσί σου πρὸς ἐμένα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀριστη ψυχικὴ διάθεσί σου, ἀφ' ὅτου σὲ εἶδα νὰ εἶσαι μαζί μὲ τὸν μακάριον ἐκεῖνο Δαβὶδ καὶ συνδεδεμένο μὲ τὴν ψυχὴ ἐκείνου μὲ ἄλυστα δεσμὰ ἀγάπης. Ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν μπορῶ νὰ γράψω, καὶ ἐσὺ ἐπιθυμεῖς γράμματά μας καὶ θέλεις νὰ μαθαίνης τὰ σχετικὰ μὲ μᾶς ἀπ' αὐτὰ, τώρα στέλλω στὸν φιλόχριστο τρόπο σου τὰ φιλικὰ λόγια σ' ἐπιστολὴ γραμμὴν μὲ τὸ χέρι πού μου μένει, ὅπως βλέπεις, καὶ ὅσο μπορῶ¹.
- 2 Οἱ βάρβαροι μᾶς τοποθετοῦν φύλακες τότε μόνο, ὅταν μᾶς μεταφέρουν ἀπὸ πόλι σὲ πόλι. Τὶς ἐρωτήσεις λοιπὸν τούτων πρὸς ἐμᾶς κατὰ τὴ διάρκειά τῆς πορείας καὶ τὶς δικές μας ἀποκρίσεις πρὸς ἐκείνους, τὶς παρατηρήσεις ἐκείνων πρὸς αὐτὲς καὶ γενικὰ ὅλες τὶς συζητήσεις στοὺς δρόμους, ἂν εἶχε κανεὶς καιρὸ νὰ τὰ γράψῃ, θὰ ἦταν πολὺ εὐχάριστος στὰ αὐτιά τῶν Χριστιανῶν. Οἱ φύλακες ὅμως, ὅταν μᾶς εἰσαγάγουν στὴν περιοχὴ ἢ τὴν πόλι πού τοὺς ὠρίσθηκε, ἐπιστρέφοντας ὁ καθένας στὸν τόπο του, μᾶς ἀφήνουν νὰ κατοικοῦμε ἢ νὰ περιφερώμαστε ὅπου θέλομε καὶ νὰ συναστρεφώμαστε ὅποιους θέλομε· νομίζω ὅτι κι' αὐτὸ συμβαίνει ὄχι χωρὶς ἐπέμβασι μᾶς ἀνώτερης πρόνοιᾶς.
- 3 Ὅταν λοιπὸν, κατὰ τὴ συνήθεια, μᾶς ἄφησαν στὴ Νίκαια, εὗρήκαμε στὴ Μονὴ Ὑακίνθου ἱερὸ ναὸ καὶ δροσερὸ πηγᾶδι ἀνάμεσα σὲ θαλερὰ δένδρα, πού μὲ τὴν πνοὴ καὶ τὴ σκιά τοὺς παρεῖχαν πολλὴ ἡσυχία, καὶ ἐκεῖ κατελύσαμε². Ἀμέσως λοιπὸν ἦλθε σ' ἐμᾶς αὐτόκλητος καὶ αὐτοκέλευστος, προλαβαίνοντας τοὺς ἄλλους, τὸ δοχεῖο τῆς κατὰ Θεὸν ἀγάπης, ὁ Ταρωνεΐτης·

λήπτης τῆς παρούσας ἐπιστολῆς δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τοὺς ἄλλους, ἐπειδὴ προφανῶς δὲν ἦταν Θεσσαλονικεὺς.

κέλευστος· ἐπόθει γὰρ ποθοῦντας· καὶ ἐν ταῖς τρίβοις, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἐφαντάζετο ἡμᾶς εὐμενῶς. Ἐνεφορούμεθα δὴ τούτου ἕως παρῆν

4 Ὡς δὲ ἀπαίρων ἡμῖν ἀφήκεν ὃν αὐτὸς οἶδε φωτὸς ἐπώνυ-
5 μον ἄνδρα φίλον, μετ' αὐτοῦ τῇ ἐξῆς ἱστορήσων ἐξῆλθον τὴν ἀνατολικὴν καὶ οὖσαν καὶ καλουμένην τῆς πόλεως πύλην, ἐγγυτέρω τῶν ἄλλων οὖσαν. Ὡς οὖν μικρὸν προῆλθον τῆς πύλης (τί γὰρ δεῖ λέγειν οἰκοδομημάτων ὕψη καὶ κάλλη καὶ ὀχυρωμάτων; πάντα γὰρ ἡ πόλις αὕτη περιττῆ ταῦτα, κἂν νῦν ἀ-
10 χρεῖως)· ὡς οὖν μικρὸν προῆλθον, ὄρῳ κύβον ἐπὶ πεδιάδος ἐκ μαρμάρων ἐσκευασμένον καὶ οἶον εὐτρεπισμένον ἐπ' ἔργῳ. Καὶ δὴ τοὺς παρατυχόντας ἠρώτων εἴ τις χρεῖα τοῦ κύβου, τοῦ ἄστεως ἐκτὸς μὲν, ἐγγὺς δὲ οὕτως ἐτοίμου προτεθεμένου. Οἱ δὲ ἦν ὁ κύβος ἐπλήρου χρεῖαν διηγοῦντο. Καὶ πέρασ ὁ λόγος ἔλα-
15 βεν οὕτω, καὶ φωνῶν ἐκ τῆς τοῦ ἄστεως πύλης ὀλολυζόντων αἰσθόμενοι καὶ πρὸς τὸν ἦχον στραφέντες, ὡς εἶδομεν Τούρκων σύνταγμα νεκρὸν ἐκφερόντων καὶ βαδιζόντων εὐθὺ τοῦ κύβου, μετέστημεν ἡμεῖς, καὶ βαδιζόντες ἠρέμα τοσοῦτον ἀφιστάμεθα, ὅσον καὶ ὄραν καὶ ἀκούειν τὰ παρ' αὐτῶν πραττόμε-
20 να καὶ λεγόμενα.

5 Φθάσαντες οὖν ἐπὶ τὸν κύβον ἐκεῖνον, σιωπὴν ἔσχον βαθεῖαν ἅπαντες καὶ τὸ κιβώτιον, σινδόσιν ἐσταλμένον λευκαῖς, ὃ τὸν νεκρὸν ἐντὸς ἔφερε, συναράμενοι πλείους ἐπὶ τοῦ κύβου κοσμίως ἔθεντο. Εἶτα περιστάντες αὐτοὶ μέσον εἶχον τῶν παρ'
25 αὐτοῖς τασμιανῶν ἓνα (εἰώθασι δὲ καλεῖν οὕτω τοὺς ἀνακειμένους τῷ κατ' αὐτοὺς ἱερῷ). Τὰς χεῖρας οὖν οὕτως ἀνατείνας ἐβόησεν· οἱ δὲ ἐπεβόησαν. Καὶ τοῦτο πεποιήται τούτοις τρεῖς Εἶτα τὸ μὲν κιβώτιον ἐκεῖνο λαμβάνουσιν ἐπὶ χεῖρας καὶ πορρωτέρω φέρουσιν οἱ ταφῇ παραδώσοντες, τῶν δ' ἄλλων ἕκα-
30 στος μετὰ τῶν τασμιανῶν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰ ἴδια.

6 Τότε τοίνυν ἐπιστρέφομεν καὶ ἡμεῖς καὶ μετ' αὐτοὺς τὴν αὐτὴν εἰσερχόμεθα πύλην. Ἰδόντες δὲ τὸν τασμιάνην μετὰ καὶ

3. Σοφ. Σολ. 6, 16.

4. Τὸ ὄνομά του προφανῶς ἦταν Φώτιος.

διότι ἐποθοῦσε ἐμᾶς πού ποθοῦσαμε αὐτόν καί, σύμφωνα μὲ τὴ Γραφή, μᾶς ἐφантаζόταν μὲ εὐμένεια στοὺς δρόμους³. Τὸν ἐχορταίναμε λοιπὸν ὅσον καιρὸ παρευρισκόταν κοντά μας.

4 Ἄφοῦ κατὰ τὴν ἀναχώρησί του μᾶς ἄφησε τὸν ἄνθρωπο ποῦ ἐγνώριζε ὡς φίλον, τὸν ἐπώνυμο τοῦ φωτός⁴, τὴν ἐπόμενη ἡμέρα ἐβγῆκα μαζί του νὰ περιεργασθῶ τὴν πύλη τῆς πόλεως πού ἦταν καὶ ἐλεγόταν ἀνατολική, εὐρισκόμενη πλησιέστερα ἀπὸ τίς ἄλλες. Καθὼς λοιπὸν προχώρησα λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη (τί χρειάζεται ν' ἀναφέρω τὰ ὕψη καὶ τὰ κάλλη τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τὰ ὀχυρώματα; Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔχει μὲ περίσσεια ἡ πόλις, ἂν καὶ σήμερα τῆς εἶναι ἀχρειαστα)· καθὼς λοιπὸν προχώρησα λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη, βλέπω σ' ἓνα πεδίο κύβο κατασκευασμένο ἀπὸ μάρμαρα καὶ εὐπρεπισμένον κατὰ κάποιον τρόπο γιὰ χρησιμοποίηση. Τότε ἐρώτησα τοὺς παρευρισκόμενους, ποιὰ ἦταν ἡ χρεία τοῦ κύβου, πού ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλι ἀλλὰ πλησίον τῆς, τόσο εὐπρεπισμένος καὶ ἔτοιμος. Ἐκεῖνοι ἀνέφεραν, ποιὰ ἦταν ἡ χρεία τοῦ κύβου. Καὶ πρὶν τελειώσῃ ὁ λόγος, ἀκούσαμε φωνές ἀνθρώπων πού ἐθρηνοῦσαν ἀπὸ τὴν πύλη τῆς πόλεως· στραφέντες πρὸς τὸν ἦχο, εἶδαμε μία ὀμάδα βαρβάρων νὰ ἐκφέρουν ἓνα νεκρὸ καὶ νὰ βαδίζουν πρὸς τὸν κύβο· τότε ἐμεῖς μετακινηθήκαμε καὶ βαδίζοντας ἀργὰ ἀπομακρυνθήκαμε ἀπὸ αὐτοὺς τόσο, ὥστε καὶ νὰ βλέπουμε καὶ ν' ἀκοῦμε τὰ πρᾶττόμενα καὶ λεγόμενα ἀπ' αὐτούς.

5 Ὅταν λοιπὸν ἔφθασαν στὸν κύβο ἐκεῖνον ἐσιώπησαν ὅλοι· ἐσήκωσαν πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς τὸ κιβώτιο τὸ στολισμένο μὲ λευκὰ σινδόνια, πού ἔφερε τὸν νεκρὸ, καὶ τὸ ἀπέθεσαν ἐπάνω στὸν κύβο. Ἐπειτα, ἀφοῦ ἔκαμαν κύκλο, ἔβαλαν στὴ μέση ἓνα ἀπὸ τοὺς τασιμάνες τους (ἔτσι ἀποκαλοῦν αὐτοὶ ἐκείνους πού ἐπιμελοῦνται τὸ ἱερό τους). Αὐτὸς λοιπὸν ἐσήκωσε ἐπάνω τὰ χέρια καὶ ἐβόησε, ἐνῶ ἐκεῖνοι ἐπεβόησαν. Κι' αὐτὸ ἔγινε τρεῖς φορές. Ἐπειτα ἐπῆραν στὰ χέρια ἐκεῖνο τὸ κιβώτιο καὶ τὸ ἐπῆγαν παραπέρα αὐτοὶ πού θὰ τὸ παρέδιδαν στὴν ταφή, ἐνῶ ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς ἄλλους μαζί μὲ τοὺς τασιμάνες ἐπιστρέφουν στὰ σπίτια τους.

6 Τότε λοιπὸν ἐπιστρέφομε κι' ἐμεῖς καὶ εἰσερχόμαστε κατὰ πόδας ἀπὸ τὴν ἴδια πύλη. Καθὼς εἶδαμε τὸν τασιμάνη νὰ κάθε-

τινων ἄλλων ὑπὸ τὴν σκιάν καθεσθέντα τῆς πύλης, ὡς καὶ τῆς εὐκρασίας τοῦ ἀέρος ἀπολαύσειν κατὰ καιρὸν - Ἰούλιος γὰρ ὁ μὴν ἦν -, ἀντικρὺ μετὰ Χριστιανῶν συνεκαθίσσαμεν καὶ ἡμεῖς Ἡρόδμη οὖν ἐκεῖ καθεζόμενος εἶ τις εἶδησιν ἀμφοτέρων ἔχει
5 τῶν διαλέκτων ὧν ἐδεόμην. Ἐπεὶ οὖν παρῆν, ἠξίωσα τοῦτον ὡς ἀπ' ἐμοῦ τοῖς Τούρκοις εἶπεῖν «ὅτι μὲν καλὸν τὸ παρ' ὑμῶν ἐκτὸς τελεσθὲν οἶδα· ὑπὲρ γὰρ τοῦ τεθνηκότος καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἢ παρ' ὑμῶν γέγονε βοή· πρὸς τίνα γὰρ ἕτερον; Ἀποδέχομαι δὲ μαθεῖν καὶ τὸ παρ' ὑμῶν πρὸς τὸν Θεὸν λαληθὲν».

10 Ὁ δὲ τασιμάνης, ἐρμηνεῖ τῷ αὐτῷ χρησάμενος, ἔφη· «Συγγνώμην ἠτήσάμεθα τῷ προκειμένῳ παρὰ Θεοῦ τῶν κατὰ ψυχὴν οἰκείων σφαλμάτων».

7 Ὑπολαβὼν, «εὗγε», εἶπον ἐγὼ· «ἀλλ' ὁ κριτῆς πάντως ἔχει καὶ τὴν συγγνώμην παρέχει· κριτῆς δὲ καὶ καθ' ὑμᾶς παν-
15 τὸς ἀνθρώπων γένους ὁ Χριστὸς ἦξει. Οὐκοῦν πρὸς ἐκείνον δεῖ τὰς τοιαύτας βοὰς καὶ τὰς εὐχὰς ἀναπέμπειν. Ἄρ' οὖν καὶ ὑμεῖς τοῦτον ὡς Θεὸν ἐπικαλεῖσθε, καθάπερ ἡμεῖς, εἰδότες ἀδιαίρετον ὄντα τοῦ Πατρὸς ὡς ἔμφυτον αὐτοῦ Λόγον;».

20 Ὁ δὲ τασιμάνης «Δουλὸς ἐστί», φησί, «Θεοῦ καὶ ὁ Χριστός».

Ἐγὼ δὲ πρὸς αὐτὸν πάλιν· «Ἀλλὰ τοῦτο δεῖ σκοπεῖν, ὃ βέλτιστε, ὅτι κρινεῖ, καθάπερ καὶ ὑμεῖς φατε, ζῶντας καὶ νεκροὺς ἀναστάντας ἐν τῇ μελλούσῃ παρουσίᾳ αὐτοῦ. Ἀβραὰμ δέ, ὁ ὑμέτερος προπάτωρ, ὡς καὶ ὑμεῖς ἀνάγραπτον ἔχετε (τὰ
25 γὰρ μωσαϊκὰ στέργειν ἰσχυρίζεσθε) καὶ παρ' Ἑβραίοις ὄραν ἐστὶ φυλαττόμενον ὁ γοῦν Ἀβραὰμ πρὸς τὸν Θεὸν φησιν ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν;». Ὡστε ὁ μέλλον κρινεῖν πᾶσαν τὴν γῆν αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, ὁ καὶ κατὰ τὸν προφήτην Δανιὴλ βασιλεὺς τοῦ παντός τε καὶ διὰ παντός».

30 Ὁ δὲ τασιμάνης, ὡς ἐδόκει, δυσχεράνας καὶ σιγήσας μικρὸν ἤρξατο πλατύτερον λέγειν· συνήχθησαν γὰρ καὶ Χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι πλείους πρὸς τὴν ἀκρόασιν· ἤρξατο οὖν

5. Ἐδῶ χρειάζεται διερμηνεύς, διότι ὁ τασιμάνης ἀγνοοῦσε τὴν ἑλληνικήν.

6. Πρβλ. Β' Τιμ. 4, 1· Α' Πέτρ. 4, 5. 7. Γεν. 18, 25. 8. Βλ. Δαν. 7, 26.

ται κάτω ἀπὸ τὴν σκιά τῆς πύλης μαζί μὲ μερικοὺς ἄλλους, ὥστε ν' ἀπολαύση καὶ τὴν εὐκρασία τοῦ ἀέρος στὸν κατάλληλο καιρὸ - διότι ὁ μῆνας ἦταν Ἰούλιος -, ἐκαθήσαμε κι' ἐμεῖς ἀπέναντί τους μαζί μὲ Χριστιανοὺς. Ἐρώτησα τότε ἐκεῖ, καθὼς ἐκαθόμουν, ἂν γνωρίζη κανεὶς τὶς δύο γλῶσσες ποὺ ἐχρειαζόμουν.⁵ ὄντας λοιπὸν κάποιος, τὸν παρεκάλεσα νὰ εἰπῆ ἐκ μέρους μου στοὺς Τούρκους· «Γνωρίζω ὅτι ἦταν καλὸ αὐτὸ ποὺ ἐτελέσατε ἐκεῖ ἔξω· διότι ἡ βοή ἐκ μέρους σας ἔγινε ὑπὲρ τοῦ ἀποθανόντος καὶ πρὸς τὸν Θεὸ (διότι πρὸς ποιὸν ἄλλον μποροῦσε νὰ γίνη;) Ἐπιθυμῶ ὅμως νὰ μάθω καὶ τί ἦταν αὐτὸ ποὺ ἐλέχθηκε ἀπὸ σᾶς ἐκεῖ πρὸς τὸν Θεό».

Ὁ τασιμάνης τότε εἶπε, χρησιμοποιοῦντας τὸν ἴδιο διερμηνέα· «Ἐξηγήσαμε ἀπὸ τὸν Θεὸ συγγνώμη ὑπὲρ τοῦ προκειμένου νεκροῦ γιὰ τὰ ψυχικὰ του σφάλματα».

7 Ἐγὼ παίρνοντας πάλι τὸν λόγο εἶπα· «Εὔγε· ἀλλὰ πάντως ὁ κριτὴς ἔχει καὶ τὴ δικαιοδοσία νὰ παράσχη συγγνώμη, καὶ ὡς κριτὴς, καὶ κατὰ τὴ δική σας θρησκεία, ὀλοκλήρου τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων θὰ ἔλθῃ ὁ Χριστός. Ἐπομένως πρὸς ἐκεῖνον πρέπει νὰ ἀναπέμπῃ κανεὶς αὐτὲς τὶς βοές καὶ τὶς εὐχές. Ἄραγε καὶ σεῖς αὐτὸν ἐπικαλεῖσθε ὡς Θεόν, ὅπως κι' ἐμεῖς, γνωρίζοντας ὅτι εἶναι ἀδιαίρετος τοῦ Πατρὸς ὡς ἔμφυτος Λόγος του;

Ὁ τασιμάνης τότε εἶπε· «Δοῦλος τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ ὁ Χριστός».

Καὶ ἐγὼ εἶπα πάλι πρὸς αὐτόν· «Ἀλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ προσέχη κανεὶς, ὃ θαυμάσιε, ὅτι θὰ κρίνη, ὅπως καὶ σεῖς βεβαιῶντε, ζωντανούς καὶ νεκρούς⁶, ποὺ θὰ ἀναστηθοῦν κατὰ τὴ μέλλουσα παρουσία του. Ὁ δὲ Ἄβραάμ, ὁ προπάτοράς σας, ὅπως καὶ σεῖς τὸ ἔχετε γραμμένο (διότι ἰσχυρίζεσθε ὅτι ἀποδέχεσθε τὰ μωσαϊκὰ) καὶ ὅπως εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ ἰδοῦμε φυλασσόμενο ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους· ὁ Ἄβραάμ λοιπὸν λέγει πρὸς τὸν Θεό· ἔσθ' ἵνα ποὺ κρίνεις ὅλη τὴ γῆ δὲν θὰ κάμῃς κρίσι;⁷ Ὡστε ἐκεῖνος ποὺ πρόκειται νὰ κρίνη ὅλη τὴ γῆ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ποὺ καὶ κατὰ τὸν προφήτη Δανιὴλ εἶναι βασιλεὺς τοῦ παντός καὶ διαπαντός⁸.

Ὁ τασιμάνης τότε ἐφάνηκε νὰ δυσανασχετῆ καὶ ἀφοῦ ἐσιώπησε γιὰ λίγο ἄρχισε νὰ λέγῃ ἐκτενέστερα· διότι συγκεντρώθηκαν περισσότεροι Χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι γιὰ ν' ἀκού-

λέγειν ὅτι στέργουσιν αὐτοὶ τοὺς προφήτας πάντας καὶ τὸν Χριστὸν καὶ τὰ τέσσαρα βιβλία τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ καταβάντα, ἐν οἷς ἔστι καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τελευτῶν, ἐπιστρέψας πρὸς ἐμὲ τὸν λόγον, «ὕμεῖς δέ», φησί, «πῶς οὐ πιστεύετε τὸν ἡμέτερον προφήτην καὶ τὸ τούτου βιβλίον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ αὐτὸ καταβάν;».

8 Πρὸς αὐτὸν δ' ἐγὼ πάλιν «Ἔθος ἡμῖν ἔστι καὶ ὑμῖν ἐκ παλαιοῦ καὶ χρόνου καὶ νόμου θεβαιωθέν, ἄνευ μαρτυριῶν μηδὲν ὡς ἀληθὲς παραδέχεσθαι. Διτταὶ δέ εἰσιν αἱ μαρτυρίαι: 10 ἢ γὰρ ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἢ παρὰ προσώπων ἀξιοπίστων. Μωυσῆς μὲν οὖν σημεῖοις καὶ τέρασιν Αἴγυπτον ἐπαίδευσε, θάλασσαν ἔσχισε ῥάβδῳ καὶ πάλιν ἤνωσεν, ἄρτον ὕσεν ἐξ οὐρανοῦ· καὶ τί δεῖ τᾶλλα λέγειν, πιστοῦ καὶ παρ' ἡμῖν ὄντος τοῦ Μωυσέως; οὔτος γὰρ καὶ ὑπὸ 15 Θεοῦ ὡς πιστὸς μεμαρτύρηται δοῦλος, ἀλλ' οὐχ υἱὸς οὐδὲ λόγος. Εἶτα καὶ κατὰ πρόσταγμα θεῖον εἰς ὄρος ἀνέβη καὶ ἐτελεύτησε καὶ προσετέθη τοῖς πρὸ αὐτοῦ Ὁ δὲ Χριστὸς μετὰ τῶν ἑξαισίων ὧν εἰργάσατο πολλῶν καὶ μεγάλων, καὶ παρ' αὐτοῦ Μωυσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν μαρτυρεῖται καὶ μόνος 20 ἐξ αἰῶνος Λόγος εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ παρ' ὑμῶν λέγεται, καὶ μόνος χωρὶς ἀνδρὸς ἐκ παρθένου γεγέννηται, καὶ μόνος ἐξ Ἐλαιῶνος εἰς οὐρανὸν ἀναληφθεὶς ἐκεῖ διαμένει, ὡς καὶ παρ' ὑμῶν ὁμολογεῖται. Διὰ ταῦτα τοίνυν ἡμεῖς πιστεύομεν τῷ Χριστῷ καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ αὐτοῦ. Τὸν δὲ Μεχούμετ οὔτε παρὰ τῶν 25 προφητῶν εὐρίσκομεν μαρτυρούμενον οὔτε τι ξένον εἰργασμένον καὶ ἀξιόλογον πρὸς πίστιν ἐνάγον. Διὰ τοῦτο οὐ πιστεύομεν αὐτῷ οὐδὲ τῷ παρ' αὐτοῦ βιβλίῳ».

Ὁ δὲ τασμάνης δῆλος μὲν ἦν δυσχεραίνων, ἀπελογεῖτο δὲ ὁμῶς λέγων «Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένον ἦν περὶ τοῦ 30 Μωάμεθ, καὶ ὑμεῖς ἐξεκόψατε τοῦτο. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄκρας

9. Τὰ τέσσαρα βιβλία εἶναι ἢ Πεντάτευχος, τὸ Ψαλτήριον, τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸ Κοράνιον.

10. Πρὸβλ. Ψαλμ. 134, 9.

12. Βλ. Ἐξ. 16, 4.

11. Ἐξ. 14, 16ῆ.

13. Βλ. Ἀριθμ. 12, 7.

σουν. Ἄρχισε λοιπὸν νὰ λέγῃ ὅτι αὐτοὶ δέχονται ὅλους τοὺς προφήτες καὶ τὸν Χριστὸ καὶ τὰ τέσσερα βιβλία ποὺ κατέβηκαν ἀπὸ τὸν Θεό, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα εἶναι καὶ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ⁹. Στὸ τέλος, γυρίζοντας τὸν λόγο πρὸς ἐμένα, λέγει· «Ἔσεῖς ὅμως πῶς δὲν δέχεσθε τὸν δικό μας προφήτη, οὔτε πιστεύετε στὸ βιβλίο του, ποὺ καὶ αὐτὸ κατέβηκε ἀπὸ τὸν οὐρανό;

8 Τότε ἐγὼ εἶπα πάλι πρὸς αὐτόν· «Ἐπάρχει καὶ σὲ σᾶς καὶ σὲ μᾶς συνήθεια, βεβαιωμένη ἀπὸ παλαιὸ χρόνο καὶ νόμο, νὰ μὴ παραδεχῶμαστε τίποτε ὡς ἀληθινὸ χωρὶς μαρτυρίες. Οἱ μαρτυρίες δὲ εἶναι διπλές· ἢ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἔργα καὶ τὰ πράγματα ἢ ἀπὸ ἀξιόπιστα πρόσωπα. Ὁ Μωυσῆς λοιπὸν ἐπαίδευσεν τὴν Αἴγυπτο μὲ σημεῖα καὶ τέρατα¹⁰, ἔσχισε τὴ θάλασσα μὲ ράβδο καὶ τὴν ἔνωσε πάλι¹¹, ἔβρεξε ἄρτον ἀπὸ τὸν οὐρανό¹². ἀλλὰ τί χρειάζεται νὰ εἰπῶ τὰ ἄλλα, ἀφοῦ ὁ Μωυσῆς εἶναι καὶ γιὰ σᾶς ἀξιόπιστος; Διότι αὐτὸς μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς πιστὸς δοῦλος¹³, ἀλλὰ ὄχι ὡς υἱὸς οὔτε ὡς Λόγος. Ἐπειτα κατὰ θεῖο πρόσταγμα ἀνέβηκε στὸ ὄρος καὶ ἀπέθανε καὶ προστέθηκε στοὺς προγόνους του¹⁴. Ὁ Χριστὸς ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πολλὰς καὶ μεγάλας θαυματουργίες ποὺ ἐπετέλεσε, μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Μωυσῆ αὐτόν καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους προφήτες· καὶ μόνος ἀνὰ τοὺς αἰῶνες αὐτὸς λέγεται καὶ ἀπὸ σᾶς ἐπίσης ὅτι εἶναι Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ μόνος στοὺς αἰῶνες ἐγεννήθηκε χωρὶς ἄνδρα ἀπὸ παρθένο, καὶ μόνος στοὺς αἰῶνες ἀναλήφθηκε ἀπὸ τὸν Ἑλαιῶνα στὸν οὐρανὸ καὶ διαμένει ἐκεῖ ἀθάνατος, ὅπως καὶ σεῖς ὁμολογεῖτε. Γι' αὐτὸ λοιπὸν ἐμεῖς πιστεύομε στὸν Χριστὸ καὶ τὸ Εὐαγγέλιό του. Τὸν Μωάμεθ ὅμως δὲν τὸν εὐρίσκομε οὔτε ἀπὸ τοὺς προφήτες νὰ μαρτυρῆται οὔτε κάτι θαυμάσιο καὶ ἀξιόλογο καὶ ὁδηγητικὸ πρὸς τὴν πίστι νὰ ἔχῃ ἐπιτελέσει. Γι' αὐτὸ δὲν πιστεύομε σ' αὐτόν οὔτε στὸ ἀπὸ αὐτόν προερχόμενον βιβλίο.

Ὁ τασιμάνης τότε, ἂν καὶ ἦταν φανερὸ ὅτι δυσανασχετοῦσε ἀπ' αὐτά, ὅμως ἀποκρίθηκε ὡς ἐξῆς· «Ἦταν γραμμένο γιὰ τὸν Μωάμεθ στὸ Εὐαγγέλιο, ἀλλὰ ἔσεῖς τὸ ἀπαλείψατε¹⁵.

14. Βλ. Δευτ. 32, 49-50.

15. Βλ. Κοράνιον 61, 6.

ἀνατολῆς ἐξελθὼν ἡλίου, μέχρι καὶ τῆς αὐτοῦ δύσεως, ὡς ὀ-
 ρᾶς, νικῶν κατήντησεν».

9 Ἐγὼ δὲ πρὸς αὐτὸν ἔφην· «Τοῦ μὲν παρ' ἡμῖν Εὐαγγελί-
 ου οὐδὲν οὐδέποτε παρ' οὐδενὸς ἐξεκόπη Χριστιανῶν οὐδέ
 5 μεταπεποιήται. Ἄραι γὰρ ἐπὶ τούτῳ κεῖνται βαρεῖαι καὶ φοι-
 κωδέσταται, καὶ ὁ τολμῶν ἐκκόψαι ἢ μετασκευάσαι τι, τοῦ
 Χριστοῦ μᾶλλον αὐτὸς ἐκκόπτεται. Πῶς οὖν Χριστιανῶν ἄν-
 τισ τοῦτο πεποιήκεν; Ἄλλὰ καὶ αἱ πολλαὶ καὶ διάφοροι διάλε-
 κτοι μάρτυρες, πρὸς ἃς ἐξ ἀρχῆς εὐθύς μετελήφθη τὸ τοῦ
 10 Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, οὐδὲ κατὰ μίαν μόνην τὴν ἀρχὴν γε-
 γραμμένον. Ἔστι δὲ καὶ παρὰ πολλοῖς ἑτερόφροσιν, οὓς ἡμεῖς
 καλοῦμεν αἰρετικούς, ὧν τινες ἔστιν ἃ συμφωνοῦντες ὑμῖν,
 οὐδὲν τοιοῦτον ἔχουσι δεικνύειν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Καὶ παρ'
 αὐτοῖς δὲ τοῖς σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐξ ἀρχῆς ἀντειπεῖν ἐγχειρή-
 15 σασι, πολλοὶ δὲ καὶ οὗτοι, οὐδὲν οὐδαμοῦ τοιοῦτον εὔρηται.
 Ἔστι δὲ καὶ τὰ ἐναντία φανερῶς ἰδεῖν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ
 Χριστοῦ· πῶς ἂν οὖν τοῖς ὑπεναντίοις ἐπεμαρτύρησε; Πρὸς δὲ
 τούτοις οὐδὲν ἂν εὔρει τις τῶν ἀπάντων ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τῆς
 ἀληθείας, ὃ μὴ καὶ τοῖς θείοις προεμαρτύρηται προφήταις
 20 εἰ οὖν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένον ἦν ὃ λέγεις περὶ τοῦ
 Μεχούμετ, καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένον προὑπῆρχεν
 ἄν.

10 «Ἐξ ἀνατολῆς δὲ κινήσας μέχρι δύσεως διῆλθε νικῶν,
 ἀλλὰ πολέμῳ καὶ μαχαίρᾳ καὶ φόνοις καὶ λεηλασίαις καὶ
 25 ἀνδραποδισμοῖς ἀνθρώπων καὶ ἀνδροκτασίαις, ὧν οὐδὲν ἐκ
 τοῦ Θεοῦ τοῦ ὄντος ἀγαθοῦ προηγουμένως ἐστί. Τί δέ; καὶ
 Ἀλέξανδρος οὐκ ἐκ δύσεως κινήσας τὴν ἀνατολὴν ὑπηγάγε-
 το πᾶσαν; Ἄλλὰ καὶ ἄλλοι ἄλλοτε πολλοὶ πολέμῳ καὶ δυνα-
 στεία καὶ τῆς οἰκουμένης ἐπεκράτησαν ἀπάσης. Οὐδενὶ δὲ
 30 τούτων οὐδὲν γένος τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐνεπίστευσαν, ὡς ὑμεῖς
 τῷ Μεχούμετ».

11 Ἐν δὲ τούτοις πρὸς ὀργὴν ἤδη τοὺς Τούρκους κινουμέ-
 νους ἰδόντες οἱ Χριστιανοί, κατένευσάν μοι καταπαῦσαι τὸν
 λόγον Ἐγὼ δ' ἰλαρύνων αὐτούς, ὑπομειδιάσας πρὸς τὸν τασι-

Ἄλλὰ ἐπὶ πλέον αὐτός, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἄκρα ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, ὅπως βλέπεις, ἔφθασε νικητὴς μέχρι καὶ τῆ δύσι του».

9 Ἐγὼ τότε τοῦ εἶπα: «Στὸ δικό μας Εὐαγγέλιο δὲν ἀποκόπηκε ποτὲ τίποτε ἀπὸ κανένα Χριστιανὸ οὔτε τροποποιήθηκε καθόλου. Διότι ὑπάρχουν γι' αὐτὸ βαρειές καὶ φρικωδέστατες κατάρτες, καὶ ὅποιος τολμήσῃ νὰ ἀποκόψῃ ἢ νὰ διασκευάσῃ κάτι, μᾶλλον αὐτὸς ἀποκόπτεται ἀπὸ τὸν Χριστὸ¹⁶. Πῶς λοιπὸν μπορούσε κάποιος Χριστιανὸς νὰ κάμῃ αὐτό; Ἄλλὰ μάρτυρες εἶναι καὶ πολλὲς καὶ διάφορες διάλεκτοι, στὶς ὁποῖες μεταφράσθηκε εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δὲν ἐγράφηκε σὲ μία μόνο. Ὑπάρχει δὲ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ καὶ σὲ πολλοὺς ἑτεροδόξους, τοὺς ὁποῖους ἡμεῖς ὀνομάζομε αίρετικούς καὶ τῶν ὁποίων μερικοὶ σὲ ὠρισμένα θέματα συμφωνοῦν μὲ σᾶς, ἀλλ' ὅμως δὲν ἔχουν νὰ δείξουν τίποτε τέτοιο στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ. Ἐπίσης καὶ ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἀντιτάχθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ, καὶ εἶναι πολλοὶ αὐτοί, δὲν δείχνεται τίποτε παρόμοιο. Μπορεῖ μάλιστα νὰ εὔρη κανεῖς στὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὰ ἀντίθετα φανερά: πῶς λοιπὸν θὰ ἐπιβεβαίωνε τοὺς ἀντίθετους; Ἐπὶ πλέον στὸ Εὐαγγέλιο τῆς ἀλήθειας δὲν ὑπάρχει τίποτε, ποὺ νὰ μὴ ἔχη προλεχθῆ καὶ ἀπὸ τοὺς θεῖους προφήτες: ἂν λοιπὸν ἦταν γραμμένο στὸ Εὐαγγέλιο αὐτὸ ποὺ λέγεις γιὰ τὸν Μωάμεθ, θὰ ἦταν γραμμένο ἀπὸ πρὶν καὶ στοὺς προφήτες.

10 »Ἐφθασε βέβαια ὁ Μωάμεθ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ, νικητὴς μέχρι τῆ δύσι τοῦ ἡλίου, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἐπέτυχε μὲ πόλεμο καὶ μάχαιρα, μὲ λεηλασίες καὶ ἀνδραποδισμοὺς καὶ ἀνθρωποκτονίες, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τίποτε δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀγαθὸ Θεό. Τί δηλαδή, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ δύσι, δὲν ὑπέταξε ὅλη τὴν ἀνατολὴ; Ἄλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἄλλοτε μὲ τὶς ἐκστρατεῖες τῶν ἐπεκράτησαν σὲ ὅλη τὴν οἰκουμένη. Κανένα ὅμως γένος δὲν ἐμπιστεύθηκε τὶς ψυχές του σὲ κάποιον ἀπ' αὐτούς, ὅπως ἐσεῖς στὸν Μωάμεθ».

11 Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο οἱ παριστάμενοι Χριστιανοί, βλέποντας τοὺς Τούρκους νὰ παροργίζονται, μοῦ ἔκαναν νόημα νὰ σταματήσω τὸν λόγο. Ἐγὼ τότε, στρέφοντας τὸν λόγο πρὸς τὸ εὐχάριστο, εἶπα πάλι σ' αὐτοὺς χαμογελώντας πρὸς τὸν τασιμάνη: «Βέ-

μάνην ἔλεγον πάλιν· «Εἰ κατὰ τοὺς λόγους συνεφωνοῦμεν, ἐνὸς ἂν ἦμεν δόγματος». Ἀλλ' ὁ νοῶν νοεῖτω τῶν εἰρημένων τὴν δύναμιν

Εἷς δέ τις ἐκείνων ἔφη· «Ἔστιν ὅτε συμφωνήσομεν ἀλλήλοις».

Καὶ ἐγὼ συνεθέμην Ἀλλὰ τί τοῦτο ἔφην πρὸς τοὺς νῦν ζῶντας; Συνετέθην γὰρ μνησθεῖς τῆς τοῦ ἀποστόλου φωνῆς· «ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει», καὶ τὰ ἐξῆς τοῦτο δ' ἔσται πάντως ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ Χριστοῦ.

12 10 Ἐν τούτοις διελύθη τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ σύλλογος Τὰ δ' ἐν ταῖς ἐξῆς γράφειν ὁ μὲν λογισμὸς ἐθέλει, ἡ δὲ χεὶρ οὐκ ἰσχύει Καὶ ταῦτα γὰρ δι' ὑμᾶς ἔγραψα τοῦ ποθοῦντας, ἵνα μὴ πάντα λιπῶν λυπῶ.

17. Πρὸβλ. Ματθ. 19, 12.

18. Φιλιπ. 2, 10 πρὸβλ. Ρωμ. 14, 11.

βαια, ἂν συμφωνούσαμε στὰ λόγια, θὰ ἀνήκαμε σ' ἓνα δόγμα». Ἐνῶς ἀπὸ ἐκείνους τότε εἶπε· «Θὰ ἔλθῃ κάποτε ὁ καιρὸς πού θὰ συμφωνήσωμε ματαξὺ μας».

Ἐγὼ συμφώνησα καὶ εὐχήθηκα νὰ ἔλθῃ τὸ ταχύτερο ἐκεῖνος ὁ καιρὸς. Ἄλλὰ γιατί τὸ εἶπα αὐτὸ πρὸς αὐτοὺς πού τώρα ζοῦν; Διότι συμφώνησα, ἐπειδὴ θυμήθηκα τὰ λόγια τοῦ ἀποστόλου, ὅτι «στὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ θὰ κάμψῃ κάθε γόνατο»¹⁸ καὶ τὰ ὑπόλοιπα. Καὶ αὐτὸ θὰ συμβῇ ὀπωσδήποτε κατὰ τὴν δευτέρη παρουσία τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο διαλύθηκε ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἡ συνάθροισις. Τὸ νὰ γράψω ὅμως τὰ ἐπόμενα, ὁ λογισμὸς βέβαια τὸ θέλει, τὸ χέρι ὅμως δὲν μπορεῖ¹⁹. Κι' αὐτὰ τὰ ἔγραψα γιὰ σᾶς πού τὸ ποθεῖτε γιὰ νὰ μὴ σᾶς στενοχωρήσω παραλείποντας τὰ πάντα

19. Ἐλέχθη καὶ ἄλλοῦ, ὅτι ὁ Γρηγόριος εἶχε ὑποστῆ κάποια παράλυσι τοῦ χεριοῦ του.

ΔΙΑΛΕΞΙΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΘΕΟΥΣ ΧΙΟΝΑΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΙΑΤΡΟΥ ΤΟΥ ΤΑΡΩΝΕΙΤΟΥ

- 1 Ἦλθον οἱ Χιόνας, φησίν, ὀρισμῶ τοῦ αὐθέντου τῶν
Τούρκων εἰς τὸ διαλεχθῆναι τῷ μητροπολίτῃ. Ἐφοβήθησαν
οὖν κινηθῆναι τὸν λόγον ἔμπροσθεν ἐκείνου καὶ κατὰ πρῶ-
τον μετεχειρίσθησαν καὶ ἐμὲ καὶ τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς πλη-
5 σιάζοντας τὸν αὐθέντην τῶν Τούρκων ιδίως, ἵνα μὴ λαλη-
θῶσιν ὅλως περὶ τῶν τοιούτων ὡς οὖν οὐκ ἠδυνήθησαν κα-
τασκευάσαι τοῦτο, πάλιν μετετεχειρίσθησαν, ἵνα κἂν μηδὲν
λαληθῶσιν ἐνώπιον τοῦ αὐθέντου αὐτῶν, ὃ καὶ ἐποίησαν. Καὶ
ᾤρισεν ἐκεῖνος ἄρχοντας οὐκ ὀλίγους καὶ τινα Παλαπᾶνον
10 λεγόμενον, καὶ ἦλθον ἅμα τοῖς Χιόνας ἔνθα ὁ μητροπολίτης
εὗρίσκετο. Καὶ ἐκαθίσαμεν ὁμοῦ.
- 2 Ἦρξαντο οὖν οἱ Χιόνας λαλεῖν πολλὰ πολλά. Τὸ δὲ κε-
φάλαιον τοῦ λόγου τούτων ἦν ὅτι· «Ἡμεῖς ἠκούσαμεν δέκα
λόγους, οὓς γεγραμμένους κατήγαγεν ὁ Μωυσῆς ἐν πλαξὶ
15 λιθίναις, καὶ οἶδομεν ὅτι ἐκείνους κρατοῦσιν οἱ Τούρκοι· καὶ
ἀφήκαμεν ἅπερ ἐφρονοῦμεν πρότερον καὶ ἦλθομεν πρὸς
αὐτοὺς καὶ ἐγενόμεθα καὶ ἡμεῖς Τούρκοι».
- 3 Εἶπον οὖν οἱ ἄρχοντες πρὸς τὸν μητροπολίτην ἵνα ἀπο-
λογήσῃται. Καὶ ἤρξατο οὕτως Ἐμοὶ οὐκ ἔπρεπεν ἀπολογη-
20 θῆναι νῦν πρῶτον, ὅτι πρὸς τὸ ὕψος καὶ μέγεθος τῆς τοῦ
ἐμοῦ Χριστοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τίς
εἰμι ἐγὼ ὑπεραπολογεῖσθαι, μέρος ὧν αὐτῆς τὸ ἐλάχιστον καὶ
σχεδὸν οὐδέν· δεύτερον, ὅτι καὶ οἱ ἄρχοντες, οἱ καὶ ὡς κριταὶ
προκαθήμενοι, πρόσκεινται τῷ μέρει τῶν ἀντιδίκων καὶ οὐκ

ΔΙΑΛΕΞΙΣ
ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΘΕΟΥΣ ΧΙΟΝΕΣ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΑΤΡΟ ΤΑΡΩΝΕΙΤΗ

- 1 Ἦλθαν οἱ Χιόνες, λέγει, μετὰ ἀπό ὄρισμό τοῦ αὐθέντη τῶν Τούρκων γιά νά συζητήσουν μέ τόν μητροπολίτη. Ἐφοβήθη-
καν λοιπόν νά γίνη ἡ συζήτησις μπροστά σ' ἐκεῖνον· καί στήν
ἀρχή ἐχρησιμοποίησαν κι' ἐμένα καί τόν ἀρχιερέα καί ὅσους
πλησιάζουν ἰδιαιτέρως τόν αὐθέντη τῶν Τούρκων, γιά νά μὴ
γίνη καμμιά συζήτησις γι' αὐτὰ τὰ θέματα. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν
κατώρθωσαν νά τὸ ἐπιτύχουν, πάλι προσπᾶθησαν νά μὴ γίνη
τουλάχιστον ἡ συζήτησις μπροστά στὸν αὐθέντη τους, πράγμα
ποῦ ἐπέτυχαν. Καί ὥρισεν ἐκεῖνος ἀρκετοὺς ἄρχοντες, μεταξὺ
τῶν ὁποίων κάποιον ποῦ ὠνομαζόταν Παλαπᾶνος· καί ἦλθαν
μαζὶ μέ τοὺς Χιόνες ἐκεῖ ὅπου εὐρισκόταν ὁ μητροπολίτης· καί
ἐκαθήσαμε μαζί.
- 2 Ἄρχισαν λοιπόν οἱ Χιόνες νά μακρηγοροῦν. Τὸ οὐσιῶδες
μέρος τοῦ λόγου των ἦταν· «Ἐμεῖς ἀκούσαμε γιά δέκα λόγους,
τοὺς ὁποίους κατέβασε ὁ Μωυσῆς γραμμένους σὲ λίθινες πλά-
κες, καί ξέρουμε ὅτι τοὺς κρατοῦν οἱ Τούρκοι· ἀφήσαμε λοιπόν
ὅσα ἐπιστεύαμε πρωτύτερα καί ἦλθαμε πρὸς αὐτοὺς καί ἐγίνα-
με κι' ἐμεῖς Τούρκοι».
- 3 Εἶπαν λοιπόν οἱ ἄρχοντες πρὸς τόν μητροπολίτη ν' ἀπο-
κριθῆ. Καί ἄρχισε ὡς ἑξῆς· Ἐγὼ δὲν ἔπρεπε ν' ἀποκριθῶ τώρα·
Πρῶτα, διότι ποιός εἶμαι ποῦ θὰ ἀπολογηθῶ ἀντάξια πρὸς τὸ
ὑψος καί τὸ μέγεθος τῆς καθολικῆς καί ἀποστολικῆς Ἐκκλη-
σίας τοῦ Χριστοῦ μου, ἀφοῦ εἶμαι ἐλάχιστο μέρος της καί σχε-
δὸν τίποτε; δεύτερον, διότι καί οἱ ἄρχοντες, ποῦ κάθονται ὡς
κριτές, πρόσκεινται πρὸς τὸ μέρος τῶν ἀντιδίκων καί δὲν εἶναι

ἐνὶ πρέπον ἵνα δεικνύω εἰς τὰ παρ' αὐτῶν ἀντιλεγόμενα τὰ δικαιώματα τῆς εὐσεβείας, ἅπερ ἐστὶν ἡ θεόπνευστος Γραφή καὶ μάλιστα τὰ διβλία τῶν προφητῶν· τρίτον, ὅτι καὶ παραδεδομένος εἰς αἰχμαλωσίαν εἰμί καὶ γινώσκω παρὰ τοῦ Κυρίου 5 καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὅτι μετὰ τὸ παραδοθῆναι ἐρωτώμενος οὐκ ἀπεκρίνετο.

4 Ὅμως ἐπειδὴ ὀρίζει τοῦτο ὁ μέγας ἀμηνῶς, καὶ καταλαμβάνω ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ αὐθεντικὴν γνῶσιν (τοῦ γὰρ δούλου καὶ τοῦ τιχόντος ἐστὶ τὸ γινώσκειν περὶ ἐνὸς δό- 10 γματος, καὶ τοῦτο μόλις, ὁ δὲ αὐθέντης καὶ ταῦτα ὁ ἔχων εἰς ἐξουσίαν ἑαυτοῦ πολλὰ γένη ἀναγκαῖόν ἐστι γινώσκειν περὶ παντὸς δόγματος καὶ μετὰ ἀληθείας), διὰ τοῦτο θέλω εἰπεῖν περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας ὅτι ἂν δῶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου. Καὶ τοῦτο ποιήσω οὐ πρὸς τοὺς 15 Χιόνας ἀπολογούμενος οὗτοι γὰρ καὶ ἀφ' ὧν ἤκουσα πρότερον περὶ αὐτῶν καὶ ἀφ' ὧν νῦν λέγουσιν Ἑβραῖοι ὄντες ἀναφαίνονται, ἀλλ' οὐ Τοῦρκοι· ἐμοὶ δὲ νῦν οὐ πρὸς Ἑβραίους ὁ λόγος. Τὸ γοῦν μυστήριον τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας οὕτως ἔχει.

5 20 Μόνος ὁ Θεὸς ἐστίν, ὁ αἰεὶ ὢν καὶ διαμένων εἰς τοὺς αἰῶνας ἀναρχος, ἀτελεύτητος, ἀτρεπτος, ἀναλλοίωτος, ἀτμητος, ἀσύγχυτος, ἀπεριόριστος. Πᾶν δὲ κτίσμα φθαρτόν ἐστι καὶ τρεπτόν· καὶ αὕτη δὲ ἡ ἀρχὴ τροπὴ ἐστίν, ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἐλθοῦσα. Αὐτὸς γοῦν ὁ Θεός, ὁ μόνος ἀναρ- 25 χος, οὐκ ἐστίν ἄλογος· αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ μόνος ἀναρχος, οὐκ ἐστίν ἄσοφος. Ὡστε ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ἡ γὰρ Σοφία ἐν Λόγῳ καὶ χωρὶς Λόγου Σοφία οὐκ ἐστίν. Εἰ οὖν ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Λόγος ἢ ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ, λοιπὸν ἦν ὅτε ἦν ὁ Θεὸς ἄλογός τε καὶ ἄσοφος, ὅπερ ἀσεβές ἐστίν 30 καὶ ἀδύνατον· ὥστε ἀναρχός ἐστι καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ οὐδέποτε χωρίζεται αὐτοῦ.

6 Ἄλλ' οὐδὲ Λόγος εὐρίσκεται ποτε χωρὶς Πνεύματος, ὁ καὶ ὑμεῖς οἱ Τοῦρκοι ὁμολογεῖτε· τὸν γὰρ Χριστὸν λέγοντες εἶναι Θεοῦ Λόγον, καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἶναι τοῦτον λέγετε,

πρέπον νὰ παρουσιᾶζω στὰ ἀντιλεγόμενά τους τὰ δικαιώματα τῆς εὐσέβειας¹, πὺ εἶναι ἡ θεόπνευστη Γραφή καὶ μάλιστα τὰ βιβλία τῶν προφητῶν· τρίτον, διότι εἶμαι παραδομένος στὴν αἰχμαλωσία καὶ γνωρίζω ἀπὸ τὸν Κύριο καὶ Θεὸ καὶ σωτῆρα μας Ἰησοῦ Χριστό, ὅτι μετὰ τὴν παράδοσί του δὲν ἀποκρινόταν σὶς ἐρωτήσεις².

4 Ἐπειδὴ ὅμως ἔτσι ὀρίζει ὁ μέγας ἀμηρᾶς, καὶ καταλαβαίνω ὅτι ὁ Θεὸς τοῦ ἔδωσε αὐθεντικὴ γνῶσι (διότι τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἀπλωϊκοῦ ιδιότης εἶναι νὰ γνωρίζη γιὰ ἓνα δόγμα, κί' αὐτὸ μὲ δυσκολία, ἐνῶ ὁ αὐθέντης, καὶ μάλιστα ἐκεῖνος πὺ ἔχει ὑπὸ τὴν ἐξουσία του πολλὰ γένη, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ γνωρίζη γιὰ κάθε δόγμα καὶ μὲ ἀκρίβεια), γι' αὐτὸ ἐπιθυμῶ νὰ εἰπῶ γιὰ τὴ θρησκεία μας, ὅ,τι δώση ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀνοίγοντας τὸ στόμα μου³. Κί' αὐτὸ θὰ τὸ κάμω ὄχι γιὰ ν' ἀπολογηθῶ πρὸς τοὺς Χιόνες· διότι αὐτοί, ἀπὸ ὅσα ἄκουσα πρωτύτερα γι' αὐτοὺς καὶ ἀπὸ ὅσα λέγουν οἱ ἴδιοι τώρα, φαίνονται νὰ εἶναι Ἑβραῖοι καὶ ὄχι Τοῦρκοι, καὶ ἐγὼ τώρα δὲν συζητῶ μὲ Ἑβραίους. Τὸ μυστήριον λοιπὸν τῆς εὐσέβειάς μας ἔχει ὡς ἑξῆς.

5 Μόνον ὁ Θεὸς ὑπάρχει, ὁ πάντοτε ὑπάρχων καὶ διαμένων στοὺς αἰῶνες ἀναρχος, ἀτελεύτητος, ἀτρεπτος, ἀναλλοίωτος, ἀτμητος, ἀσύγχυτος, ἀπεριόριστος. Κάθε κτίσμα ὅμως εἶναι φθαρτὸ καὶ τρεπτὸ· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἀρχὴ εἶναι τροπὴ πὺ ἦλθε ἀπὸ τὸ μὴ ὄν στὸ εἶναι. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Θεός, ὁ μόνος ἀναρχος, δὲν εἶναι ἄλογος· αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ μόνος ἀναρχος, δὲν εἶναι ἄσοφος. Ὡστε ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ Σοφία τοῦ Θεοῦ· διότι ἡ Σοφία εἶναι μὲ Λόγο, καὶ χωρὶς Λόγο δὲν ὑπάρχει Σοφία. Ἄν λοιπὸν ὑπῆρχε κάποτε κατάστασις, κατὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπῆρχε ὁ Λόγος ἢ ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ, ἄρα ὑπῆρχε κατάστασις κατὰ τὴν ὁποία ὁ Θεὸς ἦταν ἄλογος καὶ ἄσοφος, πράγμα πὺ εἶναι ἀσεβὲς καὶ ἀδύνατο. Ὡστε καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀναρχος καὶ ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ δὲν χωρίζεται ποτὲ ἀπὸ αὐτόν.

6 Ἄλλὰ οὔτε Λόγος εὐρίσκεται ποτὲ χωρὶς Πνεῦμα, πράγμα πὺ ὁμολογεῖτε καὶ σεῖς οἱ Τοῦρκοι. Διότι, λέγοντας ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι Λόγος τοῦ Θεοῦ, λέγετε ὅτι εἶναι καὶ Πνεῦμα τοῦ

2. *Ματθ.* 27, 12· *Μάρκ.* 14, 60-61· *Λουκᾶ* 23, 9. Πρὸβλ. *Νικηφ.* *Γρηγορᾶ*, ἐνθ. ἀνωτέρω.
3. *Ἐφεσ.* 5, 19.

ὡς μηδέποτε τοῦ ἁγίου Πνεύματος χωριζόμενον. Ἔχει γοῦν ὁ Θεὸς καὶ Λόγον καὶ Πνεῦμα ἀνάρχως καὶ ἀχωρίστως σὺν αὐτῷ ὄντα καὶ διαμένοντα· οὐ γὰρ ἦν ποτε ὁ Θεὸς οὐδ' ἔσται ἄπνους ἢ ἄλογος Ἐν γοῦν τὰ τρία καὶ τὰ τρία ἓν. Ἐχων δὲ ὁ
 5 Θεὸς Λόγον καὶ Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἡμεῖς ἔχομεν οὕτω καὶ αὐτὸς ἔχει, εἰς ἀέρα διαλυόμενα, ἀλλὰ θεοπρεπῶς καὶ ὡς ἐν παραδειγματι· καθάπερ τὸ ἀπαύγασμα τοῦ ἡλίου γεννᾶται ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἡ ἀκτίς τοῦ ἡλίου ἐκπορεύεται ἀπ' αὐτοῦ καὶ μέχρις ἡμῶν καταβαίνει καὶ οὐδέποτε χωρίζεται ἀπὸ τοῦ δίσκου
 10 οὔτε τὸ ἀπαύγασμα οὔτε ἡ ἀκτίς, διὸ καὶ ταῦτα λέγοντες ἡλίον οὐ λέγομεν ἕτερον παρὰ τὸν ἓνα· οὕτω καὶ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ λέγοντες Θεὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἄλλον Θεὸν ἀνάρχως καὶ αἰδιῶς σὺν ἀνάρχῳ Λόγῳ καὶ Πνεύματι θεωρούμενον. Καὶ οὕτως ἡμᾶς πιστεύειν καὶ ὁμολογεῖν αὐτὸς ὁ
 15 Χριστὸς ἐδίδαξεν, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος

7 Οὐ μόνον δὲ ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ Μωυσῆς ἐν τῇ δεκαλόγῳ, ὃν ὑμεῖς οἱ Χιῶναι προβάλλεσθε· διὰ τοῦτο «Κύριος ὁ Θεὸς Κύριος εἷς ἐστίν»⁴ εἶπε, τρεῖς εἰπὼν τὸν ἓνα (δὶς γὰρ εἶπε τὸ Κύριος», μίαν δὲ τὸ «Θεός»), ἵνα δείξῃ τὰ τρία ἓν καὶ τὸ ἓν
 20 τρία. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀρχῆς θέλων δεῖξαι ὁ Μωυσῆς ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Λόγον ἔχει καὶ Πνεῦμα καὶ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺν αὐτοῖς εἷς ἐστὶ Θεός, δημιουργὸς πάντων τῶν κτιστῶν, «εἶπε», φησὶν, «ὁ Θεὸς γενηθήτω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς»· εἶπε, «βλαστησάτω ἡ γῆ», καὶ ἐβλάστησε· καὶ ἵνα μὴ λέγω κατὰ μέρος, καθὼς
 25 φησιν ὁ Δαβὶδ, «πάντα ὁ Θεὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν». Αὐτὸ γοῦν τὸ «εἶπεν ὁ Θεὸς καὶ ἐγενήθησαν» δείκνυσιν ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει Λόγον - οὐ γὰρ ἔστι χωρὶς Λόγου λέγειν - καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἐγένετο πάντα τὰ κτιστά. Ὡστε αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος πρὸ πάντων τῶν κτισμάτων ἦν καὶ ἄκτιστός ἐστιν. Ἄκτιστος
 30 δὲ ὢν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, πῶς οὐχὶ Θεός, Μόνος γὰρ ὁ Θεὸς ἄκτιστός ἐστιν.

8 Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου διδάσκων ἡμᾶς ὁ Μωυσῆς, «ἐνέπνευσε», φησὶν, «ὁ Θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν». Διὰ

4. Δευτ. 6, 4.

5. Γέν. 1, 3.

6. Γέν. 1, 12.

Θεοῦ, ἀφοῦ ποτὲ δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Ἐχει λοιπὸν ὁ Θεὸς καὶ Λόγο καὶ Πνεῦμα πού ὑπάρχουν καὶ διαμένουν μαζί μὲ αὐτὸν ἀνάρχως καὶ ἀχώριστως· διότι ὁ Θεὸς δὲν ἦταν ποτὲ οὔτε θὰ εἶναι ἄπνους καὶ ἄλογος. Ἐνα λοιπὸν εἶναι τὰ τρία καὶ τὰ τρία ἓνα. Ἐχοντας δὲ ὁ Θεὸς Λόγο καὶ Πνεῦμα, δὲν τὰ ἔχει καὶ αὐτὸς ὅπως τὰ ἔχομε ἐμεῖς, διαλυόμενα στὸν ἀέρα, ἀλλὰ κατὰ τρόπο θεοπρεπῆ καὶ παραδειγματικό· ὅπως τὸ ἀπαύγασμα τοῦ ἡλίου γεννιέται ἀπ' αὐτὸν καὶ ἡ ἀκτίς τοῦ ἡλίου ἐκπορεύεται ἀπ' αὐτὸν καὶ κατεβαίνει ἕως ἐμᾶς καὶ ποτὲ δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὸν δίσκο οὔτε τὸ ἀπαύγασμα οὔτε ἡ ἀκτίς, καὶ γι' αὐτὸ, ὅταν λέγωμε αὐτὰ ἡλιο, δὲν λέγομε ἄλλον ἡλιο, ἀλλὰ τὸν ἓνα, ἔτσι λέγοντας Θεὸ καὶ τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, δὲν λέγομε ἄλλον Θεό, ἀλλὰ τὸν ἓνα, τὸν ἐνθεωρούμενο ἀνάρχως καὶ αἰδίως μαζί μὲ τὸν ἀναρχο Λόγο καὶ τὸ ἀναρχο Πνεῦμα. Ἐτσι μᾶς ἐδίδαξε νὰ πιστεύωμε καὶ νὰ ὁμολογοῦμε ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ.

7 Καὶ ὄχι μόνον ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ Μωυσῆς στὸν δεκάλογο, τὸν ὁποῖο προβάλλετε σεῖς οἱ Χιόνες, γι' αὐτὸ εἶπε «Κύριος ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας Κύριος»⁴, λέγοντας τρεῖς φορές τὸν ἓνα (διότι δύο φορές εἶπε τὸ Κύριος καὶ μία φορὰ τὸ Θεός), γιὰ νὰ δείξη τὰ τρία ἓνα καὶ τὸ ἓνα τρία. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχῆ, θέλοντας νὰ δείξη ὁ Μωυσῆς ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει καὶ Λόγο καὶ Πνεῦμα, καὶ μέσα σ' αὐτὰ καὶ μαζί μὲ αὐτὰ εἶναι ἓνας Θεός, δημιουργὸς ὅλων τῶν κτιστῶν, λέγει, «εἶπε ὁ Θεός· ἄς γίνῃ φῶς, καὶ ἔγινε φῶς»⁵. εἶπε, «ἄς βλαστήσῃ ἡ γῆ, καὶ ἐβλάστησεν»⁶. καὶ γιὰ νὰ μὴ τὰ διηγοῦμαι ἓνα ἓνα, ὅπως λέγει ὁ Δαβὶδ, «τὰ πάντα εἶπε ὁ Θεός, καὶ ἔγιναν»⁷. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ «εἶπε ὁ Θεός καὶ ἔγιναν» δείχνει ὅτι ὁ Θεός ἔχει Λόγο - διότι δὲν μπορεῖ νὰ εἰπῆ κάποιος χωρὶς λόγο - καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἔγιναν ὅλα τὰ κτιστά. Ὡστε αὐτὸς ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ ὅλα τὰ κτίσματα καὶ εἶναι ἄκτιστος. Ἀφοῦ ὅμως εἶναι ἄκτιστος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, πῶς δὲν εἶναι Θεός; Διότι μόνον ὁ Θεός εἶναι ἄκτιστος.

8 Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο διδάσκοντάς μας ὁ Μωυσῆς λέγει· «ἐνέπνευσε ὁ Θεός στὸ πρόσωπό του πνοὴ ζωῆς, καὶ ἔγινε ὁ ἄνθρωπος ψυχὴ ζωντανή»⁸. Μὲ τὸν λόγο λοιπὸν «ἐνέπνευσε ὁ

7. Ψαλμ. 32, 9-148, 5.

8. Γέν. 2, 7.

γούν τοῦ εἰπεῖν «ἐνέπνευσεν ὁ Θεός, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος», ἔδειξεν ὅτι ἔχει ὁ Θεός καὶ Πνεῦμα, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦτο δημιουργόν ἐστι· δημιουργός δὲ τῶν ψυχῶν, μόνος ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰώβ φησι· «Πνεῦμα Κυρίου τὸ ποιήσάν με».

9 5 Βουλομένου δὲ τοῦ Θεσσαλονίκης συνείρειν καὶ τὰς ἄλλας τῶν προφητῶν μαρτυρίας καὶ μάλιστα ἐκείνας δι' ὧν δείκνυται ὅτι καὶ τὴν ἀνακαινίσιν τῶν τε ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου παντός ὁ Θεός διὰ τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἐργάζεται, ὡς καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει, «ἀπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἰάσατο αὐτοὺς ἀπὸ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν»· καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν, «ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμα σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» τὰ τοιαῦτα τοῦ Θεσσαλονίκης ἤδη λέγειν ἀρξαμένου, ἐνεπόδισαν ἐκεῖνοι, πάντων ἅμα καὶ τῶν περιεστηκότων εἰπόντων πρὸς 15 αὐτόν· Ταῦτα ἃ λέγεις ἀληθῆ εἰσι καὶ οὐκ ἐνὶ δυνατὸν ἄλλως ἔχειν.

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης πάλιν πρὸς αὐτοὺς· Οὐκοῦν ὁ Θεός τρία, καὶ τὰ τρία ταῦτα εἷς ἐστι Θεός καὶ δημιουργός.

Οἱ δὲ πάλιν, εἴτε θεία δυνάμει πρὸς τοῦτο κινήθentes, 20 εἴτε διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἀντειπεῖν, συνετέθησαν πάλιν εἰπόντες· Οὕτως ἐδείχθη καὶ οὕτως ἔχει τὸ ἀληθές καὶ οὕτω στέργομεν καὶ ἡμεῖς.

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε· Καλόν· δόξα τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ οὕτως εὐδοκήσαντι.

10 25 Οἱ δὲ Ἄλλὰ τοῦτο ἡμῖν εἶπέ, πῶς τὸν Χριστὸν λέγετε Θεόν, ἄνθρωπον ὄντα καὶ γεννηθέντα ὡς ἄνθρωπον;

Κἀκεῖνος πάλιν· Ὁ Θεός οὐ μόνον παντοκράτωρ καὶ παντοδύναμός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ δίκαιος, ὡς ὁ προφήτης Δαβὶδ φησι· «δίκαιος ὁ Θεός ἡμῶν καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησε» «καὶ 30 οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ». Οὐδὲν οὖν Θεοῦ ἔργον, ὃ μὴ καὶ τὴν δικαιοσύνην ἔχη μεθ' ἑαυτοῦ· καὶ καθάπερ ἡ τοῦ ἡλίου ἀκτίς ἅμα καὶ τὴν ζωογόνον δύναμιν ἔχει καὶ τὸ φῶς καὶ τὴν θερμὴν, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια μεθ' ἑαυτῆς καὶ τὴν

9. Ἰώβ 33, 4. 10. Ψαλμ. 106, 20. 11. Ψαλμ. 103, 30.

12. Ἀνεπαίσθητα ὁ Γρηγόριος τοὺς ἔσυρε νὰ ὁμολογήσουν πίστι στὴν Τριάδα.

Θεὸς καὶ ἔγινε ὁ ἄνθρωπος», ἔδειξε ὅτι ἔχει ὁ Θεὸς καὶ Πνεῦμα καὶ ὅτι τὸ Πνεῦμα αὐτὸ εἶναι δημιουργό· δημιουργὸς δὲ τῶν ψυχῶν εἶναι μόνον ὁ Θεός. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἰώβ λέγει, «Πνεῦμα Κυρίου εἶναι αὐτὸ πού με ἐποίησε»⁹.

9 Καὶ ἐνῶ ὁ Θεσσαλονίκης ἤθελε νὰ προσθέσῃ καὶ τὶς ἄλλες μαρτυρίες τῶν προφητῶν καὶ μάλιστα ἐκεῖνες διὰ τῶν ὁποίων δεικνύεται ὅτι ὁ Θεὸς καὶ τὴν ἀνακαίνισι τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅλου τοῦ κόσμου ἐπιτελεῖ διὰ τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ὅπως λέγει καὶ ὁ Δαβίδ, «ἀπέστειλε τὸν Λόγο του καὶ τοὺς ἐθεράπευσε ἀπὸ τὶς διεφθαρμένες πράξεις τους»¹⁰· καὶ ἄλλου πάλι, «θὰ ἀποστείλῃς τὸ Πνεῦμα σου, καὶ θὰ κτισθοῦν, καὶ θ' ἀνακαινίσῃς τὸ πρόσωπο τῆς γῆς»¹¹. ἐνῶ λοιπὸν ὁ Θεσσαλονίκης ἄρχισε ἤδη νὰ λέγῃ αὐτὰ τὰ πράγματα, τὸν ἐμπόδισαν ἐκεῖνοι, διότι ὅλοι μαζὶ καὶ οἱ παρισταμένοι τοῦ εἶπαν· Αὐτὰ πού λέγεις εἶναι ἀληθινὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικά!

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε πάλι πρὸς αὐτοὺς· Ἐπομένως ὁ Θεὸς εἶναι τρία, καὶ τὰ τρία αὐτὰ εἶναι ἓνας Θεὸς καὶ δημιουργός.

Ἐκεῖνοι δὲ πάλι, εἴτε κινούμενοι ἀπὸ θεία δύναμι εἴτε μὴ μπορώντας νὰ προβάλουν ἀντίρρηση, συμφώνησαν πάλι λέγοντας· Ἔτσι ἐδείχθηκε, ἔτσι εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ ἔτσι πιστεύομε κι' ἐμεῖς¹².

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε· Καλὸ, δόξα τῷ Θεῷ μας πού ἔτσι εὐδόκησε.

10 Ἐκεῖνοι δὲ εἶπαν· Ἀλλὰ τοῦτο εἶπέ μας, πῶς τὸν Χριστὸ τὸν λέγετε Θεό, ἐνῶ εἶναι ἄνθρωπος πού ἐγεννήθηκε ὡς ἄνθρωπος;

Καὶ ἐκεῖνος ἀπήντησε· Ὁ Θεὸς ὄχι μόνον εἶναι παντοκράτωρ καὶ παντοδύναμος, ἀλλὰ καὶ δίκαιος, ὅπως λέγει ὁ προφήτης Δαβίδ· «δίκαιος εἶναι ὁ Θεὸς μας καὶ ἀγάπησε τὶς δικαιοσύνες»¹³ «καὶ δὲν ὑπάρχει σ' αὐτὸν ἀδικία»¹⁴. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν κανένα ἔργο τοῦ Θεοῦ πού δὲν ἔχει μαζὶ του καὶ τὴ δικαιοσύνη· καὶ ὅπως ἡ ἀκτὶς τοῦ ἡλίου ἔχει μαζὶ της καὶ τὴ ζωογόνο δύναμι καὶ τὸ φῶς ἔχει τὴ θερμῆ, ἔτσι καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ

13. Ψαλμ 10, 7.

14. Ψαλμ 91, 16.

θείαν δύναμιν ἔχει καὶ τὴν δικαιοσύνην. Πλάσας οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς καὶ ζῆν κατὰ τὴν αὐτοῦ θείαν ἐντολὴν προστάξας, ἐπειδήπερ οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἐκὼν ὑπακούσας ὑπετάγη τῷ Διαβόλῳ καὶ ἡμαρτε τὴν θείαν ἐν-
 5 τολὴν παραβάς, καὶ θανάτῳ δικαίως κατεδικάσθη, οὐκ ἦν Θεοῦ μετὰ δυναστείας ρύσασθαι τὸν ἄνθρωπον ἐκ τούτου· ἠδίκησε γὰρ ἂν οὕτω τὸν Διάβολον, μετὰ βίας ἀφελὼν τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὸν ἄνθρωπον, ὃν οὐκ ἔλαβε βία. Ἀλλὰ καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου κατελύετο βία καὶ δυναστεία τοῦ
 10 Θεοῦ ἐλευθεροῦντος τοῦτον, ὅπερ οὐκ ἦν Θεοῦ, καταλύειν τὸ οἰκεῖον ἔργον. Ἦν οὖν ἀναγκαῖον γενέσθαι ἄνθρωπον ἀναμάρτητον καὶ ἀναμαρτήτως ζῆσαι καὶ οὕτω βοηθῆσαι τῷ ἐθελουσίως ἁμαρτόντι ἀνθρώπῳ. «Οὐδεὶς δέ», φησί, «ἀναμάρτητος, οὐδ' ἂν ἡμέρα μία ἢ ζωὴ αὐτοῦ ὑπάρχη»· καὶ ὁ
 15 προφήτης Δαυὶδ, «ἐν ἀνομίαις», φησί, «συνελήφθην καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου».

11 Διὰ τοῦτο ὁ μόνος ἀναμάρτητος Λόγος τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου γίνεται καὶ ἐκ παρθένου γεννᾶται καὶ φωνῇ ἐξ οὐρανῶν μαρτυρεῖται πατρικῇ· καὶ παρὰ τοῦ Διαβόλου πει-
 20 ράζεται καὶ πολεμεῖται καὶ νικᾷ τὸν πειράζοντα· καὶ δι' ἔργων καὶ λόγων καὶ θαυμάτων μεγάλων δείκνυσι καὶ πιστοῦται τὴν πίστιν καὶ τὴν πολιτείαν τῆς σωτηρίας. Καὶ οὕτως αὐτὸς ὁ ἀνευθύνως καὶ ἀναμαρτήτως ζήσας τῶν ὑπευθύνων ἡμῶν ἀναδέχεται τὰ πάθη μέχρι θανάτου, ἵνα καὶ εἰς
 25 τὸν ἄδην καταβάς σώσῃ κακεῖ τοὺς πιστεύσαντας.

12 Βουλομένου δὴ πάλιν ἐνταῦθα τοῦ Θεσσαλονίκης καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου λέγειν καὶ τὰς παρὰ τῶν προφητῶν μαρτυρίας ἐπιφέρειν, δι' ὧν Θεὸς τε ὧν ὁ Χριστὸς δείκνυται καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς εἶναι μαρτυρεῖται ὁ
 30 ἐνανθρωπήσας ἐκ τῆς παρθένου καὶ παθὼν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἀναστὰς καὶ τᾶλλα πάντα, θορυβήσαντες ἐπέσχον αὐτὸν οἱ Τοῦρκοι λέγοντες Πῶς λέγεις ὅτι ἐγεννήθη ὁ Θεὸς καὶ ἐχώ-

15. Ἰωβ 14, 4-5. 16. Ψαλμ. 50, 7.

17. Βλ. Ματθ. 3, 17· Μάρκ. 1, 11· Λουκᾶ 3, 22.

ἔχει μαζί της καὶ τὴ θεία δύναμι καὶ τὴ δικαιοσύνη. Ἐφοῦ λοιπὸν ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπο μὲ προορισμὸ τὰ ἀγαθὰ ἔργα καὶ τὸν πρόσταξε νὰ ζῆ σύμφωνα μὲ τὴ θεία ἐντολὴ του, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὑποτάχθηκε στὸν Διάβολο μὲ ἐκούσια ὑπακοή καὶ παραβαίνοντας τὴ θεία ἐντολὴ ἀμάρτησε καὶ καταδικάσθηκε δίκαια σὲ θάνατο, δὲν ἦταν ταιριαστὸ στὸν Θεὸ νὰ λυτρώσῃ τὸν ἄνθρωπο ἀπ' αὐτὸν κατὰ τρόπο δυναστικό· διότι ἔτσι θὰ ἀδικοῦσε τὸν Διάβολο, ἀποσπώντας μὲ βία ἀπὸ τὰ χέρια του τὸν ἄνθρωπο, τὸν ὁποῖο ἐκεῖνος δὲν ἔλαβε μὲ τὴ βία. Ἄλλὰ, ἂν ὁ Θεὸς ἐλευθέρωνε τὸν ἄνθρωπο μὲ βία καὶ καταναγκασμὸ, θὰ καταλυόταν καὶ τὸ αὐτεξούσιο τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὲν ἦταν ἄξιο τοῦ Θεοῦ νὰ καταλύσῃ τὸ ἔργο του. Ἦταν λοιπὸν ἀναγκαῖο νὰ γίνῃ ἓνας ἄνθρωπος ἀναμάρτητος καὶ νὰ ζῆσῃ ἀναμάρτητα, ὥστε ἔτσι νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπο πού ἀμάρτησε μὲ τὴ θέλησί του. Διότι λέγει, «κανεῖς δὲν εἶναι ἀναμάρτητος, ἔστω καὶ ἂν ἡ ζωὴ του διαρκέσῃ μόνο μία ἡμέρα»¹⁵, καὶ ὁ προφήτης Δαβὶδ ἐπίσης, «μέσα σὲ ἀνομίες ἔγινε ἡ σύλληψίς μου καὶ σὲ ἁμαρτίες μὲ ἐκνοφόρησε ἡ μητέρα μου»¹⁶.

11 Γι' αὐτὸ ὁ μόνος ἀναμάρτητος Λόγος τοῦ Θεοῦ γίνεται υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου· γεννᾶται ἀπὸ παρθένο καὶ μαρτυρεῖται ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς μὲ τὴν πατρικὴ φωνή¹⁷· πειράζεται¹⁸ καὶ πολεμεῖται ἀπὸ τὸν Διάβολο καὶ νικᾷ τὸν πειραστή· μὲ ἔργα καὶ λόγια καὶ θαύματα μεγάλα δείχνει καὶ ἐπιβεβαιώνει τὴν πίστι καὶ τὴ διαγωγὴ τῆς σωτηρίας. Κι' ἔτσι αὐτὸς, πού ἔζησε ἀνεύθυνα καὶ ἀναμάρτητα, ἀνέλαβε μέχρι θανάτου τὰ πάθη ἡμῶν τῶν ἐνόχων, ὥστε καταβαίνοντας καὶ στὸν Ἄδη νὰ σώσῃ καὶ ἐκεῖ ἐκείνους πού ἐπίστευσαν.

12 Ἐνῶ ὁμοῦς ὁ Θεσσαλονίκης ἠθέλε πάλι ἐδῶ νὰ ὁμιλήσῃ γιὰ τὴν ἀνάστασι καὶ τὴν ἀνάληψι τοῦ Κυρίου καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τίς ἀπὸ τοὺς προφῆτες μαρτυρίες, μὲ τίς ὁποῖες ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι Θεὸς καὶ μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἴδιος ἐκεῖνος πού ἐνανθρώπησε ἀπὸ τὴν παρθένο, πού ἔπαθε γιὰ χάρι μας, πού ἀναστήθηκε, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα, οἱ Τοῦρκοι μὲ θόρυβο τὸν ἐκράτησαν λέγοντας Πῶς λέγεις ὅτι ὁ Θεὸς

18. Βλ. Ματθ. 4, 1· Μάρκ. 1, 13· Λουκᾶ 4, 2.

ρησεν αὐτὸν μήτρα γυναικός, καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα; Ἄλλ' εἶπε μόνον ὁ Θεὸς καὶ ἐγένετο καὶ ὁ Χριστός.

Ὁ δὲ πρὸς αὐτούς· Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς σῶμα μέγα, ὥστε μὴ δύνασθαι χωρῆσαι ἐν ὀλίγῳ διὰ τὸ μέγεθος, ἀλλὰ ἀσώματος ὢν, καὶ πανταχοῦ δύναται εἶναι καὶ ὑπὲρ τὸ πᾶν καὶ ἐν ἐνί· κἂν τὸ σμικρότατον ἐνθυμηθῇ τις, καὶ ἐν ἐκείνῳ ὅλος δύναται χωρεῖν.

Οἱ δὲ πάλιν πολλὰ θορυβοῦντες ἔλεγον ὅτι· Εἶπεν ὁ Θεός, καὶ ἐγένετο καὶ ὁ Χριστός

10 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πάλιν· Ὑμεῖς λέγετε Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστόν. Πῶς οὖν ὁ Λόγος ὑπὸ ἄλλου λόγου γίνεται πάλιν; Συμβήσεται γὰρ οὕτω μὴ εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον αὐτῷ τῷ Θεῷ συνάναρχον. Ἐδείχθη δὲ τοῦτο τὴν ἀρχὴν, καὶ ὡμολογήσατε καὶ ὑμεῖς, ὅτι ἔχει ὁ Θεὸς συνάναρ-
15 χον αὐτῷ καὶ Λόγον καὶ Πνεῦμα· διὸ καὶ τὸν Χριστὸν οὐ Λόγον μόνον, ἀλλὰ καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τοῦτον εἶναι λέγετε. Εἶπε δὲ ὁ Θεός, καὶ ἐγένετο καὶ ἡ πέτρα αὕτη (δείξας τὴν παρακεμιμένην), καὶ ἡ βοτάνη καὶ αὐτὰ τὰ ἔρπετά. Εἰ γοῦν διὰ τὸ γενέσθαι λόγῳ Θεοῦ τὸν Χριστόν, ὡς λέγετε, Λόγος
20 τοῦ Θεοῦ καὶ Πνεῦμά ἐστιν ὁ Χριστός, καὶ ἡ πέτρα καὶ ἡ βοτάνη καὶ τῶν ἔρπετῶν ἕκαστον Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Πνεῦμά ἐστιν αὐτοῦ, ἐπεὶ καὶ ταῦτα εἶπε καὶ ἐγένετο. Βλέπετε πόσον ἐστὶ κακὸν τὸ λέγειν ὅτι εἶπεν ὁ Θεός, καὶ ἐγένετο καὶ ὁ Χριστός; Ὁ γὰρ προαιώνιος τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐνανθρωπήσας καὶ
25 σὰρξ γενόμενος ἀφύρτως, οὐ καθ' ὃ σὰρξ πνεῦμα καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὕστερον γάρ, ὡς εἵπομεν, ἐξ ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν προσελάβετο τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἣν δὲ αἰεὶ ἐν τῷ Θεῷ, ὡς Λόγος ὢν αὐτοῦ συναϊδίας, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ὁ Θεὸς ἐποίησεν.

13 30 Ἐν τούτοις δὲ πάλιν ἐνέκοψαν οἱ Χιόναί, ὁ δὲ προκαθήμενος Παλαπᾶνος σιγὴν ποιήσας εἶπε πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Ὁ αὐθέντης ὀρίζει σε εἰπεῖν πῶς ἡμεῖς μὲν δεχόμεθα τὸν Χριστόν καὶ ἀγαπῶμεν καὶ τιμῶμεν καὶ λέγομεν αὐτὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ Λόγον καὶ πνοήν, ἔχομεν δὲ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ

ἐγεννήθηκε καὶ τὸν ἐχώρησε μήτρα γυναικὸς καὶ πολλὰ παρόμοια ἄλλα; Ἀπλῶς εἶπε ὁ Θεὸς καὶ ἔγινε καὶ ὁ Χριστός.

Ἐκεῖνος εἶπε πρὸς αὐτοὺς· Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μεγάλο σῶμα, ὥστε νὰ μὴ μπορῇ νὰ χωρέσῃ σὲ λίγο μέρος λόγῳ τοῦ μεγέθους, ἀλλά, ἐπειδὴ εἶναι ἀσώματος, καὶ παντοῦ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸ πᾶν καὶ μέσα στὸ ἓνα· καὶ τὸ μικρότερο ἀντικείμενο νὰ σκεφθῇ κανεὶς, καὶ σ' ἐκεῖνο μπορεῖ ὀλόκληρος νὰ χωρέσῃ.

Ἐκεῖνοι πάλι μὲ πολὺν θόρυβο ἔλεγαν· Εἶπε ὁ Θεὸς καὶ ἔγινε καὶ ὁ Χριστός.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκησ εἶπε πάλι· Ἐσεῖς λέγετε ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι Λόγος τοῦ Θεοῦ. Πῶς λοιπὸν ὁ Λόγος γίνεται πάλι ἀπὸ ἄλλον λόγο; Ἔτσι θὰ συμβῇ νὰ μὴ εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ συν-ἀναρχος μὲ τὸν ἴδιο τὸν Θεό. Ἐδείχθηκε ὅμως τοῦτο στὴν ἀρχὴ τῆς συζητήσεως καὶ συμφωνήσατε καὶ σεῖς ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει συνἀναρχό του καὶ Λόγο καὶ Πνεῦμα· γι' αὐτὸ καὶ λέγετε ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὄχι μόνον Λόγος ἀλλὰ καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς καὶ ἔγινε καὶ αὐτὴ ἡ πέτρα (κι' ἔδειξε δίπλα του μία), καὶ τὸ βότανο¹⁹ καὶ αὐτὰ τὰ ἔρπετα²⁰. Ἄν λοιπὸν ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι ὁ Χριστὸς ἔγινε μὲ λόγο τοῦ Θεοῦ εἶναι Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Πνεῦμα, τότε καὶ ἡ πέτρα καὶ τὸ βότανο καὶ κάθε ἔρπετό εἶναι Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Πνεῦμα του, ἐφ' ὅσον καὶ γι' αὐτὰ εἶπε καὶ ἔγιναν. Βλέπετε πόσο κακὸ εἶναι νὰ λέγετε, Εἶπεν ὁ Θεὸς καὶ ἔγινε καὶ ὁ Χριστός; Διότι ὁ προαιώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ, ποῦ ἐνανθρώπησε καὶ ἔγινε σὰρξ²¹ χωρὶς ἀνάμμιξι εἶναι Πνεῦμα καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὄχι κατὰ τὴν σάρκα· διότι ἀργότερα προσέλαβε ἀπὸ μᾶς γιὰ χάρι μας τὴν ἀνθρώπινη φύσι, ἦταν δὲ πάντοτε στὸν Θεό, ὡς συναΐδιος Λόγος του, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἐποίησε καὶ τοὺς αἰῶνες²².

13 Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πάλι οἱ Χιόνες τὸν διέκοψαν, ἐνῶ ὁ προκαθήμενος Παλαπᾶνος, ἀφου ἐπέβαλε σιγή, εἶπε πρὸς τὸν Θεσσαλονίκησ· Ὁ αὐθέντης ὀρίζει νὰ εἰπῆς, πῶς ἐμεῖς μὲν δεχόμεστε τὸν Χριστό, τὸν ἀγαποῦμε, τὸν τιμοῦμε καὶ λέγομε, ὅτι αὐτὸς

21. Ἰω. 1, 14.

22. Ἐβρ. 1, 2.

πλησίον τοῦ Θεοῦ, ὑμεῖς δὲ οὐ δέχεσθε τὸν προφήτην ἡμῶν, οὐδὲ ἀγαπᾶτε αὐτόν;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν· Ὁ μὴ πιστεύων τοῖς τοῦ διδασκάλου λόγοις οὐ δύναται ἀγαπᾶσαι τὸν διδάσκαλον· διὰ 5 τοῦτο οὐκ ἀγαπῶμεν ἡμεῖς τὸν Μεχούμετ. Εἶπε δὲ πρὸς ἡμᾶς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὅτι πάλιν ἐλεύσεται ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον ἅπαντα καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν μηδένα ἄλλον δέξασθαι μέχρις ἂν ἐκεῖνος αὐθις πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημήσῃ. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀπιστοῦντας αὐτῷ ἔλεγεν· «Ἐγὼ 10 ἦλθον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου, καὶ οὐκ ἐδέξασθέ με· ἐάν τις ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε». Διὸ καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ γράφει πρὸς ἡμᾶς ὅτι· «κἂν ἄγγελος εὐαγγελίσηται ὑμῖν παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω».

14 15 Οἱ δὲ Χιόνοι πάλιν μετὰ τῶν Τούρκων εἶπον τῷ Θεσσαλονίκης· Τὸ περιτέμνεσθαι καὶ ἀπὸ Θεοῦ φανερῶς ἐδόθη ἐξ ἀρχῆς καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς περιετιμήθη· πῶς οὖν ὑμεῖς οὐ περιτέμνεσθε;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης· Ἐπειδὴ τὰ τοῦ παλαιοῦ νόμου 20 λέγετε, καὶ τὰ δοθέντα τότε τοῖς Ἑβραίοις παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐδόθη, ἐδόθη δὲ καὶ ὁ σαββατισμὸς παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἑβραϊκὸν πάσχα καὶ αἱ θυσίαι παρὰ τῶν ἱερέων μόνων τελούμεναι καὶ τὸ εἶναι ἔνδον τοῦ ναοῦ τὸ θυσιαστήριον καὶ τὸ καταπέτασμα· ἐπειδὴ ταῦτα καὶ τοιαῦθ' ἕτερα παρὰ τοῦ Θεοῦ 25 οὐ τηνικαῦτα ἐδόθη, πῶς ὑμεῖς οὐδὲν τούτων στέργετε, οὐδὲ ποιεῖτε αὐτά;

15 Ὡς οὖν οἱ Χιόνοι καὶ οἱ Τούρκοι οὐκ εἶχον ἀπολογίαν εἰς τοῦτο, ἐβούλετο πάλιν ὁ Θεσσαλονίκης προενεγκεῖν τοὺς προφήτας φανερῶς προλέγοντας τὴν μετάθεσιν τοῦ νόμου 30 καὶ τῆς παλαιᾶς ἐκείνης διαθήκης καὶ ὅτι διὰ τοῦ Χριστοῦ ἔσται ἡ μετάθεσις· καὶ ἤρξατο λέγων· ὃ λέγετε καὶ ὑμεῖς παλαιόν, καὶ πᾶν παλαιὸν πρὸς τέλος ὄρα.

Καὶ πάλιν περιέκοψαν λέγοντες Πῶς ὑμεῖς ποιεῖτε εἰς τὰς ἐκκλησίας ὑμῶν πολλὰ ὁμοιώματα καὶ προσκυνεῖτε 35 ταῦτα, καίτοι γράφαντος τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς τὸν Μωυσῆν

εἶναι Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ πνοή, ἐνῶ ἐσεῖς δὲν δέχεσθε τὸν προφήτη μας οὔτε τὸν ἀγαπᾶτε;

Ὁ Θεσσαλονίκης ἀπάντησε· Ἐκεῖνος πού δὲν πιστεύει στοὺς λόγους τοῦ διδασκάλου δὲν μπορεῖ ν' ἀγαπήσῃ τὸν διδάσκαλο· γι' αὐτὸ ἐμεῖς δὲν ἀγαποῦμε τὸν Μωάμεθ. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος καὶ Θεὸς μας Ἰησοῦς Χριστὸς ὅτι θὰ ἔλθῃ πάλι, γιὰ νὰ κρίνῃ ὅλον τὸν κόσμον, καὶ μᾶς παρήγγειλε νὰ μὴ δεχθοῦμε κανένα ἄλλον μέχρι πού νὰ ἔλθῃ πάλι πρὸς ἐμᾶς ἐκεῖνος. Ἄλλὰ καὶ σ' ἐκείνους πού δὲν ἐπίστευσαν σ' αὐτὸν ἔλεγε· «Ἐγὼ ἦλθα στὸ ὄνομα τοῦ Πατρός μου, καὶ δὲν μὲ ἐδεχθῆκατε· ἂν ἔλθῃ κάποιος ἄλλος στὸ ἰδικό του ὄνομα, ἐκεῖνον θὰ τὸν δεχθῆτε»²³. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ γράφει σ' ἐμᾶς· «καὶ ἄγγελος ἂν σᾶς εὐαγγελισθῇ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ πού παρελάβατε ἀπὸ ἐμένα, νὰ εἶναι ἀναθεματισμένος»²⁴.

14 Οἱ Χιῶνες τότε μαζί μὲ τοὺς Τούρκους εἶπαν πάλι στὸν Θεσσαλονίκης· Ἡ περιτομὴ ἐδόθηκε προφανῶς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς περιτμήθηκε· πῶς λοιπὸν ἐσεῖς δὲν περιτέμνεσθε;

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης ἀπάντησε· Ἐφ' ὅσον ἀναφέρετε τὶς ἐντολὲς τοῦ παλαιοῦ νόμου, καὶ τὰ δοθέντα τότε στοὺς Ἑβραῖους ἐδόθησαν ἀπὸ τὸν Θεὸ, ἐδόθηκε ὅμως καὶ ἡ τήρησις τοῦ Σαββάτου ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ τὸ ἑβραϊκὸ πάσχα καὶ οἱ θυσίαι τελούμενες μόνον ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς καὶ τὸ νὰ εἶναι μέσα στὸν ναὸ τὸ θυσιαστήριον καὶ τὸ καταπέτασμα· ἐφ' ὅσον αὐτὰ καὶ ἄλλα παρόμοια ἐδόθησαν τότε ἀπὸ τὸν Θεό, πῶς ἐσεῖς δὲν δέχεσθε τίποτε ἀπὸ αὐτὰ καὶ δὲν τὰ τηρεῖτε;

15 Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ Χιῶνες καὶ οἱ Τούρκοι δὲν εἶχαν τί ν' ἀπαντήσουν σ' αὐτό, ἠθέλησε πάλι ὁ Θεσσαλονίκης νὰ προβάλλῃ τοὺς προφῆτες πού φανερὰ προέλεγαν τὴν ἀντικατάστασι τοῦ νόμου²⁵ καὶ τῆς παλαιᾶς ἐκείνης διαθήκης καὶ ὅτι ἡ ἀντικατάστασις θὰ γίνῃ διὰ τοῦ Χριστοῦ· ὅ,τι λέγετε ἐσεῖς εἶναι παλαιὸ καὶ κάθε παλαιὸ βλέπει πρὸς τὸ τέλος του.

Καὶ πάλι τὸν διέκοψαν λέγοντας· Πῶς ἐσεῖς κατασκευάζετε στὶς ἐκκλησίαις σας πολλὰ ὁμοίωματα καὶ τὰ προσκυνεῖτε, ἂν καὶ ὁ Θεὸς ἔγραψε καὶ εἶπε πρὸς τὸν Μωυσῆ, «νὰ μὴ κατασκευ-

25. Βλ. Ἐβρ. 7, 12.

εἰπόντος, «οὐ ποιήσεις πᾶν ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ»;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πάλιν εἶπε· Προσκυνοῦνται καὶ οἱ φίλοι παρ' ἀλλήλων ἀλλ' οὐ θεοποιοῦνται διὰ τοῦτο. Ὅτι δὲ 5 ἀληθῶς οὕτως ἔμαθεν ὁ Μωυσῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ οὕτως ἐδίδαξε τὸν τότε λαόν, τοῖς πᾶσι δῆλον. Ἀλλ' αὐτὸς πάλιν ὁ Μωυσῆς τότε οὐδὲν σχεδὸν ἀφῆκεν ὁμοίωμα ὅπερ οὐκ ἐποίησε· τὸ μὲν γὰρ ἔνδον τοῦ καταπετάσματος εἰς ὁμοίωμα καὶ τύπον τῶν ἐπουρανίων κατεσκεύεσε (καὶ ἐπεὶ τὰ Χερουβὶμ ἐν 10 τοῖς ἐπουρανίοις, εἰκόνας τούτων ποιήσας ἔστησεν αὐτὰς ἐκεῖ ἔνδον τῶν ἀδύτων τοῦ ναοῦ), τὸ δὲ ἔξω τοῦ ναοῦ εἰς τύπον ἐποίησε τῶν ἐπιγείων. Εἰ γοῦν ἠρώτησέ τις τότε τὸν Μωυσῆν, πῶς, τοῦ Θεοῦ ἀπαγορεύσαντος τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω, σὺ ταῦτα πάλιν οὕτως 15 ἐποίησας, εἶπεν ἂν πάντως ἐκεῖνος ὅτι ἀπηγορεύθησαν αἱ εἰκόνες καὶ τὰ ὁμοιώματα, ἵνα μὴ τις ὡς θεοῖς λατρεύῃ τούτοις, τὸ δὲ διὰ τούτων πρὸς Θεὸν ἀνάγεσθαι καλόν. Ἐπήρουν καὶ οἱ Ἕλληνες τὰ κτίσματα, ἀλλ' ὡς θεοὺς ἐπαινοῦμεν καὶ ἡμεῖς αὐτά, ἀλλ' ἀναγόμεθα δι' αὐτῶν εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

20 Εἶπον οὖν πάλιν οἱ Τοῦρκοι· Καὶ ἀληθῶς ἐποίησε τότε ταῦτα Μωυσῆς;

Ἀπεκρίθησαν πολλοί· Naί, ταῦτα πάντα ἐποίησεν.

16 Καὶ εἰς τοῦτο ἀνέστησαν οἱ ἄρχοντες οἱ Τοῦρκοι καὶ ἀπεχαιρέτισαν μετ' εὐλαθείας τὸν Θεσσαλονίκης καὶ ἀπήρ- 25 χοντο.

17 Εἰς δὲ τῶν Χιόνων προσκαρτερήσας ὕβρισε τὸν μέγαν τοῦ Θεοῦ ἀρχιερέα αἰσχροῦς καὶ ὀρμήσας ἐπάνω αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ πληγὰς κατὰ κόρρης. Ἐκράτησαν οὖν ἰδόντες 30 τοῦτον οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι καὶ κατηγόρησαν αὐτοῦ πολλὰ καὶ πρὸς τὸν ἀμῆραν τοῦτον ἤγαγον.

Εἶπον οὖν ἀπελθόντες πρὸς αὐτὸν οἱ Τοῦρκοι ὅσα ἠθελον. Καὶ ἃ μὲν εἶπον ἐκεῖνοι ἀκριβῶς ἡμεῖς οὐκ ἠκούσαμεν, εἰς ἃ δὲ ἐγράψαμεν αὐτήκοι ἐγενόμεθα, καὶ ὡς τοῦ Θεοῦ βλέποντος ἃ εἶδομεν καὶ ἠκούσαμεν ἐγράψαμεν.

άσης κανένα ὁμοίωμα ὧσων εὐρίσκονται στὸν οὐρανὸ καὶ ὧσων εὐρίσκονται στὴ γῆ καὶ στὴ θάλασσα»²⁶;

Ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε πάλι· Προσκυνοῦν καὶ οἱ φίλοι ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ἀλλὰ δὲν θεοποιοῦνται μὲ αὐτὸ. Ὅτι δὲ ἀληθινὰ ἔτσι ἔμαθε ὁ Μωυσῆς ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἀδίδαξε τὸν τότε λαό, εἶναι σὲ ὅλους φανερό. Ἀλλὰ ὁ ἴδιος πάλι Μωυσῆς τότε δὲν ἄφησε κανένα σχεδὸν ὁμοίωμα πού δὲν κατασκεύασε· τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ καταπετάσματος τὸ κατασκεύασε σὲ ὁμοίωμα καὶ τύπο τῶν ἐπουρανίων (καὶ ἐπειδὴ τὰ Χερουβὶμ εὐρίσκονται στὰ ἐπουράνια, ἔκαμε εἰκόνες τῶν πού τις ἔστησε ἐκεῖ μέσα στὰ ἀδύτα τοῦ ναοῦ), τὸ δὲ ἐξωτερικὸ τοῦ ναοῦ τὸ κατασκεύασε σὲ τύπο τῶν ἐπιγείων. Ἄν λοιπὸν ἐρωτοῦσε κάποιος τότε τὸν Μωυσῆ, πῶς, ἐνῶ ὁ Θεὸς ἀπαγόρευσε τις εἰκόνες καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω, ἐσὺ πάλι τὰ ἔκαμες ἔτσι, θὰ ἔλεγε ὀπωσδήποτε ἐκεῖνος, ὅτι ἀπαγορεύθηκαν οἱ εἰκόνες καὶ τὰ ὁμοιώματα, γιὰ νὰ μὴ τὰ λατρεύη κανεὶς ὡς θεοῦς²⁷, τὸ νὰ ὀδηγῆται ὅμως κανεὶς μὲ τούτα τὰ ὁμοιώματα πρὸς τὸν Θεὸ εἶναι καλό. Ἐπαινοῦσαν καὶ οἱ Ἕλληνες τὰ κτίσματα, ἀλλὰ ὡς θεοῦς τὰ ἐπαινοῦμε καὶ ἐμεῖς, ἀλλὰ ὀδηγοῦμαστε μὲσω αὐτῶν στὴ δόξα τοῦ Θεοῦ.

Εἶπαν λοιπὸν πάλι οἱ Τοῦρκοι· Ἀληθῶς τὰ κατασκεύασε τότε ὁ Μωυσῆς;

Ἀποκρίθηκαν πολλοί· Ναι, ὅλα αὐτὰ τὰ κατασκεύασε.

16 Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐσηκώθηκαν οἱ Τοῦρκοι ἄρχοντες καὶ ἀποχαιρέτησαν μὲ εὐλάβεια τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καὶ ἔφευγαν.

17 Ἐνας ὅμως ἀπὸ τοὺς Χιόνες ἔμεινε πίσω καὶ ὕβρισε μὲ αἰσχροτήτα τὸν μεγάλο ἀρχιερέα καί, ὀρμώντας ἐναντίον του, τοῦ ἔδωσε κτυπήματα στὸ πρόσωπο. Τὸν ἐκράτησαν τότε οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι, ὅταν τὸν εἶδαν, καὶ τὸν κατηγόρησαν ἐπίμονα καὶ τὸν ὠδήγησαν στὸν ἀμηρᾶ.

Εἶπαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι πού ἐπῆγαν στὸν ἀμηρᾶ ὅσα ἤθελαν. Καὶ ὅσα βέβαια εἶπαν ἀκριβῶς ἐκεῖνοι ἐμεῖς δὲν τὰ ἀκούσαμε, σ' αὐτὰ ὅμως πού ἐγράψαμε ἡμαστέ αὐτήκοοι καί, μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ὁ Θεὸς βλέπει, ἐγράψαμε ὅσα εἶδαμε καὶ ἀκούσαμε.

27. Βλ. Ἐξ. 20, 5· 23, 24· Δευτ. 4, 19· 5, 9.

ΦΑΚΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΣΤΡΑΤΟΡΟΣ

ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΔΙΑΛΕΞΕΩΣ

ΤΟΥ ΑΠΩΤΑΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΥΡ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΚΑΙ ΓΡΗΓΟΡΑ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

1 Ὅρισθεὶς παρὰ τοῦ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως ἤρξατο ὁ Θεσσαλονίκης λέγειν. Καὶ ἦν ὁ σκοπὸς αὐτῷ τοῦ προομίου, ὅτι δεῖ μετ' εἰρήνης γίνεσθαι τὰς περὶ θείων δογμάτων διαλέξεις.

2 5 Ὁ δὲ φιλόσοφος εἶπεν ὡς. Ἐγὼ ἐν εἰρήνῃ ἐκαθήμην καὶ οὐδενὶ τῶν ἀντιλεγόντων ἤθελον συμφωνεῖν, ἀλλ' ἔλεγον, ὅτι οὐ δεῖ θεολογεῖν. Καὶ νῦν τίς ἐστὶν ὁ σκοπὸς καὶ ἡγάγετέ με πρὸς τὴν διάλεξιν ταύτην; Ἐμὲ ἀνεθεμάτισαν ἐγγράφως καὶ ἐξ ὀνόματος θέλω οὖν καυθῆναι τὸν τόμον ἐκεῖνον καὶ οὕτως ἵνα
10 λαλῶ.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης Καὶ καυθέντος, εἶπε, τοῦ γράμματος, ὁ λόγος ἀπαθῆς καὶ ἀκατάλητος μένει. Διὸ καὶ ὡς ἐξ ἀμυδρᾶς εἰκόνοσ περὶ τοῦ σαρκωθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ φαμεν, ὅτι ἡ μὲν σὰρξ ἔπαθεν, ὁ δὲ Λόγος ἀπαθῆς διέμεινεν. Ἀλλ', εἰ θέλεις ἐξαλει-
15 φθῆναι τοῦ κακοῦ συλλόγου, μᾶλλον ὑπογράψεις καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἐπ' εὐσεβείᾳ μνημονευομένων, καὶ οὕτως ἐκβληθήσεταιί σου τὸ ὄνομα τῆς δυσφήμου μνήμης.

Ὁ δὲ βασιλεὺς ὁ ἅγιος ὠρίσεν ὅτι. Ὁ σκοπὸς τῆς συνελεύσεως οὐκ ἔστιν ἵνα πάλιν γένηται κρίσις ἢ ἀπόφασις ἐγένετο
25 γὰρ καὶ οὐκ ἔστιν ὁ νῦν μετακινῶν. Ἀλλ' ἐγὼ οὐ παρῆν καὶ ἀποδέχομαι ἀκοῦσαι ὑμῶν, ἵνα καταλάβω καὶ ἐγὼ τί ποτε.

1. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος ἀπουσίαζε στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου τοῦ 1351, ἀλλ' ὑπέγραψε ἀργότερα

ΦΑΚΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΣΤΡΑΤΟΡΟΣ

ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΚΑΙ ΓΡΗΓΟΡΑ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

1 Ὅρισθεὶς ἀπὸ τὸν ἅγιο αὐθέντη μας καὶ βασιλέα, ἄρχισε νὰ ὁμιλῇ ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Καὶ ὁ στόχος τοῦ προοιμίου του ἦταν, ὅτι οἱ συζητήσεις γιὰ τὰ θεῖα δόγματα πρέπει νὰ γίνωνται εἰρηνικά.

2 Ὁ δὲ φιλόσοφος εἶπε· Ἐγὼ ἐκαθόμουν ἤσυχα καὶ δὲν ἤθελα νὰ συνταχθῶ μὲ κανένα ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους, ἀλλὰ ἔλεγα ὅτι δὲν πρέπει νὰ συζητοῦμε θεολογικὰ θέματα. Καὶ τῶρα γιὰ ποιό σκοπὸ μὲ ἐφέρατε σ' αὐτὴ τὴ συζήτηση; Ἐμένα μὲ ἀναθεμάτισαν ἐγγράφως καὶ ὀνομαστικά· θέλω λοιπὸν νὰ καῆ ἐκεῖνος ὁ τόμος πὸν περιέχει τὰ πρακτικά, κι' ὕστερα νὰ ὁμιλήσω.

Ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε· Καὶ ἂν καῆ τὸ γράμμα, ὁ λόγος μένει ἀπαθὴς καὶ ἀκατάλυτος. Γι' αὐτὸ καί, σὰν κατὰ ἀμυδρὰ εἰκόνα ἰσχυριζόμαστε γιὰ τὸν σαρκωθέντα Λόγο τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἡ μὲν σὰρξ ἔπαθε, ὁ δὲ Λόγος ἔμεινε ἀπαθὴς. Ἀλλὰ, ἂν θέλῃς νὰ ἐξαλειφθῆς ἀπὸ τὸν σύλλογο τῶν κακοφρόνων, μᾶλλον πρέπει νὰ ὑπογράψῃς κι' ἐσὺ μαζὶ μὲ τοὺς μνημονευόμενους γιὰ τὴν εὐσέβεια, καὶ ἔτσι θὰ ἐκβληθῆ τὸ ὄνομά σου ἀπὸ τὴ δυσφημιστικὴ μνήμη.

Ὁ ἅγιος βασιλεὺς ὤρισε τότε· Ὁ σκοπὸς τῆς συνάξεως δὲ εἶναι γιὰ νὰ γίνῃ πάλι κρίσις καὶ ἀπόφασις· διότι ἔγινε ἀπόφασις καὶ δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος πὸν θὰ τὴν μετακινήσῃ. Ἀλλὰ ἐγὼ δὲ ἤμουν παρὼν¹ κι' ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ἀκούσω, γιὰ νὰ καταλάβω κι' ἐγὼ τέλος πάντων κάτι.

¹ τὶς ἀποφάσεις. Παρὼν ἦταν ὁ πεθερὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννης ΣΤ' Κατακουζηνός.

3 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν· Οἷος ἦν ὁ φιλόσοφος πρὸς ἡμᾶς πρότερον καὶ ὅπως ἐπέθετο τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἡμῖν, οὐ χρεῖα λέγειν.

Εἶτα ἔδειξεν ὁ Θεσσαλονίκης ὅτι ἐτέρων ἀρξαμένων καὶ
5 θορυβησάντων τὴν Ἐκκλησίαν, αὐτὸς προσκληθεὶς ὑπ' αὐτῆς ἐξ ἀνάγκης ἐλάλησε παρηρησία. Ἦν δὲ ἀρχὴ τῶν λαληθέντων περὶ τοῦ θείου φωτὸς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως. Λέγοντος γὰρ τοῦ τε Βαρλαάμ καὶ τῶν ὑστερον ἄχρι τοῦ νῦν ὁμοφρονούντων αὐτῷ κτιστὸν ἐκεῖνο τὸ φῶς, τοῦ δὲ Θεσσαλονίκης ἄκτιστον αὐτὸ
10 δεικνύντος, ἐπεὶ καὶ θεότης παρὰ τῶν ἁγίων λέγεται καὶ θεότης τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, μόνων γὰρ τῶν Ἀρειανῶν ἐστὶ τὸ λέγειν τὴν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ θεότητα κτιστήν, αὐτοὶ πάλιν ἔλεγον ὅτι, εἰ ἄκτιστον τοῦτό ἐστὶ τὸ φῶς, οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶ. Τοῦ δὲ Θεσσαλονίκης κατὰ τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς λέγοντος αὐτὸ χάριν,
15 δόξαν, ἔλλαμψιν, ἐνέργειαν εἶναι θείαν, ἐκεῖνοι κατ' οὐδὲν διαφέρειν πάλιν ἔλεγον τὴν θείαν οὐσίαν καὶ τὴν θείαν ἐνέργειαν.

Τούτων οὖν καὶ νῦν προτεθέντων, ὁ Θεσσαλονίκης τῷ φιλοσόφῳ τὴν ἄδειαν ἔδωκε περὶ οὗ ἂν τούτων ἐθέλη τὴν ἀρχὴν γενέσθαι τῆς διαλέξεως.

20 Ὁ δὲ φιλόσοφος ἐζήτησε τὸν τόμον ἐνεχθῆναι, καὶ τινὰς ἔλεγε μεμπτέας εἶναι ρήσεις ἐν αὐτῷ.

Πάντες δὲ εἶπον, καὶ πρὸ πάντων ὁ θειότατος βασιλεὺς, ὅτι ὁ τόμος συνοδικὸς ἐστὶ καὶ τῆς Ἐκκλησίας πάσης, καὶ ἐκείνων ἐστὶ πάντων τὸ προάγειν τοῦτον. Νῦν δὲ πρὸς τὰ κεφάλαια
25 ταῦτα, περὶ ὧν καὶ ἐκεῖ διαλαμβάνει, εἶπατε.

1 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς τὸν φιλόσοφον· Εἴ τις παρ' ὀτουδήποτε φωραθείη κτίσμα λέγων τὸν Θεόν, καθάπερ τὸ σὸν μέρος, καὶ ταῦτα παρὰ τοσούτων, δέον ὅλως ἄλλο τι πρὸ τούτου ἐξετάζειν; Οὐμενον. Ἐπεὶ δὲ καὶ μὴ ἐν ρήμασιν οὐδ' ἀπλῶς ἐν
30 γράμμασιν, ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἡμῖν ἢ εὐσέβεια κατὰ τοὺς θεολόγους, περὶ ὧν ἐμοὶ καὶ πρότερον καὶ νῦν ὁ ἀγὼν, εἴπε νῦν ὅπερ ἂν καὶ περὶ ὅτου θέλης τῶν προτεθέντων.

Ἦρξατο οὖν ὁ φιλόσοφος περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας καὶ

3 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε· Ποιὰ θέσι εἶχε ὁ φιλόσοφος ἀπέναντι σ' ἡμᾶς πρωτύτερα καὶ πῶς συμπεριφερόταν πρὸς τὴν Ἐκκλησία καὶ πρὸς ἡμᾶς, δὲν χρειάζεται νὰ εἰποῦμε.

Ἐπειτα ὁ Θεσσαλονίκης ἀπέδειξε ὅτι, ἀφοῦ ἄλλοι ἄρχισαν νὰ ταράσσουν τὴν Ἐκκλησία, αὐτὸς ὠμίλησε μὲ παρρησία ἀναγκαστικά, ὅταν προκλήθηκε ἀπ' αὐτήν. Καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν λόγων ἦταν σχετικὴ μὲ τὸ θεῖο φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου. Ἐνῶ δηλαδὴ ὁ Βαρλαάμ καὶ οἱ μετέπειτα ἕως τώρα ὁμόφρονές του λέγουν κτιστὸ ἐκεῖνο τὸ φῶς καὶ ὁ Θεσσαλονίκης ἀπεδείκνυε ὅτι εἶναι ἄκτιστο, ἐφ' ὅσον λέγεται θεότης ἀπὸ τοὺς ἁγίους πατέρες καὶ μάλιστα θεότης τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, διότι μόνο τῶν Ἀρειανῶν εἶναι γνώρισμα νὰ λέγουν κτιστὴ τὴ θεότητα τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ πάλι ἔλεγαν ὅτι, ἂν τοῦτο τὸ φῶς εἶναι ἄκτιστο, τότε εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἐπίσης ὁ Θεσσαλονίκης σύμφωνα μὲ τοὺς λόγους τῶν ἁγίων πατέρων ἔλεγε ὅτι τοῦτο εἶναι χάρις, δόξα, ἔλλαμψις, ἐνέργεια θεία, ἐνῶ ἐκεῖνοι ἔλεγαν πάλι ὅτι σὲ τίποτε δὲν διαφέρουν ἡ θεία οὐσία καὶ ἡ θεία ἐνέργεια.

Καθὼς λοιπὸν καὶ τώρα ἐτέθησαν αὐτὰ τὰ προβλήματα, ὁ Θεσσαλονίκης ἐπέτρεψε στὸν φιλόσοφο ν' ἀρχίσῃ τὴ συζήτησι μὲ ὅποιο θέλει ἀπὸ αὐτά.

Ὁ φιλόσοφος τότε ἐζήτησε νὰ προσκομισθῇ ὁ τόμος κι' ἔλεγε ὅτι ὑπάρχουν σ' αὐτὸν κάποιες ἀξιόμεμπτες ἐκφράσεις.

Ὅλοι ὅμως εἶπαν, καὶ πρὸ πάντων ὁ θειότατος βασιλεύς, ὅτι ὁ τόμος εἶναι συνοδικὸς καὶ ἀνήκει σὲ ὅλη τὴν Ἐκκλησία, καὶ ἐκείνων ὅλων εἶναι δικαίωμα νὰ τὸν προσκομίσουν. Τώρα πάντως εἶπατε τὴ γνώμη σας σχετικά μὲ τὰ θέματα αὐτά, τὰ ὁποῖα διαλαμβάνει καὶ ὁ τόμος ἐκεῖνος.

4 Ὁ Θεσσαλονίκης τότε εἶπε πρὸς τὸ φιλόσοφο· Ἄν κάποιος ἀνακαλυφθῇ ἀπὸ ὅποιονδήποτε νὰ λέγῃ κτίσμα τὸν Θεό, ὅπως συμβαίνει μὲ σένα, πού μάλιστα ἀποκαλύφθηκες ἀπὸ τόσο πολλούς, πρέπει νὰ ἐξετασθῇ τίποτε ἄλλο πρὶν ἀπὸ αὐτό; Ὁχι βέβαια. Ἐπειδὴ δὲ γιὰ μᾶς ἡ εὐσέβεια δὲν εὐρίσκεται στὰ λόγια οὔτε κἂν στὰ γράμματα, ἀλλὰ στὰ πράγματα σύμφωνα μὲ τοὺς θεολόγους, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἀγωνίζομαι ἐγώ, καὶ προσηγουμένως καὶ τώρα, εἶπε τώρα ὅ,τι θέλεις καὶ γιὰ ὅποιο θέλεις ἀπὸ τὰ προταθέντα θέματα.

Ἄρχισε λοιπὸν ὁ φιλόσοφος μὲ τὸ θέμα περὶ τῆς οὐσίας καὶ

ἐνεργείας, λέγων κατ' οὐδὲν ἀλλήλων διαφέρειν, ἐπεὶ καὶ πᾶν τὸ διαφέρον τῆς οὐσίας, κτίσμα.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν ὅτι, Πίστις ἠγεῖται τῶν εὐσεβῶν δογμάτων, οὐκ ἀπόδειξις, ἔπεται δὲ τῇ πίστει ἢ σύνεσις. Διὸ καὶ 5 ὁ προφήτης φησὶν· «ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ συνῆτε». Ὁμολογία δὲ ἐστὶ τῆς πρὸς Θεὸν πίστεως ἀσφαλῆς ἢ πρὸς τὴν τῶν ἁγίων πατέρων θεολογίαν συμφωνία· ἐπεὶ δὲ νῦν περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας θείας ἡμῖν ὁ λόγος, ἀναγκαῖον ἀναγνωσθῆναι εἰς ἐπήκοον πάντων τὰς τῶν ἁγίων πατέρων περὶ τούτων ἐγγράφους 10 φωνάς· οὕτω γὰρ σὺν Θεῷ τὸ ἀληθὲς ἡμῖν γενήσεται σαφές.

Ἄνεγνωσθη οὖν ρῆσις τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου, ἄλλο εἶναι φανερώς λέγουσα τὸ ἐνεργητικὸν καὶ ἄλλο τὴν ἐνέργειαν. 5 Εἶτα καὶ ἑτέρα, λέγουσα διαφέρειν φανερώς τῆς ἀκτίστου φύσεως τὴν ἄκτιστον ταύτης ἐνέργειαν.

Ὁ δὲ φιλόσοφος ἐνίστατο λέγων, ἓν καὶ ἀδιάφορον εἶναι 15 τῆς φύσεως τὰ φυσικὰ ἐπὶ Θεοῦ.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης Οὐδ' ὅτι τὰ μὲν πληθυντικῶς, ἢ δὲ φύσις ἐνικῶς αἰεὶ προάγεται διαφέρειν δείκνυται;

Τότε δὲ καὶ ἑτέρα ρῆσις ἀνεγνωσθη τοῦ θείου Μαξίμου, 20 δεικνῦσα φύσιν μὲν εἶναι μίαν τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ φυσικὰ πληθυντικῶς προάγεσθαι, ταῦτα λέγοντος εἶναι τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ θεῖα τοῦ Θεοῦ θελήματα.

Ὁ δὲ φιλόσοφος πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης εἶπε· Παλαιὰ ἦν αἵρεσις, ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἐσαρκώθη, ἀλλ' οὐχ ἡ οὐσία· ταύτην σὺ νῦν ἀνακαινίζεις. 25

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν ὅτι, Τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καθ' ὑπόστασιν ἐνωθεὶς ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενῆς, ὅλος αὐτὸς πᾶσι τοῖς καθ' ἡμᾶς χωρὶς ἁμαρτίας ἐκοινώνησεν ὁ ὑπερούσιος Λόγος. Τὸ δὲ κατ' ἐνέργειαν μόνην σαρκωθῆναι τοῦτον λέγειν ἴσως ὑμῶν ἂν 30 εἴη τῶν λεγόντων ἀδιάφορον εἶναι τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ρήματα μικροψυχίας ἐστὶν περὶ γὰρ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ σὺ καλῶς, θαρρῶ, φρονεῖς καὶ ἡμεῖς διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος. Εἰπέ οὖν· Ἐχει ὁ Θεὸς καὶ οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν ἢ οὐ;

ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, λέγοντας ὅτι δὲν διαφέρουν σὲ τίποτε μεταξύ τους, ἐπειδὴ κάθε τι ποὺ διαφέρει ἀπὸ τῆς θείας οὐσίας εἶναι κτίσμα.

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε· Πίστις προηγεῖται τῶν εὐσεβῶν δογμάτων, ὄχι ἀπόδειξις, ἀκολουθεῖ δὲ τὴν πίστιν ἢ σύνεσις. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ προφήτης λέγει· «ἂν δὲν πιστεύσετε, δὲν θὰ καταλάβετε»². Ἡ συμφωνία πρὸς τὴν θεολογία τῶν ἁγίων πατέρων εἶναι ἀσφαλῆς ὁμολογία τῆς πίστεως πρὸς τὸν Θεό· καὶ ἐπειδὴ τώρα ἐμεῖς συζητοῦμε περὶ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἀναγνωσθοῦν ἐνώπιον ὄλων τὰ γραπτὰ λόγια τῶν ἁγίων πατέρων περὶ τούτων· διότι ἔτσι μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ θὰ μᾶς ἀποσαφηνισθῇ ἡ ἀλήθεια.

5 Ἀναγνώσθηκε λοιπὸν ρῆσις τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, ποὺ λέγει φανερὰ ὅτι ἄλλο εἶναι τὸ ἐνεργητικὸ καὶ ἄλλο ἡ ἐνέργεια³. Ἐπειτα καὶ ἄλλη ποὺ λέγει ὅτι διαφέρει φανερὰ ἀπὸ τὴν ἄκτιστη φύσιν ἢ ἄκτιστη ἐνέργειά της.

Ὁ φιλόσοφος ὅμως προέβαλλε ἀντιρρήσεις λέγοντας ὅτι στὸν Θεὸ τὰ φυσικὰ εἶναι ἓνα καὶ ἀδιάφορο.

Ὁ Θεσσαλονίκης πάλι· Δὲν δείχνει ὅτι διαφέρουν οὔτε τὸ ὅτι τὰ φυσικὰ πάντοτε ἐκφράζονται πληθυντικῶς, ἐνῶ ἡ φύσις ἐνικῶς;

Τότε πάλι ἀναγνώσθηκε ἄλλη ρῆσις τοῦ θείου Μαξίμου, ποὺ δείχνει ὅτι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ εἶναι μία, ἐνῶ τὰ φυσικὰ πάντοτε ἐκφράζονται πληθυντικῶς· λέγει λοιπὸν ὅτι αὐτὰ εἶναι οἱ δυνάμεις καὶ οἱ ἐνέργειες καὶ τὰ θεῖα θελήματα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ φιλόσοφος τότε εἶπε πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης· Παλαιὰ ἦταν ἡ αἵρεσις, ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἐσαρκώθηκε, ἀλλ' ὄχι ἡ οὐσία· αὐτὴν ἀνανεώνεις ἐσὺ τώρα.

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε· Ὁ μονογενῆς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐνωθεὶς κατὰ τὴν ὑπόστασιν μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύσιν, ὅλος αὐτὸς ὁ ὑπερούσιος Λόγος ἐκοινώνησε μὲ ὅλα τὰ δικά μας ἐκτὸς τῆς ἁμαρτίας. Τὸ νὰ λέγη ὅμως κανεὶς ὅτι ἐσαρκώθηκε μόνο κατ' ἐνέργειαν, ἴσως θὰ ἦταν γνώρισμα δικό σας, ποὺ λέγετε ὅτι ἡ ἐνέργεια εἶναι ἀδιάφορο ἀπὸ τὴν οὐσία. Ἀλλὰ τέτοια λόγια εἶναι μικρόψυχα· διότι γιὰ τὴν κατὰ σάρκα οἰκονομία τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος μας Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ σύ, ἐλπίζω, φρονεῖς καλῶς καὶ ἐμεῖς μὲ τὴ χάρι του. Εἶπέ λοιπὸν, ἔχει ὁ Θεὸς καὶ οὐσία καὶ ἐνέργεια, ἢ ὄχι;

3. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ὀρθοδ. πίστεως, 3,15. PG 94, 1048A.

6 Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐθις ὁ φιλόσοφος μηδὲν διαφέρειν ἔλεγε τῆς
θείας φύσεως πᾶν τὸ φυσικόν,

Ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτόν· Πρὸ αἰώνων ἐστὶ πάν-
των τὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ μυστήριον· ἄκτιστος
5 οὖν ἦν καὶ προαιώνιος τοῦ Θεοῦ βουλή τὸ σαρκωθῆναι τὸν ἕνα
τῆς ἀνωτάτω καὶ προσκυνητῆς Τριάδος. Σαρκωθέντος οὖν αὐ-
τοῦ δι' ἀνείκαστον φιλανθρωπίαν, ὡς εὐδόκισεν, ἔγνωμεν ἡμεῖς
τὴν προαιώνιον τοῦ Θεοῦ βουλήν, ὅποια τις ἦν περὶ ἡμᾶς. Ἐρ-
οὖν καὶ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν ἔγνωμεν ὅποια· Οὐδαμῶς. Ὁρᾶς,
10 ὅπως φανερῶς διαφορὰν ἔχει ἢ ἄκτιστος θέλησις τῆς ἀκτίστου
οὐσίας τοῦ Θεοῦ;

7 Ὁ δὲ φιλόσοφος ἐρωτῶν καὶ ἐπεμβαίνων ἔλεγεν· Ἐν ἐστὶ τὸ
ἄκτιστον ἢ πολλά;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν· Ἐν ἐστὶ τὸ ἄκτιστον, ὁ
15 Θεός, καὶ οὐκ ἂν ἐν καὶ μόνον ἄκτιστον ὑπάρχοι ὁ Θεός, εἰ μὴ
πᾶν ὅπερ ἐστὶν αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς, ἄκτιστόν ἐστιν, ἢ ἀι-
διότης, ἢ ἀπλότης, ἢ ἀτρεψία, ἢ θεία πρόνοια, ἢ πρόγνωσις, ἢ
θέλησις, καὶ πᾶν ὅ,τι τούτοις παραπλήσιον· εἰ γάρ τι τούτων ἐστὶ
κτιστόν, οὐκ ἄκτιστος ἂν εἴη ὁ Θεός. Διό φησιν ὁ θεῖος Μάξιμος
20 «οὐδὲ γὰρ τῶν ἐν τῷ Θεῷ τι κτιστόν, ὥσπερ οὐδὲ τῶν ἐν τῷ ἀν-
θρώπῳ τι ἄκτιστον». Ὅτι δὲ καὶ πολλὰ λέγεται παρὰ τῶν θεολό-
γων τὰ προσόντα μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ οὐδενὶ ἑτέρῳ, καὶ ὁ θεῖος πα-
ραστήσει Κύριλλος, νῦν μὲν λέγων, «οὐδὲν ἐπίκτητον τῶν θείων
ιδιωμάτων», ἀλλὰ καὶ φανερώτερον ἐν Θησαυροῖς τοῦτο καταγ-
25 γέλλων «εἰ ὅπερ ἂν ὑπάρχη», φησί, «μόνῳ τῷ Θεῷ, τοῦτο πάν-
τως αὐτοῦ ἐστὶ καὶ οὐσία, ἐκ πολλῶν ἡμῖν οὐσιῶν συγκείσεται·
πολλὰ γὰρ ἐστὶν ἂ μόνῳ μὲν αὐτῷ κατὰ φύσιν ὑπάρχει, ἑτέρῳ δὲ
τῶν ὄντων οὐδενί». Ἐρ- οὖν ταῦτα τὰ πολλὰ κἀνταῦθα λεχθέντα
παρὰ τοῦ ἁγίου, ἂ μόνος ὁ Θεός ἔχει καὶ ἕτερος οὐδεὶς, κτιστά
30 ἐστὶ καὶ οὐκ ἄκτιστα; Ἄπαγε τῆς ἀσεβείας. Ἄλλ' οὐχ ὅτι πάντα
ταῦτα ἄκτιστά ἐστιν, οὐχ ἐν ἐστὶ τὸ ἄκτιστον, ὁ εἷς Θεός, ὃς ταῦ-

4. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θησαυροὶ 9, PG 75, 132A.

5. Αὐτόθι, 14, PG 75, 237A.

6 Ἐπειδὴ ὁμως πάλι ὁ φιλόσοφος ἔλεγε ὅτι δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τῆς θείας φύσεως κάθε τι τὸ φυσικό,

Ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτόν· Τὸ μυστήριον τῆς κατὰ σάρκα οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ εἶναι προαιώνιον· ἄκτιστη λοιπὸν ἦταν καὶ προαιώνια βουλή τοῦ Θεοῦ τὸ νὰ σαρκωθῆ ὁ ἕνας τῆς σταῦ ἀνώτατα προσκυνητῆς Τριάδος. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐσαρκώθηκε αὐτὸς ἀπὸ ἀφάνταστη φιλανθρωπία, ὅπως εὐδόκησε, ἐγνωρίσαμε ἡμεῖς τὴν προαιώνια βουλή τοῦ Θεοῦ, ποιά ἦταν σχετικὰ μὲ μᾶς. Ἐραγε ἐγνωρίσαμε καὶ ποιά ἦταν ἡ ὑπερούσια οὐσία; Καθόλου. Βλέπεις, πόσο φανερὰ διαφέρει ἡ ἄκτιστη θέλησις τῆς ἄκτιστης οὐσίας τοῦ Θεοῦ;

7 Ὁ φιλόσοφος πάλι ἐρωτώντας καὶ ἐπεμβαίνοντας ἔλεγε· Ἐνα εἶναι τὸ ἄκτιστο ἢ πολλά;

Ὁ Θεσσαλονίκης ἀπάντησε πρὸς αὐτόν· Ἐνα εἶναι τὸ ἄκτιστο, ὁ Θεός, καὶ δὲν θὰ ἦταν ὁ Θεὸς ἕνα καὶ μόνο ἄκτιστο, ἂν δὲν εἶναι ἄκτιστο κάθε τι ποὺ ἀνήκει σ' αὐτόν καὶ ὑπάρχει σ' αὐτόν φυσικῶς, ἢ αἰδιότης, ἢ ἀπλότης, ἢ ἀτρεψία, ἢ θεία πρόνοια, ἢ πρόγνωσις, ἢ θέλησις καὶ τὰ παρόμοια μὲ αὐτὰ ὅλα· διότι, ἂν κάποιος ἀπὸ αὐτὰ εἶναι κτιστό, ὁ Θεὸς δὲν θὰ ἦταν ἄκτιστος. Γι' αὐτὸ λέγει ὁ θεῖος Μάξιμος· «δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀπὸ τὰ τοῦ Θεοῦ κτιστό, ὅπως δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀπὸ τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἄκτιστο». Ὅτι δὲ καὶ πολλὰ λέγονται ἀπὸ τοὺς θεολόγους τὰ προσόντα ποὺ ὑπάρχουν μόνο στὸν Θεὸ καὶ σὲ κανένα ἄλλον, τὸ παριστάνει καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος λέγοντας ἄλλοτε μὲν, ὅτι «κανένα ἀπὸ τὰ θεῖα ἰδιώματα δὲν εἶναι ἐπίκτητο»⁴, καὶ ἄλλοτε ὅτι «ἕνα ἀπὸ τὰ προσόντα τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ ἡ ζωὴ, ἢ ὁποῖα προϋπάρχει καὶ στὸν Υἱό»⁵, καὶ ἄλλοτε τέλος λέγοντας, «καθένα ἀπὸ τὰ προσόντα στὸν Θεό», ἀλλὰ καὶ φανερώτερα δηλώνοντας στοὺς *Θησαυρούς* «Ἐάν κάθε τι ποὺ ὑπάρχει μόνο στὸν Θεὸ εἶναι ὅπωςδήποτε καὶ οὐσία του, θ' ἀποτελοῦνταν προφανῶς ἀπὸ πολλὰς οὐσίαις· διότι εἶναι πολλὰ ποὺ ὑπάρχουν μόνο σ' αὐτόν κατὰ φύσιν, καὶ σὲ κανένα ἄλλο ἀπὸ τὰ ὄντα»⁶. Ἐρα λοιπὸν τὰ πολλὰ αὐτά, ποὺ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν ἅγιον ὅτι ἔχει ὁ Θεὸς καὶ κανεὶς ἄλλος, εἶναι κτιστὰ καὶ ὄχι ἄκτιστα; Μακριὰ ἀπὸ τέτοια ἀσέβεια. Ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἄκτιστα δὲν σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι ἕνα τὸ ἄκτιστο, ὁ ἕνας Θεός, ὁ ὁ-

6. Αὐτόθι, 14, PG 75, 444B.

τα πάντα κατὰ φύσιν ἔχει. Καὶ ταῦτα γὰρ πάντα κατὰ τὸ ἄκτιστον οὐδὲν διαφέρουσι ἀλλήλων· ἀκτίστου γάρ, καθ' ὃ ἀκτίστου, οὐδεμία διαφορὰ πρὸς ἄκτιστον. Οὐκοῦν τὰ φυσικῶς προσόντα ταῦτα πάντα τῷ Θεῷ ἐν ἄκτιστόν ἐστι, καὶ οὕτως οὐ πολλὰ τὰ
5 ἄκτιστά ἐστιν, ἀλλ' ἐν.

8 Τότε ἤρξαντο οἱ προσκείμενοι τῷ φιλοσόφῳ φωνεῖν μᾶλλον ἢ λαλεῖν πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης, οὐκ ἐκτὸς βοῦν. Ἐκωλύοντο γοῦν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως λέγοντος· Τοῖς δυοῖν τούτοις μόνοις ἐνδέδεται πρὸς ἀλλήλους διαλέγεσθαι.

10 Ὡς δὲ καὶ πάλιν ἐβοῦν, ὁ Θεσσαλονίκης εἶπεν· Ἔστω, λεγέτωσαν καὶ αὐτοί, πλὴν σιωπάτω ὁ φιλόσοφος, ἡνίκ' ἂν αὐτοὶ λαλῶσι, καὶ μετὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐμοῦ ἀπολογία, ὅταν πάλιν αὐτὸς λαλῇ, σιωπάτωσαν οὗτοι.

9 Ἐρωτήθησαν οὖν παρὰ τοῦ Θεσσαλονίκης ὅτι· Τὸ δημιουργεῖν φυσικῶς ἔχει ὁ Θεὸς ἢ οὐχί; Καὶ μὴ ἔχοντες ἀρνεῖσθαι, εἶπον τὴν ἀρχὴν ὅτι φυσικῶς,

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πάλιν πρὸς αὐτοὺς εἶπεν· Οὐσία οὖν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ τὸ δημιουργεῖν ἢ ἐνέργεια θεία;

Οἱ δὲ πάλιν εἶπον ὅτι· Οὐκ ἔστιν οὐσία, ἀλλὰ κτίσμα ἐστὶ.

20 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτούς· Ἐπεὶ οὖν καθ' ὑμᾶς τὸ φυσικόν ἐστὶ φύσις, τὸ δὲ δημιουργεῖν φυσικόν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, κτίσμα δὲ τοῦτο λέγετε, οὐκοῦν καθ' ὑμᾶς κτιστή ἐστὶν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

Οἱ δὲ πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης εἶπον, ὡς Εἰ ἄκτιστον τὸ δημιουργεῖν, συναΐδια λοιπὸν ἔσται τῷ Θεῷ τὰ δημιουργήματα.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπεν οὐκ ἔστι συναΐδια, ἐπεὶ ὅτε ὁ Θεὸς ἠθέλησε, ταῦτα ἐδημιούργησεν ἀλλ' οὐδὲ τὸ δημιουργεῖν ἐστὶ τὰ κτίσματα, καὶ γὰρ ἀποτελέσματά εἰσι τὰ κτίσματα, καὶ οὐσίας πεποιωμένας ὁ Θεὸς ἐποίησε· οὐκοῦν οὐσίαι ταῦτα καὶ
30 ποιότητές εἰσι. Τὸ δὲ δημιουργεῖν ποιεῖν ἐστὶν· οὐκοῦν οὐσία οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ποιότης, οὐδέ τι τῶν ποιημάτων.

10 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον· Τὸ αὐτὸ εἶναι λέγεις τὴν τε δημιουργικὴν δύναμιν καὶ τὸ δημιουργεῖν;

7. Κατὰ τὴν συζήτησιν τὸν κύριον λόγον εἶχαν οἱ δύο ἀντίπαλοι θεολόγοι Γρηγόριος καὶ Παλαμάς.

ποιος ἔχει ὅλα αὐτὰ κατὰ φύσι. Καὶ αὐτὰ βέβαια ὅλα δὲν διαφέρουν μεταξύ τους σὲ τίποτεῶς πρὸς τὸ ἄκτιστο· διότι τοῦ ἀκτίστου, σὰν ἀκτιστο πὺ εἶναι, καμμιά διαφορά δὲν ὑπάρχει πρὸς τὸ ἄκτιστο. Ὅλα αὐτὰ λοιπὸν τὰ φυσικῶς προσόντα στὸν Θεὸ εἶναι ἓνα ἀκτιστο, κι' ἔτσι τὰ ἀκτιστα δὲν εἶναι πολλά, ἀλλὰ ἓνα.

8 Τότε ἄρχισαν οἱ συνοδοὶ τοῦ φιλοσόφου νὰ φωνάζουν μᾶλλον παρὰ νὰ ὀμιλοῦν πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης, ὄχι χωρὶς θόρυβο. Τοὺς ἀπαγορεύθηκε ὅμως νὰ ἐπεμβαίνουν ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες καὶ τὸν ἴδιον τὸν βασιλέα, πὺ εἶπε· Μόνο σ' αὐτοὺς τοὺς δύο ἐπιτρέπεται νὰ διαλέγωνται μεταξύ τους⁷.

Ἐπειδὴ ὅμως καὶ πάλι ἐθορυβοῦσαν, ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε· Ἔστω, ἄς ὀμιλοῦν κι' αὐτοί· ἀλλ' ὅταν ὀμιλοῦν αὐτοί, ἄς σιωπᾶ ὁ φιλόσοφος, καὶ μετὰ τὴν ἀπάντησί μου πρὸς αὐτοὺς, ὅταν πάλι θὰ πάρῃ τὸν λόγο αὐτὸς, ἄς σιωπήσουν αὐτοί.

9 Ἐρωτήθηκαν λοιπὸν ἀπὸ τὸν Θεσσαλονίκης τοῦτο· Τὸ δημιουργεῖν ὁ Θεὸς τὸ ἔχει φυσικῶς ἢ ὄχι; Καὶ μὴ μπορώντας νὰ ἀρνηθοῦν, εἶπαν κατ' ἀρχὴν ὅτι τὸ ἔχει φυσικῶς.

Ὁ Θεσσαλονίκης τότε εἶπε πάλι πρὸς αὐτοὺς· Οὐσία λοιπὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ δημιουργεῖν ἢ θεία ἐνέργεια;

Ἐκεῖνοι εἶπαν πάλι ὅτι· Δὲν εἶναι οὐσία ἀλλὰ κτίσμα.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτοὺς· Ἐπειδὴ λοιπὸν κατὰ τὴ γνώμη σας τὸ φυσικὸ εἶναι φύσις, ἐνῶ τὸ δημιουργεῖν εἶναι φυσικὸ τοῦ Θεοῦ, ἐσεῖς δὲ τὸ θεωρεῖτε κτίσμα, ἄρα κατὰ τὴ γνώμη σας ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι κτιστή.

Ἐκεῖνοι ὅμως εἶπαν πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης· Ἄν τὸ δημιουργεῖν εἶναι ἀκτιστο, τότε τὰ δημιουργήματα θὰ εἶναι συναῖδια μὲ τὸν Θεό.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε· Δὲν εἶναι συναῖδια, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς τὰ ἐδημιούργησε, ὅταν θέλησε· ἀλλὰ πάντως τὸ δημιουργεῖν δὲν εἶναι τὰ κτίσματα, διότι τὰ κτίσματα εἶναι ἀποτελέσματα καὶ ὁ Θεὸς τὰ κατασκεύασε ὡς οὐσίες καθωρισμένες· εἶναι λοιπὸν αὐτὰ οὐσίες καὶ ποιότητες· ἐνῶ τὸ δημιουργεῖν εἶναι κατασκευάζειν, ἐπομένως δὲν εἶναι οὐσία οὔτε ποιότης οὔτε κάποιον ἀπὸ τὰ ποιήματα.

10 Ἐκεῖνοι τότε τοῦ εἶπαν· Νομίζεις ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα ἢ δημιουργικὴ δύναμις καὶ τὸ δημιουργεῖν;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης διὰ παραδείγματος παριστῶν ὁ λέγει, εἶπε πρὸς αὐτοὺς ὅτι· Καὶ ὁ ἄνθρωπος φυσικῶς ἔχει τὸ λαλεῖν ἢ καὶ τὸ οἰκοδομεῖν, ἔχει δὲ καὶ τὴν δύμανι αἰεὶ τοῦ τε λαλεῖν καὶ κτίζειν, κτίζει δ' ὅτε βούλεται καὶ ὅτε βούλεται λαλεῖ· ἀλλ' οὐχ
 5 ὅτι οὐκ αἰεὶ λαλεῖ, οὐ φυσικῶς ἔχει τὸ λαλεῖν. Οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τὴν μὲν δημιουργικὴν δύναμιν ἐξ αἰδίου ἔχει, ὅτε δὲ ἠθέλησεν, ἐδημιούργησεν, ἀλλ' οὐχ ὅτι μὴ αἰεὶ δημιουργεῖ, διὰ τοῦτο οὐ φυσικῶς καὶ ἀκτίστως ἔχει τὸ δημιουργεῖν. Ὅτι δὲ οὐ κτιστόν ἐστι τὸ δημιουργεῖν ἐπὶ Θεοῦ, καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἡμᾶς ἐδί-
 10 δαξεν. Ἐν γὰρ τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ διαλεγόμενος καὶ προε- νεγκῶν τὸ εὐαγγελικὸν ἐκεῖνο, «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἐστίν», ἐπήνεγκεν, «οὐχ ἔνεκεν κτιστῶν πραγμάτων ἔφη ὁ Σω- τήρ, ὅτι πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἐστίν, ἀλλ' ὅσα ἀνήκει τῇ θεότητι τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἴδια εἶπεν ὁ Κύριος». Ἐχει δὲ ὁ Πα-
 15 τὴρ τὸ κτίζειν, τὸ δημιουργεῖν, τὸ εἶναι παντοκράτωρ, τὸ ἄτρε- πτον καὶ τὰ τοιαῦτα.

Οἱ δὲ εἶπον ὅτι, Θέλομεν καὶ ἡμεῖς προενεγκεῖν παράδειγμα εἰς τοῦτο. Καὶ δὴ ἔλεγον, ὅτι τὸ πῦρ καὶ φωτίζει καὶ καίει καὶ θερμαίνει, καὶ ἐνέργεια ταῦτα τοῦ πυρὸς εἰσιν· ἀλλ' οὐ ποτὲ μὲν
 20 καίει, ποτὲ δὲ οὐχί, ἀλλ' ἅμα πῦρ, ἅμα καὶ αἱ τούτου ἐνέργειαι.

11 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς ταῦτα· Τὸ πῦρ καὶ τὸ καυστικὸν ἔχειν ἔφη καὶ τὸ φωτιστικόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ θέλειν ἔχει. Διὸ τὸ πῦρ, ἴν' οὕτως εἶπω, κἂν θέλῃ κἂν μὴ θέλῃ, καὶ καίει καὶ φωτίζει· ὁ δὲ Θεὸς μετὰ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως ἔχει καὶ τὸ θέλειν.
 25 Διὰ τοῦτο τὸ μὲν καίειν τοῦ πυρὸς καὶ τὸ φωτίζειν οὐχ ὑπόκειται θελήσει, ἢ δὲ δημιουργικῇ τοῦ Θεοῦ δύναμις τῇ τοῦ Θεοῦ ὑπό- κείται θελήσει, ὡς καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιός φησι. Διὸ οὐκ αἰεὶ οὐδ' ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' ὅτε βούλεται, δημιουργεῖ. Δείκνυται δὲ κἀντεῦθεν ἢ διαφορὰ τῆς τε ἀκτίστου δημιουργικῆς δυνάμεώς τε
 30 καὶ θελήσεως αὐτοῦ· ἢ μὲν γὰρ οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπόκειται θελήσει, διὰ τοῦτο καὶ ἢ τοῦ Θεοῦ προαιώνιος γέννησις κατὰ τὸν ἱερὸν Δα-μασκηνὸν καὶ τὸν θεῖον Μάξιμον ἔργον ἐστὶ τῆς

8. Ἰω. 16, 15.

9. Μ. Ἀθανασίου, Εἰς τὸ «πάντα μοι παρεδόθη» 4, PG 25, 216.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης παριστάνοντας μὲ παράδειγμα αὐτὸ ποῦ λέγει τοὺς εἶπε· Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχει φυσικῶς τὸ λαλεῖν καὶ οἰκοδομεῖν, ἔχει δὲ καὶ τὴ δύναμι νὰ λαλή καὶ νὰ κτίζη, κτίζει ὅμως ὅταν θέλη καὶ λαλεῖ ὅταν θέλη· ἀλλὰ τὸ ὅτι δὲν λαλεῖ πάντοτε, δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔχει φυσικῶς τὸ λαλεῖν. Ἔτσι καὶ ὁ Θεὸς τὴ δημιουργικὴ δύναμι τὴν ἔχει αἰδίως, ἐδημιούργησε ὅμως ὅταν θέλησε, ἀλλὰ τὸ ὅτι δὲν δημιουργεῖ πάντοτε, δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔχει φυσικῶς καὶ ἀκτίστως τὸ δημιουργεῖν. Ὅτι δὲ δὲν εἶναι κτιστὸ τὸ δημιουργεῖν στὸν Θεό, αὐτὸ μᾶς τὸ ἐδίδαξε καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος. Διότι, συζητώντας στὴ σύνοδο τῆς Νικαίας καὶ προβάλλον-
τας τὸ εὐαγγελικὸ ἐκεῖνο ρητό, «ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ εἶναι δικὰ μου»⁸, πρόσθεσε· «δὲν εἶπε γιὰ κτιστὰ πράγματα ὁ Σωτὴρ ὅτι, ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ εἶναι δικὰ μου, ἀλλὰ ὁ Κύριος εἶπε ὅτι εἶναι δικὰ του ὅσα ἀνήκουν στὴ θεότητα τοῦ Πατρὸς»⁹. Ἐχει δὲ ὁ Πατὴρ τὸ κτίζειν, τὸ δημιουργεῖν, τὸ νὰ εἶναι παντοκράτωρ, τὸ ἄτρεπτο καὶ τὰ παρόμοια.

Ἐκεῖνοι τότε εἶπαν· Θέλομε κι' ἐμεῖς νὰ προβάλωμε ἓνα παράδειγμα σ' αὐτό. Ἔλεγαν λοιπὸν ὅτι τὸ πῦρ καὶ φωτίζει καὶ καίει καὶ θερμαίνει, καὶ αὐτὰ εἶναι ἐνέργεια τοῦ πυρὸς· ἀλλ' αὐτὸ δὲν συμβαίνει ἄλλοτε νὰ καίη καὶ ἄλλοτε ὄχι, ἄλλοτε νὰ φωτίζη καὶ ἄλλοτε ὄχι, ἀλλὰ συγχρόνως ὑπάρχουν τὸ πῦρ καὶ οἱ ἐνέργειές του.

11 Ὁ Θεσσαλονίκης τότε εἶπε σ' αὐτά· Τὸ πῦρ ἔχει τὴν καυστικὴ καὶ τὴ φωτιστικὴ ιδιότητα ἀλλ' ὄχι καὶ τὴ θέλησι. Γι' αὐτὸ τὸ πῦρ, γιὰ νὰ ἐκφρασθῶ μὲ τοῦτον τὸν τρόπο, καὶ καίει καὶ φωτίζει, θέλει δὲν θέλει· ὁ Θεὸς ὅμως μαζὶ μὲ τὴ δημιουργικὴ δύναμι ἔχει καὶ τὴ θέλησι. Γι' αὐτὸ τὸ μὲν καυστικὸ καὶ τὸ φωτιστικὸ τοῦ πυρὸς δὲν ὑπόκειται σὲ θέλησι, ἐνῶ ἡ δημιουργικὴ δύναμις τοῦ Θεοῦ ὑπόκειται σὲ θέλησι, ὅπως λέγει καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος¹⁰. Γι' αὐτὸ δὲν δημιουργεῖ πάντοτε οὔτε ἀπὸ ἀνάγκη, ἀλλὰ ὅταν θέλη. Δείχνεται δὲ καὶ ἀπὸ ἐδῶ ἡ διαφορὰ τῆς ἀκτιστῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀκτιστῆς δημιουργικῆς δυνάμεως καὶ θελήσεώς του· διότι ἡ μὲν οὐσία τοῦ Θεοῦ δὲν ὑπόκειται σὲ θέλησι, γι' αὐτὸ καὶ ἡ προαιώνιος γέννησις τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἱερόν Δαμασκηνὸ καὶ τὸν θεῖο Μάξιμο εἶναι ἔργο τῆς θείας φύσεως, ἐνῶ ἡ κτίσις εἶναι ἔργο τῆς

10. Μ. Ἀθανασίου, *Κατ' Ἀρειανῶν* 2, 29, PG 26, 208C.

θείας φύσεως, ἢ δὲ κτίσις ἔργον ἐστὶ τῆς θείας θελήσεως· ἐκ γὰρ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας, τὰ κτίσματα.

2

Ἐν τούτοις ὁ φιλόσοφος, ἐπειτέρ ἀπὸ τῶν αὐτῶ προσκειμένων ἐκινήθησαν λόγοι πολλοί, ὡς εἶδεν ἐκείνους ἐξελεγχθέντας 5 εἶπεν ὅτι· Θέλω καὶ ἐγὼ εἰπεῖν. Ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἀφήκων αὐτόν, ἀλλὰ προέτειναν ρητὸν τοῦ θείου Δαμασκηνοῦ, λέγον· «Τὸ Θεῖον ἀπλοῦν ἐστὶ καὶ ἀσύνθετον· εἰ δὲ τὸ ἄκτιστον καὶ ἄναρχον καὶ ἀγαθὸν καὶ δημιουργικὸν οὐσιώδεις διαφορὰς εἴπωμεν ἐπὶ Θεοῦ, οὐχ ἀπλοῦς ἔσται, ἀλλὰ σύνθετος». Καὶ πολλὰ ἐπεκρότησαν 10 αὐτοὶ ἑαυτοὺς δικαιοῦντες, σύνθετον λέγοντες ὁ Θεσσαλονίκης λέγει τὸν Θεόν.

Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς μόλις κατασιγασθέντας εἶπεν, ὅτι πᾶν τὸ συγκείμενον καὶ οὐσιώδεις διαφορὰς ἔχον σύνθετόν ἐστιν ὁ δὲ Θεὸς οὔτε τῶν συγκειμένων ἐστὶν οὔτε τῶν οὐσιώδεις διαφορὰς 15 ἔχόντων· διὰ τοῦτο ἀπλοῦς ἐστὶ καὶ ἀσύνθετος, καὶ οὐχ ἀπλοῦς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπλότης. Πρέπει δὲ ὑμᾶς γινῶναι τί ἐστὶν οὐσιώδης διαφορά· οὕτω γὰρ νοήσομεν τὴν τοῦ ἁγίου φωνήν. Οὐσιώδης οὖν ἐστὶ διαφορά, καθ' ἣν διαφέρει οὐσία οὐσίας, ἀλλὰ καὶ κατὰ πλειόνων εἰδῶν καὶ οὐσιῶν ἐκάστη τῶν διαφορῶν πρὸς δὲ καὶ συστατικαί εἰσι τῶν αὐτὰς κεκτημένων οὐσιῶν, ὡς καὶ ἀπὸ τούτων τῶν οὐσιωδῶν διαφορῶν τὸν ἐκάστης ὄρον γίνεσθαι 20 οὐσίας. Ἐπεὶ οὖν μία καὶ ἀμερῆς παντάπασιν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ παντάπασιν ἀπερινοήτος αὕτη καθ' ἑαυτήν, καὶ ὄρος αὐτῆς οὐδεὶς οὐδέπω καὶ τήμερον εὐρέθη οὐδ' εὐρεθήσεται, οὐδέ τι τῶν περὶ αὐτῆς καὶ περὶ αὐτήν λεγομένων συστατικόν ἐστὶν αὐτῆς (αὕτη γὰρ ἐστὶ μᾶλλον τῶν περὶ αὐτήν ἢ σύστασις, ὡς 25 μηδὲν κεκτημένη κατὰ μετοχήν· αὐτῆς γὰρ οὔσης, ἔστιν ἡ αἰδιότης καὶ ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀτρεψία καὶ πᾶν ὅ,τι τούτοις παραπλήσιον)· ἐπεὶ οὖν μία καὶ ἀμερῆς καὶ ἀπερὶληπτος καὶ ὑπὲρ αἰτίαν πάντη τε καὶ πάντως καθ' αὐτήν ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο διαφορὰς οὐκ ἔχει οὐσιώδεις, οὐδέ σύνθετός ἐστιν οὐσιώ- 30 δη δὲ καὶ φυσικὴν ἐνέργειαν ἔστι μιᾶς οὐσίας εἶναι φυσικῶς, ὥσπερ τὸ λαλεῖν μόνον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ γράφειν μόνου τοῦ γράμματα εἰδότος. Διὰ τοῦτο μία ὢν οὐσία ὁ Θεὸς, οὐσιώδεις

11. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ὀρθοδ. πίστεως 1, 8, PG 94, 813A.

12. Αὐτόθι, 1, 9, PG 94, 833B-836A.

θείας θελήσεως· διότι τὰ κτίσματα προέρχονται ἀπὸ τῆ θέλησι τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν οὐσίαν¹¹.

12 Τότε ὁ φιλόσοφος, ἀφοῦ οἱ ὄπαδοί του ἐκίνησαν πολλοὺς λόγους, μόλις εἶδε ὅτι ἐκεῖνοι ἀποστομώθηκαν, εἶπε· Θέλω νὰ ὁμιλήσω καὶ ἐγώ. Ἐκεῖνοι ὅμως δὲν τὸν ἄφησαν, ἀλλὰ πρότειναν ἓνα ρητὸ τοῦ θείου Δαμασκηνοῦ ποῦ ἔλεγε· «Τὸ θεῖο εἶναι ἀπλὸ καὶ ἀσύνθετο· ἂν ὅμως εἰποῦμε τὸ ἄκτιστο καὶ τὸ ἀναρχο καὶ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ δημιουργικὸ οὐσιώδεις διαφορὰς ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, δὲν θὰ εἶναι ἀπλὸς ἀλλὰ σύνθετος»¹². Καὶ πολὺ ἐπεδοκίμασαν αὐτοὶ δικαιώνοντας τοὺς ἑαυτοῦς των, λέγοντας ὅτι ὁ Θεσσαλονίκης χαρακτηρίζει σύνθετον τὸν Θεό.

Αὐτὸς δὲ εἶπε πρὸς αὐτοῦς, μόλις ἔσιώπησαν, ὅτι πᾶν ὅ,τι σύγκειται καὶ ἔχει οὐσιώδεις διαφορὰς εἶναι σύνθετο, ὁ Θεὸς ὅμως δὲν ἀνήκει οὔτε στὰ συγκείμενα οὔτε σ' ἐκεῖνα ποῦ ἔχουν οὐσιώδεις διαφορὰς· γι' αὐτὸ εἶναι ἀπλὸς καὶ ἀσύνθετος, καὶ ὄχι μόνο ἀπλὸς, ἀλλὰ καὶ ἀπλότης. Πρέπει ὅμως νὰ γνωρίσετε τί εἶναι οὐσιώδης διαφορὰ· διότι ἔτσι θὰ κατανοήσωμε τὸν λόγον τοῦ ἀγίου. Οὐσιώδης λοιπὸν διαφορὰ εἶναι ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία διαφέρει μία οὐσία ἀπὸ ἄλλη οὐσία, ἀλλὰ καὶ καθεμία ἀπὸ τις διαφορὰς μεταξὺ περισσοτέρων εἰδῶν καὶ οὐσιῶν. Ἐπὶ πλεον οἱ διαφορὰς εἶναι καὶ συστατικὲς τῶν οὐσιῶν ποῦ τις ἔχουν, ὥστε ὁ ὄρισμός κάθε οὐσίας νὰ γίνεται ἀπὸ αὐτὲς τις οὐσιώδεις διαφορὰς. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι μία καὶ ἐντελῶς ἀμέριστη, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς ἀπερινόητη καθ' ἑαυτήν, καὶ ποτὲ ἕως σήμερα δὲν ἔχει εὐρεθῆ οὔτε θὰ εὐρεθῆ ὄρισμός της, οὔτε κάτι ἀπὸ τὰ περι αὐτῆς καὶ περι αὐτὴν λεγόμενα εἶναι συστατικὸ της (διότι μᾶλλον αὐτὴ εἶναι ἡ σύστασις τῶν γύρω ἀπ' αὐτήν, καθ' ὅσον δὲν ἔχει τίποτε ἀπὸ μετοχή· διότι, ὅταν ὑπάρχη αὐτὴ, ἡ οὐσία, ὑπάρχει καὶ ἡ αἰδιότης καὶ ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀτρεψία καὶ κάθε παρόμοιο μὲ αὐτά)· ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι μία καὶ ἀμερῆς καὶ ἀπερίληπτη, καὶ ἐπάνω ἀπὸ αἰτία, καὶ παντοῦ καὶ πάντως καθ' ἑαυτήν, γι' αὐτὸ δὲν ἔχει οὐσιώδεις διαφορὰς οὔτε εἶναι σύνθετη. Εἶναι δυνατὸ μία οὐσιώδης καὶ φυσικὴ ἐνέργεια νὰ εἶναι φυσικῶς μιᾶς οὐσίας, ὅπως τὸ λαλεῖν εἶναι μόνο τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ γράφειν μόνο τοῦ γνωρίζοντος γράμματα. Γι' αὐτὸ ὁ Θεός, ἐπειδὴ εἶναι μία οὐσία, δὲν ἔχει οὐσιώδεις διαφορὰς, ἔχει ὅμως κοινὲς οὐσι-

μὲν διαφορὰς οὐκ ἔχει, οὐσιώδεις δὲ καὶ φυσικὰς κοινὰς ἔχει ἐνεργείας μηδὲν παραβλαπτούσας τὸ ἀπλοῦν καὶ ἐνιαῖον ταύτης, ὡς καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος ἡμῖν συμμαρτυρῶν φησι· «πληθύνεσθαι λέγεται ὁ Θεὸς τῷ καθ' ἕκαστον εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων θου-
5 λήματι, προνοητικαῖς προόδοις πολλαπλασιαζόμενος· μένει δὲ ἀμερίστως εἷς, ὥσπερ ἥλιος ἀκτῖνας πολλὰς προπέμπων καὶ μένων ἐν τῇ ἐνότητι». Ἔχει οὖν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνεργείας φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις μηδὲν παραβλα-
πτούσας τὸ ἀπλοῦν καὶ ἐνιαῖον τῆς θείας φύσεως.

13 10 Οἱ δὲ τοῦ φιλοσόφου πάλιν ἐβόων· Οὐσιώδεις καὶ ὁ ἅγιος εἶπεν.

Ἄλλ' ἐνεργείας, οὐ διαφορὰς κατὰ γὰρ τὸν αὐτὸν Δαμασκηνὸν θεῖον Ἰωάννην «ἀμήχανον οὐσίαν ἄμοιρον εἶναι φυσικῆς ἐνεργείας».

15 Καὶ εἰς τοῦτο ἀνεγνώσθη καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ρῆσις, λέγοντος· «οἱ κακόσχολοι ἐρωτῶσιν ἡμᾶς, ὃ οἶδας σέβεις ἢ ὃ ἀγνοεῖς; Καὶ πρὸς μὲν τὸ εἰδέναί ἡμᾶς ἀπαντῶσι λέγοντες ὅτι τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν γινώσκετε· εἰ δὲ ταύτην ἀγνοεῖν ὁμολογή-
σομεν, λέγουσι, λοιπὸν ὃ οὐκ οἶδατε προσκυνεῖτε. Ἡμεῖς δὲ λέγο-
20 μεν, ὡς οὐχ ὃ τὴν οὐσίαν μὴ εἰδέναί φάσκων ὁμολόγησε τὸν Θεὸν μὴ ἐπίστασθαι, τὴν γὰρ μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ εἰδέναί λέγομεν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν πρόνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐκ αὐτὴν δὲ τὴν οὐσίαν. Τὸ δὲ λέγειν, ὅτι πᾶν ὃ ἂν ἀπαριθμῆσης τοῦ Θεοῦ γνωστὸν οὐσία ἐστὶ, σόφισμά ἐστι μυρίας τὰς ἀτοπίας
25 ἔχον. Ἄλλ' αἱ μὲν ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ ποικίλαι, ἡ δὲ οὐσία ἀπλή· ἡμεῖς δὲ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσίᾳ αὐτοῦ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα· αἱ μὲν γὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος».

14 30 Εὐθύς οὖν ἐλάλησεν ὁ φιλόσοφος, ὅτι· Βλέπεις πῶς πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν αἱ ἐνέργειαι; Δοιπὸν κτίσματα εἰσιν.

Ἄλλ' ἐνεργείας, οὐ διαφορὰς κατὰ γὰρ τὸν αὐτὸν Δαμασκηνὸν θεῖον Ἰωάννην «ἀμήχανον οὐσίαν ἄμοιρον εἶναι φυσικῆς ἐνεργείας».

13. Μαξίμου, Σχόλια εἰς τὸ περὶ θείων ὀνομάτων 3, 2, PG 4, 232C.

14. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ὀρθοδ. πίστεως 2, 23, PG 94, 949AB.

ώδεις καὶ φυσικὲς ἐνέργειες, πού δὲν παραβλάπτουν καθόλου τὴν ἀπλότητα καὶ ἐνόητά της, ὅπως καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος μᾶς τὸ ἐπιβεβαιώνει· «λέγεται ὅτι ὁ Θεὸς πληθύνεται μὲ τὸ κάθε βούλημα γιὰ τὴν παραγωγή τῶν ὄντων, πολλαπλασιαζόμενος μὲ τὶς προνοητικὲς μεθόδους. Μένει δὲ ἀμερίστως ἕνας, ὅπως ὁ ἥλιος πού ἐκπέμπει πολλὰς ἀκτῖνες καὶ μένει στὴν ἐνόητα»¹³. Ἔχει λοιπὸν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα φυσικὲς καὶ οὐσιώδεις ἐνέργειες πού δὲν παραβλάπτουν καθόλου τὴν ἀπλότητα καὶ ἐνόητα τῆς θείας φύσεως.

13 Οἱ συνοδοὶ τοῦ φιλοσόφου ἐφώναζαν πάλι· Οὐσιώδεις εἶπε καὶ ὁ ἅγιος.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε πάλι· Οὐσιώδεις λέγει, ἀλλὰ ἐνέργειες, ὄχι διαφορὲς· διότι κατὰ τὸν ἴδιο θεῖο Δαμασκηνὸ Ἰωάννη, «εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρχη οὐσία ἁμοιρη φυσικῆς ἐνέργειας»¹⁴.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναγνώσθηκε ρῆσις καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, πού λέγει· «μᾶς ἐρωτοῦν οἱ κακόσχολοι, ἐκεῖνο πού γνωρίζεις λατρεύεις, ἢ ἐκεῖνο πού ἀγνοεῖς; Καὶ πρὸς μὲν τὸ ὅτι λατρεύομε ἐκεῖνο πού γνωρίζομε ἀπαντοῦν· Γνωρίζετε τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ; Ἄν πάλι ὁμολογήσωμε ὅτι τὴν ἀγνοοῦμε, λέγουν· Λοιπὸν προσκυνεῖτε ὅ,τι δὲν γνωρίζετε. Ἐμεῖς ὅμως λέγομε ὅτι ἐκεῖνος πού λέγει, ὅτι δὲν γνωρίζει τὴν οὐσία, δὲν ὁμολογεῖ ὅτι δὲν γνωρίζει τὸν Θεό, διότι λέγομε ὅτι γνωρίζομε καὶ τὴ δύναμι καὶ τὴν πρόνοια καὶ τὰ παρόμοια, ὄχι ὅμως τὴν ἴδια τὴν οὐσία. Τὸ νὰ λέγεται ὅμως ὅτι πᾶν ὅ,τι ἀπαριθμῆσης ὡς γνωστὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι οὐσία, εἶναι σὸφισμα γεμᾶτο μύριες ἀτοπίες. Ἄλλ' οἱ μὲν ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ εἶναι ποικίλες, ἐνῶ ἡ οὐσία ἀπλή· ἐμεῖς δὲ ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ λέγομε ὅτι γνωρίζομε τὸν Θεό μας, ἐνῶ δὲν ἰσχυριζόμαστε ὅτι προσεγγίζομε τὴν οὐσία του· διότι οἱ μὲν ἐνέργειές του κατεβαίνουν πρὸς ἡμᾶς, ἐνῶ ἡ οὐσία του μένει ἀπρόσιτη»¹⁵.

14 Ἀμέσως λοιπὸν ἐπῆρε τὸν λόγο ὁ φιλόσοφος λέγοντας· Βλέπεις λοιπὸν πῶς κατεβαίνουν πρὸς ἡμᾶς οἱ ἐνέργειες; Εἶναι λοιπὸν κτίσματα.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης τοῦ εἶπε· Δὲν ἀκούεις τὸ Εὐαγγέλιο πού λέγει, «ὁ ἐρχόμενος ἀπὸ ἄνω εἶναι ἐπάνω ἀπὸ ὅλα»¹⁶· Καὶ ἡ πρό-

15. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 234, 1, PG 32, 868B-869B.

16. Ἰω. 3,31.

πρόνοια γοῦν τοῦ Θεοῦ ἄνωθεν καταβαίνει πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐπάνω πάντων ἐστίν, ἀκτίστος οὐσα.

Ἄλλος δὲ φιλόσοφος πάλιν· Εἶπερ ἔρχεται καὶ καταβαίνει, λοιπὸν καὶ μεταβαίνει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ὅπερ τῶν ἀκτίστων 5 καὶ ἀπεριγραπτῶν οὐκ ἔστιν.

Ἄλλος δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν· Ἀσώματά ἐστι καὶ ἀπερίγραπτα τὰ θεῖα, φιλόσοφε, διὸ καὶ πανταχοῦ ἐστι· τὸ δὲ πανταχοῦ ὄν, πῶς ἂν ἐκ τόπου εἰς τόπον μεταβῆ; Ὡστε τὸ ἔρχεσθαι καὶ τὸ καταβαίνειν ἐπὶ τούτων οὐ τὸ μεταβαίνειν ἐστίν, ἀλλὰ τὸ 10 φανεροῦσθαι. Φανεροῦται οὖν ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ θέλησις ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀλλ' οὐ μεταβαίνει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον.

15 Ἄλλος δὲ φιλόσοφος εἶπεν· Ἐγὼ τοῦτο μόνον οἶδα, ὡς ὁ Θεὸς μία οὐσία τρισυπόστατος ἐστίν.

15 Ἄλλος δὲ Θεσσαλονίκης, οὐ τρισυπόστατος, ἔφη, μόνον, ἀλλὰ καὶ παντοδύναμος ἐξ αἰδίου ὁ Θεὸς ἐστίν.

Οἱ δὲ προσκεείμενοι τῷ φιλοσόφῳ, τοῦτο ἀκούσαντες, πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης εἶπον· Ἡμεῖς παρὰ τὸ πάντα δύνασθαι παντοδύναμόν φαμεν καλεῖσθαι τὸν Θεόν, σὺ δὲ παντοδύναμον λέγεις 20 τὸν Θεόν, ὡς δοκῶν πᾶσαν αὐτὸν δύναμιν ἀκτίστως ἔχειν· ἔδει οὖν λέγεσθαι πασοδύναμον.

Ἄλλος δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτούς· Καὶ τὸ δύνασθαι, φησίν, οὐκ οὐσία ἐστίν, ἀλλὰ περὶ τὴν οὐσίαν καὶ ὑμᾶς ἐξελέγχει τοὺς λέγοντας οὐσίαν μόνον καὶ ὑποστάσεις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ δυνάμεις 25 καὶ ἐνεργείας ἔχειν τὸν Θεόν. Τί δέ; Οὐδὲ τὴν γλῶτταν γλῶσσαν λέγετε καὶ θάλασσαν τὴν θάλατταν, τὸν τε πάτταλον καὶ πάσσαλον, καὶ σήμερον τὸ τήμερον, ἵν' ἐπιγνόντες τοῦ τ πρὸς τὸ σ πολὺ τὸ συγγενὲς ὑπάρχον τῶν ἀλόγων τούτων ἀπόσχησθε προφάσεων; Ἴνα δὲ καὶ τὴν μικρολογίαν ταύτην νῦν ἀφῶ, τὸ δύνασθαι 30 καὶ τὸ δύναμιν ἔχειν οὐδὲν σχεδὸν διενήνοχε, καὶ οὐκ ἔστι δύνασθαι τὸν μὴ δύναμιν ἔχοντα. Οὐκοῦν, εἰ παρὰ τὸ πάντα δύνασθαι παντοδύναμός ἐστίν ὁ Θεὸς ἐξ αἰδίου καὶ πᾶσαν οὐκοῦν ἐξ αἰδίου καὶ ἀκτίστως ἔχει δύναμιν. Διὸ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἐν ὀργῶν τῶν Περί θείων ὀνομάτων, «δύναμις», φησί, «λέγεται ὁ Θε-

νοια τοῦ Θεοῦ ἐπομένως κατεβαίνει ἀπὸ ἄνω πρὸς ἡμᾶς καὶ εἶναι ἐπάνω ἀπὸ ὅλα, ἀφοῦ εἶναι ἄκτιστη.

Ἦ ὁ φιλόσοφος εἶπε πάλι· Ἐὰν ἔρχεται καὶ κατεβαίνει, τότε καὶ μεταβαίνει ἀπὸ τόπου σὲ τόπο, πρᾶγμα ποῦ δὲν εἶναι γνῶρισμα τῶν ἀκτίστων καὶ ἀπεριγράπτων.

Ἦ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτόν· Εἶναι ἀσώματα καὶ ἀπερίγραπτα τὰ θεῖα, φιλόσοφε, γι' αὐτὸ καὶ εὐρίσκονται παντοῦ, καὶ τὸ εὐρισκόμενον παντοῦ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μεταβῇ ἀπὸ τόπου σὲ τόπο; Ὡστε τὸ ἔρχεσθαι καὶ τὸ μεταβαίνειν στὴν περίπτωσί τους δὲν εἶναι μετὰβασις, ἀλλὰ φανέρωσις. Φανερώνεται λοιπὸν ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ θέλησις ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ δὲν μεταβαίνει ἀπὸ τόπου σὲ τόπο.

15 Ἦ ὁ φιλόσοφος εἶπε· Ἐγὼ τοῦτο μόνο γνωρίζω, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι μία οὐσία τρισυπόστατη.

Ἦ ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε· Δὲν εἶναι μόνο τρισυπόστατος ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ παντοδύναμος αἰδίως.

Οἱ ὄπαδοὶ τότε τοῦ φιλοσόφου, ὅταν ἄκουσαν αὐτό, εἶπαν πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης· Ἐμεῖς δεχόμεστε ὅτι ὁ Θεὸς καλεῖται παντοδύναμος ἀπὸ τὸ ὅτι δύναται τὰ πάντα, ἐσὺ ὅμως λέγεις τὸν Θεὸ παντοδύναμο, νομίζοντας ὅτι ἔχει ἀκτίστως κάθε δύναμι· θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ λέγεται πασοδύναμος¹⁷.

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτούς· Καὶ τὸ δύνασθαι δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ περὶ τὴν οὐσία καὶ ἐλέγχει ἐσᾶς ποῦ ἰσχυρίζεσθε ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει μόνο οὐσίαις καὶ ὑποστάσεις, ἀλλ' ὄχι καὶ δυνάμεις καὶ ἐνέργειες. Τί δηλαδή; δὲν λέγετε καὶ ἐσεῖς τὴν γλῶτταν γλῶσσαν καὶ θάλασσαν τὴν θάλατταν, τὸν πάτταλον πάσσαλον, καὶ σήμερον τὸ τήμερον; ὥστε, ἀναγνωρίζοντας τὴ μεγάλη συγγένεια τοῦ τ πρὸς τὸ σ ν' ἀφήσετε αὐτὲς τὶς παράλογες προφάσεις. Γιὰ ν' ἀφήσω δὲ τώρα καὶ αὐτὴ τὴν μικρολογία, τὸ δύνασθαι καὶ τὸ ἔχειν δύναμιν δὲν διαφέρει σχεδὸν σὲ τίποτε, καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δύναται αὐτὸς ποῦ δὲν ἔχει δύναμι. Ἐπομένως, ἂν ὁ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος ἀπὸ τὸ ὅτι τὰ πάντα δύναται αἰδίως, τότε καὶ κάθε δύναμι ἔχει αἰδίως καὶ ἀκτίστως. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ θεῖος Διονύσιος στὸ ὄγδοο κεφάλαιο τοῦ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* ἔργου λέγει·

17. Περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ βλ. Παλαμᾶ, *Κατὰ Ἀκινδύνου* 3, 22. Χρήστου Γ' 235. Γρηγορᾶ *Θεολογικὸς Λόγος* 2. Ἱστορία 30, 81. Βορη III, 268.

ὅς, ὡς πᾶσαν δύναμιν ἐν ἑαυτῷ προέχων καὶ ὑπερέχων». Διὰ
 γοῦν τὸ προέχειν φάναι πᾶσαν δύναμιν ἐξ αἰδίου καὶ ἀκτίστως
 ἔχειν τὸν Θεὸν ἡμᾶς ἐδίδαξε καὶ οὕτως εἶναι παντοδύναμον. Εἰ
 δέ τις ἐστὶν ἐπὶ τοσοῦτον ἀνοηταίνων, ὡς καὶ πᾶσαν δύναμιν
 5 ἀκούων προέχειν τὸν Θεόν, μὴ ὁμολογεῖν δυνάμεις φυσικὰς καὶ
 ἀκτίστους ἔχειν τὴν θείαν φύσιν, ἀκουέτω τοῦ τὰ θεῖα σοφοῦ
 Μαξίμου γράφοντος πρὸς Ἰωάννην, ᾧ Σύμπονος τὸ ἐπώνυμον,
 «διὰ τοῦτο δύο φύσεις οἱ θεῖοι πατέρες ἐκήρυξαν ἐπὶ τοῦ ἐνὸς
 Χριστοῦ, ἐπειδὴ τὰς οὐσιώδεις τῶν φύσεων ἐώρων ἐπ' αὐτοῦ
 10 δυνάμεις καὶ ἐνεργείας», καὶ ἀνωτέρω μικρόν, «κατὰ τοὺς θεί-
 ους», φησί, «πατέρας ἐπὶ τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ πολλὰς καὶ ἀναρι-
 θμήτους τὰς θείας αὐτοῦ καὶ ἀνθρωπικὰς ἐπιστάμεθα ἐνεργείας,
 μίαν μὲν τὴν θείαν οὐσίαν, ἐξ ἧς αἱ πολλαὶ καὶ θεῖαι κυρίως καὶ
 ἀόριστοι προέρχονται ἐνεργεῖαι». Καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ
 15 Κατὰ Ἑλλήνων λόγῳ, «μόνος ἐστὶν ὁ Υἱὸς εἰκὼν ἀπαράλλακτος
 τοῦ Πατρὸς τίς οὖν ἂν ἐξαριθμήσειε τὸν Πατέρα, ἵνα καὶ τοῦ
 Λόγου τούτου τὰς δυνάμεις ἐξεύρη;». Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Βασίλει-
 ος ἐν τοῖς Πρὸς Εὐνόμιόν φησι· «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπλοῦν τῇ
 οὐσίᾳ, ποικίλον ταῖς δυνάμεσιν, ὅλον ἐκάστῳ παρὸν καὶ ὅλον
 20 ἀπανταχοῦ ὄν, ἀπαθῶς μεριζόμενον καὶ ὀλοσχερῶς μετεχόμενον,
 κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος». Ὅρας ὅτι κατὰ τὴν εἰκό-
 να τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος ἀμερίστως μερίζεται, οὐ κατὰ τὴν οὐ-
 σίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν δύναμιν, τὸ θεῖον Πνεῦμα, ὡς μίαν ταύτην
 καὶ πολλὰς κατ' ἐκείνην καλεῖσθαι εὐσεβῶς, εἰ καὶ ἐν ἐκάστη τῶν
 25 θείων δυνάμεων τε καὶ ἐνεργειῶν ὅλον ἀμερῶς ἐστὶν αὐτό; Ἄρ'
 οὖν ἓν λέγειν εὐσεβῶς καὶ ποικίλον τὸ θεῖον εἶναι Πνεῦμα κατὰ
 τὴν οὐσίαν καὶ πολλὰς οὐσίας εἶναι τούτου, καθάπερ καὶ δυνά-
 μεις; Οὐμένον. Εἰ δέ τις λέγει πρὸς ἡμᾶς μερίζεσθαι τὴν θείαν
 δύναμιν καὶ τὴν ἐνεργεῖαν, κἀντεῦθεν μανθανέτω τὴν διαφορὰν
 30 τῆς θείας οὐσίας πρὸς τὴν θείαν ἐνεργεῖαν οὐ γὰρ καὶ ἡ θεία οὐ-
 σία πρὸς ἡμᾶς μερίζεται. Ἀλλὰ καὶ ἡ θεία ἐνεργεῖα, οὐχ ὅτι μερί-
 ζεται ἀμερίστως διὰ τοῦτο καὶ κτίζεται, ἅπαγε, κτίζεται δὲ μᾶλλον

«δύναμις λέγεται ὁ Θεός, διότι πρό-ἔχει καὶ ὑπέρ-ἔχει κάθε δύναμι μέσα του»¹⁸. Λέγοντας λοιπὸν ὅτι πρό-ἔχει, μᾶς ἐδίδαξε ὅτι ὁ Θεός ἔχει κάθε δύναμι αἰδίως καὶ ἀκτίστως καὶ ὅτι ἔτσι εἶναι παντοδύναμος. Ἐὰν πάλι ὑπάρχη κάποιος ποῦ ἀνοηταίνει τόσο πολὺ, ὥστε ἀκούοντας ὅτι ὁ Θεός πρό-ἔχει κάθε δύναμι, νὰ μὴ ὁμολογῇ ὅτι ἡ θεία φύσις ἔχει δυνάμεις φυσικὲς καὶ ἀκτιστες, ἃς ἀκούσῃ τὸν σοφὸν στὰ θεῖα Μαξιμο, ποῦ γράφει στὸν Ἰωάννη, τὸν ἐπωνομαζόμενον Σύμπονον· «γι' αὐτὸ οἱ θεῖοι πατέρες ἐκήρυξαν δύο φύσεις ἐπὶ τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ, ἐπειδὴ ἔβλεπαν σ' αὐτὸν τίς οὐσιώδεις δυνάμεις καὶ ἐνέργειες τῶν φύσεων»¹⁹. καὶ ἐπίσης λίγο προηγουμένως· «κατὰ τοὺς θεῖους πατέρες γνωρίζομε ἐπὶ τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ πολλὰ καὶ ἀναρίθμητες τίς θεῖες καὶ ἀνθρώπινες ἐνέργειες, ἀλλὰ μία τὴν θεία οὐσία, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται οἱ πολλὰ καὶ κυρίως θεῖες καὶ ἀόριστες ἐνέργειες». Καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος στὸν λόγο *Κατὰ Ἑλλήνων* λέγει· «μόνο ὁ Υἱὸς εἶναι ἀπαράλλακτη εἰκόνα τοῦ Πατρὸς· ποιὸς λοιπὸν θὰ μπορούσε ν' ἀριθμῆσῃ τίς ἐνέργειες τοῦ Πατρὸς γιὰ νὰ εὔρη καὶ τοῦ Λόγου τούτου τίς δυνάμεις;»²⁰. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος λέγει στὰ βιβλία *Πρὸς τὸν Εὐνόμιον* «Τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἀπλὸ στὴν οὐσία, ποικίλο στὶς δυνάμεις, ὁλόκληρο παρὸν στὸν καθένα καὶ ὅλο πανταχοῦ παρὸν, ἀπαθῶς μεριζόμενον καὶ ὀλοσχερῶς μετεχόμενον, σύμφωνα μὲ τὴν εἰκόνα τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος»²¹. Βλέπεις ὅτι μερίζεται ἀμερίστως κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος, ὄχι κατὰ τὴν οὐσία ἀλλὰ κατὰ τὴ δύναμι, τὸ θεῖο Πνεῦμα, ὥστε αὐτὴ ἡ μία δύναμις νὰ καλῆται καὶ πολλὰ σύμφωνα μὲ τὸ δεῖγμα ἐκείνης τῆς ἀκτίνος εὐσεβῶς, ἂν καὶ σὲ καθεμῖα ἀπὸ τίς θεῖες δυνάμεις καὶ ἐνέργειες ὑπάρχει ὁλόκληρο αὐτὸ ἀμερῶς; Ἄραγε λοιπὸν μπορεῖ νὰ λεχθῆ εὐσεβῶς ὅτι τὸ θεῖο Πνεῦμα εἶναι καὶ ποικίλο κατὰ τὴν οὐσία καὶ ὅτι τοῦτο ἔχει πολλὰ οὐσίες; Ὁχι βέβαια. Ἄν ὅμως λέγῃ κανεὶς ὅτι ἡ θεία δύναμις καὶ ἐνέργεια μερίζεται καὶ πρὸς ἡμᾶς, ἃς μάθῃ καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὴ διαφορὰ τῆς θείας οὐσίας πρὸς τὴν θεία ἐνέργεια· διότι δὲν μερίζεται πρὸς ἡμᾶς καὶ ἡ θεία οὐσία. Ἀλλὰ καὶ ἡ θεία ἐνέργεια, μὲ τὸ ὅτι μερίζεται ἀμερίστως, δὲν σημαίνει ὅτι καὶ κτίζεται, μακριὰ ἀπὸ τέτοια βλα-

19. Δὲν ὑπάρχει τέτοια ἐπιστολὴ μεταξὺ τῶν ἐκδομένων ἔργων τοῦ Μαξίμου.

20. Μ. Ἀθανασίου, *Λόγος κατὰ Ἑλλήνων* 46-47, PG 25, 93 BC.

21. Μ. Βασιλείου, *Λόγος περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος* 9,22, PG 32, 108C.

τὰς ἐν τοῖς οὐσι διαφόρους οὐσίας καὶ τὰ ταύταις ἐνθεωρούμενα οὐδ' ὅτι καὶ διαιρετῶς νοεῖται καὶ ἡνωμένως παρ' ἡμῶν, οὐχ οὕτως ἔχει κατὰ ἀλήθειαν. Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Διονύσιον, «οὕτως ἡμεῖς τὰ θεῖα καὶ ἐνοῦν τῷ λόγῳ καὶ διακρίνειν σπεύδομεν, 5 ὡς αὐτὰ τὰ θεῖα καὶ ἡνωται καὶ διακέκριται».

16 Πάλιν οὖν ὁ φιλόσοφος πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης εἶπεν· Ἐχει ὁ Θεὸς ἀπλότητα;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν, Ναί, φησίν, ἔχει ὁ Θεὸς ἀπλότητα. Ἐρωτῶ οὖν τὴν σὴν φιλοσοφίαν· κτιστὴ ἔστιν ἢ ἀπλό- 10 τῆς τοῦ Θεοῦ ἢ ἄκτιστος;

Ὁ δὲ φιλόσοφος οὐκ ἀπεκρίθη.

Πάλιν οὖν ὁ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν· Εἰ κτιστὴ ἔστιν ἢ ἀπλότης, ὑστερον λοιπὸν προσεγένετο τῷ Θεῷ, καὶ ἦν ὅτε ἦν ὁ Θεὸς σύνθετος. Ἐπεὶ δὲ ἐξ αἰδίου ἔστιν ὁ Θεὸς ἀπλοῦς, ἐρωτῶ 15 τὴν σὴν αὐθις φιλοσοφίαν· ἢ ἀπλότης τοῦ Θεοῦ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἔστιν, ἢ οὐκ ἔστιν οὐσία;

Ὁ δὲ οὐδὲ πρὸς τοῦτο ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης προήγαγε τὸν Θεολόγον λέγοντα φανερωῶς «οὐ γὰρ δὴ φύσις τῷ Θεῷ ἢ ἀπλότης».

17 20 Ἐν τούτοις ὁ φιλόσοφος ἀνοίξας αὐτοῦ τὸ βιβλίον καὶ πολλάκις τὰ φύλλα μετακινήσας, εἶτα ἀνέγνω λέγων, ὅτι φυσικὸς καὶ ἐνούσιός ἐστι τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός, ὥστε ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ταῦτόν ἐστι καὶ ἀδιάφορον φύσις καὶ φυσικόν, οὐσία τε καὶ οὐσιῶδες.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης προσέχειν παρακαλέσας τοὺς προκα- 25 θημένους τοῖς λεγομένοις τὸν νοῦν, φύσις, εἶπε, καὶ οὐσία ἐν ἔστι καὶ ἀδιάφορον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, οὐδεὶς ἂν εἴποι ποτὲ τῶν εὖ εἰδόντων τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἔχειν καὶ φύσεις· ἐπεὶ τὸ ἔχον οὐ ἔχει κατὰ τι διαφέρει. Τὴν γοῦν οὐσίαν ἔχειν καὶ φύσιν ἢ φύσεις, οὐδεὶς ἂν εἶπε· τὴν δὲ θεῖαν οὐσίαν ἔχειν φυσικὰ καὶ οὐσιῶδη, 30 πάντες οἱ ἅγιοι θεολογοῦσιν. Καὶ προσηνέχθη ρῆσις τοῦ ἁγίου Μαξίμου, λέγοντος ἔχειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐσιῶδεις ἐνεργεῖ-

22. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περί θεῶν ὀνομάτων 2, 6, PG 3, 644CD.

23. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 45, 3, PG 36, 628 B.

σφημία, ἀλλὰ μᾶλλον κτίζει τις εὐρισκόμενες στὰ ὄντα διάφορες οὐσίες καὶ τὰ παρατηρούμενα σ' αὐτές· καὶ τὸ ὅτι νοεῖται ἀπὸ ἡμῶν καὶ κατὰ τρόπο διαιρητὸ καὶ ἐνωμένο, δὲν σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι ἔτσι ἀληθινά. Διότι κατὰ τὸν μέγα Διονύσιο, «σπεύδομε ἡμεῖς καὶ νὰ ἐνώνωμε τὰ θεῖα μὲ τὸν λόγο καὶ νὰ τὰ διακρίνωμε, ἔτσι, ὅπως αὐτὰ τὰ θεῖα καὶ ἐνωμένα εἶναι καὶ διακεκριμένα»²².

16 Πάλι λοιπὸν ὁ φιλόσοφος εἶπε πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης: Ἔχει ὁ Θεὸς ἀπλότητα;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτόν· Ναί, ἔχει ὁ Θεὸς ἀπλότητα. Ἐρωτῶ λοιπὸν τὴν φιλοσοφία σου· κτιστὴ εἶναι ἢ ἀπλότης τοῦ Θεοῦ ἢ ἄκτιστη;

Ὁ φιλόσοφος ὅμως δὲν ἀποκρίθηκε.

Πάλι λοιπὸν ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἄν ἢ ἀπλότης εἶναι κτιστὴ, τότε προστέθηκε στὸν Θεὸ ἐκ τῶν ὑπέρων, καὶ ἦλθε κάποτε ὁ καιρὸς πού ὁ Θεὸς ἔγινε σύνθετος. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Θεὸς εἶναι ἀπλὸς αἰδιῶς, ἐρωτῶ πάλι τὴν φιλοσοφία σου· ἢ ἀπλότης τοῦ Θεοῦ εἶναι οὐσία ἢ δὲν εἶναι οὐσία;

Ἐκεῖνος δὲν ἠθέλε ν' ἀπαντήσῃ οὔτε σ' αὐτὸ.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης παρουσίασε τὸν Γρηγόριο Θεολόγο νὰ λέγῃ φανερά· «Δὲν εἶναι βέβαια φύσις τοῦ Θεοῦ ἢ ἀπλότης»²³.

17 Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ φιλόσοφος ἀνοιξε τὸ βιβλίον του καὶ, ἀφοῦ μετακίνησε πολλές φορές τὰ φύλλα του, ἔπειτα ἀνέγνωσε κείμενο, περὶ τοῦ ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι φυσικὸς καὶ ἐνούσιος μὲ τὸν Πατέρα, ὥστε ἐπὶ τοῦ Θεοῦ νὰ εἶναι τὸ ἴδιον καὶ ἀδιάφορο φύσις καὶ φυσικό, οὐσία καὶ οὐσιῶδες.

Ὁ Θεσσαλονίκης, ἀφοῦ παρακάλεσε τοὺς παρακαθήμενους νὰ προσέχουν στὰ λεγόμενα, εἶπε· Φύσις καὶ οὐσία εἶναι ἓνα καὶ ἀδιάφορο ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· ἂν αὐτὸ εἶναι σωστό, τότε καὶ τὸ φυσικό καὶ τὸ οὐσιῶδες εἶναι τὰ ἴδια καὶ ἀδιάφορα. Ἄφοῦ λοιπὸν ἢ φύσις εἶναι ἓνα καὶ τὸ ἴδιον μὲ τὴν οὐσία ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, κανένας ἐχέφρων δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ εἰπῇ ὅτι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἔχει καὶ φύσι· διότι αὐτὸ πού ἔχει διαφέρει σὲ κάτι ἀπὸ τὸ ἐχόμενο. Δὲν θὰ μπορούσε λοιπὸν κανεὶς νὰ εἰπῇ ὅτι ἢ οὐσία ἔχει καὶ φύσι ἢ φύσεις· ἐνῶ ὅτι ἢ θεῖα οὐσία ἔχει φυσικά καὶ οὐσιῶδη, τὸ θεολογοῦν ὅλοι οἱ ἅγιοι πατέρες. Ἐδῶ προβλήθηκε μία ρῆσις τοῦ ἁγίου Μαξίμου πού λέγει ὅτι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἔχει οὐσιῶδεις ἐνέργειες καὶ

ας και φυσικά θελήματα. "Οτι γοῦν πληθυντικῶς προήνεγκεν ὁ μέγας ταῦτα, τὴν δὲ φύσιν ἐνικῶς, καὶ ὅτι τὴν φύσιν ἔχει εἰρηκεν αὐτά, διαφέρειν ἔδειξε ταῦτα τῆς φύσεως κατὰ τι. Καὶ Διονύσιος γὰρ ὁ μέγας ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν Περί θείων ὀνομάτων 5 «ἢ θεολογία», φησὶ, «προορισμοὺς καλεῖ καὶ θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα, τῶν ὄντων ἀφοριστικά καὶ ποιητικά, καθ' οὓς ὁ ὑπερούσιος τὰ ὄντα πάντα καὶ προώρισε καὶ παρήγαγεν».

Ἄλλο δὲ φιλόσοφος εἶπεν, ὅτι Ὁ Θεὸς ἔχει πάντως ὑπαρξίν· ὅτι γοῦν ὑπαρξίν ἔχει ὁ Θεός, διαφέρειν κατὰ σὲ τῆς ὑπάρξεως 10 αὐτοῦ.

18 Ἄλλο δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν· Εἴπερ ὑπαρξίν, ἔφη, τὴν οὐσίαν εἶναι λέγεις, ὅταν μὲν λέγῃς, ὅτι ὑπαρξίν ὁ Θεὸς ἔχει, ἐπεὶ ὁ Θεὸς καὶ τριουπόστατός ἐστι καὶ παντοδύναμος, ἀπὸ τίνος τῶν 15 περὶ τὴν φύσιν πάντως αὐτόν καλεῖς, ὡσπερ ἂν, εἰ καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν εἴποι τις ἔχειν νοῦν, ἐπεὶ γὰρ ἡ λογικὴ ψυχὴ ἔχει καὶ διάνοιαν, ἀπὸ ταύτης αὐτὴν καλεῖ, εἴπερ ὅλως νοῦν ἔχει ἢ τοῦ εἰπόντος τοῦτο φωνή. Εἰ δὲ σὺ, ὦ φιλόσοφε, τὸν Θεὸν λέγων ὑπαρξίν ἔχειν καὶ οὐσίαν, καὶ αὐτὸ τὸ Θεὸν λέγειν τὴν ὑπαρξίν λέγεις, οὐδὲν ἕτερον λέγεις ἢ ὅτι ἡ ὑπαρξις ἔχει ὑπαρξίν καὶ ἡ 20 οὐσία ἔχει οὐσίαν, ὃ καὶ ἀκούσαι καὶ εἰπεῖν ἄτοπον δοκεῖ καὶ ἀνόητον. Ὅμως ἐπεὶ κατὰ τοὺς θεοφόρους πατέρας εἴωθεν ἡ Γραφή μὴ μικρολογεῖσθαι περὶ τὰς λέξεις, εἴ τις καὶ ἐνύπαρκτον εἴποι ἢ ἐνούσιον αὐτὴν τὴν οὐσίαν, οὐ διοισόμεθα· ἐπαναλάβωμεν δὴ τὸν λόγον τῇ ἀληθείᾳ τῶν πραγμάτων προσέχοντες καὶ τῇ 25 δυνάμει τοῦ σκοποῦ τῶν λεγόντων, ἀλλ' οὐ ταῖς λέξεσιν. Εἴπομεν οὖν, ἔφη, πρότερον καὶ ἐδείξαμεν φυσικὰ πᾶσαν φύσιν ἔχειν, φυσικῶς δὲ ἔχει καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς πατὴρ τὸ γεννᾶν καταλλήλως ἑαυτῷ ἐκάτερος, ἀλλὰ καὶ τὸ δημιουργεῖν ἔχει φυσικῶς, ὁ μὲν ἄνθρωπος ἐξ ὑποκειμένης ὕλης, ὁ δὲ Θεὸς ἐκ μὴ 30 ὄντων· γεννᾶ δὲ φυσικῶς μὲν τὸ ὁμοούσιον αὐτοῦ ἐκάτερος, δημιουργεῖ δὲ οὐχὶ τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ. Διὰ τοῦτο τὸ μὲν γεννηθὲν φύσις ἐστὶν ἢ αὐτῇ τῷ γεννήσαντι καὶ φυσικὸν λέγεται τοῦ πατρὸς ἀλλὰ γέννημα καὶ υἱός, καὶ οὐχ ἀπλῶς τῆς φύσεως, ἀλλὰ τοῦ γεννήσαντος πατρὸς τὸ δὲ νοεῖν ἢ τὸ δημιουργεῖν φυσικὸν 35 ἐστὶ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ δημιουργοῦντος, ἀλλ' οὐχὶ φύσις ἐστὶν, ἀλλ'

φυσικά θελήματα. Ἐκφέροντας λοιπὸν αὐτὰ ὁ μέγας θεολόγος σὲ πληθυντικὸν, ἐνῶ τῇ φύσει ἔφερε σὲ ἐνικὸν, καὶ λέγοντας ὅτι αὐτὰ τὰ ἔχει ἢ φύσις, ἔδειξε ὅτι αὐτὰ διαφέρουν σὲ κάτι ἀπὸ τῆ φύσι. Διότι καὶ ὁ μέγας Διονύσιος στὸ πέμπτο κεφάλαιο τοῦ *Περὶ θείων ὀνομάτων* ἔργου λέγει, «ἢ θεολογία καλεῖ προορισμοὺς καὶ θελήματα θεῖα καὶ ἀγαθὰ, καθοριστικὰ καὶ δημιουργικὰ τῶν ὄντων, αὐτὰ διὰ τῶν ὁποίων ὁ ὑπερούσιος προώρισε καὶ παρήγαγε ὅλα τὰ ὄντα»²⁴.

Ὁ φιλόσοφος τότε εἶπε· Ὁ Θεὸς ἔχει πάντως καὶ ὑπαρξί· τὸ γεγονὸς λοιπὸν ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει ὑπαρξί διαφέρει κατὰ τὴν ἀποψί σου ἀπὸ τὴν ὑπαρξί του.

18 Ὁ Θεσσαλονίκης τοῦ ἀπάντησε· Ἄν λέγῃς ὅτι ὑπαρξίς εἶναι ἢ οὐσία, ὅταν λέγῃς ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει ὑπαρξί, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι καὶ τρισυπόστατος καὶ παντοδύναμος, ὅπως θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ εἰπῇ ὅτι καὶ ἡ λογικὴ ψυχὴ ἔχει νοῦ· ἐπεδὴ δηλαδή ἡ λογικὴ ψυχὴ ἔχει καὶ διάνοια, ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὀνομάζει, ἂν ἔχη κάποιον νόημα ἢ ἔκφρασις ἐκείνου πού τὸ εἶπε αὐτό. Ἄν ὅμως ἐσύ, φιλόσοφε, λέγοντας ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει ὑπαρξί καὶ οὐσία, καὶ ἀναφέροντας τὸν Θεὸ ἀναφέρεις τὴν ὑπαρξί, τίποτε ἄλλο δὲν λέγεις, παρὰ ὅτι ἡ ὑπαρξίς ἔχει ὑπαρξί καὶ ἡ οὐσία ἔχει οὐσία, πρᾶγμα πού εἶναι ἄτοπο καὶ ἀνόητο νὰ τὸ ἀκούσῃ καὶ νὰ τὸ εἰπῇ κανεὶς. Ὅμως, ἐπειδὴ κατὰ τοὺς θεοφόρους πατέρες ἢ Γραφή δὲν συνηθίζει νὰ μικρολογῇ γύρω ἀπὸ τίς λέξεις, ἂν κάποιος εἰπῇ ἐνύπαρκτη καὶ ἐνούσια αὐτὴ τὴν οὐσία, δὲν θὰ ἀντεῖλωμε· ὡς ἐπαναλάβωμε λοιπὸν τὸν λόγο, προσέχοντας στὴν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων καὶ στὴν ἔννοια πού ἐπιδιώκουν οἱ λέγοντες, ἀλλ' ὄχι στίς λέξεις. Εἶπαμε λοιπὸν, εἶπε, προσηγουμένως κι' ἐδείξαμε ὅτι κάθε φύσις ἔχει φύσι, φυσικῶς δὲ ἔχει καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς πατὴρ τὸ γεννᾶν, καταλλήλως ὁ καθένας κατὰ τὴ θέσι του, ἀλλὰ καὶ τὸ δημιουργεῖν, ὁ μὲν ἄνθρωπος ἀπὸ ὑποκείμενη ὑλῆ, ὁ δὲ Θεὸς ἐκ μὴ ὄντων· γεννᾶ δὲ ὁ καθένας φυσικῶς τὸ ὁμοούσιό του, δημιουργεῖ ὅμως ὄχι τὸ ὁμοούσιό του. Γι' αὐτὸ τὸ μὲν γεννηθὲν εἶναι φύσις ἴδια μὲ τὸν γεννήσαντα καὶ λέγεται φυσικὸ τοῦ πατρός, ἀλλὰ γέννημα καὶ υἱός, καὶ ὄχι ἀπλῶς τῆς φύσεως ἀλλὰ τοῦ γεννήσαντος πατρός· τὸ δὲ νοεῖν ἢ τὸ

24. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 5, 8 PG 3, 824 C.

ἐνέργεια μόνον. Καὶ τὰ δημιουργήματα οὐ τῆς αὐτῆς τοῦ δημιου-
 ουργοῦντος φύσεώς ἐστιν, ἅπαγε. Ἄλλ' ὁ μὲν ἐκ τοῦ ἀνθρώπου
 γεννηθεὶς υἱὸς οὐκ ἐν τῷ γεννήσαντί ἐστιν, εἰ καὶ φύσις ἐστὶ μὴ
 διαφέρουσα τοῦ γεννήσαντος ὁ δὲ ἐκ τοῦ ἀνωτάτω Πατρὸς πρὸ
 5 αἰώνων γεννηθεὶς Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἀχωρίστως καὶ ἀιδίως καὶ
 ἀνεκφοιτήτως μένει καὶ φύσις ἐστὶν ἡ αὐτὴ τῷ γεννήτορι. Διὰ
 τοῦτο καὶ οὐσία καὶ ἐνούσιος ὁ πρὸ αἰώνων γεννηθεὶς Υἱὸς ἐστι
 καὶ ἀνθυπόστατος καὶ ἐνυπόστατος ἡ δὲ δημιουργικὴ δύναμις
 καὶ ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ θεία θέλησις καὶ τὰ τοιαῦτα, μία οὐσα
 10 καὶ ἡ αὐτὴ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐν
 τῷ Θεῷ μὲν εἰσιν ἐξ ἀιδίου, οὐκ ἔστι δὲ τούτων ἕκαστον ἀνθυπό-
 στατον οὐδὲ οὐσία. Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἡμῖν
 συμμαρτυρεῖ λέγων ὡς «εἴπερ ἕκαστον τῶν τῷ Θεῷ προσόντων
 φυσικῶς ἐν οὐσίας τάξει κείσεται, πῶς οὐκ ἔσται σύνθετος ὁ
 15 κατὰ τὴν οὐσίαν ἀπλοῦς;», ὅπερ καὶ ἐννοεῖν ἀτοπώτατον. Καὶ
 πάλιν ὁ αὐτός «οὐκ οὐσία τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ ἄφθαρτον καὶ τὸ
 ἀθάνατον, καὶ τὰ τοιαῦτα· εἰ γὰρ ἕκαστον τούτων οὐσίαν σημαί-
 νει, ἐκ τοσούτων οὐσιῶν σύγκειται ὁ Θεός, ὅσα περ ἂν αὐτῷ
 φυσικῶς προσόντα φαίνεται». Ἄλλ' οὐδ' εἰ ταῦτά τις πάντα συλ-
 20 λαβὼν οὐσίαν εἶναι φαίη τοῦ Θεοῦ, καλῶς ἐρεῖ καὶ εὐσεβῶς. Εἰ
 γὰρ τοῦτ' ἦν εὐσεβὲς εἰπεῖν, καὶ ὀρισμὸς οὐκοῦν ἐστὶ τῆς οὐσίας
 τοῦ Θεοῦ, ὃ καὶ ἐννοῆσαι δυσσεβὲς ἀλλὰ καὶ συστατικὰ, μὴ δει-
 κτικὰ δὲ μόνον, τὰ περὶ αὐτὴν εὐρεθήσονται αὐτῆς, ὃ καὶ τοῦτο
 οὐδὲν ἤττον ἀσεβὲς αὕτη γὰρ ἐστὶ μᾶλλον τῶν περὶ αὐτὴν ἢ
 25 σύστασις. Πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲ ἐκ τῶν περὶ αὐτόν, καὶ τούτων ἐκ
 τῶν κτισμάτων νοουμένων, ἀλλ' ἐκ τῶν κατ' αὐτόν ὁ Θεός γνω-
 σθήσεται, πάντως δὲ καὶ τοῦτο τῶν ἀτοπωτάτων ἔτι γε μὴν καὶ
 σύνθετος ἔσται ὁ κατ' οὐσίαν ἀπλοῦς, ὡς ἀνωτέρω καὶ τὸν θεῖον
 Κύριλλον προηγήκαμεν σαφῶς εἰπόντα.

19 30 Ὁ δὲ φιλόσοφος πάλιν εἶπεν, ὅτι Ἡ θέλησις καὶ τὰ τοιαῦτα
 σχέσεις εἰσὶν καὶ τί ταῦτα προάγεις εἰς τὸ μέσον;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν· Ναί, φησὶν, ἡ θέλησις σχέ-

25. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θησαυροὶ 31, PG 75, 444BC.

26. Αὐτόθι 31, PG 75, 448D.

δημιουργεῖν εἶναι φυσικὸ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ δημιουργοῦντος, δὲν εἶναι ὅμως φύσις, ἀλλὰ μόνο ἐνέργεια. Καὶ τὰ δημιουργήματα δὲν εἶναι τῆς ἰδίας φύσεως μὲ τὸν δημιουργό, κάθε ἄλλο. Ἄλλὰ ὁ μὲν υἱὸς ποῦ ἐγεννήθηκε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι μέσα στὸν γεννήσαντα, ἂν καὶ εἶναι φύσις ποῦ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν γεννήσαντα· ὁ δὲ Υἱὸς ποῦ ἐγεννήθηκε πρὸ αἰώνων ἀπὸ τὸν εὐρισκόμενο στὰ ἀνώτατα Πατέρα μένει στὸν Πατέρα ἀχωρίστως καὶ ἀιδίως καὶ ἀναποσπάστως, καὶ εἶναι φύσις ἴδια μὲ τὸν γεννήτορα. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Υἱὸς ποῦ ἐγεννήθηκε πρὸ αἰώνων εἶναι οὐσία καὶ ἐνούσιος καὶ αὐθυπόστατος καὶ ἐνυπόστατος, ἐνῶ ἡ δημιουργικὴ δύναμις καὶ ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ θεία θέλησις καὶ τὰ παρόμοια, ποῦ εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὑπάρχει βέβαια μέσα στὸν Θεό, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ αὐθυπόστατο οὔτε οὐσία. Σ' αὐτὸ εἶναι συνήγορός μας καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος, λέγοντας· «ἂν τὸ καθένα ἀπὸ τὰ φυσικῶς προσόντα στὸν Θεὸ ἐκληφθῆ ὡς οὐσία, πῶς δὲν θὰ εἶναι σύνθετος ὁ κατὰ τὴν οὐσία ἀπλός;»²⁵, πρᾶγμα ποῦ καὶ νὰ τὸ σκεφθῆ κανεὶς εἶναι πάρα πολὺ ἄτοπο. Καὶ πάλι ὁ ἴδιος· «δὲν εἶναι οὐσία τὸ ἀγέννητο καὶ τὸ ἄφθαρτο καὶ τὸ ἀθάνατο καὶ τὰ παρόμοια· διότι, ἂν τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ σημαίνει οὐσία, ὁ Θεὸς θὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ τόσες οὐσίες, ὅσα προσόντα φαίνεται νὰ ὑπάρχουν σ' αὐτὸν φυσικῶς»²⁶. Ἄλλὰ καὶ ἂν κανεὶς τὰ συμπεριλάβῃ ὅλα αὐτὰ μαζί καὶ εἰπῆ ὅτι εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ, δὲν θὰ ἐκφρασθῆ μὲ ὀρθότητα καὶ εὐσέβεια. Διότι, ἂν ἦταν εὐσεβὲς νὰ εἰπῆς αὐτό, τότε ὑπάρχει καὶ ὀρισμὸς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, πρᾶγμα ποῦ καὶ νὰ τὸ σκεφθῆ κανεὶς ἀποτελεῖ δυσσέβεια· ἀλλὰ τὰ γύρω ἀπὸ αὐτὴν θὰ εὐρεθοῦν νὰ εἶναι καὶ συστατικά αὐτῆς, καὶ ὄχι μόνο δεικτικά, πρᾶγμα ποῦ εἶναι ἐξ ἴσου ἀσεβές· διότι αὐτὴ ἡ σύστασις εἶναι μᾶλλον τῶν γύρω ἀπὸ αὐτὴν. Ἐπὶ πλέον ἔτσι ὁ Θεὸς δὲν θὰ γνωσθῆ ἀπὸ τὰ γύρω του, ποῦ καὶ αὐτὰ νοοῦνται ἀπὸ τὰ κτίσματα, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἰδικά του, πρᾶγμα ποῦ εἶναι ἐπίσης ἀπὸ τὰ πιὸ ἄτοπα· προσέτι μάλιστα ὁ κατ' οὐσίαν ἀπλός θὰ εἶναι καὶ σύνθετος, ὅπως παραπάνω ἀναφέραμε ὅτι εἶπε σαφῶς καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος.

19 Ὁ φιλόσοφος εἶπε πάλι· Ἡ θέλησις καὶ τὰ παρόμοια εἶναι σχέσεις γιατί τὰ φέρεις αὐτὰ στὴ μέση;

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτόν· Ναι, ἡ θέλησις εἶναι

σις ἐστὶ τοῦ θέλοντος πρὸς τὰ θεληθέντα καὶ ἡ θεία πρόνοια σχέσις ἐστὶ τοῦ προνοοῦντος πρὸς τὰ προνοούμενα· ἡ γοῦν σχέσις τῶν πρὸς τί ἐστι καὶ οὐσία πάντως οὐκ ἔστιν· ἢ οὐσίαν εἶναι λέγεις τὴν σχέσιν, φιλόσοφε;

5 Ὁ δὲ καὶ ἄκων ὠμολόγησε μὴ εἶναι οὐσίαν.

Καὶ πάλιν ὁ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτόν· Τί οὖν; ἐπεὶ ἡ θεία πρόνοια τῶν πρὸς τί ἐστὶ καὶ οὐκ οὐσία, κτιστὴ ἐστὶν ἢ ἄκτιστος; Καὶ τοῦτο πολλάκις πρὸς αὐτόν ἐρωτήσαντος τοῦ Θεσσαλονίκης, ἐκεῖνος οὐκ ἠθέλην ἀποκρισὶν δοῦναι, τὴν οἰκείαν καταδί-
10 κην, ὡς ἔοικε, νοῶν.

20 Τότε ὁ Θεσσαλονίκης, Τίς, εἶπε, τῶν εὐσεβῶν οὐκ οἶδεν ἀδιστακτικῶς, ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια ἄκτιστός ἐστι καὶ προαιώνιος, εἰ καὶ οὐσία οὐκ ἔστι; Πάντα γὰρ προεΐδεν ὁ Θεὸς καὶ προώρισε προαιωνίως, εἰ καὶ προήγαγε κατὰ καιρόν. Θεὸν δὲ ὅταν εἶπω,
15 τὸν Πατέρα λέγω καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· «κοιναὶ γὰρ εἰσι, κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον, τῆς τρισυποστάτου διακεκριμένης ἐνάδος αἱ δημιουργικαὶ πρόνοιαί τε καὶ ἀγαθότητες». Τίς οὖν οὐκ οἶδεν, ὅτι ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸ τῆς κτίσεώς ἐστὶν ἀπάσης; Ἐδειτο γὰρ ἡ κτίσις καὶ πρὶν γενέσθαι τῆς τοῦ Θεοῦ
20 προνοίας, ὥστε γενέσθαι κατὰ τὸν δέοντα καιρόν. Μανθανέτω δὴ καὶ ἄκων ὁ φιλόσοφος, ὅτι ἡ θεία πρόνοια ἄκτιστος καὶ οὐσιώδης ἐνέργειά ἐστὶ Θεοῦ καὶ οὐκ οὐσία, καθά φησι καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος, γράφων «οὐ κατὰ ἄλλην καὶ ἄλλην πρόνοιαν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐργάζεται, ἀλλὰ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσιώ-
25 δη τῆς θεότητος ἐνέργειαν». Ἄλλ' ἐπεὶ κατὰ τὸν φιλόσοφον τὸ οὐσιώδες κατ' οὐδὲν τῆς οὐσίας διαφέρει, ἢ φυσικὴ καὶ οὐσιώδης λοιπὸν τοῦ Θεοῦ πρόνοια φύσις τοῦ Θεοῦ ἐστὶν. Ἐπεὶ δὲ κατ' αὐτόν ἡ θεία πρόνοια σχέσις ἐστίν, ἡ δὲ σχέσις κτίσμα κατ' αὐτόν, τὸ αὐτὸ κατ' αὐτόν καὶ οὐσία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ κτίσμα.
30 Ἄλλὰ τοῦτο μὲν τοιοῦτον, καὶ τοῖς ἀχροαταῖς ἀφήμι τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀτοπίας ἀναλογίζεσθαι. Σὺ δέ μοι λέγε, φιλόσοφε· τὸ ἄτρεπτον, τὸ ἄπειρον, τὸ ἀναρχον φυσικῶς ἔχει ὁ Θεός;

21 Naί, φησὶν ἐκεῖνος, οὐ τὸ ἀναρχον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ

σχέσις τοῦ θέλοντος πρὸς τὰ θεληθέντα καὶ ἡ θεία πρόνοια εἶναι σχέσις τοῦ προνοοῦντος πρὸς τὰ προνοούμενα· ἡ σχέσις λοιπὸν εἶναι ἀπὸ τὰ ἔχοντα ἀναφορὰ πρὸς κάτι καὶ ὅπωςδήποτε δὲν εἶναι οὐσία· ἢ δέχεσαι, φιλόσοφε, ὅτι εἶναι οὐσία ἢ σχέσις;

Ἐκεῖνος καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ ὠμολόγησε ὅτι δὲν εἶναι οὐσία.

Καὶ πάλι ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτόν· Τί λοιπόν; Ἐπειδὴ ἡ θεία πρόνοια εἶναι κάτι ἀπὸ τὰ σχετικὰ καὶ δὲν εἶναι οὐσία, εἶναι κτιστὴ ἢ ἄκτιστη; Καὶ ἐνῶ πολλές φορές τὸν ἐρώτησε τοῦτο ὁ Θεσσαλονίκης, ἐκεῖνος δὲν ἤθελε νὰ ἀπαντήσῃ, σκεπτόμενος, ὅπως φαίνεται, τὴν καταδίκη του.

20 Τότε ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε· Ποιὸς εὐσεβῆς δὲν γνωρίζει ἀδιστακτα, ὅτι ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄκτιστη καὶ προαιώνια, ἂν καὶ δὲν εἶναι οὐσία; Διότι ὅλα τὰ προεῖδε ὁ Θεὸς καὶ τὰ προώρισε προαιώνια, ἂν καὶ τὰ παρήγαγε στὸν καιρὸ τους. Καὶ ὅταν λέγω Θεὸν, ἐννοῶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα· διότι κατὰ τὸν θεῖο Μάξιμο, «οἱ δημιουργικὲς πρόνοιες καὶ ἀγαθότητες εἶναι κοινὲς τῆς τρισυπόστατης διακεκριμένης ἐνάδος»²⁷. Ποιὸς λοιπὸν δὲν γνωρίζει ὅτι ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει καὶ πρὶν ἀπὸ ὅλη τὴν κτίσι; Διότι ἡ κτίσις, καὶ πρὶν νὰ γίνῃ, ἐχρειαζόταν τὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ γίνῃ στὸν κατάλληλο καιρὸ. Ἄς μάθῃ λοιπὸν καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ ὁ φιλόσοφος, ὅτι ἡ θεία πρόνοια εἶναι ἄκτιστη καὶ οὐσιώδης ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι οὐσία, σύμφωνα μὲ ὅσα λέγει καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος, γράφοντας· «δὲν ἐργάζεται κατὰ διαφορετικὴν ὁ καθένας πρόνοια ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, ἀλλὰ κατὰ μία καὶ τὴν ἴδια οὐσιώδη ἐνέργεια τῆς θεότητος»²⁸. Ἀλλὰ, ἐπειδὴ κατὰ τὸν φιλόσοφο τὸ οὐσιώδες δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τὴν οὐσία, ἡ φυσικὴ καὶ οὐσιώδης λοιπὸν πρόνοια τοῦ Θεοῦ εἶναι φύσις τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπειδὴ κατ' αὐτόν ἡ θεία πρόνοια εἶναι σχέσις, ἡ δὲ σχέσις εἶναι κτίσμα κατ' αὐτόν, τὸ ἴδιο κατ' αὐτόν εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ κτίσμα. Ἀλλὰ ἔτσι ἔχει αὐτὸ τὸ θέμα, καὶ ἀφήνω τοὺς ἀκροατὰς νὰ ἀναλογισθοῦν τὴν ὑπερβολὴ τῆς ἀτοπίας. Σὺ ὁμως, φιλόσοφε, λέγε μου· τὸ ἄτρεπτο, τὸ ἄπειρο, τὸ ἀναρχο φυσικῶς τὰ ἔχει ὁ Θεός;

21 Naί, λέγει ἐκεῖνος, ὄχι μόνο τὸ ἀναρχο ἀλλὰ καὶ τὸ ἀτελεύ-

28. Μ. Ἀθανασίου, *Πρὸς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης*, 17, PG 25, 577AB.

ἀτελεύτητον ἀλλὰ ταῦτα ὀνόματά ἐστι μόνον ἐπὶ Θεοῦ καὶ οὐδὲν ἄλλο.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης, εὐγε, φησὶν· ἀλλ' ἐπεὶ τῶν λεγομένων τὰ μὲν λέγεται μόνον, οὐκ εἰσὶ δέ, τὰ δὲ καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται, τὸ ἀναρχον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἀτελεύτητον, καὶ ἀπλῶς τὸ αἰδῖον καὶ τὰ τοιαῦτα, λέγονται μόνον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ οὐκ εἰσιν ἢ καὶ εἰσὶ, φιλόσοφε· πῶς οὖν ὀνόματα μόνον; Εἰ δὲ καὶ διανοήματα ἡμῶν, ψευδῆ ἢ ἀληθῆ;

Ὁ δὲ φιλόσοφος οὐκ ἐδίδου λόγον

22 10 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πάλιν μαρτυρίαν προενεγκῶν τοῦ Νύσσης Γρηγορίου, γράφοντος ἐν τοῖς Κατ' Εὐνομίου, «πᾶν ὅ,τι πέρ ἐστι περὶ τὸν Θεὸν νοούμενον, πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἦν, εἰ καὶ ἄνομάσθη μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν ὀνομάζοντα», εἰτά φησιν· Ἐπειδὴ φυσικῶς ἔχει ὁ Θεὸς τὸ ἀναρχον καὶ τὸ ἀτελεύτη-
15 τον καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐδὲν δὲ ἐστι ταῦτα, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἐπεὶ πρότερον οὗτος ἔλεγεν ὅτι τὰ φυσικὰ φύσις ἐστίν, ἢ τοῦ Θεοῦ λοιπὸν φύσις, κατ' αὐτόν, οὐδέν. Εἰ δὲ λέγει καὶ αὐτὸς νῦν ὅτι τὸ οὐδὲν οὐκ ἔστι φύσις, πάλιν κατ' αὐτόν ἢ τοῦ Θεοῦ φύσις οὐκ ἔστι φύσις, οὐ καθ' ὑπεροχὴν, ἀλλὰ κατ' ἔλλειψιν. Ἀλλὰ τὸ ἀναρ-
20 χον, τὸ ἄτρεπτον καὶ τὸ ἄπειρον φυσικῶς ἔχει ὁ Θεός, ταῦτα δὲ οὐ τὸ τί ἐστίν, ἀλλὰ τὸ τί οὐκ ἔστιν ὁ Θεός δηλοῖ· ὥστε οὐδὲν αὐτῶν οὐσία ἐστὶ. Τοιγαροῦν τὰ τοιαῦτα πάντα καὶ φυσικὰ τοῦ Θεοῦ ἐστι καὶ ἄκτιστα, καὶ οὐκ οὐσία· καὶ οὕτως ἡμῖν εἰς μόνος ἄκτιστος αὐτός

23 25 Οἱ δὲ περὶ τὸν φιλόσοφον εἶπον· Τί περὶ τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀτελευτήτου καὶ ἀπείρου ἡμῖν λέγεις τοῦ Θεοῦ; Οἶδαμεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι καθά φησιν ὁ θεολόγος Γρηγόριος, «ὅταν μὲν ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνω θυθὸν ἀποβλέψῃ οὐκ ἔχων ὅποι στή», καὶ τὰ ἐξῆς Ταῦτα μὲν οὖν ἄφες, πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης εἶπον· εἰπέ δὲ ἡμῖν,
30 ἢ σοφία τοῦ Θεοῦ τῆς αὐτοῦ οὐσίας διαφέρει;

24 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτούς· Οἱ θεοφόροι πατέρες διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὅτι δεῖ τοὺς περὶ Θεοῦ λέγειν ἢ ἀκούειν θέλοντας γινώσκειν ὅτι τοῦ Θεοῦ τὸ μὲν ἐστίν ἄγνωστον, τὸ δὲ γνωστόν, καὶ τὸ μὲν ἄρητον, τὸ δὲ ρητόν ἄγνωστος δὲ ἐστίν ὁ
35 Θεός ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, γνωστός δὲ ἐκ τῶν περὶ αὐτόν φυσικῶν

τητο· ἄλλ' αὐτὰ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι μόνο ὀνόματα καὶ τίποτε ἄλλο.

Ἐπεὶ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε· Εὐγε· ἐπειδὴ ὁμοῦ ἀπὸ τὰ λεγόμενα ἄλλα λέγονται μόνο ἄλλὰ δὲν ὑπάρχουν, καὶ ἄλλα καὶ ὑπάρχουν καὶ λέγονται, τὸ ἄναρχο τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἀτελεύτητο, καὶ γενικὰ τὸ αἶδιο καὶ τὰ παρόμοια, λέγονται μόνο ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν ὑπάρχουν ἢ καὶ ὑπάρχουν καὶ λέγονται; Ὅπως δὲ καὶ ὑπάρχουν, φιλόσοφε· πῶς λοιπὸν εἶναι μόνο ὀνόματα; Ἄν πάλι εἶναι καὶ διανοήματα μᾶς, εἶναι ψευδῆ ἢ ἀληθῆ;

Ἐπεὶ δὲ φιλόσοφος ὁμοῦ δὲν ἀποκρινόταν.

22 Ἐπεὶ δὲ Θεσσαλονίκης παρουσίασε πάλι μαρτυρία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ποὺ γράφει στὰ βιβλία *Κατὰ Εὐνομίου* «πᾶν ὅ,τι νοεῖται περὶ τὸν Θεόν, ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τῆ σύστασι τοῦ κόσμου, ἂν καὶ ὠνομάσθηκε μετὰ τῆ γένεσι τοῦ ὀνομάζοντος»²⁹. Ἐπειτα λέγει· Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἔχει τὸ ἄναρχο καὶ τὸ ἀτελεύτητο καὶ τὰ παρόμοια φυσικῶς, καὶ αὐτὰ δὲν εἶναι τίποτε κατὰ τὸν φιλόσοφο, ἐφ' ὅσον πρωύτερα αὐτὸς ἔλεγε ὅτι τὰ φυσικὰ εἶναι φύσις, ἢ φύσις τοῦ Θεοῦ λοιπὸν κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι τίποτε. Ἄν ὁμοῦ ὁ ἴδιος λέγῃ τώρα ὅτι τὸ οὐδὲν δὲν εἶναι φύσις, πάλι κατ' αὐτὸν ἢ φύσις τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι φύσις, ὅχι καθ' ὑπέρβασιν, ἀλλὰ κατὰ ἔλλειψιν. Ἀλλὰ τὸ ἄναρχο, τὸ ἄτρεπτο καὶ τὸ ἄπειρο τὰ ἔχει φυσικῶς ὁ Θεός, αὐτὰ δὲ δὲν δηλώνουν τί εἶναι ὁ Θεός, ἀλλὰ τί δὲν εἶναι· ὥστε κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι οὐσία. Ἐπομένως ὅλα αὐτὰ καὶ φυσικὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ ἄκτιστα, καὶ ὅχι οὐσία· καὶ ἔτσι γιὰ μᾶς ἕνας Θεὸς ὑπάρχει ἀληθινὰ καὶ ἕνας μόνο ἄκτιστος εἶναι, αὐτός.

23 Οἱ συνοδοὶ τοῦ φιλοσόφου εἶπαν· Τί μᾶς ἀναφέρεις γιὰ τὸ ἄναρχο καὶ ἀτελεύτητο καὶ ἄπειρο τοῦ Θεοῦ; Γνωρίζομε καὶ ἡμεῖς, ὅτι σύμφωνα μὲ τὰ λόγια τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου, «ὅταν ὁ νοῦς κυττάξῃ πρὸς τὸν ἄνω βυθό, μὴ ἔχοντας ποῦ νὰ σταθῇ», καὶ τὰ λοιπά. Ἀφῆσέ τα λοιπὸν αὐτά, εἶπαν πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης· εἶπέ μᾶς ὁμοῦ· ἢ σοφία τοῦ Θεοῦ διαφέρει ἀπὸ τὴν οὐσία του;

24 Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης τοὺς ἀπάντησε· Οἱ θεοφόροι πατέρες μᾶς διδάσκουν ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ θέλουν νὰ ὀμιλοῦν ἢ νὰ ἀκούουν περὶ Θεοῦ πρέπει νὰ γνωρίζουν ὅτι τοῦ Θεοῦ ἕνα μέρος εἶναι ἀγνωστο καὶ ἕνα γνωστό, ἕνα μέρος εἶναι ἄρρητο καὶ ἕνα ρητό· ἀγνωστος εἶναι ὁ Θεὸς ὡς πρὸς τὴ φύσιν του, ἐνῶ γνωστός ἀπὸ τὴ γύρω

29. Γρηγορίου Νύσσης, *Κατὰ Εὐνομίου*, 12, PG 45, 965 B.

ἐνεργειῶν, ὡς καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος φησι, «τῆς αἰδιότητος, τῆς δημιουργικῆς καὶ προνοητικῆς σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ τῶν τοιούτων, αἵτινες γινώσκονται ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων». Ὑμεῖς δὲ τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, τὰς ἐνεργείας ταύτας λέγοντες κτιστάς, 5 ἄγνωστον εἶναι παντελῶς λέγετε τὸν Θεὸν καὶ ἀγνωσίαν ὄντως ἔχετε Θεοῦ, τοῦτο λέγοντες ἀναφανδόν, ὅτι γνωστὰ ἡμῖν μόνα τὰ κτιστά ἐστίν, ὁ δὲ Θεὸς πάντη τε καὶ πάντως ἀνεπίγνωτος ἡμῖν. Οὐκοῦν οὐκ οἴδατε ὅτι τὸ μὲν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν, τὸ δὲ ἄγνωστον, καὶ τὸ μὲν ἐστὶν αὐτοῦ ρητόν, τὸ δὲ ἄρρητον. Διὰ τοῦτο 10 οὔτε λέγειν οὔτε ἀκούειν δύνασθε περὶ Θεοῦ καλῶς Ἐπεί νῦν ἠρωτήσατε περὶ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, ἀκούσατε Μαξίμου τοῦ τᾶ θεῖα σοφοῦ γράφοντος ἐν Κεφαλαίοις «ὁ μὲν Θεὸς γινώσκει ἑαυτὸν ἐκ τῆς μακαρίας οὐσίας αὐτοῦ, τὰ δὲ ὑπ' αὐτοῦ γεγονότα ἐκ τῆς σοφίας αὐτοῦ, δι' ἧς καὶ ἐν ἧ τὰ πάντα ἐποίησεν». 15 Οἱ δὲ εἶπον, συναινοῦντος καὶ τοῦ φιλοσόφου, ὅτι ἡ σοφία αὕτη ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ἐστίν.

25 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης πρὸς αὐτούς Οὐκοῦν ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ μόνος κατ' οὐσίαν ἀκατάληπτός ἐστιν ἡμῖν, ὁ δὲ Υἱὸς καταληπτός, καὶ ὁ Πατὴρ μόνος καθ' ὑμᾶς γινώσκει ἑαυτὸν ἐκ τῆς 20 οὐσίας αὐτοῦ, ὁ δὲ Υἱὸς οὐχί· Ἄπαγε τῆς ἀτοπίας μακρὰν γὰρ φησιν οὗτος, ὅτι ὁ Θεός, ἤγουν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, γινώσκει ἑαυτὸν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ γινώσκομεν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, οὐ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν καὶ τὴν κοινὴν σοφίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ 25 Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, δι' ἧς καὶ ἐν ἧ τὰ πάντα ἐποίησε. Καὶ οὕτω τὸν Θεὸν γινώσκομεν, ὡς καὶ ἐν τῷ ἐνενηκοστῷ ἔκτῳ κεφαλαίῳ τῆς πρώτης ἑκατοντάδος τῶν Περὶ ἀγάπης ὁ αὐτὸς φησι, γράφων, «οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸν Θεὸν γινώσκομεν, ἀλλ' ἐκ τῆς μεγαλουργίας καὶ προνοίας τῶν ὄντων διὰ τούτων 30 γὰρ ὡς δι' ἐσόπτρων τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα καὶ σοφίαν καὶ δύναμιν κατανοοῦμεν». Πρὸς δὲ τούτῳ, μᾶλλον δὲ πρὸ τούτου, καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, γράφων, «δυνάμεως καὶ τέχνης καὶ σοφίας, ἀλλ' οὐχὶ τῆς οὐσίας, ἐνδεικτικὰ ἐστὶ τὰ ποιήματα», καὶ

30. Μαξίμου, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, 1, 100· καὶ 2, 27, PG 90, 984A καὶ 992 CD.

του φυσικῆς ἐνέργειες, ὅπως λέγει καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος, «τὴν αἰδιότητα, τὴ δημιουργικὴ καὶ προνοητικὴ σοφία καὶ δύναμι, καὶ τὰ πα-ρόμοια, πού γνωρίζονται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα»³⁰. Ἐσεῖς ὁμως λέγοντας τὸ γνωστὸ τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ αὐτὲς τὶς ἐνέργειες κτιστές, δέχεσθε ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστος ὁ Θεὸς καὶ ἔχετε πράγματι ἄγνωσία Θεοῦ, λέγοντας καθαρά, ὅτι γνωστὰ μᾶς εἶναι μόνο τὰ κτιστὰ, ἐνῶ ὁ Θεὸς εἶναι παντελῶς ἀνεπίγνωστος σ' ἐμᾶς. Ἐπομένως δὲν γνωρίζετε ὅτι ἡ μία ὄψις τοῦ Θεοῦ εἶναι γνωστὴ καὶ ἡ ἄλλη ἄγνωστη, ἡ μία ρητὴ καὶ ἡ ἄλλη ἄρρητη. Γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖτε οὔτε νὰ ὀμιλήτε οὔτε νὰ ἀκούετε περὶ Θεοῦ καλῶς. Ἄλλ' ἐπειδὴ τώρα ἐρωτήσατε γιὰ τὴ σοφία τοῦ Θεοῦ, ἀκούσετε τὸν σοφὸν ἁγίον θεῖον Μάξιμο πού γράφει στὰ *Κεφάλαια* «ὁ Θεὸς γνωρίζει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν μακαρία οὐσία του, ἐνῶ τὰ δημιουργήματά του τὸν γνωρίζουν ἀπὸ τὴ σοφία του, μέσω τῆς ὁποίας καὶ μὲ τὴν ὁποία ἐποίησε τὰ πάντα»³¹.

Ἐκεῖνοι τότε, μὲ συμφωνία καὶ τοῦ φιλοσόφου, εἶπαν ὅτι ἡ σοφία αὐτὴ εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

25 Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε πρὸς αὐτούς· Ἐπομένως ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ μόνος εἶναι σ' ἐμᾶς κατ' οὐσία ἀκατάληπτος, ἐνῶ ὁ Υἱὸς εἶναι καταληπτός, καὶ ὁ Πατὴρ μόνος κατὰ τὴν ἀποψί σας γνωρίζει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν οὐσία του, ἐνῶ ὁ Υἱὸς ὄχι; Μακριὰ ἀπὸ ἓνα τέτοιο ἀτόπημα· διότι αὐτὸς εἶναι μακριὰ ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀτόπημα. Διότι λέγει τοῦτο· ὅτι ὁ Θεός, δηλαδὴ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, γνωρίζει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν οὐσία του· ἐμεῖς ὁμως γνωρίζομε ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα, ὄχι τὴν οὐσία, ἀλλὰ τὴν δημιουργικὴ δύναμι καὶ τὴν κοινὴ σοφία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τῆς ὁποίας καὶ στὴν ὁποία ἐποίησε τὰ πάντα. Κι' ἔτσι γνωρίζομε τὸν Θεό, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος γράφοντας στὸ ἐνενηκοστὸ κεφάλαιο τῆς πρώτης ἑκατοντάδος *Περὶ ἀγάπης*, «δὲν γνωρίζομε τὸν Θεὸ ἀπὸ τὴν οὐσία του, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν μεγαλοουργία καὶ πρόνοια τῶν ὄντων· διότι μέσω αὐτῶν, ὡς καθρεπτῶν, κατανοοῦμε τὴν ἀπειρη ἀγαθότητα καὶ σοφία καὶ δύναμί του»³². Μαζὶ μὲ αὐτόν, ἡ καλύτερα πρὶν ἀπὸ αὐτόν καὶ ὁ μέγας Βασίλειος λέγει, «τὰ δημιουργήματα εἶναι ἐνδεικτικὰ δυνάμε-

31. Μάξιμος, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, 3, 22, PG 90, 1024A.

32. Μάξιμος, *Κεφάλαια Περὶ ἀγάπης* 1, 96, PG 90, 981C.

οὐδὲ αὐτὴν πᾶσαν τοῦ δημιουργοῦ τὴν δύναμιν ἀναγκαίως παρίστησιν.

Οἱ δὲ εἶπον· Καὶ τί τοῦτο; ὑπὲρ ταῦτα γὰρ ἔστιν ὁ Θεός.

Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης, Ναί, φησί, καὶ ὑπὲρ ταῦτά ἐστιν ὁ
5 Θεὸς καὶ οὐκ ἔστι τι τούτων, ἀλλὰ καθ' ὑπεροχὴν ἔστι γὰρ ἢ τε
καταφατικὴ καὶ ἢ ἀποφατικὴ καὶ ὑπεροχικὴ θεολογία, ἀλλ' οὐκ
ἐναντιοῦται θατέρα ἢ ἑτέρα. Εἰ δέ τις διὰ τῆς ἑτέρας τὴν ἑτέραν
ἀναιρεῖν πειρᾶται, ὅπερ καὶ ὑμεῖς πεπόνθατε, πάσῃ συσσεβείᾳ
περιπεῖρεται. Ἔστιν οὖν ὁ Θεὸς ὑπὲρ ταῦτα μὲν, ἀλλὰ καὶ ταῦτα
10 ἀληθῶς, ὑπερφυῶς γε μὴν.

26 Ὁ δὲ φιλόσοφος πάλιν ἀνοίξας τὸ κατεχόμενον ὑπ' αὐτοῦ
δελτίον, προήγαγε μαρτυρίαν λέγουσαν ἐν εἶναι ἄκτιστον, τὴν
θεῖαν φύσιν, καὶ τὸν Θεσσαλονίκης εἰπεῖν ἀπήτησεν, εἰ τούτῳ
συναινεῖ.

15 Ὁ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπε· Καὶ τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι ἐν ἄκτιστόν
ἐστίν, ὁ Θεός· Τοῦτο γοῦν ἔστιν ὃ φησὶν ὁ λέγων «μηδὲν εἶναι
ἄκτιστον πλὴν τῆς θείας φύσεως». Εἰ δὲ μὴ οὕτω τοῦτο νοήσο-
μεν, λοιπὸν καὶ θείας ὑποστάσεις οὐκ ἐροῦμεν ἀκτίστους, ἐπεὶ μὴ
ἔστι φύσις ἢ ὑπόστασις Σκεπτέον δὲ καὶ τοῦτο· δακτυλοδεικτῆ-
20 σαι οἷον ἀπαιτούμενοι, τί ἐστίν οὐσία, τὸν ἄνθρωπον δείκνυμεν
τυχὸν ἢ τὸ ξύλον ἢ τὸν λίθον, τῆνικαῦτα τὴν οὐσίαν μετὰ τῶν φυ-
σικῶς περὶ αὐτὴν πάντων συλλαμβάνοντες. Εἰ δὲ καὶ τὸν ἡμέτε-
ρον εἵπομεν νοῦν ἀσώματον οὐσίαν εἶναι, οὐκ ἀνὰ μέρος μὲν
αὐτὸν βλέπομεν τὸν νοῦν, ἀνὰ μέρος δὲ τὴν διάνοιαν· ὅταν δὲ
25 ἀπαιτώμεθα εἰπεῖν τί νοῦς καὶ τί διάνοια, τὸν μὲν νοῦν οὐσίαν
λέγομεν, τὴν δὲ διάνοιαν οὐσιώδη ἐνέργειαν, τοῦ λόγου χωρίζον-
τος τὰ ἀχώριστα· εἰ γὰρ καὶ διαφέρει τοῦ νοῦ ἢ διάνοια, ἀλλ' οὐκ
ἔστι ποτὲ χωρὶς νοῦ ἢ διάνοια.

27 Μετὰ τοῦτο ἤρξαντο θορυβεῖν καὶ πολλὰ καὶ συμπεφυρμέ-
30 νως ἐρωτᾶν οἱ τῷ φιλοσόφῳ προσκεείμενοι. Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης
καὶ ἄλλα μὲν ἱκανὰ πάλιν εἶπε καὶ μνήμης ἄξια, μὴ ἔχων δὲ νῦν
ἐγὼ ταῦτα λέγειν κατὰ μέρος, ἀφήμι τὴν διήγησιν.

ως καὶ τέχνης καὶ σοφίας, ἀλλ' ὄχι τῆς οὐσίας»³³, καὶ οὔτε κἄν ὀλόκληρη αὐτὴ τῇ δύνامي τοῦ δημιουργοῦ παριστάνουν ἀναγκαίως.

Ἐκεῖνοι εἶπαν· Κι' αὐτὸ τί σημασία ἔχει; Διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἐπάνω ἀπὸ αὐτὰ.

Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης εἶπε· Ναί, κι' ἐπάνω ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ὁ Θεός, καὶ δὲν εἶναι τίποτε ἀπ' αὐτὰ, ἀλλ' εἶναι καθ' ὑπέρβασιν· διότι ὑπάρχει ἢ καταφατικὴ καὶ ἢ ἀποφατικὴ θεολογία, ἀλλὰ δὲν ἐναντιώνεται ἢ μία στὴν ἄλλη. Ἄν ὅμως κάποιος προσπαθῇ νὰ ἀναιρέσῃ τὴν μία μὲ τὴν ἄλλη, πρῶγμα πού ἔχετε πάθει καὶ σεῖς, περιπλέκεται σὲ κάθε εἶδους δυσσέβεια. Εἶναι λοιπὸν πάνω ἀπὸ αὐτὰ ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἀληθῶς, ὑπερφυῶς ὅμως.

26 Ὁ δὲ φιλόσοφος, ἀνοίγοντας πάλιν τὸ κατεχόμενον ἀπὸ αὐτὸν δελτίο, παρουσίασε μαρτυρία πού λέγει ὅτι ἓνα εἶναι ἄκτιστο, ἢ θεία φύσις, καὶ ἀπήτησε ἀπὸ τὸν Θεσσαλονίκης νὰ εἰπῇ, ἂν συμφωνῇ σ' αὐτό.

Ἐκεῖνος τότε εἶπε πρὸς αὐτόν· Καὶ ποῖός δὲν γνωρίζει ὅτι ἓνα εἶναι τὸ ἄκτιστο, ὁ Θεός; Τοῦτο μάλιστα εἶναι πού ἐννοεῖ αὐτὸς πού λέγει, «τίποτε δὲν εἶναι ἄκτιστο πλὴν τῆς θείας φύσεως»³⁴. Ἄν ὅμως δὲν τὸ ἐννοήσωμε ἔτσι αὐτό, τότε καὶ τὶς θεῖες ὑποστάσεις δὲν θὰ τὶς θεωρήσωμε ἄκτιστες, ἐπειδὴ δὲν εἶναι φύσις ἢ ὑπόστασις. Πρέπει δὲ νὰ σκεφθοῦμε καὶ τοῦτο· ὅταν μᾶς ζητοῦν νὰ δακτυλοδεικτῆσωμε, τί εἶναι οὐσία, δείχνομε τὸν ἄνθρωπο ἴσως ἢ τὸ ξύλον ἢ τὸν λίθον, συμπεριλαμβάνοντας ἔτσι τὴν οὐσία μαζὶ μὲ τὰ γύρω τῆς φυσικά. Ἄν τώρα εἰποῦμε ὅτι καὶ ὁ νοῦς μας εἶναι οὐσία ἀσώματη, δὲν βλέπομε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸν νοῦν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὴν διάνοια. Ὅταν πάλιν μᾶς ζητῆται νὰ εἰποῦμε τί εἶναι νοῦς καὶ τί διάνοια, λέγομε τὸν μὲν νοῦν οὐσία, ἐνῶ τὴν διάνοια οὐσιώδη ἐνέργεια, καθὼς ὁ λόγος χωρίζει τὰ ἀχώριστα· διότι, ἂν καὶ διαφέρει ἀπὸ τὸν νοῦν ἢ διάνοια, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ποτὲ διάνοια χωρὶς νοῦ.

27 Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὸ ἄρχισαν νὰ θορυβοῦν καὶ νὰ κάμουν πολλὰς συγκεχυμένες ἐρωτήσεις οἱ ὄπαδοί τοῦ φιλοσόφου. Ὁ δὲ Θεσσαλονίκης εἶπε καὶ ἄλλα ἀρκετὰ καὶ ἀξιομνημόνευτα· μὴ μπορῶντας ὅμως ἐγὼ νὰ τὰ ἀναφέρω λεπτομερῶς, ἀφήνω τὴν διήγησιν.

33. Μ. Βασιλείου, *Πρὸς Εὐνόμον* 2, 32, PG 29, 648A.

34. Γρηγορίου Νύσσης, *Κατὰ Εὐνόμου*, 5, 1, PG 45, 681D.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΨΕΥΔΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΟΜΟΥ ΚΑΙ ΔΥΣΣΕΒΕΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

- 1 Μεταλαχεῖν ἀθλίως τὸν Γρηγορᾶν, τῶν τοῦ Βαρολαάμ και Ἀκινδύνου κακοδόξων δοξῶν, ἐκ πολλοῦ τε και διὰ πολλῶν ἐμάθομεν ὅτι δὲ και τῶν κακοήθων ἐκείνων μετείληχεν ἡθῶν ἐντυχόντες τῇ παρ' αὐτοῦ συγγεγραμμῆν και ὠνομασμένην διηγήσει ἔγνωμεν και τοῦ πάθους ὠκτείραμεν. Ὠνομασμένη δὲ εἶπον, ἐπεὶ μὴ διήγησίς ἐστι μᾶλλον ἢ διηγήσεως πλάσμα· τοσοῦτον αὐτῇ τὸ ψεῦδος και ἐγχεῖται και περιχεῖται κύκλῳ περιλμινάζον και πρὸς τὰ ἔνδον χωροῦν, κατὰ μίμησιν τῆς παρὰ τοῦ Ἀκινδύνου συγγεγραμμῆς και ὠνομασμένης διηγήσεως, ἣν 10 ἐποίησατο μετὰ τὸ καταδίκη συνοδικῇ και ἀναθέματι καθυποβληθῆναι, τῆς συνόδου ὡς αὐτὸν δικαιωσάσης ἀνερυθριάστως καταψευδόμενος.
- 2 Ἴδοις δ' ἂν οὐ μόνον μίμησιν οὔσαν πρὸς τὴν Ἀκινδύνου, τὴν παρὰ τοῦ Γρηγορᾶ νῦν ὠνομασμένην διήγησιν, ἀλλ' ἐν τοῖς 15 πλείστοις και μετάληψιν οὔσαν ἐκεῖθεν μᾶλλον ἢ μίμησιν. Πάντα γὰρ ὅσα ἐκεῖνος ὁ ἄθλιος ἐκεῖ κατὰ τοῦ Θεοῦ λέγει και ἃς οἶεται τῆς οἰκείας κακοδοξίας προβάλλεσθαι μαρτυρίας μεταλαβὰν ἐκεῖθεν ὡς οἰκείοις ὁ Γρηγορᾶς αὐτολεξί χρῆται. Τὸ δὲ ἀνόητον, εὐθύς αὐτῷ τῆς κατὰ τὴν ὠνομασμένην ταύτην διήγησιν ἀρχῆς 20 ἄριστον εἶναι φῶλον ἑαυτῷ λέγει τὸν διηγούμενον, μᾶλλον δὲ τὸν ὑπ' αὐτοῦ πεπλασμένον ὡς διηγούμενον, οὐδὲ τοῦτο συνείς, ὡς πᾶσιν εὐθύς κατάδηλος ἔσται προάγων τὸν συγκαλύψοντα τὴν αἰσχύνην, ἣν ὑπέστη παρρησία τοῦ θειοτάτου βασιλέως και τῶν

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΨΕΥΔΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΔΥΣΣΕΒΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

1 Ἀπὸ πολὺν καιρὸ καὶ μὲ πολλοὺς τρόπους ἐμάθαμε ὅτι ὁ Γρηγορᾶς ἀποδέχθηκε τὶς κακόδοξες δοξασίαι τοῦ Βαρλαάμ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου· διαβάζοντας ἐξ ἄλλου τὸ βιβλίον ποῦ ἐγράφηκε καὶ ὠνομάσθηκε *Διήγησις* πληροφορηθήκαμε ὅτι προσέλαβε καὶ τὰ κακὴ ἤθη ἐκείνων, καὶ τὸν οἰκτειρήσαμε γιὰ τὸ πάθος. Εἶπα ὠνομάσθηκε, ἐπειδὴ δὲν εἶναι μᾶλλον διήγησις παρὰ πλάσμα διηγήσεως· τόσο ἄφθονο εἶναι σ' αὐτὸ τὸ ψεῦδος, ποῦ χύνεται καὶ διαχέεται γύρω λιμνάζοντας καὶ προχωρεῖ πρὸς τὰ μέσα κατὰ μίμησι τῆς γραμμῆς ἀπὸ τὸν Ἀκίνδυνο καὶ ὠνομασμένης *Διηγῆσεως*, τὴν ὁποία συνέταξε μετὰ τὴν ὑποβολή του σὲ συνοδική καταδίκη καὶ σὲ ἀνάθεμα, ψευδολογώντας ἀνερευθρίαστα, ὅτι ἡ σύνοδος ἐδικαίωσε αὐτόν.

2 Θὰ μπορούσες μάλιστα νὰ ἰδῆς ὅτι ἡ ὀνομαζόμενη τώρα ἀπὸ τὸν Γρηγορᾶ διήγησις δὲν εἶναι μόνο μίμησις τῆς τοῦ Ἀκινδύνου¹, ἀλλὰ στὰ περισσότερα εἶναι μᾶλλον παραλαβὴ ἀπὸ ἐκεῖ παρὰ μίμησις. Διότι, ὅλα ὅσα λέγει ἐκεῖ ἐκεῖνος ὁ ἄθλιος κατὰ τοῦ Θεοῦ, καθὼς καὶ τὶς μαρτυρίαι ποῦ θεωρεῖ ἀναγκαῖο νὰ προβάλλῃ γιὰ τὴν κακοδοξία του, τὰ παρέλαβε ἀπὸ ἐκεῖ ὁ Γρηγορᾶς καὶ τὰ χρησιμοποιεῖ κατὰ λέξιν ὡς δικά του. Καὶ τὸ ἀνόητο εἶναι ὅτι ἀμέσως στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς λεγόμενης διηγῆσεως λέγει ὅτι ὁ ἄριστος τῶν φίλων του εἶναι ὁ διηγούμενος, ἢ κσλύτερα τὸ πλαστὸ πρόσωπο ποῦ φέρεται ἀπ' αὐτόν ὡς διηγούμενος, χωρὶς νὰ καταλαβαίνει οὔτε τοῦτο, ὅτι εὐθύς ἀμέσως συλλαμβάνεται νὰ προβάλλῃ κάποιον ποῦ θὰ συγκαλύψῃ τὴν ἐντροπὴ ποῦ ὑπέστη ἐνώπιον τοῦ βασι-

1. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸν Λόγον πρὸς τὸν πατριάρχη Ἰωάννη Καλέκα, Μοναχ. gr. 223, φφ. 51-64.

περικαθημένων και περιϊσταμένων ἐνώπιον, ἐξελεχθεῖς παρὰ τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Θεσσαλονίκης, ὡς μεμωραμένος ὑπάρχων σοφός και φρενοβλαβής και κακόδοξος. Ἔδει δὲ αὐτὸν τοῦτο γοῦν συνιδεῖν, εἰ μηδὲν ἄλλο, τῶν αὐτῶ φίλων ἐκλέξασθαι τὸν πιθανόν τισ γοῦν δυνάμενον εἰπεῖν· οὕτω γὰρ ἂν ἴσως ἐδυνήθη σκεπασθῆναι τῷ ψεύδει.

3 Νῦν δ' ὃν πλάττεται προαγαγεῖν, ὃν ἑαυτὸν δείκνυσι εἶναι διὰ τῆς ἐπιγραφῆς, ἀνακόλουθα και ἀντεπίβουλα και ἀσύστατα κἀντεῦθεν και ἀπίθανα τελέως φθέγγεται. Λέγει μὲν γὰρ «ὄψὲ τῆς 10 ὥρας» γενέσθαι τὴν διάλεξιν, «μετὰ δύσιν ἡλίου» τοῦτο μόνον ἀληθές προθεῖς· εἶτα τοσαῦτά φησι τῶν ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ παραλιπεῖν, μάτην, ὡς αὐτός φησι, και περιπτῶς εἰρημένων, ὡς μηδὲν τῇ παρουσίᾳ προσήκοντα χρεῖα. Τοσαῦτα τοίνυν δείκνυσι παραλιπῶν, ὡς μὴ ἂν ἀρκέσαι πρὸς ἐκεῖνα μόνα πᾶσαν ἐκείνην τὴν νύκτα 15 και τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν· τοσαῦτα δὲ τὸν Γρηγορᾶν εἰπεῖν ἔπειτα, νῦν μὲν τὰ καθ' ἑαυτὸν διηγούμενον, νῦν δὲ τὴν τραγωδίαν τῶν, ὡς αὐτὸς λέγει, κατὰ τῶν ὁμοδόξων ἐν πολλοῖς ἔτεσι γεγονότων, ἀνυμνοῦντα μεγαληγόρως, νῦν δὲ ὡς διδάσκαλον οἶον προκαθεσθέντα τοῦ Παλαμᾶ περὶ τῶν θεῶν δογμάτων, τὸν περὶ τὰ θεῖα 20 πλημμελῆ τοῦ περὶ ταῦτα παντάπασιν ἀσφαλοῦς και συνηγόρου τῆς ἀσφαλείας, τὸν μωρανθέντα σοφὸν τοῦ σοφισθέντος παρὰ Θεοῦ, τὸν μηδὲ μαθητὴν ἡξιωμένον εἶναι τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ, τοῦ κεχειροτονημένου και διὰ τῶν ἔργων διδασκάλου περιφανῶς δεικνυμένου τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ, τοσαῦτα γοῦν ἔπειτα 25 τὰ τὸν Γρηγορᾶν εἰπεῖν δείκνυσι, ὡς μηδὲ πρὸς ταῦτα νυχθήμερον ἕτερον ἀρκέσαι. Ἄ δὲ και ὡς ἐν κεφαλαίῳ φησὶν αὐτὸς κατὰ τὴν διήγησιν προθεῖναι ταύτην, πλειόνων κἀν τῷ μέσῳ παρειλημμένων, ὡς αὐτὸς λέγει, ταῦτα δὲ πάρεστιν ὄραν οὐχ ἡμισείας νυκτός καθ' ἣν ἡ διάλεξις ἐκείνη συνετελέσθη, ἀλλὰ πολλῶν νυκτῶν 30 τε και ἡμερῶν δεόμενα. Οὕτω και ἀπ' ἀρχῆς ταύτης, τοῖς και μικρὸν ἐφιστάσῃ, καταγέλαστόν ἐστι και κατάκριτον ὡς ψεῦδος αὐτόχρομα τὸ τοῦ Γρηγορᾶ τοῦτο σύγγραμμα.

λέως καὶ τῶν παρακαθημένων καὶ παρισταμένων, ὅταν ἐξελέγχθη-
κε ἀπὸ τὸν σοφὸν στὰ θεῖα μητροπολίτη Θεσσαλονίκης ὡς μωραμέ-
νος σοφὸς καὶ φρενοβλαθῆς καὶ κακὸδοξος. Ἔπρεπε ὁμως νὰ εἶχε
καταλάβει αὐτὸ τουλάχιστον, ἂν ὄχι τίποτε ἄλλο, νὰ διαλέξῃ δη-
λαδὴ ἀπὸ τοὺς φίλους του ἐκεῖνον ποῦ θὰ μπορούσε νὰ εἰπῆ κάτι
τὸ πιθανὸ· διότι ἔτσι θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ σκεπασθῆ μὲ τὸ
ψεῦδος.

3 Τώρα ὁμως αὐτὸς τὸν ὁποῖο πλαστῶς παρουσιάζει, καὶ μὲ τὴν
ἐπιγραφὴ δείχνει ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος, διηγεῖται πράγματα ἀνακόλου-
θα καὶ ἀντιφατικά καὶ ἀσύστατα, γι' αὐτὸ καὶ τελείως ἀπίθανα.
Λέγει πράγματι ὅτι ἡ διάλεξις ἔγινε «ἀργά μετὰ τῆ δύσει τοῦ ἡ-
λίου»², καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ μόνη ἀληθινὴ δήλωσις. Ἐπειτα λέγει ὅτι
παρέλειψε πολλὰ ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Παλαμᾶ, ὡς ἀταίριαστα στὴν
παροῦσα ἀνάγκη, διότι κατὰ τὴ γνώμη του εἶχαν λεχθῆ ἄσκοπα
καὶ ἦταν περιττά. Δείχνει λοιπὸν ὅτι τόσα πολλὰ παρέλειψε, ὥστε
νὰ μὴ ἐπαρκέσῃ καὶ μόνον γιὰ ἐκεῖνα ὅλη ἐκείνη ἡ νύχτα καὶ ἡ ἐπό-
μενη ἡμέρα. Δείχνει ἐπίσης ὅτι ὁ Γρηγορᾶς εἶπε τόσα πολλὰ ἔπει-
τα, ἀφ' ἑνὸς μὲν διηγούμενος τὰ δικὰ του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνυμνών-
τας σέ ὑψηλοὺς τόνους τὴν τραγωδία τῶν ταλαιπωριῶν πού, ὅπως
λέγει αὐτός, ὑπέστησαν οἱ ὁμόδοξοί του ἐπὶ πολλὰ ἔτη· καὶ τέλος
παρουσιαζόμενος ὡς διδάσκαλος κατὰ κάποιον τρόπο τοῦ
Παλαμᾶ περὶ τῶν θείων δογμάτων, αὐτὸς ποῦ εἶναι πλημμελῆς στὰ
θεῖα διδάσκαλος τοῦ τελείως ἀλαθεύτου καὶ συνηγόρου τῆς ἀλη-
θείας, ὁ μωραμένος σοφὸς διδάσκαλος τοῦ σοφισθέντος ἀπὸ τὸν
Θεοῦ, αὐτὸς ποῦ δὲν ἀξιώθηκε οὔτε μαθητῆς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ
Χριστοῦ νὰ εἶναι, διδάσκαλος τοῦ χειροτονημένου καὶ διὰ τῶν
ἔργων περιφανῶς ἀποδεικνυομένου διδασκάλου τῆς Ἐκκλησίας
τοῦ Χριστοῦ· δείχνει λοιπὸν ὅτι ὁ Γρηγορᾶς εἶπε ἔπειτα τόσα πολ-
λά, ὥστε νὰ μὴ ἀρκέσῃ οὔτε γι' αὐτὰ ἓνα ἄλλο ἡμερονύκτιο. Ἐκεῖ-
να δὲ ποῦ λέγει αὐτὸς ὅτι θὰ παραθέσῃ μὲ συντομία κατὰ τὴ διη-
γησι αὐτῆ, ἐνῶ στὰ ἐνδιάμεσα παραλείπονται περισσότερα, ὅπως
αὐτὸς βεβαιώνει, αὐτὰ ἐπιτρέπουν νὰ διαπιστώσωμε ὅτι χρειάζον-
ται ὄχι μισὴ νύχτα, ὅσο διήρκεσε ἐκείνη ἡ συζήτησις, ἀλλὰ πολλές
νύχτες καὶ ἡμέρες. Ἔτσι γιὰ ἐκείνους, ποῦ ἔστω καὶ γιὰ λίγο πα-
ρακολληθοῦν, ἀπ' αὐτῆ τὴν ἀρχὴ εἶναι καταγέλαστο καὶ ἀξιοκατά-
κριτο ὡς αὐτούσιο ψεῦδος τὸ σύγγραμμα αὐτὸ τοῦ Γρηγορᾶ.

4 Πόσοις δὲ καὶ ἄλλως ψεύδεσι κατὰ τοῦ Παλαμᾶ χρῆται, πόσαις δὲ διαβολαῖς καὶ συκοφανταῖς ἀσυστάτοις μέντοι καὶ ἀνακολούθοις, πόσαις δὲ ὕβρεσι καὶ λοιδορίαῖς ἐκτόποις ἄγαν, καὶ τὸν μὲν ἀκούοντα κακῶς μακαριστὸν ἀποφαινούσαις κατὰ στήν δεσποτικὴν καὶ θεσπεσίαν ψῆφον, τὸν δὲ λέγοντα μᾶλλον αἰσχυνοῦσαις καὶ δεικνύσαις αὐτὸν κατὰ τὸ γεγραμμένον «οἷόν τι κῦμα ἄγριον, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτοῦ αἰσχύνας». Πῶς δ' ἂν ἐφείσατο τοῦ Παλαμᾶ ὁ μὴ τοῦ εὐσεβεστάτου φεισάμενος βασιλέως, μηδ' αὐτῆς αὐτοῦ τῆς εὐσεβείας ὁ δεύλαιος; μᾶλλον δὲ πῶς ἂν 10 ἐφείσατο καὶ βασιλέως καὶ ἀρχιερέως ὁ τοῦ Θεοῦ μὴ φειδόμενος, ἀλλὰ καὶ τοῦτον νῦν μὲν εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα διχοτομῶν, νῦν δὲ συστολῇ πονηρᾶ πρὸς ἀνυπαρξίαν ἀπάγων, μᾶλλον δὲ αὐτὸς διχοτομούμενος ἀληθῶς καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀθέων τιθέμενος; Οὐκ ἀπέχρησε δὲ αὐτῷ τᾶλλα, ὅσα παρ' ἑαυτοῦ τοῦ 15 θειοτάτου καταψεύδεται βασιλέως, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ καταμαρτυροῦντα, βαβαὶ τῆς τόλμης, προάγει λέγοντα, ὡς αὐτὸς ὁ πάντολμος πλάττει, «ἄκων τὸν τόμον ὑπέγραψα, διασθεῖς ὑπὸ τοῦ τὴν ἐξουσίαν ἔχοντος τηνικαῦτα, οὐκ ἔχων ὅπως ἂν ἐκφύγομι τὸ τῆς ὥρας θίαιον». Βαβαὶ τῆς ἀνερυθριάστου ψευδορρημοσύνης!

20 Ὁ βασιλεὺς διασθεῖς ἐκύρωσε τὸν κατὰ τῆς εὐσεβείας, ὡς αὐτὸς λέγεις, ὦ σοφὲ κοῦφε Γρηγορᾶ, τόμον; Βασιλεύς, ᾧ καθάπερ ἡ τοῦ κράτους σφραγίς ἐκ μητρικῆς νηδύος, ὡς πᾶς τις ἂν εἴποι καὶ μόνον προσιδῶν, οὕτω καὶ τὸ εὐσεβὲς ἔμφυτον τῇ τοῦ βασιλεύσαντος αὐτὸν Χριστοῦ χάριτι; Βασιλεύς, ὃς μόνος, καίτοι μηδ' 25 εἰς ἡλικίαν παραγγείλας πω μειρακίων, τῷ Βαβλαᾶμ εὐμενῶς ποτε προσιδεῖν οὐκ ἠνέσχετο; Βασιλεύς, ὃς τοῖς περιστῶσιν ἀνδράσι, παῖς ἔτι ὢν, προσέταπτεν οἴκοθεν, μᾶλλον δὲ θεόθεν καὶ παρ' ἡλικίαν ἄρα κινούμενος, τοὺς ἀκινδυνιανοὺς ἐξελαύνειν τῶν βασιλείων; Καίτοι περὶ ὑπογραφῆς καὶ ταῦτα βασιλικῆς, ἐπ' 30 ἐκείνης τῆς διαλέξεως οὐδὲν οὐδαμῇ παρ' οὐδενὸς ἐρρήθη.

5 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς ποθῶν, ὡς ἔοικεν, εἶναι πάντα ἢ νομίζεσθαι κατ' αὐτὸν δυσσεβεῖς, ὡς ἐν τῷ κοινῷ τὸ κατ' αὐτὸν κρύπτοιο, καὶ τοῦ θειοτάτου τοιαῦτα κατετόλμησε βασιλέως, ὃς ὑ-

3. Βλ. Ματθ 5,11.

4. Ἰούδα 13.

5. Νικ. Γρηγορᾶ, Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 2, PG 149, 236C.

4 Πόσα δὲ καὶ ἄλλα ψεῦδη χρησιμοποιοῖ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ, πόσες διαβολὲς καὶ συκοφαντίες βέβαια ἀσύστατες καὶ ἀνακόλουθες, πόσες ὕβρεις καὶ λοιδορίες, πὺ εἶναι ἐντελῶς ἄτοπες, καὶ τὸν μὲν κακολογοῦμενο τὸν ἀναδεικνύουν μακαριστὸν σύμφωνα μὲ τὴ δεσποτικὴ καὶ θεσπέσια κρίσι³, ἐνῶ τὸν κακολογοῦντα μᾶλλον ἐντροπιᾶζουν καὶ σύμφωνα τὸ γραμμένο τὸν δείχνουν «σὰν ἓνα ἄγριο κῦμα πὺ θγάξει ἀφρὸ τὶς ἐντροπὲς του»⁴! Πῶς μπορούσε νὰ σεβασθῆ τὸν Παλαμᾶ αὐτὸς πὺ δὲν ἐσεβάσθηκε οὔτε τὸν εὐσεβέστατο βασιλέα, οὔτε τὴν ἴδια τὴν εὐσέβειά του ὁ ταλαίπωρος; ἢ μᾶλλον πῶς θὰ ἔδειχνε σεβασμὸ στὸν βασιλέα καὶ τὸν ἀρχιερέα αὐτὸς πὺ δὲν σέβεται τὸν Θεό, ἀλλὰ κι' αὐτὸν ἄλλοτε τὸν διχοτομεῖ σὲ κτιστὰ καὶ ἀκτιστα, καὶ ἄλλοτε μὲ πονηρὴ μικροψυχία τὸν ὀδηγεῖ σὲ ἀνυπαρξία, ἐνῶ μᾶλλον αὐτὸς ὁ ἴδιος διχοτομεῖται πράγματι καὶ τοποθετεῖται στὴν παράταξι τῶν ἀθέων; Καὶ δὲν τοῦ ἔφθασαν τὰ ἄλλα ψεῦδη πὺ διατυπώνει κατὰ τοῦ θειοτάτου βασιλέως, ἀλλὰ παρουσιάζει τὸν ἴδιο, ὁποῖα τόλμη, νὰ κατηγορῆ τὸν ἑαυτοῦ λέγοντας, ὅπως πλάττει αὐτὸς ὁ ἀδιάκριτος, «χωρὶς τὴ θέλησί μου ὑπέγραψα τὸν τόμο, ἐκβιασθεὶς ἀπὸ ἐκεῖνον πὺ εἶχε τότε τὴν ἐξουσία, μὴ μπορώντας νὰ ξεφύγω τὴν βιαιότητα τῆς στιγμῆς ἐκείνης»⁵. Ὅποια ἀνευθυνότητα ψευδολογία. Ὁ βασιλεὺς ἐκβιαζόμενος ἐπεκύρωσε τὸν τόμο κατὰ τῆς εὐσέβειας, ὅπως λέγεις ἐσύ, ὦ σοφὲ κοῦφε Γρηγορᾶ; Ὁ βασιλεὺς, πὺ μὲ ὅποιον τρόπο διέθετε τὴν σφραγιδα τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν μητρικὴ κοιλία, ὅπως θὰ μπορούσε ὁ καθένας νὰ εἰπῆ καὶ μόνο κυττάζοντάς τον, ἔτσι διέθετε καὶ τὴν εὐσέβεια ἔμφυτη μὲ τὴ χάρι τοῦ Χριστοῦ πὺ τὸν κατέστησε βασιλέα; Ὁ βασιλεὺς, πὺ μόνος του, πρὶν ἀκόμη φθάσῃ στὴν ἡλικία τῶν ἐφήβων, δὲν ἐδέχθηκε νὰ ἰδῆ ποτὲ μὲ εὐμένεια τὸν Βαρλαάμ; Ὁ βασιλεὺς, ὁ ὁποῖος, παιδί ἀκόμη, παρήγγελλε στοὺς ἀκολούθους του μόνος, ἢ μᾶλλον κινούμενος ἄνωθεν παρὰ τὴν μικρὴ ἡλικία, ν' ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα τοὺς Ἀκινδυνιανούς; Πάντως περὶ ὑπογραφῆς, καὶ μάλιστα βασιλικῆς, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συζητήσεως ἐκείνης δὲν ἔγινε κανένας λόγος ἀπὸ κανένα.

5 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς, ποθώντας, ὅπως φαίνεται, νὰ εἶναι ὅλοι ἢ νὰ νομίζονται κατὰ τὸ παράδειγμά του δυσσεβεῖς, ὥστε μέσα στὸ σύνολο νὰ κρύπτεται ἡ δική του συμπεριφορᾶ, ἔδειξε τέτοια τόλμη

πέγραψε μὲν τὸν τόμον, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς ἐμαρτύρησεν, ὑπέγραψε δὲ οὐθὺν θιασθεῖς, ἄπαγε, ἀλλὰ πρῶτον μὲν κατ' ἴχνος ἐπόμενος τῷ μακαρίτῃ καὶ ἀοιδίμῳ καὶ θειοτάτῳ βασιλεῖ καὶ πατρί, ἔπειτα δὲ καὶ τῷ βασιλεῖ καὶ πενθερῷ, ὃν ἔτι καὶ νῦν εὐσεβέστατον αὐτὸς ἀνακηρύττει πολλαχῶς, οὐ τίς οὐχ ὑμνεῖ τὴν σύνεσιν; τίς οὐ θαυμάζει τὴν αὐτοφυᾶ περὶ λόγους, καὶ μάλιστα τοὺς θειοτέρους ἰσχύν; τίς οὐκ οἶδε τὸ γαληνὸν καὶ προσηγνὲς ἦθος καὶ τὴν ἐμφυτον ἐπιείκειαν, εἰ μὴ Γρηγορᾶς οὗτος, ὁ καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν ἀγνοήσας καὶ μετὰ τῶν κτισμάτων ἀφρόνως

10 τάξας; Πρὸς γε μὴν τοῖς βασιλεῦσιν ὁ βασιλεὺς καὶ τῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ ἀληθείᾳ πειθόμενος τὸν ὑπὲρ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας τόμον ὑπέγραψε· πατριάρχῃ ὃν αὐτὸς ἔτι καὶ νῦν εὖ μάλα στέργων ἔργοις τε καὶ λόγοις καὶ γράμμασιν εὐσεβέστατον, μᾶλλον δὲ παναγιώτατον καὶ ζηλωτὴν θερμότατον τῆς εὐσεβείας

15 καὶ τῆς βασιλείας ἀνακηρύττει. Τί δὲ ὅτι καὶ τὸν τόμον ὁ Γρηγορᾶς φησι τὰς ἔριδας καὶ τὰς διαφωνίας ἐγειραὶ καὶ τὰ χεῖριστα πρὸς κακίαν ἀναρρηῆξαι κύματα κατὰ τῶν θείων τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων, εἶτα κατὰ τοῦ Παλαμᾶ μαίνεται, μανίαν ὡς ἀληθῶς δαμονιώδη ὡς τούτου πάλιν ταῦτα κινήσαντος;

6 20 Ὁ γὰρ τόμος ἐκεῖνος, μᾶλλον δὲ οἱ τόμοι, πολλοὶ γὰρ καὶ ταῖς ἱεραῖς καὶ μεγάλοις ἐφ' ἡμῶν ἐκείναις συνόδοις ἰσάριθμοι, κἂν εἰς ὁμοῦ πάντες ὡς ἀλλήλοις ἄκρως συνάδοντες ἐκεῖνοι τοῖνον οἱ τόμοι τρισὶ μὲν βασιλεῦσι τὸ κῦρος ἔσχον, ὧν ὁ πρῶτος καὶ τῶν ἄλλων ἔξαρχος ταῖς ἐκεῖ γεγραμμέναις ὑπὲρ εὐσεβείας

25 τὴν ψυχὴν ἐναφῆκε φωναῖς, τρισὶ δὲ πατριάρχαις ἐπεσφραγίσθη, ὧν τὸν ἓνα καὶ μαρτυρικῶ φασιν ἐν Ἱεροσολύμοις τέλει κατακλεῖσαι τὸν θῖον, ἀρχιεπισκόποις δὲ πλεῖν ἢ πενήτηκοντα. Τί γὰρ δεῖ λέγειν τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς αὐ

5α. Εἶναι ὁ Ἀνδρόνικος Γ', πού εἶχε συγκαλέσει τὴν σύνοδο τοῦ 1341, ἀλλ' ἀπέθανε λίγες ἑβδομάδες ἀργότερα.

5β. Εἶναι ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα Ἑλένη ἐνυμφέφθηκε ὁ Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος μετὰ τὴν λήξιν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τὸ 1347.

6. Πρόκειται γιὰ τὶς συνόδους τοῦ 1341, τοῦ 1347 καὶ τοῦ 1351, κάθε μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐξέδωκε τόμο.

καὶ ἐναντίον τοῦ θειοτάτου βασιλέως, ὁ ὁποῖος ὑπέγραψε βέβαια τὸν τόμο, ὅπως ἐμαρτύρησε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γρηγορᾶς, τὸν ὑπέγραψε ὅμως ὄχι βιαζόμενος, κάθε ἄλλο, ἀλλὰ πρῶτα ἀκολουθώντας τὰ βήματα τοῦ μακαρίτη καὶ ἀοιδίμου, τοῦ θειοτάτου βασιλέως καὶ πατέρα του⁵, τὸν ὁποῖο ἀκόμη καὶ τώρα αὐτὸς ὁ ἴδιος μὲ πολλοὺς τρόπους ἀνακηρύσσει εὐσεβέστατον καὶ τοῦ ὁποίου ποιὸς δὲν ἐξυμνεῖ τὴ σύνεσι; ποιὸς δὲν θαυμάζει τὴν αὐτοφυῆ δύναμι στοὺς λόγους, καὶ μάλιστα τοὺς θεολογικούς; ποιὸς δὲν γνωρίζει τὸ γαλήνιο καὶ ἥπιο ἦθος καὶ τὴν ἐμφυτὴ ἐπιείκεια, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸν τὸν Γρηγορᾶ, ὁ ὁποῖος ἀγνόησε καὶ τὴν γνωστὴ ὄψι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀφρόνως τὸν κατέταξε στὴ θέσι τῶν κτισμάτων; Ἐκτὸς ὅμως τῶν βασιλέων ἐκεῖνος ὁ βασιλεὺς ὑπέγραψε τὸν τόμο ὑπὲρ τῆς ὀρθόδοξης πίσεως, πειθόμενος καὶ στὸν πατριάρχη καὶ στὴν ἀλήθεια· στὸν πατριάρχη τὸν ὁποῖο αὐτὸς, ἀκόμη καὶ τώρα ἔχει τὴν εὐμενῆ διάθεσι νὰ τὸν ἀνακηρύσσει μὲ ἔργα καὶ λόγια καὶ γράμματα εὐσεβέστατο, μᾶλλον δὲ παναγιώτατο καὶ θερμότατο ζηλωτὴ τῆς εὐσέβειας καὶ τῆς βασιλείας. Τί νὰ εἰπῆ κανεὶς πάλι γιὰ τὸ ὅτι ὁ Γρηγορᾶς ἰσχυρίζεται ὅτι τὶς ἔριδες καὶ τὶς διαφωνίες ἐξεσήκωσε ὁ τόμος καὶ ὅτι αὐτὸς ἐκίνησε τὰ χειρότερα τῆς κακίας κύματα κατὰ τῶν θείων δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ γιὰ τὸ ὅτι ἔπειτα ἐκφράζεται κατὰ τοῦ Παλαμᾶ μὲ μανία ἀληθινὰ δαιμονιώδη, ἰσχυριζόμενος ὅτι αὐτὸς ἀνακίνησε πάλι αὐτὰ τὰ κύματα;

6 Πράγματι ὁ τόμος ἐκεῖνος ἢ μᾶλλον οἱ τόμοι, διότι εἶναι πολλοί, ἰσάριθμοι μὲ τὶς ἱερῆς καὶ μεγάλες ἐκεῖνες κατὰ τὴν ἐποχὴ μας συνόδους, ἂν καὶ λόγῳ τῆς μεταξύ τους πλήρους συμφωνίας ἀποτελοῦν ὅλοι μαζὶ ἓνα⁶. ἐκεῖνοι λοιπὸν οἱ τόμοι ἦσαν ἐπικυρωμένοι ἀπὸ τρεῖς βασιλεῖς, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος καὶ προηγούμενος τῶν ἄλλων ἄφησε τὴν ψυχὴ του στὰ ἐκεῖ γραμμένα λόγια ὑπὲρ τῆς εὐσέβειας, καὶ ἐπισφραγίσθηκε ἀπὸ τρεῖς πατριάρχες⁷, τῶν ὁποίων ὁ ἓνας, ὅπως λέγουν, ἔκλεισε τὸν βίον μὲ μαρτυρικὸ θάνατο στὰ Ἱεροσόλυμα, καθὼς καὶ ἀπὸ περισσοτέρους τῶν πενήντα ἀρχιεπισκόπων. Τί χρειάζεται νὰ ἀναφέρω τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἀρχιερεῖς καὶ

7. Οἱ τρεῖς ἀντίστοιχοι τῶν ἐν λόγῳ συνόδων βασιλεῖς εἶναι ὁ Ἀνδρόνικος Γ', ὁ Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἐνῶ πατριάρχαι ὁ Ἰωάννης Καλέκας Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Λάζαρος Ἱεροσολύμων καὶ ὁ Κάλιστος Κωνσταντινουπόλεως. Ἀντὶ ὁμοῦ τοῦ πρώτου ἴσως ἐννοεῖται ὁ Ἰσίδωρος.

προκρίτους; Εἰ γοῦν ὁ παρὰ τοσούτων καὶ τηλικούτων κεκυρωμένος τόμος τὰς ἔριδας ἤγειρεν, ὡς ὁ Γρηγορᾶς νῦν ἐμαρτύρησεν ἐγγράφως, πῶς αὖ Παλαμιᾶν αἰτιᾶται τὸν Θεσσαλονίκης ἱερὸν πρόεδρον, ὃς εἰς τῶν προέδρων τῆς Ἐκκλησίας ἐστίν; Εἰ δὲ στῶ Παλαμᾶ τούτῳ πάντες συνάδουσι, καὶ κείνῳ προσμαρτυρεῖ παρησιᾶ πᾶσα ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία τὴν τῶν θείων δογμάτων ἐπὶ τῶν ἄρτι κινήθων ἀλήθειαν καὶ ἀκρίβειαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἐξ αἰῶνος ἀληθεῖς θεολόγους ἀσφαλεστάτην ὁμολογίαν, πῶς οὗτος, ὃ καλὸν Γρηγορᾶ, κατὰ τῶν θείων δογμάτων τῆς 10 Ἐκκλησίας κενίηται;

7 Ἦγνόησε δὲ καὶ τοῦτο ὁ παρ' ἐαυτῷ σοφὸς Γρηγορᾶς, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς «λίθος ἐστὶ προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου», ἀλλὰ τοῖς ἀπειθοῦσι καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ σταυρὸς σκάνδαλον, ἀλλὰ τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ μωρία, ἀλλὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ Παῦλος 15 ἀναστατῶσαι τὴν οἰκουμένην ἐμαρτυρεῖτο παρὰ τῶν ἀντιθέτων, ὁ τῆς κατὰ Χριστὸν εἰρήνης διανομεύς. Οὕτως οὖν καὶ ὁ τόμος ἐκεῖνος καὶ ὁ ὑπ' ἐκείνου μαρτυρούμενος τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας ὑπέρμαχος ἔριδός ἐστὶν ἀφορμή, ἀλλὰ τοῖς ἀπειθοῦσι «τῇ κατ' εὐσέβειαν ἀληθείᾳ», ὧν καὶ Γρηγορᾶς εἶναι προείλετο, τοῦ 20 σοφοῦ παρακούσας λέγοντος «μὴ κτήσῃ κακῶν ἀνδρῶν ὄνειδῆ». Γρηγορῶν οὖν ὁ Γρηγορᾶς οὗτος ἐπὶ τῷ ψεύδεσθαι λέληθεν ἐαυτὸν πολλαχοῦ καὶ καθ' ἐαυτοῦ τοῖς ψεύδεσι χρώμενος. Φησὶ γὰρ κἀνταῦθα τῆς διηγήσεως πρὸς τὸν βασιλέα δῆθεν ἀποτεινόμενος «Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θειοτάτου καὶ μακαριστοῦ πα- 25 τρός σου, τοῦ ἀοιδίμου, φημί, βασιλέως ἐκείνου». Ἄλλ' εἶποι τις ἂν πρὸς αὐτόν, περικόψας καὶ τὸ πλάσμα κἀνταῦθα τῆς διηγήσεως καὶ εἰ θειότατος καὶ μακαριστός καὶ ἀοιδίμος ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος, ὡς περ οὖν ἔστι, καὶ εὐσεβέστατος, ἄρα καὶ εὐσεβῶς ἐστὶ λέγων, ὡς ἀναγέγραπται κἀν τῷ συνοδικῷ τόμῳ, ἄκτιστον μὲν 30 καὶ θείαν ἔλλαμψιν καὶ ἐνέργειαν καὶ χάριν τὸ ἐωραμένον ἀπορρήτως ἐν θαβῶρ τοῖς ἀποστόλοις φῶς, ἄκτιστον δὲ καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι τὸν Θεόν, τὴν καὶ ὑπὲρ τὰς τῶν θεολήπτων ἀπορρή-

8. Ρωμ 9, 33. Α' Πέτρ. 2, 8. 9. Α' Πέτρ. 2, 8. 10. Α' Κορ. 1, 23.
11. Πράξ 17, 6 21, 38. 12. Πρβλ. Α' Τιμ. 6, 3 καὶ Τιτ. 1, 1. 13. Παρμ. 3, 31.

τούς ὑπ' αὐτοὺς πάλι προκρίτους; Ἄν λοιπὸν ὁ ἀπὸ τῶσους καὶ τέτοιους ἄνδρες ἐπικυρωμένος τόμος ἔξεσήκωσε τὶς ἔριδες, ὅπως μαρτυρεῖ τώρα ἐγγράφως ὁ Γρηγορᾶς, πῶς πάλι κατηγορεῖ τὸν Παλαμᾶ, τὸν ἱερὸ προεσιῶτα τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ εἶναι ἓνας μόνον ἀπὸ τοὺς προϊσταμένους τῆς Ἐκκλησίας; Ἄν δὲ ὅλοι συμφωνοῦν μὲ τὸν Παλαμᾶ τοῦτον καὶ μὲ ἐκεῖνον ὅλη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ συμμαρτυρεῖ τὴν ἀλήθεια καὶ ἀκρίβεια τῶν θείων δογμάτων ποὺ ἀνακινήθηκαν κατὰ τὴν πρόσφατη ἐποχὴ καὶ τὴν ἀλάθευτη ὁμολογία μὲ τοὺς ἀπὸ τοὺς αἰῶνες ἀληθεῖς θεολόγους, πῶς, ὦ καλὲ Γρηγορᾶ, ἔχει κινήθῃ αὐτὸς κατὰ τῶν θείων δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας;

7 Ἄγνόησε ὅμως κι' αὐτὸ ὁ κατὰ τὴν γνώμη του σοφὸς Γρηγορᾶς, ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς «εἶναι λίθος προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου»⁸, ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἀπειθεῖς⁹ καὶ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ εἶναι σκάνδαλο, ἀλλὰ γιὰ τοὺς Ἰουδαίους, καὶ μωρία, ἀλλὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνες¹⁰ καὶ ὁ Παῦλος κατηγοροῦνταν ἀπὸ τοὺς ἀντιθέτους ὅτι ἀναστάτωσε τὴν οἰκουμένη¹¹, αὐτὸς ποὺ διέδιδε τὴν κατὰ Χριστὸν εἰρήνη. Ἔτσι λοιπὸν κι' ἐκεῖνος ὁ τόμος καὶ ὁ ἀπ' ἐκεῖνον μαρτυρούμενος ὑπέρμαχος τῆς ὀρθόδοξης ἀλήθειας εἶναι ἀφορμὴ ἔριδος, ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἀπειθεῖς στὴν ὀρθόδοξη ἀλήθεια¹², μεταξὺ τῶν ὁποίων προτίμησε καὶ ὁ Γρηγορᾶς νὰ εὐρίσκειται, παρακούοντας τὸν σοφὸ ποὺ λέγει, «μὴ ἀποκτήσης τό ὄνειδος κακῶν ἀνθρώπων»¹³. Γρηγορώντας λοιπὸν πρὸς τὸ ψεῦδος ὁ Γρηγορᾶς αὐτός, ξεχάσθηκε ὅτι σὲ πολλὰ σημεία χρησιμοποιοῖ ψεύδη καὶ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἰσχυρίζεται πράγματι καὶ στὴν παρούσα διήγησι, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βασιλέα φανερά: «μετὰ τὸν θάνατο τοῦ μακαριωτάτου μακαριστοῦ πατέρα σου, δηλαδὴ τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου βασιλέως»¹⁴. Ἀλλὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ τοῦ εἰπῇ, διακόπτοντας ἐδῶ καὶ τὴν πλαστὴ διήγησι· ἂν εἶναι θειότατος καὶ μακαριστὸς καὶ ἀοιδίμος ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος, ὅπως εἶναι βέβαια, καὶ εὐσεβέστατος, ἄρα καὶ εὐσεβῶς ἐκφράζεται ὅταν, ὅπως ἀναγράφεται καὶ στὸν Συνοδικὸ τόμο, λέγη ὅτι τὸ φῶς ποὺ εἶδαν οἱ ἀπόστολοι κατὰ τρόπο ἀπόρρητο στὸ Θαβῶρ εἶναι ἄκτιστο καὶ θεία ἔλλαμψις καὶ ἐνέργεια καὶ χάρις, καθὼς ἐπίσης ὅτι ἄκτιστος εἶναι ὁ Θεὸς καὶ κατὰ τὴν οὐσία ἡ ὁποία εὐρίσκειται καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὶς ἀπόρρητες

14. Νικ. Γρηγορᾶ, *Δογματικὸς Α'* (*Ἱστορία 30*), 2, PG 149, 236D.

τους θεάς. Σὺ δὲ τούναντίον ἅπαν, δυσσεβέστατός τε ὁμοῦ καὶ ἀθλιώτατος, τὸ μὲν φῶς ἐκεῖνο τῆς θεότητος μετὰ Βαβλαάμι ὁμοῦ καὶ Ἀκινδύνου κτιστὸν εἶναι διατεινόμενος, μόνην δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν ἄκτιστον δοξάζων, περιηρημένην τῶν ἑαυτῆς ἐνεργειῶν καὶ δυνάμεων, καὶ διχοτομῶν εἰς κτιστὴν καὶ ἄκτιστον τὴν ἐν οὐσία καὶ ἐνεργείᾳ τρισυπόστατον μίαν θεότητα. Ὁ δὲ Παλαμᾶς, καθ' οὗ σὺ μαίνη καὶ χωρεῖς ἀκρατῶς, ἀσφαλῆς ἐς τὰ μάλιστα καὶ εὐσεβῆς, τοῦτο μὲν ὡς μίαν πρεσβεύων θεότητα, κἂν σὺ διαρραγῆς, τρισυπόστατον μέντοι καὶ παντοδύναμον, τοῦτο δὲ ὡς ἐπ' εὐσεβείᾳ ματρουρούμενος ἐγγράφως ὑπὸ τοῦ θειοτάτου καὶ μακαρίτου καὶ ἀοιδίμου βασιλέως ἐκεῖνου. Ἀλλὰ τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἀποθανόντος, φησὶν ὁ Γρηγορᾶς, «πρὸς ἐμφύλιον στάσιν τὰ Ρωμαίων ἠγέρθη πράγματα καὶ ἅμα κατὰ τῶν θείων τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων τὰ χεῖριστα δόγματα καὶ τοὺς ἀντεχομένους τῆς Ἐκκλησίας τὰ καὶ τὰ, συνελόντα δ' εἶπεῖν ἀνήκεστα, περιέσχε δεινά». Καὶ μαρτυρίαν δὲ ὁ Γρηγορᾶς εἰς τοῦτο προάγει τινὸς τῶν θύραθεν γράφων· «ἐν γὰρ διχοστασίῃ φασὶ τὸν μὲν πάγκακον τυγχάνειν τιμῆς, τὸν δὲ καὶ ὀπωσοῦν μετέχοντα τοῦ βελτίονος πολλῶν ἀπολαύειν τῶν δυσχερῶν».

8 20 Εὐγε· τοῦ γὰρ βασιλέως τηνικαῦτα ἐκεῖνου, ὡς μήποτ' ᾤφειλεν, ἐξ ἀνθρώπων γεγεννημένου καὶ τῆς στάσεως ἐγερθείσης τίνα συνηγέρθη καὶ παρησιίας ἔλαχε δόγματα καὶ τίνες οἱ τιμῆς μεταλαχόντες καὶ τίνες οἱ τῶν δεινῶν πειραθέντες; Οὐχ ὁ Παλαμᾶς τότε προόδων εἶρογεται; οὐχ οἱ σὺν αὐτῷ τῶν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκεῖνου στηριχθέντων ἀντεχόμενοι δογμάτων τῶν δεινῶν ἐπειρῶντο; οὐχ ὁ Ἀκίνδυνος ἀθέσμως μὲν ἱερατικῆς δὲ τότε μέτελαχε τιμῆς; οὐχ οἱ τὰ τούτου φρονοῦντες καὶ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ τόμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ γεγραμμένων χωροῦντες παρησιίας ἔτυχον οὐχὶ μικρᾶς, προεδριῶν τε ἅμα καὶ τιμῶν; Οὐκοῦν ἐκ 30 τῶν νῦν τούτων τοῦ Γρηγορᾶ λόγων, ἄκοντος τοῦ λέγοντος, πάγ-

15. Σινοδικὸς τόμος 1341, PG 151, 679.

16. Νικ. Γρηγορᾶ, Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 2, PG 149, 236D-240A.

17. Νικ. Γρηγορᾶ, Αὐτόθι, 2, PG 149, 237A. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ γνωμικοῦ αὐτοῦ παρατίθεται τρεῖς φορές ἀπὸ τὸν Πλούταρχο, Ἠθικά, Περί φιλαδελφίας

θέες τῶν θεολήπτων ἀνδρῶν¹⁵. Ἐσὺ ὅμως τελείως ἀντίθετα εἶσαι δυσσεδέστατος καὶ ἀθλιώτατος, ἀφοῦ διατείνεσαι μαζί μὲ τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν Ἀκίνδυνο ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο τῆς θεότητος εἶναι κτιστό, θεωρεῖς δὲ μόνον τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ ἄκτιστη, ἀποσιλωμένη ἀπὸ τῆς ἐνέργειας καὶ δυνάμεις τῆς, καὶ διχοτομεῖς τὴν μία θεότητα κατὰ τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνέργεια σὲ κτιστὴ καὶ ἄκτιστη. Ὁ δὲ Παλαμᾶς, ἐναντίον τοῦ ὁποῦ μαινέσαι ἐσὺ καὶ ὁρμᾶς ἀσυγκράτητος, εἶναι τελείως ἀλάθευτος καὶ εὐσεβής, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι δέχεται μία θεότητα, ἔστω καὶ ἂν ἐσὺ ἐκραγῆς, ἀλλὰ πάντως τρισυπόστατη καὶ παντοδύναμη, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι μαρτυρεῖται γιὰ τὴν εὐσέβειά του ἐγγράφως ἀπὸ τὸν θειότατο ἐκεῖνον καὶ μακαρίτη καὶ ἀοίδιμο βασιλέα. Ἀλλὰ, ὅταν ἀπέθανε ὁ θειότατος βασιλεύς, λέγει ὁ Γρηγορᾶς, «ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῆς αὐτοκρατορίας περιῆλθε σὲ ἐμφύλιο πόλεμο καὶ κατὰ τῶν θείων τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων ἐσηκώθησαν τὰ χειρότερα δόγματα καὶ στοὺς ἀφωσιωμένους στὴν Ἐκκλησία ἔγιναν τοῦτα καὶ τ' ἄλλα, μὲ λίγα λόγια τοὺς κατέλαβαν ὀλέθρια δεινά»¹⁶. Καὶ προβάλλει σ' αὐτὰ ὁ Γρηγορᾶς κάποια μαρτυρία ἑνὸς κοσμικοῦ σοφοῦ γράφοντα: «λέγουν ὅτι κατὰ τὸν ἐμφύλιο διχασμὸ ὁ μὲν κακὸς τιμᾶται, ἐνῶ ὁ κατὰ ὁποιοδήποτε τρόπο μέτοχος τῆς καλῆς διαγωγῆς περιπίπτει σὲ δυσχέρειες»¹⁷.

- 8 Εὐγε· ὅταν ὁ βασιλεύς ἐκεῖνος ἔφυγε τότε, πρῶγμα λυπηρό, ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐσηκώθηκε ἐπανάστασις, ποιά δόγματα ἐξεσηκώθησαν καὶ διακηρύχθησαν φανερά, ποιοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἐτιμήθησαν καὶ ποιοὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐδοκίμασαν δεινά; Δὲν εἶναι ὁ Παλαμᾶς, ποὺ τότε ἐμποδίσθηκε νὰ κυκλοφορῆ; δὲν εἶναι οἱ ὀπαδοὶ του, οἱ δεχόμενοι τὰ δόγματα τὰ ὑποστηρικθέντα ἀπὸ τὸν βασιλέα ἐκεῖνον, ποὺ ἐδοκίμασαν δεινά; δὲν εἶναι ὁ Ἀκίνδυνος ποὺ ἔλαβε τότε παράνομα τὴν τιμὴ τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος; δὲν εἶναι οἱ ὁμόφρονές του, οἱ ἐπιτιθέμενοι κατὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ τόμου καὶ τῶν ἀναγραφομένων σ' αὐτὸν δογμάτων, ποὺ ἔλαβαν μεγάλη δικαιοδοσία, προεδρίες καὶ τιμὲς μαζί; Ἐπομένως ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἐδῶ τοῦ Γρηγορᾶ, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ αὐτός, ὁ

(479A): Βίοι παράλληλοι, Ἀλέξανδρος, 53, 5 (695E), Νικίας XI, 3 (530D). Ἀποδίδονται οἱ σάχα αὐτοὶ στὸν Καλλίμαχο.

κακος μὲν ἀναφαίνεται ὁ προκαθηγησάμενος αὐτῷ τῆς πλάνης Ἀκινδύνος καὶ ὅσοι κατ' αὐτόν, ὡς ἐν διχοστασίῃ τῆς τιμῆς τυχόντες καὶ χείριστα τὰ τούτων δόγματα, ὡς τῇ ἐμφυλίῳ στάσει συνηυξημένα καὶ κατὰ τῶν εὐσεβῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας 5 κεκινημένα, τῆς βελτίονος δὲ μοίρας ὁ Παλαμᾶς οὗτος καὶ ὅσοι κατ' αὐτόν καὶ τὰ τούτων δόγματα θεῖα εἶναι δόγματα προσμαρτυρεῖται, ὡς ὑπὸ τῶν χειρίστων Ἀκινδύνου δογμάτων, ταῦτ' ὁ εἰπεῖν τοῦ Γρηγοῤᾶ, τηνικαῦτα μᾶλλον πεπολημμένα. Ὅρατε τῶν τοῦ Γρηγοῤᾶ λόγων καὶ διηγημάτων τὸ αὐτεπίβουλον καὶ 10 αὐτέλεγκτον; Πάσχει δὲ τοῦτο σχεδὸν διὰ πάντων αὐτοῦ τῶν λόγων, οὐκ οἶδα εἶθ' ὑπ' ἀγνοίας, ὡς μωρανθεὶς ὢν φιλόσοφος, εἶθ' ὑπὸ κακίας, ἣν ἐκ περιουσίας ἐνεστερνίσατο (αὐτεπίβουλον γὰρ φασιν ἢ κακία), εἶθ' ὑπὸ θείας καὶ ἀφανοῦς καὶ ἀπορρήτου ἀνάγκης, μετασκευάζοντος ἄκοντος αὐτοῦ τὴν ὁρμὴν τοῦ θείου, 15 καθάπερ ποτὲ τὴν τοῦ Βαλαάμ ἐκείνου τοῦ μάντεως, ὡς αἵρεσιώτην μὲν εἶναι τοῦτον τοῦ κακοδόξου Βαλαάμ, πάσχειν δὲ ὁμοίως τῷ μαντικῷ Βαλαάμ.

9 Προϊὼν δὲ τοῦ λόγου, καὶ τοῦ χρηματίσαντος πατριάρχου μνήμην ποιεῖται, οὐ χρηματίσαντά ποτε καὶ καθηρημένον 20 ἔπειτα λέγων αὐτός, ἀλλ' ὡς διαμείναντα δοξάζων αὐτόν, ἐπεὶ τῇ τοῦ Ἀκινδύνου δυσσεβείᾳ συνεῖπεν ὕστερον, ἀκινδυνιανὸν κἀντεῦθεν ἑαυτὸν παριστάς. Ὅτι δὲ ὁ ποτὲ πατριαρχεύσας ἐκείνος ὡς τὰ τοῦ Βαλαάμ καὶ Ἀκινδύνου, νυνὶ δὲ εἰπεῖν καὶ τὰ τοῦ Γρηγοῤᾶ φρονήσας ὕστερον παρὰ τῆς οἰκείας τηνικαῦτα καθηρέθη 25 συνόδου, κἀν εἰ μὴ μεταμεληθεῖ καὶ ἀποσταίῃ τῆς συναυλίας Ἀκινδύνου καὶ Βαλαάμ καὶ τῶν ὁμοφρόνων, καὶ ἀναθέματι καθυπεβλήθη, τοῦτο οὐδὲ πλάττων καὶ μεταπλάττων ὡς βούλεται τὴν διήγησιν ἐδυνήθη πρὸς ὑπόμνησιν ἀγαγεῖν. Ἐκεῖ δ' ἐπὶ τοῦ θειοτάτου βασιλέως, μικροῦ καὶ τῶν εἰρηῆσθαι παρ' αὐτοῦ 30 γεγραμμένων οὐδὲν (ἦδει γὰρ ὡς αὐτοῦ προκαθημένου τοῦ βασιλέως μετὰ τῆς ἀγίας αὐτοῦ μητρὸς καὶ δεσποίνης ἡμῶν, ἣν πᾶσα γλῶσσα πρὸς εὐσέβειαν ἀσφαλῆς εὐσεβεστάτην οὔσαν καὶ

18. Νικ. Γρηγοῤᾶ, Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 2, PG 149, 237C. Πρόκειται γὰρ τὸν Ἰωάννη Καλέκα.

προηγηθείς ἀπ' αὐτὸν στήν πλάνη Ἀκίνδυνος παρουσιάζεται κάκιστος, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ ὄπαδοί του, διότι ἐδέχθησαν τιμὲς κατὰ τὴν διχοστασία, καὶ χεῖριστα εἶναι τὰ δόγματά τους, διότι ἀναπτύχθησαν κατὰ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο καὶ ἐκινήθησαν κατὰ τῶν εὐσεβῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ σὲ ἀνώτερη μοῖρα εὐρίσκειται ὁ Παλαμᾶς αὐτὸς καὶ οἱ ὁμόφρονές του, καὶ τὰ δόγματα αὐτῶν μαρτυροῦνται ὅτι εἶναι θεῖα, ἐφ' ὅσον καταπολεμήθησαν τότε ἀπὸ τὰ χεῖριστα δόγματα τοῦ Ἀκινδύνου, δηλαδή τοῦ Γρηγορᾶ. Βλέπετε τὸν αὐτεπίβουλο καὶ αὐτοέλεγκτο χαρακτήρα τῶν λόγων καὶ τῶν διηγήσεων τοῦ Γρηγορᾶ; Καὶ τὸ παθαίνει αὐτὸ σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ συγγράμματά του, δὲν γνωρίζω ἂν ἀπὸ ἄγνοια ὡς μωραμένος φιλόσοφος ἢ ἀπὸ κακία τὴν ὁποία προσέλαβε σὲ ἀφθονία (διότι λέγουν ὅτι ἡ κακία εἶναι κάτι τὸ αὐτεπίβουλο), εἴτε ἀπὸ θεία, ἀφανῆ καὶ ἀπόρρητη ἀνάγκη, καθὼς τὸ Θεῖο μετατρέπει τὴν ὁρμὴ του χωρὶς αὐτὸς νὰ τὸ θέλη, ὅπως παλαιὰ τὴν ὁρμὴ ἐκείνου τοῦ μάντεως Βαλαάμ, ὥστε νὰ εἶναι μὲν αὐτὸς ὄπαδὸς τοῦ κακοδόξου Βαρλαάμ, νὰ πάσχη ὅμως παρόμοια μὲ τὸν μαντικὸ Βαλαάμ.

⁹ Στὴ συνέχεια τῆς ἐκθέσεως μνημονεύει καὶ τὸν τότε διατελέσαντα πατριάρχη, χωρὶς νὰ λέγῃ ὅτι διετέλεσε κάποτε καὶ ἔπειτα καθαιρέθηκε, ἀλλὰ δοξάζοντάς τον σὰν νὰ παρέμεινε¹⁸, ἐπειδὴ ἀργότερα προσχώρησε στὴν δυσσέβεια τοῦ Ἀκινδύνου, παριστάνοντας ἔτσι ὁ Γρηγορᾶς ὡς ἀκινδυνιανὸ τὸν ἑαυτοῦ. Ὅτι δὲ ἐκεῖνος ὁ πατριαρχεύσας καθαιρέθηκε τότε ἀπὸ τὴ σύνοδό του λόγω τοῦ ὅτι ὕστερα ἀκολούθησε τὶς δοξασίεις τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου, τῶρα μάλιστα θὰ ἐλέγαμε καὶ τὸν Γρηγορᾶ, καὶ μάλιστα ὑποβλήθηκε ἀνάθεμα, ἐφ' ὅσον δὲν μεταμεληθῆ καὶ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν παράταξι τοῦ Ἀκινδύνου καὶ τοῦ Βαρλαάμ, καθὼς καὶ τῶν ὁμοφρόνων του, αὐτὸ δὲν μπόρεσε οὔτε νὰ μνημονεύσῃ, ἂν καὶ πλάττει καὶ μεταπλάττει ὅπως θέλει τὴ διήγησι. Ἐκεῖ ὅμως, παρουσία τοῦ θειοτάτου βασιλέως, σχεδὸν τίποτε ἀπὸ ὅσα ἔγραψε ὅτι εἶχαν λεχθῆ (διότι ἐγνώριζε ὅτι ἀπὸ τὴν ἱερὰ σύνοδο, ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ βασιλέως μαζί μὲ τὴν ἁγία μητέρα του καὶ δέσποινά μας, τὴν ὁποία κάθε γλῶσσα ἀλάθευτη στὴν πίστι ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι εὐσεβέστατη καὶ φιλόχριστη, ἔστω καὶ ἂν ὁ Γρηγορᾶς θέλη νὰ κλείνῃ τὰ αὐτιά του σ' αὐτό· ἐγνώριζε λοιπὸν

φιλόχριστον ἀνακηρύττει, κὰν Γρηγορᾶς καὶ πρὸς τοῦτο θύειν ἐθέλη τὰς ἀκοάς, ἦδει τοίνυν οὗτος ὡς, τῶν βασιλέων τούτων τῆς ἱερᾶς συνόδου προκαθημένων, ἀπάσαις καθήρηται ψήφοις ὁ ποτὲ πατριαρχεύσας ἐκεῖνος, ὡς Ἀκινδύνῳ προσχωρήσας καὶ 5 πρὸς κοινωνίαν αὐτὸν προσηκόμενος, ὃν ἔναγχος ἡ θεία σύνοδος καθυπαχθέντα ταῖς τοῦ Βαρλαάμ ἐκείνου κακοδοξίαις ἐφώρασε, καὶ τῶν ἱερῶν περιβόλων τῆς ἐκκλησίας ἀπήλασε). διόπερ ἐπὶ τοῦ βασιλέως οὐδὲν ὁ Γρηγορᾶς περὶ αὐτοῦ κινήσαι τεθάρορηκεν, ἅμα καὶ ὑπὸ τῆς περιφανοῦς ἀληθείας τῶν τοῦ Παλαμᾶ 10 τηνικαῦτα λόγων ἐμφραγεῖς τὸ στόμα καὶ πρὸς ἀφωνίαν τελείαν κατενεχθεῖς, οὐχ ἅπαξ ἀλλὰ καὶ πολλάκις καὶ μάλιστ' ἐπὶ παντὸς δογματικοῦ κεφαλαίου τηνικαῦτα κενημένον.

10

Νῦν δ' ὥσπερ ἂν εἰ γλαυῆ, πρὸς μὲν τὸ τῆς ἡμέρας φῶς ἀνταπεῖν οὐκ ἔχουσα, μᾶλλον δὲ μὴ βλέπειν ὅλως, ἀλλὰ καὶ τὴν 15 φωνὴν ὑπὸ τῆς λαμπρότητος ἀφηρημένη, τυχοῦσα δὲ πού σκοτου γεμούσης ὀπῆς ἐγκαλινδηθεῖσα τῷ σκότει φωνὴν ἀφῆκεν, εἶτ' ἐνόμισεν ὑπὸ τῆς φωνῆς ταύτης ἀκουσθείσης τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεισθῆναι νύκτα τὴν ἡμέραν τελέσαι, ὡς ἄρα τοῦ σκότους τῆς ἡμέρας ἐπικρατήσαντος, καθ' ὃ πεφύκασιν αἱ γλαυκες 20 φωνεῖν, οὕτω καὶ ὁ Γρηγορᾶς οὗτος, μισοφαεῖ δαίμονι παραδούς τὰς φρένας καὶ πρὸς τὸ φῶς τῶν τῆς ἀληθείας λόγων ἀηδῶς ἔχων καὶ μηδ' ὄραν πρὸς αὐτὸ δυνάμενος, ὑπὸ δὲ τῆς λαμπρᾶς ἀληθείας τῶν ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν Διαλέξει τοῦ πανιέρου Παλαμᾶ λόγων καὶ τὴν φωνὴν ἀφηρημένος αὐτὴν καὶ εἰς ἀφωνίαν 25 περικλεισθεῖς κἀπὶ τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἐνάπιον, εἶτα τοίνυν ἐξ ὀπῆς οἴασουν ἐγκαλινδούμενος ὡς βαθεῖ σκότῳ πολλῶ τῷ ψεύδει καὶ φωνῶν ἐκεῖθεν τοὺς ἀνθρώπους οἶεται πείσειν ὡς ἐπικρατέστερον ἐγένετο νῦν τὸ ψεῦδος τῆς ἀληθείας, νῦν ὅτε (τί τᾶλλα δεῖ λέγειν, ἀλλὰ μὴ τὴν ἐσχάτην ἅμα καὶ φρικωδεστάτην καταδίχην τῶν ἀποφράδων καὶ ἐπ' ἄμβωνος γὰρ ἱεροῦ;) τῶν 30 Χριστιανῶν κοινῇ συνειλεγμένων ἀπάντων ἐπετείως, ἀναθέματι καθυποβάλλονται τὰ Γρηγορᾶ καὶ Ἀκινδύνου καὶ Βαρλαάμ φρονήματα, αὐτὰ τε καὶ αὐτοὶ καὶ εἴ τις τούτοις εἰς τέλος καθυπα-

19. Βλ. Συνοδικὸν τόμον, τοῦ 1347, Miklosich, Müller, Acta I, 243-255.

20. Γιὰ τὸ γένος αὐτὸ τῶν δαιμόνων βλ. Μιχαὴλ Ψελλοῦ Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων, PG 122, 865.

αὐτὸς ὅτι, ἀπὸ τῆ σύνοδο, τῆς ὁποίας προήδρευαν οἱ βασιλεῖς αὐτοί, ὁ ἄλλοτε ἐκεῖνος πατριάρχης¹⁹ καθαιρέθηκε παμψηφεί λόγω τοῦ ὅτι προσχώρησε στὸν Ἀκινδύνο καὶ τὸν ἐδέχθηκε σὲ κοινωνία, ἀν καὶ πρόσφατα ἡ θεία σύνοδος ὡς ὑπαχθέντα στὶς κακοδοξίες τοῦ Βαρλαάμ ἐκείνου τὸν ἤλεγξε καὶ τὸν ἀπεμάκρυνε ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς περιβόλους τῆς Ἐκκλησίας)· γι' αὐτὸ παρουσία τοῦ βασιλέως ὁ Γρηγορᾶς δὲν ἐτόλμησε ν' ἀνακινήσει τίποτε γι' αὐτὸ τὸ θέμα, ἀφοῦ ἄλλωστε εἶχε φραγμένο τὸ στόμα του ἀπὸ τὴν προφανῆ ἀλήθεια τῶν τότε λόγων τοῦ Παλαμᾶ καὶ εἶχε ὀδηγηθῆ σὲ τελεία ἀφωνία, ὄχι μιὰ φορὰ ἀλλὰ πολλές, καὶ μάλιστα σὲ κάθε δογματικὸ κεφάλαιο πὺ συζητήθηκε τότε.

10 Τώρα ὅμως ἔδγαλε φωνὴ σὰν γλαῦκα, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ κυττάξει στὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἢ καλύτερα δὲν βλέπει καθόλου καὶ χάνει τὴ φωνὴ τῆς ἀπὸ τὴ λαμπρότητα, ἀλλὰ εὗρηκε μιὰ τρύπα γεμάτη σκοτάδι κι' ἐκυλίσθηκε στὸ σκοτάδι· ἔπειτα ἐνόμισε ὅτι, ἀφοῦ ἀκούσθηκε αὐτὴ ἡ φωνή, πείθονται οἱ ἄνθρωποι ὅτι ἡ ἡμέρα ἐγινε νύκτα, διότι τάχα ἐπικράτησε ἐπὶ τῆς ἡμέρας τὸ σκότος, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου συνηθίζουν οἱ γλαῦκες νὰ φωνάζουν. Ἔτσι καὶ ὁ Γρηγορᾶς αὐτός, ἀφοῦ παρέδωσε τὶς φρένες του στὸν μισητὴ τοῦ φωτὸς δαίμονα²⁰ κι' αἰσθάνεται ἀηδία πρὸς τὸ φῶς τῶν λόγων τῆς ἀλήθειας καὶ μὴ μπορώντας οὔτε κἂν νὰ κυττάξει πρὸς αὐτὸ, ἀπὸ τὴ λαμπρὴ ἀλήθεια τῶν λόγων τοῦ ἱεροῦ Παλαμᾶ κατὰ τὴν πρὸς αὐτὸν Διάλεξι²¹ ἔχασε τὴ φωνὴ του τὴν ἴδια καὶ κατήντησε ἀφωνος ἀκόμα καὶ ἐνώπιον τοῦ θειοτάτου βασιλέως· ἔπειτα ὅμως θυθιζόμενος ἀπὸ κάποια τρύπα σὲ πολὺ ψεῦδος σὰν σκότος βαθὺ καὶ φωνάζοντας ἀπὸ ἐκεῖ, νομίζει ὅτι θὰ πείσει τοὺς ἀνθρώπους ὅτι ἐπικρατέστερο ἐγινε τώρα τὸ ψεῦδος ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, τώρα ὅποτε (τί χρειάζεται νὰ μνημονεύσω τὰ ἄλλα, πλὴν τῆς ἔσχατης καὶ φρικωδέστατης καταδίκης τῶν ἀσεβῶν, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν ἱερὸ ἄμβωνα;), ὅταν συνέρχονται στὴν ἐπέτειο²² ὅλοι μαζὶ οἱ Χριστιανοί, ὑποβάλλονται σὲ ἀνάθεμα τὰ φρονήματα τοῦ Γρηγορᾶ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου καὶ τοῦ Βαρλαάμ, καὶ αὐτὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι

21. Πρόκειται γιὰ τὴ Διάλεξι πὺ ἐγινε στὸ παλάτι, τὰ πρακτικὰ τῆς ὁποίας ἐκράτησεν ὁ Φακρασῆς καὶ ἡ ὁποία δημοσιεύεται στὸν τόμο αὐτόν.

22. Ἀναφέρεται στὸ κατὰ τὴν Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενον *Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποίου ἀναγνώσθηκε καὶ στὴ σύνοδο τοῦ 1351 μὲ σχετικὴ προσθήκη καὶ περιελήφθηκε στὸν *Συνοδικὸ Τόμο*.

χθείη. Ὁ δὲ κατεγνωκέναι μὲν καὶ τὸν βασιλέα φησὶ τῶν τοῦ Παλαμᾶ βλασφημιῶν, ὅσα εἰκός, ἐκφήναι δὲ μηδὲν μηδαμῆ.

11 Πόθεν εἰκός εἶναι λέγεις τὸν βασιλέα κατεγνωκέναι, ὃ μὴ δὲν τῶν εἰκότων λαλῶν, βασιλέα ὃς τῆ μὲν Θεσσαλονίκῃ παρῶν ἐνδημοῦντος καὶ τοῦ ἱερωτάτου τῆς Θεσσαλονίκης ἀρχιεράρχου, τοῦ Παλαμᾶ τούτου, τοῖς ἐκεῖ καὶ λειτουργοῦντος Θεῷ καὶ ἀγιάζοντος ἅπαντας, πολλάκις καὶ αὐτὸς συνεκκλησιάζων ὁ βασιλεὺς τῶν ἀγιαζομένων ὁ πρῶτος ἦν; Τῆ δὲ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων ὕστερον ἀμφοτέρων παρόντων καὶ τῷ παναγιωτάτῳ καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ τοῦ Θεσσαλονίκης συλλειτουργοῦντος καὶ αὐτὸς ἔστιν ὅτε παρῶν ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν παρὰ τοῦ Θεσσαλονίκης ἱερὰν εὐλογίαν ἠσπάζετο παρησιᾶ· τὸ δὲ μέγιστον, ὅτι καὶ μετὰ τὴν πρὸς σὲ Διάλεξιν τούτου, πρὸς ἐντροπὴν ἄρα σὴν. Ὀλίγου δὲ μετὰ τὴν Διάλεξιν ταύτην παραρρυνέντος καιροῦ, ἐπεὶ πρὸς τὴν οἰκείαν ἐκκλησίαν Θεσσαλονίκην ὁ ἱερός Παλαμᾶς ἐπανήρχετο, 15 θείοις καὶ προσκνητοῖς προστάγμασι τοῦτον ἐφοδιάζει, συνιστῶσιν αὐτὸν καὶ τὰ κάλλιστα προσμαρτυροῦσιν αὐτῷ.

12 Ἄρ' οὖν ἐκ τούτων αὐτῶν τῶν πραγμάτων οὐ πᾶν τούναντίον εἰκός τῶν ἐκ τοῦ εἰκότος παρὰ τοῦ Γρηγορᾶ γραφομένων; 20 Μᾶλλον δὲ οὐ σαφές τε καὶ ἀναμφύλεκτον ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὅτι τὸν Παλαμᾶν ὁ βασιλεὺς ἀσφαλῆ κατ' εὐσέβειαν οἶδε καὶ τῆς εὐσεβείας συνήγορον, ἵνα καὶ τοῦτ' εἴπειν οὐκ ὀκνήσω, καθάπερ καὶ τὸν οἰκεῖον πατέρα καὶ βασιλέα καὶ τὴν τῆς εὐσεβείας μᾶλλον ἢ τῆς ψυχῆς ἀντεχομένην οἰκείαν μητέρα καὶ 25 δέσποιναν, εἰ δὲ βούλει καὶ τὸν πενθερὸν καὶ βασιλέα, οὓς οἶδε πάντας ψήφοις ἀπάσαις ἀσφαλῆ τῆς εὐσεβείας πρόμαχον τὸν Παλαμᾶν τοῦτον ἀνακηρύξαντας, ὡς θεοσόφῳ γλώττῃ τοὺς κατὰ Θεοῦ σοφιζομένους ἐπιστομήσαντα καὶ θεοφορήτῳ παλάμῃ τὰς καινοφανεῖς αἰρέσεις ἀπορραπίσαντα;

30 Ἄλλ' ἀναλφάβητον εἶναί φησι τοῦτον ὁ Γρηγορᾶς Εἶπεν 13 ἂν καὶ ἡ γλαῦξ ἀφεγγές εἶναι τὸ φῶς, εἴπερ σημαντικὴν γλώτταν εἶχε τῶν αὐτῆς παθημάτων. Ἄλλ' οὐδεὶς ἂν ἀμαυρὸν εἶναι τὸ τῆς

23. Ὁ Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος εἶχε τὴν ἔδρα του στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν περίοδο 1350-1354 μὲ κατὰ διαστήματα ἀπουσία στὸ Διδυμότειχο καὶ Λήμνο.

24. Συστατικά γράμματα καὶ προστάγματα τοῦ Ἰωάννη Παλαιολόγου πρὸς τίς ἀρχεὺς τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὲρ τοῦ Παλαμᾶ.

καὶ ὅποιος ὑποταχθῆ σ' αὐτοὺς ἕως τὸ τέλος. Αὐτὸς ὁμως ἰσχυρίζεται ὅτι καὶ ὁ βασιλεὺς κατεδίκασε τὶς βλασφημίες τοῦ Παλαμᾶ, ὅπως εἶναι εὐλογο, ἀλλὰ δὲν ἀπέδειξε τίποτε μὲ κανένα τρόπο.

11 Ἐκ τούτου λέγεις ὅτι συνάγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς κατεδίκασε τὸν Παλαμᾶ, ὦ ἄνθρωπε, πού τίποτε εὐλογο δὲν λέγεις; Ὁ βασιλεὺς, ὁ ὅποιος, ὅταν ἦταν στὴ Θεσσαλονίκη, ὅποτε εὐρισκόταν ἐκεῖ καὶ ὁ ἱερώτατος ἱεράρχης τῆς Θεσσαλονίκης²³, ὁ Παλαμᾶς αὐτός, πού ἐλειτουροῦσε ἐκεῖ στὸν Θεὸ καὶ ἀγίαζε ὄλους, πολλές μάλιστα φορές ἐκκλησιαζόταν καὶ ὁ ἴδιος ὁ βασιλεὺς καὶ ἦταν πρῶτος ἀπὸ τοὺς ἀγιαζομένους. Ἀργότερα, ὅταν καὶ οἱ δύο ἦταν στὴν βασιλεύουσα πόλι καὶ ὁ Θεσσαλονίκης συλλειτουργοῦσε μὲ τὸν παναγιώτατο οἰκουμενικὸ πατριάρχη, μερικὲς φορές ἦταν παρῶν καὶ ὁ ἴδιος ὁ βασιλεὺς καὶ ἐδεχόταν ἀνοικτὰ τὴν ἱερά εὐλογία· καὶ τὸ σπουδαιότερο μάλιστα εἶναι ὅτι αὐτὸ συνέβηκε μετὰ τὴν συνδιάλεξι τοῦ πρὸς ἐσένα, ἄρα πρὸς ἐντροπή σου. Ὅταν πάλι ἐπέρασε λίγος καιρὸς μετὰ τὴ διάλεξι αὐτή, ὅταν ὁ ἱερός Παλαμᾶς ἐπανερχόταν πρὸς τὴν Ἐκκλησία του, τὴν Θεσσαλονίκη, τὸν ἐφωδίασε μὲ θεῖα καὶ προσκυνητὰ προστάγματα, πού τὸν συνιστοῦσαν καὶ ἔδιναν ἄριστη συμμαρτυρία²⁴.

12 Ἐκ τούτου αὐτὰ λοιπὸν τὰ πράγματα δὲν συνάγεται ἄραγε τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ Γρηγορᾶ κατὰ εἰκασία; Μᾶλλον, δὲν εἶναι σαφές καὶ ἀναντίρρητο ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀναγνωρίζει τὸν Παλαμᾶ ἀλάθευτο καὶ ὀρθόδοξο καὶ συνήγορο τῆς ὀρθοδοξίας, καί, δὲν θὰ διστάσω νὰ εἰπῶ καὶ τοῦτο, ὅπως ἀναγνωρίζει καὶ τὸν πατέρα του βασιλέα καὶ τὴν μητέρα του δέσποινα πού εἶναι προσηλωμένη περισσότερο στὴν ὀρθοδοξία ἀπὸ ὅσο στὴν ψυχὴ της, ἂν πάλι θέλῃς καὶ τὸν πενθερό του βασιλέα, γιὰ τοὺς ὁποίους ὄλους γνωρίζει ὅτι ἀνακήρυξαν μὲ ὄλες τὶς ἀποφάσεις των τὸν Παλαμᾶ τοῦτον ἀλάθευτο πρόμαχο τῆς Ὀρθοδοξίας, διότι μὲ θεόσοφῃ γλῶσσα ἀποστόμωσε τοὺς σοφιζομένους ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ μὲ θεοφόρητη παλάμη ἐρράπισε τὶς νεωτεριστικὲς αἱρέσεις,

13 Ὁ Γρηγορᾶς ὁμως λέγει ὅτι αὐτός, ὁ Παλαμᾶς, εἶναι ἀναλφάβητος²⁵. Ἄν ἡ γλαῦκα εἶχε γλῶσσα, δηλωτικὴ τῶν παθημάτων της, θὰ ἔλεγε ὅτι τὸ φῶς εἶναι ἄφωτο. Ἀλλὰ κανένας δὲν θὰ ἐνόμιζε ὅτι

25 Νικ Γρηγορᾶ, *Δογματικὸς Α'* (*Ἱστορία 30*), 10, PG 149, 248D.

ἡμέρας ἐνόμισε φῶς, εἰ μὴ σκοτεινὸς καὶ αὐτὸς περὶ τὸ φῶς
 ὑπῆρξεν, ὡς ὁ Γρηγορᾶς οὗτος ψευδῆς τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχος
 καὶ δὴ καὶ συνείρων τῶ ψεύδει ψεῦδος. Καὶ διδάσκει τὸν Πα-
 λαμιᾶν αὐτὸς ἐπὶ τῆς διαλέξεως ἐκείνης φησί, καὶ ἡ διδασκαλία
 5 ὡς θαυμασία, ἣν νῦν πλασάμενος ἐντίθησι τῶ ψευδεῖ διηγήματι.
 Μεταγράψας γὰρ τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκείνο, «δεῖ πρῶτον θέ-
 σθαι τί ὄνομα καὶ τί ρῆμα, καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ πατρὸς τῶν
 ρημάτων ἀποκρυψάμενος, ὡς αὐτὸς παρ' ἑαυτοῦ ταῦτα λέγων,
 καὶ καθάπερ ἐδραν βεβαίαν τῇ θεολογίᾳ ὑποτιθεὶς μεγαλαυχῶν
 10 διαδείκνυται. Εἶτα «καθάπερ ἀπὸ στερροῦ» φησί «θεμελίου»
 τούτου δεῖν ἐπαναβαίνειν καὶ μανθάνειν, «τί ἐστὶν ἀπόφασις καὶ
 κατάφασις καὶ ἀπόφανσις καὶ λόγος».

14 Ἄρ' οὐ γελᾶτε τοιοῦτον τῆς περὶ τῶν θείων δογμάτων
 διδασκαλίας ἀκούοντες τὸν θεμέλιον; Ἄλλ' ὁ Γρηγορᾶς ὡς αὐ-
 15 τὸς ταῦτ' εἰδὼς ἀξιοῖ μόνος εἶναι τῆς θεολογίας ἀσφαλῆς διδά-
 σκαλος, ἐπεὶ καὶ περὶ Μωυσέως εἰπεῖν, φησί, τὸν Νύσσης θεῖον
 Γρηγόριον, ὡς «τοῖς Αἰγυπτίων μαθήμασιν ἐγγυμνασάμενος
 οὕτω προσῆλθε τῇ θεωρίᾳ τοῦ ὄντος». Οὐ γὰρ ἤκουσεν αὐτοῦ
 πρὸς Εὐπάτριον γράφοντος· «ἡ περὶ τοὺς ἔξωθέν σου τῶν λό-
 20 γων σπουδῆ τοῦ μηδεμίαν σε τῶν θείων μαθημάτων ἐπιμέλειαν
 ἔχειν ἀπόδειξις ἡμῶν ἐγένετο». Ἐνεγυμνάσθη μέντοι καὶ Μωυ-
 σῆς τοῖς ἔξω μαθήμασιν, ἀλλ' ἕως ἀτελῆς ὑπῆρχε τὴν ἡλικίαν,
 ὥσπερ καὶ Παλαμιᾶς κατ' ἐκείνην τὴν ἡλικίαν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις
 ἐθαυμάζετο παρὰ πάντων. Δεῖσαν γοῦν ποτε παρὰ βασιλεῖ τῶ
 25 μεγάλῳ Ἀνδρονίκῳ, τῶ προπάππῳ τῶν βασιλέων ἐκείνῳ, περὶ
 τῆς Ἀριστοτέλους λογικῆς πραγματείας εἰπεῖν, ἑπτακαιδεκέτην
 ὄντα, τσοσαῦτα καὶ τοιαῦτα φιλοσοφῆσαι τὸν Παλαμιᾶν, ὡς ἐκ-
 πληῆσαι τοὺς περὶ τὸν βασιλέα τῆνικαῦτα συνειλεγμένους σοφούς,
 καὶ τὸν πολὺν καὶ τὰ πάντα σοφὸν λογοθέτην ἐκείνον τὸν μέγαν,
 25 ὄλον γεγονότα τοῦ θαύματος, εἰπεῖν πρὸς τὸν βασιλέα· «καὶ Ἀ-
 ριστοτέλης αὐτὸς εἴ γε περιῶν παρῆν ἐπήνεσεν ἄν», καὶ προσ-

26. Ἀριστοτέλους, Περὶ Ἑρμηνείας, I Loeb 325, σ. 114.

27. Νικ. Γρηγορᾶ, Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 2, PG 149, 249D, ὅπου παραθέ-
 τει τὴ σχετικὴ ρῆσι.

28. Ἀριστοτέλους, Περὶ Ἑρμηνείας, I Loeb 325, σ. 114.

τὸ φῶς τῆς ἡμέρας εἶναι ἀμαυρό, ἂν δὲν ἦταν καὶ αὐτὸς σκοτεινὸς ἀπέναντι στοῦ φῶς, ὅπως ὁ Γρηγορᾶς τοῦτος εἶναι ψευδῆς ὑπέρμαχος τῆς ἀλήθειας καὶ μάλιστα συνδυναρίζει τὸ ψεῦδος μὲ τὸ ψεῦδος. Καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτὸς ἐδίδασκε τὸν Παλαμᾶ κατὰ τὴ συζήτησι ἐκείνη, καὶ πόσο θαυμάσια εἶναι ἡ διδασκαλία, τὴν ὁποία ἔπλασε τώρα καὶ παραθέτει στοῦ ψευδῆς διήγημα. Πράγματι, ἀφοῦ ἀντέγραψε ἐκεῖνο τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, «πρέπει πρῶτα νὰ θέσωμε τί εἶναι ὄνομα καὶ τί εἶναι ρῆμα»²⁶, καὶ ἀφοῦ ἀπέκρουσε τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα τῶν λόγων αὐτῶν, σὰν νὰ τὰ λέγη ἀπὸ μόνος του, μεγαλαυχεῖ ἐπιδεικτικά, ὡσὰν νὰ ἔθεσε στερεὸ θεμέλιο στὴ θεολογία. Ἐπειτα λέγει ὅτι μὲ αὐτὸ «σὰν στερεὸ θεμέλιο»²⁷ πρέπει νὰ προχωροῦμε ἐπάνω καὶ νὰ μαθαίνωμε, «τί εἶναι ἀπόφασις καὶ κατάφασις, καὶ ἀπόφανσις καὶ λόγος»²⁸.

14 Ἄραγε δὲν γελάτε ἀκούοντας γιὰ ἓνα τέτοιο θεμέλιο τῆς διδασκαλίας περὶ τῶν θείων δογμάτων; Ἄλλ' ὁ Γρηγορᾶς ὡς εἰδήμων αὐτῶν τῶν θεμάτων ἔχει τὴν ἀξίωσι νὰ εἶναι ὁ μόνος ἀσφαλῆς διδάσκαλος τῆς θεολογίας, ἐπειδὴ, λέγει, καὶ γιὰ τὸν Μωυσῆ εἶπε ὁ θεῖος Γρηγόριος Νύσσης, ὅτι «ἀφοῦ καταρτίσθηκε στὰ μαθήματα τῶν Αἰγυπτίων, ἔπειτα προχώρησε στὴ θεωρία τοῦ ὄντος»²⁹. Διότι δὲν τὸν ἄκουσε νὰ γράφῃ στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς Εὐτρόπιον «ἡ ἀσχολία σου μὲ τὴν ἔξω παιδεία μᾶς ἀπέδειξε ὅτι δὲν δείχνει καμμιά ἐπιμέλεια γιὰ τὰ θεῖα μαθήματα»³⁰. Βέβαια ἐκπαιδεύθηκε στὰ κοσμικὰ μαθήματα καὶ ὁ Μωυσῆς, ἀλλὰ τὸ ἔκαμε ὅσο ἦταν ἀτελῆς στὴν ἡλικία, ὅπως καὶ ὁ Παλαμᾶς κατὰ τὴ μικρὴ ἡλικία του ἐθαυμαζόταν ἀπὸ ὅλους γιὰ τὴν ἐπίδοσί του σ' αὐτὰ τὰ μαθήματα. Ὅταν κάποτε ἐχρειάσθηκε νὰ ὁμλήσῃ περὶ τῆς λογικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους παρουσία τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀνδρονίκου, ἐκείνου τοῦ προπάππου τῶν σημερινῶν βασιλέων, σὲ ἡλικία δεκαεπτὰ ἐτῶν, ὁ Παλαμᾶς τόσο σημαντικὲς φιλοσοφικὲς σκέψεις διετύπωσε, ὥστε νὰ ἐκπλήξῃ τοὺς γύρω ἀπὸ τὸν βασιλέα συγκεντρωμένους σοφοὺς, καὶ ὁ σπουδαῖος καὶ σὲ ὅλα σοφὸς ἐκεῖνος μέγας λογοθέτης γεμᾶτος θαυμασμὸ νὰ εἰπῆ πρὸς τὸν βασιλέα: «καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης, ἂν ἐζοῦσε καὶ ἦταν παρῶν, θὰ τὸν ἐπαινοῦσε», καὶ νὰ προσθέσῃ: «τέτοια εὐφυΐα πρέπει νὰ διαθέτουν

29. Νικ. Γρηγορᾶ, *Δογματικὸς Α'* (Ἱστορία 30), 10, PG 149, 249B. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν Βίον Μωυσέως* 2, 10, PG 44, 329B.

30. Γρηγορίου Νύσσης *Ἐπιστολὴ 11, Πρὸς Εὐπάτριον*, PG 46, 1041D.

θεΐναι· «τοιούτους ἔδει τὴν φύσιν εἶναι τοὺς τὴν λογικὴν πραγματεΐαν Ἀριστοτέλους μετιέναι προσηρημένους».

15

Ἔστι δὲ καὶ τὸν Μωυσῆν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος κατὰ τὸ ἀτελὲς τῆς ἡλικίας φησὶ τὴν τῶν ἔξω μαθημάτων καταδέξασθαι γυμνασίαν, πάλιν αὐτὸς παρ' ἑαυτοῦ πιστούσθω, ἅμα καὶ τὸν Γρηγορᾶν, ὡς ἐπὶ τῇ μελέτῃ τῶν ἔξω μαθημάτων καταγηράσαντα, δεικνὺς ἀμβλωμά τι μᾶλλον ἀτελεσφόρητον ἀλλ' οὐκ ἄνθρωπον. «Εἰ γὰρ ἡ ἄγονός τε καὶ στείρα, βασιλέως οὖσα θυγάτηρ, ἦν, οἴμοι», φησὶ, «τὴν ἔξω κυρίως νοεῖσθαι φιλοσοφίαν, ὑποβαλλομένη τὸν νέον μῆτηρ τοῦ τοιούτου κληθῆναι κατασκευάσειεν, ἕως τότε συγχωρεῖ ὁ λόγος μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου μητρὸς οἰκειότητα, ἕως ἂν τις τὸ ἀτελὲς τῆς ἡλικίας ἐν ἑαυτῷ βλέπῃ. Ὁ δὲ πρὸς ὕψος ἀναδραμών, ὡς περὶ τοῦ Μωσέως ἐμάθομεν, αἰσχύνῃν ἠγήσεται τῆς ἀγόνου παῖς ὀνομάζεσθαι· ἄγονος γὰρ ἵσως ἀληθῶς ἢ ἔξωθεν παιδεύσεις, αἰεὶ ὠδίνουσα καὶ μηδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τοκετῷ. Τίνα γὰρ ἔδειξε καρπὸν τῶν μακρῶν ὠδίνων ἢ φιλοσοφία; Οὐ πάντες ὑπηνέμιοί τε καὶ ἀτελεσφόρητοι πρὶν εἰς τὸ φῶς ἔλθειν τῆς θεογνωσίας ἀμβλίσκονται, δυνάμενοι ἴσως γενέσθαι ἄνθρωποι, εἰ μὴ διόλου τοῖς κόλποις τῆς ἀγόνου σοφίας ἐνεκαλύπτοντο;». Οὐκοῦν τοσοῦτόν τις ταύτῃ συζήσῃ, ὅσον μὴ δοκεῖν ἄμοιρος εἶναι τῶν παρὰ ταύτῃ σεμνῶν.

16

Ἔστι δὲ Γρηγορᾶς κατασατεῖς καὶ καταγηράσας καὶ κατατριβεῖς ἐν τῇ τῶν ἔξω μαθημάτων μελέτῃ καὶ συνεξηκῶς τῇ ματαιοπονίᾳ τῆς ἀκάρπου φιλοσοφίας καὶ τῇ ἀγόνῃ μητροὶ ταύτῃ διὰ τέλους ὅλον ὑποβαλὼν ἑαυτόν, ὡς καὶ ἀπὸ ταύτης καλεῖσθαι φιλοτιμειῖσθαι, καὶ οὕτω κατάκρας ἀλοὺς τοῖς δοκοῦσι παρ' ἐκείνη σεμνοῖς, ὡς μεγαλαυχεῖν κατὰ τοῖς ἐλαχίστοις αὐτοῖς (τί γὰρ μείον τοῦ εἰδέναι τί ὄνομα καὶ τί ρῆμα, ὃ καὶ τοῖς ἐν γραμματιστοῦ παιδαρίοις οὐκ ἀγνοεῖται); γαυριῶν οὖν ὁ Γρηγορᾶς ἐπὶ τῇ τούτων εἰδήσει, ἅρ', ἔστιν ἢ γένοιτ' ἂν ποθ' οὗτος ἄνθρωπος γοῦν; Οὕμενον κατὰ τὴν ἀνωτέρω ψῆφον Γρηγορίου τοῦ

31. Βλ. σχετικὰ καὶ Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 559D-560A. Μέγας λογοθέτης ἦταν ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, ποὺ ἦταν καὶ πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου.

32. Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς τὸν Βίον Μωυσέως, 2, PG 44, 329BC.

33. Βλ. Π. Χρήστου, «Ἡ ἔννοια τῆς διπλῆς γνώσεως κατὰ τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν», Θεολογικά μελετήματα 4, Θεσσαλονίκη 1977, 141-163 (ἐλληνιστὶ καὶ

ὅσοι ἀναλαμβάνουν νὰ διαπραγματευθοῦν τὴ λογικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους»³¹.

15 Ὅτι δὲ ὁ θεῖος Γρηγόριος Νύσσης ἐννοεῖ ὅτι καὶ ὁ Μωυσῆς ἐκπαιδεύθηκε στὰ ἐγκύκλια μαθήματα κατὰ τὴν περίοδο τῆς μικρῆς ἡλικίας του, ἅς τὸ ἐπιβεβαιώσῃ πάλι ὁ ἴδιος μόνος του, δείχνοντας συγχρόνως ὅτι ὁ Γρηγορᾶς, ἄφοῦ ἐγήρασε στὴν μελέτη τῶν ἔξω μαθημάτων, εἶναι μᾶλλον ἐξάμβλωμα ἀτελὲς καὶ ὄχι ἄνθρωπος. Διότι λέγει, «ἂν ἡ ἄγωνα καὶ στείρα θυγατέρα τοῦ βασιλέως, ἢ ὁποία, νομίζω, σημαίνει κυρίως τὴν ἔξω φιλοσοφία, υἱοθετώντας τὸν νεὸν ἐπιβάλλη νὰ ὀνομάζεται μητέρα του, ἢ λογικὴ μέχρι τότε ἐπιτρέπει νὰ μὴ ἀπορρίπτεται ἢ οἰκειότης τῆς ψευδώνυμης μητέρας, ἕως ὅτου βλέπει κανεῖς στὸν ἑαυτὸ του τὴν ἀτέλεια τῆς ἡλικίας. Ὅποιος ὅμως προχωρήσει πρὸς τὸ ὕψος, ὅπως ἐμάθαμε γιὰ τὸν Μωυσῆ, θὰ αἰσθάνεται ἐντροπὴ νὰ ὀνομάζεται παιδί τῆς ἄγωνης· ἄγωνα βέβαια εἶναι πράγματι ἢ ἐξωτερικὴ παιδεία, πού πάντοτε ὠδίνει καὶ ποτὲ δὲν τίκτει. Ποιὸν καρπὸ ἔδειξε μὲ τις μακροχρόνιες ὠδίνες ἢ φιλοσοφία; Δὲν ἀποβάλλονται ὅλοι οἱ καρποί, ἀποκρυμμένοι καὶ ἀτελεῖς, πρὶν ἔλθουν στὸ φῶς τῆς θεογνωσίας, ἐνῶ ἴσως μπορούσαν νὰ γίνουν ἄνθρωποι, ἂν δὲν εἶχαν καθόλου σκεπασθῆ τοὺς κόλπους τῆς ἄγωνης σοφίας;». Ἐπομένως πρέπει κανεῖς νὰ συζήσῃ μὲ αὐτὴ τὴ σοφία τόσον καιρὸ, ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ μὴ φαίνεται ἄμοιρος τῶν ἀγαθῶν πού διαθέτει αὐτή³².

16 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς, πού κατασάπηκε καὶ ἐγήρασε καὶ καταφθάρθηκε μὲ τὴν μελέτη τῶν ἔξω μαθημάτων, πού συνέζησε μὲ τὴν ματαιοπονία τῆς ἀκαρπῆς φιλοσοφίας³³, πού ὑποτάχθηκε ἕως τὸ τέλος στὴν ἄγωνα αὐτὴ μητέρα, ὥστε νὰ φιλοδοξῆ νὰ φέρῃ καὶ τὸ ὄνομά της, καὶ πού ἔχει τόσο ὀλοκληρωτικὰ αἰχμαλωτισθῆ ἀπὸ τὰ φαινομενικὰ ἀγαθὰ της, ὥστε νὰ ὑπερηφανεῖται καὶ γιὰ τὰ ἐλάχιστα σημεῖα (διότι τί εἶναι κατώτερα ἀπὸ τὸ νὰ γνωρίζῃ κανεῖς τί εἶναι ὄνομα καὶ τί εἶναι ρῆμα³⁴, πράγματα πού δὲν ἀγνοοῦν οὔτε τὰ μαθητούδια τοῦ γραμματιστῆ;)· καυχώμενος λοιπὸν γιὰ τὴ γνῶσι αὐτῶν τῶν στοιχείων ὁ Γρηγορᾶς ἄραγε εἶναι ἢ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ποτὲ ἄνθρωπος αὐτός; Ὅχι βέβαια σύμφωνα μὲ τὴν παπαπάνω παρατιθέμενη γνώμη τοῦ θεηγόρου Γρηγορίου. Ἐπομένως δὲν θὰ

ἀγγλισιά).

34. Βλ. τὸ παραπάνω στὴν παράγραφο 13 παράθεμα τοῦ Ἀριστοτέλους.

θηγόρου. Οὐδὲ γοῦν συνιδεῖν ἔξει ποθ' οὗτος τὸ τοῦ ἀποστόλου ἐκεῖνο, «ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεὺς; ποῦ συζητητῆς τοῦ αἰῶνος τούτου; ἐμώρανε γὰρ ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου». Ἐπεὶ δὲ καὶ κατὰ τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὁ Γρηγορᾶς ἐπιστρατεύει τοῦ μεμωραμένου καὶ κατηλογημένου λόγου τὴν δύναμιν καί, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «δόξας οὐ τρέμει» «κυριότητος καταφρονεῖ», παρ' οὐδὲν τιθέμενος τὰς ἐπὶ τῶν θείων συνόδων, τὰς ἐπὶ τῶν ἱερῶν τόμων, τὰς ἐπ' Ἐκκλησίας ἐπετείους φρικώδεις ἀποκηρύξεις αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς παραθεωρήσαντας ἐ-
 10 κείνους καὶ τῷ κτίσῃ τὴν κτίσιν ἐπαναστήσαντας, παραθεωρῶν καὶ αὐτὸς τὰ τοῦ Πνεύματος λόγια, τῇ εὐσεβείᾳ δι' αὐτῶν ἐπιτίθεται, ἃρ' οὐ δῆλός ἐστιν ἐκείνης τῆς σοφίας ὑπάρχων θεραπευ-
 τῆς, ἣτις κατὰ τὸν Ἀδελφόθεον Ἰάκωβον «ἐπίγειός ἐστι ψυχικὴ δαμονιώδης», ἐν ἧ, κατὰ τὸν αὐτὸν εἰπεῖν πάλιν, «ζῆλος καὶ ἐρι-
 15 θεία καὶ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα»; Διὸ κἂν τοῖς οἰκείοις συγγράμμασιν, ἴδοις ἂν αὐτὸν οὐδ' ὁμόλογον ἀλλ' ἄλλο-
 πρόσαλλον καὶ οἷον ἄλλοπρόσωπόν τινα καὶ ἀντιπρόσωπον πολ-
 λάκις γινόμενον, ἐξ ὧν ἐστι τὸ φίλερι τοῦ ἠθους, τάχα δὲ καὶ τὴν
 πρὸς λόγους ἀφυΐαν τούτου στοχάσασθα, μηδ' ἑαυτῷ γοῦν ἀκο-
 20 λουθεῖν δυναμένου μηδὲ συνορᾶν τὰ ἐπόμενα.

17 Ἐκ ταύτης δ' οἶμαι τῆς ἀφυΐας καὶ ἀγροίκῃ μὲν ἔοικε τὴν ἀπὸ στόματος ὁμιλίαν καὶ ἀηδεῖ καὶ ἀμούσῃ καὶ ἀναρμόστῃ παντάπασι, κἂν ἐν τῇ Γραφῇ δοκεῖ τι δεινότερον ἐπιδείκνυσθαι, ὅσον εἰς φράσιν ἤκον. Ὡσπερ γὰρ ὁ σίδηρος, μέλας ὢν τὴν
 25 φύσιν, τῇ σφοδρᾷ πρὸς τὸ πῦρ ὁμιλία πρὸς ὀλίγον τὴν χροιάν ἀ-
 μείψας, μετ' οὐ πολὺ πρὸς τὴν ἔμφυτον ἐπανέρχεται μελανίαν, οὕτω καὶ Γρηγορᾶς ἐν τῇ μελέτῃ φανεί τις ἔλλογμιώτερος, πρὸς
 τὴν ἔμφυτον ἀγροικίαν ἐπανέρχεται πάλιν τῆς μελέτης ἀφέμε-
 νος, μᾶλλον δὲ κἂν τῇ μελέτῃ στρατηγούμενος οἷον ὑπὸ τῆς
 30 ἔμφυτου ταύτης ἀγροικίας καὶ ἀφυΐας, οἷά τις σκαπανεὺς ἐπὶ τὸ θεολογεῖν ὠρμημένος, τοιαῦτα πρεσβεύει καὶ κατασκευάζειν πειραῖται δόγματα, ὄντως «ἄκραντα γαρύων» κατὰ Πίνδαρον,

35. Α' Κορ. 1, 20.

36. Β' Πέτρ. 2, 10.

37. Αὐτόθι.

38. Ἐννοεῖται τὸ κατὰ τὴν Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενο Συνοδικόν τῆς Ὁρθοδοξίας.

39. Πρβλ. Ρωμ. 1, 25.

μπορέση ποτέ αὐτὸς νὰ συνειδητοποιήσῃ ἐκεῖνον τὸ λόγο τοῦ ἀποστόλου, «ποῦ εἶναι ὁ σοφός; ποῦ εἶναι ὁ συγγραφεύς; ποῦ εἶναι ὁ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; διότι ἐμῶρανε ὁ Θεὸς τὴ σοφία τοῦ κόσμου αὐτοῦ»³⁵. Ὁ Γρηγορᾶς ὁμως ἐπιστρατεύει καὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ τὴ δύναμι τοῦ μωροῦ καὶ παράλογου λόγου καὶ σύμφωνα μὲ τὰ γραφικὰ λόγια, «δὲν τρέμει τις δόξεις»³⁶, «καταφρονεῖ τὴν κυριότητα»³⁷, δὲν ὑπολογίζει καθόλου τὴν ἀποκλήρυξι τοῦ κατὰ τις θεῖες συνόδους ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς τόμους κατὰ τις ἐπετεῖους στὴν Ἐκκλησία³⁸, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα ἐκείνων ποὺ παραθεώρησαν κι' ἔβαλαν ἐπάνω ἀπὸ τὸν κτίστη τὴν κτίσι³⁹, παραθεωρώντας καὶ αὐτὸς τὰ λόγια τοῦ Πνεύματος, ἐπιτίθεται δι' αὐτῶν κατὰ τῆς εὐσέβειας· δὲν εἶναι λοιπὸν φανερό ὅτι θεραπεύει ἐκείνη τὴν σοφία, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Ἀδελφόθεο Ἰάκωβο «εἶναι ἐπίγειος ψυχικὴ δαιμονιώδης»⁴⁰, στὴν ὁποία, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσωμε πάλι τὰ λόγια τοῦ ἰδίου, «ὑπάρχει φθόνος καὶ ἐριστικότης, ἀκαταστασία καὶ κάθε πονηρία»⁴¹; Γι' αὐτὸ καὶ στὰ συγγράμματά του μπορεῖς νὰ τὸν ἰδῆς ὅτι δὲν εἶναι συνεπής, ἀλλὰ ἀλλοπρόσαλλος, σὰν νὰ γίνεται ἀλλοπρόσωπος καὶ ἀντιπρόσωπος πολλές φορές, καὶ ἀπὸ αὐτὸ μπορεῖ νὰ κατανοηθῇ ἡ ἐριστικὴ του διάθεσις, ἀλλ' ἴσως καὶ ἡ δυσχέρεια διατυπώσεως τοῦ λόγου του, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ οὔτε τὸν ἑαυτό του ν' ἀκολουθήσῃ οὔτε ν' ἀντιληφθῇ τὰ ἐπόμενα.

- 17 Λόγω τῆς δυσχέρειας αὐτῆς φαίνεται σὰν ἀγροῖκος κατὰ τὸν προφορικὸ λόγο κι' ἐντελῶς ἀηδῆς καὶ ἄμουσος καὶ ἀνακόλουθος, ἔστω καὶ ἂν στὰ γραπτὰ του φαίνεται νὰ παρουσιάζεται ἰκανώτερος, τοῦλάχιστο ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασι. Ὅπως δηλαδὴ ὁ σίδηρος, ποὺ εἶναι μαυριδερός στὴ φυσικὴ του κατάστασι, μὲ τὴν ἔντονη ἐπαφή του πρὸς τὴ φωτιὰ ἀλλάζει γιὰ λίγο τὸ χρῶμα του, ἀλλ' ἔπειτα ἀπὸ λίγο ἐπανερχεται στὸ φυσικὸ του χρῶμα, ἔτσι καὶ ὁ Γρηγορᾶς, παρουσιαζόμενος στὴ μελέτη σὰν νὰ εἶναι κάποιος λογιώτερος, ὅταν ἀφήσῃ τὴ μελέτη ἐπανερχεται πάλι πρὸς τὴν ἔμφυτη ἀγροικία καὶ δυσχέρεια, σὰν ἓνας κατὰ κάποιον τρόπο σκαπανεὺς ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ θεολογήσῃ, πρεσβεύει καὶ προσπαθεῖ νὰ διατυπώσῃ τέτοια δόγματα, πράγματι «κράζοντας μάταια» κατὰ τὸν

40. Ἰακ 3, 15.

41. Ἰακ 3, 16.

ἄτε μαθήσει μόνη λαλεῖν ἐπιχειρῶν πρὸς τὸν καὶ φύσει καὶ μαθήσει καὶ χάριτι θεία κεκοσμημένον Γρηγόριον. Ἔστι δ' οὗ καὶ μακρῶ χειρῶν τῶν σκαπανέων ὁ Γηγορᾶς τὴν διάνοιαν ἀναφαίνεται, μὴ μόνον οὐ δυνάμενος συνορᾶν τὸ ἠνωμένον ἐν τῇ διασκρίσει τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῇ ἐνώσει διακεκρωμένον καὶ συμφύρων οὕτω τὰς τῶν θεοφόρων φωνάς, ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ διάθεσιν ἐπὶ τῶν θείων νοσῶν ἄγνοιαν, ὡς μὴ μόνον αὐτῷ τὸ σοφὸν ἠλίθιον εἶναι καὶ ἀλόγιστον τὸ ἐλλόγιμον, ἀλλὰ καὶ θωμολοχίαν εἶναι τούτῳ τὴν ἐκ τῶν Γραφῶν χρῆσιν καὶ τὴν θεολογίαν ἄκραν δυσ-
10 σέβειαν.

18

Ὅθεν πολὺ τὸ δέος, μὴ καὶ σκεῦος οὗτος κατηρτισμένον εἰς ἀπάλειαν ἢ, παραχωρήσει θεία καθ' ἑαυτοῦ τὴν ἐκ μαθήσεως τοῦ λόγου προσλαβῶν δύναμιν, ὡς ὁ Φαραὼ τὸ βασίλειον, ὡς ὁ Μίδας τὸν πλοῦτον, ὡς οἱ γίγαντες τὴν τοῦ σώματος ρώμην, δι'
15 ὧν ἀπῶλοντο. Καθάπερ γὰρ λόγος πτερὰ τὸν μύρμηκα προσλαμβάνειν, ὅταν ὀργισθῇ τούτῳ Θεός, καὶ γὰρ ἐπιχειρῶν ἵπτασθαι κατὰ μικρὸν κατασπᾶται κάτω καὶ συντριβεται διακενῆς, οὕτω καὶ Γρηγορᾶς χαμαιῆζηλος ὢν τὴν διάνοιαν καὶ περὶ τὴν κάτω καὶ κενὴν δόξαν ἐπτοημένος, εἴτ' ἐπιχειρῶν τῇ δυνάμει τοῦ
20 λόγου πρὸς τὴν τοῦ ὄντως ὄντος θεωρίαν ἀνίπτασθαι καὶ περὶ θείων δογμάτων λογογραφεῖν, πυκνὰ κατασπᾶται κάτω πρὸς δυσσεβῆ καὶ ἀπηγορευμένα τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ φρονήματα, εὐήθειαν ἀσεβεία μίξας ἀθλίως καὶ δι' ἀμφοτέρων ἀπαι-
25 σοφίαν ἐπιγνώσεως ἔλλειψιν. Ταῦτ' ἄρα νῦν μὲν ἅπερ οἱ θεοφόροι πατέρες προεῖπον κατ' αὐτοῦ, ὡς ὑπὲρ ἑαυτοῦ φρενοβλαβῶς προάγει, μὴ εἰδῶς «μήτε ἃ λέγει μήτε περὶ τίνων διαβεδαιοῦται», νῦν δέ, ὡς περ τις κριτῆς αὐτὸς ἢ τύραννος ὑπερηφάνως προκα-
θήμενος, τὰ μὲν τῶν ἐκείνοις εἰρημένων ἐκβάλλει καὶ ἀκυροῖ, τὰ
30 δὲ ἐγκρίνει καὶ εἰσποιεῖται μετὰ πολλῆς ἐξουσίας. Πολλαχοῦ δὲ καὶ τῶν παρεσπασμένων ἐκείνων διαστρέφει τὴν δύναμιν, ἔστι δ' οὗ καὶ αὐτὰ τοῦτον ποιῶντα κὰν τοῖς τοῦ Παλαμᾶ, πρὸς ὃν ἀντιλέγειν οἶεται, λόγοις, ὡς ἐντεῦθεν καθ' ἑαυτοῦ μᾶλλον ἢ κατ'

42. Πινδάρου, Ὀλυμπιονίκαι, 2, 87, «ἄκραντα γαρούετον», Ἄλ. Νέγρη, Πινδάρου τὰ σωζόμενα, σ. 13.

43. Ρωμ. 9, 22.

44. Πρβλ. Α' Τιμ. 1, 7.

Πίνδαρο⁴², ἐφ' ὅσον ἐπιχειρεῖ νὰ ὁμιλῇ μόνο μὲ τὴ μάθησι πρὸς τὸν Γρηγόριο, τὸν στολισμένο καὶ μὲ εὐφυΐα καὶ μὲ μάθησι καὶ μὲ χάρι τοῦ Θεοῦ. Μερικὲς φορές ὁ Γρηγορᾶς φαίνεται καὶ πολὺ χειρότερος ἀπὸ τοὺς σκαπανεῖς κατὰ τὴν διάνοια, ὄχι μόνο ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ κατανοήσῃ τὸ ἐνιαῖο τοῦ Θεοῦ στὴ διάκρισι καὶ τὸ διακεκριμένο αὐτοῦ στὴν ἔνωσι, συγχέοντας ἔτσι τὰ λόγια τῶν θεοφόρων πατέρων, ἀλλὰ πάσχοντας κατὰ διάθεσι ἀπὸ τὴν ἄγνοια ὡς πρὸς τὰ θεῖα, ὥστε ὄχι μόνο νὰ εἶναι σ' αὐτὸν ἡλίθιο τὸ σοφὸ καὶ ἀλόγιστο τὸ ἐλλόγιμο, ἀλλὰ νὰ εἶναι σ' αὐτὸν καὶ βωμολοχία ἢ χρῆσις λόγων ἀπὸ τὴν Γραφὴ καὶ ἄκρα δυσσέβεια ἢ θεολογία.

18 Ὡστε ὑπάρχει πολὺς φόβος μήπως εἶναι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς καὶ σκεῦος ἐτοιμασμένο γιὰ τὴν ἀπώλεια⁴³, ἀφοῦ ἐπῆρε κατὰ θεία παραχώρησι ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ τὴ δύναμι τοῦ λόγου ἀπὸ τὴ μάθησι, ὅπως ὁ Φαραώ τὸ βασίλειο, ὅπως ὁ Μίδας τὸν πλοῦτο, ὅπως οἱ γίγαντες τὴν ρώμη τοῦ σώματος, μὲ τὰ ὁποῖα ὅλοι καταστράφηκαν. Ὅπως δηλαδὴ κατὰ τὸ λεγόμενο τὸ μυρμήγκι προσλαμβάνει περὰ, ὅταν ὀργισθῇ ἐναντίον τοῦ ὁ Θεός, διότι, ἐπιχειρώντας νὰ πετάξῃ, ἔπειτα πέφτει κάτω καὶ συντριβεται ἄσκοπα, ἔτσι καὶ ὁ Γρηγορᾶς διαθέτοντας χαμηλὴ διάνοια καὶ γοητευμένος ἀπὸ τὴ μάταια δόξα τῶν ἐπιγείων, ἔπειτα, ἐπιχειρώντας μὲ τὴ δύναμι τοῦ λόγου νὰ πετάξῃ πρὸς τὴν θεωρία τοῦ ὄντως ὄντος καὶ νὰ λογογραφήσῃ περὶ τῶν θείων δογμάτων, συχνὰ καταπίπτει πρὸς τὰ δυσσεβῆ καὶ καταδικασμένα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ φρονήματα, ἀνακατεύοντας κατὰ τρόπο ἄθλιο τὴν ἡλιθιότητα μὲ τὴ δυσσέβεια καὶ δείχνοντας τὴν παιδεία στὰ κοσμικὰ μαθήματα χειρότερη ἀπὸ τὴν ἀπαιδευσία καὶ τὴν σοφία του ἔλλειψι ἐπιγνώσεως. Ἔτσι λοιπὸν ἄλλοτε προβάλλει ὑπὲρ ἑαυτοῦ φρενοβλαβῶς ὅσα οἱ θεοφόροι πατέρες προεῖπαν κατ' αὐτοῦ, μὴ γνωρίζοντας «οὔτε τί λέγει οὔτε γιὰ ποιά διαβεβαιώνει»⁴⁴, ἄλλοτε πάλι προκαθήμενος αὐτὸς μὲ ὑπερηφάνεια σὰν κάποιος κριτῆς ἢ τύραννος ἀπὸ ὅσα ἐκεῖνοι εἶπαν, ἄλλα τὰ ἀπορρίπτει καὶ τὰ ἀκυρώνει, ἐνῶ ἄλλα τὰ ἐγκρίνει καὶ τὰ παραδέχεται μὲ πολλὴ ἐξουσία. Σὲ πολλὰ σημεῖα διαστρέφει τὸ νόημα κι' ἐκείνων τῶν ἀποσπασμάτων, καὶ μερικὲς φορές παραχαράσσει φανερὰ καὶ τὰ ἴδια τὰ λόγια. Θὰ ἰδῆς δὲ ὅτι τὰ ἴδια κάμει καὶ στὰ ἔργα τοῦ Παλαμᾶ, πρὸς τὸν ὁποῖο νομίζει ὅτι ἀντιλέγει, ὥστε ἔτσι ἀγωνίζεται μᾶλλον ἑνα-

ἐκεῖνου ποιεῖσθαι τὸν ἀγῶνα· ταῖς γὰρ αὐτοῦ προθήκαις καὶ ὑφαιρέσεσι καὶ παντοδαπαῖς διαστροφαῖς ἀντικείμενός ἐστι, πρὸς τὸ περιφανές τῆς ἀληθείας ἄλλως ἀντειπεῖν οὐκ ἔχων.

19

Πολλὰ δὲ καὶ τῶν θεολόγων πατέρων ὄντα φανερώς, οὐκ οἶδ' ὅ,τι παθὼν αὐτός, ὡς ὄντα τοῦ Παλαμᾶ προτίθησιν αὐτολεξεί καὶ πρὸς ταῦτα ἀντιλέγει καὶ τάναντία τούτων συμπεραίνειν ἀγωνίζεται, καὶ νῦν μὲν τὰ θεῖα καὶ αὐτοῖς τοῖς πονηροῖς κτίσμασι δυσσεβέστατα συντάττει, νῦν δὲ τὸ αὐτὸ καὶ οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ κτίσμα δείκνυσιν, ἄλλοτε δὲ πάλιν τὸ αὐτὸ μηδαμῶς
10 εἶναι μηδαμῆ κατασκευάζει· καὶ νῦν μὲν τὴν θεῖαν ἔνωσίν τε καὶ διάκρισιν ἐπανίστησιν ἀλλήλαις, νῦν δὲ τὴν καταφατικὴν καὶ ἀποφατικὴν θεολογίαν, καὶ ἀπλῶς τὰ πρὸς ἀλλήλα διαφωνεῖν δοκοῦντα τῶν ἀγίων, δι' ὧν καὶ πᾶσαν τὴν θεόπνευστον Γραφὴν αὐτὴν ἐφ' ἑαυτὴν ἐγείρει καὶ τοὺς θεοφόρους θεολόγους ἐπι-
15 στρατεύει καθ' ἑαυτῶν τε καὶ ἀλλήλων, καὶ νῦν μὲν τὴν θεῖαν διάκρισιν καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν θεῶν ὑποστάσεων τελῶς ἀθετῶν τῷ Σαβελλίῳ σύμπτονους γίνεται, νῦν δὲ τὴν θεῖαν ἔνωσιν ἀποσειόμενος καὶ εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα διχοτομῶν τὸ Θεῖον, Ἀρειῶ καὶ Εὐνομίῳ καὶ Μακεδονίῳ τοῖς χριστομάχοις καὶ πνευματομά-
20 χοις, οὐχ ὁμόφρων μόνον, ἀλλὰ καὶ σύμφωνος καθίσταται, πολλαχοῦ καὶ αὐταῖς ταῖς φωναῖς ἐκεῖνων χρώμενος, καὶ ἀπλῶς ὑπερβολὴν τε καὶ ἔλλειψιν ὄντα τε αἰεὶ καὶ τὰ μὴ ὄντα πάντη κίρησι πρὸς σύστασιν τῆς αὐτοῦ παντοδαπῆς καὶ ἀσουστάτου πλάνης, τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώθων καὶ τὰ ἄμικτα μιγνύς. Ἀλλ'
25 οὐδὲ τὴν θεῖαν ἐνανθρώπησιν ἀνεπηρέαστον ἀφήκεν, ἀλλ' ἐξ ὧν λέγει μίαν μὲν ἐνέργειαν ἔχειν τὸν Χριστὸν κατασκευάζει τὴν κτιστὴν, τὸ δὲ παρ' ἡμῶν προσκυνητὸν ἐκεῖνου πρόσλημμα ἄσαρκόν τε εἶναι καὶ ἀσώματον παρίστησιν, ἀντιστρόφως Ἀπολιναρίῳ καὶ οὐχ ἥττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον δυσσεβῶς

20 30 Τοιαῦθ' ὁ Γρηγορᾶς συγγράφεται κατὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν ἀσφαλῶς ἀντεχομένων αὐτῆς, φρικτὰ μὲν ἀκοῦσαι καὶ εἰπεῖν, ἀλλ' οὐ τοῦ λέγοντος ἀπλῶς ταῦτα, τοῦ δὲ φρονουῦντος καὶ γράφοντος ἐκεῖνα δι' ὧν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τοιαῦτα συν-

41α. Αὐτοὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ δὲν ἀνήκουν στὸν Παλαμᾶ δηλαδή, τοῦ ὁποῖου ἀναφέρει ἀποσπασματικούς λόγους ὁ Γρηγορᾶς, ἀλλὰ στὸν ἴδιο τὸν Γρηγορᾶ πού τοὺς

ντίον τοῦ ἑαυτοῦ του παρὰ ἐναντίον ἐκείνου· διότι, μὴ μπορώντας νὰ ἀντεῖπη μὲ ἄλλον τρόπο πρὸς τὴν ὀλοφάνερη ἀλήθεια, ἀντιτίθεται μὲ τὶς προσθήκες στὰ κείμενα καὶ τὶς ἀφαιρέσεις καὶ τὶς παντὸς εἶδους διαστροφές.

19 Πολλὰ λόγια, πὺ φανερὰ εἶναι τῶν θεολόγων πατέρων, δὲν γνωρίζω τί παθαίνει αὐτὸς καὶ τὰ παραθέτει αὐτολεξεῖ σὰν λόγια τοῦ Παλαμᾶ, καὶ ἔπειτα ἀντιλέγει σ' αὐτὰ καὶ ἀγωνίζεται νὰ συμπεράνη τὰ ἀντίθετα ἀπ' αὐτὰ· ἔτσι ἄλλοτε συμπαρατάσσει δυσσεβέστατα ἀκόμη καὶ τὰ θεῖα μὲ τὰ πονηρὰ κτίσματα καὶ ἄλλοτε δείχνει ὅτι τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι καὶ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ κτίσμα ἢ ὅτι δὲν ὑπάρχει καθόλου μὲ κανένα τρόπο· ἄλλοτε φέρει σὲ ἀντίθεσι μεταξύ τους τὴ θεία ἔνωσι καὶ διάκρισι, καὶ ἄλλοτε τὴν καταφατική καὶ ἀποφατική θεολογία καὶ γενικὰ προβάλλει τὰ φαινομενικὰ διαφωνοῦντα μεταξύ τους λόγια τῶν ἁγίων πατέρων, μὲ τὰ ἐπιχειρήματά του ξεσηκώνει ὅλη τὴ θεόπνευστη Γραφή ἐναντίον ἑαυτῆς καὶ ἐπιστρατεύει τοὺς θεοφόρους πατέρες ἐναντίον ἑαυτῶν καὶ ἀλλήλων· ἄλλοτε πάλι γίνεται ὁμόφρων τοῦ Σαβελλίου ἀθετώντας τελείως τὴ θεία διάκρισι ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωσι τῶν θείων ὑποστάσεων, καὶ ἄλλοτε, ἀπορρίπτοντας τὴ θεία ἔνωσι καὶ διχοτομώντας τὸ Θεῖο σὲ κτιστὰ καὶ ἀκτιστα, γίνεται ὄχι ἀπλῶς ὁμόφρων ἀλλὰ καὶ σύμφωνος μὲ τὸν Ἄρειο καὶ τὸν Εὐνόμο καὶ τὸν Μακεδόσιο, τοὺς χριστομάχους καὶ πνευματομάχους, χρησιμοποιοῦντας σὲ πολλὰ μέρη καὶ τὶς ἴδιες τὶς λέξεις ἐκείνων, καὶ γενικὰ ἀναμιγνύει τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὴν ἔλλειψι, τὰ πάντοτε ὄντα καὶ τὰ μὴ ὄντα, γιὰ νὰ καταρτίσῃ τὴν ποικίλη καὶ ἀσύστατη πλάνη του, συγκλώθοντας τὰ ἀσύγκλωστα καὶ ἀναμιγνύοντας τὰ ἄμικτα. Δὲν ἄφησε δὲ ἀνεπηρέαστη οὔτε τὴ θεία ἐνανθρώπησι, ἀλλὰ μὲ ὅσα λέγει δέχεται ὅτι ὁ Χριστὸς ἔχει μία ἐνέργεια, τὴν κτιστή, καὶ παριστάνει τὸ ἀπὸ μᾶς προσκυνητὸ πρόσλημμα ἐκείνου νὰ εἶναι ἄσαρκο καὶ ἀσῶματο, ἀντίστροφα πρὸς τὸν Ἀπολινάριο, ὄχι ὅμως μὲ λιγώτερη δυσσέβεια, ἂν ὄχι καὶ μὲ περισσότερη.

20 Αὐτὰ εἶναι πὺ γράφει ὁ Γρηγορᾶς κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῶν σταθερῶν ὀπαδῶν της, φρικτὰ καὶ σιὸ ἀκουσμα καὶ σιὸ λόγο· ἀλλ' αὐτὰ δὲν εἶναι αὐτοῦ πὺ τὰ λέγει ἀλλὰ ἐκείνου πὺ φρονεῖ καὶ γράφει⁴⁰ τὰ πρᾶγματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναγκαίως συνάγονται

ἀγεται καὶ τῷ διαστρέφειν καὶ μεθέλκειν τοὺς πάντας ἐγχειρεῖν πρὸς τὴν οἰκείαν κακόνοιαν τοὺς εὖ φρονοῦντας καὶ δυναμένους αὐτὸν ἐξελέγχειν καταναγκάζοντας. Εἴτε δὲ ἐκὼν οὗτος εἴτε μὴ ἐκὼν εἶναι πρὸς τὰς τοιαύτας ἐκδραίνει τερατείας ὁμοῦ καὶ δυσσεβείας, ἔστιν ἐφ' ὧν οὐκ ἔχω διίσχυρίζεσθαι, τοῦτο δὲ καὶ λίαν ἐπίσταμαι, ὅτι τὴν τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος ἐνεργεῖαν καὶ χάριν οὐκ ἀθετήσας μόνον καὶ ἀρησάμενος, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῆς χωρήσας καὶ ὀπλισάμενος, τῆς τοῦ ἐναντίου πνεύματος ἐνεργείας πλήρης ἐγένετο, καὶ ταύτη καθάπαξ παραδούς ἑαυτὸν καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐνεργούμενος τοιαῦτα λογοποιεῖ καὶ συγγράφεται τοῦ φωτὸς τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας τελέως ἐκκρουσθεῖς.

21

Ἐντεῦθεν κατὰ σκότον ὄντως ἠλάσκει καὶ παραπαίει καὶ συντριβεται διακενῆς ἐντεῦθεν «ἐματαιώθη ἐν τοῖς διαλογισμοῖς» αὐτοῦ, «φάσκων εἶναι σοφὸς ἐμωράνθη» καί, κατὰ τὸ 15 Ἱερεμίαν, «ὁδὸν ἐπιστήμης οὐκ ἔγνω» καὶ «κατεδίωξεν αὐτὸν πλάνησις», ὡς Ἡσαΐας φησί, καὶ οὐκ οἶδα τίς ἂν ἀνθρώπων ἢ ἀπελέγξοι καὶ ἐπεξέλθοι τοῦτον ἀξίως, ἄγχων καὶ θία πρὸς ἐπιστροφὴν ἔλκων ἀφηνιάζοντα, ἐπεὶ παραινετικῶν οὐκ ἐπαίει λόγων, ἢ μὴδ' οὕτω τῆς τηλικαύτης πλάνης ἀφεῖσθαι προσηρημέρον, ἀποχρώντως θρηνησαι καὶ ἀποδύραιτο ἄνθρωπον ἐν γῆρα τοσοῦτω νεάζοντα τὴν δυσσέβειαν, ἐν τοσαύτῃ παιδείᾳ λόγων ἀπαιδαγώγητον τὰ θεῖα δεικνύμενον, ἐν οὕτω σταθερᾷ μεσημβρία τοῦ τῆς ἀληθείας καὶ εὐσεβείας φωτὸς σκότος βλέποντα, ψεῦδος λαλοῦντα, πονηρίαν καὶ δυσσέβειαν ἐκδικοῦντα καὶ 25 συγγραφόμενον «γράφων γὰρ πονηρίαν γράφει» κατὰ τοὺς ὑπὸ Ἡσαΐου ταλανιζομένους ἐκείνους. «Καὶ τί ποιήσει», κατὰ τὸν αὐτὸν πάλιν εἰπεῖν, «ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς», μὴ ὅτι τῆς ἐπενεχθησομένης αὐτῷ ἡνίκα ὁ τῶν ἐκδικήσεων Κύριος «τοιούτος ἦξει», κατὰ τοὺς ἀψευδεῖς θεολόγους, «οἷος ὤφθη τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ 30 ὄρει ἢ παρεδείχθη ὑπερνικώσης τὸ σαρκίον τῆς θεότητος», ἦν οὗτος, ὃ τῆς ἀσεβείας συντάττει τοῖς κτίσμασιν, ἀλλὰ καὶ τῆς παρ' ἡμῶν ἀρτίως κατὰ τὰς σεπτὰς καὶ πατρικὰς ὑφηγήσεις καὶ

45. Ρωμ 1, 21.

46. Ρωμ 1, 22.

47. Βαρ. 3, 20.

48. Ἡα 30, 28.

49. Ἡα 10, 1.

50. Ἡα 10, 3.

51. Γρηγορίου Θεολόγου, Ἐπιστολή 101, Πρὸς Κληδόσιον, PG 37, 181AB.

τέτοιες απόψεις, πού με τή διαστροφή και τὸ ἐγχείρημά του νὰ παρασύρη ὅλους πρὸς τὴν κακοδοξία του καταναγκάζει τοῦ ἐχέφρονες και τοὺς ἱκανοὺς νὰ τὸν ἐλέγχουν. Ἄν αὐτὸς παραστρατῆ ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως πρὸς αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς τερατεῖες και τὶς δυσσέβειες, μερικὲς φορές δὲν μπορῶ νὰ τὸ διασχυρισθῶ, τοῦτο ὅμως γνωρίζω πολὺ καλά, ὅτι, ἀφοῦ ὄχι μόνο ἀθέτησε και ἀρνήθηκε τὴν ἐνέργεια και χάρι τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ και προχώρησε πάνοπλος ἐναντίον αὐτῆς, ἐγέμισε ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ ἀντιθέτου πνεύματος και ἀφοῦ παραδόθηκε σ' αὐτὴν ὀλοκληρωτικά, ἐνεργεῖται ἀπ' αὐτὴν, και γι' αὐτὸ λογοποιεῖ και συγγράφει τέτοια πράγματα, ἀπορριφθεὶς τελείως ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ὀρθόδοξης ἀλήθειας.

- 21 Γι' αὐτὸ τὸν λόγο περιφέρεται πράγματι στὸ σκοτάδι και παραπαίει και συντρίβεται μάταια· γι' αὐτὸν τὸν λόγο «οἱ διαλογισμοὶ του ἀποδείχθηκαν μάταιοι»⁴⁵, και «ἰσχυριζόμενος ὅτι εἶναι σοφός, ἐμωράθηκε»⁴⁶, ἐνῶ κατὰ τὸν Ἱερεμία «δὲν ἔμαθε τὴν ὁδὸ τῆς γνώσεως»⁴⁷ και κατὰ τὸν Ἡσαΐα «τὸν κατεδίωξε ἡ πλάνη»⁴⁸. Δὲν γνωρίζω ποίος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους θὰ μποροῦσε νὰ ἐλέγξη και νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀξίως τὸν ἀφηνιασμένον αὐτὸν ἄνθρωπο, πιέζοντας και σύροντάς τον με βία πρὸς τὴν ἐπιστροφή, διότι παραινετικούς λόγους δὲν ἀκούει, ἢ, ἂν ἀκόμη κι' ἔτσι δὲν ἐπιθυμῆ νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτὴ τὴν πλάνη, ποίος θὰ μποροῦσε νὰ θρηνήσῃ και κλαύσῃ κατάλληλα ἓνα ἄνθρωπο πού τόσο γηρασμένος νεάζει κατὰ τὴν δυσσέβεια, πού δείχνεται ἀπαιδαγώγητος στὰ θεῖα μέσα σὲ τόση παιδεία κοσμική, πού μέσα σὲ τόσο σταθερὴ μεσημβρία τοῦ φωτὸς τῆς ἀλήθειας και τῆς εὐσέβειας βλέπει σκότος, πού λαλεῖ ψεῦδος, συνηγορεῖ και συγγράφει ὑπὲρ τῆς πονηρίας και τῆς δυσσέβειας; «διότι γράφοντας γράφει πονηρία»⁴⁹, κατὰ τὸ παράδειγμα ἐκείνων πού ταλανίζονται ἀπὸ τὸν Ἡσαΐα. Καὶ γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω πάλι τὰ λόγια τοῦ ἰδίου «τί θὰ κάμη κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ἐπισκέψεως»⁵⁰, και μάλιστα τῆς ἀπειλούμενης σ' αὐτόν, ὅταν ὁ Κύριος τῶν ἀνταποδόσεων, κατὰ τοὺς ἀψευδεῖς θεολόγους, «ἔλθη κατὰ τὴ μορφὴ πού ἐμφανίσθηκε στοὺς μαθητὰς ἐπάνω στὸ Ὄρος, καθὼς ἡ θεότης ὑπερνικουῖσε τὸ σαρκίον»⁵¹, τὴν ὁποία θεότητα αὐτός, ὁ Γρηγορᾶς, συμπαρατάσσει με τὰ κτίσματα, ὁποῖα ἀσέβεια, ἀλλὰ και τῆς ὑποδεικνυόμενης ἀπὸ μᾶς τώρα σύμφωνα με τὶς

τὴν ἐπιμετρηθεῖσαν ἡμῖν παρὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος ὑπὲρ ἀληθείας ἐπίγνωσιν;

22

Ἐπεὶ γὰρ δεῆσαν ὑποβολμαίων αὐτῶ προσώπων, ὡς λάθοι πρὸς τοὺς ἀγίους ἡμῶν πατέρας ἀντιπαρεξόγων τὸν λόγον, 5 ἡμῖν ἀντ' ἐκείνων ἐχρήσατο, δικαία μέμψις γένοιτ' ἂν ἡμῖν οὐδεμία παρ' οὐδενὸς προσηρημένοις, μᾶλλον δὲ ἠναγκασμένοις, εἰς δύναμιν ἐπεξελθεῖν καὶ διασκέψασθαι πρὸς ἀλήθειαν ἐν ἀκριβεῖ βασάνῳ τὰ κατὰ τῆς εὐσεβείας ἐξηνηγεμένα τῷ ἀθλίῳ τούτῳ, φεῦ, ὄντως πονηρὰ συγγράμματα, δι' ὧν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ 10 τὴν λαμπρότητα τῆς τοῦ μονογενοῦς θείας φύσεως εἰς κτίσμα κατασπᾶ, καθ' ἣν ἐπ' ὄρους διὰ τοῦ σώματος ἤστραψε καὶ τοὺς μαθητὰς περιήστραψε, καθ' ἣν ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν τὴν κεκοιμημένην ὑπὸ τὴν σάρκα τῆς θεότητος ἀκήρατον παρεγύμνωσεν αἶγλην, καθ' ἣν ἤξει πάντα περιλάμπων τοὺς υἱοὺς 15 τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, μᾶλλον δὲ διηνεκὲς καὶ ἀδιάδοχον τὸ φῶς ἐμποιήσων καὶ αὐτοὺς τοὺς μετέχοντας τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἄλλους ἡλίους ἀπεργασόμενος.

23

Τοῦτο γὰρ τὸ φῶς τὸ ἄδυτον, τὸ ἀδιάδοχον, τὸ ἀνέσπερον, τὸ ἀναρχον, τὸ αἰδίδιον, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν τοῦ 20 Πατρὸς δόξαν, ἐν γὰρ τῇ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἤξειν πεπιστεύκαμεν δόξῃ, τὴν τοῦ Πνεύματος οὐδὲν ἤττον, μία γὰρ δόξα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, πάλιν ἀτμιάζειν οὗτος πειρᾶται διὰ τοῦ προτεθεμένου νῦν γράμματος αὐτοῦ — βαβαὶ τῆς πλάνης! — κτιστὸν τοῦτο δυσσεβῶς πειρῶμενος δεῖξαι καὶ τοὺς εὐ- 25 σεβεῖς παντὶ τρόπῳ μηχανώμενος πείσαι, κατηγορῶν ἡμῶν αὐτῷ, ὡς ἄκτιστον φρονούντων τὸ ἐωραμένον ἐπ' ὄρους ἀπορρητῶς τοῖς ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐπὶ τὸ πνεῦμα μεταναστᾶσι καὶ διὰ τοῦ πνεύματος τὰ τοῦ πνεύματος ὁρᾶσι κατὰ τοὺς θεηγόρους.

24

Ἀρχὴν γε μὴν καὶ ὑποβάθραν καὶ οἶόν τινα ρίζαν καὶ θε- 30 μέλιον τοῦ οἰκείου τούτου καὶ ἀντιθέτου συγγράμματος ὁ Γρηγορᾶς Βαβλαᾶμι καὶ Ἀκυνδύνῳ ποιεῖται τὴν αὐτὴν. Ὁ μὲν γὰρ Βαβλαᾶμι ἀρχόμενος ἀναίδην ἔγραψεν «ἐν ἄκτιστον, ἢ ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην πάντα γενητῆς ὑπάρχει φύσεως», ἔν τευθεν αὐτῷ ῥαδίως ἐξῆ τὸ τῆς 35 σεπτῆς ἐπ' ὄρους τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως θειότατον φῶς

πατερικὲς διδασκαλίαι καὶ τὴν δοθεῖσα σ' ἡμᾶς κατὰ μέτρο ἀπὸ τῆ χάρι τοῦ Θεοῦ ἐπίγνωσι ὑπὲρ τῆς ἀλήθειας;

22 Ἐπειδὴ, κατόπιν ὑποδείξεως ὑπόπτων προσώπων ὅτι θὰ μπορούσε νὰ φανῆ ὅτι ἀντιπαραθέτει τὸν λόγο πρὸς τοὺς ἁγίους πατέρες μας, ἐχρησιμοποίησε ἡμᾶς ἀντὶ γιὰ ἐκείνους, δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς ἀπολύτως νὰ μᾶς μεμφθῆ δίκαια πού ἀπεφασίσαμε, ἢ καλύτερα πού ἀναγκασθήκαμε νὰ ἀντεπεξέλθωμε κατὰ δύναμι καὶ νὰ ἐξετάσωμε μὲ πραγματικὰ ἀκριβῆ δοκιμασία τὰ συνταχθέντα ἀπὸ τὸν ἄθλιο τοῦτον πονηρὰ συγγράμματα κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων μὲ αὐτὰ κατεβάζει σὲ κίσμα καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς θείας φύσεως τοῦ μονογενοῦς, κατὰ τὴν ὁποία ἀστραψε διὰ τοῦ σώματος ἐπάνω στὸ ὄρος καὶ περιάστραψε τοὺς μαθητὰς, κατὰ τὴν ὁποία ἐγύμνωσε τὴν ἀφθαρτὴ αἴγλη τῆς θεότητος τὴν κρυμμένη κάτω ἀπὸ τὴν σάρκα, κατὰ τὴν ὁποία θὰ ἔλθῃ γιὰ νὰ περιλάμψη ὅλους τοὺς υἱοὺς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, σὰν πατέρας τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ μᾶλλον γιὰ νὰ καταστήσῃ τὸ φῶς διηνεκὲς καὶ ἀδιάκοπο καὶ νὰ κάμῃ ἄλλους ἡλίους τοὺς μετόχους τοῦ φωτὸς ἐκείνου.

23 Τοῦτο τὸ φῶς ἀποπειρᾶται νὰ ἀτιμάσῃ πάλι αὐτὸς μὲ τὸ σύγγραμμά του αὐτὸ (ὁποία πλάνη), τὸ ἄδυτο, τὸ ἀδιάκοπο, τὸ ἀνέσπερο, τὸ ἀναρχο, τὸ αἰδίο, τὴν καλλονὴ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴ δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, προσπαθώντας μὲ δυσσέβεια νὰ τὸ ἀποδείξῃ κτιστὸ καὶ μηχανευόμενος μὲ κάθε τρόπο νὰ πείσῃ τοὺς εὐσεβεῖς, κατηγορώντας πάλι ἡμᾶς, διότι θεωροῦμε ἄκτιστο τὸ φῶς πού ἐθεάθηκε κατὰ τρόπο ἀπόρητο ἐπάνω στὸ ὄρος ἀπὸ ἐκείνους πού μετατέθηκαν ἀπὸ τὴ σάρκα στὸ πνεῦμα καί, κατὰ τοὺς θεηγόρους, διὰ τοῦ πνεύματος βλέπουν τὰ τοῦ Πνεύματος^{51α}.

24 Ὡς ἀρχὴ βέβαια καὶ βάθρο, ὡς ρίζα κατὰ κάποιον τρόπο καὶ θεμέλιο τοῦ ἀντιθέου τούτου συγγράμματός του ὁ Γρηγορᾶς ἔχει τὴν ἴδια μὲ τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν Ἀκίνδυνο. Πράγματι ὁ Βαρλαάμ ξεκινώντας ἔγραψε· «ἓνα εἶναι τὸ ἄκτιστο, ἢ ἀναρχὴ καὶ ἀτελεύτητὴ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὅλα δὲ τὰ ἐκτὸς αὐτῆς εἶναι γενητῆς φύσεως», γιὰ νὰ μπορέσῃ ἀπ' αὐτὸ εὐκολὰ νὰ καταρρίψῃ τὸ θειότατο φῶς τῆς σεπτῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου ἐπάνω στὸ ὄρος καὶ νὰ τὸ

51α. Βλ. Ρωμ 8,5.

χαμαί ρίπτειν καὶ τοῖς κτίσμασι συναριθμεῖν καὶ κτιστὴν τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα καλεῖν, ὥσπερ καὶ ὁ Γρηγορᾶς ἀρτίως πρὸς δὲ ταύτη καὶ πᾶσαν ἔλλαμψιν καὶ χάριν καὶ ἐνέργειαν θείαν καὶ πάντα τὰ περὶ τὸν Θεὸν ἐξ αἰδίου ὄντα καὶ φυσικῶς αὐτῷ προσόντα, ὡς μὴ φύσιν, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν ὄντα, πρὸς τὴν κτίσιν κατασπᾶν (μηδὲ γοῦν τὸ παρ' αὐτοῦ προτεθειμένον ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον τῆς θείας φύσεως δυσωπηθείς), ἃ καὶ περὶ τὴν θείαν ὑπάρχει φύσιν καὶ φύσις οὐκ ἔστιν, ὡς μὴ καθ' ἑαυτὰ ὑφεστηκότα, ἀλλ' ἐν ταύτῃ θεωρούμενα, οὐ τὰ ὀνόματα λέγω, μεθ' ἡμᾶς ἰογὰρ ταῦτα, ἀλλὰ τὰ ὑπὸ τούτων σημαινόμενα καὶ παρ' ἡμῶν εὐσεβῶς νοούμενα, ἃ δὴ καὶ ἄκτιστά ἐστι. «Πᾶν γὰρ ὅ,τιπὲρ ἔστι περὶ τὸν Θεὸν νοούμενον», ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν ἀντιρρητικῶν φησιν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος, «πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἦν, ἀλλ' ὀνομαζέσθαι τοῦτό φαμεν μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν ὀνομαζόμενον»· φαίη δ' ἂν τις εἰκότως καὶ νοεῖσθαι μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν ἐπιβάλλοντα. Ταῦτα δὲ καὶ πράγματα ἔσθ' ὅπως ἂν κληθεῖν, καὶ εἰ μὴ αὐθύπαρκτα

25 Ὅτι δὲ ὄντα τε καὶ ἄκτιστα ταυτὶ καὶ πράγματα ἔστιν ὅτε λέγεται, τρεῖς ἡμῖν ἀρτίως εἰς παράστασιν ἀρκέσουσιν, αὐτὸς τε πρὸ προειρημένους θεολόγους καὶ Ἀθανάσιος ὁ μέγας καὶ Μάξιμος ὁ τὰ θεῖα πολὺς. Οὗτος γὰρ εἰπὼν ὅτι «πάντα ὅσα ὁ Θεὸς καὶ ὁ διὰ τῆς χάριτος τεθεωμένος ἔσται χωρὶς τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος» καὶ δείξας ὡς οὐδεὶς τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν κληρονομεῖ, τοῦτο γὰρ καὶ ἐννοῆσαι ἀσεβές, αὐτὸς πάλιν φησὶν· «ἔστι τι 25 πρᾶγμα ὑπὲρ αἰῶνας ἢ τοῦ Θεοῦ βασιλεία· ταύτην δὲ πιστεύομεν εἶναι τὴν τῶν σωζομένων κληρονομίαν». Ὁ δὲ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ διαλεγόμενος «οὐχ ἔνεκεν», φησὶ, «κτιστῶν πραγμάτων εἶπεν ὁ Σωτὴρ ἅπαντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἔστιν, ἀλλ' ὅσα ἀνήκε τῇ θεότητι τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἴδια 30 ἔφη ὁ Κύριος, οἷον τὸ ἀθάνατον, τὸ ἄναρχον, τὸ ἄκτιστον, τὸ δυνατόν, τὸ προγνωστικὸν καὶ τὰ τοιαῦτα». Ὁ δὲ Νύσσης θεῖος πρόεδρος ἐν τῷ τρίτῳ τῶν Πρὸς Εὐνόμιον φησὶ· «Θεὸν λέγοντες τὸν ἔφορον καὶ ἐπόπτην καὶ διορατικὸν τῶν κεκρυμμένων ἐπι-

52. Πρὸς Εὐνόμιον 12, W. Jaeger, Gregorii Nysseni opera, τ. 1, PG 45, 965B.

53. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1308B· πρὸς δὲ Ἐπιστολὴ 1, PG 91, 376AB.

54. Κεφάλαια Θεολογικά 2, 86, PG 90, 1165AB.

συναριθμῆσι μετὰ τὰ κτίσματα καὶ νὰ καλέσῃ κτιστὴ τὴ θεότητα τοῦ Χριστοῦ, ὅπως πρόσφατα καὶ ὁ Γρηγορᾶς ἔκτος αὐτῆς νὰ καταρρίψῃ πρὸς τὴν κτίσι καθὲ ἔλλαμψι καὶ χάρι καὶ ἐνέργεια θεία καὶ ὅλα ὅσα εἶναι γύρω ἀπὸ τὸν Θεὸ ἀϊδίως καὶ προσυπάρχουν σ' αὐτὸν φυσικῶς, ὡς μὴ φύσι ἀλλὰ γύρω ἀπὸ τὴν φύσι ὑπάρχοντα (χωρὶς καὶ νὰ σεβασθῇ οὔτε τὸ ἀπ' αὐτὸν προλεχθὲν ἀναρχο καὶ ἀτελεύτητο τῆς θείας φύσεως), τὰ ὅποια καὶ γύρω ἀπὸ τὴ θεία φύσι ὑπάρχουν καὶ φύσις δὲν εἶναι, διότι δὲν ὑφίστανται καθ' ἑαυτὰ, ἀλλὰ παρατηροῦνται μέσα σ' αὐτήν, δὲν ἐννοῶ τὰ ὀνόματα πού εἶναι μετὰ ἀπὸ μᾶς, ἀλλὰ τὰ σημαινόμενα ἀπ' αὐτὰ καὶ νοούμενα ἀπὸ μᾶς μετ' εὐσέβεια, πού εἶναι βέβαια καὶ ἄκτιστα. Διότι, ὅπως λέγει σὸν δεῦτερο ἀντιρρητικὸ ὁ θεῖος Γρηγόριος Νύσσης, «ὅ,τι νοεῖται γύρω ἀπὸ τὸν Θεὸ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴ σύστασι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ λέγομε ὅτι τοῦτο ὠνομάσθηκε μετὰ τὴ γένεσι τοῦ ὀνομάζοντος»⁵². θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ εἰπῆ κανεὶς εὐλογα ὅτι καὶ νοεῖται μετὰ τὴ γένεσι τοῦ ὀρίζοντος τὸ ὄνομα. Αὐτὰ μάλιστα θὰ μπορούσαν κατὰ κάποιον τρόπο νὰ ὀνομασθοῦν καὶ πράγματα, ἂν καὶ ὄχι ἀθύπαρκτα.

25 Ὅτι δὲ αὐτὰ μερικὲς φορὲς λέγονται ὄντα καὶ ἄκτιστα καὶ πράγματα, θὰ ἀρκέσουν γιὰ νὰ μᾶς τὸ παραστήσουν τώρα τρεῖς μάρτυρες· ὁ ἴδιος ὁ προαναφερθεὶς θεολόγος, ὁ μέγας Ἀθανάσιος καὶ ὁ πολὺς στὰ θεῖα Μάξιμος. Ὁ τελευταῖος, ἀφοῦ εἶπε, «πάν ὅ,τι εἶναι ὁ Θεὸς θὰ εἶναι καὶ ὁ θεωμένος διὰ τῆς χάριτος χωρὶς ταῦτισι κατὰ τὴν οὐσία»⁵³ καὶ ἔδειξε ὅτι κανεὶς δὲ κληρονομεῖ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, διότι αὐτὸ καὶ νὰ τὸ σκεφθῇ κανεὶς εἶναι ἀσεβές, λέγει πάλι ὁ ἴδιος· «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι κάτι ἐπάνω ἀπὸ τοὺς αἰῶνες, καὶ αὐτὴ πιστεύομε ὅτι εἶναι ἡ κληρονομία τῶν σωζομένων»⁵⁴. Ὁ δὲ μέγας Ἀθανάσιος συζητώντας στὴ σύνοδο τῆς Νικαίας λέγει· «ὁ Σωτὴρ δὲν εἶπε γιὰ κτιστὰ πράγματα ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ εἶναι δικὰ μου, ἀλλὰ ὅσα ἀνήκουν στὴ θεότητα τοῦ Πατρὸς εἶπε ὁ Κύριος ὅτι εἶναι δικὰ του, ὅπως εἶναι τὸ ἀθάνατο, τὸ ἀναρχο, τὸ ἄκτιστο, τὸ δυνατό, τὸ προγνωστικὸ καὶ τὰ παρόμοια»⁵⁵. Ὁ δὲ θεῖος πρόεδρος τῆς Νύσσης λέγει στὸ τρίτο βιβλίον Πρὸς Εὐνόμιον· «λέγοντας Θεὸν ἐννοοῦμε τὸν ἔφορο καὶ ἐπόπτη καὶ διορατικὸ τῶν κρυφίων καὶ αὐτὸν ἐπικαλούμαστε. Ἐὰν δὲ ἡ

55. (Ψευδ.) *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν* 3, PG 28, 920C.

νοοῦντες ἐπικαλούμεθα. Εἰ δὲ προῦφέστηκε τῶν ἐνεργειῶν ἡ οὐσία» (ποιῶν ἐνεργειῶν; Πάντως τῆς προνοητικῆς καὶ προγνωστικῆς καὶ θεατικῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας καὶ δυνάμεως, ἀφ' ὧν αὐτὸς ἐπινοεῖσθαι τὸν Θεὸν ἔφησεν ἐνταῦθα, ὧν ἡ θεία προῦφέστηκε οὐσία, μὴ κατὰ χρόνον, ἅπαγε, οὐδὲν γὰρ τῶν ἐν αὐτῷ πρεσβύτερον ἢ νεώτερον, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξιν ὡς αἰτία τούτων). «εἰ οὖν προῦφέστηκε», φησί, «τῶν ἐνεργειῶν ἡ οὐσία, νοοῦμεν δὲ τὰς ἐνεργείας δι' ὧν αἰσθανόμεθα» (τίνων; Τῶν ἀποτελεσμάτων· ταῦτα γὰρ τὰ αἰσθητά, νοοῦμεν δὲ τὰς ἐνεργείας ἐκ τούτων, ¹⁰ ἔφη, οὐδεμία γὰρ τούτων αἰσθητή), «ρῆμασι δέ», φησί, «ταύτας ὅπως ἂν ἢ δυνατόν ἐξαγγέλλομεν, τίς ἔτι καταλείπεται φόβος νεώτερα τῶν πραγμάτων τὰ ὀνόματα λέγειν;». Τίνων πραγμάτων; Τῶν ἐνεργειῶν δηλονότι. Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ λέγοντες ὀνόματα κενὰ πραγμάτων τὰ παρὰ τῶν εὐσεβῶν εὐσεβῶς νοούμενα ¹⁵ περὶ τὴν θείαν φύσιν;

²⁶ Ἄλλ' ὁ μὲν Βαρλαάμ τοιαύτην αὐτῷ ποιεῖται τὴν ἀρχὴν τῶν κατ' αὐτὸν δογμάτων. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος ἐκεῖνῳ συνάδων ἐς τὰ μάλιστα «τὸ μόνον ἄκτιστον, φησί, φῶς καὶ ἡ ἄκτιστος δόξα ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, πᾶν δὲ τὸ παρηλλαγμένον ὁπωσοῦν τῆς ²⁰ θείας φύσεως οὐκ ἔστιν ἄκτιστον». Γρηγορᾶς δὲ οὗτος ὁ πολὺς «ἐν μόνον ἐστὶν ἄκτιστον, φησὶν, ἡ θεία καὶ τρισυπόστατος φύσις, τὰ δ' ἄλλα πάντα καὶ μετ' αὐτὴν κτιστά».

²⁷ Συνοδικῶς μὲν οὖν ἐκεῖνοι πρότερον πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν ἐξελεγχθέντες, ὡς καὶ οὗτος μετ' αὐτούς, ἀναθέματι καθυπεβλήθησαν καὶ τῶν τῆς ἱεράς Ἐκκλησίας ἀπελήλανται περιβόλων, ὡς διχοτομοῦντες τὸν Θεὸν εἰς κτιστά καὶ ἄκτιστα καὶ μόνην τὴν αὐτοῦ φύσιν ἄκτιστον εἶναι διατεινόμενοι, τὰ δὲ προσόντα τούτῳ φυσικῶς καὶ περὶ τὴν θείαν φύσιν ἐξ αἰδίου θεολογούμενα πρὸς τὴν κτίσιν κατασπῶντες καὶ πολλαπλασίως κτίσμα ³⁰ τὸν Θεὸν ποιοῦντες. Τὰς γὰρ ἐξῆς ὡς ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ὠρμημένων δυσσεβείας, ἅς βίβλοι καὶ τόμοι φέρουσι, νῦν καταλέγειν οὐ καιρός. Φέρε δ' ὁμως ἴδωμεν καὶ νῦν αὖ τὴν τούτων διαδοχὴν, τὸν Γρηγορᾶν τοῦτον, ἐπειδὴ μήτε καταλείθεται, μήτε καταδύεται, μήτε δ' ἀνέχεται σιγαῖν, ἀλλὰ καὶ ἀρνεῖται τὴν πρὸς ἐ-

56. Πρὸς Εὐνόμιον 1, Jaeger 1 268ε., PG 45, 960C.

57. Ἀκινδύνου, Ἀπολογία,

οὐσία προϋφίσταται τῶν ἐνεργειῶν (ποιῶν ἐνεργειῶν; φυσικὰ τῆς προνοητικῆς καὶ προγνωστικῆς καὶ θεατικῆς ἐνεργείας καὶ δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τίς ὁποῖες, εἶπε αὐτὸς ἐδῶ, ὅτι ἐννοεῖται ὁ Θεός, τῶν ὁποίων προϋφίσταται ἡ θεία οὐσία, ὄχι χρονικά, κάθε ἄλλο, διότι τίποτε ἀπὸ ὅσα ὑπάρχουν σ' αὐτὸν δὲν εἶναι ἄρχαιότερο ἢ νεώτερο, ἀλλὰ προϋφίσταται κατὰ τὴν τάξι ὡς αἰτία τους)· «ἂν λοιπὸν», λέγει, «προϋφίσταται τῶν ἐνεργειῶν ἢ οὐσία, καὶ κατανοοῦμε τίς ἐνέργειες ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα αἰσθανόμεσθε (ἀπὸ ποιῶν; ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα, διότι αὐτὰ εἶναι τὰ αἰσθητά, καὶ κατανοοῦμε τίς ἐνέργειες ἀπὸ αὐτά, εἶπε, διότι καμμιὰ ἀπ' αὐτῆς δὲν εἶναι αἰσθητή), «τίς ἐξαγγέλλομε», λέγει, «μὲ λόγια ὅσο εἶναι δυνατό, ποιὸς φόβος ἀπομένει ἀκόμη νὰ λέγωμε τὰ ὀνόματα νεώτερα τῶν πραγμάτων;»⁵⁶. Ποιῶν πραγμάτων; Τῶν ἐνεργειῶν δηλαδή. Ποῦ εἶναι λοιπὸν ἐκεῖνοι ποὺ λέγουν ὅτι τὰ ἀπὸ τοὺς εὐσεβεῖς εὐσεβῶς ἐννοούμενα περὶ τὴν φύσι προσόντα εἶναι ὀνόματα κενὰ πραγμάτων;

26 Τέτοια εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν δογμάτων τοῦ Βαρλαάμ. Ὁ Ἀκίνδυνος πάλι, συμφωνώντας πλήρως μ' ἐκεῖνον, λέγει· «τὸ μόνο ἄκτιστο φῶς καὶ ἡ ἄκτιστη δόξα εἶναι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ, καὶ πᾶν ὅ,τι εἶναι παραλλαγμένο ἀπὸ τῆς θείας φύσεως δὲν εἶναι ἄκτιστο»⁵⁷. Ὁ σπουδαῖος ὁμῶς τοῦτος Γρηγορᾶς λέγει, «ἓνα εἶναι μόνο ἄκτιστον, ἡ θεία καὶ τρισυπόστατη φύσις, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα τὰ ἔπειτα ἀπὸ αὐτὴν εἶναι κτιστά».

27 Ἀφοῦ λοιπὸν ἐκεῖνοι ἀποδείχθησαν πρωτύτερα συνοδικῶς ἔνοχοι, πολλὰς φορὰς καὶ μὲ πολλὰ πειστήρια, ὅπως καὶ τοῦτος ἔπειτα ἀπὸ αὐτοῦς, ὑποβλήθησαν σὲ ἀνάθεμα καὶ ἀπομακρύνθησαν ἀπὸ τίς τάξεις τῆς ἱερῆς Ἐκκλησίας, λόγῳ τοῦ ὅτι διχοτομοῦν τὸν Θεὸν σὲ κτιστά καὶ ἄκτιστα καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι μόνο ἡ φύσις αὐτοῦ εἶναι ἄκτιστη, ἐνῶ τὰ προσόντα σ' αὐτὸν φυσικῶς καὶ θεολογούμενα ὡς ὑπάρχοντα αἰδίως γύρω ἀπὸ τὴν θείαν φύσιν ὑποβιβάζουν πρὸς τὴν κτίσιν καὶ καθιστοῦν πολλαπλῶς κτίσμα τὸν Θεόν. Τίς δυσσέβειες δὲ ποὺ προκύπτουν, ὅταν ξεκινοῦν ἀπὸ τέτοια ἀρχή, τίς ὁποῖες περιγράφουν διβλία καὶ τόμοι, δὲν εἶναι καιρὸς νὰ τίς ἀπαριθμήσωμε τώρα. Ἄς ἴδωμε ὁμῶς καὶ τώρα πάλι τὸν διάδοχόν τους, τοῦτον τὸν Γρηγορᾶ, ἐπειδὴ οὔτε μεταπίθεται οὔτε κρύβεται οὔτε δέχεται νὰ σιωπήσῃ, ἀλλὰ καὶ ἀρνεῖται ὅτι συμφωνεῖ μ' ἐκεῖ-

κείνους συμφωνίαν. Φέρε τοίνυν ἴδωμεν εἰ σύμφωνος οὗτος καὶ ὁμόλογος ἢ μὴ τοῖς διὰ πολλῶν καὶ πολλάκις ἀπεληλεγμένοις ἐκείνοις κακοδόξοις πρότερον. Κἂν μὲν σύμφωνος, ἐξ ἀνάγκης καὶ κακόδοξος, ἂν δὲ μὴ σύμφωνος, οὐκ ἐξ ἀνάγκης ὀρθόδοξος 5 Ἐπεὶ δ' ἐνδέχεται εἶναί τε καὶ μὴ, σκεπτέον καὶ τὰ τούτου κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην.

28

Δοκεῖ μὲν οὖν ἄλλο τι λέγειν παρὰ τὸν Βαβλαῆμ καὶ τὸν Ἀκίνδυνον, μὴ τὰ παρ' αὐτὴν, δηλαδή τὴν θεῖαν φύσιν, ἀποφηνάμενος ἅπαντα κτιστά, τὰ δ' ἄλλα πάντα καὶ μετ' αὐτὴν. Εἰ γοῦν 10 διὰ τῆς προσθήκης ταύτης ἄλλο τι παρὰ τὸν Βαβλαῆμ καὶ τὸν Ἀκίνδυνόν φησι, δείκνυσι λοιπὸν εἶναι καὶ ἄλλα τινὰ παρὰ τὴν θεῖαν φύσιν, οὐ μετ' αὐτὴν δέ· εἰ δὲ μὴ μετ' αὐτὴν, καὶ ἄναρχα πάντως· εἰ δὲ ἄναρχα καὶ ἄκτιστα, καὶ δυσσεβῆς αὐτὸς παρ' ἑαυτοῦ ἐξεληλέγκται ὁ τάλας Εἰπὼν γὰρ «ἐν μόνον ἄκτιστον, ἢ 15 θεία καὶ τρισυπόστατος φύσις», εὐθύς ἐπήνεγκε τὸ ἐναντίον, ὑποδηλῶν ὡς ἔστι καὶ ἄλλα τινὰ, μὴ μετ' αὐτὴν δέ, δηλονότι συναῖδια. Κατ' αὐτὸν οὖν πάλιν οὐκ ἐν μόνον ἄκτιστον, ἢ θεία καὶ τρισυπόστατος φύσις, ἀλλὰ καὶ ἄλλα, τὰ μὴ μετ' αὐτὴν. Οὕτως ἐκ τοῦ σύνεγγυς εἰς τὰναντιώτατα περιετράπη καὶ αὐτὸς ἐαυτῷ 20 γέγονεν ἀντίθετος ὡς δι' ἀλλήλων ἀποδείκνυσθαι δυσσεδέστατος τε ἅμα καὶ ἀφρονέστατος, τὰνατιώτατα διαρρήδην ἐαυτῷ προσμαρτυρῶν καὶ τὰς ἐναντιωτάτας δόξας ἔχων περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ταῦτα τηλικούτου πράγματος Ἀναιρεῖται γὰρ δι' ἀλλήλων ἄμφω τὰ νῦν εἰρημένα παρ' αὐτοῦ.

29 25 Εἰ δὲ τὰ παρ' αὐτὴν τὴν θεῖαν φύσιν ἅπαντα καὶ μετ' αὐτὴν εἶναι λέγει καὶ ὅπερ οὐκ ὑπάρχει φύσις τοῦτο κτιστὸν εἶναι διατείνεται, κἂν τρόπος ὑπάρξεως ἢ, κἂν ἔπηται τῇ θεῖα φύσει, κατὰ τοὺς θεηγόρους κἂν ἀπλότης ἢ θεία καὶ ἀπειρία καὶ ἀρχὴ καὶ βασιλεία, κατὰ τὸν εἰπόντα, «οὐ γὰρ δὴ φύσις αὐτῷ ἢ ἀπλότης 30 καὶ ἢ ἀπειρία καὶ οὐ φύσις αὐτῷ ἢ ἀρχὴ» καὶ «ἔστι τι πρᾶγμα ὑπὲρ αἰῶνας ἢ τοῦ Θεοῦ βασιλεία», περὶ γὰρ τὴν φύσιν, οὐ ταῦτα φύσις κἂν αἰδῖον καὶ συναῖδιον ἢ, κατὰ τὸν ἄδοντα θείως,

57α. Ἐννοοῦνται κυρίως οἱ αἰρεσιάρχες Βαβλαῆμ καὶ Ἀκίνδυνος.

58. Νικ. Γρηγορά, Δογματικὸς Α' 4, PG 149, 210B.

59. Γρ. Θεολόγου, Λόγος 38 εἰς τὰ Θεοφάνεια 7, PG 36, 317D-320A· πρβλ. καὶ Λόγος 45.

νους. Ἐὰν ἴδωμε λοιπὸν ἂν αὐτὸς εἶναι σύμφωνος καὶ ὁμολογος, ἢ ὄχι, μὲ ἐκείνους ποὺ κατὰ πολλοὺς τρόπους καὶ πολλὰς φορὲς ἀποδείχθησαν προσηγουμένως κακὸδοξοί^{57α}. Κι' ἂν μὲν εἶναι σύμφωνος, κατ' ἀνάγκη εἶναι καὶ κακὸδοξος, ἂν δὲν εἶναι σύμφωνος, δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη ὀρθόδοξος. Ἐπειδὴ ὅμως ἐνδέχεται νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴ εἶναι, ἃς ἐξετάσωμε ἀναγκαστικὰ καὶ τίς δικές του ἀπόψεις.

28 Φαίνεται λοιπὸν νὰ λέγη κατὶ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν Ἀκίνδυνο, ἐφ' ὅσον ἀποφαίνεται ὅτι εἶναι κτιστὰ ὅλα, ὄχι τὰ κοντὰ στὴ θεία φύσι ἀλλὰ ὅλα τὰ ἄλλα, τὰ μετὰ ἀπ' αὐτήν. Ἐὰν λοιπὸν μὲ αὐτήν τὴν προσθήκη λέγει κατὶ ἄλλο ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν Ἀκίνδυνο, δείχνει ὅτι ὑπάρχουν καὶ μερικὰ ἄλλα ποὺ εἶναι κοντὰ στὴ θεία φύσι, ἀλλὰ ὄχι μετὰ ἀπ' αὐτήν. Ἐὰν ὅμως δὲν εἶναι μετὰ ἀπ' αὐτήν, τότε ὅπωςδήποτε εἶναι καὶ ἀναρχα· ἂν πάλι εἶναι ἀναρχα, εἶναι καὶ ἄκτιστα, ὅποτε αὐτὸς ὁ ταλαίπωρος ξεσκεπάζεται μόνος του ὡς δυσσεβής. Διότι, ἀφοῦ εἶπε, «ἓνα μόνον εἶναι ἀκτιστο, ἢ θεία καὶ τρισυπόστατη φύσις»⁵⁸, πρόσθεσε ἀμέσως τὸ ἀντίθετο, ὑποδηλώνοντας ὅτι ὑπάρχουν καὶ κάποια ἄλλα, ποὺ δὲν εἶναι ὅμως μετὰ ἀπ' αὐτήν, ἄρα εἶναι συναΐδια. Κατὰ τὸν ἴδιο πάλι, δὲν εἶναι ἓνα μόνον ἀκτιστο, ἢ θεία καὶ τρισυπόστατη φύσις, ἀλλὰ καὶ ἄλλα, ὅσα δὲν εἶναι μετὰ ἀπ' αὐτήν. Ἐτσι εὐθύς ἀμέσως περιέπεσε στὰ ἀντιφατικὰ καὶ ἔγινε ἀντίθετος ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ἑαυτὸ του, ὥστε καὶ μὲ τίς δυὸ ἀπόψεις ν' ἀποδεικνύεται δυσσεβέστατος μαζὶ καὶ ἀφρονέστατος, ἀποδίδοντας στὸν ἑαυτὸ του τὰ ἐναντιώτατα κι' ἔχοντα τίς ἀντίθετες ἀπόψεις γιὰ τὸ ἴδιο, καὶ μάλιστα τόσο σπουδαῖο, πρᾶγμα. Διότι τὰ δύο πράγματα ποὺ εἶπε τώρα ἀλληλοαναιροῦνται.

29 Ἐὰν δὲ ὅλα τὰ παρὰ τὴ θεία φύσι λέγη ὅτι εἶναι καὶ μετ' αὐτήν καὶ ὅ,τι δὲν εἶναι φύσις διατείνεται ὅτι εἶναι κτιστό, εἴτε τρόπος ὑπάρξεως εἶναι, εἴτε ἀκολουθεῖ τὴ θεία φύσι κατὰ τοὺς θεηγόρους· εἴτε θεία ἀπλότης εἶναι καὶ ἀπειρία καὶ ἀρχὴ καὶ βασιλεία σύμφωνα μὲ τὸν λόγο «δὲν εἶναι φύσις σ' αὐτὸν ἢ ἀπλότης καὶ ἢ ἀπειρία, δὲν εἶναι φύσις σ' αὐτὸν ἢ ἐξουσία»⁵⁹ καὶ «ὑπάρχει κάποια κατὰστασις ἐπάνω ἀπὸ τοὺς αἰῶνες, ἢ βασιλεία τοῦ Θεοῦ»⁶⁰, διότι αὐτὰ εἶναι περὶ τὴν φύσι καὶ ὄχι φύσις· εἴτε αἰδίο καὶ συναΐδιο εἶναι,

60. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια Θεολογικά* 2, PG 90, 1165AB.

«ἡ φυσικὴν συναΐδιον δόξαν προβαλλομένη μοναρχικωτάτη Τριάς ἁγία, ταύτης ἰδεῖν ἡμᾶς τὴν αὐγὴν καταξίωσον», καὶ τὸν θεολογοῦντα ἐνθέως, «τῆς ἀνωτάτω Τριάδος πλοῦτος ἡ συμφυΐα καὶ τὸ ἐν ἕξαλμα τῆς λαμπρότητος»· κἂν ἀναρχον ἢ καὶ παν-
 5 τουργόν ἢ καὶ τῷ τοιούτῳ ἐπόμενον, κατὰ τὸν εἰπόντα, «ἡ τοῦ Χριστοῦ θεία θέλησις ἀναρχός ἐστι καὶ παντουργός, ἐπομένην ἔχουσα τὴν δύναμιν»· κἂν σχέσις ἢ θεοπρεπῆς καὶ τοῦτο διχῶς κατὰ τὸν εἰρηκότα, «ὡς μὲν γὰρ Θεὸς πρὸς τὰ δοῦλα τὴν σχέσιν ἔχει, ὡς δὲ Πατὴρ πρὸς τὸν ἴδιον καὶ ὁμότιμον Υἱόν»· κἂν ἔργον
 10 θείας φύσεως ἢ κατὰ τὸν θεολογοῦντα, «ἔργον θείας φύσεως ἢ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις»· κἂν φυσικὴ καὶ οὐσιώδης ἐνέργεια καὶ ὡς τοιαύτη φυσικῶς ἐνεργουμένη λέγεται, κατὰ τοὺς εἰπόντας, «οὐ κατ' ἄλλην καὶ ἄλλην πρόνοιαν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐργάζεται, ἀλλὰ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσιώδη τῆς
 15 θεότητος ἐνέργειαν» καὶ, «ὡς ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστὸς ἐκάθισε θεϊκῶς ἐνεργῶν τὴν τῶν ὅλων πρόνοιαν»· εἰ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ ἀπλῶς ὅσα τὸν Θεὸν ἀκτίστως ἔχειν πρεσβεύει πᾶς τις εὐφρονῶν, νῦν ὁ Γρηγορᾶς, ὡς μὴ φύσιν ἕκαστον αὐτῶν ὑπᾶρχον, πρὸς τὴν κτίσιν κατασπῶν τὰ παρὰ τὴν θείαν φύσιν
 20 ἅπαντα κτίσματα δοξάζει. Ὡσπερ οὖν δηλὸς ἐστὶ δοξάζων, ἐπεὶ διὰ ταῦτα καὶ αὐτὸς ἡμῶν κατηγορεῖ, μηκέτ' ἀρνεῖσθω τὴν πρὸς ἐκείνους μαθητεῖαν· ὁμόφρων γὰρ ἐστὶν ἀκριβῶς καὶ ὀπαδός καὶ σύμφωνος Βαβλαάμ καὶ Ἀκινδύνῳ, αἰρετικὸς τε ἅμα καὶ κατά-
 κριτος, ἐπεὶ κάκεινοι, καὶ πρὸς ἀπάτην ἢ δοκοῦσα προσθήκη
 25 γέγονεν αὐτῷ, ἵνα κλέψας, δόξῃ τοῖς πολλοῖς μὴ κατ' ἐκείνους τοὺς ἀποκηρύκτους ᾶν. Ἄρ' οὐ δηλὸς ἐστὶν ἀρχῆς ἀπ' ἄκρης ἀπάτη προσκεείμενος καὶ δόλους γράφων, ἅμα δὲ καὶ συμβαίνων τῇ τοῦ Βαβλαάμ καὶ Ἀκινδύνου κακοδοξίᾳ, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερ-
 βαίνων ταύτην καὶ πρὸς ἐκείνους καὶ ἑαυτὸν ἀσύμβατός τις
 30 ὑπάρχων καὶ ὑπεναντίος καὶ ἀντίθετος;

30 Ἄλλ' «οὐσία», φησί, «καὶ οὐσιώδεις καὶ ἐνούσιον καὶ φύσις καὶ φυσικὸν καὶ ἔμφυτον ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα ἀπλῆν ἔχει τὴν

61. Τριαδικὸς κανὼν δ' ἤχου, ᾠδὴ ε'.

62. Γρ. Θεολόγου, Λόγος 40 εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα 5, PG 36, 364B.

63. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ὀρθ. πίστεως, 3, 18, Kotter 160, PG 94, 1076D.

64. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θησαυροὶ 5, PG 75, 65CD.

σύμφωνα με τὸν λέγοντα θείως, «ἡ ἁγία μοναρχικώτατη Τριάς πού προβάλλει φυσική συναΐδια δόξα, καταξίωσέ μας νὰ ἰδοῦμε τὴν αὐγή της»⁶¹, καὶ σύμφωνα με ἐκεῖνον πού θεολογεῖ εὐθέως, «πλουτός τῆς ἄνω Τριάδος εἶναι ἡ συμφυΐα καὶ τὸ ἐνιαῖο ἐκτίναγμα τῆς λαμπρότητος»⁶². εἴτε ἄναρχο καὶ παντουργὸ εἶναι ἢ καὶ τὸ ἀκόλουθό της κατὰ τὸν εἰπόντα, «ἡ θεία θέλησις τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἄναρχη καὶ παντουργή με συνακόλουθό της τὴ δύναμι»⁶³. εἴτε εἶναι θεοπρεπῆς σχέσις καὶ μάλιστα διπλὰ κατὰ τὸν λέγοντα, «ὡς Θεὸς ἔχει σχέσι πρὸς τὰ δοῦλα, ὡς Πατὴρ ἔχει σχέσι πρὸς τὸν ὁμότιμο Υἱό του»⁶⁴. εἴτε ἔργο θείας φύσεως εἶναι κατὰ τὸν θεολογοῦντα, «ἔργο θείας φύσεως εἶναι ἡ προαιώνια καὶ αἰδία γέννησις»⁶⁵. εἴτε φυσική καὶ οὐσιώδης ἐνέργεια λέγεται καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια εἶναι φυσικῶς ἐνεργούμενη κατὰ τοὺς εἰπόντας, «ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς δὲν ἐργάζονται με διαφορετικὴ ὁ καθένας πρόνοια, ἀλλὰ με μιὰ καὶ τὴν ἴδια οὐσιώδη ἐνέργεια τῆς θεότητος»⁶⁶ καὶ «ὁ Χριστὸς ἐκάθησε στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς ἐνεργώντας θεϊκῶς τὴν πρόνοια ἐπὶ τῶν ὄλων»⁶⁷. ἂν αὐτὰ καὶ τὰ παρόμοια καὶ ὅσα πιστεύει κάθε φρόνιμος ἄνθρωπος ὅτι ἔχει ὁ Θεὸς ἀκτίστως, τώρα ὁ Γρηγορᾶς, με τὴν ἰδέα ὅτι τὸ καθένα τους δὲν εἶναι φύσις, τὰ κατεβάζει πρὸς τὴν κτίσι, δέχεται ὅτι ὅλα τὰ παρὰ τὴ θεία φύσι εἶναι κτίσματα. Ἄφοῦ λοιπὸν εἶναι φανερό ὅτι ἔτσι τὰ δέχεται, ἐπειδὴ γι' αὐτὰ κατηγορεῖ κι' ἐμᾶς, ἄς μὴ ἄρνηται ὅτι εἶναι μαθητῆς ἐκείνων· διότι εἶναι ἀκριβῶς ὁμόφρων καὶ ὁπαδὸς καὶ σύμφωνος με τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν Ἀκίνδυνο, αἰρετικὸς συγχρόνως καὶ καταδικασμένος, ἀφοῦ κι' ἐκεῖνοι ἔτσι εἶναι, καὶ ἔκαμε τὴν φαινομενικὴ προσθήκη γιὰ ἐξάπατησι, ὥστε παραπλανώντας νὰ φανῆ στοὺς πολλοὺς ὅτι δὲν εἶναι ἄξιος ἀποκηρύξεως ὅπως ἐκεῖνοι. Δὲν εἶναι ἄραγε φανερό ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀκόμη ὅτι χρησιμοποιεῖ ἀπάτη καὶ γράφει δολίως, ἐνῶ συγχρόνως συμβαδίζει με τὴν κακοδοξία τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου, μᾶλλον δὲ τὴν ὑπερβαίνει, ὄντας ἀσύμβατος καὶ πρὸς ἐκείνους καὶ πρὸς ἑαυτὸν καὶ ἐνάντιος καὶ ἀντίθετος;

30 Ἄλλά, λέγει, οἱ ὄροι «οὐσία καὶ οὐσιῶδες καὶ ἐνούσιο, φύσις καὶ φυσικὸ καὶ ἔμφυτο, ὅταν λέγωνται γιὰ τὸν Θεό, ἔχουν ἀπλή

65. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως*, 1, 8, PG 94, 813AB.

66. Μ. Ἀθανασίου, *Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν* (ψευδ.) 5, PG 28, 924B.

67. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως*, 4, 1, PG 94, 1104A.

σημασίαν καὶ μοναδικὴν καὶ μηδὲν μηδαμῆ παραλλάττουσαν, πλὴν τῆ προφορᾷ τῆς λέξεως». Τῶν Ἀκινδύνου καὶ τοῦτο ποιη-
 ρῶν διδασμάτων, οὐδὲ τοῦτό γε μὴν ἀμοιρεῖ παντάπασι δόλου.
 Φησὶ γὰρ ἐκεῖνος ἀντιλέγων πρὸς ὃν καὶ οὗτος· «φυσικὰ μὲν καὶ
 5 οὐσιώδη τὴν θεῖαν ἔχειν μεμαθήκαμεν φύσιν καὶ δύναμιν καὶ
 ἐνέργειαν, διαφέρειν δὲ ταῦτα τῆς θείας οὐσίας οὐ μεμαθήκαμεν.
 Τὸ γὰρ φυσικὸν καὶ οὐσιῶδες ἐπὶ Θεοῦ φύσις ἐστὶ καὶ οὐσία, ἐ-
 πεί καὶ οὐσία καὶ φύσις ταῦτόν ἐστιν ἐπὶ τοῦ Θείου». Ὡς οὖν οὗ-
 10 τος καὶ πληθυντικῶς τὰ φυσικὰ προενεγκῶν ἤκουσεν ὡς πρὸς
 τοῖς ἄλλοις καὶ κατὰ τοῦτο ταῦτα διαφέρει τῆς θείας φύσεως,
 ὅτι τὰ μὲν φυσικὰ καὶ πληθυντικῶς προάγεται, αἰεὶ δὲ ἡ φύσις
 ἐνιαίως, μόνον τοῦτο φηγὼν ὁ Γρηγορᾶς, τὸ πληθυντικῶς εἰπεῖν,
 ἵνα μὴ αὐτέλεγκτος καὶ αὐτὸ ἢ τᾶλλα σύμφωνός ἐστι τῷ κατὰ τὴν
 εἰς Θεὸν πίστιν οἰκειῷ διδασκάλῳ. Φέρε δὴ νῦν ἡμεῖς δι' ἐνὸς
 15 τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων ἐξελέγξωμεν αὐτόν.

31 Φησὶ γοῦν ἐν τῷ τριακοστῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τῶν Θησαυ-
 ρῶν ὁ θεῖος Κύριλλος «πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὁρῶμεν ἐπὶ Θεοῦ
 ταπτόμενα, ἀλλ' ἕκαστον τούτων οὐ τῆς οὐσίας ἐστὶ σημαντικόν,
 ἀλλὰ τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν σημαίνει. Εἰ γὰρ ἕκαστον τούτων
 20 οὐσίαν σημαίνει, ἐκ τοσούτων οὐσιῶν σύγκειται ὁ Θεός, ὅσαπερ
 ἂν αὐτῷ φυσικῶς προσόντα φαίνηται». Ὁρᾶς ὅτι μὴ τὰ ὀνόμα-
 τα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ φυσικῶς καὶ ἀχωρίστως προσόντα τῷ Θεῷ
 πολλά; Καὶ πάλιν «οὐχ ὅσα φυσικῶς προσεῖναι λέγεται τῷ Θεῷ
 ταῦτα πάντα ἔσται αὐτοῦ καὶ οὐσία». Ὁρᾶς ὅτι φανερῶς οὐκ
 25 εἶναι, φησὶν, οὐσίαν τὰ φυσικῶς προσόντα τῷ Θεῷ; οὐ τὰ ὀνόμα-
 τα μόνον λέγων, ὡς ὁ Γρηγορᾶς κακῶς φρονεῖ, καὶ γὰρ οὐδὲν τῶν
 ὀνομάτων φυσικῶς πρόσσεσι τῷ Θεῷ. Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ
 κεφαλαίῳ· «εἰ ὅπερ ἂν ὑπάρχη μόνῳ τῷ Θεῷ, τοῦτο ἔσται πάντως
 αὐτῷ καὶ οὐσία, ἐκ πολλῶν ἡμῖν οὐσιῶν συγκείσεται, πολλὰ γὰρ
 30 ἔστιν ἂ μόνῳ μὲν αὐτῷ κατὰ φύσιν ὑπάρχει, ἑτέρῳ δὲ τῶν ἀπάν-
 των οὐδενί». Ἀκούεις νῦν γοῦν, ὦ Γρηγορᾶ, καὶ πολλὰ τὰ κατὰ
 φύσιν τῷ Θεῷ προσόντα καὶ ἄκτιστα, μόνῳ γὰρ ταῦτα πρόσσεστιν
 αὐτῷ, καὶ ὡς εἰ φύσιν λέγει τις τὸ φυσικόν, καθάπερ σύ, πολλὰς

68. Νικ. Γρηγορᾶ, Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 2, PG 149, 241B.

69. Θησαυρᾶ 31, PG 75, 448D. 70. Θησαυροὶ 31, PG 75, 449A.

71. Θησαυροὶ 31, PG 149, 444B.

σημασία καὶ μοναδική καὶ χωρὶς κανενὸς εἴδους παραλλαγή, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως»⁶⁸. Κι' αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πονηρὰ διδάγματα τοῦ Ἀκινδύνου, διότι οὔτε αὐτὸ δὲν στερεῖται καθόλου τοῦ δόλου. Διότι λέγει ἐκεῖνος, ἀντιλέγοντας πρὸς τὸν ἴδιο μὲ αὐτόν· «ἔχομε μάθει ὅτι ἡ θεία φύσις ἔχει φυσικὰ οὐσιώδη καὶ δύναμι καὶ ἐνέργεια, ἀλλὰ δὲν ἐμάθαμε ὅτι αὐτὰ διαφέρουν τῆς θείας οὐσίας. Διότι τὸ φυσικὸ καὶ οὐσιῶδες ἐπὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι φύσις καὶ οὐσία, καθ' ὅσον καὶ οὐσία καὶ φύσις εἶναι τὸ ἴδιο ἐπὶ τοῦ Θεοῦ». Ἐπειδὴ λοιπὸν αὐτός, ὁ Ἀκίνδυνος, ἐχρησιμοποίησε σὲ πληθυντικὸ τὰ φυσικὰ, ἄκουσε ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του ὅτι πλῆν τῶν ἄλλων καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρουν αὐτὰ τῆς θείας φύσεως, ὅτι τὰ μὲν φυσικὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ σὲ πληθυντικὸ, ἢ φύσις ὅμως πάντοτε σὲ ἐνικό. Ὁ Γρηγορᾶς, ἀποφεύγοντας μόνο τοῦτο, τὴν ἔκφρασι στὸν πληθυντικὸ, γιὰ νὰ μὴ εἶναι καὶ αὐτὸς αὐτοκατὰκριτος, κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν διδάσκαλό του ὡς πρὸς τὴν πίστι στὸν Θεό. Ἄς τὸν ἀποκαλύψωμε λοιπὸν ἐμεῖς μέσω ἑνὸς ἀπὸ τοὺς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας.

31 Λέγει λοιπὸν ὁ θεῖος Κύριλλος στὸ τριακοστὸ πρῶτο κεφάλαιο τῶν *Θησαυρῶν* «πολλὰ ὀνόματα βλέπομε νὰ ἀποδίδονται στὸν Θεό, ὅμως τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι σημαντικὸ τῆς οὐσίας, ἀλλὰ σημαίνει κάτι σχετικὰ μὲ τὴν οὐσία. Διότι, ἂν τὸ καθένα τους σημαίνει οὐσία, ὁ Θεὸς θὰ ἀποτελῆται ἀπὸ τόσες οὐσίες, ὅσα προσόντα φαίνονται σ' αὐτόν φυσικῶς»⁶⁹. Βλέπεις ὅτι εἶναι πολλὰ ὄχι μόνο τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ τὰ φυσικῶς καὶ ἀχωρίστως προσόντα στὸν Θεό; Καὶ πάλι· «δὲν εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ ὅλα ὅσα λέγονται ὅτι προσυπάρχουν σ' αὐτόν»⁷⁰. Βλέπεις ὅτι ὀλοφάνερα λέγει ὅτι δὲν εἶναι οὐσία τὰ φυσικῶς προσόντα στὸν Θεό; Καὶ δὲν ἐννοεῖ μόνο τὰ ὀνόματα, ὅπως κακῶς φρονεῖ ὁ Γρηγορᾶς, ἐφ' ὅσον κανένα ὄνομα δὲν προσυπάρχει φυσικῶς στὸν Θεό. Καὶ πάλι στὸ ἴδιο κεφάλαιο λέγει· «ἂν ὅ,τι ὑπάρχει μόνο στὸν Θεό, τοῦτο εἶναι ὅπως δὴποτε καὶ οὐσία του, ὁ Θεὸς θὰ ἀποτελῆται ἀπὸ πολλὰς οὐσίες, διότι εἶναι πολλὰ πού ὑπάρχουν μόνο σ' αὐτόν κατὰ φύσι, καὶ σὲ κανένα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα»⁷¹. Ἀκούεις λοιπὸν τώρα, Γρηγορᾶ, ὅτι καὶ πολλὰ εἶναι τὰ κατὰ φύσιν προσόντα στὸν Θεὸ καὶ ἄκτιστα, διότι μόνο σ' αὐτόν προσυπάρχουν αὐτὰ, καὶ ὅτι, ἂν εἴπῃ κανεὶς φύσι τὸ φυσικὸ, ὅπως ἐσύ, δέχεται ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει πολλὰς οὐσίες

οὐσίας ἔχειν δοξάζει τὸν Θεὸν καὶ ὄντως πολύθεός ἐστιν; Ὁ δὲ λέγων μίαν μὲν οὐσίαν ἔχειν τὸν Θεόν, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις, ἐνεργείας δὲ καὶ πλείους, καθάπερ ἡμεῖς, οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθῶς πιστεύων εἰς ἓνα Θεόν. Ἄλλ' «εἰ διαφέρει τὰ φυσικὰ πρὸς τε τὴν 5 θεία φύσιν καὶ πρὸς ἄλληλα, πολλοὶ ἔσονται θεοί», φησὶν ὁ Γρηγοράς, «σύνθετος δὲ ἐκ τούτων εἶπερ εἷς».

32

Ἐπισημασθέντες ὅτι μὲν οὖν διαφέρει τῆς φύσεως τὰ φυσικὰ ἐπὶ Θεοῦ, μυρίων οὐσῶν μαρτυριῶν καὶ ἀποδείξεων, μίαν ἡμεῖς ἄρτι προη- νέγκαμεν. Ὅτι δὲ καὶ ἀλλήλων διαφέρουσι προσαποδέδεικται 10 πῶς γὰρ πολλά, εἰ μὴ διαφέρουσιν ἀλλήλων; Ὅμως προκείσθω καὶ τοῦτο παρὰ τῆς αὐτῆς ἱεράς γλώττης μαρτυρούμενον, ἅμα δὲ καὶ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος τῶν τοῦ Γρηγορά δυσσεδημάτων παριστώσης. Φησὶ γὰρ πάλιν ἐν ἐβδόμῳ κεφαλαίῳ τῶν Θεσαυρῶν ὁ θεῖος Κύριλλος πρὸς Ἀρειανούς, νῦν δὲ εἰπεῖν καὶ 15 πρὸς τὸν ἀκινδυνιανὸν Γρηγορᾶν, ἀποτεινόμενος «εἰ σύνθετον οἶεσθε τὸν Θεόν, διὰ τὸ φύσιν ἔχειν καὶ κρίσιν, ἦτοι θέλησιν, ὁρᾶτε καὶ τοῦτο· ἔχει γὰρ τὸ γεννᾶν ὁ Πατὴρ φυσικῶς, ἔχει δὲ καὶ τὸ κτίζειν δι' Υἱοῦ δημιουργικῶς, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο σύνθετός ἐστι, μιᾶς γὰρ φύσεως τὰ τοιαῦτα καρπός Ὁ δὲ αὐτὸς κρατήσῃ 20 λόγος ἐπὶ τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀφθάρτου καὶ ἀοράτου καὶ ὅσα πρόσεσι τῇ θείᾳ φύσει». Παρ' αὐτῆς οὖν ἐστὶν αἰεὶ ταῦτα, οὐδέποτε γὰρ αὕτη τῶν οἰκειῶν ἐστέρηται καρπῶν, καὶ οὐκ αὐτῶν ὄντων ἐστὶν αὕτη, ἀλλ' αὐτῆς οὔσης ἐστὶ ταυτ' ἐξ αἰδίου, μηδὲν τούτων κεκτημένης κατὰ μετοχήν. Ὅτι γὰρ ἔχει ὁ Θεός, παρ' 25 ἑαυτοῦ ἔχει, οὐ παρ' ἄλλου. Διὸ σύνθεσις τούτῳ παρὰ ταυτ' οὐκ ἐστὶν ὁπωσοῦν, ἐν ἡμῖν δὲ ταῦτα κατὰ μετοχήν ἐστὶ καὶ οὐκ ἐξ ἡμῶν ἐστὶν, ἀλλὰ παρὰ τοῦ κτίσαντος, καὶ οὐχ ἡμῶν ὄντων ταυτ' ἐστὶν, ἀλλ' ἐκείνων ὄντων, κατὰ μετοχήν καὶ χάριν γεγόναμεν ἡμεῖς. Διὰ τοῦτο ἐν ἡμῖν ἐστὶν ὡς σύνθεσις παρὰ ταυτ' ἐπι- 30 νοεῖται.

33

Ἄλλὰ γὰρ, εἰ κατὰ τὴν τοῦ Γρηγορά πάνσοφον θεηγορίαν τὰ φυσικῶς προσόντα τῷ Θεῷ μὴ διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἐπεὶ τῷ ἀνωτάτῳ Πατρὶ τε καὶ Θεῷ, ὡς μὲν δημιουργῷ φυσικῶς πρόσεσι τὸ κτίζειν, ὡς δὲ Πατρὶ τε καὶ γεννητικῷ τὸ γεννᾶν, οὐδὲν

καὶ εἶναι πράγματι πολύθεος; Ἐκεῖνος ὁμως ποὺ λέγει ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει μία οὐσία καὶ τρεῖς ὑποστάσεις, ἀλλὰ περισσότερες ἐνέργειες, ὅπως ἡμεῖς, αὐτὸς εἶναι ποὺ πράγματι πιστεύει σ' ἓνα Θεό. Ἀλλά, ἂν διαφέρουν τὰ φυσικὰ ἀπὸ τῆ θεία φύσι καὶ μεταξύ τους, θὰ ὑπάρχουν πολλοὶ θεοί», λέγει ὁ Γρηγορᾶς, «κι' ἂν εἶναι ἓνας, θὰ εἶναι σύνθετος ἀπ' αὐτά».

32 Ὅτι βέβαια ἐπὶ τοῦ Θεοῦ διαφέρουν τὰ φυσικὰ ἀπὸ τῆ φύσι, ὑπάρχουν μύριες μαρτυρίες καὶ ἀποδείξεις, κι' ἡμεῖς παραθέσαμε μία πρὶν ἀπὸ λίγο. Ὅτι ὁμως καὶ μεταξύ τους διαφέρουν, ἔχει ἐπίσης ἀποδειχθῆ· διότι, πῶς θὰ εἶναι πολλά, ἂν δὲν διαφέρουν μεταξύ τους; Ὅμως ἄς προβληθῆ κι' αὐτό, μαρτυρούμενο καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἴδια ἱερὴ γλῶσσα, ποὺ παριστάνει συγχρόνως καὶ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος τῶν δυσσεβημάτων τοῦ Γρηγορᾶ. Διότι λέγει πάλι ὁ θεῖος Κύριλλος στὸ ἕβδομο κεφάλαιο τῶν *Θησαυρῶν* πρὸς τοὺς Ἀρειανούς ἀπευθυνόμενος, τώρα μάλιστα θὰ ἐλέγαμε καὶ πρὸς τὸν ἀκινδυνιανὸ Γρηγορᾶ· «ἂν θεωρῆτε τὸν Θεὸ σύνθετο, γιὰ τὸν λόγο ὅτι ἔχει φύσι καὶ κρίσι, δηλαδή θέλησι, προσέχετε καὶ τοῦτο· διότι ὁ Πατὴρ ἔχει φυσικῶς τὸ γεννᾶν, ἔχει ὁμως καὶ τὸ κτίζειν δημιουργικῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι σύνθετος, διότι αὐτὰ εἶναι καρπὸς μᾶς φύσεως. Τὸ ἴδιο ἰσχύει ἐπίσης γιὰ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ ἄφθαρτο καὶ τὸ ἀόρατο καὶ ὅσα προσυπάρχουν στὴ θεία φύσι»⁷². Ἀπὸ αὐτὴν λοιπὸν εἶναι πάντοτε αὐτά, διότι ποτὲ δὲν στερεῖται αὐτὴ τοὺς καρπούς της, καὶ αὐτὴ δὲν ὑπάρχει διότι ὑπάρχουν αὐτά, ἀλλ' αὐτὰ ὑφίστανται αἰδίως διότι ὑπάρχει αὐτὴ, χωρὶς νὰ ἔχη κάποιον ἀπ' αὐτὰ κατὰ μετοχήν. Διότι, ὅτι ἔχει ὁ Θεός, τὸ ἔχει ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ὄχι ἀπὸ ἄλλον. Γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἔξ αἰτίας αὐτῶν σύνθεσις στὸν Θεὸ κατὰ κανένα τρόπο, ἐνῶ σ' ἡμᾶς αὐτὰ εἶναι κατὰ μετοχὴ καὶ ὄχι ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν κτίσαντα· αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν διότι ὑπάρχομε ἡμεῖς, ἀλλὰ, ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἐκεῖνα, ἐγίναμε ἡμεῖς κατὰ μετοχὴ καὶ χάρι. Γι' αὐτὸ μὲ αὐτὰ μερικὲς φορές παρατηρεῖται σ' ἡμᾶς σύνθεσις.

33 Ἀλλὰ βέβαια ἂν, κατὰ τὴν σοφὴ θεηγορία τοῦ Γρηγορᾶ, τὰ φυσικῶς προσόντα στὸν Θεὸ δὲν διαφέρουν μεταξύ τους, ἐπειδὴ στὸν ἄνω Πατέρα καὶ Θεό, ὡς δημιουργὸν προσυπάρχει τὸ κτίζειν, ἐνῶ ὡς πατέρα καὶ γεννητικὸν προσυπάρχει τὸ γεννᾶν, κατὰ τὸν

72. *Θησαυροὶ* 31, PG 75, 100AB.

λοιπόν, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, διαφέρει τὸ γεννᾶν τοῦ κτίζειν. Οὐκοῦν οὐδὲ ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενῆς τῶν κτισμάτων διαφέρει, ταῦτό δ' εἶπειν, οὐδὲ τοῦ μονογενοῦς τὰ κτίσματα. Ὁρᾶτε τὴν ὑπερβολὴν τῆς δυσσεβείας τῶν τοῦ Γρηγορᾶ ληρημάτων; Ἔτι δὲ πιστούσθω τὸν λόγον ὁ θεῖος Κύριλλος γράφων ἐν πεντεκαιδεκάτῳ κεφαλαίῳ τῶν Θησαυρῶν· «εἰ τὸ γεννᾶν ταῦτόν ἐστι τῷ ποιεῖν, ἔσται ὁ γεννῶν ποιῶν τὸ γεννώμενον καὶ ὁ ποιῶν γεννῶν τὸ ποιούμενον. Ἀλλὰ τὸ μὲν γεννᾶν φύσεώς ἐστιν, ἐνεργείας δὲ τὸ ποιεῖν. Φύσις δὲ καὶ ἐνέργεια οὐ ταῦτόν». Ὀντως τῆς κατὰ
 10 Πλάτωνα ξυνωρίδος ἦν ἐλαύνει ψυχὴ θατέρῳ τῶν ἵππων παραπλησίως αὐτὸς λασιόκωφός ἐστιν ὁ Γρηγορᾶς, εἴπερ ἔτι λέγει, ποῦ τις εἴρηκε πολλὰ τὰ ἄκτιστα καὶ ὡς ταῦτόν ἢ θεία φύσις τῇ θείᾳ ἐνεργείᾳ; Πολλὰ μὲν γὰρ ἐστι τὰ φυσικῶς προσόντα τῷ Θεῷ, τούτων δὲ οὐδέν, ὃ μὴ ἄκτιστόν ἐστι· καὶ πάντα τοίνυν
 15 ἄκτιστα ταυτὶ καὶ τῷ ἐνιαίῳ τῆς θεότητος οὐδὲν λυμαίνεται, οὐχ ὡς μὴ διαφέροντα ἀλλήλων, ὡς φησιν ὁ Γρηγορᾶς - ἄπαγε τῆς ἀντιθέου συγχύσεως - πολλὰ γὰρ ὅπως ἂν ἦν τὰ προσόντα φυσικῶς, ἀλλ' ὡς ἐνὸς ὄντα καὶ πρὸς ἓν ἔχοντα πάντα τὴν ἀναφορὰν καὶ ἀχωρίστως αὐτῷ προσόντα. Ὁ δέ τι τούτων εἰς
 20 τὴν κτίσιν κατασπῶν, οὐκέτι δύναται ἂν ἐν ἄκτιστον λέγειν τὸν Θεόν ὃ δὲ καὶ πάντα ταῦτα κτίσματα ποιῶν, ὡς ὁ Γρηγορᾶς οὗτος, πᾶν τὸ διαφέρον ὅπως οὖν τῆς θείας φύσεως εἶναι κτιστόν ἀποφαινόμενος, ἄρ' οὐ πολλαπλασίως ἀσεβεῖ, πολλαπλασίως κτίσμα τὸν Θεὸν ποιῶν καὶ πάσῃ μὲν εὐσεβεῖ θεολογία ἀντικείμενος, μάλιστα δὲ τῇ τῶν συνηθροισμένων ἐβδομήκοντα πρὸς τοῖς
 34 ἑκατὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει;

Οὗτοι γάρ, τοῦ Κυρίου λόγῳ τὴν τῶν ἁμαρτημάτων ἄφεσιν παρασχόντος τῷ παραλύτῳ, χειρὶ δὲ καὶ λόγῳ τοῦ ἀρχισυναγώγου παῖδα ἀναστήσαντος, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῷ ἐκ γενε-
 30 τῆς τυφλῷ δημιουργήσαντος χειρὶ, τὸ μὲν ἄψασθαι χειρὶ καὶ

73. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θησαυροὶ 18, PG 75, 312C.

74. Ἡ εἰκὼν εἶναι παρμένη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, Φαῖδρος, 253de. Λασιόκωφος εἶναι ὁ κωφὸς ἐξ αἰτίας τριχῶν πού αὐξάνονται μέσα στὰ αὐτιά. Τὴν ἴδια ἐκφρασι ἐχρησιμοποίησε καὶ ὁ Γρηγορᾶς γιὰ τὸν Παλαμᾶ, Δογματικὴ Α' (Ἱστορία 30), 22, PG 149, 276D.

Γρηγορᾶ δὲν διαφέρει καθόλου τὸ γεννᾶν ἀπὸ τὸ κτίζειν. Ἐπομένως οὔτε ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὰ κτίσματα, ὅπως οὔτε τὰ κτίσματα ἀπὸ τὸν Μονογενῆ. Βλέπετε τὴν ὑπερβολὴ τῆς δυσσέβειας τῶν φλυαριῶν τοῦ Γρηγορᾶ; Ἄς ἐπιβεβαιώσῃ ἐπίσης τὸν λόγο ὁ θεῖος Κύριλλος πού γράφει στὸ δέκατο πέμπτο κεφάλαιο τῶν *Θησαυρῶν* «ἂν τὸ γεννᾶν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ ποιεῖν, τότε θὰ συμβῆ ὁ γεννῶν νὰ ποιῆ τὸ γεννώμενο καὶ ὁ ποιῶν νὰ γεννᾶ τὸ ποιούμενο. Ἄλλ' ὅμως τὸ μὲν γεννᾶν εἶναι τῆς φύσεως γνώρισμα, ἐνῶ τὸ ποιεῖν ἐνέργειας, φύσις ὅμως καὶ ἐνέργεια δὲν εἶναι τὸ ἴδιο»⁷⁵. Πράγματι ὁ Γρηγορᾶς εἶναι παρόμοια κουφὸς μὲ τὸν καθένα ἵππο τοῦ ζευγαριοῦ πού κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁδηγεῖ ἢ ψυχὴ⁷⁶, ἂν λέγῃ ἀκόμη, πού εἶπε κανεὶς ὅτι πολλὰ εἶναι τὰ ἄκτιστα καὶ ὅτι τὸ ἴδιο εἶναι ἢ θεία φύσις μὲ τὴ θεία ἐνέργεια; Διότι πολλὰ εἶναι τὰ προσόντα πού ὑπάρχουν φυσικῶς στὸν Θεό, κανένα ὅμως ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι ἄκτιστο. Ἐπομένως ὅλα αὐτὰ εἶναι ἄκτιστα καὶ κανένα δὲν κατασιρέφει τὴν ἐνότητα τῆς θεότητος, ὄχι διότι δὲν διαφέρουν μεταξύ τους, ὅπως λέγει ὁ Γρηγορᾶς - μακριὰ ἀπὸ μὰ τέτοια ἀντίθετη σύγχυσι -, ὅποτε δὲν θὰ ἦσαν πολλὰ τὰ προσόντα φυσικῶς, ἀλλὰ διότι εἶναι ἐνὸς προσόντα καὶ ὅλα ἔχουν τὴν ἀναφορὰ πρὸς ἓνα καὶ εἶναι ἀχώριστα ἀπ' αὐτό. Ἐκεῖνος δὲ πού ὑποβιδάζει κάποιον ἀπ' αὐτὰ στὴν κτίσι, δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἰπῆ τὸν Θεὸ ἓνα ἄκτιστο· ἐνῶ ἐκεῖνος πού καθιστᾶ ὅλα αὐτὰ κτίσματα, ὅπως αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς, διακηρύσσοντας ὅτι πᾶν τὸ διαφορετικὸ κατὰ ὅποιοδήποτε τρόπο ἀπὸ τὴ θεία φύσι εἶναι κτιστό, ἄραγε δὲν ἀσεβεῖ πολλαπλάσια, ἀφοῦ παριστάνει πολλαπλάσια κτίσμα τὸν Θεὸ καὶ ἀντιτίθεται σὲ ὅλη τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς ἑκατὸν ἑβδομήντα πατέρες πού συναθροίσθησαν στὴν Κωνσταντινούπολι⁷⁵;

34 Πράγματι οἱ πατέρες αὐτοί, ἐπειδὴ ὁ Κύριος ἔδωσε μὲ τὸν λόγο ἄφεσι ἁμαρτημάτων στὸν παράλυτο⁷⁶, μὲ τὸ χέρι καὶ τὸν λόγο ἀνέστησε τὴν κόρη τοῦ ἀρχισυναγώγου⁷⁷, ἀλλὰ μὲ τὸ χέρι κατασκεύασε καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ⁷⁸, ἔδογματίσαν

75. Ἐννοεῖται ἡ Στ' οἰκουμενικὴ σύνοδος (680-681). Βλ. Mansi, *Sacr. Conc. Collectio XI*, 207-735, ἰδίως σ. 240 καὶ 249.

76. *Ματθ.* 9, 2. *Μάρκ.* 2, 5. *Λουκᾶ* 5, 20.

77. *Λουκᾶ* 8, 54-55. 78. *Ἰω.* 9, 2-8.

λαλήσαι διὰ γλώσσης κτιστὴν εἶναι τοῦ Χριστοῦ ἐδογματίσαν
 ἐνέργειαν, τὸ δὲ ἀφεῖναι τῷ παραλυτικῷ τὰς ἁμαρτίας καὶ ζω-
 οποιῆσαι τὴν παιδα καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς δημιουργῆσαι ἄκτι-
 στον εἶναι ἀπεφήναντο τοῦ Χριστοῦ ἐνέργειαν. Γρηγορᾶς δὲ ὁ
 5 τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας καὶ τῶν ἐξ αἰῶνος εὐσεβῶν πολέ-
 μιος, τὸ ζωοποιεῖν, τὸ δημιουργεῖν καὶ τὸ ἀφίεναι ἁμαρτίας κτι-
 στὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ φησιν, ὅτι μὴ φύσις ἕκαστον τούτων
 τοῦ Θεοῦ, ἥτις μόνη, κατ' αὐτόν, ἄκτιστός ἐστιν. «Ἐπεὶ γάρ,»
 φησί, «τὰ τοιαῦτα ἄρχονται καὶ παύονται, τῶν ἀδυνάτων εἶναί τι
 10 τούτων ταῦτόν τῃ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ μὴ ταῦτόν παντάπασι,
 οὐδ' ἄκτιστον». Ἄλλ' εἰ μὴ ἄκτιστον, ὧ̄ κενὲ σοφὲ καὶ θεολόγε
 ψευδῶννυμε, οὐδὲ φυσικῶς ἔχει ὁ Θεὸς τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιά-
 ζειν ὡς ἀρχόμενόν τε καὶ παυόμενον. Τοῦτο δὲ παραπλήσιόν
 ἐστίν, ὥσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸν ὀφθαλμὸν ἔλεγε μὴ φυσικῶς ἔχειν
 15 τὸ ὄρᾱν, ἐπεὶ μένοντος τοῦ ὀφθαλμοῦ, τὸ ὄρᾱν κατὰ μικρὸν ἄρ-
 χεται καὶ παύεται, ἢ τὸν ἄνθρωπον μὴ φυσικῶς ἔχειν τὸ λαλεῖν,
 ἐπειδήπερ ἠνίχ' ἂν ἐθέλοι ἄρχεται καὶ παύεται λαλῶν.

35

Τίς οὖν οἶδεν ὅτι καὶ ὁ Θεὸς φυσικῶς ἔχει τὸ δημιουργεῖν,
 τὸ ζωοποιεῖν, τὸ ἀγιάζειν καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, ἀλλ' οὐ κατὰ
 20 χάριν ὡς ἡμεῖς; Πῶς οὖν ἂν εἴη ταῦτα κτίσματα; Καίτοι Γρη-
 γορᾶς ὁ πρότερον εἰπὼν ταῦτόν εἶναι καὶ ἀδιάφορον παντάπασι
 τῇ φύσει τὰ φυσικὰ ἐπὶ Θεοῦ, νῦν δὲ φανερῶς κτίσματα ταῦτ'
 εἶναι διατεινόμενος, ἄρ' οὐ φανερῶς εἶναι φάσκει τὸ αὐτὸ τὴν
 τοῦ Θεοῦ οὐσίαν καὶ τὰ κτίσματα, τῇ δυσσεβεστάτῃ καὶ ἀνου-
 25 στάτῃ καινοφωνίᾳ τοὺς ἀπ' αἰῶνος ἀθέους τε καὶ πολυθεούς
 ὑπερβαλλόμενος, οὐδὲ τοῦτο συνορῶν, ὡς, εἰ κτισταὶ εἰσιν αἱ
 τοιαῦται ἐνέργειαι καὶ κτίσμα τὸ δημιουργεῖν ἐστίν, ἑτέρας ἐ-
 δεῖτο τοιαύτης ἐνεργείας ὥστε δημιουργηθῆναι, κακεῖνη πάλιν
 ἑτέρας καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον; Ἴνα τοίνυν πάλιν κατὰ τὸν θεῖον
 30 Κύριλλον εἶπω, καὶ Γρηγορᾶν τοῦτον μετὰ Ἰουλιανοῦ στηλιτεύ-
 οντα προφητικῶς «ἐπειδὴ φύσεως ἐνεργεῖά τε καὶ δύνამις με-
 γαλοπρεπῆς καὶ τῶν τῆς κτίσεως ἐπέκεινα μέτρων τὸ δημιουρ-
 γεῖν ἐστὶ θεατρειῶς, τί τὸ τῆς ἀνωτάτω φύσεως ἀξίωμα κατασύ-
 ροντες καὶ τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ δωρούμενοι κατὰ τὸ δο-

ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἀφή μὲ τὸ χέρι καὶ τὴν ὁμιλία μὲ τὴ γλῶσσα ἢ ἐνέργεια τοῦ Χριστοῦ εἶναι κτιστή, ἐνῶ ὡς πρὸς τὴν ἄφεσι τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ παραλυτικοῦ καὶ τὴ ζωοποίησι τῆς κόρης καὶ τὴ δημιουργία τῶν ὀφθαλμῶν ἀποφάνθησαν ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἄκτιστη. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς, ὁ ἐχθρὸς τῆς ὀρθόδοξης ἀλήθειας καὶ τῶν ἀπὸ αἰῶνες εὐσεβῶν, ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ ζωοποιεῖν, τὸ δημιουργεῖν καὶ τὸ ἀφιέναι ἀμαρτίες εἶναι κτιστὲς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, διότι τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ εἶναι φύσις τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία μόνη εἶναι ἄκτιστη κατὰ τὴν ἄποψί του. Διότι λέγει· «ἐπειδὴ αὐτὲς οἱ ἐνέργειες ἀρχίζουν καὶ παύονται, εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι κάποια ἀπ' αὐτὲς τὸ ἴδιο μὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἂν δὲν εἶναι τελείως τὸ ἴδιο, δὲν εἶναι οὔτε ἄκτιστο». Ἄλλ' ἂν δὲν εἶναι ἄκτιστο, ὧ κενὸ σοφὲ καὶ ψευδῶνυμε θεολόγε, ὁ Θεὸς δὲν ἔχει τὴ δύναμι τοῦ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν οὔτε φυσικῶς, ἐφ' ὅσον αὐτὰ ἀρχίζουν καὶ παύονται. Αὐτὸ εἶναι σὰν νὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι καὶ ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἔχει φυσικῶς τὸ ὄραν, ἐπειδὴ, ἐνῶ ὁ ὀφθαλμὸς παραμένει, τὸ ὄραν βαθμιαίως ἀρχίζει καὶ παύεται, ἢ σὰν νὰ μὴ ἔχη ὁ ἄνθρωπος φυσικῶς τὸ λαλεῖν, ἐπειδὴ ὅποτεδῆποτε θέλει ἀρχίζει καὶ παύει νὰ ὁμιλῇ.

35 Ποιὸς λοιπὸν δὲν γνωρίζει ὅτι καὶ ὁ Θεὸς ἔχει φυσικῶς τὸ δημιουργεῖν, τὸ ζωοποιεῖν, τὸ ἀγιάζειν καὶ ὅλα τὰ παρόμοια, ἀλλὰ ὄχι κατὰ χάρι ὅπως ἐμεῖς; Πῶς λοιπὸν θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι κτίσματα αὐτά; Ἐπομένως ὁ Γρηγορᾶς, πού πρωτύτερα εἶπε ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο καὶ ἐντελῶς ἀδιάφορο ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὰ φυσικὰ ἀπὸ τὴ φύσι, καὶ τώρα ἰσχυρίζεται φανερὰ ὅτι αὐτὰ εἶναι κτίσματα, ἄραγε δὲν δέχεται φανερὰ ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ κτίσματα εἶναι τὸ τὸ ἴδιο, ξεπερνώντας μὲ τὴ δυσσεβέστατη καὶ μωρότατη καινοφωνία τοὺς ἀπὸ τοὺς αἰῶνες ἄθεους καὶ πολύθεους, μὴ ἀντιλαμβανόμενος οὔτε αὐτὸ ἀκόμη, ὅτι, ἂν οἱ ἐνέργειες αὐτὲς εἶναι κτιστὲς καὶ τὸ δημιουργεῖν εἶναι κτίσμα, τότε θὰ ἐχρειαζόταν ἄλλη τέτοια ἐνέργεια γιὰ νὰ δημιουργηθῇ, κι' ἐκείνη πάλι ἄλλη, κι' αὐτὸ ἐπ' ἄπειρον; Γιὰ νὰ ὁμιλήσω λοιπὸν πάλι κατὰ τὸν θεῖο Κύριλλο, πού μαζί μὲ τὸν Ἰουλιανὸ στηλιτεύει καὶ τοῦτον τὸν Γρηγορᾶ προφητικῶς «ἐπειδὴ τὸ δημιουργεῖν θεοπρεπῶς εἶναι ἐνέργεια φύσεως καὶ δύναμις μεγαλοπρεπῆς καὶ πέρα ἀπὸ τὰ μέτρα τῆς κτίσεως, γιατί δὲν ἐντρέπονται νὰ διασύρουν τὴν ἀξία τῆς ἀνώτατης φύσε-

κοῦν αὐτοῖς οὐκ αἰσχύνονται;». «Κατὰ γὰρ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀνομάτων», ἐν τοῖς Ἀντιρρητικοῖς φησιν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος, «καὶ αἱ συμφυεῖς ἀξίαι τῷ Θεῷ θεωροῦνται». Γρηγορᾶς τοίνυν ὁ τάλας ἀπηναισχυνηκῶς κατὰ τῶν τῆς θείας φύσεως ἀξιωμαμάτων καὶ κατατεμῶν εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα τὸ Θεῖον, εἶθ' ὡς ὑπὲρ ἑαυτοῦ φρενοβλαβῶς προάγει ἅπερ οἱ θεῖοι Πατέρες προεῖπον κατ' αὐτοῦ. Κατ' οὐσίαν γὰρ μόνην τὸν Θεὸν εἶναι λέγων ἄκτιστον, τὰ δὲ φυσικῶς περὶ αὐτὸν καὶ ὅπως οὖν διαφέροντα τῆς φύσεως ἅπαντα κτιστὰ, προάγει τὸν μέγαν Ἀθανάσιον
 10 λέγοντα, «ἄκτιστος πέφυκε μόνη ἡ ἀγία Τριάς, αἰδιός τε καὶ ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος», καὶ τὸν μέγαν Βασίλειον γράφοντα, «ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ταῦτα καὶ ὁ Υἱός, τὸ ὕψιστος, τὸ βασιλεύς, τὸ Κύριος, τὸ παντοκράτωρ· ὁ γὰρ κατὰ φύσιν ταῦτα καὶ ἄκτιστος» καὶ τὸν θεῖον Κύριλλον, «ἄκτιστον», εἰπόντα, «καὶ ἀσώματον,
 10 καὶ φύσει ἀόρατον μόνον τὸ Θεῖόν ἐστι». Τοῦτο οὖν τὸ ἀόρατον, τὸ ἄτρεπτον, τὸ ἀσώματον, τὸ βασιλεύς, τὸ Κύριος, τὸ παντοκράτωρ καὶ ἀπλῶς ὅσα κατὰ φύσιν ἐστὶν ὁ Θεός, οὐ φυσικῶς πρόσεστι τῷ Θεῷ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ἀλλ' αὐτὰ ἐστὶν αὐτοῦ ἢ φύσις καὶ τούτων, κατ' αὐτόν, οὐδὲν αὕτη διενήνοχεν.

36 20 Ἐπεὶ οὖν φανερῶς διαφέρουσιν ἀλλήλων, ὡς μὲν γὰρ βασιλεύς καὶ κύριος καὶ παντοκράτωρ ἐν σχέσει τινὶ θεοπρεπεῖ θεωρεῖται ὁ Θεός, τὸ δὲ ἀόρατον καὶ ἄτρεπτον καὶ ἀσώματον οὔτε σχέσιν ὑποφαίνει καὶ τὸ τί οὐκ ἔστι δηλοῖ καὶ οὐ πάντα τὸ αὐτό, πολλὰς ἄρα καὶ πρὸς ἀλλήλους διαφόρους φύσεις ἔχει ὁ
 25 Θεός καὶ ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων φύσεων σύνθετός ἐστιν ἢ φύσις τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ οὐδὲ φύσις ὅλως, ἀλλ' ἢ σχέσις τις μόνον καὶ αὕτη διάφορος πρὸς ἑαυτὴν ἢ μηδὲν μηδαμῆ. Εἰ δὲ ὀνόματα θεῖα ταῦτά φησι μόνον, τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως διαφέροντα μόνη, ὥσπερ οὖν φησιν, ἵνα κατ' αὐτόν φύσις μόνον ὁ Θεός ἢ καὶ μηδὲν ἄλλο, κατ' αὐτόν λοιπόν, κατὰ φύσιν ὑπάρχει τῷ Θεῷ τὰ ὀνόματα, ὁ μὴδ' ἐν τοῖς κτίσμασιν ἐστι, καὶ ὁ Θεός αὐτῷ χείρων ὑπάρχει τῶν κτισμάτων, καταληπτὸς τε

79. Πρὸς Εὐνόμιον 1, 46, Jaeger 1, 163., PG 45, 369D.

80. Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 4, PG 149, 241CD.

81. Κατὰ Ἀπολιναρίου Α', 3, PG 26, 1097A.

ως και να την κατατάσσουν ὅπως τοὺς ἀρέσει στὰ πράγματα τῆς γενέσεως και τῆς φθορᾶς;». «Διότι κατὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ὀνομάτων ἐκλαμβάνονται και οἱ σύμφυτες ἀξίες τοῦ Θεοῦ», λέγει στοὺς Ἀντιρρητικούς ὁ θεῖος Γρηγόριος Νύσσης⁷⁹. Ὁ ταλαίπωρος λοιπὸν Γρηγορᾶς, ἐπιτιθέμενος ἀδιάντροπα κατὰ τῶν ἀξιωματῶν τῆς θείας φύσεως και διαχωρίζοντας σὲ κτιστὰ και ἄκτιστα τὸ Θεῖο, ἔπειτα παρουσιάζει ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών του μὲ φρενοβλάβεια ὅσα οἱ θεῖοι πατέρες προεῖπαν ἐναντίον αὐτοῦ⁸⁰. Λέγοντας δηλαδή ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄκτιστος μόνο κατὰ τὴν οὐσία, και χαρακτηρίζοντας κτιστὰ ὅλα τὰ φυσικῶς γύρω ἀπὸ αὐτὸν ὑπάρχοντα και ὀπωσδήποτε διαφέροντα ἀπὸ τὴν φύσι, προβάλλει τὸν μέγα Ἀθανάσιο νὰ λέγη, «ἄκτιστη εἶναι μόνο ἡ ἀγία Τριάς, αἰδία και ἄτρεπτη και ἀναλλοίωτη»⁸¹, και τὸν μέγα Βασίλειο νὰ γράφη, «ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, αὐτὰ ἔχει και ὁ Υἱός· τὸ ὑψιστος, τὸ βασιλεύς, τὸ Κύριος, τὸ παντοκράτωρ· διότι ἐκεῖνος ποὺ ἔχει αὐτὰ κατὰ φύσιν εἶναι και ἄκτιστος»⁸², και τὸν θεῖο Κύριλλο ποὺ εἶπε, «ἄκτιστο και ἀσώματο και φύσει ἀόρατο εἶναι μόνο τὸ Θεῖο». Τοῦτο λοιπὸν τὸ ἀόρατο, τὸ ἄτρεπτο, τὸ ἀσώματο, τὸ βασιλεύς, τὸ κύριος, τὸ παντοκράτωρ και γενικὰ ὅσα εἶναι κατὰ φύσιν ὁ Θεός, δὲν προσυπάρχουν φυσικῶς στὸν Θεὸ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, ἀλλ' αὐτὰ εἶναι ἡ φύσις του και αὐτὴ κατὰ τὴν ἄποψί του δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ αὐτά.

36 Ἐπειδὴ λοιπὸν φανερὰ διαφέρουν μεταξύ τους, ὁ Θεὸς ὡς βασιλεύς και κύριος και παντοκράτωρ θεωρεῖται κατὰ μία θεοπρεπῆ σχέση, τὸ ἀόρατο ὅμως και τὸ ἄτρεπτο και τὸ ἀσώματο οὔτε σχέσι ὑπονοεῖ και τὸ τί δὲν εἶναι δηλώνει και δὲν εἶναι ὅλα τὸ αὐτὸ· ἄρα πολλὲς και διάφορες μεταξύ τους φύσεις ἔχει ὁ Θεός και εἶναι σύνθετος ἀπὸ πολλὲς και διάφορες φύσεις ἢ φύσις τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, και δὲν εἶναι κἂν φύσις, ἀλλὰ ἢ κάποια σχέσις μόνο, κι' αὐτὴ διάφορη πρὸς ἑαυτήν, ἢ τίποτε καθόλου. Ἄν δὲ λέγη ὅτι αὐτὰ εἶναι μόνο θεῖα ὀνόματα, ποὺ διαφέρουν μόνο κατὰ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως, ὅπως βέβαια λέγει, ὥστε κατ' αὐτὸν μόνο φύσις νὰ εἶναι ὁ Θεός και τίποτε ἄλλο· κατ' αὐτὸν λοιπὸν τὰ ὀνόματα ὑπάρχουν στὸν Θεὸ κατὰ φύσι, πρᾶγμα ποὺ δὲν ὑφίσταται οὔτε μεταξύ τῶν κτισμάτων, και ὁ Θεός γι' αὐτὸν εἶναι χειρότερος

82. Βλ. Σχετικὰ Ἐπιστολὴ 38, 4, PG 32, 329CD. Κατὰ Εὐνομίου 5, PG 29, 712A.

καὶ ρητὸς παντάπασι καὶ μᾶλλον ἢ τὰ κτίσματα. Ἐπεὶ δὲ οὐκ εἰσιν ὀνόματα μόνον, κατὰ φύσιν γὰρ εἶναι ταῦτα τῷ Θεῷ ὁ μέγας ἔφη Βασίλειος, καθάπερ μικρὸν ἀνωτέρω καὶ τὸν θεῖον Κύριλλον προσηνέγκαμεν εἰπόντα ὅτι πολλὰ τῷ Θεῷ προσόντα κατὰ φύσιν, ἀλλ' οὐδὲ φύσις τούτων ἕκαστον ἢ ταῦτα, πρὸς γὰρ τῷ διάφορα εἶναι, καὶ φύσις οὐδὲν ὑπάρχει τούτων, μόνη δὲ ἡ φύσις ἄκτιστον, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, νῦν ἄρα, κατ' αὐτόν, κτιστά ἐστι πάντα τὰ κατὰ φύσιν προσόντα τῷ Θεῷ.

37 Καὶ οὐδ' ἐκεῖνο ἐδυνήθη συνιδεῖν, ὅτι τὸ μόνος καὶ μόνη
10 καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, ἐφ' ἑκάστου μὲν τῶν ὑποστα-
τικῶν, οὐ πᾶν ἄκτιστον συμπεριβάλλει, ἐφ' ἑκάστου δὲ τῶν
φυσικῶν λεγόμενον οὐδὲν ἄκτιστον ἐκτὸς ἔῃ. Καθάπερ δὲ εἴ τις
ἀντιλέγων πρὸς τοὺς διατεινομένους ἡμεροποιούς εἶναι τὰς
ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, προήνεγκε τοὺς λέγοντας εἰς ἡμεροποιούς
15 μόνος ἐστὶ φωστήρ, ὁ ἡλῖος, καὶ εἰς ἐστὶν ὁ μέγας οὗτος φωστήρ,
ὃν μόνον εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας ὁ Θεὸς ἐποίησε, κατὰ τὸν
Μωυσῆν, καὶ ἐν μέγα φῶς, ὁ ἡλῖος, εἰς ἔξουσίαν τῆς ἡμέρας,
κατὰ τὸν Δαυῖδ' ὡσπερ οὖν εἴ τις ταῦτα πρὸς τοὺς ἡμεροποιούς
εἰπόντας εἶναι τὰς ἀκτῖνας ἀντιλέγων ἔλεγεν, ἀγνοῶν ὡς ὁ τὸν
20 ἡλίον εἰπὼν καὶ τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας συμπεριεῖληφεν, οὕτω καὶ
ὁ Γρηγορᾶς, ἀντικείμενος ἐκθύμως τοῖς συνωδὰ πᾶσι τοῖς ἀπ'
αἰῶνος θεηγόροις λέγουσι καὶ διατεινομένοις, ὅτι πάντα τὰ
φυσικὰ ἰδιώματα, τὰ αὐχήματα, τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ἀξιώματα
τῆς θείας φύσεως, ἄκτιστά ἐστι, προάγει τοὺς θεολογοῦντας, ἐν
25 ἄκτιστον ἢ θεία καὶ τρισυπόστατος φύσις, ἀγνοῶν ὡς ὁ τὴν θεί-
αν καὶ τρισυπόστατον φύσιν ἄκτιστον εἰπὼν καὶ τὰ προκατηρι-
θμημένα πάντα συμπεριέλαβεν.

38 Ὡς οὖν ὁ ἡμεροποιούς ἀκτῖνας ἀποφηνάμενος μὴ εἶναι, τό-
γε εἰς αὐτόν ἤκον, τὸν ἡλίον ἐκ μέσου πεποίηκε τῶν ὄντων, οὕτω
30 καὶ ὁ Γρηγορᾶς ἀκτίστους εἶναι τὰς κοινὰς τῆς ἀνωτάτω Τρι-
άδος ἐνεργείας θείας ἀπαγορευῶν, ἀθετεῖ τὸ εἶναι ἄκτιστον τρι-
συπόστατον φύσιν, καὶ μίαν μὲν εἶναι φησιν, οὐδεμίαν δὲ εἶναι ὁ
τάλας κατασκευάζει. Καὶ καθάπερ εἴ τις σκοτεινὰς εἶναι λέγων

τῶν κτισμάτων, ἐντελῶς καταληπτὸς καὶ ἐκφραστὸς, καὶ μάλιστα πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὰ κτίσματα. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶναι μόνον ὀνόματα, διότι ὁ μέγας Βασιλείος εἶπε ὅτι αὐτὰ ὑπάρχουν στὸν Θεὸ κατὰ φύσιν, ὅπως λίγο παραπάνω ἐφέραμε καὶ τὸν θεῖο Κύριλλο νὰ λέγη, ὅτι πολλὰ προσόντα ὑπάρχουν στὸν Θεὸ κατὰ φύσιν, ἀλλὰ τὸ καθένα τους ἢ καὶ ὅλα δὲν εἶναι φύσις, διότι πλὴν τοῦ ὅτι εἶναι διάφορα καὶ κανένα τους δὲν εἶναι φύσις, καὶ μόνη φύσις εἶναι τὸ ἄκτιστον, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, τώρα ἐπομένως κατ' αὐτὸν εἶναι κτιστὰ ὅλα τὰ κατὰ φύσιν προσόντα στὸν Θεό.

37 Καὶ δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβῃ οὔτε ἐκεῖνο, ὅτι τὸ μόνος καὶ μόνη καὶ μόνο λεγόμενον γιὰ τὸν Θεό, ὅταν ἀναφέρεται στὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὑποστατικά, δὲν συμπεριλαμβάνει κάθε ἄκτιστο, ὅταν ἀναφέρεται ὅμως στὸ καθένα ἀπὸ τὰ φυσικά, δὲν ἀφήνει ἐκτὸς κανένα ἄκτιστο. Ὅπως δηλαδὴ ἂν κάποιος ἀντιλέγοντας πρὸς ἐκείνους πού ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου εἶναι ἡμεροποιές, προέβαλλε ἐκείνους πού λέγουν ὅτι ἓνας μόνος ἡμεροποιὸς φωστήρ ὑπάρχει, ὁ ἥλιος, καὶ ἓνας εἶναι ὁ μέγας αὐτὸς φωστήρ, τὸν ὁποῖο κατεσκεύασε μόνον τοῦ ὁ Θεὸς γιὰ νὰ ἀρχίξῃ τὴν ἡμέρα^β, κατὰ τὸν Μωυσῆ, καὶ ἓνα μεγάλο φῶς εἶναι ὁ ἥλιος, κατὰ τὸν Δαυῖδ^γ. Ὅπως λοιπὸν ἂν, ἀντιλέγοντας πρὸς ἐκείνους πού εἶπαν ὅτι οἱ ἀκτῖνες εἶναι ἡμεροποιές, ἔλεγε αὐτὰ, ἀγνοώντας ὅτι ὁποῖος ἀναφέρει τὸν ἥλιο, συμπεριλαμβάνει καὶ τὶς ἡλιακὲς ἀκτῖνες, ἔτσι καὶ ὁ Γρηγορᾶς ἀντιτιθέμενος μὲ ζῆλο πρὸς ἐκείνους πού σύμφωνά μὲ ὅλους τοὺς ἀπὸ αἰῶνες θεηγόρους πατέρες λέγουν καὶ διατείνονται ὅτι ὅλα τὰ φυσικά ἰδιώματα, τὰ καυχήματα, τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ἀξιώματα τῆς θείας φύσεως, εἶναι ἄκτιστα, προβάλλει τοὺς θεολόγους πού βεβαιώνουν ὅτι ἓνα ἄκτιστο εἶναι, ἢ θεία καὶ τρισυπόστατη φύσις, ἀγνοώντας ὅτι ἐκεῖνος πού εἶπε ἄκτιστη τὴ θεία καὶ τρισυπόστατη φύσιν συμπεριέλαβε καὶ ὅλα τὰ προαναφερθέντα.

38 Ὅπως λοιπὸν ἐκεῖνος πού διεκήρυξε ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἡμεροποιές ἀκτῖνες, ὅσο ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτὸν ἀπομακρύνει τὸν ἥλιο ἀπὸ τὰ ὄντα, ἔτσι καὶ ὁ Γρηγορᾶς ἀρνούμενος ὅτι οἱ κοινὲς ἐνέργειες τῆς ἁνω Τριάδος εἶναι ἄκτιστες, ἀθετεῖ τὸ ὅτι ὑπάρχει ἄκτιστη τρισυπόστατη φύσις, καὶ λέγει βέβαια ὅτι εἶναι μία, ἀλλὰ ὁ ταλαίπωρος τὴν κάμει νὰ μὴ εἶναι καμμία. Καὶ ὅπως ἂν κάποιος

τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας, εἴθ' ἡμεροποιὸν εἶναι τὸν ἥλιον ἰσχυρίζετο, καταγέλαστός ἐστι σαφῶς, ἄκτιστον μὲν εἶναι λέγων θεῖαν φύσιν τρισυπόστατον, ἀκτίστους δὲ μὴ ἔχειν τὰς κοινὰς καὶ φυσικὰς καὶ θείας ἐνεργείας διατεινόμενος. Φέρε δὴ καὶ Δαμασκηνὸς ὁ θεῖος παρελθέτω νῦν, τοῖς ἀνωτέρω παρὰ τοῦ σεπτοῦ Κυρίλλου προτεθειμένοις συμφθεγγόμενος, γράφων· «ἔργον μὲν θείας φύσεως ἢ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις, ἔργον δὲ θείας θελήσεως ἢ κτίσις».

39 Διαφορᾶς οὖν ἐπιφανείσης ἐνταυθοῖ, τῆς τε θείας φύσεως 10 καὶ τῆς θελήσεως, κτιστὴν ὁ Γρηγορᾶς τὴν θέλησιν ἐρεῖ ταύτην, ἐπεὶ, κατ' αὐτόν, πᾶν τὸ διαφέρον ὅπως οὖν τῆς θείας φύσεως ὑπάρχει κτίσμα. Ἄλλ' εἵπερ ἢ θέλησις αὕτη κτίσμα, θελήσεως ἑτέρας ἔργον, καὶ αὕτη πάλιν ἑτέρας καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον προβαῖνον τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἀνοίας ὁμοῦ καὶ δυσσεβείας τῶν 15 τοῦ Γρηγορᾶ παρίστησι δογμάτων. Τοιγαροῦν ἄκτιστος ἢ θεία θέλησις, ἣς ἢ κτίσις ἔργον, κατὰ τοὺς θεολόγους. Ἄλλ' ἢ ἄκτιστος θέλησις, φησὶν ὁ Γρηγορᾶς, καὶ ἀπλῶς πᾶν ἄκτιστον οὐδὲν διαφέρει τῆς θείας φύσεως, ἵνα μὴ πολυθεῖα γένηται. Οὐκοῦν, κατ' αὐτόν, καὶ ἢ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις οὐδὲν διενήνο- 20 χεν οὔτε τῆς φύσεως οὔτε τῆς θελήσεως. Καὶ τίς ἂν ἀπαριθμήσαιτο τῶν ἐντεῦθεν ἐκβαίνοντων ἀτόπων τὴν πληθύν; Εἰ γὰρ ἢ γέννησις φύσις, καὶ ἢ ἀγεννησία λοιπὸν φύσις, ἀντικειμένως ἔχουσα πρὸς τὴν γέννησιν, καθάπερ Εὐνόμιός φησιν. Εἰ δὲ θέλησις ἢ γέννησις, ἔργον δὲ τῆς θείας θελήσεως ἢ κτίσις, τί τὸ γεννη- 25 θέν; Δῆλον ὅτι κτίσμα καὶ τῆς φύσεως δὲ τὸ αὐτὸ ἔργον ἐχούσης τῇ θελήσει, ἐπεὶ μηδὲν διενήνοχεν αὐτῆς, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ἔπεται πάντῃ τε καὶ πάντως τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν μηδὲν διαφέρειν τῶν κτισμάτων. Ἄλλὰ καὶ τῆς θελήσεως τὸ αὐτὸ ἔργον ἐχούσης τῇ φύσει, ὡς μηδὲν διαφερούσης, κατ' αὐτόν, γεννήματα 30 ἔσσονται τὰ κτίσματα. Καὶ τί δεῖ τὰ πλείω λέγειν; Ἄλλ' οὕτω πανταχόθεν τῷ Γρηγορᾶ πολύχους ὁ τῆς δυσσεβείας τε καὶ ἀσεβείας στάχυς.

40 Εἰπάτω δὲ νῦν αὖ ἡμῖν οὗτος, ὁ τοσοῦτος τὴν θεορρημοσύ-

ἔλεγε ὅτι οἱ ἡλιακὲς ἀκτῖνες εἶναι σκοτεινές, ἔπειτα ὁμως ἰσχυρίζο-
ταν ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι ἡμεροποιός, θὰ ἦταν καταγέλαστος, ἔτσι καὶ
ὁ Γρηγορᾶς εἶναι σαφῶς καταγέλαστος, λέγοντας βέβαια ὅτι
ὑπάρχει ἄκτιστη θεία φύσις τρισυπόστατη, ἰσχυριζόμενος ὁμως ὅτι
δὲν ἔχει ἄκτιστες τὶς κοινές καὶ φυσικὲς καὶ θεῖες ἐνέργειες. Ἄς
προσέλθῃ μάλιστα τώρα καὶ ὁ θεῖος Δαμασκηνός, ποῦ συμφωνεῖ
μὲ τὰ παραπάνω παρατεθειμένα λόγια τοῦ σεπτοῦ Κυριλλου,
γράφοντας· «ἔργο τῆς θείας φύσεως εἶναι ἡ προαιώνια καὶ αἰδία
γέννησις, ἐνῶ ἔργο τῆς θείας θελήσεως εἶναι ἡ κτίσις»⁸⁵.

39 Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐδῶ ἐφάνηκε διαφορὰ μεταξὺ τῆς θείας φύσε-
ως καὶ τῆς θελήσεως, ὁ Γρηγορᾶς θὰ εἰπῆ κτιστὴ αὐτὴ τῇ θέλησι,
ἐπειδὴ κατ' αὐτὸν πᾶν ὅ,τι διαφέρει ὀπωσδήποτε τῆς θείας φύσεως
εἶναι κτίσμα. Ἄλλ', ἂν αὐτὴ ἡ θέλησις εἶναι κτίσμα, εἶναι ἔργο
ἄλλης θελήσεως, καὶ αὐτὴ πάλι ἄλλης, κι' αὐτὸ προχωρώντας ἐπ'
ἄπειρον παριστάνει τὴν ὑπερβολὴ τῆς ἀνοησίας καὶ δυσσέβειας
τῶν δογμάτων τοῦ Γρηγορᾶ. Ἐπομένως ἄκτιστη εἶναι ἡ θεία θέλη-
σις, τῆς ὁποίας, κατὰ τοὺς θεολόγους, ἔργο εἶναι ἡ κτίσις. Ἄλλὰ ἡ
ἄκτιστη θέλησις, λέγει ὁ Γρηγορᾶς, καὶ γενικὰ κάθε ἄκτιστο δὲν
διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τῆ θεία φύσι, γιὰ νὰ μὴ ὑπάρξῃ πολυθεΐα.
Ἐπομένως κατ' αὐτὸν καὶ ἡ προαιώνια καὶ αἰδία γέννησις κατὰ
τίποτε δὲν διαφέρει οὔτε ἀπὸ τῆ φύσι οὔτε ἀπὸ τῆ θέλησι. Καὶ
ποιὸς θὰ μπορούσε ν' ἀπαριθμήσῃ τὸ πλῆθος τῶν ἀτόπων ποῦ
προέρχονται ἀπ' αὐτό; Διότι, ἂν ἡ γέννησις εἶναι φύσις, καὶ ἡ
ἀγεννησία τότε εἶναι φύσις, διότι εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴ γέννησι,
ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Εὐνόμος. Καὶ ἂν ἡ γέννησις εἶναι θέλησις,
ἔργο δὲ τῆς θείας θελήσεως εἶναι ἡ κτίσις, τί εἶναι τὸ γεννηθέν;
Εἶναι φανερὸ ὅτι εἶναι κτίσμα· καὶ ἐφ' ὅσον ἡ φύσις ἔχει τὸ ἴδιο
ἔργο μὲ τῇ θέλησι, ἐπειδὴ δὲν διαφέρει καθόλου ἀπ' αὐτὴν κατὰ
τὸν Γρηγορᾶ, συνάγεται ὅτι ὀπωσδήποτε ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ
Θεοῦ δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὰ κτίσματα. Ἄλλὰ, ἐφ' ὅσον καὶ
ἡ θέλησις ἔχει τὸ ἴδιο ἔργο μὲ τῇ φύσι, ἐπειδὴ σὲ τίποτε δὲν διαφέ-
ρει κατὰ τὴν ἀποψὶ του, τὰ κτίσματα θὰ εἶναι γεννήματα. Καὶ τί
χρειάζεται νὰ εἰπῶ παραπάνω; Ἄλλὰ ἔτσι εἶναι παντοῦ πολυ-
σχιδῆς γιὰ τὸν Γρηγορᾶ ὁ στόχος τῆς δυσσέβειας καὶ ἀσέβειας.

40 Ἄς μᾶς εἰπῇ ὁμως τώρα πάλι αὐτὸς ὁ τόσο σπουδαῖος στῆ

85. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως, 1, 8, PG 94, 813AB.

νην, ἢ ἀθανασία, ἢ ἀκακία, ἢ ἀτρεψία φυσικῶς πρόσεστι τῷ Θεῷ
 ἢ κατὰ χάριν, ὡς τοῖς εὐμοιροῦσι κτίσμασι; Φυσικῶς πάντως
 Ἐρ' οὖν ταῦτα ἢ τούτων ἕκαστον φύσις τοῦ Θεοῦ ἐστὶ καὶ οὐ δια-
 φέρει ἕτερον ἕτερου καὶ τῆς θείας φύσεως ἕκαστον, ἀλλὰ μόνῃ τῇ
 5 προφορᾷ τῆς λέξεως διαφέρουσι; Ναί, φησὶν ὁ Γρηγορᾶς, εἰ γὰρ
 μὴ τοῦτο, πολλὰ ἔσται τὰ ἄκτιστα καὶ πολυθεῖα περιπεσοῦμεθα.
 Ἀλλὰ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, ὃ καλεῖ Γρηγορᾶ,
 τὰναντία τῆς σῆς θεηγορίας ἡμᾶς διδάσκει, πρὸς τοὺς εὐνομια-
 νούς λέγοντας οὐσίαν εἶναι τὸ ἀγέννητον, αὐτὸς μὴ οὐσίας εἶναι
 10 δια-τεινόμενος καὶ ἐπάγων· «ἢ καὶ τὸ ἀθάνατον καὶ τὸ ἄκακον
 καὶ τὸ ἀναλλοίωτον οὐσία Θεοῦ; ἀλλ' εἰ τοῦτο, πολλαὶ οὐσῖαι
 τοῦ Θεοῦ καὶ οὐ μία». Ὁρᾶτε σαφῶς, ὅτι οὐχὶ Παλαμᾶς ὁ τῆς
 Θεσσαλονίκης ἱερός νῦν πρόεδρος, ἀλλὰ Γρηγορᾶς ὁ τῆς καθ'
 Ἑλληνας τερθρείας θεραπευτής, πολλὰς οὐσίας εἶναι λέγει τοῦ
 15 Θεοῦ καὶ πολλὰ τὰ ἄκτιστα, μηδὲ δυνάμενα εἰς ἓν συνελθεῖν εἰ
 μὴ ἄρα κατὰ σύνθεσιν; Πολλὰς οὖν οὐσίας εἶναι τοῦ Θεοῦ πρε-
 σβεύων καὶ πολλὰς εἶναί φησι θεότητος αὐτός. Εἰ δ' ἄρα μίαν, ἐκ
 πολλῶν οὐσιῶν συντίθησιν αὐτήν, ἐάλω δὲ καὶ τὰ Εὐνομίου πρε-
 σβεύων φανερῶς

41 20 Εἰ γὰρ τὸ ἀθάνατον καὶ τὸ ἄκακον καὶ τὸ ἀτρεπτον οὐσία
 Θεοῦ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ τὸ ἀγέννητον λοιπὸν οὐσία τού-
 του, κατ' αὐτόν, ὃ τῶν Εὐνομίου καὶ Ἀρείου δυσσεβημάτων ἐστὶ
 τὸ κεφάλαιον. Ὁ γὰρ αὐτὸς οὕτω λόγος ἐπὶ τούτων ἀπάντων
 κρατεῖ, κατὰ τοὺς ἀσφαλεῖς θεολόγους. Εἰ δὲ οὐσία τὸ ἀγέννη-
 25 τον, κατὰ τὸν ἀκινδυνιανὸν καὶ βαρλααμίτην καὶ ἀρειανὸν νῦν
 ἀναφανέντα Γρηγορᾶν, καὶ τὸ γεννητὸν οὐκοῦν οὐσία καὶ ὁ τοῦ
 Θεοῦ Μονογενῆς, ἄτε γεννητός - ὃ τῆς Ἀρείου καὶ Γρηγορᾶ μα-
 νίας - ἄλλης οὐσίας παρὰ τὸν Πατέρα. Ἀλλ' εἶποι ἂν ὁ Γρηγο-
 ρᾶς ὅτι αὐτὸς τῇ προφορᾷ μόνῃ τῆς λέξεως διαφέρειν τὰ ἐπὶ
 30 Θεοῦ λεγόμενά φησι, καθάπερ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος. Ἀλλ' ἐντεῦθεν
 καὶ σαβελλιανὸς ἀναφανήσεται ὁ πρότερον ἀρειανὸς δειχθεῖς

85α. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, γὰρ νὰ χαρακτηρίσῃ τις ἀπόψεις τοῦ Γρηγορᾶ, χρησιμοποιοῖ ἐδῶ τὴ λέξι 'θεοορημοσύνη' καὶ παρακάτω τὴ λέξι 'θεηγορία'. ἔτσι τὸν τοποθετεῖ στὴ θέσι τῶν ρητόρων καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ θεολογία.

θεοορημοσύνη⁸⁶, ἡ ἀθανασία, ἡ ἀκακία, ἡ ἀτρεψία φυσικῶς προσυπάρχει στὸν Θεὸ ἢ κατὰ χάριν, ὅπως στὰ τυχερὰ κτίσματα; Φυσικῶς ὅπωςδήποτε. Ἐραγε λοιπὸν αὐτὰ ἢ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι φύσις τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν διαφέρει τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ τὸ καθένα ἀπὸ τῆς θείας φύσις, ἀλλὰ διαφέρουν μόνο κατὰ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως; Ναι, λέγει ὁ Γρηγορᾶς· διότι, ἂν δὲν εἶναι αὐτό, τότε τὰ ἄκτιστα θὰ εἶναι πολλὰ καὶ θὰ περιπέσωμε σὲ πολυθεΐα. Ἄλλὰ ὁ Γρηγόριος, ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας, ὃ καλὸ Γρηγορᾶ, μᾶς διδάσκει τὰ ἀντίθετα τῆς δικῆς σου θεηγορίας, λέγοντας πρὸς τοὺς Εὐνομιανούς, οἱ ὅποιοι λέγουν ὅτι τὸ ἀγέννητο εἶναι οὐσία, ὅτι δὲν εἶναι οὐσία καὶ προσθέτοντας· «ἢ μήπως καὶ τὸ ἀθάνατο καὶ τὸ ἀκακο καὶ τὸ ἀναλλοίωτο εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ; ἀλλ' ἂν συμβαίνη αὐτό, τότε ὑπάρχουν πολλές οὐσίες τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι μία»⁸⁶. Βλέπετε σαφῶς ὅτι δὲν εἶναι ὁ Παλαμᾶς, ὁ πρόεδρος τώρα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ὁ Γρηγορᾶς ὁ ὑπηρέτης τῶν ρητορικῶν τεχνασμάτων τῶν Ἑλλήνων, πού λέγει ὅτι ὑπάρχουν πολλές οὐσίες τοῦ Θεοῦ καὶ πολλὰ εἶναι τὰ ἄκτιστα, πού δὲν μποροῦν νὰ συναχθοῦν σ' ἓνα παρὰ μόνο κατὰ σύνθεσι; Ἄφου λοιπὸν δέχεται ὅτι ὑπάρχουν πολλές οὐσίες τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρίζεται ὁ ἴδιος καὶ ὅτι ὑπάρχουν πολλές θεότητες. Ἐάν ὅμως δέχεται μία, τότε τὴν συνθέτει ἀπὸ πολλές οὐσίες, καὶ συλλαμβάνεται νὰ δέχεται φανερὰ τὰ δόγματα τοῦ Εὐνομίου.

- 41 Ἐάν λοιπὸν τὸ ἀθάνατο καὶ τὸ ἀκακο καὶ τὸ ἀτρεπτο εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, τότε καὶ τὸ ἀγέννητο εἶναι οὐσία τοῦ κατ' αὐτόν, πρᾶγμα πού εἶναι τὸ κορυφωμα τῶν δυσσεβημάτων τοῦ Εὐνομίου καὶ τοῦ Ἀρείου. Διότι γιὰ ὅλα αὐτὰ ἰσχύει ὁ ἴδιος λόγος κατὰ τοὺς ἀλάθευτους θεολόγους. Καὶ ἂν οὐσία εἶναι τὸ ἀγέννητο κατὰ τὸν ἀκινδυνανὸ καὶ βαρλααμίτη καὶ ἀρειανὸ πού ἐμφανίσθηκε τώρα Γρηγορᾶ, τότε καὶ τὸ γεννητὸ εἶναι οὐσία καὶ ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ, ὡς γεννητὸς - ὅποια μανία τοῦ Ἀρείου καὶ τοῦ Γρηγορᾶ - ἀπὸ ἄλλη οὐσία ἐκτὸς τοῦ Πατρός. Θὰ εἰπῆ ὅμως ὁ Γρηγορᾶς, ὅτι αὐτὸς ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ λεγόμενα γιὰ τὸν Θεὸ διαφέρουν μόνο ὡς πρὸς τὴν προφορὰ τῆς λέξεως, ὅπως καὶ ὁ Ἀκίνδυνος; Ἐτσι ὅμως θὰ φανῆ καὶ σαβελλιανὸς αὐτὸς πού πρω-

86. Λόγος 29, 10, Barbel, 144-145, PG 36, 88B.

Τοῦτο γάρ ἐστι πάλιν τῶν Σαβελλίου δυσσεβῶν φρονημάτων τὸ κεφάλαιον, ὅτι τὸ ἀγέννητον τοῦ γεννητοῦ τῇ προφορᾷ μόνῃ τῆς λέξεως διενήνοχεν, ὡς ἄορ, σπάθη, φάσγανον· ἐν γὰρ πάντῃ τὸ ὑπὸ τούτων σημαινόμενον καὶ τῇ προφορᾷ μόνῃ τῆς λέξεως διενήνοχεν ἀλλήλων.

42 Τοιοῦτος μὲν οὖν καὶ τοιούτοις ἐναρίθμιος, ὡς ὁμόλογος αὐτοῖς, ὁ κενὸς οὗτος ἀναπέφηνε θεολόγος Ὁ δὲ μὴτ' οὐσίαν εἶναι λέγων τὰ περὶ τὸν Θεόν, ἐξ αἰδίου ὄντα, μήτε τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως μόνῃ διαφέρειν, ἀλλὰ καὶ τῷ δηλουμένῳ παρ' ἐκά-
10 στης λέξεως τοῖς ἀγίοις ὁμολόγως τὰς ἐκ διαμέτρου πονηρὰς αἰρέσεις καταργῶν, ἐν τῇ μεσότητι τῆς εὐσεθείας ἔστηκε. Καθάπερ δὲ ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου, ὁ λέγων μόνῃ τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως διαφέρειν ταῦτα τὰ ὀνόματα, τὰς θείας ὑποστάσεις εἰς μίαν συναλείφει, μᾶλλον δὲ εἰς μηδεμίαν συνελά-
15 νει, ἀναιρῶν καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ λέγων, ὡς ὁ Γρηγορᾶς, τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως μόνῃ διαφέρειν τῆς φύσεως τὰ φυσικὰ ἐπὶ Θεοῦ, ἀναιρεῖ τὴν τε θείαν φύσιν καὶ τὰ φυσικὰ. Πῶς γὰρ ἂν εἴη φύσις φυσικὰ μὴ ἔχουσα, πῶς δ' ἂν ἔχοι, εἰ μὴ κατὰ τι διενηνόχασιν αὐτῆς; Εἰ γὰρ
20 τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως μόνῃ διενηνόχασιν, ἔχει μὲν ἢ φύσις ὀνόματα διάφορα, ἀλλ' οὐ φυσικὰ· οὐδὲν γὰρ ὄνομά ποτε ὑπάρχει φυσικόν. Νῦν οὖν ἄθεος πάλιν ὁ Γρηγορᾶς οὗτος ἀναφαίνεται, μόνῃ τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως λέγων διαφέρειν τὴν φύσιν τῶν φυσικῶν ἐπὶ Θεοῦ· ἀναιρεῖ γὰρ δι' ἀλλήλων καὶ τὰ φυσικὰ καὶ
25 τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Ὡς γὰρ ἄνθρωπος ἀνθρώπου οὐδέποτ' ἂν σὺν κῶ ρηθεῖῃ αὐτὸς αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲ ἀνθρωπικὸν αὐτό τι ἑαυτοῦ, εἰ μὴ ἄρα κατὰ τινα σχέσιν διαφέρει, οὕτως οὐδὲ φύσις φυσικῇ ποτ' ἂν ρηθεῖῃ αὐτὴ ἑαυτῆς. Κἄν τις εἴποι φυσικὸν εἶναί τι πρὸς ἕτερόν τι τὸ τοῦτο κεκτημένον, ἐξ ἀνάγκης ποιεῖται τὴν ἀ-
30 ναφοράν, οὐ μὴν ἐξ ἀνάγκης καὶ κεχωρισμένον τούτου. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς, μηδὲν διαφέρειν λέγων τὰ φυσικὰ τῆς φύσεως ἐπὶ Θεοῦ, φύσιν ἔχειν λέγει τὸν Θεὸν χωρὶς φυσικῶν καὶ φυσικὰ χωρὶς φύσεως, ὁ καὶ προῖων πειρᾶται πείθειν καὶ διὰ μαρτυριῶν δει-

τύτερα ἐδείχθηκε ἀρειανός. Διότι αὐτὸ εἶναι πάλι τὸ κορύφωμα τῶν δυσσεβῶν φρονημάτων τοῦ Σαβελλίου, ὅτι τὸ ἀγέννητο διαφέρει τοῦ γεννητοῦ μόνο ὡς πρὸς τὴν προφορὰ τῆς λέξεως, ὅπως οἱ λέξεις ἄορ, σπάθη, μάχαιρα· διότι ἓνα μόνο εἶναι τὸ σημαινόμενο ἀπὸ αὐτὰ καὶ διαφέρουν μεταξύ τους ὡς πρὸς τὴν ἐκφορὰ μόνη τῆς λέξεως.

42 Τέτοιος λοιπὸν καὶ συναριθμημένος μὲ τέτοιους, ὡς ὁμολογός τους, ἔχει ἀναφανεῖ ὁ κενὸς τοῦτος θεολόγος. Ἐκεῖνος ὅμως ποὺ λέγει ὅτι τὰ περὶ τὸν Θεὸ ἀϊδίως ὄντα οὔτε οὐσία εἶναι οὔτε κατὰ μόνη τὴν προφορὰ τῆς λέξεως διαφέρουν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ δηλούμενο τῆς κάθε λέξεως σύμφωνα μὲ τοὺς ἀγίους καταργεῖ τις ἀντίθετες πονηρὲς αἱρέσεις, στέκεται στὴ μέση τῆς ὀρθοδοξίας. Καὶ ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐκεῖνος ποὺ λέγει ὅτι αὐτὰ τὰ ὀνόματα διαφέρουν μόνο στὴν προφορὰ τῆς λέξεως, συνδέει σὲ μὰ τις θεῖες ὑποστάσεις, ἢ μᾶλλον τις συγκεντρώνει σὲ καμμία, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἐκεῖνος ποὺ λέγει, ὅπως ὁ Γρηγορᾶς, ὅτι στὴν προφορὰ τῆς λέξεως μόνο διαφέρουν στὸν Θεὸ τὰ φυσικὰ τῆς φύσεως, ἀναιρεῖ καὶ τὴ θεία φύσι καὶ τὰ φυσικὰ. Διότι πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρχη φύσις ποὺ δὲν ἔχει τὰ φυσικὰ, καὶ πῶς μπορεῖ νὰ ἔχη, ἂν δὲν διαφέρουν ἀπ' αὐτὴ σὲ κάτι; Διότι, ἂν διαφέρουν μόνο ὡς πρὸς τὴν προφορὰ τῆς λέξεως, ἔχει βέβαια ἢ φύσις ὀνόματα διάφορα, ἀλλ' ὄχι φυσικὰ· διότι ποτὲ δὲν ὑπάρχει ὄνομα φυσικό. Τώρα λοιπὸν πάλι ὁ Γρηγορᾶς αὐτὸς παρουσιάζεται ἄθεος, ἀφοῦ λέγει ὅτι στὸν Θεὸ ἢ φύσις διαφέρει ἀπὸ τὰ φυσικὰ μόνο ὡς πρὸς τὴν προφορὰ τῆς λέξεως· διότι ἀναιρεῖ τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο τὰ φυσικὰ καὶ τὴ φύσι τοῦ Θεοῦ. Ὅπως δηλαδὴ ἄνθρωπος ἀνθρώπου ποτὲ λογικῶς δὲν θὰ λεχθῆ αὐτὸς ἑαυτοῦ, ἀλλὰ οὔτε κάποιο ἀνθρωπικὸ θὰ λεχθῆ αὐτὸ ἑαυτοῦ, ἐκτὸς ἂν διαφέρῃ κατὰ κάποια σχέσι, ἔτσι οὔτε φύσις φυσικὴ δὲν θὰ λεχθῆ ποτὲ αὐτὴ ἑαυτῆς. Καὶ ἂν κάποιος εἶπῃ ὅτι φυσικὸ εἶναι κάτι πρὸς ἓνα ἄλλο ποὺ κατέχει αὐτό, κατ' ἀνάγκη κάμνει τὴν ἀναφορὰ, ἀλλὰ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη καὶ χωρισμένο ἀπὸ αὐτό. Ὁ Γρηγορᾶς ὅμως, λέγοντας ὅτι δὲν διαφέρουν καθόλου στὸν Θεὸ τῆς φύσεως τὰ φυσικὰ, λέγει ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει φύσι χωρὶς φυσικὰ καὶ φυσικὰ χωρὶς φύσι, πρᾶγμα ποὺ προχωρώντας προσπαθεῖ νὰ πείσῃ καὶ μὲ

κνύειν, «ἃ μὴ ἐώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ».

43

Καταμάθοι δ' ἂν τις τὸ καταγέλαστον τῆς αὐτοῦ σοφίας ταύτης, εἰ τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων τὰ κατὰ τὴν προφορὰν τῆς λέξεως μόνην ἀληθῶς διαφέροντα προθείς, εἶτα θατέρον ἀφαιροίη θάτερον οὐσία γὰρ καὶ φύσις ἐν καὶ ἀδιάφορον ἐπὶ Θεοῦ, μόνη τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως διαφέροντα. Λεγέτω τοίνυν ὁ Γρηγορᾶς οὗτος ὁ πολὺς, ὅτι ὁ Θεὸς φύσιν ἔχει χωρὶς οὐσίας καὶ οὐσίαν ἔχει χωρὶς φύσεως, τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ πάλιν ἀναιρῶν, 10 ὃ τίθησιν αὐτός, οὐδὲν ἄλλο λέγων, ἢ ὅτι ὁ Θεὸς οὐκ ἔστιν ὁ Θεός «Εἶπεν οὖν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι Θεός», κατὰ τὸν ψαλμωδὸν προφήτην. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς οὗτος πόσον ἀφρονέστερος ἐκείνου, ὃς οὐχ ἀπλῶς εἶπεν ὅτι οὐκ ἔστι Θεός, ἀλλ' ὅτι ὁ Θεὸς οὐκ ἔστιν ὁ Θεός! Καὶ ὁ μὲν εἶπε μὲν, ἀλλ' ἐν καρδίᾳ εἶπεν 15 οὗτος δὲ παρησιάζεται τὴν ἀσέβειαν καὶ οὐ λέγει μόνον, ἀλλὰ καὶ κατασκευάζειν διὰ πολλῶν πειρᾶται, καὶ οὐ γλώττη μόνον, ἀλλὰ καὶ συγγράμμασι μακροῖς. Ἄρ' οὖν οὐκ ἀφρόνων ἀφρονέστατος καὶ ἀθέων ἀθεώτατός ἐστιν οὗτος; Ἡμεῖς δ' ἐπὶ τὰ ἐξῆς ἴωμεν, τοὺς αὐτοῦ παρακεκινδυνευμένους ὡς ἐνὶ διὰ βραχέων 20 ἀνετάζοντες λόγους καὶ τὸ σιῆνος τῶν αἰρέσεων αἷς ἐκ τούτων περιστοιχίζεται τελεώτερον ὑπ' ὄψιν ἄγοντες.

μαρτυρίες ν' ἀποδείξῃ, «ὑπηρεχόμενος σὲ ἀόρατα πράγματα καὶ χωρὶς λόγο ἀλαζονευόμενος μὲ τὸν σαρκικὸ νοῦ του»⁸⁷.

43 Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀντιληφθῆ τὸ καταγέλαστο τῆς σοφίας του αὐτῆς, ἂν, προβάλλοντας ἀπὸ αὐτὰ πού λέγονται γιὰ τὸν Θεὸ τὰ διαφέροντα μόνο ὡς πρὸς τὴν προφορὰ τῆς λέξεως, ἔπειτα ἀφαιρῆ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο· διότι οὐσία καὶ φύσις στὸν Θεὸ εἶναι ἓνα καὶ ἀδιάφορο, διαφέροντα μόνο ὡς πρὸς τὴν προφορὰ τῆς λέξεως. Ἐξ λέγει λοιπὸν ὁ πολὺς τοῦτος Γρηγορᾶς, ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει φύσι χωρὶς οὐσία καὶ οὐσία χωρὶς φύσι, ἀναιρώντας τὸ ἴδιο μὲ τὸ ἴδιο πάλι, τὸ ὁποῖο αὐτὸς θέτει, λέγοντας τίποτε ἄλλο, παρὰ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὁ Θεός. «Εἶπε λοιπὸν ὁ ἄφρων μέσα στὴν καρδιά του, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός»⁸⁸, κατὰ τὸν ψαλμωδὸ Προφήτη. Ὁ Γρηγορᾶς ὅμως τοῦτος, πόσο ἀφρονέστερος εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ὄχι ἀπλῶς εἶπε ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀλλ' ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι Θεός! Ἐκεῖνος εἶπε βέβαια, ἀλλὰ τὸ εἶπε μέσα στὴν καρδιά του· ἐνῶ αὐτὸς διαδηλώνει φανερὰ τὴν ἀσέβεια καὶ δὲν λέγει μόνο, ἀλλὰ καὶ προσπαθεῖ μὲ πολλοὺς τρόπους νὰ τὴν κατασκευάσῃ, καὶ ὄχι μόνο μὲ τὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐκτενῆ συγγράμματα. Ἐραγε λοιπὸν δὲν εἶναι αὐτὸς πιὸ ἄφρων ἀπὸ τοὺς ἄφρονες καὶ πιὸ ἄθεος ἀπὸ τοὺς ἄθεους; Ἐμεῖς ὅμως ἄς προσχωρήσωμε στὴ συνέχεια, ἐξετάζοντας κατὰ τὸ δυνατόν σύντομα τοὺς ἐπικίνδυνους λόγους του καὶ φέροντας ὑπ' ὄψι τελειότερα τὸ πλῆθος τῶν αἱρέσεων πού τὸν περιστοιχίζουν.

87. Κολ 2, 18.

88. Ψαλμ 13, 1 καὶ 52, 1.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΨΕΥΔΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΟΜΟΥ ΚΑΙ ΔΥΣΣΕΒΕΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1

Ἐξ ὀνύχων φασὶ τὸν λέοντα καὶ ἐκ τοῦ κρασπέδου τὸ ὕφασμα· τὸ μὲν ἐξ ὁμοιότητος, τὸν δὲ ἐκ τῆς πρὸς τὸ μέρος ἀναλογίας ἐπιγινώσκοντες. Τοῦτον τοίνυν τὸν τρόπον καὶ ἡ σὴ σοφία καταμαθεῖν ἰσχυρισσαμένη τὸ τοῦ Γρηγορᾶ φίλερι καὶ φιλολοίδορον ἦθος καὶ τὴν ἐν τοῖς θείοις δόγμασι δυσσεβῆ καὶ κατεφθαρμένην διάνοιαν ἐκ τοῦ πρώτου πρὸς αὐτὸν ἀντιθετικοῦ λόγου, ποθεῖν ἐπεὶ φῆς καὶ κατὰ μέρος ἐφεξῆς διὰ πάντων ἐξεληλεγμένην κατιδεῖν τὴν αὐτοῦ κατὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν συνηγῶρων τῆς εὐσεβείας ἐξενηνεγμένην γραφήν, ἣ Διαλέξεως διή-
10 γησις ἐπιγέγραπται, σὴν χάριν καὶ τοῦτο πράττομεν· ἐπεξιόντες μὲν ἐφεξῆς σχεδὸν πάντα, δι' ὀλίγων μέντοι κατὰ τὸ ἐγχωροῦν, σχολίων δίκην, τοὺς ἐλέγχους ἐπάγοντες, ὡς μὴ πρὸς πολὺ μῆκος ἐκταθῆναι τὸν λόγον, ἐπεὶ κὰν τοῖς Πρὸς Ἀκίνδυνον ἀντιρρητικοῖς καὶ τὰ τούτου συνεξεληλέκται διαρκέστερον.

2. 15

Εὐδ' ἴσθι, φιλομαθέστατε φίλων, ὅτι καθάπερ θυθοῦ καὶ πελάγους ὅσον ἂν ἀντλήσης, οὐκ ἐλαττώσεις τὸ πλήθος, οὕτω καὶ τῶν ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Γρηγορᾶ τούτῳ πρὸς Θεὸν βλασφημιῶν, κὰν πολλὰς ἐκφήνη τις, τοῦ πλήθους οὐκ ἂν ἐφίκοιτο. Ἴδοι δ' ἂν τις καὶ τὰ ψεύδη καὶ τὰς διαβολὰς καὶ τὰς λοιδορίας
20 πελαγῶν μεγάλων κόλπους μιμούμενα. Ἐπεὶ δὲ κἀνταῦθα τῆς ποιότητος μᾶλλον ἢ τοῦ πλήθους ἢ ζήτησις ἀρκέσει τοῖς ἐντευξομένοις καὶ ἡ διὰ μετρίων σχολίων ἔκφανσις. Τὴν μὲν οὖν πρὸ τῶν δογμάτων ἐν τῇ τοῦ Γρηγορᾶ διηγῆσει ταύτῃ τοῦ ψεύδους

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΨΕΥΔΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΔΥΣΣΕΒΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1 Ἀπὸ τὰ νύχια, λέγουν, ἀναγνωρίζεται τὸ λεοντάρι καὶ ἀπὸ τὴν ἄκρη τὸ ὕφασμα· τὸ δεύτερο ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὴν ἀναλογία πρὸς τὸ μέρος. Μὲ αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπο καὶ ἡ δική σου σοφία, ἰσχυριζόμενη ὅτι ἀντιλήφθηκε τὸ ἐριστικὸ καὶ περιπαικτικὸ ἦθος τοῦ Γρηγορᾶ, καθὼς καὶ τὴν δυσσεβῆ καὶ διεφθαρμένη σκέψι στὰ θεῖα δόγματα, ἀπὸ τὸν πρῶτο ἀντιρρητικὸ πρὸς αὐτὸν λόγο, ἐπειδὴ λέγεις ὅτι ποθεῖς νὰ ἴδῃς στὸ ἐξῆς νὰ ἀνασκευάζεται σὲ ὅλα του τὰ σημεῖα τὸ δημοσιευμένο κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῶν συνηγῶρων τῆς ὀρθοδοξίας σύγγραμμά του, τὸ ὁποῖο ἐπιγράφεται *Διήγησις Διαλέξεως*, τὸ κάμνομε καὶ αὐτὸ πρὸς χάριν σου. Στὴ συνέχεια ἐπεξερχόμαστε σχεδὸν τὰ πάντα, κάμνοντες ὅμως τοὺς ἐλέγχους μὲ λίγα λόγια, σὰν μὲ σχόλια, γιὰ νὰ μὴ ἐπεκταθῆ ὁ λόγος σὲ πολὺ μῆκος, ἐφ' ὅσον οἱ ἀπόψεις του ἔχουν συνεξελεγχθῆ λεπτομερέστερα καὶ στοὺς Ἀντιρρητικούς πρὸς Ἀκίνδυνο.

2 Γνώριζε λοιπὸν καλά, φιλομαθέστατε φίλε, ὅτι ὅπως στὸ θυθὸ καὶ τὸ πέλαγος, ὅσο νερὸ κι' ἂν ἀντλήσης, δὲν θὰ ἐλαττώσης τὸ πλῆθος του, ἔτσι καὶ ἀπὸ τὶς βλασφημίες πρὸς τὸν Θεὸ πού ὑπάρχουν στὸ σύγγραμμα αὐτὸ τοῦ Γρηγορᾶ, καὶ πολλὲς νὰ φανερώση κανεῖς, δὲν θὰ ἔφθανε σ' ὅλο τὸ πλῆθος τους. Θὰ μπορούσε δὲ νὰ ἴδῃ κανεῖς καὶ τὰ ψεύδη καὶ τὶς διαβολὲς καὶ τὶς λοιδορίες του νὰ μμοῦνται τοὺς κόλπους μεγάλων πελαγῶν. Ἐπειδὴ ὅμως κι' ἐδῶ προέχει τῆς ποιότητος μᾶλλον παρὰ τοῦ πλῆθους ἡ ἀναζήτησις, θὰ ἀρκέση στοὺς ἀναγνώστες καὶ ἡ διὰ μετρίων σχολίων παρουσίασις. Τὴν πολύχυτη πηγὴ τοῦ ψεύδους πού ἄφησε ὁ Γρηγορᾶς

πολύχυτον πηγὴν, ἣν οὗτος ἐναφῆκε τοῖς γραμμασι, παρήμι τὸ νῦν εἶναι καὶ τᾶλλα τῶν μὴ καλῶς μηδ' εὐσεβῶς εἰρημένων· ἄρχομαι δὲ ἐντεῦθεν τὴν ἀρχὴν τῆς διαλέξεως.

3

Ἐγκληθεὶς ὁ Γρηγορᾶς κατὰ πρόσωπον, ὡς τὰ τοῦ Βαρ-
5 λαᾶμι φρονῶν, τότε μὲν οὐδὲ γρύξειν εἶχεν, ἀλλὰ τὴν αἰσχύνην
φέρειν οὐχ οἷός τε ὢν καὶ διαφυγὴν τινα μηχανώμενος ταῖς πα-
λαμναιοτάταις ἐκεῖνον ὑπέβαλεν ἀραις, ὥσπερ ἂν εἰ μὴ περὶ
φρονήματος ἀλλὰ περὶ ὀνόματος ὁ λόγος ἦν. Νῦν δὲ συναγαγὼν
ἑαυτὸν καὶ γραφῇ τοὺς λόγους παραδιδούς, εἰπεῖν φησι τηνι-
10 καῦτα δεικνύειν ἡμᾶς ἐπικεχειρηκέναι «τὰ ζῶντα ἐκ τῶν νε-
κρῶν», ἐπειδήπερ ὁ Βαρλαᾶμι τὸ ζῆν ἐξεμέτρησε, παραπλήσιόν
τι ποιῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀπελεγχθεὶς νῦν ὡς τὰ Ἀρείου φρονῶν,
εἶτα διαδιδράσκειν νομίζοι τὴν δίκην φάσκων τὰ ζῶντα δειχθῆ-
ναι ἐκ τῶν νεκρῶν, ὃ καὶ Γρηγορᾶς φησιν οὗτος, ἄλλος Βαρλα-
15 ᾶμι ἀναφανείς, ἀγνοῶν ὡς ἐκ τῶν κατὰ ψυχὴν νεκρῶν ἐκείνων
καὶ αὐτὸς ὑπάρχων ἀποδέδεικται, εἰς τῶν Βαρλααμιτῶν ἀναδει-
χθείς. Μετὰ τοῦτο προτίθησι τὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡμέτερον
δῆθεν δόγμα (Ἐκκλησίαν δὲ ὅταν εἴπω καὶ τὴν τῶν ἐξ ἀνθρώ-
πων γεγονότων θεοφόρων ὁμήγουριν συμπεριβάλλω)· προτίθησιν
20 μὲν οὖν ἐνταῦθα τοῦτο, παρ' ἑαυτοῦ δὲ προστίθησιν ἀναμιξὺ οὐκ
ὀλίγας οὐδὲ τὰς τυχούσας συκοφαντίας, ὃ καὶ διὰ πάσης
ποιεῖται ταυτησί τῆς γραφῆς, οὐδὲν τῶν ἡμετέρων προτιθείς
ἀδιάστροφον, ἐν δὲ τοῖς πλείστοις οὐ τὴν διάνοιαν μόνον δια-
στρέφων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ρήματα παραχαράπτων. Ὁ δὲ μινυὺς
25 τοῖς ἐδωδίμοις τὰ δηλητήρια, αὐτὸς ἐστὶν αἷτιος τοῦ θανασίμου
τῶν ἐδωδίμων. Ὁ γοῦν Γρηγορᾶς ᾧδε συντιθείς τῇ ἀληθείᾳ τὸ
ψεῦδος καὶ τοῖς εὐσεβέσι λόγοις καὶ δόγμασι τὰς οἰκείας δυσ-
σεβεῖς καὶ φωνὰς καὶ διανοίας, τὰ πάσης πονηρίας παντάπασι
ἀπηλλαγμένα τοῖς μὴ ἐφιστάσι πονηρὰ παρασκευάζει φαίνε-
30 σθαι, καίτοι μηδὲ κατὰ τὰς συκοφαντίας ἑαυτῷ ἀκόλουθος
ὑπάρχων. Τοῦ γὰρ Παλαμᾶ τὴν Βαρλαᾶμι καὶ Γρηγορᾶ πολυ-
θεϊαν ἀνατρέποντος τῶν διχοτομούντων ἀφρόνως τὸν Θεὸν καὶ
εἰς κτιστὴν καὶ ἄκτιστον τὴν ἐν οὐσίᾳ καὶ ἐνέργειᾳ μίαν θεότητα
τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατατεμνόν-

στά γράμματα τῆς διηγήσεώς του αὐτῆς, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξέτασι τῶν δογμάτων, τὴν παρέρχομαι πρὸς τὸ παρὸν, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα ποὺ δὲν ἐλέχθησαν καλῶς καὶ εὐσεβῶς. Ἀρχίζω λοιπὸν τώρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς συζητήσεως.

- 3 Ἄφοῦ κατηγορήθηκε κατὰ πρόσωπο ὁ Γρηγορᾶς ὅτι ἀποδέχεται τὶς δοξασίαις τοῦ Βαρλαάμ, τότε δὲν μπόρεσε οὔτε γρῦ νὰ βγάλῃ, ἀλλὰ μὴ μπορώντας νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἐντροπὴ καὶ μηχανευόμενος νὰ εὔρη κάποια διαφυγὴ ὑπέβαλε τὸν Βαρλαάμ στὶς χειρότερες κατάρεις, σὰν νὰ μὴ ἐπρόκειτο γιὰ φρόνημα ἀλλὰ γιὰ ὄνομα. Τώρα ὅμως, ἀφοῦ συνῆλθε καὶ παρέδωσε τοὺς λόγους σὲ γραφὴ, ἰσχυρίζεται ὅτι εἶπε πῶς ἡμεῖς ἐπιχειρούσαμε νὰ δείξωμε «τὰ ζῶντα ἐκ τῶν νεκρῶν»¹, ἐπειδὴ ὁ Βαρλαάμ ἐπέθανε, κάμνοντας κάτι παρόμοιο μ' ἐκεῖνον ποὺ, ἐπικρινόμενος τώρα ὅτι ἔχει τὰ φρονήματα τοῦ Ἀρείου, νομίζει ὅτι ξεφεύγει τὴν καταδίκη λέγοντας ὅτι τὰ ζῶντα ἐδείχθησαν ἀπὸ νεκρά· αὐτὸ λέγει τώρα καὶ ὁ Γρηγορᾶς, ἀναφανείς σὰν ἄλλος Βαρλαάμ, ἀγνοώντας ὅτι ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸς ἓνας ἀπὸ ἐκείνους τοὺς κατὰ τὴν ψυχὴ νεκροὺς ἐκείνους, ἀφοῦ ἀναδείχθηκε σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς Βαρλααμίτες. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ παραθέτει τὸ δόγμα δῆθεν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡμῶν (λέγοντας δὲ Ἐκκλησία συμπεριλαμβάνω καὶ τὴν ὁμήγουρι τῶν θεοφόρων ποὺ ἔφυγαν ἀπὸ τὴν ἐγκόσμη ζωὴ)²· τὸ προθέτει λοιπὸν ἐδῶ, ἀλλὰ προσθέτει ἀφ' ἑαυτοῦ ὄχι λίγες οὔτε τυχαῖες συκοφαντίαι, πρᾶγμα ποὺ κάμει σὲ ὀλόκληρο τοῦτο τὸ σύγγραμμα, ἀφοῦ δὲν παραθέτει τίποτε ἀπὸ τὰ δικά μας ἀδιάστροφο, στά περισσότερα μάλιστα δὲν διαστρέφει μόνο τὸ νόημα, ἀλλὰ παραχαράττει καὶ τὰ ἴδια τὰ λόγια. Καὶ ὅμως, ὅποιος ἀνακατεύει στά τρόφιμα τὰ δηλητήρια, αὐτὸς εἶναι αἴτιος γιὰ τὸ θανατηφόρο ἀποτέλεσμα τῶν τροφίμων. Ὁ Γρηγορᾶς λοιπὸν, συνθέτοντας μὲ τὴν ἀλήθεια τὸ ψεῦδος καὶ μὲ τὰ εὐσεβῆ λόγια καὶ δόγματα τὶς δυσσεβεῖς του φωνῆς καὶ ἔννοιαι, καταφέρει νὰ φαίνωνται πονηρὰ στοὺς ἀπρόσεκτους τὰ ἀπαλλαγμένα ἀπὸ κάθε πονηρία, ἂν καὶ δὲν εἶναι συνεπῆς πρὸς τὸν ἑαυτὸν του οὔτε κατὰ τὶς συκοφαντίαι. Διότι, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς ἀνατρέπει τὴν πολυθειᾶ τοῦ Βαρλαάμ καὶ τοῦ Γρηγορᾶ, ποὺ διχοτομοῦν μὲ ἀφροσύνη τὸν Θεὸ καὶ κατατέμνουν σὲ κτιστὴ καὶ ἄκτιστη τὴν μία ὡς πρὸς τὴν οὐσία καὶ ἐνέργεια θεο-

2. Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 4, PG 149, 240CD.

των καὶ τὴν μὲν ἄφραστον καὶ ὑπερώνυμον παντάπασιν οὐσίαν
 μόνην ἄκτιστον λεγόντων, τὴν δὲ θεατικὴν δύναμιν τοῦ πάντα
 εἰδότος πρὶν γενέσεως, ἧς κατὰ τοὺς θεολόγους θεότης ἢ προση-
 γορία, κτιστὴν θεότητα καλούντων, ὁ Γρηγορᾶς τὸν Παλαμᾶν
 5 φησι κηρύττειν πολυθεΐαν. Καὶ τοῦ Παλαμᾶ λέγοντος διαφέρειν
 κατὰ τὸ ἄφραστον τὴν ὑπερώνυμον παντάπασιν οὐσίαν τῆς θε-
 ωνυμουμένης ἐνεργείας, ὁ Γρηγορᾶς περὶ ὑφειμένου καὶ ὑπερ-
 κειμένου τὸν λόγον ποιεῖται, ὥσπερ ἂν εἰ μὴ αὐτὸς ἦν ὁ φανερώς
 καὶ ἀληθῶς ὑφειμένην καὶ ὑπερκειμένην εἶναι κηρύττων τοῦ Θε-
 10 οῦ θεότητα, τὴν μὲν λέγων ἄκτιστον τὴν δὲ κτιστὴν. Πῶς γὰρ οὐκ
 ἂν ὑφειμένον εἶη πάντη τε καὶ πάντως τοῦ ἀκτίστου τὸ κτιστόν;

4 Ἀλλὰ καὶ ἐνεργῆ καὶ ἀνούσιον, ὡς ἀνύπαρκτον, γράφει
 λέγειν ἡμᾶς τὴν θείαν ἐνέργειαν, ὅπερ ἐνὶ καὶ ὄψουν συμβῆναι
 τῶν ἀδυνάτων ἐστίν. Εἶτα καὶ «κινουμένην» αὐτὴν ὑπὸ τῆς
 15 οὐσίας οὕτως ἐνεργεῖν, «καθάπερ ὅποια τῶν ὀργάνων κινεῖ κι-
 νούμενα», τῶν μὲν γεγραμμένων τὸν νοῦν διαστρέφων, τὰ δὲ μὴ
 γεγραμμένα καὶ συνάγων καὶ γράφων παρ' ἑαυτοῦ, κἂν μὴ ἀκο-
 λούθως ἔχη πρὸς τὰ ἡμέτερα. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι οὐδὲν τῶν
 ὀργάνων ἀνούσιον; Οὐκοῦν ἀσύστατος ἢ συκοφαντία. Εἰ μὲν
 20 γὰρ ὄργανόν φαμεν τὴν ἐνέργειαν, οὐκ ἀνύπαρκτον αὐτὴν
 φαμεν εἰ δ' ἀνούσιον, οὐκ ὄργανον. Τὸ δ' ἔτι τὸν συκοφάντην αἰ-
 σχύνον κατὰ κράτος, ὅτι μὴδ' ἕτερον τούτων, ὡς αὐτὸς ἐκδέχεται
 τιθέντων ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἐνεργείας, αὐτὸς καὶ ταῦθ' ὡς ἡμέτερα
 παρ' ἑαυτοῦ προτίθησι συνάγων δῆθεν. Φαίη δ' ἂν καὶ Σαβέλ-
 25 λιος ὑπὸ τῶν τοῦ Γρηγορᾶ λόγων δικαιούμενος καὶ διὰ τῆς εἰς ἄ-
 ταπτον ἀπαγωγῆς τὰ οἰκεῖα συνιστᾶν ἐπιχειρῶν, κἂν ταῖς θείαις
 ὑποστάσεσιν ἐξ ἀνάγκης τό τε μείζον καὶ τὸ ἔλαττον κακῶς συν-
 ἀγεσθαι, καὶ τὸ ὄργανον, μᾶλλον δὲ τὰ ὄργανα, καὶ ᾧ κινουῦνται.

5 Ἀλλὰ καὶ προφάσει τῆς διαφορᾶς, «ὡς γένος εἰς εἶδη
 30 διάφορα», τὰς ἐνεργείας φησὶ διαιρεῖν τὸν Παλαμᾶν, ὥσπερ ἂν
 εἰ μὴδὲν ἦν ἕτερον διαιρέσεως εἶδος. Τοῦτο δὲ καὶ τῇ κατὰ τὰς
 θείας ὑποστάσεις διακρίσει καὶ διαφορᾶ λυμαίνεται. Ἔσται γὰρ
 κακεῖ λοιπόν, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, διάκρισις ἀπὸ γένους εἰς εἶδη,

3. Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 4, PG 149, 240C.

4. Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 4, PG 149, 240D-241B.

τητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πού λέγουν ἄκτιστη μόνο τὴν ἄφραστη καὶ ὑπερώνυμη ἐντελῶς οὐσία, ἐνῶ τὴν θεατικὴ δύναμι τοῦ γνωρίζοντος τὰ πάντα πρὸ τῆς γενέσεώς τους, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς θεολόγους πατέρες ἔχει τὴν προσηγορίαν τῆς θεότητος, ὀνομάζουν κτιστὴ θεότητα, ὁ Γρηγορᾶς ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Παλαμᾶς κηρύττει πολυθεΐα. Καὶ ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς λέγει ὅτι ἡ πλήρως ὑπερώνυμη οὐσία διαφέρει ὡς πρὸς τὸ ἄφραστο ἀπὸ τὴν θεωνυμώμενη ἐνέργεια, ὁ Γρηγορᾶς κάμει λόγο γιὰ ὑφειμένο καὶ ὑπερκείμενο, σὰν νὰ μὴ ἦταν αὐτὸς πού κηρύττει φανερὰ καὶ ἀληθινὰ ὅτι ἡ θεότης τοῦ Θεοῦ εἶναι ὑφειμένη καὶ ὑπερκειμένη, λέγοντας τὴν μὰ ἄκτιστη καὶ τὴν ἄλλη κτιστή· διότι πῶς δὲν θὰ ἦταν ὁπωσδήποτε μὲ κάθε τρόπο κατώτερο τὸ κτιστὸ τοῦ ἀκτίστου;

4 Ἄλλὰ γράφει ἐπίσης ὅτι ἐμεῖς λέγομε καὶ ἐνεργῆ καὶ ἀνούσια καὶ ἀνύπαρκτη τὴν θεία ἐνέργεια, πράγμα πού εἶναι ἀδύνατο νὰ συμβῆ σ' ἓνα ὁποιοδήποτε φαινόμενο. Ἐπειτα γράφει ὅτι αὐτὴ «κινούμενη» ἀπὸ τὴν οὐσία ἐνεργεῖ ἔτσι «ὅπως τὰ ὄργανα ἐκεῖνα πού κινούμενα κινοῦν»³, τῶν μὲν γραπτῶν τὴν ἔννοια διαστρέφοντας, τὰ δὲ μὴ γραμμένα συνάγοντας καὶ γράφοντας ὁ ἴδιος ἀφ' ἑαυτοῦ, ἔστω καὶ ἂν δὲν συμφωνοῦν μὲ τὰ δικά μας. Διότι ποιὸς δὲν γνωρίζει ὅτι κανένα ὄργανο δὲν εἶναι ἀνούσιο; Ἐπομένως ἡ συκοφαντία εἶναι ἀσύστατη. Δηλαδή, ἂν λέγωμε τὴν ἐνέργεια ὄργανο, δὲν τὴν θεωροῦμε ἀνύπαρκτη· ἂν τὴν λέγωμε ἀνούσια, τότε δὲν τὴ θεωροῦμε ὄργανο. Ἐκεῖνο ὅμως πού καταισχύνει τὸν συκοφάντη εἶναι ὅτι, ἐνῶ κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν τὰ θέτομε ἐμεῖς στὴν ἐνέργεια, ὅπως δέχεται αὐτὸς, ὁ ἴδιος τὰ προσθέτει μόνος του ὡς δικά μας κατὰ συμπερασμὸ δῆθεν. Καὶ ὁ Σαβέλλιος δέ, δικαιούμενος ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Γρηγορᾶ καὶ ἐπιχειρώντας νὰ συστήσῃ τὰ δικά του μὲ τὴν εἰς ἄτοπον ἀπαγωγή, θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι καὶ στίς θεῖες ὑποστάσεις κατ' ἀνάγκη κακῶς συνάγεται τὸ μείζον καὶ τὸ ἔλαττον, καὶ τὸ ὄργανο, ἢ καλύτερα τὰ ὄργανα, κ' ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου κινοῦνται.

5 Ἄλλὰ καὶ λόγῳ τῆς προβαλλόμενης διαφορᾶς ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Παλαμᾶς διαιρεῖ τίς ἐνεργεῖες «ὡς γένος σὲ εἶδη διάφορα»⁴, σὰν νὰ μὴ ὑπῆρχε ἄλλο εἶδος διαιρέσεως. Τοῦτο ὅμως καταστρέφει καὶ τὴν διάκρισι καὶ διαφορὰ κατὰ τίς θεῖες ὑποστάσεις. Θὰ ὑπάρχη λοιπὸν κ' ἐκεῖ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ διάκρισι ἀπὸ γένος σὲ εἶδη,

ἐπειδὴ τις κάκει διαφορὰ καὶ διάκρισις θεολογεῖται. Τὴν γε μὴν ἐν τοῖς ῥήμασι διάνοιαν ἡμῶν πᾶσαν διαστρέφων καὶ οὕτως ἀντιλέγων λέληθεν ἑαυτόν, ἑαυτῷ μᾶλλον ἐναντιούμενος καὶ καθ' ἑαυτοῦ λογογραφῶν καὶ χειρὶ καὶ γλώττη χρώμενος, καθά-
 5 περ οἱ δεινῇ τινι μανίᾳ τὰς οἰκείας σάρκας ὡς ἀλλοτρίας ἢ καὶ πολεμίας διαμασώμενοι. «Δέον» τοίνυν αὐτόν, ἵν' εἴπω κατ' αὐτόν, «ἐγκαλύπτεσθαι» τῆς πολυειδοῦς καὶ ὑπερβαλλούσης ἀ-
 τοπίας ἔνεκεν, «ὁ δὲ» καὶ παρησιάζεται καὶ διαφυγῆς «πορίζε-
 10 ρὰ τοῦ ἀντιλέγοντος ἀπαιτεῖ τὸ προκειμένον εἰς σκέψιν, ἀπαρά-
 δεκτον ἰσχυριζόμενος εἶναι τὸν ἐφ' οἷς λέγει μὴ τοιαύτην κομίζον-
 τα παράστασιν

6

“Οτι μὲν οὖν οἱ ἐξ αἰῶνος θεολόγοι καὶ ῥήμασιν αὐτοῖς
 φασιν, οὐχ ἅπερ ὁ Γρηγορᾶς νῦν ἀπλῶς ζητεῖ μὴ εἰδῶς μήτε ἂ
 15 λέγει μήτε περὶ τίνων διαβεβαιουῦται, ἀλλ' ἅπερ ὁ Παλαμᾶς
 φρονεῖ, τῶν ἐπεσκευμένων ἀγνοεῖ οὐδεὶς. Ἰστω δὲ καὶ τοῦτο πᾶς
 τις, ὅτι κατὰ μίμησιν τῶν παλαιῶν αἰρετικῶν ὁ Γρηγορᾶς ἡμῖν
 ἐγκαλεῖ τὸ ἄγραφον ὃν Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος,
 σὺν ἐκεῖνοις προφητικῶς οἷον ἐπιστομίζων, λεγέτω· «πάλιν καὶ
 20 πολλάκις ἀνακυκλοῖς ἡμῖν τὸ ἄγραφον σὺ δὲ πόθεν τὸ ἀγέννη-
 τον λαβὼν ἔχεις, ἢ τὸ ἀναρχον ἢ καὶ ἡμεῖς τὸ ἀθάνατον; Ἡ
 δῆλον ὅτι ἐκ τῶν ταῦτα συναγόντων, κἂν μὴ ταῦτα λέγηται; Πῶς
 οὖν λίαν δουλεύεις τῷ γράμματι καὶ γίνῃ μετὰ τῆς ἰουδαϊκῆς
 σοφίας καὶ συλλαβαῖς ἀκολουθεῖς, ἀφείς τὰ πράγματα; Εἰ δὲ σοῦ
 25 τὰ δὶς πέντε λέγοντος ἢ τὰ δὶς ἑπτὰ, τὰ δέκα συνῆγον ἢ τὰ τεσσα-
 ρεσκαίδεκα ἐκ τῶν λεγομένων, ἢ ἐκ τοῦ ζῶον λογικὸν θνητὸν τὸν
 ἄνθρωπον, ἀρά σοι ληρεῖν ἐνομίσθην; Καὶ πῶς τὰ σὰ λέγων; Οὐ
 γὰρ τοῦ λέγοντος μᾶλλον οἱ λόγοι, ἢ τοῦ λέγειν συναναγκάζο-
 ντος. Ὡσπερ οὖν ἐνταῦθα οὐκ ἂν τὰ λεγόμενα μᾶλλον ἐσκόπουν
 30 ἢ τὰ νοούμενα, οὕτως εἴ τι ἄλλο τῶν μὴ λεγομένων ἢ μὴ σαφῶς
 ἐκ τῆς Γραφῆς νοούμενον εὐρισκόν, ἔφυγον ἂν τὴν ἐκφώνησιν
 σὲ φοβηθεῖς τὸν συκοφάντην τῶν ὀνομάτων». Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς
 ἐν τῷ αὐτῷ Περί τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγῳ φησὶν «Οἱ σφόδρα

5. Α' Τιμ. 1, 7.

6. Λόγος 3 (Θεολογικός 5), 24, . J Barbel, 260, PG 36, 160B. Οἱ λόγοι

ἐπειδὴ κί' ἐκεῖ θεολογεῖται κάποια διαφορὰ καὶ διάκρισις. Διαστρέφοντας λοιπὸν ὅλη τὴν σκέψι μας στοὺς λόγους κί' ἔτσι κατὰ λάθος ἀντιφάσκει πρὸς τὸν ἑαυτό του, ἐναντιούμενος μᾶλλον στὸν ἑαυτό του καὶ λογογραφώντας ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ χρησιμοποιώντας χέρι καὶ γλῶσσα σὰν ἐκείνους πού ἀπὸ κάποια φοβερὴ μανία κατατρώγουν τὶς σάρκες τους σὰν ξένες ἢ ἐχθρικές. Γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω λόγια του, «ἐνῶ ἔπρεπε νὰ κρύβεται» γιὰ τὴν πολυειδῆ καὶ ὑπερβολικὴ ἀτοπία, «αὐτὸς ἐκφράζεται μὲ παρρησία καὶ εὐρίσκει προφάσεις διαφυγῆς» καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν ἀντιλέγοντα τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ σκέψι ρητῶς καὶ γραπτῶς ἀπὸ τὴ θεία Γραφή, ἰσχυριζόμενος ὅτι εἶναι ἀπαράδεκτο νὰ μὴ φέρῃ τέτοια ἀπόδειξι γιὰ ὅσα λέγει.

6 Κανένας λοιπὸν σκεπτικὸς ἄνθρωπος δὲν ἀγνοεῖ ὅτι οἱ ἀπὸ τοὺς αἰῶνες θεολόγοι βεβαιώνουν μὲ τὰ ἴδια λόγια, ὄχι ὅσα ὁ Γρηγορᾶς ἀπλῶς ζητεῖ τώρα, μὴ γνωρίζοντας οὔτε τί λέγει οὔτε τί διαβεβαιώνει, ἀλλὰ ὅσα φρονεῖ ὁ Παλαμᾶς. Ἄς γνωρίζῃ ὅμως κί' αὐτὸ ὁ καθένας, ὅτι κατὰ μίμησι τῶν παλαιῶν αἵρετικῶν ὁ Γρηγορᾶς κατηγορεῖ ἡμᾶς γιὰ τὸ ἄγραφο, ἀλλ' αὐτὸν ἄς τὸν ἀποστομώσῃ ὁ Γρηγόριος, ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας, μαζὶ μὲ ἐκείνους προφητικῶς λέγοντας: «πάλι καὶ πολλές φορές μᾶς ἐπαναφέρεις τὸ ἄγραφο· ἐσὺ ὅμως ἀπὸ ποῦ ἐπῆρες καὶ χρησιμοποιεῖς τὸ ἀγέννητο ἢ τὸ ἄναρχο, ἢ καὶ ἡμεῖς τὸ ἀθάνατο; Δὲν εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ παίρνομε ἀπὸ ἐκείνους πού τὰ συνάγουν, ἂν καὶ δὲν λέγονται στὴ Γραφή; Πῶς λοιπὸν γίνεσαι ὑπόδουλος τοῦ γράμματος καὶ συντάσσει με τὴν ἰουδαϊκὴ σοφία καὶ ἀκολουθεῖς λεξίδια, ἀφήνοντας τὰ πράγματα; Ἄν, λέγοντας ἐσὺ δύο φορές τὸ πέντε καὶ δύο φορές τὸ ἑπτὰ, ἐγὼ συνῆγα τὸ δέκα καὶ τὸ δεκατέσσερα ἀπὸ τὰ λεγόμενα, ἢ ἀπὸ τὴν πρότασι 'ζῶο λογικὸ θνητὸ' συνῆγα τὸν ἄνθρωπο, θὰ ἐνόμιζες ὅτι μωρολογῶ; Πῶς θὰ ἔκαμα κάτι τέτοιο ἀφου λέγω τὰ δικά σου; Διότι οἱ λόγοι δὲν εἶναι μᾶλλον τοῦ λέγοντος, ἀλλὰ ἐκείνου πού τὸν καταναγκάζει νὰ λέγῃ. Ὅπως λοιπὸν ἐδῶ δὲν θὰ πρόσεχα μᾶλλον τὰ λεγόμενα, ἀλλὰ τὰ νοούμενα, ἔτσι κί' ἂν εὕρισκα κάποιο ἄλλο ἀπὸ τὰ μὴ λεγόμενα στὴ Γραφή ἢ μὴ σαφῶς νοούμενο ἀπὸ αὐτὴν, δὲν θὰ ἀπέφευγα τὴν χρῆσι, φοβούμενος ἐσένα τὸν συκοφάντη τῶν ὀνομάτων»⁶. Καὶ πάλι ὁ ἴδιος στὸν ἴδιο *Περὶ τοῦ ἁγίου*

ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Εὐνόμιο,

προπολεμοῦντες τοῦ γράμματος ἴστωσαν ἐκεῖ φοβούμενοι φόβον, οὐ μὴ ἔστι φόβος, καὶ σαφῶς γινωσκέτωσαν, ὅτι ἔνδυμα τῆς ἀσεβείας ἐστὶν αὐτοῖς ἢ δειλία τοῦ γράμματος». Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος· «οὐ χρὴ προσέχειν λέξεσιν, ἀλλὰ τῇ τοῦ σκοποῦ 5 δυνάμει»· κἂν γὰρ ἀγράφους τις λέγη λέξεις, οὐδὲν διαφέρει, ἕως ἂν εὐσεβῇ τὴν διάνοιαν ἔχῃ. Οἱ δὲ αἰρετικοί, κἂν ταῖς ἀπὸ τῶν Γραφῶν χρήσωνται, οὐδὲν ἤττον ὑποπτοι καὶ τὸν νοῦν διεφθαρμένον, καθάπερ καὶ ὁ Γρηγορᾶς οὗτος· προάγει μὲν γὰρ μαρτυρίας τῶν περιφανῶν θεολόγων, διαστρέφει δὲ καὶ μεθέλκει 10 ταύτας πρὸς τὴν αὐτοῦ δυσσεβῆ καὶ κατεφθαρμένην διάνοιαν. Γράφειν γὰρ φησι τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, «ἄκτιστος πέφυκε μόνη ἢ ἁγία Τριάς, αἰδίδος τε καὶ ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος», καὶ τὸν μέγαν Βασίλειον, «ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱός, τὸ βασιλεύς, τὸ κύριος, τὸ παντοκράτωρ», καὶ τὸν θεῖον Κύριλλον, «ἄ- 15 κτιστον», εἰπόντα, «καὶ ἀσώματον καὶ φύσει ἀόρατον μόνον τὸ Θεῖόν ἐστιν».

7 Οὗτοι μὲν οὖν τοιαῦτα γράφουσι δεικνύντες, ὅτι πάντα τὰ τοιαῦτα ἀκτίστως ἔχει ὁ Θεὸς καὶ οὐχ ἡ θεία φύσις μόνον ἄκτιστος, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐμφύτως περὶ αὐτὴν ἐξ αἰδίου θεολογούμενα 20 Τὸ γὰρ ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος, ἀσώματός τε καὶ ἀόρατος, ἀφαιρεματικά ὄντα, φύσιν δηλοῦν ἀδύνατον. Καὶ τὸ ὑψιστος καὶ βασιλεὺς καὶ κύριος καὶ παντοκράτωρ, ἐν σχέσει τινὶ θεωρούμενα, φύσεώς ἐστι καὶ περὶ τὴν φύσιν, ἀλλ' οὐκ αὐτὰ ὑπάρχει φύσις. Τοῦτο οὖν ἐστὶν ὅπερ οἱ θεῖοι πατέρες διδάσκουσιν ἡμᾶς, 25 ὡς οὐδὲν ἐστὶν ἐν τῷ Θεῷ κτιστόν, ὥσπερ οὐδ' ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἄκτιστόν τι κατὰ φύσιν. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς μαθεῖν ἐξ αὐτῶν φησιν «ἐν τῷ ἄκτιστον εἶναι μόνον, τὴν θείαν φύσιν, τὰ δὲ περὶ αὐτὴν ἅπαντα κτιστά», διχοτομῶν ὁ τάλας εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα τὸ Θεῖον. Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο μαθεῖν φησιν, «ὡς οὐσία καὶ οὐσιῶδες 30 καὶ ἐνούσιον καὶ φύσις καὶ φυσικόν ἢ ἔμφυτον ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα ἀπλῆν ἔχει τὴν σημασίαν καὶ μοναδικὴν καὶ μηδὲν μηδαμῇ

7. Αὐτόθι, σ. 222 καὶ PG 36, 136AB.

8. Χωρὶο πού δὲν ἀνιχνεύθηκε. Βλ. PG 3, 708C.

9. Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 4, PG 149, 241C.

10. Κατὰ Ἀπολιναρίου Α', 3, PG 26, 1097A.

Πνεύματος λόγο λέγει· «οἱ ὑπερασπιζόμενοι μὲ ὑπερβολὴ τὸ γράμμα, ἄς ξεύρουν ὅτι φοβοῦνται ἐκεῖ, ὅπου δὲν ὑπάρχει φόβος, καὶ ἄς γνωρίζουν σαφῶς ὅτι γι' αὐτοὺς ἔνδυμα τῆς ἀσέβειας εἶναι ἡ δειλία τοῦ γράμματος»⁷. Ὁ μέγας Βασίλειος πάλι λέγει· «δὲν πρέπει νὰ προσέχωμε στὶς λέξεις, ἀλλὰ στὴ δύναμι τοῦ σκοποῦ»⁸. διότι, καὶ ἂν ἀκόμη λέγη κανεὶς ἄγραφες λέξεις, δὲν διαφέρει καθόλου, ὅσο ἔχει ὀρθόδοξη τὴ διάνοια. Οἱ αἵρετικοὶ ὅμως, ἀκόμη καὶ ἂν χρησιμοποιοῦν ἐκφράσεις ἀπὸ τὴν Γραφή, δὲν εἶναι λιγώτερο ὑποπτοὶ καὶ διεφθαρμένοι στὴ σκέψι, ὅπως καὶ τοῦτος ὁ Γρηγορᾶς· διότι προβάλλει μαρτυρίες τῶν περιφανῶν θεολόγων⁹, τὶς διαστρέφει ὅμως καὶ τὶς προσαρμόζει πρὸς τὴν δυσσεβῆ καὶ κατεφθαρμένη διάνοιά του. Ἰσχυρίζεται λοιπὸν ὅτι ὁ μέγας Ἄθανάσιος γράφει «ἄκτιστη εἶναι μόνο ἡ ἁγία Τριάς, αἰδία καὶ ἄτρεπτη καὶ ἀναλλοίωτη»¹⁰, καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, «ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, αὐτὰ ἔχει καὶ ὁ Υἱός, τὸ βασιλεύς, τὸ Κύριος, τὸ παντοκράτωρ»¹¹, καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος πού εἶπε «μόνο τὸ Θεῖο εἶναι ἄκτιστο καὶ ἀσώματο καὶ φύσει ἀόρατο»¹².

7 Αὐτοὶ λοιπὸν γράφουν τέτοια πράγματα πού δείχνουν ὅτι ὁ Θεὸς ὅλα αὐτὰ τὰ ἔχει ἀκτίστως· καὶ ὄχι μόνο ἡ θεία φύσις εἶναι ἄκτιστη, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐμφύτως θεολογούμενα αἰδίως περὶ αὐτήν. Διότι τὸ ἄτρεπος καὶ ἀναλλοίωτος, ἀσώματος καὶ ἀόρατος, ἐπειδὴ εἶναι ἀφαιρεματικά, εἶναι ἀδύνατο νὰ δηλώνουν φύσι. Ἐπίσης τὰ ὑψιστος καὶ βασιλεύς καὶ κύριος καὶ παντοκράτωρ, παρατηρούμενα σὲ κάποια σχέσι, εἶναι γνωρίσματα φύσεως καὶ γύρω ἀπὸ τὴ φύσι, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὰ ἴδια φύσις. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι πού μᾶς διδάσκουν οἱ θεῖοι πατέρες, ὅτι τίποτε κτιστὸ δὲν ὑπάρχει στὸν Θεό, ὅπως οὔτε στὸν ἄνθρωπο ὑπάρχει τίποτε ἄκτιστο κατὰ φύσι. Ὁ Γρηγορᾶς ὅμως λέγει ὅτι ἀπὸ αὐτοὺς ἔμαθε «ὅτι ἓνα εἶναι τὸ ἄκτιστο μόνο, ἡ θεία φύσις, ἐνῶ τὰ περὶ αὐτήν εἶναι ὅλα κτιστά», διχοτομώντας ὁ ταλαίπωρος τὸ Θεῖο σὲ κτιστὰ καὶ ἄκτιστα. Ἐπίσης λέγει ὅτι ἔμαθε κι' αὐτό, «ὅτι οὐσία καὶ οὐσιῶδες καὶ ἐνούσιο καὶ φύσις καὶ φυσικὸ καὶ ἔμφυτο, ἀποδιδόμενα στὸν Θεὸ ἔχουν ἄπλῃ καὶ μοναδικὴ σημασία πού δὲν παραλλάσσει καθόλου

11. Βλ. ἄνωτέρω Α', 35.

12. Τὰ χωρία αὐτὰ χρησιμοποιοεῖ ὁ Παλαμάς καὶ παραπάνω Α', 35. Τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Γρηγορᾶ εἶναι *Δογματικὸς Α'* 4, PG 149, 241B.

παραλλάττουσαν, πλήν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως», ὡς κατ' αὐτὸν πάσας τὰς θείας ἐνεργείας καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ περὶ τὴν θεϊαν φύσιν, τὰ τε προαπηριθμῆνα μικρὸν ἀνωτέρω τοῖς ἀγίοις, τὸ ἀόρατον, τὸ ἀσώματον, τὸ ἀναλλοίωτον, τὸ αἰδῖον, τὸ βασιλεύς, 5 τὸ κύριος, τὸ παντοκράτωρ, καὶ πᾶσαν τὴν καταφατικὴν καὶ ἀποφατικὴν θεολογίαν, τὴν αὐτὴν ἔχει σημασίαν καὶ πλήν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως μηδὲν μηδαμῆ διαφέρειν ἀλλήλων τε καὶ τῆς φύσεως.

8 ἼΑρα δὲ καὶ Σαβέλλιος οὐ τοῦτο σαφῶς ὑπῆρχε δογματί-
10 ζων, ὡς αἱ ὑποστάσεις καὶ τὰ ὑποστατικὰ πάντα περὶ τὴν θεϊαν φύσιν ὄντα, οὐδὲν οὐδαμῆ διαφέρουσι, πλήν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως. Ἐπεὶ δὲ καὶ φυσικὸς Υἱὸς ἔστι τοῦ ἀνωτάτω Πατρὸς ὁ προαιώνιος Λόγος καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα ἔμφυτον, τὰ δὲ φυσικὰ καὶ ἔμφυτα ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα μηδὲν μηδαμῆ διαφέρει ἀλλήλων
15 τε καὶ οὐ λέγεται εἶναι φυσικὰ, πλήν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως ὁ Γρηγορᾶς διατείνεται, ἄρ' οὐχὶ τὸν Υἱὸν τε καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ μηδὲν μηδαμῆ κατασκευάζει διαφέρειν ἀλλήλων τε καὶ τοῦ Πατρὸς, ἄλλο λιθυκὸν θηρίον κατὰ τῆς εὐσεβείας ἐφ' ἡμῶν ἀναφανείς, κἂν τοῖς ρήμασι τῆς εὐσεβείας εἰς περικάλυμμα τῆς
20 δυσσεβείας χρῆται τρισυπόστατον τὴν φύσιν λέγων;

9 Οὐ μόνην δὲ τὴν ἐπὶ τῶν θείων ὑποστάσεων τοῦ Σαβελλίου συναλοιφὴν ὁ Γρηγορᾶς ἐντεῦθεν ἀναδείκνυται νοσῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν τοῦ Εὐνομίου σύγχυσιν, πρὸς ὃν φησιν ἐν τοῖς Ἀντιρρητικοῖς ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος «πάλιν
25 πρὸς τὴν ἰδίαν ἐπανερχεται σύγχυσιν ὁ Εὐνόμιος καί, τὸν περὶ τῆς οὐσίας ἀφείς λόγον, τὰς ἐπιθεωρουμένας ἐνεργείας εἰς μίαν τὰς πάσας ἔννοιαν συντήξας, ἐν τὰ πάντα ἐποίησε, τὴν δύναμιν, τὴν σοφίαν, τὴν πρόνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα», ὡς ὁ μέγας ἐπὶ λέξε-
ως ἐκεῖ κατέλεξε καὶ πάλιν, «εἰ τὰ ἐπιλεγόμενα τῷ Θεῷ πρὸς ἐν
30 σημαινόμενον τείνει», κατὰ τὸν Εὐνόμιον, νῦν δὲ εἰπεῖν καὶ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, λέγοντα τὴν σημασίαν ἀπλήν ἔχειν ταῦτα καὶ μοναδικὴν καὶ μηδὲν μηδαμῆ παραλλάττουσαν, πλήν τῆ προ-
φορᾶ τῆς λέξεως «εἰ γοῦν τὰ ἐπιλεγόμενα, φησὶ τῷ Θεῷ πρὸς ἐν

13. Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 4, PG 149, 241B.

14. Λιθυκὸ θηρίο ἐννοεῖ τὸν Σαβέλλιο.

σὲ τίποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως»¹³. Ἔτσι κατὰ τὴν ἄποψί του ὅλες οἱ θεῖες ἐνέργειες καὶ γενικὰ ὅλα τὰ περὶ τὴν θεία φύσι, τόσο τὰ ἀπαριθμημένα πρωτύτερα ἀπὸ τοὺς ἀγίους, τὸ ἀόρατο, τὸ ἀσώματο, τὸ ἀναλλοίωτο, τὸ αἶδιο, τὸ βασιλεύς, τὸ κύριος, τὸ παντοκράτωρ, καὶ ὅλη ἡ καταφατικὴ καὶ ἀποφατικὴ θεολογία ἔχουν τὴν ἴδια σημασία καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως δὲν διαφέρουν καθόλου σὲ τίποτε μεταξύ τους καὶ ἀπὸ τὴν φύσι.

8 Ἄραγε καὶ ὁ Σαβέλλιος δὲν εἶναι αὐτὸ πού ἐδογματίζε σαφῶς, ὅτι οἱ ὑποστάσεις καὶ τὰ ὑποστατικά ὅλα πού εἶναι περὶ τὴν φύσι δὲν διαφέρουν καθόλου σὲ τίποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως; Ἐπειδὴ ὁ προαιώνιος Λόγος εἶναι καὶ φυσικὸς Υἱὸς τοῦ ἄνω Πατρὸς καὶ τὸ θεῖο Πνεῦμα ἔμφυτο, ὁ δὲ Γρηγορᾶς ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ φυσικά καὶ ἔμφυτα, ὅταν λέγωνται γιὰ τὸν Θεό, δὲν διαφέρουν ἀναμεταξύ τους σὲ τίποτε καθόλου οὔτε καὶ ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ ὁποίου λέγονται ὅτι εἶναι φυσικά, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως, ἄρα δὲν κατασκευάζει ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ δὲν διαφέρουν καθόλου σὲ τίποτε ἀναμεταξύ τους καὶ ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἀναφανεῖς ἄλλο λιθυκὸ θηρίο¹⁴ κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας στὴν ἐποχὴ μας, ἔστω καὶ ἂν χρησιμοποιῆ τὴν ὁμολογία τῆς ὀρθοδοξίας γιὰ συσκότισι τῆς δυσσέβειας, λέγοντας ὅτι ἡ φύσις εἶναι τρισυπόστατη;

9 Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ Γρηγορᾶς ἀποδεικνύεται ὅτι νοσεῖ ὄχι μόνο τὸ σύγκραμα τοῦ Σαβελλίου ἐπὶ τῶν θείων ὑποστάσεων, ἀλλὰ καὶ τὴ σύγχυσι τοῦ Εὐνομίου ἐπὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν, πρὸς τὸν ὁποῖο λέγει ὁ θεῖος Γρηγόριος Νύσσης στοὺς Ἀντιρρητικούς «πάλι ὁ Εὐνόμιος ἐπανέρχεται στὴ σύγχυσί του καὶ ἀφήνοντας τὸν περὶ τῆς οὐσίας λόγο καὶ συμπιέζοντας ὅλες τὶς παρατηρούμενες ἐνέργειες σὲ μία ἔννοια, καθιστᾷ ἓνα τὰ πάντα, τὴ δύναμι, τὴ σοφία, τὴν πρόνοια καὶ τὰ παρόμοια»¹⁵, ὅπως ἀπαρίθμησε ἐκεῖ κατὰ λέξι ὁ μέγας Γρηγόριος καὶ πάλι, «ἂν τὰ ἀποδιδόμενα στὸν Θεὸ τείνουν πρὸς μιὰ σημασία», κατὰ τὸν Εὐνόμο, τώρα ὅμως θὰ ἐλέγαμε καὶ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, πού λέγει ὅτι αὐτὰ ἔχουν ἀπλῆ καὶ μοναδικὴ σημασία, πού δὲν παραλλάσσει καθόλου σὲ τίποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως· «ἂν λοιπὸν τὰ ἀποδιδόμενα στὸν Θεό», λέγει, «τείνουν πρὸς μιὰ σημασία, κατ' ἀνάγκη τὰ ὀνόματα

15. Πρὸς Εὐνόμον 12, W. Jaeger 1, PG 45, 1068C.

σημαινόμενον τείνει, ἀνάγκη πᾶσα ταῦτόν ἀλλήλοις δύνασθαι τὰ ὀνόματα, ὡς ἐπὶ τῶν πολυωνύμων. Καὶ ταύτης τί ἂν γένοιτο τῆς συγχύσεως ἀτοπώτερον, ἀφελόμενον τὴν ἰδίαν ἐκάστου τῶν ὀνομάτων σημασίαν, ἀντινομοθετεῖν τῇ τε κοινῇ χρήσει καὶ τῇ δι-
5 δασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος;». Καὶ πάλιν «πῶς οὐχὶ μανία σαφῆς, μὴ ἴδιον σημαινόμενον ἐκάστῳ τῶν ὀνομάτων ὑποβεβλήσθαι λέγειν;».

10

Ἄρ' οὐχὶ νῦν αὖ Εὐνόμιος ἄλλος ἀναπέφηνεν, ὁ Γρηγορᾶς οὗτος, κατ' ἐκεῖνον μεμηνῶς σαφῶς καὶ τὰ θεῖα συγχέων ἐξόχως
10 ἀτόπως καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος ἀντικείμενος καὶ τοῖς ἀνωμολογημένοις κοινῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ δόγμασιν ἀντιλέγων; Ὁ δὲ τὰς ὑπὲρ εὐσεβείας παρ' ἡμῶν τηνικαῦτα προηγημένας παραστάσεις καὶ ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίας πολλὰς οὔσας, πρὸς ἃς οὐδ' αὐτὸς ἀντιβλέψειν ἤλπισε παραλιπῶν, μιᾶς
15 τινος μνημονεύει, τῆς εὐεπιχειρήτου δοκούσης αὐτῷ. Ἡ δέ, καίτοι μεταξὺ τῶν ἀντιρρήσεων ἐκεῖνου κεκμένη, τοῖς καὶ μικρὸν ἐφιστᾶσιν ἀνεπηρέαστος μένει καὶ τὸν Γρηγορᾶν ἐξελέγχει, ἀνοία καὶ ἀπονοία καὶ δυσσεβεία συνεσχημένον ἐσχάτη. Φησὶ γὰρ τὸν Παλαμᾶν «θέσεις τε τίθεσθαι καινοφανεῖς καὶ ἀσυλλόγι-
20 στα συλλογίζεσθαι», τὸ πῶς μὴδ' ἐπιχειρήσας εἶπειν. Καὶ προστίθῃσιν εὐθύς τὰ ἐκεῖνου ρήματα μηδὲν ἔχοντα καινοφανές, καὶ κατ' ἐπιστήμην συλλελογισμένα. Φησὶ γὰρ ὁ Παλαμᾶς, ὡς «ἐπειδήπερ τῶν θεῶν ὑποστάσεων ἡ θεία οὐσία διαφέρει, αἱ μὲν γὰρ εἰσι τρεῖς, ἡ δὲ μία, πρὸς δὲ καὶ τὰ ὑποστατικὰ τῶν ὑποστάσεων
25 διενήνοχεν ἐκάστης, ὁ λέγων μόνην ἄκτιστον τὴν θεῖαν φύσιν εἶναι καὶ νοῶν τοῦτο», καθάπερ ὁ Γρηγορᾶς οὗτος, ὅτι μηδὲν τῶν περὶ τὴν θεῖαν φύσιν ἄκτιστόν ἐστι, τὰς θείας ὑποστάσεις καὶ τὰ ὑποστατικὰ πάντα μὴ εἶναι ἄκτιστα «δηλὸς ἐστὶ δυσσεβέστατα φρονῶν, τοῦτο μὲν, ὅτι πολλὰ ταῦτα, μιᾶς ἐκείνης οὔσης», ἦν
30 αὐτὸς ἀντιδιαστεύων τῶν περὶ αὐτὴν τούτων δυσσεβῶς, εἶτα μόνην ἄκτιστον εἶναι δογματίζει, «τοῦτο δέ, ὅτι καὶ περὶ τὴν φύσιν τό γε γεννητὸν καὶ τὸ ἀγέννητον καὶ τᾶλλα τῶν ὁμοστοίχων ἐστίν, οὐ ταῦτα φύσις, ὡς καὶ Γρηγόριός φησιν, ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος». Λεγέτω γοῦν ὁ Γρηγορᾶς καὶ πρὸς αὐτόν, ὁ καὶ πρὸς

πρέπει νὰ ἔχουν τὴν ἴδια μεταξὺ τους δύναμι, ὅπως στὰ πολυώνυμα. Τί θὰ ἦταν ἀτοπώτερο ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύγχυσι, ἀφαιρώντας τὴν εἰδικὴ κάθε ὀνόματος σημασία, ν' ἀντινομοθετῆ τόσο πρὸς τὴν κοινὴ χρῆσι ὅσο καὶ πρὸς τὴ διδασκαλία τοῦ Πνεύματος;»¹⁶. Καὶ πάλι· «πῶς δὲν εἶναι σαφῆς μανία τὸ νὰ λέγη ὅτι δὲν ἔχει τεθῆ ἰδιαίτερη σημασία στὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὀνόματα»¹⁷;

10 Ἐπειδὴ δὲν παρουσιάσθηκε ἄλλος πάλι Εὐνόμος τώρα, τοῦτος ὁ Γρηγορᾶς, πού ἔχει σαφῶς χάσει τὰ λογικά του ὅπως ἐκεῖνος, συγχέει τὰ θεῖα μὲ ἔξοχη ἀτοπία, ἀντίκειται στὴ διδασκαλία τοῦ Πνεύματος καὶ ἀντιλέγει στὰ κοινῶς ἀποδεκτὰ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ δόγματα; Ἐκεῖνος ὅμως, ἀφοῦ παρέλειψε τὶς ὑπὲρ τῆς εὐσέβειας προτεινόμενες ἀπὸ μᾶς τότε ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίες, πού εἶναι πολλές, πρὸς τὶς ὁποῖες δὲν ἤλπισε αὐτὸς οὔτε νὰ κυττάζη, μνημονεύει μόνον μία, πού τοῦ ἐφάνηκε ὅτι εἶναι εὐκόλη ν' ἀνατραπῆ. Αὐτὴ ὅμως, ἂν καὶ εὐρίσκεται ἀνάμεσα στὶς ἀντιρρήσεις ἐκείνου, γιὰ ὅσους δίνουν καὶ λίγη προσοχὴ μένει ἀκλόνητη καὶ φανερῶναι ὅτι ὁ Γρηγορᾶς ἔχει καταληφθῆ ἀπὸ παράνοια καὶ μανία καὶ δυσσέβεια. Διότι λέγει ὅτι ὁ Παλαμᾶς· «θέτει θέσεις καινοφανεῖς καὶ συλλογίζεται ἀσυλλόγιστα»¹⁸, τὸ πῶς ὅμως, οὔτε κἂν ἐπιχειρεῖ νὰ τὸ εἰπῆ. Καὶ προσθέτει τὰ λόγια ἐκείνου πού δὲν ἔχουν τίποτε τὸ καινοφανὲς καὶ εἶναι συλλογισμένα ἐπιστημονικά. Πράγματι λέγει ὁ Παλαμᾶς, ὅτι «ἐπειδὴ ἡ θεία οὐσία διαφέρει ἀπὸ τὶς θεῖες ὑποστάσεις, ἐφ' ὅσον αὐτὲς εἶναι τρεῖς κ' ἐκείνη μία, καθὼς ἐπίσης καὶ ὅτι τὰ ὑποστατικὰ τῶν ὑποστάσεων διαφέρουν τῆς καθεμῆς, ὁποῖος λέγει ὅτι μόνη ἄκτιστη εἶναι ἡ θεία φύσις καὶ τὸ ἐννοεῖ», ὅπως αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς, ὅτι δηλαδὴ κανένα ἀπὸ τὰ περὶ τὴν θεία φύσι δὲν εἶναι ἄκτιστο, «εἶναι φανερὸ ὅτι φρονεῖ δυσσεδέστατα»· ὅτι οἱ θεῖες ὑποστάσεις καὶ ὅλα τὰ ὑποστατικὰ εἶναι ἄκτιστα «ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι αὐτὰ εἶναι πολλά, ἐνῶ ἐκείνη εἶναι μία», τὴν ὁποία αὐτὸς ἀντιδιαστέλλοντάς τιν με δυσσέβεια ἀπὸ τὰ περὶ αὐτὴν, ἔπειτα δογματίζει ὅτι εἶναι μόνη ἄκτιστη, «ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι καὶ περὶ τὴν φύσι τὸ γεννητὸ καὶ τὸ ἀγέννητο καὶ τὰ ἄλλα εἶναι ὁμόστοιχα, ἀλλὰ δὲν εἶναι φύσις αὐτά, ὅπως λέγει καὶ ὁ Γρηγόριος, ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας». Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Γρηγορᾶς καὶ πρὸς αὐτόν, ὅτι εἶπε πρὸς τὸν Παλαμᾶ, «συνελήφθης ὅτι

18. Νικηφ. Γρηγορᾶ, *Δογματικὸς Α'* (*Ἱστορία 30*), 5, PG 149, 244BC.

τὸν Παλαμᾶν, ὡς «ἐάλωσ δοξάζων ὑποστατικά τε καὶ ὑποστάσεις ἀνουσίους καὶ ἀνυποστάτους», ἀγνοῶν ὡς οὐχὶ πᾶν τὸ μὴ ὄν οὐδ' ἐν οὐσίᾳ θεωρεῖται, ὡσπερ οὐδὲ τὸ μὴ ὄν ὑπόστασις οὐδὲ ἐν ὑποστάσει θεωρεῖται.

11 5 Φησὶ δὲ καὶ τοῦτο πρὸς κατηγορίαν ὁ Γρηγορᾶς τοῦ Παλαμᾶ, ὅτι, «ἐν τὸ ἄκτιστον αὐτοῦ καὶ οὐ πολλὰ εἰπόντος, αὐτὴν μόνην τὴν θεϊαν φύσιν, ὁ Παλαμᾶς τοῦ ἄρθρου χωρὶς προήνεγκε τὸ ἄκτιστον, λέγων, τίς οὐκ οἶδεν ὅτι ἐν ἄκτιστόν ἐστιν, ὁ Θεός»; καίτοι τοῖς μετὰ τοῦ ἄρθρου λέγουσί τε καὶ νοοῦσιν, ὡς ὁ Γρηγορᾶς, οὐκ ἐνὶ μὴ δυσσεβέστατα φρονεῖν. Τὸ γὰρ ἄκτιστον καὶ ἐν 10 καὶ οὐχὶ ἐν. Ἐν γὰρ τῇ οὐσίᾳ, τρία δὲ ταῖς ὑποστάσεσι περὶ ἐκάστην δὲ τῶν ὑποστάσεων καὶ πλείω ἐστὶ τὰ ὑποστατικά. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν ἀλλήλαις τῶν ὑποστάσεων ἀσύγχυτός τε καὶ ἄφυρτος μονή τε καὶ περιχώρησις ἄκτιστοι πάντως εἰσὶ μὴθ' ὑποστάσεις, 15 μὴτ' οὐσίαι διατελοῦσαι, ἃς ὁ μέγας Διονύσιος ἐνωσίν τε καὶ διάκρισιν καλεῖ· τὸ μὲν διὰ τὴν ἀλληλουχίαν, θάτερον δὲ διὰ τὸ ἀμιγές. Οὐκ ἄρ' ἀληθῶς φησὶν ὁ λέγων οὕτως «ἐν εἶναι τὸ ἄκτιστον, τὴν θεϊαν φύσιν», καὶ τὸ «τρισηπόστατον» προσθῆ, «τὰ δ' ἄλλα πάντα κτίσματα».

12 20 Ὁ δὲ θεῖος Μάξιμος «πληθύνεσθαι», φησὶν, «ὁ Θεὸς λέγεται τῷ καθ' ἕκαστον εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων βουλήματι προνοητικαῖς προόδοις πολλαπλασιαζόμενος· μένει δὲ ἀμερίστως εἷς, ὡσπερ ἥλιος ἀκτῖνος πολλὰς προπέμπτων καὶ μένων ἐν τῇ ἐνότητι». Καὶ τοῦ μεγάλου Διονυσίου εἰπόντος «κινεῖσθαι τὸν 25 Θεόν, τῷ εἰς οὐσίαν ἄγειν καὶ συνέχειν τὰ πάντα», ὁ θεῖος Μάξιμος ἐφερμηνεύων «κίνησις ἐστὶ», φησὶ, «Θεοῦ ἢ εἰς τὸ γενέσθαι τὰ ὄντα βούλησις αὐτοῦ». Πρὸς δὲ Τίτον ἐπιστέλλοντος τοῦ μεγάλου καὶ τὸ περιφερές καὶ ἀναπεπταμένον τοῦ τῆς σοφίας κρατῆρος εἰπόντος εἶναι τὴν ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον τῶν ὄλων 30 πρόνοιαν, ὁ θεῖος πάλιν Μάξιμος «ἀναρχον», φησὶν, «εἶπε τὴν τῶν ὄλων πρόνοιαν, ὡς ὄντων πάντων ἐν ταῖς αἰδίαις τοῦ Θεοῦ

19. Αὐτόθι Α', 6, PG 3, 248A.

20. Αὐτόθι, 245C. Αὐτὰ περιέχονται στὴν Ἐπίτομη Διήγησι τοῦ Φακρασῆ, 26.

21. Περί θείων ὀνομάτων, 2, 4, PG 3, 641A.

22. Νικηφ. Γρηγορᾶ, Δογματικὸς Α' 4, PG 149, 241B.

δέχεσαι ὑποστατικὰ καὶ ὑποστάσεις ἀνοῦσιες καὶ ἀνυπόστατες»¹⁹, ἀγνοώντας ὅτι δὲν εἶναι ὀρθό, ὅτι πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι οὐσία δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ σὲ οὐσία, ὅπως καὶ ὅ,τι δὲν εἶναι ὑπόστασις δὲν θεωρεῖται σὲ ὑπόστασι.

11 Λέγει ὅμως κι' αὐτὸ ὡς κατηγορία τοῦ Παλαμᾶ ὁ Γρηγορᾶς, ὅτι, ἐνῶ αὐτὸς εἶπε «ἓνα εἶναι τὸ ἄκτιστο καὶ ὄχι πολλά, δηλαδή μόνο ἢ θείας φύσις, ὁ Παλαμᾶς παρέθεσε τὸ ἄκτιστο χωρὶς τὸ ἄρθρο, λέγοντας, ποιὸς δὲν γνωρίζει ὅτι ἓνα ἄκτιστο ὑπάρχει, ὁ Θεός»²⁰; ἂν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴ φρονοῦν δυσσεβέστατα οἱ μαζὶ μὲ τὸ ἄρθρο λέγοντες καὶ νοοῦντες. Διότι τὸ ἄκτιστο εἶναι καὶ ἓνα καὶ μὴ ἓνα. Δηλαδή ἓνα στὴν οὐσία, τρία στὶς ὑποστάσεις· γύρω δὲ ἀπὸ κάθε ὑπόστασι ὑπάρχουν καὶ περισσότερα ὑποστατικά. Ἄλλ' ἐπίσης ἡ ἀσύγχυτη καὶ ἀσύμφυρτη διαμονὴ καὶ περιχώρησις τῶν ὑποστάσεων μεταξὺ τους εἶναι πάντως ἄκτιστες, ἐνῶ δὲν εἶναι οὔτε ὑποστάσεις οὔτε οὐσίες, τὶς ὁποῖες ὁ μέγας Διονύσιος ἀποκαλεῖ ἕνωσι καὶ διάκρισι²¹. τὸ ἓνα γιὰ τὴν ἀλληλουχία, ἐνῶ τὸ ἄλλο γιὰ τὸ ἄμικτο. Δὲν ἐκφράζεται σωστὰ λοιπὸν ἐκεῖνος ποὺ λέγει ὅτι «ἓνα εἶναι τὸ ἄκτιστο, ἢ θεία φύσις», ἔστω καὶ ἂν προσθέσῃ τὸ «τρισηπόστατο», «ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι κτίσματα»²².

12 Ὁ θεῖος ὅμως Μάξιμος διδάσκει· «λέγεται ὅτι πληθύνεται ὁ Θεὸς μὲ κάθε βούλημα πρὸς παραγωγὴ τῶν ὄντων πολλαπλασιαζόμενος διὰ τῶν προνοητικῶν προόδων, μένει ὅμως ἀμερίστως ἓνας, ὅπως ὁ ἥλιος ποὺ ἐκπέμπει πολλές ἀκτῖνες καὶ μένει στὴν ἐνότητα»²³. Καὶ αὐτὸ ποὺ εἶπε ὁ μέγας Διονύσιος «ὅτι ὁ Θεὸς κινεῖται μὲ τὸ ὅτι φέρει τὰ πάντα σὲ οὐσία καὶ τὰ συνέχει»²⁴, ἐρμηνεύοντας ὁ θεῖος Μάξιμος λέγει· «κίνησις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἢ βούλησις τοῦ ποὺ φέρει σὲ γένεσι τὰ ὄντα»²⁵. Καὶ σχετικὰ μὲ ἐκεῖνο ποὺ ἔγραψε ὁ μέγας πρὸς τὸν Τίτο καὶ εἶπε ὅτι ἡ ἀναρχὴ καὶ ἀτελεύτητη πρόνοια τῶν ὄλων εἶναι τὸ κυκλικὸ καὶ ἀναλεπταμένο τοῦ κρατῆρος τῆς σοφίας²⁶, ὁ θεῖος πάλι Μάξιμος λέγει, «ἀναρχὴ εἶπε τὴν πρόνοια τῶν ὄλων, διότι ὅλα εὐρίσκονται μέσα στὶς αἰδίες νοήσεις τοῦ Θεοῦ, τὶς ὁποῖες ὁ μέγας Παῦλος ὠνόμασε προορισμούς»²⁷,

23. Σχόλια εἰς τὸ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, 2, 1, PG 4, 232C.

24. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 9, 9, PG 3, 641CD.

25. Σχόλια εἰς τὸ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 9, 9, PG 4, 381CD.

26. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολὴ 9, Πρὸς Τίτον, PG 3, 1109BCD.

νοήσειν, ἃς καὶ προορισμοὺς ὁ μέγας Παῦλος ἔφη, καθ' ἃς αἰδί-
 οὺς τοῦ Θεοῦ νοήσεις τὰ μέλλοντα παραῤγεσθαι προετυποῦτο.
 Καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀνάρχως προὔπηρχε, προνοίας γὰρ ἦν
 τὸ βούλεσθαι παραγαγεῖν κτίσιν τὴν μέλλουσαν ἀπολαύειν τῆς
 προνοητικῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ».

13 5 Ταύτας δὲ τὰς αἰδίους τοῦ Θεοῦ νοήσεις οὐχ ὁ θεῖος μόνον
 Παῦλος προορισμοὺς ἐκάλεσεν, ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἐ-
 πόμενος ἐκείνῳ καὶ «προορισμοὺς» καὶ «δημιουργικὰς προό-
 δους» καὶ «προνοίας τοῦ Θεοῦ» καὶ «ἀγαθότητας», καλεῖ, «τῷ
 Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ θείῳ Πνεύματι κοινὰς, ὁ καὶ ὁ θεῖος πᾶ-
 10 λιν Μάξιμος ἐν τοῖς Σχολίοις παριστὰς «κοινὰι δέ εἰσι», φησί,
 «τῆς τρισυποστάτου καὶ διακεκρομένης ἐνάδος αἱ δημιουργικαὶ
 πρόνοιαί τε καὶ ἀγαθότητες». τῷ μὲν πολλὰς φάναι ταύτας καὶ
 διακεκρομένας δεῖξας μὴ τὴν οὐσίαν εἶναι ταύτας τοῦ Θεοῦ, τῷ
 δὲ κοινὰς εἰπεῖν τῆς τρισυποστάτου διακεκρομένης ἐνάδος, μηδὲ
 15 τὸν Υἱὸν ἀπλῶς ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ταύτας εἶναι παραστήσας,
 τῷ δὲ μὴ μόνον προνοίας θείας εἶναι φάναι καὶ ἀγαθότητας,
 ἀλλὰ αἰδίους καὶ ἀνάρχους τοῦ Θεοῦ νοήσεις ἐκάλεσεν αὐτάς Ὅ-
 τοίνυν λέγων, ὡς ὁ Γρηγορᾶς οὗτος, «ἐν τῷ ἄκτιστον, μόνην δη-
 λαδὴ τὴν θείαν φύσιν», οὐκ οἶδεν ὅτι ἐν καὶ οὐχ ἐν ἔστι τὸ Θεῖον,
 20 κατὰ τοὺς θεολόγους, ἀλλ' ἐν παντάπασι καὶ ἀδιάκριτον ἰσχυρί-
 ζεται τὸ ἄκτιστον. Οὐκοῦν καὶ τὰ ὑποστατικὰ πάντα ἀναιρεῖ, ἃ
 καὶ περὶ ἐκάστην τῶν ὑποστάσεων μονὴν τε καὶ περιχώρησιν,
 καὶ πρὸς τούτοις τὰς προνοητικὰς προόδους τοῦ Θεοῦ, ταῦτ' ὁ
 εἰπεῖν τὴν θείαν πρόνοιαν, κτιστὴν ἡγεῖται, ἧν εἰς δυσσέβειαν
 25 περιφανέστερον οὐδεὶς ἂν ἐννοῆσαι δυνηθεῖη.

14 Ἄλλὰ καὶ παράδειγμα τοῦ Παλαμᾶ προενεγκόντος, ὁ
 Γρηγορᾶς ἀγροίκως καὶ ἀμαθῶς μηδὲν ἀπαιτεῖ διαφέρειν τοῦ
 προκειμένου τὸ παράδειγμα Ὅ δὲ μηδεμίαν ἠλιθιότητος ὑπερ-
 βολὴν ἀπολιπεῖν τὸν Γρηγορᾶν ἐλέγχει, εἰπὼν οὗτος, ὡς «οὐδε-
 30 μίαν ὁ Παλαμᾶς ἔχει προάγειν μαρτυρίαν γραφικὴν», εὐθύς προ-
 τίθησι τὰς αὐτοῦ ρήσεις, μαρτυρίας γραφικὰς οὐκ ὀλίγας προ-

27. Ρωμ. 8, 29, «προώρισεν».

28. Σχόλια εἰς Διονυσίου Ἐπιστολὴν 9, 3, PG 4, 569CD.

29. Περί θείων ὀνομάτων, 5, 8, PG 3, 824C.

30. Σχόλια εἰς τὸ Περί θείων ὀνομάτων, 2, 5, PG 4, 221AB.

κατὰ τὶς ὁποῖες αἰτίαι τοῦ Θεοῦ νοήσεις προτυπωνόταν ἢ παραγωγή τῶν μελλόντων. Καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ προϋπήρχε ἀνάρχως, διότι θέμα πρόνοιας ἦταν ἡ θέλησις νὰ παραγάγῃ τὴν κτίσι πὺ ἐπρόκειτο ν' ἀπολαύῃ τῆς προνοητικῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ²⁸.

13 Αὐτὲς τὶς αἰτίαι νοήσεις τοῦ Θεοῦ δὲν τὶς ἐκάλεσε μόνον ὁ θεῖος Παῦλος προορισμούς, ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, ἀκολουθώντας ἐκεῖνον, τὶς καλεῖ «προορισμούς» καὶ «δημιουργικὲς προόδους» καὶ «πρόνοιες τοῦ Θεοῦ» καὶ «ἀγαθότητες κοινὲς στὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ θεῖο Πνεῦμα»²⁹. Τὸ ἴδιο παριστάνει καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος στὰ *Σχόλια*, ὅπου λέγει, «κοινὲς εἶναι οἱ δημιουργικὲς πρόνοιες καὶ ἀγαθότητες τῆς τρισυπόστατης καὶ διακεκριμένης ἐνάδος». Μὲ τὴν βεβαίωσι ὅτι αὐτὲς εἶναι πολλὲς καὶ διακεκριμέναι ἐδείξε ὅτι αὐτὲς δὲν εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, μὲ τὸν λόγο δὲ ὅτι εἶναι κοινὲς τῆς τρισυπόστατης διακεκριμένης ἐνάδος παρέστησε ὅτι αὐτὲς δὲν εἶναι ἀπλῶς ὁ Υἱὸς ἢ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, ἐνῶ μὲ τὴν δήλωσι ὅτι δὲν εἶναι μόνον θεῖαι πρόνοιες καὶ ἀγαθότητες, ἀλλὰ καὶ δημιουργικὲς, ἀπέδειξε ὅτι εἶναι ἄκτιστες, ἀφοῦ μάλιστα καὶ παραπάνω τὶς ἐκάλεσε αἰτίαι καὶ ἀναρχαι νοήσεις τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνος λοιπὸν πὺ λέγει, ὅπως τοῦτος ὁ Γρηγορᾶς, ὅτι «ἓνα εἶναι τὸ ἄκτιστο, μόνη δηλαδὴ ἡ θεία φύσις», δὲν γνωρίζει ὅτι τὸ Θεῖο εἶναι ἓνα καὶ ὄχι ἓνα κατὰ τοὺς θεολόγους, ἀλλὰ ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ ἄκτιστο εἶναι ἐντελῶς ἓνα καὶ ἀδιάκριτο. Ἐπομένως καὶ ὅλα τὰ ὑποστατικά ἀναιρεῖ, τὰ ὁποῖα εἶναι περισσότερα ἀπὸ ἓνα σὲ κάθε ὑπόστασι, καὶ τὴν διαμονὴν καὶ περιχώρησι τῶν θεῶν ὑποστάσεων τῆς μᾶς στὴν ἄλλη· καὶ προσέτι θεωρεῖ κτιστὲς τὶς προνοητικὲς προόδους τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὴν θεία πρόνοια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ σκεφθῇ τίποτε περιφανέστερο σὲ δυσσέβεια.

14 Ἄλλὰ καὶ ὅταν πρόβαλε ἓνα παράδειγμα ὁ Παλαμᾶς, ὁ Γρηγορᾶς ἀγροίκως καὶ ἀμαθῶς ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ παράδειγμα δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὸ προκείμενο. Κι' ἐκεῖνο πὺ δείχνει ὅτι ὁ Γρηγορᾶς δὲν παρέλειψε καμμιά ὑπερβολὴ ἡλιθιότητος εἶναι τοῦτο· ἀφοῦ εἶπε ὅτι «ὁ Παλαμᾶς δὲν ἔχει νὰ προβάλλῃ καμμιά γραφικὴ μαρτυρία»³¹, προσθέτει ἀμέσως τὰ δικά του λόγια, πὺ προάγουν ὄχι λίγες γραφικὲς μαρτυρίαι· ἀλλὰ καὶ ὅσα λέγει ὁ μέγας Ἄθανάσιος «ὅτι αὐτὰ εἶναι πλήρωμα τῆς θεότητος»³², καὶ ἄλλοῦ

31. *Δογματικὸς Α'* (*Ἱστορία 30*), 5, PG 149, 244B.

32. *Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν 3*, PG 28, 920BC.

αγούσας· ἀλλὰ καὶ ἄ φησιν ὁ μέγας Ἀθανάσιος, «πλήρωμα εἶναι τῆς θεότητος», ἀλλαχοῦ δὲ «φυσικῶς προσεῖναι τῷ Θεῷ», διάκενον ὁ Γρηγορᾶς ἡγεῖται ψόφον ὀνομάτων· καὶ λέγοντος αὐτοῦ ἀκούων «τὸ ἀναρχον, τὸ ἄχρονον, τὸ ἄπειρον, τὴν θεῖαν θέλησιν, 5 τὴν δύναμιν, τὴν πρόνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα οὐχ ἕκαστον οὐσίαν, ἀλλὰ περὶ τὴν οὐσίαν», αὐτὸς οὐσίαν εἶναι διαβεβαιουῖται. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν ἀναφορὰν ἔχειν ταῦτα πάντα πρὸς ἓν ὁ μέγας ἐκεῖνος εἶρηκεν, ἐκ τοῦτου μηδεμίαν ἔχειν πρὸς ἄλληλά τε καὶ τὸ ἐν ἐκεῖνο διαφορὰν ὁ Γρηγορᾶς οἶεται κατασκευάζειν, καὶ μάλᾳ ἀγροῖ-
10 κον εἶναι νομίζει καὶ ἀποφαίνεται τὸν ἐπὶ ἓν ἀκούοντα τὴν ἀναφορὰν ἔχειν ταῦτα καὶ διαφέρειν ἀλλήλων οἰόμενον κατὰ τι καὶ ὅπως οὖν, τί ἄλλο διδάσκων καὶ δισχυριζόμενος ἢ τοῦτο πάντη τε καὶ πάντως, ὡς ἐπειδήπερ ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναφορὰν ἔχει πρὸς ἓνα, τὸν Πατέρα, μηδαμῆ μηδαμῶς διαφέ-
15 ρουσι πρὸς ἄλληλα καὶ τὸν Πατέρα. Ἡ ἀναφορὰ τοίνυν ἐφ' ᾧ ἂν εἴη καὶ πρὸς ὅπερ ἂν λέγοιτο, τὴν διαφορὰν ἐπιδείκνυσι, κἂν Γρηγορᾶς ἀπαρέσκηται καὶ ταῖς τῶν πνευματοφόρων χρῆται φωναῖς κατὰ τῆς ἀληθείας τοῦ Πνεύματος

15 Ἄλλὰ καὶ καταψεύδεσθαι τῶν ἁγίων τὸν Παλαμᾶν εἰπῶν, 20 εἶτα προῖαν ὁμολογεῖ τῶν ἁγίων εἶναι τὰς παρ' αὐτοῦ προαγομένας χρήσεις, ἃς καὶ διαστρέφειν πειρώμενος, αὐτὸς ὄντως καταστρέφεται σαφῶς· ἐντεῦθεν διδασκαλικὸν ἀξίωμα ἑαυτῷ περιτίθησιν εἰκότως μέντοι ψευδῶς, οὐδ' ἔχνος γὰρ τῶν ἐνταῦθα παρ' αὐτοῦ λεγομένων ἐπὶ τῆς Διαλέξεως ἐκείνης προήχθη. Νῦν δ' 25 οὗτος οὐδὲ τοῦ ἀποστόλου ἀκούσας λέγοντος «οὐδεὶς ἑαυτῷ λαμβάνει τὴν τιμὴν», αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ γραφίδος κεχειροτόνηται καὶ αὐτόπλαστός ἐστι διδάσκαλος, διὸ καὶ ψευδοδιδάσκαλος μᾶλλον ἢ διδάσκαλος. Τὴν μὲν οὖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τούτου ταύτῃ καὶ ἄλλως τοῦ ψεύδους σύρροισιν καὶ τὰς ἄνευ προφάσεως 30 ἐρεσχηλίας, οὐ καθ' ἡμῶν μόνον ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἁγίων, καὶ τὸ παντάπασιν ἀνακόλουθόν τε καὶ ἀκατάλληλον τῆς φλυαρίας καὶ τὸν τῶν εἰς τὸν Θεὸν βλασφημιῶν ἑσμὸν καὶ τὸν τύφον καὶ τὴν ἀναίδειαν καὶ τὴν περιττὴν μεγαλαυχίαν καὶ ἀπλῶς πάντα τὸν

33. Κυρίλλου, Θησαυροὶ 32, PG 75, 497B.

34. Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν 3, PG 28, 920C.

35. Αὐτόθι.

«ὅτι προσυπάρχουν στὸν Θεὸ φυσικῶς»³³, ὁ Γρηγορᾶς τὰ θεωρεῖ κενόν ἤχο ὀνομάτων· καὶ ἀκούοντάς τον νὰ λέγη, «τὸ ἀναρχο, τὸ ἄχρονο, τὸ ἄπειρο, ἡ θεία θέλησις, ἡ δύναμις, ἡ πρόνοια καὶ τὰ παρόμοια, δὲν εἶναι οὐσία τὸ καθένα ἀλλὰ γύρω ἀπὸ τὴν οὐσία»³⁴, αὐτὸς διαβεβαιώνει ὅτι εἶναι οὐσία. Καὶ ἐπειδὴ ὁ μέγας ἐκεῖνος εἶπε ὅτι ὅλα αὐτὰ ἔχουν ἀναφορὰ πρὸς ἓνα³⁵, ὁ Γρηγορᾶς νομίζει ὅτι μπορεῖ νὰ ἰσχυρισθῆ ἀπ' αὐτὸ ὅτι δὲν ἔχουν καμμιά διαφορὰ μεταξύ τους καὶ πρὸς ἐκεῖνο τὸ ἓνα, καὶ θεωρεῖ καὶ διακηρῦσσει ὅτι εἶναι πολὺ ἀγροῖκος ἐκεῖνος ποῦ ἀκούει ὅτι αὐτὰ ἔχουν τὴν ἀναφορὰ σὲ ἓνα, νὰ νομίζη ὅτι καὶ διαφέρουν μεταξύ τους³⁶ κατὰ ὁποιοδήποτε τρόπο· ἔτσι διδάσκει καὶ δισχυρίζεται τίποτε ἄλλο παρὰ τοῦτο ὅπωςδήποτε, ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα ἔχουν ἀναφορὰ πρὸς ἓνα, τὸν Πατέρα, δὲν διαφέρουν καθόλου μὲ κανένα τρόπο μεταξύ τους καὶ πρὸς τὸν Πατέρα. Ἡ ἀναφορὰ λοιπὸν σὲ ὁποιαδήποτε ἀντικείμενα καὶ ἂν εἶναι καὶ πρὸς ὅτιδήποτε καὶ ἂν λέγεται, φανερώνει τὴν διαφορὰ, ἔστω καὶ ἂν ὁ Γρηγορᾶς δυσαρεστῆται καὶ χρησιμοποιοῖ τὰ λόγια τῶν πνευματοφόρων ἀνδρῶν κατὰ τῆς ἀληθείας τοῦ Πνεύματος.

15 Ἀλλὰ καὶ ἀφ' οὗ εἶπε ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἀποδίδει ψευδῶς στοὺς ἁγίους κείμενα, ἔπειτα προχωρώντας ὁμολογεῖ ὅτι τῶν ἁγίων εἶναι οἱ προβαλλόμενες ἀπ' αὐτὸν ρήσεις, τίς ὁποῖες προσπαθώντας νὰ διαστρέψη καταστρέφεται πράγματι ὁ ἴδιος σαφῶς, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο περιβαλλόμενος μὲ διδασκαλικὸ ἀξίωμα, φυσικὰ ψευδῶς, διότι οὔτε ἵχνος ἀπὸ τὰ ἐδῶ λεγόμενά του δὲν ἀναφέρθηκε σ' ἐκείνην τὴν συζήτησι. Τώρα ὅμως αὐτὸς, μὴ ἔχοντας ἀκούσει οὔτε τὸν ἀπόστολο ποῦ λέγει, «κανένας δὲν παίρνει μόνος του τὴν τιμὴ»³⁷, αὐτὸς ἔχει χειροτονηθῆ ἀπὸ τὴν πέννα του καὶ εἶναι αὐτόπλαστος διδάσκαλος, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι μᾶλλον ψευδοδιδάσκαλος παρὰ διδάσκαλος. Νομίζω πάντως ὅτι πρὸς τὸ παρὸν πρέπει νὰ παραλείψω τὴν καὶ ἄλλου εἶδους συρροή τοῦ ψεύδους σ' αὐτὴ τὴν διδασκαλία του, τίς ἄλλες φαιδρότητες, ὄχι μόνον ἐναντίον μας, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἁγίων, καὶ τὸ ἐντελῶς ἀνακόλουθο καὶ ἀκατάλληλο τῆς φλυαρίας, τὸ πλῆθος τῶν βλασφημιῶν στὸν Θεό, τὸν κομπασμὸ καὶ τὴν ἀναίδεια, τὴν περισσὴ μεγαλαυχία καὶ γενικὰ ὅλον

36. Νικηφ. Γρηγορᾶ, *Δογματικός Α'* (*Ἱστορία 30*), 9, PG 149, 248BC.

37. *Ἐβρ.* 5,4.

συμπεφυρμένον συρφετόν καθ' ἡμῶν τε καὶ τῆς εὐσεβείας, μάλλον δὲ κατὰ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τε καὶ ψυχῆς, τὸ νῦν εἶναι παρεῖναί μοι δοκῶ. Ἐπεὶ δὲ μεταξύ διδάσκων καὶ περὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν φησι, ποτὲ μὲν διάκενον αὐτὰς εἶναι ψόφον κατασκευ-
 5 ἄζων ὀνομάτων, καὶ διὰ τοῦτο τῶν ἀνθρώπων εὐρήματά τε καὶ ποιήματα, ποτὲ δὲ ταύτας εἶναι κτίσματα Θεοῦ, καθάπερ οὐρα-
 νός τε καὶ γῆ, αἴθρ τε καὶ ὕδατα καὶ τ' ἄλλα πάντα, ποτὲ δὲ ἀκτί-
 στους μὲν, μηδεμίαν δὲ παραλλαγὴν ἐχούσας πρὸς τὴν φύσιν τοῦ
 Θεοῦ, καὶ μαρτυρίας τῶν ἁγίων προήνεγκεν εἰς ταῦτα, ἐν αἷς τὴν
 10 ἔδραν ἔχειν τῆς ἀποδείξεως δοκεῖ, αὐτὰς ἡμεῖς ἴδωμεν τὰς μαρτυ-
 ρίας ψευδόμαρτυν σαφῶς αὐτόθεν ἐξελεγχούσας τοῦτον εἶναι
 τῶν ἁγίων δυσσεβέστατον τε ἅμα καὶ ἀσεβέστατον.

16 Τοῦ μὲν οὖν εἶναι τὰς θείας ἐνεργείας «ὀνόματα μόνον» καὶ
 ταῦτα «θέσει ἀλλ' οὐ φύσει», τὸν μέγαν μαρτυρεῖν φησὶν Ἀθανά-
 15 σιον, λέγοντα «τὸ Θεὸς εἶναι δευτέρον ἐστὶ τῆς φύσεως», καὶ
 Γρηγόριον τὸν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον γράφοντα, «οὐ φύσις τῷ
 Θεῷ ἢ ἀπλότης, εἴπερ μηδὲ τοῖς συνθέτοις μόνον τὸ εἶναι συν-
 θέτοις». Ποῦ τοίνυν ἐνταῦθα μαρτυρεῖται μόνον ὀνόματα τῆς
 ἐνεργείας εἶναι, καὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα φύσει ἢ μὴ φύσει καὶ θέ-
 20 σει ἢ μὴ θέσει εἶναι; Ἀλλὰ ὅτι μὲν θέσει καὶ οὐ φύσει πάντα τε
 καὶ πάντων τὰ ὀνόματα, οὐδεὶς τῶν νοῦν ἐχόντων ἀγνοεῖ, καὶ
 αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς φθάσας ὁμολόγησεν, ἀλλ' οὐκ ἐνταῦθα τοῖς
 ἁγίοις περὶ τούτων ὁ λόγος. Καὶ κατὰ τοῦτο ψευδόμαρτύς ἐστὶν
 αὐτῶν ἀσυνέτως ἔχων πάντη τῆς τούτων διανοίας. Εἰ γὰρ περὶ
 25 τῶν ὀνομάτων ἐποιοῦντο τὸν λόγον, οὐκ ἂν ταῦτα δευτέρα τῆς
 θείας φύσεως εἶπον συγκρίνοντες τὰ ἀσύγκριτα, ἀλλὰ τῆς ἀν-
 θρωπίνης, τῶν δ' ἄλλων κτισμάτων καὶ ὑστερογενέστερα, ὃ καὶ
 τοῦτο δῆλός ἐστιν ὁ Γρηγορᾶς ἀγνοῶν. Προκατασκευάζων γὰρ
 αὐτὸς ἐξῆς οἴκοθεν «οὐδέν», φησί, «τῶν ὀνομάτων ἐστίν, ὃ μὴ
 30 δευτέρον ἐστὶ τῆς θείας φύσεως περιγεγραμμένος γὰρ τις ὄρος
 οὐσίας καὶ φύσεως γίνεται τοῦνομα. Ἡ δ' ἀπερίγραπτος ἐκείνη
 φύσις περιγραφαῖς ὀνομάτων δουλεύειν οὐκ οἶδεν». Εἰ γοῦν διὰ

38. Νίκηφ. Γρηγορᾶ, Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 12, PG 149, 256B.

39. Διάλογος μετὰ Μακεδονιανοῦ (ψευδ.), 1,14, PG 28, 1313A.

40. Λόγος 38 εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια 7, PG 36, 317D-320A καὶ Λόγος 45 εἰς ἄγιον Πάσχα 3, PG 36, 628B.

τὸν συμπεφυρμένο συρφετὸ ἐναντίον ἡμῶν καὶ τῆς εὐσέβειας, μᾶλλον δὲ ἐναντίον τῆς δικῆς του κεφαλῆς καὶ ψυχῆς. Ἐπειδὴ στίς διδαχές του ὀμιλεῖ καὶ περὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν, ἄλλοτε χαρακτηρίζοντάς τες ὡς κενὸ ἦχο ὀνομάτων, καὶ γι' αὐτὸ ὡς εὐρήματα καὶ κατασκευάσματα τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἄλλοτε ὡς κτίσματα τοῦ Θεοῦ, σὰν τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ, τὸν ἀέρα καὶ τὰ ὕδατα καὶ ὅλα τὰ ἄλλα, καὶ ἄλλοτε τέλος ὡς ἄκτιστες μὲν, ἀλλὰ χωρὶς καμμιᾶ παραλλαγῆ πρὸς τὴ φύσι τοῦ Θεοῦ· κι' ἐπειδὴ γι' αὐτὰ ἔφερε μαρτυρίες τῶν ἀγίων, στίς ὁποῖες νομίζει ὅτι ἔχει στήριγμα τῆς ἀποδέξεως, ἃς ἰδοῦμε ἐμεῖς αὐτὲς τίς μαρτυρίες, οἱ ὁποῖες τὸν παρουσιάζουν σαφῶς ὡς δυσσεβέστατο καὶ συγχρόνως ἀσεβέστατο ψευδομάρτυρα κατὰ τῶν ἀγίων.

- 16 Περὶ τοῦ ὅτι λοιπὸν οἱ θεῖες ἐνέργειες «εἶναι μόνο ὀνόματα», κι' αὐτὰ «θέσει καὶ ὄχι φύσει»³⁸, λέγει ὅτι μαρτυρεῖ ὁ μέγας Ἄθανάσιος, πού βεβαιώνει ὅτι «ἢ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ εἶναι δεύτερο τῆς φύσεώς του»³⁹, καὶ Γρηγόριος ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας ποῦ γράφει· «δὲν εἶναι φύσις τοῦ Θεοῦ ἢ ἀπλότης, ὅπως δὲν εἶναι φύσις τῶν συνθέτων τὸ ὅτι εἶναι σύνθετα»⁴⁰. Ποῦ λοιπὸν ἐδῶ μαρτυρεῖται ὅτι αὐτὰ εἶναι μόνο ὀνόματα τῆς ἐνέργειας καὶ ὅτι αὐτὰ τὰ ὀνόματα εἶναι φύσει καὶ μὴ φύσει, θέσει καὶ μὴ θέσει; Ἀλλὰ βέβαια ὅτι ὅλα καὶ ὅλων τὰ ὀνόματα εἶναι θέσει καὶ ὄχι φύσει, δὲν τὸ ἀγνοεῖ κανένας ἀπὸ ἐκείνους πού ἔχουν νοῦ, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γρηγορᾶς πρὸ ὀλίγου τὸ ὠμολόγησε, ἀλλ' ἐδῶ οἱ ἅγιοι δὲν ὀμλοῦν περὶ αὐτῶν. Καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ψευδομάρτυς ἐναντίον αὐτῶν μὴ μπορώντας καθόλου ν' ἀντιληφθῆ τὴ διάνοιά τους. Ἄν πράγματι ἔκαμαν λόγο γιὰ τὰ ὀνόματα, δὲν θὰ τὰ παρουσίαζαν δεύτερα ἀπὸ τὴ θεία φύσι, συγκρίνοντας τὰ ἀσύγκριτα, ἀλλὰ τῆς ἀνθρώπινης, ἐνῶ τῶν ἄλλων κτισμάτων καὶ ὑστερογενέστερα, πράγμα πού ἐπίσης συλλαμβάνεται νὰ ἀγνοῆ ὁ Γρηγορᾶς. Πράγματι, στὴ συνέχεια κατασκευάζοντας μόνος μὲ τὴ σκέψι του λέγει· «δὲν ὑπάρχει κανένα ὄνομα πού νὰ μὴ εἶναι δεύτερο τῆς θείας φύσεως· διότι τὸ ὄνομα εἶναι ὄρος πού περιγράφει τὴν οὐσία καὶ τὴ φύσι. Ἡ ἀπερίγραπτη ὁμως ἐκείνη φύσις δὲν γνωρίζει νὰ δουλεύῃ σὲ περιγραφῆς ὀνομάτων»⁴¹. Ἄν λοιπὸν γι' αὐτὸ τὰ ὀνόματα ἔρχονται δεύτερα τῆς θείας φύσεως, διότι δὲν δουλεύουν σὲ περιγραφῆς ὀνομάτων, ἄρα

41. Νικηφ. Γρηγορᾶ, *Δογματικὸς Α'* (*Ἱστορία 30*), 12, PG 149, 256B.

τοῦτο δεύτερα τῆς θείας φύσεως τὰ ὀνόματα, διότι περιγραφαῖς ὀνομάτων οὐ δουλεύει, ἕκαστον ἄρα καὶ πάντα τῶν κτισμάτων, ἐπεὶ περιγραφαῖς ὀνομάτων δουλεύει, τῆς φύσεως οὐκ ἔχει δεύτερα τὰ ὀνόματα· τοιγαροῦν οὐδὲ θέσει ταῦτ' ἔχει, κατὰ τὸν 5 Γρηγορᾶν. Οὕτως ἐκ τοῦ σύνεγγυς αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνεῖλε καὶ τῆς ἐν τοῖς οὐσι πᾶσιν ἀληθείας ἀνεπίσκεπτον ἔδειξε, πόσῳ γε μᾶλλον τῆς ἐν Θεῷ. Τούτου γὰρ τῆς φύσεως, ἐπεὶ περιγραφαῖς ὀνομάτων αὕτη δουλεύειν οὐκ οἶδεν, ὄνομα οὐκ ἔστιν εὐρεῖν. Πῶς οὖν δεύτερον ἔσται τὸ μὴ ὄν; Οὕτως ὁ Γρηγορᾶς «οὐκ οἶδεν 10 οὔτε ἂ λέγει, οὔτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦται», μὴδ' αὐτὸ τὸ παρὰ τῶν κειμένων, καίτοι παρ' αὐτοῦ προτεθειμένων, ἐκβαῖνον συνορᾶν ὑγιῶς δυνάμενος

17 Τῆς μὲν οὖν φύσεως ἐκείνης, ἣ καὶ κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον «οὐδ' ἶχνος ὄλως καταλήψεως τοῖς μετ' αὐτὴν καταλέλοι- 15 πεν», οἰκειὸν ὄνομα οὐκ ἔστι, τῶν δὲ παρ' ἡμῶν εὐσεβῶς ἐξ αἰδίου περὶ τὸν Θεὸν εἶναι νοουμένων ἐστὶ τὰ ὀνόματα, παρ' ἡμῶν ὀνομασμένων ὑστερον, ὡς καὶ Γρηγόριος ὁ περιφανέστατος τῆς Νύσσης πρόεδρος «πάντα», φησί, «τὰ περὶ τὸν Θεὸν νοούμενα πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἦν, εἰ καὶ ὀνομάσθη μετὰ τὸ γε- 20 νέσθαι τὸν ὀνομάζοντα». Ὅρατε πᾶς τις νοῦν ἔχων ὑγιᾶ; Οὐκ εἶπε ἄλεγόμενα οὐδ' ἀκουόμενα τὰ περὶ τὸν Θεόν, ἵνα μὴ τις, ὡς ὁ Γρηγορᾶς, νομίση δυσσεβῶς ὀνόματα μόνον εἶναι τὰ περὶ τὸν Θεὸν θεολογούμενα. Πρὸ δὲ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ταῦτ' εἶπεν εἶναι, ἵνα μὴ πρὸς τὴν κτίσιν, ὡς ὁ Γρηγορᾶς, κατασπάσῃ 25 ταῦτα δυσσεβῶς. Ἀλλὰ καὶ πάντα εἶπε καὶ νοούμενα, ἵνα περὶ τὴν φύσιν ὄντα νοήσης, ἀλλὰ μὴ ὡς ὁ Γρηγορᾶς φύσιν εἶναι ταῦτα νοήσης δυσσεβῶς. Ἡ γὰρ θεία φύσις οὔτε νοεῖται καὶ μία ἐστὶ καὶ ἐνιαίως ἀεὶ προάγεται παρὰ τῶν θεολόγων. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος οὐκ εἶπε τὸ Θεὸν ὀνομάζεσθαι δεύτερόν ἐστι 30 τῆς θείας φύσεως, ἀλλ' ὅτι «τὸ Θεὸν εἶναι τὸν Θεὸν δεύτερόν ἐστι τῆς φύσεως», ἵνα μὴ δῶ πρόφασιν Γρηγορᾶ καὶ Ἀκινδύνῳ καὶ τοῖς κατ' αὐτοὺς βλασφημεῖν τε εἰς τὸν Θεὸν καὶ αὐτὸν συκοφαντεῖν, ὥσπερ καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος οὐκ εἶπεν ὅτι οὐ φύσις τῷ Θεῷ τὸ τῆς ἀπλότητος ὄνομα, ἀλλ' ὅτι «οὐ φύσις τῷ

42. Τίμ. Α' 17.

43. Μαξίμου, Περί Ἀποριῶν, PG 91, 1068A.

44. Πρὸς Εὐδόμιον 12, W. Jaeger 1, 173, PG 45, 965B.

κάθε κτίσμα και ὄλα τὰ κτίσματα, ἐπειδὴ δουλεύουν σὲ περιγραφὲς ὀνομάτων, δὲν ἔχουν δευτέρα τῆς φύσεως τὰ ὀνόματα· ἐπομένως κατὰ τὸν Γρηγορᾶ δὲν τὰ ἔχουν αὐτὰ οὔτε θέσει. Ἔτσι τόσο γρήγορα ἀνήρесе ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του και ἔδειξε ὅτι εἶναι ἀδαῆς τῆς σὲ ὄλα τὰ ὄντα ἀλήθειας, πῶσο μᾶλλον τῆς ἀλήθειας στὸν Θεό. Διότι τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εὐρεθῆ ὄνομα, ἀφοῦ αὐτὴ δὲν γνωρίζει νὰ δουλεύη σὲ περιγραφὲς ὀνομάτων. Πῶς λοιπὸν θὰ εἶναι δευτερο τὸ μὴ ὄν; Ἔτσι ὁ Γρηγορᾶς «δὲν γνωρίζει οὔτε τί λέγει οὔτε γιὰ ποιά διαβεβαιώνει»⁴², ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιληφθῆ σωστὰ οὔτε τὴν ἔννοια τῶν κειμένων, ἂν και τὰ παραθέτει ὁ ἴδιος.

- 17 Τῆς φύσεως λοιπὸν ἐκείνης, ἡ ὁποία κατὰ τὸν θεῖο Μάξιμο «δὲν ἄφησε οὔτε ἵχνος καταλήψεως ἀπὸ τὰ μετ' αὐτήν»⁴³, δὲν ὑπάρχει ταιριαστὸ ὄνομα, εἶναι δὲ τὰ ὀνόματα ὀρισμὸς τῶν εὐσεβῶς νοουμένων ἀπὸ ἐμᾶς αἰδῖως περὶ τὸν Θεό, πού ἐτέθηκαν ἀπὸ ἐμᾶς ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅπως λέγει και ὁ περιφανέστατος πρόεδρος τῆς Νύσσης Γρηγόριος· «ὄλα τὰ νοούμενα περὶ τὸν Θεό ὑπῆρξαν πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου, ἂν και ὀνομάσθηκαν μετὰ τὴ γένεσι τοῦ ὀνομάζοντος»⁴⁴. Βλέπετε ὅσοι ἔχετε ὑγιεῖς, τίς φρένες; Δὲν εἶπε τὰ περὶ τὸν Θεό λεγόμενα, οὔτε ἀκουόμενα, γιὰ νὰ μὴ νομίση κανεῖς, ὅπως ὁ Γρηγορᾶς, δυσσεβῶς ὅτι τὰ περὶ τὸν Θεό θεολογούμενα εἶναι μόνο ὀνόματα. Εἶπε δὲ ὅτι αὐτὰ ὑπάρχουν πρὶν ἀπὸ τὴ σύστασι τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ μὴ τὰ ὑποβιβάση, ὅπως ὁ Γρηγορᾶς, δυσσεβῶς πρὸς τὴν κτίσι. Ἄλλ' εἶπε ἐπίσης πάντα και νοούμενα, γιὰ νὰ καταλάβῃς ὅτι εἶναι περὶ τὴν φύσι, και νὰ μὴ σκεφθῆς δυσσεβῶς, ὅπως ὁ Γρηγορᾶς, ὅτι αὐτὰ εἶναι φύσις. Διότι ἡ θείας φύσις οὔτε νοεῖται, ἀλλὰ και εἶναι μία και πάντοτε ἀπὸ τοὺς θεολόγους προάγεται ἐνιαῖα. Ἄλλὰ και ὁ μέγας Ἀθανάσιος δὲν εἶπε ὅτι τὸ νὰ ὀνομάζεται Θεὸς εἶναι δευτερο ἀπὸ τὴ θεία φύσι, ἀλλὰ ὅτι «τὸ νὰ εἶναι Θεὸς ὁ Θεὸς εἶναι δευτερο τῆς φύσεως»⁴⁵, γιὰ νὰ μὴ δώση στὸ Γρηγορᾶ και τὸν Ἀκίνδυνο και στοὺς μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς πρόφασι νὰ βλασφημοῦν στὸν Θεό και νὰ τὸν συκοφαντοῦν, ὅπως και ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος δὲν εἶπε ὅτι τὸ ὄνομα τῆς ἀπλότητος δὲν εἶναι φύσις τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ εἶπε ὅτι «δὲν εἶναι φύσις τοῦ Θεοῦ ἡ ἀπλότης, ὅπως δὲν εἶναι φύσις τῶν συνθέτων τὸ

45. Διάλογος μετὰ Μακεδονιανοῦ 1,14, PG 28, 1313A.

Θεῶ ἢ ἀπλότης, ὥσπερ οὐδὲ τοῖς συνθέτοις τὸ εἶναι συνθέτοις», τοῦτο λέγων ἄντικρυς, ὅτι τὸ ἀπλοῦν εἶναι τὸν Θεὸν οὐ φύσις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν ἐστίν. Ὁ δὲ Γρηγοράς ἀπροφασίστως θέλων δυσσεβεῖν τε καὶ συκοφαντεῖν, περὶ ὀνομάτων ψιλῶν αὐτοὺς 5 ποιεῖσθαι τὸν λόγον διατείνεται.

18

Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ἡ φύσις ὀνομά ἐστι, λεγέτω νῦν ὁ Γρηγοράς ταῖς ἑαυτοῦ φρεσί, μᾶλλον δὲ φρενοβλαβείαις ἀκολούθως, ὅτι τὸ φύσιν εἶναι τὸν Θεὸν δεύτερόν ἐστι τῆς θείας φύσεως καὶ ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστὶ φύσις τοῦ Θεοῦ; ποία δὲ ποίας ὁποτέρων 10 των, αὐτὸς μόνον διδάσκειν ἀξιόχρεως. Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπεὶ καὶ κατ' αὐτὸν ἡ θεότης τῆς θεατικῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ὀνομά ἐστι, ταύτην δὲ μηδὲν τῆς θείας φύσεως διαφέρειν μετὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου καὶ οὗτος δογματίζει, ἀκούετω σαφῶς τὴν τῆς θείας φύσεως πρὸς αὐτὴν διαφορὰν καὶ εἰ μὴ «αὐτοκατάκριτός» 15 ἐστὶ καὶ «ἐξέστραπται» τελέως, πανέτω τῆς πολυειδοῦς καὶ δυσσεβοῦς ἐνοστάσεως. Ὁ γὰρ Νυσσαέων φανότατος φωστήρ φησιν, ὅτι «ἡ θεία φύσις ὑπερβαίνει πᾶσαν τὴν διὰ φωνῆς σημασίαν· οὐκοῦν ἡ θεότης τῆς θεατικῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος προσηγορία καθέστηκεν». Ὁρᾷς ὅτι ἡ θεατικὴ δύναμις οὐ φύ- 20 σις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν, καὶ ὡς ἡ θεία φύσις ὑπερέχει τῆς θεατικῆς δυνάμεως; Οὐ γὰρ τῆς φωνῆς εἶπεν ὁ θεορρήμων ὑπερέχειν τὴν θείαν φύσιν, ἀλλὰ τῆς σημασίας τῆς φωνῆς. Ὁ δὲ θεηγόρος Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς φησίν, ὅτι «μεῖζόν ἐστὶ τὸ Πατέρα εἶναι τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Πατέρα καὶ Θεόν. Ὡς μὲν γὰρ Θεὸς πρὸς τὰ 25 δοῦλα τὴν σχέσιν ἔχει, ὡς δὲ Πατὴρ πρὸς τὸν ἴδιον καὶ ὁμότιμον Υἱόν». Καὶ πάλιν «οὐκ εἶπεν ὁ Κύριος, ὁ ἑώρακῶς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Θεόν», ἀλλὰ τὸν Πατέρα, τὸ μεῖζον ἀπονέμων αὐτῷ καὶ οὐχὶ τὸ ἔλαττον. Οὐκοῦν πρῶτον ἔστω Πατὴρ, εἴθ' οὕτως Θεός, εἰ καὶ ἅμα καὶ συνημμένως.

19 30

Τί οὖν; Ἐὰρ καὶ Κυρίλλου τοῦ θείου καταστροφηνιάσεις, ὧ κενὲ Γρηγορά, τῶν εἰρημένων ἐνεκεν, ὡς καὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησί- 35 ας ἐξεμάνης νῦν, τῆς θείας ἐνεργείας ὑπερκεῖσθαι θεολογούσης τὴν οὐσίαν κατὰ τὸ αἷτιον; Οὐ γὰρ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐκ προνοίας θείας, ἄπαγε τῆς ἀσεβείας, ἀλλ' ἡ πρόνοια ἐκ τῆς οὐσίας. Ἐὰρ

46. Λόγος 38 εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια 7, PG 36, 317D-320A καὶ Λόγος 45 εἰς ἅγιον Πάσχα 3, PG 36, 628B.

47. Πρβλ. Τίτ. 3,11.

ὅτι εἶναι σύνθετα»⁴⁶. Ἐννοώντας ἀκριβῶς τοῦτο ὅτι τὸ νὰ εἶναι ὁ Θεὸς ἀπλὸς δὲν εἶναι φύσις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσι. Ὁ Γρηγορᾶς ὁμῶς, θέλοντας νὰ δυσσεβῇ καὶ νὰ συκοφαντῇ ἀπροφάσιστα, ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτοὶ ὁμιλοῦν γιὰ ἀπλὰ ὄνοματα.

18 Ἀλλά, ἐπειδὴ καὶ ἡ φύσις εἶναι ὄνομα, ἃς εἶπῃ λοιπὸν καὶ ὁ Γρηγορᾶς σύμφωνα μὲ τὶς φρένες του ἢ μᾶλλον μὲ τὶς φρενοβλάβειές του, ὅτι τὸ νὰ εἶναι φύσις ὁ Θεὸς εἶναι δεύτερο τῆς θείας φύσεως καὶ ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι φύσις τοῦ Θεοῦ; ποιά δὲ ποιᾶς ἀπ' αὐτές, αὐτὸς μόνον εἶναι ἰκανὸς νὰ τὸ διδάξῃ. Ἀλλ' ὁμῶς, ἐπειδὴ καὶ κατ' αὐτὸν ἡ θεότης εἶναι ὄνομα τῆς θεατικῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, αὐτὴ δέ, ὅπως δογματίζει καὶ αὐτὸς μαζί μὲ τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν Ἀκίνδυνο, δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τῆς θείας φύσις, ἃς ἀκούσῃ σαφῶς τὴν διαφορὰ τῆς θείας φύσεως ἀπ' αὐτήν, καὶ ἂν δὲν εἶναι «αὐτοκατάκριτος» καὶ τελείως «διεστραμμένος»⁴⁷, ἃς σταματήσῃ τὴν πολυειδῆ καὶ δυσσεβῆ ἀντίρρηση. Ὁ φωτεινότερος ἀστὴρ τῆς Νύσσης λέγει, ὅτι «ἡ θείας φύσις ὑπερβαίνει κάθε σημασία διὰ τῆς φωνῆς· ἐπομένως ἡ θεότης εἶναι προσηγορία τῆς θεατικῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος»⁴⁸. Βλέπεις σαφῶς ὅτι ἡ θεατικὴ δύναμις δὲν εἶναι φύσις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν, καὶ ὅτι ἡ θεία φύσις ὑπερέχει τῆς θεατικῆς δυνάμεως. Διότι ὁ θεορρήμων δὲν εἶπε ὅτι ἡ θείας φύσις ὑπερέχει τῆς φωνῆς, ἀλλὰ τῆς σημασίας τῆς φωνῆς. Ὁ δὲ θεηγόρος Κύριλλος λέγει στοὺς *Θησαυροὺς*, ὅτι «μεγαλύτερο εἶναι τὸ νὰ εἶναι Πατὴρ παρὰ νὰ εἶναι Θεὸς ὁ Πατὴρ καὶ Θεός. Διότι ὡς Θεὸς ἔχει σχέσι πρὸς τὰ δουρικὰ ὄντα, ἐνῶ ὡς Πατὴρ πρὸς τὸν ὁμότιμο Υἱὸν του»⁴⁹. Καὶ πάλι· «δὲν εἶπε ὁ Κύριος, ὅποιος εἶδε ἐμένα, εἶδε τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸν Πατέρα, ἀποδίδοντας σ' αὐτὸν τὸ μεγαλύτερο καὶ ὄχι τὸ μικρότερο. Ἐπομένως ἃς εἶναι πρῶτα Πατὴρ, ἔπειτα Θεός, ἂν καὶ μαζί καὶ συνημμένα»⁵⁰.

19 Τί λοιπὸν; Ἐραγε θὰ ἐξορμήσῃ καὶ κατὰ τοῦ θείου Κυρίλλου, ὃ κενὸ Γρηγορᾶ, λόγῳ τῶν παραπάνω ἐκφράσεων, ὅπως ἐξεμάνῃ καὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τώρα, πὺν θεολογεῖ ὅτι ἡ οὐσία ὑπέρκειται κατὰ τὸ αἴτιον τῆς θείας ἐνέργειας; Διότι δὲν προέρχεται ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῆς θείας πρόνοιας, μακριὰ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀσέβεια, ἀλλὰ ἡ πρόνοια ἀπὸ τῆς οὐσίας. Ἐραγε λοιπὸν θὰ κατη-

48. Γρηγ. Νύσσης, *Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος*, PG 46, 573D-576A.

49. *Θησαυροὶ 5*, PG 75, 65C.

50. *Θησαυροὶ 5*, PG 75, 68C-69A.

οὖν καὶ τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Κυρίλλου κατηγορήσεις ἐξ ὑπερκει-
 μένου καὶ ὑφειμένου καὶ τοῦτον συντιθέναι τὸν Θεὸν λέγων, ἢ
 δύο τὸν ἓνα ποιεῖν, τὸν μὲν μείζω καὶ ὑπερκείμενον, τὸν δ' ἐλάτ-
 τω καὶ ὑφειμένου, οὐκ εἰς νοῦν, τὸ τοῦ λόγου, θάπτων, μᾶλλον δὲ
 5 κακουργῶν καὶ τοὺς πολλοὺς ἐκ τοῦ φαινομένου παράγων, μὴ
 βουλόμενος ἢ μὴ δυνάμενος συνορᾶν, ὡς οὐδὲν τὴν εὐσέβειαν
 ἀδικοῦσιν αἱ λέξεις εὐσεβῶς ἐκλαμβανόμεναι, καταργοῦσι δὲ
 μᾶλλον τὴν ἀδικίαν, ἣν εἰς τὸ ὕψος ἐλάλησεν Βαβυλῶν καὶ Ἀ-
 κινδύνος, ὡς καὶ τὴν Ἀρείου καὶ Σαβελλίου πρότερον, τοῦ μὲν
 10 τὴν διαφορὰν ἀποσειομένου ταύτην καὶ δυσσεβῶς συστέλλοντος
 εἰς ἓν τὴν θεότητα. Ἀρείου δὲ προσιεμένου κακῶς καὶ κατα-
 σπῶντος αὐτὴν εἰς τὴν κτίσιν, διὰ τὸ τῆς φωνῆς δοκοῦν ταπεινό-
 τερον, σοῦ δὲ καὶ Ἀκινδύνου κατὰ ζῆλον τοῦ Καλαβροῦ Βαβ-
 υλῶν, χειρὸν ἄμφω πασχόντων, ἀμφοτέρων δέ, ὑμῶν τε κακείνων
 15 μὴ συνορώντων, ὡς ὅταν ὀπωσοῦν ἔμφυτα ἢ, κἂν διαφέρῃ τὰ
 αἷτια τῶν αἰτιατῶν, οὐ διασπᾶται ἀλλήλων, κἂν ὑπερέχοντα καὶ
 ὑπερεχόμενα λέγηται (μὴ μέντοι κατὰ τὸ ἄκτιστον καὶ τὸ κτι-
 στόν), τὸ ἴσον πρὸς ἀλλήλα καὶ τὸ ἐνιαῖον οὐκ ἀποτίθεται· τὰ
 γὰρ τῶ ἐνὶ φυσικῶς ὀπωσθήποτε προσόντα, ὡς ἐνός, ἓν εἰσιν.
 20 Ἔστι δὲ κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον εἰπεῖν, ὁμοῦ καὶ διακεκρωμένα
 ἐν αὐτῶ. Καὶ τὸ μὴ συνορᾶν τὸ διακεκρωμένον ἐν τῇ ἐνώσει τοῦ
 Θεοῦ καὶ τὴν ἐν τῶ διακεκρωμένῳ θεοπρεπῇ τάξιν, ἢ τὸ ὑπερέχον
 καὶ τὸ ὑπερεχόμενον ἐξ ἀνάγκης ἐνορᾶται, μόνων τῶν αἵρετικῶν
 ἐστὶ, ὡς καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος παρίστησι γράφων· «οἱ αἵρετι-
 25 κοὶ τὸ μὲν βούλεσθαι περὶ τῶν μὴ ὄντων διδῶσι τῶ Θεῷ καὶ τὸ
 ἀντικείμενον τῇ βουλήσει τεθεωρήκασιν, τὸ δὲ μείζον καὶ ὑπερ-
 κείμενον οὐ τεθεωρήκασιν». Ὡσπερ γὰρ ἀντίκειται τῇ βουλήσει
 τὸ παρὰ γνώμην, οὕτως ὑπέρεκεται τοῦ βούλεσθαι τὸ κατὰ
 φύσιν.

20 30 Ποῦ εἰσιν οἱ λέγοντες φύσιν εἶναι θεῖαν πᾶσαν ἄκτιστον
 ἐνέργειαν, ὡς μηδὲν διαφέρουσαν αὐτῆς, καὶ ὅτι πᾶν τὸ κατὰ
 τινα τρόπον ὑπερκειμένην ἔχον τὴν θεῖαν φύσιν ἑαυτοῦ κτιστόν

50α. Ἡ φωνὴ «Υἱός» ἐφαινόταν στὸν Ἀρειο ταπεινότερη, γι' αὐτὸ καὶ
 ὑπεβίβαζε τὸν Υἱὸ σὲ κτίσμα.

51. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θεῖων ὀνομάτων, 5, 6, PG 4, 320D.

γορήσης καὶ τὸν σοφὸν σὰ θεῖα Κύριλλο, λέγοντας ὅτι καὶ αὐτὸς συνθέτει τὸν Θεὸ ἀπὸ ὑπερκείμενο καὶ ὑφειμένο, ἢ ὅτι καθιστᾶ δύο τὸν ἕνα, τὸν πρῶτο μεγαλύτερον καὶ ὑπερκείμενον, τὸν ἄλλο μικρότερον καὶ ὑφειμένον, μὴ βυθίζοντας, πού λέγει ὁ λόγος, τὸ καλάμι στὸν νοῦ, μᾶλλον δὲ κακοποιώντας καὶ παραπλανώντας φανερὰ τοὺς πολλούς. Πράττεις ἔτσι, ἐπειδὴ δὲν θέλεις ἢ δὲν μπορεῖς ν' ἀντιληφθῆς ὅτι οἱ λέξεις δὲν ἀδικοῦν τὴν εὐσέβεια, ὅταν ἐκλαμβάνωνται εὐσεβῶς, ἀλλὰ μᾶλλον καταργοῦν τὴν ἀδικία, τὴν ὁποία διεκήρυξαν σὲ ὑψηλοὺς τόνους ὁ Βαβλαὰμ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος, ὅπως παλαιότερα καὶ τὴν ἀδικία τοῦ Ἀρείου καὶ Σαβδελίου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ δεύτερος ἀπορρίπτει αὐτὴν τῆ διαφορᾷ καὶ δυσσεβῶς συστέλλει τὴν θεότητα σ' ἕνα, ἐνῶ ὁ Ἀρειος τὴν ἀποδέχεται κακῶς καὶ τὴν ὑποδιβάζει σὲ κτίσι, διότι ἡ φωνὴ του φαίνεται ταπεινότερη⁵⁰. Ἐξ ἄλλου ἐσὺ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος κατὰ τὸν ζῆλο τοῦ Καλαβροῦ Βαβλαὰμ πάσχετε κάτι χειρότερο, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο, ἐσεῖς καὶ ἐκεῖνοι, δὲν ἀντιλαμβάνεσθε ὅτι, ὅταν εἶναι ὅπως ὅποτε ἔμφυτα, καὶ ἂν ἀκόμη διαφέρουν τὰ αἷτια τῶν αἰτιατῶν, δὲν διασπῶνται ἀλλήλων, ἔστω καὶ ἂν λέγωνται ὑπερέχοντα καὶ ὑπερεχόμενα (ὄχι ὅμως κατὰ τὸ ἄκτιστο καὶ τὸ κτιστό), δὲν ἀποβάλλουν τὴν ἰσότητά πρὸς ἀλλήλα καὶ τὸ ἐνιαῖο· διότι τὰ ὅπως ὅποτε προσυπάρχοντα φυσικῶς στὸ ἕνα, ὡς προσόντα ἑνός, εἶναι ἕνα. Εἶναι δέ, γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦμαι λόγια τοῦ θεοῦ Μαξίμου, συγχρόνως καὶ διακεκριμένα σ' αὐτόν⁵¹. Καὶ τὸ νὰ μὴ βλέπῃς τὸ διακεκριμένο στὴν ἔνωσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν θεοπρεπῆ τάξιν στὸ διακεκριμένο, ὅπου ἀναγκαίως ἐνοραται καὶ τὸ ὑπερέχον καὶ τὸ ὑπερεχόμενο, αὐτὸ εἶναι γνῶρισμα τῶν αἰρετικῶν, ὅπως τὸ δείχνει καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος γράφοντας: «οἱ αἰρετικοὶ τὸ μὲν βούλεσθαι περὶ τῶν μὴ ὄντων τὸ δίδουν στὸν Θεὸ καὶ δέχονται τὸ ἀντικείμενον στὴ βούλησιν, τὸ μεγαλύτερον ὅμως καὶ ὑπερκείμενον δὲν τὸ δέχονται»⁵². Ὅπως δηλαδὴ ἀντίκειται στὴ βούλησιν τὸ παρὰ τὴν γνώμην, ἔτσι ὑπέρεχεται τοῦ βούλεσθαι τὸ κατὰ φύσιν.

20 Πού εἶναι ἐκεῖνοι πού λέγουν ὅτι κάθε ἄκτιστη ἐνέργεια εἶναι θεία φύσις, ἀφοῦ δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπ' αὐτὴν, καὶ ὅτι πᾶν ὅ,τι ἔχει κατὰ κάποιον τρόπο ὑπερκείμενη τὴν θεία φύσιν ἑαυτοῦ εἶναι κτιστό; Διότι νά, τὸ ὅτι ὁ Θεὸς βούλεται περὶ τῶν μὴ ὄντων ἀκόμη,

52. Κατὰ Ἀρειανῶν, 3, PG 26, 453B.

ἔστιν; Ἴδου γὰρ τὸ βούλεσθαι περὶ τῶν μήπω ὄντων τὸν Θεόν,
 πρὸ τῶν ὄντων πάντως καὶ ἄκτιστόν ἐστι· ὡσαύτως καὶ τὸ θεᾶ-
 σθαι τὰ πάντα τὸν Θεὸν πρὶν γενέσεως αὐτῶν. Τούτων δὲ ἐκάτε-
 ρον οὐ φύσις, ἀλλὰ σχέσις ἐστὶ θεοπρεπής, καὶ ὑπέρεκειται τού-
 5 των ἢ θεία φύσις, κατὰ τοὺς θεολόγους, οὐ τῶν ὀνομάτων ἀ-
 πλῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τῶν ὀνομάτων σημαιομένων.
 Ἐπεὶ οὖν καὶ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν τὸ Θεὸς ὄνομα τὴν θεατικὴν
 τοῦ Θεοῦ δύναμιν παρίστησιν, αὕτη δέ, κατὰ τοὺς θεολόγους,
 διαφέρει τῆς θείας φύσεως (τὴν γὰρ θείαν φύσιν, κατ' αὐτοὺς
 10 πάλιν, οὐδὲν ὄνομα παρίστησιν), πᾶν δὲ τὸ διαφέρον ὅπως οὖν
 τῆς θείας φύσεως κτιστόν ἐστι, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, κτιστὴ κατ'
 αὐτὸν ἐστὶ νῦν ἢ θεατικὴ δύναμις τοῦ πάντα θεωμένου πρὶν γενέ-
 σεως αὐτῶν, ταῦτό δ' εἰπεῖν προαιωνίως Ἄλλ' οὐδὲν πάλιν προ-
 αιώνιον, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ὅπως οὖν διαφέρει τῆς θείας φύσε-
 15 ως Ἐπεὶ οὖν ἢ θεατικὴ τοῦ Θεοῦ δύναμις προαιώνιος, αὕτη ἐστὶ
 λοιπὸν ἢ φύσις τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ τὸ αὐτὸ κτί-
 σμα τε εἶναι καὶ τὴν φύσιν κατασκευάζει τοῦ Θεοῦ, μηδεμίαν
 ἀνοίας καὶ ἀσεβείας ὑπερβολὴν παραλιπὼν ὁ τάλας Ὁ αὐτὸς δὲ
 καὶ τὴν ἀπλότητα μηδὲν ἄλλο παριστάναί φησίν, ἢ τὸ μὴ σύνθε-
 20 τον εἶναι τὸν Θεόν. Οὐκοῦν λεγέτω καὶ τὴν ἀγαθότητα μηδὲν
 ἄλλο δηλοῦν, ἢ τὸ μὴ πονηρὸν εἶναι τὸν Θεόν, καὶ τὴν ἀγιότητα
 τὸ μὴ κίβδηλον. Ἀναπλαττέτω δ' ἔτι κατὰ πολλὴν ἐξουσίαν καὶ
 περὶ τῶν ἄλλων πάντων τὰ παραπλήσια, κατὰ μίμησιν
 Ἀκινδύνου τοῦ διδάξαντος αὐτόν, στρεβλῶν οἷον τὰς θέσεις καὶ
 25 εἰς τὰς ἀφαιρέσεις στρέφων, ἵνα τὰ τοιαῦτα τοῦ Θεοῦ ὀνόματα
 ἔρημα πραγμάτων παραστήσῃ, ἑαυτὸν δὲ μᾶλλον ἄθεον, ὡς ἂν
 μὴ πολλοὶ φησί, γένοιτο ἄκτιστοι θεοί.

21

Ἡμεῖς δὲ ἴσμεν, ὑπὸ τῶν θείων Πατέρων μεμνημένοι, ὡς
 οὐδὲν μὲν τῶν ὀνομάτων δηλωτικόν ἐστὶ τῆς ἀφράστου καὶ θείας
 30 φύσεως ἐκείνης, οὐ μὴν διάκενός ἐστι ψόφος ρημάτων, οὐ τὰ
 θετικῶς λεγόμενα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀφαιρεματικῶς, ἀλλὰ
 σημαίνουσι καὶ παριστώσι τὰ περὶ τὸν Θεὸν φυσικῶς θεωρούμε-
 να καὶ δι' ἑαυτῶν ἓνα κατὰ τὴν φύσιν ἀνέκφαντον παντοδύναμον
 Θεόν, τὸν διὰ πάντων αὐτῶν δεικνύμενον, πᾶσι παριστῶντα καὶ
 35 τὴν βαθυτάτην Ἀκινδύνου καὶ Γρηγορᾶ πλάνην καὶ ἀνακόλου-

εἶναι ὅπωςδήποτε πρὸ τῶν ὄντων καὶ ἄκτιστο· ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι θεᾶται ὁ Θεὸς τὰ πάντα πρὶν ἀπὸ τῆ γένεσί τους. Καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι φύσις, ἀλλὰ σχέσις θεοπρεπῆς, καὶ ἡ θεία φύσις ὑπέγκειται αὐτῶν, κατὰ τοὺς θεολόγους· καὶ ὑπέγκειται ὄχι μόνο τῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ποὺ σημαίνονται ἀπὸ τὰ ὀνόματα. Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ τὸ ὄνομα θεὸς παριστάνει τῆ θεατικῆ δύναμι τοῦ Θεοῦ, αὐτὴ δὲ κατὰ τοὺς θεολόγους διαφέρει τῆς θείας φύσεως (διότι κατ' αὐτοὺς πάλι τῆ θεία φύσι δὲν τὴν παριστάνει κανένα ὄνομα), πᾶν δὲ ὅτι διαφέρει μὲ ὅποιοδήποτε τρόπο τῆς θείας φύσεως εἶναι κατὰ τὸν Γρηγορᾶ κτιστό, κτιστὴ εἶναι κατ' αὐτὸν τώρα ἡ θεατικὴ δύναμις ἐκείνου ποὺ θεᾶται τὰ πάντα πρὸ τῆς γενέσεως αὐτῶν, δηλαδή προαιωνίως. Ἀλλὰ πάλι κατὰ τὸν Γρηγορᾶ κανένα προαιώνιο δὲν διαφέρει ὅπωςδήποτε τῆς θείας φύσεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ θεατικὴ δύναμις τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει προαιωνίως, αὐτὴ λοιπὸν εἶναι κατὰ τὸν Γρηγορᾶ ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ, καὶ καθιστᾶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα νὰ εἶναι κτίσμα καὶ φύσις τοῦ Θεοῦ, μὴ παραλείποντας ὁ ταλαίπωρος καμμιὰ ὑπερβολὴ ἀνοησίας καὶ ἀσέβειας. Ὁ ἴδιος πάλι λέγει ὅτι καὶ ἡ ἀπλότης δὲν παριστάνει τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι σύνθετος. Ἐπομένως ἄς λέγη καὶ ὅτι ἡ ἀγαθότης τίποτε ἄλλο δὲν δηλώνει, παρὰ τὸ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πονηρὸς καὶ ἡ ἀγιότης ὅτι δὲν εἶναι κίβδηλη. Ἄς ἀναπλάττη μὲ πολλὴ ἐλευθερία τὰ παρόμοια καὶ γιὰ ὄλες τὶς ἄλλες ιδιότητες, κατὰ μίμησι τοῦ Ἀκινδύνου ποὺ τὸν ἐδίδαξε, στρεβλώνοντας τὶς θέσεις καὶ στρέφοντας πρὸς τὶς ἀφαιρέσεις, γιὰ νὰ παραστήσῃ ἔρημα πραγμάτων αὐτὰ τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ τὸν ἑαυτοῦ τοῦ ἄθεον, γιὰ νὰ μὴ τάχα, λέγει, γίνουιν πολλοὶ ἄκτιστοι θεοί.

- 21 Ἐμεῖς ὁμως, μνημένοι ἀπὸ τοὺς θείους πατέρες, γνωρίζομε βέβαια ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ ὀνόματα δὲν εἶναι δηλωτικὸ τῆς ἄφραστης καὶ θείας ἐκείνης φύσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι κενὸς ἤχος λέξεων, καθὼς δὲν λέγονται μόνο θετικά, ἀλλὰ καὶ ἀφαιρεματικά· σημαίνουν δηλαδή καὶ παριστάνουν τὰ νοούμενα φυσικῶς περὶ τὸν Θεὸ καὶ δι' ἑαυτῶν ἓνα παντοδύναμο Θεὸ ἀνέκφαντο κατὰ τὴν φύσι του, τὸν δεικνύμενο δι' ὄλων αὐτῶν, ποὺ παριστάνουν σὲ ὅλους καὶ τὴν βαθύτατη πλάνη τοῦ Ἀκινδύνου καὶ Γρηγορᾶ καὶ δείχνουν ὀλοκάθαρα στοὺς φρόνιμους τὴν ἀνακόλουθη καὶ δαιμονιώδη

θον καὶ δαμονιώδη ἔνστασιν τοῖς εὖ φρονουῖσιν ἐναργέστατα δεικνῦντα. Καὶ αὐτὸ γὰρ τὸ μὴ σύνθετος εἶναι φυσικῶς καὶ ἐξ αἰδίου ἔχει ὁ Θεός. Ὅτι δὲ πράγματα ἐστὶ, κἂν οὐκ οὐσίαι τὰ τοιαῦτα, πολλάκις ἄλλοτε καὶ διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων καὶ 5 γραφικῶν μαρτυριῶν ἐδείξαμεν. Ἀλλὰ καὶ νῦν ἐρωτητέον ἂν εἴη τοὺς ἀντιλέγοντας ἐπειδὴ τῶν λεγομένων τὰ μὲν οὐκ ἐστὶ, λέγεται δέ, τὰ δὲ καὶ ἐστὶ καὶ λέγεται, τὸ τοῦ Θεοῦ ἄτρεπτον καὶ αἰδίου καὶ τὸ ἀπλοῦν καὶ τὸ μὴ σύνθετον καὶ τὸ προγνωστικὸν καὶ τὸ παντοδύναμον καὶ τὰ τοιαῦτα ποῦ θήσομεν; Ἐν τοῖς λεγο- 10 μένοις, μὴ οὐσίαι δέ; Καὶ πῶς Θεός, εἰ μὴ ταῦτ' ἐστὶν; Εἰ δ' ἐν τοῖς οὐσίαι καὶ λεγομένοις, πῶς οὐχὶ πράγματα, κἂν μὴ οὐσίαι; τὸ γὰρ ὅπωςδὴποτε ὄν καὶ μὴ λεγόμενον μόνον πρᾶγμα. Κἂν μὲν καθ' ἑαυτὸ καὶ μὴ ἐν ἑτέρῳ θεωρῆται, φύσις, τῶν δὲ ἐν ἑτέρῳ θεωρουμένων, τὰ μὲν φυσικῶς ἐστὶ τὰ δὲ κατὰ συμβεβηκός. Κατὰ συμβε- 15 βηκός μὲν οὖν πρόσεστι τῷ Θεῷ οὐδέν, φυσικῶς δὲ τὰ προηριθμημένα πάντα καὶ τὰ παραπλήσια τούτοις. Καὶ ὁ σοφὸς γὰρ τὰ θεῖα Κύριλλός φησιν, «οὐκ οὐσία τὸ ἀγέννητον, ἢ τὸ ἀφθαρτον, ἢ τὸ ἀθάνατον, ἢ τὸ ἀόρατον· εἰ γὰρ ἕκαστον τούτων οὐσίαν σημαίνει, ἐκ τοσούτων οὐσιῶν σύγκειται ὁ Θεός, ὅσαπερ ἂν αὐτῷ 20 φυσικῶς προσόντα φαίνηται». Ἐπεὶ οὖν ὁ Γρηγορᾶς πᾶν ὃ μὴ ἐστὶν οὐσία τοῦ Θεοῦ κτιστὸν εἶναι διατείνεται, ταῦτα πάντα τὰ τῷ σεπτῷ Κυρίλλῳ ἀπληριθμημένα, φυσικῶς δὲ καὶ ἀχωρίστως τῷ Θεῷ προσεῖναι τεθεολογημένα, κτιστὰ εἶναι φανερώς δοξάζει, μὴ δυνάμενος κλέπτειν τοὺς ἀκούοντας, ὅτι τὰ ὀνόματά φησι κτι- 25 στά· οὐδενὶ γὰρ τῶν ὄντων, πολλῷ μᾶλλον τῷ Θεῷ, φυσικὸν ὄνομα ὑπάρχει.

22

Ἀλλ' ὁ αὐτὸς πάλιν Γρηγορᾶς φησὶν, ὅτι τὰ φυσικῶς προσόντα τῷ Θεῷ οὐδαμῇ διενήνοχε τῆς θείας φύσεως, πλὴν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως. Οὐκοῦν ἐκ πολλῶν οὐσιῶν σύνθετον εἶναι 30 λέγει τὸν Θεόν. Εἰ γὰρ ἕκαστον τούτων οὐσίαν σημαίνει, κατὰ τὸν θεῖον Κύριλλον «ἐκ τοσούτων οὐσιῶν σύγκειται ὁ Θεός, ὅσαπερ ἂν αὐτῷ φυσικῶς προσόντα φαίνηται». Καὶ τὸ αὐτὸ νῦν μὲν κτιστὸν, νῦν δὲ οὐσίαν εἶναι κατασκευάζει τοῦ Θεοῦ, οὐ τῷ θεῷ Κυρίλλῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ Θεῷ ἀντίθετος ὡς ἀληθῶς

ἀντίρρησι. Διότι ἀκόμη καὶ τὸ ὅτι δὲν εἶναι σύνθετος ὁ Θεὸς τὸ ἔχει φυσικῶς καὶ ἐξ αἰδίου. Καὶ ὅτι ὑπάρχουν πράγματι αὐτὰ τὰ γνωρίσματα, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι οὐσίες, τὸ ἐδείξαμε πολλὰ φορὲς ἄλλοτε μὲ πολλὰ ἐπιχειρήματα καὶ γραφικὲς μαρτυρίες. Ἄλλὰ καὶ τώρα πρέπει νὰ ἐρωτηθοῦν οἱ ἀντιλέγοντες· ἐπειδὴ ἀπὸ τὰ λεγόμενα ἄλλα δὲν ὑπάρχουν ἀλλὰ λέγονται, ἄλλα ὑπάρχουν καὶ λέγονται, τὸ ἄτρεπτο τοῦ Θεοῦ καὶ αἰδίο, τὸ ἀπλό καὶ τὸ μὴ σύνθετο, τὸ προγνωστικὸ καὶ παντοδύναμο καὶ τὰ παρῶμοια, ποῦ θὰ τὰ θέσωμε; Στὰ λεγόμενα, ἀλλὰ μὴ ὑπάρχοντα; Καὶ πῶς εἶναι θεοί, ἂν δὲν ὑπάρχουν αὐτὰ; Ἄν ὅμως τὰ τοποθετήσωμε στὰ ὄντα καὶ λεγόμενα, πῶς δὲν εἶναι πράγματα, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι οὐσίες; διότι τὸ ὁπωσδήποτε ὄν καὶ μόνο μὴ λεγόμενο εἶναι πρᾶγμα. Κι' ἂν βέβαια παρατηρῆται καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον καὶ ὄχι σ' ἓνα ἄλλο, εἶναι φύσις, ἀπὸ ἐκεῖνα ὅμως ποῦ παρατηροῦνται σὲ ἄλλο, ἄλλα ὑπάρχουν φυσικῶς καὶ ἄλλα κατὰ συμβεβηκός. Κατὰ συμβεβηκός λοιπὸν δὲν προσυπάρχει στὸν Θεὸ τίποτε, φυσικῶς ὅμως προσυπάρχουν ὅλα τὰ προηγουμένως ἀναφερθέντα καὶ τὰ παρῶμοια μὲ αὐτά. Πράγματι, καὶ ὁ σοφὸς στὰ θεῖα Κύριλλος λέγει· «δὲν εἶναι οὐσία τὸ ἀγέννητο ἢ τὸ ἄφθαρτο ἢ τὸ ἀθάνατο ἢ τὸ ἀόρατο· διότι, ἂν τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ σημαίνει οὐσία, ὁ Θεὸς θὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ τόσες οὐσίες, ὅσα προσόντα φαίνονται νὰ ὑπάρχουν σ' αὐτὸν φυσικῶς»⁵³. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Γρηγορᾶς πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ διατείνεται ὅτι εἶναι κτιστό, ὅλα αὐτὰ τὰ ἀπαριθμημένα ἀπὸ τὸν σεπτὸ Κύριλλο, θεολογημένα ὅμως ὅτι ὑπάρχουν κατὰ τρόπο φυσικὸ καὶ ἀχώριστο στὸν Θεό, πιστεύει φανερὰ ὅτι εἶναι κτιστά, μὴ μπορώντας νὰ ξεγελάσῃ τοὺς ἀκροατάς· διότι σὲ κανένα ἀπὸ τὰ ὄντα, πολὺ περισσότερο στὸν Θεό, δὲν ὑπάρχει φυσικὸ ὄνομα.

22 Ἄλλ' ὁ ἴδιος πάλι Γρηγορᾶς λέγει, ὅτι τὰ φυσικῶς προσόντα στὸν Θεὸ δὲν διαφέρουν καθόλου ἀπὸ τῆς θεῖας φύσις, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως· ἐπομένως λέγει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι σύνθετος ἀπὸ πολλὰς οὐσίες. Διότι, ἂν τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ σημαίνει οὐσία, κατὰ τὸν θεῖο Κύριλλο «ἀπὸ τόσες οὐσίες ἀποτελεῖται ὁ Θεός, ὅσα προσόντα φαίνονται νὰ ὑπάρχουν σ' αὐτὸν φυσικῶς»⁵⁴. Καὶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα κατασκευάζει ἄλλοτε ὅτι εἶναι κτιστό καὶ ἄλλοτε ὅτι εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀντιτιθέμενος πράγματι ὄχι μόνο στὸν θεῖο Κύριλλο, ἀλλὰ καὶ στὸν Θεό, καὶ κατ' ἀνάγκη καὶ σὲ ὅλους ἐκείνους ποῦ

ὑπάρχων, ἐξ ἀνάγκης δὲ καὶ τοῖς ἐν πνεύματι θεολογοῦσι πᾶσιν Ὁ γὰρ Δαμασκηνὸς θεηγόρος πάνθ' ὅσα σχεδὸν κατὰ θεοὺς καὶ ἀφαίρεσιν θεολογεῖται προθεῖς καὶ ἀπαριθμησάμενος, καθάπερ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος, εἴτ' ἐπάγει «πάντα τὰ τοιαῦτα ἢ θεία 5 φύσις φύσει ἔχει». Ἐὰρ οὖν τὰ ὀνόματα φυσικῶς πρόσσεσι τῇ θείᾳ φύσει; Ἀλλ' ἔσται πάντων μάλιστα καταληπτός κατὰ τὴν φύσιν ὁ Θεὸς καὶ τῶν ὀνομάζειν πεφυκότων ὑστερογενέστερος. Ἄκουε δὴ πάλιν τοῦ αὐτοῦ· «καὶ ὅσα δὲ λέγομεν ἐπὶ Θεοῦ καταφατικῶς, οὐ τὴν φύσιν ἀλλὰ τὰ περὶ τὴν φύσιν δηλοῖ».

23 10 Παράθες ἐνταῦθά μοι νῦν, ὦ καλὲ Γρηγορά, τὸ σὸν ἐπὶ λέξεως, ὅτι φύσις καὶ φυσικὸν ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα ἀπλῆν ἔχει τὴν σημασίαν καὶ μοναδικὴν καὶ μηδὲν μηδαμῆ παραλλάττουσαν πλὴν τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως, καὶ πρόσχες τοῖς εἰρημένοις τὸν νοῦν, εἴπερ σοι δυνατὸν εἰς τὸν ἀληθῆ νοῦν ἐπανελθεῖν καὶ τῆς 15 ἐνεργείας τοῦ τῆς ἀληθείας εὐμοιρηῆσαι πνεύματος. Νῦν γὰρ ἀθλίως ὑπὸ τῆς ἐνεργείας ἐνεργούμενος τοῦ ἀντικειμένου πνεύματος, τὰναντία τοῖς ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ πνεύματι θεολογοῦσι δογματίζεις. Οἱ μὲν γὰρ τὰ λεγόμενα ἐπὶ Θεοῦ, οὐ τὴν φύσιν φασὶ σημαίνειν, σὺ δὲ πάντα τὰ λεγόμενα ἐπὶ Θεοῦ, τὴν τε φύσιν καὶ 20 τὰ φυσικά, μίαν καὶ μοναδικὴν καὶ μηδαμῆ παραλλάττουσαν ἔχειν τὴν σημασίαν. Καὶ οἱ μὲν πολλὰ τὰ φυσικά φασιν, τὴν δὲ φύσιν μίαν σὺ δὲ φανερώως οὐχ οὕτως. Καὶ οἱ μὲν οὐ πολλὰ μόνον λέγουσι τὰ φυσικά, μιᾶς οὔσης τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτὴν εἶναι καὶ διαφέρειν ἐξ ἀνάγκης οὐ πρὸς ταύτην μόνην 25 ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλληλα· καὶ μὴ μόνον τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ὑπὸ τῶν ὀνομάτων δηλούμενα, μηδαμῶς σημαίνειν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Σὺ δὲ ἅπαν τὸναντίον, καίτοι ὁ αὐτὸς Δαμασκηνὸς «τὸ δὲ ἀγαθόν», φησί, «καὶ δίκαιον καὶ ὄσιον καὶ τὰ τοιαῦτα παρέπονται τῇ θείᾳ φύσει, οὐκ αὐτὴν δὲ δηλοῖ τὴν οὐσίαν». Ἐὰρ 30 οὖν τῇ θείᾳ φύσει παρέπονται ψιλὰ τὰ ὀνόματα; Οὔμενον ἐπεὶ καὶ αὐτὸς μικρὸν ἀνωτέρω φησὶν, «ὡς ἕκαστον τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων ἢ τί οὐκ ἔστι δηλοῖ ἢ σχέσιν τινά, ἢ τι τῶν παρεπομέ-

55. Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως, 1,4, PG 94, 800B καὶ 837B, τὸ πρῶτο δμως χωρίο δὲν εἶναι ἀκριβές. Βλ. καὶ Πρὸς Ἀθανάσιον Κυζίκου 4, Χρήστου, Συγγράμματα Β', 451. 56. Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως, 1,4, PG 94, 800BC.

θεολογοῦν σύμφωνα με τὸ Πνεῦμα. Διότι ὁ θεηγόρος Δαμασκηνός, ἀφοῦ προέθεσε καὶ ἀπαρίθμησε ὅλα σχεδὸν ὅσα θεολογοῦνται κατὰ θέσι καὶ ἀφαίρεσι, ὅπως καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἔπειτα προσθέτει· «ὅλα αὐτὰ τὰ ἔχει φύσει ἢ θεία φύσις». Ὁ ἄρα λοιπὸν τὰ ὀνόματα φύσει προσυπάρχουν στὴ θεία φύσι; Ἀλλὰ τότε ὁ Θεὸς θὰ εἶναι περισσότερο ἀπὸ ὅλα καταληπτὸς κατὰ τὴ φύσι καὶ ὑστερογενέστερος ἀπὸ ἐκείνους πού ἔγιναν γιὰ νὰ δίνουν τὰ ὀνόματα. Ὁ ἄκουσε λοιπὸν πάλι τὸν ἴδιο· «καὶ ὅσα πάντως λέγομε γιὰ τὸν Θεὸ καταφατικά, δὲν δηλώνουν τὴ φύσι, ἀλλὰ τὰ γύρω ἀπὸ τὴ φύσι»⁵⁵.

- 23 Παράθεσέ μου τώρα ἐδῶ, καλὲ Γρηγορᾶ, τὸ λόγο σου κατὰ λέξι, ὅτι φύσις καὶ φυσικὸ λεγόμενα γιὰ τὸν Θεὸ ἔχουν ἀπλὴ καὶ μοναδικὴ σημασία, μὴ παραλλαγμένη καθόλου σὲ τίποτε πλὴν τῆς προφορᾶς τῆς λέξεως, καὶ συγκέντρωσε τὸ νοῦ σου στὰ λεχθέντα, ἂν βέβαια σοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπανέλθῃς στὸν ἀληθινὸ νοῦ καὶ νὰ ἀποκτήσῃς τὴν ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος τῆς ἀλήθειας. Διότι τώρα ἐνεργούμενος ἀθλίως ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ ἐχθρικοῦ πνεύματος δογματίζεις τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ἐκείνους πού θεολογοῦν μετὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Διότι ἐκεῖνοι βεβαιώνουν ὅτι τὸ λεγόμενα γιὰ τὸν Θεὸ δὲν σημαίνουν τὴ φύσι, ἐνῶ σὺ λέγεις ὅτι ὅλα τὰ λεγόμενα γιὰ τὸν Θεὸ, καὶ ἡ φύσις καὶ τὰ φυσικά, ἔχουν μία καὶ μοναδικὴ σημασία πού δὲν παραλλάσσει καθόλου. Καὶ ἐκεῖνοι βέβαια δέχονται πολλὰ τὰ φυσικά, ἀλλὰ μία φύσι, ἐσὺ ὅμως φανερὰ ὄχι ἔτσι. Ἐκεῖνοι ἐπίσης δὲν λέγουν ἀπλῶς ὅτι τὰ φυσικά εἶναι πολλὰ, ἐνῶ ἡ θεία φύσις εἶναι μία, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶναι περὶ αὐτὴν καὶ διαφέρουν κατ' ἀνάγκη ὄχι πρὸς αὐτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ μεταξύ τους, καὶ ὅτι ὄχι μόνο τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, πού δηλώνονται ἀπὸ τὰ ὀνόματα, δὲν σημαίνουν καθόλου τὴ φύσι τοῦ Θεοῦ. Ἐσὺ ὅμως ἐντελῶς τὸ ἀντίθετο, ἂν καὶ βέβαια ὁ ἴδιος ὁ Δαμασκηνός λέγει· «τὸ ἀγαθὸ ὅμως, τὸ δίκαιο, τὸ ὄσιο καὶ τὰ παρόμοια ἀκολουθοῦν τὴ θεία φύσι, ἀλλὰ δὲν δηλώνουν τὴν ἴδια τὴν οὐσία».⁵⁶ Ὁ ἄρα λοιπὸν τὴ θεία φύσι ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα ψιλὰ; Ὁχι βέβαια· διότι καὶ ὁ ἴδιος λέγει λίγο παραπάνω· «τὸ καθένα ἀπὸ τὰ λεγόμενα γιὰ τὸν Θεὸ δηλώνει, ἢ τί δὲν εἶναι αὐτὸς ἢ κάποια σχέση, ἢ κάτι ἀπὸ τὰ παρεπόμενα στὴ φύσι, τὰ ὁποῖα ἐπίσης, ἀφοῦ ἀκολουθοῦν, διαφέρουν ὅπωςδὴποτε τῆς θείας φύσεως»⁵⁷. γι' αὐ-

νων τῆ φύσει, ἃ καὶ αὐτά, ἐπεὶ παρέπονται, διαφέρει πάντως τῆς
θείας φύσεως», διὸ καὶ ὁ θεοφόρος πατήρ «οὐ γὰρ αὐτήν», φησί,
«δηλοῖ τὴν οὐσίαν».

24 Ἄλλ᾽ πόθεν ταῖς τοιαύταις δυσσεβείαις καὶ ταῖς πρὸς τοὺς
5 θεοφόρους πολυειδέσιν ἀντιθέσεσι περιπετώκασι Γρηγορᾶς καὶ
Ἄκινδυνος καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς; Ἐκ τοῦ περισπούδαστον γενέ-
σθαι τούτοις παντοδαπῆ σύγχυσι, τό γε εἰς αὐτούς ἦκον, ἐξεργά-
σασθαι κατὰ Θεοῦ καὶ τῶν αὐτῶ πάντων προσηκόντων προ-
φάσει τῆς ἀπλότητος καὶ τυχεῖν ὀνόματός τινος, ὡς ὑπὲρ τοὺς
10 πάλαι καὶ νῦν θεολογοῦντες. Οὐδὲ γὰρ ἐπείσθησαν πρὸς τοῖς
ἄλλοις θεολόγοις καὶ Διονυσίῳ τῷ μεγάλῳ διαφορὰν οὐ μικρὰν
εἰσάγοντι τῶν τε καταφατικῶς καὶ ἀποφατικῶς ἐπὶ Θεοῦ λεγο-
μένων, πρὸς ἀλληλά τε καὶ πρὸς ἑαυτά. Ἐκεῖνος γὰρ φησιν ὁ
θεοφάντωρ, ὡς αἱ ἀφαιρέσεις ὑπερέχουσι τῶν θέσεων ἐπὶ Θεοῦ,
15 κἂν ταῖς θέσεσιν ἐνθεωρεῖται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον εὐσεβῶς,
ἀλλ' οὐ κατὰ τὸ ἄκτιστόν τε καὶ κτιστόν, τοῦτο γὰρ τὸ δυσσεβές,
ᾧσδαύτως κἂν ταῖς ἀφαιρέσεσιν οὐ γὰρ ἔστιν οὐκ ἔστιν ἐν ταῖς
τοῦ ἐνός Θεοῦ διακρίσεσι μὴ ταῦθ' ὀραῖσθαι τοῖς μετὰ συνέσεως
ὀραῖσιν εἰ μὴ κατατομή τις εἴη μᾶλλον ἄθεος ἢ διάκρισις θεοπρε-
20 πῆς, ἣτις ἀδιαιρέτως διαιρεῖ καὶ εἰς ἐν αἷτιον ἀναφέρει τὰ διακε-
κρυμένα, καὶ Θεὸν ἓνα δείκνυσι τρισυπόστατον ἐνεργῆ τε καὶ
παντοδύναμον, αὐτὸν ἑαυτῶ ἴσον καὶ ὁμότιμον, ὡς ἓνα, μᾶλλον
δὲ ὡς ἐνικῶς μὲν ἀπάντων αἷτιον ὄντα, αὐτὸν δέ, κατὰ τὸν μέγαν
αὐθις Διονύσιον, καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ ἐν ὄντα, κἂν Βαβλαᾶμι καὶ
25 Ἄκινδυνος ἀπαρέσκωνται. Καὶ γὰρ, ὡς μὲν ἐνικῶς ἀπάντων
αἷτιος ἐν σχέσει τινὶ θεωρεῖται, αὐτὸς δὲ καθ' ἑαυτὸν πάντων
ὑπερεξηρημένος τε καὶ ἀπολελυμένος ὢν καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ ἐν
ἔστιν ὑπερουσίως Ἐρ' οὖν ὅτι κατ' οὐσίαν καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ ἐν
ἔστιν, ὅτι κατ' αἷτιαν εἰς ἔστι κτιστῶς, τοῦτ' ἔχει ὁ Θεός; Τοιαῦτα
30 τὰ τοῦ Βαβλαᾶμι καὶ Ἄκινδύνου καὶ Γρηγορᾶ παραληρήματα
Οὗτοι δὲ καὶ τὸ ἀπλοῦν τὸ μὴ σύνθετον εἶναι δηλοῦν ἐπὶ Θεοῦ
φασι καὶ μηδὲν ἀλλήλων διαφέρειν δογματίζουσι, μηδὲ τοῦτο

57. Αὐτόθι.

58. Αὐτόθι.

59. Περί θείων ὀνομάτων, 2, 3, PG 3, 641AB.

60. Περί θείων ὀνομάτων, 13, 3, PG 3, 980B-981A.

τὸ καὶ ὁ θεοφόρος πατήρ λέγει, «διότι δὲν δηλώνουν τὴν ἴδια τὴν οὐσία»⁵⁸.

24 Ἄλλὰ ἀπὸ ποιᾶ αἰτία περιέπεσαν ὁ Γρηγορᾶς καὶ ὁ Ἀκίνδυνος καὶ οἱ ὅμοιοί τους στίς δυσσέβειες αὐτοῦ τοῦ εἶδους καὶ στίς πολλές ἀντιθέσεις πρὸς τοὺς θεοφόρους; Ἄπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔκαμαν μοναδική τους φροντίδα, ὅσο ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτούς, νὰ δημιουργήσουν παντοειδῆ σύγχυσι κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ὄλων τῶν προσόντων του μὲ πρόφασι τὴν ἀπλότητα, καὶ νὰ εὔρουν ἓνα ὄνομα ὡς θεολογοῦντες ὑψηλότερα ἀπὸ τοὺς παλαιούς καὶ τοὺς σημερινούς. Καὶ δὲν ἐπείσθησαν βέβαια ἐκτὸς τῶν ἄλλων θεολόγων καὶ ἀπὸ τὸν μεγάλου Διονύσιου ποὺ εἰσάγει ὄχι μικρὴ διαφορὰ τῶν προσόντων ποὺ ἀποδίδονται καταφατικὰ καὶ ἀποφατικὰ στὸν Θεὸ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς ἑαυτά. Διότι ὁ θεοφάντωρ ἐκεῖνος λέγει ὅτι οἱ ἀφαιρέσεις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ὑπερέχουν τῶν θέσεων, καὶ στίς θέσεις νοεῖται εὐσεβῶς τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον, ἀλλὰ ὄχι κατὰ τὸ ἄκτιστο καὶ τὸ κτιστό, διότι τοῦτο εἶναι ἡ δυσσέβεια, καθὼς ἐπίσης καὶ στίς ἀφαιρέσεις⁵⁹· διότι δὲ εἶναι καθόλου δυνατὸ στίς διακρίσεις τοῦ ἑνὸς Θεοῦ νὰ μὴ βλέπονται αὐτὰ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ βλέπουν μὲ σύνεσι· ἐκτὸς ἐὰν ὑπάρχη κάποια παρέκκλισις μᾶλλον ἄθετη παρὰ διάκρισις θεοπρεπῆς, ἡ ὁποία διαιρεῖ ἀδαιρέτως καὶ ἀναφέρει τὰ διακεκριμένα σ' ἓνα αἷτιο καὶ δείχνει ἓνα Θεὸ τρισυπόστατο καὶ ἐνεργὸ καὶ παντοδύναμο, ἴσον αὐτὸν μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ ὁμότιμον, ὡς ἓνα, ἢ μᾶλλον ὡς ἐνικῶς ὄντα αἷτιον ὄλων, αὐτὸν δὲ κατὰ τὸν μέγα πάλι Διονύσιου ὄντα καὶ ὑπεράνω τοῦ ἰδίου τοῦ ἑνός⁶⁰, ἔστω καὶ ἂν ὁ Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνος δυσ-αρεστοῦνται. Πράγματι, ὡς ἐνικῶς αἷτιος ὄλων ὁ Θεὸς κεῖται κατὰ κάποια σχέσι, ὁ ἴδιος ὅμως καθ' ἑαυτὸν ὄντας ὑπερεξηρημένος καὶ ἀπολυμένος εἶναι ὑπερουσίως καὶ ὑπεράνω τοῦ ἰδίου τοῦ ἑνός. Ἔρα λοιπὸν ὁ Θεὸς ἔχει αὐτό, διότι κατ' οὐσία εἶναι ὑπεράνω καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ἑνός, διότι κατ' αἷτια εἶναι ἓνας κτιστῶς; Τέτοια εἶναι τὰ παραληρήματα τοῦ Βαρλαάμ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου καὶ τοῦ Γρηγορᾶ. Αὐτοὶ ὅμως ἰσχυρίζονται ὅτι καὶ τὸ ἀπλὸ ἐπὶ Θεοῦ δηλώνει τὸ ὅτι δὲν εἶναι σύνθετο καὶ δογματίζουν ὅτι δὲν διαφέρουν σὲ τίποτε μεταξὺ τους, μὴ ἀντιλαμβανόμενοι οὔτε αὐτό, ὅτι θὰ μπορούσε νὰ λεχθῆ μὴ σύνθετο καὶ τὸ μὴ ὄν, ἀπλὸ ὅμως καθόλου. Τόσο φανερὰ δηλαδὴ ἀντιδογματίζουν οἱ ταλαίπωροι καὶ πρὸς τὴν κοινὴ

συννορῶντες, ὅτι λεχθεῖη ἂν μὴ σύνθετον καὶ τὸ μὴ ὄν, ἀπλοῦν δὲ οὐδαμῶς. Οὕτω καὶ τῇ κοινῇ φύσει καὶ τῇ κοινῇ χρήσει καὶ τοῖς ἐν Πνεύματι λαλοῦσιν ἀντιδογματίζουσιν οἱ τάλανες.

25

Ὁ δὲ Γρηγορᾶς ὥσπερ σπουδάζων προφέρειν τὰ κατ' αὐτοῦ γεγραμμένα τοῖς ἀγίοις, ἐξῆς προάγει καὶ τὸ τοῦ Νύσσης ἐνθέου Γρηγορίου γράφοντος ἐν τῷ Πρὸς Εὐνόμιον τρίτῳ· «Θεὸν λέγοντες τὸν ἔφορον καὶ ἐπόπτην καὶ διορατικὸν τῶν κεκρυμμένων ἐπινοοῦντες ἐπικαλούμεθα. Εἰ δὴ προῦφέστηκε τῶν ἐνεργειῶν ἡ οὐσία, νοοῦμεν δὲ τὰς ἐνεργείας δι' ὧν αἰσθανόμεθα, 10 ρήμασι δὲ ταύτας, ὅπως ἂν ἢ δυνατόν, ἐξαγγέλλομεν, τίς ἔτι καταλείπεται φόβος νεώτερα τῶν πραγμάτων τὰ ὀνόματα λέγειν; Εἰ γὰρ μὴ πρότερον ἐρμηνεύωμέν τι τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων πρὶν ἂν νοήσωμεν, νοοῦμεν δὲ δι' ὧν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν διδασκόμεθα, προῦφέστηκε δὲ τῆς ἐνεργείας ἡ δύναμις, ἡ δὲ δύναμις 15 ἐξήρηται τοῦ θείου θελήματος, τὸ δὲ βούλημα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς θείας ἀπόκειται φύσεως», ἄρ' οὐ σαφῶς διδασκόμεθα, ὅτι ἐπιγίνονται τοῖς πράγμασιν αἱ σημαντικαὶ τῶν ὀνομάτων προσηγορίαι;». Καὶ μετὰ τινά· «οἰκτίρων», φησί, «καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος· ταῦτα τοίνυν ἐνεργείας ἔχει τὴν 20 σημασίαν ἢ φύσεως; οὐκ ἂν τις ἄλλο παρὰ τὴν ἐνέργειαν εἴποι». Ὁρᾶτε πάντες ὅτι τὰ ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα οὐ φύσεως ἀλλὰ ἐνεργείας ἔχει τὴν σημασίαν;

26

Ἄλλὰ τίς ὁ τὰ τοιαῦθ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ προάγων; Γρηγορᾶς ὁ τὰ ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα πάντα μίαν δογματίζων ἔχει τὴν σημα- 25 σίαν καὶ μηδὲν μηδαμῇ τῆς θείας φύσεως παραλλάττειν, πλὴν τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως, ὁ καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ θείας ἐνεργείας ὀνόματα δογματίζων εἶναι μόνον. Διὸ καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν φάναι, φησί, τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον, προῦφεστηκέναι τῶν ἐνεργειῶν τὴν οὐσίαν. Ἄρ' οὖν ὁ Νύσσης θεῖος πρόεδρος ἐνεργείας ἐνταῦθα τὰ ὀνόματά φησιν αὐτά; Καὶ πῶς ἐξῆς ἐπάγει περὶ αὐτῶν, «ρήμασι δὲ ὅπως ἂν ἢ δυνατόν ἐξαγγέλλομεν, καὶ τίς ἔτι καταλείπεται φόβος νεώτερα τῶν πραγμάτων τὰ ὀνόματα λέγειν;». Οὐδὲ γὰρ τὴν θείαν οὐσίαν ἐνταῦθα πράγματ' αὐτὰ φησιν εἶναι, μία γὰρ ἐκείνη. Λεῖπεται ἄρα πράγματα τὰς ἐνεργείας

61. Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30), 12, PG 149, 256.

62. Πρὸς Εὐνόμιον 12, Jaeger 1, 268ῆ. PG 45, 960CD.

63. Ψαλμ 102, 8.

64. Πρὸς Εὐνόμιον 12, Jaeger 1, 268ῆ., PG 45, 960D.

φύσι και πρὸς τὴν κοινὴ χρῆσι και πρὸς ἐκείνους πού ὁμιλοῦν ἐν πνεύματι.

25 Ὁ Γρηγορᾶς ὁμως, σάν νά σπεύδη νά προφέρη τὰ ἐναντίον του γραμμένα ἀπὸ τοὺς ἀγίους,⁶¹ στή συνέχεια προσθέτει και τὸ χωρίο τοῦ ἐνθέου Γρηγορίου τοῦ Νύσσης πού γράφει σὸ τρίτο βιβλίο *Πρὸς Εὐνόμιο*: «Λέγοντας Θεὸ ἐπικαλούμαστε κατ' ἐννοια τὸν ἔφορο, τὸν ἐπόπτη και τὸν διορατικὸ τῶν κρυμμένων. Ἐὰν λοιπὸν προὔπηρξε τῶν ἐνεργειῶν ἢ οὐσία, νοοῦμε δὲ τίς ἐνέργειες μὲ τίς αἰσθήσεις μας και τίς ἐξαγγέλλομε μὲ λόγια, ὅσο εἶναι δυνατόν, ποιὸς φόβος ἀπομένει ἀκόμη, ἂν λέγαμε τὰ ὀνόματα νεώτερα τῶν πραγμάτων; Ἐὰν δηλαδῆ δὲν ἐρμηνεύωμε τίποτε ἀπὸ τὰ λεγόμενα γιὰ τὸν Θεό, πρὶν νοήσωμε, νοοῦμε δὲ μὲ ὅσα μαθαίνομε ἀπὸ τίς ἐνέργειες, και προὔπηρξε τῆς ἐνέργειας ἢ δύναμις, ἢ δὲ δύναμις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ θεῖο θέλημα, τὸ δὲ βούλημα ἀπόκειται στήν ἐξουσία τῆς θείας φύσεως, ἄρα δὲν διδασκόμαστε σαφῶς ὅτι οἱ δηλωτικὲς τῶν ὀνομάτων προσηγορίες ἐπακολουθοῦν τὰ πράγματα;»⁶². Κι' ἔπειτα ἀπὸ λίγα ἄλλα λέγει: «Ὁ Κύριος εἶναι οἰκτίρμων και ἐλεήμων, μακρόθυμος και πολυέλεος· αὐτὰ λοιπὸν ἔχουν τὴ σημασία ἐνέργειας ἢ φύσεως; κανεὶς δὲν θὰ μπορούσε νά εἰπῆ κάτι ἄλλο παρὰ τὴν ἐνέργεια.»⁶³ Βλέπετε ὅλοι ὅτι τὰ λεγόμενα γιὰ τὸν Θεὸ δὲν ἔχουν τὴ σημασία φύσεως ἀλλὰ ἐνέργειας;

26 Ἄλλὰ ποιὸς εἶναι αὐτὸς πού προσκομίζει ὅλα αὐτὰ ὑπὲρ ἑαυτοῦ; Ὁ Γρηγορᾶς⁶⁴, ὁ ὁποῖος δογματίζει ὅτι τὰ λεγόμενα γιὰ τὸν Θεὸ ἔχουν ὅλα μία σημασία και δὲν παραλλάσουν σὲ τίποτε καθόλου ἀπὸ τὴ θεία φύσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως, ὁ ὁποῖος δογματίζει ὅτι και οἱ θεῖες ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ εἶναι μόνο ὀνόματα. Γι' αὐτὸ λέγει ὅτι και ὁ θεῖος Γρηγόριος Νύσσης εἶπε γιὰ τὰ ὀνόματα αὐτὰ ὅτι ἢ οὐσία προὔπηρξε τῶν ἐνεργειῶν. Ἐὰρα λοιπὸν ὁ θεῖος πρόεδρος τῆς Νύσσης ἐνέργειες λέγει ἐδῶ αὐτὰ τὰ ὀνόματα; Και πῶς στή συνέχεια προσθέτει γιὰ αὐτὰ, «και ἂν μὲ λόγια τίς ἐξαγγέλλομε κατὰ τὸ δυνατό, ποιὸς φόβος ἀπομένει ἀκόμη, ἂν λέγωμε τὰ ὀνόματα νεώτερα τῶν πραγμάτων;»⁶⁵. Δὲν λέγει βέβαια ἐδῶ ὅτι εἶναι πράγματα ἢ θεία οὐσία, διότι ἐκείνη εἶναι μία. Ὑπολείπεται λοιπὸν ὅτι ἐδῶ ὁ ἅγιος λέγει πράγματα τίς ἐνέργειες, τίς ὁποῖες εἶπε και νοητές. Διότι λέγει, τίς νοοῦμε μὲ αὐτὰ πού αἰ-

65. Γρηγορᾶ, *Δογματικὸς Α'*, 12, PG 149, 256C.

66. *Πρὸς Εὐνόμιον* 12, W. Jaeger 1, 268, PG 45, 960C.

ἐνταῦθα φάναι τὸν ἅγιον, ὡς καὶ νοητὰς ἔφη. Νοοῦμεν γὰρ αὐτάς, φησί, δι' ὧν αἰσθανόμεθα, τῶν ἀποτελεσμάτων δηλαδή, καὶ ρήμασιν αὐτάς, φησίν, ἐξαγγέλλομεν, ἐν οἷς τὰ ὀνόματα, καὶ ὅπως ἂν ᾗ δυνατόν, ὡς καὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν ὑπὲρ τὴν κτίσιν 5 καὶ ὑπὲρ ἐπωνυμίαν καὶ ἀρρήτων οὐσιῶν, εἰ καὶ κατὰ τὸ ἄφραστον καὶ τούτων ἡ θεία φύσις ὑπερέχει. Τί δέ; Τῶν ἐνεργειῶν εἰπὼν προῦφεστηκέναι τὴν οὐσίαν, ἐπεὶ καὶ ἡ οὐσία ὄνομα, ἄρ' ὀνομάτων ὄνομα διδάσκει προῦφεστηκέναι; Καὶ μὴν προϊῶν αὐτὸς «προῦφέστηκε δέ», φησί, «τῆς ἐνεργείας ἢ δύναμις».

27 10 Πῶς οὖν ἡ δύναμις προῦφέστηκε τῆς ἐνεργείας; Ἐὰρ ὡς πρᾶγμα ὀνόματος; Καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ θεία φύσις, ἡ δύναμις αὕτη, ἣν προῦφεστηκέναι τῆς ἐνεργείας ὡς ὀνόματος ὁ Γρηγορᾶς νοεῖ; Ἄλλ' ἡ δύναμις αὕτη, κατὰ τὸν αὐτὸν ἅγιον, ἐξήρηται τοῦ θείου θελήματος. Κατὰ γοῦν τὴν Γρηγορᾶ σύνεσιν, ἣν ἐν τοῖς τῶν 15 θεοφόρων διδάγμασι κέκτηται, ἡ θεία φύσις ἐξήρηται τοῦ θείου θελήματος τοῦτο δὲ τὸ βούλημα, κατὰ τὸν αὐτὸν θεορρήμονα, ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς θείας ἀπόκειται φύσεως. Κατὰ γοῦν τὸν Γρηγορᾶν, καὶ ἡ θεία φύσις ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς θείας ἀπόκειται φύσεως. Ὅρατε τὴν ἐν τοῖς λογίοις ἀσυνεσίαν τοῦ ἀνδρὸς ὅση 20 καὶ τὸ κατεψευσμένον καὶ κατεφθαρμένον αὐτοῦ τῆς διανοίας καὶ θεολογίας;

28 Τοιαῦτα δὲ πέπονθεν ἐπειδὴ κατὰ χρόνον ὑπενόησε προῦφεστηκέναι λέγειν τὸν θεηγόρον τῶν τοιούτων θείων ἐνεργειῶν τὴν θείαν οὐσίαν, ἄλλ' οὐ κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ αἴτιον, καὶ τὰ 25 τοιαῦτα: ὡς καὶ ἄλλαχού πρὸς τὸ παρὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου εἰρημένον «ὁ κατέχων τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ καὶ τὴν γῆν δρακί» μέρος, φησί, τῆς θείας ἐνεργείας ὁ προφητικὸς ὑπηνίξατο λόγος. Αὐτὴν δὲ τὴν δύναμιν ἀφ' ἧς ἡ ἐνέργεια, μᾶλλον δὲ τὴν φύσιν ἀφ' ἧς ἡ δύναμις, τίς ἐξαγγελεῖ; Ὁ δὲ Γρηγορᾶς νομίσας τοῦτον 30 φάναι κατὰ χρόνον προῦφεστηκέναι τὴν θείαν φύσιν τῶν θείων ἐνεργειῶν, τὰ ὀνόματα εἶναι τὰς θείας ἐνεργείας φρενοβλαβῶς ἔδογματίσεν. Ἄλλ' εἰ περὶ τῶν ὀνομάτων ἦν ὁ λόγος τῷ ἁγίῳ, οὐκ ἂν ἔφη προῦφεστηκέναι τῆς ἐνεργείας τὴν δύναμιν, ἀλλὰ τῆς δυνάμεως μᾶλλον τὴν ἐνέργειαν. Διὰ γὰρ τῶν αἰσθητῶν κτι-

σθανόμαστε, δηλαδή τὰ ἀποτελέσματα, καὶ τὶς ἐξαγγέλλομε μὲ λόγια, στὰ ὅποια ὑπάρχουν τὰ ὀνόματα, καὶ ὅπως εἶναι δυνατόν, καθὼς καὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν ποὺ εἶναι ὑπεράνω τῆς κτίσεως καὶ ὑπεράνω ἐπωνυμίας καὶ ἄρρητες, ἂν καὶ κατὰ τὸ ἄφραστον ἡ θεία φύσις ὑπερέχει καὶ αὐτῶν. Τί δέ; Λέγοντας ὅτι ἡ οὐσία προϋπῆρξε τῶν ἐνεργειῶν, ἐπειδὴ καὶ ἡ οὐσία εἶναι ὄνομα, ἄρα διδάσκει ὅτι ὄνομα προϋπῆρξε ὀνομάτων; Καὶ ὅμως προχωρώντας ὁ ἴδιος λέγει, «προϋπῆρξε δὲ τῆς ἐνέργειας ἡ δύναμις».

27 Πῶς λοιπὸν ἡ δύναμις προϋπῆρξε τῆς ἐνέργειας; Ἴσως ὡς πρᾶγμα ὀνόματος; Κι' αὐτὸ εἶναι ἡ θεία φύσις, ἡ δύναμις αὐτή, τὴν ὅποια ὁ Γρηγόριος νοεῖ ὅτι προϋπῆρξε τῆς ἐνέργειας ὡς ὀνόματος. Ἄλλὰ ἡ δύναμις αὐτή, κατὰ τὸν ἴδιο ἅγιο, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ θεῖο θέλημα. Κατὰ τὴν σύνεσι τοῦ Γρηγοῦρα λοιπὸν, τὴν ὅποια ἀπέκτησε μὲ τὰ διδάγματα τῶν θεοφόρων πατέρων, ἡ θεία φύσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ θεῖο θέλημα· τοῦτο δὲ τὸ βούλημα, κατὰ τὸν ἴδιο θεορρήμονα, ἀπόκειται στὴν ἐξουσία τῆς θείας φύσεως. Κατὰ τὸν Γρηγοῦρα λοιπὸν καὶ ἡ θεία φύσις ἀπόκειται στὴν ἐξουσία τῆς θείας φύσεως. Βλέπετε πόση εἶναι ἡ ἀσυνεσία τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ στὰ γραφικὰ λόγια, καθὼς καὶ τὸ ψευδὲς καὶ διεφθαρμένο τῆς διάνοιας καὶ θελογίας;

28 Ἐπαθε δὲ αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐπειδὴ ὑπέθεσε ὅτι ὁ θεηγόρος λέγει ὅτι ἡ θεία οὐσία προϋπῆρξε κατὰ χρόνον τῶν θείων αὐτῶν ἐνεργειῶν, ἀλλ' ὄχι κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ αἴτιον καὶ τὰ παρόμοια· ὅπως καὶ ἄλλοῦ λέγει πρὸς τὸ ἀπὸ τὸν προφήτη Ἡσαΐα λεγόμενο, «αὐτὸς ποὺ κρατεῖ τὸν οὐρανὸν στὴν πιθαμὴ του καὶ τὴ γῆν στὴ χούφτα του»⁶⁷, μέρος τῆς θείας ἐνέργειας ὑπαινίχθηκε ὁ προφητικὸς λόγος. Καὶ αὐτὴ τὴ δύναμις ἀπὸ τὴν ὅποια προέρχεται ἡ ἐνέργεια, ἢ μᾶλλον τὴ φύσιν ἀπὸ τὴν ὅποια προέρχεται ἡ δύναμις, ποιὸς θὰ τὴν ἐξαγγείλῃ; Ὁ Γρηγοῦρας ὅμως, νομίζοντας ὅτι αὐτὸς εἶπε ὅτι ἡ θεία φύσις προϋπῆρξε χρονικῶς τῶν θείων ἐνεργειῶν, ἐδογματίσθη μὲ φρενοβλάβειαν, ὅτι τὰ ὀνόματα εἶναι οἱ θεῖες ἐνέργειαι. Ἄλλὰ, ἂν ὁ ἅγιος ὠμλοῦσε περὶ τῶν ὀνομάτων, δὲν θὰ ἔλεγε ὅτι προϋπῆρξε ἡ δύναμις τῆς ἐνέργειας, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἐνέργεια τῆς δυνάμεως. Διότι μέσω τῶν αἰσθητῶν κτισμάτων, τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ τῶν εὐρισκομένων σ' αὐτά, ἐφθάσαμε σὲ ἀντίληψιν τῆς θείας ἐνέργειας, τὴν ὅποια μάλιστα ὠνομάσαμε πρὸ τῆς δυνάμεως, καὶ ἀπὸ

σμάτων, οὐρανοῦ τε καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις ὄντων, εἰς νοῦν ἤλθομεν τῆς θείας ἐνεργείας, ἣν δὲ καὶ πρὸ τῆς δυνάμεως ὠνομάσαμεν, ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας τὴν θείαν δύναμιν καὶ τὸ προαιώνιον θέλημα, ὅπερ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ θείας ἀπόκειται φύσεως 5 ἐκ δὲ τῆς ἐνεργείας ταύτης καὶ τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ θείου θελήματος ἐπὶ νοῦν ἐλάβομεν καὶ πεπιστεύκαμεν, φύσιν εἶναι τὸν Θεὸν ἐνεργῆ, θελητικὴν, παντοδύναμον. Πῶς δὲ ἄρα καὶ ἡ δύναμις ἐξήρηται τοῦ θείου θελήματος καὶ τὸ θέλημα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς θείας ἀπόκειται φύσεως, εἴπερ ὀνόματά εἰσι κενὰ πραγμάτων 10 ἢ μηδὲν ἢ τούτων σημασία διαφέρει τῆς θείας φύσεως;

29 Ἄλλ' οὕτω μὲν καὶ διὰ τούτων ὁ Γρηγορᾶς τὰς θείας ἐνεργείας ὀνόματα ψιλὰ φησι, κενὰ πραγμάτων, ἀνθρώπων εὐρήματα ὄντα καὶ ποιήματα, ὃ μηδέπω μέχρι καὶ τήμερον ἀκηκόομεν. Οὐχ ὅτι παρὰ ἀνθρώπων εἰρημένα τέ ἐστι καὶ πεποιημένα τὰ 15 ὀνόματα, ἀλλ' ὅτι ταῦτα τὰ πεποιημένα παρ' ἀνθρώπων αἰ τοῦ Θεοῦ ἐνεργεῖαι εἰσι, καὶ πάντας τοὺς ὧτα ἔχοντας ἀκούειν μάρτυρας τῆς δυσσεβοῦς ταύτης αὐτοῦ καινοφωνίας ἔχων, ἡμῶν ὡς τοιούτων καταβοᾶ, τῶν τὰ ὀνόματα τῶν θείων ἐνεργειῶν ὑπάρχειν ἰσχυριζομένων, ἀλλ' οὐκ ὀνόματα εἶναι τῆς θείας ἐνεργείας. 20 Ἐπεὶ δὲ φησιν οὗτος ὅτι καὶ ἄλλαι τινές εἰσιν ἐνεργεῖαι Θεοῦ, αἵτινες οὐχ ἡμῶν, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἰσι ποιήματα, ὡς οὐρανός τε καὶ γῆ, ἀήρ τε καὶ θάλασσα καὶ τ' ἄλλα πάντα, φέρ' ἴδωμεν τίνας αὐτὰς εἶναί φησιν ὃ μηδὲν καινοφωνεῖν αὐχῶν. Αὐτὴν οὖν φησι κτιστὴν τὴν δημιουργικὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν καὶ θέλησιν. 25 Ἡ γοῦν δύο θελήσεις ἐξ ἀνάγκης εἶναι δογματίζει τοῦ Θεοῦ, κτιστὴν καὶ ἄκτιστον αὐτὸν ἔχειν θέλησιν πρεσβεύει, ἢ πρὸς ἄρνησιν καὶ ἀναίρεσιν τῆς ἀκτίστου θελήσεως λογογραφεῖ, εἴπερ μὴ δύο θελήσεις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, κτιστὴν καὶ ἄκτιστον, πρεσβεύει.

30 Ἄλλὰ πόθεν ὁ Γρηγορᾶς κατασκευάζειν οἶεται κτιστὴν 30 εἶναι τὴν θείαν θέλησιν; Ἐκ τοῦ μὴ ταῦτὸν εἶναι τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ μὴ ταῦτὸν εἶναι τῇ οὐσίᾳ τὴν θείαν βούλην καὶ τὴν θέλησιν, τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον προάγει κατασκευάζοντα. Φησὶ γὰρ ἐκεῖνος «εἰ ταῦτὸν ἦν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ἡ βούλησις, ἐχρῆν μιᾶς οὐσης τῆς οὐσίας μίαν εἶναι καὶ τὴν θέλησιν. Ἄλλ' ἢ 35 Γραφὴ ἅπαντα, φησὶν, ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησε, πολλὰ δὲ ἠθέλησε

τὴν ἐνέργεια αὐτὴ ἐνόησαμε τὴ θεία δύναμι καὶ τὸ προαιώνιο θέλημα, τὸ ὁποῖο ἀπόκειται στὴν ἐξουσία τῆς θείας φύσεως· ἀπὸ τὴν ἐνέργεια δὲ αὐτὴ καὶ τὴ δύναμι καὶ τὸ θεῖο θέλημα ἀντιληφθήκαμε καὶ ἐπιστεῦσαμε ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι φύσις ἐνεργῆς, θεληματικῆ, παντοδύναμη. Πῶς λοιπὸν καὶ ἡ θεία δύναμις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ θεῖο θέλημα καὶ τὸ θέλημα ἀπόκειται στὴν ἐξουσία τῆς θείας φύσεως, ἂν εἶναι ὀνόματα κενὰ πραγμάτων, ἢ ἡ σημασία αὐτῶν δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τῆ θεία φύσι;

29 Ἔτσι ὁμως καὶ μὲ αὐτὰ τὰ λόγια ὁ Γρηγορᾶς λέγει ψιλὰ ὀνόματα τὶς θεῖες ἐνέργειες, κενὰ πραγμάτων, εὐρήματα καὶ δημιουργήματα ἀνθρώπων, πράγμα ποῦ ποτὲ δὲν εἶχαμε ἀκούσει ἕως τώρα. Ὅχι διότι τὰ ὀνόματα ἔχουν εὐρεθῆ καὶ δημιουργηθῆ ἀπὸ ἀνθρώπους, ἀλλὰ ὅτι αὐτὰ τὰ ἀπὸ ἀνθρώπους δημιουργημένα εἶναι οἱ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔχοντας μάρτυρες τῆς τέτοιας δυσσεβοῦς καινοφωνίας τοῦ ὅλους ὅσοι ἔχουν αὐτιὰ ν' ἀκούουν, καταγγέλλει ἡμᾶς ὡς δυσσεβεῖς, οἱ ὁποῖοι ἰσχυριζόμεσθε ὅτι ὑπάρχουν τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὀνόματα τῆς θείας ἐνεργείας. Ἐπειδὴ ὁμως λέγει αὐτὸς ὅτι ὑπάρχουν καὶ κάποιες ἄλλες ἐνέργειες Θεοῦ, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι δικά μας δημιουργήματα, ἀλλὰ τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ὁ ἀέρας καὶ ἡ θάλασσα καὶ ὅλα τὰ ἄλλα, ἃς ἰδοῦμε ποιῆς λέγει ὅτι εἶναι αὐτές, αὐτὸς ποῦ καυχᾶται ὅτι δὲν καινοφωνεῖ. Λέγει λοιπὸν κτιστὴ τὴν δημιουργικὴ βούλησι καὶ θέλησι τοῦ Θεοῦ. Ἡ λοιπὸν δογματίζει ὅτι κατ' ἀνάγκη ὑπάρχουν δύο θελήσεις τοῦ Θεοῦ, κτιστὴ καὶ ἄκτιστη, ἐφ' ὅσον πιστεύει ὅτι αὐτὸς ἔχει καὶ ἄκτιστη θέλησι, ἢ λογογραφεῖ γιὰ τὴν ἄρνησι καὶ ἀναίρεσι τῆς ἄκτιστης θελήσεως, ἂν βέβαια δὲν δέχεται δύο θελήσεις, κτιστὴ καὶ ἄκτιστη.

30 Ἄλλ' ἀπὸ ποῦ νομίζει ὁ Γρηγορᾶς ὅτι ἀποδεικνύει ὅτι ἡ θεία θέλησις εἶναι κτιστὴ; Ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Καὶ προβάλλει τὸν πολὺν σιὰ θεῖα Μάξιμο νὰ ἀποδεικνύη ὅτι δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν οὐσία ἢ θεία βουλή καὶ θέλησις. Διότι λέγει ἐκεῖνος· «ἂν ἦταν τὸ ἴδιο μὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ ἢ βούλησις, ἔπρεπε, ἀφοῦ ἡ οὐσία εἶναι μία, μία νὰ εἶναι καὶ ἡ θέλησις. Ἄλλὰ ἡ Γραφή λέγει, ἔκαμε ὅλα ὅσα θέλησε⁶⁸, θέλησε δὲ πολλὰ καὶ ὄχι ἓνα». Ἀπὸ λάθος λοιπὸν ὁ Γρηγορᾶς προσκόμισε αὐτὰ τὰ λόγια

καὶ οὐχ ἓν». Καθ' ἑαυτοῦ γοῦν ταῦτα λαθὼν προήγαγεν ὁ Γρηγορᾶς. Εἰ γὰρ πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Θεὸς ἐποίησεν, ἐποίησε δέ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ τὴν οἰκείαν θέλησιν, θελήσας καὶ ταύτην ἐποίησε. Καὶ ἡ θεία θέλησις οὐκοῦν ἑτέρας ἐδεῖτο θείας 5 θελήσεως ὥστε ποιηθῆναι, καὶ αὕτη πάλιν ἑτέρας, καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον. Ἄκτιστος οὐκοῦν ἡ θεία θέλησις, ἦν Μάξιμος ὁ θεόσοφος μὴ ταῦτὸν εἶναι τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ παρέστησεν, ὥσπερ προσκληθεὶς ἐπίτηδες τὴν Γρηγορᾶ δυσσεβεστάτην ἀπελέγξαι πλάην, καθάπερ καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος. Τοῦτον γὰρ ἐξῆς προενεγ- 10 κῶν ὁ Γρηγορᾶς συνεισήνεγκεν οὐδὲν ἥττον ἀξιόλογον μάρτυρα τῆς ἀθετουμένης ὑπ' αὐτοῦ καὶ παρ' ἡμῶν πρεσβευομένης εὐσεβείας γραφῶν «ὁμοίως δὲ καὶ ὁ θεῖος Κύριλλός φησιν· ἡ ἐνὸς τῶν ὀνομασμένων, Πατρὸς λέγω καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, δημιουργικὴ θέλησις, ἐφ' ὅσῳπερ ἂν λέγοιτο γενέσθαι τυχόν, ἐν 15 ἔργημα μὲν αὐτοῦ ἐστὶ, πλὴν διὰ πάσης ἔρχεται τῆς θεότητος καὶ τῆς ὑπὲρ τὴν φύσιν οὐσίας ἐστὶν ἀποτελέσμα'». Εἰ γοῦν κτιστή, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ἡ τοιαύτη θέλησις, δεδημιουργημένη ἂν ἐλέχθη παρὰ τοῦ ἁγίου, ἀλλ' οὐ δημιουργικὴ. Πρὸς δέ, εἰ τὸ δημιουργικὸν κτιστὸν ἔσται, κατ' αὐτόν, ἑτέρω τοῦτο δημιουργικῶ 20 δεδημιουργημένον ἔσται, κάκεινο πάλιν ἑτέρω, καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον. Τοῦ γε μὴν Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσαντος καὶ κτιστὸν εἶναι θέλημα πρεσβεύομεν πρὸς τῷ ἀκτίστῳ ἐπεὶ καὶ κτιστός ἐστι, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἦν ἀνέλαβε φύσιν. Εἰ δέ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως εἶχε θέλημα κτιστόν, 25 κτιστὸς λοιπὸν κατ' αὐτόν, ὡ τῆς ἀσεβείας, καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ἦν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὡς δημιουργός, ταυτὸ δ' εἰπεῖν ὡς Θεός, εἶχε τοῦτο τὸ θέλημα, τὸ γὰρ δημιουργικὸν τῶν ὄντων θέλημα μόνου τοῦ Θεοῦ, κοινὸν ἔχει τοῦτο ὁ τοῦ Θεοῦ προαιώνιος Υἱὸς μετὰ Πατρὸς καὶ Πνεύματος, ὡς καὶ σὺν ἐκείνοις παρὰ τοῦ νεή- 30 λυδος δογματιστοῦ τούτου βλασφημεῖσθαι. Ὅθεν δείκνυται πάντας σχεδὸν ὁ Γρηγορᾶς τῇ βλασφημίᾳ ὑπερβαλλόμενος τοὺς ἐξ αἰῶνος δυσσεβεῖς.

31

Ἄλλὰ πόθεν καὶ πρὸς τὴν τοιαύτην ἐξηνέχθη δόξαν; Ἀπὸ τοῦ τὸν θεῖον Κύριλλον εἰπεῖν «γενέσθαι τὴν δημιουργικὴν 35 θέλησιν». Τὸ γὰρ γενέσθαι κτισθῆναι δηλοῦν οὗτος ἐνόμισεν

ἐναντίον του. Διότι, ἂν ὁ Θεὸς ἔκαμε ὅλα ὅσα θέλησε, ἔκαμε δὲ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ καὶ τὴ θέλησί του, τὴν ἔκαμε κι' αὐτὴν ἐπειδὴ θέλησε. Ἐπομένως καὶ ἡ θεία θέλησις ἐχρειαζόταν ἄλλη θεία θέλησι γιὰ νὰ γίνῃ, καὶ αὐτὴ πάλι ἄλλη, κι' αὐτὸ ἐπ' ἄπειρον. Ἐπομένως ἄκτιστη εἶναι ἡ θεία θέλησις, τὴν ὁποία ὁ θεόσοφος Μάξιμος παρέστησε ὅτι δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, σὰν νὰ προσκλήθηκε ἐπίτηδες γιὰ νὰ ἐλέγξῃ τὴν δυσσεβέστατη πλάνη τοῦ Γρηγορᾶ, ὅπως βέβαια καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος. Διότι προβάλλοντας αὐτὸν στὴ συνέχεια ἔφερε ἓνα ἐξ ἴσου ἀξιόλογο μάρτυρα τῆς ἀπορριπτόμενης ἀπὸ αὐτὸν καὶ πρεσβευόμενης ἀπὸ ἐμᾶς ὀρθοδοξίας, γράφοντας: «ὁμοίως δὲ λέγει καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος: ἡ δημιουργικὴ θέλησις ἐνὸς ἀπὸ τῶν ὠνομασμένους, δηλαδή τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, γιὰ ὅποιονδήποτε καὶ ἂν τυχὸν λεγόταν ὅτι ἔγινε, εἶναι βέβαια αὐτοῦ ἐνέργημα, ὅμως ἔρχεται μέσω ὁλόκληρης τῆς θεότητος καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπάνω ἀπὸ τὴν φύσι οὐσίας»⁶⁹. Ἄν λοιπὸν εἶναι κτιστὴ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ αὐτὴ ἡ θέλησις, θὰ ἐλεγόταν δημιουργημένη ἀπὸ τὸν ἅγιο, ἀλλ' ὄχι δημιουργικὴ. Ἐπὶ πλεόν, ἂν τὸ δημιουργικὸ θὰ εἶναι κτιστό, κατ' αὐτὸν, θὰ εἶναι καὶ αὐτὸ δημιουργημένο ἀπὸ ἄλλο δημιουργικὸ, κι' ἐκεῖνο πάλι ἀπὸ ἄλλο, κι' αὐτὸ ἐπ' ἄπειρον. Βέβαια στὸν Υἱὸ τοῦ Θεοῦ ποὺ ἐνανθρώπησε γιὰ μᾶς, δεχόμεστε ὅτι ἐκτὸς τοῦ ἀκτίστου ὑπάρχει καὶ κτιστὸ θέλημα, ἐπειδὴ εἶναι καὶ κτιστὸς ὡς πρὸς τὴ δική μας φύσι ποὺ ἀνέλαβε. Ἄλλ' ἂν κατὰ τὸν Γρηγορᾶ εἶχε κτιστὸ θέλημα καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, κτιστὸς λοιπὸν ἦταν καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως: ὁποία ἀσέβεια. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ὡς δημιουργός, δηλαδή ὡς Θεός, εἶχε αὐτὸ τὸ θέλημα, διότι τὸ δημιουργικὸ θέλημα τῶν ὄντων ἀνήκει μόνο στὸν Θεό, ἔχει κοινὸ αὐτὸ μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα ὁ προαιώνιος Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ βλασφημῆται μαζὶ μὲ ἐκείνους ἀπὸ τὸν νεοφερμένο τοῦτον δογματιστή. Ἔτσι ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Γρηγορᾶς ξεπερνᾶ ὡς πρὸς τὴ βλασφημία ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀπὸ τοὺς αἰῶνες δυσσεβεῖς.

31 Ἄπὸ ποῦ ὠδηγήθηκε καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν δοξασία; Ἄπὸ τὸ ὅτι ὁ θεῖος Κύριλλος εἶπε «ὅτι ἔγινε ἡ δημιουργικὴ θέλησις»⁷⁰. Διότι αὐτὸς ἐνόμισε ὅτι 'γενέσθαι' σημαίνει 'κτισθῆναι', ἐπειδὴ δὲν ἐπρόσεξε ὅτι ὁ θεῖος Κύριλλος λέγει, «γιὰ ὅποιοδήποτε καὶ ἂν

69. *Θησαυροὶ* 33, PG 75, 565.

70. Βλ. *Δογματικὸν Α'* 12, 149, 257C.

ἐνταῦθα, μὴ προσχών, ὡς ὁ θεῖος Κύριλλος, «ἐφ' ὅτωπερ ἂν λέγοιτο γενέσθαι τυχόν», φησίν, δηλονότι τῷ Πατρὶ ἢ τῷ Υἱῷ ἢ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, μηδὲ συνείς, ὅτι τὸ κτίσμα οὐκ ἐπὶ τῷ Θεῷ γίνεται, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ τοῦ προφήτου λέγοντος ἀκούσας
5 «ἐγένετό μοι ὁ Θεὸς εἰς καταφυγὴν», ἵνα μάθῃ ὅτι τὸ γενέσθαι οὐκ ἐξ ἀνάγκης σημαίνει τὸ κτισθῆναι. Εἶποι γὰρ ἂν, ἀκόλουθως τοῖς ἑαυτοῦ δόγμασιν, ὁ Γρηγορᾶς οὗτος καὶ τὸν Θεὸν εἶναι κτίσμα φανερῶς, ἐπειδήπερ ἐγένετο κατὰ τὸν ψαλμωδόν. Ἄλλὰ καὶ ἐνέργημα, φησίν, ὁ θεῖος Κύριλλος τὴν αὐτοῦ δημιουργικὴν εἴτε
10 θέλησιν καὶ τῆς ὑπὲρ φύσιν οὐσίας ἀποτελέσμα.

32 Ὅτι μὲν οὖν ἐνέργημα λέγεται καὶ ἡ ἐνέργεια, πολλαχοῦ τῶν λογίων διατεθρῦληται. Ἀποτελέσμα δὲ εἰπῶν τὴν δημιουργικὴν θέλησιν ὁ θεῖος Κύριλλος, τῆς θείας εἶναι τοῦτο οὐσίας ἔφη. Οὐδεὶς δὲ τῶν θεολόγων καρπὸν ἢ ἀποτελέσμα τῆς θείας
15 φύσεως εἶρηκέ τι τῶν κτισμάτων, ἀλλὰ τῆς θείας θελήσεως καὶ ἐνεργείας. «Ἔργον μὲν γάρ», φασί, «τῆς θείας φύσεως ἢ προαιώνιος καὶ αἰδῖος γέννησις, ἔργον δὲ θελήσεως ἢ κτίσις». Καὶ τὸ μὲν γεννᾶν φύσεώς ἐστιν, ἐνεργείας δὲ τὸ ποιεῖν καὶ μιᾶς φύσεώς ἐστι καρπός», κατ' αὐτὸν τὸν θεῖον Κύριλλον, «τό τε γεννᾶν τὸν Πατέ-
20 ρα φυσικῶς καὶ τὸ κτίζειν δι' Υἱοῦ δημιουργικῶς. Ὁ αὐτὸς δέ», φησί, «κρατήσῃ λόγος ἐπὶ τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀφθάρτου καὶ ἀοράτου καὶ ὅσα πρόσεσι τῇ θείᾳ φύσει». Γρηγορᾶς δὲ ὁ πολὺς τὰ ἔργα πάντα καὶ τοὺς καρποὺς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς θείας φύσεως κτιστὰ δοξάζων καὶ πολλαχοῦ γράφων καὶ φανερῶς
25 ἀποφαινόμενος, ὅποσας δυσσεβείαις καὶ ἀσεβείαις ἐντεῦθεν περιπίπτει, οὐδὲ ἀριθμῆσαι ράδιον.

33 Ἴδωμεν δὲ καὶ ἃ προάγει δεῖξαι ταῦτό καὶ ἀδιάφορον εἶναι τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνέργειαν, ἵνα καὶ τὴν ἐν τούτῳ δυσσεβῆ παραπληξίαν αὐτοῦ φανερὰν καταστήσωμεν. Φησίν οὖν λαμβά-
30 νεσθαι μὲν καὶ ἐπ' ἄλλων τὴν τῆς ἐνεργείας φωνήν, λαμβάνεσθαι δὲ κατὰ τῆς θείας ἐκείνης καὶ μακαρίας οὐσίας καὶ φύσεως. Καὶ μάρτυς, ὡς αὐτὸς φησι, Μάξιμος ὁ θεῖος γράφων· «ἡ αὐτοῦπερα-

71. Αὐτόθι. 72. Ψαλμ. 93, 22.

73. Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως, 1, 8, PG 94, 813B.

τυχόν ἐλεγόταν ὅτι ἔγινε»⁷¹, δηλαδή τὸν Πατέρα ἢ τὸν Υἱὸ ἢ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, οὔτε ἀντιλήφθηκε ὅτι τὸ κτίσμα δὲν γίνεται ἐπὶ τῷ Θεῷ ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· δὲν ἀκουσε οὔτε τὸν προφήτη πὺ λέγει, «ὁ Θεὸς ἔγινε καταφύγιό μου»⁷², γιὰ νὰ μάθη ὅτι τὸ 'γενέσθαι' δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκη 'κτισθῆναι'. Θὰ μπορούσε δηλαδή, ὡς συνέπεια πρὸς τὰ δόγματά του, ὁ Γρηγορᾶς τοῦτος νὰ εἰπῆ, ὅτι καὶ ὁ Θεὸς εἶναι κτίσμα φανερά, ἐπειδὴ κατὰ τὸν ψαλμωδὸ 'ἐγένετο'. Ἄλλὰ καὶ ἐνέργημα, λέγει, εἶπε ὁ θεῖος Κύριλλος τὴν δημιουργικὴν τοῦ θέλησι καὶ ἀποτέλεσμα τῆς ὑπεράνω τῆς φύσεως οὐσίας.

32 Ὅτι λοιπὸν ἐνέργημα λέγεται καὶ ἡ ἐνέργεια, σὲ πολλὰ σημεῖα τῶν πατερικῶν λόγων ἐπιβεβαιώνεται αὐτό. Ὅταν δὲ ὁ θεῖος Κύριλλος εἶπε ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργικὴν θέλησι, ἐβεβαίωσε ὅτι αὐτὸ εἶναι τῆς θείας οὐσίας. Κανένας ὅμως ἀπὸ τοὺς θεολόγους δὲν ἐχαρακτήρισε κάποιο κτίσμα καρπὸ ἢ ἀποτέλεσμα τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς θείας θελήσεως καὶ ἐνέργειας. Διότι, λέγει, «ἔργο τῆς θείας φύσεως εἶναι ἢ προαιώνια καὶ αἴδια γέννησις, ἐνῶ ἔργο τῆς θείας θελήσεως εἶναι ἢ κτίσις»⁷³. Καὶ τὸ γεννᾶν βέβαια εἶναι γνῶρισμα τῆς φύσεως, ἐνῶ ἐνέργειας γνῶρισμα εἶναι τὸ ποιεῖν καὶ μιᾶς φύσεως καρπὸς εἶναι» κατὰ τὸν ἴδιο θεῖο Κύριλλο «τὸ νὰ γεννᾶ ὁ Πατὴρ φυσικῶς καὶ νὰ κτίξῃ διὰ τοῦ νέου δημιουργοῦ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει, λέγει, καὶ γιὰ τὸ ἀγαθὸ καὶ ἄφθαρτο καὶ ἀόρατο καὶ τὰ ἄλλα πὺ προσυπάρχουν στὴ θεία φύσι».⁷⁴ Ὁ σπουδαῖος Γρηγορᾶς ὅμως, πὺ πιστεύει καὶ σὲ πολλὰ μέρη γράφει καὶ διακηρύσσει φανερά ὅτι ὅλα τὰ ἔργα καὶ οἱ καρποὶ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς θείας φύσεως εἶναι κτιστά, σὲ πόσες δυσσέβειες καὶ ἀσέβειες περιπίπτει μὲ αὐτοὺς τοὺς ἰσχυρισμούς, δὲν εἶναι εὐκολο οὔτε ν' ἀπαριθμηθοῦν.

33 Ἄς ἰδοῦμε ὅμως καὶ αὐτὰ πὺ παρουσιάζει γιὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ἐνέργεια εἶναι τὸ ἴδιο καὶ ἀδιάφορο μὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, γιὰ νὰ καταστήσωμε φανερὴ τὴν παραπληξία του καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο⁷⁵. Λέγει λοιπὸν ὅτι λαμβάνεται βέβαια καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἢ λέξις ἐνέργεια, ἀλλὰ λαμβάνεται καὶ γιὰ τὴ θεία ἐκείνη καὶ μακάρια οὐσία καὶ φύσι. Καί, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος, μάρτυς εἶναι ὁ θεῖος Μάξιμος πὺ γράφει· «ἡ αὐτοῦπεραγαθότης πὺ εἶναι νοῦς

74. *Θησαυροὶ* 7, PG 75, 100B.

75. *Δογματικὸς Α'*, PG 149, 257D.

γαθότης νοῦς οὐσα καὶ ὅλη ἐνέργεια, εἰς ἑαυτὴν ἐστραμμένη ἐνέργειά ἐστιν, οὐ δυνάμει πρότερον οὐσα ἀφροσύνη, εἶτα νοῦς ἐνεργεία γενομένη. Ὅθεν καὶ νοῦς ἐστὶ μόνος καθαρός, οὐκ ἐπίκτητον ἔχων τὸ φρονεῖν, ἀλλὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντως νοεῖ ἅ νοεῖ. Εἰ γὰρ μὲν οὐσία αὐτοῦ ἄλλη ἐστίν, ἅ δὲ νοεῖ ἕτερα αὐτοῦ ἐστίν, ἀνόητος ἔσται ἢ οὐσία αὐτοῦ. Εἴ τι δὲ ἔχει, παρ' ἑαυτοῦ ἔχει, οὐ παρ' ἄλλου. Εἰ δὲ παρ' ἑαυτοῦ καὶ ἐξ ἑαυτοῦ νοεῖ, αὐτός ἐστιν ἅ νοεῖ. Οὐκοῦν νοῦς ὢν ὄντως, νοεῖ τὰ ὄντα ὡς ὢν». Εἰπάτω δὴ νῦν ἡμῖν ὁ διδάσκεισθαι διατεινόμενος ἐκ τῆς ρήσεως ταύτης μηδὲν
 10 διαφέρειν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὸν νοῦν καὶ ἅ νοεῖ ἐπὶ Θεοῦ, πῶς ὁ θεῖος Μάξιμος τὸν μὲν Θεὸν νοῦν φησὶ καὶ ὄντα ἐνιαίως, ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν αὐτοῦ οὐσίαν ἀεὶ προάγει ἐνιαίως, ἅ δὲ ὁ Θεὸς νοεῖ οὐ προάγει ἐνιαίως; «Εἰ γὰρ ἢ μὲν οὐσία αὐτοῦ», φησὶν, «ἄλλη ἐστίν, ἅ δὲ νοεῖ ἕτερα αὐτοῦ ἐστίν, ἀνόητος
 15 ἔσται ἢ οὐσία αὐτοῦ». Καὶ πάλιν «εἰ παρ' ἑαυτοῦ καὶ ἐξ ἑαυτοῦ νοεῖ, αὐτός ἐστιν ἅ νοεῖ καὶ ὅτι νοῦς ὢν ὄντως, νοεῖ τὰ ὄντα ὡς ὢν»· πῶς δὲ οὐκ ἀνόητος ἔσται ἢ οὐσία αὐτοῦ, εἴπερ ἕτερα, αὐτοῦ ἐστίν ἅ νοεῖ;».

34

Τὴν γε μὴν κεφαλὴν οἶον ἀφελῶν ὁ Γρηγορᾶς τῆς ρήσεως,
 20 δηλονότι τὴν ἀρχὴν, εὐεπιχείρητον τῇ οἰκείᾳ κακουργίᾳ τὸ ἐξῆς προέθηκε· καίτοι ταύτην τὴν ἀρχὴν οὐ παρ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ παρὰ τοῦ μεγάλου Διονυσίου ὁ μέγας Μάξιμος, γράφοντος ἐν τοῖς περὶ τοῦ ὄντος, ὡς «ἐστὶν ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ αἱ τῶν ὄντων ἀρχαί», πρὸς ὃ φησὶν ὁ θεῖος Μάξιμος ὅτι «τὸ
 25 ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ οὕτω νοητέον ἢ αὐτοῦπεραγαθότης νοῦς οὐσα καὶ ὅλη ἐνέργεια εἰς ἑαυτὴν ἐστραμμένη ἐνέργειά ἐστι» καὶ τὰ ἐξῆς. Διὸ καὶ προϊὼν τοῦ κεφαλαίου τούτου, σαφέστερον τὸν λόγον ποιούμενος, «αὐτός», φησὶν, «ὁ Θεὸς νοῦς ὅλος ὢν, ὅλος ἐστὶν ἐπιστήμη. Τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ νόες εἰσὶν, εἰκότες
 30 θεωρήμασι τῆς ἐπιστήμης. Εἰσὶ δὲ ὁμοῦ καὶ διακεκρωμένα ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ ἐν ψυχῇ ὁμοῦ πολλαὶ ἐπιστήμαι οὐσαι, ἀσύγχυτοι μένουσι καὶ ἐνεργοῦσιν ἔξω κατὰ μίαν ὅταν δέη». Τοιγαροῦν, εἰ

76. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θεῶν ὀνομάτων, 5, 6, PG 4, 320B.

77. Αὐτόθι. 78. Αὐτόθι.

79. Περὶ θεῶν ὀνομάτων, 5, 6, PG 3, 820D.

καὶ ἐνέργεια ὅλη, ὅταν στρέφεται στὸν ἑαυτὸ της εἶναι ἐνέργεια, ὄχι ὅτι πρωτύτερα ὄντας δυνάμει ἀφροσύνη, ἔπειτα ἔγινε ἐνεργεία νοῦς. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ νοῦς μόνος εἶναι καθαρὸς, πού δὲν ἔχει ἐπίκτητη τὴ φρόνησι, ἀλλὰ πάντα φρονεῖ ἀπὸ μόνος του ὅσα φρονεῖ. Ἄν λοιπὸν ἡ οὐσία του εἶναι ἄλλη καὶ ὅσα νοεῖ εἶναι διάφορα ἀπ' αὐτὸν, ἡ οὐσία του θὰ εἶναι ἀνόητη. Ὅ,τι δὲ ἔχει, τὸ ἔχει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, ὄχι ἀπὸ ἄλλον. Καὶ ἂν ἀπὸ μόνος του καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του νοῆ, αὐτὸς εἶναι ὅσα νοεῖ. Ἐπομένως ὄντας νοῦς, νοεῖ πραγματικὰ τὰ ὄντα ὡς ὦν»⁷⁶. Ἄς μᾶς εἰπῆ λοιπὸν αὐτὸς πού ἰσχυρίζεται ὅτι ἀπ' αὐτὴ τὴ ρῆσι διδάσκεται ὅτι δὲν διαφέρει σὲ τίποτε τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἡ ἐνέργεια καὶ ὁ νοῦς καὶ ὅσα νοεῖ ὁ Θεός, πῶς ὁ θεῖος Μάξιμος τὸν μὲν Θεὸ λέγει νοῦν καὶ ὅτι ὑπάρχει ἐνιαίως, ἐπίσης δὲ καὶ τὴν οὐσία του τὴν προβάλλει ἐνιαίως, ὅσα δὲ ὁ Θεὸς νοεῖ δὲν τὰ προβάλλει ἐνιαίως; Διότι λέγει, «ἂν ἡ οὐσία αὐτοῦ εἶναι ἄλλη καὶ ὅσα νοεῖ εἶναι ἄλλα ἀπ' αὐτὸν, ἡ οὐσία του θὰ εἶναι ἀνόητη»⁷⁷. Καὶ πάλι· «ἂν νοῆ ἀπὸ μόνος του καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, αὐτὸς εἶναι ὅσα νοεῖ» καὶ ὅτι «ὄντας πράγματι νοῦς, νοεῖ τὰ ὄντα ὡς ὦν». Καὶ πῶς ἡ οὐσία του δὲν θὰ εἶναι ἀνόητη, ἂν εἶναι ἄλλα ἀπ' αὐτὸν ὅσα νοεῖ;»⁷⁸.

34 Σὰν νὰ ἀπέκοψε ὁμως τὴν κεφαλὴ τῆς ρήσεως ὁ Γρηγορᾶς, δηλαδή τὴν ἀρχὴ της, παρέθεσε τὸ ὑπόλοιπο ὡς κατάλληλο ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς κακουργίας του· καὶ ὁμως αὐτὴν τὴν ἀρχὴ ὁ μέγας Μάξιμος δὲν τὴν ἔθεσε ἀπὸ μόνος του, ἀλλὰ τὴν ἐπῆρε ἀπὸ τὸν μέγα Διονύσιο, πού γράφει στὰ κεφάλαια περὶ τοῦ ὄντος, ὅτι «ὑπάρχουν ἀπ' αὐτὴν καὶ σ' αὐτὴν καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ οἱ ἀρχεῖς τῶν ὄντων»⁷⁹, πρὸς τὸ ὁποῖο λέγει ὁ θεῖος Μάξιμος, ὅτι «τὰ ἀπ' αὐτὴν καὶ σ' αὐτὴν πρέπει νὰ νοηθοῦν ἔτσι· ἡ αὐτοῦπεραγαθότης πού εἶναι νοῦς καὶ ἐνέργεια ὅλη, στρεφόμενη πρὸς τὸν ἑαυτὸ της εἶναι ἐνέργεια», καὶ τὰ ἐπόμενα. Γι' αὐτὸ καὶ προχωρώντας στὸ κεφάλαιο αὐτό, καθιστώντας τὸν λόγο σαφέστερο, λέγει· «αὐτὸς ὁ Θεός, ὄντας ὅλος νοῦς, εἶναι ὅλος ἐπιστήμη. Τὰ δὲ προερχόμενα ἀπὸ αὐτὸν καὶ εὐρισκόμενα σ' αὐτὸν εἶναι νόες, πού ὁμοιάζουν μὲ θεωρήματα τῆς ἐπιστήμης. Εἶναι ὁμως συγχρόνως καὶ διακεκομμένα σ' αὐτὸν, ὅπως καὶ στὴν ψυχὴ πολλὰς ἐπιστήμες εὐρισκόμενες μένουν ἀσύγχυτες καὶ ἐνεργοῦν πρὸς τὰ ἔξω ἢ καθεμία χωριστὰ, ὅταν

κατὰ τὸν Γρηγορᾶν αἱ τοιαῦται τῶν ὄντων ἀρχαὶ καὶ ἄπερ ὁ Θεὸς εἴρηται νοεῖν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, ταῦτα δὲ κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον καὶ τὸν θεοφόρον Μάξιμον ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἰσιν, αὐτοπάρακτος ἐστὶ ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτοπάτωρ ὁ Θεός, ὡς καὶ ὁ τῶν δοκούντων ἐν Ἑλλησιν ὕθλος προῦπηγόρευσε κακῶς

35 Ἐπιστῆσαι δὲ καὶ τοῦτο χρὴ καὶ πάννυ ἀναγκαίως· ὡς οὐκ εἶπεν ὁ θεῖος Μάξιμος, ἀπαγορεύων διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς, μὴ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν 10 ἐνέργειαν («εἰ γὰρ ἡ οὐσία αὐτοῦ ἄλλη ἐστίν, ἃ δὲ νοεῖ, ἕτερα αὐτῆς»), ἵνα μηδεὶς πάθῃ τὴν Γρηγορᾶ καὶ Ἀκινδύνου δεινοτάτην ἐκτροπήν, ὥστε λέγειν μηδὲν διαφέρειν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνέργειαν. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐστὶν ὁ Θεὸς καὶ αὐτοῦ ἢ τε θεία οὐσία καὶ ἡ θεία ἐνέργεια, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο μηδὲν διενήνοχε τῆς θείας 15 οὐσίας ἢ θεία ἐνέργεια. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἀνωτάτω μονὰς καὶ ἡ ἀνωτάτω τριάς καὶ ὅλος μονὰς ἐστὶν ὁ Θεὸς καὶ ὅλος τριάς, ἀλλ' οὐχὶ διὰ ταῦτα μηδὲν διενήνοχε τῆς τριάδος ἢ μονὰς Μονὰς γὰρ ἐστὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ὁ Θεός, τριάς δὲ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, αἵτινες ἐστὶν ὡς σαφῶς ἀλλήλων τε καὶ τῆς οὐσίας δια- 20 φέρουσιν Ὁ δὲ Γρηγορᾶς ὑπὸ τῆς τοῦ ἀντικειμένου δυνάμεως ἐπισκοπισθεὶς τὴν διάνοιαν, τάχα δὲ καὶ τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκοήν, ἀντὶ τοῦ αὐτοῦ τὸ αὐτῆς ἰδῶν καὶ ἀκούσας καὶ νοήσας, μαρτυρίαν προάγει τὴν μηδὲν μαρτυροῦσαν τῶν πρεσβευομένων παρ' αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ καὶ καταμαρτυροῦσαν αὐτοῦ περιφανῶς ὡς 25 κτιστὴν φρονούντος τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ.

36 Τοῦτο γὰρ τὸ τοῦ θεοῦ Μαξίμου κεφάλαιον σχολίον ἐστὶν ἐπὶ τῷ χωρίῳ ἐκεῖνω καθ' ὃ φησὶν ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος, ὅτι «πρώτην τὴν τοῦ αὐτοεῖναι δωρεὰν ἢ αὐτοῦπεραγαθότης προβαλλομένη τῇ πρεσβυτέρα πρώτη τῶν μετοχῶν ὑμνεῖται· καὶ 30 ἐστὶν ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ αἱ τῶν ὄντων ἀρχαί», τῷ τε παλλὰς καὶ δωρεὰς εἰπεῖν καὶ τῷ ἐξ αὐτῆς εἶναι τῆς αὐτοῦπεραγοθότητος ταύτης αὐτὰς προβαλλομένης σαφῶς παραστήσας μὴ εἶναι ταύτας τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Δείκνυσι δὲ διὰ τοῦ σχολίου τούτου κατὰ τὸ ἐγκωροῦν ὁ θεῖος Μάξιμος, πῶς

χρειάζεται»⁸⁰. Ἐπομένως ἂν, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Γρηγορᾶς, οἱ αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἀρχές τῶν ὄντων καὶ ὅσα λέγονται ὅτι ὁ Θεὸς νοεῖ εἶναι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, αὐτὰ δὲ κατὰ τὸν μέγα Διονύσιο καὶ τὸν θεοφόρο Μάξιμο εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ θὰ εἶναι αὐτοπαράγωγη καὶ ὁ Θεὸς αὐτοπάτωρ, ὅπως καὶ ἡ φλυαρία τῶν κατὰ τοὺς εἰδωλολάτρεις Ἑλληνας σκεπτομένων εἶπε προηγουμένως κακῶς.

35 Πρέπει ὅμως ἀναγκαιότατα νὰ ἐπιστηθῆ ἡ προσοχή καὶ σ' αὐτό· ὅτι δὲν εἶπε ὁ θεῖος Μάξιμος μὲ τὴν εἰς ἄτοπον ἀπαγωγή, ὅτι δὲν εἶναι τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ καὶ ἡ οὐσία καὶ ἡ ἐνέργεια («διότι, ἂν ἡ οὐσία αὐτοῦ εἶναι ἄλλη, τότε καὶ ὅσα νοεῖ, εἶναι ἄλλα ἀπ' αὐτήν»), γιὰ νὰ μὴ πάθῃ κανεὶς τὴν φοβερῶτατη ἐκτροπὴ τοῦ Γρηγορᾶ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου, ὥστε νὰ λέγῃ, ὅτι σὲ τίποτε δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ ἡ ἐνέργεια⁸¹. Διότι αὐτὸς εἶναι ὁ Θεὸς καὶ αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ θεία οὐσία καὶ ἡ θεία ἐνέργεια, ἀλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν διαφέρει καθόλου τῆς θείας οὐσίας ἡ θεία ἐνέργεια. Διότι αὐτὸς εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἄνω Μονὰς καὶ ἡ ἄνω Τριάς καὶ ὅλος ὁ Θεὸς εἶναι Μονὰς καὶ ὅλος εἶναι Τριάς, ἀλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν διαφέρει καθόλου τῆς Τριάδος ἢ Μονὰς. Διότι Μονὰς εἶναι ὡς πρὸς τὴν οὐσία ὁ Θεός, ἐνῶ Τριάς ὡς πρὸς τὶς ὑποστάσεις, οἱ ὁποῖες σὲ μερικὰ σημεῖα διαφέρουν σαφῶς μεταξὺ τους καὶ ἀπὸ τὴν οὐσία. Ὁ Γρηγορᾶς ὅμως, ἔχοντες σκοτισμένη τὴν διάνοια ἀπὸ τὴ δύναμι τοῦ ἐχθροῦ, ἴσως μάλιστα καὶ τὴν ὄρασι καὶ τὴν ἀκοή, ἀντὶ τῆς λέξεως 'αὐτοῦ' εἶδε καὶ ἄκουσε καὶ ἐνόησε 'αὐτῆς'· καὶ ἔτσι παρουσιάζει μαρτυρία πού δὲν μαρτυρεῖ τίποτε ἀπὸ τὶς δοξασίες του, μᾶλλον δὲ καὶ τὸν καταγγέλλει ὅτι θεωρεῖ κτιστὴ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ.

36 Διότι τὸ κεφάλαιο αὐτὸ τοῦ θείου Μαξίμου εἶναι σχόλιο στὸ χωρίο ἐκεῖνο ὅπου ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος λέγει ὅτι «ἢ αὐτοῦ-περαγαθότης, προβάλλοντας πρῶτη τῇ δωρεᾷ τοῦ αὐτοεῖναι, ὑμνεῖται πρῶτα μὲ τὴν πρεσβύτερη ἀπὸ τὶς μετοχές, καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν αὐτοῦπεραγαθότητα καὶ σ' αὐτὴν εὐρίσκονται τὸ αὐτοεῖναι καὶ οἱ ἀρχές τῶν ὄντων»⁸². Ἀναφέροντας τὶς λέξεις 'πολλές' καὶ

81. Δογματικὸς Α', 13, PG 149, 257D.

82. Περὶ θείων ὀνομάτων, 5, 6, PG 3, 820CD. Βλ. Π. Χρήστου, Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, Φιλοκαλία 3, Θεσσαλονίκη 1986, 156ε.

τάς μετοχάς ταύτας καὶ ἀρχάς τῶν ὄντων ἐν ἑαυτῷ ἐξ αἰδίου ἔχει ὁ Θεός.

37

Ταύτην δὲ τὴν τοῦ αὐτοεῖναι δωρεάν καὶ μετοχὴν καὶ τὰς ἄλλας πάσας τῶν ὄντων μετοχάς τε καὶ ἀρχάς καὶ κτιστάς εἶναι 5 σὺν Ἀκινδύνῳ καὶ ὁ Γρηγορᾶς διατείνεται καὶ τοῦτο παραστήσαι διὰ πλείστης ποιεῖται τῆς σπουδῆς. Τὸ δ' αἴτιον, ὅτι πολλαί τέ εἰσι καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων, κατὰ τοὺς θεολόγους, καὶ ἡ μὲν πρώτη τε λέγεται καὶ πρεσβυτέρα, ἡ δὲ μετὰ τὴν πρώτην καὶ αἱ ἄλλαι καθ' ἑξῆς, καὶ ὅτι τούτων πασῶν τῶν μετοχῶν τε καὶ 10 ἀρχῶν ὑπερέχειν τὸν Θεὸν φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος, γράφων ἐν τῷ δωδεκάτῳ κεφαλαίῳ τῶν Θεωνυμιῶν «καθ' ὅσον ὑπερέχουσι τῶν οὐκ ὄντων τὰ ὄντα τὰ ἅγια ἢ θεῖα ἢ κύρια ἢ βασιλικά, καὶ αὐτῶν μετεχόντων αἱ αὐτομετοχαί, κατὰ τοσοῦτον ὑπερίδρυνται πάντων καὶ τῶν μετεχόντων καὶ τῶν μετοχῶν ὁ ἀμέθεκτος αἵ- 15 τιος». Κτιστὸν γὰρ εἶναι Γρηγορᾶς τε καὶ Ἀκίνδυνος ἀποφαινόνται πᾶν οὐ ὁ Θεὸς ὑπέροκειται ὀπωσδήποτε χρονικῶς καὶ τοπικῶς, καὶ συνελόντα φάναι ὑλικῶς, ἀλλ' οὐ θείως περὶ τῶν θείων διανοούμενοι. Αὐτὸς οὖν ὁ Γρηγορᾶς, ὁ τὰς μετοχάς ταύτας, δι' ἅπερ ἔφην, εἶναι κτιστάς ἀποφαινόμενος, τὸν θεῖον Μά- 20 ξιμον προάγει λέγοντα τὸν Θεὸν εἶναι ταύτας τὰς μετοχάς τε καὶ ἀρχάς, ὡς ἐν αὐτῷ ταύτας λέγων κτίσματα, καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὸ ἀφροσύνης ἄκρας ἐξαλέγχει, προάγων ὡς ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὰ κατ' αὐτοῦ τοῖς θείοις πατράσιν ἐξηγηνημένα.

38

Ἐπεὶ δ' αὐτὸς τουτὶ τὸ σχόλιον εἰς τὸ δεῖξαι μηδὲν διαφέ- 25 ρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θεῖαν ἐνέργειαν προήνεγκε, τουτ' ἀντικρῦς φησὶν ἐνταῦθα, ὡς αἱ κατ' αὐτὸν κτισταὶ μετοχαί τε καὶ ἀρχαὶ ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἰσιν. Οὐκοῦν καὶ τὴν Ἀρείου μανίαν ὑπερέβαλεν οὐ γὰρ τινα τῶν θείων ὑποστάσεων, ἀλλ' αὐτὴν τὴν τρισυλόστατον καὶ παντοδύμον οὐσίαν, δῆλός ἐστιν ἐντεῦθεν 30 κτιστὴν κατασκευάζων. Ἐχων μέντοι κεκαυστηριασμένην τὴν συνείδησιν, ὡς φησὶν ὁ Παῦλος, πρὸς τὰ δυσνόητα καὶ τοῖς πολλοῖς ἀπερινόητα καταφεύγει τῆς Γραφῆς, ὡς καὶ τὴν αὐτοῦ χωροῦντα κακουργίαν. Ἔθος γὰρ τοῦτο τοῖς αἰρεσιάρχαις πᾶσι

83. Αὐτόθι, 12, 4, 972B.

84. Α' Τιμ. 4, 2.

ἴδωρες' καὶ δηλώνοντας ὅτι τὶς προβάλλει ἢ αὐτοῦπεραγαθότης, παριστάνει σαφῶς ὅτι αὐτὲς δὲν εἶναι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Δείχνει δὲ ὁ θεῖος Μάξιμος ὅσο εἶναι δυνατόν, πῶς ὁ Θεὸς ἔχει αἰδίως μέσα του αὐτὲς τὶς μετοχὲς καὶ ἀρχὲς τῶν ὄντων.

37 Αὐτὴ τῇ δωρεᾷ καὶ μετοχῇ τοῦ αὐτοεῖναι, καὶ ὅλες τὶς ἄλλες μετοχὲς καὶ ἀρχὲς τῶν ὄντων ὁ Γρηγορᾶς μαζί μὲ τὸν Ἀκίνδυνο ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι καὶ κτιστές, καὶ καταβάλλει κάθε προσπάθεια νὰ τὸ ἀποδείξη. Καὶ ἡ αἰτία εἶναι, ὅτι κατὰ τοὺς θεολόγους εἶναι πολλὲς καὶ διαφέρουν μεταξύ τους, καὶ ἡ μὲν μία λέγεται πρώτη καὶ πρεσβύτερη, ἐνῶ ἡ ἐπομένη λέγεται μετὰ τὴν πρώτη καὶ οἱ ἄλλες στὴ συνέχεια παρομοίως, καὶ ὅτι ὅλων αὐτῶν τῶν μετοχῶν καὶ ἀρχῶν ὁ μέγας Διονύσιος λέγει ὅτι ὑπερέχει ὁ Θεός, γράφοντας στὸ δωδέκατο κεφάλαιο τοῦ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* «ὅσο ὑπερέχουν ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἅγια ἢ θεῖα ἢ κύρια ἢ βασιλικά ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ δὲν εἶναι τέτοια, καὶ ὅσο πάλι ὑπερέχουν οἱ αὐτομετοχὲς ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ μετέχουν αὐτῶν, τόσο εἶναι ὑπερεδραιωμένος ἐπάνω ἀπὸ ὅλα, καὶ τὰ μετέχοντα καὶ τὶς μετοχὲς, ὁ ἀμέθεκτος αἴτιος»⁵³. Κτιστὸ ὅμως ἀποφαίνονται ὁ Γρηγορᾶς καὶ Ἀκίνδυνος ὅτι εἶναι κάθε πράγμα, τοῦ ὁποίου ὁ Θεὸς ὑπέρκειται ὅπως ὅποτε χρονικῶς καὶ τοπικῶς, γιὰ νὰ ἐκφρασθῶ μὲ λίγα λόγια, σκεπτόμενοι γιὰ τὰ θεῖα ὑλικῶς καὶ ὄχι θεῖως. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Γρηγορᾶς ποὺ ἀποφαίνεται, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀνέφερα, ὅτι αὐτὲς οἱ μετοχὲς εἶναι κτιστές, παρουσιάζει τὸν θεῖο Μάξιμο νὰ λέγῃ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι αὐτὲς οἱ μετοχὲς καὶ ἀρχὲς, ἐφ' ὅσον τὶς ἔχει μέσα του αἰδίως. Ἐπομένως λέγει τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ κτίσμα, ἀφοῦ λέγει αὐτὲς κτίσματα, καὶ ἀπὸ ὑπερβολικὴ ἀφροσύνη ξεσκεπάζει τὸν ἑαυτό του, διότι ἐπικαλεῖται ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὰ ἐναντίον αὐτοῦ ἐκφερόμενα ἀπὸ τοὺς θεῖους πατέρες.

38 Ἐπειδὴ δὲ αὐτὸς παραθέτει τοῦτο τὸ σχόλιο γιὰ νὰ δείξῃ ὅτι σὲ τίποτε δὲν διαφέρει τῆς θείας οὐσίας, λέγει ἐδῶ ἀκριβῶς τοῦτο, ὅτι οἱ κατὰ τὴν ἀποψὶ του κτιστὲς μετοχὲς καὶ ἀρχὲς εἶναι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἐπομένως ἐξεπέρασε καὶ τὴ μανία τοῦ Ἀρείου· διότι εἶναι ἀπὸ ἐδῶ φανερό ὅτι κατασκευάζει κτιστὴ ὄχι ἀπλῶς κάποια ἀπὸ τὶς θεῖες ὑποστάσεις, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν τριουπόστατη καὶ παντοδύναμη οὐσία. Ἐχοντας ὅμως καυτηριασμένη τὴ συνείδησι, ὅπως λέγει ὁ Παῦλος⁵⁴, καταφεύγει πρὸς τὰ δυσνόητα καὶ ἀκατα-

παλαιόν, τὰ σαφῆ τῆς Γραφῆς διὰ τῶν ἀσαφῶν μεθέλκειν καὶ σοφιστικῶς ἐντεῦθεν παρακρούεσθαι τοὺς παραγομένους ὑπ' αὐτῶν. Οὗτος δὲ καὶ δυσφώρατον αὐτὴν πεποίηκε, μηδὲ σχόλιον τοῦτο εἰπών, μηδὲ ἐφ' ᾧ γέγραπται παρὰ Μαξίμου τοῦ θεορρη-
5 μωνος. Ἡμεῖς δὲ τῆς ἀληθείας ὄντες ἐρασταὶ καὶ τῆς εὐσεβείας
συνήγοροι, Θεοῦ συναιρομένοι, καθάπερ ἔφημεν, οὐ τε καὶ ἐφ' ᾧ
κεῖται τῆς ὠφελείας τῶν ἐντυγχανόντων ἔνεκεν καὶ διαρκῶς διε-
σαφήσαμεν αὐτό, κατὰ τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, ᾧ Ἀντίθεσις ἐπιγέγρα-
πται πρὸς ἃ συνέθηκε καθ' ἡμῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας ὁ τῆς ἀλη-
10 θείας ἐχθρὸς Ἀκίνδυνος

39

Ὁ δὲ Γρηγορᾶς δογματίσας ἐνταῦθα καὶ δεῖξας, ὡς ἐνόμι-
σε, τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν ταύ-
τὸν εἶναι τῆ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ μηδεμίαν διαφορὰν ἔχειν πρὸς
αὐτὴν τε καὶ ἀλλήλας, εἶτα τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τοι-
15 αῦτας φησὶν ἐνεργείας εἶναι τοῦ Πατρὸς Ἐπεὶ γοῦν, κατ' αὐτόν,
αἱ ἄκτισται ἐνέργειαι μηδεμίαν πρὸς ἀλλήλους ἔχουσι διαφορὰν,
οὐδὲ ὁ Υἱὸς λοιπὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχουσι τινα διαφο-
ρὰν πρὸς ἀλλήλα, καὶ σαβέλλειος εἰσάγεται συναλοιφή, μᾶλλον
δὲ ἡμισαβέλλειος, εἰς δυάδα δυσσεβῶς συναιρουσα τὴν τριάδα
20 Εἰ δὲ κατὰ τι διαφέρουσι ἀλλήλων, ὥσπερ οὖν καὶ διαφέρουσι,
ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ ὁ Γρηγορᾶς αὐτὸς οὐκ ἄν
ποτε σχοιῆ ἀντειπεῖν, καὶ κατ' αὐτόν ἄρα καὶ τοὺς νῦν τούτου
λόγους ψευδὲς καὶ δυσσεβῆς εἰπεῖν, ὡς αἱ ἄκτιστοι ἐνέργειαι
οὐδὲν οὐδαμῆ διαφέρουσι ἀλλήλων. Οὐκοῦν καὶ πρὸς τὴν
25 οὐσίαν ἐξ ἀνάγκης διαφέρουσι· τὰ γὰρ πρὸς ἀλλήλα κατὰ τι δια-
φέροντα, τῶν ἀδυνάτων πρὸς ἓν ἀδιαφόρως ἔχειν πάντη τε καὶ
πάντως. Καὶ ἀνήρηται παρ' ἑαυτῆς ἢ τῆς τοῦ Βαβλαῶμι φύλης
ξυκωρίδος Γρηγορᾶ καὶ Ἀκινδύνου δόξα

40

Λέγεται μὲν οὖν κατὰ κοινολογίαν τῆς θεολογίας καὶ ὁ
30 Υἱὸς δύναμις τε καὶ ἐνέργεια, κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, καὶ
«ἵνα τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως καὶ τὸ αἰδῖον καὶ τὸ τῷ Θεῷ πρό-
πον λογιζώμεθα». Ἐνέργεια μὲν οὖν τοῦ Πατρὸς λέγεται καὶ ὁ
Υἱὸς, οὐσίαν δὲ εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν οὐδέπω καὶ τήμερον

85. Δογματικὸς Α', 14, PG 149, 261AB.

86. Κατὰ Ἀρειανῶν Α', 28, PG 26, 69AB.

νόητα ἀπὸ τοὺς πολλοὺς χωρία τῆς Γραφῆς, διότι αὐτὰ χωροῦν καὶ τὴν πανουργία του. Διότι αὐτὸ εἶναι παλαιὰ συνήθεια ὄλων τῶν αἰρεσιαρχῶν· νὰ παρερμηνεύουν δηλαδή τὰ σαφῆ χωρία τῆς Γραφῆς μὲ τὰ ἀσαφῆ καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο σοφιστικῶς νὰ παραπλανῶνται οἱ παρασυρόμενοι ἀπ' αὐτούς. Αὐτὸς μάλιστα τὴν κατέστησε καὶ δυσκολοθέατη, ἀφοῦ δὲν τὸ εἶπε οὔτε σχόλιο αὐτὸ οὔτε εἶπε γιὰ ποιὸ πρᾶγμα ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὸν θεορρήμονα Μάξιμο. Ἐμεῖς ὅμως, ὡς ἐρασταὶ τῆς ἀλήθειας καὶ συνήγοροι τῆς εὐσέβειας, μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ὅπως εἶπαμε, διεσαφήσαμε αὐτὸ ἐκτενῶς, ποῦ εὐρίσκεται καὶ γιὰ ποιὸ πρᾶγμα λέγεται, πρὸς ὠφέλεια τῶν ἀναγνωστῶν, στὸ βιβλίον ἐκεῖνο ποῦ ἐπιγράφεται Ἐπίθεσις πρὸς ὅσα συνέγραψε ἐναντίον ἡμῶν καὶ τῆς ἀληθείας ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας Ἀκίνδυνος.

39 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς, ἀφοῦ ἐδογματίσει ἐδῶ κι' ἐδειξε⁸⁸, ὅπως ἐνόμισε, ὅτι ἡ ἄκτιστη ἐνέργεια καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ σοφία εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ καμμιὰ διαφορὰ δὲν ἔχουν πρὸς αὐτὴν καὶ μεταξύ τους, ἔπειτα λέγει ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἶναι τέτοιες ἐνέργειες τοῦ Πατρὸς. Ἐπειδὴ λοιπὸν κατ' αὐτὸν οἱ ἄκτιστες ἐνέργειες δὲν ἔχουν καμμιὰ διαφορὰ μεταξύ τους, οὔτε ὁ Υἱὸς τότε καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα ἔχουν κάποια διαφορὰ μεταξύ τους, καὶ εἰσάγεται τὸ σαβελλιανικὸ κρᾶμα, μᾶλλον δὲ τὸν ἡμισαβελλιανικὸ, ποῦ δυσσεβῶς συναιρεῖ τὴν τριάδα σὲ δυάδα. Ἄν διαφέρουν κατὰ τι μεταξύ τους, ὅπως καὶ διαφέρουν βέβαια, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, ὅπως οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Γρηγορᾶς θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ἀντεῖπῃ, ἄρα καὶ κατ' αὐτὸν καὶ κατὰ τοὺς τωρινούς λόγους του εἶναι ψευδὲς καὶ δυσσεβὲς νὰ εἰποῦμε ὅτι οἱ ἄκτιστες ἐνέργειες δὲν διαφέρουν καθόλου μεταξύ τους σὲ τίποτε. Ἐπομένως κατ' ἀνάγκη διαφέρουν καὶ πρὸς τὴν οὐσία· διότι ἐκεῖνα ποῦ διαφέρουν μεταξύ τους ὡς πρὸς κάτι, εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι πρὸς ἓνα ἀδιάφορα ἐντελῶς καὶ κατὰ ὅποιονδήποτε τρόπο. Ἐτσι ἀναιρεῖται ἀπὸ μόνῃ τῆς ἡ δοξασίας τοῦ φιλικοῦ πρὸς τὸν Βαρλαάμ ζεύγους Γρηγορᾶ καὶ Ἀκινδύνου.

40 Λέγεται λοιπὸν κατὰ κοινὴ συνήθεια τῆς θεολογίας καὶ ὁ Υἱὸς δύναμις καὶ ἐνέργεια κατὰ τὸν μέγα Ἀθανάσιο, «γιὰ νὰ λογίζωμαστε τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως καὶ τὸ αἶδιο καὶ τὸ πρέπον στὸν Θεό»⁸⁹. Ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς λέγεται καὶ ὁ Υἱὸς, ὅτι ὅμως ὁ Υἱὸς εἶναι οὐσία τοῦ Πατρὸς δὲν ἔχομε ἀκούσει ποτὲ ἕως σήμερα. Ὁ δὲ

ἀκηκόαμεν. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς παντάπασιν ἀδιάφορον λέγων τῇ ἀκτίστῳ οὐσίᾳ τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν, εἶτα τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν εἶναι λέγων τὸν Υἱόν, τὸν Υἱὸν οὐσίαν εἶναι τοῦ Πατρὸς ἀριδηλότατά φησιν. Ἡμεῖς μὲν γὰρ οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ ἀόρατον, ἀπερινόητον, ἀνέκφαντον, ἀνέκφραστον, ἀκατονόμαστον, δηλαδή Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, πάντες εὐσεβῶς ὁμολογοῦμεν, καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς αὐτῆς οὐσίας εἶναι τῷ Πατρὶ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς. Οὐσίαν δὲ ταῦτα λέγειν εἶναι τοῦ Πατρὸς αἰρέσεών ἐστιν αἰσχίστη καὶ καινὴ τις καὶ ἀλλόκοτος. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτὸς ὁ Πατὴρ ἀνούσιος ἔσται, τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι μόνον ἐνθεωρούμενος ταῦτα δὲ μονοὑπόστατά τε καὶ καθ' ἑαυτὰ τελῶς ἀνυπόστατα, μὴ κατ' ἰδίαν ἐκάτερον ὑπόστασιν ὑπάρχον, ὡς οὐσία τυγχάνοντα τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως, τουτέστι τῶν κατ' αὐτὴν ιδιωμάτων.

10 Οὐχ ἡμῶν ἀλλ' ἐκ τῶν ἐκείνου λόγων ταυτὶ τίκεται τὰ ἀσύστατα. Ἐπειτα, εἰ, καθάπερ παρὰ τῶν ἁγίων ἐδιδάχθημεν, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἔστιν ὁ Υἱός, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐσία τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὸν τοῦ Γρηγορᾶ λῆρον, ἐκ τοῦ Πνεύματος ἔσται ὁ Υἱός, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ· καὶ γὰρ κα-

20 κείνο ἐκ τῆς πατρικῆς οὐσίας οὐ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς προῆλθεν, οὐσία δὲ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός κατὰ τὸν Γρηγορᾶν. Οὐ γὰρ ἤκουσεν, ὡς ἔοικεν, ἢ οὐκ ἐπίστευσεν, ὅτι «τὰ τῆς ὑπερουσί-ου θεογονίας οὐκ ἀντιστρέφει πρὸς ἄλληλα». Οὕτως ὁ Γρηγορᾶς ὑπὲρ τῆς οἰκείας ὑπολήψεως ἠγωνισμένος ἔχει μεγαλοφυῶς, ὡς

25 ὁρᾶτε, καὶ πανσόφως.

41 Ἀπαριθμησάμενος δὲ καὶ τὰ σημαινόμενα τῆς ἐνεργείας καὶ μαρτυρίας ἔστιν ἐφ' ὧν ἐπενεγκῶν, οὐδεμίαν ἀληθῶς εὐρεῖν ἐδυνήθη μηδὲν διαφέρειν τῆς οὐσίας τὴν ἐνέργειαν δεικνῦσαν. Ἡ μὲν γὰρ εἰς τοῦτο πρώτη παρ' αὐτοῦ προσηγμένη μαρτυρία, καθ' ἣν ἐξηλέχθη παρ' ὑμῶν κτίσμα κατασκευάζων εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, μὴ αὐτὴν εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐπὶ λέξεώς φησιν. Ἡ δὲ μετ' αὐτὴν, καίπερ ἀσαφῆς οὖσα καὶ μὴ πρὸς τὰ τοιαῦτα (οὐδεμία γὰρ πίστις ἐκ τῶν ἀσαφῶν),

87. Βλ. Ἀνερρητικός κατὰ Ἀκινδύνου, 7, 82-84, Π. Χρήστου, Συγγράμματα Γ', 449-451.

Γρηγορᾶς, λέγοντας ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορη ἢ ἄκτιστη ἐνέργεια ἀπὸ τὴν ἄκτιστη οὐσία, κ' ἔπειτα ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἢ ἐνέργεια αὐτή, προφανέστατα λέγει ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι οὐσία τοῦ Πατρὸς. Ἐμεῖς βέβαια ὅλοι ὁμολογοῦμε μὲ εὐσέβεια, ὅτι ὑπάρχει οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀόρατη, ἀπερινόητη, ἀνέκφαντη, ἀνέκφραστη, ἀκατονόμαστη, δηλαδή τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα εἶναι τῆς αὐτῆς οὐσίας μὲ τὸν Πατέρα καὶ ὅτι εἶναι ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Πατρὸς. Τὸ νὰ λέγεται ὅμως ὅτι αὐτὰ εἶναι οὐσία τοῦ Πατρὸς εἶναι ἢ χειρότερη αἴρεσις, παράδοξη καὶ ἀλλόκοτη⁸⁷. Πρῶτα ὁ ἴδιος ὁ Πατὴρ θὰ εἶναι ἀνούσιος, ἐννοούμενος μόνο μέσα σπὸν Υἱὸ καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐνῶ αὐτὰ τὰ δύο θὰ εἶναι μονοὑπόστατα καὶ καθ' ἑαυτὰ τελείως ἀνυπόστατα, μὴ ἔχοντας τὸ καθένα ἰδιαίτερη ὑπόσταση, ἀφοῦ εἶναι οὐσία τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, δηλαδή τῶν ιδιωμάτων τῆς. Αὐτὰ τὰ ἀσύστατα δὲν εἶναι δικὰ μας, ἀλλὰ ἀπορρέουν ἀπὸ τοὺς λόγους ἐκείνου. Ἐπειτα ἂν, ὅπως ἐδίδαχθήκαμε ἀπὸ τοὺς ἁγίους, ὁ Υἱὸς εἶναι ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιο εἶναι, κατὰ τὴ φλυαρία τοῦ Γρηγορᾶ, οὐσία τοῦ Πατρὸς, ὁ Υἱὸς θὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τὸν Υἱόν· διότι καὶ ἐκεῖνο προσῆλθε ἀπὸ τὴν πατρικὴ οὐσία ὄχι κατὰ τρόπο γεννητό, ἀλλὰ ἐκπορευτό, οὐσία δὲ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸν Γρηγορᾶ εἶναι ὁ Υἱός. Φαίνεται ὅτι δὲν ἄκουσε ἢ δὲν ἐπίστευσε ὅτι «τὰ ιδιώματα τῆς ὑπερούσιας θεογονίας δὲν ἀντιστρέφονται μεταξύ τους»⁸⁸. Τόσο μεγαλοφυῆς καὶ πάνσοφος παρουσιάζεται, ὅπως βλέπετε, ὁ Γρηγορᾶς, ἀγωνιζόμενος γιὰ τὴν ὑπόληψί του.

- 41 Ἀφοῦ ἀπαρίθμησε καὶ τὶς σημασίες τῆς ἐνέργειας καὶ σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἔφερε μαρτυρίες, στὴν πραγματικότητα δὲν μπόρεσε νὰ εὔρη καμμιά πού νὰ δείχνη ὅτι δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἢ ἐνέργεια τῆς οὐσίας. Διότι ἢ πρώτη μαρτυρία πού προσάγεται ἀπ' αὐτὸν σ' αὐτό, γιὰ τὴν ὁποία ἐξελέγχθηκε ἀπὸ ἐμᾶς ὅτι κατασκευάζει κτίσμα τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ⁸⁹, λέγει κατὰ λέξι ὅτι δὲν εἶναι ἢ ἴδια ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἢ ἐνέργεια, ἀλλ' ὅτι αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ ἢ οὐσία καὶ ἢ ἐνέργεια. Ἡ ἐπομένη πάλι, ἂν καὶ εἶναι ἀσαφῆς καὶ δὲν εἶναι ἰσχυρὴ ἀποδεικτικὰ γι' αὐτὰ (διότι ἀπὸ

88. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων*, 2, 5, PG 3, 641D.

89. *Δογματικὸς Α'*, 13, PG 149, 260AB.

ὅμως δοκεῖ καὶ κείνη τῇ προτέρᾳ συμφωνεῖν τῇ δὲ ὑπολήψει τοῦ
 Γρηγορᾶ παντάπασιν ἔστιν ἀσύμφωνος, μηδὲ περὶ τῆς θείας
 οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας ποιουμένη τὸν λόγον, ἀλλὰ περὶ μόνης
 τῆς οὐσίας Ἡ δὲ τρίτη καὶ φανερώς ἀντιθετικῶς ἔχει πρὸς τὴν
 5 τοῦ Γρηγορᾶ πεπλανημένην δόξαν· δείκνυσι γὰρ τὸν αὐτὸν Θεὸν
 εἶναι καὶ μονάδα καὶ τριάδα. Ὡσπερ οὖν ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ
 μονὰς ὢν καὶ τριάς οὐκ ἐμπόδιόν ἐστι πρὸς τὸ διαφέρειν τῆς
 τριάδος τὴν μονάδα, οὕτως ὁ αὐτὸς Θεὸς ἐστι καὶ ἡ θεία οὐσία
 καὶ ἡ θεία ἐνέργεια, καὶ οὐκ ἐμποδίζει τοῦτο πρὸς τὸ διαφέρειν
 10 τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνέργειαν. Αὐταὶ μὲν οὖν πρὸς τὴν
 διαφορὰν οὐκ ἐμποδίζουσιν. Αἱ δὲ μετ' αὐτὰς προηγημένοι παρὰ
 τοῦ Γρηγορᾶ καὶ διαφέρειν εὖ μάλα παριστῶσι τῆς θείας οὐσίας
 τὴν θείαν ἐνέργειαν. Φασὶ γὰρ τὸν Υἱὸν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν
 εἶναι τοῦ Πατρὸς ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἐπεὶ οὖν
 15 τῆς αὐτῆς ὢν ἐνεργείας τῷ Πατρὶ καὶ ἐνέργεια μὲν τοῦ Πατρὸς
 εἶναι ὁ Υἱὸς πολλαχῶς θεολογεῖται, τῆς δὲ αὐτῆς ὢν οὐσίας τῷ
 Πατρὶ οὐσία τοῦ Πατρὸς οὗτος παρ' οὐδενὸς εἴρηται τῶν εὐσε-
 βῶς φρονούντων, καὶ κατὰ τοῦτο ἄρα διαφέρει τῆς θείας οὐσίας
 ἡ θεία ἐνέργεια.

20 Ἔτι δὲ καὶ τὸ καταγέλαστον ἴδωμεν τῶν τοῦ Γρηγορᾶ δο-
 γμάτων, αὐτὴν προθῶμεν, ἣν αὐτὸς παρὰ τοῦ θείου Κυρίλλου
 προάγει μαρτυρίαν, «ὅτι ὁ Υἱὸς ἐστὶν ἡ ζῶσα καὶ οὐσιώδης ἐνέρ-
 γεια καὶ δύναμις καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς». Εἰ γὰρ, κατὰ τὸν Γρη-
 γορᾶν, οὐδὲν διαφέρει τῆς οὐσίας ἡ ἐνέργεια, ἐροῦμεν λοιπὸν ὡς
 25 ὁ Υἱὸς ἐστὶν ἡ ζῶσα καὶ οὐσιώδης οὐσία τοῦ Πατρὸς Ἄλλ' ἐνέρ-
 γειαν μὲν οὐσιώδη καὶ δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ τὰ τοιαῦτα λέγο-
 μεν, καὶ καλῶς λέγομεν οὐσίαν δὲ οὐσιώδη, ὡς ὁ Γρηγορᾶς ἐνά-
 γει λέγειν ἡμᾶς, τίς εἰπὼν οὐκ ἂν εὐθὺς καταγέλαστος εἴη; Ὡστε
 καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει πάντως τῆς θείας οὐσίας ἡ θεία ἐνέρ-
 30 γεια. Καὶ τοῦ Πατρὸς μὲν Θεὸν τὸν Υἱὸν οὐ λέγομεν - ἅπαγε τῆς
 ἀσεβείας -, ἐνέργειαν δὲ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εὐσεβῶς θεολογοῦ-
 μεν. Καὶ ἴν' εἴπω κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεία Μάξιμον, «οὐχ ἕτερον
 ἑτέρου, ἀλλὰ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἡ θεότης». Ἐν-
 ἐργεια δὲ λέγεται ἕτερον ἑτέρου. Ὅρας σαφεῖς τὰς διαφορὰς τῆς

90. Θησαυροὶ 34, PG 75, 603B. Βλ. Δογματικὸν Α', 14, PG 149, 261AB.

ἀσαφεῖς μαρτυρίες δὲν παράγεται καμμία βεβαιότης), ὅμως φαίνεται καὶ αὐτὴ νὰ συμφωνῇ μὲ τὴν πρώτη· κατὰ τὴν ἀντίληψιν ὅμως τοῦ Γρηγορᾶ εἶναι ἐντελῶς ἀσύμφωνη, διότι δὲν κάμει λόγο γιὰ τὴ θεία οὐσία καὶ ἐνέργεια συγχρόνως, ἀλλὰ γιὰ μόνη τὴν οὐσία. Ἡ δὲ τρίτη εἶναι φανερὰ ἀντιφατικὴ πρὸς τὴν πλανερὴ δοξασία τοῦ Γρηγορᾶ· διότι δείχνει ὅτι ὁ ἴδιος Θεὸς εἶναι καὶ μονὰς καὶ τριάς. Ὅπως λοιπὸν ὁ ἴδιος Θεός, καὶ ὡς μονὰς καὶ ὡς τριάς δὲν εἶναι ἐμπόδιο στὸ νὰ διαφέρει τῆς τριάδος ἢ μονὰς, ἔτσι ὁ ἴδιος Θεὸς εἶναι καὶ ἡ θεία οὐσία καὶ ἡ θεία ἐνέργεια, κι' αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει στὸ νὰ διαφέρῃ τῆς θείας οὐσίας ἢ θεία ἐνέργεια. Αὐτὲς λοιπὸν δὲν ἐμποδίζουν πρὸς τὴ διαφορά. Οἱ ἄλλες ὅμως μαρτυρίες ποὺ παραθέτονται ἀπὸ τὸν Γρηγορᾶ μετὰ ἀπ' αὐτὲς δείχνουν σαφῶς ὅτι διαφέρει τῆς θείας οὐσίας ἢ θεία ἐνέργεια. Διότι λέγουν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι δύναμις τοῦ Πατρὸς, καθὼς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Υἱὸς, ὄντας τῆς ἴδιας ἐνέργειας μὲ τὸν Πατέρα σὲ πολλὰ σημεῖα λέγεται «ὅτι εἶναι καὶ ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς, κανένας ὅμως ἀπὸ τοὺς εὐσεβοφρονες δὲν ἔχει εἰπεῖ ὅτι αὐτός, ὄντας τῆς ἴδιας οὐσίας μὲ τὸν Πατέρα, εἶναι οὐσία τοῦ Πατρὸς, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ἄρα διαφέρει τῆς θείας οὐσίας ἢ θεία ἐνέργεια.

42 Για νὰ ἰδοῦμε ὅμως καὶ πόσο καταγέλαστα εἶναι τὰ δόγματα τοῦ Γρηγορᾶ, ἃς προβάλωμε τὴν μαρτυρία τοῦ θείου Κυρίλλου ποὺ προσάγει αὐτός, «ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ζῶσα καὶ οὐσιώδης ἐνέργεια καὶ δύναμις καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς»⁹⁰. Διότι, ἂν κατὰ τὸν Γρηγορᾶ δὲν διαφέρουν σὲ τίποτε τῆς οὐσίας ἢ ἐνέργεια, θὰ εἰποῦμε λοιπὸν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἢ ζῶσα καὶ οὐσιώδης οὐσία τοῦ Πατρὸς. Ἀλλὰ ἐνέργεια μὲν οὐσιώδη καὶ δύναμις καὶ σοφία καὶ τὰ παρόμοια λέγομε, καὶ καλῶς λέγομε, ποιὸς ὅμως θὰ ἔλεγε οὐσία οὐσιώδη, ὅπως καταγγέλλει ὁ Γρηγορᾶς ὅτι λέγομε ἐμεῖς, καὶ δὲν θὰ ἐγινόταν ἀμέσως καταγέλαστος; Ὡστε καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ διαφέρει ὅπωςδήποτε τῆς θείας οὐσίας ἢ θεία ἐνέργεια. Καὶ τοῦ Πατρὸς βέβαια Θεὸν δὲν λέγομε τὸν Υἱὸ - μακριὰ ἀπὸ τέτοια ἀσέβεια -, ἐνέργεια ὅμως τοῦ Πατρὸς εὐσεβῶς θεολογοῦμε τὸν Υἱὸ. Καὶ γιὰ νὰ ὁμλήσω σύμφωνα μὲ τὸν πολὺ στὰ θεῖα Μάξιμο, «δὲν εἶναι διαφορετικὸ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ ἡ θεότης εἶναι Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιο Πνεῦμα»⁹¹, ἡ ἐνέργεια ὅμως λέγεται ἄλλη καὶ ἄλλη. Βλέ-

91. *Κεφάλαια θεολογικά* 2, 1, PG 90, 1125A.

ἀκτίστου οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας παρὰ τῶν τοῦ Θεοῦ ἀγίων ἐκπεφασμένας;

43

Ἄλλ' ἐρεῖ καὶ αὐτὸς πρὸς ἡμᾶς, μᾶλλον δὲ καὶ φησι· «Πῶς, τοσοῦτων σημαινομένων ὑπὸ τῆς ἐνεργείας, πάντα παρατρέχοντες ὑμεῖς ἐφ' ἕτερα καταφεύγετε;». Ἄλλ' ἢ οὐκ οἶδεν ὃ λέγει καὶ περὶ τίνων διαβεβαιούται, παντάπασιν ἀσύνητος ὢν τῶν παρ' ἡμῶν λεγομένων, καὶ πῶς ἀντιλέγει πρὸς ἃ οὐκ οἶδεν; ἢ ἐκῶν ἡμῶν καταψεύδεται, καὶ πῶς εὐσεβῆς ἀληθῶς ὁ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας καταψευδόμενος; Ἀπαρτίσας γάρ, ὡς ἐνόμισεν 10 αὐτὸς, τὰ περὶ τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας ἐν τῷ πρώτῳ τῶν σημαινομένων, ἄρχεται κατάλογον ποιεῖσθαι τῶν νομιζομένων ὑπ' αὐτοῦ κτιστῶν ἐνεργειῶν, γράφων, «ἐνέργεια λέγεται καὶ ἡ ἐν ἐκάστῳ τῶν ὄντων ἐνοῦσα φυσικὴ δύναμις, ὡς καὶ ἐν τῷ ἐνεργοῦντι τὸ ἐνεργητικόν». Ἡμεῖς οὖν ἐνεργοῦντα τὸν Θεὸν ἡμῶν γινώσκοντες καὶ τῶν ἄλλων μᾶλλον πάντων (ἐπεὶ καὶ τῶν σοφῶν καὶ 15 ἀποστολικῶν ἀνδρῶν φησιν, ὅτι «θέσεις καὶ ἕξεις καὶ τόποι καὶ χρόνοι καὶ εἴ τι τοιοῦτον, οὐ κυρίως ἐπὶ Θεοῦ λέγονται ἀλλὰ μεταφορικῶς, τὸ δὲ πρὸς τὸ ποιεῖν καὶ ἐνεργεῖν ἀνήκον ἐπὶ μόνου τοῦ Θεοῦ ἀληθέστατα ἂν λέγοιτο»)· ἡμεῖς οὖν ὡς ἀληθῶς ἐνεργοῦντα τὸν Θεὸν γινώσκοντες καὶ τὸ ἐνεργητικόν τοῦτο τὴν 20 φυσικὴν ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν ἔχοντα γινώσκομεν· «ὁ γὰρ Πατὴρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι», φησὶν ὁ Κύριος. Οὐκοῦν ἔχει τὴν ἀπεργαστικὴν τῶν ἐκτὸς καὶ μὴ ὁμοουσίῳν ἑαυτῷ δύναμίν τε καὶ ἐνέργειαν ὁ Υἱὸς σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ 25 ἀγίῳ Πνεύματι. Καὶ μὴ μόνον τὴν ἀπεργαστικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐποπτικὴν καὶ προνοητικὴν αἰδιῶς ἔχει δύναμιν, θεᾶται γὰρ ὡς Θεὸς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν. Ὅτι δὲ διαφέρει τῆς θείας οὐσίας ἢ τοιαύτη δύναμις τε καὶ ἐνέργεια καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης θεῖος πρόεδρος δι' ὀλίγων παραστήσει γράφων· «Θεὸς ἐνεργοῦντα δηλοῖ, θεότης δὲ ἐνέργειαν. Οὐδὲν δὲ τῶν τριῶν ἐνέργεια, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνεργοῦν ἕκαστον αὐτῶν». Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν «ἡ θεία φύσις ὑπερβαίνει πᾶσαν τὴν διὰ φωνῆς σημασίαν».

92. Βλ. Δογματικὸς Α', 15, PG 149, 264A.

93. Βλ. Δογματικὸς Α', 15, PG 149, 261B.

94. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν. Βλ. Ἰουστίνου, Ἐρωτήσεις Χριστιανικαὶ Β.2.

95. Ἰω. 5,17.

πεις ὅτι εἶναι σαφεῖς οἱ διαφορῆς τῆς ἄκτιστης οὐσίας καὶ ἐνέργειας, ὅπως ἐκφράζονται ἀπὸ τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ;

43 Ἄλλὰ θὰ εἰπῆ κι' αὐτὸς σ' ἐμᾶς ἢ μᾶλλον λέγει κίολας· «Πῶς, ἐνῶ τόσες σημασίες ἔχει ἡ ἐνέργεια, παρατρέχοντας ἐσεῖς τὰ πάντα καταφεύγετε σὲ ἄλλα;»⁹⁶. Ἄλλὰ ἡ δὲν γνωρίζει τί λέγει καὶ γιὰ ποιά διαβεβαιώνει, μὴ κατανοώντας καθόλου τὰ λεγόμενα ἀπὸ ἐμᾶς· πῶς ὅμως τότε ἀντιλέγει πρὸς ὅσα δὲν γνωρίζει; ἢ ἐκουσίως ψευδολογεῖ σὲ βάρος μας, καὶ τότε πῶς εἶναι πράγματι εὐσεβῆς αὐτὸς πού ψευδολογεῖ κατὰ τῆς ἀλήθειας στὰ θέματα τῆς εὐσέβειας; Ἄφου, ὅπως ἐνόμισε ὁ ἴδιος, ὠλοκλήρωσε τὰ σχετικά μὲ τὴν ἄκτιστη ἐνέργεια στὴν πρώτη σημασία, ἀρχίζει νὰ καταρτίζη κατάλογο τῶν νομιζομένων ἀπ' αὐτὸν κτιστῶν ἐνεργειῶν, γράφοντας· «ἐνέργεια λέγεται καὶ ἡ φυσικὴ δύναμις πού ἐνυπάρχει στὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὄντα, ὅπως καὶ στὸ ἐνεργοῦν τὸ ἐνεργητικόν»⁹⁷. Ἐμεῖς λοιπὸν, γνωρίζοντας ὅτι ὁ Θεὸς μας ἐνεργεῖ, καὶ μάλιστα περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα (καθ' ὅσον κάποιος ἀπὸ τοὺς σοφοὺς ἀποστολικοὺς ἄνδρες λέγει, ὅτι «θέσεις καὶ ἔξεις καὶ τόποι καὶ χρόνοι καὶ τὰ παρόμοια, δὲν ἀναφέρονται κυριολεκτικὰ γιὰ τὸν Θεὸ ἀλλὰ μεταφορικὰ, ἀλλὰ τὸ ποιεῖν καὶ ἐνεργεῖν πού ἀνήκει μόνο στὸ Θεὸ θὰ μπορούσε πράγματι νὰ λεχθῆ κυριολεκτικὰ»⁹⁸). Ἐμεῖς λοιπὸν γνωρίζοντας ὅτι ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ ἀληθινὰ, γνωρίζομε ὅτι κι' αὐτὸ τὸ ἐνεργητικὸ ἔχει τὴ φυσικὴ ἐνέργεια καὶ δύναμι· διότι λέγει ὁ Κύριος, «ὁ Πατὴρ μου μέχρι τώρα ἐργάζεται, κι' ἐγὼ ἐργάζομαι»⁹⁹. Ἐπομένως ὁ Υἱὸς ἔχει μαζί μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα τὴ δύναμι καὶ ἐνέργεια πού ἀπεργάζεται τὰ ἐξωτερικὰ καὶ μὴ ὁμοούσια μὲ αὐτόν. Καὶ ὄχι μόνο τὴν ἀπεργαστικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐποπτικὴ καὶ προνοητικὴ δύναμι ἔχει αἰδίως, διότι ὡς Θεὸς θεᾶται τὰ πάντα πρὶν ἀπὸ τὴ γένεσί τους. Ὅτι ὅμως διαφέρει τῆς θείας οὐσίας ἡ δύναμις αὐτὴ καὶ ἐνέργεια, θὰ τὸ παραστήση μὲ λίγα λόγια καὶ ὁ θεῖος πρόεδρος τῆς Νύσσης Γρηγόριος γράφοντας· «Θεὸς δηλώνει ἐνεργοῦντα, ἐνῶ θεότης δηλώνει ἐνέργεια»· κανένα ὅμως ἀπὸ τὰ τρία πρόσωπα δὲν εἶναι ἐνέργεια, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ καθένα τους εἶναι ἐνεργοῦν»¹⁰⁰. Καὶ ἄλλοῦ πάλι· «ἡ θεία φύσις ὑπερβαίνει κάθε λεκτικὴ σημασία»¹⁰¹. Ἐπομένως ἡ θεό-

96. Πρὸς Ἀβλάβιον, Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς θεοὺς, W. Jaeger, 3, 1. σ. 46· PG 45, 124D-125A

97. Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, PG 46, 573D-576A.

Οὐκοῦν ἢ θεότης οὐ τῆς φύσεως ἀλλὰ τῆς θεατικῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως προσηγορία καθέστηκε. Ταύτην οὖν τὴν ἐνέργειαν ἄκτιστον φανερώς οὖσαν καὶ κηρυττομένην ἔχειν τὸν Θεὸν ἡμῶν γινώσκουμεν, τῆς αὐτοῦ οὐσίας οὐ χωριζομένην -ἅπαγε-, ἀλλὰ
 5 διαφέρουσιν οὕτω κατὰ τοὺς θεολόγους. Ἔφην δ' ἂν ἐνταῦθα καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας, ἣν ὁ μὲν Γρηγορᾶς τῆς θείας οὐσίας διαστέλλων, ὡς κίνησιν οὖσαν τοῦ ἐνεργοῦντος πρὸς τὰ ἐνεργούμενα, καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ κτιστὴν εἶναι διατείνεται. Οἱ δὲ θεοφόροι Πατέρες διαστέλλουσι μὲν τῆς οὐσίας τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν,
 10 ἀλλὰ κτιστὴν μὲν τῶν κτιστῶν, τὴν δὲ τοῦ ἀκτίστου ἄκτιστον εἶναι ἀποφαίνονται. Ἄλλ' ἐπειδὴ προῖόν οὗτος τῇ ἀκίνησίᾳ κατὰ τῆς ἀεικίνησίας χρῆται τοῦ Θεοῦ, μὴ συνορῶν ὁ τάλας ὅτι ὁ αὐτὸς Θεὸς ἀκίνητός τε καὶ ἀεικίνητος εὐσεβῶς θεολογεῖται, γινόμενοι κατὰ τόπον, τοῦ Θεοῦ διδόντος, καὶ περὶ ταύτης ἐντε-
 15 λέστερον διαλαβόντες ἐπελέγξωμεν αὐτὸν διὰ τῶν περὶ τῆς ἀκίνησίας αὐτοῦ λόγων καθ' ἑαυτοῦ κινουῦντα τὸν Θεόν.

44 Ἐνταῦθα δὲ ὁ Γρηγορᾶς, καθάπερ ἀποδέδεικται, τοῦ Θεσσαλονίκης καταψευσάμενος, ὡς παρατρέχοντος ἅπαντα τὰ παρὰ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐνεργείας δηλούμενα, καταφεύγειν φησὶ τοῦ-
 20 τον ἐφ' ἅπερ οὐκ ἔστιν ἐν ταῖς Γραφαῖς. Καὶ τοίνυν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰπόντος, ὅτι κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον καὶ τὸν ἐκ Δαμασκοῦ θεοφόρον Ἰωάννην, «ἐκ τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας ἢ ἄκτιστος οὐσία χαρακτηρίζεται», καὶ προσενεγκόντος ὅτι τὸ χαρακτηρίζον τοῦ χαρακτηριζομένου διαφέρει, κἀντεῦθεν συναγαγόντος ἐπι-
 25 στημόνως καὶ ἀποδείξαντος διαφέρειν τῆς ἀκτίστου οὐσίας τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν, ὁ Γρηγορᾶς «καὶ ποῦ διαφέρειν ὄλως εἴτε;» φησὶ «χαρακτηρίζειν μὲν γὰρ ἀκηκόαμεν, διαφέρειν δὲ οὐδαμῇ τοὺς θεῖους ἄνδρας ἐκείνους εὐρίσκομεν λέγοντας».

46 Ὅτι μὲν οὖν καὶ τὸ διαφέρειν ἀνάγραπτον, παρείσθω νῦν
 30 λέγειν. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς χαρακτηρίζειν συνθέμενος, τὸ ἐντεῦθεν ἐξ ἀνάγκης ἐκβαῖνον οὐ δέχεται, μηδ' αὐτοῖς τοῖς ὑπ' αὐτοῦ λεγομένοις παρακολουθεῖν δυνάμενος, παραπλήσιόν τι πάσχων, ὡς ἂν εἴ τις ἀποδεικνῦντος ἐν τοῖς συλλογισμοῖς ἐκ τοῦ ἔπεσθαι διαφέρειν τῶν προτάσεων τὸ συμπέρασμα (τὸ γὰρ ἐπόμενον τοῦ

98. Δογματικὸς Α', 14, PG 149, 261BC.

99. Μαξίμου ὁμολογητοῦ, Ζήτησις μετὰ Πύρου, PG 91, 341A.

της δὲν εἶναι προσηγορία τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῆς θεατικῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος. Αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἐνέργεια, ποῦ φανερὰ εἶναι καὶ κηρύσσεται ἄκτιστη, γνωρίζομε ὅτι ἔχει ὁ Θεὸς μας, ποῦ δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴν οὐσία του -μακριὰ μιὰ τέτοια σκέψις-, ἀλλ' ἀπλῶς διαφέρει κατὰ τοὺς θεολόγους. Θὰ ἔλεγα ἐδῶ καὶ γιὰ τὴν ἐνέργεια, τὴν ὁποία ὁ Γρηγορᾶς διαστέλλει τῆς θείας οὐσίας ὡς κίνησι ποῦ εἶναι τοῦ ἐνεργοῦντος πρὸς τὰ ἐνεργούμενα, καὶ διατείνεται ὅτι εἶναι κτιστὴ καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἀκόμη⁹⁸. Οἱ θεοφόροι ὁμως πατέρες διαστέλλουν βέβαια τὴν ἐνέργεια αὐτὴ, ἀλλὰ ἀποφαίνονται ὅτι τῶν μὲν κτιστῶν εἶναι κτιστὴ, ἐνῶ τῶν ἀκτίστων ἄκτιστη. Ἄλλ' ἐπειδὴ αὐτὸς προχωρώντας χρησιμοποιοεῖ τὴν ἀκίνησία κατὰ τῆς ἀεικίνησίας τοῦ Θεοῦ, μὴ ἀντιλαμβανόμενος ὁ ταλαίπωρος ὅτι ὁ ἴδιος Θεὸς ὀρθοδόξως θεολογεῖται συγχρόνως ὡς ἀκίνητος καὶ ἀεικίνητος, ὅταν μὲ τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ φθάσωμε στὸν οἰκείον τόπο, θὰ ἀναπτύξωμε καὶ τὰ περὶ αὐτῆς ἐκτενέστερα, ὥστε νὰ τὸν ἀποκαλύψωμε ὅτι μὲ τοὺς περὶ ἀκίνησίας λόγους του κινεῖ τὸν Θεὸ ἐναντίον του.

44 Ἐδῶ ὁμως ὁ Γρηγορᾶς, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ, ψευδολογώντας κατὰ τοῦ Θεσσαλονίκης, ὅτι τάχα παρατρέχει ὅλα τὰ δηλούμενα διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐνεργείας, λέγει ὅτι καταφεύγει αὐτὸς σὲ ὄρους ποῦ δὲν ὑπάρχουν στὶς Γραφές. Ἔτσι, ἐνῶ ἐκτὸς τῶν ἄλλων εἶπε, ὅτι κατὰ τὸν θεῖο Μάξιμο καὶ τὸν ἀπὸ τῆ Δαμασκὸ θεοφόρο Ἰωάννη, «ἀπὸ τὴν ἄκτιστη ἐνέργεια χαρακτηρίζεται ἡ ἄκτιστη οὐσία»⁹⁹, καὶ ἐβεβαίωσε ὅτι τὸ χαρακτηρίζον διαφέρει τοῦ χαρακτηριζομένου, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο συνήγαγε ἐπιστημονικὰ καὶ ἀπέδειξε ὅτι διαφέρει ἀπὸ τὴν ἄκτιστη οὐσία ἢ ἄκτιστη ἐνέργεια, ὁ Γρηγορᾶς λέγει· «καὶ ποῦ εἶπε ὅτι διαφέρει καθόλου; διότι ἀκούσαμε νὰ βεβαιώνουν ὅτι χαρακτηρίζει, ὅτι διαφέρει ὁμως δὲν εὐρίσκομε πουθενὰ νὰ λέγουν οἱ θεῖοι ἐκεῖνοι ἄνδρες»¹⁰⁰.

45 Ὅτι βέβαια ἀναγράφεται καὶ ὅτι τὸ διαφέρουν, ἄς παραλείψωμε νὰ τὸ εἰποῦμε τώρα. Ὁ Γρηγορᾶς ὁμως, συμφωνώντας ὅτι χαρακτηρίζει, δὲν δέχεται τὸ ἀναγκαίως συναγόμενο ἀπὸ αὐτό, μὴ μπορώντας νὰ παρακολουθήσῃ οὔτε τὰ ἀπ' αὐτὸν λεγόμενα καὶ παθαίνοντας κάτι παρῶμοιο μ' ἐκεῖνον ποῦ ἀποδεικνύει στοὺς συλλογισμοὺς ὅτι τὸ συμπέρασμα διαφέρει τῶν προτάσεων ἀπὸ τὸ

100. Δογματικὸς Α', 15, PG 149, 264AB.

ἡγουμένου διαφέρει) παρῶν ἕτερος, ἔπεσθαι μὲν ἔλεγε, διαφέρειν δὲ μηδὲν τῶν συλλογιστικῶν προτάσεων τὸ συμπέρασμα, μηδὲ τοῦτο συνορῶν, ὅτι τὰ αἷτια τῶν αἰτιατῶν αἰεὶ κατὰ τι διαφέρει. Ἐφεξῆς δὲ μὴ μόνον ἀμαθῆ φιλόσοφον ἑαυτὸν παριστάς ὁ
 5 Γρηγορᾶς, ἀλλὰ καὶ δυσσεβεῖν αἰρούμενος, «εἰ δὲ τὸ χαρακτηρίζειν, πρὸς ἡμᾶς φησιν, ἀντὶ τοῦ διαφέρειν αὐτοῖς λαμβάνετε, ὦρα λοιπὸν ὑμῖν, ἐπεὶ καὶ χαρακτηῖρα τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς τῆς Γραφῆς ἀκούετε λεγούσης, ἀνόμοιον τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ κηρύττειν καὶ ἀνούσιον καὶ σφόδρα τὴν φύσιν διάφορον».

46 10 Ὅρατε, ὅπως καὶ παραχαράττει φανερῶς τὰ ἡμέτερα καὶ μετὰ τοῦ παραχαράττειν συλλογιζόμενος ἕκων πάλιν ἀποκρούεται τὸ ἀκόλουθον, ταῦτό δ' εἰπεῖν τὴν ἀλήθειαν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ βλασφημῶν φανερῶς, ἢ αἰσθάνεται ἢ οὐκ αἰσχύνεται; Ἡμῶν γὰρ ἐκ τοῦ χαρακτηρίζειν συναγόντων τὸ διαφέρειν, αὐτὸς ἡμᾶς
 15 λαμβάνειν φησὶ τὸ χαρακτηρίζειν ἀντὶ τοῦ διαφέρειν. Εἶτα προσθεῖς, ὡς «ἐπεὶ καὶ χαρακτηῖρα τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς τῆς Γραφῆς ἀκούετε λεγούσης», οὐκ ἐπήνεγκε τὸ ἀκόλουθον, ὡς «ὦρα λοιπὸν ὑμῶν κατὰ τι διαφέροντα τὸν Υἱὸν κηρύττειν τοῦ Πατρὸς», ἐπεὶ μετὰ τοῦ ἀκολούθου καὶ ἡμᾶς τῆς εὐσεβείας ἀσφαλῶς ἀντε-
 20 χοιμένους ἐντεῦθεν ὑπεδείκνυ (καὶ γὰρ ἴσμεν διαφέροντα τῷ εἶναι ἐκ Πατρὸς τὸν ἐξ ἀγεννήτου Πατρὸς γεννητῶς ὑπάρχοντα Υἱόν), ἀλλὰ συνεπέρανε τὸ μηδαμῶς ἐκβαῖνον, ὡς «ἐπεὶ καὶ χαρακτηῖρα τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν τῆς Γραφῆς ἀκούετε λεγούσης, ὦρα λοιπὸν ὑμῶν ἀνόμοιον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν κηρύττειν καὶ
 25 σφόδρα τὴν φύσιν διάφορον».

47 Φαῖμεν δ' ἂν ἡμεῖς νῦν ἄγαν δικαίως πρὸς αὐτόν, ὡς ἐπειδήπερ αὐτὸς ἐκ τοῦ διαφέρειν τὸ ἀνόμοιον συνάγει, διαφέρει δὲ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς κατὰ τὴν ὑπόστασιν, ὦρα σοι λοιπὸν ἀνόμοιον τῷ Πατρὶ κηρύττειν τὸν Υἱόν. Καὶ τὸ ἔτι ἀθλιώτερον, ὡς οὐδὲ
 30 τῆς ἐκ διαμέτρου κακοδοξίας ἀμοιρεῖς. Ἐπεὶ γὰρ σὺ καὶ τὸ χαρακτηρίζον τοῦ χαρακτηριζομένου κατὰ μηδὲν διαφέρειν διατείνῃ, χαρακτηῖρ δὲ ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνωτάτω Πατρὸς, κατ' οὐδὲν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς διαφέρει κατὰ σέ. Ἡμεῖς δὲ καὶ χαρακτηρίζεσθαι τὴν ἄκτιστον οὐσίαν ἐκ τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας ἐδι-
 35 δάχθημεν καὶ συνήκαμεν ἐντεῦθεν, ὡς οὔτε ἀνόμοιός ἐστι τῆ ἀ-

γεγονός ὅτι ἔπεται (διότι τὸ ἐπόμενο διαφέρει τοῦ προηγουμένου), ἐνῶ ἓνας ἄλλος παρῶν ἰσχυρίζεται ὅτι ἔπεται βέβαια, ἀλλὰ δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τὴς συλλογιστικῆς προτάσεως τὸ συμπέρασμα, μὴ ἀντιλαμβανόμενος οὔτε τοῦτο, ὅτι τὰ αἷτια διαφέρουν πάντοτε κατὰ τι ἀπὸ τὰ αἷτιατὰ. Στὴ συνέχεια ὁ Γρηγορᾶς, ὄχι μόνο παρουσιάζοντας τὸν ἑαυτό του ὡς ἀμαθῆ φιλόσοφο, ἀλλὰ καὶ ἐπιλέγοντας νὰ δυσσεβῆ, μᾶς λέγει· «ἂν ἀντὶ τοῦ διαφέρειν παίρνετε σ' αὐτὰ τὸ χαρακτηρίζειν, εἶναι λοιπὸν ὥρα γιὰ σᾶς, ἀφοῦ ἀκούετε τὴν Γραφή νὰ λέγῃ τὸν Υἱὸ καὶ χαρακτῆρα τοῦ Πατρὸς, νὰ κηρύξετε ἀνόμοιον τὸν Υἱὸ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἀνούσιον καὶ πολὺ διαφορετικὸν στὴ φύσι».

46 Βλέπετε, πῶς παραχαράττει φανερὰ τὰ λόγια μας καὶ μαζί με τὴν παραχάραξι συλλογιζόμενος ἀποκρούει πάλι ἐκουσίως τὴν ἀκολουθία, δηλαδὴ τὴν ἀλήθεια, καὶ ἐπὶ πλέον, ὡς δὲν αἰσθάνεται ὅτι βλασφημεῖ φανερὰ ἢ δὲν ἐντρέπεται; Διότι, ἐνῶ ἐμεῖς συνάγομε τὸ διαφέρειν ἀπὸ τὸ χαρακτηρίζειν, αὐτὸς ἰσχυρίζεται ὅτι λαμβάνομε τὸ χαρακτηρίζειν ἀντὶ τοῦ διαφέρειν. Ἐπειτα, προσθέτοντας, «ἐπειδὴ ἀκούετε τὴ Γραφή νὰ λέγῃ καὶ χαρακτῆρα τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν», δὲν ἐπέφερε τὸ ἀκόλουθο, ὅτι «εἶναι λοιπὸν ὥρα σας νὰ κηρύξετε ὅτι διαφέρει κατὰ τι ὁ Υἱὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα», ἐπειδὴ ἔτσι μαζί με τὸ ἀκόλουθο ὑπεδείκνυε ὅτι κι ἐμεῖς κατέχομε ἀσφαλῶς τὴν ὀρθοδοξία (διότι γνωρίζομε ὅτι ὁ ἔξ ἀγεννήτου Πατρὸς ὑπάρχων Υἱὸς διαφέρει πρὸς τὸ εἶναι ἐκ Πατρὸς), ἀλλὰ συμπέρανε ἐκεῖνο πού δὲν συνάγεται καθόλου, ὅτι «ἐπειδὴ ἀκούετε τὴ Γραφή νὰ λέγῃ τὸν Υἱὸ καὶ χαρακτῆρα τοῦ Πατρὸς, ὥρα σας εἶναι λοιπὸν νὰ κηρύξετε ἀνόμοιον ἀπὸ τὸν Πατέρα τὸν Υἱὸ καὶ πολὺ διάφορον στὴ φύσι».

47 Θὰ μπορούσαμε ὅμως ἐμεῖς τώρα πολὺ δίκαια νὰ τοῦ εἰποῦμε ὅτι, ἐπειδὴ ἐσὺ ἀπὸ τὸ διαφέρειν συνάγεις τὸ ἀνόμοιο, διαφέρει δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν ὑπόστασι, ὥρα σου λοιπὸν εἶναι νὰ κηρύξης ἀνόμοιον τὸν Υἱὸ ἀπὸ τὸν Πατέρα. Τὸ χειρότερο μάλιστα εἶναι ὅτι δὲν ἀποφεύγεις οὔτε τὴν διαμετρικῶς ἀντίθετη κακοδοξία. Ἐπειδὴ δηλαδὴ διατείνεσαι ὅτι τὸ χαρακτηρίζον δὲν διαφέρει σὲ τίποτε τοῦ χαρακτηριζομένου, ὁ δὲ Υἱὸς εἶναι χαρακτῆρ τοῦ ὑπίστου Πατρὸς, κατὰ τὴ γνώμη σου σὲ τίποτε δὲν διαφέρει ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς. Ἐμεῖς ὅμως ἐδίδαχθήκαμε ὅτι καὶ χαρακτηρίζεται ἢ ἄκτι-

κτίστω οὐσία ἢ ἄκτιστος ἐνέργεια (πῶς γὰρ ἂν χαρακτηρίσῃ τὸ ἀνόμοιον;) καὶ ὅτι διαφέρει τῆς ἀκτίστου οὐσίας ἢ ἄκτιστος ἐνέργεια (πῶς γὰρ καὶ τί ποτ' ἂν χαρακτηρίσῃ τὸ μηδαμῆ παρηλλαγμένον;).

48 5 Ἄλλ' οὕτως ὁ Γρηγορᾶς θεατρίσας τὴν οἰκείαν ἀμαθίαν καὶ τὴν δυστροπίαν καὶ τὴν δυσσέβειαν, ἐνασχημονήσας ἐφεξῆς ταῖς ἐκτόποις κωμωδίαις, πρὸς τοὺς διορθοῦν ἐπιχειροῦντας αὐτὸν ἐπήγαγεν· «ὁ δὲ Παλαμᾶς οὐδὲν πρὸς ταῦτα ἀποκρινάμενος», τοῦτο μόνον ἀληθὲς λέγων· αὐτοῦ γὰρ μηδὲν τῶν προγε-
10 γραμμένων ἐνταῦθα προενεγκόντος ἐν τῇ διαλέξει, πῶς ἂν ὁ Παλαμᾶς ἀπελογήσατο πρὸς τὰ μηδαμῶς εἰρημένα κατηγορήματα; Τὸ δὲ καὶ τὴν ἀπολογίαν ἀπόκρισιν φάναι τὸν Γρηγορᾶν, τῆς αὐτοῦ πολυμαθίας ἴδιον ἀγνοεῖν διαφορὰν ἀπολογίας καὶ ἀποκρίσεως, ἴσως δὲ καὶ τοῦ ἰδίου φρονήματος, πολλὰ καὶ τῶν ἐν
15 κτίσει συμφύρειν ἐνάγοντος, ὥσπερ καὶ τῶν ἄνω τῆς κτίσεως. «Ἄλλ' ὁ Παλαμᾶς», φησί, «μηδὲν πρὸς ταῦτα ἀποκρινάμενος, ἐτέραν ἐβάδισε λέγων εἶτα οὐχ ὁ μέγας Βασιλείος ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ γνωρίζειν ἡμᾶς τὸν Θεόν; Αἱ γὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσι, ἢ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρό-
20 σιτος. Ταύτας οὖν τὰς ἐνεργείας ἔχει ὁ Θεός, ἄλλος ὢν, ἄλλας οὐσας καὶ ἀκτίστους. Αὗται γὰρ εἰσιν αἱ πρόνοιαι, αἱ πρόοδοι, τὸ ἄπειρον, τὸ ἄτρεπτον, τὸ ἀπλοῦν, ἡ σοφία, ἡ δύναμις καὶ τὰ τοιαῦτα, ἄλλα μὲν ὄντα παρὰ τὴν οὐσίαν, ἄκτιστα δέ»,

49 Τοῦτο περιεστοιχισμένον ἐστὶ καὶ ἀναμειγμένον πολλῶ τῶ
25 ψεύδει. Τὰ ἐναπειλημμένα μέντοι λέξει διὰ τῶν ἡμετέρων, οἷόν τινες σπινθῆρες, τὴν τοῦ Γρηγορᾶ πλάνην κατακαίειν, εἴ τις αὐτὰ μετὰ συνέσεως σκοποίῃ· καὶ τὰς ἐνεργείας δὲ τοῦ Θεοῦ, ἐξ ὧν αὐτὸν γινώσκωμεν, οὐχ ὁ Παλαμᾶς ἐστὶν ἀπλῶς ὁ καταλέγων, ἀλλ' αὐτὸς ὁ μέγας Βασιλείος, γράφων πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τῶν
30 διατεινομένων εἰδέναί τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ λεγόντων οὐχ ὄν ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ὄν οἶδομεν σέβωμεν Θεόν. «Τὸ τὸν Θεὸν εἰδέναί πολύσημον. Καὶ γὰρ τὴν μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ εἰδέναί λέγομεν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν

101. Ἐπιστολή 234, 1, PG 32, 869.

102. Δογματικὸς Α', 16, PG 149, 264 CD.

στη οὐσία ἀπὸ τὴν ἄκτιστη ἐνέργεια καὶ ἀπ' αὐτὸ ἀντιληφθήκαμε ὅτι οὔτε ἀνόμοιος πρὸς τὴν ἄκτιστη οὐσία εἶναι ἢ ἄκτιστη ἐνέργεια (διότι πῶς θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρίση τὸ ἀνόμοιο;) καὶ ὅτι διαφέρει ἀπὸ τὴν ἄκτιστη οὐσία ἢ ἄκτιστη ἐνέργεια (διότι πῶς καὶ τί θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ χαρακτηρίση τὸ μὴ παραλλαγμένο καθόλου;).

48 Ἐφοῦ ὁ Γρηγορᾶς ἐθεάτρισε τὴν ἀμάθεια καὶ δυστροπία καὶ δυσσέβειά του μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἀσχημονώντας στὴ συνέχεια μὲ τὶς ἄτοπες κωμωδίες, πρόσθεσε πρὸς ἐκείνους ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ τὸν διορθώσουν· «ὁ Παλαμᾶς ὅμως χωρὶς νὰ ἀποκριθῆ τίποτε πρὸς αὐτά», λέγοντας αὐτὸ μόνο σωστό· διότι, ἄφοῦ αὐτὸς δὲν πρόσθεσε στὴ συζήτησι τίποτε ἀπὸ ὅσα ἔχει γράψει ἐδῶ προηγουμένως, πῶς θὰ ἀπολογοῦνταν ὁ Παλαμᾶς πρὸς τὶς μὴ γενόμενες κατηγορίες; Τὸ ὅτι ὁ Γρηγορᾶς λέγει ἀπόκρισι καὶ τὴν ἀπολογία, εἶναι γνῶρισμα τῆς πολυμαθείας του, ν' ἀγνοῆ τὴν διαφορὰ μεταξὺ ἀπολογίας καὶ ἀποκρίσεως, καὶ ἴσως γνῶρισμα καὶ τοῦ φρονήματός του, τὸ ὁποῖο τὸν ὀδηγεῖ στὸ νὰ ἀναμιγνύη πολλὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ εὐρίσκονται στὴν κτίσι, ὅπως καὶ ὑπεράνω τῆς κτίσεως. Λέγει, «ἀλλὰ ὁ Παλαμᾶς, χωρὶς ν' ἀποκριθῆ τίποτε πρὸς αὐτά, ἐβάδισε ἄλλο δρόμο λέγοντας· Ἐπειτα δὲν λέγει ὁ μέγας Βασίλειος ὅτι γνωρίζομε τὸν Θεὸ ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ; Διότι οἱ ἐνέργειές του κατεβαίνουν πρὸς ἐμᾶς, ἢ οὐσία του ὅμως μένει ἀπρόσιτη¹⁰¹. Αὐτὲς λοιπὸν τὶς ἐνέργειες ἔχει ὁ Θεός, ἄλλος ὄντας αὐτὸς καὶ ἄλλες ἐκεῖνες, καὶ πάντως ἄκτιστες. Πράγματι, αὐτὲς εἶναι οἱ πρόνοιες, οἱ πρόοδοι, τὸ ἄπειρο, τὸ ἀτρεπτο, ἢ ἀπλότης, ἢ σοφία, ἢ δύναμις καὶ τὰ παρόμοια, ποὺ εἶναι ἄλλα κατὰ τὴν οὐσία, ἄκτιστα ὅμως»¹⁰².

49 Αὐτὸ περιβάλλεται καὶ ἀναμιγνύεται μὲ πολὺ ψεῦδος. Θὰ εἰπῆ ὅμως τὰ ὑπολειπόμενα διὰ τῶν λόγων μας, ποὺ εἶναι ἱκανὰ σὰν σπινθήρες νὰ κατακαύσουν τὴν πλάνη τοῦ Γρηγορᾶ, ἂν τὰ ἐξετάση κανεὶς μὲ σύνεσι· ἀλλὰ καὶ τὶς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὶς ὁποῖες τὸν γνωρίζομε, δὲν εἶναι ἀπλῶς ὁ Παλαμᾶς ποὺ τὶς ἀπαριθμεῖ, ἀλλ' ὁ ἴδιος ὁ μέγας Βασίλειος, γράφοντας πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιο γιὰ ἐκείνους ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι γνωρίζουν τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ λέγουν ὅτι λατρεύομε ὄχι τὸν Θεὸ ποὺ ἀγνοοῦμε, ἀλλ' αὐτὸν ποὺ γνωρίζομε. «Ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι πολύσημο πρᾶγμα· διότι λέγομε ὅτι γνωρίζομε τὴν μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴ

πρόνοιαν καὶ τὸ δίκαιον αὐτοῦ τῆς κρίσεως καὶ τὸ δημιουργικὸν καὶ τὸ προγνωστικὸν καὶ ἀνταποδοτικόν, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν τὴν οὐσίαν. Μὴ τοίνυν παραλογιζέσθωσαν ἡμᾶς διὰ τῆς ἀπλότητος Αἰ μὲν γὰρ ἐνεργεῖαι τοῦ Θεοῦ ποικίλαι, ἡ δὲ οὐσία ἀπλή Ἡμεῖς δὲ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσία αὐτοῦ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα. Αἰ μὲν γὰρ ἐνεργεῖαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος».

50

Αὐτὸς οὖν ἑαυτὸν κὰν τούτοις ὁ Γρηγορᾶς ἀθλίως ἐξελέγχει
10 κτίσμα ποιῶντα τὸν Θεόν, τὰς ἐνεργείας ταύτας τοῦ Θεοῦ δογματίζων εἶναι κτίσματα, ὡς ποικίλας οὐσας καὶ πρὸς ἡμᾶς καταβαινούσας, ὡς παρ' ἡμῶν μετεχομένης καὶ διαφορὰν ἐχούσας πρὸς τὴν ἐνιαίαν καὶ ἀπλουστάτην καὶ παντάπασιν ἀμέθεκτον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὸ τοῦ Θεοῦ προγνωστικόν,
15 ἐν ᾧ καὶ οἱ προορισμοὶ τῶν ὄντων, ποικίλον τε ὄν καὶ ἐξ αἰδίου τῷ Θεῷ προσὸν καὶ πρὸ τῶν ὄντων ὄν; Τίς οὐκ οἶδε τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τὸ ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον, εἰ καὶ καταβαίνει πρὸς ἡμᾶς, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀκλίτως, ἅτε μετεχομένη παρὰ πάντων, κατὰ τὸν εἰπόντα, «πάντα μετέχει προνοίας ἐκ τῆς παναιτί-
20 ου θεότητος ἐκβλυζομένης»; Τίς ἀγνοεῖ τὴν τῶν ἀπηριθμημένων πρὸς ἀλλήλα διαφορὰν, μὴ μέντοι κατὰ τὸ ἄκτιστον σαφῶς προσοῦσαν;

51

Τὰ δ' ἐξῆς τῶν αὐτοῦ πρὸς τὰ παρ' ἡμῶν ἐκεῖνα λόγων ἐνῆν ἡμῖν ἀναιρετικὰ δεῖξαι καὶ τῶν θείων ὑποστάσεων· ἀλλ' ἐπεὶ
25 προσπλέκει καὶ τὴν συκοφαντίαν καὶ οὕτω προσεπάγει τὴν ἀντιλογίαν, οὐκ ἄρα πρὸς ἡμᾶς ὁ λόγος Ἀφῶμεν οὖν ἐν τούτοις τὸν τοιοῦτον, αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ κοπτόμενόν τε καὶ καταβαλλόμενον. Ἀλλὰ τίς ἡ συκοφαντία; Ὅτι, λεγόντων ἡμῶν κατὰ τι διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνεργεῖαν, ἐκεῖνος, συκοφαν-
30 τῶν, φησὶν ἄλλον λέγειν ἡμᾶς Θεὸν τὴν οὐσίαν καὶ ἄλλον τὴν ἐνεργεῖαν ὥσπερ ἂν εἰ καὶ Σαβέλλιος, ἄλλον ἡμᾶς τὸν Πατέρα λέγοντας καὶ ἄλλον τὸν Υἱόν, καθ' ὃ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἐκεῖνος συκοφαντῶν ἔλεγεν, ἄλλον ἡμᾶς Θεὸν σέβειν τὸν Υἱόν

103. Ἐπιστολὴ 234, 1 PG 32, 868 - 869A.

104. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας 4, 1, PG 3, 171 C.

δύναμι, τὴ σοφία καὶ τὴν ἀγαθότητα, τὴν πρόνοια καὶ τὸ δίκαιο τῆς κρίσεώς του, τὸ δημιουργικὸ, τὸ προγνωστικὸ καὶ τὸ ἀνταποδοτικὸ, ἀλλ' ὄχι τὴν ἴδια τὴν οὐσία. Ἐὰς μὴ μᾶς παραλογίζονται λοιπὸν μὲ τὴν ἀπλότητα. Διότι οἱ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ εἶναι ποικίλες, ἢ οὐσία ὅμως ἀπλή. Ἐμεῖς πάντως λέγομε ὅτι γνωρίζομε τὸν Θεὸ ἀπὸ τὶς ἐνέργειες, ἀλλὰ δὲν βεβαιώνομε ὅτι προσεγγίζομε τὴν οὐσία του. Οἱ ἐνέργειές του δηλαδὴ κατεβαίνουν πρὸς ἡμᾶς, ἐνῶ ἡ οὐσία του μένει ἀπρόσιτη»¹⁰³.

50 Αὐτὸς λοιπὸν, ὁ Γρηγορᾶς, καὶ μὲ αὐτὰ τὰ κείμενά του ἐλέγχει τὸν ἑαυτοῦ ἀθλίως, πού καθιστᾶ κτίσμα τὸν Θεὸ, δογματίζοντας ὅτι οἱ ἐνέργειες αὐτὲς τοῦ Θεοῦ εἶναι κτίσματα, διότι εἶναι ποικίλες καὶ κατεβαίνουν πρὸς ἡμᾶς, διότι μετέχονται ἀπὸ μᾶς καὶ ἔχουν διαφορὰ πρὸς τὴν ἐνιαία καὶ ἀπλούστατη καὶ ἐντελῶς ἀμέθεκτη οὐσία τοῦ Θεοῦ. Διότι ποιὸς δὲν γνωρίζει τὸ προγνωστικὸ τοῦ Θεοῦ, στὸ ὁποῖο ὑπάρχουν καὶ οἱ προορισμοὶ τῶν ὄντων, πού εἶναι ποικίλο καὶ προσυπάρχει αἰδίως στὸν Θεὸ καὶ ὑφίσταται πρὶν ἀπὸ τὰ ὄντα; Ποιὸς δὲν γνωρίζει τὸ ἀναρχο καὶ ἀτελεύτητο τῆς πρόνοιας τοῦ Θεοῦ, ἂν καί, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ εἰπῆ κάποιος, κατεβαίνει πρὸς ἡμᾶς χωρὶς κλίσι, διότι μετέχεται ἀπὸ ὅλους σύμφωνα μ' ἐκεῖνον πού εἶπε, «ὅλα μετέχουν τῆς πρόνοιας πού ἐκβλύζεται ἀπὸ τὴν παναίτια θεότητα»⁴. Ποιὸς ἀγνοεῖ τὴ διαφορὰ τῶν ἀπαριθμημένων ἐνεργειῶν μεταξύ τους, πού ὅμως σαφῶς δὲν ὑφίσταται κατὰ τὸ ἄκτιστον;¹⁰⁴

51 Τὰ ἐπόμενα τῶν λόγων του πρὸς ἐκεῖνα τὰ δικά μας θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ ἀποδείξωμε ὡς ἀναιρετικά καὶ τῶν θείων ὑποστάσεων ἀλλ' ἐπειδὴ ἀναμυγνύει καὶ τὴ συκοφαντία καὶ συντάσσει μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν ἀντιλογία, ὁ λόγος ἐπομένως δὲν εἶναι πρὸς ἡμᾶς. Ἐὰς ἀφήσωμε λοιπὸν σ' αὐτὰ τὸν ἄνθρωπο αὐτὸ νὰ κόπτεται καὶ νὰ καταρρίπτεται μόνος του ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἀλλὰ ποιά εἶναι ἡ συκοφαντία; Ὅτι, ἐνῶ ἡμεῖς λέγομε ὅτι διαφέρει κατὰ τι τῆς θείας οὐσίας ἢ θεία ἐνέργεια, ἐκεῖνος συκοφαντώντας λέγει ὅτι ἄλλον Θεὸ λέγομε ἡμεῖς τὴν οὐσία καὶ ἄλλον τὴν ἐνέργεια· εἶναι σὰν νὰ ἔλεγε ὁ Σαβέλλιος συκοφαντώντας, ἐπειδὴ ἡμεῖς ἄλλον λέγομε τὸν Πατέρα καὶ ἄλλον τὸν Υἱό, καθ' ὅσον διαφέρουν μεταξύ τους· σὰν νὰ ἔλεγε λοιπὸν ὁ Σαβέλλιος ὅτι ἡμεῖς θεωροῦμε ἄλλον Θεὸ τὸν Υἱὸ καὶ ἄλλον τὸν Πατέρα, ὅτι ἄλλος Θεὸς ἐσαρκώθηκε γιὰ χάρι

καὶ ἄλλον τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον μὲν Θεὸν σεσαρκῶσθαι δι' ἡμᾶς, ἄλλον δὲ εἶναι τὸν μὴ σεσαρκωμένον. Ἐφεξῆς δὲ πάλιν ὁ Γρηγορᾶς τῇ αὐτῇ χρησάμενος συκοφαντία, προσεξαριστᾶ ταύτη καὶ μείζω φλυαρίαν, λέγων πρὸς ἡμᾶς, «εἰ ἕτερον οὐσία καὶ 5 ἕτερον Θεὸς ὁ τὴν οὐσίαν ἔχων», καὶ ἄλλο τὸ ἔχον καὶ ἄλλο τὸ ἐκτὸν καὶ διάφορον, ἐξ ἀνάγκης ἔπεται ἄλλο μὲν εἶναι τὸν Θεόν, ἄλλο δὲ τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ· λέγεται γὰρ ὁ Θεὸς καὶ οὐσίαν ἔχειν καὶ ὑπαρξιν, ἔσται ἄρα καθ' ὑμᾶς θεὸς ἀνύπαρκτος καὶ ὑπαρξίς θεοῦ ἄθεος».

Σ2 10 Ἡμεῖς δὲ τῶν συκοφαντιῶν τούτων ἀλογήσαντες, ἐξ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ γραφομένων ἀντιπεριστήσομεν αὐτῶ τὰ σοφίσματα λέγοντες πρὸς αὐτόν· Ἐπειδὴ πάντη τε καὶ πάντως ἀδιάφορον ἐπὶ Θεοῦ νομίζεις τὸ ἔχον καὶ τὸ ἐχόμενον, ἔχειν δὲ λέγεις τὸν Θεὸν ὑπαρξιν, ἔχει ἄρα κατὰ σέ καὶ Θεόν, καὶ ἐπεὶ ὁ 15 Θεὸς καὶ οὐσίαν ἔχει καὶ ὑπαρξιν καὶ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν καὶ ταῦτα πάντα μηδαμῇ μηδαμῶς διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἔχει ἄρα καὶ θεὸν καὶ θεὸν καὶ θεὸν ὁ τοῦ Γρηγορᾶ Θεός· Ἄλλ' οὐκ ἐπὶ πλέον τούτῳ συλληρεῖν ἀνεχόμενοι, λόγον δὲ ἀληθείας κἀνταῦθα προτείνοντες, ἐροῦμεν πρὸς αὐτόν, ὡς, εἰ τὸ ἔχον οὐ ἔχει κατὰ μη- 20 δὲν ἐπὶ Θεοῦ διαφέρει κατὰ σέ, ἔχει δὲ ὁ Πατὴρ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα, κατ' οὐδὲν λοιπὸν ἀλλήλων διαφέρουσι, καὶ ἀσφαλῶς ἔσται δογματίζων ὁ Σαβέλλιος, εἰ μὴ δυσσεβῶς ὁ Γρηγορᾶς φρονεῖ. Ἄλλως τε οὐδὲ τὸ διαφέρον πᾶν καὶ ἀλλοτριῶς ἔχει πρὸς ὃ διε- νήνοχεν.

Σ3 25 Προϊὼν δὲ ὁ Γρηγορᾶς μεθ' ἡμῶν καὶ Βασιλείῳ τῷ μεγάλῳ πολεμῶν, κατὰ πολλοὺς τρόπους διαφέρειν δεικνῦντι τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας τὰς αὐτοῦ ἀκτίστους ἐνεργείας, «εἰ διαφέρει», φησὶ «τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τά τε ἄλλα καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ πρόνοια, καὶ διάφορον αἰεὶ 30 ἕκαστον ἕκαστου, ζητητέον πῶς ἂν εἴη τοῦ Θεοῦ ἕκαστον καὶ πῶς ἐν ἐνὶ καὶ ἀλλήλοις συμφωνήσει, καὶ πότερον πρότερον δυναδικῶς οὕτω προερχομένων καὶ αἰεὶ μετὰ τοῦ ἀτελοῦς. Εἰ γὰρ ἀλλήλων ἀλληλα διαφέρει, ἐστέρηται πάντως ἀλλήλων ἀλληλα καθ'

105. Δογματικὸς Α', 17, PG 149, 265 A.

106. Αὐτόθι.

107. Δογματικὸς Α', 18, PG 149, 268BC.

μας καὶ ἄλλος εἶναι ὁ μὴ σαρκωμένος. Στὴ συνέχεια πάλι ὁ Γρηγορᾶς, χρησιμοποιώντας τὴν ἴδια συκοφαντία, προσθέτει σ' αὐτὴν καὶ μεγαλύτερη φλυαρία, λέγοντάς μας· «ἂν ἄλλο εἶναι ἢ οὐσία καὶ ἄλλο ὁ Θεὸς ποὺ ἔχει τὴν οὐσία»¹⁰⁶ καὶ «ἂν ἄλλο εἶναι τὸ ἔχον καὶ ἄλλο καὶ διάφορο τὸ ἐκτὸ (τὸ δυνάμενο νὰ ἔχεται), ἀναγκαστικὰ ἀκολουθεῖ ὅτι ἄλλο εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ἄλλο ἢ ὑπαρξις αὐτοῦ· διότι λέγεται ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει καὶ οὐσία καὶ ὑπαρξις, ἄρα κατὰ τὴν ἀποψί σας θὰ ὑπάρχη γιὰ σᾶς θεὸς ἀνύπαρκτος καὶ ὑπαρξις Θεοῦ ἄθεη»¹⁰⁶.

52 Ἐμεῖς ὁμως περιφρονώντας αὐτὲς τὶς συκοφαντίες, θὰ ἀντι- παραθέσωμε σ' αὐτὸν τὰ σοφίσματα μὲ βάσι ὅσα γράφονται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Γρηγορᾶ λέγοντας πρὸς αὐτόν· Ἐπειδὴ ἀπὸ καθὲ ἀποψι ἐπὶ Θεοῦ νομίζεις ὅτι εἶναι ἀδιάφορο τὸ ἔχον καὶ τὸ ἐχόμε- νο, καὶ λέγεις ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει ὑπαρξις, ἄρα σύμφωνα μὲ σένα ἔχει καὶ θεὸ, καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἔχει καὶ οὐσία καὶ ὑπαρξις καὶ δύναμι καὶ ἐνέργεια, καὶ ὅλα αὐτὰ δὲν διαφέρουν καθόλου κατὰ κανένα τρόπο μεταξύ τους, ἄρα ἔχει καὶ θεὸ καὶ θεὸ καὶ θεὸ τοῦ Γρηγορᾶ ὁ Θεός. Ἀλλὰ μὴ ἀνεχόμενοι νὰ φλυαροῦμε κι' ἄλλο μαζί μὲ αὐτόν, προτείνοντας κι' ἐδῶ λόγο ἀλήθειας, θὰ εἰποῦμε πρὸς αὐτόν· Ἄν τὸ ἔχον δὲν διαφέρει, σύμφωνα μὲ σένα, τίποτε ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸ ἐχόμενό του, καὶ ἔχη ὁ Πατὴρ Υἱὸ καὶ Πνεῦμα, δὲν διαφέρουν τότε σὲ τίποτε μεταξύ τους, καὶ θὰ συμβῆ νὰ δογματίζη ἀλάθευτα ὁ Σαβέλλιος, ἂν δὲν φρονῆ δυσσεβῶς ὁ Γρηγορᾶς. Ἄλλωστε οὔτε ἐκεῖνο ποὺ διαφέρει ἔχει τὰ πάντα ξένα πρὸς αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο διαφέρει.

53 Προχωρώντας ὁμως ὁ Γρηγορᾶς¹⁰⁷ καὶ μαζί μ' ἐμᾶς πολεμών- τας καὶ πρὸς τὸν μέγα Βασίλειο, ποὺ δείχνει ὅτι κατὰ πολλοὺς τρό- πους διαφέρουν ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ οἱ ἄκτιστες ἐνεργειές του, λέγει· «ἂν διαφέρουν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ ἢ δύναμις καὶ ἢ σοφία καὶ ἢ ἀγαθότης καὶ ἢ δικαιοσύνη καὶ ἢ πρό- νοια, καὶ εἶναι πάντοτε διαφορετικὸ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, πρέπει νὰ ζητηθῆ πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ καθένα ἐπὶ Θεοῦ καὶ πῶς θὰ συμ- φωνήσουν τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο καὶ ὅλα μεταξύ τους, καὶ ποιό ἀπὸ τὰ δύο εἶναι προηγούμενο, καθὼς προέρχονται δυαδικῶς καὶ πάντοτε μαζί μὲ τὸ ἀτελές. Διότι, ἂν μεταξύ τους διαφέρουν τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, τότε ὅπωςδήποτε στεροῦνται ἀναμεταξύ τους τὸ ἓνα τὸ ἄλλο

ὁ διαφέρει· καὶ γίνεται δύναμις μὲν ἄσοφος, σοφία δὲ ἀδύναμος
καὶ Θεὸς ἄσοφος καὶ ἀδύναμος, καὶ αἰεὶ κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον
ἐστερημένα πάντων ἅπαντα καὶ δεόμενα ἀλλήλων ἀλληλα. Φησὶ
δὲ καὶ ὁ θεολόγος «τίς ἀτελοῦς θεότητος ὄνησις;». Ἀκούετε,
5 ὅσοι μυσταγωγοὶ καὶ μύσται τῆς ἀνωτάτω καὶ προσκυνητῆς
Τριάδος; Καὶ Σαβέλλιος γὰρ ἂν εἶπεν, εἰ ἕτερον Θεοῦ καὶ ἀλλή-
λων ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ διαφέρει αἰεὶ ἕκαστον
ἐκάστου, ζητητέον πῶς ἂν εἴη τοῦ Θεοῦ ἐκάτερον, εἰ διάφορον
αὐτοῦ καὶ ἀλλήλων, καὶ πῶς ἀλλήλοις συμφωνήσει διαφέροντα
10 ἀλλήλων, καὶ πότερον πρότερον τούτοις ἂν εἴη, δυναδικῶς οὕτω
προερχομένων, καὶ πῶς Θεὸς ἄκτιστος καὶ ὄρατός γενόμενος καὶ
Θεὸς παντάπασιν ἀόρατος καὶ Θεὸς πάλιν ἐκ Θεοῦ, καὶ οὐ πολ-
λοὶ θεοί, καὶ ποῦ τὸ τῆς πολυθεΐας στήσεται προχωρούσης αἰεὶ
μετὰ τοῦ ἀτελοῦς; Εἰ γὰρ ἀλλήλων διαφέρουσιν, ἐστέρηνται πάν-
15 τως ἀλλήλων, καθ' ὃ διαφέρουσι, καὶ γίνεται Πατὴρ μὲν ὁ Θεός,
ὃς οὐχὶ καὶ Υἱός, Υἱός δὲ Θεός, ὃς οὐχὶ καὶ Πατὴρ, ὡσαύτως
καὶ τὸ Πνεῦμα, τῶν ἐτέρων ἕκαστον ἐστερημένον καὶ δεόμενα
ἀλλήλων· καὶ τίς ἀτελοῦς θεότητος ὄνησις;

54

Οὕτω συνάδει τὰ τοῦ Γρηγοῦ τοῖς τοῦ Σαβελλίου δόγμασι
20 Καὶ οὕτω, κατ' ἐκείνον, συκοφάντης ἐστὶ τῶν εὐσεβούντων καὶ
ταῖς ἐαυτοῦ θέσεσιν ἀντιλέγων οὐκ αἰσθάνεται. Ὡσπερ γὰρ οὐχ
ἕτερον Θεὸν λέγομεν τὸν σαρκωθέντα Λόγον, εἰ καὶ καθ' ὑπό-
στασιν διαφέρει τοῦ Πατρὸς, οὕτως οὐδ' ἕτερον λέγομεν Θεὸν
τὴν θείαν ἐνέργειαν, εἰ καὶ διαφέρει τῆς οὐσίας, ὡς ἀπεργαστικὴ
25 οὕσα τῶν μὴ ὁμοουσίων, μεθεκτὴ τε καὶ ληπτὴ κατὰ τὸ ἐγχο-
ροῦν καὶ δεκτικὴ τῶν ὀνομάτων ἐκ τούτων κατὰ τοὺς θεολόγους
ἐπεὶ καὶ Βασίλειος μὲν ὁ μέγας «δυνάμεως», φησὶ, «καὶ σοφίας
καὶ τέχνης, ἀλλ' οὐχὶ τῆς οὐσίας ἐνδεικτικὰ ἐστὶ τὰ ποιήματα»·
Ἰωάννης δὲ ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος «ἔργον μὲν», φησὶ, «θείας
30 φύσεως ἢ προαίωσιος γέννησις, ἔργον δὲ θείας θελήσεως ἢ κτί-
σις». Πῶς δὲ καὶ συμφωνήσει, φησὶν, ἡ ἐνέργεια τῇ οὐσίᾳ; Πῶς
γε μὴν οὐ σύμφωνος ἔσται μηδαμῶς οὕσα τῆς οὐσίας ἄνευ; Οὐ

108. Πρὸς Λόγος 40, 44, PG 36, 421.

109. Κατὰ Εὐνομίου 2, 32, PG 29, 648A.

κατὰ τὸ μέρος πού διαφέρουν· ἔτσι γίνεται δύναμις ἀσοφῆ καὶ σοφία ἀδύναμη, Θεὸς ἀσοφός καὶ ἀδύναμος, καὶ πάντοτε κατὰ παρόμοιο τρόπο ὅλα στεροῦνται ὅλων καὶ χρειάζεται ἀναμεταξύ τους τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Ἄλλὰ καὶ ὁ Θεολόγος λέγει· «ποιὰ εἶναι ἡ ὠφέλεια τῆς ἀτελοῦς θεότητος;»¹⁰⁸. Ἀκούετε ὅσοι εἰσθε μυσταγωγοὶ καὶ μύστες τῆς ἄνω καὶ προσκυνητῆς Τριάδος; Διότι καὶ ὁ Σαβέλλιος θὰ μπορούσε νὰ εἰπῇ· ἂν ἦταν διάφορο τοῦ Θεοῦ καὶ μεταξύ τους ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιο καὶ πάντοτε διαφέρει τὸ ἓνα τοῦ ἄλλου, πρέπει νὰ ζητηθῆ, πῶς μπορεί νὰ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο, ἂν εἶναι διάφορο αὐτοῦ καὶ μεταξύ τους, καὶ πῶς θὰ συμφωνήσουν μεταξύ τους, ἀφοῦ διαφέρουν μεταξύ τους, καὶ ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι προηγούμενο, ἀφοῦ ἔτσι προέρχονται δυαδικῶς, καὶ πῶς ὑπάρχει Θεὸς ἄκτιστος πού ἔγινε ὄρατος καὶ Θεὸς ἐντελῶς ἀόρατος καὶ Θεὸς πάλι ἐκ Θεοῦ, καὶ δὲν εἶναι πολλοὶ θεοί, καὶ πού θὰ σταματήσῃ τὸ φαινόμενο τῆς πολυθεΐας, καθὼς προχωρεῖ πάντοτε μαζὶ μὲ τὸ ἀτελές; Διότι, ἂν διαφέρουν μεταξύ τους, ὅπωςδήποτε στεροῦνται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, κατὰ τὸ μέρος πού διαφέρουν, καὶ γίνεται Πατὴρ ὁ Θεὸς πού δὲν εἶναι καὶ Υἱός, ὁ Υἱὸς Θεὸς πού δὲν εἶναι καὶ Πατὴρ, ἐπίσης καὶ τὸ Πνεῦμα, τὸ καθένα στερημένο τῶν ἄλλων καὶ ἔχοντα ἀνάγκη τὸ ἓνα τὰ ἄλλα· καὶ ποιὰ εἶναι ἡ ὠφέλεια τῆς ἀτελοῦς θεότητος;

54 Τόσο πολὺ συμφωνοῦν τὰ δόγματα τοῦ Γρηγοῦρα μὲ τοῦ Σαβελλίου. Καὶ τόσο πολὺ εἶναι σύμφωνα μ' ἐκεῖνον συκοφάντης τῶν ὀρθοδόξων, καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἀντιλέγει στίς δικές του ἀπόψεις. Ὅπως δηλαδὴ δὲν λέγομε ἄλλον Θεὸ τὸν σαρκωθέντα Λόγο, ἂν καὶ κατὰ τὴν ὑπόστασι διαφέρει τοῦ Πατρὸς, ἔτσι δὲν λέγομε οὔτε τὴν θεία ἐνέργεια ἄλλον Θεὸ, ἂν καὶ διαφέρει τῆς οὐσίας, διότι ἀπεργάζεται τὰ μὴ ὁμοούσια, εἶναι μεθεκτὴ καὶ καταληπτὴ ὅσο εἶναι δυνατὸν καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς θεολόγους δεκτικὴ ἀπ' αὐτὰ τῶν ὀνομάτων· διότι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος λέγει, «τὰ ποιήματα εἶναι ἐνδεικτικὰ δυνάμεως καὶ οὐσίας καὶ τέχνης, ἀλλ' ὄχι ἐνδεικτικὰ τῆς οὐσίας»¹⁰⁹. καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος λέγει· «ἔργο τῆς θείας φύσεως εἶναι ἡ προαιώνια γέννησις, ἐνῶ ἔργο τῆς θείας θελήσεως ἡ κτίσις»¹¹⁰. Πῶς ὅμως, λέγει, θὰ συμφωνήσῃ ἡ ἐνέργεια μὲ τὴν οὐσία; Καὶ πῶς δὲν θὰ εἶναι σύμφω-

110. Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1,8, PG 94, 813AB.

γὰρ τὸ διαφέρειν καὶ χωρίζειν ἐστίν, οὐδ' ὥπται ποτέ τις χωρὶς οὐσίας ἐνέργεια. Ποία δὲ προτέρα τῶν ἐνεργειῶν, ὁ Γρηγορᾶς ζητεῖ. Ἀκουέτω Διονυσίου τοῦ μεγάλου, γράφοντος ἐν τοῖς περὶ τοῦ ὄντος, «πρώτην τὴν τοῦ αὐτοεῖναι δωρεὰν ἢ αὐτοῦπεραγα-
 5 θότης προβαλλομένη, τῇ πρασδυτέρα πρώτη τῶν μετοχῶν ὑμνεῖται καὶ ἔστιν ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ αἱ τῶν ὄντων ἀρχαί», περὶ ὧν φησιν ὁ θεῖος Μάξιμος ἐν τοῖς Σχολίοις «αὐτὸς ὁ Θεὸς νοῦς ὅλος ὧν, ὅλος ἐστὶν ἐπιστήμη. Τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ νόες εἰσὶν, εἰκότες θεωρήμασι τῆς ἐπιστήμης. Εἰσὶ
 10 δὲ ὁμοῦ καὶ διακεκρωμένα ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ ἐν ψυχῇ ὁμοῦ πολλαὶ ἐπιστήμαι οὐσαι ἀσύγχυτοι μένουσι καὶ ἐνεργοῦσιν ἔξω κατὰ μίαν ὅταν δέη». Οὐχ ὡς ποιότητος ἐν Θεῷ λέγων εἶναι τὰ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ταῦτα, καθάπερ τῶν ἐπιστημῶν αἱ πλείους εἰσὶν ἐν τῇ ψυχῇ, ἅπερ ὁμοῦ τε εἰσι καὶ διακεκρωμένα ἐν αὐτῷ - ἅπαγε
 15 τῆς παρανοίας -, ἀλλὰ καθάπερ γεννᾶν μὲν κατὰ φύσιν τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν φάμεν τὸν ὁμοούσιον αὐτῷ Υἱόν, ὡς καὶ ἄνθρωπος γεννᾷ κατὰ φύσιν τὸ ὁμοούσιον αὐτῷ καὶ ὁ μὴ τοῦθ' οὕτω λέγων τοῦ τῶν δυσσεβῶν κόμματός ἐστι.

55 Λέγομεν δὲ πάλιν εὐσεβῶς γεννᾶν μὲν τὸν Θεόν, οὐχ ὡς ἄν-
 20 θρωπον δέ, οὐ γὰρ τὸ κατὰ χρόνον δευτερεῦον, ἵνα τᾶλλα νῦν παρῶ, οὕτω καὶ ἡ ὄντοτης καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ δύναμις καὶ ὅσα ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται καὶ ἐν αὐτῷ ἐστὶ μὲν ἐν τούτῳ καθάπερ ἐν ψυχῇ τῶν ἐπιστημῶν αἱ πλείους, ὡς ὁμοῦ καὶ διακεκρωμένα ὄντα ἐν αὐτῷ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ
 25 Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ὁ μὴ τοῦθ' οὕτω λέγων τοῦ κόμματός ἐστὶ τῶν δυσσεβῶν. Ἄλλ' ἐστὶ λέγειν εἶναι αὐθις ἐν Θεῷ τὰ προειρημένα πάντα καὶ οὐχ ὡς ἐν ψυχῇ τὰς ἐπιστήμας. Καὶ γὰρ οὐχ ὡς ποιότητες ταῦτ' ἐστὶν ἐν τῷ Θεῷ, καθάπερ ἐν ἐκείνῃ τῶν ἐπιστημῶν αἱ πλείους, ἀλλ' ὡς δυνάμεις μόνον καὶ ἐνέργειαι. Καὶ
 30 ἵν' ὃ λέγω γένηται σαφέστερον, κἂν ἀπ' εὐτελεστάτου παραδείγματος. ψύξειε μὲν ἂν καὶ ὁ Θεὸς ὡς ἡ χιών, εἴπερ θελήσει, καὶ τὴν χαλδαϊκὴν γὰρ κατέψυξε κόμινον ἐπιφανεῖς, οὐκ ἔχει δὲ τὴν ψυχρότητα ὡς ποιότητα, καθάπερ ἡ χιών, καθ' ἣν αὕτη καὶ ψύ-

111. Περὶ θεῶν ὀνομάτων, 5, 6, PG 3, 820 CD.

112. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θεῶν ὀνομάτων 5, 6, PG 4, 320 D.

νη, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει καθόλου χωρὶς οὐσία; Καὶ ποιά, ἐρωτᾷ ὁ Γρηγορᾶς, ἀπὸ τὶς ἐνέργειες εἶναι πρώτη; Ἄς ἀκούσῃ τὸν μέγα Διονύσιο πού γράφει στὸ *Περὶ τοῦ ὄντος κεφάλαιο* «ἢ αὐτοῦπεραγαθότης, προβάλλοντας πρώτη τῇ δωρεᾷ τοῦ αὐτοεῖναι, ὑμνεῖται πρῶτα μὲ τὴν περσβύτερη ἀπὸ τὶς μετοχές, καὶ ὑπάρχουν ἀπὸ αὐτὴν καὶ σ' αὐτὴν τὸ αὐτοεῖναι καὶ οἱ ἀρχές τῶν ὄντων»¹¹¹, περὶ τῶν ὁποίων ὁ θεῖος Μάξιμος λέγει στὰ *Σχόλια* «αὐτὸς ὁ Θεός, ὄντας ὅλος νοῦς, εἶναι ὅλος ἐπιστήμη. Ὅσα δὲ εἶναι ἀπ' αὐτὸν καὶ σ' αὐτὸν εἶναι νόες πού ὁμοιάζουν μὲ θεωρήματα ἐπιστήμης. Καὶ αὐτὰ εἶναι μαζὶ καὶ διακεκριμένα σ' αὐτὸν, ὅπως καὶ στὴν ψυχὴ εἶναι πολλὲς ἐπιστήμες, ἀλλὰ παραμένουν ἀσύγχυτες καί, ὅταν χρειάζεται, ἐνεργοῦν ἔξω μία μία»¹¹². Δὲν λέγει βέβαια ὅτι εἶναι ποιότητες στὸν Θεὸ αὐτὰ τὰ ἀπ' αὐτὸν καὶ σ' αὐτὸν εὐρισκόμενα, ὅπως εἶναι οἱ περισσότερες ἐπιστήμες στὴν ψυχὴ, πράγματα πού ταυτοχρόνως εἶναι μαζὶ καὶ διακεκριμένα σ' αὐτὸν - μακριὰ ἀπὸ μιὰ τέτοια παραφροσύνη -, ἀλλὰ ὅπως λέγομε ὅτι ὁ Πατὴρ καὶ Θεὸς γεννᾷ κατὰ φύσιν τὸν ὁμοούσιο Υἱὸν του, καθὼς καὶ ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ κατὰ φύσιν τὸ ὁμοούσιό του, κι' ἐκεῖνος πού δὲν τὸ δέχεται αὐτὸ ἔτσι ἀνήκει στὸ κομμα τῶν δυσσεβῶν.

55 Λέγομε πάλι εὐσεβῶς ὅτι ὁ Θεὸς γεννᾷ, ὄχι ὅπως ὁ ἄνθρωπος βέβαια, διότι, γιὰ ν' ἀφήσω τὰ ἄλλα τώρα, τὸ κατὰ χρόνον δευτερεῦον δὲν εἶναι ὅπως εἶναι ἡ ὄντοτης καὶ ἡ ζωὴ, ἡ σοφία καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἡ δύναμις καὶ ὅσα λέγονται ὅτι εἶναι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ καὶ εἶναι μέσα σ' αὐτὸν ὅπως στὴν ψυχὴ οἱ περισσότερες ἐπιστήμες, πράγματα πού εἶναι συγχρόνως μαζὶ καὶ διακεκριμένα στὸν ἴδιο τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, καὶ ἐκεῖνος πού δὲν τὸ δέχεται αὐτὸ ἔτσι ἀνήκει στὸ κομμα τῶν δυσσεβῶν. Ἄλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ λέγεται πάλι ὅτι τὸ προαναφερθέντα ὅλα ὑπάρχουν μέσα στὸν Θεό, ἀλλὰ ὄχι ὅπως ὑπάρχουν μέσα στὴν ψυχὴ οἱ ἐπιστήμες. Διότι αὐτὰ δὲν εὐρίσκονται στὸν Θεὸ ὡς ποιότητες, ὅπως εἶναι σ' ἐκείνη οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐπιστήμες, ἀλλὰ ὡς δυνάμεις μόνο καὶ ἐνέργειες. Καὶ γιὰ νὰ γίνῃ σαφέστερο αὐτὸ πού λέγω, ἔστω καὶ μὲ ἓνα εὐτελέστατο παράδειγμα, θὰ μπορούσε νὰ ψύξη καὶ ὁ Θεὸς σὰν τὸ χιόνι, ἂν τὸ θελήσῃ, ἀφοῦ καὶ τὴν Χαλδαϊκὴ κάμνο κατέψυξε ἐμφανισθεῖς^{112α}, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν ψυχρό-

χει τῆς ἐνεργείας αἰτίαν ἔχουσα τὴν ἕξιν. Οὕτω καὶ ὁ διδάσκαλος τὸν μαθητὴν σοφίζει μὲν, ἀλλ' ὡς ποιότητα τὴν ἐπιστήμην ἔχων ἐν ψυχῇ, καθ' ἣν σοφίζει τὸν μαθητευόμενον. Ὁ δὲ Θεός, οὐχ ὁ Πατὴρ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, 5 δύναται μὲν σοφίζειν, καὶ σοφίζει τῇ δυνάμει χρώμενος, οὓς ἂν ἐθέλῃ, οὐκ ἔχει δὲ τὴν σοφίαν ὡς ποιότητα, ἀλλ' ὡς ἐνέργειαν μόνον.

56 "Όταν οὖν ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ τὴν σοφίαν λέγωμεν, οὐ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ὑμνοῦμεν. "Όταν 10 δὲ ἀπὸ ταύτης τὴν ὑπερώνημον παντάπασιν οὐσίαν ὀνομάζωμεν σοφίαν, οὐκ ἐξ αὐτοῦ ταύτην λέγομεν - ἅπαγε τῆς ἀτοπίας -, ἀλλὰ κατὰ πάσης νοεράς ἐνεργείας ἀπόλυσιν τῇ τῶν θείων τούτων ἐνεργειῶν ἐπιβάλλομεν αἰτία καὶ πηγῇ, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Ταῦτ' ἄρα καὶ σοφίαν εἶναί τε καὶ μὴ 15 εἶναι καθ' ὑπεροχὴν καὶ ζωὴν καὶ ἀγαθότητα καὶ τὰ τοιαῦτα τὸν Θεὸν θεολογοῦμεν, οὐ τὸν Πατέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὸ καὶ ἐνιαίως τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνην αἰεὶ θεολογοῦμεν. Κἂν νόησιν αὐτὴν καλέσωμεν, οὐ συννοοῦμεν τῆνικαῦτα καὶ οὐσίαν ὑποκειμένην ταύτῃ, κἂν οὐσίαν εἴπωμεν 20 αὐτὴν οὐκ ἔχειν συνεπινοοῦμεν καὶ τὴν τοῦ νοεῖσθαι δύναμιν.

57 Οὐχ οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἐκ Θεοῦ καὶ ἐν Θεῷ, καθάπερ ἄνωτέρω δέδεικται, κοινῆς τῶν τριῶν προσκνητῶν προσώπων ἀκτίστου δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Ταύτην γὰρ οὐκ ἐνιαίως αἰεὶ προάγουσιν οἱ θεολόγοι. Καὶ μάρτυς ἀξιόπιστος ὁ θεῖος Μάξιμος 25 πολλαχοῦ γράφων, κἂν τοῖς πρὸς τὸν μέγαν Διονύσιον Περί τοῦ ὄντος συγγραφόμενον Σχολίοις, ὅτι «τὰ ἐναντία, ἐὰν ὁμοῦ γένωνται, συμφθείρονται. Ἐν δὲ ταῖς νοήσεσι τοῦ Θεοῦ καὶ πάντα ἦσαν ὁμοῦ ὄντα καὶ ἀσυγχύτως καὶ οὐκ ἐν τόπῳ· οὐ γὰρ σώματά εἰσιν, οὐκ ἐν σώματι, ἀλλ' ἐν αἰδίῳ νοήσεσιν, αἰτινές εἰσι παρα- 30 δεῖγματα τῶν ὄντων. "Όθεν καὶ πάντων ἀρχὴ ὁ Θεός. Ἀρχὴ γὰρ ἐστὶ πᾶν τὸ προῦφεστῶς τοῦ γινομένου». Καὶ ἄλλαχοῦ πάλιν «ἄναρχός ἐστι», φησὶν, «ἢ πρόνοια, ὡς καὶ πρὶν ἢ παραχθῆναι πάντων ὄντων ἐν ταῖς αἰδίῳ τοῦ Θεοῦ νοήσεσιν, ἃς προορισμοὺς ὠνόμασεν ὁ θεῖος Παῦλος, καθ' ἃς νοήσεις τοῦ Θεοῦ τά τε

τητα ὡς ποιότητα, ὅπως τὸ χιόνι, κατὰ τὴν ὁποία ποιότητα αὐτὴ ἢ ψυχρότης ψύχει, ἔχοντας ὡς αἰτία τῆς ἐνέργειας τὴν ἔξι. Ἔτσι καὶ ὁ διδάσκαλος σοφίζει βέβαια τὸν μαθητὴ, ἀλλὰ τὸ κάμνει ἔχοντας τὴν ἐπιστήμη ὡς ποιότητα στὴν ψυχὴ, κατὰ τὴν ὁποία σοφίζει τὸν μαθητευόμενο. Ὁ Θεὸς ὁμως, ὄχι μόνον ὁ Πατὴρ, ἀλλὰ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιο, μπορεῖ νὰ σοφίξῃ, καὶ σοφίζει χρησιμοποιοῦντας τὴ δύναμι, ὅποιους θέλει, δὲν ἔχει ὁμως τὴν σοφία ὡς ποιότητα, ἀλλὰ μόνο ὡς ἐνέργεια.

56 Ὅταν λοιπὸν λέγωμε τὴν οὐσία ἀπ' αὐτὸν καὶ σ' αὐτόν, ὑμνοῦμε ὄχι τὴν οὐσία, ἀλλὰ τὴ φυσικὴ ἐνέργεια αὐτοῦ. Ὅταν πάλι ἀπὸ αὐτὴν ὀνομάζωμε σοφία τὴν ἐντελῶς ὑπερώνυμη οὐσία, δὲν τὴν ὀνομάζωμε ἀπ' αὐτόν - μακριὰ ἀπὸ τέτοια ἀτοπία - ἀλλὰ κατόπιν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ κάθε νοερῆ ἐνέργεια ἐπιβάλλομε τὸ ὄνομα στὴν αἰτία καὶ πηγὴ τῶν θείων τούτων ἐνεργειῶν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Ἔτσι λοιπὸν θεολογοῦμε τὸν Θεὸ ὅτι καὶ εἶναι καὶ δὲν εἶναι σοφία καθ' ὑπεροχὴν, καὶ ζωὴ καὶ ἀγαθότητα καὶ τὰ παρόμοια, ὄχι μόνο τὸν Πατέρα, ἀλλὰ καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Γι' αὐτὸ καὶ θεολογοῦμε ἐνιαίως ἐκείνη τὴν ὑπερουσιότητα. Κι' ἂν τὴν ὀνομάσωμε νόησι, δὲν ἐννοοῦμε μαζὶ ἔτσι καὶ οὐσία πού ὑπόκειται αὐτῆς, κι' ἂν τὴν εἰποῦμε οὐσία, συνεννοοῦμε ὅτι δὲν ἔχει μαζὶ καὶ τὴν δύναμι τοῦ νοεῖν.

57 Δὲν συμβαίνει ὁμως τὸ ἴδιο, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ παραπάνω, καὶ μὲ τὴν κοινὴ ἄκτιστη δύναμι καὶ ἐνέργεια τῶν τριῶν προσκυνητῶν προσώπων. Διότι αὐτὴν οἱ θεολόγοι δὲν τὴν προβάλλουν πάντοτε ἐνιαίως. Καὶ μάρτυς ἀξιόπιστος εἶναι ὁ θεῖος Μάξιμος πού γράφει σὲ πολλὰ μέρη, καὶ στὰ Σχόλια στὸ *Περὶ θείων ὀνομάτων* ἔργο τοῦ μεγάλου Διονυσίου, ὅτι «τὰ ἐνάντια, ἂν συναντηθοῦν, συγκαταστρέφονται. Στὶς νοήσεις ὁμως τοῦ Θεοῦ ὅλα ἦταν μαζὶ καὶ ἀσυγχύτως ὄντα καὶ βέβαια ὄχι σὲ τόπο, διότι δὲν εἶναι σώματα, ὄχι σὲ σῶμα, ἀλλὰ σὲ αἰδίες νοήσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι παραδείγματα τῶν ὄντων. Γι' αὐτὸ καὶ ἀρχὴ τῶν ὄλων εἶναι ὁ Θεός. Διότι ἀρχὴ εἶναι κάθε τι πού προϋπάρχει τοῦ γινομένου»¹¹³. Καὶ ἀλλοῦ πάλι λέγει· «ἀναρχὴ εἶναι ἢ πρόνοια, διότι ὅλα τὰ ὄντα ὑπῆρχαν καὶ πρὶν παραχθοῦν στὶς αἰδίες νοήσεις τοῦ Θεοῦ πού ὁ θεῖος Παῦλος ὠνόμασε καὶ προορισμούς»¹¹⁴, κατὰ τὶς ὁποῖες νοήσεις τοῦ

114. Ρωμ 8, 29.

μέλλοντα παράγεσθαι προετυποῦτο· καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀνάρχως προὔπηρχε πάσης κτίσεως. Προνοίας γὰρ ἦν θείας, ἦτοι προεγνωσέως, τὸ βούλεσθαι παραγαγεῖν κτίσιν τὴν ἀπολαύσουσαν τῆς προνοητικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος».

58 5 Διονυσίου δὲ τοῦ μεγάλου πάλιν τὰς τοῦ ἀκινήτου Θεοῦ κινήσεις ὑμνοῦντος, αὐτὸς φησι θεοπρεπῶς, καὶ τὸ μὲν εὐθύνοεῖν ἡμᾶς διδάσκοντος, «τὸ ἀκλινές καὶ τὴν ἀπαρέγκλιτον πρόοδον τῶν ἐνεργειῶν, τὸ δὲ ἐλικοειδές τὴν σταθερὰν πρόοδον καὶ τὴν μόνιμον στάσιν, τὸ δὲ κατὰ κύκλον τὸ ἐπιστρέφειν τὰ παρ' 10 αὐτοῦ ὄντα πρὸς ἑαυτόν», καὶ μικρὸν ἀνωτέρω «κινεῖσθαι τὸν Θεὸν εὐσεβῶς οἰητέον τῷ εἰς οὐσίαν ἄγειν καὶ συνέχειν τὰ πάντα καὶ τῷ παρεῖναι πᾶσι καὶ ταῖς ἐπὶ τὰ ὄντα πάντα προνοητικαῖς αὐτοῦ προόδοις καὶ ἐνεργείαις»· ὁ θεῖος Μάξιμος «κίνησίς ἐστι», φησί, «Θεοῦ ἢ εἰς τὸ γενέσθαι τὰ ὄντα βούλησις αὐτοῦ καὶ οἱ 15 πρόοδοι τῆς εἰς τὰ πάντα προνοίας αὐτοῦ». Πῶς οὖν ἡ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ὄντα κίνησις, μᾶλλον δὲ αἱ διάφοροι πρὸς τὰ ὄντα τούτου πρόοδοί τε καὶ κινήσεις καὶ αἱ αἰῖδιοι νοήσεις καὶ προορισμοὶ τῶν ὄντων οὐχὶ τῆς οὐσίας οὐδὲ περὶ τὴν οὐσίαν, ἀλλ' οὐσία ἔσονται καὶ ταῦθ' αἱ πλείους; Πῶς δὲ ἡ εἰς τὸ γενέσθαι τὰ ὄντα 20 τούτου βούλησις καὶ κίνησις, αἶ τε αἰῖδιοι νοήσεις καὶ οἱ προορισμοὶ τῶν ὄντων καὶ τὸ συνέχειν τὰ πάντα τὸν Θεὸν καὶ αἱ πρὸς τὰ ὄντα πάντα προνοητικαὶ τούτου πρόοδοί τε καὶ ἐνεργεῖαι τοῖς πᾶσιν ἂν συναριθμοῖντο, κτίσματα οὐσαι, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν; Εἰ γὰρ συναρίθμια τοῖς πᾶσι ταῦτα καὶ κτιστά, δεήσει τούτοις ἐξ 25 ἀνάγκης καὶ βουλῆς θείας καὶ κινήσεως, προορισμῶν τε καὶ προόδων καὶ ἐνεργειῶν ἐτέρων, κακείνων αὐθις ἄλλων καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον.

59 Τὴν οὖν θεῖαν καὶ αἰῖδιον ταύτην ταῦτ' οὐκ εἰπεῖν ἄκτιστον ἐνεργεῖαν, οὔτε ἐνιαίως αἰεὶ προάγουσιν οἱ θεολόγοι καὶ χαρᾶ 30 κτηριστικὴν, τουτέστι δεικτικὴν παρ' ἑαυτῆς τοῦ ἀκτίστου τῆς θείας οὐσίας εἶναι διατείνονται. Τὰ τοιαῦτα δὲ μὴ συνορᾶν ὁ Γρηγορᾶς δυνάμενος ἐν ταῖς θεολογίαις τῶν ἁγίων καὶ ἡμῶν τῶν ἐκεῖνοις συναδόντων, διὰ τὸ πρὸς αὐτοὺς σέβας τῶν πιστῶν, κατ' ἐκεῖνων ἀπερικαλύπτως μὴ χωρεῖν δυνάμενος δι' ἡμῶν ἐκεῖνων

115. Σχόλια εἰς Διονυσίου ἐπιστολὴν 9, 3, PG 4, 569CD.

116. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 9, 9, PG 3, 916CD.

Θεοῦ προτυπώνονται τὰ μέλλοντα νὰ παραχθοῦν καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ προϋπῆρχε κάθε κτίσεως. Ἔταν δὲ θέμα θείας πρόνοιας, δηλαδή προεννόσεως, ἡ θέλησις νὰ παραγάγῃ κτίσι πού θὰ ἀπολάμβανε τὴν προνοητικὴν του ἀγαθότητα»¹¹⁵.

58 Ὁ Διονύσιος ὁ μέγας πάλι ὑμνεῖ τὶς κινήσεις τοῦ ἀκινήτου Θεοῦ, ὅπως αὐτὸς λέγει, θεοπρεπῶς, καὶ μᾶς διδάσκει ὡς εὐθὺ μὲν νὰ νοοῦμε «τὸ ἀκλινὲς καὶ τὴν ἀπαρέγκλιτην πρόοδο τῶν ἐνεργειῶν, ὡς τὸ ἐλικοειδὲς τὴν σταθερὴν πρόοδο καὶ τὴν μόνιμην στάσι, ἐνῶ ὡς τὸ κυκλικὸν τὴν ἐπιστροφήν τῶν ἀπ' αὐτὸν προερχομένων ὄντων πρὸς ἑαυτὸν»¹¹⁶· καὶ λίγο παραπάνω, «πρέπει νὰ θεωρήσωμε ὅτι ὁ Θεὸς κινεῖται μὲ τὸ ὅτι ὁδηγεῖ σὲ οὐσίωσι καὶ συνέχει τὰ πάντα καὶ μὲ τὸ ὅτι παρευρίσκεται σὲ ὅλα καὶ μὲ τὶς προνοητικὰς αὐτοῦ προόδους καὶ ἐνέργειες γιὰ ὅλα τὰ ὄντα»¹¹⁸· καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος λέγει· «κινήσεις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ θέλησις αὐτοῦ πρὸς δημιουργία τῶν ὄντων καὶ οἱ πρόοδοι τῆς πρόνοιας αὐτοῦ στὰ πάντα»¹¹⁷, Πῶς λοιπὸν ἡ κίνησις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ὄντα, ἢ μᾶλλον οἱ διαφορὰς πρὸς τὰ ὄντα, οἱ πρόοδοι καὶ κινήσεις του καὶ οἱ αἰτίαι νοήσεις καὶ οἱ προορισμοὶ τῶν ὄντων, δὲν θὰ εἶναι τῆς οὐσίας οὔτε περὶ τὴν οὐσία, ἀλλὰ οὐσία, καὶ μάλιστα ἐνῶ εἶναι πολυάριθμοι; Πῶς ἐπίσης ἡ βούλησις καὶ κίνησις αὐτοῦ πρὸς τὴν γένεσιν τῶν ὄντων καθὼς καὶ οἱ αἰτίαι νοήσεις καὶ οἱ προορισμοὶ τῶν ὄντων καὶ ἡ συνοχὴ τῶν πάντων ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ οἱ προνοητικὰς του πρόοδοι καὶ ἐνέργειες πρὸς ὅλα τὰ ὄντα, θὰ συναριθμοῦνταν μὲ τὰ πάντα, ἀφοῦ εἶναι κτίσματα κατὰ τὸν Γρηγορᾶ; Διότι, ἂν αὐτὰ εἶναι συναριθμητὰ μὲ τὰ πάντα καὶ κτιστὰ, θὰ χρειασθοῦν ἀναγκαίως καὶ θεία βουλή καὶ κίνησις, προορισμοὺς καὶ προόδους καὶ ἄλλες ἐνέργειες, κ' ἐκεῖνες πάλι ἄλλες, καὶ αὐτὸ ἐπ' ἀπειρο.

59 Τῇ θεῖᾳ λοιπὸν αὐτῇ καὶ αἰτίᾳ, δηλαδή ἄκτιστη, ἐνέργεια δὲν τὴν προβάλλουν ἐνιαῖα πάντοτε οἱ θεολόγοι καὶ οὔτε διατείνονται ὅτι εἶναι χαρακτηριστικὴ, δηλαδή δεικτικὴ ἀφ' ἑαυτῆς, τοῦ ἀκτίστου τῆς θείας οὐσίας. Μὴ μπορώντας νὰ ἀντιληφθῇ τὰ πράγματα αὐτὰ ὁ Γρηγορᾶς στίς θεολογικὰς διατυπώσεις τῶν ἀγίων καὶ ἡμῶν πού συμφωνοῦμε μ' ἐκείνους λόγῳ τοῦ σεβασμοῦ τῶν πιστῶν πρὸς αὐτούς, καὶ μὴ μπορώντας νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον φανε-

117. Αὐτόθι.

118. Σχόλια εἰς τὸ *Περὶ θείων ὀνομάτων* 9, 9, PG 4, 381CD.

ἄπτεται. Τί δέ; Ὅτι, καί εἰ διαφέρουσιν ἀλλήλων ἡ οὐσία καὶ δύνάμις καὶ ἐνέργεια, ἐστέρηνται ἀλλήλων, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καί, εἰ ἔχει δύναμιν, ἀδύναμος ἔσται ὁ Θεός, καί, εἰ ἔχει σοφίαν, ἄσοφος καὶ ἀτελής; Ἐπεὶ γὰρ καὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ
 5 Πνεῦμα τὸ ἅγιον διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἐστέρηνται ἀλλήλων, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, καὶ ἀτελής λοιπὸν ἕκαστος δεόμενοι ἀλλήλων. Τὸ δ' ἔτι μετὰ τῆς ἀσεβείας καὶ καταγέλαστον, ὡς, εἶπερ Υἱὸν ἔχει ἄπαις ἔσται ὁ Πατήρ, καὶ εἰ Πατέρα ἔχει ἀπάτωρ ὁ Υἱός, ἐπεὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων. Εἰς τοιαῦτα καταστρέφει δυσ-
 10 σεβήματά τε καὶ ληρήματα τὰ τοῦ Γρηγορᾶ κομψεύματά τε καὶ σοφίσματα.

60 Ὁ δὲ καὶ μαρτυρίας φέρων, εἰς ἀντίθεσιν τοῦ μεγάλου Βασιλείου δεικνύντος διαφέρειν τῆς οὐσίας τὰς θείας ἐνεργείας, καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ, φεῦ, καταμαρτυροῦντα προάγει γράφων, ὅτι καὶ
 15 ὁ μέγας Βασιλείος περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος «φύσις αὐτῶ». φησὶν, «ὁ ἁγιασμός, ὡς Πατρί τε καὶ Υἱῶ», καὶ τούτου καὶ τῶν τοιούτων συμπεραίνων αὐτὸς καὶ ἀποφαινόμενος, «ὄρᾶς», φησὶ, «πῶς οὐχ ἕτερον τῆς ἀπλῆς καὶ θείας οὐσίας ἀγιότης καὶ ἀγαθότης καὶ ἐνέργεια καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ ταυτόν;», μὴ συνορῶν ὅτι
 20 τὰ τῆ κτίσει παρ' αὐτοῦ δυσσεβῶς συντεταγμένα πρότερον, νῦν οὐχ ἦττον αὐτίς δυσσεβῶς μηδὲν διαφέρειν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ φησιν. Ἐπεὶ γὰρ ἦρται πᾶν τὸ ἁγιαζόμενον καὶ ὁ ἁγιασμός ἦρξατο λοιπόν. Ἐνέργεια γὰρ ἐστὶ καὶ κίνησις τοῦ ἁγιάζοντος πρὸς τὸ ἁγιαζόμενον. Διὸ καὶ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος περὶ
 25 τῆς τοιαύτης ἐνεργείας φησὶ Γρηγόριος, ὅτι «ἐνεργηθήσεται καὶ οὐχ ἐνεργήσει καὶ ὁμοῦ τῷ ἐνεργηθῆναι παύσεται». Τοιοῦτον δὲ ἐστὶ καὶ ὁ θεῖος ἔλεος ἐνεργεῖαι γὰρ ἐστὶ καὶ κίνησις τοῦ ἐλεοῦντος πρὸς τὸ ἐλεούμενον, περὶ οὗ ἐλέου αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς μικρὸν ἀνωτέρω προσηνεγκε τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον γράφον-
 30 τα: «πότε τοίνυν ἐνεργήσας τοὺς οἰκτιρισμοὺς ὁ Θεός καὶ τὸν ἔλεον ἔσχεν ἐκ τῆς ἐνεργείας τὸ ὄνομα; Ἄρα πρὸ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Καὶ τίς ἦν ὁ τοῦ ἐλέους δεόμενος Ἄλλὰ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν πάντως, ἡ δὲ ἁμαρτία μετὰ τὸν ἄνθρωπον». Οὐκοῦν μετὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ τοῦ ἐλεεῖν ἐνέργεια. Καὶ διὰ ταῦτα, τουτέστι διὰ

ρά, ἐγγίξει ἐκείνους μέσω ἡμῶν. Τί δέ; Ὅτι, κι' ἂν διαφέρουν μεταξύ τους ἡ οὐσία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια, στεροῦνται ἡ μία τὴν ἄλλη κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, κι' ἂν ἔχη δύναμι, ἀδύναμος θὰ εἶναι ὁ Θεός, καὶ ἂν ἔχη σοφία, ἄσοφος καὶ ἀτελής; Ἐπειδὴ δηλαδὴ καὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα διαφέρουν μεταξύ τους, στεροῦνται ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, καὶ ἐπομένως ὁ καθένας θὰ εἶναι ἀτελής καὶ θὰ ἔχουν ἀνάγκη ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Ἐκεῖνο ὅμως πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀσέβεια, εἶναι καὶ καταγέλαστο, εἶναι ὅτι, ἂν ἔχη Υἱό, θὰ εἶναι ἄπαις ὁ Πατήρ, καὶ ἂν ἔχη Πατέρα, ὁ Υἱὸς θὰ εἶναι ἀπάτωρ, ἐπειδὴ διαφέρουν ἀναμεταξύ τους. Σέ τέτοια δυσσεβήματα καὶ παραληρήματα καταντοῦν τὰ κομψεύματα καὶ σοφίσματα τοῦ Γρηγορᾶ.

60 Αὐτὸς ὅμως φέρει καὶ μαρτυρίες, σέ ἀντίθεσι μὲ τὸν μέγα Βασίλειο πού δείχνει ὅτι διαφέρουν τῆς οὐσίας οἱ θεῖες ἐνέργειες, τὸν ὁποῖο παρουσιάζει νὰ καταμαρτυρῇ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, γράφοντας ὅτι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγει, «φύσις σ' αὐτὸ εἶναι ὁ ἁγιασμός, ὅπως στὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό»¹¹⁹ καὶ ἀπ' αὐτὸ καὶ τὰ παρόμοια συμπεραίνει αὐτὸς καὶ ἀποφαίνεται λέγοντας· «βλέπεις, πῶς δὲν εἶναι διάφορο τῆς ἀπλῆς καὶ θείας οὐσίας ἡ ἀγιότης καὶ ἀγαθότης καὶ ἐνέργεια καὶ τὰ παρόμοια, ἀλλὰ τὸ ἴδιο;»· δὲν καταλαβαίνει ὅτι ὅσα πρωτύτερα συνέταξε αὐτὸς μὲ δυσσέβεια γιὰ τὴν κτίσι, τώρα λέγει πάλι ὄχι μὲ λιγώτερη δυσσέβεια, ὅτι δὲν διαφέρει τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἔχει ἀρχὴ κάθε ἁγιαζόμενο, καὶ ὁ ἁγιασμός λοιπὸν ἀρχισε. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας Γρηγόριος λέγει τὴν ἐνέργεια αὐτῆ, ὅτι «θὰ ἐνεργηθῆ καὶ δὲν θὰ ἐνεργήσῃ καὶ μαζὶ μὲ τὸ ἐνεργηθῆναι θὰ παύσῃ»¹²⁰. Τέτοιο εἶναι καὶ τὸ θεῖο ἔλεος· διότι εἶναι ἐνέργεια καὶ κίνησις τοῦ ἐλεοῦντος πρὸς τὸν ἐλεούμενο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔλεος ὁ ἴδιος ὁ Γρηγορᾶς λίγο παραπάνω παρουσίασε τὸν θεῖο Γρηγόριο Νύσσης πού γράφει· «πότε λοιπὸν ἐνήργησε τοὺς οἰκτιρισμοὺς καὶ τὸ ἔλεος ὁ Θεός, ὥστε νὰ πάρῃ ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τὸ ὄνομα; Ἐραγε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισι τοῦ ἀνθρώπινου γένους; Καὶ ποιὸς ἐχρειαζόταν τότε τὸ ἔλεος; Ὅπως δὴποτε μετὰ τὴν ἁμαρτία, ἡ δὲ ἁμαρτία ἦλθε μετὰ τὸν ἄνθρωπο». Ἐπομένως ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐλεεῖν παρουσιάσθη μετὰ τὸν ἄνθρωπο. Γι' αὐτό, δηλαδὴ

120. Λόγος 31 Θεολογικός 5, PG 36, 140A.

τὸ ἀρχὴν λαβεῖν κτιστὸν εἶναι τὸν θεῖον ἔλεον, Γρηγορᾶς ὁ πολὺς ἀπεφήνατο. Νῦν δὲ ὁ αὐτὸς τὸν μέγαν παράγει Βασίλειον λέγοντα «φύσιν εἶναι τῷ θεῷ Πνεύματι τὸν ἁγιασμόν», ἠργυμένον καθὰ καὶ ὁ θεῖος ἔλεος, καὶ τοὺς ἀδελφούς καὶ ἀδελφὰ φρονουῦντας 5 ἀντεγείρων ἀλλήλοις ἀφρόνως, κατὰ ρῆμά τε καὶ διάνοιαν. Οὐ γὰρ ἐδυνήθη συνιδεῖν, ὅτι καθάπερ φύσις τῷ πυρὶ τὸ καίειν καὶ τὸ καυστικὸν εἶναι, τουτέστι φυσικὴ δύναμις τε καὶ ἐνέργεια, καίει δ' ὁμοῦς ἢνίκα ἂν τὸ πεφυκὸς καίεσθαι παρῆ, τὴν οἰκείαν δύναμιν ἐπιδεικνύμενον, οὕτω καὶ τῷ Θεῷ φύσις τὸ ἐλεῖν, τὸ προ- 10 νοεῖσθαι, τὸ ἀγιάζειν, ταῦτό δ' εἶπεῖν, ὁ ἁγιασμός, ἡ πρόνοια, ὁ ἔλεος ἐλεεῖ δὲ καὶ ἀγιάζει ὅταν τὰ δεόμενα παρῆ. Διὰ τοῦτο καὶ ἄκτιστός ἐστιν ὁ θεῖος ἔλεος καὶ φύσις ὁ ἁγιασμός τῷ θεῷ Πνεύματι, δηλονότι φυσικὴ ἐνέργεια, ἧς ὁ Γρηγορᾶς ἄμοιρος παντά- 15 ἐνεργείας ἀνάπλεως, τὸ αὐτὸ καὶ κτίσμα κατασκευάζων εἶναι καὶ φυσικῶς προσεῖναι, μᾶλλον δὲ καὶ φύσιν εἶναι τοῦ θεοῦ Πνεύματος.

61 Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος καλῶς καὶ διαφέρειν εἶπε τῆς θείας οὐσίας τὰς τοιαύτας ἐνεργείας, ὡς παρὰ τῶν δεκτικῶν κτισμάτων 20 καὶ μετεχομένας καὶ γινωσκομένας, ἀμεθέκτου καὶ ἀπερινοήτου πάντη τῆς οὐσίας οὐσης, καὶ φύσιν εἶπε νῦν τὴν μίαν τούτων, δηλονότι τὸν ἁγιασμόν, ὡς φυσικὴν ὑπάρχοντα ἐνέργειαν. Ἄλλ' ὁ μὲν Γρηγορᾶς φύσιν ἀκούσας εἰρημένον τὸν ἁγιασμόν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸν τρόπον ἀγνοήσας ἐξ ἀπερισκέπτου διανοίας, 25 ἂ βούλεται συμπεραίνει μετ' ἐρεσχηλίας ὑπερηφάνου. Εἰ δὲ τις ἐρωτᾷ, πῶς ποτὲ μὲν φύσις ἢ φυσικὴ ἐνέργεια λέγεται, ποτὲ δὲ διαφέρειν τῆς φύσεως, ὑπεχέτω ἀκοὴν εὐγνώμονα καὶ συνήσει τὸ ζητούμενον. Τοῦτο γὰρ διπλῆν ἔχει αἰτίαν. Μίαν μὲν ὅτι πολλὰ καὶ τῶν ἐν ἑτέρῳ θεωρουμένων ταύτην ἔχει τὴν ἐπωνυ- 30 μίαν, ὡς ὅταν λέγωμεν φύσις τῷ πυρὶ τὸ ἄνω φέρεσθαι. Καὶ γὰρ οὐ τὸ φέρεσθαι φύσις ὄψου, ἀλλ' ἢ τῆς κινήσεως ἀρχή. Ἐπεὶ δὲ τῷ πυρὶ φυσικῶς πρόσεστι τὸ ἄνω φέρεσθαι, διὰ τοῦτο καὶ τοῦτο φύσις εἶσθ' ὅτε καλεῖται, τὸ ἄνω φέρεσθαι. Ὁ δὲ μέγας Διονύσιος

121. Κατ' Εὐνομίου 3,3, PG 29, 660D.

121a. Τοὺς δύο αὐταδέλφους μέγαν Βασίλειον Καισαρείας καὶ Γρηγόρι-

για τὸ ὅτι ἔλαβε ἀρχή, ὁ πολὺς ὁ Γρηγορᾶς ἀποφάνθηκε ὅτι τὸ θεῖο ἔλεος εἶναι κτιστό. Τώρα ὅμως ὁ ἴδιος παρουσιάζει τὸν μέγα Βασίλειο πὺ λέγει, «ὅτι ὁ ἁγιασμός εἶναι φύσις τοῦ θεοῦ Πνεύματος»¹²¹, μὲ ἔναρξι ὅπως καὶ τὸ θεῖο ἔλεος, καὶ μὲ ἀφροσύνη ξεσηκώνει ἐναντίον ἀλλήλων τοὺς ἀδελφούς καὶ ἀδελφικὰ φρονοῦντας^{121α} κατὰ τὴν ἔκφρασι καὶ τὴ διάνοια. Διότι δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβῃ ὅτι, ὅπως φύσις στὸ πῦρ εἶναι νὰ καίη καὶ νὰ εἶναι καυστικό, δηλαδή φυσικὴ δύναμις καὶ ἐνέργεια, καίει ὅμως ὅταν παραστῆ τὸ ὑλικὸ πὺ εἶναι καμωμένο νὰ καίεται, δείχνοντας τὴ δύναμί του, ἔτσι καὶ στὸν Θεὸ φύσις εἶναι τὸ ἐλεεῖν, τὸ προνοεῖν, τὸ ἀγιάζειν, δηλαδή ὁ ἁγιασμός, ἡ πρόνοια, τὸ ἔλεος, ἐλεεῖ ὅμως καὶ ἀγιάζει ὅταν παραστοῦν τὰ ἀναγκαῖα. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι ἄκτιστο τὸ θεῖο ἔλεος καὶ φύσις ὁ ἁγιασμός στὸ θεῖο Πνεῦμα, δηλαδή φυσικὴ ἐνέργεια, τῆς ὁποίας ὁ Γρηγορᾶς φαίνεται ἐντελῶς ἄμοιρος, μᾶλλον δὲ φαίνεται γεμᾶτος ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ ἀντιθέτου πνεύματος, ἀφοῦ παρουσιάζει ὅτι τὸ ἴδιο πρᾶγμα καὶ κτίσμα εἶναι καὶ φυσικῶς προσεῖναι, καὶ μᾶλλον ὅτι εἶναι φύσις τοῦ θεοῦ Πνεύματος.

61 Ὁ μέγας ὅμως Βασίλειος καλῶς εἶπε ὅτι διαφέρουν τῆς θείας οὐσίας οἱ ἐνέργειες αὐτές, διότι αὐτές καὶ μετέχονται ἀπὸ τὰ δεκτικὰ κτίσματα καὶ γινώσκονται, ἐνῶ ἡ οὐσία εἶναι ἐντελῶς ἀμέθεκτη καὶ ἀκατάληπτη, καὶ φύσις εἶπε τώρα τὴ μία ἀπὸ αὐτές, δηλαδή τὸν ἁγιασμό, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι εἶναι φυσικὴ ἐνέργεια. Ἄλλὰ ὁ Γρηγορᾶς, ἀκούοντας νὰ λέγεται ὅτι ὁ ἁγιασμός εἶναι φύσις τοῦ Πνεύματος καὶ ἀγνοώντας τὸν τρόπο ἀπὸ ἀπερίσκεπτη διάνοια, συμπεραίνει ὅσα θέλει μὲ ὑπερήφανη φλυαρία. Ἐὰν ὅμως ἐρωτᾶ κάποιος, πῶς ἄλλοτε ἡ φυσικὴ ἐνέργεια λέγεται φύσις, καὶ ἄλλοτε ὅτι διαφέρει τῆς φύσεως, ἃς δώση προσεκτικὴ ἀκοή καὶ θὰ καταλάβῃ τὸ ζητούμενο. Διότι αὐτὸ ἔχει διπλῆ αἰτία. Ἡ μία εἶναι ὅτι πολλὰ πρᾶγματα καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα πὺ νοοῦνται σὲ ἄλλο ἔχουν αὐτὴ τὴν ἐπωνυμία, ὅπως, ὅταν λέγωμε ὅτι φύσις τοῦ πυρὸς εἶναι τὸ νὰ φέρεται πρὸς τὰ ἄνω. Ἄλλὰ βέβαια δὲν εἶναι τὸ φέρεσθαι φύσις ὁποιοῦδήποτε πρᾶγματος, ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως. Ἐπειδὴ ὅμως στὸ πῦρ ὑπάρχει φυσικῶς ἡ ιδιότητα νὰ φέρεται πρὸς τὰ ἄνω, γι' αὐτὸ καὶ τοῦτο μερικὲς φορές καλεῖται φύσις, τὸ νὰ φέρεται πρὸς τὰ ἄνω. Ὁ δὲ μέγας Διονύσιος λέγει γιὰ τὸν Θεοῦ στοὺς

ἐν τοῖς Ἐρωτικοῖς ὕμνοις περὶ τοῦ Θεοῦ φησι «φύσις τῷ ἀγαθῷ τὸ παράγειν καὶ σώζειν», καίτοι Γρηγορᾶς ὁ πολὺς κτιστὸν ἡγεῖται καὶ κατασκευάζειν ἐγχειρεῖ τὸ δημιουργεῖν καὶ παράγειν τὰ ὄντα τὸν Θεόν, ἐπειδὴ, φησὶν, ἤρξατο παράγειν ὁ Θεὸς τὰ ὄντα
5 καὶ ἐπαύσατο. Ἄλλ' ἀκουέτω φύσιν τοῦτο τοῦ Θεοῦ παρὰ τῶν ἀγίων εὐσεβῶς θεολογούμενον, οὐχ ὡς καθ' ἑαυτὸ ὑφεστηκός, ἀλλ' ὡς ἐν τῷ Θεῷ φυσικῶς θεωρούμενον.

62 Ἐν μὲν οὖν τοῦτο τὸ αἴτιον, δι' ὃ φύσις λέγεται καὶ ἡ φυσική καὶ θεία ἐνέργεια. Ἔτερον δέ, ὃ καὶ μάλιστα θεοπρεπές, ὅτι ἡ
10 παντάπασιν ἀπερινόητος φύσις τοῦ Θεοῦ ὄνομα οἰκεῖον κατὰ τοὺς θεολόγους οὔτε εἶχεν οὔτε ἔχει οὔτε μὴν ποτε σχήσει. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ φωνὴ τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας τῶν τοῦ Θεοῦ φυσικῶν ἐνεργειῶν ἐστὶν ὄνομα καὶ ἐπὶ τούτων μᾶλλον λέγεται. Λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἀπερινοήτου καὶ ἀμεθέκτου παντάπασιν
15 οὐσίας Ἄπο τούτων καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ τῶν θείων ἐνεργειῶν ὀνόματα. Ὅταν οὖν ἐπὶ τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης λέγωνται, τῷ δεικνυμένῳ διαφέρουσιν ἀλλήλων οὐδαμῶς. Ἄλλ' οὐχ οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν.

63 Ὅτι δὲ καὶ ἐπ' ἀμφοτέρων λέγονται τὰ ὀνόματα καὶ οὐχ
20 ὡσαύτως ὁ μέγας Διονύσιος δι' ὀλίγων παραστήσει γράφων ἐν τοῖς Περί τοῦ ὄντος «οὐκ ἐκφράσαι αὐτοῦπερουσίον ἀγαθότητα καὶ οὐσίαν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν τῆς αὐτοῦπερουσίου θεότητος ὁ Λόγος ἐπαγγέλλεται, ἀλλὰ τὴν ἐκπεφασμένην ἀγαθοποιὸν πρόνοιαν, ὑπεροχικῶς ἀγαθότητα καὶ πάντων ἀγαθῶν αἰτίαν ὕμνεῖ
25 καὶ ὄν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν τὴν οὐσιοποιὸν καὶ ζωοποιὸν καὶ σοφοδότιν αἰτίαν, τῶν οὐσίας καὶ ζωῆς καὶ νοῦ καὶ λόγου καὶ αἰσθήσεως μετεκληφόντων». Καὶ ταύτην οὖν τὴν ἐκπεφασμένην πρόνοιαν καὶ ὄν καὶ ζωὴ καὶ σοφία, οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ ἀφέτως ὁ Θεὸς λέγεται, ἀλλ' ὡς σοφία τῶν σοφιζομένων καὶ ζωὴ τῶν ζωο-
30 ποιουμένων καὶ ὡς δημιουργὸς καὶ συνοχεὺς ἀπάντων. Κατ' ἐκείνην δὲ τὴν ἐν ἀποκρύφοις ὑπεριδρυμένην ὑπερουσιότητα, ὄντοτης καὶ ἀγαθότης καὶ σοφία καὶ ζωὴ καλεῖται ἀπλῶς καὶ ἀταλύτως πάντοτε καὶ πάντως, ἀλλ' οὐ κατὰ σχέσιν.

64 Τὴν γοῦν ἐκπεφασμένην ταύτην πρόνοιαν, ἧς καὶ ὁ ἁγία-

Ἐρωτικούς ὕμνους «φύσις στὸ ἀγαθὸ εἶναι νὰ παράγη καὶ νὰ σώζη»¹²², ἂν καὶ ὁ Γρηγορᾶς ὁ πολὺς νομίζει ὅτι εἶναι κτιστὸ καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ τὸ ἀποδείξη τὸ νὰ δημιουργῆ καὶ νὰ παράγη τὰ ὄντα ὁ Θεός, ἐπειδὴ, λέγει, ἄρχισε νὰ παράγη τὰ ὄντα καὶ ἔπαυσε. Ἄλλ' ἄς ἀκούσῃ ὅτι αὐτὸ θεολογεῖται ἀπὸ τοὺς ἁγίους πατέρες εὐσεβῶς φύσις τοῦ Θεοῦ, ὄχι διότι ὑφίσταται καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ διότι φυσικῶς ὑπάρχει στὸν Θεό.

62 Ἐνα λοιπὸν εἶναι αὐτὸ τὸ αἴτιο, γι' αὐτὸ λέγεται φύσις καὶ ἡ φυσικὴ καὶ θεία ἐνέργεια. Τὸ ἄλλο, ἰδιαιτέρως θεοπρεπές, εἶναι ὅτι ἡ ἐντελῶς ἀκατανόητη φύσις τοῦ Θεοῦ ὄνομα οἰκεῖο κατὰ τοὺς θεολόγους οὔτε εἶχε οὔτε ἔχει οὔτε θὰ ἔχη ποτέ. Γι' αὐτὸ καὶ αὐτὴ ἡ λέξις τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας εἶναι ὄνομα τῶν φυσικῶν τοῦ Θεοῦ ἐνεργειῶν καὶ μᾶλλον γι' αὐτὲς λέγεται. Λέγεται ὅμως καὶ γιὰ τὴν ἀκατανόητη καὶ ἀμέθεκτη ἐντελῶς οὐσία. Ἀπὸ αὐτὰ προέρχονται ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ καὶ ὅλα τῶν θείων ἐνεργειῶν τὰ ὀνόματα. Ὅταν λοιπὸν λέγονται γιὰ τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνη, δὲν διαφέρουν μεταξὺ τους καθόλου κατὰ τὸ δεικνύμενο. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο καὶ μὲ τις θεῖες ἐνέργειες.

63 Ὅτι ὅμως τὰ ὀνόματα λέγονται καὶ γιὰ τὰ δύο, καὶ ὄχι κατὰ ὁμοιο τρόπο, θὰ τὸ παραστήσῃ μὲ λίγα λόγια ὁ μέγας Διονύσιος, γράφοντας στὰ κεφάλαια *Περὶ τοῦ ὄντος* «ὁ Λόγος δὲν ἐπαγγέλλεται ὅτι θὰ ἐκφράσῃ τὴν αὐτοῦπερούσια ἀγαθότητα καὶ οὐσία καὶ ζωὴ καὶ σοφία τῆς αὐτοῦπερούσιας θεότητος, ἀλλὰ τὴν ἐκφαινόμενη ἀγαθοποιὸ πρόνοια ὑμνεῖ ὑπεροχικῶς ὡς ἀγαθότητα καὶ αἰτία ὅλων τῶν ἀγαθῶν καὶ ὡς ὄν καὶ ζωὴ καὶ οὐσιοποιὸ σοφία καὶ ζωοποιὸ καὶ σοφοδότι αἰτία ἐκείνων τὰ ὅποια μετέλαβαν οὐσίας καὶ ζωῆς καὶ νοῦ καὶ λόγου καὶ αἰσθήσεως»¹²³. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἐκφαινόμενη πρόνοια λέγεται ὁ Θεός καὶ ὄν καὶ ζωὴ καὶ σοφία, ὄχι ἀπλῶς οὔτε ἀπολύτως, ἀλλὰ ὡς σοφία τῶν σοφιζομένων καὶ ζωὴ τῶν ζωοποιουμένων καὶ ὡς δημιουργὸς καὶ συνοχεὺς τῶν ὅλων. Σύμφωνα ὅμως μὲ ἐκείνη τὴν ὑπεριδρυμένη σὲ ἀπόκρυφα ὑπερουσιότητα, καλεῖται ἀπλῶς καὶ ἀπολύτως ἀπὸ κάθε ἄποψι ὄντοτης καὶ ἀγαθότης καὶ σοφία καὶ ζωὴ, ἀλλὰ ὄχι κατὰ σχέσι.

64 Αὐτὴ λοιπὸν ἡ φανερωμένη πρόνοια, στὴν ὁποία ἀνήκουν

123. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 5,2, PG 3, 816CD.

σμός και τὸ σώζειν και ὁ θεῖος ἔλεος και τὰ τοιαῦτα, νῦν μὲν ὁ
 Γρηγορᾶς μηδὲν διαφέρειν φησὶ τῆς ἐν ἀποκρύφους ὑπερουσιό-
 τητος ἐκείνης, και μάλιστα ἡνίκ' ἂν ἀκούσῃ τι τούτων φύσιν εἶναι
 τῷ Θεῷ παρὰ τῶν ἁγίων θεολογούμενον, και οὕτω καταληπτὴν ὁ
 5 τάλας και ρητὴν και μεθεκτὴν ποιεῖ και σχέσιν μὴ καθ' ἑαυτὴν
 ὑφισταμένην ὄλως, ταῦτό δ' εἰπεῖν μηδὲ οὐσίαν οὐσαν, τὴν τρισυ-
 πόστατον ἐκείνην και ἄρρητον και ἀκατάληπτον και ἀμέθεκτον
 οὐσίαν, νῦν δὲ τὴν ἐκπεφασμένην πρόνοιαν, ὡς διαφέρουσιν τῆς
 ἐν ἀποκρύφους ὑπεριδρυμένης ὑπερουσιότητος ἐκείνης κατ' αὐ-
 10 τό τε τὸ φανεροῦσθαι και μετέχεσθαι και ὀνομάζεσθαι, και μὴ
 οὐσίαν ἀλλὰ σχέσιν εἶναι και ἐνέργειαν τοῦ προνοοῦντος πρὸς τὰ
 προνοούμενα, κτιστὴν ὁ ἄθλιος ἡγεῖται και κατασκευάζειν ἐγχει-
 ρεῖ διὰ πολλῶν. Διὸ και καθ' ἡμῶν, ὡς ὄρατε, μέμνηεν ἄκτιστον
 ἀνομολογούντων εἶναι τὴν θεῖαν πρόνοιαν, ἧς ἅπαντα μετέχει
 15 κατὰ τὸν εἰπόντα, «πάντα μετέχει προνοίας ἐκ τῆς παναιτίου θεό-
 τητος ἐκδυζομένη», καθ' ὃ και διαφέρει τῆς ἐν ἀποκρύφους ὑπε-
 ριδρυμένης και ἀμέθεκτου και ἀλήπτου και ἀνωνώμου παντάπα-
 σιν ὑπερουσιότητος ἐκείνης. Ὡσπερ δὲ ὁ μὴ συνορῶν τὸ ταῦτόν
 ὁμοῦ και διαφέρον τοῦ ἀνωτάτω Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν, κατὰ
 20 ποικίλων κρημνῶν τῆς ἀσεβείας βάλλων ἑαυτόν, κρημνίζεσθαι
 νομίζει τοὺς κατ' ἀλήθειαν ἐστηριγμένους, και ποτὲ μὲν κατ'
 αὐτῶν, μᾶλλον δὲ καθ' ἑαυτοῦ, προάγει τοὺς τὸ αὐτὸ συμμαρτυ-
 ροῦντας, ἄλλοτε δὲ τοὺς περὶ τοῦ διακεκριμένου γράφοντας,
 οὕτω και ὁ Γρηγορᾶς ποιεῖ μὴ συνορῶν τῆς θείας οὐσίας και
 25 ἐνεργείας τὴν τε διαφορὰν και τὴν ἐνότητα. Τὸ δὲ ἐξῆς και συνε-
 χὲς τῶν αὐτοῦ προτεθειμένων ρήσεων ἀδιανότης ἐστὶ και πλα-
 τὺς λῆρος, κἀντεῦθεν ἀσαφέστατος μὲν, πολλῇ δὲ και σαφεῖ τῇ
 λοιδορία συμπεφυρμένος

65 Ἄλλὰ και μετὰ τοῦτο «γνώριμον» ὁ Γρηγορᾶς φησιν «εἶναι
 30 πᾶσιν ὁμώνυμον εἶναι τὴν τοῦ ἔχειν φωνήν», καιτοὶ οὐ τὴν φω-
 νὴν ὁμώνυμιόν φασιν οἱ νοῦν ἔχοντες. Οὐ γὰρ τοῦ ὀνόματος ὀνο-
 μα τὸ αὐτὸ πάλιν ἐστίν, ἀλλὰ τὰ ὑποκείμενα τοῖς ὀνόμασι πρά-

καὶ ὁ ἁγιασμὸς καὶ τὸ σῶζειν καὶ τὸ θεῖο ἔλεος καὶ τὰ πρόμοια, ἄλλοτε ὁ Γρηγορᾶς λέγει ὅτι δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τὴν στὰ ἀπόκρυφα ἐκείνη ὑπερουσιότητα, καὶ μάλιστα ὅταν ἀκούσῃ κατὰ ἀπὸ αὐτὰ νὰ θελογῆται ἀπὸ τοὺς ἁγίους πατέρες ὅτι εἶναι φύσις στὸ Θεό, κι' ἔτσι ὁ ταλαίπωρος τὴν καθιστᾶ καταληπτὴ καὶ ρητὴ καὶ μεθεκτὴ, καὶ σχέσι πού δὲν ὑφίσταται καθ' ἑαυτὴν καθόλου, δηλαδὴ πού δὲν εἶναι οὔτε οὐσία, ἐκείνη τὴν τρισυπόστατη καὶ ἄρρητη καὶ ἀκατάλληλη καὶ ἀμέθεκτη οὐσία· ἄλλοτε πάλι τὴν φανερωμένη πρόνοια, μὲ τὴν δικαιολογία ὅτι διαφέρει ἀπὸ τὴν στὰ ἀπόκρυφα ὑπεριδρυμένη ἐκείνη ὑπερουσιότητα ὡς πρὸς τὴ φανέρωσι καὶ μετοχὴ καὶ ὀνομασίαι καὶ ὅτι δὲν εἶναι οὐσία ἀλλὰ σχέσις καὶ ἐνέργεια τοῦ προνοοῦντος πρὸς τὰ προνοούμενα, τὴν θεωρεῖ ὁ ἄθλιος κτιστὴ καὶ ἐπιχειρεῖ μὲ πολλὰ λόγια νὰ τὴν ἀποδείξῃ κτιστὴ. Γι' αὐτό, ὅπως βλέπετε, εἶναι μανιασμένος ἐναντίον μας, διότι ὁμολογοῦμε ὅτι εἶναι ἄκτιστη ἢ θεία πρόνοια, τῆς ὁποίας μετέχουν τὰ πάντα σύμφωνα μὲ ἐκεῖνον πού λέγει, «ὅλα μετέχουν τῆς προνοίας πού ἐκβλύζει ἀπὸ τὴν παναίτια θεότητα»¹²⁴, κατὰ τὸ ὁποῖο καὶ διαφέρει τῆς στὰ ἀπόκρυφα ὑπεριδρυμένης καὶ ἀμέθεκτης καὶ ἀκατάληπτης καὶ ἐντελῶς ἀνώνυμης ἐκείνης ὑπερουσιότητος. Ἐκεῖνος πού δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν ταυτότητα καὶ διαφορὰ συγχρόνως τοῦ ἄνω Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱό, ἐνῶ καταρρίπτει τὸν ἑαυτό του σὲ ποικίλους κρημνοὺς ἀσέβειας, νομίζει ὅτι κρημνίζονται οἱ στηριγμένοι στὴν ἀλήθεια, καὶ ἄλλοτε παρουσιάζει ἐναντίον αὐτῶν ἢ μᾶλλον ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του ἐκείνους πού βεβαιώνουν τὴν ταυτότητα, καὶ ἄλλοτε ἐκείνους πού γράφουν περὶ τῆς διακρίσεως. Ἔτσι κάμνει καὶ ὁ Γρηγορᾶς, μὴ ἀντιλαμβανόμενος τὴ διαφορὰ καὶ τὸ ἐνιαῖο τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνέργειας. Ἡ συνέχεια τῶν προβαλλομένων ἀπ' αὐτὸν λόγων εἶναι ἀδιανόητη καὶ ἀπέραντη φλυαρία, κι' ἔτσι εἶναι ἀσαφέστατος, ἀλλὰ γεμάτος μὲ πολλὴ καὶ σαφῆ λειδορία.

65 Ἄλλὰ κι' ἔπειτα ἀπ' αὐτό ὁ Γρηγορᾶς λέγει ὅτι «εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ λέξις τοῦ ἔχειν εἶναι σὲ ὅλα ὁμώνυμη»¹²⁵, ἂν καὶ οἱ ἐχέφρονες δὲν λέγουν ὁμώνυμη τῇ λέξει. Διότι δὲν εἶναι τοῦ ὀνόματος ὄνομα πάλι τὸ αὐτὸ πού λέγεται ὁμώνυμο, ἀλλὰ τὰ ὑποκείμενα στὰ ὀνόματα πράγματα εἶναι τὰ ὁμώνυμα, ὅπως καὶ ἑτερώνυμα, συνώνυμα

125. Δογματικὸς Α', 17, PG 149, 269A.

γματά ἐστι τὰ ὁμώνυμα, ὥσπερ καὶ ἑτερόνυμα, συνώνυμά τε καὶ πολυώνυμα· ἐπιστημόνως οὖν ἂν τις φαίη τὴν φωνὴν εἶναι τῶν ὁμωνύμων, μὴ φωνῶν δηλονότι, πραγμάτων δὲ λόγον μὴ τὸν αὐτὸν κεκτημένων, μόνη δὲ τῇ φωνῇ κοινωνούντων. Ἄλλ' εἰ τὰ τοιαῦτά τις μετ' ἐπιστήμης σκοποίη, τὸν Γρηγορᾶν εὐρήσει πολλαχοῦ τε καὶ πολυειδῶς καὶ περὶ τὴν γραμματικὴν πλημμελῆ καὶ περὶ τὴν ἔξω φιλοσοφίαν ἀνεπιστήμονα· περὶ γὰρ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς ταύτης χρᾶ φασι δῆλον. Σχεδὸν γὰρ ἐν πᾶσι δοκεῖν ἔχειν, ἀλλ' οὐκ ἔχειν ἀληθῶς ἐσπούδασε, κρεῖσσον τὸ δοκεῖν, κἂν ἀληθείας ἀπῆ, κακῶς ἄγαν καὶ ἐπισφαλῶς ἠγημένος Ἄντι τοῦ πολύσημον τοίνυν οὗτος εἰπεῖν, ὁμώνυμον ἀμαθῶς εἰπὼν τὴν τοῦ ἔχειν φωνήν, εἰς τὸ κατάδηλον πᾶσι τοῦτο, καὶ μαρτυρίας δεόμενος, ἀποχρηναί φησι γράφων πρὸς ταύτην τὸν ἐκ Δαμασκηνοῦ θεῖον Ἰωάννην, ὃς ὀκταχῆ τὴν τοῦ ἔχειν ἡμῖν διαιωῶν σημασίαν κατ' οὐδένα γέ τινα τρόπον τούτων τῇ θεῖα καὶ ἀπλουστάτῃ ἐκείνῃ φύσει διδούς τὸ ἔχειν εὐρίσκεται· πῶς γὰρ οἴασοῦν μεσιτευσῆς ἀλλοτριώσεως καὶ τοῦ ἔχοντος τὸ ἐχόμενον διίστώσεως;

66 Δεικνῦναι μὲν οὖν ἐνταῦθα πῶς ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος τὸ ἔχειν καὶ τὸ ἔχεσθαι νοεῖν καὶ λέγειν ἡμᾶς ἐπὶ Θεοῦ διδάσκει, νῦν ὑπερθετέον. Ἄλλὰ τοῦτο φανερῶς ἐνταῦθα κείμενον οὐκ ἂν εἶη παροπτέον, ὡς ὁ μικρὸν ἀνωτέρω διὰ πλείστης ποιησάμενος σπουδῆς δεῖξαι μηδὲν διαφέρειν τοῦ ἔχοντος τὸ ἐχόμενον, νῦν ἐξ ἠλιθιότητος πάντως τὸν ἱερὸν προήγαγε Δαμασκηνὸν λέγοντα διαφέρειν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τοῦ ἔχοντος τὸ ἐχόμενον, διὸ καὶ 25 κατ' οὐδένα τρόπον τὸ ἔχειν, ὡς φησιν οὗτος ἐκείνου καταψευδόμενος, συγχωροῦντα προσεῖναι τῇ θεῖα φύσει.

67 Ἄλλ' ὁ Γρηγορᾶς ἐρεῖ τὸ πάντῃ ἀδιάφορον ἐπὶ μόνου λέγειν τοῦ Θεοῦ; Ἄλλὰ δι' ὧν τοῦτο κατασκευάζει τὰ πλείω καὶ τοῖς κτίσμασιν ἀρμόσει. Ἐχει μέντοι καὶ ἡ θεῖα φύσις ὑποστάσεις τρεῖς καὶ ὁ ἀνωτάτω Πατὴρ φυσικὸν καὶ γνήσιον Υἱόν, καὶ Πατέρα ὁ Υἱὸς καὶ διαφέρειν ὁμολογεῖται καθ' ὑπόστασιν τοῦ ἔχοντος ἑκάτερος. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς κατὰ μηδὲν διαφέρειν τοῦ

καὶ πολυώνυμα· ἐπιστημονικὰ θὰ ἔλεγε κανεῖς ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι τῶν ὁμωνύμων, μὴ ὀνομάτων δηλαδή, ποῦ δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἔννοια πραγμάτων, ἀλλὰ μετέχουν τοῦ ἰδίου ὀνόματος. Ἄλλ' ἂν ἐξετάσῃ κανεῖς αὐτὰ τὰ πράγματα μὲ ἐπίγνωσι, θὰ εὔρη τὸν Γρηγορᾶ σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους καὶ στὴ γραμματικὴ ἐλαττωματικὸν καὶ στὴν ἔξω φιλοσοφία ἀκατάρτιστον· διότι ὡς πρὸς τὴν δική μας ἱερὴ ἐπιστήμη εἶναι γυμνός, ὅπως λέγουν· δηλαδή ἐφρόντισε νὰ φαίνεται ὅτι ἔχει σχεδὸν ἀπὸ ὅλα, ἀλλὰ νὰ μὴ ἔχη πραγματικά, θεωρώντας πολὺ κακῶς καὶ ἐσφαλμένως ἀνώτερο τὸ φαινόμενο, ἔστω καὶ ἂν ἀπέχη τῆς ἀλήθειας. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ εἰπῇ πολύσημη, εἶπε ἀμαθῶς ὀλοφάνερα σὲ ὄλους ὅτι εἶναι ὁμώνυμη ἢ λέξις τοῦ ἔχειν· καὶ ἐπειδὴ χρειάζεται μαρτυρία, γράφει ὅτι χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ τὸν θεῖο Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνό, ὁ ὁποῖος μᾶς διαιρεῖ σὲ ὀκτὼ τῆ σημασία τοῦ ἔχειν, ἀλλὰ μὲ κανένα τρόπο δὲν ἀποδίδει τὸ ἔχειν στὴ θεία καὶ ἀπλούστατη ἐκείνη φύσι· πῶς θὰ ἦταν δυνατό, ὅταν μεσολαβῇ ὀποιαδήποτε ἀποξένωσις ποῦ διαχωρίζει τὸ ἔχον ἀπὸ τὸ ἐχόμενον¹²⁶;

66 Πρέπει λοιπὸν τώρα νὰ παραλείψωμε νὰ δείξωμε ἐδῶ, πῶς ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος μᾶς διδάσκει νὰ ἐννοοῦμε καὶ νὰ λέγωμε τὸ ἔχειν καὶ τὸ ἔχεσθαι. Ἄλλὰ δὲν θὰ μπορούσε νὰ παραβλεφθῇ αὐτὸ ποῦ φανερὰ πρόκειται ἐδῶ ἐνώπιόν μας, ὅτι δηλαδὴ αὐτὸς ποῦ λίγο παραπάνω κατέβαλε κάθε φροντίδα νὰ δείξῃ ὅτι δὲν διαφέρει σὲ τίποτε τὸ ἐχόμενο ἀπὸ τὸ ἔχον, τώρα ἀπὸ ἡλιθιότητα ὀπωσδήποτε παρουσιάζει τὸν ἱερὸ Δαμασκηνὸ νὰ λέγῃ, ὅτι ἀναγκαιότατα διαφέρει τὸ ἐχόμενο ἀπὸ τὸ ἔχον, γι' αὐτὸ καί, ὅπως λέγει αὐτὸς ψευδολογώντας γιὰ ἐκεῖνον, μὲ κανένα τρόπο νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ τὸ ἔχειν νὰ προσυπάρχῃ στὴ θεία φύσι.

67 Θὰ εἰπῇ ὅμως ὁ Γρηγορᾶς ὅτι τὸ ἐντελῶς ἀδιάφορο λέγεται μόνον γιὰ τὸν Θεό; Ἄλλὰ, ὅπως αὐτὸς ἐπηχειρηματολογεῖ, τὰ περισσότερα θὰ ἀρμόσουν καὶ στὰ κτίσματα. Ἐχει βέβαια καὶ ἡ θεία φύσις ὑποστάσεις τρεῖς καὶ ὁ ἄνω Πατὴρ φυσικὸ καὶ γνήσιο Υἱό, καὶ Πατέρα ὁ Υἱός, καὶ ὁμολογεῖται ὅτι ὁ καθένας διαφέρει καθ' ὑπόστασιν ἀπὸ τὸ ἔχον. Ὁ Γρηγορᾶς ὅμως, ἰσχυριζόμενος ὅτι στὸν Θεὸ σὲ τίποτε δὲν διαφέρει τὸ ἐχόμενο ἀπὸ τὸ ἔχον, παρουσιάζεται σὰν ἓνας ἄλλος Σαβέλλιος, ὅπως εἶπα καὶ προηγουμένως, εἰσάγοντάς μας Υἱὸν ὁ ὁποῖος δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὸν ἔχο-

ἔχοντος ἐπὶ Θεοῦ διατεινόμενος Σαβέλλιος ἄλλος ἀναφαίνεται, καθάπερ καὶ προέφη, Υἱὸν ἡμῖν εἰσάγων μηδαμῆ διαφέροντα τοῦ ἔχοντος Πατρὸς καὶ Πατέρα μηδαμῆ διαφέροντα τοῦ ἔχοντος Υἱοῦ, πλὴν τῆ προφορᾷ τῆς λέξεως, ἵν' αὐθις εἴπω κατ' αὐτόν. 5 Δεικνὺς δὲ οὗτος καὶ τὴν φύσιν μηδὲν διενηνοχένας τῆς ὑποστάσεως ἢ τῶν ὑποστάσεων καὶ τὸν Σαβέλλιον τῆ δυσσεβείᾳ ὑπερέβαλε. Πάσχει δὲ ταῦτα μὴ εἰδὼς ὡς ἡ θεία ἔνωσις τε καὶ διάκρισις καὶ ἡ ἀποφατικὴ καὶ καταφατικὴ θεολογία διαφέρουσί τε ἀλλήλων καὶ συναληθεύουσιν ἀλλήλαις. Τοῦτο δὲ μηδαμῶς δια- 10 νοοῦμενος, καὶ νῦν μὲν συμφύρων ταύτας, νῦν δὲ ἐπεγείρων κατ' ἀλλήλων, κατὰ κρημνοῦ βάλλει ἑαυτὸν πάσης καὶ παντοίας πονηροῦς αἰρέσεως.

68 Ἔστω δὴ κατ' οὐδένα τρόπον, τῆς τοῦ ἔχειν σημασίας ὀκταχῆ διαιρουμένης, προσεῖναι τῷ Θεῷ τὸ ἔχειν, οὐδ' οὕτως ἡμᾶς ἀ- 15 ναπαίσει Γρηγορᾶς μηδαμῶς τὸ ἔχειν προσεῖναι τῷ Θεῷ φρονεῖν. Καὶ τῆς κινήσεως γὰρ ἑξαχῆ διαιρουμένης, κατ' οὐδένα τρόπον τούτων κινεῖσθαι δώσομεν τὸ Θεῖον, ὥσπερ οὐδ' ἄλλου τινὸς τῶν διαιρετῶν ἀπάντων. Ἄλλ' οὐ διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν οὐκ ἀεικίνητον ἐροῦμεν εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἀκίνητον, εἰδότες εὐσεβῶς προσίεσθαι 20 τὴν τε καταφατικὴν καὶ τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν, ὡς ὁ Γρηγορᾶς ἀσυνέτως πολλαχοῦ καὶ διὰ πολλῶν ἐπεγείρει κατ' ἀλλήλων, ἡνίκα μὲν ἂν περὶ θείας διακρίσεως ὁ λόγος ἦ, περὶ θείας ἐνώσεως φιλοσοφῶν αὐτὸς καὶ τὸ ἐνιαῖον τοῦ Θεοῦ προάγων εἰς ἀθέτησιν τοῦ διακεκριμένου, ἡνίκα δὲ περὶ θεοπρεποῦς κινήσεως, 25 αὐτὸς περὶ τῆς θείας ἀκινήσεως διαλεγόμενος, ὃ καὶ Σαβέλλιος ποιῶν, πολλοὺς παράγων ἦν, ὡς καὶ Γρηγορᾶς ἀρτίως τοὺς μὴ καταστοχαζομένους τοῦ σκοποῦ τῶν λεγομένων. Ἐνὶ γὰρ καὶ περὶ τοῦ ἐνιαίου τοῦ Θεοῦ πολλοὺς εὐρεῖν γενναίους τε καὶ θαυμασίους λόγους καὶ οὐχ ἀπλῶς οὗτοι κακῶς φρονοῦντας παρι- 30 στῶσι Γρηγορᾶν τε καὶ Σαβέλλιον, ἀλλ' ὅτι παρ' αὐτῶν ἀντεπάγονται κακῶς θατέρω μέρει τῆς θεολογίας. Ἐνταῦθα μέντοι μετὰ τὸ εἰπεῖν «ἴστω περιφανῶς ἁμαρτάνων ὁ καθ' οἰονδήτινα τρόπον τὸ ἔχειν κυριωνυμεῖν βουλόμενος ἐπὶ Θεοῦ, ὥσπερ ἂν εἰ κύριόν τι τῶν ὀνομασίων ἕτερον ἦν ἐπὶ Θεοῦ μετὰ τὸ εἰπεῖν ὃ ὁμῶς πειρᾶ-

να Πατέρα, καὶ Πατέρα ὁ ὁποῖος δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὸν ἔχοντα Υἱὸν, πλὴν τῆς προφορᾶς τῆς λέξεως, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω πάλι τὰ λόγια του. Θέλοντας αὐτὸς νὰ οἰεῖται ὅτι καὶ ἡ φύσις σὲ τίποτε δὲ διαφέρει ἀπὸ τὴν ὑπόστασι ἢ τις ὑποστάσεις, ξεπέρασε καὶ τὸν Σαβέλλιο στὴ δυσσέβεια. Καὶ τὰ παθαίνει αὐτὰ τὰ πράγματα, μὴ γνωρίζοντας ὅτι ἡ θεία ἔνωσις καὶ διάκρισις καὶ ἡ ἀποφατικὴ καὶ καταφατικὴ θεολογία καὶ διαφέουσιν καὶ συναληθεύουσιν μεταξύ τους. Μὴ ἀντιλαμβανόμενος καθόλου αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἄλλοτε ἀνακατεύοντάς τις καὶ ἄλλοτε ἐγείροντας τὴ μία ἐναντίον τῆς ἄλλης, ρίχνει τὸν ἑαυτοῦ στὸν κρημνὸ ὄλων τῶν κάθε εἶδους πονηρῶν αἱρέσεων.

68 Ἔστω λοιπὸν ὅτι κατὰ κανένα τρόπο δὲν προσυπάρχει στὸν Θεὸ τὸ ἔχειν, ἀφοῦ ἡ σημασία τοῦ ἔχειν διαιρεῖται σ' αὐτόν· οὔτε ἔτσι ὅμως θὰ μᾶς πείσῃ ὁ Γρηγορᾶς νὰ φρονοῦμε ὅτι δὲν προσυπάρχει καθόλου τὸ ἔχειν στὸν Θεό. Διότι καὶ στὴν περίπτωσι τῆς κινήσεως, ποῦ διαιρεῖται σὲ ἕξι τρόπους, δὲν θὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ Θεῖο κινεῖται κατὰ ὁποιοδήποτε ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τρόπους, ὅπως οὔτε κανένα ἄλλο ἀπὸ τὰ διαιρετά. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι λόγος γιὰ νὰ εἰποῦμε ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀεικίνητος, ἀλλὰ καὶ ἀκίνητος, γνωρίζοντας εὐσεβῶς νὰ ἀποδεχώμαστε καὶ τὴν καταφατικὴ καὶ τὴν ἀποφατικὴ θεολογία, τίς ὁποῖες ὁ Γρηγορᾶς χωρὶς σύνεσι σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ διὰ μακρῶν ξεσηκῶνει τὴ μία κατὰ τῆς ἄλλης· ὅταν ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς θείας διακρίσεως, αὐτὸς φιλοσοφεῖ περὶ θείας ἐνώσεως καὶ προβάλλει τὸ ἐνιαῖο τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀθέτησι τοῦ διακεκριμένου, ἐνῶ ὅταν ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς θεοπρεποῦς κινήσεως, αὐτὸς διαλέγεται περὶ τῆς θείας ἀκινήσεως, πρᾶγμα ποῦ ἔπραττε καὶ ὁ Σαβέλλιος, παρασύροντας ἔτσι πολλούς, ὅπως τώρα καὶ ὁ Γρηγορᾶς ἐκείνους ποῦ δὲν ἀντιλαμβάνονται τὸν στόχο τῶν λεγομένων. Εἶναι δυνατό νὰ εὑρεθοῦν πολλοὶ καὶ θαυμάσιοι λόγοι γιὰ τὸ ἐνιαῖο τοῦ Θεοῦ, οἱ ὁποῖοι ὄχι ἀπλῶς παριστάνουν κακόφρονες τὸν Γρηγορᾶ καὶ τὸν Σαβέλλιο, ἀλλὰ καὶ δείχνουν ὅτι ἀντιμετωπίζουν κακῶς τὸ καθένα ἀπὸ τὰ δύο μέρη τῆς θεολογίας. Ἐδῶ λοιπὸν μετὰ τό, «ὡς γνωρίζῃ ὅτι ἀμαρτάνει βαρεῖα ὁποῖος κατὰ ὁποιονδήποτε τρόπο θέλει νὰ κυριολεκτήσῃ τὸ ἔχειν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ», σὰν νὰ ὑπῆρχε κάποιο ἄλλο κύριο ὄνομα ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, μετὰ τὰ λόγια αὐτὰ προσπαθεῖ νὰ ἐπιφέρει κάποια θεραπεία, γρά-

ταί τινα θεραπείαν ἐπενεγκεῖν, γράφων «λέγεσθαι μὲν τὸ ἔχειν ἐπὶ Θεοῦ, καταχρηστικῶς δέ», τουτέστι ψευδῶς· τοῖς γὰρ καταχρηστικῶς ὀνομαζομένοις οὐκ ἐπαληθεύουσι τὰ ὀνόματα.

69 Τοῦτο δὲ τὸ καταχρηστικῶς ἐκ τοῦ σχολείου τῆς ματαιότη-
 5 τος αὐτὸς τῇ θεολογίᾳ προεχειρίσατο, μὴ δυνηθεὶς συνιδεῖν ὅτι
 τὸ καταχρηστικῶς ἀλλ' οὐ κυρίως ἐπὶ τῶν κατ' ἔλλειψιν μὴ ὄν-
 των ἃ λέγεται τίθεται· ὁ δὲ Θεὸς καθ' ὑπεροχὴν ἐστὶ μὴ ὧν ἃ λέ-
 γεται. Ταῦτ' ἄρα κύριον μὲν ὄνομα οὐκ ἔχει, ἀπαληθεῦον δὲ ὁ-
 μως, εἰ μὴ τις φαίη τὰ σωματικῶς ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενα Ἐπαλη-
 10 θεούσας οὖν ἔχει πάσας ἢ τὰς πλείστας προσηγορίας ὁ Θεός,
 ἀλλ' οὐ καταχρηστικῶς. Τίς γὰρ δημιουργὸς ὄντως, τίς κηδεμών,
 τίς δεσπότης; Καὶ ἡμῶν δέ, οἷς κατὰ χάριν ἐστὶ Πατὴρ, τίς μᾶλ-
 λον ἐκείνου τοῦ ἐκ μὴ ὄντων πάντη παραγαγόντος, εἰ καὶ ὑπὲρ
 τὴν διὰ τῶν ὀνομάτων δηλουμένην ἀλήθειαν ἐκεῖνός ἐστι; Ὅτι
 15 δὲ ἐν τοῖς πλείστοις ἐπ' ἀληθείας ἐστὶν ὃ λέγεται, διὰ τοῦτο ταύ-
 τῆς καὶ ἡμῖν μεταδίδωσι κατὰ τὸ ἐγγωροῦν. Διὸ καὶ Παῦλος ὁ
 θεῖος, Ἐφεσίοις γράφων, φησί· «κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς
 τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξ οὗ πᾶσα πα-
 τριά ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται, ἵνα δῶῃ ὑμῖν» τὰ καὶ τὰ
 20 Φαίη δ' ἂν τις ἀληθῶς ὀνομάζεσθαι καὶ πᾶσαν νιότητα παρὰ
 τοῦ ἀνωτάτω Υἱοῦ καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος τὸν ἴσον τρόπον.
 Οὐκοῦν ἐπαληθεύουσαν μάλιστα, μᾶλλον δὲ καὶ μόνον ἀπάντων
 τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα τὴν προσηγορίαν ἔχειν καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ
 Υἱὸν τὴν ἑαυτοῦ, καὶ τὸν Πατέρα τὸν ἴσον τρόπον, καὶ τὸ τρια-
 25 δικὸν καὶ ἐνιαῖον καλεῖσθαι τὸν Θεὸν καὶ τὰ παραπλήσια ὡσαύ-
 τως.

70 Τί οὖν; Ἐπειδήπερ ἀληθεύσας ἔχει τὰς προσηγορίας ταύ-
 τας ἢ Τριάς, ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐχὶ καὶ ὑπὲρ ταύτας ἐστὶ; Καὶ πάνν
 μὲν οὖν ὑπὲρ αὐτάς. Ἀλλὰ τὰ ἐπέκεινα ἐκεῖνα οὐκ ἀναιρετικὰ
 30 τῆς ἐν Θεῷ ἀληθείας ἐστὶν, ἅπαγε, παραστατικὰ δὲ μᾶλλον ταύ-
 τῆς καὶ δεικτικὰ τοῦ καὶ ταύτην τὴν ἐκ τῶν ὀνομάτων παρ' ἡμῶν
 ὑμνοϊμένην ἀλήθειαν ὑπερκεῖσθαι πάσης κτίσεως. Διὸ φησιν ὁ
 μέγας Διονύσιος «καὶ μονὰς ὑμνοῦμένη καὶ Τριάς ἢ ὑπὲρ πάντα
 θεότης, οὐκ ἐστὶν οὐδὲ μονὰς οὐδὲ τριάς πρὸς ἡμῶν ἢ ἄλλου

φοντας «ὅτι λέγεται βέβαια τὸ ἔχειν γιὰ τὸν Θεό, καταχρηστικῶς ὁμως», δηλαδή ψευδῶς· διότι μὲ τὰ καταχρηστικῶς ὀνομαζόμενα δὲν ἐπαληθεύουν τὰ ὀνόματα.

69 Τοῦτο τὸ «καταχρηστικῶς» τὸ ἐγκαινίασε αὐτὸς στὴ θεολογία ἀπὸ τὸ σχολεῖο τῆς ματαιότητος, μὴ μπορώντας νὰ ἀντιληφθῆ ὅτι τὸ καταχρηστικῶς ἄλλ' ὄχι κυρίως χρησιμοποιεῖται γιὰ τὰ πράγματα ποὺ λόγῳ ἐλλείψεως δὲν εἶναι ὅ,τι λέγονται· ὁ Θεὸς ὁμως καθ' ὑπεροχὴ εἶναι μὴ ὦν ἐκείνων ποὺ λέγεται. Ἐπομένως κύριο ὄνομα δὲν ἔχει, ἔχει ὁμως ἐπαληθεῦον, ἂν δὲν ὑπολογίση κανεὶς τὰ σωματικῶς λεγόμενα γι' αὐτόν. Ὁ Θεὸς λοιπὸν ἔχει ἐπαληθεύουσες καὶ ὄχι καταχρηστικῶς ὅλες ἢ τὶς περισσότερες προσηγορίες. Πράγματι, ποιὸς εἶναι ἀληθινὰ δημιουργὸς, ποιὸς κηδεμών, ποιὸς δεσπότης; Καὶ ἡμῶν δέ, τῶν ὁποίων εἶναι κατὰ χάρι Πατῆρ, ποιὸς ἔχει περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ μᾶς παρήγαγε ἀπὸ τὸ ἐντελῶς μὴ ὄν τὸ ὄνομα τοῦ δημιουργοῦ, ἂν καὶ ἐκεῖνος εὐρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴ δηλούμενη μὲ τὰ ὀνόματα ἀλήθεια; Ἐπειδὴ στὶς περισσότερες περιπτώσεις εἶναι στ' ἀληθινὰ ὅ,τι λέγεται, γι' αὐτὸ μεταδίδει καὶ σὲ μᾶς ἀπὸ αὐτὴν ὅσο εἶναι δυνατό. Γι' αὐτὸ ὁ θεῖος Παῦλος γράφει πρὸς τοὺς Ἐφεσίους· «κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο παίρνει τὸ ὄνομα κάθε πατριὰ στὸν οὐρανὸ καὶ στὴ γῆ, γιὰ νὰ σᾶς δώσῃ»¹²⁷ αὐτὰ κι' αὐτά. Θὰ μπορούσε νὰ εἰπῆ κανεὶς ὅτι καὶ κάθε υἰότης ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν ἄνω Υἱὸ καὶ γιὰ τὸ Πνεῦμα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἐπομένως περισσότερο ἀπὸ ὅλα ἔχει ἐπαληθεύουσα τὴν προσηγορία τοῦ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὴ δική του καὶ ὁ Πατῆρ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, καὶ τὸ νὰ καλῆται ὁ Θεὸς τριαδικὸς καὶ ἐνιαῖος καὶ τὰ παραπλήσια ἐπίσης.

70 Τί λοιπόν; Ἐπειδὴ ἡ Τριάς, ὁ Θεὸς μας, ἔχει ἐπαληθεύουσες τὶς προσηγορίες αὐτές, δὲν εἶναι πάνω ἀπὸ αὐτές; Εἶναι καὶ πολὺ μάλιστα πάνω ἀπὸ αὐτές. Ἀλλὰ ἐκεῖνα τὰ ἐπέκεινα δὲν εἶναι ἀναιρετικά τῆς κατὰ Θεὸν ἀλήθειας, κάθε ἄλλο, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι παραστατικά τῆς καὶ δεικτικά τοῦ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κατὰ τὰ ὀνόματα ὑμνούμενη ἀπὸ ἐμᾶς ἀλήθεια ὑπέρκειται τῆς κτίσεως. Γι' αὐτὸ λέγει ὁ μέγας Διονύσιος· «ἢ ὑπὲρ πάντα θεότης, ποὺ ὑμνεῖται καὶ ὡς Μονὰς καὶ ὡς Τριάς, δὲν ἐπιγινώσκεται οὔτε ὡς μονὰς οὔτε ὡς

127. Ἐφεσ. 3,14.

τινὸς τῶν ὄντων διεγνωσμένη». Καὶ πόλιν· «ἡ πάντων αἰτία οὔτε πνεῦμά ἐστιν ὡς ἡμᾶς εἰδέναί, οὔτε νιότης, οὔτε πατρότης, οὔδ' ἄλλο τι τῶν ἡμῶν ἢ ἄλλω τινὶ τῶν ὄντων συνεγνωσμένων». Ἐχει δὲ ταῦτα ὁ Θεός, τό τε ὀνομάζεσθαι λέγω καὶ τὸ ὑπερώνυμος εἶ-
 5 ναι, νοεῖσθαι τε καὶ ὑπὲρ νόησιν τελεῖν καὶ μετέχεσθαι καὶ ἀμέ-
 θεκτος ὡς ὑπὲρ μέθεξιν ὑπάρχειν, οὐ μεριζόμενος, οὐ συντιθέμε-
 νος, οὐ κτιζόμενος, κατὰ τοὺς Γρηγορᾶ καὶ Ἀκινδύνου καὶ Βαρ-
 λαάμ φληνάφους. Τί δέ; Ὅτι «τῆς τοῦ ὄντος φωνῆς εἰς οὐσίαν
 10 καὶ εἰς συμβεθηκὸς διαιρουμένης, εἰ μὴτ' οὐσία μῆτε συμβεθη-
 κὸς εἴη ἢ ἐνέργεια», μηδαμῆ μηδαμιῶς ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ; Κατὰ γὰρ
 τοὺς τοιούτους δυσσεβεῖς καὶ ἀμαθεῖς τοῦ Γρηγορᾶ λόγους καὶ
 τὸ ἀγέννητον μὴ ὄν ἂν εἴη, ἐπεὶ μῆτε οὐσία ἐστὶ μῆτε συμβεθη-
 κὸς. Ὡσαύτως καὶ τὸ γεννητὸν καὶ τὸ ἐκπορευτὸν, ἀλλὰ καὶ αἱ
 15 τρεῖς θεῖαι ὑποστάσεις, ἐπεὶ μῆτε τρεῖς εἰσιν οὐσίαι, μῆτε συμβε-
 θηκυῖαι τῷ Θεῷ, καὶ ταῦτα μὴ ὄντα, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ὃς δυσ-
 σεθῆς μὲν ἐστὶ περιφανῆς, ἐπεὶ τοιαῦτα λέγει, παρ' ὧν τὰ δυσσε-
 βέστατα ἐκδαίνει, τοῦ καταλόγου δὲ τῶν ἀμαθῶν ἑαυτὸν ἀπέδει-
 ξε λογίων, ἐπεὶ μὴ γινώσκει τῆς διαιρέσεως ταύτης τὸ ἀτελές,
 καίτοι παρ' Ἀριστοτέλους ἐν τοῖς Μετὰ τὰ Φυσικὰ δεικνύμενον,
 20 ὡς ἐν τοῖς Πρὸς Ἀκίνδυνον καὶ τοῦθ' ἡμῶν διατετράνωται.

71

Καὶ τὰ θεῖα τοίνυν ὑποθεῖς ὁ Γρηγορᾶς τῇ διαιρέσει ταύτῃ
 ἢ μηδὲ πάντα τὰ κτιστὰ ὑπόκειται τοῖς ἐπιστημόνως τε καὶ ἀκρι-
 βῶς σκοποῦσι, καὶ τὸ μὴτ' οὐσίαν μῆτε συμβεθηκὸς ὑπάρχον
 μηδαμῆ μηδαμιῶς ἀποφηνάμενος εἶναι, τὸ ἀγέννητον ἐξ ἀνάγκης
 25 ἢ φύσιν ἐρεῖ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ ἀγέννητον, τῷ Εὐνο-
 μίῳ φρενοβλαβῶς συνάδων, ἢ συμβεθηκὸς, ὃ καὶ αὐτὸς προση-
 γόρευσε. Ἐπεὶ οὖν μηδὲ συμβεθηκὸς, τῶν μηδαμῆ μηδαμιῶς
 ὄντων ἐξ ἀνάγκης ἰσχυρίζεται τελεῖν τὸ γεννητὸν τοῦ Υἱοῦ καὶ
 τοῦ Πατρὸς τὸ ἀγέννητον, ἑαυτὸν ἄθεον κἀντεῦθεν παριστάς. Ὁ
 30 δὲ μέγας Βασίλειος πηγὴν εἰρηκῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῶν αἰ-
 δίων καὶ μὴ ἐνυποστάτων οὐσῶν ἐνεργειῶν, ἔδειξε καὶ ταύτας

128. Περί θείων ὀνομάτων 13,3, PG 3, 980.

129. Περί μυστικῆς θεολογίας 5, PG 3, 1048A.

130. Δογματικὸς Α', 18, PG 149, 272C.

131. Κατ' Εὐνομίου, 5, PG 29, 772C. Ἐνυπόστατες εἶναι οἱ οὐσίαι πού δὲν ὑφίσταται καθ' ἑαυτὲς ἀλλὰ μέσα σὲ ἄλλες.

Τριάς ἀπὸ ἐμᾶς ἢ ἀπὸ κάποιου ἄλλο ὄν»¹²⁸. Καὶ πάλι· «ἡ αἰτία τῶν πάντων δὲν εἶναι οὔτε πνεῦμα, ὥστε νὰ τὸ γνωρίζωμε ἐμεῖς, οὔτε υἰότης οὔτε πατρότης οὔτε τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἀναγνωρίζονται ἀπὸ μᾶς ἢ ἀπὸ κάποιου ἄλλο ὄν»¹²⁹. Τὰ ἔχει αὐτὰ ὁ Θεός, δηλαδή τὸ νὰ ὀνομάζεται, τὸ νὰ εἶναι ὑπερώνυμος, τὸ νὰ νοεῖται καὶ νὰ εὐρίσκειται πάνω ἀπὸ κάθε νόησι, τὸ νὰ μετέχεται καὶ εἶναι ἀμέθεκτος, διότι εἶναι πάνω ἀπὸ κάθε μέθεξι, μὴ μεριζόμενος, μὴ συντιθέμενος, μὴ κτιζόμενος, κατὰ τὶς φλυαρίες τοῦ Γρηγοῤᾰ, τοῦ Ἄκινδύνου καὶ τοῦ Βαρλαάμ. Τί δηλαδή; ἐπειδὴ «ἡ φωνὴ τοῦ ὄντος διαιρεῖται σὲ οὐσία καὶ συμβεθηκός, ἂν ἡ ἐνέργεια δὲν εἶναι οὔτε οὐσία οὔτε συμβεθηκός», δὲν εἶναι καθόλου μὲ κανένα τρόπο ἀναγκαῖο; Διότι σύμφωνα μὲ αὐτοὺς τοὺς τόσο δυσσεβεῖς καὶ ἀμαθεῖς λόγους τοῦ Γρηγοῤᾰ καὶ τὸ ἀγέννητο θὰ ἦταν μὴ ὄν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι οὔτε οὐσία οὔτε συμβεθηκός. Ὁμοίως καὶ τὸ γεννητὸ καὶ τὸ ἐκπορευτὸ, ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς θεῖες ὑποστάσεις, ἐπειδὴ δὲν εἶναι οὔτε τρεῖς οὐσίες οὔτε συμβεθηκότα στὸ Θεό, καὶ μάλιστα μὴ ὄντα κατὰ τὸν Γρηγοῤᾰ, ὁ ὁποῖος εἶναι περιφανῆς δυσσεβῆς, ἐπειδὴ λέγει τέτοια λόγια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνάγονται τὰ δυσσεδέστατα, καὶ ἀπέδειξε τὸν ἑαυτό του νὰ ἀνήκη στὴν τάξι τῶν ἀμαθῶν λογίων, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζει τὸ ἀτελές τῆς διαιρέσεως αὐτῆς, ἂν καὶ βέβαια ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη στὰ *Μετὰ τὰ φυσικά*, ὅπως ἔχει διατυπωθῆ κι' αὐτὸ καθαρὰ ἀπὸ μᾶς καὶ στοὺς *Πρὸς Ἀκίνδυνον λόγους*.

- 71 Ὁ Γρηγοῤᾰς λοιπὸν ὑποβάλλοντας καὶ τὰ θεῖα σ' αὐτὴ τῇ διαίρεσι, στὴν ὁποία, ἂν τὸ ἐξετάσωμε ἐπιστημονικὰ καὶ μὲ ἀκρίβεια, δὲν ὑπόκεινται οὔτε ὅλα τὰ κτιστὰ, καὶ ἀποφαινόμενος ὅτι κατὰ κανένα τρόπο δὲν ὑφίσταται αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι οὔτε οὐσία οὔτε συμβεθηκός, ἀναγκαστικὰ ἢ φύσι θὰ εἶπῃ τοῦ Υἱοῦ τὸ γεννητὸ καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ ἀγέννητο, συμφωνώντας μὲ φρενοβλάβεια μὲ τὸν Εὐνόμο, ἢ συμβεθηκός, πρᾶγμα ποὺ καὶ ὁ ἴδιος ἀπέρριψε προηγουμένως. Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν εἶναι οὔτε συμβεθηκός, θὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι τὸ γεννητὸ τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ ἀγέννητο τοῦ Πατρὸς εἶναι κατ' ἀνάγκη ἀπὸ τὰ μὴ ὄντα γενικῶς, παριστάνοντας μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὸν ἑαυτό του ἄθεον. Ὁ μέγας ὅμως Βασίλειος, λέγοντας τὸ ἅγιο Πνεῦμα πηγὴ τῶν αἰδίων ἐνεργειῶν ποὺ δὲν εἶναι ἐνυπόστατες¹³¹, ἔδειξε ὅτι καὶ αὐτὲς δὲν εἶναι οὔτε οὐσίες οὔτε συμβε-

μήτ' οὐσίαν εἶναι μήτε τῶν συμβεβηκότων. Ἐὰρ οὖν τῶν μηδαμῆ
 μηδαμῶς ὄντων; Καὶ πῶς αἰῖδιοι; Ὁ δὲ μέγας Ἀθανάσιος τὸ πα-
 ρὰ τοῦ Κυρίου εἰρημένον προθεῖς, ὅτι «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ
 ἐμά ἐστιν», «ἀνάγκη», φησί, «νοεῖν ἡμᾶς ὅτι ἐστὶν ἐν τῷ Πατρὶ τὸ
 5 αἰῖδιον, τὸ ἀθάνατον, τὸ δυνατόν, τὸ προγνωστικὸν καὶ τὰ τοιαῦ-
 τα. Ἔστι δὲ αὐτοῦ οὐχ ὡς ἀλλότρια αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς ἐν πηγῇ ἐστὶν
 ἐν αὐτῷ ἀναπανόμενα». Ἐὰρ οὖν τῶν μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντων
 ταῦτα, ἐπεὶ μήτε οὐσία, καὶ μάλιστα τὰ ἀφαιρεματικά, μήτε συμ-
 βεβηκότα, καὶ μάλιστα τὸ αἰῖδιον καὶ τὸ προγνωστικὸν καὶ τὰ
 10 τοιαῦτα; Καὶ πῶς ἀναπανόμενά ἐστιν ὡς ἐν πηγῇ τῷ ἀνωτάτῳ
 Πατρὶ τὰ μηδαμῆ ὄντα μηδαμῶς; Ὁ δὲ Δαμασκηνὸς θεολόγος
 «πηγὴν σοφίας καὶ προγνώσεως» εἶναι λέγει τὸν Υἱόν. Ἐὰρ οὖν
 ἡ θεία πρόγνωσις, ἐπεὶ μήτε οὐσία θεία, οὐ γὰρ πηγὴ τῆς θείας
 οὐσίας ὁ Υἱός, μήτε συμβεβηκυῖα, πῶς γάρ, τῶν μηδαμῆ μηδα-
 15 μῶς ὄντων, ἢ κτίσμα ἢ ὄνομα ψιλόν, οἷα Γρηγορᾶς ὁ πολὺς τὴν
 δυσσέβειαν κατασκευάζειν ἐγχειρεῖ;

72 Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ ἕκτη τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐπὶ λέξεώς
 φασιν, ὅτι «πᾶσα φύσις πηγὴ ἐνεργείας ἐστὶ καὶ ταῖς διαφόροις
 ἐνεργείαις αἰ φυσικαὶ θελήσεις συνδιασχίζονται, εἰ δὲ δύο φύσεις
 20 ἐπὶ Χριστοῦ, πῶς οὐχ ἑκατέρω πηγάζει τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν καὶ
 τὴν θέλησιν, ὡς κτιστὴν μὲν εἶναι τῆς κτιστῆς, ἄκτιστον δὲ τῆς
 ἀκτίστου φύσεως τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν θέλησιν», διθείαν ἢ τρι-
 θεϊαν αὐτῶν κατηγορήσεις ἀθέως ὡς Γρηγορᾶ ἄκτιστον φρονούν-
 των οὐ τὴν θείαν οὐσίαν μόνην τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν διαφέρου-
 25 σαν τῆς οὐσίας, ὡς αἰτίας ἐξ αὐτῆς αἰὶ πηγαζομένην, ἐνεργείαν
 τε καὶ θέλησιν, καὶ μὴ κατὰ σὲ συγχεόντων τὰς θείας ὑποστάσεις
 καὶ τὸν Υἱὸν Πατέρα ποιούντων, τῷ διατείνεσθαι, καθάπερ σύ,
 ἄκτιστον ἐνέργειαν τὸν Υἱὸν εἶναι καὶ ταῦτα τοιαύτην; Εἰ γάρ,
 ὡς ἀκήκοας, ὁ Υἱὸς πηγάζει τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν καὶ τὴν θέ-
 30 λησιν, καὶ ταῦτα τὴν αὐτὴν ἀπαράλλάκτως τῷ Πατρὶ, σὺ δὲ ταύ-
 τας ὡς ἀκτίστους λέγεις Πνεῦμα καὶ Υἱόν, κατὰ σὲ Πατὴρ ἔσται ὁ
 Υἱός, πηγάζει γὰρ αὐτάς, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

132. Ἰω. 16,15.

133. Εἰς τὸ «Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς...» 4, PG 25, 216B.

134. Χωρὶο πού δὲν ἀνιχνεύθηκε. Βλ. καὶ Π. Χρήστου, Συγγράμματα

θηκότα. Ἔρα λοιπὸν εἶναι ἀπὸ τὰ μὴ ὄντα καθόλου; Τότε πῶς εἶναι αἰδίες; Ὁ μέγας Ἀθανάσιος πάλι, ἀναφέροντας τὸν λόγο τοῦ Κυρίου, ὅτι «ὄλα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ εἶναι δικά μου»¹³², λέγει ὅτι «εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐννοήσωμε ὅτι ὑπάρχει στὸν Πατέρα τὸ αἶδιο, τὸ ἀθάνατο, τὸ δυνατὸ, τὸ προγνωστικὸ καὶ τὰ παρόμοια. Καὶ εἶναι αὐτοῦ ὄχι ὡς ξένα ἀπ' αὐτόν, ἀλλὰ ὡς ἀναπαυόμενα μέσα σ' αὐτόν σὰν σὲ πηγὴ»¹³³. Ἔρα λοιπὸν εἶπε ὅτι αὐτὰ εἶναι ἀπὸ τὰ μὴ ὑπάρχοντα καθόλου ὄντα, ἐπειδὴ δὲν εἶναι οὔτε οὐσία, καὶ μάλιστα τὰ ἀφαιρεματικά, οὔτε συμβεθηκότα, καὶ μάλιστα τὸ αἶδιο, τὸ προγνωστικὸ καὶ τὰ παρόμοια; Καὶ πῶς ἀνπαύονται σὰν σὲ πηγὴ στὸν ἄνω Πατέρα αὐτὰ τὰ μὴ ὄντα καθόλου; Ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος πάλι λέγει ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι «πηγὴ σοφίας καὶ προγνώσεως»¹³⁴. Ἔρα λοιπὸν ἡ θεία πρόγνωσις, ἐπειδὴ δὲν εἶναι οὔτε οὐσία θεία, διότι ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι πηγὴ θείας οὐσίας, οὔτε συμβεθηκυῖα (διότι πῶς θὰ ἦταν αὐτὸ δυνατόν ἀφοῦ εἶναι ἀπὸ τὰ μὴ ὄντα καθόλου), εἶναι ἡ κτίσμα ἡ ψιλὸ ὄνομα, ὅπως ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὁ πολὺς στὴ δυσσέβεια Γρηγορᾶς;

72 Ἐπειδὴ ὅμως καὶ οἱ πατέρες τῆς ἔκτης οἰκουμενικῆς συνόδου λέγουν κατὰ λέξι, ὅτι «κάθε φύσις εἶναι πηγὴ ἐνέργειας καὶ οἱ φυσικὲς θελήσεις σχίζονται στὶς διάφορες ἐνέργειες, καὶ ἂν στὸν Χριστὸ ὑπάρχουν δύο φύσεις, πῶς δὲν θὰ παράγῃ ἡ καθεμία τῆ δικῆ της ἐνέργεια καὶ θέλησι, ἐφ' ὅσον ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ θέλησις εἶναι κτιστὴ τῆς κτιστῆς, καὶ ἄκτιστη τῆς ἄκτιστης»¹³⁵, θὰ τοὺς κατηγορήσῃς ἀθέως γιὰ διθεῖα ἢ τριθεῖα, ὡ Γρηγορᾶ, διότι θεωροῦν ἄκτιστη ὄχι μόνο τῆ θεία οὐσία τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνέργεια καὶ θέλησι, πού διαφέρει τῆς οὐσίας πηγαζόμενη πάντοτε ἀπ' αὐτὴν ὡς αἰτία, καὶ δὲν συγχέουν κατὰ τὸ παράδειγμά σου τὶς ὑποστάσεις, καὶ δὲν καθιστοῦν Πατέρα τὸν Υἱόν, διατεινόμενοι ὅπως ἐσὺ ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἄκτιστη ἐνέργεια, καὶ μάλιστα τέτοιου μεγέθους; Διότι ἂν, ὅπως ἄκουσες, ὁ Υἱὸς πηγάζῃ τὴν ἄκτιστη ἐνέργεια καὶ τὴ θέλησι, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπο ἀπαραλλάκτο μὲ τὸν Πατέρα, ἐσὺ ὅμως τὶς λέγῃς Πνεῦμα καὶ Υἱόν ὡς ἄκτιστες, κατὰ τὴν ἄποψί σου ὁ Πατήρ θὰ εἶναι Υἱός, διότι τὶς πηγάζει, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα.

Γρηγ. Παλαμᾶ τόμ. Γ σ. 112.

135. Χωρὶο πού δὲν ἀνιχνεύθηκε. Βλ. καὶ Π. Χρήστου, *Συγγραμματα Γρηγ. Παλαμᾶ τόμ. Γ σ. 112.*

73 Κόρον δὲ μὴ λαιβάνων ὁ Γρηγορᾶς Οὗτος τῶν ἀσεβημάτων, καὶ τὸν μέγαν Βασίλειον προάγει λέγοντα «ἐπεὶ τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως τὸν αὐτὸν ἐπιδέχεσθαι λόγον τῆ οὐσίας τὴν ἐνέργειαν», ἐκ τούτου δὲ κατασκευάζων αὐτὸς μηδὲν διαφέρει 5 τῆς θείας οὐσίας τὴν θείαν ἐνέργειαν, «ἐπειδὴ», φησὶν, «ὁ τῆς οὐσίας ὄρος καὶ λόγος, ταῦτὸν γὰρ ὄρος καὶ λόγος, πρᾶγμα ἔστιν αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἐτέρου πρὸς ὑπαρξιν, εἴη ἂν πάντως καὶ ὁ τῆς ἐνεργείας λόγος ὁ αὐτός, κἂν τοῖς ὀνόμασι διαφέρουσι» ταῦτὸν ἄρα καὶ ἀδιάφορον τῆ θείᾳ οὐσίᾳ ἢ θείᾳ ἐνέργειᾳ.

74 10 Τὴν μὲν οὖν ἐκφαινομένην περὶ τὸν ὄρον καὶ τὸν λόγον ἀμαθίαν αὐτοῦ τὸ νῦν εἶναι παροπτέον· τὸ δὲ ἐν ταῖς ὑψηλαῖς αὐτοῦ φρεσὶν ὄρον εὐρεῖν νομίσαι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀχροαταῖς παραλειπτέον. Ἄλλ' εἰ διὰ τοῦτο μηδὲν διαφέρει τῆς θείας οὐσίας ἢ θείᾳ ἐνέργειᾳ, ἐπειδὴ τὸν αὐτὸν ἐπιδέχονται λόγον, ὅς ἐστι, 15 κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, πρᾶγμα αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἐτέρου πρὸς ὑπαρξιν, ἔστι δὲ καὶ ὁ λίθος, ἵν' ἐν εἴπω τῶν ἀπάντων, ἔστιν οὖν καὶ οὗτος, ἐπειδὴ περ οὐσία, πρᾶγμα αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἐτέρου πρὸς ὑπαρξιν, ταῦτὸν καὶ ἀδιάφορον ἔσται τῆ οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἅπασ λίθος, μᾶλλον δὲ ἅπασα οὐσία. Εἰς τοῦτο κατα- 20 στρέφει πᾶσα ἢ κατεσπουδασμένη τοῦ Γρηγορᾶ φιλοσοφία καὶ θεολογία, ὅς οὐδ' ἐκεῖνος ἐνενόησεν, ὅτι τὸ μὲν ἄκτιστον ἢ ἄκτιστον, οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ ἄκτιστον διαφορὰν· τὸ δὲ κτιστὸν ἢ κτιστόν, ἐνὶ πρὸς ἕτερον κτιστόν διαφορὰν κεκτηῖσθαι. Καὶ τοῦτ' ἐπὶ νῦν μὴ δυνηθεὶς λαβεῖν νομίζει καθάπτεσθαι τοῦ Παλαμᾶ, 25 ἐν ἄκτιστον λέγοντος τὴν θείαν οὐσίαν καὶ τὴν θείαν ἐνέργειαν, εἰ καὶ τρόπον ἕτερον διαφέρουσιν ἀλλήλων.

75 Ἄλλ' ἴδωμεν, ποῦ καὶ τίνος ἕνεκεν ὁ μέγας ἔφη Βασίλειος τὸν αὐτὸν λόγον ἐπιδέχεσθαι τῆ θείᾳ οὐσίᾳ τὴν θείαν ἐνέργειαν. Ἐκείνου γὰρ σαφηνισθέντος ὑγιᾶς, καὶ τὴν θείαν ἐνανθρωπήτησιν 30 ἀναιρῶν, τό γε εἰς αὐτὸν ἤκον, ὁ Γρηγορᾶς ἀναφανήσεται. Ἐκείνη γὰρ τῷ μεγάλῳ καὶ ἀπὸ τοῦ δεσποτικοῦ σώματος δεικνύντι δημιουργὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ συλλογισμοῦ καὶ διαιρέσεως ἐδέησε. Φησὶ τοίνυν· «τὸ ἕκ τίνος ἢ δημιουργικῶς ἢ γεν-

73 Ἐπειδὴ ὁ Γρηγορᾶς αὐτὸς δὲν χορταίνει μὲ τὰ ἀσεβήματα προβάλλει καὶ τὸν μέγα Βασίλειο νὰ λέγη· «στὴν ἀπλή καὶ ἀσώματη φύσι ἢ ἐνέργεια ἔχει τὴν ἴδια ἀναλογία μὲ τὴν οὐσία»¹³⁶, καὶ ἀπ' αὐτὸ κατασκευάζοντας ὁ ἴδιος ὅτι σὲ τίποτε δὲν διαφέρει τῆς θείας οὐσίας ἢ θεία ἐνέργεια, λέγει· «ἐπειδὴ ὁ ὄρος καὶ λόγος τῆς οὐσίας, ἀφοῦ ὄρος καὶ λόγος εἶναι ταυτόσημα, εἶναι πρᾶγμα αὐθύπαρκτο, πού δὲν χρειάζεται ἄλλο γιὰ ὑπαρξί, θὰ εἶναι ὅπωςδήποτε ἴδιος καὶ ὁ λόγος τῆς ἐνέργειας, ἔστω καὶ ἂν στὰ ὀνόματα διαφέρουν»¹³⁷. Ἐπομένως ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι τὸ ἴδιο καὶ ἀδιάφορο πρὸς τὴ θεία οὐσία.

74 Ἄς παραβλέψωμε ὁμως ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν προφανῆ ἀμάθειά του ὡς πρὸς τὸν ὄρο καὶ τὸν λόγο, καὶ ἄς ἀφήσωμε στοὺς ἀκροατὰς τὸ ὅτι ἐνόμισε ὅτι μὲ τις ὑψηλὲς φρένες του εὗρηκε ὄρο τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἀλλά, ἂν ἡ θεία ἐνέργεια δὲν διαφέρει τῆς θείας οὐσίας σὲ τίποτε γι' αὐτὸ, ὅτι ἐπιδέχονται τὸν ἴδιο λόγο, ὁ ὁποῖος εἶναι κατὰ τὸν Γρηγορᾶ πρᾶγμα αὐθύπαρκτο, πού δὲν χρειάζεται ἄλλο γιὰ ὑπαρξί, εἶναι τότε καὶ λίθος, γιὰ νὰ ἀναφέρω ἓνα ἀπὸ ὅλα, ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι οὐσία, πρᾶγμα αὐθύπαρκτο, πού δὲν χρειάζεται ἄλλο γιὰ ὑπαρξί, τότε κάθε λίθος θὰ εἶναι τὸ ἴδιο καὶ ἀδιάφορο πρὸς τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ κάθε οὐσία. Σ' αὐτὸ ὀδηγεῖ ὅλη ἡ ἐξεζητημένη φιλοσοφία καὶ θεολογία τοῦ Γρηγορᾶ, πού οὔτε αὐτὸς δὲν ἐκατάλαβε, ὅτι τὸ ἄκτιστο, ὡς ἄκτιστο, δὲν ἔχει καμμιά διαφορὰ πρὸς τὸ ἄκτιστο, ἐνῶ τὸ κτιστό, ὡς κτιστό, μπορεῖ νὰ ἔχη διαφορὰ πρὸς ἄλλο κτιστό. Μὴ μπορώντας ν' ἀντιληφθῆ αὐτὸ νομίζει ὅτι κατηγορεῖ τὸν Παλαμᾶ, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ἓνα εἶναι ἄκτιστο, ἡ θεία οὐσία καὶ ἡ θεία ἐνέργεια, ἂν καὶ μὲ ἄλλον τρόπο διαφέρουν μεταξύ τους.

75 Ἀλλά ἄς ἰδοῦμε, ποῦ καὶ γιὰ ποιό λόγο ὁ μέγας Βασίλειος εἶπε ὅτι τὸν ἴδιο λόγο ἐπιδέχεται ἡ θεία ἐνέργεια μὲ τὴ θεία οὐσία. Ὅταν ἀποσαφηνισθῆ ἐκεῖνο σωστά, θὰ φανῆ ὅτι ὁ Γρηγορᾶς ἀναιρεῖ καὶ τὴν θεία ἐνανθρώπησι, ὅσο βέβαια ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτόν. Πράγματι ὁ μέγας ἐκεῖνος, γιὰ νὰ ἀποδείξῃ καὶ ἀπὸ τὸ δεσποτικὸ σῶμα ὅτι τὸ ἅγιο Πνεῦμα εἶναι δημιουργό, ἐχρειάσθη καὶ συλλογισμὸ καὶ διαίρεσι. Λέγει λοιπόν «ἐκεῖνο πού προέρχεται ἀπὸ κάποιον, προέρχεται ἀπὸ αὐτὸ ἢ δημιουργικῶς ἢ γεννη-

137. Δογματικός Α', 19, PG 149, 273A.

νητικῶς ἢ φυσικῶς ἐστὶν ἐξ αὐτοῦ, ὡς ἡ ἐνέργεια ἡμῶν ἐξ ἡμῶν, ἢ ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ ἡλίου ἐξ αὐτοῦ. Εἰ τοίνυν τὸ ὑπερκόσμιον σῶμα Χριστοῦ ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου, οὐ δυνατὸν δὲ γέννημα αὐτοῦ ὑπάρχειν, ὅτι τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς 5 σὰρξ ἐστὶ, καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος πνεῦμά ἐστιν, οὐδ' αὖ πάλιν ἐξ αὐτοῦ, ὡς ἐνέργεια αὐτοῦ, ὅτι ἐπὶ ἀπλῆς καὶ ἄσωμάτου φύσεως τὸν αὐτὸν τῆ οὐσία λόγον ἐπιδέχεται ἢ ἐνέργεια, ὑπολείπεται ἄρα ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὡς κτίσμα αὐτοῦ».

76 Πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο μανθάνομεν ἐντεῦθεν, ὡς ἔστιν ἐκ 10 τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνέργεια φυσικῆ, ὡς καὶ ἡ φυσικῆ ἐνέργεια ἡμῶν ἐξ ἡμῶν καὶ ἡ τοῦ ἡλίου ἐξ αὐτοῦ, τὴν δὲ φυσικὴν τοῦ θείου Πνεύματος ἐνέργειαν οὐδεὶς ἂν εἴποι τῶν κτιστῶν, εἰ μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα κτίσμα. Γρηγορᾶς οὖν εἰς ἀθέτησιν τῶν κοινῶν καὶ θείων τῆς ἀκτίστου θεότητος ἐνεργειῶν, ἀκτίστους ἐνεργείας μό- 15 νας εἶναι λέγων τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, αὐτό τε καὶ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πνεύματος εἶναι δογματίζει. Τὴν γὰρ ἄκτιστον ἐνέργειαν ἐκ τοῦ Πνεύματος ἐνταῦθ' εἶναι σαφῶς ὁ μέγας ἔφη Βασίλειος. Πρὸς δὲ καὶ αὐτὴν τὴν θείαν φύσιν ἐκ τοῦ Πνεύματος ὁ Γρηγορᾶς φησιν, ἐπειδὴ περ ἀδιάφορόν φησι τῆ ἀκτίστῳ οὐσίᾳ 20 τὴν ἀκτιστον ἐνέργειαν. Εἰ δὲ κτιστὴν αὐτὸς ἐρεῖ τὴν ἐκ τοῦ Πνεύματος ταύτην φυσικὴν ἐνέργειαν, πρὸς τοῖς ἄλλοις μυριολέκτοις ἀσεθήμασιν αὐτοῦ καὶ ταῖς ἐνταῦθα θεοορημοσύναις τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀντικεῖσεται, καὶ ἀντιδιαστέλλοντος ταύτην ἐνταῦθα φανεραῶς τῶν δημιουργικῶς ὄντων ἐκ τοῦ Πνεύματος καὶ 25 ἀκτιστον αὐτὴν ἀποδεικνύντος εἶναι.

77 Ἐπειδὴ δὲ ὁ μέγας Βασίλειος καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα μὴ εἶναι ἐκ τοῦ θείου Πνεύματος ὡς φυσικὴν ἐνεργείαν φησιν, ὅτι ἐπὶ τοῦ Πνεύματος ἡ τοιαύτη ἐνέργεια τὸν αὐτὸν ἔχει λόγον τῆ οὐσία, τὸ δὲ σῶμα οὐ τὸν αὐτόν, ὁ δὲ λόγος οὗτος, κατὰ τὸν Γρη- 30 γορᾶν, ἔστι πρᾶγμα αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν, καὶ διὰ τοῦτο, κατ' αὐτόν, τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Πνεύματος, ὡς ἐνέργεια αὐτοῦ τοιαύτη καὶ τοιοῦτον ἐπιδεχομένη λόγον, τὸ τοῦ Χριστοῦ ἄρα σῶμα, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, οὐκ ἔστι πρᾶγμα αὐθύπαρκτον μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν οὐ γὰρ ἂν διεστέλλετο τῆς τοιαύτης ἐνεργείας, ἥτις τοι-

τικῶς ἢ φυσικῶς, ὅπως ἢ ἐνέργειά μας ἀπὸ μᾶς ἢ ὅπως τὸ ἀπαύγα-
σμα τοῦ ἡλίου ἀπ' αὐτόν. Ἄν λοιπὸν τὸ ὑπερκόσμιο σῶμα τοῦ
Χριστοῦ εἶναι ἀπὸ ἅγιο Πνεῦμα, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸ νὰ εἶναι
γέννημά του, διότι τὸ γεννημένο ἀπὸ τὴ σὰρκα εἶναι σὰρκα καὶ τὸ
γεννημένο ἀπὸ τὸ Πνεῦμα εἶναι πνεῦμα, οὔτε πάλι νὰ εἶναι ἀπὸ
αὐτὸ ὡς ἐνέργειά του, διότι ἐπὶ ἀπλῆς καὶ ἀσώματης φύσεως ἢ ἐν-
έργεια ἐπιδέχεται τὸν ἴδιο λόγο μὲ τὴν οὐσία, ἄρα ὑπολείπεται νὰ
εἶναι ἀπὸ αὐτὸ ὡς κτίσμα αὐτοῦ»¹³⁸.

76 Πρῶτα λοιπὸν ἀπὸ αὐτὸ μαθαίνομε τοῦτο, ὅτι ὑπάρχει ἀπὸ τὸ
ἅγιο Πνεῦμα φυσικὴ ἐνέργεια, ὅπως εἶναι καὶ ἡ δική μας φυσικὴ
ἐνέργεια ἀπὸ μᾶς καὶ ἡ τοῦ ἡλίου ἀπὸ αὐτόν, τὴν φυσικὴ ὅμως
ἐνέργεια τοῦ θείου Πνεύματος κανένας δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἰπῇ
ὅτι ἀνήκει στὰ κτιστά, ἐκτὸς ἂν εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα κτίσμα. Ὁ
Γρηγορᾶς λοιπὸν γιὰ ἀθέτηση τῶν κοινῶν θείων ἐνεργειῶν τῆς
ἄκτιστης θεότητος, λέγοντας ὅτι μόνο ἄκτιστης ἐνεργείας εἶναι ὁ
Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, δογματίζει ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα καὶ ὁ Υἱὸς
προέρχονται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα. Διότι ὁ μέγας Βασίλειος εἶπε ἐδῶ
σαφῶς ὅτι ἡ ἄκτιστη ἐνέργεια προέρχεται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα. Ἐπι-
πλέον ὁ Γρηγορᾶς λέγει ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ θεία φύσις προέρχεται ἀπὸ
τὸ Πνεῦμα, ἀφοῦ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀκτιστη ἐνέργεια εἶναι ἀδιάφο-
ρη ἀπὸ τὴν ἄκτιστη οὐσία. Ἄν ὅμως αὐτὸς εἰπῇ κτιστὴν αὐτὴν τὴν
ἀπὸ τὸ Πνεῦμα φυσικὴ ἐνέργεια, ἐκτὸς τῶν ἄλλων μυρίων ἀσεθη-
μάτων του θὰ ἀντιταχθῇ καὶ στὰ ἐδῶ θεῖα λόγια τοῦ μεγάλου Βα-
σιλείου, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ἀντιδιαστέλλει ἐδῶ φανερά ἀπὸ τὰ δημι-
ουργικὰ ὄντα πού προέρχονται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα καὶ ἀποδεικνύει
ὅτι εἶναι ἄκτιστη.

77 Ἐπειδὴ ὅμως ὁ μέγας Βασίλειος λέγει ὅτι καὶ τὸ σῶμα τοῦ
Χριστοῦ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ θεῖο Πνεῦμα ὡς φυσικὴ ἐνέργεια,
διότι ἐπὶ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἔχει τὸν ἴδιο λόγο μὲ τὴν
οὐσία, τὸ σῶμα ὅμως δὲν ἔχει τὸν ἴδιο, ὁ λόγος δὲ αὐτὸς κατὰ τὸν
Γρηγορᾶ εἶναι πράγμα αὐθύπαρκτο, πού δὲν χρειάζεται ἄλλο γιὰ
ὑπαρξί, καὶ γι' αὐτὸ κατὰ τὴν ἄποψι του τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ δὲν
προέρχεται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα ὡς ἐνέργειά του τέτοια καὶ ἐπιδεχομέ-
νη τέτοιον λόγο, ἄρα τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ δὲν
εἶναι πράγμα αὐθύπαρκτο πού δὲν χρειάζεται ἄλλο γιὰ ὑπαρξί.

138. Κατ' Εὐνομίου 5, PG 29, 716AB.

οὔτον ἐπιδέχεται λόγον. Εἰ δὲ μὴ αὐθύπαρκτόν ἐστι, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν, οὐδὲ οὐσία ἐστίν, οὐδὲ τὴν φύσιν, καθ' ἡμᾶς, ἀλλ' ἕτερόν τι καὶ φαντασιῶδες, ἀσύστατόν τε καὶ ἀνυπόστατον. ἜΑρά τις τῶν ἐξ αἰῶνος παντοδαπὸς οὕτως ἀσεβής, ὡς ὁ 5 Γρηγορᾶς ἀναπέφηνεν οὗτος; Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ συντεμνόντων ἡμῶν καὶ ὑποτεμνόντων, ὡς οἶόν τε, τὸ πλῆθος τῶν εἰς Θεὸν ἐξηνηγεμένων τῷ Γρηγορᾷ βλασφημιῶν, παρελαύνειν ἐπείγει τὸν λόγον τὴν συμμετρίαν, ἐν ἔτι προθέντες τῶν ὑπ' αὐτοῦ προσηγμένων καὶ τὴν ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν θεοφόρων εἰρημένοις ἀσυνεσίαν αὐ- 10 τοῦ δεικνῦσον, παῦλαν τῷ λόγῳ δῶμεν. Εἰ δ' ἄρα σοι καὶ τῶν ἐξῆς πόθος, καὶ τρίτον προσεξεργασόμεθα λόγον.

78 Ἡμῶν γὰρ προαγαγόντων δεῖσαν τὸ θεολογικὸν ἐκεῖνο «οὐκ ἐν ῥήμασιν ἡμῶν, ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἢ εὐσέβεια, οὐδὲ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχοῦντες ἀσχημονήσομεν, ἕως ἂν εἰς τὴν 15 αὐτὴν διάνοιαν αἱ συλλαβαὶ φέρωσι», δι' οὗ διδασκόμεθα μὴ τοῖς ῥήμασι καὶ τοῖς γράμμασιν ἰουδαϊκῶς ἐναπομένειν, ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ λέγοντος τείνειν τὴν ἡμετέραν διάνοιαν καὶ τὸν ὑγιῆ τῶν γεγραμμένων νοῦν, διὸ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, «οὐ χρὴ προσέχειν λέξεσιν, ἀλλὰ τῇ τοῦ σκοποῦ δυνάμει. Κἂν γὰρ ἀγρά- 20 φους τις λέγῃ λέξεις, οὐδὲν διαφέρει, ἕως ἂν εὐσεβῇ τὴν διάνοιαν ἔχῃ· οἱ δὲ αἰρετικοί, κἂν ταῖς ἀπὸ τῶν Γραφῶν χρήσωνται, οὐδὲν ἧττον ὑποπτοι καὶ τὸν νοῦν διεφθαρμένοι», συνάδουσι δὲ τούτῳ καὶ οἱ θεοφόροι θεολόγοι πάντες καὶ ὁ τῷ χρόνῳ σχεδόν, πλὴν τῶν θείων Ἀποστόλων, ἅπαντας προάγων Διονύσιος ὁ μέγας 25 γράφων, ὡς «ἔστιν ἄλογον καὶ κακὸν καὶ τῶν μὴ τὰ θεῖα νοεῖν ἐθελόντων ἴδιον, τὸ μὴ τῇ δυνάμει τοῦ σκοποῦ προσέχειν, ἀλλὰ ταῖς λέξεσιν». Διδασκούσης οὖν τῆς θεολογικῆς ἐκείνης ῥήσεως, μὴ τὰς ἐν τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ λέξεις ἀθετεῖν, ἅπαγε τῆς παρα- 30 νοίας, ἀλλ' ἀφορᾶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ λέγοντος ἢ γράφοντος καὶ τὴν τῶν ῥημάτων καὶ γραμμάτων αὐτοῦ διάνοιαν, καὶ ἡμῶν τούτου γε ἕνεκα προκομισάντων, ὁ Γρηγορᾶς, ὑπὸ τῆς οἰκείας παρανοίας ἐκτραπεῖς, οὕτως ἐξεδέχετο τὴν ῥῆσιν καὶ ἐνενόησεν,

139. Δογματικὸς Α', 22, PG 149, 276C.

140. Γρηγορίου Θεολόγου Λόγος 29, 13, Barbel 150, PG 36, 92A

141. Χωρὶο πού δὲν ἀνιχνεύθηκε. Βλ. καὶ Π. Χρήστου, Συγγράμματα Γρηγ. Παλαμά τόμ. Γ σελ. 83.

διότι δὲν θὰ διαστελλόταν ἀπὸ τὴν τέτοιου εἶδους ἐνέργεια, ἢ ὁποία ἐπιδέχεται τέτοιον λόγο. Ἐὰν ὅμως δὲν εἶναι αὐθύπαρκτο, μὴ χρειαζόμενο ἄλλο γιὰ ὕπαρξι, τότε δὲν εἶναι οὐσία οὔτε ἔχει φύσι σύμφωνα μὲ τὸ δικό μας, ἀλλὰ εἶναι κάτι ἄλλο φαντασιῶδες, ἀσύστατο καὶ ἀνυπόστατο. Ἐραγε ἀπὸ τοὺς αἰῶνες ἐμφανίσθηκε κανεὶς τόσο πολυειδῶς ἀσεβῆς ὅσο ὁ Γρηγορᾶς τοῦτος; Ἐπειδὴ ὅμως, ἂν καὶ ἐμεῖς συντέμνομε καὶ ἀποτέμνομε, ὅσο εἶναι δυνατό, τὸ πλῆθος τῶν βλασφημιῶν ποὺ ἐκφωνήθηκαν ἀπὸ τὸν Γρηγορᾶ πρὸς τὸν Θεό, ὁ λόγος ξεπερνᾶ σημαντικὰ τὴν συμμετρία, θὰ παραθέσωμε ἓνα μόνον ἀκόμη ἀπὸ ὅσα εἰσήγαγε, ποὺ ἀποδεικνύει τὴν ἀσυνεσία του στὰ λόγια ποὺ εἶπαν οἱ θεοφόροι πατέρες, καὶ θὰ βάλλωμε παῦλα στὸ λόγο. Ἐὰν ὅμως ποθῆς καὶ συνέχεια, θὰ ἐπεξεργασθοῦμε καὶ τρίτον λόγο.

78 Ἐπειδὴ ἐχρειάσθηκε νὰ ἐπικαλεσθοῦμε τὸ θεολογικὸ ἐκεῖνο,¹³⁹ «ἡ δική μας εὐσέβεια δὲν ἔγκειται στὰ λόγια ἀλλὰ στὰ πράγματα καὶ δὲν θὰ ἀσχημονήσωμε ἐρίζοντας γιὰ τὰ ὀνόματα, ἐφ' ὅσον οἱ λέξεις ὀδηγοῦν στὴν ἴδια ἔννοια»¹⁴⁰, μὲ τὸ ὁποῖο διδασκόμαστε νὰ μὴ ἐπιμένωμε ἰουδαϊκῶς στὰ λόγια καὶ στὰ γράμματα, ἀλλὰ νὰ ἐντείνωμε τὴ σκέψι μας περὶ τὸν σκοπὸ ἐκείνου ποὺ ὀμιλεῖ καὶ στὸ ἀκριβὲς νόημα τῶν κειμένων, γι' αὐτὸ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος λέγει· «δὲν πρέπει νὰ προσέχωμε στὶς λέξεις, ἀλλὰ στὴν ἐπιδιωκόμενη ἔννοια· διότι, καὶ ἄγραφες λέξεις ἂν λέγη κανεὶς, δὲν διαφέρει καθόλου, ὅσο ἔχει εὐσεβῆ διάνοια· οἱ αἰρετικοὶ ὅμως, ἀκόμη καὶ ἂν χρησιμοποιοῦν τὶς λέξεις τῶν Γραφῶν, δὲν εἶναι λιγώτερο ὑποπτοὶ καὶ διεφθαρμένοι στὴ διάνοια»¹⁴¹. Συμφωνοῦν μὲ αὐτὸν καὶ ὅλοι οἱ θεοφόροι θεολόγοι καὶ ἐκεῖνος ποὺ τοὺς ξεπερνᾶ ὅλους χρονικά, πλὴν τῶν θείων ἀποστόλων, ὁ μέγας Διονύσιος ποὺ γράφει· «εἶναι παράλογο καὶ κακὸ καὶ γνώρισμα ἐκείνων ποὺ δὲν θέλουν νὰ κατανοήσουν τὰ θεῖα, τὸ νὰ μὴ προσέχουν στὴν ἐπιδιωκόμενη ἔννοια ἀλλὰ στὶς λέξεις»¹⁴². Ἐνῶ λοιπὸν ἡ θεολογικὸς ἐκεῖνος λόγος διδάσκει νὰ μὴ ἀπορρίπτωμε τὶς λέξεις τῆς θεόπνευστης Γραφῆς, μακριὰ ἀπ' αὐτὴ τὴν παράνοια, ἀλλὰ νὰ ἀποβλέπωμε πρὸς τὸν σκοπὸ τοῦ λέγοντος ἢ γράφοντος καὶ πρὸς τὸ νόημα τῶν λόγων καὶ τῶν γραμμάτων αὐτῶν, καὶ ἐμεῖς γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ τὴν ἐπικαλεσθήκαμε, ὁ Γρηγορᾶς ἐκτραπείς ἀπὸ τὴν παρανοϊ-

142. Διονυσίου Ἀρεοπ. (ψευδ.), *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4,11, PG 3, 708C.

ἠγγνόησε δὲ μᾶλλον καὶ παρενόησεν εἰπεῖν οἰκειότερον, ὡς ἂν εἰ
 τὰς ἐν τῇ Γραφῇ λέξεις ἀθετεῖν παρήνει, καὶ οὕτως αὐτὴν παρα-
 νοήσας, κατ' αὐτῆς χωρεῖ πολευειδῶς, ἄτοπον εἶναι ταύτην παρι-
 στὰς καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τοῖς συγ-
 5 γράμμασι ζῶσι θεοφόροις ἐναντίαν.

79

Καὶ τὸ τῆς παρανοίας ὑπερβάλλον, ὅτι ὡς ὑπεναντία προά-
 γει καὶ αὐτῆς τὰ μηδὲ διαφανοῦντα, ἐκεῖνο προφέρων τοῦ Εὐ-
 αγγελίου, τὸ μηδεμιᾶς ἐν τῇ Γραφῇ καταφρονεῖν κεραίας, καὶ τὸ
 τοῦ Χρυσσοστόμου πατρὸς πρὸς τοῦτο εἰρημένον· «οὐκ ἀξήμιον
 10 εἶναι ἰῶτα ἐν ἧ μίαν κεραίαν παραδραμεῖν, ὥστε πάντα διε-
 ρευνᾶσθαι χρῆ καὶ μὴ ἀπρακτεῖν ἔαν τὴν τῶν ρημάτων καὶ πρα-
 γμάτων δύναμιν». Ταῦτα ὡς ὑπεναντία τῇ θεολογικῇ προάγει
 ρήσει, καίτοι κακεῖνη τοῦτό ἐστι διδάσκουσα, πρὸς τὰ πράγματα
 βλέπειν τὰ ὑπὸ τούτων σημαινόμενα καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν λεγομέ-
 15 νων καταστοχάζεσθαι καὶ τῇ δυνάμει τῶν τε ρημάτων καὶ τῶν
 γραμμιάτων ἐμβατεύειν, ἀλλ' οὐ φιλονεικίας ὑπόθεσιν καὶ δυσσε-
 θείας ἀφορμὴν τὰ ρήματα ποεῖσθαι. Καὶ τῶν αἰρετικῶν γὰρ οἱ
 πλείους αὐτοῖς τοῖς εὐαγγελικοῖς κεχρημένοι ρήμασι τοῦ σκοποῦ
 τῶν λεγομένων καὶ τῆς δυνάμεως ἀπεπλανήθησαν, ὡς καὶ Γρη-
 20 γορᾶς οὗτος. Διὸ καὶ ἀποφαίνεται γράφων «οὕτως ἐμβρόντητος
 καὶ παραπλήξ τὴν διάνοιαν εἶη ἂν, καὶ οὐδὲν ὑγιὲς ὁμοίως, ὃ τε
 τοιαδὶ παραινῶν καὶ ὁ πεπεισθαι δοκῶν» μετὰ τοῦ τῆς θεολογίας
 ἐπωνύμου καὶ τῷ μαθητῇ τῆς ἀληθείας ἀναιδῶς λοιδορούμενος.

80

Εἶτα, μετὰ τὸ τὴν θεολογικὴν ἐκείνην ρῆσιν ἀνελεῖν πολυ-
 25 εἰδῶς, καὶ ὡς αὐτὸς ἐνόμισε ταύτην ἀπελέγξαι τε καὶ καθυβρί-
 σαι, ρῆσιν εἰδῶς ταύτην οὕσαν τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου,
 πειρᾶται τίνα παραμυθίαν πορίσασθαι πρὸς τὴν ἀντίθεσιν. Φησὶ
 γοῦν «οἰκονομικῶς τὸν ἐν θεολογίᾳ μέγαν Γρηγόριον καὶ κατ' ἀ-
 νάγκην ταύτην φάναι τὴν ρῆσιν, ὡς καὶ Διονύσιός φησιν ἐκεῖνος
 30 εἶπεν ἃ εἶπεν, ὃν φασὶ ταῖς μετ' αὐτὸν αἰρέσεσι πολλὰς παρασχεῖν
 τὰς ἀφορμὰς». Οὕτω Γρηγορᾶς τιμᾶν οἶδε τόν, ὡς εἰπεῖν, ἐν θεο-

143. Δογματικὸς Α', 22, PG 149, 280 C.

144. Ματθ. 5, 18.

145. Δογματικὸς Α', 22, PG 149, 281 A.

146. Δογματικὸς Α', 22, PG 149, 276D, κατ' ἔνοιαν. Παρατηρεῖται ἐδῶ

κότητά του, ἐξέλαβε καὶ ἐνόησε τὴν ρῆσι, ἢ καλύτερα τὴν ἀγνόησε καὶ παρενόησε μὲ τέτοιον τρόπο, σὰν νὰ παρήγγειλε νὰ ἀπορρίπτωμε τίς λέξεις τῆς Γραφῆς· καὶ ἀφοῦ ἔτσι τὴν παρενόησε, ἐπιτίθεται ἐναντίον αὐτῆς κατὰ διαφόρους τρόπους, καὶ τὴν παρουσιάζει ὡς ἄτοπη καὶ ἀντίθετη τόσο πρὸς τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ, ὅσο καὶ πρὸς ὅλους τοὺς θεοφόρους ἄνδρες ποὺ ζοῦν στὰ συγγράμματα.

79 Καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῆς παράνοιάς του εἶναι ὅτι φέρει ὡς ἀντίθετα ἐναντίον τῆς¹⁴³ χωρία ποὺ δὲν διαφωνοῦν· παρουσιάζει γιὰ παράδειγμα τὸ χωριὸ τοῦ Εὐαγγελίου ποὺ πραγγέλλει νὰ μὴ καταφρονοῦμε οὔτε μιὰ κεραία¹⁴⁴ στὴ Γραφὴ καὶ τὸ χωριὸ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ποὺ ἔχει λεχθῆ γι' αὐτό· «δὲν εἶναι ἀζήμιμο νὰ παραβλέπωμε ἓνα ἰῶτα ἢ κεραία, ὥστε πρέπει νὰ διερευνοῦμε τὰ πάντα καὶ νὰ μὴ ἀφήνωμε ἄπρακτὴ τὴν σημασίαν τῶν λόγων καὶ τῶν πραγμάτων». Αὐτὰ παρουσιάζει ὡς ἀντίθετα στὴ ρῆσι τοῦ θεολόγου, ἂν καὶ βέβαια καὶ ἐκείνη τὸ ἴδιο διδάσκει, δηλαδὴ νὰ κυττάζωμε πρὸς τὰ πράγματα ποὺ σημαίνονται ἀπὸ τὰ ὀνόματα, νὰ προσέχωμε τὸν σκοπὸ τῶν λεγομένων καὶ νὰ εἰσδύωμε στὸ νόημα τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ νὰ μὴ μεταβάλλωμε τὰ λόγια σὲ ὑπόθεσι φιλονεικίας καὶ ἀφορμὴ δυσσέβειας. Διότι καὶ τῶν αἰρετικῶν οἱ περισσότεροι, χρησιμοποιοῦντας τὰ εὐαγγελικὰ λόγια ἀποπλανήθηκαν ἀπὸ τὸν στόχο καὶ τὴν σημασίαν τῶν λεγομένων, ὅπως ὁ Γρηγορᾶς αὐτός. Γι' αὐτὸ καὶ ἀποφαίνεται γράφοντας· «τόσο ἐμβρόντητος καὶ παραπληγικὸς θὰ εἶναι καὶ τίποτε ὑγιὲς δὲν θὰ ἔχη αὐτὸς ποὺ προτρέπει αὐτὰ τὰ πράγματα καὶ αὐτὸς ποὺ τὰ πράττει»¹⁴⁵, λοιδορῶντας μὲ ἀναίδεια τὸν μαθητὴ τῆς ἀλήθειας μαζὶ μὲ τὸν ἐπώνυμο τῆς θεολογίας.

80 Ἐπειτα μετὰ τὴν παντοειδῆ ἀναίρεσι ἐκείνης τῆς ρήσεως τοῦ θεολόγου, καὶ τὸν, ὅπως αὐτὸς ἐνόμισε, ἔλεγχο καὶ τὴν καθύβρισι, γνωρίζοντας ὅτι εἶναι τοῦ ἐπωνύμου τῆς θεολογίας, ἐπιχειρεῖ νὰ φέρῃ κάποια παρηγορία γιὰ τὴν ἀντίθεσι. Λέγει λοιπὸν «ὅτι κατ' οἰκονομία καὶ κατ' ἀνάγκη ὁ μέγας στὴ θεολογία Γρηγόριος εἶπε αὐτὴν τὴν ρῆσι, ὅπως καὶ ἐκεῖνος ὁ Διονύσιος εἶπε ὅσα εἶπε, γιὰ τὸν ὁποῖο λέγουν ὅτι πολλὰς ἀφορμὰς ἔδωσε στίς μετὰ ἀπὸ αὐτὸν αἰρέσεις»¹⁴⁶. Ἔτσι γνωρίζει νὰ τιμᾷ ὁ Γρηγορᾶς τὸν περιφανέστα-

σαφῆς ἀμφισβήτησις τῆς δογματικῆς ἀκρίβειας τοῦ Διονυσίου.

λογία μετὰ τοὺς ἀποστόλους περιφανέστατον, διὸ καὶ τῆς θεολογίας ἐπώνυμον, καὶ οὕτω συνίησι τὴν ἐκείνου θεολογίαν.

81

Τοσαύτην δὲ κεκτημένος ἀσυνεσίαν περὶ τὴν τῶν θεοφόρων πατέρων διδασκαλίαν καὶ οὕτω πλημμελῶς ἐκδεχόμενος αὐτά, ὡς 5 καὶ πρὸς πᾶν τὸναντίον ἀποβουκολεῖσθαι, πᾶσαν αἵρεσιν ὁ τάλας ἐπεσώρευσε τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ τε καὶ ψυχῇ. Διὸ καὶ ἀντικείμενος κατέστη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ ὑπ' αὐτῆς τῶν αὐτῆς περιδόλων δικαίως ἀπηλάθη καὶ ἀπεκηρύχθη παρορησία καὶ τοῖς ἀναθέματι καθυποβληθεῖσιν ἐγγράφως συνετάχθη, εἰ μὴ 10 ἄρα μεταμεληθεῖ καὶ τῶν πονηρῶν δογμάτων ἀποσταίη συμφωνήσας ἡμῖν κατὰ τὴν τῆς εὐσεβείας ἀλήθειαν, ὅπερ ἡμῖν μὲν εὐχῆς ἔργον καὶ ἐλπίς, ἀπογινώσκειν γὰρ εἰς τέλος πρὸ τοῦ πᾶσιν ὀφειλομένου τέλους οὐδένα δεῖ προστιθεῖς δ' ὅμως οὕτως ὀσημέραι ταῖς δυσσεβείαις, ἀπροσδόκητον αὐτοῦ σχεδὸν ἀπεργάζεται 15 τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐπάνοδον.

το, θὰ ἐλέγαμε, μετὰ τοὺς ἀποστόλους θεολόγο, πού γι' αὐτὸ εἶναι ἐπώνυμος τῆς θεολογίας, καὶ ἔτσι ἀντιλαμβάνεται τῇ θεολογία.

81 Κι' ἐνῶ ἔχει τόση ἄγνοια σχετικὰ μὲ τὴ διδασκαλία τῶν θεοφῶρων πατέρων καὶ τόσο ἐσφαλμένα ἀντιλαμβάνεται αὐτὰ τὰ λόγια, ὥστε νὰ ἀποπλανᾶται πρὸς κάθε τι ἀντίθετο, ἐπεσώρευσε στὴν κεφαλὴ καὶ στὴν ψυχὴ τοῦ ὁ ταλαίπωρος κάθε αἵρεσι. Γι' αὐτὸ καὶ ἔγινε ἐχθρὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ δίκαια ἀποδιώχθηκε ἀπὸ τοὺς περιβόλους τῆς ἀπ' αὐτὴν καὶ ἀποκηρύχθηκε δημοσίως καὶ συντάχθηκε ἐγγράφως μαζί μὲ τοὺς ἀναθεματισμένους, ἐκτὸς ἐὰν μετανοήσῃ καὶ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὰ πονηρὰ δόγματα συμφωνώντας μαζί μὲ μᾶς κατὰ τὴν ἀλήθεια τῆς εὐσεβείας, πρᾶγμα πού γιὰ μᾶς εἶναι ἔργο εὐχῆς καὶ ἐλπίς, διότι δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἀπελπίζεται ἐντελῶς πρὶν ἀπὸ τὸ ὀφειλόμενο ἀπὸ ὅλους τέλος τῆς ζωῆς. Αὐξάνοντας ὅμως αὐτὸς καθημερινῶς τὶς δυσσέβειες, καθιστᾶ ἀπροσδόκητη τὴν πρὸς τὰ καλύτερα ἐπάνοδο.

ΠΡΟΣ ΤΑ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

Ἐλεγχος τῆς εἰς τὸ θειότατον φῶς τῆς τοῦ Κυρίου
Μεταμορφώσεως παντοδαπῆς τοῦ Γρηγορᾶ βλασφη-
μίας καὶ παράστασις ἐξ ἀντιθέσεως ὅτι ἄκτιστον τοῦτό
ἐστὶν ὡς ἀληθῶς καὶ αἰδίον.

1 5 Οὐδὲν οἶον, ὧ φίλε δέσποτα, εἰ μὴ λίαν ἐντέχνους ποιοῦμαι
τοὺς λόγους, μηδὲ ροδωνιᾶν ἀποδείκνυμι τὸ διβλίον, ἢ λύραν ἢ
σάλπιγγα, τοῦτο μὲν εὐηχόν τι φθεγγόμενος καὶ τορόν, ἐκεῖνο δ'
ὑπὸ τῆς εὐρύθμου συνθήκης καὶ τῆς τῶν σχημάτων ὑπαλλαγῆς
διὰ ποικίλων τῶν τοῦ τόνου κρουμάτων μίαν ἀρμονίαν ἐμμελῆ
10 κεραννύς καὶ διὰ παντοίας κομψείας ὠραίζων τὸν λόγον Ἀττι-
καὶ γὰρ χάριτες καὶ ὀνομάτων κάλλη καὶ παρισότητες, οἶον ἄν-
θη τὸν λεμιῶνα τῶν λόγων καταγλαῖζουσιν, αἷς, εἰ μὴ καταχοῆ-
σθαι δυναίμην ἢ βουλοίμην ἐν τοῖς ἐξῆς, ἐναργές ἂν εἶη καὶ
τοῦτο δεῖγμα τοῦ μὴ πρὸς ἐπίδειξιν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ λέγειν ἀφῆχθαι
15 Τῆς γε μὴν ἐναποκεμένης διανοίας τοῖς ρήμασι, τοῦτ' ἂν ἐγὼ
φαίην πρῶτον κάλλος, ὃ καὶ ψυχῆς, ἐφ' ὅσον οἶόν τε πρὸς τὸν
θεὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν βλέπειν καὶ μάλισθ' ὅτι περὶ τοῦ φωτός
τῆς αὐτοαληθείας ἡμῶν ὁ λόγος καὶ τοὺς αὐτοῦ κατεπαιρομέ-
νους καὶ καταψευδομένους πρόκειται καὶ νῦν ἐξελέγχειν καὶ
20 καθαιρεῖν, ὃ καὶ πνευματικὴν θυμηδίαν ἡμῖν ἐνήσει, ἐλλαμπρο-
νομένοις πῶς ἂν εἴποις, τῇ συνηγορίᾳ τῆς αἰδίου καὶ θείας
λαμπρότητος καὶ ταῖς ὑπὲρ αὐτῆς καθ' ἡμῶν παρὰ τῶν ἀντιθέ-
των ἐρεσχηλίας. Εὐληπτον δὲ θέσθαι σὺν Θεῷ τὴν περὶ τοῦ

1. Τὴν περικοπὴ αὐτῆ δλ. Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχασόντων 3,11,2 (Π. Χρή-

ΠΡΟΣ ΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

Ἦ Ελεγχος τῆς παντοειδοῦς βλασφημίας τοῦ Γρηγοῤᾤ πρὸς τὸ θεϊότατο φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου καὶ ἀπόδειξις ἔξ ἀντιθέτου ὅτι τοῦτο εἶναι πράγματι ἄκτιστο καὶ αἶδιο.

- 1 Δέν εἶναι παράδοξο, φίλε δέσποτα, ἂν δέν συνθέτω πολὺ ἔντεχνους τοὺς λόγους οὔτε παρουσιάζω τὸ βιβλίο σὰν ροδῶνα ἢ λύρα ἢ σάλπιγγα, ἅφ' ἑνὸς μὲν ὁμιλῶντας εὐφωνικὰ καὶ δυνατά, καὶ ἅφ' ἑτέρου συνθέτοντας μὰ μελωδικὴ ἄρμονία μὲ τὴν εὐρυθμὴ σύνταξι, τὴν ἐναλλαγὴ τῶν σχημάτων καὶ τὴν ποικιλία τῶν κτυπημάτων τοῦ τόνου, καὶ ὠραΐζοντας τὸν λόγο μὲ κάθε εἶδους κομψεύματα. Ἄττικες χάριτες βέβαια καὶ κάλλη καὶ ἄρμονίες τῶν λέξεων λαμπρύνουν σὰν ἄνθη τὸν λειμῶνα τῶν λόγων, τὰ ὅποια ἂν μποροῦσα ἢ ἂν ἤθελα νὰ μὴ τὰ καταχρασθῶ ὅλα αὐτὰ στὴ συνέχεια, θὰ ἦταν κι' αὐτὸ ἱκανὸ δεῖγμα ὅτι ἐμεῖς δέν ἐφθάσαμε στὰ λόγια χάριν ἐπιδείξεως. Πρῶτο κάλλος ἐγὼ θὰ ἔλεγα τὸ νόημα ποὺ εὐρίσκεται στὰ λόγια, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ βλέπουν πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὴν ἀλήθεια¹, καὶ μάλιστα ὅταν ὁ λόγος μας ἀναφέρεται στὸ φῶς τῆς αὐτοαλήθειας καὶ πρόκειται τώρα πάλι νὰ ἐλέγξωμε καὶ νὰ καθαιρέσωμε αὐτοὺς ποὺ ἐσήκωσαν κεφάλι καὶ ψευδολογοῦν ἐναντίον του, πράγμα ποὺ προκαλεῖ πνευματικὴ εὐθυμία σὲ μᾶς, διότι λαμπρυνόμεσθε ὀπωσδήποτε μὲ τὴ συνηγορία τῆς αἰδίας καὶ θείας λαμπρότητος καὶ μὲ τίς ὑπὲρ αὐτῆς ἐναντίον μας μωρολογίες τῶν ἀντιθέτων. Ἐπειδὴ ὁμως ἐπιθυμῶ νὰ καταστήσω

στου, *Συγγράμματα Γρηγορίου. Παλαμᾶ*, τόμ. Α', σελ. 616—617).

φωτὸς τῆς αὐτοαληθείας ἀλήθειαν καὶ τοῖς μὴ λίαν σοφοῖς προαιρούμενος, τὴν παρὰ τῆς σῆς ἀγιότητος ἀρτίως προτεθεμένην ὑπόθεσιν, τό γε εἰς φράσιν ἤκον, ἀπλοϊκώτερόν τε καὶ ἀκομψότερον μετελεύσομαι.

2 5 Ἡ γοῦν ἐπιγραφή τῶν ἀπεσταλμένων μοι νῦν τοῦ Γρηγορᾶ συγγραμμάτων οὕτως ἔχει· Ἐπιγραφή λόγος δογματικὸς κατὰ τοῦ Παλαμᾶ τόμου, διαλαβεῖν βουλόμενος κατὰ τοῦ ἐν Θαβωρίῳ φωτός· Εὐγε, ὅτι τῷ φωτὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης συνακουόμεθά τε καὶ συλλαλούμεθα, συνδιαβαλλόμεθά τε καὶ συνεξουθενούμεθά·
10 σὺν αὐτῇ γὰρ ὑπὲρ αὐτῆς κακῶς ἀκούοντες χαίροντες ταύτης οὐκ ἀστοχήσομεν· ἀλλὰ πολλῶν δυσσεβῶν ἀναπεφηνότων μετὰ τὴν διὰ σαρκὸς ἐπιδημίαν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ πολλῶν κατ' αὐτοῦ μεμνηνόντων ἐν γράμμασι, τοῦ τε Πατρὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, κατὰ τε τοῦ παρ' ἡμῶν προσλήμματος αὐτοῦ καὶ τῆς
15 κατ' αὐτὸ θελήσεως καὶ ἐνεργείας, οὐδεὶς οὐδέπω καὶ τήμερον, ὡς ὁ Γρηγορᾶς, οὕτως ἐπαρρησιάσατο τὴν δυσσέβειαν, ὡς κατὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ κατὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ἢ κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ θελήσεως καὶ ἐνεργείας ἐπιγράψαι τοὺς λόγους τοῦτο γὰρ οὐκέτι δυσσεβῶν, ἀλλὰ ἀσεβούντων περιφανέστατα καὶ τῇ ἀσεβείᾳ
20 ἐγκανχωμένων. Οὐ τῆς τῶν δυσσεβῶν οὖν ἔτι μοίρας ὁ Γρηγορᾶς, οὐδὲ τῶν ὑπεσταλμένως θεομαχούντων, ἀλλ' ἀσεβῆς σαφῆς καὶ ἀντίχριστος τὴν ἀρχὴν εὐθύς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἀποδείκνυται κατὰ τοῦ φωτὸς τῆς τοῦ Κυρίου μετεμορφώσεως ἐπιγράψας τοὺς λόγους. Καὶ κατὰ τοῦ τόμου δὲ τούτους φανερώς ἐπιγράφων,
25 κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἀπάσης καὶ τῶν συγγραψαμένων καὶ ὑπογραφαῖς οἰκείαις ὑποσημηναμένων, ἀναιδεῖ προσώπῳ κεχώρηκεν ἑνὸς γὰρ εἶναι καὶ μὴ συνόδου τὸν τόμον τῶν ἀδυνάτων.

3 Ὅτι δὲ καὶ κατὰ τῶν ἀγίων καὶ θεοφόρων ἡμῶν πατέρων
30 τῶν ἐν συγγραμμάσιν, οἱ ζώντων, λαλούντων ἀπηλαισχύνηκε, προϊόντος τοῦ λόγου διαδειχθήσεται· Ὑπὲρ δὲ τούτων ἡμεῖς οὐ λόγους μόνον ἔτομοι προέσθαι τὸ χρέος ἀποδιδόντες νομίμως τούτοις παρ' ἡμῶν ἐπωφειλημένον, οὐδὲν ἤττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλ-

1α. Ἡ διατύπωσις τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ τίτλου μᾶλλον προήλθε ἀπὸ ἐσφαλμένη ἀντιγραφή τοῦ «Περὶ τοῦ ἐν Θαβωρίῳ φωτός κατὰ τὴν τοῦ Σω-

μέ τῇ βοήθεια τοῦ Θεοῦ εὐληπτη τὴν ἀλήθεια περὶ τοῦ φωτός τῆς αὐτοαληθείας καὶ στοὺς λιγώτερο σοφούς, τὸ θέμα ποὺ προεβλήθηκε τώρα ἀπὸ τὴν ἀγιότητά σου θὰ τὸ διαπραγματευθῶ, ὡς πρὸς τὴν φραστικὴ, ἀπλοϊκώτερα καὶ ἀκοιμψότερα.

2 Ἡ ἐπιγραφή λοιπὸν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γρηγορᾶ ποὺ μοῦ ἐστάλθηκαν τώρα ἔχει ὡς ἑξῆς: *Γρηγορᾶ Λόγος δογματικὸς κατὰ τοῦ τόμου τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ θέλει νὰ πραγματευθῆ κατὰ τοῦ φωτός στὸ Θαβώριο ὄρος*. Εὐγγε, διότι ἀκούεται τὸ πρόσωπό μας καὶ συζητεῖται, διαβάλλεται καὶ ἐξουθενώνεται, μαζὶ μὲ τὸ φῶς τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ· διότι, χαρούμενοι ποὺ μᾶς κακολογοῦν μαζὶ μὲ αὐτὴ τῇ δόξα καὶ ὑπὲρ αὐτῆς, δὲν θὰ ἀστοχήσωμε στὴν ἐπιδιώξί της, ἀλλὰ, ἐνῶ πολλοὶ δυσσεβεῖς ἐμφανίσθηκαν μετὰ τὴ σωματικὴ ἐπιδημία τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ πολλοὶ ἀφηνίασαν μὲ τὰ γραπτὰ τους ἐναντίον αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς του καὶ τοῦ Πνεύματος, καθὼς καὶ ἐναντίον τοῦ ἀπὸ ἐμᾶς προσλήμματός του καὶ τῆς σχετικῆς μὲ αὐτὸ θελήσεως καὶ ἐνέργειας, κανένας ποτὲ μέχρι σήμερα δὲν παρουσίασε τὴν δυσσέβεια ὅπως ὁ Γρηγορᾶς τόσο τολμηρά, ὥστε νὰ ἐπιγράψῃ τοὺς λόγους κατὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ κατὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἢ κατὰ τῆς θελήσεως καὶ ἐνέργειας τοῦ Χριστοῦ· διότι αὐτὸ δὲν δείχνει ἀνθρώπους δυσσεβεῖς, ἀλλὰ ἀνθρώπους ποὺ ἀσεβοῦν περιφανέστατα καὶ ὑπερηφανεύονται γιὰ τὴν ἀσέβειά τους. Ὁ Γρηγορᾶς λοιπὸν δὲν ἀνήκει πλέον στὴν τάξι τῶν δυσσεβῶν οὔτε τῶν διστακτικῶν θεομάχων, ἀλλὰ ἀποδεικνύεται μὲ σαφήνεια ἀσεβῆς καὶ ἀντίχριστος εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ διὰ τῆς ἐπιγραφῆς, ἀφοῦ ἐπέγραψε τοὺς λόγους κατὰ τοῦ φωτός τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου^{1α}. Καὶ ἀφοῦ φανερὰ τοὺς ἐπιγράφει ἐπίσης κατὰ τοῦ τόμου, ἐπιτίθεται μὲ ἀναίδεια ἐναντίον ὀλόκληρης τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκείνων ποὺ συνέγραψαν καὶ ὑπέγραψαν τὸν τόμο· διότι εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι ἐνὸς προσώπου καὶ ὄχι μᾶς συνόδου ὁ τόμος.

3 Ὅτι μὲ ἀνδιαντροπία ἐπιτέθηκε καὶ κατὰ τῶν ἀγίων καὶ θεοφόρων πατέρων μας ποὺ ὁμιλοῦν μὲ συγγράμματα ὡς ζῶντες, θὰ δειχθῆ στὴ συνέχεια τοῦ λόγου. Βέβαια ἐμεῖς εἴμαστε ἔτοιμοι ὄχι μόνον νὰ ὑπερασπισθοῦμε αὐτοὺς μὲ λόγους, ἀποδίδοντας σ' αὐτοὺς νομίμως τὸ ὀφειλόμενο ἀπὸ ἐμᾶς χρέος, ὄχι λιγώτερο καὶ ἴσως

τῆρος λαμπρὰν μεταμόρφωσιν». Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς εἶχε στὰ χέρια του ἀντίγραφο μὲ τὴ διατύπωση «κατὰ τοῦ φωτός».

λον τῆς παρὰ τῶν κατὰ σάρκα παιδῶν ὀφειλομένης τοῖς φύσει πατράσι χάριτος· τὸ γὰρ ποιῆσαν ἐκείνους πατέρας Πνεῦμα πρὸς ἑαυτὸ καὶ τὸν ἄνωτάτω Πατέρα τό τε χρέος ἔλκει καὶ τὴν τοῦ χρέους παρ' ἡμῶν ἔκτισιν οὐ λόγους τοίνυν ἡμεῖς ὑπὲρ αὐτῶν ἔτοιμοι προέσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ψυχὰς εἰ δεήσει· τί γὰρ δεῖ λέγειν ὑπὲρ τῆς ἐν Θεῷ ἀληθείας; Οὐκ οὖν, οὐδ' ἡμῶν αὐτῶν ἕνεκα τοὺς λόγους ποιούμεθα νῦν, ἐπεὶ μηδ' αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Γρηγοῤῥᾶ πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ ἡμέτερα σχεδὸν τείνουσιν Ὑποθέμενος γὰρ ὡς ἡμῶν, ἄπερ οὐδ' ἂν εἰς νοῦν ἡμῶν ἔλθοι ποτὲ τῆ τοῦ Χριστοῦ
10 χάριτι, εἴτ' αὐτὸς καθ' ἑαυτοῦ τὸν ἀγῶνα ποιεῖται, κατὰ τῶν οἰκείων ἀναπλασμάτων ἀγωνιζόμενος.

4 Τίς γὰρ ἡμῶν τὴν μεταμόρφωσιν λέγει θεότητα; Οὐδὲ γὰρ τὴν μετεμόρφωσιν ἀπλῶς, ἀλλ' εἰς ὃ μετεμορφώθη Χριστὸς ζητοῦμεν· μᾶλλον δὲ παρὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν θεοφόρων
15 ἡμῶν πατέρων ἀκηκοότες οὐκ ἀπιστοῦμεν. Τίς ἡμῶν ἀλλοίωσιν καὶ μετουσίωσιν τῆς θείας φύσεως λέγει ταύτην τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ Χριστοῦ μεταμόρφωσιν; Οὐ γὰρ κατὰ τὴν θείαν ἑαυτοῦ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς παρ' ἡμῶν αὐτῷ προσληφθείσης ἀνθρωπίνης φύσεως ὅψιν ὃ Χριστὸς ἐπ' ὄρους μετεμορφώθη, καθά-
20 περ κοινῇ πάντες συμφώνως ἐπ' ἐκκλησίας οἱ πιστοὶ ψάλλομεν «μεταστοιχειώσας αὐτὴν εἰς τὴν αὐτοῦ τῆς θεότητος δόξαν τε καὶ λαμπρότητα». Τίς ἡμῶν μετεβολὴν τῆς ἀνθρωπίνης τοῦ Χριστοῦ φύσεως πρὸς τὴν θείαν φύσιν ῥήθη τὴν ἐν τῷ Θαβωρίῳ τοῦ Χριστοῦ μεταμόρφωσιν; «Ὁ γὰρ πλάστης τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ
25 κάλλος ἐπ' ὄρους ὑπέδειξεν ἐν τῷ πλάσματι μένοντι πλάσματι», καθάπερ καὶ τοῦτο ψάλλομεν. Τίς ἡμῶν εἶπέ ποτε τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα πρὸς τὸ ἄκτιστον μεταβεβληθῆσαι καὶ γενέσθαι τῆ φύσει ἄκτιστον; Τίς ἡμῶν τὰ τῶν εἰκονομάχων τιμᾷ δυσσεβῆ φρονήματα; Πῶς ἡμῖν εἰκονομαχία τοῦ ἀγῶνος τὸ σκοπιμώτα-
30 τον;

5 Ἄλλ' ὃ Γρηγοῤῥᾶς ταῦτα πάντα προθεῖς ὡς ἡμέτερα, μηδα-

2. Δογματικὸς Στ', 2, PG 149, 421A.

3. Δοξαστικὸ τῶν ἀποστίχων τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς 8ης Αὐγούστου.

4. Πρβλ. τροπάριο εἰς ὕμνης τοῦ κανόνος τῆς Μεταμορφώσεως καὶ δοξαστικὸ τῶν στιχηρῶν τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς 8ης Αὐγούστου.

περισσότερο τῆς ὀφειλόμενης εὐγνωμοσύνης ἀπὸ τὰ κατὰ σάρκα παιδιά στοὺς φυσικοὺς πατέρες· διότι τὸ Πνεῦμα ποὺ κατέστησε ἐκείνους πνευματικοὺς πατέρες ἐλκύει τὸ χρέος καὶ τὴν ἀπὸ ἡμᾶς ἔκτισι τοῦ χρέους πρὸς τὸν ἑαυτό του καὶ πρὸς τὸν οὐράνιο Πατέρα· ἡμεῖς λοιπὸν εἴμαστε ἔτοιμοι ὄχι μόνο νὰ ὑπερασπισθοῦμε αὐτοὺς μὲ λόγια, ἀλλὰ νὰ δώσωμε καὶ τὶς ψυχές μας, ἂν χρειασθῆ. Διότι τί χρειάζεται νὰ εἰποῦμε ὅτι θὰ τὶς προσφέρωμε ὑπὲρ τῆς ἐν Χριστῷ ἀληθείας; Ὁχι, δὲν συντάσσομε τοὺς λόγους τώρα ὑπὲρ τῶν ἑαυτῶν μας, ἐφ' ὅσον οὔτε οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Γρηγοῤᾶ δὲν ἀναφέρονται ἀποκλειστικὰ σ' ἡμᾶς καὶ στὰ δικά μας. Στὴν πραγματικότητα αὐτός, ἀποδίδοντάς μας δοξασίες ποὺ μὲ τὴ χάρι τοῦ Χριστοῦ οὔτε ἀπὸ τῆ σκέψι μας δὲν θὰ περάσουν ποτέ, ἔπειτα ὁ ἴδιος ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀγωνιζόμενος ἐναντίον τῶν δικῶν του πλασμάτων.

- 4 Πράγματι, ποιὸς ἀπὸ μᾶς λέγει τὴν μεταμόρφωσι θεότητα; Διότι δὲν συζητοῦμε ἀπλῶς τὴ μεταμόρφωσι, ἀλλ' αὐτὸ στὸ ὁποῖο μεταμορφώθηκε ὁ Χριστός· μᾶλλον δὲ ἔχοντας ἀκούσει σχετικὰ ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο καὶ τοὺς θεοφόρους πατέρες μας, δὲν ἀπιστοῦμε. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς λέγει ἀλλοίωσι καὶ μετουσίωσι τῆς θείας φύσεως τὴν ἴδια τὴ μεταμόρφωσι τοῦ Χριστοῦ στὸ ὄρος;² Διότι ὁ Χριστός δὲν μεταμορφώθηκε στὸ ὄρος κατὰ τὴ θεία φύσι του, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ὄψι τῆς ἀνθρώπινης φύσεως τὴν ὁποία προσέλαβε ἀπὸ ἡμᾶς, ὅπως ὅλοι ἀπὸ κοινοῦ οἱ πιστοὶ ψάλλομε μὲ συμφωνία στὴν Ἐκκλησία· «μεταστοιχειώνοντας αὐτὴν στὴ δόξα καὶ λαμπρότητα τῆς θεότητός του»³. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς ἐθεώρησε μεταβολὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσεως τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὴ θεία φύσι τὴ μεταμόρφωσι τοῦ Χριστοῦ στὸ Θαβώριον; «Διότι ὁ πλάστης ὑπέδειξε στὸ ὄρος τὸ ἀρχέτυπο κάλλος τοῦ πλάσμα ποὺ ἔμενε πλάσμα»⁴, ὅπως ἐπίσης ψάλλομε. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς εἶπε ποτὲ ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ μεταβλήθηκε πρὸς τὸ ἄκτιστο καὶ ὅτι ἔγινε φύσει ἄκτιστο; Ποιὸς ἀπὸ μᾶς τιμᾶ τὰ δυσσεβῆ φρονήματα τῶν εἰκονομάχων; Πῶς εἶναι εἰκονομαχία ὁ σκοπὸς τοῦ ἀγῶνος μας;⁵

- 5 Ἄλλὰ ὁ Γρηγοῤᾶς, παραθέτοντας ὅλα αὐτὰ σὰν δικά μας,

5. Περὶ εἰκονομαχικῶν τάσεων τῶν Ἑσυχαστῶν, βλ. Γρηγοῤᾶ, Ἀντιρητικοὶ κατὰ Καινοτομιῶν ἰδίως 2, 5-3,1, H.-V. Beyer, *Antirretika I*, 297-355 καὶ πολλὰ ἄλλα σὲ λόγους Δογματικούς Ε', 10-15, PG 149, 405-416A, Στ', 3-8, PG 149, 421-428D.

μῶς ἐπὶ λέξεως εὐρηκῶς ἡμετέρας, μὴ συναγαγὼν ἐκ τῶν παρ' ἡμῶν γεγραμμένων, μὴ παρὰ τινος τῶν ἀπάντων ἀκούσας ἀκηκοότος, ἀλλὰ παρ' ἑαυτοῦ ἀναιδῶς ἅμα καὶ συκοφαντικῶς ἀναπλάσας, εἶτα κινεῖ κατ' αὐτῶν, ὡς καθ' ἡμῶν λέγων, τὴν μεγαλε-

5 πῆβολον αὐτοῦ φιλοσοφίαν καὶ ἐπαφίησι τούτοις ἀκρατῶς τὴν αὐτοῦ πολυχεύμονα γλῶτταν καὶ πολὺς τις καὶ παντοδαπὸς ρεῖ κατακλύζων πάντως οὐδένα πάντων, ὅτι μὴ τὴν πηγὴν τῶν πρὸς ἅπερ ἀντιλέγειν αἰρεῖται βλασφημῶν, ἣτις ἐστὶ φανερῶς αὐτός.

6

Μικρὰ τοίνυν ὑπειπόντες περὶ αὐτῶν, ὅσον ἐκ κρασπέδου,

10 τὸ τοῦ λόγου, τὴν ἐν τούτοις ἀλόγιστον τοῦ Γρηγορᾶ μανίαν ἐνδείξασθαι, μετενέγκωμεν ἐφ' ἕτερα τὸν λόγον, ἀφέντες αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ βαλλόμενόν τε καὶ κοπτόμενον. Τί γὰρ πρὸς ἡμᾶς δῆθεν ὁ δύστηνος οὗτός φησι καὶ τί τὸ ἀμφίκορημον αὐτοῦ καθ' ἡμῶν, ὡς οἶεται, λῆμμα καὶ τὸ ἀμφίστομον φάσγανον; Ἀκούσατε καὶ

15 τῆς κακοδαίμονος παρανοίας τὸν ἄνδρα θρηνήσατε. «Ἐπειδὴ», φησὶν, «ἢ μεταμόρφωσις οὐδὲν ἕτερον πάντως δηλοῖ ἢ μορφῆς ἀλλοίωσιν, εἰ μὲν τῆς θείας οὐσίας λέγετε τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην, τί ἂν ἀσεβέστερον εἶη τοῦ μετουσίωσιν λέγοντος τὴν ἐπὶ τοῦ Θα-

20 βαρίου ὄρους μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ δυοῖν τῶν ἀτοπωτάτων θέτερον πάντως εἰσάγοντος, ἢ τῆς θείας οὐσίας τὸ ἀναλλοίωτον δηλαδή καθαιρουῦντος εἰς τὸ ὑφεμένον καὶ διάφορον ταύτης, ἢ διαιρουῦντος ἐξ ἀμαθοῦς καὶ κακοτρόπου γνώμης εἰς δύο θεοτήτων ἀκτίστων διχοτομήματα τὴν μόνην ἄκτιστόν τε καὶ ἀμερῆ καὶ ἀπλήν, καὶ τὴν μὲν λέγοντος ὄρατὴν, τὴν δ' ἀόρα-

25 τον, καὶ τὴν μὲν μεθεκτὴν, τὴν δ' ἀμέθεκτον, καὶ τὴν μὲν ὑπερκειμένην, τὴν δ' ὑφεμένην, ὃ καὶ τὴν τῶν εἰκονομάχων ὑπερδέβηκεν αἵρεσιν; Εἰ δ' ἐξ ὅλων ὅλην μεταβεβληθῆναι φάσκετε τὴν τοῦ δούλου μορφὴν ἐπὶ φῶς ἄρρητόν τε καὶ ἄκτιστον καὶ θεότητα ἕξεν κατ' αὐτοὺς ἀκριβῶς εἰπεῖν ἔστε τοὺς εἰκονομάχους φρο-

30 νοῦντες».

7

Ἡμεῖς δὲ τὰς αὐτοῦ τῶν λόγων αὐτῷ δοκούσας ἀρρήκτους ἄρκυς διασπάσομεν ρᾶστα καὶ τὰς ἀφύκτους αὐτῷ δοκούσας πάγας οὐ διαδράσομεν μόνον, ἀλλὰ καὶ λίαν εὐρώστως καταπατήσομεν καὶ συντριψόμεν λέγοντες, ὡς οὔτε τῆς θείας τοῦ Χρι-

χωρίς καθόλου ν' αναφέρει δικές μας λέξεις, διότι δὲν ἐμάζεψε τίποτε ἀπὸ τὰ γραπτά μας οὔτε ἄκουσε τίποτε σχετικὰ ἀπὸ κανένα ἀπολύτως, ἀλλὰ πλάθοντας ἀπὸ τὸν ἑαυτό του μὲ ἀναίδεια καὶ συκοφαντώντας μαζί, ἔπειτα κινεῖ ἐναντίον τῶν πλασμάτων του, σὰν νὰ λέγη ἐναντίον μας, τὴν μεγαλεπήβολη φιλοσοφία του, ἀνοίγει ἐναντίον τους ἀκράτητη τὴν πολύρροη γλῶσσα του καὶ ρέει μὲ ἀφθονία καὶ κάθε τρόπο, χωρὶς πάντως νὰ κατακλύζη κανένα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πηγὴ τῶν βλασφημῶν λόγων πρὸς ἐκεῖνα ποὺ ἀντικρούει, ποὺ εἶναι φανερὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος.

6 Ἐφοῦ λοιπὸν ἀναφέρωμε λίγα γι' αὐτὰ, ὅσα χρειάζονται ὥστε, κατὰ τὸ λόγιον, ἀπὸ τὴν ἄκρη τοῦ ὑφάσματος νὰ δείξωμε τὴν ἀλόγιστη σ' αὐτὸ τὸ θέμα μανία τοῦ Γρηγορᾶ, ὡς μεταφέρωμε σὲ ἄλλα θέματα τὸ λόγο, ἀφήνοντάς τον νὰ βάλλεται καὶ νὰ κτυπᾶται μόνος του. Τί λοιπὸν λέγει πρὸς ἐμᾶς τάχα ὁ δυστυχὴς αὐτὸς καὶ ποιό εἶναι τὸ ἀμφίσημο ἐναντίον μας ἐπιχείρημα καὶ ἡ ἀμφίστομη μάχαιρα; Ἀκούσατε καὶ θρηνήσετε τὸν ἄνθρωπο γιὰ τὴν δαινομισμένη παράνοιά του. «Ἐπειδὴ», λέγει, «ἡ μεταμόρφωσις ὅπως δὴποτε δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο, παρὰ ἀλλοίωσι τῆς μορφῆς, ἂν μὲν λέγετε τῆς θείας οὐσίας αὐτὴν τὴν ἀλλοίωσι, τί θὰ ἦταν ἀσεβέστερο ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ λέγει μετουσίωσι τὴ μεταμόρφωσι τοῦ Χριστοῦ στὸ Θαβώριο ὄρος; Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος εἰσάγει ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ἀτοπώτατα ὅπως δὴποτε· ἢ καθαιρεῖ τὸ ἀναλλοίωτο τῆς θείας οὐσίας στὸ κατώτερο καὶ διάφορο αὐτῆς, ἢ διαιρεῖ ἀπὸ ἀμαθῆ καὶ κακώτροπη γνώμη τὴ μόνη ἄκτιστη καὶ ἀμερῆ καὶ ἀπλῆ θεότητα σὲ δύο ἄκτιστες θεότητες, λέγοντας τὴ μία ὄρατη καὶ τὴν ἄλλη ἀόρατη, τὴ μία μεθεκτὴ καὶ τὴν ἄλλη ἀμέθεκτη, τὴ μία ὑπερκείμενη καὶ τὴν ἄλλη ὑφειμένη, πρᾶγμα ποὺ ὑπερβαίνει καὶ τὴν αἵρεσι τῶν εἰκονομάχων. Ἐὰν πάλι λέγετε ὅτι ἔχει μεταβληθῆ ὀλοσχερῶς ὅλη ἡ μορφή τοῦ δούλου σὲ φῶς ἄρρητο καὶ ἄκτιστο καὶ σὲ θεότητα παράξενη, σύμφωνα ἀκριβῶς μὲ τὴ γνώμη ἐκείνων, ἔχετε τὰ φρονήματα τῶν εἰκονομάχων»⁶.

7 Ἐμεῖς ὁμως εὐκόλα θὰ διασπάσωμε τὰ θεωρούμενα ἀπ' αὐτὸν ἄρρηκτα δίκτυα τῶν λόγων του καὶ ὄχι μόνον θὰ ξεφύγωμε τὶς θεωρούμενες ἀπ' αὐτὸν ἀφευκτες παγίδες, ἀλλὰ καὶ θὰ τὶς καταπατήσωμε μὲ μεγάλη δύναμι καὶ θὰ τὶς συντρίψωμε, λέγοντας ὅτι δὲν

6. Δογματικὸς Ε', 12, PG 149, 408AB.

στοῦ φύσεως ἐπ' ὄρους ἀλλοιώσιν φαμεν γενέσθαι τὴν μεταμόρφωσιν, ἅπαγε τῆς ἀσεβειοτάτης συκοφαντίας, «συγκραθεὶς γὰρ ἡμῶν ὁ τοῦ Θεοῦ Μονογενῆς ἀσυγχύτως καὶ μὴ λαμπρυνθεὶς αὐτός, ἀλλὰ λαμπρύνας τὸ πρόσημμα», καθάπερ κοινῇ πάντες ἐπ' 5 ἐκκλησίας ἄδομεν, «ἄνθρακα θεότητος ὑπέδειξεν ἡμῖν»· οὔτε τοίνυν τῆς θείας φύσεως τὴν ἀλλοίωσιν, ἅπαγε, οὔτ' ἐξ ὅλων ὅλην μεταβεβλήσθαι φαμεν τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ προσώπου τοῦ Κυρίου μορφήν. Οὐ γὰρ μετεσχηματίσθη καὶ μετέστη τῆς καθ' ἡμᾶς ἐμφερείας, ἅπαγε ταυτησί πάλιν τῆς δυσσεβείας· τοῦτο γὰρ εἰκο- 10 νομάχων λέγειν τῶν καταράτων, κακῶς οἰομένων διὰ τοῦτο μηκέτι δεῖν ἐν εἰκόνι γράφειν Χριστὸν τὸν δι' ἡμᾶς περιγραπτὸν γεγονότα. Οὐ μετεσχηματίσθη τοίνυν, ἀλλὰ μόνον τὸ δεσποτικὸν ἐκεῖνο πρόσωπον τὴν φύσιν ἅμα καὶ τὴν θέσιν ἀμεταποίητον ἔλαμψεν ἐπ' ὄρους ὥσπερ ἔλαμψε θείως

8 15 Τοῦτο δὲ παρ' ἡμῶν τρίτον ἀναφανὲν μεταξὺ τῆς τοῦ Γρηγοροῦ διαιρέσεως τὴν αὐτῆς καταργεῖ κατὰ τῶν εὐσεβοῦντων ἐπήρειαν. Αὕτη γε μὴν ὄρωμένη καθ' ἑαυτὴν ἢ τοῦ Γρηγοροῦ διαίρεσις ἐκπίπτει τε τοῦ ἀναγκαίου διὰ τὴν ἔλλειψιν καὶ τὸν οὕτως ἐλλιπῶς διελόντα οὐκ ἀνεπιστήμονα μόνον εἶναι, ἀλλὰ καὶ 20 τῶν εὐσεβῶν δηρημένον παρίστησι. Δείκνυσι γὰρ αὐτὸν μὴ πιστεύειν γενέσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ μεταμόρφωσιν. Εἰ γὰρ ὁ πιστεύων καὶ προσδεχόμενος ταύτην, ἢ πάντως μορφῆς ὑπῆρχεν ἀλλοιώσις, ἐξ ἀνάγκης, κατὰ τὸν Γρηγοροῦν, θατέρω περιπίπτει τῶν ἐκ διαιρέσεως ὑπ' αὐτοῦ συνηγμένων ἀτόπων, αὐτὸς οὐ 25 στεύει γενέσθαι τὴν ἐπ' ὄρους τοῦ Χριστοῦ μεταμόρφωσιν, ἵνα μὴ ταῖς αὐτοῦ ταύταις πάγαις, ἃς ἀμφιστόμους ἔστησεν, ἀλώσιμος γένηται. Εἰ δ' ἐκείνην πιστεύει γενέσθαι, τὰς αὐτὸς αὐτοῦ πάγας, τό γε εἰς αὐτὸν ἦκον, οὐ διαπέφευγεν· οὕτω κατ' αὐτὸς αὐτοῦ συγγράφεται τε καὶ ἀγωνίζεται.

9 30 Ἄλλὰ τοῦτο μὲν ἀφῶμεν ἐπεὶ δὲ κατ' ἄμφω τὰ προτεθειμένα ταῦτα καταψευδόμενος ἡμῶν καὶ συκοφαντῶν ἡμᾶς ἀναπέφηνε, καὶ κατὰ πάντα τὰ τούτοις ἐπόμενα ψευδηγόρος καὶ συκο-

7. Τροπᾶριο τῆς ε' ᾠδῆς τοῦ κανόνος τῆς Μεταμορφώσεως.

7α. Ἡ διαίρεσις τοῦ Γρηγοροῦ παρατίθεται παραπάνω: ἢ α) ἢ θεία φύσις

ισχυριζόμαστε ὅτι ἡ μεταμόρφωσις στὸ ὄρος ὑπῆρξε ἀλλοίωσις τῆς θείας φύσεως τοῦ Χριστοῦ, μακριὰ ἀπὸ μᾶς μὰ τέτοια ἀσεβέστατη συκοφαντία, διότι, ὅπως ψάλλομε ὅλοι μαζί στὴν ἐκκλησία, «Ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ ὑπέδειξε ἓνα ἄνθρακα τῆς θεότητος ἀφοῦ συγκράθηκε μὲ ἡμᾶς κατὰ τρόπο ἀσύγχυτο καὶ δὲν ἐλαμπρύνθηκε ὁ ἴδιος ἀλλὰ ἐλάμπρυνε τὸ ἀνθρώπινο πρόσλημμα»⁷. δὲν ἰσχυριζόμαστε λοιπὸν τὴν ἀλλοίωσι τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, κάθε ἄλλο, οὔτε ὅτι μεταβλήθηκε ὀλοκληρωτικὰ ὅλη ἡ ἀνθρωπίνη μορφή τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Δὲν μετασχηματίσθηκε δηλαδή καὶ δὲν ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῆ δική μας, μακριὰ πάλι ἀπ' αὐτὴ τὴ δυσσέβεια· διότι αὐτὸ εἶναι λόγος τῶν κατηραμένων εἰκονομάχων, ποὺ κακῶς νομίζουν ὅτι γι' αὐτὸ δὲν πρέπει πλέον νὰ φιλοτεχνοῦν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ἔγινε γιὰ μᾶς περιγραπτός. Δὲν μετασχηματίσθηκε λοιπὸν, ἀλλὰ μόνο τὸ δεσποτικὸ ἐκεῖνο πρόσωπο, χωρὶς νὰ μεταποιηθῆ κατὰ τὴ φύσι καὶ τὴ θέσι, ἔλαμψε ἐπάνω στὸ ὄρος κατὰ ἓνα θεῖο τρόπο.

8 Τὸ σημεῖο τοῦτο ποὺ ἔρχεται τρίτο ἀνάμεσα στὴ διαίρεσι τοῦ Γρηγορᾶ^{7α} καταργεῖ τὴν ἐπήρεια τῆς κατὰ τῶν εὐσεβῶν. Αὐτὴ ἡ διαίρεσις δηλαδή τοῦ Γρηγορᾶ, θεωρούμενη καθ' ἑαυτήν, ἐκπίπτει τοῦ ἀναγκαίου συμπεράσματος λόγῳ ἐλλείψεως καὶ παρουσιάζει ὄχι μόνο ὡς ἀνεπιστήμονα αὐτὸν ποὺ ἔκαμε μὲ τόση ἔλειψι τὴ διαίρεσι, ἀλλὰ καὶ διηρημένον ἀπὸ τοὺς εὐσεβεῖς. Διότι τὸν δείχνει νὰ μὴ πιστεύῃ ὅτι ἔγινε ἡ μεταμόρφωσις τοῦ Χριστοῦ. Ἄν πράγματι αὐτὸς ποὺ πιστεύει καὶ παραδέχεται αὐτὴν, ποὺ ὅπωςδὴποτε ἦταν μορφῆς ἀλλοίωσις, κατ' ἀνάγκη κατὰ τὸν Γρηγορᾶ περιπίπτῃ σ' ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ἀτοπα ποὺ συνάγονται ἀπὸ τὴ διαίρεσί του, αὐτὸς δὲν πιστεύει ὅτι ἔγινε στὸ ὄρος ἡ μεταμόρφωσις τοῦ Χριστοῦ, γιὰ νὰ μὴ συλληφθῆ ἀπὸ τὶς παγίδες του αὐτὲς ποὺ ἔστησε ἀμφίστομες. Ἄν ὅμως πιστεύῃ ὅτι ἡ μεταμόρφωσις ἔγινε, αὐτὸς, ὅσο βέβαια ἔξαρτᾶται ἀπὸ αὐτὸν, δὲν διέφυγε τὶς δικές του τὶς παγίδες· ἔτσι ὁ ἴδιος συγγράφει καὶ ἀγωνίζεται ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του.

9 Ἄλλ' ἄς τὸ ἀφήσωμε αὐτὸ· ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸς καὶ στὰ δύο προτεθέντα αὐτὰ σημεῖα ἔχει φανῆ νὰ ψευδολογῆ ἐναντίον μας καὶ νὰ μᾶς συκοφαντῆ, εἶναι καὶ σὲ ὅλα τὰ ἐπόμενα ψευδολόγος

ἀλλοιώνεται κατὰ τὴ μεταμόρφωσι ἢ β) ἡ ἀνθρωπίνη φύσις θεώνεται, ὡς συμπεράσμα δὴθεν τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Παλαμᾶ.

φάντης ἐστί, ταῦτό δ' εἰπεῖν, κατὰ πάνθ ἁπλῶς ἃ καθ' ἡμῶν ὁ
 Γρηγορᾶς λέγει βλάσφημα. Πάντα γὰρ ὡς ἐν ἐπιτόμῳ συνήγα-
 γεν ἔνταυθοῖ. Τῶν γὰρ αἰτίων ἀναφανέντων ψευδῶν συναναι-
 ρεῖται τούτοις πάντως καὶ τὰ ἐπόμενα, καὶ πρὸς τὸ περιφανῶς
 5 ἀσεβεῖν καὶ ματαιολόγος καὶ φρεναπάτης ὁ Γρηγορᾶς ἀποδεί-
 κνυται. Θαυμάσαι δὲ ἄξιον οὐ μετρίως καὶ τὸν εἰπόντα προφή-
 την, «ὁ ὀρύσσων βόθρον τῷ πλησίον, ἐμπεσεῖται εἰς αὐτόν». Δί-
 ῶν γὰρ φησι καθ' ἡμῶν ὁ Γρηγορᾶς, τοῖς εἰκονομάχοις συνη-
 γορῶν οὐκ ἐπήσθητο· θέλων γὰρ ἡμῖν ἐπιφορτίζειν τὰ τοῖς εἰκο-
 10 νομάχοις ἐκ τῆς θείας μεταμορφώσεως πεπορισμένα κακῶς,
 αὐτὸς ἀνωτέρω μικρὸν φυλοκρινῶν τὰ τῆς μορφῆς σημαινόμενα,
 εἶτα καὶ παρ' ἑαυτοῦ ὀριζόμενος, «μορφή», φησίν, «ἐπὶ τῶν αἰ-
 σθητῶν ἐστὶ τὸ περὶ τὴν ἐπιφάνειαν ποιὸν τύπωμα».

11 Εἰ γοῦν τοῦτό ἐστιν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἡ μορφή καὶ μηδὲν
 15 πλέον, ὡς ὁ Γρηγορᾶς ἐξ ὧν ὠρίσατο διετείνατο, μετεμορφώθη
 δὲ τηνικαῦτα, ταῦτό δ' εἰπεῖν ἡλλοίωται, τὸ δεσποτικὸν ἐκεῖνο
 πρόσωπον, τοιγαροῦν κατὰ τὸν Γρηγορᾶν ὁ Χριστὸς ἐπ' ὄρους
 τὸν οἰκεῖον τύπον τοῦ προσώπου μετέβαλεν, ὃ τοῖς εἰκονομάχοις
 ἐστὶ τὸ ποθούμενον. Τοῦτο δ' ἔπαθεν ὁ Γρηγορᾶς ἀνεπιστημό-
 20 νως ἐνδεῶς ὀρισάμενος. Ἡλίου μὲν γὰρ καὶ σελήνης τὸ μὲν κατὰ
 τὴν ἐπιφάνειαν τύπωμα τὸ αὐτό, σφαιρικὰ γὰρ ἐστὶν ἄμφω, μορ-
 φὴν δὲ προφαίνει κατὰ τι μὴ τὴν αὐτὴν ἄλλη γὰρ δόξα ἡλίου
 καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ «ἀστὴρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ»,
 φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Τῷ δὲ σχήματι καὶ τῷ τύπῳ τῆς ἐπιφανείας
 25 οὐ διενήνοχε καί, κατὰ τινα τῶν ἔξω σοφῶν, φθείρεται τῶν γινο-
 μένων οὐδέν, κρινόμενον δ' ἄλλο πρὸς ἄλλο μορφήν ἑτέραν ὑπέ-
 δεῖξεν.

11 Ἐντεῦθεν δὲ μηδὲ τοῖς σημαινομένοις ὑπὸ τοῦ ὀνόματος
 τῆς μορφῆς ἐπιστημόνως ὁ Γρηγορᾶς ἐπιβαλὼν ἀναδείκνυται
 30 Τῇ γὰρ ἐπιστημονικῇ διδασκαλίᾳ στοιχεῖν αἰρούμενος καὶ τὴν
 πνευματικὴν παρὰ φαῦλον τιθέμενος, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ
 Θεοῦ δικαίως, καὶ τὴν ἐκ μαθήσεως ἐπιστήμην ἀπάλεσεν. Ἔ-
 σται δὲ τοῦτο κάπτι τῶν ἐξῆς ἐναγογέστερον.

8. Ψαλμ. 7, 16.

9. Δογματικὸς Ε, 11, PG 149, 405D.

10. Α' Κορ. 15, 41.

καί συκοφάντης, δηλαδή σὲ ὅλα γενικῶς ὅσα βλάσφημα λέγει ἐναντίον μας ὁ Γρηγορᾶς. Διότι ὅλα τὰ συγκέντρωσε ἐδῶ σὰν σὲ μία σύνοψι. Ἔτσι, ἀφοῦ φαίνονται τὰ αἷτια ψευδῆ, συναναιροῦνται ὅπωςδήποτε μαζὶ μὲ αὐτὰ καὶ τὰ ἐπόμενα, καί, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀσεβεῖ ὀλοφάνερα, ἀποδεικνύεται ὁ Γρηγορᾶς καὶ ματαιολόγος καὶ φρεναπάτης. Ἀξίζει ὅμως ἐδῶ νὰ θαυμάσωμε πάρα πολὺ τὸν προφήτη πὺ εἶπε· «ἐκεῖνος πὺ ἄνοιξε λάκκο γιὰ τὸν γείτονά του, θὰ πέση ὁ ἴδιος μέσα σ' αὐτόν»⁸. Πράγματι μὲ αὐτὰ πὺ λέγει ἐναντίον μας ὁ Γρηγορᾶς, δὲν ἀντιλήφθηκε ὅτι συνηγορεῖ μὲ τοὺς εἰκονομάχους· διότι, ἐνῶ θέλει νὰ φορτώσῃ σ' ἐμᾶς τὰ κακῶς συναγόμενα γιὰ τοὺς εἰκονομάχους ἀπὸ τῆς θείας μεταμόρφωσι, ὁ ἴδιος λίγο παραπάνω λεπτολογώντας τις σημασίες τῆς μορφῆς, ἔπειτα δίνοντας δικό του ὄρισμό λέγει· «μορφή σὰ αἰσθητὰ εἶναι τὸ ὅποιοδήποτε ἀποτύπωμα γύρω στὴν ἐπιφάνεια»⁹.

10 Ἄν λοιπὸν αὐτὸ εἶναι σὰ αἰσθητὰ ἢ μορφή καὶ τίποτε παραπάνω, ὅπως ἰσχυρίζεται μὲ τὸν ὄρισμό του ὁ Γρηγορᾶς, μεταμορφώθηκε δὲ τότε, δηλαδή ἀλλοιώθηκε, τὸ δεσποτικὸ ἐκεῖνο πρόσωπο, ἄρα κατὰ τὸν Γρηγορᾶ ὁ Χριστὸς στὸ ὄρος μετέβαλε τὸν κανονικὸ τύπο τοῦ προσώπου του, πρᾶγμα πὺ εἶναι τὸ ποθούμενο γιὰ τοὺς εἰκονομάχους. Τὸ ἔπαθε αὐτὸ ὁ Γρηγορᾶς, διότι ἀνεπιστημῶνως ἔδωσε ἑλλειπτικὸ ὄρισμό. Βέβαια τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης τὸ τύπωμα στὴν ἐπιφάνεια εἶναι τὸ ἴδιο, καθ' ὅσον καὶ τὰ δυὸ εἶναι σφαιρικά, ἀλλὰ παρουσιάζουν μορφή πὺ κατὰ ἓνα μέρος δὲν εἶναι ἢ ἴδια· διότι ἄλλη εἶναι ἢ λαμπρότης τοῦ ἡλίου καὶ ἄλλη ἢ λαμπρότης τῆς σελήνης, καὶ «ἓνα ἄστρο διαφέρει ἀπὸ ἄλλο ἄστρο ὡς πρὸς τὴ λαμπρότητα»¹⁰, λέγει ὁ Ἀπόστολος. Στὸ σχῆμα ὅμως καὶ στὸν τύπο τῆς ἐπιφάνειας δὲν διαφέρουν καὶ κατὰ τὴ γνώμη κάποιων τῶν ἔξω σοφῶν^{10α} τίποτε ἀπὸ τὰ γινόμενα δὲν φθείρεται, ἀλλὰ συγκρινόμενα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο παρουσιάζουν ἄλλη μορφή.

11 Ἄπ' αὐτὰ ὁ Γρηγορᾶς φαίνεται ὅτι δὲν ἀντιλήφθηκε ἐπιστημονικὰ οὔτε τις σημασίες τοῦ ὀνόματος τῆς μορφῆς. Κι' αὐτὸ διότι, ἐπιθυμώντας ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν διδασκαλίαν καὶ παραγκωνίζοντας τὴν πνευματικὴν, ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ κα' ἔτσι ἔχασε καὶ τὴν ἀπὸ τῆς μάθησι προερχομένη ἐπιστήμη. Αὐτὸ θὰ ἐξετασθῇ σαφέστερα στὴ συνέχεια.

10α. Ἐννοεῖται ὁ Δημόκριτος, πὺ διακηρύσσει τὴν ἀφθαρσίαν τῆς ὕλης.

12

Ὁ δὲ κείμενος ὑπὸ τὸν βόθρον ἐκεῖνον ἀνεπαισθήτως ὄν
 οὐρύξας εἰσπέπτωκε, καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ προσώπου τὰ στίγματα τοῦ
 Χριστοῦ φέροντα Θεόδωρον προάγειν ἐπιχειρεῖ καθ' ἡμῶν. Ἄλλ'
 ἔλαθε καὶ τοῦτον καθ' ἑαυτοῦ προβαλλόμενος φησὶ γὰρ ὁ ἅγιος,
 5 Εὐσέβιον τινὰ τῶν εἰκονομάχων προστάτην γράφειν ὡς ἐπὶ φῶς
 ἄρητον καὶ ἀνεκδιήγητον καὶ τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ πρέπον, ὃ
 ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώ-
 που οὐκ ἀνέβη, μεταδέβληται ἢ τοῦ δούλου μορφῇ. Καὶ τοῦτο
 προθεῖς ὁ φερωνύμως Θεόδωρος, πρὸς μὲν τὸ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθη-
 10 σιν, ἔτι δὲ καὶ ὑπὲρ νοῦν, εἶναι τὸ φῶς ἐκεῖνο οὐδαμῶς ἀντιλέγει
 μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ἐπὶ τὸ μείζον αἶρει, δι' ὧν ἐξῆς γράφει, τὴν
 τοῦ φωτὸς τούτου δόξαν, πρὸς δὲ τὸ δεῖξαι καὶ παραστήσαι μὴ
 μεταβεβληθῆσαι τὴν τοῦ δούλου μορφὴν ἐξ ὅλων ὅλην τὸν ἀγῶνα
 ποιεῖται. «Ποῖος» γὰρ, φησὶ, «καὶ ὅστις ὁ τῆς μεταβο-λῆς τρόπος
 15 ἐπισκεψώμεθα». Καὶ πάλιν τοῦ δυσσεβοῦς Εὐσεβίου εἰπόντος,
 ὅτι μεταμεμόρφωται καὶ ἀπηθανάτισται καὶ ἄκτιστον γέγονεν,
 οὐδὲ πρὸς τοῦτο ἀντεῖπεν ὁ ἅγιος, ἀλλ' ἐπάγει λέγων· «εἴτα μετα-
 μορφωθὲν καὶ ἀπαθανατισθὲν μεμένηκε σῶμα ἢ οὐ; Εἰ γὰρ μεμέ-
 νηκε, μάταιος ὁ Εὐσεβίου λόγος καὶ οὐδὲν ἡμῖν πρᾶγμα ἔσται· εἰ
 20 δὲ μὴ μεμένηκε, πῶς ἐνδύσεται ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν;».

13

Ὁρᾷς ὅτι ὁ εὐσεβὴς καὶ ὑπὲρ εὐσεβείας διαλεγόμενος πρὸς
 τὴν διάνοιαν βλέπει, ἀλλ' οὐ τὰ ρήματα κακουργῶν καὶ δια-
 στρέφων καὶ τὴν διάνοιαν συκοφαντικῶς μεθέλκων πρὸς ἄλλο τι
 παρ' ὃ δείκνυσι, πρὸς ἅπερ ἀντιλέγειν αἰρεῖται, εἴτα κακοσχόλως
 25 ἀντίκειται; «Ὁ γὰρ ἄκτιστος κτίζεται καὶ ὁ ἀναρχος ἄρχεται καὶ
 ὁ Λόγος παχύνεται σὰρξ γενόμενος», Γρηγόριός φησιν ὁ τῆς
 θεολογίας ἐπώνυμος. Ὁ δ' ἐκ Δαμασκοῦ θεῖος ὑμνωδὸς «Λό-
 γος», φησὶ, «Θεοῦ ὁ Υἱὸς τῆς Παρθένου, δημιουργὸς Ἀδάμ τοῦ
 πρωτοπλάστου, οὐ δημιουργημα, εἰ καὶ σὰρκα εἴληφεν». Εὐ γὰρ
 30 ἔχει ταῦτα κατ' εὐσεβῆ διάνοιαν ἐκλαμβανόμενα, κἂν εἰ δοκεῖ

11. Ψαλμ 7, 16.

12. Δογματικὸς Ε', 14, 464-466, PG 149, 409D-413A. Πρόκειται περὶ ἀπό-
 ψεων τοῦ Θεοδώρου Γραπτοῦ, ὅπως διατηροῦνται ἀπὸ τὸν πατριάρχη Νικη-
 φόρο, βλ. καὶ Ἀντιρρητικὸς κατὰ καινοτομιῶν 2,5,14.

13. Νικηφόρου, Ἀντιρρητικοὶ κατ' Εὐσεβίου 9, 4ε.

14. Α' Κορ. 2,

12 Εὐρισκόμενος δὲ κάτω ἀπὸ ἐκεῖνο τὸν βόθρο πού ἀνεπαίσθητα ἔσκαψε καὶ ἔπεσε¹¹, ἐπιχειρεῖ νὰ φέρη ἐναντίον μας καὶ τὸν Θεόδωρο πού ἔχει τὰ στίγματα τοῦ Χριστοῦ στὸ πρόσωπό του¹². Ἄλλὰ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ προβάλλει καὶ αὐτὸν ἐναντίον του. Διότι λέγει ὁ ἅγιος¹³ ὅτι κάποιος Εὐσέβιος προστάτης τῶν εἰκονομάχων γράφει ὅτι ἡ μορφή τοῦ δούλου ἔχει μεταβληθῆ σὲ φῶς ἄρρητο καὶ ἀνεκδιήγητο καὶ ταιριαστὸ στὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ, πού ὀφθαλμὸς δὲν εἶδε καὶ αὐτὶ δὲν ἄκουσε καὶ πού δὲν ἀνέβηκε σὲ καρδιά ἀνθρώπου¹⁴. Καί, ἀφοῦ παραθέτει αὐτὸ ὁ φερωνύμως Θεόδωρος, πρὸς τὸ ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶναι ἐπάνω ἀπὸ κάθε αἴσθησι, ἀκόμη καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸν νοῦ, δὲν ἀντιλέγει· μᾶλλον ἐξαίρει καὶ περισσότερο τὴ λαμπρότητα τοῦ φωτὸς αὐτοῦ μὲ ὅσα γράφει στὴ συνέχεια, ἀλλ' ἀγωνίζεται γιὰ νὰ δείξῃ καὶ παραστήσῃ ὅτι δὲν ἔχει μεταβληθῆ ὀλοκληρωτικὰ ὅλη ἡ μορφή τοῦ δούλου. Διότι λέγει, «ποιὸς καὶ τί εἶδους εἶναι ὁ τρόπος τῆς μεταβολῆς, θὰ τὸ ἐξετάσωμε». Ὅταν πάλι ὁ δυσσεβὴς Εὐσέβιος εἶπε, ὅτι ἔχει μεταμορφωθῆ καὶ ἀπαθανατισθῆ καὶ ἔγινε ἄκτιστο, δὲν ἀντεῖπε οὔτε πρὸς αὐτὸ ὁ ἅγιος, ἀλλὰ προσθέτει καὶ λέγει· «ἔπειτα, ἀφοῦ μεταμορφώθηκε καὶ ἀπαθανατίσθηκε, ἔμεινε σῶμα ἢ ὄχι; Ἄν ἔμεινε, μάταιος εἶναι ὁ λόγος τοῦ Εὐσεβίου καὶ δὲν ἀξίζει νὰ ἀσχολούμαστε μὲ αὐτόν· ἂν ὅμως δὲν ἔμεινε σῶμα, πῶς θὰ ἐνδυθῆ ἀθανασία καὶ ἀφθαρσία;»¹⁵.

13 Βλέπεις ὅτι ὁ εὐσεβὴς πού συζητεῖ ὑπὲρ τῆς εὐσέβειας κυττάζει πρὸς τὸ νόημα, ἀλλὰ δὲν κακοποιεῖ καὶ δὲν διαστρέφει τὰ λόγια, πού ἐδιάλεξε ν' ἀντικρούσῃ, οὔτε σύρει συκοφαντικὰ τὸ νόημα πρὸς κάτι ἄλλο ἀπὸ ὅ,τι δείχνει, γιὰ νὰ τὰ καταπολεμήσῃ ἔπειτα; Διότι ὁ Γρηγόριος, ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας λέγει· «ὁ ἄκτιστος κτίζεται καὶ ὁ ἀναρχὸς ἀρχίζει καὶ ὁ Λόγος παχύνεται γενόμενος σάρκα»¹⁶. Ὁ θεῖος ὑμνωδὸς πάλι ἀπὸ τῆ Δαμασκὸ λέγει· «Λόγος Θεοῦ εἶναι ὁ Υἱὸς τῆς Παρθένου, δημιουργὸς τοῦ πρωτοπλάστου, ὄχι δημιουργήμα, ἂν καὶ ἔλαβε σάρκα»¹⁷. Αὐτὰ εἶναι σωστά, ἐκλαμβανόμενα μὲ εὐσεβῆ διάνοια, ἔστω καὶ ἂν φαίνονται

15. Θεοδώρου Γραπτοῦ, *παρὰ Νικηφόρου πατριάρχῃ, Ἀντιρρητικὸς κατ' Εὐσεβίου* 9,14. *Pitra, Spicil. Sol. I, 384. Ἀντιρρητικοὶ κατὰ Μαμωνᾶ* 1,26, PG 100, 269AB.

16. *Λόγος* 38, εἰς τὰ *Θεοφάνεια* 2, PG 36, 313B.

ἀντικειῖσθαι. Ἄλλ' ἐπεὶ καθάπερ τὴν ἀρχὴν ἔφην καὶ νῦν ἐδεί-
 χθη, μὴ καθ' ἡμῶν καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς διανοίας οἱ τοῦ Γρηγορᾶ
 λόγοι τείνουσιν, ἀλλὰ τοῖς οἰκείοις ἀναπλασμοῖς δῆλός ἐστιν
 ἀντιφθεγγόμενος, τοῦτ' αὐτὸ δείξαντες ἀρτίως, ἀφῶμεν αὐτὸν
 5 ὑφ' ἑαυτοῦ βαλλόμενόν τε καὶ καταβαλλόμενον. Πρὸς δὲ τοῖς τοι-
 οῦτοις καὶ τὴν ἀκόλαστον αὐτοῦ γλῶτταν καὶ πρὸς ὑβρεῖς ἀκό-
 ρεστον παρ' οὐδὲν θέμενοι, τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων ἐπισκε-
 ψώμεθα· τί ποτ' ἄρα φησιν οὗτος εἶναι τὸ ἐν Θαβωρίῳ φῶς; Ἄν
 γὰρ κατ' αὐτοῦ τοῦ θειοτάτου φωτὸς βλασφημιῶν οὗτος ἅμα καὶ
 10 ἀνοηταίνων φανῆ, καὶ Θεῶ καὶ τοῖς θεολόγοις ἐναντιούμενος, αἱ
 καθ' ἡμῶν, ὡς μὴ συναινούντων αὐτῷ, λοιδορίαὶ καὶ συκοφαντί-
 αι μακαρισμῶν ἡμῖν πρόξενοι γενήσονται θείων καὶ χαρᾶς ἀφά-
 του καὶ οὐρανίων μισθῶν. Τῆς οὖν κατ' ἐπιστήμην, φησί, διδα-
 σκαλίας προεκτεθείσης ἡμῖν (οὐπω δὲ ἦλθεν ἐπὶ τὰς ἐμὰς χεῖρας
 15 αὕτη, τεκμηριώσαιτο δ' ἂν τις καὶ ταύτην ἀποχρώντως ἐκ τῶν
 ἐξῆς)· ἀλλὰ ταύτης, φησί, προεκτεθείσης, ζητητέον καὶ τῶν ἀγί-
 ων τὰ σύμφωνα ὑποδείγματα, ἵνα σαφέστερον ἢ σχέσις μηδὲν
 οὔσα δειχθῆ καθ' ἑαυτήν, πλήν φωνῆ μόνη, ἐτέρων ὑπαρξιν
 ἐμφαίνουσα.

14 20 Τὴν σχέσιν ὁ Γρηγορᾶς ἐπαγγέλλεται δεῖξαι μηδὲν οὔσαν
 καθ' αὐτήν, ὃ τίς τῶν ἀπάντων οὐκ οἶδε καὶ χωρὶς ἀποδείξεως;
 Ἄλλ' αὐτὸς διὰ τοῦ πᾶσιν ἀνωμολογημένου τούτου κλέπτων
 τοὺς ἀκροωμένους, οὐκέθ' ἐξῆς τοῦτο πειράται δεῖξαι, ἀλλὰ μη-
 δαμῆ μηδαμῶς οὔσαν τὴν σχέσιν, πλήν φωνὴν μόνην. Τίς τῶν
 25 νοῦν ἔχόντων τοῦτο καταδέξεται, ὡς οὐδὲν ἢ σχέσις, πλήν φωνῆ
 μόνη, καὶ εἰ μὴ καθ' ἑαυτήν ὑφέστηκεν; Ἄλλὰ δεῖξαι, φησὶν οὗ-
 τος, ταύτην τὴν κατ' αὐτὸν φωνὴν μόνην οὔσαν ἐτέρων ὑπαρξιν
 ἐμφαίνουσαν. Ἄρ' οὐχ ὁ τοῦ φιλοσόφου νοῦς οὗτος ἀμαθῆς καὶ
 ἀνόητος; Ἡ γὰρ φωνὴ τῆς σχέσεως, ὡς πᾶς τις ἂν εἴποι νοῦ καὶ
 30 μετρίως εὐμοιρῶν, οὐχ ἐτέρων ὑπαρξιν, ἀλλ' ἐτέρων ἠντινοῦν
 ἔνωσιν ἐμφαίνει σαφῶς. Ἡ γὰρ τούτων ὑπαρξις καὶ χωρὶς τῆς
 σχέσεώς ἐστι κατάδηλος.

15 Ἄλλ' ἐπὶ τὰ ἐξῆς ἴωμεν, ἵν' εἰδῶμεν ἔτι μᾶλλον τὴν τοῦ φιλο-
 σόφου διάνοιαν. Προάγει τοίνυν οὗτος τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξι-

νά αντίκεινται. Ἄλλὰ ἐπειδὴ οἱ λόγοι τοῦ Γρηγορᾶ, ὅπως εἶπα στήν ἀρχή καὶ ἀποδείχθηκε τώρα, δὲν ἀπευθύνονται πρὸς ἡμᾶς καὶ πρὸς τὶς ἀπόψεις μας, ἀλλὰ εἶναι φανερὸ ὅτι ἀντιστρατεύονται τὰ ἴδια τὰ ἀναπλάσματα του, ἀφοῦ τὸ ἀπεδείξαμε τώρα αὐτὸ, ἃς τὸν ἀφήσωμε νὰ βάλλεται καὶ νὰ καταρρίπτεται μόνος του. Ἐκτὸς τούτων, μὴ ὑπολογίζοντας καθόλου τὴν ἀκόλαστη καὶ ἀκόρεστη γιὰ ὕβρεις γλῶσσα του, ἃς ἐξετάσωμε αὐτὸ πρὶν ἀπὸ τὰ ἄλλα· τί λέγει αὐτὸς ὅτι εἶναι τὸ φῶς στὸ Θαβώριο; Διότι, ἂν φανῆ αὐτὸς ὅτι βλασφημεῖ καὶ ἀνοηταίνει κατὰ τοῦ ἰδίου τοῦ θειοτάτου φωτός, καὶ ὅτι ἐναντιώνεται στὸν Θεὸ καὶ τοὺς θεολόγους πατέρες, οἱ λοιδορίες καὶ συκοφαντίες του ἐναντίον μας, ἐπειδὴ δὲν συμφωνοῦμε μὲ αὐτὸν, θὰ μᾶς γίνουν πρόξενοι θείων μακαρισμῶν, ἄφατης χαρᾶς καὶ οὐρανίων βραβείων¹⁸. Ἀφοῦ, λέγει, ἐξεθέσαμε προηγουμένως τὴν κατ' ἐπιστήμη διδασκαλία (αὐτὴ δὲν ἦλθε στὰ χέρια μας, ἀλλὰ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν ἐπιβεβαιώσῃ ἐπαρκῶς ἀπὸ τὴ συνέχεια)· ἀφοῦ, λέγει, αὐτὴ ἐκτέθηκε, πρέπει νὰ ζητήσωμε καὶ ἀπὸ τοὺς ἁγίους τὰ σύμφωνα παραδείγματα, γιὰ νὰ δειχθῇ σαφέστερα ὅτι ἡ σχέσις δὲν εἶναι τίποτε καθ' ἑαυτήν, πλὴν μᾶς ἀπλῆς μόνο φωνῆς, πού δείχνει τὴν ὑπαρξὶ ἄλλων.

14 Ὁ Γρηγορᾶς ὑπόσχεται νὰ δείξῃ ὅτι ἡ σχέσις δὲν εἶναι τίποτε καθ' ἑαυτήν, πρᾶγμα πού ποιὸς ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει, καὶ μάλιστα χωρὶς ἀπόδειξι; Ἄλλ' αὐτὸς παραπλανώντας τοὺς ἀκροατὰς μὲ αὐτὸ τὸ ἀπὸ ὅλους ἀποδεκτὸ, στὴ συνέχεια δὲν προσπαθεῖ καθόλου πλέον νὰ δείξῃ τοῦτο, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ σχέσις δὲν εἶναι τίποτε καθόλου, ἐκτὸς μόνο ἀπὸ φωνή. Ποιὸς ἀπὸ ἐκείνους πού ἔχουν νοῦ θ' ἀποδεχθῇ αὐτό, ὅτι ἡ σχέσις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, ἐκτὸς ἀπὸ ἀπλῆ φωνή, ἔστω καὶ ἂν δὲν ὑφίσταται καθ' ἑαυτήν; Ἀλλά, λέγει αὐτὸς, προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅτι αὐτὴ, πού κατ' αὐτὸν εἶναι μόνο φωνή, φανερώνει ὑπαρξὶ ἄλλων. Ἄραγε δὲν εἶναι ἀμαθὴς καὶ ἀνόητος ὁ νοῦς αὐτὸς τοῦ φιλοσόφου; Διότι ἡ λέξις τῆς σχέσεως, ὅπως μπορεῖ νὰ εἰπῇ ὁ καθένας πού ἔχει καὶ μέτριο νοῦ, δὲν φανερώνει ὑπαρξὶ ἄλλων, ἀλλὰ φανερώνει σαφῶς κάποια ἔνωσι ἄλλων διότι ἡ ὑπαρξις αὐτῶν εἶναι ὀλοφάνερη καὶ χωρὶς τῆ σχέσι.

15 Ἄλλ' ἃς προχωρήσωμε στὴ συνέχεια, γιὰ νὰ γνωρίσωμε ἀκόμη περισσότερο τὴ σκέψι τοῦ φιλοσόφου. Προβάλλει λοιπὸν αὐτὸς

μον γράφοντα «συνεισάγειν ἑαυτῇ τὰ σχετικά τὴν σχέσιν καὶ χωρὶς τούτων ἀδύνατον εἶναι ταύτην ἢ νοεῖσθαι ἢ λέγεσθαι». Εἴτ' αὐτὸς οὗτος ὁ Γρηγορᾶς ἀντιλέγειν διατείνεται πρὸς τινὰς τοὺς τῶν σχετῶν ἄνευ, καθάπερ αὐτὸς φησι, τὴν σχέσιν νοοῦντας καὶ λέγοντας, τὸ παρὰ τοῦ θείου Μαξίμου ρηθὲν ἀδύνατον, ἔργῳ δεικνὺς αὐτὸς οὐκ ἀδύνατον. Ἀλλὰ καὶ συνεισάγειν ἑαυτῇ φησὶ τὴν σχέσιν ὁ θεῖος Μάξιμος, ὡς οὕσαν τι δηλονότι καὶ ταύτην καὶ συμπαραμένουσιν καὶ ἐνθεωρουμένην τοῖς σχετοῖς, ἃ πάντα προσκειμένον τὸ σὺν ὅτι μάλιστα παρίστησιν. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς 10 μηδαμῇ μηδὲν εἶναι τὴν σχέσιν σπουδάζει δεῖξαι, τῷ ἁγίῳ καθάπερ ἐπίτηδες ἀντικείμενος. Μετὰ γοῦν τὸ προθεῖναι τὴν ρῆσιν τοῦ σοφοῦ Μαξίμου, καταμαρτυροῦσαν καὶ ταύτην αὐτοῦ μᾶλλον ἄλλ' οὐκ αὐτῷ συμμαρτυροῦσαν, ἐπιφέρει γράφων «ὄρας ὡς ἢ μηδαμῇ μηδαμῶς ὑφίστασθαι δύναται σχέσις ἰδιαζόντως καὶ 15 καθ' αὐτήν, ἀλλ' ὄνομα μόνον ἐστὶν ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον;». Τῆς λεπτότητος τῶν φρενῶν, εἶπεν ἂν τις πρὸς τὸν τὰ τοιαῦτα γράφοντα. Καὶ πῶς ὄνομά ἐστι τὸ κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον μηδαμῶς λέγεσθαι δυνάμενον; Ἐὰρ οὖν οὐκ αὐτὸς εἶ ὁ τῷ θείῳ Μαξίμῳ φανερῶς ἀντικείμενος; Εἶτα τῷ μὲν ὀνόματι τῆς 20 σχέσεως τούτῳ δίδως εἶναί τι καθ' ἑαυτό, μηδαμῶς οὐσία ὄντι, φῆς γὰρ εἶναι τοῦνομα μόνον, ταύτη δὲ τῇ σχέσει διότι μὴ ἔστιν οὐσία μηδαμῇ μηδὲν εἶναι δίδως ἐνθεωρουμένη κῶ τούτοις, ἀλλ' οὐχ ὧν ἐστὶ σχέσις χωριζομένη; Ναί, φησὶν ὁ Γρηγορᾶς, καὶ προστίθησι καταλλήλως οἷς προέθηκεν, γράφων, «ὄρας ὅτι ταύτην 25 τὴν ὄνομα μόνον οὕσαν σχέσιν, ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον, ὁ νέος δογματιστῆς Παλαμᾶς ὄρατὴν δογματίζει καὶ ἄκτιστον θεότητα»; Τί μὲν οὖν ἡμεῖς, συμφθεγγόμενοι τοῖς ἁγίοις, θεότητα ἔφημεν, οὔτε νῦν καιρὸς λέγειν καὶ ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἀποχρῶν εἰς παράστασιν.

16 30 Ἀλλ' ὄρατε πάντες, φαῖμεν ἂν ἡμεῖς, ὅτι πᾶν τὸ μὴ καθ' ἑαυτὸ ὑφεστηκὸς ὄνομα μόνον εἶναί φησιν ὁ φιλόσοφος οὗτος, ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον; Προϊὼν δ' ἐνταυθοῖ τοῦ λόγου καὶ μηδὲν εἶναι πλέον λέγειν τὴν σχέσιν ἢ διανοίας ἀνά-

τὸν πολὺν στὰ θεῖα Μάξιμο, πὺ γράφει· «ἡ σχέσις συνεισάγει μαζί της τὰ σχετικά καὶ χωρὶς αὐτὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ νοῆται αὐτὴ ἢ νὰ λέγεται». Ἐπειτα ὁ ἴδιος ὁ Γρηγορᾶς ἰσχυρίζεται ὅτι ἀντιλέγει πρὸς κάποιους πὺ, ὅπως αὐτὸς λέγει, νοοῦν καὶ ἀναφέρουν τὴν σχέσι χωρὶς τὰ σχετικά, δείχνοντας αὐτὸς στὴν πρᾶξι ὅχι ἀδύνατο τὸ ἀπὸ τὸν θεῖο Μάξιμο λεγόμενο ἀδύνατο. Ἄλλὰ ὁ θεῖος Μάξιμος λέγει ὅτι καὶ συνεισάγει μαζί της ἡ σχέσις, σὰν νὰ εἶναι δηλαδὴ καὶ αὐτὴ κάτι, καὶ νὰ συμπαραμένη καὶ ἐνθεωρῆται στὰ σχετικά, τὰ ὁποῖα ὅλα παριστάνει ἐντονα ἢ σύνθεσις μὲ τὴν πρόθεσι σύν. Ὁ Γρηγορᾶς ὁμως φροντίζει νὰ δείξη ὅτι ἡ σχέσις δὲν εἶναι τίποτε καθόλου, σὰν νὰ ἀντιτίθεται ἐπίτηδες πρὸς τὸν ἅγιο. Διότι, μετὰ τὴν παράθεσι τοῦ χωρίου τοῦ σοφοῦ Μαξίμου, πὺ καὶ αὐτὴ μᾶλλον καταμαρτυρεῖ ἐναντίον αὐτοῦ, παρὰ συμμαρτυρεῖ σ' αὐτόν, προσθέτει· «βλέπεις ὅτι πραγματικὰ δὲν μπορεῖ καθόλου κατὰ κανένα τρόπο νὰ ὑφίσταται σχέσις ἰδιαιτέρως καὶ καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ὅτι εἶναι ὄνομα μόνο διαλυόμενο μαζί μὲ τὸν ἀέρα πὺ πληττεται;». Τί λεπτὲς φρένες, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ εἰπῆ πρὸς αὐτόν πὺ γράφει τέτοια πράγματα. Καὶ πῶς εἶναι ὄνομα αὐτὸ πὺ κατὰ τὸν θεῖο Μάξιμο δὲν μπορεῖ νὰ λέγεται μὲ κανένα τρόπο; Ἄρα λοιπὸν δὲν εἶσαι ἐσὺ ὁ ἴδιος πὺ ἀντιτίθεσαι φανερὰ στὸν θεῖο Μάξιμο; Ἐπειτα στὸ ὄνομα βέβαια αὐτὸ τῆς σχέσεως παραχωρεῖς νὰ εἶναι κάτι καθ' ἑαυτὸ, ἐνῶ δὲν εἶναι καθόλου οὐσία, διότι ἰσχυρίζεσαι ὅτι εἶναι τὸ ὄνομα μόνο, σ' αὐτὴν ὁμως τὴν σχέσι γιὰ τὸν λόγο ὅτι δὲν εἶναι οὐσία δὲν παραχωρεῖς τίποτε καθόλου, ἂν καὶ μὲ τὸν νοῦ ἐνθεωρεῖται σ' αὐτὰ τῶν ὁποίων εἶναι σχέσις, ἀλλὰ δὲν χωρίζεται ἀπὸ αὐτά; Ναι, λέγει ὁ Γρηγορᾶς καὶ προσθέτει κατάλληλα σ' αὐτὰ πὺ παρέθεσε προηγουμένως, γράφοντας· «βλέπεις ὅτι αὐτὴν τὴν σχέσι, πὺ εἶναι μόνο ὄνομα, διαλυόμενο μαζί μὲ τὸν πληττόμενο ἀέρα, ὁ νέος δογματιστὴς Παλαμᾶς τὴν δογματίζει ὄρατὴ καὶ ἄκτιστη θεότητα;». Τί βέβαια εἶπαμε ἐμεῖς θεότητα συμφωνώντας μὲ τοὺς ἁγίους, οὔτε εἶναι τώρα καιρὸς νὰ τὸ ἐκθέσωμε καὶ ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἐπαρκῶς τὸ δείχνει^{18α}.

16 Ἄλλὰ ἐμεῖς θὰ μπορούσαμε νὰ εἰπούμε· βλέπετε ὅλοι ὅτι κάθε τι πὺ δὲν ὑφίσταται καθ' ἑαυτὸ ὁ φιλόσοφος αὐτὸς τὸ λέγει ὅτι εἶναι μόνο ὄνομα διαλυόμενο μαζί μὲ τὸν πληττόμενο ἀέρα; Προχωρώντας μάλιστα ἐδῶ τὸν λόγο λέγει καὶ ὅτι ἡ σχέσις δὲν εἶναι

καταδικάσει καὶ τὸν Γρηγορᾶ.

πλασμα ψιλόν και ἀνύπαρκτον, ὡς μὴ θεωρουμένην καθ' ἑαυτήν
 Οὐκοῦν, κατ' αὐτόν, ἐν ἔστι γένος μόνον τῶν ὄντων και ἐν μόνον
 τὸ ὄν, τὸ καθ' ἑαυτὸ και μὴ ἐν ἑτέρῳ θεωρούμενον, τοῦτο δέ ἐστιν
 ἡ οὐσία ταύτης γὰρ μόνης τὸ καθ' ἑαυτήν θεωρεῖσθαι. Τοι-
 5 γαροῦν, ἐπεὶ δέκα γένη τῶν ὄντων εἶναι, πολλοὶ και τῶν πρὸς
 βραχὺ φιλοσοφίας ἡμμένων συμμαρτυρήσουσιν, ὡς μηδὲ πρὸς
 βραχὺ ταύτης ἡμμένος ὁ μέγα φυσῶν ἐπ' αὐτῇ Γρηγοράς, ἀλλ'
 ἀγροῖκος ὢν πάντη και ἀφιλόσοφος, ἀνυπαρξίαν τῶν ὄντων
 πολλαπλασίως καταψηφίζεται ἢ, τὸ ἐκ διαμέτρου κακὸν και οὐχ
 10 ἦττον ἀφιλόσοφον και ἀνόητον, τὰ ὄντα πάντα οὐδὲν ἕτερον ἢ
 οὐσίαν εἶναι φησι και ὁ περὶ μόνου τοῦ Θεοῦ πρότερον διετείνε-
 το, ὅτι περ οὐσία μόνον ἐστί, τοῦτο νῦν τοῖς πᾶσι φέρων χαρίζε-
 ται και, τό γε εἰς αὐτόν ἦκον, τῇ κτίσει πάσῃ τὸ Θεὸν εἶναι δι-
 δωσιν, αὐτὴν τε τὴν κτίσιν θεοποιῶν ἀφρονέστατα και δύο πρε-
 15 σβεύων ἐξ ἀνάγκης θεούς. Τὸ γὰρ κατ' αὐτόν μόνου Θεοῦ ὑπάρ-
 χον, νῦν μὲν τῷ κτίσῃ, νῦν δὲ τῷ κτισθέντι παρ' αὐτοῦ κόσμῳ
 προσνέμων ἀμοιβαδόν, ἄλλοτε ἄλλῳ, πῶς οὐ δύο πρεσβεύει θε-
 ούς;

17 Τοῦτο μὲν οὖν τὸ και ἀσεβὲς και δυσσεβὲς και ἀνόητον ἐκ
 20 τῶν αὐτοῦ ρημάτων και δοξασμάτων κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἀνα-
 πέφηνεν ἐξ ἀρχῆς εὐθύς συναγόμενον. Ἄ δὲ αὐτὸς καθ' ἡμῶν
 συνήγαγεν, ἐπειδὴ περ οὐκ ἐκ τῶν ἡμῖν λεχθέντων ἢ δοκούντων,
 ἀλλ' ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ συκοφαντικῶς προτεθέντων μικρὸν ἀνω-
 25 τέρῳ περαίνων δέδεικται, και ταῦτα δὲ κατ' αὐτοῦ χωρεῖ πάν-
 τως, οἴκοθεν οἴκαδε, κατὰ τὴν παρομίαν. Πάσχει δὲ ταῦτα και
 πολλῷ πλείω τούτων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δικαίως ἐγκαταλειφθεῖς τε
 και μωρανθεῖς, ἅτε τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, κατὰ τὴν τῆς εὐ-
 σεβείας ἀλήθειαν εἶπερ ποτὲ και ἄλλοτε καλῶς ἐχούση και
 ἀσφαλῶς, ἐπὶ κακῷ τῆς οἰκειᾶς κεφαλῆς, μᾶλλον δὲ ψυχῆς,
 30 ἀντικεῖσθαι νῦν προελόμενος. «Ἄλλ' ὄρα», φησὶν αὐτός, «και τὰ
 πλείω και μείζω τῆς ἐξῆς ἀτοπίας τοῦ Παλαμᾶ, ὅτι και τὴν μετα-
 μόρφωσιν τοῦνομα, σχέσιν οὐσαν τοῦ μεταμορφοῦντος Θεοῦ
 Λόγου πρὸς τὸ μεταμορφούμενον σῶμα, θεότητα και αὐτὴν
 ἰδίαν αὐτὸς ἐδογματίσεν νέαν, ἄκτιστόν τε και τῆς θείας οὐσίας

τίποτε περισσότερο ἀπὸ ψιλὸ καὶ ἀνύπαρκτο ἀνάπλασμα διάνοιας, ἀφοῦ δὲν νοεῖται καθ' ἑαυτὴν. Ἐπομένως κατ' αὐτὸν ἓνα γένος τῶν ὄντων ὑπάρχει καὶ ἓνα μόνον εἶναι τὸ ὄν, τὸ ὑφιστάμενο καθ' ἑαυτὸ καὶ μὴ ἐνθεωρούμενο σὲ ἄλλο, καὶ αὐτὸ εἶναι ἢ οὐσία· διότι μόνον αὐτὴ ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ νοῆται καθ' ἑαυτὴν. Ἐπομένως, ἐπειδὴ ὑπάρχουν δέκα γένη τῶν ὄντων, θὰ συμμαρτυροῦσαν πολλὰ καὶ ἀπὸ ἐκείνους πού λίγο ἔγγισαν ἢ φιλοσοφία, ὅτι ὁ πολὺ καυχώμενος γι' αὐτὴν Γρηγορᾶς δὲν τὴν ἔγγισε οὔτε γιὰ λίγο, ἀλλὰ σὰν ἀγροῖκος ἐντελῶς καὶ ἀφιλόσοφος, διακηρύσσει πολλαπλάσια τὴν ἀνυπαρξία τῶν ὄντων· ἢ λέγει τὸ ἐκ διαμέτρου κακὸ, πού δὲν εἶναι λιγώτερο ἀφιλόσοφο καὶ ἀνόητο, ὅτι ὅλα τὰ ὄντα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ οὐσία. Ἔτσι αὐτὸ πού ἰσχυριζόταν πρωτύτερα γιὰ τὸν Θεὸ μόνον, ὅτι μόνον οὐσία εἶναι, αὐτὸ τώρα τὸ χαρίζει σὲ ὅλους καί, ὅσο ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτόν, παραχωρεῖ σὲ ὅλη τὴν κτίσι νὰ εἶναι θεός, θεοποιώντας ἀφρονέστατα τὴν ἴδια τὴν κτίσι καὶ κατ' ἀνάγκη δεχόμενος δύο θεοὺς. Διότι, ἐφ' ὅσον τὸ ἀνήκον κατ' αὐτόν μόνον στὸν Θεὸ τὸ ἀποδίδει ἄλλοτε στὸν κτίσι καὶ ἄλλοτε στὸν κτισθέντα ἀπ' αὐτόν κόσμον ἀλληλοδιαδόχως, ἄλλοτε πάλι σὲ ἄλλον, πῶς δὲν πρεσβεῦει δύο θεοὺς;

- 17 Αὐτὸ λοιπὸν τὸ ἀσεβὲς καὶ δυσσεβὲς καὶ ἀνόητο κατ' ἀνάγκη συνάγεται ὀλοφάνερα εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τὰ λόγια καὶ τὶς δοξασίαις του. Ὅσα ὅμως συνήγαγε αὐτὸς ἐναντίον μας, ἐπειδὴ δὲν προέρχονται ἀπὸ τοὺς λόγους καὶ τὰ δόγματα μας ἀλλὰ, ὅπως ἔδειξε τελειώνοντας, προέρχονται ἀπὸ τὰ παρατεθέντα συκοφαντικῶς ἀπ' αὐτόν λίγο παραπάνω, καὶ αὐτὰ ἄλλωστε φέρονται ὀπωσδήποτε ἐναντίον του, ἀπὸ τὸ σπίτι στὸ σπίτι, σύμφωνα μὲ τὴν παροιμία. Καὶ παθαίνει αὐτὰ καὶ πολὺ περισσέτερα ἀπ' αὐτὰ ἔχοντας δίκαια ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ μωρανθῆ, ἐπειδὴ ἀποφάσισε τώρα νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἢ ὅποια ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια τῆς πίστεως περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἦταν σὲ καλῆ καὶ ἀσφαλῆ θέσι, γιὰ κακὸ τῆς κεφαλῆς του ἢ μᾶλλον τῆς ψυχῆς του. «Ἀλλὰ κῦτταξε», λέγει αὐτός, «καὶ τὰ περισσότερα καὶ μεγαλύτερα τῆς ἐξῆς ἀτοπίας τοῦ Παλαμᾶ· ὅτι καὶ ἡ μεταμόρφωσις ὡς ὄνομα, πού εἶναι σχέσις τοῦ μεταμορφουμένου Θεοῦ Λόγου πρὸς τὸ μεταμορφούμενο σῶμα, τὴν ἐδογμάτισε καὶ αὐτὴν νέα θεότητα, ἄκτιστη καὶ διάφορη ἀπὸ τὴ θεία οὐσία, ἐνῶ ἔπρεπε, ἂν

ἑτέραν, δέον, εἰ μὲν τῆς θείας οὐσίας ἕτερον εἶη τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ ὑφεμένον, μὴ εἶναι θεότητα ἄκτιστον».

18 Τί μὲν οὖν περὶ τοῦ θείου φωτὸς ἐκείνου λέγομεν ἡμεῖς, καὶ ὁ Συνοδικὸς Τόμος ὑποδείκνυσι, μᾶλλον δὲ οἱ συνοδικοὶ τόμοι, 5 ἐν οἷς καὶ βασιλεῖς καὶ πατριάρχαι καὶ ἀρχιεράρχαι καὶ ἱεράρχαι καὶ ὁ τῶν εὐσεβῶν ἅπας σύλλογος καὶ συναινοῦσι καὶ ἐπαινοῦσι καὶ συμμαρτυροῦσι τὰ κάλλιστα καὶ τοὺς πρὸς ἡμᾶς ἀντιλέγοντας ἀναθέματι παγκοσμίῳ καὶ ἐπετείῳ καθυποβάλλουσιν. Ὁ δὲ Γρηγοράς οὗτος, εἰπὼν τὴν μετεμόρφωσιν ἡμᾶς λέγειν θεότητα 10 καὶ ἐπενεγκῶν ὅτι δέον, εἰ μὲν τῆς θείας οὐσίας ἕτερον εἶη τὸ φῶς ἐκεῖνο, μὴ εἶναι λέγειν θεότητα ἄκτιστον, ἔδειξε τὸ ἐν Θαβω-ρίῳ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως εἶναι τὴν ἐκεῖ μεταμόρφωσιν καὶ λέγειν καὶ οἶεσθαι, τὴν δὲ μεταμόρφωσιν ταύτην σχέσιν εἶναί φησι, τὴν δὲ σχέσιν ὄνομα μόνον, ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι 15 διαλυόμενον. Ὁρᾶτε τίνα δόξαν οὗτος ἔχει περὶ τοῦ φωτὸς ἐκείνου τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως; Μηδαμῇ γάρ φησι μηδαμῶς εἶναι τοῦτο καὶ χεῖρον στερήσεως, δηλονότι καὶ σκότους χεῖρον· «λέγεται μὲν γάρ», φησὶν, «οὐκ ἔστι δέ· τὸ γὰρ ὄνομα μόνον τοιοῦτο».

19 20 Ταῖς αὐταῖς δὲ βλασφημίαις καὶ κατὰ τῆς θεώσεως χρῆται τῇ τε ἀληθείᾳ καὶ πρὸς ἑαυτὸν ὑπεναντίον γράφων. Ἰσχυρίζεται γὰρ ἄμφω φρενοβλαβῶς κτίσμα τε καὶ ταύτην εἶναι καὶ διανοίας ἀνάπλασμα, ταῖς ἴσαις καὶ ταύτην ὑποβάλλων ἐρεσχελίαις, ἐπεὶ παρὰ τῶν θεολόγων ἡμῶν πατέρων καὶ θέωσις προσαγορεύεται 25 τὸ φῶς ἐκεῖνο τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, ὧν εἷς, πάντας ἐπαγόμενος μεθ' ἑαυτοῦ, «κατὰ τὴν ἀψευδῆ», φησὶ, «τῶν θεολόγων μυσταγωγίαν, ὥσπερ ἔκ τινος ἀεννάου πηγῆς κατὰ ἀπειρόδωρον χάριν τῆς ἀκηράτου θεώσεως εἰς ἡμᾶς τὸ μέγα πρόεισι δῶρον». Καὶ πάλιν «τοῦτο ἐορτάζομεν σήμερον, τὴν τῆς φύσεως 30 θέωσιν, τὴν εἰς τὸ κρεῖττον ἀλλοίωσιν, τὴν ἐπὶ τὰ ὑπὲρ φύσιν ἔκτασιν καὶ ἀνάβασιν, καθ' ἣν καὶ τοῦ κρεῖττονος ἢ ἐκνίκησις, ἢ, τό γε κυριώτερον εἰπεῖν, ἢ ἀνεκκλάλητος θέωσις. Τοῦτο θαυμάζουσιν ἄγγελοι, τοῦτο δοξολογοῦσιν ἀρχάγγελοι, τοῦτο πᾶσα τῶν ὑπερκοσμίων ἢ νοητῇ διακόσμησις αὐλῶς ἐστιωμένη τεκμη-

19. Βλ. ἀνωτέρω Λόγον Α', 6 καὶ σημείωσι. Πρόκειται γιὰ τοὺς τόμους ποὺ ἐξέδωσαν οἱ σύνοδοι τοῦ 1341, τοῦ 1347 καὶ τοῦ 1351.

τὸ φῶς ἐκεῖνο ἦταν ἄλλο ἀπὸ τῆ θεία οὐσία καὶ ὑφειμένο, νὰ μὴ λέγῃ ὅτι αὐτὸ εἶναι ἄκτιστη θεότης».

18 Τί λοιπὸν λέγομε ἐμεῖς γιὰ τὸ θεῖο ἐκεῖνο φῶς, τὸ ὑποδεικνύει καὶ ὁ *Συνοδικὸς τόμος*, ἢ καλύτερα οἱ συνοδικοὶ τόμοι¹⁹, μὲ τοὺς ὁποίους βασιλεῖς καὶ πατριάρχες, ἀρχιεράρχες καὶ ἱεράρχες, καὶ ὅλη ἡ σύναξις τῶν εὐσεβῶν συναινοῦν καὶ ἐπαινοῦν καὶ συμ-μαρτυροῦν τὰ κάλλιστα δόγματα, καὶ ἐκείνους ποὺ ἀντιλέγουν πρὸς ἐμᾶς τοὺς ὑποβάλλον σὲ ἀνάθεμα παγκόσμιο, ποὺ ἀναγινώσκειται κάθε χρόνο. Ὁ Γρηγορᾶς ὅμως αὐτός, ἀφοῦ εἶπε ὅτι ἐμεῖς λέγομε θεότητα τῆ μεταμόρφωσι καὶ πρόσθεσε ὅτι θὰ ἔπρεπε, ἂν μὲν τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶναι ἄλλο ἀπὸ τῆ θεία οὐσία, νὰ μὴ λέγωμε ὅτι εἶναι ἄκτιστη θεότης, ἔδειξε ὅτι λέγει καὶ νομίζει ὅτι ἡ ἐκεῖ μεταμόρφωσις εἶναι τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου στὸ Θαβώριο ὄρος, ὅτι αὐτὴ ἡ μεταμόρφωσις εἶναι σχέσις, καὶ ὅτι ἡ σχέσις εἶναι μόνον ὄνομα, διαλυόμενον μαζὶ μὲ τὸν πληττόμενον ἀέρα. Βλέπετε ποιὰ γνώμη ἔχει αὐτός γιὰ τὸ φῶς ἐκεῖνο τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου; Διότι λέγει ὅτι πουθενὰ κατὰ κανένα τρόπο δὲν ὑφίσταται αὐτὸ καὶ ὅτι εἶναι χειρότερο ἀπὸ στέρησι, δηλαδὴ χειρότερο καὶ ἀπὸ τὸ σκότος· ἰσχυρίζεται δηλαδὴ ὅτι «λέγεται βέβαια, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει· εἶναι ἀπλῶς ἓνα ὄνομα».

19 Τίς ἴδιες βλασφημίαις χρησιμοποιοεῖ καὶ κατὰ τῆς θεότητος, γράφοντας ἐναντίον καὶ τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του. Διότι μὲ φρενοβλάβεια ἰσχυρίζεται καὶ τὰ δύο, ὅτι συγχρόνως εἶναι κτίσμα καὶ πλάσμα διάνοιας, ὑποβάλλοντας κι' αὐτὴν σὲ ἴσες φλυαρίες, ἐπειδὴ ἀπὸ τοὺς θεολόγους πατέρες μας καὶ θέωσις ἀποκαλεῖται τὸ φῶς ἐκεῖνο τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου, τῶν ὁποίων ἓνας, φέροντας ὅλους τοὺς ἄλλους μαζὶ του, λέγει· «σύμφωνα μὲ τὴν ἀψευδῆ μυσταγωγία τῶν θεολόγων τὸ μέγα δῶρο ἐκχύνεται πρὸς ἐμᾶς σὰν ἀπὸ κάποια ἀέννησι πηγὴ κατὰ τὴν ἀπειρόδωρη χάρι τῆς ἀκήρατης θεώσεως»²⁰. Καὶ πάλι· «αὐτὸ ἐορτάζομε σήμερον, τῆ θέωσι τῆς φύσεως, τὴν ἀλλοίωσι πρὸς τὸ ἀνώτερον, τὴν ἔκτασι καὶ ἀνάβασι πρὸς τὰ ὑπὲρ φύσιν, κατὰ τὴν ὁποία λαμβάνει χώρα ἡ νίκη τοῦ ἀνωτέρου, ἢ, γιὰ νὰ εἰποῦμε τὸ κυριώτερον ὅλων, ἡ ἀνεκκλάλητη θέωσις. Αὐτὸ θαυμάζουν ἄγγελοι, αὐτὸ δοξολογοῦν ἀρχάγγελοι, αὐτὸ ὅλη ἡ νουσιὰ διακόσμησις αὐλῶς συμποσιαζόμενη θέτει ὡς

20. Ἀνδρέου Κρήτης, Ὁμιλία εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν, PG 97, 932C-933B.

ριον ἐναργέστατόν τε καὶ ἀψευδέστατον τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Λόγου φιλάνθρωπίας!»!

20

Οὕτω γὰρ καὶ ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεῖος Ἰωάννης φησὶν· «ἐν τούτῳ τῶν ἀποστόλων οἱ πρόκριτοι τῆ δόξῃ τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας ὁρῶσι Χριστὸν ἐκλάμποντα, ᾧ ἀκλινῶς οἱ ἄγγελοι ἐνερεΐδειν τὸ ὄμμα οὐ σθένουσιν». Ἄλλ' ὁ Γρηγορᾶς τὴν θέωσιν ταύτην ἀνάπλασμα διανοίας εἶναί φησι καὶ ὄνομα μόνον εἰς ἀέρα λυόμενον, ὁμοῦ δὲ καὶ κτιστήν. Οὐδὲ γὰρ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ Μαξίμου, ὃν αὐτὸς οἶεται προάγειν εἰς μαρτυρίαν, ἐπύθετο, μᾶλλον δὲ καὶ 10 τούτου πυθόμενος ἀπηξίωσεν αὐτῷ πείθεσθαι, λέγοντι τὸν Χριστὸν «μισθὸν δωρεῖσθαι τοῖς πειθομένοις αὐτῷ τὴν ἀγέννητον θέωσιν, ἣτις οὐκ ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν», ὃς καὶ ταῖς τοῦ Γρηγορᾶ βδελυραῖς ἀνυπαρξίαις κατ' ἄκρας ἀντιταπτόμενος καὶ κατ' εἶδος ἔφη ταύτην ἐνυπόστα- 15 τον ἔλλαμψιν, οὐχ ὡς αὐθυπόστατον οὔσαν («οὐδεὶς γὰρ ἔσθι ἐν ὑποστήματι καὶ οὐσία Κυρίου», κατὰ τὸ γεγραμμένον, «καὶ Θεοῦ φύσιν ἢ εἶδεν ἢ ἐξηγόρευσεν»), ἀλλ' ὡς παραμένουσαν τοῖς κεχαριτωμένοις θείως καὶ μὴ βροντῆς καὶ ἀστραπῆς δύκην ἀνυπόστατον οὔσαν.

21 20

Ὁ δὲ Γρηγορᾶς οὐδ' ἐκεῖνο συνιδεῖν ἐδυνήθη, καίτοι τεχνολόγος τῆς ματαιότητος εἶναι φιλοτιμούμενος, καὶ τῆ διαιρέσει τῶν ὀνομάτων ἐπιγανρούμενος καὶ τὴν τῶν ὁμωνύμων ἐπιστήμην ἐκμελετῆσαι μὲν βρενθυόμενος, ἀνεπιστήμων δὲ κατὰ ταύτην διὰ τῶν αὐτοῦ διδαγμάτων ἀποδεικνύμενος οὐδ' ἐκεῖνο γοῦν 25 ἐδυνήθη συνιδεῖν οὗτος, ὅτι καθάπερ δωρεὰ καὶ χάρις καὶ πρόσληψις λέγεται μὲν καὶ αὐτὸ τὸ προσειληφθαι καὶ τὸ κατὰ χάριν καὶ δωρεὰν δεδόσθαι, λέγεται δὲ ἔστιν ὅτε πρόσληψις καὶ δωρεὰ καὶ χάρις καὶ τὸ προσειλημμένον πρᾶγμα καὶ αὐτὸ τὸ δεδομένον κατὰ χάριν τε καὶ δωρεάν, οὕτω δὲ καὶ θέωσις, νῦν μὲν αὐτὸ τὸ 30 θεοῦσθαι λέγεται, νῦν δ' αὖθις ὁ λαμβάνον παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ θεούμενον θεοῦται, οὐ χωριζόμενον ἐκεῖνο πάντως τοῦ θεοῦντος, ἅπαγε τῆς τοῦ Γρηγορᾶ παραφροσύνης, ἀλλ' ἐνοῦν μᾶλλον τοὺς κατηξιωμένους τῷ Θεῷ καθάπερ ἢ παρὰ τοῦ ἡλίου λάμψις αὐ-

21. Αὐτόθι, 933C.

22. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν, 3, PG 96, 549C.

23. Πρὸς Θαλάσσιον 61, καὶ Σχόλιον 16, PG 90, 637D καὶ 644D.

24. Ἰερ. 23,8. Γρηγορ. Θεολόγου, Λόγος 28 (Θεολογικός 2), PG 36, 52B.

ἀκριδέστατο καὶ ἀψευδέστατο τεκμήριο τῆς πρὸς ἡμᾶς φιλανθρωπίας τοῦ Λόγου»²¹.

20 Ἔτσι λέγει καὶ ὁ θεῖος Ἰωάννης ἀπὸ τῆ Δαμασκό· «σ' αὐτὸ τὸ ὄρος οἱ πρόκριτοι τῶν ἀποστόλων βλέπουν τὸν Χριστὸ νὰ ἐκλάμπη μὲ τὴ δόξα τῆς βασιλείας του, στὸν ὁποῖο οἱ ἄγγελοι ἀδυνατοῦν νὰ στηρίξουν ἀκλινῶς τὰ μάτια τους»²². Ἄλλ' ὁ Γρηγορᾶς λέγει ὅτι αὐτὴ ἡ θέωσις εἶναι πλάσμα τῆς διάνοιας καὶ ὄνομα μόνο διαλυόμενο στὸν ἄερα, καὶ συγχρόνως κτιστή. Διότι δὲν ἔμαθε οὔτε ἀπὸ τὸν θεῖο Μάξιμο, τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος νομίζει ὅτι φέρει γιὰ μαρτυρία, ἢ καλύτερα ἂν καὶ ἔμαθε ἀπὸ αὐτόν, ἀπαξίωσε νὰ πεισθῆ σ' αὐτόν, πὺ λέγει ὅτι ὁ Χριστὸς «δωρίζει στοὺς ἀκολούθους του ὡς μισθὸ τὴν ἀγέννητη θέωσι, ἡ ὁποία δὲν ἔχει γένεσι, ἀλλὰ ἀκατάληπτη στοὺς ἀξιούς φανέρωσι»²³. Ὁ ἴδιος Μάξιμος ἀντιτασσόμενος μὲ δύναμι σὶς βδελυρῆς ἀνυπαρξίης τοῦ Γρηγορᾶ, εἶπε ὅτι κατ' εἶδος εἶναι αὐτὴ ἐνυπόστατη ἔλλαμψις, ὄχι διότι εἶναι αὐθυπόστατη («διότι κανεὶς δὲν ἐστάθηκε στὴν ὑπόστασι καὶ τὴν οὐσία τοῦ Κυρίου», σύμφωνα μὲ τὴ Γραφή, «καὶ εἶδε ἡ ἐξέφρασε τὴ φύσι τοῦ Θεοῦ»²⁴), ἀλλὰ διότι παραμένει στοὺς χαριτωμένους κατὰ θεῖο τρόπο καὶ δὲν εἶναι ἀνυπόστατη σὰν βροντὴ καὶ ἀστραπή²⁵.

21 Ὁ Γρηγορᾶς ὅμως δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβῃ οὔτε ἐκεῖνο, ἂν καὶ φιλοτιμεῖται νὰ εἶναι τεχνολόγος^{25α} σὲ μάταια πράγματα, καυχᾶται γιὰ τὴ διαίρεσι ὀνομάτων καὶ κομπάζει ὅτι ἐμελέτησε τὴν ἐπιστήμη τῶν ὁμωνύμων, ἐνῶ ἀποδεικνύεται καὶ σ' αὐτὴν ἀδαῆς μὲ τὰ διδάγματά του· δὲν μπόρεσε λοιπὸν νὰ καταλάβῃ οὔτε ἐκεῖνο αὐτός, ὅτι, ὅπως δωρεὰ καὶ χάρις καὶ πρόσληψις λέγεται καὶ ἡ πρᾶξις τῆς προσλήψεως καὶ αὐτὸ πὺ δίδεται κατὰ χάριν καὶ δωρεάν, μερικῆς φορῆς ὅμως πρόσληψις καὶ δωρεὰ καὶ χάρις λέγεται καὶ τὸ πρᾶγμα πὺ προσλαμβάνεται καὶ αὐτὸ πὺ ἔχει δοθῆ κατὰ χάρι καὶ δωρεά, ἔτσι λοιπὸν καὶ θέωσις ἄλλοτε λέγεται τὸ ἴδιο τὸ θεοῦσθαι, ἄλλοτε πάλι ἐκεῖνο πὺ παίρνοντας ἀπὸ τὸν Θεὸ τὸ θεούμενο ὄν θεοῦται, χωρὶς βέβαια νὰ χωρίζεται ἐκεῖνο ἀπὸ τὸν θεοῦντα, μακριὰ ἀπὸ τὴν παραφροσύνη τοῦ Γρηγορᾶ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνώνοντας τοὺς ἀξιωμένους μὲ τὸν Θεό, ὅπως ἡ λάμψις τοῦ

25. Ἐδῶ γίνεται ὑπαινιγμὸς στὸ Ἐξὸδ. 19,16, ὅπου ὁ Θεὸς ὀμιλεῖ πρὸς τὸν Ἰσραηλιτικὸ λαὸ ἐν μέσῳ «φωνῶν, ἀστραπῶν καὶ νεφέλης γνωφώδους».

25α. Τεχνολόγος ἐλεγόταν στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ὁ ἀναλυτὴς σὲ θέματα γραμματικῆς ἢ λογικῆς.

τοῦ διασπασμένη μηδαμιῶς ἠλίῳ συνάπτει τοὺς ὀρώντας. Κατὰ γὰρ τὸν ἅγιον Μάξιμον, «ὅλος μένων ἄνθρωπος ὁ τεθεωμένος κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν φύσιν, ὅλος γίνεται Θεὸς κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ διό-
5 λου θείαν τῆς μακαρίας δόξης λαμπρότητα, μεθ' ἣν οὐκ ἔστιν ἐπινοῆσαί τι λαμπρότερον ἢ ὑψηλότερον. Τί γὰρ θεώσεως τοῖς ἀξίοις ἐρασιμώτερον, καθ' ἣν ὁ Θεὸς θεοῖς γενομένοις ἐνούμενος τὸ πᾶν ἑαυτοῦ ποιεῖται δι' ἀγαθότητα»;

22 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς θέωσιν λέγων ἐκεῖνο τὸ φῶς καὶ ταύτην
10 ὄνομα μόνον ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον, ὄντως «εἰκῆ φυσιοῦμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ», μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀντιθέτου τῷ Θεῷ σκότους διενεργούμενος, ἀντίκειται φρενοβλαβῶς καὶ κατ' αὐτὰ τὰ ρήματα τῷ Χριστῷ καὶ τῷ εὐ-
αγγελίῳ τούτου σαφῶς. Εἰ γὰρ ὄνομα μόνον ἔστιν ὁμοῦ τῷ πλη-
15 γέντι ἀέρι διαλυόμενον, οὐκ εἶδον οἱ τῷ Χριστῷ συναναθάντες ἔκκριτοι τῶν μαθητῶν ὀφθαλμοῖς τοῦτο καὶ τὴν εἰς αὐτὸ τῆς δε-
σποτικῆς ὄψεως μεταμόρφωσιν, ἀλλ' ὡσὶν ἤκουσαν. Ἀλλὰ ἀψευ-
δῆς Χριστὸς ἢ αὐτοαλήθεια, τὴν θέαν πράξην ἐπαγγειλάμενος ὁ
δὲ Γρηγορᾶς σχέσιν εἰπὼν εἶναι τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ τὴν τοῦ Χρι-
20 στοῦ μεταμόρφωσιν, μετὰ τινὰ τὴν σχέσιν εἶναι διατείνεται μηδὲν πλεόν ἢ διανοίας ψιλὸν καὶ ἀνύπαρκτον ἀνάπλασμα. Ὁρατε σαφέστερον, ὡς μηδὲν μηδαμῆ καὶ μὴ ὄν παντάπασι καὶ ψεῦδος ἀντικρὺς τὸ φῶς ἐκεῖνο τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως κακῶς οὗτος δοξάζει καὶ ἀσεβῶς κατασκευάζει καὶ ἀποφαίνεται καὶ
25 αὐτῆς τῆς στερήσεως τοῦ φωτός, ὡς ἔφημεν, χεῖρον ἢ σκότος ἐστὶ τε καὶ ὀνομάζεται;

23 Σκότος μὲν οὖν, κατὰ τὸν Μωϋσῆν, ὑπῆρχεν «ἐπάνω τῆς ἀθύσσου», ἀλλὰ πρὶν ἢ τὸ φῶς παρῆχθαι πρὸς γένεσιν. Νῦν δὲ αὐτὸς ὁ Κύριος μετὰ τὸ λάμψαι θείως ἐπ' ὄρους ὡς εὐδόκησε,
30 κατὰ τὸν Γρηγορᾶν - ὃ τῆς ἀρρήτου βλασφημίας - τὸ καὶ χεῖρον τῆς στερήσεως ἐπιφαινόμενον εἶχε τῷ προσώπῳ φῶς. Κατ' αὐτὸν οὖν οὔτε ἦν οὔτε ἔστιν οὔτε ἔσται τὸ τοιοῦτο φῶς, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ὑπῆρξεν ὅλως. Ἄν οὖν ἡμεῖς, τοῦ Θεοῦ διδόντος, δεῖξωμεν ἀρ-

26. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1088BC.

27. Κολ 2, 18.

ἡλίου, ἀποκοπτόμενη ἀπ' αὐτόν, δὲν συνάπτει καθόλου μὲ τὸν ἡλιο ἐκείνους ποὺ τὸν βλέπουν. Διότι, κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο, «ὁ θεωμένος, μένοντας ὅλος ἄνθρωπος ὡς πρὸς τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα λόγῳ τῆς φύσεως, γίνεται ὅλος Θεὸς ὡς πρὸς τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα λόγῳ τῆς χάριτος καὶ τῆς θείας λαμπρότητος τῆς μακάριος δόξας ποὺ τὸν στολίζει γενικά, πέρα ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει τίποτε λαμπρότερο ἢ ὑψηλότερο νὰ ἐπινοηθῆ. Πράγματι, τί εἶναι πιὸ ποθητὸ γιὰ τοὺς ἀξιόους ἀπὸ τὴ θέωσι, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Θεός, ἐνούμενος μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ γίνονται θεοί, κάμνει τὸ πᾶν δικό του λόγῳ ἀγαθότητος;»²⁶.

22 Ὁ Γρηγορᾶς ὁμως λέγοντας θέωσι ἐκεῖνο μόνο τὸ φῶς καὶ θεωρώντας αὐτὴν ἀπλῶς ὄνομα διαλυόμενο μαζὶ μὲ τὸν πληττόμενο ἀέρα, πράγματι «φουσκώνοντας μάταια ἀπὸ ἐνέργεια τοῦ σαρκικοῦ του νοῦ»²⁷, ἢ μᾶλλον ἐνεργοῦμενος ἀπὸ τὸ ἀντίθετο στὸν Θεὸ σκότος, ἀντιτίθεται μὲ φρενοβλάβεια καθαρὰ πρὸς τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ Εὐαγγέλιο αὐτοῦ. Ἄν δηλαδὴ εἶναι μόνο ὄνομα διαλυόμενο μαζὶ μὲ τὸν πληττόμενο ἀέρα, οἱ ἔγκριτοι μαθηταὶ του ποὺ ἀνέβηκαν στὸ ὄρος μαζὶ μὲ τὸν Χριστὸ δὲν εἶδαν μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτὸ καὶ τὴ μεταμόρφωσι τῆς δεσποτικῆς ὄψεως σ' αὐτό, ἀλλὰ τὸ ἄκουσαν μὲ τ' αὐτιά τους. Εἶναι ἀψευδῆς ὁμως ὁ Χριστός, ἢ αὐτοαλήθεια, ποὺ ἐπαγγέλθηκε προηγουμένως τὴ θέα· ὁ δὲ Γρηγορᾶς, λέγοντας ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ ἡ μεταμόρφωσις τοῦ Χριστοῦ εἶναι σχέσις, ἔπειτα ἀπὸ λίγο ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ σχέσις δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἀπλὸ καὶ ἀνύπαρκτο ἀνάπλασμα σκέψεως. Βλέπετε σαφέστερα ὅτι αὐτὸς κακῶς θεωρεῖ καὶ ἀσεβῶς παρουσιάζει καὶ ἀποφαίνεται ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου δὲν εἶναι τίποτε καθόλου, ὅτι εἶναι ἐντελῶς μὴ ὄν καὶ τελείως ψεῦδος καί, ὅπως εἶπαμε, εἶναι χειρότερο τῆς στερήσεως τοῦ φωτός, ὅτι εἶναι καὶ ὀνομάζεται σκότος;

23 Σκότος βέβαια κατὰ τὸν Μωυσῆ ὑπῆρχε «ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἄβυσσο»²⁸, ἀλλὰ πρὶν τὸ φῶς ἔλθῃ στὴ γένεσι. Τώρα ὁμως, ἀφοῦ ὁ Κύριος εὐδόκησε νὰ λάμψῃ θείως ἐπάνω στὸ ὄρος, κατὰ τὸν Γρηγορᾶ - ὁποία ἀνεκδιήγητη βλασφημία - εἶχε στὸ πρόσωπό του τὸ φῶς ποὺ φαίνεται χειρότερο καὶ ἀπὸ τὴ στέρησι. Κατ' αὐτόν λοιπὸν οὔτε ἦταν οὔτε εἶναι οὔτε θὰ εἶναι τέτοιο φῶς, ἢ μᾶλλον οὔτε

τίως παρὰ τῶν θεοειδῶν θεολόγων μαρτυρούμενον, ὡς καὶ πρὸ τοῦ πρωτογόνου κατ' αἴσθησιν φωτὸς καὶ πρὸ τοῦ σκότους, ὃ διέκοψε τὸ φῶς ἐκεῖνο, προϋπήρχε τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, ἣν τε καὶ ἔστι καὶ ἔσται εἰς αἰῶνας, πάντως εἰ μὴ 5 τὸ τῶν φρενῶν ὄντως σκότος ἀποθέμενος ὁ Γρηγορᾶς, πρὸς τὸ φῶς νῦν γοῦν ἀναβλέψαι θελήσει τῆς ἀληθείας, τῷ αἰωνίῳ παραπεμφθήσεται σκότει τῷ ὑπὸ ζόφον αἰώνιον ἐνδίκως τετηρημένῳ συζυγείς

24 Φησὶ τοίνυν ὁ μέγας Βασίλειος ὡς, «εἴπερ τι ἦν πρὸ τῆς τοῦ 10 αἰσθητοῦ τούτου καὶ φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως, ἐν φωτὶ ἂν ἦν δηλονότι. Οὔτε γὰρ αἱ τῶν ἀγγέλων ἀξίαι, οὔτε πᾶσαι αἱ ἐπουράνιοι στρατιαί, οὔτε ὅλως ὅ,τι ἔστιν ὀνομασμένον ἢ ἀκατονόμαστον τῶν λογικῶν φύσεων καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ἐν σκότῳ διῆγεν, ἀλλ' ἐν φωτὶ καὶ πάσῃ εὐφροσύνῃ πνευματικῇ τὴν 15 πρέπουσαν ἑαυτοῖς κατάστασιν εἶχον· καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀντερεῖ. Οὐκουν ὅστις γε τὸ ὑπερουράνιον φῶς ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις ἐκδέχεται, περὶ οὗ καὶ Σολομών φησὶ 'φῶς δικαίοις διὰ παντὸς' καὶ ὁ Ἀπόστολος 'εὐχαριστοῦντες τῷ Πατρὶ τῷ ἰκωνώσαντι ἡμᾶς ἐν τῇ μερίδι τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτὶ'. Εἰ 20 γὰρ οἱ καταδικαζόμενοι πέμπονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, δηλονότι οἱ τὰ τῆς ἀποδοχῆς ἄξια εἰργασμένοι, ἐν τῷ ὑπερκοσμίῳ φωτὶ τὴν ἀνάπαυσιν ἔχουσιν».

25 Ὁρᾶς ὡς ὑπερουράνιον ἔστι καὶ ὑπερκόσμιον καὶ προκόσμιον, καὶ τῶν οὐρανίων ἀγγέλων ὑπάρχει φῶς, τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς, οὗ τῇ μεθέξει καὶ οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος «Φῶς γάρ», φησὶ καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος, «ἢ ἐκεῖθεν λαμπρότης τοῖς ἐνταῦθα κεκαθαρμένοις, ἡνίκα ἐκλάμπουσιν οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος, ὃν ἴσταται ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ θεῶν ὄντων καὶ βασιλέων, διαστέλλων καὶ διαιρῶν τὰς ἀξίας τῆς ἐκεῖθεν μακαριότητος». Καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ καὶ Μάξιμος ὁ θεῖος ἐδήλωσεν εἰπὼν· «ἔστι τι πρᾶγμα ὑπὲρ αἰῶνας, ἢ ἀκραιφνῆς τοῦ Θεοῦ βασιλεία. Οὐ γὰρ δὴ θέμις εἰπεῖν ἤρχθαι ἢ φθάνεσθαι ὑπὸ αἰώνων ἢ χρόνων τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν. Ταύτην δὲ πιστεύομεν

29. Ἰούδα 6.

30. Ὁμιλία εἰς τὴν ἑξαήμερον 2, 5, PG 29, 40-41.

ὑπῆρξε ποτέ. Ἐάν λοιπὸν ἡμεῖς, μὲ τῆ χάρι τοῦ Θεοῦ, δείξωμε ὅτι μαρτυρεῖται ἀπὸ τοὺς θεοειδεῖς θεολόγους ὅτι τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου προῦπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ αἰσθητὸ ἀρχέγονο φῶς καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ σκότος πὸν διέκοψε ἐκεῖνο τὸ φῶς, ὅτι ἦταν καὶ εἶναι καὶ θὰ εἶναι στοὺς αἰῶνες, ὁ Γρηγορᾶς πάντως, ἂν δὲν ἀπορρίψη τὸ πραγματικὸ σκότος τῶν φρενῶν γιὰ νὰ ἀναβλέψη τουλάχιστον τώρα πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀλήθειας, θὰ παραπεμφθῆ στὸ αἰῶνιο σκότος συζευγμένος δίκαια μὲ τὸν κρατούμενο ἀπὸ τὸν αἰῶνιο ζόφο²⁹.

24 Λέγει λοιπὸν ὁ μέγας Βασίλειος ὅτι· «ἂν ὑπῆρχε κάτι πρὶν ἀπὸ τῆ σύστασι τοῦ αἰσθητοῦ αὐτοῦ καὶ φθαρτοῦ κόσμου, προφανῶς εὐρισκόταν μέσα στὸ φῶς. Διότι οὔτε οἱ ἀξίες τῶν ἀγγέλων οὔτε ὅλες οἱ ἐπουράνιες στρατιές οὔτε γενικὰ ὅ,τι ὑπάρχει ὄνιμαστικά ἢ ἀνώνυμα ἀπὸ τις λογικὲς φύσεις καὶ τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ἐξοῦσαν στὸ σκότος, ἀλλὰ εἶχαν μᾶ εὐπρεπῆ γι' αὐτὰ παρουσία στὸ φῶς καὶ σὲ κάθε εὐφροσύνη πνευματικῆ· σ' αὐτὰ δὲν θὰ ἀντεῖπη κανένας. Κανεὶς δὲν θὰ ἀντεῖπη ἐφ' ὅσον ἀναμένει τὸ ὑπερουράνιο φῶς στὶς ἐπαγγελίες τῶν ἀγαθῶν, γιὰ τὸ ὁποῖο λέγει καὶ ὁ Σολομών, 'φῶς στοὺς δικαίους διαπαντός', καὶ ὁ Ἀπόστολος, 'εὐχαριστώνοντας τὸν Πατέρα πὸν μᾶς κατέστησε ἀξιους νὰ εὐρεθούμε στῆ μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἀγίων μέσα στὸ φῶς'. Πράγματι, ἂν οἱ καταδικαζόμενοι στέλλωνται στὸ σκότος τὸ ἐξώτερο, εἶναι φανερὸ ὅτι ἐκεῖνοι πὸν ἔχουν πράξει τὰ εὐπρόσδεκτα θὰ εὔρουν ἀνάπαυσι στὸ ὑπερκόσμο φῶς»³⁰.

25 Βλέπεις ὅτι εἶναι ὑπερουράνιο καὶ ὑπερκόσμο καὶ προκόσμο καὶ ὅτι ὑπάρχει φῶς τῶν οὐρανίων ἀγγέλων, τὸ φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, μὲ τὴν μέθεξι τοῦ ὁποῖου καὶ οἱ δίκαιοι θὰ λάμπουν ὅπως ὁ ἥλιος; Διότι λέγει καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος· «φῶς εἶναι ἢ ἀπὸ ἐκεῖ λαμπρότης γιὰ τοὺς καθαρισμένους ἀπὸ ἐδῶ, ὅταν οἱ δίκαιοι θὰ λάμπουν ὅπως ὁ ἥλιος, στὸ μέσο τῶν ὁποίων στέκεται ὁ Θεός, ἐνῶ εἶναι σάν θεοὶ καὶ βασιλεῖς, διαστέλλοντας καὶ διαιρώντας τὰ ἀξιώματα τῆς ἀπὸ ἐκεῖ μακαριότητος»³¹. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πὸν ἐδήλωσε ὁ θεῖος Μάξιμος «εἶναι ἓνα ἀγαθὸ ἐπάνω ἀπὸ τοὺς αἰῶνες, ἢ ἀκραιφνῆς βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Διότι δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὸ νὰ εἰποῦμε ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶχε ἀρχὴ καὶ

31. Λόγος 40 εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα, PG 36, 365B.

εἶναι τὴν τῶν σωζομένων κληρονομίαν, ὡς ὁ ἀληθὴς παραδίδωσι Λόγος. Ἡ αὐτὴ δέ ἐστὶν αὐτὴ τῆ τῶν οὐρανῶν βασιλεία». Ἀλλαχοῦ γὰρ πάλιν ὁ αὐτὸς «ἢ τοῦ Θεοῦ βασιλεία ἐστὶ», φησί, «τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς θεϊκῆς ὠραιότητος τῶν φορεσάντων τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου». Καὶ πάλιν «ἢ παρὰ τοῦ λαοῦ τοῦ ἑῖς ἅγιος καὶ τῶν ἐξῆς ὁμολογία, τὴν ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τῶν ὄντων αἰῶνι τῶν κατὰ Θεὸν τετελεσμένων ἔνωσιν δηλοῖ, καθ' ὃν τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης τὸ φῶς ἐποπτεύοντες τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος».

26 10 Τί δὲ ἢ πνευματοκίνητος λύρα τῶν ἁσματογράφων καὶ οἱ κατ' ἐκείνους ὁσημέραι ψάλλοντες ἐπ' ἐκκλησίας, «Θεοφόρους εἶναι τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους ἄνθρακας, αἶγλη πυρσωθέντας τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὁρᾶν τε τῆς θεϊκῆς λαμπρότητος τὸ κάλλος τὸ ἀμήχανον καὶ ὡς ἔσοπτρα φωτὸς θεαρχικοῦ ταῖς τῆς θεότητος 15 αὐγαῖς διατελεῖν ἐκλάμποντας καὶ τῆ μεθέξει ταύτης φῶτα δεύτερα τελεῖσθαι τὴν θεαρχικὴν θεωμένους λαμπρότητα, δεῖσθαι τε τυχεῖν ταύτης τῆς αὐλοῦ καὶ θεουργοῦ καὶ κρυφίας μεθέξεως»; Ἀλλὰ τοὺς ὡς ἀληθῶς πιστοὺς, εἶπεν ἂν Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, ἵνα μὴ ραδίως ἴδη σκοτεινὴ φύσις τὸ ἀπόθετον 20 κάλλος καὶ ὀλίγοις ἄξιον.

27 Τί δέ; οὐχὶ καὶ τῶν ἁγίων ἐστὶν οὖς καὶ ἐμφανέστατα τῆς αὐγῆς ἐκείνης γενομένους θεωροῦς ἔτι τῷ βίῳ τούτῳ περιόντας ἴσμεν, ᾠδαῖς καὶ ἱστορίαις καὶ πολυειδέσι παραστάσεσι καταμαθόντες; Ποῦ δὲν νῦν τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων τὰ πνεύματα; Οὐκ ἐν 25 τῷ ὑπερουρανίῳ φωτὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῆς αὐτῆς εἰσὶν ἀπολαύοντα φωτοχυσίας; Διὸ φησὶν ἀλλαχοῦ πάλιν ὁ μέγας Βασίλειος «ἄθλον ἀρετῆς Θεὸν γενέσθαι καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ καταστράπτεισθαι τῆς ἡμέρας ἐκείνης υἱὸν γενόμενον, ἢ μὴ διακόπτεται ζόφῳ, ἄλλος γὰρ ταύτην ποιεῖ ἥλιος, ὁ τὸ ἀληθινὸν φῶς 30 ἀπαστράπτων». Ἄρ' οὖν τὸ ἀληθινὸν φῶς οὐκ ἄκτιστόν τε καὶ προαιώνιον καὶ τῷ ἀπαστράπτουσι ἡλίῳ συναῖδιον; ὃς «ὄ-ταν», φησὶν, «ἄπαξ ἐπιφάυση ἡμῖν», δηλαδή κατὰ τὴν μέλλουσαν

32. Κεφάλαια θεολογικά, 2, 86, PG 90, 1165AB.

33. Κεφάλαια θεολογικά καὶ οἰκονομικά 2,90, PG 90, 1168C-1169A.

34. Μυσταγωγία, 21, PG 91, 696D-697A.

ὅτι τὴν ἔφθαναν οἱ αἰῶνες καὶ οἱ χρόνοι. Πιστεύομε ὅμως ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ κληρονομία τῶν σωζομένων, ὅπως παραδίδει ὁ ἀληθινὸς Λόγος. Αὐτὴ δὲ εἶναι ἡ ἴδια ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»³². Ἄλλου πάλι λέγει ὁ ἴδιος· «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς θεϊκῆς ὠραιότητος ἐκείνων ποὺ ἐφόρεσαν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ»³³. Καὶ πάλι· «ἡ ὁμολογία ἀπὸ τὸν λαό του ἕνας εἶναι ὁ ἅγιος καὶ τῶν ἐπομένων δηλώνει τὴν ἔνωση τῶν τελειωμένων κατὰ Θεὸν στὸν ἀφθαρτο αἰῶνα τῶν ὄντων, κατὰ τὸν ὁποῖο ἐποπτεύοντας τὸ φῶς τῆς μακάριας, ἀφανοῦς καὶ ὑπεράρρητης δόξας μαζί με τὶς ἄνω δυνάμεις γίνονται καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ τῆς καθαρότητος»³⁴.

26 Τί λέγουν ἡ πνευματοκίνητη λύρα τῶν ἀσματογράφων καὶ οἱ σύμφωνα μ' ἐκείνους ψάλλοντες καθημερινὰ στὴν ἐκκλησία; «ὅτι οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι εἶναι θεοφόροι ἄνθρωποι, ποὺ ἐπυρσώθηκαν ἀπὸ τὴν αἴγλη τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὅτι βλέπουν τὸ κάλλος τὸ ἀπερίγραπτο τῆς θεϊκῆς λαμπρότητος, ὅτι ὡς κάτοπρα θεαρχικοῦ φωτὸς συνεχῶς ἐκλάμπουν μετὰ τὶς αὐγές τῆς θεότητος, ὅτι μετὰ τὴν μέθεξι αὐτῆς γίνονται φῶτα δευτέρου, ποὺ βλέπουν τὴν θεαρχικὴ λαμπρότητα, καὶ ὅτι δέονται νὰ ἐπιτύχουν αὐτὴν τὴν αὐτὴν καὶ θεουργοὶ καὶ κρυφὴ μέθεξι». Ἄλλὰ ὁ ἐπὶ πνεύματος τῆς θεολογίας Γρηγόριος θὰ ἔλεγε ὅτι δέονται αὐτὸ οἱ ἀληθινὰ πιστοί, γιὰ νὰ μὴ ἰδῆ εὐκόλα σκοτεινὴ φύσις τὸ ἀπόρητο καὶ γιὰ τοὺς λίγους ἄξιο κάλλος.

27 Μήπως ὅμως δὲν γνωρίζομε ὅτι καὶ μερικοὶ ἅγιοι ἔγιναν ἐμφανέστατα θεωροὶ τῆς αὐγῆς ἐκείνης, ζώντας ἀκόμη σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν βίον, καθὼς ἔχομε μάθει ἀπὸ ὕμνους, εὐχαριστίες καὶ πολυειδεῖς παραστάσεις; Ποῦ εἶναι τώρα τὰ ἀπὸ ἀνέκαθεν πνεύματα τῶν ἁγίων; Δὲν εἶναι στὸ ὑπερουράνιο φῶς, ὅπου μαζί με τοὺς ἀγγέλους ἀπολαμβάνουν τὴν ἴδια φωτοχυσία; Γι' αὐτὸ ἄλλου πάλι λέγει ὁ μέγας Βασίλειος ὅτι «γίνεται θεὸς σὰν βραβεῖο ἀρετῆς καὶ ἐκείνη τὴν ἡμέρα ὁ ἄνθρωπος καταστράπτει ἀπὸ τὸ ἀκραιφνέστατο φῶς γινόμενος υἱός, ἡ ὁποία δὲν διακόπτεται ἀπὸ ζόφο, διότι τὴν κάμνει ἕνας ἄλλος ἥλιος, αὐτὸς ποὺ ἀπαστράπτει τὸ ἀληθινὸ φῶς»³⁵. Ἄρα λοιπὸν τὸ ἀληθινὸ φῶς δὲν εἶναι ἄκτιστο καὶ προαιώνιο καὶ συναῖδιο μετὰ τὸν ἀπαστράπτοντα ἥλιο; ὁ ὁποῖος, λέγει, «ὅταν μὰ φορὰ μᾶς φωτίση», δηλαδή κατὰ τὴ μέλλουσα δεύ-

35. Χωρὶο ποὺ δὲν ἀνιχνεύθηκε.

αὐτοῦ δευτέραν ἐπιφάνειαν καὶ παρουσίαν, «οὐκέτι ἐν δυ-σμαῖς κρύπτεται, ἀλλά πάντα τῇ φωτιστικῇ δυνάμει περιδραξάμενος, διηνεκὲς καὶ ἀδιάδοχον τοῖς ἀξίοις τὸ φῶς ἐμποιεῖ καὶ αὐ-τούς τοὺς μετέχοντας τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἄλλους ἡλίους ἀπεργα-
5 ζόμενος τότε γὰρ καὶ οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος».

28

Τοῦ δὲ ἀληθινὸν ἀπαστράπτοντος ἡλίου τούτου διὰ σαρκὸς ἡμῖν ἐνδημήσαντος, οὐ μία Ἐκκλησία γέγονεν ἀγγέλων καὶ ἀν-θρώπων τῶν ὡς ἀληθῶς πιστῶν; Ὁ κατὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος περιφανέστατα διαδειχθήσεται, κατὰ τὴν Ἰωάννου Ἀποκάλυ-
10 ψιν, νυκτὸς οὐκ οὔσης ἔτι: «οὐ γὰρ χρεῖαν ἔχουσι», φησὶν, «οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ ἐκεῖ φωτὸς λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς φωτιεῖ αὐτούς καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων». Καὶ πάλιν: «οὐ χρεῖαν ἔχουσι τοῦ ἡλίου οὐδὲ τῆς σελή-νης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτοῖς, ἢ γὰρ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐφώτισεν
15 αὐτούς καὶ ὁ λύχνος αὐτῶν τὸ ἄρνιον», ὁ μεσίτης τῶν ὑπερουρα-νίων καὶ τῶν ἐπιγείων Χριστός, ὁ διὰ τῆς αὐτοῦ ζωαρχικῆς σαρκός, ὡς διὰ λαμπτήρος τοῖς εἰς αὐτὸν δι' ἔργων τὴν πίστιν ἐπιδεικνυμένοις, εὐδοκήσας κἀντεῦθεν ἐμφανίσει τὴν ὑπερουράνιον ἐκείνην καὶ ἀπόρρητον θεάν, ἐν ἧ καὶ τοὺς ἐντεῦθεν πρὸς αὐτὸν
20 μεταχωρήσαντας ἐπαναπαύει θεῖως. Διὸ καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ αὐτῶν ἰκετεύοντες ἀναβοῶμεν: «ἐν τῷ φωτί, Χριστέ, τοῦ προσώπου σου, οὓς ἐξελέξω ἀνάπαυσον ὡς φιλόνητος».

29

Εἶεν ἀλλ' ἐπακούσωμεν ἔτι καὶ Κυρίλλου τοῦ θείου «ὁ Κύριος», φάσκοντος, «ἐπιδοξοτάτην ἔσεσθαι διεκνὺς τὴν τῶν ἁγίων
25 ἀνάστασιν τότε οἱ δίκαιοι», φησὶν, «λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος. Ἴνα δὴ πάλιν ἀληθῆ λέγων πιστεύηται, πρόωρον τοῖς μαθηταῖς καὶ τὴν θεωρίαν ἐχαρίζετο ταύτην ἐν τῷ ὄρει μεταμορφωθείς». Καὶ πάλιν: «ἐμφανίζει ἑαυτὸν τοῖς ὁσίοις ὁ Κύριος οὐ κατὰ μόνην τὴν ἐν εἰδήσει νοουμένην ἐπίγνωσιν, ἀλλ' ἐξαίρετός τις αὐτῆς ὁ
30 τῆς ἐλλάμπσεως ὑπάρξει τρόπος». Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος «ἐπὶ τοῦ ὄρους», φησὶν, «ἀστράπτει καὶ ἡλίου φωτοειδέστερος γίνεται τὸ μέλλον μυσταγωγῶν». Ὁ δὲ Χρυσόστομος

36. Ὁμιλία εἰς Ψαλμὸν 33, 9, PG 29, 373A.

37. Ἀποκ 22, 5.

38. Ἀποκ 21, 23.

39. Ἰδιόμελον αἰ ἤχου τῆς νεκρώσιμης ἀκολουθίας.

τερη ἐπιφάνεια καὶ παρουσία του, «δὲν κρύβεται πλέον στὴ δύσι, ἀλλὰ πράτοντας τὰ πάντα μὲ τὴ φωτιστικὴ δύναμι, ἐμβάλλει στοὺς ἀξίους συνεχῆς καὶ ἀτελείωτο φῶς καὶ μεταβάλλει σὲ ἄλλους ἡλίους τοὺς μετέχοντας τοῦ φωτὸς ἐκείνου· διότι τότε καὶ οἱ δίκαιοι θὰ λάμπουν σὰν τὸν ἥλιο»³⁶.

28 Ὅταν αὐτὸς ὁ ἥλιος ποὺ ἀπαστραπτει ἀληθινὰ ἐνδήμησε σ' ἐμᾶς σαρκικά, δὲν ἔγινε μία Ἐκκλησία ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων ποὺ εἶναι ἀληθινὰ πιστοί; Κι' αὐτὸ θὰ δευχθῆ περιφανέστατα κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, ὅταν ἀκόμη θὰ εἶναι νύκτα, σύμφωνα μὲ τὴν Ἐποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη· «διότι δὲν ἔχουν ἀνάγκη», λέγει, «ἐκεῖ οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ φωτὸς ἀπὸ λάμπα καὶ φωτὸς ἀπὸ ἥλιο, διότι θὰ τοὺς φωτίσει Κύριος ὁ Θεὸς καὶ θὰ βασιλεύσουν στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων»³⁷. Καὶ πάλι, «δὲν ἔχουν ἀνάγκη τοῦ ἡλίου οὔτε τῆς σελήνης, γιὰ νὰ τοὺς φέγγουν, διότι τοὺς ἐφώτισε ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ λύχνος αὐτῶν, τὸ ἄρνι»³⁸, ὁ μεσίτης τῶν ὑπερουράνιων καὶ τῶν ἐπίγειων Χριστός, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ ζωαρχικὴ του σάρκα, σὰν λαμπτήρα γιὰ ἐκείνους ποὺ δείχνουν τὴν πίστι σ' αὐτὸν μὲ τὰ ἔργα, εὐδοκῶντας νὰ ἐμφανίσῃ καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ὑπερουράνια καὶ ἀπόρητη θεά, μὲ τὴν ὁποία ἐπαναπαύει θείως καὶ ὄσους ἀναχώρησαν ἀπὸ ἐδῶ πρὸς αὐτόν. Γι' αὐτὸ κι' ἐμεῖς ἀναβοοῦμε ἱκετευτικὰ ὑπὲρ αὐτῶν· «στὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Χριστέ, ἀνάπαυσε ὡς φιλάνθρωπος αὐτοὺς ποὺ ἐξέλεξες»³⁹.

29 Εἶθε νὰ γίνῃ αὐτό· ἀλλ' ἄς ἀκούσωμε ἀκόμη καὶ τὸν θεῖο Κύριλλο ποὺ λέγει· «ὁ Κύριος δείχνει ὅτι ἡ ἀνάστασις τῶν ἀγίων θὰ εἶναι ἔνδοξη· τότε οἱ δίκαιοι», λέγει, «θὰ λάμπουν σὰν τὸν ἥλιο. Καὶ γιὰ νὰ πιστεύεται ὅτι πάλι λέγει τὴν ἀλήθεια, ἐχάρισε ἀπὸ πρὶν στοὺς μαθητὰς καὶ τὴ θεωρία αὐτὴ μεταμορφωθεὶς στὸ ὄρος»⁴⁰. Καὶ πάλι· «δὲν ἐμφανίζει τὸν ἑαυτὸ του ὁ Κύριος στοὺς δόσιους μόνο κατὰ τὴν ἐπίγνωσι ποὺ ἀποκτᾶται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ἀλλὰ θὰ εἶναι ἐξαιρετος ὁ τρόπος τῆς ἐλλάμψεώς της»⁴¹. Ὁ Γρηγόριος πάλι, ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας, λέγει· «ἀστραπτει ἐπάνω στὸ ὄρος καὶ γίνεται φωτειδέστερος τοῦ ἡλίου μυσταγωγώντας τὸ μέλλον»⁴². Ὁ δὲ Χρυσόστομος πατήρ, γράφοντας παραινενικὸ δο-

40. Ἐρμηνεία εἰς Ἰωάννην 12, PG 74, 716D.

41. Ἐρμηνεία εἰς Ἰωάννην 10, PG 74, 289BC.

42. Ἐπιστολὴ 101 πρὸς Κληδόσιον, PG 37, 181AB.

πατήρ παραιναιτικὸν πρὸς Θεόδωρον γράφων «πάντα», φησί, «τὰ τῆς ζωῆς ἐκείνης ἡμέρα καὶ λαμπρότης ἔσται καὶ φῶς· οὐ τοῦτο τὸ νῦν, ἀλλ' ἕτερον τούτου τοσοῦτο λαμπρότερον, ὅσον λυχνιαίου τοῦτο φαιδρότερον. Οὔτε γὰρ νύξ οὔτε ἑσπέρα ἐκεῖ, ἀλλ' 5 ἑτέρα κατάστασις, ἣν οἱ καταξιωθέντες εἴσονται μόνοι. Τὸ δὲ τούτων μείζον τὸ τῆς πρὸς Χριστὸν ὁμιλίας ἀπολαύνειν διηνεκῶς μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων· καὶ ὅτι οὐ κόμπος τὰ ρήματα, πορευθῶμεν ἐπὶ τὸ ὄρος, τῷ λόγῳ, ἔνθα μετεμορφώθη Χριστὸς ἰδωμεν αὐτὸν λάμποντα ὥσπερ ἔλαμψε, καίτοι γε οὐδὲ οὕτως πᾶ- 10 σαν ἡμῶν ἔδειξε τὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος λαμπρότητα».

30

Δαμασκηνὸς δὲ ὁ σαφὸς τὰ θεῖα, ἐορτάζων σὺν λόγῳ τὸ μέγα θέαμα τῆς τοῦ Κυρίου μετεμορφώσεως, «ταῦτά ἐστι», φησὶν, «ἃ ὀρθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Οὕτως ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι πάντοτε σὺν 15 Κυρίῳ ἐσόμεθα, Χριστὸν ὁρῶντες τῷ φωτὶ ἀστράπτοντα τῆς θεότητος». Καὶ μετὰ τινα· «οὐκ ἔστιν ἔννοια τῆς ὑπεροχῆς τὸ μέτρον εἰκάζουσα· τοῦτο τὸ φῶς κατὰ πάσης φύσεως ἔχει τὰ νικητήρια». Καὶ πάλιν· «φωνὴ τοῦ Πατρὸς ἐκ νεφέλης γίνεται καὶ δόξα διηνεκῆς καὶ διαιωνίζουσα δείκνυται». Ἀνδρέας δὲ ὁ τῆς 20 Κρήτης φανότατος φωστήρ «ὑπερβαλλόντως», φησὶν, «ὁ Κύριος ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐξήστραψεν, οὐ τότε γενόμενος ἑαυτοῦ διανυγέστερος ἢ ὑψηλότερος, ἅπαγε, ἀλλ' ὅπερ καὶ πρότερον ἦν τοῖς τελουμένοις τῶν μαθητῶν καὶ μυουμένοις τὰ ὑψηλότερα κατὰ ἀλήθειαν θεωρούμενος».

31 25

Ὅρατε ὅτι καὶ ἔστι καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ἔσται καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος λαμπρότης καὶ καλλονὴ καὶ τέρψις ἀκήρατος, τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ ἐν Θαβωρίῳ τοῦτο φῶς τοῦ μέλλοντός ἐστιν αἰῶνος φῶς, τὸ δὲ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς πρὸ τῆς τοῦ αἰσθητοῦ τούτου καὶ 30 φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως ἦν, καὶ τοῦτό ἐστι τὸ ἀληθινὸν καὶ διηνεκὲς καὶ ἀδιάδοχον φῶς, καθάπερ ἀνωτέρω μικρὸν ὁ μέγας Βασιλείος ἡμᾶς ἐδίδαξε, συναδόντων αὐτῷ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ τῶν ἐξῆς θεηγόρων, ἦν ἄρα καὶ ἔστι καὶ ἔσται τὸ ἐν

43. Παραιναιτικὸς πρὸς Θεόδωρον 11, J. Dumortier, Sources Chr. 117, σ. 136-140, PG 47, 291-292.

44. Εἰς Μεταμόρφωσιν 15, PG 96, 569A.

κίμιο πρὸς τὸν Θεόδωρο, λέγει· «ὄλα τὰ πράγματα τῆς ζωῆς ἐκείνης θὰ εἶναι ἡμέρα καὶ λαμπρότης καὶ φῶς· φῶς ὄχι αὐτὸ τὸ σημερινό, ἀλλὰ ἄλλο τόσο λαμπρότερο ἀπ' αὐτό, ὅσο αὐτὸ εἶναι φωτεινότερο ἀπὸ τὸ φῶς μᾶς λυχνίας. Ἐκεῖ δὲν θὰ ὑπάρχει οὔτε νύκτα οὔτε ἑσπέρα, ἀλλὰ ἄλλη κατάστασις, τὴν ὁποία θὰ μάθουν μόνο ὅσοι καταξιωθοῦν. Τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ ὄλα αὐτὰ εἶναι ὅτι θὰ ἀπολαμβάνουν συνέχεια τῆ συναναστροφῆ με τὸν Χριστὸ μαζὶ με τὶς ἄνω δυνάμεις· καὶ ὅτι τὰ λόγια δὲν εἶναι κομπασμός, ἄς βαδίσωμε με τὸ λόγο στὸ ὄρος, ὅπου μεταμορφώθηκε ὁ Χριστός· ἄς τὸν ἰδοῦμε νὰ λάμπη ὅπως ἔλαμψε, ἂν καὶ βέβαια οὔτε ἔτσι ἔδειξε ὅλη τὴ λαμπρότητά μας στὸν μέλλοντα αἰῶνα»⁴³.

30 Ὁ Δαμασκηνὸς πάλι, ὁ σοφὸς στὰ θεῖα, ἐορτάζοντας εὐλογοῦν τὸ μέγα θέαμα τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου, λέγει· «τὰ ὁποία ὀφθαλμὸς δὲν εἶδε καὶ αὐτὶ δὲν ἄκουσε καὶ δὲν ἀνέβηκαν στὴν καρδιὰ ἀνθρώπου. Ἔτσι στὸν μέλλοντα αἰῶνα θὰ εἴμαστε πάντοτε μαζὶ με τὸν Κύριο, βλέποντας τὸν Χριστὸ νὰ ἀπαστραπτῆ με τὸ φῶς τῆς θεότητος»⁴⁴. Κι' ἔπειτα ἀπὸ λίγα ἄλλα· «δὲν ὑπάρχει ἔννοια πού νὰ δείχνη τὸ μέτρο τῆς ὑπεροχῆς· τοῦτο τὸ φῶς κρατεῖ τὰ νικητήρια ἀπένατι σὲ ὅλη τὴ φύσι»⁴⁵. Καὶ πάλι· «φωνὴ τοῦ Πατρὸς ἐξέρχεται ἀπὸ τὴ νεφέλη καὶ δόξα ἀτελείωτη καὶ αἰωνία παρατηρεῖται»⁴⁶. Ὁ Ἄνδρέας πάλι ὁ λαμπρότερος φωστὴρ τῆς Κρήτης λέγει· «ὁ Κύριος ἀστραψε ἐπάνω στὸ ὄρος ὑπερβολικά· δὲν ἔγινε βέβαια τότε διαυγέστερος ἢ ὑψηλότερος ἑαυτοῦ, κάθε ἄλλο, ἀλλὰ ἐφάνηκε ὅ,τι ἦταν καὶ προσηγουμένως γιὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς μαθητὰς πού ἐμυσῶνταν πραγματικὰ τὰ ὑψηλότερα»⁴⁷.

31 Βλέπετε ὅτι καὶ ὑπάρχει καὶ θὰ ὑπάρχη στους αἰῶνες, καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ λαμπρότης καὶ ἡ καλλονὴ καὶ ἡ ἀφθαρτὴ τέρψις τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου; Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ φῶς αὐτὸ στὸ Θαβώριο ὄρος εἶναι φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὸ δὲ φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴ σύστασι τοῦ αἰσθητοῦ καὶ φθαρτοῦ αὐτοῦ κόσμου, κι' αὐτὸ εἶναι τὸ ἀληθινὸ καὶ συνεχὲς καὶ ἀδιάκοπο φῶς, ὅπως μᾶς ἐδίδαξε λίγο παραπάνω ὁ μέγας Βασίλειος, με συμφωνία τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ τῶν μετέπειτα θεηγόρων ἀνδρῶν, ἄρα τὸ φῶς

46. Αὐτόθι, 17, PG 96, 572B.

47. *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν*, PG 97, 948AB.

Θαβῶρ τοῖς ἀποστόλοις ἑωραμένον φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μετα-
μορφώσεως, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησίν ἐστι καὶ πάντα λόγον,
ὑπερουράνιον τε καὶ ἄφθαρτον καὶ αἰδίων· ὁ Γρηγορᾶς, σκο-
τεινὸς ὄντως ὢν περὶ τὸ ὄντως φῶς, ἀνάπλασμα διανοίας εἶναι
5 δυσσεβῶς συγγράφεται καὶ κατασκευάζει καὶ διατείνεται καὶ
ὄνομα καὶ ρῆμα μόνον ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι συνδιαλυόμενον,
μηδὲ ἐπέκεινα τῶν ὑπ' αἴσθησιν φώτων εἶναι διανοούμενος μηδὲ
τὰ κατ' ἐπαγγελίαν τοῖς εὐηρεστηκόσι Θεῷ ἀποκείμενα καὶ νῦν
ὡς ἐν ἀρραβῶνος μέρει διδόμενά τε τούτοις καὶ προδεικνύμενα,
10 ὑπὲρ αἴσθησιν ὄντα καὶ νοῦν ὡς ὑπερκόσμια καὶ προκόσμια
πιστεύων καὶ προσδεχόμενος. Καὶ δικαίως, εἰ μὴ μεταμεληθεῖεν,
ἀναθέματι αἰωνίῳ παρὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου καθυποδέβλην-
ται αὐτός τε καὶ οἱ κοινωνοῦντες αὐτῷ τῆς κακοφροσύνης, οἳ τε
καθηγησάμενοι τῆς πλάνης αὐτῷ καὶ εἴ τις ἔπειτα τούτοις εἰς τέ-
15 λος ὁμοφρονήσειεν.

32

Ἄρκεϊ μὲν οὖν καὶ ταῦτα πάντας τοὺς καθ' ἡμῶν τοῦ Γρη-
γορᾶ λόγους μηδὲν ὄντας παραστήσαι τοῖς πᾶσιν, ὅτι μὴ πλατεῖς
ὄντως λήρους συμμιγεῖς ἀσεβείᾳ, ὁμοῦ δὲ καὶ ἀπαλλάξαι τῶν
τηλικούτων κακῶν τὸν ἄνθρωπον καί, κατὰ τὸ γεγραμμένον,
πατάξαι τε καὶ ἰάσασθαι τῆς ἀληθείας ἐν περινοίᾳ γενόμενον.
20 Πῶς γὰρ οὐκ ἂν εἶη τῶν δεόντων, ὅτι μάλιστα μηκέτι προχωρεῖν
εἰς τοσοῦτον μανίας, ὡς μηδαμῇ μηδαμῶς εἶναι λέγειν τὸ διῆκον
ἀπ' αἰῶνος εἰς αἰῶνας φῶς, μηδ' ἀπὸ τοῦ Θαβωρίου τὴν ἀρχὴν
νομίζεῖν ἔχειν τὸ προκόσμιον ὑπάρχον φῶς, μηδὲ σωματοειδές
καὶ ὑλικόν; πῶς γὰρ ἂν ἦν ὑπερκόσμιον καὶ τῶν ἀγγέλων φῶς,
25 μηδὲ κτιστὸν καὶ αἰσθητόν; πῶς γὰρ ἂν εἶη τοῦ μέλλοντος αἰῶ-
νος φῶς, ἠνίκα κατὰ τοὺς θεολόγους οὐκ ἀέρος, οὐκ αἰσθητοῦ
φωτός, οὐ τόπου χρεία καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἀντὶ πάντων τοῖς
χριστοειδέσιν ἔσται ὁ Θεός· Εἰ δὲ τοὺς ταῦτα λέγοντας ἀγίους ὁ
Γρηγορᾶς νομίζων πεπλανῆσθαι, δόλω παρεῖς ἐκείνους, ἡμᾶς
30 τοὺς συνάδοντας ἐκείνοις ἀντ' ἐκείνων διώκει καὶ δι' ἡμῶν ἐπ'
ἐκείνους τὰς εὐθύνας λεληθότως ἀναφέρων, ἀλωσίμους ἅπαν-
τας, ὡς οἶεται, τίθεται τῇ πλάνῃ, πεπλανημένος αὐτός ὡς ἀληθῶς
καὶ ἔστι καὶ διαμενεῖ πάσης ἀσεβείας καὶ ἀβελτηρίας ἀνάπλεων

τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου πού ἐθεωρήθηκε ἀπό τοὺς ἀποστόλους ἦταν καὶ εἶναι καὶ θὰ εἶναι, καὶ μάλιστα εἶναι πάνω ἀπὸ κάθε αἴσθησι καὶ κάθε λόγο, ὑπερουράνιο καὶ ἄφθαρτο καὶ αἶδιο. Αὐτὸ τὸ φῶς ὁ Γρηγορᾶς, σκοτεινὸς καθὼς εἶναι ἀπέναντι στὸ ὄντως ὄν, γράφει καὶ κατασκευάζει καὶ ἰσχυρίζεται μὲ δυσσέβεια, ὅτι εἶναι ἀνάπλασμα διάνοιας καὶ ὄνομα καὶ λέξις μόνο πού συνδυάζεται μαζὶ μὲ τὸν πληττόμενο ἀέρα, χωρὶς νὰ σκέπτεται ὅτι εἶναι πέρα ἀπὸ τὰ κατ' αἴσθησι φῶτα, χωρὶς νὰ πιστεῦη καὶ νὰ δέχεται τὰ κατὰ τὴν ἐπαγγελία ἀγαθὰ πού ἐπιφυλάσσονται γιὰ ἐκείνους πού εὐαρέστησαν τὸν Θεό, καὶ τώρα δίδονται καὶ προδεικνύονται σ' αὐτὸν σὰν εἶδος ἀραβῶνος, ἐνῶ εἶναι πάνω ἀπὸ αἴσθησι καὶ νοῦ ὡς ὑπερκόσμια. Καὶ δίκαια ἔχουν ὑποβληθῆ, ἂν δὲν μετανόησιν, σὲ αἰῶνιο ἀνάθεμα ἀπὸ τὸν *Συνοδικὸ Τόμο* αὐτὸς καὶ ἐκεῖνοι πού συμερίζονται τὴν κακοφροσύνη μὲ αὐτόν, καθὼς οἱ διδασκαλοὶ τοῦ στήν πλάνη καὶ ὅσοι θὰ ὁμοφρονήσουν μὲ αὐτοὺς ἕως τὸ τέλος.

32 Ἄρκει λοιπὸν καὶ αὐτὰ γιὰ νὰ παραστήσουν σὲ ὅλους ὅτι ὅλοι οἱ ἐναντίον μας λόγοι τοῦ Γρηγορᾶ δὲν εἶναι τίποτε, ἐκτὸς ἀπὸ πλατεῖες πράγματι φλυαρίες ἀνάμικτες μὲ ἀσέβεια, καὶ συγχρόνως γιὰ νὰ ἀπαλλάξουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τόσο μεγάλα κακὰ καὶ κατὰ τὴ Γραφή νὰ τὸν κτυπήσουν καὶ νὰ τὸν θεραπεύσουν⁴⁸, ἂν κατανοήσῃ τὴν ἀλήθεια. Πῶς δὲν θὰ ἦταν ἀπολύτως ἀπαραίτητο νὰ μὴ προχωρῆ κανεὶς σὲ τόση μανία, ὥστε νὰ μὴ λέγῃ ὅτι δὲν εἶναι καθόλου πουθενὰ τὸ φῶς πού προχωρεῖ ἀπὸ αἰῶνα σὲ αἰῶνες, οὔτε νὰ νομίζῃ ὅτι τὸ προκόσμο φῶς ἔχει τὴν ἀρχὴ τοῦ στοῦ Θαβώριο ἢ εἶναι σωματοειδὲς καὶ ὑλικό; διότι ἔτσι πῶς θὰ ἦταν ὑπερκόσμιο καὶ ἀγγελικὸ φῶς, οὔτε κτιστὸ οὔτε αἰσθητό; πῶς θὰ ἦταν φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὅταν κατὰ τοὺς θεολόγους δὲν θὰ χρειάζονται οὔτε ἀέρας οὔτε αἰσθητὸ φῶς οὔτε τόπος οὔτε τὰ παρόμοια, ἀλλ' ἀντὶ ὅλων γιὰ τοὺς χριστοειδεῖς θὰ εἶναι ὁ Θεός; Ἄν δὲ ὁ Γρηγορᾶς παρ' ὄλο πού νομίζει ὅτι πλανῶνται οἱ ἅγιοι πού λέγουν αὐτὰ, ἀφήνοντας ἐκείνους μὲ δόλο, διώκῃ ἀντὶ ἐκείνων ἡμᾶς πού συμφωνοῦμε μὲ ἐκείνους καὶ μέσω ἡμῶν ἀναφέροντας ὑπουλα σ' ἐκείνους τίς εὐθύνες, ὅπως νομίζει, τοὺς συλλαμβάνει ὅλους στήν πλάνη, αὐτὸς εἶναι πράγματι καὶ θὰ μείνῃ πλανημένος,

48. Δευτ. 32, 39.

ἔχων τὴν ψυχὴν. Πῶς γὰρ οὐκ ἀνοίας τῆς ἐσχάτης πρὸ τῆς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου συστάσεως φῶς οἶεσθαι ὑπάρχειν αἰσθητόν, ὑλικόν τε καὶ σωματικόν, πρὸ τῶν ἐξ ὕλης συνεστώτων καὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῆς ὕλης; Μὴ σωματικόν δ' εἶναι νῦν λέγομεν ἐκεῖνο τὸ φῶς, οὐχ ὡς μὴ καὶ τοῦ δεσποτικοῦ σώματος ὑπάρχον νῦν, κατὰ γὰρ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, «ἐκ τῆς θείας φύσεως ἡ δόξα φυσικῶς προϊοῦσα κοινὴ καὶ τοῦ σώματος ἐγένετο, διὰ τὸ ἐνιαῖον τῆς ὑποστάσεως», ἀλλ' ὡς ὕλη μηδαμῶς προσῆκον, κατὰ τὸν ἄδοντα θείως, «πῦρ μὴ φλέγον τὴν ὕλην τοῦ σώματος ὠράθη
10 ἄῦλον».

33

Ἄρκει μὲν οὖν καὶ ταῦτα πρὸς παράστασιν ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν καὶ πρὸς ἔλεγχον τῶν νῦν ἀντικειμένων τῆ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ συνηγόρων τοῦ ἀντιθέου κατὰ τὸ ἀκόλουθον σκότους, ὡς τοῦ τῆς θεανδρικῆς μορφῆς φωτὸς πόλε-
15 μίων. Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ ἡ μνήμη μόνη τοῦ φωτὸς ἐκείνου τοὺς συνετῶς ταύτη χρωμένους περιφανῶς ἀγιάζει καὶ πρὸς ἔρωτα καὶ πόθον ἐπεγείρει θεῖον, πόσῳ μᾶλλον ἡ συνηγορία, προσδια-
20 τρίζωμεν ἔτι τὸν λόγον ἐπαναλαβόντες τῆ νῦν ἡμῶν ἐφικτῆ περὶ αὐτὸ θεωρία, ἡμᾶς τε αὐτοὺς καὶ τοὺς συνετῶς ἀκροωμένους ἡμῶν ἀγιάζοντες.

ἔχοντας τὴν ψυχὴν τοῦ γεμάτη ἀσέβεια καὶ μωρία. Διότι πῶς δὲν εἶναι δεῖγμα ἔσχατης ἀνοησίας τὸ νὰ νομίζῃ κανεὶς ὅτι ὑπάρχει αἰσθητὸ φῶς πρὶν ἀπὸ τὴν σύστασιν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὑλικὸ καὶ σωματικόν, πρὶν ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ὕλη, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξίν τῆς ὕλης; Λέγομε βέβαια τώρα μὴ σωματικὸ ἐκεῖνο τὸ φῶς, ὅχι μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν εἶναι καὶ τοῦ δεσποτικοῦ σώματος, διότι κατὰ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, «ἀπὸ τῆς θείας φύσεως ἢ δόξης προχωρώντας κατὰ τρόπο φυσικὸν ἔγινε καὶ τοῦ σώματος ἀπὸ κοινοῦ, λόγῳ τοῦ ἐνιαίου τῆς ὑποστάσεως»⁴⁹, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὅτι δὲν ταιριάζει ὡς ὕλη, σύμφωνα μὲ ἐκεῖνον ποὺ ψάλλει θείως, «ἔθε-
άθηκε πῦρ ἄυλο ποὺ δὲν ἔφλεγε τὴν ὕλην τοῦ σώματος»⁵⁰.

33 Ἄρκοῦν λοιπὸν καὶ αὐτὰ γιὰ νὰ παραστήσουν τὴν κατ' εὐσέβεια ἀλήθειαν καὶ νὰ ἐλέγξουν τοὺς τώρα ἐπιτιθέμενους κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ συνηγόρους τοῦ ἀντιθέου κατ' ἀκολουθίαν σκοτόν, ὡς ἐχθροὺς τοῦ φωτὸς τῆς θεανδρικῆς μορφῆς. Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ ἡ μνήμη μόνη τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἀγιάζει περιφανῶς ἐκείνους ποὺ χρησιμοποιοῦν αὐτὴν μὲ σύνεσιν καὶ διεγείρει πρὸς θεῖο ἔρωτα καὶ πόθο, πόσο περισσότερο ἢ συνηγορία, ὡς ἐπιναλάβωμε τὸν λόγον, γιὰ νὰ ἐνδιατρίψωμε στὴν ἐφικτὴν μας τώρα θεωρίαν γύρω ἀπὸ αὐτὸ τὸ φῶς, ἀγιάζοντας καὶ τοὺς ἑαυτοὺς μας καὶ ὅσους μᾶς ἀκούουν μὲ σύνεσιν.

49. Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως, 3,15, PG 94, 1057B.

50. Τροπάριον δ' ὥδης τοῦ δευτέρου κανόνος τῆς Μεταμορφώσεως.

ΠΡΟΣ ΤΑ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΛΟΓΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

Ἐλεγχος ἐπὶ τῆς εἰς τὸ θειότατον φῶς τῆς τοῦ Κυρίου
Μεταμορφώσεως παντοδαπῆς τοῦ Γρηγορᾶ βλασφη-
μίας καὶ παράστασις ἔτι διὰ πλειόνων, ὅτι ἄκτιστον
τοῦτό ἐστιν ὡς ἀληθῶς καὶ αἰδῖον, οὐχὶ θεία φύσις ἢ
5 πᾶσι παντάπασιν ἀνέκφαντος ὄν, ἀλλὰ τὸ περὶ αὐτὴν
κατὰ τοὺς θεηγόρους ἀληθινὸν καὶ ἐρασμιώτατον κάλ-
λος μόνοις τοῖς ἁγίοις καὶ νῦν ὡς ἐν ἄρραβῶνος μέρει
κάπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀδιαλείπτως ὑπάρχον μεθε-
κτόν τε καὶ θεωρητόν.

1 10 Ὅτι μὲν οὖν καὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται τὸ τοῖς ἐκκρίτοις τῶν
μαθητῶν ἐν Θαβῶρ ἐωραμένον φῶς, ὑπερουράνιον ὄν καὶ προ-
κόσμιν καὶ ὑπερκόσμιον καὶ αἰδῖον, ὡς καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος
φῶς, ἀνέσπερόν τε καὶ ἀδιάδοχον, ἀρχέτυπόν τε κάλλος τοῦ Λό-
γου τοῦ Θεοῦ καὶ λαμπρότης καὶ δόξα τῆς αὐτοῦ θεότητος, ἐκ
15 τῆς αὐτοῦ θείας φύσεως προϊοῦσα φυσικῶς καὶ τῷ παρ' ἡμῶν
αὐτοῦ προσλήμματι κοινῇ δόξα γεγонуῖα διὰ τὸ ἐνιαῖον τῆς ὑπο-
στάσεως, ἐν πολλοῖς τε ἄλλοις λόγοις τε καὶ συλλόγοις πρότερον
καὶ νῦν ἀνωτέρω τοῦ λόγου διατετράνωται, συμφθεγγομένων
ἡμῖν τῶν ἱερῶν θεολόγων. Καὶ Γρηγορᾶς ὁ μηδαμῶς εἶναι τοῦτο
20 βλασφήμως ἐπιχειρῶν δεικνύναι, μάλις καὶ φανῆναι γοῦν ποτε
καθάπερ τι φάσμα συγχωρῶν, εἶναι δὲ μηδέποτε κατασκευάζων,
ἄρραγεῖ κατὰ Σολομῶντα, τριπλόκῃ φραγγελίῃ τοῦ συλλόγου
τῶν εὐσεβῶς φρονούντων ἀτελήλαται δικαίως.

1. Ἐννοεῖ κυρίως τὸν Κατὰ Γρηγορᾶ Δ'.

ΠΡΟΣ ΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

ΛΟΓΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

Ἐλεγχος τῆς παντοειδοῦς βλασφημίας τοῦ Γρηγοῤῥᾱ πρὸς τὸ θειότατο φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου καὶ ἐκτενέστερη παράστασις ὅτι εἶναι ἄκτιστο καὶ αἰῖδιο πραγματικά, ὅτι δὲν εἶναι θεία φύσις πὺ εἶναι ἐντελῶς ἀφανέρωτη, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τοὺς θεηγόρους πατέρες εἶναι τὸ γύρω ἀπ' αὐτὴν ἀληθινὸ καὶ ἐράσμιο κάλλος, πὺ εἶναι μεθεκτὸ καὶ θεωρητὸ μόνο στοὺς ἀγίους καὶ τῶρα ὡς εἶδος ἀραβῶνος καὶ στὸν μέλλοντα αἰῶνα ἀδιαλείπτως.

- 1 Ὅτι λοιπὸν τὸ φῶς πὺ ἐθεάθηκε ἀπὸ τοὺς ἔγκριτους μαθητὰς στὸ Θαβῶρ καὶ ἦταν καὶ εἶναι καὶ θὰ εἶναι ὑπερουράνιο καὶ προσκόσμιο καὶ ὑπερκόσμιο καὶ αἰῖδιο, ὡς φῶς καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἀνέσπερο καὶ ἀτελείωτο, ἀρχέτυπο κάλλος τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ λαμπρότης καὶ δόξα τῆς θεότητός του, πὺ προχωρῶντας κατὰ τρόπο φυσικὸ ἀπὸ τῆ θεία φύσι του ἔγινε κοινὴ δόξα καὶ στὸ ἀπὸ μᾶς πρόσλημμά του λόγω τοῦ ἐνιαίου τῆς ὑποστάσεως, αὐτὸ ἔχει διασαφηνησθῆ καὶ σὲ πολλὰς ἄλλες πραγματεῖες καὶ συνάξεις παλαιότερα, ἀλλὰ καὶ τῶρα στὸν παραπάνω λόγῳ, μὲ τὴν σύμφωνη γνώμη τῶν ἱερῶν θεολόγων. Καὶ ὁ Γρηγοῤῥᾱς, πὺ ἐπιχειρεῖ μὲ βλάσφημο τρόπο νὰ δείξῃ ὅτι αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καθόλου, ἀποδεχόμενος μὲν νὰ ἐφάνηκε κάποτε σὰν κάποιον φάσμα, ἀλλὰ κατασκευάζοντάς το νὰ μὴ ὑπῆρξε ποτέ, δίκαια ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὸν σύλλογον ἐκείνων πὺ φρονοῦν ὀρθόδοξα μὲ τρίπλοκο ἀδιάσπαστο φραγγέλιον².

2. Ἐννοεῖ τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου τοῦ 1351.

2 Ἐπεὶ δὲ προῖὼν οὗτος τοῦ οἰκείου καὶ ἀντιθέου συγγράμματος καὶ κτιστὸν εἶναι τὸ θεϊότατον τοῦτο φῶς ἔτι κατασκευάζειν πειράται φανερώτερον, φέρε καὶ πρὸς τοῦτο στῶμεν ἔτι καὶ νῦν οἱ τοῦ φωτὸς συνήγοροι καὶ τοῦ σκότους ἀντίθετοι, οἱ Χριστοῦ χάριτι τοῖς ἐν οὐρανοῖς ἀγγέλοις τούτου συναπολαύσειν ἐλπίζοντες, οἱ καὶ νῦν, ἐφ' ὅσον ἐφικτὸν τοῖς σαρκὸς δεσμίαις, μετ' ἐκείνων τῶν ἄνω δυνάμεων δοξολογοῦντες αὐτὸ καὶ θειάζοντες. Κατὰ γὰρ τὸν τῆς Κρήτης θεσπέσιον πρόεδρον «τοῦτο θαυμάζουσιν ἄγγελοι, τοῦτο δοξολογοῦσιν ἀρχάγγελοι, τοῦτο 10 πᾶσα ἢ τῶν ὑπερκοσμίων νοητῇ διακόσμησις αὐλῶς ἐστιωμένη τεκμήριον ἐναργέστατον τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Λόγου φιλανθρωπίας.

3 Ἐπεὶ τοίνυν ὁ Γρηγορᾶς μὴ μόνον ἔφη, καὶ πολλάκις ἔφη, γενητὸν εἶναι τοῦτο καὶ κτιστὸν, ἀλλὰ καὶ δι' ἐπιχειρήματος δι- 15 αίου κατασκευάσαι διὰ σπουδῆς ἐποιήσατο, θαυμαστὸν τε κἂν τούτῳ γεγονὸς ἴδοι τις ἂν, οὐ γὰρ ἐπιχειρῆσαι δεδύνηται γοῦν, εἰ μὴ τοὺς δυσσεβεστάτους τῶν αἰρετικῶν ἐξηλώκει, κἀκείνους ἐπὶ τὸ χειρὸν παραδραμιῶν, ἅτε φαυλότερον ἢ κατ' ἐκείνους χρησάμενος τῇ διεξόδῳ τοῦ ἐγχειρήματος. Ἐκείνων γὰρ ἐρωτῶντων, εἰ 20 θέλων ἢ μὴ θέλων ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἐγέννησε, κἀντεῦθεν γενητὸν καὶ κτιστὸν εἶναι κατασκευαζόντων τὸν δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν, ὁ Γρηγορᾶς τὸ τοῦ σεπτιοῦ Μαξίμου προθείς, ὅτι «τὸ θελήσει τοῦ πεποιηκότος γινόμενον οὐκ ἂν εἴη τῷ θελήσαντι αὐτὸ γενέσθαι συναῖδιον», εἶτα κατὰ ζῆλον ἐκείνων τῶν κακοδόξων 25 «ἠδέως ἂν οὖν ἐροίμην ἔγωγε», φησί «Παλαμιᾶν, τῆς θείας οὐσίας ἕτερον εἰρηκότα τὸ φῶς ἐκεῖνο, πῶς μὴ πρότερον περὶ τὸν Χριστὸν θεωρούμενον ἐξαίφνης ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐφάνη τοῦ Θαβωρίου, θέλοντος τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ μὴ θέλοντος; Ἄλλ' οὐκ ἂν ποτε λέγειν τολμῶ τὸ δεύτερον. Εἰ οὖν ἄλλο μὲν λέγει παρὰ τὴν 30 θείαν οὐσίαν αὐτό, θέλοντος δ' ἐφάνη, θελητὸν ἄρα καὶ γενητὸν καὶ οὐκ ἂν εἴη τῷ θελήσαντι αὐτὸ γενέσθαι συναῖδιον.

4 Οὐκ εὐθὲς οὐδὲ ἀπλοῦν οὐδὲ μονοειδές ἐστι τὸ ἐρώτημα,

3. Ἀνδρέου Κρήτης, Ὁμιλία εἰς Μεταμόρφωσιν, PG 97, 933C.

4. Δογματικὸς ΣΤ, 7, PG 149, 428C.

2 Ἐπειδὴ ὁμως στή συνέχεια τοῦ ἀντιθέου συγγράμματός του ἐπιχειρεῖ φανερώτερα νὰ δείξη ὅτι τὸ θειοῦτατο τοῦτο φῶς εἶναι καὶ κτιστό, ἄς σταθοῦμε κι' ἄλλο σ' αὐτὸ τώρα ἡμεῖς οἱ συνήγοροι τοῦ φωτός καὶ ἀντίθετοι τοῦ σκότους, πού ἐλπίζομε ὅτι μὲ τὴ χάρι τοῦ Χριστοῦ θὰ τὸ συναπολαύσωμε μαζὶ με τοὺς ἀγγέλους στοὺς οὐρανοὺς, ἡμεῖς πού καὶ τώρα, ὅσο εἶναι δυνατόν στοὺς δεσμευμένους στή σάρκα, τὸ δοξολογοῦμε καὶ τὸ ἐκθειάζομε μαζὶ μ' ἐκεῖνες τὶς ἄνω δυνάμεις. Διότι κατὰ τὸν θεσπέσιο προεστῶτα τῆς Κρήτης, «αὐτὸ θαυμάζουν ἄγγελοι, αὐτὸ δοξολογοῦν ἀρχάγγελοι, μ' αὐτὸ τρεφόμενη κατὰ τρόπο ἄυλο ὅλη ἡ νοητὴ διακόσμησις τῶν ὑπερκοσμίων τὸ τοποθετεῖ ὡς ὀλοκάθαρο τεκμήριον τῆς πρὸς ἡμᾶς φιλανθρωπίας τοῦ Λόγου»³.

3 Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Γρηγορᾶς ὄχι μόνο εἶπε, καὶ μάλιστα εἶπε πολλές φορές, ὅτι αὐτὸ εἶναι γενητὸ καὶ κτιστό, ἀλλὰ ἐφρόντισε νὰ τὸ ἀποδείξη καὶ μὲ βίαιον ἐπιχείρημα, θὰ μπορούσε κανεὶς καὶ σ' αὐτὸ νὰ ἰδῆ κάποιο θαυμαστὸ γεγονός· διότι δὲν θὰ μπορούσε βέβαια νὰ ἐπιχειρήσῃ, ἂν δὲν εἶχε γίνει ζηλωτῆς τῶν πιὸ δυσσεβῶν ἀπὸ τοὺς αἵρετικούς, τοὺς ὁποίους μάλιστα ἐξεπέρασε πρὸς τὸ χειρότερον, ἐφ' ὅσον ἐχρησιμοποίησε φαυλότερα ἀπὸ ἐκείνους τὸ συμπέρασμα τοῦ ἐγχειρήματος. Ἐνῶ δηλαδὴ ἐκεῖνοι ἐρωτοῦσαν ἂν ὁ Πατὴρ ἐγέννησε θέλοντας ἢ μὴ θέλοντας τὸν Υἱόν, κι' ἔτσι παρουσίαζαν ὅτι εἶναι γεννητὸς καὶ κτιστὸς αὐτὸς διὰ τοῦ ὁποίου ἐγιναν τὰ πάντα, ὁ Γρηγορᾶς παραθέτοντας τὸ χωρίον τοῦ σεπτιοῦ Μαξίμου⁴ ὅτι «ἐκεῖνο τὸ ὅποιο γίνεται μὲ τὴ θέλησι τοῦ ποιητοῦ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ συναῖδιον μὲ αὐτὸν πού τὸ θέλησε νὰ γίνῃ», ἔπειτα ἀπὸ ζῆλον πρὸς ἐκείνους τοὺς κακόδοξους λέγει· «εὐχαρίστως θὰ ἐρωτοῦσα ἐγὼ τὸν Παλαμᾶ, ἀφοῦ εἶπε ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴ θεία οὐσία, πῶς, ἐνῶ πρωτύτερα δὲν ἐφαινόταν γύρω ἀπὸ τὸν Χριστό, ξαφνικὰ ἐφάνηκε ἐπάνω στὸ Θαβώριον ὄρος; μὲ τὴ θέλησι τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ χωρὶς τὴ θέλησί του; Ἄλλὰ δὲν θὰ ἐτολμοῦσε ποτὲ νὰ εἰπῇ τὸ δεύτερον. Ἄν λοιπὸν τὸ λέγει διάφορον τῆς θείας οὐσίας, κι' ἐφάνηκε μὲ τὴ θέλησί του, ἄρα εἶναι θελητὸ καὶ γενητὸ καὶ δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι συναῖδιον μὲ ἐκεῖνον πού τὸ θέλησε νὰ γίνῃ».

4 Τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι εὐθὲς οὔτε ἀπλό, ἀλλὰ μὲ πολλοὺς τρό-

5. Δογματικὸς Ε' 13, PG 149, 408AB.

ἀλλὰ διάστροφον πολλαχῶς καὶ οἶον λαβυρινθῶδες, ὁμοῦ τε προφαῖνον καὶ συγκρούπτον τῆς οἰκείας γνώμης τὴν διασάφησιν. Ἐρέσθαι γάρ, φησί, βούλεται τὸν εἰρηκότα τῆς θείας φύσεως ἕτερον τὸ φῶς ἐκεῖνο. Τοιγαροῦν αὐτός, ὁ τὴν ἐρώτησιν ποιούμενος, οὐχ ἕτερον τῆς θείας οὐσίας εἶναι τὸ φῶς ἐκεῖνό φησι. Εἰ γὰρ καὶ αὐτὸς ἕτερον ἔλεγεν ἐκείνης, ἐροίμην ἄν, ἔφη, τὸν Πα-λαμᾶν καὶ αὐτὸν εἰρηκότα τὸ ἕτερον. Καὶ πάλιν Εἰ οὖν ἄλλο μὲν λέγει παρὰ τὴν θείαν οὐσίαν αὐτό, σὺ τοίνυν, φαίη ἄν τις πρὸς αὐτόν, οὐκ ἄλλο εἶναι τοῦτο φῆς. Πῶς οὖν καὶ μὴ ἄλλο παρὰ τὴν θείαν
10 οὐσίαν ὑποφαίνεις τοῦτο καὶ μὴ συναῖδιον ἀποφαίνει τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ; Τίς αὕτη ἡ ἀθεωτάτη καὶ ἀλλόκοτος καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἀνακόλουθος δόξα καὶ ἀσύμβατος;

5 Ἄλλ' οὐδ' αὐτό, τὸ μὴ ἄλλο εἶναι τῆς θείας οὐσίας, ἀριδιήλως οὕτως ἐνταῦθά φησιν, οὐδὲ πρὸς ἐν αὐτῷ βλέπει πάντη τὸ
15 προτεθεμένον ὑπὸ δειλῆς καὶ ἀβεβαιοῦ καὶ πρὸς τὰ οἰκεία γνώμης πρὸς τοῦτο συνελαννόμενος ἅμα καὶ πρὸς τὰς προσδοκωμένας ἀντιρρήσεις τρέμων καὶ διὰ τοῦτο καταφυγὰς ἑαυτῷ προμηχανώμενος, ὡς ἂν μὲν δύνηται πείθειν κτιστὸν εἶναι τὸ φῶς ἐκεῖνο, λέγειν ἔχειν καὶ αὐτὸν ἄλλο τι εἶναι τοῦτο καὶ τῆς θείας οὐσί-
20 ας διαφέρειν, ἂν δὲ μὴ δύνηται ἀλλ' ἐξελέγχηται, λέγειν ἔχειν αὐθις ὡς οὐκ ἄλλο λοιπὸν τοῦτο, μηδὲν διαφέρον τῆς θείας φύσεως. Τοῦτο δὲ οὐκ ἀφεμένου τῆς δυσσεθείας ἐστίν, ἀλλὰ διπλασιάζοντος ταύτην. Παραπλήσιον γάρ τι πράττει, ὥσπερ ἂν εἰ Σαβέλλιος καὶ Ἄρειος καὶ Μακεδόنيος χεῖλος γεγονότες ἔν,
25 πρὸς μὲν τοὺς εὐσεβῶς φρονοῦντας διαφέρειν ἀλλήλων τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἡρώτων λέγοντες, εἰ θέλοντος ἢ μὴ θέλοντος τοῦ Πατρὸς διαφέρουσιν ἀλλήλων ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ προσεπέφερον, ὃ καὶ νῦν ὁ Γρηγορᾶς αὐτὸ τῆς ἀρειανικῆς μανίας τὸ κεφάλαιον ὡς ἐπειδήπερ οὐκ ἂν
30 ποτέ τις λέγειν τολμῆ τὸ δεύτερον, θελητὰ λοιπὸν καὶ γενητὰ ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα καὶ οὐκ ἂν εἴη τῷ θελήσαντι αὐτὰ διαφέρειν ἀλλήλων συναῖδια. Εἰ δέ τις καὶ ταῦτα συναῖδια δεικνύει, αὐτῶν εἶναι λέγων ποιήματα καὶ τοὺς αἰῶνας μεταβαλόντες τὸ προλυπρόσωπον ἐκεῖνο τέρας τὸ τοῦ Σαβελλίου ἀνθυπέφερον,

5α. Συνεχίζεται ὁ παραπάνω λόγος, ὥστε ἐδῶ τὸ «ἀνθυπέφερον» (ἀπαντοῦσαν) ἀνήκει στοὺς Σαβέλλιον, Ἄρειον καὶ Μακεδόνην.

πους πολύπλοκο και λαβυρινθώδες, καθώς φανερώνει και κρύβει συγχρόνως τὴ διασάφισι τῆς γνώμης του. Λέγει δηλαδή ὅτι θέλει νὰ ἐρωτήσῃ ἐκεῖνον πού εἶπε, ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶναι διάφορο τῆς θείας φύσεως. Ἐπομένως αὐτὸς πού κάνει τὴν ἐρώτησι, λέγει ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο δὲν εἶναι διάφορο τῆς θείας οὐσίας. Διότι, ἂν καὶ αὐτὸς ἔλεγε ὅτι εἶναι διάφορο ἐκείνης, θὰ ἔλεγε, Θὰ ἐρωτοῦσα τὸν Παλαμᾶ πού καὶ αὐτὸς τὸ εἶπε διάφορο. Καὶ πάλι, ἂν λοιπὸν αὐτὸς τὸ λέγει διάφορο τῆς θείας οὐσίας, ἐσὺ τότε, θὰ μπορούσῃς νὰ τοῦ εἰπῇ κανεῖς, λέγεις ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι διάφορο. Πῶς λοιπὸν καὶ ὑποδηλώνεις ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ θεία οὐσία καὶ συγχρόνως ἀποφαίνεσαι ὅτι δὲν εἶναι συναῖδιο μὲ τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ; Ποιὰ εἶναι αὐτὴ ἡ ἀθεωτάτη καὶ ἀλλόκοτη δοξασία, ἡ καθ' ἑαυτὴν ἀνακόλουθη καὶ ἀσυμβίβαστη;

5 Ἄλλὰ οὔτε αὐτὸ, τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ θεία οὐσία, λέγει αὐτὸς ἐδῶ καθαρὰ, οὔτε ἡ πρότασις του εἶναι μονοσήμαντη, διότι ὠθεῖται σ' αὐτὸ ἀπὸ δειλὴ καὶ ἀδέβαιη καὶ ἐγωπαθῆ γνώμη καὶ συγχρόνως τρέμει μπροστὰ στὶς ἀναμενόμενες ἀντιρρήσεις, καὶ γι' αὐτὸ ἀναζητεῖ καταφύγιο, ὥστε, ἂν μὲν μπορέσῃ νὰ πείσῃ ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶναι κτιστό, νὰ εἶναι σὲ θέσι νὰ εἰπῇ καὶ αὐτὸς, ὅτι ἄλλο εἶναι αὐτὸ καὶ διαφέρει τῆς θείας οὐσίας, ἂν ὅμως ἀντίθετα δὲν μπορέσῃ, νὰ εἶναι σὲ θέσι νὰ εἰπῇ ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι ἄλλο, διάφορο τῆς θείας φύσεως. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι ἀφήνει τὴ δυσσέβεια, ἀλλὰ ὅτι τὴν διπλασιάζει. Κάμνει δηλαδή κάτι παραπλήσιο μὲ τὸ ἐξῆς· σὰν νὰ ἔγιναν δηλαδή ἓνα χεῖλος ὁ Σαβέλλιος καὶ ὁ Ἄρειος καὶ ὁ Μακεδόنيος καὶ ἐρωτοῦσαν ἐκείνους πού φρονοῦν εὐσεβῶς ἂν διαφέρουν μεταξύ τους ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, λέγοντας ἂν μὲ τὴ θέλησι ἢ χωρὶς τὴ θέλησι τοῦ Πατρὸς διαφέρουν μεταξύ τους ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ πρόσθεταν αὐτὸ πού εἶπε τώρα καὶ ὁ Γρηγορᾶς, δηλαδή τὸ κορύφωμα τῆς ἀρειανικῆς μανίας· ὅτι, ἐπειδὴ ποτὲ δὲν θὰ ἐτολμοῦσε νὰ εἰπῇ κανεῖς τὸ δεύτερο, ἄρα ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι θελητὰ καὶ γενητὰ, καὶ δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ εἶναι συναῖδια μὲ ἐκεῖνον πού θέλησε νὰ διαφέρουν αὐτὰ μεταξύ τους. Ἄν ὅμως ἔδειχνε κανεῖς ὅτι καὶ αὐτὰ εἶναι συναῖδια, λέγοντας ὅτι δημιουργήματα αὐτῶν εἶναι καὶ οἱ αἰῶνες, ἀλλάζοντας τὸ πολυπρόσωπο ἐκεῖνο τέρας, ἀπαντοῦσαν^α τὸ τοῦ Σαβελλίου, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι κάτι

ὡς οὐκ ἄλλο λοιπὸν παρὰ τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα, οὐδὲ διαφέρουσιν ἀλλήλων. Τὴν γὰρ ἐν ἐκείνοις τοῖς πάλαι κακοδόξοις μεμερισμένην δυσσέβειαν μετέιληφε καὶ συνήγαγεν ὁ Γρηγορᾶς εἰς ἓν, τὴν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας διαφορὰν
5 προφασισάμενος, εἰ καὶ μὴ περὶ ὑποστάσεων ὁ λόγος νῦν.

6 Ἄλλὰ καὶ ἕτερον ὁ Γρηγορᾶς συνείρει τῷ πολυπλόκῳ τούτῳ ἐρωτήματι, Πῶς, λέγων, μὴ πρότερον περὶ τὸν Χριστὸν θεωρούμενον ἐκεῖνο τὸ φῶς, ἐξαίφνης ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐφάνη τοῦ Θαβωρίου; Προσερωτάτω δέ, εἰ βούλεται, πῶς καὶ μετὰ τὴν θείαν
10 ἐπιφάνειαν ἐκείνην οὐχὶ περὶ τὸν Χριστὸν αὐθις ὁρώμενον ἦν τὸ φῶς ἐκεῖνο; Τί γὰρ τὰ ἐρωτήματα ταῦτα; Καθαιροῦντός ἐστιν ἢ ἀνυψοῦντος τὴν δόξαν ἐκείνου τοῦ φωτός; Ἀντερωτήσομεν γὰρ καὶ ἡμεῖς αὐτόν. Πῶς τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ τότε λάμπαν ἐπ' ὄρους ὡς ὁ ἥλιος, οὐδὲ τοῖς πλησιοχώροις ὥπται, οὐδ' αὐτοῖς τοῖς
15 κατὰ τὴν ὑπάρειαν ὑπολειφθεῖσι μαθηταῖς; Πῶς δὲ κατὰ τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ δευτέραν ἐπιφάνειαν καὶ παρουσίαν ἀπ' ἀνατολῆς ἕως δυσμῶν φανεῖται κατὰ τοῦτο λάμπων ὁ Χριστός, διὸ καὶ προοίμιον ἐκείνης τῆς φωτοφανείας τὴν ἐπ' ὄρους θέαν ἀνυμνοῦσιν οἱ θεολόγοι, ἀλλὰ καὶ συνδιαγωνίζειν τοῖς ἀγίοις τὸν
20 Χριστὸν φασιν, ἀνέσπερον καὶ ἀδιάκοπον καὶ ἀτελεύτητον αὐτοῖς παρέχοντα τὴν ἀπὸ τούτου τοῦ φωτός ἡμέραν, ὡς τῷ ἀληθινῷ φωτὶ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἐκτελουμένην;

7 Ἄρ' οὖν οὐ τοῦτό ἐστι τὸ φῶς «παρ' ᾧ», κατὰ τὸν Ἀδελφόθεον, «οὐκ ἔστι παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα», τὸ ἀπαύγασμα
25 τῆς ὁμοθέου σαρκός, σαρκὸς τῆς πλουτισιάσης τὴν δόξαν τῆς θεότητος; Εἰ μὲν οὖν ἐξαίρων καὶ ὁ Γρηγορᾶς τὸ φῶς ἐκεῖνο τοιαῦτ' ἄττα ἐρωτᾷ περὶ αὐτοῦ, πῶς κτιστὸν ἐπιχειρεῖ κατασκευάζειν τοῦτο; Εἰ δὲ καθαιροῦντος τὴν δόξαν τοῦ φωτός ἐκείνου καὶ τοῦτο τὸ ἐρώτημα, σκοπεῖτε ποίας αὐτὸς καθαιρέσεως καὶ
30 καταδίκης ἄξιος. Τί δ' αὐθις, ὡς ἐπεὶ θέλοντος τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τὸ φῶς ἐφάνη, γενητὸν ἔσται καὶ κτιστὸν καὶ οὐ συναῖδιον τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν; Ἐπεὶ γὰρ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ θέλοντος ἐπέμφθη, γενητὸν ἔσται καὶ κτιστὸν κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, ἀλλ' οὐ συναῖδιον τῷ
35 πέμψαντι. Τοιαῦτα τὰ τοῦ Γρηγορᾶ ποικίλα καὶ σοφιστικὰ προ-

ἄλλο ἀπὸ τὸν Πατέρα, οὔτε διαφέρουν μεταξύ τους. Ὁ Γρηγορᾶς δηλαδή συμερίσθηκε καὶ συγκέντρωσε σ' ἓνα τὴ δυσσέβεια ποῦ ἦταν μοιρασμένη σ' ἐκείνους τοὺς παλαιοὺς κακοδόξους, προφασιζόμενος τὴ διαφορὰ τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνέργειας, ἂν καὶ τώρα τὸ θέμα δὲν εἶναι γιὰ τὶς ὑποστάσεις.

6 Ἄλλὰ ὁ Γρηγορᾶς ἀναμγνύει καὶ κάτι ἄλλο σ' αὐτὸ τὸ πολὺπλοκο ἐρώτημα, λέγοντας: Πῶς ἐκείνο τὸ φῶς, ἐνῶ πρωτύτερα δὲν ἐφαινόταν γύρω ἀπὸ τὸν Χριστό, ξαφνικὰ ἐφάνηκε στὸ Θαβώριο ρος; Ἄς ἐρωτήσῃ ἐπίσης ἂν θέλῃ, Πῶς καὶ μετὰ τὴ θεία ἐκείνη ἐπιφάνεια τὸ φῶς ἐκείνο δὲν διακρινόταν πάλι γύρω ἀπὸ τὸν Χριστό; Τί σημαίνουν αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα; Ἀποβλέπουν σὲ καθαίρεσι ἢ σὲ ἀνύψωσι τῆς δόξας ἐκείνου τοῦ φωτός; Θὰ τὸν ἐρωτήσωμε κι' ἐμεῖς μὲ τὴ σειρὰ μας: Πῶς τὸ φῶς ἐκείνο, ποῦ ἔλαμψε τότε στὸ ὄρος ὅπως ὁ ἥλιος, δὲν ἐθεάθηκε ἀπὸ τοὺς πλησιόχωρους οὔτε ἀπὸ τοὺς μαθητὰς ποῦ εἶχαν ἀπομείνει στοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους; Πῶς πάλι κατὰ τὴν μελλοντικὴ δευτέρα ἐπιφάνεια καὶ παρουσία θὰ φανῇ ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ ἕως τὴ δύσι λάμποντας μὲ αὐτὸ ὁ Χριστός, γι' αὐτὸ καὶ οἱ θεολόγοι τὴν ἐπάνω στὸ ὄρος θέα ἀνυμνοῦν ὡς προοίμιο ἐκείνης τῆς φωτοφάνειας, ἀλλὰ καὶ λέγουν ὅτι ὁ Χριστός διαμένει αἰώνια μὲ τοὺς ἁγίους, παρέχοντας σ' αὐτοὺς τὴν ἡμέρα ποῦ σημειώνεται ἀπὸ αὐτὸ τὸ φῶς ἀνέσπερη, ἀδιάκοπη καὶ ἀτελείωτη, ἀφοῦ ἐκτελεῖται ἀπὸ τὸ ἀληθινὸ φῶς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης;

7 Ἄρα λοιπὸν δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς «στὸ ὅποιο» κατὰ τὸν Ἀδελφόθεο «δὲν ὑπάρχει παραλλαγὴ οὔτε τρεμοσθήσιμο», τὸ ἀπαύγασμα τῆς ὁμόθεης σάρκας, σάρκας ποῦ ἀπέκτησε τὴ δόξα τῆς θεότητος; Ἄν λοιπὸν καὶ ὁ Γρηγορᾶς ἐρωτᾷ γιὰ τὸ φῶς ἐκείνο τέτοια πράγματα γιὰ νὰ τὸ ἐξάρῃ, πῶς ἐπιχειρεῖ νὰ τὸ παραστήσῃ κτιστό; Ἄν ὅμως κι' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἀποβλέπῃ σὲ καθαίρεσι τῆς δόξας τοῦ φωτός ἐκείνου, προσέξατε ποιᾶς καθαιρέσεως καὶ καταδίκης ἄξιος εἶναι αὐτός. Τί πάλι; Ἐπειδὴ τὸ φῶς ἐφάνηκε μὲ τὴ θέλησι τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶναι γενητὸ καὶ κτιστὸ καὶ ὄχι συναῖδιο μὲ τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ; Ἐπειδὴ δηλαδή καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιο ἐστάληκε μὲ τὴ θέλησι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, θὰ εἶναι γενητὸ καὶ κτιστὸ κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, ἀλλ' ὄχι συναῖδιο μὲ ἐκείνον ποῦ τὸ ἀπέστειλε. Τέτοια εἶναι τὰ ποικίλα καὶ

βλήματα. Τοιαῦται τῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας αἱ ἀληθεῖς, ὡς αὐτὸς μεγαλαυχῶν φησι, καὶ ἐπιστημονικαὶ ἀποδείξεις· τοιοῦτος τῆς αὐτοῦ θεολογίας, ἵνα μὴ λέγω βλασφημίας, ὁ στερρὸς θεμέλιος.

8 Ἄλλ' ἐπαναληπτέον τὸ πολυσχιδὲς αὐτοῦ τοῦτο καὶ πολυ-
5 πλανὲς ἐρώτημα, ἵνα τύχη μείζονος ἐλέγχου τὰ δεόμενα. Ἐπειδὴ
φησιν ὁ θεῖος Μάξιμος, ὅτι «τὸ θελήσει τοῦ πεποιηκότος γεγόμε-
νον οὐκ ἂν εἶη τῷ θελήσαντι αὐτὸ γενέσθαι συναϊδίον», «ἐροίμην
ἂν ἔγωγε», φησὶν ὁ Γρηγορᾶς, «τὸν Παλαμᾶν Τῆς θείας οὐσίας
ἕτερον εἰρηκότα τὸ φῶς ἐκεῖνο, πῶς μὴ πρότερον περὶ τὸν Χρι-
10 στὸν θεωρούμενον ἐξαίφνης ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐφάνη τοῦ Θαβωρίου,
θέλοντος τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ μὴ θέλοντος; Ἄλλ' οὐκ ἂν ποτε λέ-
γειν τολμῶη τὸ δεύτερον. Εἰ οὖν ἄλλο μὲν λέγει παρὰ τὴν θείαν
οὐσίαν αὐτό, θέλοντος δ' ἐφάνη, θελητὸν ἄρα καὶ γενητὸν καὶ
οὐκ ἂν εἶη τῷ θελήσαντι αὐτὸ γενέσθαι συναϊδίον».

9 15 Δεῖξαι μὲν οὖν ἔτι διαρκέστερον, ὡς ἔστι, δι' ὧν τῶν ἐνταῦ-
θα πεύσεων αὐτοῦ τὸ παρ' αὐτοῦ τοῖς γενητοῖς ἐναριθμούμενον
φρενοβλαβῶς καὶ οὐσίαν ὑποκατασκευάζει τοῦτ' εἶναι τοῦ Θεοῦ,
μικρὸν ὑπερθετέον. Λαμβάνων δ' οὗτος ὡς ὁμολογούμενον,
ἕτερον ἡμᾶς εἶναι φάναι τῆς θείας οὐσίας τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου
20 μεταμορφώσεως, κἀντεῦθεν ὑπόνοιαν διδοὺς κεχωρίσθαι λέγειν
ἡμᾶς τῆς θείας φύσεως τὸ φῶς ἐκεῖνο, διέψευσται τῆς πονηρᾶς
ἐλπίδος. Πάντες γὰρ ἡμᾶς ἴσασι λαμπρότητα Θεοῦ καὶ δόξαν
φυσικὴν, μόνοις τοῖς ἀξίοις ἀπορρήτως ἐπιφαινομένην, τὸ φῶς
ἐκεῖνο συνκρᾶ τοῖς θεοφόροις πατράσιν εἰρηκότας.

10 25 Ὡς οὖν ἢ τῆς ἡμέρας λαμπρότης τοῦ μὲν ἡλίου χωρισθῆναι
φύσιν οὐκ ἔχει, ὄραμένη δὲ ὁμως οὐ σὺν ἑαυτῇ καὶ τὴν αἴσθησιν
ἢ τὴν γνῶσιν δίδωσι τῆς οὐσίας τοῦ ἡλίου (τίς γὰρ οἶδε τῶν
ὄρώντων εἰ πῦρ ἢ μὴ πῦρ ἐκεῖνος τὴν φύσιν; πολλὰ γὰρ ἂν τις
κατὰ γῆς ἴδοι πῦρ μὲν οὐκ ὄντα, φῶς δ' ἀφιέντα), τὸν αὐτὸν τρό-
30 πον, ὡς κατ' ἀμυδρὰν εἰκόνα, τὴν μὲν λαμπρότητα τῆς θείας
φύσεως καθ' ἣν ὁ Χριστὸς ἔλαμψεν ἐπ' ὄρους, καὶ ὄρασιν ἀπορ-
ρήτως καὶ μετέχουσι ταύτης οἱ κατηξιωμένοι, κατὰ τὸν εἰπόντα
«εἰς τοῦτο με φέρει τὸ μέτριον ἐνταῦθα φέγγος τῆς ἀληθείας,
λαμπρότητα Θεοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν», καὶ τὸν ψαλμωδὸν προ-
35 φήτην λέγοντα, «ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς», καὶ τὸν

σοφιστικά προβλήματα τοῦ Γρηγορᾶ. Τέτοιες εἶναι οἱ ἀληθινές, ὅπως ὁ ἴδιος μεγαλαυχώντας ἰσχυρίζεται, καὶ ἐπιστημονικὲς ἀποδείξεις τῆς φιλοσοφίας του· τέτοιο εἶναι τὸ στερεὸ θεμέλιο τῆς θεολογίας του, γιὰ νὰ μὴ εἰπῶ τῆς βλασφημίας του.

8 Ἄλλ' ἄς ἐπαναλάβωμε τὸ πολὺκλαδο καὶ πολὺπλοκο ἐρώτημά του τοῦτο, γιὰ νὰ ἐλεγχθοῦν περισσότερο ὅσα χρειάζονται. Ἐπειδὴ λέγει ὁ θεῖος Μάξιμος ὅτι «ἐκεῖνο ποὺ γίνεται μὲ τὴ θέλησι τοῦ ποιητοῦ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ συναῖδιο μὲ αὐτὸν ποὺ τὸ θέλησε νὰ γίνῃ», λέγει ὁ Γρηγορᾶς, «ἐγὼ θὰ ἐρωτοῦσα τὸν Παλαμᾶ· ἀφοῦ εἶπε τὸ φῶς ἐκεῖνο διάφορο τῆς θείας οὐσίας, πῶς, ἐνῶ πρωτύτερα δὲν ἐφαινόταν γύρω ἀπὸ τὸν Χριστό, ξαφνικὰ ἐφάνηκε ἐπάνω στὸ Θαβώριο ὄρος; μὲ τὴ θέλησι τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ χωρὶς τῆ θέλησι; ἀλλὰ δὲν θὰ ἐτολμοῦσε ποτὲ νὰ εἰπῇ τὸ δεῦτερο. Ἄν λοιπὸν τὸ λέγη διάφορο τῆς θείας οὐσίας κι' ἐφάνηκε μὲ τὴ θέλησί του, τότε εἶναι θελητὸ καὶ γενητὸ καὶ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἦταν συναῖδιο μὲ ἐκεῖνον ποὺ τὸ θέλησε νὰ γίνῃ».

9 Ἄς ἀναβάλωμε ὅμως γιὰ λίγο νὰ δείξωμε ἐκτενέστερα, ὅσο εἶναι δυνατὸ, μὲ ποιῆς ἀπὸ τίς ἐδῶ ἐρωτήσεις του τὸ συγκαταλεγόμενο μὲ φρενοβλάβεια ἀπὸ αὐτὸν μὲ τὰ γενητὰ τὸ φέρει νὰ εἶναι καὶ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Παίρνοντας αὐτὸς ὡς ὁμολογούμενο, ὅτι ἐμεῖς βεβαιώνομε ὅτι ἄλλο εἶναι τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου ἀπὸ τὴ θεία οὐσία, καὶ δίνοντας ἔτσι ὑπόνοια ὅτι λέγομε ὅτι χωρίζεται ἀπὸ τὴ θεία φύσι τὸ φῶς ἐκεῖνο, βλέπει τὴν πονηρὴ ἐλπίδα του διεψευσμένη. Διότι ὅλοι γνωρίζουν ὅτι ἐμεῖς, σύμφωνα μὲ τοὺς θεοφόρους πατέρες, ἔχομε χαρακτηρίσει τὸ φῶς ἐκεῖνο λαμπρότητα τοῦ Θεοῦ καὶ δόξα φυσικῆ, ποὺ μόνο στοὺς ἄξιους φανερῶνεται κατὰ τρόπο ἀπόρητο.

10 Ὅπως λοιπὸν ἡ λαμπρότης τῆς ἡμέρας δὲν ἔχει φυσικὸ της νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὸν ἥλιο, βλεπόμενη ὅμως δὲν δίδει μαζί της καὶ τὴν αἴσθησι καὶ τὴ γνῶσι τῆς οὐσίας τοῦ ἡλίου (ποιὸς δηλαδὴ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὸν βλέπουν γνωρίζει ἂν εἶναι ἢ ὄχι πῦρ ὁ ἥλιος; διότι καὶ ἐπάνω στὴ γῆ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἰδῇ πολλὰ πού, ἐνῶ δὲν εἶναι πῦρ, ἀφήνουν φῶς), κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, σὰν σὲ ἀμυδρὴ εἰκόνα, τὴ λαμπρότητα τῆς θείας φύσεως, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς ἔλαμψε ἐπάνω στὸ ὄρος, καὶ τὴ βλέπουν κατὰ τρόπο ἀπόρητο καὶ μετέχουν αὐτῆς οἱ ἀξιωμένοι, σύμφωνα μὲ ἐκεῖνον ποὺ εἶπε,

τούτω συν-ωδὰ φθεγγόμενον μέγαν Βασίλειον, ὃς ἐξηγούμενος τὸ πρὸς τὸν Θεὸν δαβιτικὸν ἐκεῖνο, «Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν», φησί, «κάλλος ἀληθινὸν καὶ ἐρασιμιώτατον, μόνῳ τῷ τὸν νοῦν κεκαθαρμένῳ θεωρητόν, τὸ 5 περὶ τὴν θείαν καὶ μακαρίαν φύσιν ἐστίν, οὗ ὁ ἐνατενίσας ταῖς μαρμαρυγαῖς καὶ ταῖς χάρισι μεταλαμβάνει τι ἀπ' αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τινος βαφῆς αἴγλην τινὰ ἀνθηρὰν εἰς τὴν οἰκείαν ὄψιν ἀναχρωννύμενος Ὅθεν καὶ Μωϋσῆς τῷ μετεκληθέναι τοῦ κάλλους ἐκεῖνου ἐν τῷ ὄμιλεῖν Θεῷ ἐδοξάσθη τὸ πρόσωπον».

11 10 Ἐν ἐτέρῳ δέ που τῶν ψαλμῶν τοῦ Δαβὶδ πρὸς Χριστὸν προφητικῶς εἰπόντος· «περίζωσαι τὴν ρομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ, τῆ ὠραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου», πάλιν ἐξηγούμενος ὁ μέγας οὗτος «τῆ ὠραιότητί σου», φησί, «τουτέστιν ἐν τῷ πληρώματι τῶν καιρῶν καὶ τῷ κάλλει σου, τῆ θεωρητῆ καὶ 15 νοητῆ θεότητι». Καὶ μετὰ τινά· «εἶδον δὲ αὐτοῦ», φησί, «τὸ κάλλος Πέτρος καὶ οἱ υἱοὶ τῆς θροντῆς ἐν τῷ ὄρει τὸ ὑπερλάμπον τὴν τοῦ ἡλίου λαμπρότητα καὶ τὰ προοίμια τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας ὀφθαλμοῖς λαβεῖν κατηξιώθησαν». Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν· «ἄθλον ἀρετῆς Θεὸν γενέσθαι καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ 20 φωτὶ καταστράπτεισθαι τῆς ἡμέρας ἐκείνης υἱὸν γενόμενον, ἢ μὴ διακόπτεται ζόφῳ, ἄλλος γὰρ ταύτην ποιεῖ ἡλῖος, ὁ τὸ ἀληθινὸν φῶς ἀπαστράπτων, ὃς, ὅταν ἄπαξ ἐπιφάνῃ ἡμῖν, δηλαδὴ κατὰ τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ δευτέραν ἐπιφάνειαν καὶ παρουσίαν, οὐκέτι ἐν δυσμαῖς κρύπτεται, ἀλλὰ, πάντα τῆ φωτιστικῆς δυνάμει περι- 25 δραξάμενος, διηνεκὲς καὶ ἀδιάδοχον τοῖς ἀξίοις τὸ φῶς ἐμποιεῖ καὶ αὐτοὺς τοὺς μετέχοντες τοῦ φωτὸς ἐκεῖνου ἄλλους ἡλίους ἀπεργαζόμενος τότε γὰρ καὶ οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἡλῖος».

12 Τὴν μὲν οὖν λαμπρότητα τῆς θείας φύσεως καὶ ὁρῶσιν ἀπορρήτως καὶ μετέχουσιν αὐτῆς ἐν δυνάμει θείου Πνεύματος οἱ 30 κατηξιωμένοι, καθάπερ ἡμεῖς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς αἰσθητικῆς δυνάμει

7. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38 εἰς Θεοφάνεια 11, PG 36, 324A καὶ Λόγος 45 Εἰς ἅγιον Πάσχα 7, PG 36, 632B.

8. Ψαλμ 89,17. 9. Ψαλμ 29,8.

10. Εἰς Ψαλμὸν 29,5, PG 29, 317B.

11. Ψαλμ 44,4.

«σ' αὐτὸ μὲ φέρει τὸ ἐδῶ μέτριον τοῦτο φέγγος τῆς ἀλήθειας, νὰ ἰδῶ καὶ νὰ πάθω τὴν λαμπρότητα τοῦ Θεοῦ»⁷, καὶ μὲ τὸν ψαλμωδὸ προφήτη πὺ λέγει, «ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ μας ἐπάνω μας»⁸, καὶ μὲ τὸν μέγα Βασίλειον πὺ ἐξηγώντας τὸ δαδτικὸ ἐκεῖνο «Κύριε, μὲ τὸ θέλημά σου περέσχεσ δύνامي⁹ στὸ κάλλος μου», λέγει λόγια σύμφωνα, «κάλλος ἀληθινὸ καὶ ἐράσμιο, θεωρητὸ μόνον ἀπὸ τὸν καθαρμένο στὸ νοῦ, εἶναι τὸ γύρω ἀπὸ τὴ θεία καὶ μακάρια φύσι, ἀπὸ τὸ ὁποῖο παίρνει κάτι ὅποιος ἀτενίσῃ στὶς μαρμαρυγὲς καὶ τὶς χάριτές του, σὰν νὰ ἀναχρωματίζεται στὴν ὄψι του μὲ μιὰ ἀνθηρὴ λάμψι ἀπὸ κάποια βαφή. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Μωϋσῆς ἀπέκτησε δοξασμένο πρόσωπο κατὰ τὴν ὁμιλία του μὲ τὸν Θεὸ διὰ τῆς ματαλήψεως τοῦ κάλλους ἐκεῖνου¹⁰.

11 Σὲ κάποιον ἄλλο ψαλμὸ τοῦ Δαυὶδ πὺ εἶπε προφητικῶς πρὸς τὸν Χριστό, «ζῶσε τὴ ρομφαία σου στὸν μηρό σου, δυνατέ, κατὰ τὴν ὠραιότητά σου καὶ τὸ κάλλος σου»¹¹, ἐξηγώντας πάλι αὐτὸ ὁ μέγας Βασίλειος λέγει· «κατὰ τὴν ὠραιότητά σου, δηλαδὴ κατὰ τὸ πλήρωμα τῶν καιρῶν, καὶ κατὰ τὸ κάλλος σου, δηλαδὴ κατὰ τὴν θεωρητὴ καὶ νοητὴ θεότητα»¹². Καὶ ἔπειτα ἀπὸ μερικὰ ἄλλα λέγει· «εἶδαν τὸ κάλλος τοῦ ὁ Πέτρος καὶ οἱ υἱοὶ τῆς βροντῆς στὸ ὄρος πὺ ἔλαμπε περισσότερο ἀπὸ τὴ λαμπρότητα τοῦ ἡλίου καὶ καταξιώθηκαν νὰ λάβουν μὲ ὀφθαλμοὺς τὰ προοίμια τῆς ἔνδοξης παρουσίας του»¹³. Καὶ ἄλλοῦ πάλι· «βραβεῖο ἀρετῆς εἶναι νὰ γίνῃ θεὸς καὶ νὰ καταστράπτει μὲ τὸ ἀκραιφνέστατο φῶς, ἄφοῦ γίνῃ υἱὸς τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης, ἢ ὁποῖα δὲν διακόπτεται ἀπὸ σκότος, διότι ἄλλος ἡλῖος τὴν κάμνει, αὐτὸς πὺ ἀστράπτει τὸ ἀληθινὸ φῶς, ὁ ὁποῖος, ὅταν μιὰ φορὰ μᾶς φωτίσῃ, δηλαδὴ κατὰ τὴ μελλοντικὴ δεύτερη ἐπιφάνεια καὶ παρουσία του, δὲν κρύβεται πλέον στὴ δύσι, ἀλλὰ ἀγκαλιάζοντας τὰ πάντα μὲ τὴν φωτιστικὴ δύνامي του παρέχει διαρκὲς καὶ ἀτελείωτο φῶς στοὺς ἄξιους καὶ καθιστᾷ ἄλλους ἡλῖους ἐκεῖνους πὺ μετέχουν τοῦ φωτὸς ἐκεῖνου· διότι τότε θὰ λάμψουν καὶ οἱ δίκαιοι σὰν τὸν ἡλιο»¹⁴.

12 Τὴ λαμπρότητα λοιπὸν τῆς θείας φύσεως βλέπουν κατὰ τρόπο ἀπόρητο καὶ μετέχουν αὐτῆς μὲ τὴν δύνامي τοῦ θείου Πνεύματος οἱ καταξιωμένοι, ὅπως ἐμεῖς μετέχομε τῆς ἡλιακῆς λαμπρό-

12. *Εἰς Ψαλμὸν 44,5*, PG 29, 400CD.

13. *Εἰς Ψαλμὸν 44,5*, PG 29, 400D.

14. Πρὸβλ. *Ὁμιλίαν εἰς 33 Ψαλμὸν*, 9, PG 29, 373A.

τῆς ἡλιακῆς λαμπρότητος Τῆς δὲ θείας οὐσίας οὐδ' ἐν περινοίᾳ γίνονται, καίτοι τοῦ μὲν ἡλίου καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτὴν μετὰ τῆς λαμπρότητος ἡμεῖς ὁρῶμεν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν οὐσίαν ἴσμεν, «οὐδεὶς δὲ ἔσθη ἐν ὑποστήματι καὶ οὐσία Κυρίου», κατὰ τὸ γεγραμμένον, «καὶ Θεοῦ φύσιν ἢ οἶδεν ἢ ἐξηγόρευσε». Σὺν δόλῳ τοίνυν τοῦ Γρηγοῤα λαμβάνοντος τὸ ἕτερον, ὑπεροπτέον· πάνυ γὰρ εὐφώρατος ὁ δόλος, ἐπεὶ νοῦς καὶ ἡ διάνοια, ἀλλὰ καὶ ἕτερον τοῦ νοῦ, ὡς ἐνέργεια τούτου φυσική. Πάρεστι δὲ κἀντεῦθεν συνιδεῖν, ὡς τὸ διλήμματον αὐτῷ τούτο μάτην πάντη καὶ ἀλυσιτελῶς προε-
10 νήνεκται καὶ κατὰ ζῆλον μόνον τῶν ποτε κακοδόξων.

13 Εἰ γὰρ οὕτω τὸ φῶς τούτο, ἢ τοῦ Θεοῦ λαμπρότης, τῆς θείας οὐσίας ἕτερον, ὡς κεχωρισμένον εἶναι ταύτης, τίς ἑτέρα χρεία πρὸς παράστασιν τοῦ πρόσφατον εἶναι τούτο καὶ κτιστόν; κεχωρισμένον γὰρ τῆς θείας οὐσίας ἄκτιστον οὐδέν. Εἰ δὲ ὁ Γρηγοῤας
15 πᾶν τὸ τῆς θείας οὐσίας ἕτερον ὅπωςδήποτε ὑπάρχον καὶ κεχωρισμένον νομίζει τῆς οὐσίας καὶ κτιστόν, καὶ τὴν ἀγεννησίαν λοιπὸν καὶ τὴν γέννησιν κεχωρισμένα νομιεῖ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὐσίας, ἐπειδήπερ τῆς οὐσίας ἕτερα, καὶ μὴ εἶναι συναῖδια δοξάσει τῇ τοῦ Θεοῦ οὐσίᾳ τὴν ἀγεννησίαν καὶ τὴν γέννη-
20 σιν, εἰ δὲ θούλει καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ θείου Πνεύματος Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ Πατὴρ ἀγέννητος καί, κατὰ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, «ἔργον θείας φύσεως ἢ προαιώνιος καὶ αἰδιος γέννησις», οὐχ ἕτερον λοιπὸν πάλιν τούτων ἐκάτερον τῆς θείας φύσεως ὁ Γρηγοῤας ἐρεῖ, Ἀρειῶ καὶ Εὐνομίῳ καὶ Μακεδονίῳ συν-
25 αινῶν, ἐντεῦθεν ἑτέρας καὶ ἀντιθέτου φύσεως τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν διεκνῦναι πειραμένοις

14 Οὕτως ἀσεβὲς καὶ ἀσύνετον τὸ κτιστόν καὶ κεχωρισμένον εἶναι νομίζειν τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας πᾶν τὸ ὑπάρχον ταύτης ἕτερον καὶ μὴ οὐσίαν ὄν, ᾧ Βαρλαάμ καὶ Γρηγοῤας καὶ Ἀκίνδυνος καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς, ὡς ἐλεπόλει τινί, πυκνὰ χρῶνται κατὰ τῆς εὐσεβείας, κατὰ τῆς ἑαυτῶν δὲ μᾶλλον κεφαλῆς τε καὶ ψυχῆς, μηδὲ γοῦν τὸν θεῖον Μάξιμον, ἵνα μὴ τοὺς ἄλλους λέγω νῦν, δυσωπούμενοι λέγοντα· «ὥσπερ ἡ θεία φύσις ἢ τρισυπόστατος

15. Ἱερ. 23,18. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 28 (θεολογικός 2), 19, PG 36, 52B. Πρβλ. καὶ Χρυσοστόμου, Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην 15, PG 59, 98.

16. Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1, 8, PG 94, 813A.

τητος με την αισθητική δύναμι που υπάρχει σε μας. Της θείας όμως ουσίας ούτε αντίληψη σχηματίζουν, αν και του ήλιου εμείς μαζί με την λαμπρότητα βλέπομε και την ίδια την υπόστασι, αλλά δεν γνωρίζομε και την ουσία, και κατά τη Γραφή, «κάνεις δεν εστάθηκε στην υπόστασι και την ουσία του Κυρίου και είδε ή εξέφρασε τη φύσι του Θεού»¹⁵. Πρέπει να παραβλέψωμε λοιπόν ότι ο Γρηγοράς λαμβάνει με δόλο το «έτερον». Διότι ο δόλος είναι όλοφάνερος, επειδή νοῦς είναι και ή διάνοια, αλλά και διάφορο του νοῦ, ως φυσική του ενέργεια. Και είναι δυνατό και από αυτό να διακρίνωμε ότι το διλημματικό αυτό μάταια και άνώφελα έχει προσαχθή απ' αυτόν και από ζήλο μόνο των παλαιών κακοδόξων.

13 "Αν δηλαδή το φῶς αυτό, ή λαμπρότης του Θεού, είναι έτσι διάφορο της θείας ουσίας, ώστε να είναι χωρισμένο απ' αυτήν, τί άλλο χρειάζεται για να παραστήση ότι αυτό είναι πρόσφατο και κτιστό; διότι κανένα πράγμα χωρισμένο από την θεία ουσία δεν είναι άκτιστο. "Αν όμως ο Γρηγοράς πᾶν ὅ,τι υπάρχει διάφορο από την θεία ουσία κατά όποιονδήποτε τρόπο, το νομίζη χωρισμένο από την ουσία και κτιστό, τότε θα θεωρήση και την άγεννησία και τη γέννησι ως χωρισμένα από την ουσία του Πατρός και του Υίου, επειδή είναι διάφορα της ουσίας, και θα δεχθή ότι δεν είναι συναΐδια με την ουσία του Θεού ή άγεννησία και ή γέννησις, αν θέλης μάλιστα και ή εκπόρευσις του θείου Πνεύματος. "Επειδή όμως δεν υπήρχε κατάστασις κατά την όποία ο Πατήρ δεν ήταν άγέννητος και κατά τον ιερό Δαμασκηνό, «έργο της θείας φύσεως είναι ή προαιώνια και αΐδια γέννησις»¹⁶, λοιπόν δεν θα χαρακτηρίση ο Γρηγοράς το καθένα από αυτά διάφορο της θείας φύσεως, συμφωνώντας με τον "Αρειο και τον Εύνόμο, που επιχειροῦν με αυτόν τον τρόπο να δείξουν ότι ο Πατήρ και ο Υίος είναι άλλης και αντίθετης φύσεως;

14 Τόσο άσεβές και ασύνετο είναι το να νομίζη κανείς ότι είναι κτιστό και χωρισμένο από τη θεία ουσία πᾶν ὅ,τι υπάρχει διάφορο αυτής και δεν είναι ουσία, κάτι που ο Βαρλαάμ και ο Γρηγοράς και ο "Ακίνδυνος χρησιμοποιοῦν συχνά κατά της ευσέβειας ως πολιορκητική μηχανή, ή καλύτερα κατά της δικής των κεφαλής και ψυχής, μη σεβόμενοι ούτε τον θείο Μάξιμο, για να μη αναφέρω τους άλλους τώρα, που λέγει· «όπως ή τρισυπόστατη θεία φύσις

ἄναρχος, ἄκτιστος, ἀπερινόητος, οὕτω καὶ τὸ ταύτης θέλημα. Οὐκοῦν εἶχε τοῦτο καὶ ὁ Κύριος».

15 Ἄλλὰ καὶ ἕτερον ὁ Γρηγορᾶς ἐνταῦθ' ἐρωτᾷ τῶν ἀξιολογοτάτων «πῶς γάρ», φησί, «μὴ πρότερον τὸ φῶς ἐκεῖνο περὶ τὸν
5 Χριστὸν θεωρούμενον ἐξαίφνης ἐφάνη;», πρὸς ὃ μὴδ' ἀποκριτέον εἶναί μοι δοκῶ, τελέως γὰρ ἀνοηταίνοντος τὸ ἐρώτημα, μὴδὲ γοῦν πρὸς τὸ προκείμενον τείνον· οὐδὲ γὰρ καὶ λόγον ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀποδιδόναι, τίνος ἔνεκα τῆνικαῦτα καὶ μὴ πρῶην ὁ Χριστὸς ἀνῆλθεν ἐπ' ἐκεῖνο τὸ ὄρος, τῶν προφητῶν καὶ ἀποστό-
10 λων τοὺς ἐγκρίτους ἐπαγόμενος. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐξῆς ἄρά τις εὐρεθήσεται τῶν καὶ μετρίως ἐπειλημμένων λόγων παιδείας τοσοῦτον ἀμαθῆς ἢ βραδύς, ὡς μὴ συνεῖναι τὸ δυσσεβὲς καὶ κατεφθα-
μένον τῆς ἐνταυθοῖ τοῦ φιλοσόφου καὶ διανοίας καὶ ἐρμηνείας; Πολυειδεῖς γὰρ καὶ σαφεῖς ἐκατέρωθεν παρέχεται τὰς λαβὰς καί,
15 ὡς εἰπεῖν, ἀηδίας μεστάς. Διὰ τοῦτο μὴ πάσας, ἀλλ' ἔστιν ἅς ἐμφανεστέρας θεῖς ἀπαλλάξομαι.

16 Δεῖξαι νῦν ὁ Γρηγορᾶς βούλεται διὰ συλλογισμοῦ, ὅτι τὸ φῶς τῆς τοῦ Χριστοῦ μεταμορφώσεως οὐκ ἔστι συναῖδιον τῷ Θεῷ Λόγῳ. Καὶ παρήμι νῦν γεγωνὸν ἐπιβοῆσαι καὶ εἰπεῖν, ἅπα-
20 γε τῆς βλασφημίας! Ἦν λοιπὸν ὅτε χωρὶς ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῦ ἀρχετύπου κάλλους τῆς θεότητος, τῆς ἐκ φύσεως φυσικῶς προϊούσης δόξης τῆς θεότητος, τῆς οὐσιώδους αὐτοῦ καὶ θείας εὐπρεπείας τοιαύταις γὰρ ἐκεῖνο τὸ φῶς παρὰ τῶν ἐκ Θεοῦ πεφωτισμένων ἐξυμνεῖται ταῖς θεηγορίαις. Ἄλλ' ἴδωμεν πόθεν ὁ
25 σκοτεινὸς περὶ τὸ φῶς οὗτος συλλογίζεται μὴ φυσικῶς ἐξ αἰδίου προσεῖναι τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ τὸ φῶς ἐκεῖνο, τὴν τῆς θείας φύσεως λαμπρότητα. «Ἐπειδὴ», φησί, «τοῦ Θεοῦ Λόγου θέλοντος ἐφάνη». Ὅτι δὲ πᾶν τὸ θελήσει τοῦ Θεοῦ φανὲν γενητὸν ὑπάρχει καὶ κτιστὸν, πόθεν ἡμῖν, ὃ Γρηγορᾶ, φέρεις τὴν παράστασιν;
30 Ἀπὸ τοῦ σεπτοῦ, φησί, Μαξίμου, λέγοντος, ὅτι «τὸ θελήσει τοῦ πεποιηκότος γινόμενον, οὐκ ἂν εἴη τῷ θελήσαντι αὐτὸ γενέσθαι συναῖδιον».

17 Καὶ πῶς οὐκ ἀσυλλόγιστος οὗτος ὁ συλλογισμὸς καὶ ἀναπόδεικτος ἢ ἀπόδειξις; Οὐδὲ γὰρ ὁ θεῖος Μάξιμος τὸ θελήσει

εἶναι ἄναρχη, ἄκτιστη, ἀπερινόητη, ἔτσι εἶναι καὶ τὸ θέλημά της. Ἐπομένως αὐτὸ τὸ εἶχε καὶ ὁ Κύριος»¹⁷.

15 Ἄλλ' ὁ Γρηγορᾶς ἐρωτᾷ ἐδῶ καὶ κάτι ἄλλο ἀξιολογώτατο· «πῶς ἐκεῖνο τὸ φῶς», λέγει, «ἐνῶ προηγουμένως δὲν ἐφαινόταν γύρω ἀπὸ τὸν Χριστό, ἐφάνηκε ξαφνικά;», πρὸς τὸ ὁποῖο νομίζω ὅτι δὲν ἀξίζει οὔτε ν' ἀποκριθῶ, διότι αὐτὸ εἶναι ἐρώτημα ἀνόητου ἀνθρώπου, δὲν σχετίζεται μὲ τὸ προκείμενο θέμα· δὲν ὀφείλομε ἄλλωστε νὰ δώσωμε λόγο, γιατί ὁ Χριστὸς ἀνήλθε σ' ἐκεῖνο τὸ ὄρος τότε καὶ ὄχι προηγουμένως, ἔχοντας μαζί του τοὺς ἔγκριτους ἀπὸ τοὺς προφήτες καὶ τοὺς ἀποστόλους. Ὡς πρὸς τὰ ἐπόμενα ὅμως, ἄραγε θὰ εὐρεθῆ κανεὶς καὶ ἀπὸ τοὺς μέτρια ἐκπαιδευμένους τόσο ἀμαθῆς καὶ βραδύς, ὥστε νὰ μὴ καταλαβαίνει τὴ δυσσέβεια καὶ διαφορὰ τῆς διάνοιας καὶ ἐρμηνείας τοῦ φιλοσόφου σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο; Διότι καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς παρέχει πολυειδεῖς καὶ σαφεῖς λαβῆς καί, θὰ ἔλεγε κανεὶς, γεμᾶτες ἀηδία. Γι' αὐτὸ δὲν θὰ ἐξετάσω ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα, ἀλλὰ μερικὰ πού εἶναι ἐμφανέστερα, καὶ θὰ τελειώσω.

16 Θέλει τώρα ὁ Γρηγορᾶς νὰ δείξῃ μὲ συλλογισμό ὅτι τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι συναῖδιο μὲ τὸν Θεὸ Λόγο. Καὶ παραλείπω τώρα νὰ φωνάξω δυνατὰ καὶ νὰ εἰπῶ, μακριὰ ἀπ' αὐτὴ τὴ βλασφημία. Ὑπῆρχε λοιπὸν κατάστασις κατὰ τὴν ὁποία ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦταν χωρὶς τὸ ἀρχέτυπο κάλλος τῆς θεότητος, χωρὶς τὴ δόξα τῆς θεότητος πού προέρχεται ἀπὸ φύσι φυσικῶς, χωρὶς τὴν οὐσιώδη καὶ θεία εὐπρέπειά του· διότι μὲ τέτοιες θεηγορίες ἐξυμνεῖται ἀπὸ τοὺς φωτισμένους ἀπὸ τὸν Θεὸ ἐκεῖνο τὸ φῶς. Ἄλλ' ἄς ἰδοῦμε ἀπὸ ποῦ ὁ σκοτεινὸς αὐτὸς συλλογίζεται ὅτι δὲν προϋπάρχει φυσικῶς στὸ Λόγο τοῦ Θεοῦ τὸ φῶς ἐκεῖνο, ἢ λαμπρότης τῆς θείας φύσεως· «ἐπειδὴ», λέγει, «ἐφάνηκε μὲ τὴ θέλησι τοῦ Θεοῦ Λόγου». Τὸ ὅτι ὅμως κάθε τι πού ἐφάνηκε μὲ τὴ θέλησι τοῦ Θεοῦ εἶναι γενητὸ καὶ κτιστό, ἀπὸ ποῦ μᾶς φέρεις τὴν ἀπόδειξι, ὦ Γρηγορᾶ; Ἀπὸ τὸν σεπτὸ Μάξιμο, λέγει, ὁ ὁποῖος βεβαιώνει ὅτι «τὸ γενόμενο μὲ τὴ θέλησι τοῦ ποιητοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι συναῖδιο μὲ αὐτὸν πού τὸ θέλησε νὰ γίνῃ».

17 Καὶ πῶς δὲν εἶναι ἀσυλλόγιστος αὐτὸς ὁ συλλογισμὸς καὶ ἀναπόδεικτη ἢ ἀπόδειξις; Διότι ὁ θεῖος Μάξιμος δὲν εἶπε τὸ «μὲ τὴ

17. Πρὸς Μαρίνον, PG 91, 268D.

τοῦ Θεοῦ φαινόμενον εἶπεν, οὐ ἔνεκεν ἢ ζήτησις, ἀλλὰ τὸ θελήσει τοῦ Θεοῦ γενόμενον. Οὐκοῦν οὐδὲ τὰ ἄκρα συνάπτει πρὸς ἓνα μέσον καὶ κοινὸν ὄρον, συλλογιζόμενος ὁ Γρηγοράς. Ὁ δὲ τῆς κοινωνίας ταύτης ἄνευ συλλογίζεσθαι δοκῶν, φιλοσοφίας ἐστὶν 5 ἀμύητος. Ἄλλ' οὐδ' ὅταν ὁ μέσος καταφατικὸς κατ' ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων ἢ δύναιτ' ἄν ποτε γενέσθαι συλλογισμὸς. Οὐκοῦν οὐκ ἐπειδὴ τὸ θελήσει τοῦ Θεοῦ γενόμενον κτιστόν, διὰ τοῦτο καὶ τὸ θελήσει τοῦ Θεοῦ φαινόμενον κτιστόν. Πρὸς γὰρ τῷ ἀσυλλόγι-
 10 ἐστὶν ὑπεναντίον. Φησὶ γὰρ τρανώς ἢ κοινὴ γλῶττα τῶν ἐνθέων θεολόγων· «ἀνάρχως ὁ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθεὶς τὴν φυσικὴν ἀκτῖνα ἀναρχον κέκτηται τῆς θεότητος, καὶ ἡ τῆς θεότητος δόξα καὶ δόξα τοῦ σώματος γίνεται». Ἄλλὰ πᾶν τὸ θελητὸν τῷ Θεῷ κτιστόν ὁ Γρηγοράς ἠγεῖται, κἂν μὴ δύνηται δει-
 15 κνῦναι. Καὶ πῶς τὸν μηδ' ἐπὶ νοῦν ποτε τοῦτο βαλλόμενον Μάξιμον ἐπηγάγετο; Τοῦτο γὰρ πρὸς ἀσέβειαν συνωθεῖ τὸν οἰόμενον.

18 Ἐπειδὴ γὰρ φησιν ὁ μέγας Βασίλειος ὅτι «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Θεός, οὐκ ἔκτισεν, ἐχαρίσατο, οὐκ ἐδημιούργησεν, ἔδωκεν, οὐκ ἐποίησεν», ἀντερωτήσομεν καὶ ἡμεῖς
 20 τὸν Γρηγορᾶν νῦν· θελήσαντος τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐκκέχυται καὶ ἐδόθη καὶ ἐχαρίσθη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ μὴ θελήσαντος; Ἄλλ' ἐπεὶ μὴ θελήσαντος οὐδ' ἄν τις τῶν φανερώς ἀσεβῶν εἶποι, θέλοντος οὐκοῦν τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἡμῖν ἐδόθη. Κτιστόν οὖν ἔσται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, εἴπερ
 25 καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο κατὰ τὸν αὐτὸν κτιστόν, ὅτι θέλοντος ἐφάνη τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος δόσις ἔκφανσις, πόσω μᾶλλον.

19 Ὅταν δὲ ὁ Γρηγοράς τὸ φανὲν ἐν Θαβωρίῳ φῶς, ὡς διηνη-
 νοχὸς τῆς πᾶσι παντάπασιν ἀνεκφάντου θείας φύσεως, εἰ καὶ
 30 μηδέποτε χωρὶς ἐστὶν αὐτῆς, παρὰ τοῦθ' ὅτι κατὰ τοῦτο διαφέρει ταύτης, ὡς αὐτῆς οὔσης ὑπὲρ πᾶσαν ἔκφανσιν, κτιστόν εἶναι ἀποφαίνεται, πάλιν τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖται καὶ ἀναπόδεικτα καὶ ἀσυλλόγιστα λαλεῖ καὶ ὡς ὁμολογούμενον λαμβάνει τὸ ζητούμε-

18. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν 12, PG 96, 564B.

19. Κατ' Εὐνομίου 5, PG 29, TT2C.

θέλησι τοῦ Θεοῦ φαινόμενον', γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι ἡ συζήτησις, ἀλλὰ τὸ «μὲ τῆ θέλησι τοῦ Θεοῦ γενόμενον». Ἐπομένως συλλογιζόμενος ὁ Γρηγορᾶς δὲν συνάπτει τὰ δύο ἄκρα πρὸς ἓνα μέσο καὶ κοινὸ ὄρο. Ἐκεῖνος ὅμως ποὺ νομίζει ὅτι φιλοσοφεῖ χωρὶς αὐτὴ τὴν συναψι τῶν ὄρων σ' ἓνα κοινὸ, εἶναι ἀμύητος τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ οὔτε ὅταν ὁ μέσος ὄρος εἶναι καταφατικὸς ἔναντι καὶ τῶν δύο ἄκρων μπορεῖ ποτὲ νὰ γίνῃ συλλογισμὸς. Ἐπομένως, ἐπειδὴ τὸ γενόμενον μὲ τῆ θέλησι τοῦ Θεοῦ εἶναι κτιστό, δὲν σημαίνει ὅτι καὶ τὸ μὲ τῆ θέλησι τοῦ Θεοῦ φαινόμενον εἶναι κτιστό. Διότι αὐτό, πέραν τοῦ ὅτι εἶναι ἔκτος τῶν κανόνων τοῦ συλλογισμοῦ, ἀντίκειται καὶ στὶς κοινῶς ἀποδεκτὲς ἔννοιες. Διότι ἡ κοινὴ γλῶσσα τῶν ἐνθέων θεολόγων λέγει τρανῶς: «ὁ Χριστὸς γεννηθεὶς ἀνάρχως ἀπὸ τὸν Πατέρα ἔχει ἀναρχὴ τῆ φυσικῆ ἀκτῖνα τῆς θεότητος καὶ ἡ δόξα τῆς θεότητος γίνεται καὶ δόξα τοῦ σώματος»¹⁸. Ἀλλὰ ὁ Γρηγορᾶς θεωρεῖ κτιστὸ καθε τι τὸ θελητὸ ἀπὸ τὸν Θεό, ἔστω καὶ ἂν δὲν μπορῆ νὰ τὸ ἀποδείξῃ. Πῶς λοιπὸν ἐπικαλέσθηκε τὸν Μάξιμο, ποὺ δὲν ἔβαλε ποτὲ στὸν νοῦ του αὐτό; Διότι αὐτὸ ὠθεῖ ἐκεῖνον ποὺ τὸ δέχεται πρὸς τὴν ἀσέβεια.

18 Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ μέγας Βασίλειος λέγει ὅτι «τὸ ἅγιο Πνεῦμα ὁ Θεὸς τὸ ἐξέχυσε πρὸς ἡμᾶς, δὲν τὸ ἔκτισε, τὸ ἐχάρισε, δὲν τὸ ἐδημιούργησε, τὸ ἔδωσε, δὲν τὸ ἐποίησε»¹⁹, θὰ ἐρωτήσωμε κι' ἐμεῖς μὲ τὴ σειρὰ μας τώρα τὸν Γρηγορᾶ: μὲ τῆ θέλησι τοῦ Θεοῦ ἔχει ἐκχυθῆ καὶ ἐδόθη καὶ ἐχαρίσθη τὸ ἅγιο Πνεῦμα ἢ χωρὶς τῆ θέλησί του; Ἀλλὰ, ἐπειδὴ οὔτε ἀπὸ τοὺς φανερὰ ἀσεβεῖς θὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι ἐδόθη χωρὶς τῆ θέλησί του, ἀρα τὸ ἅγιο Πνεῦμα μᾶς ἐδόθη μὲ τῆ θέλησι τοῦ Θεοῦ. Κτιστὸ λοιπὸν θὰ εἶναι κατὰ τὸν Γρηγορᾶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, ἂν καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο κατὰ τὸν ἴδιο θὰ εἶναι κτιστό, ἐφ' ὅσον ἐφάνηκε μὲ τῆ θέλησι τοῦ Θεοῦ. Καὶ πολὺ περισσότερο θὰ εἶναι αὐτὸ κτιστό, ἐπειδὴ καὶ ἡ δόσις τοῦ Πνεύματος εἶναι ἔκφανσις.

19 Ὅταν ὁ Γρηγορᾶς ἀποφαίνεται ὅτι τὸ φῶς ποὺ ἐφάνηκε στὸ Θαβώριο εἶναι κτιστό, διότι διαφέρει ἀπὸ τὴν ἐντελῶς σὲ ὅλους ἀνέκφαντη θεία φύσι, ἂν καὶ ποτὲ δὲν εὐρίσκεται χωρὶς αὐτὴ, παρ' ὅλο ποὺ διαφέρει αὐτῆς ὡς πρὸς αὐτό, ὅτι αὐτὴ εἶναι πάνω ἀπὸ κάθε ἔκφανσι, πάλι ζητεῖ τὸ ἀρχικὸ καὶ ὁμλεῖ ἀναπόδεικτα καὶ ἀσυλλόγιστα, καὶ λαμβάνει τὸ ζητούμενον ὡς ὁμολογούμενον, ἢ πα-

νον, ἢ κακούργως κλέπτων ἢ κλεπτόμενος αὐτὸς ὑπὸ ἀγνοίας. Ἐξελέγχεται δὲ καὶ τούτῳ δυσσεβῶς λέγων καὶ παρὰ τῆς ἀνωτέρω τοῦ μεγάλου Βασιλείου ρήσεως· οὐδὲ γὰρ ἡ οὐσία τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐδόθη ἢ ἐχαρίσθη ἢ ἐκκέχυται, ἀλλ' ἡ χάρις καὶ ἡ ἐνέργεια, παρ' ἧς ἄκτιστος καὶ ἡ οὐσία δεικνύται, ὡς τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας ἄκτιστον δεικνύσης τὴν ἐξ ἧς ὑπάρχει φύσιν, κατὰ τοὺς θεολόγους.

20 Ὅτι δὲ οὐχ ἡ οὐσία τοῦ Πνεύματος ἀλλ' ἡ χάρις καὶ ἡ ἐνέργεια καὶ ἐχαρίσθη καὶ ἐδόθη καὶ ἐκκέχυται, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς 10 παρίστησιν, οὐκ εἰπὼν ἐκχεῶ τὸ Πνεῦμά μου, ἀλλ' «ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου», κατὰ τὴν προφητείαν Οὐ τοίνυν ἀπὸ τοῦ θείου Πνεύματος εἶναι τις φήσει τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν, μήποτε τις οὕτω μανείῃ τῶν ἀπάντων, ἀλλὰ τὸ ἀπὸ τοῦ θείου Πνεύματος ἐκκεχυμένον καὶ κεχαρισμένον καὶ δεδομένον τοῦτο μόνοις τοῖς 15 πιστοῖς, ἄκτιστον εἶναι τοῖς πᾶσι ἀνεκήρουξεν ὁ μέγας Βασιλεῖος.

21 Ἐπεὶ δὲ ὁ Γρηγορᾶς παμπόνηρόν τι χρῆμα δεῖξαι τοὺς αὐτοῦ λόγους φιλοτιμούμενος καὶ κραυγὰ τι καινὸν ἐξ ἀντιθέτων κακῶν, ἐν αὐτοῖς τούτοις οἷς κτιστὸν εἶναι κατασκευάζει τὸ φῶς, οὐκ ἐρυθριαῖ, οὐδ' ἀπαναίνεται καὶ οὐσίαν εἶναι δεικνῦναι τοῦτο 20 τοῦ Θεοῦ, φέρε μὴδὲ τοῦτο παραῶμεν ἀνεξέλεγκτον. Τῇ γὰρ πρὸς ἡμᾶς ἐρωτήσῃ παρενεῖρει καὶ τοῦτο λέγων «ἡδέως ἂν ἐροίμην ἔγωγε Παλαμᾶν τῆς θείας φύσεως ἕτερον εἰρηκότα τὸ φῶς ἐκεῖνο». Καὶ πάλιν «εἰ οὖν ἄλλο μὲν εἶναι λέγει παρὰ τὴν θείαν οὐσίαν αὐτό, θέλοντος δ' ἐφάνη τοῦ Θεοῦ». Δείκνυται γοῦν διὰ 25 τῶν τοιούτων ἐρωτήσεων αὐτὴν εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ τὸ τοιοῦτο φῶς οἰόμενος, καθάπερ καὶ ἀρχόμενος ἔγραφε· «δέον, εἰ μὲν τῆς θείας οὐσίας ἕτερον εἶη τὸ φῶς ἐκεῖνο, μὴ εἶναι λέγειν θεότητα ἄκτιστον, εἰ δ' οὐχ ἕτερον, αὐτὴν εἶναι λέγειν λοιπὸν τὴν θείαν φύσιν, ἀπορρήτοις τρόποις παραδειχθεῖσαν». Κάνταῦθα 30 γὰρ προστεθὲν παρ' αὐτοῦ τὸ «ἀπορρήτοις τρόποις παραδειχθεῖσαν», οὐκ ἀφήσιν αὐτόν, καὶ πάντ' ἄνω καὶ κάτω τοῖς λόγοις στρέψῃ καὶ τὰς προθέσεις εἰς τὰ κολαστικὰ τῶν ἐπιωρημάτων ἀνεπιστημόνως τε ἅμα καὶ κακούργως παραγνωρίσῃ καὶ

20. Ἰωηλ 3, 1 καὶ Πράξ. 2, 17.

21. Κατ' Εὐνομίου 5, PG 29, ΤΠΣ.

ραπλανώντας με κακουργία ἢ παραπλανώμενος ὁ ἴδιος ἀπὸ ἄγνοια. Ἐλέγχεται ὅμως καὶ ἀπὸ τὴν παραπάνω ρῆσι τοῦ μεγάλου Βασιλείου ὅτι ἐκφράζεται μὲ δυσσέβεια· διότι δὲν ἐδόθηκε ἢ ἐχαρίσθηκε ἢ ἐξεχύθηκε ἡ οὐσία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ ἡ χάρις καὶ ἡ ἐνέργεια δείχνει ἄκτιστη τῆ φύσι ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται.

20 Ὅτι πάλι δὲν εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Πνεύματος ἀλλὰ ἡ χάρις καὶ ἡ ἐνέργεια πού ἐχαρίσθηκε καὶ ἐδόθηκε καὶ ἐξεχύθηκε, τὸ παριστάνει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θεός, πού δὲν εἶπε 'θά ἐκχύσω τὸ Πνεῦμα μου', ἀλλὰ «θά ἐκχύσω ἀπὸ τὸ Πνεῦμα μου», σύμφωνα μὲ τὴν προφητεία²⁰. Δὲν θὰ εἶπῃ λοιπὸν κανεὶς ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπὸ τὸ θεῖο Πνεῦμα, κανεὶς νὰ μὴ παραφρονήσῃ τόσο πολὺ, ἀλλὰ τὸ ἐκχυμένο καὶ χαρισμένο καὶ δοσμένο ἀπὸ τὸ θεῖο Πνεῦμα μόνο στοὺς πιστοὺς, αὐτὸ ὁ μέγας Βασίλειος διεκήρυξε σὲ ὄλους ὅτι εἶναι ἄκτιστο²¹.

21 Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Γρηγορᾶς φιλοδοξώντας νὰ δείξῃ ὅτι οἱ λόγοι του εἶναι πρᾶγμα παμπόνηρο καὶ νέο μῆγμα ἀπὸ ἀντίθετα κακά, στὰ ἴδια κείμενά του μὲ τὰ ὁποία παρουσιάζει κτιστὸ τὸ φῶς, δὲν ἐντρέπεται οὔτε διστάζει νὰ δείξῃ ὅτι αὐτὸ εἶναι καὶ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἄς μὴ ἀφήσωμε καὶ αὐτὸ ἀνεξέλεκτο. Πράγματι, στὴν ἐρώτησί του πρὸς ἐμᾶς παρεμβάλλει κι' αὐτὸ· «εὐχαρίστως θὰ ἐρωτοῦσα ἐγὼ τὸν Παλαμᾶ πού εἶπε τὸ φῶς ἐκεῖνο διάφορο ἀπὸ τῆ θεία φύσι»²². Καὶ πάλι· «ἐὰν λοιπὸν λέγῃ ὅτι αὐτὸ εἶναι διάφορο ἀπὸ τῆ θεία οὐσία, ὅμως αὐτὸ ἐφάνηκε μὲ τῆ θέλησι τοῦ Θεοῦ». Δείχνει λοιπὸν μὲ τὶς ἐρωτήσεις αὐτὲς ὅτι τὸ φῶς αὐτὸ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἔγραφε καὶ στὴν ἀρχή· «ἐνῶ ἔπρεπε, ἂν τὸ φῶς ἐκεῖνο ἦταν διάφορο τῆς θείας οὐσίας, νὰ μὴ λέγῃ ὅτι εἶναι ἄκτιστη θεότης, ἂν πάλι ὄχι διάφορο, νὰ λέγῃ ὅτι εἶναι ἡ ἴδια ἡ θεία φύσις πού παραδείχθηκε μὲ ἀπόρρητο τρόπο». Καὶ ἐδῶ λοιπὸν ἡ φράσις «πού παραδείχθηκε μὲ ἀπόρρητο τρόπο» προστιθέμενη στὴν πρότασι ἀπ' αὐτόν, δὲν τὸν ἀφήνει, ἔστω καὶ ἂν μὲ τὰ λόγια φέρῃ τὰ ἄνω κάτω καὶ μετατρέψῃ χωρὶς ἐπιστημοσύνη καὶ μὲ κακουργία τὶς προσθέσεις σὲ ἐπιρρήματα πού ἐκφράζουν δυσμένεια, καὶ παρασύρῃ μὲ τρόπο συκοφαντικὸ τὴν πρόθεσι 'παρά', πού δὲν δηλώνει τὸ πᾶν, στὸ μηδέν· προστιθέμενη λοιπὸν ἀπὸ αὐ-

22. Βλ. ἀνωτέρω παράγραφος 3.

τὴν ἑαυτῶν, μὴ τὸ πᾶν δηλοῦσαν, εἰς τὸ μηδὲν αὐτὸς συκοφαντικῶς παρασύρη· τὸ γοῦν «ἀπορρήτοις τρόποις ἐν Θαβῶρ τὴν θείαν οὐσίαν παραδειχθῆναι» παρὰ τοῦ Γρηγορᾶ προστεθέν, οὐκ ἀφίησιν αὐτὸν διὰ κτίσματος ἐωρᾶσθαι λέγειν ἐκεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ· τοῦτο γὰρ εἶπερ ἔλεγεν, οὐκ ἂν τὸ ἀπορρήτοις τρόποις προσέθηκε. Τί γὰρ ἀπόρρητον καὶ τίνι τῶν ἀπάντων οὐκ ἐφικτόν, νῦν γε μάλιστα, τὸν Θεὸν ἐκ τῶν αὐτοῦ ποιημάτων ὁρᾶν τε καὶ νοεῖν; Ἐκ γὰρ τῶν δημιουργημάτων ὁ δημιουργὸς καθορᾶται. Τοιγαροῦν ὁ λέγων ἀπορρήτοις τρόποις παραδειχθῆναι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, μηδενὸς μεσιτεύοντος ὁραθῆναι τε καὶ νοηθῆναι ταύτην δῆλός ἐστιν οἰόμενος

22

Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπειδήπερ ἐκ τῶν δημιουργημάτων ὁ Θεὸς καθορᾶται, τί ποτ' ἄρ' ἔστι τὸ παρὰ τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ νοούμενόν τε καὶ ὁρώμενον; Τὴν οὐσίαν ὁ Γρηγορᾶς ἐρεῖ τοῦτ' εἶναι τοῦ Θεοῦ; Ἄλλ' Εὐνομίου τοῦτο λέγειν ἐκ τῶν ἔργων καὶ ποιημάτων τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καταλαμβάνεσθαι, πρὸς ὃν φησιν ὁ μέγας Βασιλεύς «δυνάμεως καὶ τέχνης καὶ σοφίας, ἀλλ' οὐ τῆς οὐσίας ἐνδεικτικὰ ἔστι τὰ ποιήματα καὶ οὐδὲ τοῦ δημιουργοῦ τὴν δύναμιν πᾶσαν ἀναγκαίως παρίστησιν».

Οὐκοῦν ἡνίκα μὲν ὁ Γρηγορᾶς κτιστὸν εἶναι κατασκευάζει τὸ φανὲν ἐν Θαβωρίῳ φῶς καὶ δι' αὐτοῦ ἐωρᾶσθαι λέγει τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, φανερῶς Εὐνόμιός ἐστιν ἡνίκα δὲ τὴν πᾶσι παντάπασι ἀνέκφαντον ἐκείνην φύσιν τὸ φανὲν εἶναι φησιν ἐκεῖνο φῶς, διὸ καὶ τὸ ἀπορρήτοις τρόποις αὐτὴν παραδειχθῆναι προστίθησιν, ἐναρίθμιος τοῖς Μασσαλιανοῖς ἐστιν. Ἐκείνων γὰρ τῶν καταράτων λέγειν οὕτω καὶ φρονεῖν, τοῖς ἐκκρίτοις παρ' αὐτοῖς ἀμέσως ὁρᾶσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ.

23

Τοιγαροῦν, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, νῦν μὲν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἄκτιστόν ἐστι τὸ φῶς τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, νῦν δὲ κτιστόν. Ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ γενητὸν αὐτὸ λέγει καὶ κτιστόν, καὶ ὑστερογενὲς καὶ ἀνύπαρκτον, ἀπαγορευῶν συναῖδιον τοῦτ' εἶναι τῷ Θεῷ καὶ γράφων ἐπὶ λέξεως «ἐξαίφνης ἐν ὄρει Θαβωρίῳ τηλικαῦτα γενέσθαι παρὰ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ», καὶ τούναντίον πάλιν αὐτὴν ἐκείνην «ἀπορρήτοις τρόποις» ἐκεῖ παραδει-

τὸν ἢ φράσις «πὺ μὲ ἀπόρητο τρόπο ἢ θεία οὐσία παραδείχθηκε στὸ Θαβώρ», δὲν τὸν ἀφήνει νὰ εἰπῆ ὅτι ἐθεάθηκε ἐκεῖ διὰ κτίσματος ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ· διότι, ἂν ἔλεγε αὐτό, δὲν θὰ πρόσθετε τὸ «μὲ ἀπόρητο τρόπο». Τί εἶναι δηλαδὴ ἀπόρητο καὶ σὲ ποιὸν ἀπὸ ὅλους δὲν εἶναι δυνατόν, μάλιστα τώρα, νὰ βλέπη καὶ νὰ νοῆ τὸν Θεὸ ἀπὸ τὰ ποιήματά του; Διότι ὁ δημιουργὸς βλέπεται ἀπὸ τὰ δημιουργήματά του. Ἐπομένως αὐτὸς πὺ λέγει ὅτι παραδείχθηκε μὲ ἀπόρητο τρόπο ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἶναι φανερὸ ὅτι νομίζει ὅτι ἐθεάθηκε καὶ ἐνοήθηκε χωρὶς τῆ μεσιτεία κανενός.

22 Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ Θεὸς βλέπεται ἀπὸ τὰ δημιουργήματα²³, τί τέλος πάντων εἶναι τὸ βλέπόμενο καὶ νοούμενο ἀπὸ τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ; Θὰ εἰπῆ ὁ Γρηγορᾶς ὅτι εἶναι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ; Ἄλλ' αὐτὸ τὸ λέγει ὁ Εὐνόμιος, ὅτι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ καταλαμβάνεται ἀπὸ τὰ ἔργα καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖο λέγει ὁ μέγας Βασιλεῖος· «τὰ ποιήματα εἶναι ἐνδεικτικὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς σοφίας, ἀλλ' ὄχι τῆς οὐσίας, καὶ οὔτε ὅλη τῆ δύναμι τοῦ δημιουργοῦ παρουσιάζουν ἀναγκαίως»²⁴. Ἐπομένως, ὅταν ὁ Γρηγορᾶς παρουσιάσῃ τὸ φῶς πὺ ἐφάνηκε στὸ Θαβώριο ὅτι εἶναι κτιστὸ καὶ λέγῃ ὅτι δι' αὐτοῦ βλέπεται ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἶναι φανερὰ Εὐνόμιος· ὅταν πάλι λέγῃ ὅτι τὸ φῶς ἐκεῖνο πὺ ἐφάνηκε εἶναι ἢ ἐντελῶς σὲ ὅλους ἀνέκφαντη ἐκείνη φύσις, γι' αὐτὸ καὶ προσθέτει ὅτι αὐτὴ παραδείχθηκε μὲ ἀπόρητο τρόπο, ἀπαριθμεῖται στοὺς ὀπαδοὺς τῶν Μασσαλιανῶν· διότι ἐκείνων τῶν καταραμένων εἶναι γνώρισμα νὰ λέγουν καὶ νὰ φρονοῦν ἔτσι, ὅτι δηλαδὴ στοὺς ἐκλεκτοὺς ἀνάμεσά τους φαίνεται ἀμέσως ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

23 Ἐπομένως κατὰ τὸν Γρηγορᾶ ἄλλοτε τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου εἶναι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἄκτιστο, καὶ ἄλλοτε ὅτι εἶναι κτιστὸ. Διότι αὐτὸς καὶ γενητὸ αὐτὸ τὸ λέγει καὶ κτιστὸ, καὶ ὑστερογενὲς καὶ ἀνύπαρκτο, ἄρνούμενος ὅτι εἶναι συναῖδιο μὲ τὸν Θεὸ καὶ γράφοντας ἐπὶ λέξει· «ξαφνικὰ μόλις τότε ἔγινε τὸ φῶς στὸ Θαβώριο ὄρος ἀπὸ τὸν Σωτῆρα Χριστό», καὶ τὸ ἀντίθετο πάλι ὅτι ἢ ἴδια ἢ ἀνέκφαντη οὐσία τοῦ Θεοῦ «παραδείχθηκε ἐκεῖ μὲ ἀπόρητο τρόπο». Ἔτσι, ἐπινοώντας κάθε φορὰ ἄλλη θεραπεία μὲ

23. Ρωμ 1, 20.

24. Κατ' Εὐνομίου 2, 32, PG 29, 648A.

χθῆναι τὴν ἀνέκφαντον οὐσίαν. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἄλλοτε ἄλλην
 τινὰ θεραπείαν τοῖς ἐκ διαμέτρου βλασφήμοις ἐπινοῶν δῆθεν,
 νῦν μὲν παραδειχθεῖσαν ἢ παρανοιχθεῖσαν ἀκούων ἐπ' ὄρους
 τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα, «δεικνῦναι», φησί, «προσκεμμένην τὴν
 5 ἑξ ἑαυτῆς πρόθεσιν, ὡς διὰ τινος κτιστοῦ παραπετάσματος τοῦ
 φωτὸς ἐκείνου τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ δηλοῦσθαι», καθ' ὃ καὶ μι-
 κρὸν ἀνωτέρω δέδεικται τῷ Εὐνομίῳ συναινῶν, νῦν δὲ «τὴν ἑξ ἑαυ-
 τῆς πρόθεσιν ταύτην τὴν οὐ μάλα ἄμεσον ἐμφαίνειν φησί δήλω-
 σιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ». Πῶς δὲ ποτὲ μὲν κτίσμα φησί τὸ μέ-
 10 σον, κἀντεῦθεν μάλα ἐξ ἀνάγκης ἔμμεσον τὴν τῆς οὐσίας θέαν,
 ποτὲ δὲ τὴν αὐτὴν μὴ μάλα ἄμεσον; Καὶ τίς αὕτη ἢ μὴ μάλα ἄμε-
 σος θέα καὶ γινῶσις τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἂν εἴη ἄξιος
 διδάσκειν ὃ τὰ τοιαῦτα ἀσυνέτως ἅμα καὶ ἀπερισκέπτως λογο-
 γραφῶν τὸ γὰρ αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔμμεσον εἶναι καὶ ἄμεσον οὐκ
 15 ἐν. Πῶς δὲ καὶ τί τῶν ἀπάντων ἀμέσως θεωρούμενον, καὶ ταῦτα
 παντάπασιν ἀπλοῦν καὶ ἐνιαῖον ὄν, κατακερματίζεσθαι πεφυκὸς
 οὐδ' ὀπωσοῦν, οὐ μάλα ἀμέσως θεωρεῖται;

24

Ἄλλ' οὕτως ὁ Γρηγορᾶς μόνον πάση σπουδῇ φεύγων τὸ
 εὐσεβὲς τι περὶ τοῦ φωτὸς ἐκείνου φρονῆσαι καὶ εἰπεῖν, τῶν ἀτό-
 20 πων καὶ ἀδυνάτων, ἀσεβῶν τε καὶ δυσσεβῶν ἐφιλοτομήσατο φά-
 ναι μηδὲν ἀφεῖναι, καὶ τὰ ἐξῆς, οἷα, θεότητα μὲν γὰρ εἶναι φησιν
 αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὸ παρ' αὐτοῦ περιτρεπόμενον εἰς πολλὰ καὶ
 τάναντία φῶς, ἀπροσκύνητον δὲ πάντῃ ταύτην εἶναι καὶ τῆς ὑπ'
 αὐτοῦ προσκυνουμένης ἤττονα, ὡς κατ' αὐτὸν δύο φανερῶς εἶ-
 25 ναι τοῦ Θεοῦ θεότητας, προσκυνητὴν τε καὶ ἀπροσκύνητον, καὶ
 οὕτω τὴν μὲν μείζω τὴν δ' ἐλάττω, ὡς μηδενί ποτε τρόπῳ μίαν
 εἶναι ταύτας Διαβεβαιωσάμενος γὰρ μηδένα τῶν περὶ τοῦ φω-
 τὸς εἰπόντων χωρὶς τῆς ἑξ ἑαυτῆς πρόθεσεως δειχθῆναι φάναι τὴν
 θεότητα, διὰ τὸ κολαστικὴν εἶναι κατὰ τὴν αὐτοῦ γραμματικὴν
 30 τὴν πρόθεσιν, εἴτ' αὐτὸς πάλιν, ὥσπερ ἐπιλήσιμων ὢν ἔφη γεγο-
 νῶς, χωρὶς τῆς πρόθεσεως ταύτης λέγοντα προάγει τὸν Χρυσό-
 στομον θεολόγον «ἔδειξεν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁ Χριστὸς τῆς ἀθεάτου
 θεϊκῆς αὐτοῦ βασιλείας τὴν δόξαν». Μετὰ δὲ τοῦτο καὶ ἕτερον
 τῶν αὐτοῦ προτίθησιν «οὐκ ἀνέβη», λέγοντος, «ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ

τις ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες βλασφημίες φανερά, ἀκούοντας ὅτι ἐπάνω στο ὄρος παραδείχθηκε ἢ παρανοίχθηκε ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ, τὴ μία φορά λέγει «ὅτι ἡ παρατιθέμενη πρόθεσις 'παρά' δείχνει ὅτι μὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο, σὰν μὲ κάποιο κτιστὸ παραπέτασμα, δηλώνεται ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ», συμφωνώντας ὅπως καὶ λίγο παραπάνω ἐδείχθηκε μὲ τὸν Εὐνόμο, καὶ τὴν ἄλλη φορά λέγει ὅτι «ἡ πρόθεσις αὐτὴ 'παρά' δείχνει τὴν ὄχι κυρίως ἄμεση φανέρωσι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ»²⁶. Πῶς πάλι ἄλλοτε λέγει κτίσμα τὸ μέσο, καὶ ἀπ' αὐτὸ πολὺ ἀναγκαίως²⁶ ἔμμεση θεὰ τῆς οὐσίας, ἄλλοτε πάλι τὴν ἴδια μὴ κυρίως ἄμεση; Καὶ ποιά εἶναι αὐτὴ ἡ μὴ κυρίως ἄμεση θεὰ καὶ γνῶσις τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς θὰ ἦταν ἄξιος νὰ τὰ διδάξῃ, πὺ λογογραφεῖ αὐτὰ τὰ πράγματα χωρὶς σύνεσι καὶ ἀπερίσκεπτα· διότι τὸ ἴδιο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἔμμεσο συγχρόνως καὶ ἄμεσο. Πῶς πάλι καὶ τί πράγμα ἀπὸ ὅλα θεωρούμενο ἀμέσως, καὶ μάλιστα ὄντας ἐντελῶς ἀπλὸ καὶ ἐνιαῖο, πὺ δὲν εἶναι καμωμένο νὰ κατακερματίζεται καθόλου, δὲν θεωρεῖται πρὸ πάντων ἀμέσως;

24 Ἄλλὰ ἔτσι ὁ Γρηγορᾶς ἀποφεύγοντας μὲ πολλὴ φροντίδα καὶ νὰ εἰπῇ κάτι εὐσεβὲς γιὰ τὸ φῶς ἐκεῖνο, ἐφιλοδόξησε νὰ μὴ ἀφήσῃ τίποτε ἀπὸ τὰ ἄτοπα καὶ ἀδύνατα, ἀπὸ τὰ ἀσεβῆ καὶ δυσσεβῆ πὺ νὰ μὴ τὸ εἰπῇ, καθὼς καὶ τὰ ἐξῆς, ὅπου λέγει ὅτι θεότης τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἀπ' αὐτὸν διακλαδιζόμενο σὲ πολλὰ καὶ ἀντιθετικὰ φῶς, ὅτι αὐτὴ εἶναι ἐντελῶς ἀπροσκύνητη καὶ κατώτερη τῆς προσκυνούμενης ἀπ' αὐτὸν, ὥστε κατὰ τὴν ἀποψὶ του νὰ ὑπάρχουν δύο θεότητες τοῦ Θεοῦ, ἡ προσκυνητὴ καὶ ἡ ἀπροσκύνητη, κι' ἔτσι ἡ μία μεγαλύτερη, ἡ ἄλλη κατώτερη, καὶ νὰ μὴ εἶναι κατὰ κανένα τρόπο μία αὐτὲς οἱ θεότητες. Ἄφου δηλαδὴ διεβεβαίωσε ὅτι κανεὶς ἀπὸ ἐκείνους πὺ ὠμίλησαν περὶ φωτὸς δὲν εἶπε ὅτι ἡ θεότης ἐδείχθηκε χωρὶς τὴν πρόθεσι 'παρά', διότι ἡ πρόθεσις εἶναι κολαστικὴ κατὰ τὴ γραμματικὴ του²⁷, ἔπειτα πάλι ὁ ἴδιος, σὰν νὰ ἐλησμόνησε ὅσα εἶπε, παρουσιάζει τὸν Χρυσόστομο θεολόγο πὺ λέγει χωρὶς αὐτὴ τὴν πρόθεσι, «ἔδειξε ἐπάνω στο ὄρος ὁ Χριστὸς τὴν δόξα τῆς ἀθέατης θεϊκῆς βασιλείας του»²⁸. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ παραθέτει καὶ ἄλλο χωρίο τοῦ ἰδίου πὺ λέγει, «δὲν ἀνέβηκε ὁ Ἰησοῦς στο πλοῖο, θέλοντας νὰ καταστήσῃ μεγαλύτερο τὸ θαῦμα καὶ συγχρό-

26. Δογματικὸς Στ', 9, PG 149, 433A.

27. Δογματικὸς Στ', 1, PG 149, 420C.

28. Ὁμιλία εἰς Μεταμόρφωσιν (ψευδ.), Savile 7, σελ. 339.

πλοῖον τὸ θαῦμα μείζον ἐργάσασθαι καὶ ἅμα τὴν θεότητα αὐτοῖς ἐκκαλύψαι τρανότερον βουλόμενος». Εἶτ' αὐτός φησι· «δύο θαυμάτων ἐνταυθοῖ διελημμένων καὶ τοῦ μὲν δεῖξιν δηλοῦντος θεότητος, τοῦ δ' ἀνακάλυψιν, καὶ τῆς μὲν δείξεως εἰληχυίας τὸ 5 ἦττον, τῆς δ' ἀνακαλύψεως τὸ μείζον, ἧ μὲν τὸ ἦττον ἔλαχε, ταύτη Παλαμᾶς νέμει τὴν προσκύνησιν, ἧ δὲ τὸ μείζον, οὐδαμῶς».

25

Οὐδὲν θαυμαστὸν τὸν ἐνταῦθα φανερῶς διαιροῦντα εἰς ἔλαττω τε καὶ μείζω τὴν μίαν τοῦ Χριστοῦ θεότητα καὶ κατασκευάζοντα μὴ προσκνητὴν εἶναι τὴν ἐν Θαβωρίῳ δειχθεῖσαν τοῦ 10 Χριστοῦ θεότητα, ὡς κατ' αὐτὸν ἔχουσαν τὸ ἔλαττον, καὶ συκοφαντοῦντα τὸν δεῖξαι ταύτην εὐδοκῆσαντα, ὡς οὐ ταύτην ἀλλὰ κτιστὸν τι φῶς ὑπέδειξεν, οὐ θαυμαστὸν οὖν καὶ καθ' ἡμῶν αὐτὸν χρῆσθαι τῇ συκοφάντῃ χειρὶ καὶ γλώττῃ, γράφοντα μὴ προσκνητὰς ἡμᾶς εἶναι τῆς διὰ τῶν ἔργων καὶ τῶν θαυμάτων ἡμῖν 15 φανερωθείσης τοῦ Χριστοῦ θεότητος. Ἡμεῖς γὰρ τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα ὅπως δὴποτε φανερωθεῖσαν χάριτι τοῦ φανερώσαντος καὶ προσκνηνοῦμεν καὶ σέβομεν, ἅτε μίαν καὶ τὴν αὐτὴν καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς οὐσαν καὶ τοῦ θείου Πνεύματος Οὐκ ἐν οὐσίᾳ δὲ μόνον, ὡς ὁ Γρηγορᾶς φρενοβλαβῶς φησιν, ἀλλ' εἶπεν 20 ἂν ὁ Νύσσης ἱερός φωστήρ Γρηγόριος, «καὶ ἐν δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ καὶ λαμπρότητι καὶ μεγαλειότητι καὶ πᾶσι τοῖς περὶ αὐτὸν θεωρουμένοις». Ταῦτα γὰρ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος «ἄθροισμα καὶ πλήρωμα θεότητος εἶναί» φησι «κατὰ τὴν Γραφήν, καθ' ἑκάστην τῶν ἁγίων τριῶν ὑποστάσεων ἐπίσης θεωρούμενά τε καὶ 25 θεολογούμενα».

26

Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος πρὸς τὸν ἱατρὸν Εὐστάθιον γράφων «εἶτε ἐνεργείας», φησὶν, «ὄνομα ἢ θεότης, ὡς μίαν ἐνεργεῖαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, οὕτω μίαν φασὲν εἶναι καὶ τὴν θεότητα, εἶτε καὶ κατὰ τὰς τῶν πολλῶν δόξας φύσεως ἐνδεικτικόν ἐστι τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, διὰ τὸ μηδεμίαν εὐρίσκειν ἐν 30 τῇ φύσει παραλλαγὴν, οὐκ ἀπεικόντως μιᾶς θεότητος τὴν ἁγίαν Τριάδα ὀριζόμεθα». Ἐπιστῆσαι δὲ κἀνταῦθα δεῖ, ὅτι τὴν δεῖξιν

29. Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία 43, 1, PG 59, 246.

30. Δογματικὸς Στ', 12, PG 149, 440C.

31. Πρὸς Εὐνόμιον 1, W. Jaeger 1, 180, PG 45, 416BC.

νωσ νὰ ἀποκαλύψη σ' αὐτοὺς τρανότερα τὴ θεότητα»²⁹. Ἐπειτα λέγει αὐτός: «ἐδῶ ἀναφέρονται δύο θαύματα, τῶν ὁποίων τὸ ἓνα δηλώνει δεῖξι τῆς θεότητος καὶ τὸ ἄλλο ἀποκάλυψι· καὶ ἡ μὲν δεῖξις κατέχει τὴν κατώτερη θέσι, ἐνῶ ἡ ἀποκάλυψις τὴ μεγαλύτερη· ὁ Παλαμᾶς λοιπὸν ἀπονέμει τὴν προσκύνησι στὴν κατώτερη καὶ ὄχι στὴν ἀνώτερη»³⁰.

25 Δὲν εἶναι ἀξιοθαύμαστο ὅτι αὐτὸς ποὺ ἐδῶ διαιρεῖ φανερὰ τὴ μία θεότητα τοῦ Χριστοῦ σὲ μικρότερη καὶ μεγαλύτερη καὶ παρουσιάζει ὅτι δὲν εἶναι προσκυνητὴ ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ ποὺ ἐδείχθηκε στὸ Θαδῶριο, διότι κατὰ τὴ γνώμη του ἔχει τὸ κατώτερο, καὶ συκοφαντεῖ ἐκεῖνον ποὺ εὐδόκησε νὰ τὴν ἐπιδείξη, ὅτι δὲν ὑπέδειξε αὐτὴν ἀλλὰ κάποιο κτιστὸ φῶς· δὲν εἶναι λοιπὸν θαυμαστὸ τὸ ὅτι ἐχρησιμοποίησε καὶ ἐναντίον μας τὸ συκοφαντικὸ χέρι καὶ γλῶσσα, γράφοντας ὅτι ἐμεῖς δὲν εἴμαστε προσκυνηταὶ τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ ποὺ ἐφανερώθηκε σ' ἐμᾶς διὰ τῶν ἔργων καὶ τῶν θαυμάτων. Διότι ἐμεῖς προσκυνοῦμε καὶ σεβόμαστε τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ ποὺ ὁπωσδήποτε ἐφανερώθηκε μὲ τὴ χάρι ἐκεῖνου ποὺ τὴν ἐφάνερωσε, διότι εἶναι μία καὶ ἡ ἴδια μὲ τὴν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ θείου Πνεύματος. Καὶ τὴν προσκυνοῦμε ὄχι κατὰ τὴν οὐσία μόνο, ὅπως μὲ φρενοβλάβεια λέγει ὁ Γρηγορᾶς, ἀλλὰ, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ἱερός φωστήρ τῆς Νύσσης Γρηγόριος, «καὶ κατὰ τὴ δύναμι καὶ κατὰ τὴ ἐνέργεια, καὶ κατὰ τὴ λαμπρότητα καὶ κατὰ τὴ μεγαλειότητα, καὶ ὡς πρὸς ὅλα ὅσα ἐνθεωροῦνται γύρω ἀπὸ αὐτόν»³¹. Γι' αὐτὰ πάλι λέγει καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ὅτι «εἶναι ἄθροισμα καὶ πλήρωμα τῆς θεότητος κατὰ τὴ Γραφή, ἐννοούμενα καὶ θεολογούμενα ἐξ ἴσου σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς ἅγιες τρεῖς ὑποστάσεις»³².

26 Ὁ μέγας πάλι Βασίλειος γράφοντας πρὸς τὸν Εὐστάθιο λέγει: «ἂν ἡ θεότης εἶναι ὄνομα ἐνέργειας, ὅπως λέγομε μία ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἔτσι ἰσχυριζόμαστε ὅτι μία εἶναι καὶ ἡ θεότης· ἂν κατὰ τὶς ἀπόψεις τῶν πολλῶν τὸ ὄνομα τῆς θεότητος εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς φύσεως, ἐφ' ὅσον δὲν εὐρίσκει καμμιά παραλλαγή στὴ φύσι, εἶναι εὐκόλο νὰ ὀρίσωμε τὴν Τριάδα μᾶς ἐνιαίας θεότητος»³³. Πρέπει ὅμως κι' ἐδῶ νὰ ἐπισημά-

32. *Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν* 3, PG 28, 920C.

33. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ 189 πρὸς ἱατρον Εὐστάθιον*, PG 32, 696B.

πάλιν φησὶ καὶ τὴν ἀνακάλυψιν ὁ Γρηγορᾶς, ὡσπερ ἀρχόμενος τῶν λόγων τὴν μεταμόρφωσιν ἡμᾶς ἰσχυρίζετο λέγειν θεότητα, παράληρος ἅμα καὶ γελοιαστής, ὡς ἔοικεν, εἶναι φιλοτιμούμενος, καὶ ταῦτ' ἐν τοῖς τοιοῦτοις, ἀλλ' οὐ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας
5 ἐραστής τε καὶ φροντιστής, ἅμα δὲ καὶ δεδιῶς τοὺς ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἐλέγχους· διὸ καὶ πανταχοῦ ταῦτα συσκιάζων ὀπόση δύναιμι

27

Τίς δὲ καὶ ὁ τὴν τῶν θαυμάτων ἐνταῦθα σύγκρισιν ἐργαζόμενος; Εἰ μὲν ὁ Γρηγορᾶς, ἐγκαλυπτέσθω τὰ ἀσύγκριτα συγκρί-
10 κων, οὐ τὰ δεικνύμενα λέγω, ἀλλὰ δι' ὧν ἐκεῖνα δείκνυται. Εἰ δὲ τὸν Χρυσόστομον πατέρα ποιεῖσθαι τὴν σύγκρισίν φησιν, ὃν αὐτὸς προέθετο, καὶ τοῦ χρυσορρήμονος συκοφάντης ἐστὶ περιφανής. Ἐκεῖνος γὰρ ποιεῖται μὲν δύο θαυμάτων σύγκρισιν, ἀλλὰ τῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης τηρικαῦτα γεγενημένων· τοῦ γὰρ ἐν αὐτῇ
15 περιπάτου τρανότερον, φησὶν ὁ χρυσολόγος οὗτος, ἐκκαλύψαι τὴν θεότητα, τὸ σὺν ἑαυτῷ καὶ τὸ πλοῖον μετὰ τῶν ἐμπλεόντων ἀχρόνως ἐπὶ τὴν γῆν εἰς ἣν ὑπήγον ἐνεγκεῖν τὸν Κύριον. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς τὸ ἐν θαλάσῃ παραδόξως τελεσθὲν πρὸς τὸ ἐν Θαβῶρ τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως φῶς τὴν σύγκρισιν πε-
20 ποιῆσθαι φησὶ τὸν ἅγιον, μηδαμῶς εἰδῶς μήτε ἅ λέει, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιουῖται, μᾶλλον δὲ εἰδῶς μὲν, ἐπίτηδες δὲ τοῦ ἁγίου καταψευδόμενος, ἵν' ἐντεῦθεν καὶ Θεοῦ καταψεύσῃται.

28

Πρότερον μὲν γὰρ τὸ δειχθῆνα τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα ἐπ' ὄρους ἀπηγόρευε, τὸ παραδειχθῆνα μόνον προσιέμενος, ὡς
25 κακουργηθῆναι παρ' αὐτοῦ δυνάμενον, νῦν δὲ αὐτὸς τὸ δειχθῆναι προενεγκῶν, τὸ ἐκκαλυφθῆναι παντάπασιν ἀπανείνεται, δηλωτικὸν εἶναι μόνον τοῦτο συντιθέμενος τῆς ἀκτίστου θεότητος. Ἴν' οὖν πᾶσαν περιέλωμεν πρόφασιν τοῦ προφασιζομένου τούτου προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις, ἀσεβείαις δὲ εἰπεῖν οἰκειότερον,
30 φέρε δεῖξωμεν ἡμεῖς καὶ τοῦτο παρὰ τῶν ἱερῶν θεολόγων μαρτυρούμενον. Ὁ γὰρ ἱερός Δαμασκηνός «τοὺς κορυφαίους», φησὶν, «ὁ Χριστὸς παραλαμβάνει μάρτυρας τῆς οἰκείας θεότητος, ἀποκαλύπτει δ' αὐτοῖς τὴν οἰκείαν θεότητα». Ἐτερος δὲ τῶν θεολό-

34. Δογματικὸς Στ', 2, PG 149, 421A.

34°. Βλ. Α' Τιμ 1, 7.

νωμε ὅτι πάλι ὁ Γρηγορᾶς ἀναφέρει τῇ δεῖξι καὶ τὴν ἀνακάλυψι, ὅπως στὴν ἀρχὴ τῶν λόγων του ἰσχυριζόταν ὅτι ἐμεῖς λέγομε θεότητα τῇ μεταμόρφωσι, φιλοδοξώντας, ὅπως φαίνεται, νὰ εἶναι συγχρόνως ἄφρων καὶ γελοῖος³⁴, καὶ μάλιστα σὲ τέτοια θέματα, καὶ ὄχι ἔραστής καὶ ζηλωτὴς τῆς ἀλήθειας τῆς πίστεως, ἀλλὰ συγχρόνως φοβούμενος τοὺς ἐλέγχους ἀπὸ τὰ πράγματα· γι' αὐτὸ καὶ παντοῦ τὰ συσκιάζει, ὅσο μπορεῖ.

27 Ποιὸς εἶναι δὲ καὶ αὐτὸς ποὺ κάμει ἐδῶ τὴν σύγκρισι τῶν θαυμάτων; Ἄν εἶναι ὁ Γρηγορᾶς, ἃς ἐντρέπεται ποὺ συγκρίνει τὰ ἀσύγκριτα, δὲν ἐννοῶ τὰ δεικνυόμενα, ἀλλὰ αὐτὰ μέσω τῶν ὁποίων δεικνύονται ἐκεῖνα. Ἄν ὅμως λέγη ὅτι τῇ σύγκρισι κάμνει ὁ Χρυσόστομος πατήρ, τὸν ὁποῖο παρέθεσε αὐτός, εἶναι περιφανῆς συκοφάντης καὶ τοῦ Χρυσορρήμονος. Διότι ἐκεῖνος συγκρίνει βέβαια τὰ δύο θαύματα, ἀλλὰ ἐκεῖνα ποὺ ἐπραγματοποιήθηκαν τότε ἐπάνω στὴ θάλασσα. Ὁ Χρυσολόγος αὐτὸς λέγει ὅτι τρανότερο ἀπὸ τὸν περίπατο στὴ θάλασσα νὰ ἀποκαλύψῃ τὴ θεότητα εἶναι τὸ νὰ φέρῃ ὁ Κύριος ἀχρόνως τὸ πλοῖο στὴ γῆ ὅπου ἐπήγαιναν μαζὶ μὲ τοὺς ἐπιβάτες του. Ὁ Γρηγορᾶς ὅμως λέγει ὅτι ὁ ἅγιος ἔκαμε σύγκρισι ἐκείνου ποὺ ἐτελέσθηκε μὲ τρόπο θαυμαστὸ στὴ θάλασσα μὲ τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου στὸ Θαβώρ, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ καθόλου οὔτε τί λέγει οὔτε τί ὑποστηρίζει³⁵· ἢ μᾶλλον γνωρίζει βέβαια, ἀλλ' ἐπίτηδες ψευδολογεῖ κατὰ τοῦ ἀγίου, γιὰ νὰ ψευδολογήσῃ ἔτσι καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ.

28 Πράγματι, πρωτύτερα ἀρνοῦνταν ὅτι ἐδείχθηκε ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ ἐπάνω στὸ ὄρος, δεχόμενος μόνον τὸ παραδείχθηκε, διότι αὐτὸ μπορεῖ νὰ κακοποιηθῇ ἀπ' αὐτόν, τώρα ὅμως αὐτὸς προβάλλοντας τὸ «ἐδείχθηκε», ἐγκαταλείπει τελείως τὸ «ἀποκαλύφθηκε», συμφωνώντας μόνον ὅτι αὐτὸ εἶναι δηλωτικὸ τῆς ἀκτιστῆς θεότητος. Γιὰ ν' ἀφαιρέσωμε λοιπὸν κάθε πρόφασιν τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ποὺ προφασίζεται προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις, δηλαδή ἐν ἀσεβείαις θὰ ἐλάγαμε σωστότερα, ἃς δείξωμε ἐμεῖς, ὅτι καὶ αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπὸ τοὺς ἱερούς θεολόγους. Διότι ὁ ἱερός Δαμασκηνὸς λέγει· «Ὁ Χριστὸς παραλαμβάνει ὡς μάρτυρες τῆς θεότητός του τοὺς κορυφαίους ἀποστόλους καὶ τοὺς ἀποκαλύπτει τὴ θεότητά του»³⁵. Ἄλ-

35. *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν 7, PG 96, 557C.*

γων, «ὑπερβαλλόντως», φησίν, «ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐξήστρα-ψεν, οὐ τότε γενόμενος ἑαυτοῦ διαυγέστερος ἢ ὑψηλότερος, ἀλλ' ὅπερ ἦν κατὰ ἀλήθειαν θεωρούμενος». Τί δὲ πάλιν ὁ γράφων, «μετεμορφώθη Χριστὸς οὐχ ὁ οὐκ ἦν προσλαβόμενος, οὐδὲ εἰς ὅπερ οὐκ ἦν μεταβαλλόμενος, ἀλλ' ὅπερ ἦν τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς ἐκφαινόμενος»;

29

Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπεὶ διὰ τοῦ περιπατεῖν, προφητικῶς εἰπεῖν, ἐπὶ θαλάσσης ὡς ἐπ' ἐδάφους, καὶ τὸ πλοῖον μηδαμῶς ἀναβῆναι θελήσαι, τρανότερον ὁ Χριστὸς ἐξεκάλυψε τὴν οἰκείαν θεότητα, λεγέτω νῦν ὁ Γρηγορᾶς, τί ἐστὶ τὸ τρανότερόν τε καὶ ἀμυδρότερον ἐκφαινόμενον τοῦτο; ἼΑρα γε τοῦ Θεοῦ ἡ οὐσία; Ἄλλ' οὐ συγχωρήσει τοῦτο πάλιν ὁ Χρυσόστομος πατὴρ πολλαχοῦ λέγων τῆς θείας ἐνεργείας τοῦτ' εἶναι, ἥπερ καὶ ἡ φανέρωσις, ἀλλ' οὐ τῆς θείας οὐσίας ἐκείνη γὰρ οὐδαμῶς ἐκκαλύπτεται. Ἄλλὰ καὶ 15 ἐκ τοῦ περιπατῆσαι ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ μὴ θελήσαι εἰς τὸ πλοῖον ἀναβῆναι τὸν Χριστόν, τρανότερον ἀνεκαλύφθη ἡ θεότης, ἅτινα ἦν ἔργα τῆνικαῦτα τοῦ Χριστοῦ. Ἐκ τῶν ἔργων οὐκ ἐδείχθη τῆνικαῦτα ἡ τοῦ Χριστοῦ θεότης. Εὐνομίῳ δέ ἐστι καὶ τοῦτο λέγειν, ἐκ τῶν ἔργων δεῖκνυσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' 20 οὐ τῶν εὐσεβῶς φρονούντων, ὡς ὁ μέγας Βασιλείος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτῶ καὶ ἀδελφὰ φρονῶν παριστάσιν ἐναργῶς. Οὐκοῦν ἡ ἐκκαλυφθεῖσα τῆνικαῦτα τοῦ Χριστοῦ θεότης ἡ θεία δύναμις ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

30

Βασιλείου μέντοι τοῦ μεγάλου πάλιν ἐν τῷ πρὸς Εὐόμιον 25 δευτέρῳ γράφοντος, «οὐκ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ τεχνίτου ἐν περινοῖα γινόμεθα τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεννηθέντος τὴν τοῦ γεγεννηκότος φύσιν ἐπιγινώσκομεν· οὐ γὰρ ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ οἰκοδόμου τὴν οὐσίαν καταλαβεῖν δυνατόν· ἐκ μέντοι τοῦ γεννήματος ἐνοῆσαι ράδιον τοῦ γεγεννηκότος τὴν φύσιν, ὥστε, εἰ μὲν δημιουργήμα ὁ Μονογενῆς, οὐ παρίστησιν ἡμῖν τοῦ Πατρὸς τὴν οὐσίαν, 30 εἰ δὲ γνωρίζει ἡμῖν δι' ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα, οὐχὶ δημιουργήμα ὁ Υἱός», καιρὸς καὶ ἡμᾶς εἰπεῖν πρὸς τὸν Ἀκινδυνιανὸν καὶ Εὐνομιανὸν νῦν ἀναφανέντα Γρηγορᾶν, ἅτε τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἐκ

36. Ἀνδρέου Κρήτης, Εἰς Μεταμόρφωσιν, PG 97, 948AB.

37. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν 12, PG 96, 564C.

λος πάλι θεολόγος λέγει· «ὁ Χριστὸς ἐξάστραψε ὑπερβολικὰ ἐπάνω στὸ ὄρος· ὄχι ὅτι ἔγινε τότε διαυγέστερος καὶ ὑψηλότερος ἑαυτοῦ, ἀλλὰ ἐθεάθηκε ἐκεῖνο ποῦ ἦταν ἀληθινὰ πάντοτε»³⁶. Τί ἐπίσης λέγει ἐκεῖνος ποῦ γράφει, «μεταμορφώθηκε ὁ Χριστὸς, ὄχι παίρνοντας ὅ,τι δὲν ἦταν, οὔτε μεταβαλλόμενος σὲ ὅ,τι δὲν ἦταν, ἀλλὰ φανερούμενος στοὺς μαθητὰς του ὅ,τι ἦταν»³⁷;

29 Ἐπειδὴ πάντως ὁ Χριστὸς ἀπεκάλυψε τρανότερα τὴν θεότητά του μὲ τὸ νὰ περιπατῆ, κατὰ τὸν προφητικὸ λόγον, ἐπάνω στὴ θάλασσα σὰν σὲ ἔδαφος, καὶ μὲ τὸ νὰ μὴ θελήσῃ νὰ ἀνεβῆ στὸ πλοῖο καθόλου, ἄς εἰπῆ τώρα ὁ Γρηγορᾶς, τί εἶναι ἐκεῖνο ποῦ φανερώνεται τώρα τρανότερα καὶ ἀμυδρότερα; Ἄραγε ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ; Ἄλλ' αὐτὸ πάλι δὲν θὰ τὸ συγχωρήσῃ ὁ Χρυσόστομος πατήρ, ποῦ σὲ πολλὰ σημεῖα λέγει, ὅτι τοῦτο εἶναι τῆς θείας ἐνέργειας, τῆς ὁποίας γίνεται ἡ φανέρωσις, ἀλλ' ὄχι τῆς θείας οὐσίας· διότι ἐκείνη δὲν ἀποκαλύπτεται καθόλου. Ἄλλὰ καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς περιπάτησε ἐπάνω στὴ θάλασσα καὶ δὲν θέλησε ν' ἀνεβῆ στὸ πλοῖο, πράγματα ποῦ ἦταν τότε ἔργα τοῦ Χριστοῦ, ἡ θεότης ἀποκαλύφθηκε τρανότερα. Ἀπὸ τὰ ἔργα λοιπὸν ἐδείχθηκε τότε ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Εὐνομίου γνῶρισμα εἶναι νὰ λέγη κι' αὐτὸ, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ δείχνεται ἀπὸ τὰ ἔργα, καὶ ὄχι ἐκείνων ποῦ φρονοῦν μὲ εὐσέβεια, ὅπως παριστάνουν μὲ σαφήνεια ὁ μέγας Βασίλειος καὶ ὁ ἀδελφὸς του ποῦ ἔχει ἀδελφὰ φρονήματα. Ἐπομένως ἡ ἀποκαλυφθεῖσα τότε θεότης τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ θεία δύναμις, ὄχι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

30 Ὁ μέγας Βασίλειος πάλι γράφει στὸ δεύτερο βιβλίον *Πρὸς Εὐνόμιον* ὅτι, «δὲν λαμβάνομε ἀντίληψιν τῆς οὐσίας ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ τεχνίτη, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν γεννηθέντα γνωρίζομε τὴ φύσιν τοῦ γεννήσαντος, διότι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καταλάβωμε τὴν οὐσίαν τοῦ οἰκοδόμου ἀπὸ τὴν οἰκίαν· ἀπὸ τὸ γέννημα λοιπὸν εἶναι εὐκολώτερον νὰ ἐννοήσωμε τὴ φύσιν τοῦ γεννήσαντος, ὥστε, ἂν ὁ Μονογενὴς εἶναι δημιουργητὴς, δὲν μᾶς παρουσιάζει τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς, ἂν ὁμοῦ μᾶς γνωρίζῃ μὲ τὸν ἑαυτό του τὸν Πατέρα, ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι δημιουργητὴς»³⁸. Καιρὸς εἶναι νὰ εἰποῦμε κι' ἐμεῖς πρὸς τὸν Ἀκινδυνιανὸ καὶ Εὐνομιανὸ ἀναφανέντα τώρα Γρηγορᾶ, ἐφ' ὅσον ἰσχυρίζεται ὅτι ἀπὸ τὰ ὅσα ἐτελέσθησαν στὴ θάλασσα ἀποκαλύφθηκε

38. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίον* 2, 32, PG 29, 648C.

τῶν ἐν τῇ θαλάσῃ τελεσθέντων ἐκκαλυφθῆναι φάσκοντα, ταύτην γὰρ μόνην οὗτος ἄκτιστον εἶναι θεότητά φησιν, ὡς, εἰ μὲν ἔργα καὶ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ὑπάρχουσιν, ἢ τε τῆς θαλάσσης ἐκ τοῦ αἰφνιδίου παράδοξος νηνεμία καὶ γαλήνη καὶ ὁ πρὸ τούτων ἐπ' αὐτῆς περίπατος, ἢ καὶ τὸ τῆς αὐτῆς ὥρας εἰς ἣν ὑπῆγον γῆν εὐρεθῆναι τὸ πλοῖον μετὰ τῶν ἐμπλεόντων, εἰ ταῦτα ἔργα καὶ δημιουργήματα Θεοῦ, ἢ τηνικαῦτα διὰ τούτων ἐκκληφθεῖσα τοῦ Χριστοῦ θεότης ἢ θεία δύναμις ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείον. Εἰ δ' ἐξεκαλύφθη διὰ τῶν τοιούτων ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ Γρηγορᾶς φρονεῖ, οὐκ ἔργα οὐδὲ δημιουργήματα ταῦτα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' Υἱὸς ἕκαστον ὑπάρχει τούτων, βαβαὶ τῆς βλασφημίας, αὐτὸς ὁ συμφυῆς τε καὶ προαιώνιος. Εἰ δὲ ταῦτα καὶ τᾶλλα λοιπὸν πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ ἔργα τε καὶ κτίσματα, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, γεννήματά ἐστι Θεοῦ καὶ τοῦ Μονογενοῦς οὐχ ἦττον, εἰκότως δὲ καὶ ἀκολούθως τῷ κατασπῶντι πρὸς τὴν κτίσιν τὴν τοῦ Θεοῦ θείαν δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν ἴσα Θεῷ καὶ ἄκτιστα καὶ γεννήματα δοκεῖ τὰ κτίσματα.

31

“Οτι γε μὴν ἢ ἐκκαλυφθεῖσα τοῦ Χριστοῦ θεότης διὰ τῶν ἐν τῇ θαλάσῃ παραδόξως εἰργασμένων ἢ δύναμις ἦν, ἀλλ' οὐχ ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτοὶ διδάσκουσιν ἡμᾶς οἱ τοῦ θαύματος αὐτόπται· «τίς γὰρ ἐστίν οὗτος», ἔλεγον, «ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ»; Εἰ γοῦν τὴν οὐσίαν ἐπέγνωσαν, οὐκ ἂν ἐθαύμαζον καὶ διαποροῦντες ἔλεγον «τίς ἐστίν οὗτος». Ἄρ' οὖν οὐχὶ καὶ τοῦτο μόνον τὸ παρ' αὐτοῦ προτεθεμένον ἰκνώτατον ἀπαλλάξαι τὸν Γρηγορᾶν τοῦτον τῆς τε πρὸς Εὐνόμιον ὁμολογίας καὶ τῆς πρὸς Μασσαλιανούς ὁμοφροσύνης καὶ τῆς ἄλλης πάσης δυσσεβείας, παριστῶν ἐμφανῶς τὴν διαφορὰν τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας καὶ τῆς δυνάμεως, οὐ κατὰ τὸ ἄκτιστον οὔσαν καὶ κτιστόν, ὡς αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς φησιν, ἅπαγε τῆς παρανοίας, ἀλλ' ὅτι ἢ μὲν τοῦ Θεοῦ οὐσία ὑπὲρ ἔκφασίν ἐστι παντοίαν, ἢ δὲ τοῦ Θεοῦ δύναμις ἐμφανῆς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων γίνεται; Τοῦτο γὰρ τὸ μηδεμίαν εἰδέναι διαφορὰν οὐσίας καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας θείας, οἷόν τις βαλθῆς ἀνεωγμένη τούτῳ γέγονε πρὸς δυσσεβείας διάυλον, πολλοῖς καὶ συνεχέσιν οἷον βήμασι τοῖς δυσσεβήμασι καταμετρούμενον.

35

ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, διότι αὐτὴν μόνο δέχεται ὅτι εἶναι ἄκτιστη θεότης, ὅτι ἂν εἶναι ἔργα καὶ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ἢ αἰφνιδιαστική παράδοξη νηνεμία καὶ γαλήνη τῆς θάλασσας καὶ ὁ πρὶν ἀπ' αὐτὸ περίπατος ἦ καὶ τὸ ὅτι τὴν ἴδια ὥρα στὴ ξηρὰ πού ἐπῆγαν εὐρέθηκε τὸ πλοῖο μὲ τοὺς ἐπιβάτες· ἂν λοιπὸν αὐτὰ εἶναι ἔργα καὶ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, ἢ θεότης τοῦ Χριστοῦ πού ἀποκαλύφθηκε τότε μὲ αὐτὰ εἶναι ἡ θεία δύναμις, ἀλλ' ὄχι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν μέγα Βασίλειο. Ἐὰν ὅμως ἀποκαλύφθηκε μὲ αὐτὰ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὅπως φρονεῖ ὁ Γρηγορᾶς, αὐτὰ δὲν εἶναι ἔργα οὔτε δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι Υἱός, ἀλλοίμονο στὴ βλασφημία, αὐτὸς ὁ συμφυῆς καὶ προαιώνιος. Καὶ ἂν αὐτὰ καὶ τὰ ὑπόλοιπα ὅλα εἶναι ἔργα καὶ κτίσματα κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, εἶναι ὄχι λιγώτερο γεννήματα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Μονογενοῦς, καὶ εὐλογα κατ' ἀκολουθία γιὰ ἐκεῖνον πού ὑποβιδάζει στὴν κτίσι τὴ θεία δύναμι καὶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, τὰ κτίσματα φαίνονται ἴσα μὲ τὸν Θεὸ καὶ ἄκτιστα καὶ γεννήματα.

31 Ὅτι βέβαια ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ πού ἀποκαλύφθηκε μὲ τὰ ὅσα ἐτελέσθησαν στὴ θάλασσα κατὰ τρόπο παράδοξο ἦταν ἡ δύναμις, ἀλλ' ὄχι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, μᾶς διδάσκουν καὶ οἱ αὐτόπτες τοῦ θαύματος· διότι ἔλεγαν, «ποιός εἶναι αὐτὸς πού τὸν ὑπακούουν καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα»³⁹; Ἐὰν δηλαδὴ εἶχαν γνωρίσει τὴν οὐσία, δὲν θὰ ἐθαύμαζαν καὶ δὲν θὰ ἔλεγαν ἀπὸ ἀπορία, «ποιός εἶναι αὐτὸς». Ἐὰν λοιπὸν δὲν εἶναι καὶ αὐτὸ μόνο τὸ παρατιθέμενο ἀπ' αὐτὸν ἰκανώτατο γιὰ ν' ἀπαλλάξῃ τὸν Γρηγορᾶ τοῦτον καὶ ἀπὸ τὴν πρὸς τὸν Εὐνόμο ὁμολογία, καὶ ἀπὸ τὴν πρὸς τοὺς Μασσαλιανούς ὁμοφροσύνη καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλη δυσσέβεια παριστάνοντας φανερὰ τὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, πού δὲν ἔγκειται στὸ ἄκτιστο καὶ τὸ κτιστό, ὅπως λέγει ὁ Γρηγορᾶς, μακριὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν παραφροσύνη, ἀλλὰ στὸ ὅτι ἡ οὐσία εἶναι πάνω ἀπὸ κάθε ἔκφανσι, ἐνῶ ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ γίνεται φανερὴ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα; Διότι αὐτό, τὸ νὰ μὴ ἀναγνωρίζῃ καμμιά διαφορὰ μεταξὺ οὐσίας καὶ δυνάμεως καὶ ἐνέργειας θείας, ἔχει γίνει γι' αὐτὸν σὰν ἀνοικτὴ βαλβίδα πρὸς τὸ διάυλο ἀγώνισμα τῆς δυσσέβειας, πού καταμετρεῖται μὲ πολλὰ συνεχῆ δυσσεβήματα σὰν βήματα.

39. *Ματθ.* 8, 27.

- 32 Ἡμεῖς οὖν τὰς τὸ θειότατον φῶς κατασπᾶν ἐπιχειρούσας τοῦ Γρηγορᾶ φωνὰς κατεσπασμένας εἰς ἀσέβειαν δείξαντες, φέρε παραστήσωμεν ἔτι διαρκέστερον, ὅτι ἄκτιστόν ἐστι τὸ ἐωραμένον ἐν Θαβῶρ τοῖς τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ἐκκρίτοις φῶς 5 τῆς τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως, τὰς ἄλλας αὐτοῦ μακρὰς λογολεσχίας καταλείψαντες, ὡς οὐδὲν πρὸς ἔπος τὸ τοῦ λόγου φθεγομένης καὶ μηδὲν ἄλλο πλὴν ἀσεβείας τε καὶ ἀναισχύντου λοιδορίας οὔσας κατὰ τῶν τοῦ Θεοῦ ἁγίων καὶ τῶν εὐσεβῶν ἀπάντων.
- 33 10 Ἐπεὶ δὲ τὸ θεῖον τοῦτο φῶς καὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται, καθάπερ ἀνωτέρω παρὰ τῶν θεοσόφων ἀναπέφηνε θεολόγων, τῶν τε οὐρανίων ἀγγέλων ὑπάρχει φῶς καὶ τοῖς ἀπολέκτοις μαθηταῖς ἐν Βαβῶρ ὥπται καὶ ὡς οὐκ ἔχον παραλλαγὴν ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα τοῖς υἱοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὀρώμενον ἔσται εἰς 15 αἰῶνας, παρὰ Χριστοῦ τοῦ Πατρὸς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀπαστράπτον, ὡς κὰν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει, πόθεν ἡμεῖς τὸ νῦν εἶναι δείξομεν ἄκτιστον διατελοῦν; ἐξ οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ἀγγέλων, ἐκ τῆς ἐν Θαβῶρ ἐξαισίας θεάς, ἢ παρὰ τῆς ἔτι μελλούσης ἐπιφανήσεσθαι τοῖς ἁγίοις μακαριότητος καὶ λαμπρότητος; Μᾶλλον δέ, ἐπεὶ καὶ παρὰ τῶν τριῶν τούτων ἀναδείκνυται περιφανέστατα, πόθεν ἂν εἴη δεικτέον πρῶτον, πᾶς τις ἂν οἴμαι φαίη, ἐκ τῶν καὶ πρώτων εὐμοιρηκότων τῆς μακαριωτάτης τοῦ φωτὸς θεάς, τῶν οὐρανίων δηλονότι καὶ θεοειδῶν ἀγγέλων.
- 34 Ὅτι μὲν οὖν οἱ ἄγγελοι ἐν φωτὶ καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου 25 συστάσεως ἦσαν οὐδεὶς ἀντερεῖ τῶν πιστῶν καὶ ἐκδεχομένων ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις τὸ ὑπερουράνιον φῶς, αὐτὸ δηλαδή τὸ τῶν ἀγγέλων φῶς, καθ' ὃ καὶ ὁ Κύριος ἔλαμψεν ἐπ' ὄρους, καθάπερ ὁ μέγας Βασιλεῖος τοῖς προφήταις καὶ ἀποστόλοις καὶ τοῖς μετ' αὐτοὺς θεοφόροις συναφά φησι
- 35 30 Τί δέ ἐστι τὸ τῶν ἀγγέλων φῶς διδασκέτω νῦν ἡμᾶς δι' ὀλίγων Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος. Ἐν γὰρ τῇ καινῇ Κυριακῇ πανηγυρίζων «βουληθεῖς», φησὶν, «ὁ Θεὸς τόνδε τὸν κόσμον συστήσασθαι, τὸν ἐξ ὀρατῶν καὶ ἀορατῶν συνεστηκότα, τὸν μέγαν καὶ θαυμαστόν τῆς ἑαυτοῦ μεγαλειότητος κήρυκα,

- 32 Ἐμεῖς λοιπὸν, ἀφοῦ ἀποδείξαμε ὅτι οἱ φωνῆς τοῦ Γρηγορᾶ πού ἐπιχειροῦν νὰ κατεβάσουν τὸ θειότατο φῶς ἔχουν ξεπέσει σὲ ἀσέβεια, ἃς δείξωμε ἐκτενέστερα, ὅτι ἄκτιστο εἶναι τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου πού ἐθεάθηκε στὸ Θαβῶρ ἀπὸ τοὺς ἔκκριτους τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, παραλείποντας τὶς ἄλλες μακρῆς μωρολογίες του, διότι δὲν προσφέρουν τίποτε στὸ θέμα, πού λέγει ὁ λόγος, καὶ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἀσέβεια καὶ ἀδιάντροπη κακολογία ἐναντίον τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ καὶ ὄλων τῶν εὐσεβῶν.
- 33 Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ θεῖο αὐτὸ φῶς καὶ ἦταν καὶ εἶναι καὶ θὰ εἶναι, ὅπως παρουσιάσθηκε παραπάνω ἀπὸ τοὺς θεοσόφους θεολόγους, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων φῶς καὶ ἔχει θεαθῆ ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς μαθητὰς στὸ Θαβῶρ καί, καθὼς δὲν ἔχει παραλλαγή οὔτε τρεμοσθήσιμο⁴⁰, θὰ εἶναι ὄρατὸ στοὺς αἰῶνες κατὰ τὴν μελλοντικὴ κατάστασι, ἀστράπτοντας ἀπὸ τὸν Χριστό, τὸν Πατέρα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὅπως καὶ κατὰ τὴ θειότατη μεταμόρφωσι, ἀπὸ ποῦ θὰ δείξωμε ἐμεῖς τώρα ὅτι εἶναι ἄκτιστο; ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ τοὺς ἐκεῖ ἀγγέλους, ἀπὸ τὴν ἐξαίσια θεὰ στὸ Θαβῶρ, ἢ ἀπὸ τὴν μέλλουσα νὰ φανερωθῆ στοὺς ἁγίους μακαριότητα καὶ λαμπρότητα; Μᾶλλον ὅμως, ἀφοῦ καὶ ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς πηγῆς ἀναδεικνύεται περιφανέστατα, ἀπὸ ποῦ πρῶτα πρέπει νὰ δειχθῆ, νομίζω ὅτι ὁ καθένας θὰ μποροῦσε νὰ τὸ εἰπῆ, ἀπὸ τοὺς πρῶτους πού ἄξιώθηκαν τῆς μακαριότητος θεᾶς τοῦ φωτός, δηλαδὴ τοὺς οὐράνιους καὶ θεοειδεῖς ἀγγέλους.
- 34 Ὅτι λοιπὸν οἱ ἄγγελοι ἦταν στὸ φῶς καὶ πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου δὲν θὰ ἀντεῖπη κανεὶς ἀπὸ τοὺς πιστοὺς πού ἀναμένουν σύμφωνα μὲ τὶς ἐπαγγελίες τῶν ἀγαθῶν τὸ ὑπερουράνιο φῶς, δηλαδὴ τὸ φῶς αὐτὸ τῶν ἀγγέλων, μὲ τὸ ὁποῖο καὶ ὁ Κύριος ἔλαμψε ἐπάνω στὸ ὄρος, ὅπως λέγει ὁ μέγας Βασίλειος σύμφωνα μὲ τοὺς προφῆτες, τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς μετὰ ἀπ' αὐτοὺς θεοφόρους.
- 35 Τί εἶναι ὅμως τὸ φῶς τῶν ἀγγέλων, ἃς μᾶς διδάξῃ τώρα μὲ λίγα λόγια ὁ Γρηγόριος ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας. Διότι αὐτὸς πανηγουρίζοντας κατὰ τὴν καινὴ Κυριακὴ λέγει· «ὅταν ὁ Θεὸς θέλησε νὰ συστήσῃ τοῦτον τὸν κόσμον, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα ὄρατὰ καὶ ἀόρατα, πού εἶναι μέγας καὶ θαυμαστὸς κήρυκας τῆς

40. Ἰακ 1, 17.

τοῖς μὲν αἰδίοις αὐτός ἐστι φῶς καὶ οὐκ ἄλλο, τί γὰρ ἔδει φωτὸς δευτέρου τοῖς τὸ μέγιστον ἔχουσι;». Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν· «ὁ τοῖς αἰσθητοῖς ἥλιος, τοῦτο τοῖς νοητοῖς ὁ Θεός». Οὐκοῦν ὁ πιστὸν εἶναι λέγων τὸ τῶν ἐπουρανίων ἀγγέλων φῶς, καθ' ὃ καὶ ὁ Χριστός ἐπ' ὄρους ἔλαμψεν, ὃ καὶ τοῦ μέλλοντός ἐστιν αἰῶνος φῶς, φανερώς κτίσμα τὸν Θεὸν ποιεῖ καὶ ἄθεός ἐστι σαφῆς καὶ ἀπηλλοτριωμένος τῶν θεοσεβῶν ἀπάντων.

36 Ἄλλ' ὅτι μὲν τὸ παρὰ τῶν ἐπουρανίων ἀγγέλων ὁρώμενόν τε καὶ μετεχόμενον φῶς, οὐ τῇ μεθέξει καὶ οἱ δίκαιοι λάμπουσιν
10 ὡς ὁ ἥλιος, συνεκλάμποντες ὑπερλάμποντι τῷ καπὶ τοῦ ὄρους θείως οἴκοθεν ἀστράψαντι Χριστῷ ἐν δόξῃ καὶ τῶν προφητῶν συνόντων καὶ προδεικνύντων τὴν μετὰ Χριστοῦ τῶν ἁγίων ἐν δόξῃ παρουσίαν, ὅτι μὲν οὖν ἄκτιστόν ἐστι τοῦτο τὸ φῶς οὐκέτ' οὐδένα τῶν ἀπάντων ἀντερεῖν ἡγοῦμαι, θεοσεβεῖν αἰρούμενον
15 τὸ γὰρ φῶς τοῦτο ὁ Θεός ἐστιν αὐτός καὶ οὐδὲν ἄλλο.

37 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς ἄφυκτον ἑαυτῷ τὴν δυσσέβειαν διὰ σπουδῆς ποιούμενος καὶ ταῖς τῆς ἀσεβείας θαλάτταις δίκην ἰχθύος ἐγκυβιστῶν καὶ τῶν οἰκείων ἡθῶν καὶ λόγων ἅπαν ἐστῶς καὶ βέβαιον ὡς πορρωτάτω ρίψας καὶ ἀπώσαμένος, νῦν μὲν τὸ φῶς
20 τοῦτο σχέσιν εἶναί φησιν καὶ τὴν σχέσιν μηδὲν ἕτερον ἢ φωνὴν μόνην καὶ ὄνομα μόνον, ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διαλυόμενον καὶ ψιλὸν καὶ ἀνύπαρκτον διανοίας ἀνάπλασμα, νῦν δὲ γενητὸν καὶ αἰσθητὸν καὶ ὑλικὸν καὶ πρόσφατον καὶ αὐθημερινὸν καὶ ἀπροσκύνητόν τι φάσμα καὶ μὴ τῷ Χριστῷ συνάναρχόν τε καὶ συναΐ-
25 διον, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆνικαῦτα γενόμενον, περιγεγραμμένον τε καὶ ἐσχηματισμένον καὶ σωματικόν· νῦν δ' αὖθις τὰναντιώτατα παντάπασι τῶν προηριθμημένων αὐτοῦ κατὰ τοῦ θείου φωτὸς βλασφημιῶν αὐτὴν εἶναι τοῦτο λέγει τὴν ὑπερουσιότητα τὴν θείαν, ἵνα δι' ἐνός τινος τούτων ἀντιλέγειν ἔχων αἰεὶ τοῖς
30 εὐσεβῶς φρονοῦσιν ἀναπόδλητον ἔχη τὸν πονηρὸν πλοῦτον τῆς ἀσεβείας, πολυπλασιάζων ἑαυτῷ τοῦτον τῷ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δ' ἐκεῖνο τὸ δυσσεβὲς φρονεῖν καὶ λέγειν, τῶν εὐσεβῶν μέντοι μηδαμῇ ποτε μηδὲν προσίεσθαι.

41. Ψαλμ. 18, 2.

42. Λόγος 44 εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν 3, PG 36, 609C. Καινὴ Κυριακὴ εἶναι ἡ τοῦ Θωμᾶ.

μεγαλειότητός του⁴¹, γιὰ τὰ αἰδία ὄντα αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι φῶς καὶ ὄχι ἄλλο, διότι ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν τὸ μέγιστο φῶς, τί χρειάζονται δεύτερο φῶς;»⁴². Καὶ ἄλλοῦ πάλι· «αὐτὸ ποὺ εἶναι στὰ αἰσθητὰ ὁ ἥλιος, αὐτὸ εἶναι στὰ νοητὰ ὁ Θεός»⁴³. Ἐπομένως ἐκεῖνος ποὺ λέγει ὅτι εἶναι κτιστὸ τὸ φῶς τῶν ἐπουρανίων ἀγγέλων, κατὰ τὸ ὅποιο ἔλαμψε καὶ ὁ Χριστὸς ἐπάνω στὸ ὄρος, τὸ ὅποιο εἶναι καὶ φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, καθιστᾷ φανερὰ τὸν Θεὸ κτίσμα καὶ εἶναι ἄθεος σαφῆς καὶ ἀποκομμένος ἀπὸ ὅλους τοὺς θεοσεβεῖς.

36 Ἄλλ' ὅτι βέβαια τὸ ἀπὸ τοὺς ἐπουράνιους ἀγγέλους βλεπόμενο καὶ μετεχόμενο φῶς, μὲ τὴν μέθεξι τοῦ ὁποίου καὶ οἱ δίκαιοι θὰ λάμπουν σὰν τὸν ἥλιο, ἐκλάμποντας μαζὶ μὲ τὸν ἐκλάμποντα Χριστό, ποὺ ἄστραψε θείως ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπάνω στὸ ὄρος ἐνδόξως, ἐνῶ συνυπῆρχαν καὶ προφανέρωναν οἱ προφῆτες τὴν ἐνδοξη παρουσία τοῦ Χριστοῦ μαζὶ μὲ τοὺς ἁγίους· ὅτι λοιπὸν τοῦτο τὸ φῶς εἶναι ἄκτιστο, δὲν νομίζω ὅτι θὰ εὗρεθῆ κανεὶς σὲ ὅλο τὸν κόσμον νὰ ἀντεῖπη, ἂν θέλῃ νὰ εἶναι θεοσεβής· διότι τὸ φῶς τοῦτο εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς καὶ τίποτε ἄλλο.

37 Ὁ Γρηγορᾶς ὁμως φροντίζοντας μὲ κάθε τρόπο νὰ καταστήσῃ τὴν δυσσέβεια ἀναπόφευκτη γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ὀρμώντας στὶς θάλασσες τῆς ἀσέβειας σὰν ἰχθὺς καὶ ἀπορρίπτοντας καὶ ἀπωθόντας μακριὰ τὸ σύνολο τῶν οἰκείων ἡθῶν καὶ λόγων, ποὺ ἦταν ὀρθιο καὶ στερεῶ, ἄλλοτε λέγει ὅτι τὸ φῶς τοῦτο εἶναι σχέσις καὶ ἡ σχέσις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο φωνὴ καὶ ὄνομα, ποὺ διαλύεται μαζὶ μὲ τὸν πληττόμενο ἀέρα, καὶ ἀπλὸ καὶ ἀνύπαρκτο πλάσμα διάνοιας, καὶ ἄλλοτε γενητὸ καὶ αἰσθητὸ φάσμα, ὑλικὸ καὶ πρόσφατο, ἡμερήσιο καὶ ἀπροσκύνητο, ὄχι βέβαια συνάναρχο καὶ συναῖδιο τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ γινόμενο τότε ἐπάνω στὸ ὄρος, περιγραμμένο καὶ σχηματισμένο καὶ σωματικόν· ἄλλοτε πάλι, σὲ ἀντίθεσι πλήρη πρὸς τὶς βλασφημίες του κατὰ τοῦ θεοῦ φωτὸς ποὺ προαναφέρθηκαν, λέγει ὅτι αὐτὸ εἶναι ἡ ἴδια ἡ θεία ὑπερουσιότης. Ἔτσι μπορώντας μ' ἓνα ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἀντιλέγῃ πάντοτε πρὸς τοὺς εὐσεβόφρονες ἔχει μόνιμο τὸν πονηρὸ πλοῦτο τῆς ἀσέβειας, πολλαπλασιάζοντάς τον μὲ τὸ νὰ φρονῆ καὶ νὰ λέγῃ ἄλλοτε αὐτὸ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖνο τὸ ἀσεβές, ἀλλὰ νὰ μὴ δέχεται ποτὲ τίποτε καθόλου ἀπὸ τὰ εὐσεβῆ.

43. Λόγος 40 εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα 5, PG 36, 364B.

38

Τίς οὖν αὐτῶ τε καὶ τοῖς κατ' αὐτὸν φρονοῦσι πᾶσι πρὸς τὸ
 ὑπερουράνιον τοῦτο φῶς τὴν τῶν οὐρανίων ἀγγέλων πολυέρα-
 στον θεῶν, τὴν ἐν Θαβῶρ ἐωραμένην ἀπορρήτως τοῖς τῶν μα-
 θητῶν ἐκκρίτοις τοῦ Θεοῦ δόξαν καὶ βασιλείαν, τὴν ἀποκεμένην
 5 ἡμῖν ἐν οὐρανοῖς ἀδιάφυστον ἐλπίδα, τίς οὖν Γρηγορᾶ τε καὶ
 τοῖς κατ' αὐτὸν πρὸς τὸ φῶς τοῦτο, τὸ καὶ νῦν ἀναφανέν, ὅτι ὁ
 Θεός ἐστιν αὐτός, ἢ ἀντίθεσις; Ὅτι τοῦτο λοιπὸν ἢ οὐσία τοῦ
 Θεοῦ ἐστι, μόνον γὰρ οὐσίαν εἶναι τὸν Θεὸν διίσχυρίζονται, πᾶν
 ὅ,τιπέρ ἐστι περὶ αὐτὸν θεωρούμενον φυσικῶς ἐξ αἰδίου τοῖς
 10 πιστοῖς συναριθμοῦντες Ἐγκαλύφθητε οὖν, ἀθλιώτατοι ἀνθρώ-
 πων, δικαίως ἂν τις φαίη πρὸς αὐτούς. Ἡ γὰρ πολυετής τε καὶ
 πολυειδής καὶ ἀνήκεστος καὶ ἀκατάσχετος ὑμῶν μανία κατὰ τού-
 του τοῦ φωτός, κατ' αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ λοιπὸν ἐστι.
 Μᾶλλον δὲ μεταμελήθητε νῦν γοῦν καὶ σωφρονήσατε καὶ ταπει-
 15 νώθητε ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ καὶ σπείσασθε τῇ Ἐκ-
 κλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ, ἵνα καὶ τῆς προτέρας ἀπειθείας τε καὶ δυσ-
 σεβείας καὶ τῶν ἐντεῦθεν προσκομιμάτων ἐν οἰκτιρμοῖς δέξησθε
 τὴν ἄφεσιν καὶ τὴν καθ' ὑμῶν φρικτὴν ἀποκήρυξιν μετασκευά-
 σητε καὶ περὶ ὧν νῦν αὐθις λέγειν πρόκειται, παρὰ τῆς τοῦ Χρι-
 20 στοῦ Ἐκκλησίας διδαχθέντες, συνῆτε ἃ ἀληθές, ὡς ἂν καὶ Θεῶ
 καὶ τοῖς ἐξ αἰῶνος θεοφόροις ἡμῖν τε καὶ ὑμῖν αὐτοῖς συνκρδὰ καὶ
 φίλια λαλεῖτε περὶ εὐσεβείας, ὡς νῦν γε καὶ ὑμῖν αὐτοῖς ἐναντι-
 οῦσθε ἄλλοτε ἄλλα καὶ τὰ ἀντικείμενα τιθέντες. Κάντεῦθεν πρὸς
 τοῖς ἄλλοις καὶ ἀνέδραστοι δείκνυσθε διατελοῦντες, καὶ ταῦτα
 25 τηλικούτου προκεμένου πράγματος, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν ἀνάγκην
 ἐπάγετε, οἷον ἀμυνομένοις ἀντεπεξιέναι καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀντιθέ-
 τως προφερόμενα συγκρούουσι πρὸς ἄλληλα. Τί γὰρ φησιν ὁ
 Γρηγορᾶς ἐν αὐτοῖς τούτοις τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασι; «Τίς ποτ'
 εὐσεβῶς αἰρούμενος ζῆν εἶπέ ποτε ἢ λέγει ἢ δύνατ' ἂν ποτ' εἰ-
 30 πείν, ὡς ἔσθῃ ἐν ὑποστήματι καὶ οὐσίᾳ Θεοῦ κάκεινου τὴν φύσιν
 εἶδεν ἢ ἐξηγόρευσεν; Οὐδ' ἂν αὐτὸς ὁ πάσης κακίας γεννήτωρ
 διάβολος τολμήσειεν ἂν ποτε τοῦτ' εἰπεῖν».

39

Ἄρ' οὖν ὁ ταῦθ' οὕτω καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς σφοδρότητος

38 Ποιά λοιπόν είναι ἡ ἀντίθεσις αὐτοῦ καὶ τῶν ὁμοφρόνων του πρὸς τὸ ὑπερουράνιο τοῦτο φῶς, τὴν πολυαγάπητη θεά τῶν οὐρανίων ἀγγέλων, τὴ δόξα καὶ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ποῦ ἐθεάθηκε κατὰ τρόπο ἀπόρητο στὸ Θαβώρ ἀπὸ τοὺς ἔγκριτους τῶν μαθητῶν, τὴν ἀποκείμενη γιὰ μᾶς ἀδιάψευστη ἐλπίδα στοὺς οὐρανοὺς; Ποιά λοιπόν είναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ Γρηγορᾶ καὶ τῶν ὁμοφρόνων του πρὸς τὸ φῶς αὐτὸ ποῦ ἀναφάνηκε καὶ τώρα, ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός; Ἡ ἀντίθεσις λοιπόν εἶναι στὸ ὅτι εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, διότι ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι μόνο οὐσία, τοποθετώντας στὰ κτιστὰ κάθε τι ποῦ νοεῖται γύρω ἀπὸ αὐτὸν φυσικῶς καὶ αἰδίως. Καλυφθῆτε ἀπὸ ἐντροπὴ λοιπόν, ἀθλιώτατοι τῶν ἀνθρώπων, θὰ μπορούσε δίκαια κανεῖς νὰ τοῦς εἰπῆ. Διότι ἡ πολὺχρονη καὶ πολυειδής, ἡ ἀθεράπευτη καὶ ἀκατάσχετη μανία σας ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ φωτὸς εἶναι κατὰ τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Μᾶλλον ὅμως μεταμεληθῆτε τουλάχιστο τώρα καὶ σωφρονήσατε καὶ ταπεινωθῆτε ἀπὸ τὸ δυνατὸ χέρι τοῦ Θεοῦ καὶ συμφιλιωθῆτε μὲ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ὥστε ἔτσι νὰ δεχθῆτε φιλεύσπλαχνα ἄφεισι γιὰ τὴν προηγούμενη ἀπειθία καὶ δυσσέβεια καὶ τὰ συναφῆ παραπτώματα καὶ νὰ ἀνατρέψετε τὴν ἐναντίον σας φρικτὴ ἀποκήρυξι· κι' ἔτσι θὰ καταλάβετε τὴν ἀλήθεια γιὰ ὅσα πρόκειται πάλι νὰ λεχθοῦν, ἀφοῦ διδαχθῆτε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, γιὰ νὰ ὁμιλῆτε περὶ εὐσεβείας πράγματα σύμφωνα καὶ φιλικὰ μὲ τὸν Θεὸ καὶ τοὺς ἀπὸ τοὺς αἰῶνες θεοφόρους πατέρες, καθὼς καὶ μὲ ἐμᾶς καὶ μὲ σᾶς τοὺς ἴδιους, διότι τώρα βέβαια ἐναντιώνεσθε καὶ πρὸς τοὺς ἑαυτοὺς σας δεχόμενοι ἄλλοτε ἄλλα καὶ ἀντίθετα μεταξύ τους. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο παρουσιάζεσθε καὶ ἀσταθεῖς καὶ μάλιστα σ' ἓνα τόσο σημαντικὸ θέμα, ἀλλὰ ὑποχρεώνετε κι' ἐμᾶς νὰ ἀντεπεξερχώμαστε σὰν ἀμυνόμενοι καὶ νὰ συγκρούωμε μεταξύ τους αὐτὰ ποῦ ἐκφέρονται ἀπὸ σᾶς ἀντιθέτως. Διότι τί λέγει ὁ Γρηγορᾶς σ' αὐτὰ του τὰ συγγράμματα; «Ποιὸς εἶπε ποτὲ ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ θέλουν νὰ ζοῦν μὲ εὐσέβεια ἢ λέγει ἢ θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ εἰπῆ, ὅτι ἐστάθηκε μπροστὰ στὴν ὑπόστασι καὶ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ εἶδε τὴ φύσι του ἢ τὴν ἐξέφρασε⁴⁴; Οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Διάβολος, ὁ γεννήτωρ κάθε κακίας, θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ τὸ εἰπῆ αὐτό».

39 Ἄραγε λοιπόν αὐτὸς ποῦ διεκήρυξε αὐτὰ τὰ πράγματα καὶ

44. Ἱερ. 23,18, Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 28, 19, PG 36, 52B.

ἀποφηνάμενος, νῦν δὲ πᾶν τὸ ὑναντίον λέγων, ὡς ἐπειδήπερ ὁ Θεός ἐστιν ἐκεῖνο τὸ φῶς, ἢ οὐσία τοῦτο τοῦ Θεοῦ ἐστιν, οὐκ αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ τοῦ διαβόλου χεῖρῳ φανερῶς παρέστησεν; Οὐ γὰρ ἂν ἔχοι λέγειν, ὡς ἀνθρώπων μὲν οὐδεὶς ἔσθῃ ἐν ὑποστήματι
 5 καὶ οὐσία Θεοῦ καὶ Θεοῦ φύσιν ἢ εἶδεν ἢ ἐξηγόρευσεν· τῶν ἀγγέλων δὲ τίς ἢ τῶν ἀρχαγγέλων τὴν ἀνέκφαντον ἐκείνην καὶ ἀμέθεκτον ἐθεάσατο φύσιν; Τοῦ γὰρ εὐαγγελιστοῦ λέγοντος, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Μονογενοῦς. Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅτι «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε», οἱ θεῖοι πατέρες ἐξηγούμενοί φασιν· οὐδεὶς
 10 κτιστός, οὐ μόνον ὑλικός, ἀλλ' οὐδὲ αἴυλος, ἐπεὶ καὶ αὐταῖς ταῖς αἴυλοις δυνάμεσιν ἀόρατός ἐστι κατὰ φύσιν ὁ Θεός.

40 Λεγέτω δὴ νῦν ὁ Γρηγοράς· ἐπειδήπερ οὐδὲ τοῖς ἀγίοις ἀγγέλοις ὁράται ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἔστι δὲ αὐτοῖς φῶς ὁ Θεός, κατὰ τοὺς θεολόγους, καὶ οὐκ αὐτοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς νίοις
 15 τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς ἐν τῷ πρὸ τούτου λόγῳ διὰ πλείστων δέδεικται, τὸ αὐτὸ προσέσται φῶς, ὅπερ ὁ Θεός ἐστιν αὐτός καὶ οὐδὲν ἄλλο; Τί γὰρ ἔδει καὶ δεήσει φωτὸς ἑτέρου τοῖς τὸ μέγιστον ἔχουσι; Λεγέτω τοίνυν ὁ Γρηγοράς, τί ποτέ ἐστι τὸ φῶς τοῦτο, ὅπερ ἄλλο παρὰ τὸν Θεὸν οὐκ ἔστιν; Εἰ γὰρ μηδὲ νῦν γοῦν
 20 ὁμολογήσει καὶ οὐσίαν ἔχειν τὸν Θεὸν πᾶσι παντάπασι ἀνέκφαντόν τε καὶ ἀμέθεκτον, καὶ ἔλλαμψιν καὶ δόξαν καὶ λαμπρότητα τῆς φύσεως αὐτοῦ προϊούσαν φυσικῶς, τοῖς ἀξίοις ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις μεθεκτὴν τε καὶ θεωρητὴν, ὡς οἶδεν αὐτός, εἰ μὴ τοῦτο νῦν ὁ Γρηγοράς ὁμολογήσει, πᾶν ὅ,τι ἂν ἕτερον εἴποι τὸ
 25 δυσσεβῆς εἶναι οὐ διαφεύξεται, κἂν πλείους ἢ καὶ μακροτέρους λόγους συγγράφεται, μὴ τὰ ἡμέτερα μόνον ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ἁγίων παραφθειρών καὶ συκοφαντῶν δυσσεβῶς τε καὶ φρενοβλαβῶς.

41 Εἰ μὲν γὰρ οὐσίαν ἔρει τὸ φῶς ἐκεῖνο, καὶ παρὰ τῶν ἑαυτοῦ
 30 λόγων δυσσεβῶς λέγων ἐξελέγχεται. Εἰ δὲ κτίσμα τοῦτ' ἔρει, ὃ μηδὲν ἄλλο ἢ ὁ Θεός ἐστιν αὐτός, ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἀναθέματι δικαίως καθυποβληθήσεται, ὡς τὸν Θεὸν αὐτὸν κτίσμα λέγων φανερῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ἤλω ταῦτα λέγων, καὶ τὸ

μέ τόση σφοδρότητα, καί τώρα λέγει τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο, ὅτι ἐπειδὴ ὁ Θεός εἶναι ἐκεῖνο τὸ φῶς, αὐτὸ εἶναι ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, δὲν παρέστησε ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του χειρότερον καὶ ἀπὸ τὸν Διάβολο; Διότι δὲν μπορεῖ νὰ λέγη, ὅτι κανένας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους δὲν ἐστάθηκε μπροστᾶ στὴν ὑπόστασι καὶ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ εἶδε ἢ ἐξέφρασε τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ⁴⁴. Ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους ἢ τοὺς ἀρχαγγέλους ποῖός εἶδε τὴν ἀνέκφαντη ἐκείνη καὶ ἀμέθεκτη φύσι; Διότι λέγοντας ὁ εὐαγγελιστής, ἢ μᾶλλον ὁ ἴδιος ὁ μονογενῆς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, «ὅτι κανεῖς ποτὲ δὲν εἶδε τὸν Θεό»⁴⁵, οἱ θεῖοι πατέρες ἐξηγώντας το αὐτὸ λέγουν· κανένας κτιστός, ὄχι μόνο ὑλικός, ἀλλὰ καὶ αἴυλος, δὲν τὸν εἶδε, ἐπειδὴ καὶ σ' αὐτὲς τὶς αἴυλες δυνάμεις εἶναι ἀόρατος κατὰ τὴ φύσι ὁ Θεός.

40 Ἄς εἰπῆ λοιπὸν τώρα ὁ Γρηγορᾶς· ἐπειδὴ ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ δὲν βλέπεται οὔτε ἀπὸ τοὺς ἁγίους ἀγγέλους, καὶ εἶναι σ' αὐτοὺς φῶς ὁ Θεός, κατὰ τοὺς θεολόγους, καὶ ὄχι μόνο σ' αὐτούς, ἀλλὰ καὶ στοὺς υἱοὺς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὅπως ἐδείχθηκε ἐκτενῶς στὸν προηγούμενο λόγο, τὸ ἴδιο φῶς θὰ προσυπάρχη, πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, καὶ κανένα ἄλλο; Τί ἐχρειαζόταν καὶ θὰ χρειασθῆ ἄλλο φῶς σ' αὐτοὺς πού ἔχουν τὸ μεγαλύτερο; Ἄς εἰπῆ λοιπὸν ὁ Γρηγορᾶς, τί τέλος πάντων εἶναι τὸ φῶς τοῦτο, πού δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν Θεό; Ἄν δὲν ὁμολογήσῃ οὔτε τώρα ὅτι ὁ Θεός ἔχει καὶ οὐσία ἐντελῶς ἀνέκφαντη καὶ ἀμέθεκτη, ἐπίσης ὅμως καὶ ἔλλαμψι καὶ δόξα καὶ λαμπρότητα τῆς φύσεώς του προβαλλόμενη φυσικῶς, μεθεκτὴ καὶ θεωρητὴ ἀπὸ τοὺς ἄξιους ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους, ὅπως γνωρίζει αὐτός· ἂν δὲν ὁμολογήσῃ αὐτὸ τώρα ὁ Γρηγορᾶς, ὅτι ἄλλο καὶ νὰ εἰπῆ, δὲν θὰ διαφύγη νὰ εἶναι δυσσεβής, ἔστω καὶ ἂν συγγράψῃ περισσότερους καὶ ἐκτενέστερους λόγους, μέ τοὺς ὁποίους παραφθείρει καὶ συκοφαντεῖ μέ δυσσέβεια καὶ φρενοβλάβεια ὄχι μόνο τὰ δικά μας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἁγίων τὰ λόγια.

41 Πράγματι, ἂν εἰπῆ τὸ φῶς ἐκεῖνο οὐσία, ἐλέγχεται καὶ ἀπὸ τοὺς δικούς του λόγους ὅτι ὁμλεῖ μέ δυσσέβεια. Ἄν πάλι τὸ εἰπῆ κτίσμα, αὐτὸ πού δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεός, δίκαια θὰ ὑποβληθῆ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ σὲ ἀνάθεμα, μέ τὴν κατηγορία ὅτι λέγει φανερά κτίσμα τὸν ἴδιο τὸν Θεό, ἢ μᾶλλον καὶ

44. Ἱερ. 23,18, Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 28, 19, PG 36, 52B.

45. Ἰω. 1, 18.

αὐτὸ νῦν μὲν οὐσίαν εἶναι κατασκευάζων τοῦ Θεοῦ, νῦν δὲ τοῖς κτίσμασι συντάττων, ἄλλοτε δὲ μηδαμῇ μηδὲν ὑπάρχειν διαβεβαιούμενος. Καὶ ἀπεκηρύχθη διὰ ταῦτα καὶ ἀποβέβληται καὶ ἀναθέματι καθυποβέβληται δικαίως. Ὁ δὲ μηδ' αἰσθησιν οἶον λαμβάνων ἢ κακοῦ γέγονεν, ἀλλὰ καὶ προστιθείς κακίαν ἐπὶ κακία καὶ οὕτως, ἀποστολικῶς εἰπεῖν, θησαυρίζων ἑαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας Θεοῦ, καὶ κατὰ τῶν ἱερῶν συνοδικῶν τόμων λογογραφεῖν ἐπεχείρησε, πάντ' ἄνω καὶ κάτω τιθείς, τὰς τε κειμένας ἐν αὐτοῖς τῶν θεολόγων ρήσεις πολυ-
 10 εἰδῶς διαστρέφων καὶ φανερῶς ἀντιλέγων, ὡς ἡμετέρας, καὶ τοὺς κατ' αὐτοῦ ταύταις χρησαμένους συκοφαντῶν, ὡς διαστρόφους τιθέντας (τοιαῦτα μάλιστα καθ' ἡμῶν λοιδορούμενος), ἐπεὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἐν τῷ κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν οἷος αὐτὸς Συνοδικῷ τόμῳ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ρήσεις προὔτεθη φάσκουσα, «ὁ τετοκῶς
 15 θόλους δρόσου, οὐχ ὁμοίως τὰς τε θόλους καὶ τὸν Υἱὸν ἔτεκνώσατο», ρητὰ καὶ ἄρηστα λέγων καὶ συγγραφόμενος, ὡς τὸ ὑπεστήσατο γεγραφότων ἀντὶ τοῦ ἔτεκνώσατο τῶν τὸν ἱερόν ἐκεῖνον τόμον κατὰ τῆς αὐτοῦ δυσσεβείας συγγραψαμένων.

42 Περὶ μὲν δὴ τῆς τοιαύτης τοῦ μεγάλου Βασιλείου ρήσεως καὶ τῆς ὑπεστήσατο λέξεως καὶ ὅπως ἐν τισὶ μὲν τῶν αὐτοῦ βίβλων τὸ ὑπεστήσατο, ἐν τισὶ τὸ ἔτεκνώσατο γέγραπται καὶ ὡς οὐδὲν θάτερον θατέρου πλὴν τῆ προφορᾶ τῆς λέξεως διενήνοχεν, ὁ γὰρ ὑποστησάμενος τὸ τεχθὲν τεκνωσάμενος ὑπεστήσατο· καὶ ὅτιπερ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἢ σημασία τῶν ὀνομάτων μετασκευά-
 25 ζεται, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τῶν ὀνομάτων τὰ πράγματα, διαρκῶς ἡμῖν εἴρηται καὶ τὴν λύσιν ἀποδεδώκαμεν, Χριστοῦ χάριτι, πρὸς τὸν δι' ἐπιστολῆς αἰτησάμενον καὶ πρὶν εἰς χεῖρας ἔλθειν ἡμετέρας τὰ τοῦ Γρηγορᾶ περὶ τούτων συγγράμματα, καὶ πάρεστι τῷ βουλομένῳ καὶ περὶ τούτου μαθεῖν ἀκριδέστερον, ἐκ τῆς ἀντιγράφου
 30 πρὸς ἐκεῖνον ἐπιστολῆς ἡμετέρας.

43 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς μηδὲν εἰς νοῦν, τὸ τοῦ λόγου, βάπτων

46. Ἰωβ 38, 28.

47. Κατ' Εὐνομίου 2,23. PG 29, 624A.

συνελήφθηκε νὰ τὰ λέγη αὐτὰ, παρουσιάζοντας τὸ ἴδιο ἄλλοτε νὰ εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἄλλοτε τοποθετώντας το μὲ τὰ κτίσματα, κί' ἄλλοτε ὑποστηρίζοντας ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε καθόλου. Γι' αὐτὰ ἀποκηρύχθηκε καὶ ἀποβλήθηκε καὶ ὑποβλήθηκε σὲ ἀνάθεμα δίκαια. Ὁ ἴδιος ὁμως εἶναι σὰν νὰ μὴ αἰσθάνεται κἂν σὲ ποιό σημεῖο τοῦ κακοῦ ἔφθασε, ἀλλὰ καὶ προσθέτει κακία ἐπάνω στὴν κακία, κί' ἔτσι, γιὰ νὰ ὁμιλήσωμε μὲ ἀποστολικά λόγια, θησαυρίζει στὸν ἑαυτό του ὀργή γιὰ τὴν ἡμέρα τῆς ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ. Ἐπεχείρησε νὰ γράψῃ καὶ ἐναντίον τῶν ἱερῶν συνοδικῶν τόμων, ἀναποδογουρίζοντας τὰ πάντα, διαστρέφοντας τὶς ρήσεις τῶν θεολόγων ποὺ εὐρίσκονται στοὺς τόμους αὐτοὺς καὶ φανερὰ ἀντιλέγοντας σὰν νὰ εἶναι δικές μας, καὶ συκοφαντώντας ὅσους ἐχρησιμοποίησαν τὶς ρήσεις ἐναντίον του ὡς διαστροφεῖς των (κυρίως ὁμως ἐκφράζει τέτοιες κακολογίες ἐναντίον μας), ἐπειδὴ μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες στὸν ἐναντίον του καὶ ἐναντίον τῶν ὁμοίων του Συνοδικὸ τόμο προστέθηκε ρήσις τοῦ μεγάλου Βασιλείου ποὺ λέγει, «αὐτὸς ποὺ ἐγέννησε τὶς σταλαματιῆς βροχῆς⁴⁶ δὲν ἐγέννησε κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὶς σταλαματιῆς καὶ τὸν Υἱόν»⁴⁷. Λέγοντας καὶ γράφοντας ρητὰ καὶ ἄρρητα, ἰσχυρίζεται ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ συνέγραψαν τὸν ἱερὸ ἐκεῖνο τόμο κατὰ τῆς δυσσέβειάς του, ἔγραψαν τὸ ρῆμα 'ὑπεστήσατο' ἀντὶ τοῦ 'ἐτεκνώσατο'.

- 42 Γιὰ τὴ ρῆσι αὐτὴ τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τὴ λέξι 'ὑπεστήσατο' καὶ ὅτι σὲ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς κώδικές του γράφεται τὸ 'ὑπεστήσατο', ἐνῶ σὲ μερικοὺς ἄλλους γράφεται τὸ 'ἐτεκνώσατο', καὶ ὅτι δὲν ἔχει διαφορὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφορὰ τῆς λέξεως, διότι ὁ ὑποστησάμενος ὑπεστήσατο τὸ τεχθὲν τεκνωσάμενος (αὐτὸς ποὺ ἔδωσε ὑπόστασι στὸ τεχθὲν τὸ ὑποστασιοποίησε μὲ τὴν τέκνωσι), καὶ ὅτι ἡ σημασία τῶν ὀνομάτων μετατρέπεται ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ ὄχι τὰ πράγματα ἀπὸ τὰ ὀνόματα, ἔχει λεχθῆ ἀπὸ μᾶς ἐπανειλημμένως καὶ μὲ τὴ χάρι τοῦ Χριστοῦ ἐλύσαμε τὸ πρόβλημα πρὸς ἐκεῖνον ποὺ τὸ ἐζήτησε μὲ ἐπιστολή, πρὶν ἔλθουν στὰ χέρια μας τὰ συγγράμματα τοῦ Γρηγορᾶ γι' αὐτὰ, καὶ ὁποῖος θέλει μπορεῖ νὰ μάθῃ καὶ γι' αὐτὸ ἀκριδέστερα ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς μας πρὸς ἐκεῖνον⁴⁸.

- 43 Ὁ Γρηγορᾶς ὁμως δὲν θυθίζει καθόλου τὴν πέννα στὸν νοῦ,

48. Ἡ ἐπιστολιμαία αὐτὴ πραγματεία ἐκδίδεται ἐδῶ.

μηδὲ τῆς ἀκριβείας ἢ ἀληθείας τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων ἐχόμενος, ἀλλ', ἴν' εἶπω, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, «περὶ τὴν ματαιίαν φιλοσοφίαν ἐσχολακῶς καὶ γλαυκὸς δίκην πρὸς μὲν τὴν τῆς ματαιότητος θεωρίαν ὀξυτάτην ἔχων τὴν διάνοιαν, ὡς ἐν νυκτί 5 τὴν ὄψιν ἐκείνη, πρὸς δὲ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς κατανόησιν ἀπημαυρωμένην», περὶ μὲν τῆς ἐγκεκλιμένης τῷ τόμῳ τοῦ μεγάλου λέξεως ἀκριβολογεῖται καὶ μανικῶς οἶον καθ' ἡμῶν φέρεται, φανερωῶς δὲ τὸν Θεὸν τοῖς κτίσμασιν αὐτὸς συντάττων, ὡς τὴν παρ' αὐτοῦ τοῖς ἁγίοις ἀγγέλοις δωρουμένην ἔλλαμψιν κτιστὴν 10 ἀποφαινόμενος, οὐκ ἀσεβὲς ἠγεῖται. Ὅτι γὰρ οὗτος καὶ κτίσμα λέγει προφανῶς τὸ τῶν αἰδίων ἀγγέλων φῶς, ὃ μηδὲν ἄλλο ἢ ὁ Θεὸς ἐστὶν αὐτός, κατάδηλον ἐντεῦθεν. Ἀκούων γὰρ Διονυσίου τοῦ μεγάλου λέγοντος ὅτι «κυκλικῶς οἱ θεῖοι κινούμενοι νόες ἐνοῦνται ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσι τοῦ καλοῦ 15 καὶ ἀγαθοῦ», οἷα πρὸς αὐτὸν οὗτος διαλέγεται, ἀκούσατε καὶ τῆς παρανοίας καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους ἀναιδεΐας τὸν ἄνδρα θρηνήσατε. «Εἰ μὴ γὰρ δυνάμεις», φησὶ, «καὶ ἐνεργείας λέγει πληθυντικῶς τὰ φαινόμενα καὶ κατ' αἴσθησιν τοῦ Χριστοῦ θαύματα, κατὰ τὸ δυνάμεις πολλὰς ἐν τῇ πατρίδι οὐκ ἐποίησε, πόρρω τῆς νύσ- 20 σης λανθάνει παρέλκων τὸν πόδα».

4 Ἐρ' οὐχ ἱκανὸν τοῦτο καὶ μόνον φαινόμενον ἀπονενοημένον καὶ καταγέλαστον δεικνῦναι τὸν γράψαντα; Τίς γὰρ νοῦν ὅλως ἔχων ἀνάσχοιτο καὶ εἰπεῖν ἢ ἐννοῆσαί ποτε, ὅτι αἱ τοῦ Θεοῦ ἀναρχοὶ καὶ ἀτελευτήτοι ἐλλάμψεις, αἷς οἱ ἄγγελοι ἐνοῦνται, ὧν 25 ἀγγέλων οὐδὲν ἄλλο φῶς ἢ ὁ Θεὸς ἐστὶν αὐτός, τὰ φαινόμενα καὶ κατ' αἴσθησιν κτίσματά τε καὶ θαύματά εἰσι; Τὰ δὲ ἐξῆς οἷα; Εἰ δ' ἀκτίστους λέγει δυνάμεις καὶ ἐνεργείας, καὶ οὕτω παρὰ θύραν αὐθις ἤκει καὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἐξίσταται, τὸν τὰς θείας ἐλλάμψεις ἀνάρχους καὶ ἀτελευτήτους σαφῶς εἰρηκότα πολὺν τὰ 30 πάντα καὶ μέγαν Διονύσιον παρὰ θύραν ἤκειν καὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἐξίστασθαι διατεινόμενος. Εἰθ' ἐξῆς μετὰ σφοδρᾶς τινος ὀρμῆς ἀπαγορεύων τὰς περὶ τῶν θείων ἀποφάσεις τῶν θεοσόφων θεολόγων· ὁ μὲν γὰρ ἐν θεολογίᾳ πολὺς καὶ μέγας Γρηγό-

πού λέγει ὁ λόγος, οὔτε ἐμμένει στήν ἀκρίβεια ἢ ἀλήθεια τῶν λεγομένων γιά τόν Θεό, ἀλλά, γιά νά ὀμιλήσω κατά τόν μέγα Βασίλειο, «ἀσχολεῖται μέ τήν μάταιη φιλοσοφία καί σάν κουκουβάγια ἔχοντας ὀξύτατη διάνοια πρὸς τή θεά τῆς ματαιότητος, ὅπως ἔχει ἐκείνη τήν ὄρασι τῆ νύκτα, ἀλλά ἀμαυρωμένη πρὸς τήν κατανόησι τοῦ ἀληθινοῦ φωτός», ἔτσι ἐξετάζει μέ ἀκριβολογία τήν παρατιθέμενη στόν τόμο λέξι τοῦ μεγάλου θεολόγου καί φέρεται μανιασμένος ἐναντίον μας, δέν θεωρεῖ ὅμως ἀσεβῆς νά συναριθμῆ φανερά τόν Θεό μέ τὰ κτίσματα, ἀφοῦ ἀποφαίνεται ὅτι ἢ ἀπ' αὐτόν δωρισμένη στούς ἀγγέλους ἑλλάμπις εἶναι κτιστή. Ἐπὶ αὐτὰ γίνεται ὀλοφάνερο ὅτι αὐτός λέγει καί κτίσμα τὸ φῶς τῶν αἰδίων ἀγγέλων, πού δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Διότι, ἀκούοντας τόν μέγα Διονύσιο νά λέγη, «οἱ θεῖοι νόες κινούμενοι κυκλικῶς ἐνώνονται μέ τῖς ἀναρχες καί ἀτελεύτητες ἑλλάμπις τοῦ καλοῦ καί ἀγαθοῦ»⁴⁹, ποιά διαλέγεται πρὸς αὐτόν τοῦτος ἐδῶ, ἀκούσατέ τα καί θρηνήσατε τόν ἄνθρωπο γιά τήν παράνοια καί τήν ἀναίδειά του πρὸς τοὺς ἀγίους. Λέγει λοιπόν· «ἂν δέν λέγη δυνάμεις καί ἐνέργειες πληθυντικῶς τὰ φαινόμενα καί αἰσθητὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ, σύμφωνα μέ τὸ 'πολλές δυνάμεις δέν ἔπραξε στήν πατρίδα του'⁵⁰, χωρὶς νά τὸ ἀντιληφθῆ ἔσυρε τὸ πόδι μακριὰ ἀπὸ τῆ βαλβίδα».

- 44 Ἐπειδὴ δέν εἶναι αὐτὸ ἀρκετό, καί φαινόμενο μόνο, ν' ἀποδείξω μωρὸν καί καταγέλαστον ἐκεῖνον πού τὸν ἔγραψε; Διότι ποίος ἄνθρωπος μέ νοῦν θά ἐτολμοῦσε νά εἰπῆ ἢ νά ἐννοήσῃ ποτέ ὅτι οἱ ἀναρχες καί ἀτελεύτητες ἑλλάμπις τοῦ Θεοῦ, μέ τῖς ὁποῖες ἐνώνονται οἱ ἄγγελοι, καί τῶν ὁποίων ἀγγέλων δέν ὑπάρχει ἄλλο φῶς παρὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεός, εἶναι τὰ φαινόμενα καί αἰσθητὰ κτίσματα καί θαύματα; Τὰ δὲ ἐπόμενα ποιά εἶναι; Ἐάν λέγη ἄκτιστες δυνάμεις καί ἐνέργειες, τότε πάλι φθάνει μακριὰ ἀπὸ τῆ θύρα καί ξεφεύγει πολὺ ἀπὸ τήν ἀλήθεια, ἐνῶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἐκεῖνος πού ἔφθασε μακριὰ ἀπὸ τῆ θύρα καί ἐξέφυγε πολὺ ἀπὸ τήν ἀλήθεια εἶναι ὁ πολὺς σὲ ὅλα μέγας Διονύσιος πού εἶπε σαφῶς τῖς ἑλλάμπις ἀναρχες καί ἀτελεύτητες. Ἐπειτα στή συνέχεια ἀπορρίπτει μέ σφοδρὴ ὀρμὴ τῖς ἀποφάσεις τῶν θεοσόφων θεολόγων γιά τὰ θεῖα. Πράγματι, ὁ πολὺς καί μέγας στή θεολογία Γρηγόριος λέγει, «ἄλλο εἶ-

50. *Ματθ.* 13, 58.

ριος «ἄλλο», φησί, «γεννῶν καὶ γέννησις, θέλων καὶ θέλησις, λέγων καὶ λόγος, εἰ μὴ μεθύομεν, τὰ μὲν γὰρ ὁ κινούμενος, τὰ δ' οἶον ἢ κίνησις». ὁ δὲ μέγας Βασίλειος, «εἴτερ εἰς τὴν οὐσίαν», φησί, «ἅπαντα φέροντες τὰ θεῖα ὀνόματα καταθήσομεν, οὐ μόνον
 5 σύνθετον ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνομοιομερῶν συγκείμενον τὸν Θεὸν ἀποδείξομεν διὰ τὸ ἄλλο καὶ ἄλλο ὑφ' ἐκάστου τῶν ὀνομάτων σημαίνεσθαι». ὁ δὲ ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὰ φρονῶν αὐτῶ, «κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀνομάτων», φησί, «καὶ αἱ συμφυεῖς ἀξίαι τοῦ Θεοῦ θεωροῦνται». Πρὸς ταύτας τοίνυν καὶ τὰς τοιαύτας τῶν ἁγίων ρή-
 10 σεις, ὥσπερ ἐκκεκωφημένος ὁ Γρηγορᾶς καὶ δεινῇ τινι μέθῃ κάτοχος ᾧν καὶ πολὺ τῆς ἀληθείας αὐτὸς ὡς ἀληθῶς ἐξιστάμενος καὶ τὰναντία σαφῶς ὑπαγορεύων, φησὶν· «οὐδὲ γὰρ οὐδεμίαν οὐδεὶς οὐδαμῇ ποθ' εὐρήσει διαφορὰν ἀκτίστου δυνάμεώς τε καὶ ἐνεργείας πρὸς τὴν ἀκτιστον οὐσίαν, ἀλλ' ὀνόματα μὲν διάφορα,
 15 σημαίνόμενον δὲ ἓν».

45 Πρὸς ὃν εἶπεν ἂν αὐθις ὁ πολὺς τὰ θεῖα καὶ μέγας Βασίλειος, ὡς πρὸς ἄλλον Εὐνόμιον τὸν Γρηγορᾶν τοῦτον ἀποτεινόμενος «εἰ τὰ ἐπιλεγόμενα τῷ Θεῷ πάντα πρὸς ἓν σημαίνόμενον τείνει, ἀνάγκη πᾶσα ταῦτὸν ἀλλήλοις δύνασθαι τὰ ὀνόματα, ὡς ἐπὶ
 20 τῶν πολυωνύμων. Καὶ ταύτης τί ἂν γένοιτο τῆς συγχύσεως ἀτοπώτερον, ἀφελόμενον τὴν ἰδίαν ἐκάστου τῶν ὀνομάτων σημασίαν ἀντινομοθετεῖν τῇ τε κοινῇ χρήσει καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος;». Καὶ πάλιν· «πῶς οὐχὶ μανία σαφῆς μὴ ἴδιον σημαίνόμενον ἐκάστῳ τῶν ὀνομάτων ὑποβεβλήσθαι λέγειν;».

46 25 Καὶ ὁ τῆς Νύσσης δὲ φανότατος φωστὴρ Γρηγόριος αὐθις πρὸς τὸν Εὐνόμιον καὶ αὐτὸς ἀποτεινόμενος, ἀπαράλλάκτως ταῦτ' αὖ τῷ Γρηγορᾷ περὶ Θεοῦ δογματίζοντα καὶ κατὰ μηδένα τρόπον διαφορὰν εἶναι τῆς τε θείας φύσεως καὶ τῶν περὶ αὐτὴν θεωρουμένων φυσικῶς λογογραφοῦντα, καὶ «εἰ ταῦτα», φησί,
 30 «νομοθετεῖ ὁ Εὐνόμιος, τί μάτην αἰ γραφαὶ πολυωνύμως τὴν θείαν φύσιν ἀνακαλοῦσι, Θεὸν κριτὴν, δίκαιον, ἰσχυρόν, μακρόθυμον, ἀληθινόν, ἐλεήμονα καὶ ἄλλα τοιαῦτα κατονομάζουσαι; Εἰ

51. Λόγος 29 (θεολογικὸς 3) 6, J. Barbel, σελ. 138· PG 36, 81B.

52. Κατ' Εὐνομίου 2,29, PG 29, 640C.

ναι γεννῶν καὶ γέννησις, θέλων καὶ θέλησις, λέγων καὶ λόγος, ἂν δὲν εἶμασε μεθυσμένοι, διότι τὰ δεύτερα δηλώνουν τὸν κινούμενο, τὰ πρῶτα τὴν κίνησι κατὰ κάποιον τρόπο»⁵¹. ὁ μέγας Βασίλειος λέγει· «ἂν φέροντας ὅλα τὰ θεῖα ὀνόματα τὰ καταθέσωμε στὴν οὐσία, θ' ἀποδείξωμε ὅχι μόνο ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι σύνθετος, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνομοιομερῆ στοιχεῖα, ἐφ' ὅσον κάθε ὄνομα σημαίνει ἄλλο καὶ ἄλλο»⁵². ὁ δὲ ἀδελφός του ποὺ ἔχει καὶ ἀδελφὰ φρονήματα μὲ αὐτὸν λέγει· «κατὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ὀνομάτων νοοῦνται καὶ οἱ συμφυεῖς ἀξίες τοῦ Θεοῦ»⁵³. Πρὸς αὐτὲς λοιπὸν καὶ τὶς παρόμοιες ρήσεις τῶν ἀγίων λέγει ὁ Γρηγορᾶς, σὰν νὰ εἶναι κωφὸς καὶ φοβερὰ μεθυσμένος, ἀπομακρυνόμενος ἀληθινὰ πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια καὶ σαφῶς διδάσκοντας τὰ ἀντίθετα· «κάνεις ποτὲ δὲν θὰ εὔρη καμμιά διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἄκτιστης δυνάμεως καὶ ἐνέργειας πρὸς τὴν ἀκτιστὴ οὐσία, ἀλλὰ ὀνόματα μὲν ἔχουν διάφορα, σημασία ὅμως μία».

45 Πρὸς αὐτὸν θὰ μποροῦσε πάλι νὰ εἰπῆ ὁ πολὺς στὰ θεῖα μέγας Βασίλειος, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Γρηγορᾶ τοῦτον σὰν πρὸς ἄλλον Εὐνόμο· «ἂν οἱ λέξεις ποὺ ἀναφέρονται στὸν Θεὸ τείνουν ὅλες πρὸς μιὰ σημασία, κατ' ἀνάγκη τὰ ὀνόματα ἔχουν ταυτόσημη δύναμι, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ πολυώνυμα. Καὶ τί θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξῃ ἀτοπώτερο ἀπ' αὐτὴ τὴ σύγχυσι, ἀφαιρώντας τὴν κανονικὴ σημασία ἀπὸ κάθε ὄνομα νὰ θέτωμε νέους νόμους ἀπέναντι στὴν κοινὴ χρῆσι καὶ στὴ διδασκαλία τοῦ Πνεύματος;»⁵⁴. Καὶ πάλι· «πῶς δὲν εἶναι σαφῆς μανία νὰ λέγωμε ὅτι δὲν ἔχει τὴν δική του σημασία κάθε ὄνομα;»⁵⁵.

46 Καὶ ὁ λαμπρότατος ἀστὴρ τῆς Νύσσης πάλι Γρηγόριος, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Εὐνόμο καὶ αὐτός, ὁ ὁποῖος Εὐνόμος ἐδογματίζε ἀπαράλλακτα τὰ ἴδια μὲ τὸν Γρηγορᾶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔγραφε ὅτι κατὰ κανένα τρόπο δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῆς θείας φύσεως καὶ τῶν προσόντων ποὺ παρατηροῦνται φυσικῶς γύρω ἀπὸ αὐτήν, λέγει· «ἂν αὐτὰ νομοθετῆ ὁ Εὐνόμος, μήπως τότε μάταια οἱ Γραφεῖς ἀποκαλοῦν πολυωνύμως τὴν θεία φύσι, ὀνομάζοντάς τὴν Θεὸ κριτὴ, δίκαιο, ἰσχυρό, μακρόθυμο, ἀληθινό, ἐλεήμονα καὶ ἄλλα παρόμοια; Διότι, ἂν κανένα ὄνομα δὲν ἐκλαμβάνε-

53. Γρηγ. Νύσσης, *Πρὸς Εὐνόμιον* 1, 46, W. Jaeger, 1, σ. 163· PG 45, 396C.

54. *Κατ' Εὐνόμιον* 1, 8, PG 29, 528BC.

55. Αὐτόθι, 529A.

γὰρ οὐδὲν τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τινος ἰδιαζούσης ἐννοίας καταλαμβάνεται, πάντα δὲ ἀλλήλοις διὰ τῆς κατὰ τὸ σημαινόμενον συγχύσεως ἀναπέφυρται, μάταιον ἂν εἶη πολλαῖς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ταῖς ἐπωνυμίαις κεχρηῆσθαι, μηδεμιᾶς τῆς κατὰ τὸ σημαινόμενον
5 διαφορᾶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ ὀνόματα διαστελλούσης».

47 Ἄρ' οὐκ Εὐνόμιός ἐστιν ἄλλος ἐναργῶς ὁ Γρηγορᾶς; Κατ' ἐκεῖνον γὰρ καὶ οὗτος μεμηνῶς καὶ τὰ θεῖα συγχέων καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος ἀντικείμενος καὶ τοῖς ἀνωμολογημένοις κοινῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ δόγμασιν ἀντιλέγων, πάλιν φησὶν «ἐπὶ
10 μὲν τῶν συνθέτων δοίη τις ἂν διάφορα εἶναι φύσιν καὶ φυσικὸν καὶ ἔμφυτον, ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως οὐδαμῇ· ἐνὸς γὰρ ὑποκειμένου δήλωσιν ἔχει ταυτὶ τὰ ὀνόματα πάντα, τῆς θείας οὐσίας φημί». Ἄλλὰ καὶ αὐθις ὁ μέγας Βασίλειος ἐλεγχέτω τὴν ἀφροσύνην ὁμοῦ καὶ τὴν πρὸς τὸν Εὐνόμιον ἀκριβῆ συμφωνίαν τοῦ
15 Γρηγορᾶ «Πῶς» γὰρ, φησὶν, «οὐ καταγέλαστον τὸ δημιουργικὸν οὐσίαν εἶναι λέγειν, τὸ προνοητικὸν πάλιν οὐσίαν, τὸ προγνωστικὸν πάλιν ὡσαύτως καὶ ἀπαξιαπλῶς πᾶσαν ἐνέργειαν οὐσίαν τίθεσθαι»; Ὁ δὲ θεσπέσιος Κύριλλος «πολλά», φησὶ, «τῶν ὀνομάτων ὀραῶμεν ἐπὶ Θεοῦ ταπτόμενα, ἀλλ' ἕκαστον τούτων οὐ τῆς
20 οὐσίας ἐστὶ σημαντικόν, ἀλλὰ τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν σημαίνει. Εἰ γὰρ ἕκαστον τούτων οὐσίαν δηλοῖ, ἐκ τοσούτων οὐσιῶν σύγκριται ὁ Θεός, ὅσα περ ἂν αὐτῷ φυσικῶς προσόντα φαίνηται». Καὶ πάλιν «οὐχ ὅσα φυσικῶς προσεῖναι λέγεται τῷ Θεῷ, ταῦτα πάντα ἔσται αὐτοῦ καὶ οὐσία».

48 25 Ἡ θεία τοιγαροῦν οὐσία παντάπασιν ἐστὶν ἀκώλυτος, ἐπεὶ καὶ πάντῃ ἐστὶν ἀπερινόητος. Ὀνομάζεται δέ, κατὰ τοὺς θεολόγους, ἐκ πασῶν τῶν ἐμφύτων αὐτῆς ἐνεργειῶν, μηδενὸς ἐκεῖ τῶν ὀνομάτων πρὸς ἕτερον κατὰ τὴν σημασίαν διαφέροντος. Ἐξ ἑκάστου γὰρ καὶ πάντων τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ
30 κρύφιον ἐκεῖνο καὶ μηδαμῶς γινωσκόμενον, ὃ, τι ποτέ ἐστι, καλεῖται. Ἐπὶ δὲ τῶν θείων ἐνεργειῶν, ἕκαστον τῶν ὀνομάτων διάφορον σημασίαν ἔχει. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι διενηνόχασιν ἀλλήλων τὸ κτίζειν, τὸ δεσπόζειν, τὸ κρίνειν, τὸ προνοεῖσθαι, τὸ θεο-

ται μὲ μιὰ ἰδιαίτερη ἔννοια, ἀλλὰ ὅλα εἶναι ἀνάμικτα μεταξύ τους διὰ τῆς συγχύσεως τῆς σημασίας των, θὰ ἦταν μάταιο νὰ χρησιμοποιοῦμε πολλές ἔπωνυμίες γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα, ἀφοῦ καμμιά διαφορὰ δὲν διαχωρίζει τὰ ὀνόματα μεταξύ τους ὡς πρὸς τὴ σημασία»⁵⁶.

47 Ἐραγε ὁ Γρηγορᾶς δὲν εἶναι προφανῶς ἄλλος Εὐνόμιος; Διότι κι' αὐτός, ὄντας παράφρων ὅπως ἐκεῖνος, συγχέοντας τὰ θεῖα, ἀντικείμενος στὴ διδασκαλία τοῦ Πνεύματος καὶ ἀντιλέγοντας στὰ γενικῶς ἀποδεκτὰ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ δόγματα, λέγει πάλι· «στὰ σύνθετα πρᾶγματα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ δεχθῆ ὅτι εἶναι διάφορα φύσις καὶ φυσικὸ καὶ ἔμφυτο, στὴ θεῖα ὅμως φύσι καθόλου· διότι ὅλα αὐτὰ τὰ ὀνόματα δηλώνουν ἓνα ὑποκείμενο, τὴ θεῖα οὐσία δηλαδή». Ἄλλὰ καὶ πάλι ἅς ἐλέγξη ὁ μέγας Βασίλειος τὴν ἀφροσύνη καὶ τὴν πλήρη συμφωνία τοῦ Γρηγορᾶ πρὸς τὸν Εὐνόμο. Διότι λέγει· «πῶς δὲν εἶναι καταγέλαστο νὰ λέγεται ὅτι τὸ δημιουργικὸ εἶναι οὐσία, τὸ προνοητικὸ πάλι οὐσία, τὸ προγνωστικὸ πάλι τὸ ἴδιο καὶ γενικὰ κάθε ἐνέργεια νὰ θεωρῆται οὐσία;»⁵⁷. Ὁ δὲ θεσπέσιος Κύριλλος λέγει· «παρατηροῦμε νὰ ἀποδίδονται πολλὰ ὀνόματα στὸν Θεό, ἀλλὰ τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ δὲν σημαίνει τὴν οὐσία, ἀλλὰ κάτι γύρω ἀπὸ τὴν οὐσία. Διότι, ἂν τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ δηλώνει οὐσία, ὁ Θεὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τόσες οὐσίες, ὅσα προσόντα παρατηροῦνται σ' αὐτὸν φυσικῶς»⁵⁸. Καὶ πάλι· «δὲν εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ ὅσα λέγεται ὅτι προσυπάρχουν σ' αὐτὸν φυσικῶς»⁵⁹.

48 Ἐπομένως ἡ θεῖα οὐσία εἶναι ἐντελῶς ἀνώνυμη, ἐπειδὴ εἶναι τελείως ἀπερινόητη. Παίρνει δὲ τὸ ὄνομα κατὰ τοὺς θεολόγους ἀπὸ ὅλες τὶς ἔμφυτες ἐνεργειές της, διότι ἐκεῖ κανένα ὄνομα δὲν διαφέρει κατὰ τὴ σημασία ἀπὸ ἄλλο. Πράγματι, ἀπὸ τὸ καθένα καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ἔπωνυμα τοῦ Θεοῦ δὲν καλεῖται τίποτε ἄλλο, παρὰ ἐκεῖνο τὸ κρυφὸ καὶ μὴ γνωσκόμενο καθόλου, ὅ,τι αὐτὸ εἶναι. Στὴν περίπτωσι ὅμως τῶν θείων ἐνεργειῶν κάθε ὄνομα ἔχει διάφορη σημασία. Ποιὸς δὲν γνωρίζει ὅτι ἔχουν διαφορὰ μεταξύ τους τὸ κτίζειν, τὸ δεσπόζειν, τὸ κρίνειν, τὸ προνοεῖσθαι, τὸ θεοποιεῖν;

57. Κατ' Εὐνομίου 1, PG 29, 528B.

58. Θεσαυροὶ 31, PG 75, 452B καὶ 448D.

59. Αὐτόθι, 444B.

ποιεῖν; Οἱ γοῦν τὰς φυσικὰς ταύτας τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, ὡς ἀλλήλων τε καὶ τῆς θείας φύσεως διαφερούσας μὴ μέντοι γε χωριζομένας, κτιστὰς λέγοντές τε καὶ φρονούντες, τί ἄλλο ἢ τὸν Θεὸν εἰς κτίσμα κατασπῶσι; Τὰ γὰρ κτιζόμενα, τὰ δεσποζόμενα, τὰ κρινόμενα, τὰ θεοποιούμενα καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ τοιαῦτά ἐστι κτίσματα, ἀλλ' οὐχ ὁ κτίστης καὶ κριτῆς καὶ δεσπότης καὶ Θεός, οὐδ' αὐτὸ τὸ δημιουργεῖν καὶ κρίνειν καὶ δεσπόζειν καὶ θεοποιεῖν, ἅπερ ἐξ αἰδίου φυσικῶς ἐνθεωρεῖται τῷ Θεῷ.

49 Γρηγοῤῃς δὲ οὗτος, ὁ πολὺς δοκῶν εἶναι τὴν ἔξω φιλοσοφίαν, τὰς φυσικῶς προσούσας τῷ Θεῷ ἐνεργείας, ὡς τῆς θείας φύσεως διαφερούσας, τοῖς κτίσμασι συναριθμῶν ἀφρονέστατα καὶ περὶ τῶν ἀνάρχων καὶ ἀτελευτήτων τοῦ Θεοῦ ἐλλάμψεων, αἷς οἱ θεῖοι νόες ἐνοῦνται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, λογογραφεῖν προθέμενος, ὡς ἀνωτέρω ἔφημεν, μετὰ πλατὺν καὶ δυσσεβῆ λῆρον 15 αὐτὸς ἐαυτὸν καταβάλλει πάλιν, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Εἰπὼν γὰρ ὁ μέγας Διονύσιος, ὅτι «κυκλικῶς οἱ θεῖοι κινούμενοι νόες ἐνοῦνται ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσι τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ», καθ' ὃ πάντως ἀνάρχους ἔφη τὰς ἐλλάμψεις ταύτας, κατὰ τοῦτο καὶ ἀτελευτήτους, καὶ καθ' ὅπερ ἀτελευτήτους, κατὰ τοῦτο 20 καὶ ἀνάρχους. Ὁ δὲ Γρηγοῤῃς μετὰ τὸ πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν εἰπεῖν κτιστὰς εἶναι τὰς τοῦ Θεοῦ ταύτας ἐλλάμψεις καὶ περὶ τοῦ ἀνάρχους φάναι ταύτας τὸν μέγαν, ματαίους ὄντως καὶ φρενοβλαθείας μεστοὺς καὶ μὴδ' ἀντιρρήσεως ὅλως ἀξίους λόγους προθέμενος, ὕστερον ἐπάγει γράφων «περὶ δὲ τοῦ ἀτελευτήτους εἶναι 25 ταύτας, δῆλόν ἐστι τοῖς πᾶσιν, ὅτι πᾶσα φύσις ἀγγέλων καὶ ψυχῶν ἀθάνατος οὐσα, πάντως καὶ ἀτελευτήτός ἐστι καὶ ὁμοίως εἴ τις αὐτοῖς δι' ἀρετὴν προσεγένετο φωτισμός τε καὶ ἐλλάμψις.

50 Περί μὲν οὖν τῶν ψυχῶν νῦν οὐκ ἀνάγκη λέγειν. Ἐπεὶ δὲ τὰς πρὸς τοὺς θεοειδεῖς ἀγγέλους ἐλλάμψεις ἐκείνας τῇ ἀθανασίᾳ 30 τούτων συμπαρεκτείνεσθαί φησιν ὁ Γρηγοῤῃς, ταῦτο δ' εἰπεῖν, μηδενί ποτε χρόνου ἢ αἰῶνος περατοῦσθαι διαστήματι κατὰ τὸ μέλλον, καθ' ὃ δὲ ἀτελευτήτοι, κατὰ τοῦτο καὶ ἀναρχοί εἰσι, προαιωνίους αὐτὰς οὐκοῦν ἀνηγόρευσεν ὁ μέγας Διονύσιος καθάπερ

Ἐκεῖνοι λοιπὸν ποῦ λέγουν καὶ θεωροῦν κτιστὲς αὐτὲς τὶς φυσικὲς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ ἐπειδὴ διαφέρουν μεταξύ τους καὶ ἀπὸ τῆς θείας φύσις, μὴ χωριζόμενες ὅμως, τί ἄλλο πράττουν, παρὰ ὑποβιβάζουν τὸν Θεὸν σὲ κτίσμα; Διότι τὰ κτιζόμενα, τὰ δεσποζόμενα, τὰ κρινόμενα, τὰ θεοποιούμενα καὶ γενικὰ ὅλα τὰ πράγματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι κτίσματα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ κτίστης καὶ κριτὴς καὶ δεσπότης καὶ Θεός, οὔτε καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ δημιουργεῖν καὶ κρίνειν καὶ δεσπόζειν καὶ θεοποιεῖν, τὰ ὅποια αἰδίως παρατηροῦνται φυσικῶς στὸν Θεό.

49 Ὁ Γρηγορᾶς αὐτὸς ὅμως, ποῦ νομίζει ὅτι εἶναι σπουδαῖος στὴν ἔξω φιλοσοφία, τοποθετώντας ἀφρονέστατα μαζί μὲ τὰ κτίσματα τὶς ἐνέργειες ποῦ προσυπάρχουν φυσικῶς στὸν Θεό, μὲ τὴν δικαιολογία ὅτι διαφέρουν ἀπὸ τῆς θείας φύσις, καὶ ἀποφασισμένος νὰ συγγράψῃ γιὰ τὶς ἀναρχες καὶ ἀτελεύτητες ἐλλάμψεις τοῦ Θεοῦ μὲ τὶς ὁποῖες κατὰ τὸν μέγα Διονύσιο ἐνώνονται οἱ θεῖοι νόες, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, ἔπειτα ἀπὸ πλατεῖα καὶ δυσσεβῆ φλυαρία καταρρίπτει πάλι ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ αὐτός. Διότι λέγοντας ὁ μέγας Διονύσιος, «οἱ θεῖοι νόες κινούμενοι κυκλικῶς ἐνώνονται μὲ τὶς ἀναρχες καὶ ἀτελεύτητες ἐλλάμψεις τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ»⁶⁰, ὡς πρὸς αὐτὸ ποῦ εἶπε ἀναρχες αὐτὲς τὶς ἐλλάμψεις, ὡς πρὸς αὐτὸ τὶς θεωρεῖ καὶ ἀτελεύτητες, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ποῦ τὶς εἶπε ἀτελεύτητες, ὡς πρὸς αὐτὸ τὶς εἶπε καὶ ἀναρχες. Ὁ Γρηγορᾶς ὅμως μαζί μὲ τὸ ὅτι εἶπε πολλὰ φορὲς καὶ μὲ πολλὰ λόγια ὅτι αὐτὲς οἱ ἐλλάμψεις τοῦ Θεοῦ εἶναι κτιστὲς καὶ ὅτι ὁ μέγας τὶς ἐχαρακτήρισε ἀναρχες, παρέθεσε λόγους ἀληθινὰ μάταιους, γεμάτους φρενοβλάβεια καὶ ἐντελῶς ἀνάξιους ἀντιρρήσεως. Ὑστερα προσθέτει καὶ λέγει: «ὡς πρὸς τὸ ἀτελεύτητο αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν εἶναι σὲ ὅλους φανερό ὅτι κάθε φύσις ἀγγέλων καὶ ψυχῶν, ὄντας ἀθάνατη, εἶναι ὅπωςδήποτε καὶ ἀτελεύτητη, καὶ παρόμοια κάθε φωτισμὸς καὶ ἐλλάμψις ποῦ ἀπέκτησαν λόγῳ ἀρετῆς».

50 Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰποῦμε τώρα γιὰ τὶς ψυχές. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Γρηγορᾶς λέγει ὅτι οἱ ἐλλάμψεις ἐκεῖνες πρὸς τοὺς θεοειδεῖς ἀγγέλους συμπαρεκτείνονται μὲ τὴν ἀθανασία τους, δηλαδή ὅτι δὲν περατώνονται σὲ κανένα διάστημα χρόνου ἢ αἰῶνος κατὰ τὸ μέλλον, καὶ καθ' ὅσον εἶναι ἀτελεύτητες τόσο εἶναι καὶ ἀναρχες, ὁ μέγας Διονύσιος τὶς ἀναγόρευσε γι' αὐτὸ προαιώνιες, ὅπως καὶ ὁ

καὶ ὁ Γρηγορᾶς νῦν ἄκων ἔμαρτύρησεν. Ἄλλ' αὐτὸν μὲν καὶ τοὺς
κατ' αὐτὸν ἀφῶμεν, αὐτοκατακρίτους διὰ πολλῶν ἀναφανέντας
καὶ κατὰ κρημνῶν τοσοῦτων καὶ τηλικούτων πολυειδοῦς δυσσε-
θείας ἔσθ' ὅτε καὶ ἀνεπαισθήτως κυβιστῶντας. Λέγομεν δὲ ἡμεῖς
5 συλλαμβανομένου τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος, δι' ὧν ἂν καὶ αὐτὸς καὶ
ὅσοι κατ' αὐτόν, εἴπερ ἐβελήσειαν τὸν νοῦν τοῖς λεγομένοις διαρ-
κῶς προσχεῖν, τοῦ τοσοῦτου πτώματος ἀνακληθεῖεν καὶ τῆς σα-
τανικῆς πρὸς ἣν ἠὺτομόλησαν συναυλίας ἀποστάντες μετὰ τῶν
ἀγγέλων σταῖεν, συνεξυμνοῦντες καλῶς τούτοις τὸ τῶν θεοειδῶν
10 ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων φῶς. Μᾶλλον δὲ τὰ τοιαῦτα πάνθ' ἡμῖν
εἴρηται τε καὶ διατετράνωται πολλάκις καὶ πάνυ τοι πολλάκις ἐν
λόγοις, ἐν συλλόγοις, ἐν συγγράμμασι πολυειδέσιν, ἀντιρρητι-
κοῖς, παραινετικοῖς, παραστατικοῖς αὐτοῦ τοῦ προκεμένου πράγ-
ματος, πανταχοῦ τῆς πνευματοκινήτου μούσης ἐξαρχούσης τῶν
15 ἱερῶν θεολόγων, ὡς μηδεμίαν ἔτι πρόφασιν ὑπολελειφθαι τούτοις
τῇ δυσσεβείᾳ προσκεῖσθαι. Πάντα γὰρ ἐκεῖ λεῖα τοῖς μὴ ἐθελο-
κακοῦσι καὶ κακουργεῖν ὀρεγομένοις ἔκκειται. Τοῖς γὰρ κα-
κουργεῖν αἰρουμένοις ἀπωλείας πρόξενα καὶ τὰ σωτήρια γίνεται.

51

Φέρε δ' ὁμως καὶ νῦν ἀφοσιωσώμεθα, κατὰ τὸ ἐγχωροῦν, τὸ
20 φίλον ἡμῶν καὶ ἀναπόβλητον χρέος ἔτομοι ὄντες, κατὰ τὴν ἀπο-
στολικὴν παραίνεσιν, διδόναι λόγον ὑπὲρ τῆς ἐν Θεῷ ἀληθείας,
οὐ πᾶσι μόνον τοῖς ὀπωσδήποτε ζητοῦσιν, ἀλλ' εἴπερ οἷόν τε καὶ
διηνεκῶς. Γρηγόριος οὖν, ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, καὶ ἐν εἶναι
τὸ ὑπερουράνιον ἐδίδαξε φῶς καὶ εἰς δύο διεῖλεν αὐθις, ἀδιαιρέ-
25 τως δηλονότι διαιρῶν Ἐν μὲν γὰρ τῇ καινῇ Κυριακῇ «βουλη-
θεῖς», φησὶν, «ὁ Θεὸς τόνδε τὸν κόσμον συστήσασθαι, τὸν ἐξ ὄρα-
τῶν τε καὶ ἀοράτων συνεστηκότα, τοῖς μὲν αἰδίοις αὐτὸς ἐστὶ φῶς
καὶ οὐκ ἄλλο· τί γὰρ ἔδει φωτὸς δευτέρου τοῖς τὸ μέγιστον ἔχου-
σι» ἐν δὲ τοῖς εἰς τὸ Πάσχα λόγοις εἰπὼν «καὶ ὅσον ὑπερουράνι-
30 ὄν ἐστὶ φῶς», ἐπήνεγκεν «ἐν τε ἀγγέλοις τῇ πρώτῃ φωτεινῇ φύσει
μετὰ τὴν πρώτην τῷ ἐκεῖθεν ἀγγάζεσθαι, καὶ ὅσον ἐν τῇ Τριάδι

61. Βλ. Αὐτόθι.

62. Α' Πέτρου 3, 15.

Γρηγορᾶς ἐμαρτύρησε τώρα ἀκουσίως⁶¹. Ἄλλ' ἄς ἀφήσωμε αὐτοὺς καὶ τοὺς ὁμόφρονές του, ἀφοῦ ἐφάνηκαν κατὰ πολλοὺς τρόπους αὐτοκατάκριτοι καὶ κατρακύλησαν σὲ τόσους μεγάλους κρημνοὺς παντὸς εἶδους δυσσέβειας, μερικές φορές μάλιστα ἀνεπαίσθητα. Λέγομε ὅμως κι' ἐμεῖς μὲ τὴν συμπαράστασι τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος λόγια, μὲ τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ὁμόφρονές του, ἂν θελήσουν νὰ προσέξουν ἐπίμονα τὰ λεγόμενα, θὰ ἀνασηκωθοῦν ἀπὸ αὐτὴ τὴ μεγάλη πτώσι, καί, ἀπομακρυνόμενοι ἀπὸ τὴ σατανικὴ συνοδεία στὴν ὁποία αὐτομόλησαν, νὰ σταθοῦν στὸ πλευρὸ τῶν ἀγγέλων, ἐξυμνώντας μαζί τους τὸ φῶς τῶν θεοειδῶν ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων. Ἄλλὰ μᾶλλον ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα ἔχουν λεχθῆ καὶ διατρανωθῆ παρὰ πολλὰς φορές σὲ λόγους, σὲ συνάξεις, σὲ συγγράμματα παντὸς εἶδους, ἀντιρρητικά, παραινεντικά, ἀποδεικτικά αὐτοῦ τοῦ προκειμένου θέματος, μὲ προεξάρχουσα παντοῦ τὴν πνευματοκίνητη μοῦσα τῶν ἱερῶν θεολόγων, ὥστε νὰ μὴ ἔχη ἀπομείνει ἀκόμη σ' αὐτοὺς καμμιά πρόφασις νὰ παραμένουν στὴ δυσσέβεια. Διότι ὅλα ἐκεῖ εἶναι ὁμαλὰ σ' ἐκείνους ποὺ δὲν ὀρέγονται νὰ κακοποιοῦν καὶ νὰ κακουργοῦν. Διότι σ' ἐκείνους ποὺ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ κακουργοῦν καὶ τὰ σωτηριώδη ἀκόμη μέσα γίνονται πρόξενα ἀπωλείας.

51 Ἄς πράξωμε ὅμως καὶ τώρα, κατὰ τὸ δυνατόν, τὸ ἀγαπητὸ καὶ ἀναπόδλητο χρέος, ἔτοιμοι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποστολικὴ παραινέσι, νὰ δώσωμε λόγο ὑπὲρ τῆς κατὰ Θεὸν ἀλήθειας⁶², ὄχι μόνο σὲ ὅλους ποὺ τὸ ζητοῦν κατὰ ὁποιοδήποτε τρόπο, ἀλλὰ ἂν εἶναι δυνατό καὶ συνέχεια. Ὁ Γρηγόριος λοιπόν, ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας, ἐδίδαξε ὅτι καὶ ἓνα εἶναι τὸ ὑπερουράνιο φῶς καὶ σὲ δύο πάλι τὸ διήρεσε, δηλαδή διαιρώντας ἀδιαιρέτως. Διότι μὲ τὸ λόγο του στὴν Καινὴ Κυριακὴ λέγει, «ὅταν ὁ Θεὸς θέλησε νὰ συστήσῃ τοῦτον τὸν κόσμον, τὸν ἀποτελούμενο ἀπὸ ὄρατὰ καὶ ἀόρατα, στὰ αἶδια μὲν αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι φῶς καὶ ὄχι ἄλλο· τί χρειάζονται δεύτερο φῶς αὐτοῖ ποὺ ἔχουν τὸ μεγαλύτερο;»⁶³. Ἐνῶ μὲ τὸ λόγο στὸ Πάσχα, ἀφοῦ εἶπε, «τὸ φῶς ποὺ εἶναι ὑπερουράνιο», προῦσθεσε, «φωτίζει τοὺς ἀγγέλους, τὴν πρώτη φωτεινὴ φύσι μετὰ τὴν πρώτη, διότι ἀπὸ αὐτοὺς ἐκπέμπεται, καὶ ὡς πρὸς τὴν Τριάδα, ἀπὸ αὐτὴν προῆλθε ὅλο τὸ φῶς, ἀπὸ ἀμέριστο φῶς μεριζώμενο καὶ τιμώ-

63. Λόγος 44, 3, PG 36, 609C.

παρ' ἧς φῶς ἅπαν συνέστηκεν, ἐξ ἀμερίστου φωτὸς μεριζόμενον καὶ τιμώμενον». Ἐν δὲ τοῖς εἰς τὸ θεῖον βάπτισμα προτρεπτηρίοις, φῶς εἰπὼν τὸν Θεὸν ἀκρότατον καὶ ἀπρόσιτον καὶ τὰ τοιαῦτα, μετὰ τινα: «φῶς δὲ λέγω», φησί, «τὸ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι θεωρούμενον, ὧν πλοῦτος ἡ συμφυῖα καὶ τὸ ἐν ἕξ-
5 αλμα τῆς λαμπρότητος δεύτερον φῶς ἄγγελος».

52

Πῶς οὖν φῶς οἱ ἄγγελοι δεύτερόν εἰσιν; ἼΑρα τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶν αὐτοῖς ἢ φύσις, τὸ φῶς τοιούτων εἶναι; Καὶ πῶς αἱ ἀποστα-
10 τικαὶ δυνάμεις, ἄγγελοι τὴν φύσιν οὖσαι, σκότος ἀλλ' οὐ φῶς εἰσι, καὶ σκότος ἀντικείμενον τῷ τε κατ' αὐτοὺς φωτὶ καὶ παρ' οὗ τοῖς θεοειδέσιν ἀγγέλοις ἐστὶν ὁ φωτισμός, παρ' ὧν πάλιν δῆλον ὡς τοῦτο τὸ φῶς οὐσία οὐκ ἔστι; τῇ οὐσίᾳ γὰρ ἀντικείμενον οὐκ ἔστιν ἕτι μήπω τῆς λαμπρότητος ἐστερημένος, ἑωσφόρος ὧν τε καὶ καλούμενος, ὁ διὰ τὴν πρὸς τὰ χεῖρω νεῦσιν σκότος γεγονώς,
15 καὶ τοὺς φῶς ὄντας ἀγγέλους, διὰ τὴν πρὸς τὸ ὄντως ἀγαθὸν ἀδιάπτωτον ἀνάτασιν, δείκνυσι μὴ κατὰ φύσιν ἀλλὰ κατὰ χάριν ὄντας φῶς. Καὶ μὴν τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων μᾶλλον ἕτερον ἑτέρου τούτου τοῦ φωτὸς μετέχον, δείκνυσιν οὐκ οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπάρχον οὐσία γὰρ οὐσίας οὐκ ἔστι μᾶλλον καὶ ἥττον ἀλλὰ καὶ
20 τῇ πρὸς Θεὸν νεύσει καὶ ὑπουργίᾳ τὸ φῶς τοῦτ' ἔχοντες οἱ ἄγγελοι, παριστάσι μὴ μόνον οὐκ εἶναι φύσιν αὐτοῖς τουτὶ τὸ φῶς, ἀλλ' οὐδὲ φυσικῶς αὐτοῖς προσεῖναι.

53

Ἐπεὶ δὲ καὶ κατὰ μέθεξιν ἔχουσι τουτὶ τὸ φῶς, «δεύτερον» γάρ, φησί, «φῶς ἄγγελος, τοῦ πρώτου φωτὸς ἀπορροή τις ἢ
25 μετουσία», καὶ τὸν Θεὸν οὗτοι παριστάσι κατ' ἐνέργειαν, ἀλλ' οὐχὶ κατ' οὐσίαν φῶς καλούμενον. Τῇ γὰρ μεθέξει τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἐνεργούμενοι φῶτα δεύτερα τελοῦνται. Ταῦτ' ἄρα καὶ οἱ θεόσοφοι πατέρες, οὐ μόνον τῆς ἁνω δόξης φασὶν αὐτοὺς ἐπόπτας καὶ μάρτυρας καὶ τῆς θεϊκῆς λαμπρότητος ὄραν τὸ κάλλος
30 τὸ ἀμήχανον, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔσοπτρα φωτὸς θεαρχικοῦ ταῖς τῆς θεότητος ἀνγαῖς διατελεῖν ἐκλάμποντας καὶ τῇ μεθέξει τούτων φῶτα δεύτερα τελεῖσθαι τὴν ἀρχικὴν θεωμένους λαμπρότητα.

μενο»⁶⁴. Στους προτρεπτικούς πάλι λόγους πρὸς τὸ θεῖο βάπτισμα, ἀφοῦ εἶπε τὸν Θεὸ ἀκρότατο καὶ ἀπρόσιτο καὶ τὰ παρόμοια, λέγει ἔπειτα ἀπὸ λίγα· «φῶς ἐννοῶ τὸ παρατηρούμενο στὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, τῶν ὁποίων πλοῦτος εἶναι ἡ συμφυΐα καὶ τὸ ἐνιαῖο ἐκτίναγμα τῆς λαμπρότητος· δεύτερο φῶς εἶναι ὁ ἄγγελος»⁶⁵.

52 Πῶς λοιπὸν οἱ ἄγγελοι εἶναι δεύτερο φῶς; Ἐπει γὰρ αὐτοὺς φύσις εἶναι ἀκριβῶς αὐτό, τὸ νὰ εἶναι τέτοιο φῶς; Καὶ πῶς οἱ ἀποστατικές δυνάμεις, πού κατὰ τὴ φύσι εἶναι ἄγγελοι, εἶναι σκότος καὶ ὄχι φῶς, μάλιστα πού ἀντίκειται στὸ γι' αὐτοὺς προοριζόμενο φῶς, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται ὁ φωτισμὸς στοὺς θεοειδεῖς ἀγγέλους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πάλι φανερώνεται ὅτι τὸ φῶς αὐτὸ εἶναι οὐσία; Διότι στὴν οὐσία δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενο. Πρὶν ἀκόμη στερηθῆ τὴ λαμπρότητά του, ὅταν ἦταν καὶ ὀνομαζόταν ἑωσφόρος, αὐτὸς πού ἐγίνε λόγῳ τῆς πρὸς τὰ χειρότερα στροφῆς σκότος, μαρτυρεῖ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι, πού εἶναι φῶς λόγῳ τῆς ἀδιάκοπης ἀνατάσεως πρὸς τὸ ὄντως ἀγαθόν, δὲν εἶναι φῶς κατὰ φύσι ἀλλὰ κατὰ χάριν. Καὶ βέβαια τὸ γεγονὸς ὅτι κάθε ἀγγελικὸ τάγμα μετέχει περισσότερο ἀπὸ ἄλλο τούτου τοῦ φωτός, δείχνει ὅτι δὲν εἶναι οὐσία τοῦ Θεοῦ· διότι ἡ οὐσία δὲν εἶναι περισσότερο ἢ λιγώτερο μιᾶς ἄλλης οὐσίας. Ἄλλα καὶ τὸ ὅτι οἱ ἄγγελοι ἔχουν τοῦτο τὸ φῶς λόγῳ τῆς στροφῆς των καὶ ὑπηρεσίας πρὸς τὸν Θεὸ δείχνει ὅτι τοῦτο τὸ φῶς ὄχι μόνο δὲν εἶναι φύσις γι' αὐτούς, ἀλλ' οὔτε φυσικῶς προσυπάρχει σ' αὐτούς.

53 Ἐπειδὴ ἔχουν τοῦτο τὸ φῶς καὶ ἀπὸ μέθεξι, διότι λέγει, «δεύτερο φῶς εἶναι ὁ ἄγγελος, ἀπορροή ἢ μετουσία τοῦ πρώτου φωτός», παριστάνουν αὐτοὶ καὶ τὸν Θεὸ νὰ καλῆται φῶς καὶ ἐνέργεια καὶ ὄχι κατ' οὐσία. Διότι καθίστανται φῶτα δεύτερα ἐνεργούμενοι μὲ τὴν μέθεξι τοῦ φωτός ἐκείνου. Ἔτσι λοιπὸν καὶ οἱ θεόσοφοι πατέρες λέγουν ὄχι μόνο ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἐπόπτες καὶ μάρτυρες τῆς ἄνω δόξας καὶ ὅτι βλέπουν τὸ ἀπερίγραπτο κάλλος τῆς θεϊκῆς λαμπρότητος, ἀλλὰ καὶ ὡς καθρέπτες θεαρχικοῦ φωτός ἐκλάμπουν διαρκῶς μὲ τίς αὐγές τῆς θεότητος καὶ μὲ τὴ μέθεξι αὐτῶν γίνονται δεύτερα φῶτα, καθὼς βλέπουν τὴν ἀρχικὴ λαμπρότητα. Διότι ὁ

64. Λόγος 45, 2, PG 36, 624-625.

65. Λόγος 40 εἰς ἅγιον Βάπτισμα, PG 36, 364B.

Κατ' οὐσίαν γὰρ ὁ Θεὸς ἀμέθεκτός τε καὶ ἀνώνυμος κατὰ τοὺς θεολόγους.

54 Διὰ τοῦτο καὶ ὁ περιφανῆς καὶ ἠκριβωμένος, εἶπερ τις, κατὰ τὴν θεολογίαν Γρηγόριος, φῶς εἰπὼν ἀκρότατον καὶ πρῶτον
5 καὶ τὰ τοιαῦτα τὸν Θεόν, ἐπάγει· «ὀλίγα τοῖς ἔξω χεόμενον». Τί δὲ χεῖσθαι τῆς χάριτος εἶναι τῆς θείας, ἀλλ' οὐ τῆς θείας οὐσίας, οἱ θεηγόροι πάντες διδάσκουσιν ἡμᾶς· ἡ γὰρ οὐσία τοῦ Θεοῦ παντάπασι ἀνέκφαντός τε καὶ ἀνεκφοίτητος. Ἐνθεν τοι κὰν τῇ
καινῇ Κυριακῇ πανηγυρίζων ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος καὶ φῶς
10 κἀκεῖ τοιοῦτο τὸν Θεόν εἰπὼν, ἐπήγαγεν· «ὀλίγοις ὅσον ἐστὶ θεωρούμενον»· οἶμαι δὲ οὐδὲ ὀλίγοις. Τὸ δὲ ὀλίγοις θεωρούμενον ὅσον ἢ οὐχ ὅσον ἐστὶ, οὐκ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἀλλ' ἐνεργεια καὶ χάρις καὶ δόξα καὶ λαμπρότης τῆς θείας φύσεως.

55 Ὁ δὲ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν θεολόγος τὴν ἐν τῇ μεταμορφώ-
15 σει θεϊκὴν δόξαν τοῦ Σωτῆρος ἐξυμνῶν, «ἔδειξε», φησί, «τοῖς ἐαυτοῦ μαθηταῖς τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ δόξαν ὁ Κύριος, οὐχ ὅση τις ἦν, ἀλλ' ὅσον ἠδύναντο χωρεῖν». Ὅς καὶ ἀλλαχοῦ τὸ μερίζεσθαι τῆς θείας εἶναι φησιν ἐνεργείας ἀλλ' οὐ τῆς θείας οὐσίας. Τοῦτο δὴ καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος δεικνύς, ὡς «φῶς ὁ Θεὸς οὐ κατὰ
20 τὴν φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν δόξαν καὶ χάριν καὶ λαμπρότητα καλεῖται», τοὺς φωτεινοὺς ἀγγέλους ἀπορροῆν ἔφη τούτου καὶ μετουσίαν, ὅπερ ἐπὶ τῆς θείας οὐσίας οὐκ ἂν ποτε εἶπεν, ἀμέθεκτον εἰδὼς ἐκείνην καὶ ἀνεκφοίτητον. Ἀλλαχοῦ δὲ καὶ ἄλλους φωτίζειν αὐτοὺς φησι δύνασθαι, ταῖς τοῦ πρώτου φωτὸς ἐπι-
25 ροαῖς τε καὶ διαδόσεσιν, ἀμέλει κὰν τῷ Περί τοῦ Βαπτίσματος λόγῳ, μετὰ τὸ περὶ τοῦ πρώτου φωτὸς εἰπεῖν, «ὀλίγα τοῖς ἔξω χεόμενον», ἐπήγαγε· «φῶς δὲ λέγω τὸ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι θεωρούμενον, ὧν πλοῦτος ἡ συμφυῖα καὶ τὸ ἐν ἕξαυμα
τῆς λαμπρότητος». Τῶν τριῶν τοιγαροῦν ἐστὶ καὶ ἐκ τῶν τριῶν,
30 Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, αὕτη ἡ λαμπρότης ἢ δὲ φύσις τῶν τριῶν ἐστίν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῶν τριῶν, ἅπαγε τῆς δυσσεβείας.

66. Λόγος 40 εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα 5, PG 36, 364B.

67. Βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, Ὁμιλία 14 εἰς Ἰωάννην 1, PG 59, 92.

68. Λόγος 44 εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν 3, PG 36, 609B.

Θεός κατὰ τὴν οὐσία εἶναι ἀμέθεκτος καὶ ἀνώνυμος σύμφωνα μετὰ τὴν γνώμη τῶν θεολόγων.

54 Γι' αὐτὸ καὶ ὁ λαμπρὸς καὶ ἀκριβὴς περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον στὴ θεολογία Γρηγόριος, ἀφοῦ εἶπε τὸν Θεὸ φῶς ἀκρότατο καὶ πρῶτο καὶ τὰ παρόμοια, προσθέτει, «ἐκχύνοντας λίγα πρὸς τοὺς ἔξω»⁶⁹. Τὸ νὰ ἐκχύνεται εἶναι ἰδιότης τῆς θείας χάριτος, ἀλλ' ὄχι τῆς θείας οὐσίας, μᾶς διδάσκουν ὅλοι οἱ θεηγόροι⁷⁰: διότι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀνεκφαντὴ καὶ ἀνεκφοίτητη. Γι' αὐτὸ ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας πανηγυρίζοντας κατὰ τὴν Καινὴ Κυριακὴ, ἀφοῦ εἶπε κι' ἐκεῖ τέτοιο φῶς τὸν Θεὸ, πρόσθεσε: «θεωρουμένο ἀπὸ λίγους πόσο εἶναι»⁶⁸, νομίζω μάλιστα οὔτε ἀπὸ λίγους. Αὐτὸ ὅμως πού θεωρεῖται ἀπὸ λίγους πόσο εἶναι ἢ πόσο δὲν εἶναι, δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ ἐνέργεια καὶ χάρις καὶ δόξα καὶ λαμπρότης τῆς θείας φύσεως.

55 Ὁ Χρυσὸς πάλι στὴ γλῶσσα θεολόγος, ἐξυμνώντας τὴ θεϊκὴ δόξα τοῦ Σωτῆρος στὴ μεταμόρφωσι, λέγει: «ἔδειξε στοὺς μαθητὰς τοῦ τῆ θεϊκῆ του δόξα ὁ Κύριος, ὄχι ὅση ἦταν, ἀλλὰ ὅση μπορούσαν νὰ χωρέσουν»⁶⁹. Ὁ ἴδιος ἄλλοῦ λέγει ὅτι τὸ μερίζεσθαι εἶναι γνώρισμα τῆς θείας ἐνέργειας ἀλλ' ὄχι τῆς θείας οὐσίας. Αὐτὸ λοιπὸν δείχνοντας καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος, ὅτι «ὁ Θεὸς εἶναι φῶς ὄχι κατὰ τὴ φύσι, ἀλλὰ καλεῖται κατὰ τὴ δόξα καὶ τὴ χάρι καὶ τὴ λαμπρότητα»⁷⁰, ἐχαρακτήρισε τοὺς φωτεινοὺς ἀγγέλους ἀπορροσῆ αὐτοῦ καὶ μετουσία, πρᾶγμα πού δὲν θὰ ἔλεγε ποτὲ γιὰ τὴν θεία οὐσία, γνωρίζοντας ἐκείνην ἀμέθεκτη καὶ ἀνεκφοίτητη. Ἄλλοῦ πάλι λέγει ὅτι μπορούν νὰ φωτίσουν καὶ ἄλλους μὲ τις ἐκροές καὶ διαδόσεις τοῦ πρώτου φωτός: μάλιστα στὸ λόγο *Περὶ τοῦ βαπτίσματος*, ἀφοῦ εἶπε γιὰ τὸ πρῶτο φῶς «ὅτι ἐκχύνεται λίγο πρὸς τοὺς ἔξω», πρόσθεσε: «φῶς λέγω αὐτὸ θεωρεῖται στὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, τῶν ὁποίων πλοῦτος εἶναι ἡ συμφυῖα καὶ ἡ ἐνιαία ἐκλαμψὶς τῆς λαμπρότητος»⁷¹. Ἐπομένως τῶν τριῶν εἶναι καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς, τὸν Πατέρα, τὸν Υἱὸ καὶ τὸ Πνεῦμα, αὐτὴ ἡ λαμπρότης, ἐνῶ ἡ φύσις εἶναι τῶν τριῶν, ἀλλ' ὄχι ἀπὸ τοὺς τρεῖς, μακριὰ ἀπὸ τέτοια ἀσέβεια.

69. Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν* (ψευδ.), Savile, τόμ. 7, σ. 339.

70. *Λόγος 40 εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα 5*, PG 36, 364B.

71. Αὐτόθι.

56 Ἐπεὶ δὲ ἡ λαμπρότης αὐτῆ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν θεολόγον, καὶ μετέχεται τοῖς ἀξίοις ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις («εἰς τοῦτο γὰρ με φέρει», φησί, «τὸ μέτριον ἐνταῦθα φέγγος, λαμπρότητα Θεοῦ ἰδεῖν τε καὶ παθεῖν»), εἶπερ μηδεμίαν διαφορὰν εἶχε πρὸς τὴν θείαν φύσιν, παντοδύναμον τῶν μετεχόντων ἕκαστον ἐποίει ἄν. Τῆς γὰρ οὐσίας καὶ τὸ μέρος οὐδὲν ἥττόν ἐστιν οὐσία καὶ πάσας ἔχει τὰς αὐτῆς δυνάμεις. Τοιγαροῦν, εἶπερ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ μετέχουσιν οἱ θεοφόροι, καὶ εἰ πάσης καὶ εἰ μορίου μετέχει τις αὐτῆς, παντοδύναμος ἔσται, ὃ μηδὲ πάντες ἔχουσιν 10 ὁμοῦ, καὶ τοὺς ἄνω καὶ τοὺς κάτω συμπεριλαβὼν εἴτης. Τοῦτο δεικνύς ὁ Παῦλος καὶ αὐτοῖς τοῖς εὐμοιρηκόσι τῶν θεοποιῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος, οὐ πάνθ' ἐκάστῳ προσεῖναι μαρτυρεῖ, ἄλλω δ' ἄλλο τι κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα.

57 Ὁ δὲ Χρυσόστομος πατὴρ φανερώς ἐντεῦθεν προαναγγέλλων τὴν Βαβλαάμ καὶ Ἀκινδύνου καὶ Γρηγορᾶ κατὰ τῆς εὐσεβείας λύμην, «οὐ πάντα τις ἔχει», φησὶν, «ἵνα μὴ φύσιν εἶναι τὴν χάριν νομίση», παρ' οὗ δείκνυται καὶ ἄκτιστος ἡ χάρις αὐτῆ. Τίς γὰρ ἄν ποτε δείσειε μὴ τὸ κτίσμα νομίση τις Θεοῦ φύσιν; ὃ μὴ συνορῶντες οἱ κατὰ τὸν Γρηγορᾶν, νῦν μὲν φύσιν εἶναι, νῦν δὲ 20 κτίσμα, τὴν θείαν ἰσχυρίζονται χάριν, μηδὲ τοῦ Νύσσης ἐνθέου Γρηγορίου λέγοντος ἀκούοντες ἐν τοῖς κατὰ Μακεδονίου λόγοις «ὥσπερ ἡ χάρις ἀδιασπᾶστως ἀπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τοὺς ἀξίους ρέουσα φέρεται, οὕτω καὶ ἡ βλασφημία εἰς τὸ ἔμπαλιν κατὰ διάδοσιν ἀναλύουσα ἀπὸ τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν διεξέρχεται». Πῶς γὰρ ἄν εἴη Θεοῦ φύσις ἢ ἐκ τῶν τριῶν προσκνητῶν ἐκείνων ὑποστάσεων ρέουσα ἢ κτιστὴ χάρις, ἢ ἀδιασπᾶστως ἐκεῖθεν ἐπὶ τοὺς ἀξίους ρέουσα καὶ δι' ἑαυτῆς Θεῶ συνημμένους κατ' αὐτὴν δεικνῦσα τοὺς αὐτῆς ἠξιωμένους; Ἡ γε μὴν οὐσία παρ' ὅσων ἐστὶ 30 μετεχομένη, τοσαύτας καὶ τὰς ὑποστάσεις ἔχει· καὶ γὰρ ὅποσας ἄν ἀνάψῃ τις λαμπάδας ἀπὸ τῆς μιᾶς, τοσαύτας καὶ τὰς ὑποστάσεις τοῦ πυρὸς ἐποίησε.

56 Ἐπειδὴ ὅμως ἡ λαμπρότης αὐτῆ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἴδιο θεολόγο καὶ μετέχεται ἀπὸ τοὺς ἅγιους ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους (διότι λέγει, «σ' αὐτὸ μὲ φέρει τὸ μέτριο ἐδῶ φέγγος, νὰ ἰδῶ καὶ νὰ ὑποστῶ τὴν λαμπρότητα τοῦ Θεοῦ»), ἂν δὲν εἶχε καμμιά διαφορὰ πρὸς τὴ θεία φύσι, θὰ καθιστοῦσε παντοδύναμο τὸν καθένα ἀπὸ ἐκείνους πού τὴ μετέχουν. Διότι τῆς οὐσίας καὶ τὸ μέρος εἶναι ἐξ ἴσου οὐσία καὶ ἔχει ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς. Ἐπομένως, ἂν οἱ θεοφόροι μετέχουν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, εἴτε ὅλης εἴτε ἐνὸς μορίου τῆς μετέχει κανεὶς, θὰ εἶναι παντοδύναμος, πρᾶγμα πού δὲν ἔχουν οὔτε ὅλοι μαζί, ἀκόμη καὶ ἂν συμπεριλάβῃς τοὺς ἄνω καὶ τοὺς κάτω. Δείχνοντας αὐτὸ ὁ Παῦλος, καὶ σ' αὐτοὺς πού ἀπέκτησαν τὰ θεοποιὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, μαρτυρεῖ ὅτι δὲν προσυπάρχουν ὅλα στὸν καθένα, ἀλλὰ κάτι ἄλλο στὸν καθένα κατὰ τὸ ἴδιο πνεῦμα⁷².

57 Ὁ Χρυσόστομος πάλι πατὴρ προαναγγέλλοντας ἀπὸ τότε φανερὰ τὴν κακοποίησι τῆς εὐσέβειας ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνο καὶ Γρηγορᾶ, λέγει· «δὲν ἔχει κανεὶς τὰ πάντα, γιὰ νὰ μὴ νομίση ὅτι ἡ χάρις εἶναι φύσις»⁷³, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δείχνεται ὅτι ἡ χάρις αὐτὴ εἶναι ἀκτιστή. Πράγματι, ποιὸς θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ φοβηθῆ, μήπως νομίση κανεὶς φύσι τοῦ Θεοῦ τὸ κτίσμα; Μὴ ἀντιλαμβανόμενοι αὐτὸ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Γρηγορᾶ, ἰσχυρίζονται τὴ μιὰ φορὰ ὅτι εἶναι φύσις καὶ τὴν ἄλλη ὅτι εἶναι κτίσμα ἢ θεία χάρις, μὴ θέλοντας ν' ἀκούσουν οὔτε τὸν ἐνθεο Γρηγόριο Νύσσης, πού λέγει στὴν πραγματεία κατὰ τοῦ Μακεδονίου· «ὅπως ἡ χάρις φέρεται νὰ ρέη ἀδιάσπαστα ἀπὸ τὸν Πατέρα μέσω τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος πρὸς τοὺς ἄξιους, ἔτσι καὶ ἡ βλασφημία ἀντίστροφα κατὰ τὴ διάδοσί τῆς ἀπὸ τὸ Πνεῦμα μέσω τοῦ Υἱοῦ φθάνει ὡς τὸν Θεὸ τῶν ὄλων»⁷⁴. Πῶς δηλαδή θὰ μπορούσε νὰ εἶναι φύσις Θεοῦ ἢ ρέουσα ἀπὸ τὶς τρεῖς ἐκείνες προσκυνητὲς ὑποστάσεις ἢ κτιστὴ χάρις, πού ἐπιχέεται ἀδιάσπαστα ἀπὸ ἐκεῖ πρὸς τοὺς ἄξιους καὶ δείχνει δι' ἑαυτῆς συνημμένους μὲ τὸν Θεὸ τοὺς καταξιωμένους αὐτῆς; Ἡ οὐσία βέβαια ἔχει τόσες ὑποστάσεις ὅσοι εἶναι οἱ μέτοχοί τῆς· διότι γιὰ παράδειγμα, ὅσες λαμπάδες ἀνάψη κανεὶς ἀπὸ τὴ μιὰ, τόσες ὑποστάσεις τοῦ πυρὸς κατασκευάζει.

73. *Περὶ ἀγίου Πνεύματος* 3, PG 52, 817.

74. *Περὶ ἀγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν* 20, PG 45, 1325CD.

58

Συμβαίνει τοίνυν έντεϋθεν, εἰ κατά τοὺς ἡμῶν ἀντικειμένους ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ μετέχεται, μηκέτι τρουσπόστατον αὐτήν, ἀλλὰ μυριοὑπόστατον ὑπάρχειν. Τὸ δ' ἔτι χειρὸν ἅμα καὶ παραδοξότερον, ὅτι μυριοὑπόστατον έντεϋθεν ποιοῦντες οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν 5 τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, τὰς τρεῖς θείας ὑποστάσεις εἰς μίαν συναλείφουσι κατὰ Σαβέλλιον, ἐν ἐνὶ γὰρ ἐκάστω τῶν μετεχόντων τὰς τρεῖς εἰς μίαν συνάγουσιν ὑπόστασιν, ὡς ἕκαστον τῶν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ μεθεκτὴν δογματιζόντων, μυριάκις ἄλλον Σαβέλλιον διατελεῖν. Ἔδει δὲ τῷ πονηρῷ, μὴ δι' ἐνὸς ἰσχύσαντι κατὰ τῆς 10 εὐσεβείας, διὰ μυρίων αὐθις προσβαλεῖν, ἀλλ' οὐδ' οὕτω τῆς ἀληθείας περιέσται· τὴν δὲ τῶν αὐτῷ πειθομένων ἀφροσύνην ἐκδηλοτέραν εἰργασμένος ἔσται. Πρὸς γὰρ ταῖς ἄλλαις δυσσεβείαις, ἴσους ἑαυτοῦς καὶ τῷ Χριστῷ ποιοῦσι καὶ τῇ οὐσίᾳ καὶ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Θεοῦ ὄλη, ὡς αὐτοὶ φησιν, ἐνούμενοι, ὡς μὴ μερισμὸν 15 αὐτοῖς, φασί, πάθῃ ὁ Θεὸς καὶ δύο γένηται ὁ εἷς

59

Ἐπεὶ γὰρ κατ' αὐτοὺς μηδὲν διαφέρει τῆς οὐσίας ἢ ἐνεργεια, κατ' αὐτοὺς λοιπὸν ἀμερίστος ἔσται καὶ ἡ ἐνέργεια παντάπασιν. Οὐκοῦν ὄλω τῷ Θεῷ σφᾶς αὐτοὺς ἀγιάζεσθαι φασιν. Ἄλλ' ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος, τοὺς φρενοβλαβεῖς τού- 20 τοὺς φληνάφους πόρωθεν ἀνασκευάζων, «Χριστός», φησί, «διὰ τὴν θεότητα· χρίσις γὰρ αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος, οὐκ ἐνεργεία κατὰ τοὺς ἄλλους χριστοὺς ἀγιάζουσα, παρουσία δὲ ὄλου τοῦ χρίοντος». Τοιγαροῦν οὔτε κατὰ τὴν οὐσίαν οὔτε καθ' ὑπόστασιν τινα μέτοχός τις γίνεται Θεοῦ. Μεριζεται γὰρ τούτων ἐκάτερον 25 οὐδ' ὀπωσοῦν, οὐδὲ μεταδίδοται τὸ παράπαν οὐδενί, διὸ καὶ πᾶσι παντάπασιν ἀχώρητος, κατὰ ταῦτα, ὁ Θεός, εἰ καὶ πανταχοῦ, κατὰ ταῦτα πάρεστιν. Ἡ δὲ κοινὴ τῆς τριουποστάτου φύσεως θεία δύνάμις τε καὶ ἐνέργεια, ἀπεργαστικὴ τε τῶν ἐκτός ἐστι καὶ εἰς μυρία κατ' αὐτὴν μερίζεται θεοπρεπῶς τὸ Θεῖον, παν- 30 τοδύναμιον ὑπάρχον. Ταῦτ' ἄρα καὶ πολλοὶ κατὰ ταύτην ἐνοῦνται τῷ Θεῷ, ποικίλως καὶ διαφόρως αὐτοῦ μετέχοντες, ἀμερίστως τῆς αὐτοῦ θείας ἐνεργείας μεριζομένης, ἐπεὶ καὶ τὸ μέρος αὐτῆς

58 Συμβαίνει λοιπὸν ἀπ' αὐτὸν τὸ λόγο, ἂν κατὰ τοὺς ἀντιπάλους μας ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ μετέχεται, νὰ μὴ εἶναι αὐτὴ τρισυπόστατη, ἀλλὰ μυριοὑπόστατη. Τὸ χειρότερο ὅμως ἀκόμη καὶ συγχρόνως παραδοξότερο εἶναι ὅτι, ἐνῶ οἱ ἀντιλέγοντες σ' ἐμᾶς καθιστοῦν ἔτσι μυριοὑπόστατη τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀναμιγνύουν σὲ μία τὶς τρεῖς ὑποστάσεις κατὰ τὸν Σαβέλλιο, ἐφ' ὅσον στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς μετέχοντες συνάγουν τὶς τρεῖς σὲ μία ὑπόστασι, ὥστε κάθε ἄνθρωπος ποὺ δογματίζει ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι μεθεκτὴ, νὰ γίνεται μῦριες φορές ἄλλος Σαβέλλιος. Ἐπρεπε δηλαδὴ ὁ πονηρὸς, ἀφοῦ δὲν ὑπερίσχυσε τῆς εὐσέβειας μὲ ἓνα, νὰ προσβάλη πάλι μὲ μυρίους, ἀλλ' οὔτε ἔτσι νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ νὰ ἔχη καταστήσει ἐκδηλότερη τὴν ἀφροσύνη τῶν ὁπαδῶν του. Διότι αὐτοί, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἄλλες δυσσέβειες, καθιστοῦν τοὺς ἑαυτοὺς τους ἴσους καὶ μὲ τὸν Χριστὸ, ἀφοῦ, ὅπως λέγουν αὐτοί, ἐνώνονται καὶ μὲ τὴν οὐσία καὶ μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ὁλόκληρη, ὥστε, λέγουν, νὰ μὴ πάθῃ ὁ Θεὸς μερισμὸ καὶ ὁ ἓνας γίνη δύο.

59 Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατὰ τὴν ἀποψὶ τους δὲν διαφέρει καθόλου τῆς οὐσίας ἡ ἐνέργεια, κατ' αὐτοὺς λοιπὸν ἐντελῶς ἀμερίστη θὰ εἶναι καὶ ἡ ἐνέργεια. Ἐπομένως ἰσχυρίζονται ὅτι ἀγιάζονται μὲ ὅλον τὸν Θεό. Ἀλλὰ ὁ πολὺς στὴ θεολογία Γρηγόριος, ἀνασκευάζοντας ἀπὸ παλαιὰ τὶς φρενοβλαβεῖς αὐτὲς φλυαρίες, λέγει· «Χριστὸς εἶναι γιὰ τὴν θεότητα· διότι αὐτὴ ἡ χρίσις τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἀγιάζει, ὅπως τοὺς ἄλλους χριστοὺς μὲ τὴν ἐνέργεια, ἀλλὰ μὲ τὴν παρουσία ὅλου τοῦ χρίοντος»⁷⁵. Ἐπομένως δὲν γίνεται κανεὶς οὔτε κατὰ τὴν οὐσία οὔτε κατὰ κάποια ἀπὸ τὶς ὑποστάσεις μέτοχος τοῦ Θεοῦ. Διότι κανένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δυὸ δὲν μοιράζεται κατὰ κάποιον τρόπο οὔτε μεταδίδεται καθόλου σὲ κανένα, γι' αὐτὸ καὶ μένει γιὰ ὅλους ἐντελῶς ἀχώρητος κατ' αὐτὰ ὁ Θεός, ἂν καὶ παρευρίσκεται παντοῦ κατ' αὐτὰ⁷⁶. Ἡ κοινὴ ὅμως θεία δύναμις καὶ ἐνέργεια τῆς τρισυπόστατης φύσεως εἶναι ἀπεργαστικὴ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ὡς πρὸς αὐτὴν τὸ Θεῖο μοιράζεται σὲ μύρια μέρη, ἀφοῦ εἶναι παντοδύναμο. Ἐπομένως ἔτσι κατ' αὐτὴν καὶ πολλοὶ ἄνθρωποι ἐνώνονται μὲ τὸν Θεό, μετέχοντας αὐτοῦ μὲ ποικίλους καὶ διαφόρους τρόπους, καθὼς ἡ θεία ἐνέργειά του μερίζεται ἀμερίστως, ἐπειδὴ, σύμφωνα μὲ τὸν πατέρα Χρυσόστομο, καὶ τὸ μέρος της

76. Πρβλ. PG. 150, 941C.

πάλιν μερίζεται, κατὰ τὸν Χρυσόστομον πατέρα. Προθεῖς γὰρ οὗτος ἐκεῖνο τὸ προφητικὸν «ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου», «τίς ἐστι», φησὶν, «αὕτη ἡ χάρις, δι' ἧς ὁ Χριστὸς ἐδίδασκε, δι' ἧς ἐθαυματούργει;». Τὴν χάριν λέγει τὴν ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν σάρκα.

5 Κτιστὴ τοίνυν ἡ ἐπ' ἐκείνην ἐλθοῦσα τὴν σάρκα χάρις; Ἐπαγε τῆς ἀσεθείας ἐπεὶ καὶ προΐών φησι· «πᾶσα γὰρ ἡ χάρις ἐξεχύθη εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον». Οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὁ Πατήρ, ὅπερ αὐτὸς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ἐξηγούμενος, οὐ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν εἶναι τοῦ Πνεύματος ἐδίδαξεν

10 ἡμᾶς «Ἡμεῖς μὲν» γάρ, φησὶ, «πάντες μέτρω τὴν τοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν λαμβάνομεν. Πνεῦμα γὰρ ἐνταῦθα τὴν ἐνέργειαν λέγει· αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ μεριζομένη, οὗτος δὲ ἀμέτρητος καὶ ὀλόκληρον ἔχει πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν. Εἰ δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀμέτρητος,

60 πολλῶ μᾶλλον ἡ οὐσία».

15 Ὅρας ἐνταῦθα σαφῶς ὅτι καὶ οὐσίαν ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἣτις ἡ αὐτὴ ἐστὶ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, καὶ ἐνέργειαν ἄκτιστον ὁμοίως. Καὶ ὡς ἡ μὲν αὐτοῦ ἐνέργεια μερίζεται, ἡ δὲ οὐσία παντάπασιν ἐστὶν ἀμέριστος. Καὶ ἡ μὲν μέτρω δίδοται κατ' ἀξίαν τῶν ὑποδεχομένων, ἡ δὲ οὐσία παντάπασιν

20 ἐστὶν ἀμέθεκτος. Καὶ ὡς ἀμέτρητος μὲν καὶ ἡ ἐνέργεια, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἡ οὐσία. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐκεῖ· «ἡμεῖς δέ», φησὶ, «μικρόν τι καὶ ρανίδα ἀπὸ τῆς χάριτος ἐκείνης ἔχομεν· ἐκ γὰρ τοῦ πληρώματος», φησὶν, «αὐτοῦ πάντες ἐλάβομεν, ὡς ἂν εἴποι τις ἐκ τοῦ ὑπερβλύζοντος, ἐκ τοῦ περιτεύοντος». Καὶ πάλιν «οὐκ εἶπε

25 δίδωμι τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα», δηλαδὴ τὴν πιστεύσασαν, Γρηγόριός φησιν ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος. Τοῦτο οὖν φησιν ὁ Χρυσόστομος πατήρ καὶ ἐξέβη· «πᾶσαν γὰρ τὴν οἰκουμένην ἡ σταγὼν αὕτη καὶ ἡ ρανὶς τοῦ Πνεύματος ἐπέπλησε τῆς γνώσεως, διὰ ταύτης τὰ σημεῖα ἐγένετο,

30 τὰ ἁμαρτήματα ἐλύετο· ἀλλ' ὅμως ἡ ἐν τοσοῦτοις κλίμασι διδομένη χάρις μέρος τι τῆς δωρεᾶς ἐστὶ καὶ ἀρραβὼν Δοῦς» γάρ, φησὶ

77. Ψαλμ. 44,3.

78. Ἐξήγησις εἰς Ψαλμὸν 44, 3, PG 55, 185-188C.

79. Αὐτόθι, 186.

πάλι μερίζεται. Διότι αὐτός, παραθέτοντας ἐκεῖνο τὸ προφητικὸ, «ἐκχύθηκε χάρις στὰ χεῖλη σου»⁷⁷, λέγει· «ποιά εἶναι αὐτὴ ἡ χάρις, μὲ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς ἐδίδασκε, μὲ τὴν ὁποία ἐθαυματοουργοῦσε;»⁷⁸. Ἐννοεῖ τὴν χάρι πὺ ἐπῆλθε στὴ σάρκα. Κτιστὴ λοιπὸν εἶναι ἡ χάρις πὺ ἦλθε σ' ἐκείνη τῇ σάρκα; Μακριὰ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀσέβεια, καθ' ὅσον προχωρώντας λέγει· «διότι ὅλη ἡ χάρις ἐκχύθηκε στὸν ναὸ ἐκεῖνον»⁷⁹. Διότι ὁ Πατὴρ δὲν δίνει μὲ μέτρο αὐτὸ τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖο ὁ Χρυσόστομος, ἐξηγώντας τὸν εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη, μᾶς ἐδίδαξε ὅτι δὲν εἶναι ἡ οὐσία ἀλλὰ ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος. Διότι λέγει· «ὅλοι ἐμεῖς λαμβάνομε μὲ μέτρο τὴν ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος· καθ' ὅσον πνεῦμα ἐδῶ λέγει τὴν ἐνέργεια, διότι αὐτὴ εἶναι πὺ μερίζεται, ἐνῶ αὐτὸς ἔχει ὅλη τὴν ἐνέργεια ἀμέτρητη καὶ ὀλόκληρη. Καὶ ἂν ἡ ἐνέργειά του εἶναι ἀμέτρητη, πολὺ περισσότερο εἶναι ἡ οὐσία»⁸⁰.

60 Βλέπεις ἐδῶ μὲ σαφήνεια ὅτι τὸ ἅγιο Πνεῦμα καὶ οὐσία ἔχει, πὺ εἶναι ἡ ἴδια τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ ἄκτιστη ἐνέργεια ὁμοίως; Καὶ ὅτι ἡ μὲν ἐνέργειά του μερίζεται, ἐνῶ ἡ οὐσία μένει ἐντελῶς ἀμέριστη; Καὶ ὅτι ἡ μία δίδεται μὲ μέτρο σ' ἐκείνους πὺ τὴν δέχονται ἀξίως, ἐνῶ ἡ οὐσία εἶναι ἐντελῶς ἀμέθεκτη; Καὶ ὅτι ἀμέριστη βέβαια εἶναι καὶ ἡ ἐνέργεια, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο ἡ οὐσία; Καὶ πάλι ὁ ἴδιος ἐκεῖ λέγει· «ἐμεῖς ἔχομε μικρὸ μέρος, μιὰ ρανίδα ἐκείνης τῆς χάριτος· διότι, λέγει, ἀπὸ τὸ πλήρωμά του ἐλάβαμε ὅλοι, σὰν νὰ ἔλεγε κανεῖς, ἀπὸ τὸ ὑπερβλῦζον, ἀπὸ τὸ περισσεῦον»⁸¹. Καὶ πάλι· «δὲν εἶπε, 'δίδω τὸ Πνεῦμα', ἀλλὰ 'θα ἐκχύσω ἀπὸ τὸ πνεῦμα μου σὲ κάθε σάρκα'», ἐννοεῖται πὺ ἐπίστευσε⁸², λέγει ὁ Γρηγόριος ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας. Αὐτὸ λοιπὸν λέγει ὁ Χρυσόστομος πατὴρ καὶ πρόσθεσε· «αὐτὴ ἡ σταγόνα καὶ ἡ ρανίδα τοῦ Πνεύματος ἐγένεσε γνῶσι ὅλη τὴν οἰκουμένη, μὲ αὐτὴν ἐγίνονταν τὰ θαύματα, ἐλύονταν τὰ ἁμαρτήματα. Καὶ ὅμως ἡ χάρις πὺ δίδεται σὲ τόσα μέρη τῆς γῆς, μόνο μέρος καὶ ἀρραβῶνας τῆς δωρεᾶς εἶναι. Διότι λέγει· «ἀφοῦ ἔδωσε τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος στὶς καρδιές μας, ἐννοεῖ τὸ μέρος τῆς ἐνέργειας, διότι δὲν μερίζεται ὁ Παράκλητος»⁸³. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ

80. *Εἰς Ἰωάννην* 30, 2, PG 59, 174. 81. *Εἰς Ψαλμὸν* 44, 3, PG 55, 186.

82. *Λόγος 4 εἰς τὴν Πεντηκοστήν*, PG 36, 448A.

83. *Εἰς Ψαλμὸν* 44, 3, PG 55, 186.

«τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, τὸ μέρος λέγει τῆς ἐνεργείας, οὐ γὰρ δὴ ὁ Παράκλητος μερίζεται». Ἡ σταγὼν οὖν αὕτη καὶ ἡ ρανὶς τοῦ Πνεύματος, τὸ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τοὺς ἀξίους ἐκχεόμενον, ὁ ἀρραβὼν τῆς δωρεᾶς, τὸ μέρος τῆς ἐνεργείας, ἢ οὐσία ἀλλ' οὐχ ἢ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος ἐστὶ·

Ἐπαγε τῆς βλασφημίας Ταύτης γὰρ ἡμᾶς ἀπάγων καὶ ὁ χρυσοῦς οὗτος θεολόγος, μικρὸν ἀνωτέρω τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος εἶναι τὴν μεριζομένην ἐδίδαξεν ἡμᾶς, ἀλλ' οὐ τὴν οὐσίαν.

61

Τί δέ; κτίσμα πάλιν, διότι οὐκ ἐστὶν οὐσία τὸ ἀπὸ τοῦ θείου Πνεύματος παρὰ Πατρὸς ἐκχεόμενον, τὸ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ πληρώματος τοῖς ἀξίοις λαμβανόμενον καὶ χριστοειδεῖς αὐτοὺς ἀπεργαζόμενον, δι' οὗ τὰ σημεῖα ἐγίνετο, τὰ ἁμαρτήματα ἐλύετο; Καὶ τίς εἰ μὴ παραπαίει τοῦτ' ἐρεῖ, τοῦ μεγάλου προδήλως Ἀθανασίου λέγοντος, «μετόχων Χριστοῦ καὶ μετόχων Θεοῦ λεγομένων ἡμῶν, δείκνυται τὸ ἐν ἡμῖν χρίσμα καὶ ἡ σφραγίς, μὴ οὐσα τῆς τῶν γεννητῶν φύσεως»; Τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι σαφῶς δι' οὗ τὰ σημεῖα ἐγίνετο, τὰ ἁμαρτήματα ἐλύετο, ἐν ᾧ καὶ ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἐκβάλλειν ἔφη τὰ δαμόνια. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος «ἐξέχεε», φησὶν, «ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἔκτισεν· ἐχαρίσατο, οὐκ ἐδημιούργησεν· ἔδωκεν, οὐκ ἐποίησεν». Ἐρ' οὖν τὴν οὐσίαν τοῦ θείου Πνεύματος ἔδωκεν ὁ Θεὸς ἢ ἐχαρίσατο ἢ ἐξέχεεν; Ἐπαγε τῆς δυσσεβείας Οὐκοῦν ἢ πρὸς τοὺς ἀξίους διδομένη θεία χάρις τοῦ θείου Πνεύματος ἄκτιστός ἐστιν αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ οὐκ οὐσία, ὡς καὶ ὁ μέγας πάλιν Βασίλειος ἔφη, γράφων ἐπὶ λέξεως «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐχ ἐνὶ μέτρῳ τοῖς ἀξίοις μετεχόμενόν ἐστιν, ἀλλὰ κατὰ ἀναλογίαν τῆς πίστεως διαιρεῖ τὴν ἐνέργειαν». Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ χωρητὸν γίνεται κατ' ἐνέργειαν τοῖς κεχαριτωμένοις, ἀνθρώποις μέντοι τὴν φύσιν οὐσί, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπεὶ κατὰ ταύτην οὕτω καὶ μερίζεται. Κατ' οὐσίαν δὲ καὶ ὑπόστασιν ὑπάρχον ἀμερές, πῶς ἂν τινι χωρηθεῖ τὸ παράπαν;

62

Ἐτι τὸ μετέχον μέρος ἔχει τοῦ μετεχομένου. Κἂν γὰρ εἰ μὴ μέρους, ἀλλὰ τοῦ παντός μετέχει, ἔχειν ἂν κυρίως τοῦτο λέγοιτ' ἂν, ἀλλ' οὐχὶ μετέχειν τούτου. Μεριστὸν ἄρα τὸ μετεχόμενόν

σταγόνα καὶ ἡ ρανίδα τοῦ Πνεύματος, τὸ ἀπὸ τὸ Πνεῦμα πρὸς τοὺς ἄξιους ἐκχυνόμενο, ὁ ἀρραβῶνας τῆς δωρεᾶς, τὸ μέρος τῆς ἐνέργειας, εἶναι ἡ οὐσία καὶ ὄχι ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος; Μακριὰ ἀπ' αὐτὴ τὴ βλασφημία. Ἀπομακρύνοντάς μας ἀπὸ τὴ βλασφημία καὶ ὁ χρυσὸς αὐτὸς θεολόγος, λίγο παραπάνω μᾶς ἐδίδαξε ὅτι ἡ μεριζόμενη εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ὄχι ἡ οὐσία.

61 Τί ὅμως; Ἄφοῦ δὲν εἶναι οὐσία, εἶναι κτίσμα πάλι τὸ θεῖο Πνεῦμα ποῦ ἐκχύνεται ἀπὸ τὸν Πατέρα, τὸ ὁποῖο λαμβάνεται ἀπὸ τοὺς ἄξιους ἀπὸ τὸ πλήρωμα τοῦ Χριστοῦ καὶ καθιστᾶ αὐτοὺς χριστοειδεῖς, καὶ μὲ τὸ ὁποῖο ἐγίνονταν τὰ θαύματα, ἐλύονταν τὰ ἁμαρτήματα; Ποιὸς θὰ τὸ εἰπῆ αὐτό, ἂν δὲν εἶναι παράφρων, τὴ στιγμή ποῦ ὁ μέγας Ἀθανᾶσιος λέγει φανερά, «ἀφοῦ ἔμεῖς λεγόμεστε μέτοχοι Χριστοῦ καὶ μέτοχοι Θεοῦ, δείχνεται τὸ χρίσμα καὶ ἡ σφραγίδα μέσα μας, ποῦ δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ φύσι τῶν γενητῶν»⁸⁴; Διότι τὸ ἅγιο Πνεῦμα εἶναι σαφῶς ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐγίνονταν τὰ θαύματα, ἐλύονταν τὰ ἁμαρτήματα, μὲ τὸ ὁποῖο καὶ ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς εἶπε ὅτι ἐξέβαλλε τὰ δαιμόνια⁸⁵. Ὁ μέγας πάλι Βασίλειος λέγει· «ἐξέχυσε ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, δὲν τὸ ἐκτίσε· τὸ ἐχάρισε, δὲν τὸ ἐδημιούργησε· τὸ ἔδωσε, δὲν τὸ ἐποίησε»⁸⁶. Ἔρα λοιπὸν τί ἔδωσε ἢ ἐχάρισε ἢ ἐξέχυσε ὁ Θεός, τὴν οὐσία τοῦ θεοῦ Πνεύματος; Μακριὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν δυσσέβεια. Ἐπομένως ἡ θεία χάρις τοῦ θεοῦ Πνεύματος ποῦ δίδεται στοὺς ἄξιους εἶναι ἄκτιστη ἐνέργειά του καὶ ὄχι οὐσία, ὅπως καὶ ὁ μέγας πάλι Βασίλειος ἔγραψε κατὰ λέξι· «τὸ ἅγιο Πνεῦμα δὲν μετέχεται μὲ ἑνιαῖο μέτρο ἀπὸ τοὺς ἄξιους, ἀλλὰ διαιρεῖ τὴν ἐνέργεια κατὰ τὴν ἀναλογία τῆς πίστεως»⁸⁷. Γι' αὐτὸ τὸ ἅγιο Πνεῦμα γίνεται κατὰ ἐνέργεια χωρητὸ ἀπὸ τοὺς χαριτωμένους, διότι εἶναι ἄνθρωποι κατὰ τὴ φύσι, καὶ ὡς πρὸς αὐτὴν αὐτὸ μερίζεται ἔτσι. Ὄντας λοιπὸν ὡς πρὸς τὴν οὐσία καὶ τὴν ὑπόστασι ἀμέριστο, πῶς θὰ χωρηθῆ ἀπὸ κάποιον ὄν γενικῶς;⁸⁸

62 Προσέτι τὸ μετέχον ἔχει μέρος τοῦ μετεχομένου. Διότι, ἂν δὲν μετέχη μέρους, ἀλλὰ τοῦ συνόλου, θὰ ἐλεγόταν τότε κατὰ κυριολεξία ὅτι ἔχει καὶ ὄχι ὅτι μετέχει αὐτοῦ. Μεριστὸ λοιπὸν εἶναι τὸ μετεχόμενο, ἂν κατ' ἀνάγκη τὸ μετέχον μόνον ἑνὸς μέρους μετέχη, ἐνῶ

86. Κατ' Ἐὐνομίου 5, PG 29, 772D.

87. Περί Ἀγίου Πνεύματος 9, 22, PG 32, 108C.

88. Πρβλ. PG 150, 941AB.

ἐστίν, εἴτερον μέρους μετέχειν ἀνάγκη τὸ μετέχον, ἢ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ παντάπασιν ἐστίν ἀμερίστος, οὐκοῦν καὶ παντάπασιν ἐστίν ἀμέθεκτος. Ἡ θεία τοίνυν ἐστίν ἐνέργεια ἢ καὶ παρὰ τῶν ἡξιωμένων τῆς θεουργοῦ χάριτος μετεχομένη· καὶ τοῦτο γὰρ εἶναι τῆς
5 θείας χάριτος ἴδιον, ὃ πολὺς τὰ θεῖα Μάξιμος φησι· «τὸ ἀναλόγως τοῖς οὐσι χαρίζεσθαι θέωσιν, λαμπρυνούσης τὴν φύσιν τῶ ὑπὲρ φύσιν φωτὶ καὶ τῶν οἰκειῶν ὄρων ὑπεράνω κατὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης ποιουμένης».

63 Ἄκουσον πάλιν τοῦ Χρυσοῦ τὴν γλῶτταν διδάσκοντος τό
10 τε τὴν ἐνέργειαν ἀλλ' οὐ τὴν οὐσίαν εἶναι τὴν μετεχομένην, καὶ τὸ ταύτην εἶναι τὴν μεριζομένην ἀμερίστως, τὴν καὶ μετεχομένην, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ἀμέθεκτον οὐσίαν, ἐξ ἧς ἢ θεία πρόεισιν ἐνέργεια. Προθεῖς γὰρ τὸ εὐαγγελικὸν ἐκεῖνο, «ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν», «εἰ γὰρ ἐπὶ τοῦ πυρός», φησὶν, «ἐνθα οὐ-
15 σία ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον καὶ σῶμα, καὶ μερίζεται καὶ οὐ μερίζεται, πολλῶ μᾶλλον ὅταν περὶ ἐνεργείας ὁ λόγος ἢ καὶ ἐνεργείας τῆς ἐξ ἄσωμάτου οὐσίας, οὐδὲν εἰκὸς τοιοῦτον παθεῖν».

64 Ἄλλ' ὁ μὲν Χρυσόστομος θεολόγος, ἵνα μὴ τοὺς ἄλλους νῦν
προάγωμεν, τοιαῦτα περὶ τῆς θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος ἡμᾶς
20 διδάσκει, σαφέστατα πάντα προτιθεῖς, τό τε διαφέρειν τῆς θείας οὐσίας τὴν θεῖαν ἐνέργειαν καὶ τὸ ταύτην εἶναι τὴν μεριζομένην ἀμερίστως καὶ μετεχομένην, ἀλλ' οὐ τὴν θεῖαν οὐσίαν ἢ τινα τῶν θεῶν ὑπαστάσεων ἔτι δὲ καὶ τὸ μὴ ἄλλο εἶναι τὸ ἐκ τοῦ Χριστοῦ πληρώματος τοῖς πιστοῖς ἐκχεόμενον καὶ διδόμενον, ἀλλ' ἐν καὶ
25 τὸ αὐτό. Ὅθεν δείκνυται σαφῶς καὶ τὸ κοινὴν καὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν καὶ χάριν εἶναι τῆς ἀγίας καὶ προσκυνητῆς Τρι-
άδος. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ Πνεύματός ἐστίν ὁ τοῦ Πατρὸς Μονογενῆς, οὐδ' ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἄμφω ταῦτα ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς
Ἔστι δὲ καὶ ἄκτιστός ἐστίν αὕτη ἢ ἐνέργεια καὶ τοῦτο τοῦ Θεοῦ
30 συναιρομένου, παρὰ τῶν ἀγίων λαμπρῶς ἡμῖν ἀποδέδεικται καὶ διὰ πάντων ἡμῶν τῶν συγγραμμάτων τοῦτό ἐστι σὺν Θεῷ τὸ δεικνύμενόν τε καὶ σπουδαζόμενον. Διὸ καὶ καθ' ἡμῶν μεμῆνασιν οἱ κτίσματα ταύτην φρονοῦντες δυσσεβᾶς.

ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀμέριστη, καὶ ἐπομένως εἶναι καὶ ἐντελῶς ἀμέθεκτη. Ἡ θεία λοιπὸν ἐνέργεια εἶναι αὐτὴ ποῦ μετέχεται ἀπὸ τοὺς καταξιωμένους τῆς θεουργοῦ χάριτος· διότι ὁ πολὺς σὰ θεῖα Μάξιμος λέγει ὅτι γνῶρισμα τῆς θείας⁹⁰ χάριτος εἶναι κί' αὐτὸ, «τὸ νὰ χαρίζη τις θεώσεις σὰ ὄντα κατ' ἀναλογία, λαμπρύνοντας τὴ φύσι μὲ τὸ πᾶνω ἀπὸ τὴ φύσι φῶς καὶ κατὰ τὴν ὑπερβολὴ τῆς δόξας φέροντάς τα ἐπάνω ἀπὸ τὰ κανονικὰ ὄριά τους»⁹⁰.

63 Ἐκείνη ἄκουσε πάλι τὸν Χρυσὸ στὴ γλῶσσα νὰ διδάσκη ὅτι ἐκείνη ποῦ μετεέχεται εἶναι ἡ ἐνέργεια καὶ ὄχι ἡ οὐσία, καὶ ὅτι αὐτὴ εἶναι ποῦ μερίζεται κατὰ τρόπο ἀμέριστο, αὐτὴ ποῦ μετέχεται, ἀλλ' ὄχι ἡ ἀμέθεκτη οὐσία, ἀπὸ τὴν ὁποία προβάλλεται ἡ ἐνέργεια. Ἀφοῦ δηλαδὴ παρέθεσε ἐκεῖνο τὸ εὐαγγελικὸ, «ἀπὸ τὸ πλήρωμά του ἔλαβαμε ὅλοι ἐμεῖς», λέγει· «ἂν στὴν περίπτωσι τῆς φωτιᾶς, ὅπου τὸ ὑποκείμενο εἶναι οὐσία καὶ σῶμα, καὶ μερίζεται αὐτὴ καὶ δὲν μερίζεται, πολὺ περισσότερο δὲν εἶναι εὐλογο νὰ πάθῃ κάτι τέτοιο, ὅταν ὁ λόγος εἶναι γιὰ ἐνέργεια, καὶ μάλιστα ἐνέργεια ἀπὸ ἀσώματη οὐσία»⁹⁰.

64 Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος θεολόγος, γιὰ νὰ μὴ προβάλωμε τοὺς ἄλλους, μᾶς διδάσκει τέτοια πράγματα γιὰ τὴ θεία ἐνέργεια καὶ χάρι, ἀφοῦ προανέφερε σαφέστατα ὅλα, τόσο ὅτι διαφέρει τῆς θείας οὐσίας ἢ θεία ἐνέργεια, ὅσο καὶ ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ μεριζώμενη ἀμερίστως καὶ μετεχόμενη, ἀλλ' ὄχι ἡ θεία οὐσία ἢ κάποια ἀπὸ τὶς θεῖες ὑποστάσεις· προσθέτει μάλιστα ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο τὸ λαμβανόμενο ἀπὸ τοὺς ἄξιους ἀπὸ τὸ πλήρωμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἄλλο τὸ ἐκχεῶμενο καὶ διδόμενο ἀπὸ τὸ θεῖο Πνεῦμα στοὺς ἄξιους, ἀλλὰ ἓνα καὶ τὸ ἴδιο. Ἀπ' αὐτὸ δείχνεται μὲ σαφήνεια ἐπίσης ὅτι εἶναι κοινὴ καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐνέργεια καὶ χάρις τῆς ἁγίας καὶ προσκυνητῆς Τριάδος. Διότι δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα ὁ μονογενὴς τοῦ Πατρὸς οὔτε ἀπ' αὐτόν τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν Πατέρα μόνο. Ὅτι ὅμως αὐτὴ ἡ ἐνέργεια εἶναι καὶ ἀκτιστή, καὶ αὐτὸ μὲ τὴν εὐδοκία τοῦ Θεοῦ ἔχει ἀποδειχθῆ σ' ἐμᾶς ἀπὸ τοὺς ἁγίους, καὶ μὲ ὅλα τὰ συγγράμματά μας, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, αὐτὸ δεικνύεται καὶ ἐξετάζεται. Γι' αὐτὸ ἐκεῖνοι ποῦ φρονοῦν μὲ δυσσέβεια ὅτι εἶναι κτίσμα, ἔχουν μανιάσει ἐναντίον μας.

90. Ὁμιλία 14 εἰς Ἰωάννην, PG 59, 91-92.

65 Ἡ θεία τοιγαροῦν ἐνέργεια καὶ χάρις καὶ λαμπρότης Θεοῦ, ὑφ' ἧς, κατὰ τὸ μέτρον τῶν ὑποδεχομένων ἀμερίστως μεριζομένης, τῶν κεχαριτωμένων ἕκαστος ἐλλάμπεται καὶ ἐνεργεῖται θείως, οὐχὶ θεία φύσις, οὔτε τις τῶν θείων ὑποστάσεων, ἀλλ' ἄκτιστός ἐστιν ἐνέργεια μία καὶ κοινὴ τῆς τρισυποστάτου καὶ παντοδυναμίου θεότητος, καὶ ὁ βαρλααμίτης καὶ ἀκινδυνιανὸς Γρηγορᾶς ἀπαρέσκηται καὶ καθ' ἡμῶν μαίνηται καὶ πλείω συγγράφεται. Καὶ οὕτως ἓνα Θεὸν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, ἵν' εἴπω κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, θεολογοῦμεν, μίαν ἔχοντα τὴν οὐσίαν καὶ τὴν 10 δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ ὅσα ἄλλα «περὶ τὴν οὐσίαν θεωρεῖται θεολογούμενα καὶ ὑμνούμενα, ἃ καὶ ἄθροισμα καὶ πλήρωμα λέγεται θεότητος, κατὰ τὴν Γραφήν, καθ' ἑκάστην τῶν ἁγίων τριῶν ὑποστάσεων ἐπίσης θεωρούμενα καὶ θεολογούμενα».

66 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς τὴν θείαν ταύτην καὶ κοινὴν τῆς ἁγίας Τρι- 15 ἄδος ἐνέργειαν καὶ χάριν ἀθετήσας καὶ ἀρνησάμενος καί, κατὰ τὸν βαρλααμίτην Ἀκίνδυνον, κατ' αὐτῆς χωρήσας, τῆς τοῦ ἐναντίου πνεύματος ἐνεργείας πλήρης ἐγένετο καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐνεργούμενος, ὡς ἐκ πολλῶν τῶν αὐτῷ συγγεγραμμένων ἐστὶ καταφανές, τὰ παρ' ἡμῶν διὰ τοσοῦτων καὶ νῦν ἐξεληλεγμένα λόγων καθ' ἡμῶν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ὡς καὶ αὐτὸς γράφει, κατὰ τοῦ θειοτάτου 20 φωτὸς τῆς τοῦ Θεοῦ θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος ὁμοφρόνως Ἀκινδύνῳ καὶ Βαρλαάμ συνεγράψατο, νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δ' ἐκεῖνο καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν τὰναντία πάντα περὶ αὐτῆς, ὡς πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν ἐδείξαμεν, ἀμνήτως ἀποφαινόμενος, ἅτε τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν ἐπὶ τῶν θείων ὄντως νοσῶν καὶ τῇ δυνά- 25 μει τοῦ θύραθεν λόγου περὶ θείας καὶ θεοποιουῦ ἐλλάμπεως καὶ ἐνεργείας λογογραφεῖν ἐπιχειρῶν, παντὶ τρόπῳ πειρώμενος καὶ σπεύδων ἀφανῆ ποιεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ φανέρωσιν, ἣν αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ φιλάνθρωπιαν εὐδόκησε τελέσαι καὶ δι' ἧς, ὡς ὁ τὰ θεία πολὺς Μάξιμός φησιν, «πᾶν εἶδος θεολογίας ἀσφαλοῦς καὶ τοὺς 30 τῶν μυστηρίων πνευματικοὺς ἐκπαιδευόμεθα λόγους».

67 Ἡμεῖς δὲ ἐκ τῶν πνευματικῶν τούτων λόγων, ὧν ἐπαιδεύθημεν, Χριστοῦ χάριτι, καθάπερ τὰ τῷ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνῳ

- 65 Ἐπομένως ἡ θεία ἐνέργεια καὶ χάρις καὶ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποία, καθὼς μοιράζεται κατὰ τρόπο ἀμέριστο κατὰ τὸ μέτρο αὐτῶν πού τὴν ὑποδέχονται, ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς χαριτωμένους ἐλλάμπεται καὶ ἐνεργεῖται θείως, δὲν εἶναι θεία φύσις οὔτε κάποια ἀπὸ τὶς θεῖες ὑποστάσεις, ἀλλ' εἶναι ἄκτιστη ἐνέργεια, μία καὶ κοινὴ τῆς τρισυπόστατης καὶ παντοδύναμης θεότητος, ἔστω καὶ ἂν ὁ Βαρλααμίτης καὶ Ἀκινδυνιανὸς Γρηγορᾶς δὲν ἱκανοποιεῖται καὶ μαίνεται ἐναντίον μας καὶ γράφει περισσότερα. Κι' ἔτσι, γιὰ νὰ ὁμιλήσω σύμφωνα μὲ τὸν μέγα Ἀθανάσιο, θεολογοῦμε ἓνα Θεὸ σὲ τρεῖς ὑποστάσεις, πού ἔχει μία οὐσία καὶ δύναμι καὶ ἐνέργεια, καὶ ὅσα ἄλλα «παρατηροῦνται γύρω ἀπὸ τὴν οὐσία, θεολογούμενα καὶ ὑμνούμενα, τὰ ὁποῖα λέγονται καὶ ἄθροισμα καὶ πλήρωμα θεότητος, σύμφωνα μὲ τὴ Γραφή, ἐξ ἴσου παρατηρούμενα καὶ θεολογούμενα στὴν καθεμία ἀπὸ τὶς ἅγιες τρεῖς ὑποστάσεις»⁹¹.
- 66 Ὁ Γρηγορᾶς ὁμως ἀθέτησε καὶ ἀπαρνήθηκε αὐτὴν τὴν θεία καὶ κοινὴ ἐνέργεια καὶ χάρι τῆς Τριάδος καί, ὅπως ἔπραξε ὁ Βαρλααμίτης Ἀκίνδυνος, ἐπιτέθηκε ἐναντίον της· ἐγέμισε ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ πονηροῦ πνεύματος καὶ ἐνεργούμενος ἀπ' αὐτὴν, ὅπως εἶναι ὀλοφάνερο ἀπὸ πολλὰ γραπτά του, συνέγραψε ἐναντίον μας αὐτὰ πού ἔχουν ἀνασκευασθῆ ἀπὸ ἐμᾶς μὲ τόσους λόγους, ἢ καλύτερα συνέγραψε, ὅπως καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ, κατὰ τοῦ θειοτάτου φωτὸς τῆς θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ, φρονῶν ὅμοια μὲ τὸν Ἀκίνδυνο καὶ τὸν Βαρλαάμ. Ὅπως πολλές φορές καὶ μὲ πολλὰ κείμενα ἐδείξαμε, ἀποφάνθηκε ἄλλοτε τοῦτο καὶ ἄλλοτε ἐκεῖνο καὶ γενικὰ τὰ ἐντελῶς ἀντίθετα περὶ αὐτῆς ὡς ἀμύητος, διότι πράγματι πάσχει ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἄγνοια γιὰ τὰ θεία καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ λογογραφή γιὰ τὴν θεία καὶ θεοποιὸ ἔλλαμψι καὶ ἐνέργεια, προσπαθώντας καὶ σπεύδοντας, μὲ κάθε τρόπο νὰ καταστήσῃ ἀφανῆ τὴ φανέρωσι τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἀπὸ φιλανθρωπία εὐδόκησε νὰ πραγματοποιήσῃ καὶ γιὰ τὴν ὁποία ὁ πολὺς σὰ θεία Μάξιμος λέγει· «ἐκπαιδευόμαστε κάθε εἶδος ἀσφαλοῦς θεολογίας καὶ τοὺς πνευματικὸς λόγους τῶν μυστηρίων»⁹².
- 67 Ἐμεῖς ὁμως ἀπὸ τοὺς πνευματικὸς αὐτοὺς λόγους, στοὺς ὁποίους μὲ τὴν χάρι τοῦ Χριστοῦ ἐκπαιδευθήκαμε, ὅπως πρωτύτερα

91. *Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν*, 3, PG 28, 920C.

92. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1128A.

πρότερον, οὕτω καὶ τὰ τῷ Γρηγορᾷ νῦν κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος συγγεγραμμένα καὶ μάλιστ' ἐν οἷς ἐδόκει τι λέγειν, Θεοῦ τὴν ἡμῶν ἀσθένειαν ὑπερείδοντος, ὡς δυνατὸν ἐξελέγξαντες καὶ τὴν μίαν ταύτην καὶ κοινήν Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐνέργειαν καὶ χάριν ἄκτιστον τοῖς πᾶσι πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἀνακηρύξαντες καὶ τέλος ἤδη τῷ λόγῳ δῶμεν.

68

Γένοιτο δὲ ἡμῖν μὴ μόνον ἄκτιστον δοξάζειν καὶ τρανώς ὁμολογεῖν, τοῖς θεοφόροις ἅπασι συμφάνως, τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν καὶ βασιλείαν, τὴν τῆς φύσεως αὐτοῦ λαμπρότητα, τὸ μέγα ἐκεῖνο
 10 καὶ ἀναρχον καὶ αἰδιον καὶ ἀπόρρητον φῶς, ἀλλὰ καὶ φωτὸς ἔργα τῇ πίστει τοῦ φωτὸς ἐποικοδομεῖν καὶ δι' ἐμμελοῦς ἀγωγῆς πρὸς τὴν ἐκεῖνου λάμπριν ὁδεύειν, ὡς ἂν ἐντεῦθεν τῷ φωτὶ πλησιάσαντες καὶ κατὰ τὴν ἐπηγγελμένην αὐτοῦ μέλλουσαν ἄφραστον ἔκφανσιν ἀκαταισχύντως πρὸς αὐτὸ βλέποντες καὶ πνευμα-
 15 τικῶς ἀγαλλόμενοι τῇ ἀπορρήτῳ ἐκεῖνῃ αἴγλῃ θείως καὶ ἀπορρήτως ἐνσημανθείημεν τὴν τῆς ψυχῆς ὄψιν, καὶ δι' αὐτῆς τὴν τοῦ σώματος, τοῦ ἀδύτου φωτὸς υἱοὶ γεγονότες καὶ τὴν μίαν καὶ θεωροῦντες καὶ ἀνυψοῦντες Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος δόξαν καὶ βασιλείαν καὶ λαμπρότητα, εἰς δόξαν αὐτῆς τῆς
 20 τρισηλίου καὶ μοναρχικωτάτης λαμπρότητος, ἧ πρέπει πᾶς αἶνος, εὐχαριστία τε καὶ προσκύνησις, νῦν καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας ἀμήν.

ἐλέγξαμε τὰ συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου, ἔτσι καὶ τώρα· ἀφοῦ ἐλέγξαμε κατὰ δύναμι, καθὼς ὁ Θεὸς παρέδλεψε τὴν ἀσθένειά μας, τὰ συγγράμματα τοῦ Γρηγορᾶ κατὰ τῆς θείας ἐνέργειας καὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα ἐνόμιζε ὅτι κάτι λέγει, καὶ διεκηρύξαμε σὲ ὅλους μὲ πολλές μαρτυρίες καὶ πολλοὺς τρόπους ὅτι ἡ μία αὐτὴ καὶ κοινὴ ἐνέργεια καὶ χάρις τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἶναι ἄκτιστη, ἧς δώσωμε τώρα ἓνα τέλος στὸ λόγο.

68 Εἴθε ὁμως ἑμεῖς νὰ μὴ θεωροῦμε μόνο ἄκτιστη καὶ περίτρανα νὰ ὁμολογοῦμε ἄκτιστη, σύμφωνα μὲ ὅλους τοὺς θεοφόρους πατέρες, τὴ δόξα καὶ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τὴν λαμπρότητα τῆς φύσεώς του, ἐκεῖνο τὸ μεγάλο καὶ ἄναρχο καὶ αἶδιο καὶ ἀπόρρητο φῶς, ἀλλὰ καὶ νὰ οἰκοδομοῦμε ἐπάνω στὴν πίστι τοῦ φωτὸς καὶ ἔργα φωτὸς καὶ μὲ ἐπιμελῆ ἀγωγή νὰ ὀδεύωμε πρὸς τὴ λάμψι ἐκείνου, ὥστε ἔτσι, ἀφοῦ πλησιάσωμε ἀπὸ ἐδῶ στὸ φῶς, νὰ βλέπωμε πρὸς αὐτὸ χωρὶς ἐντροπὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὑποσχεθεῖσα ἀπ' αὐτὸν μέλλουσα ἄφραστη παρουσία, καὶ ἀγαλλόμενοι πνευματικὰ θὰ σημαδεύομε στὴν ὄψι τῆς ψυχῆς κατὰ τρόπο θεῖο καὶ ἀπόρρητο μ' ἐκείνη τὴν ἄρρητη αἴγλη, καὶ διὰ τῆς ψυχῆς στὴν ὄψι τοῦ σώματος. Ἀφοῦ γίνωμε τότε υἱοὶ τοῦ ἀδύτου φωτὸς, θὰ θεωροῦμε καὶ θὰ ἀνυψώνωμε τὴν μία δόξα καὶ βασιλεία καὶ λαμπρότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πρὸς δόξαν αὐτῆς τῆς τρισηλίου καὶ μοναρχικῆς λαμπρότητος, στὴν ὁποῖα ἀρμόζει κάθε αἶνος, εὐχαριστία καὶ προσκύνησις, τώρα καὶ στοὺς ἀτελεύτητους αἰῶνες. Γένοιτο.

**ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΡΩΣΗΣΑΝΤΑ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΓΚΕΙΜΕΝΗΣ ΕΝ Τῷ ΣΥΝΟΔΙΚῷ ΤΟΜῶ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΡΗΣΕΩΣ**

1 Δεῖ καὶ ἀναγκαῖόν ἐστιν, ἀδελφέ, τοὺς παραδεδομένους ὑπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τῷ ἀναθέματι καὶ «τυφλοὺς ὁδηγοὺς εἶναι» κατὰ τὸ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, καὶ τοῦ «οὐαὶ» κληρονόμους, ὡς «τὴν κάμηλον καταπίνοντας τὸν δὲ κώνωπα διυλίζοντας», οἷος σαφῶς ἐστὶ Γρηγοράς οὗτος, ὁ γρηγορῶν μὲν κατὰ τῆς εὐσεβείας, αὐτὴν δ' ἐπ' ἀληθείας οὐδ' ὄνειροπολῆσαί ποτε δυνάμενος τὴν τῆς εὐσεβείας ἀλήθειαν νῦν μὲν γὰρ ἐξ ὧν φρονεῖ καὶ συγγράφεται κτίσμα τὸν Θεὸν ποιῶν, νῦν δὲ ἀναιρῶν τελείως, εἶτα περὶ τῶν ἐν θεολογίᾳ λέξεων ἀκριβολογούμενος, οὐ δηλός ἐστι
10 τὰς μὲν καμήλους καταπίνων, διυλίζων δὲ τὸν κώνωπα;

2 Ἄλλ᾽ γὰρ ὁ νῦν γράφων πρὸς ἐμὲ φῆς διατεινεσθαι τὸν τοιοῦτον μὴ ὡς ἐν τῷ Τόμῳ γεγραμμένον ἐστὶ κὰν τοῖς βιβλίοις εὐρίσκεσθαι «ὁ τετοκῶς θάλους δρόσου οὐχ ὁμοίως τὰς τε θάλους καὶ τὸν υἱὸν ὑπεστήσατο», ἀλλ' «ἐτεκνώσατο», ψευδὲς μὲν ἐστὶν
15 αὐτό φημι τὸ παρ' ἐκείνου διατεινόμενον, ἐπὶ τι δὲ τοῦτο αὐτὸ λέγω τὸ παρ' αὐτοῦ γεγραμμένον, ὡς οὐχ οὕτως ἐν τοῖς βιβλίοις εὐρίσκεται. Τοιγαροῦν καὶ ἀληθὲς τοῦτο τὸν ἴσον τρόπον. Οὐκ οὖν ἄμφω ἀληθὲς τε ἐστὶ καὶ ψευδές, ἀπροσδιορίστως νοούμενον.

1. Τὸ πρόσωπο τοῦ ἐρωτήσαντος, ἀγνωστο κατὰ τὰ ἄλλα, εἶναι προφανῶς ἱερατικόν, ἐφ' ὅσον ἀποκαλεῖται «ἀδελφός».

2. Ὁ Γρηγοράς ἦταν μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν οἱ ὅποιοι καταδικάσθησαν ἀπὸ τὴν σύνοδο τοῦ 1351, Σινοδικὸς τόμος Γ' PG 151, 717-763. Βλ. κατωτέρω, παράγρ. 8.

3. Βλ. Ματθ. 15, 14· 23, 16· 24· Πρὸβλ. Ρωμ. 2, 19.

4. Βλ. Ματθ. 23, 16. 5. Βλ. Ματθ. 23, 24.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΡΩΤΗΣΑΝΤΑ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ
ΠΑΡΑΤΙΘΕΜΕΝΗΣ ΣΤΟΝ ΣΥΝΟΔΙΚΟ ΤΟΜΟ

- 1 Πρέπει και είναι αναγκαῖο, ἀδελφέ¹, ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν παραδοθῆ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ στὸ ἀνάθεμα² «νά εἶναι καὶ τυφλοὶ ὀδηγοί»³, σύμφωνα μὲ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ, καὶ κληρονόμοι τοῦ οὐαί⁴, διότι, «ἐνῶ καταπίνουν τὴν κάμηλο, διυλίζουν τὸν κώνωπα»⁵. Τέτοιος εἶναι σαφῶς τοῦτος ὁ Γρηγορᾶς, ποὺ γρηγορεῖ κατὰ τῆς εὐσέβειας, χωρὶς νὰ μπορῆ οὔτε νὰ ὄνειροπολήσῃ ποτὲ ἀληθινὰ αὐτὴν τὴν ἀλήθεια τῆς εὐσέβειας· διότι ἄλλοτε μὲ τὰ φρονήματα καὶ τὰ κείμενά του παριστάνει κτίσμα τὸν Θεοῦ, καὶ ἄλλοτε τὸν ἀναιρεῖ τελείως· ἔπειτα ἀκριβολογώντας ἐπὶ τῆς θεολογικῆς ὀρολογίας, δὲν εἶναι φανερὸ ὅτι καταπίνει τὶς καμήλους καὶ διυλίζει τὸν κώνωπα;
- 2 Καὶ τώρα γράφοντάς μου, λέγεις ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ χωρίο, «αὐτὸς ποὺ ἐγέννησε τὶς σταλαματιῆς τῆς βροχῆς⁶ δὲν ἔδωσε μὲ ὅμοιο τρόπο ὑπόστασι στὶς σταλαματιῆς καὶ τὸν Υἱό»⁷, δὲν εὐρίσκεται ὅπως εἶναι στὸν *Συνοδικὸ Τόμο* στὰ χειρόγραφα βιβλία, ὅπου ὑπάρχει ἢ λέξεις «ἐτέκνωσε». Λέγω λοιπὸν ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς του εἶναι ψευδής, συγχρόνως ὅμως δέχομαι ὅτι τὸ γραφόμενο ἀπὸ αὐτόν, ὅτι δὲν εὐρίσκεται μὲ αὐτὴ τὴ μορφή στὰ χειρόγραφα βιβλία, ἐν μέρει μόνο εἶναι ψευδές· ἐπομένως εἶναι

6. Ἰωβ 38,28.

7. Βλ. *Κατὰ Εὐνομίου* 2,23, PG 29,624A. Πρβλ. *Συνοδικὸν Τόμον Γ'*, 36, PG 151,744B. Πρόκειται γιὰ τὸ χωρίο ποὺ παρατίθεται στὴν παράγραφο 2 (στίχ. 18-20). Πρβλ. Βασιλείου Σ. Ψευτογκᾶ, «Φιλολογικὴ Συζήτηση ἡσυχαστῶν καὶ ἀντιησυχαστῶν γιὰ τὴ γνησιότητα τῆς ρήσεως τοῦ Μ. Βασιλείου "Ὁ τετοκῶς βῶλους δρόσου οὐχ ὁμοίως τὰς τε βῶλους καὶ τὸν υἱὸν ὑπεστήσατο"», *Εἰς Τόμος ἐόρτιος χιλιοστῆς ἑξακοσιοστῆς ἐπετείου Μεγάλου Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1981, 151-167.

Τί οὖν; ἼΑρα καὶ Γρηγορᾶς ἀληθῆς τέ ἐστὶ καὶ ψευδῆς; Οὐ μὲν-
 ουν. Εἴθε γὰρ ἦν ἦν γὰρ ἄν τι καὶ μετριάζων ἐν τῇ κακίᾳ· νῦν δὲ
 τελέως ἐστὶ κακὸς καὶ τὸ ψεῦδος μόνον λαλεῖ, καὶ τοῦτο διπτῶς
 Τὸ γὰρ καθόλου συνυπακούων αὐτὸς καὶ τοὺς ἄλλους κλέπτων
 5 ἅμα καὶ πείθων, «ἐν πᾶσι μὲν φησι διβλίσις εὐρίσκεισθαι τὸ τε-
 κνώσασθαι», ὁ ψεῦδός ἐστὶ σαφῶς, «ἐν οὐδεμιᾷ δὲ πάλιν τὸ ὑπο-
 στήσασθαι», ψεῦδος δὲ πάλιν καὶ τοῦτο παραπλήσιον τῷ προτέ-
 ρῳ. Καταψεύδεται τοιγαροῦν ὁ Γρηγορᾶς οὗτος τῶν διβλίων διπ-
 τῶς. Οὕτω γὰρ ἔχει τὸ ἀληθές ὡς ἐν τισὶ μὲν τὸ «ὑποστήσασθαι»
 10 γεγραμμένον εὐρίσκεται, ἐν τισὶ δ' ἄλλοις ἐστὶ τὸ «τεκνώσασθαι»·
 καὶ τοῦτο γὰρ εὐσεβῶς νοούμενον, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ ὑγιῶς·
 πλὴν γὰρ τοῦ παρηλλάχθαι τῇ προφορᾷ θάτερον διενήνοχεν
 ἦκιστα. Ὁ γὰρ ὑποστησάμενος τὸ τεχθέν, τεκνωσάμενος ὑπεστή-
 σατο πάντως ἔλκει δ' ἐκάτερον πρὸς εὐσεβῆ τὴν διάνοιαν τὸ
 15 «οὐχ ὁμοίως» μεταξὺ γεγραμμένον, διπλῆν ταύτην παρέχον καὶ
 τοῖς σημαινομένοις κατάλληλον πράγμασιν.

3 Ὁ δὲ Γρηγορᾶς νοῦν ἔχει συνορᾶν ὡς σημαντικὰ μὲν ἐστὶ
 τὰ ὀνόματα διανοίας, οὐκ αἴτια δὲ τῶν κατ' αὐτὴν ἐπαινετῶν ἢ
 μεμπτέων οὐκοῦν καὶ τὴν αἰτίαν, ἢ τῆς μέμψεώς ἐστὶν ὄνομα, τῇ
 20 διανοίᾳ προσήκειν, εἴπερ ἀδόκιμος, ἀλλ' οὐχὶ τοῖς ρήμασι, καὶ
 ταῦτα τοῖς δυναμένοις νοεῖσθαι πολλαχῶς ἀλλ' οὐδὲ τῶν πρα-
 γμάτων αἴτια τὰ ὀνόματα, τῶν δὲ ὀνομάτων μᾶλλον τὰ πράγμα-
 τα. Τοιγαροῦν ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἢ σημασία τῶν ὀνομάτων
 μετασκευάζεται, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τῶν ὀνομάτων τὰ πράγματα. Οὐδὲ
 25 γὰρ τὸν Ἐζεκιάν κτίστην νομίσομεν ἀνθρώπων, λέγοντα, κατὰ
 τὴν ἱστορίαν, «ἀπὸ τοῦ νῦν παιδία ποιήσω, ἃ ἀναγγελεῖ τὴν δι-
 καιοσύνην σου, Κύριε τῆς σωτηρίας μου». Φλυαρία τοίνυν σα-
 φῆς ἢ τε τῶν πάλαι καὶ τῶν νῦν κακοδόξων ὑπὲρ ὀνομάτων
 σπουδὴ καὶ ἀσθενῆς ἄγαν ἢ ἀπὸ τούτων πρὸς τοὺς τῇ εὐσεβείᾳ
 30 συνηγοροῦντας ἀντιπαράταξις.

8. Βλ. Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Ἀντιρρητικοὶ Δεύτεροι 7, κώδ. Laur-Plut. LIV, 4 φ. 129^r-130^r.

9. Βλ. ὑπόμνημα εἰς PG 29, 624A, σημ. 75, ὅπου δεβαιοῦνται ἀμφότεροι οἱ

ἀληθές κατὰ τὸ ἥμισυ νοούμενο ἀπροσδιόριστα. Τί λοιπόν; Ἔρα καὶ ὁ Γρηγορᾶς εἶναι συγχρόνως ἀληθῆς καὶ ψευδής; Ἔρα βέβαια. Εἶθε νὰ ἦταν βέβαια, διότι ἔτσι θὰ εἶχε μετριασμένη τὴν κακία· ἀλλὰ τώρα εἶναι τελείως κακὸς καὶ λαλεῖ μόνο τὸ ψεῦδος, καὶ μάλιστα μὲ διπλὸ τρόπο. Ἔχοντας δηλαδὴ διαμορφώσει τὴν ἀποψὶ καὶ συγχρόνως προσπαθώντας νὰ παραπλανήσῃ καὶ νὰ πείσῃ τοὺς ἄλλους, λέγει ὅτι «σὲ ὅλα τὰ βιβλία ὑπάρχει τὸ ἔτεκνώσατο», πρᾶγμα πού ὀλοφάνερα εἶναι ψεῦδος, καὶ «σὲ κανένα βιβλίον δὲν εὐρίσκειται τὸ ὑπέστησε»⁸, πού εἶναι πάλι καὶ αὐτὸ ψεῦδος παρόμοιο μὲ τὸ προηγούμενο. Ψευδολογεῖ λοιπὸν ὁ Γρηγορᾶς τοῦτος ὡς πρὸς τὰ βιβλία κατὰ διπλὸ τρόπο. Ἡ ἀλήθεια βέβαια εἶναι ἡ ἐξῆς· σὲ μερικὰ χειρόγραφα εἶναι γραμμένο τὸ ἔτεκνώσατο, καὶ σὲ μερικὰ ἄλλα εἶναι τὸ ἔτέκνωσε⁹. Αὐτὸ τὸ δεύτερο ἐννοούμενο εὐσεβῶς εἶναι καλὸ καὶ σωστό· διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραλλαγὴ τῆς προφορᾶς, ἐλάχιστα διαφέρει ἀπὸ τὸ ἄλλο. Διότι ἐκεῖνος πού ἔδωσε ὑπόστασι στὸ τεχθέν, ὅπωςδήποτε τοῦ ἔδωσε τὴν ὑπόστασι τεκνοποιώντας το· ἐλκύει δὲ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ δύο πρὸς εὐσεβῆ σκέψιν ἢ παρεμβαλλόμενη φράσις «οὐχ ὁμοίως», πού τὴν καθιστᾶ διπλῆ καὶ κατάλληλη στὰ ἐπισημαινόμενα πρᾶγματα.

3 Ὁ Γρηγορᾶς ὅμως δὲν ἔχει νοῦ νὰ παρατηρήσῃ ὅτι τὰ ὀνόματα εἶναι βέβαια σημαντικὰ ἔννοιας, ὅχι ὅμως καὶ αἷτια τῶν ἐπαινετῶν ἢ μεμπτῶν κατὰ τὴν ἔννοια· ἐπομένως καὶ ἡ αἷτια, πού εἶναι ὀνομα τῆς μέμψεως, ἀρμόζει στὴν ἔννοια, ἂν εἶναι ἀδόκιμη, καὶ ὅχι στὰ λόγια, καὶ μάλιστα σ' ἐκεῖνα πού μποροῦν νὰ νοηθοῦν μὲ πολλὰς ἔννοιαι· οὔτε βέβαια καὶ τῶν πραγμάτων εἶναι αἷτια τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ πρᾶγματα εἶναι αἷτια τῶν ὀνομάτων. Ἐπομένως ἡ σημασία τῶν ὀνομάτων καθορίζεται ἀπὸ τὰ πρᾶγματα, ἀλλ' ὅχι τὰ πρᾶγματα ἀπὸ τὰ ὀνόματα. Οὔτε τὸν Ἐζεκία βέβαια θὰ τὸν θεωρίσωμε κτίστη ἀνθρώπων, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὴν ἱστορία λέγει, «ἀπὸ τώρα θὰ κάμω παιδιά, τὰ ὁποῖα θὰ διακηρύξουν τὴ δικαιοσύνη σου, Κύριε τῆς σωτηρίας μου»¹⁰. Εἶναι λοιπὸν σαφῆς φλυαρία ἢ σπουδὴ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν τωρινῶν κακοδόξων γιὰ τὰ ὀνόματα καὶ πολὺ ἀσθενῆς ἢ ἀντιπαράταξις ἀπὸ αὐτοὺς πρὸς ἐκείνους πού εἶναι συνήγοροι τῆς εὐσεβείας.

γραφεὶς τοῦ ἐπίμαχου χωρίου.

10. Ἦσ. 38, 19.

4

Ἄλλὰ γὰρ σκόπει τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνδρός καὶ τὸ φιλο-
 ψευδές καὶ φιλολοίδορον ὅσον, καὶ ταῦτ' ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ
 τῶν θείων. Ἐπεὶ γὰρ ἄμφω γέγραπται, κἂν εἰ θατέρω κεχρημένοι
 διετελέσαμεν, οὐκ ἂν αὐτὸς ἀνῆκεν, ἡμῶν τε καὶ τῶν διβλίων
 5 καταψευδόμενος, μᾶλλον δὲ τῶν μὲν διβλίων μόνον καταψευδό-
 μενος, ἡμῶν δὲ καὶ ὡς παραχαραπτόντων τὰς τῶν θεοφόρων
 ρήσεις καταιτιώμενος ὅτι μὲν οὖν ἄμφω ταῦτ' ἐν τοῖς διβλίοις
 εὐρίσκεται, νῦν μὲν ἐμφανές ἐποησάμην, ἦδειν δὲ ἐκ πολλοῦ.
 Πῶς δὲ νῦν ἐποησάμην ἐμφανές, ἐρῶ. Διελθὼν σου τὸ γράμμα,
 10 ὡς εἶδον περὶ τούτου διαλαμβάνον, συνειλέχθαι τὰς ἐν τῇ Θεσσα-
 λονίκῃ τοῦ μεγάλου Βασιλείου Πρὸς Εὐνόμιον βίβλους προσέτα-
 ξα, μάλιστα τὰς ἐκ παλαιοῦ γεγραμμένας. Συνειλεγμένων δέ, τὴν
 ρῆσιν ζητήσας, ἐπεὶ ταῖς μὲν αὐτῶν τὸ «ὑπεστήσατο», ταῖς δ' ἐγ-
 κείμενον ὑπῆρχε τὸ «έτεκνώσατο, συγκαλεσάμενος ἔπειτα τῶν ἐλ-
 15 λογίμων πολλούς, ἱερωμένους, μοναστὰς καὶ μιγάδας, τό τε σὸν
 γράμμα διελθεῖν ἐπέτρεψα καὶ τὰς βίβλους ὑπέδειξα. Καὶ τί δεῖ
 λέγειν τὰ τῶν ἰδόντων; Δῆλα γὰρ κἂν ἡμεῖς μὴ λέγωμεν. Συνῆν δὲ
 τούτοις καὶ τῶν λογίων ὁ πρῶτος καὶ τοῦ γενικοῦ λογοθέτης, ὃς
 τοῦ θειοτάτου μεταπεμψαμένου βασιλέως, ἐντεῦθεν ἀπάρας, ὡς
 20 ὑμᾶς ἀφίκαται, τὴν ἐν τοῖς διβλίοις ἀλήθειαν ὄψει παραλαβὼν καὶ
 μάρτυς αὐτῆς ἀπαράγραπτος ὑμῖν ἐσόμενος μετ' οὐκ ὀλίγων ἐτέ-
 ρων οὐδὲ τῶν τυχόντων τῶν ἐντεῦθεν αὐτῷ συναποδεδημηκότων.

5

Οἷ γε μὴν ἐνδημοῦντες ἐνταῦθα καὶ αὐτὸ τὸ περὶ τῆς φωνῆς
 ταύτης σύγγραμμα τοῦ Γρηγορᾶ κατιδεῖν καὶ διελθεῖν ἐπόθουν.
 25 Ἦκει τις οὖν μετ' οὐ πολὺ κομίζων αὐτὸ καὶ λέγων ὡς πολλῶν
 ὄντων τῶν κατὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου κῶ Γρηγορᾶ γεγραμμένων
 καὶ παρὰ πάντων ἐξελεγχόμενων, οὐδὲν ὑγιές τῶν ἐν συνέσει τὰ
 τοῦ Τόμου σκοπούντων, καὶ μάλιστα τῶν ἐμμελετησάντων τὰ τοῦ
 Θεσσαλονίκης διὰ πλάτους περὶ πάντων συγγεγραμμένα. Τοῦτο
 30 μόνον ἔστιν οἷς ἀπορεῖν ἔπεισι πῶς, ὡς ὁ Γρηγορᾶς δείκνυσι, τὸ

11. Βλ. Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Ἀντιρρητικοὶ Δεύτεροι 7, κῶδ. Plut. LIV, 4 φφ. 126°. 129°. 130°.

12. Ὁ Παλαμᾶς παραθέτει τὴν ἀμφιλεγόμενη βασιλειανὴ ρῆσι καὶ σ' ἄλλα ἔργα του. Βλ. Ἐπεὶ Ἐσυχασόντων 3,2,18 καὶ Διάλογον Ὁρθοδόξου μετὰ

4 Ἄλλὰ πρόσεξε τῇ συνείδησι τοῦ ἀνθρώπου καὶ πόσο φιλο-
 ψευδὲς καὶ φιλολοῖδορο εἶναι τὸ ἦθος του, καὶ μάλιστα στὰ θέματα
 σχετικά μὲ τὸν Θεὸ καὶ τὰ θεῖα. Ἄφοῦ δηλαδή καὶ τὰ δύο εἶναι
 γραμμένα, ἔστω καὶ ἂν ἔμεῖς ἐχρησιμοποιήσαμε μόνο τὸ ἓνα, δὲν
 εἶχε αὐτὸς τὸ δικαίωμα νὰ ψευδολογήσῃ ἐναντίον μας καὶ ἐναν-
 τίον τῶν βιβλίων, ἢ μᾶλλον μόνο ἐναντίον τῶν βιβλίων νὰ ψευδο-
 λογήσῃ, ἔμας ὅμως νὰ μᾶς κατηγορήσῃ ὅτι παραχαράσσομε τὶς
 ρήσεις τῶν θεοφόρων πατέρων¹¹. Ὅτι λοιπὸν καὶ οἱ δύο γραφές
 εὐρίσκονται στὰ χειρόγραφα βιβλία, τὸ κατέστησα φανερὸ τώρα,
 ἀλλὰ τὸ ἐγνώριζα ἀπὸ καιρό¹². Θὰ εἰπῶ, πῶς τὸ κατέστησα τώρα
 φανερό. Ἄφοῦ, διαβάζοντας τὸ γράμμα σου, εἶδα νὰ γίνεται λό-
 γος γι' αὐτὸ τὸ θέμα, παρήγγειλα νὰ συγκεντρωθοῦν οἱ κώδικες
 τῆς Θεσσαλονίκης πού περιέχουν τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου Βασιλείου
Πρὸς Εὐνόμιο, καὶ μάλιστα οἱ γραμμένοι παλαιά. Ὅταν συγκεν-
 τρώθηκαν, ἀναζήτησα τὸ χωρίο· ἐπειδὴ σὲ ἄλλους ἦταν γραμμένο
 τὸ «ὑπέστησε» καὶ σὲ ἄλλους τὸ «ἐτέκνωσε», συγκάλεσα πολλοὺς
 ἀπὸ τοὺς λόγιους, ἱεράρχες, μοναχοὺς καὶ λαϊκοὺς, τοὺς ὁποίους
 εἶπα νὰ διαβάσουν τὸ γράμμα σου καὶ τοὺς ἔδειξα τὰ χειρόγραφα.
 Καὶ τί χρειάζεται νὰ εἰπῶ αὐτὰ πού εἶδαν; Διότι εἶναι φανερά,
 ἀκόμη καὶ ἂν δὲν τὰ εἰποῦμε ἔμεῖς. Ἦταν δὲ μαζὶ μὲ αὐτοὺς καὶ ὁ
 πρῶτος λόγιος καὶ λογοθέτης τοῦ γενικοῦ, ὁ ὁποῖος μετὰ πρόσκλη-
 σι τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἔφυγε ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἦλθε σὲ σᾶς· αὐτός,
 ἀφοῦ εἶδε μὲ τὰ μάτια του τὴν ἀλήθεια στὰ βιβλία, θὰ σᾶς εἶναι
 μάρτυς ἀπαράγραπτος γι' αὐτὴν μαζὶ μὲ ἀρκετοὺς ἄλλους ὄχι
 τυχαίους πού συνταξίδευσαν μαζὶ του ἀπὸ ἐδῶ.

5 Οἱ ἐδῶ ἐνδημοῦντες βέβαια ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἰδοῦν καὶ διαβά-
 σουν καὶ τὸ ἴδιο τὸ σύγγραμμα τοῦ Γρηγοῤᾶ γιὰ τὴ φράσι αὐτή¹³.
 Ἔρχεται λοιπὸν σὲ λίγο κάποιος πού τὸ ἔφερε καὶ εἶπε ὅτι ἀπὸ τὰ
 πολλὰ πού ἔγραψε ὁ Γρηγοῤᾶς κατὰ τοῦ *Συνοδικοῦ τόμου* καὶ ἔ-
 χουν ἐλεγχθῆ ἀπὸ ὅλους, τίποτε δὲν εἶναι ὀρθό, κατὰ τὴν ἀποσι-
 ὄσων ἔξετάζουν μὲ σύνεσι τὰ περιεχόμενα τοῦ Τόμου, καὶ μάλιστα
 ὄσων ἐμελέτησαν τὰ συγγράμματα τοῦ Θεσσαλονίκης πού πρα-
 γματεύονται ἐκτενῶς γιὰ ὅλα. Αὐτὸ μόνο φέρει σὲ ἀπορία με-

Βαρλααμίτου 23 (Π. Χρήστου Α', σ. 670 καὶ σημ. 6 καὶ Β', σ. 185), Πρβλ. Β. Ψευτογκᾶ, μν. ἔργον σ. 153ε.

13. Εἶναι ὁ ἕβδομος τῶν Ἀναρρητικῶν Κατὰ τοῦ Παλαμικοῦ τόμου τοῦ Γρηγοῤᾶ.

ρητὸν τοῦτο παρατεποιημένον ἐν τῷ Συνοδικῷ Τόμῳ κείται; Πάλιν οὖν συγκροτεῖται σύλλογος ἀρίστων, πάλιν εἰς μέσον τὰ τοῦ μεγάλου διβλίου, πάλιν μετὰ χειρᾶς ὁ συνάδων αὐτοῖς ἀναφανείς Συνοδικὸς Τόμος. Τούτων δὴ προκειμένων τὸ τοῦ Γρηγοῤᾤ 5 κατ' αὐτῶν, ὡς ἀληθῶς δὲ καθ' ἑαυτοῦ, σύγγραμμα ἀναγινώσκειται παρηρησία. Καὶ τί δεῖ λέγειν τὰ παρὰ τῶν ἐχόντων τὰς δίβλους ὑπ' ὀφθαλμοῦς καὶ ἀκοαῖς οἰκειαῖς τηνικαῦτα δεχομένων τὴν παρὰ τοῦ Γρηγοῤᾤ πολυρρήμονα συκοφαντίαν καὶ βλασφημίαν; Πάντες ἐβόων, ἵνα συνελὼν εἶπω, τῆς εὐηθείας, τῆς μανίας, τῆς 10 δυσσεβείας, ὡς δὲ καὶ ἐπιπορκίας. Εἶδον γραφόμενον τοὺς ὠμομοκότας οὐδέποτε, ὡς ἄρα μὴ δυναμένους ἄλλους ἐξαπατᾶν τοὺς ἀνθρώπους, «εἰ μὴ Θεόν, ὡς αὐτὸς φησιν, ἐπιπορκήσειαν». Καὶ ταῦτα αὐτὸς ὢν, ὡς πάρεστιν ὁρᾶν ἐν τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν, ὁ πολλάκις ὀμνύων καὶ ψευδορκῶν, μηδενὸς ἀναγκάζοντος. Ὡς 15 καὶ ταῦτ' εἶδον ἢ τῶν συνειλεγμένων ὀμῆγυρις, ὄντως «ὄψις» ἔλεγον «αὐτῷ πόρνης γέγονεν, ὄντως ἀπηναισχύντηκε» κατ' αὐτὰς ὁ τάλας, αἷς ἴδιον τὸ οἰκειὸν ὄνομα ταῖς σωφρονούσαις προστρίβεσθαι.

6

Ὡς δὲ καὶ πολλὰ μὲν παρ' αὐτοῦ τὰ προτεθέντα τῶν ζητου- 20 μένων ἐάρων, ὧν πρὸς ἕκαστον ὁ Τόμος ἰδίως τὰς πίστεις ἀποδιδούς ἐωρᾶτο, αὐτὸς δὲ πολλοστὸν μιᾶς ἀποσπάσας καὶ τούτου πολυτρόπως καταψευσάμενος καὶ κακουργήσας πολυειδῶς, εἶθ' ὡς μόνον τοῦτο πρὸς ἐκεῖνα τὰ ζητούμενα πάντα προαχθὲν ἀκαταλλήλως προὔβάλλετο καὶ συκοφαντῶν, εἶτ' ἀπηγόρευε πρὸς τὸ 25 δοκοῦν τοῦ ἀτοπήματος μέγεθος καὶ ζῆλον ἔχων διὰ πολλῶν μὴ κατ' ἐπίγνωσιν ἐπεδείκνυτο, κατὰ τὸν Καϊάφαν ἐκεῖνον οἶον καὶ διαρρηγνύς αὐτοῦ τὰ ἱμάτια, καὶ τοῦ συκοφαντουμένου καταβοῶν οὐδὲν μέτριον, ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ἔφησαν, πολλὰ μὲν καὶ ποικίλα φθέγγεται, ἀληθὲς δὲ καὶ πιστὸν καὶ εὐσεβὲς 30 οὐδέν· καὶ ὄντως κρείσσων, κατὰ τὸ Σολομώντειον ἔπος, «ἐν ἀπλότῃτι πορευόμενος ἄνθρωπος», εἰ δὲ βούλει, καὶ συγγραφόμενος ὑπὲρ στρεβλόχειλον ἄφρονα, τὸν πολὺ τὸ ψεῦδος συμμιγὲς ἀνοία καὶ δυσσεβεία προφέροντα.

14. Ἱερ. 3, 3.

15. Βλ. Ματθ. 26, 65.

ρικούς· πῶς, ὅπως δείχνει ὁ Γρηγορᾶς, τὸ ρητὸ τοῦτο εὐρίσκεται παραποιημένο στὸν *Συνοδικὸ Τόμο*; Συγκροτεῖται λοιπὸν πάλι σύναξις ἀρίστων ἀνδρῶν, πάλι φέρονται στὴ μέση τὰ βιβλία τοῦ μεγάλου Βασιλείου, πάλι ἀνοίγει ὁ *Συνοδικὸς Τόμος* πού δείχνει ὅτι συμφωνεῖ μὲ αὐτὰ. Ἀφοῦ λοιπὸν αὐτὰ ἐτοποθετήθηκαν μπροστὰ ἀναγινώσκειται δημόσια τὸ σύγγραμμα τοῦ Γρηγορᾶ ἐναντίον τους, στὴν πραγματικότητα δὲ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του. Τί χρειάζεται νὰ εἰπῶ τὰ λόγια ἐκείνων πού εἶχαν τοὺς κώδικες κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τους καὶ ἐδέχονταν τότε στ' αὐτιά τους τὴν πολὺλογη συκοφαντία καὶ βλασφημία ἀπὸ τὸν Γρηγορᾶ; Ὅλοι ἐφώναζαν, γιὰ νὰ συνοψίσω, τί μωρία, τί μανία, τί δυσσέβεια, τί ἐπιιορκία. Εἶδα νὰ γράφεται ὅτι ὅσοι δὲν ὠρκίσθηκαν ποτέ, δὲν μποροῦν ἀλλοιῶς νὰ ἐξαπατήσουν τοὺς ἀνθρώπους, «ἐκτὸς ἐὰν ἐπιιορκήσουν στὸν Θεό», ὅπως λέγει αὐτός. Κι' αὐτὰ, ἐνῶ αὐτὸς εἶναι, ὅπως μπορεῖ νὰ ἰδῆ κανεῖς στὰ συγγράμματά του, πού πολλές φορές ὀρκίζεται καὶ ψευδολογεῖ, χωρὶς νὰ τὸν ἀναγκάσῃ κανεῖς. Μόλις εἶδαν κι' αὐτὰ οἱ συγκεντρωμένοι, ἔλεγαν· «πράγματι, ἀπέκτησε ὄψι πόρνης, πράγματι ἔγινε ἀδιάντροπος»¹⁴ ὁ ταλαίπωρος, ὅπως αὐτὲς πού ἀποδίδουν τὸ ὄνομά τους σὲ σώφρονες γυναῖκες.

6 Ἐπειδὴ ὅμως ἔβλεπαν ὅτι ἦταν πολλές οἱ προτάσεις του, στίς ὁποῖες ὁ Τόμος ἔδινε ἰδιαιτέρως ἀπαντήσεις, μία μία, αὐτὸς ὅμως ἀπέσπασε τὸ πολλοστὸ μέρος μιᾶς μόνο προτάσεως καὶ ψευδολογώντας γι' αὐτὸ μὲ πολλοὺς τρόπους καὶ κακοποιώντας το παντοειδῶς, ἔπειτα τὸ πρόβαλε αὐτὸ κατὰ τρόπο ἀκατάλληλο καὶ συκοφαντικὸ σὰν νὰ εἶχε προσαχθῆ μόνο αὐτὸ πρὸς ὅλα ἐκεῖνα τὰ ζητήματα. Ἐπειτα μπροστὰ στὸ φανερὸ μέγεθος τοῦ ἀτοπήματος ἀπογοσητεύθηκε καὶ ἔδειξε μὲ πολλὰ λόγια ὅτι εἶχε ζῆλο ὄχι κατ' ἐπίγνωσι, καὶ διερρήγγυε τὰ ἱμάτιά του σὰν τὸν Καϊάφα ἐκεῖνον¹⁵ καὶ κατηγοροῦσε μὲ ἐπιμονὴ τὸν κατηγορούμενο. Εἶπαν λοιπὸν αὐτοί, ὅτι πράγματι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς λέγει βέβαια πολλὰ καὶ διάφορα, ἀλλὰ τίποτε ἀληθινὸ καὶ ἀξιόπιστο καὶ εὐσεβές· καὶ ἀληθινὰ σύμφωνα μὲ τὸν λόγο τοῦ Σολομώντος «προτιμότερος εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού ζῆ μὲ ἀπλότητα»¹⁶, ἂν μάλιστα θέλῃς, καὶ πού γράφει, ἀπὸ τὸν στραβοχείλη ἀφρονα, πού ἐκστομίζει ἄφθονο ψεῦδος ἀνάμικτο μὲ μωρία καὶ δυσσέβεια.

16. Σοφ. Σολ. 1, 1.

7

Τίς γὰρ ἀλιτήριος, τίς ἀσεβής, τίς ἀπαίδευτος καὶ ἀνίερος; Γρηγορᾶς οὗτος καθάπερ τις κριτής, μᾶλλον δὲ τύραννος, προκαθήμενος, καὶ τὰ μὲν τῶν τοῖς ἀγίοις γεγραμμένων ἐγκρίνων, τὰ δὲ ἐκβάλλων μετὰ πολλῆς ἐξουσίας καὶ εἰς ἀντιπάλους μοίρας ἀνθίστας τὰ ὁμόλογα καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ προκεκριμένων τὴν διάνοιαν οἰονεὶ παντοδαπῶς στρεβλῶν καὶ μεθέλκων καὶ διαζόμενος εἰς τὸ δεῖξαι τὸ αἰδιον φῶς τῆς θεότητος μηδὲν ὄν διανοίας ἀνάπλασμα καὶ ὄνομα μόνον, τῷ πληγέντι ἀέρι συνδιαλυόμενον, ὁμοῦ δὲ καὶ εἰς κτίσμα Θεοῦ τελουῖν, ὃ καὶ πρὸς ἑαυτὸ τελέως ἐστὶν ἀσύστατον πῶς γὰρ κτίσμα Θεοῦ τὸ μηδὲν ὄν καὶ ὄνομα μόνον καὶ διανοίας ἀνάπλασμα; Τίς οὖν ἀσεβής καὶ τῶν παραδεδομένων ἀποσπρητῆς λέξεων; Γρηγορᾶς οὗτος ἢ Γρηγόριος ὁ τῆς κατὰ Θεσσαλονίκην ἱεραῶς Ἐκκλησίας πρόεδρος, πάντα στέργων τὰ γεγραμμένα καὶ πρὸς ἄλληλα διεκνύς αὐτὰ συνκωδὰ τε καὶ φίλια εἰς τὸ δεῖξαι ἄκτιστον οὖσαν τὴν τοῦ Θεοῦ λαμπρότητα, περὶ ἧς φησι Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπάνυμος, «εἰς τοῦτό με φέρει τὸ μέτριον ἐνταῦθα φέγγος τῆς ἀληθείας, λαμπρότητα Θεοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν, ἀξίαν τοῦ καὶ συνδήσαντος καὶ λύσαντος καὶ αὐθις συνδήσαντος ὑψηλότερον τὸ φῶς τῆς ἐν Θαβῶρ τοῦ Κυρίου μεταμορφώσεως»; Δι' ὃ φησι Μάξιμος ὁ τὰ θεῖα πολὺς «αὐτὸν ἑαυτοῦ σύμβολον ἐπὶ τοῦ ὄρους γενέσθαι τὸν Κύριον». Οὐ γὰρ αὐτό τι ἑαυτοῦ σύμβολον γίνεται τὸ δ' ἄλλοτριῦ φωτὸς δεικνύμενον τὴν δόξαν καὶ τὸ φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἡνίκα οὐκ ἀέρος, οὐ τόπου, οὐ φωτὸς ἡμῖν κτιστοῦ χρεῖα καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἀντὶ πάντων ἡμῖν ἔσται ὁ Θεός, κατὰ τὸν ἀπόστολον, καὶ κατὰ τὴν Ἰωάννου Ἀποκάλυψιν «φωτὸς λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου χρεῖαν οὐχ ἔξομεν· ὁ γὰρ Θεὸς φωτίσει ἐφ' ἡμᾶς καὶ νύξ οὐκ ἔσται ἔτι».

8

Ἐπεὶ δὲ καὶ κλαίειν ἤκουσαν διατεινομένου τοῦ κατὰ σάρκα τούτου σοφοῦ Γρηγορᾶ καὶ τὸ ἄνθος τῶν αὐτοῦ λόγων ὑπὸ τῆς λύπης μαραίνεισθαι φάσκοντος, ἐπὶ τῇ, καθάπερ αὐτός φησι,

17. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38, 11, PG 36, 324A.

18. Περὶ διαφόρων ἀποριῶν, PG 91, 1128AB. 1160C, 1165D, ὅπου ἡ ἐπιγραφή «ὅτι καὶ ἑαυτοῦ τύπος ὁ Κύριος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διὰ σαρκὸς οἰκονομίαν». Βλ. καὶ Ἀντιρρητικὸν πρὸς Ἀκίνδυνον 4, 21.

7 Διότι ποιός είναι ἀληθής, ποιός ἀσεβής, ποιός ἀπαίδευτος καὶ ἀνίερος; Εἶναι τοῦτος ὁ Γρηγοράς, πού κἀθεται στό θρόνο σάν κριτής, ἢ μᾶλλον σάν τύραννος, καὶ ἄλλα μὲν ἀπό τὰ γραπτὰ τῶν ἀγίων Πατέρων ἐγκρίνει, ἐνῶ ἄλλα τὰ ἀπορρίπτει μέ πολλή ἐξουσία· πού τοποθετεῖ σέ ἀντίπαλες μοῖρες τὰ σύμφωνα κείμενα καὶ μέ κάποιον τρόπο διαστρεβλώνει τήν ἔννοια τῶν ἀπ' αὐτόν προκρινομένων διδαγμάτων, τήν παρατραβᾷ καὶ τήν ἐκβιάζει, γιά νά δείξη ὅτι τὰ αἰδίο φῶς τῆς θεότητος δέν εἶναι τίποτε, ὅτι εἶναι πλάσμα τῆς διάνοιας καὶ ἀπλό ὄνομα πού διαλύεται μαζί μέ τόν πλητόμενο ἀέρα, καὶ συγχρόνως ὅτι εἶναι καὶ κτίσμα Θεοῦ, πρᾶγμα πού καὶ καθ' ἑαυτὸ εἶναι ἀσύστατο· διότι πῶς μπορεῖ νά εἶναι κτίσμα Θεοῦ αὐτό πού δέν εἶναι τίποτε καὶ εἶναι μόνο ὄνομα καὶ πλάσμα τῆς διάνοιας; Ποιός λοιπόν εἶναι ἀσεβής καὶ ἀποστερητής τῶν παραδεδομένων λέξεων; Τοῦτος ὁ Γρηγοράς ἢ ὁ Γρηγόριος ὁ προεστῶς τῆς ἱερᾶς Ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης, πού ἀποδέχεται ὅλα τὰ γραπτὰ καὶ δείχνει ὅτι εἶναι σύμφωνα καὶ φιλικὰ μεταξύ τους, ὥστε ν' ἀποδείξη ὅτι εἶναι ἄκτιστη ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ, γιά τήν ὁποία ὁ Γρηγόριος ὁ ἐπώνυμος τῆς θεολογίας λέγει, «σ' αὐτό μέ φέρει τὸ ἐδῶ μέτριο φέγγος τῆς ἀλήθειας, γιά νά ἰδῶ καὶ νά πάθω τὴ λαμπρότητα τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι ἄξια ἐκείνου πού συνέδεσε καὶ ἔλυσε καὶ πρόκειται πάλι νά συνδέση ὑψηλότερα τὸ φῶς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου στό Θαβώρ»¹⁷; Γι' αὐτό λέγει ὁ Μάξιμος, ὁ πολὺς στὰ θεῖα, «ὅτι ὁ Κύριος ἐπάνω στό ὄρος ἔγινε ὁ ἴδιος σύμβολο τοῦ ἑαυτοῦ του»¹⁸. Δέν γίνεται λοιπόν σύμβολο τοῦ ἑαυτοῦ του κάτι πού δείχνει μέ ξένο φῶς τὴ δόξα καὶ τὸ φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὅταν δέν θά χρειαζόμαστε οὔτε ἀέρα οὔτε τόπο, οὔτε κτιστὸ φῶς ἢ τὰ παρόμοια, ἀλλὰ ὁ Θεὸς θά εἶναι γιά μᾶς ἀντὶ ὅλων αὐτῶν σύμφωνα μέ τὸν ἀπόστολο¹⁹, καὶ σύμφωνα μέ τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, «δέν θά ἔχωμε ἀνάγκη ἀπὸ φῶς λύχνου καὶ ἀπὸ φῶς ἡλίου, διότι ὁ Θεὸς θά μᾶς φωτίση καὶ δέν θά εἶναι πλέον νύκτα»²⁰.

8 Ἐπειδὴ ὅμως ἀκουσαν ὅτι ὁ κατὰ σὰρκα σοφὸς αὐτὸς Γρηγοράς ἰσχυρίζεται ὅτι κλαίει καὶ λέγει ὅτι τὸ ἀνθος τῶν λόγων του μαραίνεται ἀπὸ τὴ λύπη γι' αὐτὴν τὴν κρεουργηθεῖσα φωνή, κατὰ

19. Α' Κορ. 15, 28.

20. Ἀποκ. 22, 5.

κρεουργηθείση ταύτη φωνῆ, κατὰ τὴν Ραχήλ κλαίουσαν, ὑφ' Ἡρώδου κρεουργηθέντα τὰ τέκνα, ἔτι δὲ καὶ τὰς αὐτοῦ Θούλας καὶ τὰς Ταπροβάνας καὶ τοὺς Αἰθίοπας τῶν ληρημάτων καὶ τῶν ἀλλοκότων καὶ παντάπασιν ἀκαταλλήλων παραδειγμάτων, εἶπον.
 5 Αὐτὸς γὰρ ἀκρεούργητον εὗρεν, ὡς φησιν, ἐν τοῖς βιβλίοις τὴν ρῆσιν. Ἐρ' οὖν οἴκοι κακείνη τοὺς παῖδας εὗροῦσα ζῶντας, εἴτ' ἐπωδύρετο; Ἐρα δὲ καὶ τοσοῦτο τοῦτο τῶν λέξεων τὸ διάφορον, ὡς πολλαχοῦ πᾶς τις ἂν ἴδοι τῶν ἐπιέναι τὰς Γραφὰς δυναμένων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ φερομένας; Τὰς γε μὴν κατὰ τοῦ Τόμου καὶ τῶν
 10 συγγραψαμένων αὐτὸν κωμωδίας καὶ βλασφημίας κατ' αὐτοῦ συγγεγραφέναι τοῦ μεγάλου Βασιλείου τὸν Γρηγορᾶν ἀπεφήναντο, καὶ κατ' αὐτῆς αὐτοῦ τῆς φωνῆς, ἣν αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς ὑποκρίνεται στέργειν. Ἐπεὶ γὰρ ἡ παρ' αὐτοῦ κακιζομένη λέξις, ὡς ἰσοδυναμοῦσα τῇ μὴ κακιζομένη, καὶν τοῖς βιβλίοις ἔστιν οἷς εὗρίσκειται (τοῦτο γὰρ ἂν τις ἴδοι κατὰ πολλῶν ἄλλων τῶν ἰσοδυναμῶν γινόμενον), διὸ καὶ παρασημειούμεθα: «γράφεται καὶ οὕτως ἐν ταῖς σελίσι τῶν βιβλίων, ἐκτὸς παραγράφοντες ὁ τὴν ἑτέραν τῶν ἰσοδυναμῶν ἀποτροπαίαν ἀποφηνάμενος καὶ βλάσφημον καὶ κατάκριτον καὶ τῆς ἑτέρας οὐδὲν ἥττον ἄπτεται». Δικαίως
 15 οὖν μιᾷ φωνῇ πάντες ἔλεγον, οἱ συνειλεγμένοι δικαίως, ὁ μωρόσοφος Γρηγορᾶς οὗτος τοῦ τῶν ὀρθοδόξων πληρώματος ἀποκόπεται καὶ τῶν τῆς ἱεραῆς Ἐκκλησίας ἀπελήλαται περιβόλων καὶ ἀναθέματι αἰωνίῳ καθυποδέβληται.

9 Ἀλλὰ πᾶς ἀμφοτέρων, περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν τοῖς τοῦ μεγάλου
 25 βιβλίοις εὗρισκομένων, ἐν τῷ Τόμῳ γεγράφθαι προκέρχεται τὸ «ὑπεστήσατο», καίτοι μὴδὲ θάτερον ἀγνοούμενον; Ἡ μὲν θεοσοφία τῶν συγγραψαμένων πατέρων (οὐκ ἐμὸς γὰρ ἀπλῶς ὁ Τόμος, ἀλλὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης συνόδου, μᾶλλον δὲ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων συνόδων ἔστιν ἀποτέλεσμα), φαῖεν μὲν οὖν ἂν
 30 ἐκεῖνοι καὶ τι θαυότερόν τε καὶ ὑψηλότερον. Ἐγὼ δὲ διὰ τοῦτο μάλιστα συνεθέμην τῷ γεγραμμένῳ, διότι τὸ ἐξῆς ἐκεῖ κείμενον τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ αὐτὸ ὑπάρχον ρητὸν τῇ πρὸ αὐτοῦ

21. Ματθ. 2, 28.

22. Θούλη εἶναι ἡ βορειότερη νῆσος τὴν ὁποία ἐγνώριζεν ὁ ἀρχαῖος κόσμος, πιθανῶς ἡ σημερινή Ἴσλανδία. Ταπροβάνη εἶναι ἡ σημερινή Κεϋλάνη.

τὸ παράδειγμα τῆς Ραχήλ πού ἔκλαιε τὰ ἀπὸ τὸν Ἡρώδη κρεουργηθέντα τέκνα της²³, καὶ ἀκόμη θὰ ἔλεγα κατὰ τὴν Θούλη καὶ τὴν Ταπροβάνη καὶ τοὺς Αἰθίοπες, τῶν φλυαριῶν καὶ τῶν ἀλλοκότων καὶ ἐντελῶς ἀκαταλλήλων αὐτῶν παραδειγμάτων²⁴. διότι αὐτός, ὅπως λέγει, εὗρηκε τὴν ρῆσι ἀκρεουργητὴ στὰ χειρόγραφα βιβλία· ἄραγε λοιπὸν καὶ ἡ Ραχήλ εὗρηκε ζωντανὰ τὰ παιδιά στὸ σπίτι της, κι' ἔπειτα ἐπιδόθηκε σὲ ὄδυρμούς; Ἐπειδὴ τόσο μεγάλη εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν δύο αὐτῶν λέξεων, τίς ὁποῖες ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ μποροῦν νὰ διαβάσουν τὰ κείμενα θὰ ἰδῆ νὰ ἔχουν ταυτόσημη ἔννοια; Τίς κωμωδίες καὶ βλασφημίες ὅμως κατὰ τοῦ Τόμου καὶ τῶν συντακτῶν του ὁ Γρηγορᾶς ἀπέδειξε ὅτι συνέγραψε κατὰ τοῦ ἰδίου τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ κατὰ τῆς ρήσεώς του αὐτῆς, τὴν ὁποία ὁ Γρηγορᾶς ὑποκρίνεται ὅτι δέχεται. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ λέξις πού κακίζεται ἀπ' αὐτὸν εὐρίσκεται ὡς ἰσοδύναμη μὲ τὴν μὴ κακίζόμενη σὲ μερικὰ χειρόγραφα βιβλία (θὰ ἰδῆ μάλιστα κανεῖς ὅτι αὐτὸ συμβαίνει καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλα ἰσοδύναμα), γι' αὐτὸ κάμνουμε τὴν παρασημείωσι· «γράφεται καὶ ἔτσι στίς σελίδες τοῦ χειρογράφου βιβλίου στὸ περιθώριον· ἐκεῖνος πού ἀποφαίνεται ὅτι εἶναι ἀπορριπτέα καὶ βλάσφημη καὶ ἀξιοκατάκριτη ἡ μία ἀπὸ τίς δύο ἰσοδύναμες λέξεις, θίγει καὶ τὴν ἄλλη μὲ παρόμοιο τρόπο». Δίκαια λοιπὸν ἔλεγαν ὅλοι μὲ μιὰ φωνή, αὐτοὶ πού εἶχαν συναθροισθῆ δίκαια, ὅτι ὁ μωρόσοφος αὐτὸς ἔχει ἀποκοπῆ ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῶν Ὁρθοδόξων καὶ ἔχει ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸν περίβολο τῆς ἱερᾶς Ἐκκλησίας καὶ ἔχει ὑποβληθῆ στὸ αἰώνιο ἀνάθεμα²⁴.

9 Ἄλλὰ πῶς, ἐνῶ εὐρίσκονταν καὶ οἱ δύο λέξεις στὰ χειρόγραφα βιβλία, στὸν Τόμο προτιμήθηκε νὰ γραφῆ τὸ «ὑπέστησε», ἂν καὶ δὲν ἀγνοήθηκε οὔτε τὸ ἄλλο; Μὲ τὴ θεοσοφία τους οἱ πατέρες πού τὸν συνέταξαν (διότι ὁ Τόμος δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ δικός μου, ἀλλὰ εἶναι προῖον τῆς μεγάλης ἐκείνης συνόδου, ἢ μᾶλλον τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων συνόδων) θὰ μπορούσαν νὰ εἰποῦν καὶ κάτι βαθύτερο καὶ ὑψηλότερο. Ἐγὼ πάντως ἐδέχθηκα τὸ γραπτὸ κυρίως γι' αὐτό, διότι ἡ ἐκεῖ συνέχεια τοῦ κειμένου τοῦ μεγάλου Βασιλείου πού παρατίθεται²⁵ κατὰ λέξιν συμφωνεῖ μὲ αὐτὴ τὴν

23. Ἐννοοῦνται οἱ ὑπὸ συζήτησιν λέξεις 'ὑπεστήσατο' καὶ 'ἔτεκνώσατο'.

24. Κατὰ τὰ παρατιθέμενα στὸν *Συνοδικὸν Τόμον Γ'*.

25. *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον 1, 7, PG 29, 17B. Βλ. Συνοδικὸν Τόμον Γ', PG 151, 744B.*

ταύτη συμμαρτυρεῖ φωνῇ, δι' ἧς Γρηγορᾶς οὗτος καὶ οἱ προκαθη-
 γησάμενοι τούτῳ τῆς πλάνης ἐλέγχονται κακῶς ἐκ τῶν ὀνομάτων
 τὰς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κοινᾶς
 καὶ φυσικᾶς ἐνεργείας εἰς κτίσμα παραγνωρίζοντες, ὡς μηδὲ γού-
 5 ξαι τολμᾶν.

10 Αὐτὸς δὲ παραπλήσια πράττει, ὡπεραινεὶ βελῶν δύο κατὰ
 τῶν μεταφρένων ἐνεχθέντων αὐτῷ, καὶ τοῦ μὲν διατεμόντος τὰ
 σπλάγχνα καὶ τοῦ στέρνου διεκπεσόντος, τοῦ δὲ αὐτοῦ που τοῖς
 σπλάγχνοις ἐμπεπηγότες, κείμενος αὐτὸς καὶ τὰ λοιόσθια πνέων,
 10 ἦτιᾶτο θέτερον βέλος, ὡς μὴ τομώτατον, οὕτως ἐλείνωσ ἔχει τῆς
 ἀναισθησίας οὐχ ἥττον, ἢ τοῦ τοσοῦτου πτώματος. Σὺ δὲ μνήσθη-
 τι τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ μεγάλου Λέοντος, ἣτις ὡς εὐσεβείας στήλη
 περιφανῆς παρὰ τῶν ἱερῶν συνόδων ἀνεκηρύχθη τε καὶ κηρύττε-
 15 ται, τέσσαρσι δὲ πρὸς τοῖς δέκα λόγοις ὑπὸ Σεβήρου καὶ Τιμο-
 θεοῦ τῶν αἰρετικῶν ἀνεσκευάσται. Καὶ τῶν προσβαλόντων πεσόν-
 των, αὕτη μένει τὸ παράπαν ἀκρόδαντος. Καὶ μηδὲν σε τῶν δο-
 κούντων ἀντεπιφέρεσθαι τῷ Συνοδικῷ Τόμῳ πτοεῖτω· τεμεῖ γὰρ
 ἀπὸ Θεοῦ τελέως, καθάπερ καὶ νῦν τέμνει τοὺς ἀντιθέτους εἰς τέ-
 λος, αὐτὸς μένων ἄτμητος.

προηγούμενή του λέξι, διὰ τῆς ὁποίας τοῦτος ὁ Γρηγορᾶς καὶ οἱ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ἡγέτες τῆς πλάνης ἐλέγχονταν ὅτι κακῶς παρουσίαζαν ὡς κτίσμα τὶς κοινὲς καὶ φυσικὲς ἐνεργεῖες τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὥστε νὰ μὴ θγάλουν οὔτε γρῦ.

10 Αὐτὸς ὅμως ἐνεργεῖ κατὰ κάποιον τρόπο σὰν νὰ τοῦ ἐρρίφθησαν δύο βέλη στὸ διάφραγμα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα διεπέρασε τὰ σπλάγχνα καὶ ἔπεσε ἀπὸ τὸ στήθος, ἐνῶ τὸ ἄλλο ἐμπήχθηκε σὲ κάποιον σημεῖο τῶν σπλάγχων, καὶ αὐτὸς, κατάκοιτος καὶ πνέοντας τὸ λοίσθια, κατηγοροῦσε τὸ δεύτερον βέλος, ὅτι δὲν ἦταν ἀρκετὰ κοπτερό· τόσο ἐλεεινῶς διάκειται, ὅχι λιγώτερο γιὰ τὴν ἀναισθησία του ἀπὸ ὅσο γιὰ τὴ μεγάλη πτώσι. Ἐσὺ ὅμως νὰ θυμᾶσαι τὴν Ἐπιστολὴ τοῦ μεγάλου Λέοντος, ἡ ὁποία ἀνακηρύχθηκε ὡς περιφανῆς στήλη τῆς εὐσέβειας ἀπὸ τὶς ἱερὲς συνόδους καὶ ἀνασκευάσθηκε σὲ δέκα τέσσερις λόγους ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς Σεβῆρο καὶ Τιμόθεο²⁶. Καὶ ἐνῶ ἐκεῖνοι πού τὴν προσέβαλαν ἔπεσαν, αὐτὴ μένει ἐντελῶς ἀκράδαντη. Καὶ νὰ μὴ σὲ πτοῇ τίποτε ἀπὸ τὰ λόγια ἐκείνων πού νομίζουν ὅτι ἀντιτίθενται στὸ *Συνοδικὸ Τόμο* διότι αὐτὸς θὰ τοὺς ἀποκόψη τελείως ἀπὸ τὸν Θεό, ὅπως καὶ τώρα τέμνει τοὺς ἀντίθετους ἕως τὸ τέλος, ὁ ἴδιος παραμένοντας ἄτμητος.

26. Λέοντος Ρώμης, Ἐπιστολὴ 28, PL 54, 756-782. ACO 2, 1-2. σ. 24ἔ. Mansi 5, 1265-1289. Τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ Τιμοθέου Βλ. Mansi 10, 1116.DE· 1121DE· 1128B-1129A καὶ 11, 293A.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Οί αριθμοί παραπέμπουν κατά σειρά για τὰ χωρία τῆς Γραφῆς στο κεφάλαιο, τὸν στίχο καὶ τὴ σελίδα πού εὐρίσκονται, ἐνῶ γιὰ τὰ ὀνόματα καὶ πράγματα ἀπλῶς στὴ σελίδα πού εὐρίσκονται

1. Εὐρετήριο χωρίων τῆς Γραφῆς

	Γένεσις		5	9	224
1	2	450	6	4	214
	3	214	32	39	460
	11	220	49-50		184.204
	12	214		Ψαλμοὶ	
	16	308			
	24	220	10	7	216
18	25	182.202	13	1	142.318
25	27	168	18	2	498
	Ἔξοδος		29	8	474
			32	9	214
14	16 ἔ.	204	35	7	160
	16	184	44	3	524
	22	184		4	474
	27	184	50	7	218
16	4	184.204	52	1	142.318
20	4	224	89	17	474
	5	224	91	22	364
23	24	224	93	16	216
33	20	130	102	8	356
	Ἀριθμοὶ		103	30	216
			106	11	216
12	7	184.204		20	216
	Δευτερονόμιον		134	6	360
				9	184.204
5	19	224	135	8	310
	8	224	148	5	214

		Ἰώδ		11	29		196
14	4-5		218	12	24		526
33	4		216	13	58		506
38	28		504. 534	11	14		534
1	1		540	19	12		190. 208
		Σοφία Σολομώντος		22	32		192
6	16		200	23	16		534
		Παροιμιαί			24		534
				24	4		186
3	31		268		5		186
		Ἰωήλ			11		186
					24		186
3	1		482	25	35-36		170
		Ἡσαΐας		26	65		540
						Μάρκος	
7	9		230				
10	1		288	1	11		218
	3		288		13		218
30	28		288		24		194
38	19		536	2	27		192
40	12		358	12	27		154
		Ἱερεμίας		13	5		186
				14	60-61		212
3	3		540			Λουκᾶς	
23	18		476	3	22		218
		Δανιήλ		4	2		218
				5	20		304
2 ε.	-		392	6	36		194. 196
7	26		182. 202	8	54-55		304
		Ματθαῖος		15	24		192
				20	38		192
2	28		544	21	8		186
3	17		218	23	9		212
4	1		218		34		196
5	11		264				
	18		422			Ἰωάννης	
6	15		196	1	14		220
8	27		494		18		502
9	2		304	3	19		240

	31	240			Κορινθίους Α'	
5	17	378	1	20		282
	21	154		23		268
	26	146. 148. 156	6	17		196
	43	222	12	4		520
6	35	148		10		148
	47	150	15	22		154
	48	148		28		542
9	2-8	304			Γαλάτας	
10	27	150				
11	25	148	1	8		188. 222
14	6	148			Έφεσίους	
	10	146				
16	15	236. 414	3	14		410
			6	19		212
	Πράξεις				Φιλιππησίους	
2	17	482	2	10		208
17	6	268		10-11		190
21	38	268			Κολοσσαεῖς	
	Ρωμαίους					
			2	18		144. 318. 450
1	7	160			Τιμόθεον Α'	
	20	160. 484				
	21	166. 288	1	7		284. 326. 342. 490
	22	288		17		150
	26	168	4	2		370
	27-32	168	5	17		192
	28	168	6	3		268
2	19	534			Τιμόθεον Β'	
6	9	168				
	28	168	3	7		182. 184. 202
8	5	290	4	1		142
	16-17	192			Τιτον	
	29	394				
9	5	160	1	1		268
	22	284		26		194
	33	268	3	11		344
11	3	160			Έβραίους	
14	11	190. 208	1	12		220

2. Εύρετήριο χωρίων τῆς Γραφῆς

A

- ἀβελτηρία 460
 Ἄβραάμ 202.
 ἀγαθὸν 302.
 ἀγαθότης 154, 252, 256, 348, 384, 394,
 396 398 402. 450.
 ἀγάπη 172. 176. 198. 256.
 ἄγγελος 512, 516. 518.
 ἀγεννησία 312, 476.
 ἀγέννητον, τὸ, 314, 316, 326, 350. 412.
 ἀγιαῖζειν 306.
 ἀγιασμός 398. 400.
 ἀγιότης 348, 398, 428.
 ἀγνωσία 256,
 Ἄδὰμ 438.
 ἀδικία 196. 216. 346.
 ἀεικινησία 380.
 ἀηδία 478.
 ἀθανασία 314. 512.
 Ἄθανάσιος ὁ μέγας 236. 244. 252. 292.
 308. 328. 338. 340. 342. 346. 352.
 372. 414. 488. 526. 530.
 ἀθάνατον 292. 326.
 Αἰγύπτιος,- οι 278.
 Αἴγυπτος 184. 204.
 αἶδιον 330. 350.
 αἰδιότης 232. 238. 256.
 Αἰθίοψ,- περὶ 544.
 αἵρεσις 188. 276. 316. 318. 374. 408.
 422. 424. 432.
 αἰρετικός,- οι 206. 298. 326. 346.
 αἰσχύνη 260. 264. 280. 322.
 αἰχμαλωσία 160. 176. 212.
 ἄκαρμία 314.
 ἀκαταστασία 282.
 Ἄκινδυνος 122. 124. 126. 128. 130. 132.
 134. 136. 138. 140. 144. 260. 270.
 272. 274. 290. 294. 296. 298. 300.
 314. 320. 342. 344. 346. 348. 354.
 368. 370. 372. 412. 476. 520. 530.
 ἀκινησία 380. 408.
 ἀκολασία 168. 194.
 ἄκριστον, τὸ, 292. 334. 336. 354.
 Ἄλέξανδρος ὁ Μέγας 190.
 ἀλήθεια 140. 206. 212. 266. 268. 274.
 278. 288. 290. 306. 322. 342. 352.
 372. 378. 382. 388. 410. 424. 426.
 428. 430. 444. 446. 452. 460. 462.
 490. 492. 508. 514. 522. 534. 542.
 ἀλλοίωσις 430. 432. 434. 446.
 ἀμάρτημα,- τα 304. 524. 526.
 ἄμαρτία 122. 196. 218. 230. 306. 398.
 490.
 ἀμηρᾶς 212.
 Ἄμφιλόχιος 384.
 ἀνάθεμα 222. 260. 272. 274. 294. 424.
 446. 460. 502. 504. 534. 544.
 ἀναΐδεια 338. 506.
 ἀναισχυντία 176.
 ἀνάληψις (Κυρίου) 218.
 ἀναλλοίωτον, τὸ, 330.
 ἀνάστασις (Κυρίου) 218. 456.
 ἀναρχον, τὸ, 238, 252, 254. 292. 298.
 326. 334.
 ἀνδραποδισμός 168. 190. 206.
 ἀνδροκτασία 190. 206.
 Ἄνδρόνικος (αὐτοκράτωρ) 278.
 ἀνεξικακία 196.
 ἄνοια 332. 348.
 ἄνομία 218.
 ἀνταποδοτικόν, τὸ, 386.
 ἀόρατον 302. 330. 350.
 ἀπάτη 128. 130. 298.

ἀπαύγασμα 140. 182. 470.
 ἀπειθεία 500.
 ἀπειρία 238. 296.
 ἄπειρον 252. 254.
 ἀπιστία 162. 194.
 ἀποκάλυψις 504.
 ἀπλότης 232. 238. 246. 296. 340. 342.
 344. 354. 386.
 ἀπόκρισις 122.
 Ἄπολινάριος 286.
 ἀπόνοια 122. 130. 332.
 ἀπώλεια 188. 514.
 Ἄρειανός, - οἱ 228. 302.
 Ἄρειος 128. 134. 138. 286. 314. 322.
 346. 370. 468. 456.
 Ἄρειος Πάγος 368.
 ἀρετὴ 160. 166. 194. 196. 454. 474.
 Ἄριστοτέλης 278. 280. 412.
 ἀρπαγὴ 168.
 ἀσέβεια 138. 150. 232. 284. 288. 312.
 318. 328. 344. 348. 362. 364. 376.
 398. 404. 428. 460. 480. 490. 498.
 524.
 ἀσέβημα 416. 418.
 ἀσέλγεια 188.
 Ἄσία 160.
 ἀσυνεσία 424.
 ἀσώματον 330.
 ἀσωτία 168.
 ἀτελεύτητον 126. 254.
 ἀτιμία 168.
 ἄτρεπτον 252. 254. 350.
 ἀτρεψία 232. 238. 314.
 αὐθυπόστατος 250.
 αὐτεξούσιον 218.
 αὐτοαλήθεια 426. 428. 450.
 αὐτομετοχή 370.
 αὐτοῦπεραγαθότης 364. 366. 392.
 ἀφθαρτον 150. 302. 350.
 ἀφροσύνη 144. 366. 510. 522.

Ἄχαιμενίδες 164.

B

Βαλαάμ 272.
 βάπτισμα 516. 518.
 Βαρλαάμ 124. 126. 128. 228. 260. 270.
 272. 274. 290. 294. 296. 298. 322.
 344. 346. 354. 372. 412. 476. 520.
 430.
 βασιλεία (τῶν οὐρανῶν) 448. 452. 454.
 500. 532.
 Βασίλειος ὁ Μέγας 126. 130. 132. 240.
 244. 256. 308. 310. 328. 384. 388.
 390. 398. 400. 412. 416. 418. 420.
 452. 454. 458. 474. 480. 482. 484.
 488. 492. 496. 504. 506. 508. 510.
 526. 538. 544.
 Βιθυνία 162.
 βλασφημία 176. 276. 338. 362. 420. 426.
 446. 450. 464. 472. 478. 494. 498.
 540. 544.
 βούλημα 356.
 βούλησις 334. 360. 396.

Γ

γένεσις 306.
 γέννησις 298. 312. 372. 476.
 γέννησις προαίρωνος 390.
 γεννητὸν 316. 412.
 Γεράσιμος (ιερομόναχος) 178.
 γνώσις 524.
 Γρηγοῦς 260. 262. 264. 266. 268. 270.
 272. 274. 276. 278. 280. 282. 284.
 286. 292. 294. 298. 300. 302. 304.
 306. 310. 312. 314. 316. 318. 320.
 322. 324. 326. 328. 330. 332. 334.
 336. 340. 342. 344. 348. 350. 352.
 354. 356. 358. 360. 362. 364. 368.
 370. 372. 374. 376. 380. 382. 384.

386. 390. 396. 398. 400. 402. 404.
406. 408. 412. 414. 416. 418. 420.
428. 430. 432. 434. 436. 440. 442.
446. 448. 450. 452. 460. 464. 466.
468. 470. 472. 476. 478. 480. 484.
490. 492. 494. 498. 500. 502. 504.
508. 510. 514. 520. 530. 532. 534.
536. 538. 540. 542. 544. 546.

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος 126. 140. 246.
254. 280. 284. 290. 314. 340. 342.
398. 422. 438. 454. 506. 518. 522.
524.

Γρηγόριος Νύσσης 254. 278. 280. 292.
330. 342. 356. 378. 398. 520.

Δ

δαίμων 142. 274.

Δανιήλ 182. 202.

Δαυίδ 160. 198. 216. 218. 310. 474.

δειλία 328.

δεκάλογος 214.

δεσπότης 512,

δημιουργεῖν 306. 512.

δημιουργικόν 238. 386. 510.

διαβολή 264. 320.

Διάβολος 218. 502.

διάκρισις 334. 354. 408.

διαφθορά 216.

διθεῖα 414.

δικαιοκρισία 504.

δικαιοσύνη 216. 388. 392. 470. 536.

Διονύσιος (Ἀρεοπαγίτης) 124. 126.

130. 242. 246. 248. 334. 336. 354.

366. 368. 370. 392. 394. 396. 402.

410. 420. 422. 506. 512.

δόλος 298. 300.

δόξα (Θεοῦ, Χριστοῦ, Πνεύματος)

190. 216. 224. 290. 428. 430. 448.

454. 456. 462. 464. 470. 472. 478.

480. 486. 502. 516. 518. 522. 532.

δόξα ὄκτιστος 128. 294.

δουλεία 164.

δύναμις (Θεοῦ, θεία) 130. 134. 136.

218. 240. 242. 256. 258. 270. 294.

300. 306. 330. 338. 356. 360. 372.

376. 378. 380. 384. 388. 390. 392.

394. 398. 488. 488. 492. 494. 506.

530.

δύναμις δημιουργική 236. 250. 256.

δύναμις ἐποπτική 378.

δύναμις θεατική 324. 344. 348.

δύναμις θείου Πνεύματος 474.

δύναμις προνοητική 378.

δύναμις τρισυποστάτου φύσεως 522.

δυσσέβεια 128. 134. 138. 144. 152. 258.

272. 284. 288. 294. 304. 312. 330.

332. 336. 354. 364. 384. 408. 412.

422. 424. 428. 434. 468. 470. 494.

498. 500. 504. 514. 518. 528. 540.

δυσσέδημα,-τα 302. 398. 494.

δωρεά 124. 126. 368. 448. 524. 526.

Ἑβραῖος,-οι 182. 202. 212. 222.

Ε

ἐγκράτεια 196.

Ἐξέκαστος 536.

εἰκονομαχία 430.

εἰκονομάχος,-οι 430. 432. 434. 436.

εἰρήνη 124. 226. 268.

ἐκπότευσις 476.

ἐκπορευτὸν 412.

ἐλεημοσύνη 172.

ἔλεος (ὁ) 398. 400. 404.

ἔλλαμψις 268. 292. 448. 456. 502. 506.

512. 530.

Ἑλλήν,-ες 136. 166. 224. 244. 314. 368.

ἔμφυτον 298. 328. 330. 510.

ἐνανθρώπησις 362. 416.
 ἐνέργημα 362. 364.
 ἐνεργητικὸν 230.
 ἐνέργεια (θεία, Θεοῦ, Χριστοῦ, Πνεύ-
 ματος) 128. 130. 132. 134. 136. 140.
 142. 144. 146. 148. 154. 156. 158.
 216. 228. 230. 234. 240. 242. 244.
 250. 252. 268. 270. 288. 292. 294.
 300. 304. 306. 310. 312. 322. 324.
 330. 338. 344. 352. 356. 358. 360.
 364. 366. 368. 370. 376. 378. 380.
 384. 386. 390. 392. 394. 398. 400.
 402. 404. 414. 416. 428. 470. 482.
 488. 492. 494. 506. 510. 512. 516.
 518. 522. 524. 526. 528. 530. 532.
 ἐνέργεια ἄκτιστος 128. 138. 230. 346.
 372. 380. 382. 384. 388. 396. 414.
 418. 524.
 ἐνέργεια προνοητικὴ καὶ προγνω-
 στικὴ καὶ θεατικὴ τοῦ Θεοῦ 294.
 ἐνέργεια φυσικὴ 138. 238. 418.
 ἐνούσιον 298.
 ἐνυπόστατον 250.
 ἔνωσις 334. 346. 440.
 ἐπήρεια 434.
 ἐπίγνωσις 130. 290. 456. 540.
 ἐπίγνωσις ἀληθείας 122. 130. 142. 290.
 ἐπιείκεια 266.
 ἐπιτορκία 540.
 ἐπιστήμη 366. 392.
 ἐρεσχελία 338. 400. 426. 446.
 ἐρίθεια 282.
 ἔρως θεῖος 462.
 Ἐσα (= ὁ Χριστός) 174.
 εὐλάβεια 224.
 Εὐνόμιος 138. 140. 244. 254. 286. 292.
 312. 314. 330. 332. 356. 412. 476.
 484. 486. 492. 494. 508. 510. 538.
 Εὐπάτριος 278.

εὐπρέπεια 478.
 εὐσέβεια 122. 124. 170. 212. 226. 228.
 264. 266. 268. 270. 276. 282. 286.
 288. 290. 306. 316. 320. 330. 332.
 340. 346. 362. 372. 378. 382. 420.
 424. 438. 444. 462. 476. 490. 520.
 522. 534. 546.
 Εὐσέβιος (εἰκονομάχος) 438.
 Εὐστάθιος (ιατρός) 130. 488.
 εὐφροσύνη 452.
 εὐχαριστία 532.
 ἔωσφόρος 516.

Z

ζῆλος 130. 282. 466.
 ζωὴ 146. 148. 154. 232. 392. 394. 402.
 ζωὴ αἰώνιος 150.

H

ἡδονὴ 190.
 ἡλιθιότης 336.
 Ἡρώδης 544.
 Ἡσαΐας 288. 358.
 Ἡσαῦ 168.

Θ

Θαδῶρ 268. 460. 464. 484. 490. 496.
 500. 542.
 θαῦμα 490.
 θέλημα 230. 358. 360. 362. 474. 478.
 θέλημα φυσικὸν 248.
 θέλησις (Θεοῦ) 236. 238. 242. 250. 298.
 302. 312. 338. 360. 362. 364. 390.
 414. 428. 478. 480.
 θέλησις ἄκτιστος 232.
 θέλησις δημιουργικὴ 362. 364.
 θελητὸν Θεοῦ 480.

θεογνωσία 280.
 θεογονία ὑπερούσιος 374.
 Θεόδωρος (ἀποδέκτης ἐπιστολῆς Ἰω.
 Χρυσοστόμου) 458.
 Θεόδωρος 438.
 θεολογία 416.
 θεολογία ἀποφατική 258. 286. 330. 408
 θεολογία καταφατική 258. 286. 330.
 408.
 θεοποιεῖν 512.
 θεορρημοσύνη 312. 418.
 θεοσέβεια 194.
 θεοσοφία 544.
 θεότης 290. 480. 482. 486. 488. 490. 492.
 494.
 θεότης ἄκτιστος 418.
 Θεσσαλονίκη 160. 216. 220. 222. 224.
 226. 228. 230. 232. 234. 236. 238.
 240. 242. 246. 248. 250. 252. 254.
 256. 258. 262. 268. 276. 314. 538.
 542.
 θέωσις 446. 448. 450. 528.
 θηριωδία 162.
 Θούλη 544.
 θυμηδία πνευματική 426.
 θυσία 222.
 θυσιαστήριον 222.

I

Ἰάκωβος Ἀδελφότης 282. 470.
 ἰδιώματα 232. 310.
 ἰδιώματα φυσικά 310
 Ἰερεμίας 228
 Ἰεροσόλυμα 266.
 ἰλαρότης 190.
 Ἰουδαῖος, -οὶ 128. 268.
 Ἰουλιανὸς (ὁ Παραβάτης) 306.
 Ἰσίδωρος (Πατριάρχης) 130.
 Ἰσμαήλ 172.

Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς 126. 230. 236.
 238. 240. 312. 352. 380. 390. 406.
 414. 438. 448. 458. 462. 490.
 Ἰωάννης (ὁ Εὐαγγελιστῆς) 456. 524.
 542.
 Ἰωάννης Σύμπωνος 244.
 Ἰὼβ 216.
 Ἰωσήφ (ἱερομόναχος) 178.

K

Καϊάφας 130. 540.
 καινοτομία 124.
 κακία 124. 196. 266. 272. 500. 504. 536.
 κακοδοξία 260. 274. 298. 382.
 κακουργία 370.
 κακοφροσύνη 460.
 Καλαμαράς Κωνσταντῖνος 178.
 Καλλι(σὺ)πολις 162. 178.
 κάλλος ἀρχέτυπον 464. 478.
 καλοκαγαθία 170.
 καταδίκη 470.
 κατατομή 354.
 κίνησις 396.
 κληρονομία 292.
 Κρήτη 458. 466.
 κρίνειν 512,
 κρίσις 302. 386.
 κτιστὸν 354.
 Κυρικακή καινή 496. 518.
 Κύριλλος Ἀλεξανδρείας 146. 146.
 148. 150. 152. 154. 232. 250. 300.
 302. 304. 306. 308. 310. 314. 328.
 344. 346. 350. 362. 364. 456.
 Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας 166.
 Κωνσταντινούπολις 162. 304.

Λ

λαμπρότης 430. 450. 452. 454. 458. 464.

472. 478. 488. 496. 502. 516. 518.
520. 530. 532. 542.

Λάμψακος 164.

ληλασία 164. 168. 188. 206.

Λέων (ὁ Ἰσαυρος) 546.

λήρημα 398.

λοιδορία 320. 404. 440. 496.

λύπη 542.

M

μακαριότης 452. 496.

μακαρισμός 440.

Μακεδόνιος 286. 468. 476. 520.

μακροθυμία 196.

μανία 266. 314. 326. 332. 370. 432. 460.
468. 500. 508. 540.

Μάξιμος (ὁ Ὁμολογητῆς) 126. 230.
232. 236. 240. 244. 246. 252. 256.
292. 334. 336. 342. 346. 360. 362.
364. 366. 368. 370. 372. 380. 392.
394. 396. 440. 442. 448. 450. 452.
466. 472. 476. 478. 480. 528. 530.
542.

Μασσαλιανοὶ 484. 494.

ματαιοπονία 280.

ματαιότης 310. 448. 504.

μεγαλαυχία 338.

μεγαλειότης 240. 384. 488. 496.

μεγαλουργία 256.

μέθεξις 412. 452. 454. 498. 516.

μέμψις 536.

μεταμόρφωσις 228. 290. 426. 428. 430.
432. 434. 436. 444. 446. 450. 452.
458. 460. 464. 472. 478. 484. 490.
496. 518. 542.

μετάνοια 192. 196.

μετουσία 516. 518.

μετουσίωσις 430. 432.

μετοχή 370.

Μεχούμετ 172. 184. 186. 190. 204. 206.
222.

Μίδαξ 284.

μικροψυχία 230.

μοιχεία 168.

Μονή Ὑακίνθου 178. 198.

μυσταγωγία 446.

μυστήριον 212. 232. 530.

Μωάμεθ 168. 186. 188. 204.

Μωυσῆς 128. 184. 186. 204. 210. 214.
222. 224. 278. 280. 310. 450. 474.

N

Νίκαια 176. 178. 198. 236. 292.

O

οἰκονομία 160. 162.

οἰκονομία ἔνσαρκος 230. 232.

ὀμοτιμία 128.

ὀμοφροσύνη 494.

ὀργή 190. 206. 504.

Ὁρος Θαδώριον 432.

οὐσία (Θεοῦ, Θεία) 128. 130. 132. 134.
136. 140. 142. 144. 146. 148. 150.
152. 154. 156. 158. 228. 230. 234.
238. 244. 246. 250. 252. 254. 256.
270. 290. 292. 294. 300. 302. 306.
314. 322. 332. 334. 336. 338. 340.
344. 350. 352. 354. 356. 358. 360.
362. 364. 366. 368. 370. 372. 374.
376. 378. 380. 384. 386. 388. 390.
392. 394. 396. 398. 400. 402. 404.
414. 416. 444. 446. 454. 470. 472.
482. 486. 492. 494. 500. 502. 504.
516. 518. 520. 522. 524. 526. 528.
530.

οὐσία ἄκτιστος 128. 232. 324. 374. 378.
382. 384.

οὐσία θεοποιός 142.

οὐσία τοῦ Πνεύματος 482,
οὐσία ὑπερούσιος 142.
οὐσία φυσική 138.
οὐσιῶδες 298. 300.

Π

πάθος 168.
παιδεία 166.
Παλαμᾶς Γρηγόριος 140. 262. 264.
268. 270. 272. 274. 276. 278. 284.
286. 314. 322. 324. 326. 332. 334.
338. 384. 442. 468. 472. 482. 488.
Παλαπᾶνος 210. 220.
παντοδύναμον (Θεοῦ) 350.
Παράκλητος 526.
παραμυθία 176.
παράνοια 168. 392. 420. 422. 432. 494.
παραπληξία 364.
παραφροσύνη 448.
παρθενία 194.
παρουσία δευτέρα Χριστοῦ 208.
παρησία 170. 192. 260. 270.
Πάσχα 514.
πάσχα ἑβραϊκὸν 222.
Παῦλος 150. 268. 336. 370. 394. 410.
520.
πειρασμὸς 192.
Πέτρος 474.
Πίνδαρος 282.
πίστις 124. 186. 192. 194. 204. 218. 230.
456. 526. 532.
πλάνη 130. 272. 288. 290. 348. 384. 460.
546.
Πλάτων 304.
πλεονεκτήματα 310.
πλεονεξία 188.
πολυθεΐα 130. 312. 322. 324. 390.
πονηρία 288. 322.
πραότητα 196.

πρόγνωσις 232. 414.
προγνωστικὸν (Θεοῦ) 292. 350. 386.
414. 510.
πρόνοια 160. 178. 198. 232. 240. 242.
250. 252. 256. 298. 330. 334. 336.
338. 344. 384. 386. 388. 394. 396.
400. 402. 404.
πρόοδοι 384. 396.
πρόοδοι δημιουργικοὶ 336.
προορισμοὶ 248. 336. 386. 394. 396.
προσκύνησις 532.
πρόσλημμα 286. 428. 434.
προσόν,- ντα Θεοῦ 152. 300. 310. 350.
510.
Προῦσα 170. 178.
πρωτόπλαστος 438.

Ρ

Ραχὴλ 544.
Ρωμαῖοι 164. 166. 174. 270.

Σ

Σαβέλλιος 128. 136. 286. 316. 324. 330.
344. 386. 388. 390. 406. 408. 468.
522.
Σατανᾶς 176.
Σεβῆρος 546.
Σολομὸν 452. 464.
σοφία 154. 212. 254. 256. 330. 372. 384.
390. 392. 394. 398. 402. 414. 484.
σοφία τοῦ κόσμου 282.
σταυρὸς 174. 196. 268.
συγγνώμη 182. 202.
σύγχυσις 330. 332.
συκοφαντία 264. 322. 324. 386. 388.
434. 440. 540.
συμβεβηκὸς 350. 412. 414.
συμπάθεια 196.

συμφορὰ 168.
 συναλοιφή 330. 372.
 συνάφεια 128.
 σωτηρία 192. 194. 218. 536.
 σωφροσύνη 194.

Τ

ταπείνωσις 196.
 Ταπροβάνη 544.
 Ταρωνεΐτης (ἰατρός) 176. 198.
 ταισιμάνης 180. 182. 186. 200. 202. 204.
 206.
 τελείωσις 196.
 Τένεδος 162. 164.
 τερατεία 288.
 Τιμόθεος (αἰρετικὸς) 546.
 Τίτος 334.
 Τοῦρκοι 160. 164. 180. 182. 184. 190.
 200. 206. 210. 212. 218. 222. 224.
 τρεπτόν 212.
 τριθεΐα 414.
 τῦφος 338.

Υ

ὑβρις 264. 440.
 υἱοθεσία 192.
 ὑπαρξίς 248.
 ὑπερουσιότης 394. 402. 404.
 ὑπόστασις 134. 138. 144. 154. 230. 242.
 302. 316. 324. 330. 332. 334. 368.
 370. 374. 382. 386. 390. 406. 408.
 412. 462. 470. 488. 520. 522. 528.
 530.
 ὑποστατικόν 330. 334.

Φ

Φαραὼ 284.
 φθαρόν 212.

φθορὰ 306.
 φιλανθρωπία 448. 466. 530.
 φιλονεικία 422.
 φιλοσοφία 280. 416. 444.
 φλυαρία 536.
 φῶδος 328.
 φόνος 206.
 φρενοβλάβεια 344. 512.
 φυσικόν 298. 300. 302. 306. 316. 328.
 330. 352. 510.
 φύσις (Θεοῦ, θεία) 152. 232. 236. 240.
 244. 246. 258. 292. 294. 296. 298.
 300. 302. 304. 310. 312. 314. 316.
 328. 330. 332. 334. 336. 340. 342.
 344. 346. 348. 350. 352. 354. 356.
 358. 360. 364. 378. 380. 390. 406.
 430. 434. 462. 464. 466. 468. 474.
 476. 480. 482. 484. 508. 510. 512.
 518. 520. 530.
 φύσις ἄκτιστος 230.
 φύσις ἀνθρωπίνη 430.
 φύσις θεία καὶ τρισυπόστατος 296.
 310.
 φύσις τρισυπόστατος 522.
 φῶς θεῖον 228. 464. 470. 472. 474. 478.
 482. 498. 502. 516. 532.
 φῶς ἀδιάδοχον 290.
 φῶς ἄδυτον 290.
 φῶς αἰδιον 290.
 φῶς ἄκτιστον 268. 294.
 φῶς ἀναρχον 290.
 φῶς ἀνέσπερον 290.
 φῶς θαδῶριον 428. 440. 446. 458. 480.
 484.
 φῶς θεῖον 446. 496.
 φῶς τῆς χάριτος 514.
 φῶς ὑπερουράνιον 454.
 φῶς ὑπερούσιον 452.
 φωτισμὸς 512.

φωτοφάνεια 470.
φωτοχυσία 454.

X

χαρά 440.
χάρις 228. 518. 524. 530. 532.
χάρισμα 520.
χειμέρια 164.
Χιόναι 176. 210. 212. 214. 220. 222. 224.
Χριστιανός,- οί 162. 170. 174. 176. 180.
182. 186. 190. 198. 202. 206. 274.
Χρυσόστομος Ἰωάννης 422. 456. 486.
490. 492. 520. 524. 528.

Ψ

ψευδιδάσκαλος 188.
ψευδοπροφήτης 186. 188.
ψευδορρημοσύνη 264.
ψεῦδος 260. 262. 274. 278. 288. 320.
322. 338. 384. 450. 536.
ψευδόχριστος 186.
ψυχαγωγία 178.

Ω

ώραιότης 474.

3. Εύρετήριο Πατέρων

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ

				Σελίς
Διάλογος μετά Μακεδονίου	1, 14	PG 28	1113 A	340. 342
Εἰς τὸ «πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς...»	4	PG 25	216	236
Εἰς τὸ «πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς...»	4	PG 25	216 B	414
Κατὰ Ἀπολιναρίου	A, 3	PG 26	1097A	308. 328
Κατὰ Ἀρειανῶν	A, 28	PG 26	69AB	372
»	» 2, 28	PG 26	208 C	237
»	» 3	PG 26	453B	372
Κηρυκτικὸν εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν	3	PG 28	920BC	338
»	» 3	PG 28	920C	338
»	» 3	PG 28	924B	338
Πρὸς Ἑλληνας	46 - 47	PG 25	93BC	244
Πρὸς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης	17,	PG 25	577AB	252
Πρὸς Σεραπίωνα	1, 24	PG 26	585BC	524

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν		PG 97	932 C - 933B	446
»	»	PG 97	933 C	466
»	»	PG 97	948B	458. 460. 492

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ

Εἰς τὴν Ἑξαήμερον	1, 7	PG 29	17B	544
»	» 2, 5	PG 29	40 - 41	452
Ἐπιστολή	38, 5	PG 32	329CD	308
»	189, 7 - 8	PG 32	693 - 696C	126
»	189, 8	PG 32	696B	488
»	189, 8	PG 32	696C	130
»	234, 1	PG 32	868B - 869B	240
»	234, 1	PG 32	868C - 869A	386
»	234, 1	PG 32	869	384

Ἑρμηνεία εἰς Ψαλμὸν	29,5	PG 29	317B	474
»	»	PG 29	373B	456.474
»	»	PG 29	400CD	474
»	»	PG 29	400D.	474
Κατ' Εὐνομίου	1,	PG 29	528B.	510
»	»	PG 29	528BC	508
»	»	PG 29	528C	332
»	»	PG 29	529A	332.508
»	»	PG 29	624A	504.534
»	»	PG 29	640C	508
»	»	PG 29	648A	258.390
»	»	PG 29	648A	484
»	»	PG 29	648C	492
»	»	PG 29	660D.	398.400
»	»	PG 29	712A	308
»	»	PG 29	716AB	418
»	»	PG 29	716B	416
»	»	PG 29	724B	126
»	»	PG 29	772C	412.480
»	»	PG 29	772C	482
»	»	PG 29	772D	526
Περὶ ἁγίου Πνεύματος	9,32	PG 32	108C	244.526
»	»	PG 32	132B	126

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ

Ἐπιστολὴ πρὸς Κληδόνιον	101	PG 37	181AB	286.456
Λόγος	3,24	PG 36	136AB	328
Λόγος	3,24	PG 36	160B	326
Λόγος	4	PG 36	448A	524
Λόγος	19,1	PG 36	52B	476
Λόγος	28 (Θεολογικὸς 2ος)	PG 36	52B	448.500
Λόγος	28 (» 2ος)	PG 36	52B	502

Λόγος 29 (Θεολογικός 3ος)	PG 36	81B	508
Λόγος 29 (Θεολογικός 3ος), 10	PG 36	88B	314
Λόγος 29 (Θεολογικός 2ος), 13	PG 36	92B	124. 420
Λόγος 30 (Θεολογικός 4ος)	PG 36	132B	522
Λόγος 31	PG 36	140A	398
Λόγος 38 Εἰς τὰ Θεοφάνεια	PG 36	632B	474
Λόγος 38, 2 » »	PG 36	313B	438
Λόγος 38, 7 » »	PG 36	317-320AB	296
Λόγος 38, 7 » »	PG 36	317D-320A	340. 344
Λόγος 38, 11 » »	PG 36	324A	474. 542
Λόγος 39, 11 » »	PG 36	345C	124
Λόγος 40 Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα	PG 36	364B	516. 518
Λόγος 40, 5 » » »	PG 36	364B	140. 298
Λόγος 40, 5 » » »	PG 36	364B	498. 518
Λόγος 40, 5 » » »	PG 36	365B	452
Λόγος 44, 44 » » »	PG 36	421	390
Λόγος 44, 3 Εἰς Καινὴν Κυριακὴν	PG 36	609B	518
Λόγος 44, 3 » » »	PG 36	609C	498. 514
Λόγος 44, 3 Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα	PG 36	624-625	516
Λόγος 45, 2 » » » »	PG 36	6024-625	246. 340
Λόγος 45, 3 » » » »	PG 36	628B	344

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

Ἄντιρρητικός Β'	Jaeger	1,259	138
Εἰς Βασιλείου ἐπιστολὴν 189, 8	PG 33	696AB	126
Εἰς τὸν βίον Μωυσέως 2, 10	PG 44	329B	278
Εἰς τὸν βίον Μωυσέως 2, 10	PG 44	329BC	278
Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος	PG 46	573D-576A	344
Πρὸς Ἀδλάδιον	PG 45	124D-125A	138. 378
Πρὸς Εὐνόμον 1	PG 45	416C	488
Πρὸς Εὐνόμον 1	PG 45	960C	294
Πρὸς Εὐνόμον 1, 46	PG 45	369D	308
Πρὸς Εὐνόμον 1, 46	PG 45	396C	508
Πρὸς Εὐνόμον 5, 1	PG 45	681D	258
Πρὸς Εὐνόμον 12	PG 45	960C	356
Πρὸς Εὐνόμον 12	PG 45	960 CD	356

Πρὸς Εὐνόμιον 12	PG 45	965B	254.292
Πρὸς Εὐνόμιον 12	PG 45	965B	342
Πρὸς Εὐνόμιον 12	PG 45	1068C	330
Πρὸς Εὐνόμιον 12, 67	PG 45	1069 A	510
Πρὸς Εὐπάτριον	PG 46	1041D	278

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ

Ἐπιστολή 2 Πρὸς Γάϊον	PG 3	1068A-1069A	124
Ἐπιστολή 9 Πρὸς Τίτον	PG 3	1109BCD	334
Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 3	PG 3	641AB	354
» » » 2, 4	PG 3	641A	334
» » » 2, 5	PG 3	641A	374
» » » 2, 6	PG 3	644CD	246
» » » 2, 7	PG 3	645AB	124
» » » 4, 8	PG 3	704D	126.506
» » » 4, 8	PG 3	1704D	512
» » » 4, 11	PG 3	708C	420
» » » 4, 19	PG 3	716C	402
» » » 5, 2	PG 3	816C	124
» » » 5, 2	PG 3	1816CD	402
» » » 5, 6	PG 3	820CD	368.392
» » » 5, 6	PG 3	820D	366
» » » 5, 8	PG 3	824C	248.336
» » » 8, 2	PG 3	889D	244
» » » 9, 9	PG 3	641CD	334
» » » 9, 9	PG 3	916CD	396
» » » 9, 9	PG 4	381CD	334
» » » 11, 6	PG 3	953D -956B	124
» » » 12, 4	PG 3	972B	370
» » » 13, 3	PG 3	980	402
» » » 13, 3	PG 3	980B-981B	354
» » » 13, 3	PG 3	981A	130
Περὶ μυστακῆς θεολογίας 5	PG 3	1048A	412
Περὶ οὐρανόθεν ἱεραρχίας 4, 1	PG 3	177C	386.404

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν	3	PG 96	549C	448
» » »	3	PG 96	552A	126
» » »	7	PG 96	557C	490
» » »	12	PG 96	564B	480
» » »	12	PG 96	564C	492
» » »	15	PG 96	569AB	458
Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως	1,4	PG 94	800B	352
» » »	1,4	PG 94	800BC	352
» » »	1,4	PG 94	837B	352
» » »	1,8	PG 94	813A	238.476
» » »	1,8	PG 94	813AB	298.390
» » »	1,8	PG 94	813B	364
» » »	1,9	PG 94	833B-836A	238
» » »	1,9	PG 94	836A	132
» » »	2,23	PG 94	949AB	240
» » »	3,15	PG 94	1048A	230
» » »	3,15	PG 94	1056C	136
» » »	3,15	PG 94	1057B	462
» » »	3,18	PG 94	1076D	298
» » »	4,1	PG 94	1104A	298
Κεφάλαια φιλοσοφικά	63	PG 94	653A	406

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Ὁμιλία εἰς Ψαλμὸν 44,3		PG 55	185-188C	524
» » 44,3		PG 55	186	524
Ὁμιλία 15 εἰς Ἰωάννην 1		PG 59	92	518
» 15 »		PG 59	98	476
» 30,2 »		PG 59	174	524
» 43,1 »		PG 59	98	476
Παραρνητικὸς πρὸς Θεόδωρον	11	PG 47	291-292	458
Περὶ ἁγίου Πνεύματος	3	PG 52	817	520
» » »	20	PG 45	1325D	520

ΚΥΡΙΑΛΛΟΣ ΑΛΑΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ἐπιτομή εἰς Ἰωάννην	10	PG 74	289BC	456
» » »	12	PG 74	716D	456
Θησαυροὶ	5	PG 75	65C	344
»	5	PG 75	65C	298
»	5	PG 75	68C-69A	344
»	7	PG 75	100AB	152
»	7	PG 75	100B	364
»	9	PG 75	132A	232
»	14	PG 75	233A	146
»	14	PG 75	233BC	148
»	14	PG 75	233C	148
»	14	PG 75	236ABC	154
»	14	PG 75	236AD	146
»	14	PG 75	236BCD	148
»	14	PG 75	236C	150
»	14	PG 75	237AB	154
»	14	PG 75	237AD	146
»	14	PG 75	237A	232
»	14	PG 75	237D	150
»	14	PG 75	240AB	150
»	14	PG 75	240B	150
»	14	PG 75	244B	154
»	14	PG 75	244BC	146. 154
»	14	PG 75	444B	232
»	18	PG 75	312C	304
»	31	PG 75	100AB	302
»	31	PG 75	444B	300. 510
»	31	PG 75	444BC	150. 250
»	31	PG 75	448D	250. 300
»	31	PG 75	448D	350. 510
»	31	PG 75	449A	300
»	31	PG 75	452B	510
»	32	PG 75	497B	338
»	32	PG 75	522B	138

Θησοροί	33	PG 75	565	362
»	34	PG 75	603B	376

ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

Ἐξήγησις τῆς κινήσεως	8	PG 90	121	136
Ἐπιστολή	1	PG 91	376AB	292
Ζήτησις μετὰ Πύρρου		PG 91	296B	124
»	»	PG 91	341A	380
Κεφάλαια Θεολογικά	2	PG 90	1165AB	290
»	»	PG 90	1125A	376
Κεφάλαια Θεολογικά	2, 86	PG 90	1165AB	292. 454
Κεφάλαια Οἰκονομικά	2, 90	PG 90	1168C -1169A	454
Κεφάλαια διάφορα		PG 90	312A	528
»	»	PG 90	1212A	528
Κεφάλαια περὶ ἀγάπης	1, 96	PG 90	981C	256
»	»	PG 90	984A	256
»	»	PG 90	992CD	256
»	»	PG 90	1024A	256
Μυσταγωγία	21	PG 91	696D-677A	454
Περὶ ἀποριῶν		PG 91	1068A	342
»	»	PG 91	1088BC	450
»	»	PG 91	1128A	530
»	»	PG 91	1128AB	542
»	»	PG 91	1141A	126
»	»	PG 91	1160C-1165D	542
»	»	PG 91	1308B	292
»	»	PG 91	1392A-D	126
Πρὸς Θαλάσσιον	61	PG 90	637D	126. 448
Σχόλια εἰς Διον. ἐπιστ. 2 πρὸς Γάϊον		PG 4		126
Σχόλια εἰς Διονυσίου ἐπιστολήν	9,3	PG 4	569CD	336. 396
Σχόλια εἰς τὸ περὶ θείων ὀνομάτων	2, 1	PG 4	232CD	334
»	»	PG 4	212B	252
»	»	PG 4	221AB	336
»	»	PG 4	232C	240
»	»	PG 4	320B	366

Σχόλια εἰς τὸ περὶ θεῶν ὀνομάτων	2,1 PG 4	320BC	366
» » » » »	2,1 PG 4	320D	346.392
» » » » »	2,1 PG 4	324AB	394
» » » » »	2,1 PG 4	381CD	396
» » » » »	2,1 PG 4	401D	126
» » » » »	2,1 PG 4	529C	126

ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία	4,7		138
-----------------------	-----	--	-----

ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ

Πρὸς Γρηγοράν Λόγος Ἀντιρρητικός	14 PG 151	819-850	146
Ἐγκώμιον	PG 151	559D-560A	280

4. Εὐρετήριο αἰρετικῶν

Βυζαντινὴ ἱστορία	29,4	PG 149	210B	212
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	2	PG 149	233BCD	260
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	2	PG 149	236C	264
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	2	PG 149	236D	268
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	2	PG 149	236D-240A	270
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	2	PG 149	237A	270
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	2	PG 149	237C	272
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	2	PG 149	241B	300
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	2	PG 149	248D	276
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	2	PG 149	249D	278
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	3	PG 149	240B	322
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	4	PG 149	210B	296
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	4	PG 149	240C	324
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	4	PG 149	240CD	322
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	4	PG 149	240D-241B	324
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	4	PG 149	241B	328.330
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	4	PG 149	241B	334
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	4	PG 149	241C	328
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	4	PG 149	241CD	308
Δογματικὸς Α' (Ἱστορία 30)	5	PG 149	244B	336

Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 5	PG 149	244BC	332
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 9	PG 149	248BC	338
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 12	PG 149	256	356
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 12	PG 149	256B	340
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 12	PG 149	257C	362. 362
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 12	PG 149	257D	364
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 13	PG 149	257D	368
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 13	PG 149	260AB	374
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 14	PG 149	261AB	372
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 14	PG 149	261BC	380
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 15	PG 149	261B	378
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 15	PG 149	264A	378
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 15	PG 149	264AB	380
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 16	PG 149	264CD	384
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 17	PG 149	265A	388
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 17	PG 149	269A	404
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 18	PG 149	268BC	388
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 18	PG 149	272C	412
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 19	PG 149	273A	416
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 22	PG 149	276C	420
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 22	PG 149	276D	304. 422
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 22	PG 149	280C	422
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 22	PG 149	291A	422
Δογματικός Ε' (Ίστορία 30) 11	PG 149	405D	436
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 12	PG 149	408AB	432
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 13	PG 149	408AB	466
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 14	PG 149	409D-413A	438
Δογματικός Α' (Ίστορία 30) 14	PG 149	464-466	438
Δογματικός ΣΤ' (Ίστορία 30) 1	PG 149	420C	488
Δογματικός ΣΤ' (Ίστορία 30) 2	PG 149	421A	430. 490
Δογματικός ΣΤ' (Ίστορία 30) 7	PG 149	428C	466
Δογματικός ΣΤ' (Ίστορία 30) 9	PG 149	432D-433A	486
Δογματικός ΣΤ' (Ίστορία 30) 9	PG 149	433A	486
Δογματικός ΣΤ' (Ίστορία 30) 12	PG 149	440C	488

5. Μὴ Χριστιανοὶ Συγγραφεῖς

6

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Περὶ ἑρμηνείας	I,	Loeb	325, 114	278
----------------	----	------	----------	-----

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ

Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων	865			274
-------------------------	-----	--	--	-----

ΠΙΝΔΑΡΟΣ

Ὀλυμπιονίκαι	2, 87			284
--------------	-------	--	--	-----

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

Ἠθικά, Περὶ φιλαδελφίας (479A)				270
--------------------------------	--	--	--	-----

Βίοι παράλληλοι, Ἀλέξανδρος 53,5 (695E)				270
---	--	--	--	-----

Νικίας XI, 3 (530D)				270
---------------------	--	--	--	-----

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5-119
ΣΤΟΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟ ΘΡΟΝΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	5
Ἡ νέα κατάσταση ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων	5
Ἐμπόδια διὰ τὴν ἐνθρόνισι τοῦ Παλαμᾶ	17
ΝΕΑ ΦΑΣΙΣ ΤΗΣ ΗΣΥΧΑΣΤΙΚΗΣ ΕΡΙΔΟΣ	26
Νικηφόρος Γρηγορᾶς	26
Ἄλλοι Ἀντισηχασταὶ τῆς περιόδου	33
Ἰωσήφ Γάννου	33
Νεόφυτος Φιλίππων	34
Μητροφάνης Πατρῶν	34
Μακάριος Σερρών	34
Ἰσαὰκ Ἀργυρός, Θεόδωρος Δεξιός, Θεόδωρος Ἀτουέμης	34
Ἡ σύνοδος τοῦ 1351	38
Ἐπακόλουθα τῆς συνόδου τοῦ 1351	45
Ἐπιστροφή τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τῆς σύνοδο	50
Η ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ	56
Στὰ χέρια τῶν Τούρκων	56
Ἀπελευθέρωσις	71
ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	75
Ἐπιστροφή στὴν Κωνσταντινούπολι	75
Συζητήσεις στὴν Κωνσταντινούπολι	77
Ἡ τελευταία περίοδος δραστηριότητος στὴ Θεσ/νίκη	79
ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ ΔΟΚΙΜΙΑ	83
1. ΛΟΓΟΣ ΔΙΑΣΑΦΩΝΤΗΝ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΑΚΙΝ- ΔΥΝΟΥ ΔΟΞΑΝ	83
2. ΣΤΗ ΡΗΣΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΗΣΑΥΡΟΥΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΥ- ΡΙΛΛΟΥ	87
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑΣ	90
1. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΑΥΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ	91
2. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΑΝΩΝΥΜΟΝ	93
3. ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΠΑΛΑΜΑ ΠΡΟΣ ΧΙΟΝΑΣ	94

ΕΚΔΟΣΕΙΣ	97
Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΣ	98
1. ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΔΙΗΓΗΣΙΣ	98
2. ΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ Α' ΚΑΙ Β'	104
3. ΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ Γ' ΚΑΙ Δ'	110
4. ΠΕΡΙ ΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	114
ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ	117
1. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΑΚΡΑΣΗ	117
2. ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΑ ΛΟΓΟΙ Α' - Δ'	118
3. ΠΕΡΙ ΡΗΣΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	119
ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ	122-547
1. ΛΟΓΟΣ ΔΙΑΣΑΦΩΝ ΤΗΝ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΑΚΙΝΔΥ- ΝΟΥ ΔΟΞΑΝ	122
2. ΕΙΣ ΤΗΝ ΡΗΣΙΝ ΕΚ ΤΩΝ ΘΗΣΑΥΡΩΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ	146
3. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΑΥΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ	160
4. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΟΤΕ ΕΑΛΩ (ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑΝ)	198
5. ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΘΕΟΥΣ ΧΙΟΝΑΣ	210
6. ΦΑΚΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΤΟΣΤΡΑΤΟΡΟΣ ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΔΙΗ- ΓΗΣΙΣ ΔΙΑΛΕΞΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥΤΑΤΟΥ ΚΥΡ ΓΡΗΓΟ- ΡΙΟΥ ΚΑΙ ΓΡΗΓΟΡΑ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ	226
7. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ ΨΕΥΔΟΛΟΓΙΑΣ ΟΜΟΥ ΚΑΙ ΔΥΣΣΕΒΕΙΑΣ ΛΟΓΟΙ Α' - Δ'	260-533
ΛΟΓΟΣ Α'	260
ΛΟΓΟΣ Β'	320
ΛΟΓΟΣ Γ'	426
ΛΟΓΟΣ Δ'	464
8. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΡΩΤΗΣΑΝΤΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΓ-ΚΕΙΜΕΝΗΣ ΕΝ ΤΩ ΣΥΝΟΔΙΚΩ ΤΟΜΩ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑ-ΣΙΛΕΙΟΥ ΡΗΣΕΩΣ	534
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	549-571
1. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΧΩΡΙΩΝ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ	549
2. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	553
3. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΑΤΕΡΩΝ	562
4. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΑΙΡΕΤΙΚΩΝ	569
5. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΜΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ	571

Φωτοστοιχειοθεσία: «ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ» ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΕΡΕΤΑΚΗ
Μενελάου 3 – Τηλ. 283 880 – Θεσσαλονίκη

Έκτύπωση Ύφση: «ΓΡΑΦΟ» Α. Ε – Τηλ. 281 188 – Θεσσαλονίκη

Βιβλιοδεσία: Άφοι ΒΑΡΟΥΣΙΑΔΗ
Λαχανά 17 – Τηλ. 839 414 – Θεσσαλονίκη

Κεντρική διάθεση: Βιβλιοπωλείο Ε. ΜΕΡΕΤΑΚΗ
Μενελάου 3 – Θεσσαλονίκη – Τηλ. 283 880